

8/27457

SS ERZSÉBET

AZ 1848–1849-ES
MAGYAR
MINISZTÉRIUMOK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

F. KISS ERZSÉBET

AZ 1848—1849-ES
MAGYAR
MINISZTÉRIUMOK

*A Magyar Országos
Levéltár kiadványai III.
Hatóság-
és hivataltörténet 7.*

Ez a kötet az 1848—1849-es első és második felelős minisztérium hatóság- és hivataltörténete. Bemutatja az 1848-as forradalmi változások nyomán alkotmányos úton életre hívott Batthyány-kormány küzdelmét a törvényben is biztosított hatásköri és illetékességi jogok érvényesítéséért. Az első minisztérium lemondása után, 1848 szeptemberében a törvényhozó hatalom vette kézbe honvédelmi bizottság útján a végrehajtást is, felhasználva a minisztériumi hivatal-szervezetet. A tavaszi győzelmek után elfogadott Függetlenségi Nyilatkozat a kormányzó Kossuth és a Szemere-minisztérium közös időszakát hozta.

A mű sorra veszi a felelős kormányzás követelésének reformkori történetét; elemzi az áprilisi törvények ez irányú intézkedéseit. Az új típusú kormányzás gyakorlatának vizsgálata során a minisztérium általános történeti bemutatása mellett a szerző sort kerít az egyes minisztériumok szakmai tevékenységének bemutatására is. Ennek keretében tárgyal szervezeti és személyzeti kérdéseket, beleértve az érdemi ügyintézőkről összeállított lexikális feldolgozást.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

AZ 1848—1849-ES MAGYAR MINISZTÉRIUMOK

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI

III.

HATÓSÁG- ÉS HIVATALTÖRTÉNET

Sorozatszerkesztő: EMBER GYŐZŐ

7.

AZ 1848–1849-ES MAGYAR MINISZTERIUMOK

Írta

F. KISS ERZSÉBET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1987

8/27457

F. KISS ERZSÉBET

AZ 1848–1849-ES MAGYAR MINISZTÉRIUMOK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1987

33104 88
KÖNYVTÁR
BUDAPEST

ISBN 963 05 4213 7

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1987 · F. Kiss Erzsébet

Printed in Hungary

BEVEZETÉS

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetnek olyan periódusa, amellyel a magyar történetírás talán a legtöbbet és a legrészletesebben foglalkozott. Ennek során az első magyar minisztériumról sem feledkezett meg. Miután e művek, tanulmányok, cikkek tömege elsősorban 1848—49 politikai történetét tette vizsgálódásai tárgyává — átfogóan vagy egy részprobléma feldolgozásával —, a minisztériumnak is inkább politikai tevékenységével, semmint hatóságának a történetével foglalkozott. Igazán kevés olyan publikáció jelent meg, amely kifejezetten hatóság- és hivataltörténeti szempontokat érvényesített vizsgálódásaiban, s még kevesebb olyan, amely kizárólagos jelleggel tette ezt. Mindez indokolja és szükségessé teszi, hogy a minisztériumról külön monográfia jelenjék meg.

A minisztérium hatóság- és hivataltörténetét tárgyalja a levéltári ismertető leltár műfajának keretein belül Ember Győző *Az 1848—49-es minisztérium levéltára* című műve, amely megjelenése (1950) után a minisztérium levéltára kialakításának és rendezésének vezérfonalául is szolgált. Addig ugyanis a minisztériumi levéltár egyes részei különböző levéltárakban helyezkedtek el, mégpedig a Bécsből visszakerült ún. Kossuth-Archivban, a kancelláriai, helytartótanácsi, kamarai levéltárak, az 1526 utáni gyűjtemény egyes állagaiban. Az ismertető leltáron kívül a minisztérium egész anyagáról, történetéről összefüggő munka, illetve a minisztériumi anyagról és annak egyes részeiről összefüggő forráspublikáció eddig nem jelent meg.

A minisztérium története egyes kérdéseinek tisztázásához járulnak hozzá a következő művek: Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Szerk. Beér János. bevezetése; Ember Győző: *A Honvédelmi Bizottmány és A magyarországi építészeti igazgatóság történetének vázlata c. tanulmányai*; Hajdú János: *Eötvös József br. első minisztersége*; Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*; Károlyi Árpád: *Az 1848-iki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt és Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre c. művei*; a Kossuth Lajos összes művei sorozat köteteihez készült bevezetések; Meszlényi Antal: *A miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848-ban*; Sarlós Béla: *Deák és Vukovics*; Spira György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*; Szabó István: *A honvédelmi bizottmány elnöki hivatala 1849-ben*; Urbán Aladár: *Kormányválság és Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége 1848 szeptemberében*, *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán c. tanulmányai*, s

végül ide kell sorolnom az 1848/49-es rendőri és egészségügyi szervezetről írott munkáimat. E munkáknak sem mindegyike tartalmaz kifejezetten a hatóság történet szempontjából tett megállapításokat, felkutatott adatokat.

E könyv műfaja hatóság történet, amely egyben a tárgyalt hatóság, a minisztérium hivattörténetét is magában foglalja, ezáltal a minisztériumnak nemcsak mint hatóságnak a működésével foglalkozik, hanem annak hatásköri, területi illetékességi, szervezeti, személyzeti kérdéseivel, ügyintézésével is. Az 1848/49-es minisztérium egésze, valamint annak osztályai — amelyeket külön-külön is minisztériumoknak neveztek — hatóság- és hivattörténetének megírása során időről időre a politikai történeti vagy szűkebb szakkérdések rövid tárgyalása elől sem térhettünk ki.

A munka szerkezetét tekintve elsőként foglalkozunk az 1848-as gazdasági-társadalmi változás előtti helyzettel annyiban, amennyiben magyarázatul szolgál a vizsgálódás tárgyát képező kormányzatbeli változáshoz. A minisztérium előtti központi adminisztrációs szervezet rövid bemutatása után következik a minisztérium működése alapjául szolgáló törvény elemzése. A minisztérium egészének története, hatásköre, illetékessége, szervezete, személyzete, ügyvitelének tárgyalása után található az egyes osztályok, minisztériumok hasonló szerkezetben történő bemutatása. Külön foglalkozunk a területi illetékességgel, illetve annak fontos kérdésével, Erdéllyel. A minisztériumok érdemi ügyintéző hivatalnokairól az utolsó fejezetben emlékezünk meg életrajzi adatokkal.

I. A FELELŐS KORMÁNYRÓL SZÓLÓ 1848-AS TÖRVÉNY

1. AZ 1848 ELŐTTI KORMÁNYZATI RENDSZER

A XIX. század derekának Magyarországa megérett a polgári átalakulásra. Ennek gazdasági-politikai okai ismertek. Erős polgári osztály hiányában a harc vezetését a gazdasági-társadalmi problémákkal küzdő nemesség egy rétege vette kezébe. Osztályhelyzeténél fogva a küzdelem megvívásában betöltött szerepe már a kezdeteknél ellentmondásos volt. Ez megtorpanásokat okozott, a felvetett kérdések félmegoldásait hozta, amellet, hogy a szerep, amelyet e réteg képviselői magukra vállaltak, haladó és időszerű volt.

A magyarországi polgári fejlődésért vívott küzdelmet nehezítette és bonyolította az, hogy évszázadok óta idegenek, a Habsburg-ház tagjai uralkodtak az országban, nem úgy tekintették sajátjuknak Magyarországot, mint Ausztriát, eredeti ősi birtokukat. Magyarországot elvben régi törvényei, alkotmánya alapján igazgatták, de az elhatározó legfelső döntések az uralkodó nevében születtek, birodalmi szellemű tanácsadó testületek és központi hatóságok véleménye nyomán. Mivel Magyarország a Habsburg-uralkodó alá tartozó országok között is igen fontosnak számított, az osztrák uralkodó körök azt az illúziót igyekeztek ápolni a magyar uralkodó osztályban, hogy ő maga vezeti országát az országgyűlésen és a megyékben, sőt, ősi alkotmánya pajzsa alatt eredményesen védheti mind országát, mind osztálya érdekeit. És valóban, a *rendeknek*, azon kívül, hogy a kormányzat alsóbb szinten az ő irányításuk alatt állt, a felső szintű kormányzatban is volt szerepük. *Alsó szinten* vezették a megyék, valamint azon kiváltságos kerületek önkormányzatának tevékenységét, amelyek a megyékhez hasonló önálló törvényhatóságokká alakultak (jászkun és hajdú kerületek, a szepesi 16 város, a turopoljei-túrmezei, a buccarii kerület stb.). A *felső szintű* kormányzatban az országgyűlésen volt szerepük. A rendi országgyűlés a törvényeket az uralkodóval közösen hozta. Itt volt lehetőségük, hogy az igazgatás és a bíraskodás felső szintű uralkodói szerveinek működésével kapcsolatos sérelmeiket előterjessék. Az említett felső szintű szerveknél a magyar rendeknek 1848 előtt nem volt lehetőségük arra, hogy befolyásukat közvetlenül érvényesítsék. A felső szintű igazgatás és törvénykezés szervei tisztán uralkodói hatóságok voltak, elszámolással csak az uralkodónak tartoztak. A rendi befolyás ezeknek a szerveknek a működésére kétféle módon, bizonyos csekély mértékben mégis érvényesült: egyrészt azért, hogy az ország törvényei — legalábbis elvben — őket is kötelezték, másrészt vezető tisztviselőik szinte kivétel nélkül a rendiség tagjai voltak.

Az igazgatás 1848 előtti felső szervei részben az országban, részben az udvarban működtek. A bécsi *udvarban működő*, az uralkodói döntések születésében fontos szerepet játszó igazgatási szerveknek két fő kategóriája különböztethető meg, a *tanácsadó testületek* és a *hatóságok*. Az uralkodói döntésre kerülő ügyeket az udvari hatóságok terjesztették véleményük és a döntésre vonatkozó javaslatuk kíséretében az uralkodó elé. Az ilyen ügyek többségét az országos hatóságok terjesztették fel az udvarba, részben egyenesen az uralkodónak, részben az illetékes udvari hatósághoz címezve, ugyancsak véleményük és javaslatuk kíséretében. A XIX. században már nem minden igazgatási ügy került az udvarba; a kevésbé jelentőseket az országos hatóságok maguk intézhették el. Az udvari hatóságok sem minden hozzájuk kerülő ügyet terjesztettek az uralkodó elé; bizonyos ügyekben saját hatáskörükben döntöttek.

Az udvari hatóságok által eléje terjesztett ügyekben az uralkodó *tanácsadó testületeinek* meghallgatásával döntött. Az igazgatás udvari szervezetének 1848-ban történt átalakulása előtt az *államtanács* és az *állami konferencia* voltak ezek. Az államtanács 1761 óta működött. Ebből fejlődött ki a XIX. században a legfontosabb államügyek megtárgyalására a szűkebb létszámú állami konferencia. A tanácsadó testületeket az udvari hatóságoktól az különböztette meg, hogy feladatuk csak az ügyek véleményezése, az uralkodói döntés előkészítése volt. Hatósági jogot nem gyakoroltak, nem rendelkeztek, más szervekkel nem is leveleztek, az udvari hatóságok előterjesztéseire nem ők válaszoltak; az előterjesztésekre írt döntést az uralkodó írta alá. A Habsburg állam, a birodalom szervei voltak; a birodalom osztrák tartományain kívül más országok államférfiai is tagjai lehettek, köztük magyarok is, olyan személyek, akiket az uralkodó tetszése szerint kinevezett, illetve a tanácskozássra alkalmilag meghívott.

Az *udvarban működő* felső szintű *igazgatási hatóságoknak* szintén két kategóriája volt; az egyik területi, a másik tárgyi alapon működött. *Területi alapon* a birodalom különböző országainak vagy tartományainak legmagasabb szintű igazgatási hatóságai, a *kancelláriák* működtek. E kancelláriák csak saját országaik vagy tartományaik ügyeivel foglalkoztak. Hosszú időn keresztül külön udvari kancelláriája volt az osztrák és külön a cseh tartományoknak. E két kancelláriát 1761-ben egyesítették, azóta külön osztrák udvari kancellária nem volt. Magyar ügyekkel sem az osztrák, sem a cseh—osztrák udvari kancellária nem foglalkozott. Magyarországnak és Erdélynek a Habsburgok uralma alatt mindig volt kancelláriája udvarukban. Ezek a legfelső uralkodói döntések születésében is részt vettek, ami azonban nem jelentette azt, hogy a döntések mindig az ő javaslataiknak feleltek meg. Javaslataikról véleményt mondtak az uralkodó tanácsadó testületei, és ha véleményük eltért a kancelláriai javaslattól, az uralkodó általában szerintük döntött. Ezt kifogásolni nemigen lehetett, hiszen a döntést nem a tanácsadó testületek közölték a kancelláriákkal, hanem az uralkodó aláírásával került a kancelláriai előterjesztésre. Formai sérelem akkor történt, ha bizonyos magyar ügyek nem a magyar udvari hatóságokon át, hanem azok megkerülésével, idegen hatóságok előterjesztésében kerültek az uralkodó elé. Az udvarnak ezek a hatóságai a tárgyi alapon működő szakhatóságok voltak. Közülük három játszott

döntő szerepet: az *államkancellária*, az *udvari haditanács*, az *udvari kamara*. Hatáskörükbe a dinasztia és a birodalom kül-, had- és pénzügyei tartoztak. Ezek az ügyek voltak a közös ügyek, amennyiben az egész birodalmat, benne Magyarországot és részeit érintették. Előfordult azonban, főleg az udvari haditanács és a kamara esetében, hogy olyan magyar ügyekkel is foglalkoztak, amelyek nem voltak közösök. A magyar rendek ragaszkodtak ahhoz az állásponthoz, hogy minden magyar ügyet, a közös ügyeket is, a magyar hatóságoknak kell intézniük; az idegen hatóságok ez irányú szerepét nem ismerték el törvényesnek.

Felső szintű magyar országos hatóságok voltak a közigazgatás és a pénzügy terén a *helytartótanács* és a *magyar udvari kamara*. Ezek és alárendelt szakhivatalaik hajtották végre az uralkodói és udvari hatósági rendelkezéseket. Összekötő kapocsként működtek a törvényhatóságok (megyék, városok, kiváltságos kerületek) és az udvari felső hatóságok között. Magyar külügyi és hadügyi országos hatóság nem volt, de mind a helytartótanács, mind a kamara végrehajtott ilyen tárgyú rendelkezéseket.

Nem terjedt ki a magyar országos hatóságok *illetékessége Erdélyre*, a déli és keleti *határőrvidékre*, valamint a *Részekként* (Partium) számon tartott, Erdélyhez tartozó területekre. Utóbbi terület (Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék, Kővár vidéke és Zilah városa) Magyarországhoz való visszacsatolásáról az 1836:XXI. törvény intézkedett, de ennek végrehajtására nem került sor, ezért az 1848:VI. törvény újra foglalkozott ezzel. Az erdélyi gubernium, kincstartóság, főtörvényszék, valamint a határőrvidékek igazgatási és bírói szervei közvetlenül az udvari hatóságokkal voltak érintkezésben. A XVII. századtól „*kapcsolt részeknek*” nevezték a délnyugaton levő *horvát-szlavón-dalmát* vidéket is. Nevezték még *kapcsolt országoknak*, illetve *hárommegy királyságnak*. A rendi országgyűlések a *dalmát* résznek, amely osztrák igazgatás alatt volt, mint a koronához tartozó területnek Magyarországhoz való visszacsatolását követelték. Ezt az uralkodó csak ígérte, korszakunkban legutóbb 1830-ban. *Fiume* 1799-től „a magyar koronához külön testként csatolt” (*separatum regni coronae adnexum corpus*) terület volt, amelyet egy kormányzó igazgatott a „*fiumei és magyar tengermelléki királyi kormányshoz*” személyzetével. A *horvát-szlavón* terület elég kicsinyre szorult össze a töröktől való visszafoglalás és a déli határőrvidék kialakítása után. Horvátországhoz csupán három megye (Varasd, Körös, Zágráb), néhány város és kiváltságos kerület (zágrábi püspöki predialisták, túrmezei nemesek, buccari kerület stb.) tartozott. Mária Terézia három, korábban Magyarországhoz tartozó szlavón megyét (Szerém, Verőce, Pozsega) 1746-ban a horvát bán igazgatása és igazságszolgáltatása alá helyezte. Így a szorosán vett szlavón terület egyre inkább Horvátország integráns része lett, és a XIX. században az egész vidéket mindinkább Horvátországnak nevezték. Az 1751:XXIII. törvényben a magyar országgyűlés kimondta, hogy ha a szlavón megyékre a bán hatósága ki is terjesztett, azok azután is — adózási és hadügyi tekintetből — Magyarország megyéinek tekintessenek, és a magyar országgyűlésre mindig meghívassanak. Ez 1848-ig meg is történt. Horvátország 1848-ig sem igazgatási, sem törvénykezési szinten nem szakadt el Magyarországtól. Az országos törvények illetősége ide is

kiterjedt; közigazgatásilag a magyar helytartótanács alá tartozott, és a magyar kamara is intézett horvát pénzügyeket. A báni táblától a magyar királyi kúriához fellebbeztek. A tartománygyűlés egyedül belső igazgatási téren hozhatott az országos törvényekkel nem ellenkező határozatokat (statútumokat). E gyűlések tartását előzetesen az uralkodó engedélyezte, s ezeken általában a bán elnökölt. Ő volt a kapitány és a báni határőrvidék parancsnoka is.

A miniszteriális kormányzat bevezetése 1848-ban a különböző kormányzati szintek közül elsősorban az országot változtatta meg, de változást kellett hoznia a birodalom egészének kormányzatában is. Ez a fent elmondottakból is következtethető. Az is látható, hogy 1848 előtt de jure nem voltak közös ügyek, de facto azonban igen. Az 1848:III. törvény, amely „a korona egységének, s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett[i]. . . végrehajtó hatalmat [hangoztat] a törvény s alkotmány ösvényén” (2. §), mindjárt a kezdetekben elütetett egy ellentmondást az új korszakra nézve, mert a „kapocs” azokat a közös ügyeket is jelentette, amelyeket a magyar alkotmány nem ismert. A magyar alkotmány alapján a magyar minisztériumnak a közös ügyek létét el nem ismerő álláspontja azt jelentette, hogy Magyarországot önálló kormányzattal rendelkezőnek tekinti; Habsburg-birodalomhoz való tartozását nem, csupán az uralkodó közösségét ismeri el. Ebben a nézetében támogatta a III. törvény 3. §-a, amely kimondta, hogy „Ő Felsége. . . a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar ministerium által gyakorolják”; és még inkább a 6. §, amely szerint: „Mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartótanácsnak, s a k. kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai, és általában minden honvédelmi tárgyakban Ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni.” (Kiemelés tőlem — F. K. E.)

Az 1848. előtti kormányzat ügyvitelének részleteiről az egyes minisztériumoknál, a kormányzatváltozás problémáiról, ellentmondásairól a törvény elemzésekor és más, a témával kapcsolatos résznél még szólunk.

2. A FELELŐS KORMÁNYZÁS TÖRVÉNYBE IKTATÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A XIX. század derekára a felszínre kerültek a gazdasági-társadalmi fejlődés ellentétei. Ezek legfontosabbjai: a jobbágyviszonyok elavult termelési módja, amely miatt a nemesség nagy része is anyagi gondokkal küszködött; az ipar és kereskedelem — amelyet az osztrák ipar és kereskedelem érdekében hozott birodalmi központi intézkedések is fojtogattak — fejletlensége. A magyar uralkodó osztály egy része egyre inkább átlátta, hogy az országgyűlésen betöltött szerepe és megéinek önkormányzata ellenére nem határozhatja meg a kormányzás célját és módszereit. A nehézségek és a cselekvés szükségességének felismerése nyomán kibontakozó reformmozgalomnak nemcsak a polgári átalakulás meggyorsításával,

hanem az önálló nemzeti lét kérdésével is foglalkoznia kellett. A társadalom széles rétegeire támaszkodó haladó tábor egyes képviselői a nemzeti önállósulást helyezték előtérbe, mások a „dinasztikus kapcsolat” épségben hagyása mellett is elképzelhetőnek tartották azoknak a gazdasági reformoknak a megvalósulását, amelyek hozzájárulhattak Magyarország polgárosításához. Igen sokan felismerték azonban, hogy önálló nemzeti lét nélkül bajos lesz a gazdasági fejlődés megfelelő ütemét biztosítani az országban, s hogy a polgári fejlődés kikerülhetetlenül felveti a függőség felszámolását. Az 1848-ban kicsúcsosodó reformmozgalom végcélja egy önálló, polgári berendezkedésű Magyarország létrehozása lett. A reformtábor tagjainak, a megvalósítást illetően eltérő elképzelései ellenére, ez jelentette a törekvések fő irányát.

A magyar reformnemesség, amely Magyarországon a polgári átalakulás vezetőjévé szegődött, nem követelt teljesen új polgári parlamentáris alkotmányt, hanem a régi történeti alkotmánynak kívánt a gyakorlatban is érvényt szerezni, s olyan modern elemekkel kiegészíteni azt, mint közteherviselés, népképviselet, ősiség eltörlése, jobbágyviszonyok felszámolása, emberi jogok. Nem a felépítmény jellegű alkotmány, hanem a gazdasági alap felől megközelítve ennek a harcnak a lényegét, a jobbágyfelszabadítás, közteherviselés nem szorosan az alkotmánnyal kapcsolatos törekvések közül valók, hanem az alkotmány bázisául szolgáló polgári fejlődést, a gazdasági-társadalmi átalakulást voltak hivatva előkészíteni.

Egészen biztosak lehetünk abban, hogy az esetben, ha Magyarországon olyan erős polgárság lett volna, amely kezébe vehette volna a gazdasági-társadalmi átalakítás irányítását, nem elégedett volna meg az ezeréves nemesi alkotmány toldozgatásával, modernizálásával; hatalmi bázisának erősítése céljából nem szorult volna arra, hogy jogfolytonosságot igyekezzen kimutatni egyes több száz éves törvények és a polgári parlamentáris törekvések között. Utóbbira a nemesi reformpolitikuskoknál határozott törekvést figyelhetünk meg.

Nemcsak 1848-ban, hanem a megelőző években, a reformellenzék szerveződése idején is számos alkalommal felbukkant az a vélemény, hogy a modern felelős kormányzásnak vannak előzményei a magyar törvényekben, s ezáltal a felelős kormányzás követelése nem jelenthet gyökeres változtatást a magyar közéletben. Magyarán: ezúttal sincs szó másról, mint a régi törvények újraérvényesítéséről. E nézetben a nemesi alkotmányhoz való ragaszkodáson kívül a reformpolitikuskok ügyes taktikai lépését is felfedezni véljük. Ezáltal több hívet szerezhettek maguknak a nemesség zömmel konzervatív részéből, de még az osztrák kormányzat előtt is lehetett érvelni a törvénybeli precedensek emlegetésével a felelős kormány követelése során. E feltevéseinket támasztja alá Szemere Bertalannak a büntető törvénykönyvi javaslat vitája során az 1840-es évek elején tett egyik kijelentése is: „Én ugyan törvényhozásban szeretem a történeti alapot, mert így az új jobban egygyé forr a régivel, és ha van alap a múltban, arra kell építenünk; de ha nincs, mi tesszük azt...”¹

¹ *Sarlós 1970. 41. Szemere később: „... ezek a törvények nem voltak mások, mint olyan jogok tiszta és egyszerű megerősítése, amelyeket régtől fogva meglévő törvényeink szavatoltak.” Szemere: 1860. 88.*

Az 1843—44-es büntető törvénykönyvi javaslat vitái során a felelősségről szólva konkrét hivatkozás történik a régi törvényekre.

A tervezet 429. §-a, a Deák által vezetett albizottság szövegezésében a felségsértési, hűtlenségi büntettel foglalkozik: „Hűtlenségi büntettet követ el: . . . d) aki valamely alkotmányos jogot erőhatalommal felforgató királyi rendeletnek kiadásában vagy végrehajtásában, akár egyenesen és határozottan kijelentett tanáccsal, akár tettleges teljesítéssel részt vesz.”² Ez a passzus tehát vonatkozik a királyi körüli tanácsosokra, hivatalnokokra, valamint a végrehajtott apparátusra. A konzervatív többség a tervezet tárgyalása során tiltakozott a hűtlenség ilyesfajta meghatározása ellen, mire Deák ellenérve így hangzott: „. . . alkotmányos országban a kormánynak törvény által kimondott felelőssége mulhatatlanul szükséges, és minden szabad alkotmánynak egyik közalapelve, miszerint semmiféle közadót, vagy egyéb segedelmet, országgyűlési ajánlás nélkül kivetni nem szabad; nem akarjuk továbbá elsorolni mindazon törvényeket, mik ezen alkotmányos elvre nézve hazánkban fennállanak . . .”³ Deák érvelésében Ulászló VI. dekrétumának VII. cikkelyére, az V. cikkely 1. §-ára, az 1681:XII. tc.-re, az 1827. évi IV. tc.-re hivatkozott.⁴

A büntető törvénykönyvre vonatkozó különvéleményekkel foglalkozó jogtörténészíró, Sarlós Béla erről így mond véleményét: „E törvénycikkek csak részben támasztják alá Deák álláspontját, mert az 1827:IV. tc.-nek nincs büntető szankciója, s a különvélemény épp ilyent kíván bevezetni. A kormány büntetőjogi felelősségét pedig Ulászló dekrétumai — de jure — nem támasztják alá, hiszen a Habsburg-dinasztia idején létrehozott központi kormányzerveket vajmi nehéz az Ulászló korabeli »hűtlen tanácsnokok«-kal azonosnak tekinteni. A kormány felelőssége tehát lehet általánosan elismert igazság, lehet alkotmányos szükségesség, de semmi esetre sem található meg jogtételként a magyar feudális rendi alkotmányban.”⁵ Sarlós véleménye szerint Deák tökéletesen tisztában lévén a kifogásolható hivatkozásokkal, tudatosan alkalmazta ezt a fogást, „már létező jogsabályt önt[ve] modern formába”.⁶

A büntető törvénykönyvi tervezet 429. § d) pontja önmagában is jelentős, mert alapvetően érintette a feudális alkotmányt. „Hiszen a kormány felelőssége burzsoá

² Sarlós 1970. 16—17.

³ Uo. 18.

⁴ Ulászló 1507:VII. törvénye följogosítja az ország rendjeit, hogy mind személyükben, mind vagyonukban büntessék meg azt a tanácsost, aki a királyi tanácsban az ország szabadsága, közjáva és törvénye ellen bármit is elkövet. Ulászló 1507:V. törvénye 1. §-a érvénytelennek nyilvánítja a királynak mindazon országglási aktusait, amelyeket a tanács és a tanácsosok tudta nélkül végez. Az 1681:XII. törvény Ulászló V. dekrétuma 1. cikkelyének megtartására utal, az 1827:IV. törvény az 1790/91:XIX. törvény megtartására, amely a segedelmekről és az adózásról kimondta, hogy a nemesekre nem vehető ki ilyen, sőt, országgyűlésen kívül sem ajánlható meg.

⁵ Sarlós 1970. 19.

⁶ Sarlós arról nem beszél, hogy mi volt e taktikai lépés oka. Az 1861. évi országgyűlésen szintén alkalmazta Deák ezt a lépést: akkor azt kívánta bizonyítani, hogy az 1848-as törvényhozás nem alakította át a magyar közjogot, csupán modernizálta azt. Uo.

polgári alaptétel, s ha büntető törvénykönyvben nem is lehet kimondani, hogy a kormány az országgyűlésnek felelős, — büntetőjogilag felelősségét kodifikálni lehet.”⁷

A polgári-parlamentáris követeléseknek a régi magyar törvényekre való vonatkoztatása politikai jellegét mutatja, hogy az 1843-as büntető törvénykönyvi javaslat vitája során éppen konzervatív pártállásúak tagadták, hogy a felelősség eszméje megvan a korábbi törvénycikkelyekben. Így pl. Zarka János, miután elvetette a korábbi törvénykönyvek, így Ulászló dekrétumainak 1843-ig tartó hatályát — „és nem is alaptalanul”⁸ —, az ezután következő politikai érvei már fölöttébb avítottak: nálunk a király „nemcsak uralkodik, hanem kormányoz is”,⁹ vagyis a hatalom megoszthatatlanságára hivatkozott; az abszolút feudális monarchiát védte. Ellenérvei sorában felhasználta az ellenzék megosztására is alkalmas központi kormány—önkormányzatok szembenállásának elvét is.¹⁰

Az Ellenzéki Nyilatkozat, amelyet ugyancsak Deák öntött végső formába, a felelősség eszméjével kapcsolatban szintén hivatkozik a régi törvényekre: „Ezen felelősséget, mely törvényeinkben sem ismeretlen, s azoknak szellemével oly igen összhangzik, minél előbb életbe léptetni, leend egyik legfőbb törekvésünk.”¹¹

Az 1848:III. tc. véleményezése során a nádor szerepével és a felelősség eszméjével kapcsolatban a kancellária országgyűlési bizottsága is számos magyar törvényre hivatkozott.¹² Szeretnénk itt utalni arra, hogy az OHB kormányzása idején oly sokszor hangoztatott tény, miszerint a bizottmány az „országgyűlés kifolyása”, szintén ebből a gondolatkörből fakad: az országgyűlést a törvények alapján még a király hívta egybe, ennél fogva „kifolyásának” is törvényesnek kell lennie, ha nem is uralkodói akarat szüleménye. Erre elsősorban az elszakadástól rettegő nemesi réteg megnyugtatója miatt volt szükség.

Az 1848-ban taktikai megfontolásokból is idézett régi törvények a későbbi történeti irodalom néhány termékében egyenesen a felelősség, a miniszteri ellenjegyzés modern, polgári parlamentáris gyakorlatával szoros kapcsolatban jelennek meg.¹³ *Eckhart Ferenc* magyar alkotmány- és jogtörténetében kategorikusan lehüti a reményeket, s leinti a próbálkozásokat azzal, hogy a rendi alkotmányos törekvéseket kifejező, a király központi hatalmát csökkenteni kívánó feudális kori tanácsosi felelősség és a polgári társadalom és alkotmányosság talaján kifejlődött kormányfelelősség között „semmi kapcsolat nem található”.¹⁴

⁷ Uo.

⁸ Uo. 40.

⁹ Uo.

¹⁰ Néhány jellemző gondolatot találunk az 1843-as büntetőjogi javaslatok tárgyalásáról *Fayernél*, pl. Zarka Jánostól (310—311.), Somssich Páltól (316.), Zsedényi Eduárdtól (323.), Szemere Bertalantól (321—322.).

¹¹ *KLÖM XI.* 154. (Kiemelés: F.K.E.)

¹² Vö. *Károlyi 1936.* vonatkozó részeivel!

¹³ *Schvarcz 1883; Schvarcz é. n.; Szilágyi Loránd 504.*

¹⁴ *Eckhart 1946.* 98—99.

A felelős kormány iránti igény Magyarországon több okból merült fel, s ezek az okok egymással kölcsönös kapcsolatban vannak. A felelős kormány követelését előidézték az alkotmányos sérelmek, valamint az a felismerés, hogy a polgári átalakulás immár elkerülhetetlen, és ennek egyik sine qua non-ja a felelős parlamentáris kormány, amelyet a meg nem felelő kormányzásért a képviseleti szerv előtt lehet és kell kérdőre vonni. A felelősségre vonható kormány követelése viszont kikerülhetetlenül bevonta a problémakörbe az idegen uralomtól, kormányzervektől való függés tényét is.

Az osztrák központi hatóságok és magyarországi kormányzerveik számos ún. alkotmányos sérelmet követtek el, amelyek felsorolása, s az orvoslásuk iránti igény szerepelt az országgyűléseken. A legutóbbi, 1847—48-as országgyűlésen az ellenzék felsorolta a legfájóbbakat: a Részek visszakapcsolását elrendelő 1836:XXI. tc. végrehajtásának szabotálása; a határőrvidékek nem magyar törvények szerinti közigazgatása; a magyar nyelv ügyében hozott törvény (1844:II. tc.) végre nem hajtása; a kormány Horvátországban a tartományi gyűlés szerkezetét a törvényhozási út helyett kormányparanccsal változtatta meg; a megyékbe törvényes főispánok helyett helyetteseket, adminisztrátorokat nevezett ki.¹⁵ A magyar nemesség egyik „sarkalatos” törvénye, az 1790:X. tc., amely „királyi szentesített szóval arról biztosít, hogy »hazánk szabad s egész törvényes kormány rendszerében független, tehát semmi más országnak a vagy nemzetnek alá nem rendelt«”,¹⁶ az alkotmány meg nem tartásával, az alkotmány ellenére hozott intézkedésekkel csorbát szenvedett, sőt, ahogyan Kossuth mondotta 1847. november 22-i első válaszfelirati beszédében, ez a törvény „nem valóság”.¹⁷

Az ellenzék, a reformpolitikusok nem akartak már több hiábavaló gravaminális országgyűlést; proponáltak és cselekedni kívántak. Kívánták az alkotmányos biztosítékokat, amelyek megakadályozzák az ország törvényei ellenére történő kormányzást, valamint kívánták azokat a reformokat, amelyek az országot elmaradott helyzetéből a haladott, polgárosult európai államok sorába emelik fel. Reformjaik tehát célozták a gazdasági, társadalmi haladást, s egyben olyan jogi, közigazgatási reformokat is, amelyek elébe mentek a mélyreható alapbeli változásnak, mintegy elősegítették azok érvényesülését. Az alkotmányos biztosítékok között első helyen szerepelt — mert ott kellett szerepelnie — a kormány felelőssége. Kívánta továbbá az ellenzék a nyilvánosságot, a szólás és gyülekezés szabadságát. A sajtószabadsággal együtt a cenzúra eltörlését nélkülözhetetlennek tartották. Alkotmányos biztosítéknak tekintette a reformerek tábora az ország egységének, népeinek egy határ közé gyűjtése szorgalmazását: Erdély, a Részek, a határőrvidék magyar törvények általi kormányzását, a más nyelvűek és vallásúak kellő kíméletével.

A fentieket az Ellenzéki Nyilatkozat alapján az ellenzék általános irányelvként követte. Az ellenzéki megyék utasításaikban tovább részletezték e feladatokat.

¹⁵ Ellenzéki Nyilatkozat, 1847. 7. *KLÖM XI.* 154.

¹⁶ Pest megyei követutasítás 1847. *KLÖM XI.* 171.

¹⁷ Uo. 319.

Ezek között is a Pest megyei — a Kossuth által készített — volt a leginkább konkrét; számos megye, így Pozsony is mintául vette. A pesti követutasítás a nyilatkozatnál bővebben és konkrétan szabja meg a felelős kormány iránti követelést is: 1. a kormány politikájának irányát az országgyűlés akaratától, vagyis a nemzeti akaratától vegye; 2. „a kormány legyen a nemzet szabad és önkényes nyilatkozatának természetes kifolyása”; 3. a kormánynak legyen ereje és önállósága idegen befolyástól mentesen, a „nemzet akaratától vett irányban törvényszerűleg kormányozni”; 4. a nemzetnek elég biztosítéka legyen, hogy megvalósíthassa a felelősséget és az elszámoltatást.

Össze kell kötni a javításra való törekvést a biztosításra való törekvéssel, s az 1790:X. tc. alapján kell megvalósítani a végrehajtó hatalom felelősségét.¹⁸

A reformellenzék szerint az alkotmányos biztosítékokkal megerősített nemzet sikeresen sikraszállhat a fejlődést szolgáló reformokért, s meg is valósíthatja azokat. A fő reformcélok a következők voltak:

Közteherviselés — az adózó nép egyedül nem fedezheti az ország szükségleteit, s a nemesség adómentessége már amúgy is példa nélkül áll a fejlett országokban. A befolyt jövedelemről viszont a nemzet jogosan követelheti a kormány elszámoltatását és felelősségét.

Népképviselő — az abszolút uralkodóval eredményesen szembeálló képviselői szervben a polgárság döntő szerepet játszik. Magyarországon a nem nemes lakosságnak nem a népesség és képesség arányában, hanem városonként volt 1-1 követe és szavazata a törvényhozó gyűlésben. Csak a városok lakosságáról van szó, a hatalmas, városon kívül élő nemtelen tömeg számításba sem jött e választói rendszerben. Ezért lett az utolsó rendi országgyűlésen sarkalatos kérdéssé — s egyben a centralisták és a municipalisták közti vita egyik forrásává is — a városok reformja, mivel ez érintette az önkormányzati és központi kormányzás harmóniájának kérdését is.¹⁹ Az ellenzék a paraszti tömegeknek igazgatási részvételt kívánt biztosítani a megyei igazgatásban.

Törvény előtti egyenlőség — szintén alapvető polgári követelés.

A jobbágyviszonyok eltörlése — az elképzelés szerint ugyan az állam által adóssággal vállalt földesúri kármentesítéssel, de tulajdonképpen ez jelentette volna a leginkább döntő lépést — a gazdasági viszonyok átalakítását — a többi követelés tényleges megvalósulásához.

Az ősiség eltörlése, amely biztosíthatja a kapitalista fejlődéshez szükséges szabad beruházást, pénzforgalmat.

E követeléseken belül számos kisebb, részletkérdésre irányuló célt tűzött ki a haladni vágyók táborára.²⁰ A haladó nemesség mindeme megfontolások alapján oda jutott, hogy kijelentette — ki merte jelenteni —, az ország önállósága (1790:X. tc.) nem valóság, Magyarország „eszköz volt egy más célnak, Ausztria jólétének

¹⁸ Uo. 173—174.

¹⁹ A centralista Pesti Hírlap több alkalommal is világos, logikus okfejtéssel mutatta be a városi ügy és a felelős kormányzás összefüggéseit. Például: PH, 1848. febr. 3.

²⁰ KLÖM XI. 175—194.

elérésére”.²¹ A cél már nem az volt, hogy a sérelmek orvoslását sürgessék, hanem annak elérése, „hogy sérelmek ne történhessenek”.²²

A Szent Szövetség bilincseibe vert Európa kormányzási elveinek egyik szellemi atyja, Metternich osztrák kancellár véleménye fölényesen lenéző volt az alkotmányosságról, a parlamentaris kormányzásról. Nézetei szerint „az alkotmányosság, a parlamentarizmus kész forradalom, sőt a forradalom legveszedelmesebb, mert titkos formája” (1833). Hat évvel később viszont úgy találta, hogy „a miniszterializmus a kor betegsége, olyan ostobaság, amely össze fog omlani, mint minden esztelenség”. A magyarok alkotmányosságot, felelős kormányzást kívánó követeléseit elintézettnek vélte azzal az érveléssel, hogy az ősi alkotmány teljes mértékben érvényesül, Magyarországnak semmi szüksége bármiféle ez irányú változtatásra.²³ Ezt az elképzelést még a magyar konzervatívok is meghaladták. Noha 1848-ra a haladó nemesség eljutott oda, hogy az ország fejlődése és önállósága egyik biztosítékául a felelős parlamentaris kormányt jelölje meg, ennek konkrét célul való kitűzése korántsem volt egyszerű és magától értetődő a kor viszonyai között, még a polgárosulást és önállóságot követelők számára sem. Szemere Bertalannak a válaszfelirati vita során 1847-ben elhangzott egyik mondata szerint: „Hiában tagadjuk, hiában tagadják a conservatívek, hiában tagadta maga az ellenzék egy része, az események sorsszerű hatalma erővel ragad a parlamentaris kormány felé...”²⁴

Horváth Mihály úgy emlékezik, hogy még a centralisták sem bocsátkoztak bele a felelős kormány alkalmazásának részleteibe, különösen nem abba az igen lényeges kérdéskörbe, hogyan alakulna Magyarország és Ausztria viszonya. Szerinte ez a körülmény azt bizonyítja, hogy „a rendszer kívánatosnak látszott ugyan, de valószínűsítését a közeljövőben legbuzgóbb pártolói sem reménylették”.²⁵ Jól emlékszik-e Horváth Mihály?

Azt a tényt tapasztalhatja a kérdés kutatója, hogy a pusztán felismerésen és az általánosságba vesző alkotmányjogi magyarázatokon kívül az új államjogi intézmény megszervezésére vonatkozó legcsekélyebb konkrét elképzelés sem található, egészen a márciusi napok törvénykészítő napjaiig. Nagyon valószínű, hogy a miniszteri törvény hiányosságai egyrészt abból fakadnak, hogy azt megelőzően senki sem foglalkozott részleteiben a felelős kormányzás mibenlétével, sem mindazokkal az államjogi, közigazgatási következményekkel, amit ez az új kormányforma magával hozott.

A felelős kormány megvalósításához vezető előzménynek tekinthetjük az Ellenzéki Nyilatkozaton, a reformer követutasításokon és az 1847—48-as országgyűlési tárgyalásokon kívül a centralisták elméleti munkáit és az 1843—44-es

²¹ *Magyar kancellária* II/1. Követi utasítások. Pozsony megye utasítása.

²² *PH*, 1847. nov. 28.

²³ *Andics* 1975. 81., 205—208. és 263—264.

²⁴ *PH*, 1847. dec. 2.

²⁵ *Horváth Mihály 1868*. II. 575.

országgyűlés eseményeit is a büntető törvénykönyvi javaslat kidolgozása vonatkozásában.

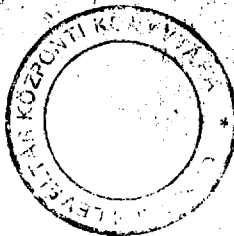
1843-ban — amint említettük —, részletesen folyt a vita a kormányi felelősségről a hűtlenség vétségével kapcsolatban. A büntető törvénykönyvi javaslat tárgyalásának a reformmozgalomba ilyen szempontból való bekapcsolása Sarlós Béla vizsgálódásainak köszönhető. Véleménye szerint a javaslat tárgyalása során alkotott különvélemények azt mutatják, hogy a reformnemesség alaposan előkészítette az 1848-as forradalmat, és komoly előzményét jelentették a 48-as törvényhozásnak: „...nemcsak a forradalom ideológiai előkészítése történt meg ezekben az években, hanem az ún. 1843-i javaslatokban jogszabályi formába öntötték Magyarország államszerkezete polgári és demokratikus átalakításának tervét.”²⁶ Közigazgatás-történeti szempontból tekintve a kérdést, meg kell állapítanunk, hogy az 1843-as munkálatoknak — és az ellenzék egyéb elméleti megnyilvánulásainak — csak általános iránymutató szerepe volt. 1848—1849 eseményei azt bizonyítják, hogy a közigazgatás terén történt átalakulásokhoz az elméleti felkészítő munka nem volt elégséges, nem volt alapos.

Az előkészítő munka elégtelensége különösen megmutatkozik, ha azt próbáljuk vizsgálni a reformnemesség teóriája alapján, hogyan képzelték az Ausztriával való viszony alakulását. Ennek rendezése nélkül ugyanis a felelősségre vonható, elszámoltatható önálló adminisztráció nehezen képzelhető el. Milyen nemzeti formát képzelték el, képzelték-e egyáltalán? Vajon felmerült-e, hogy lehet-e a célt forradalmi út nélkül, csupán mérsékelt reformok és a jogi szabályozás eszközével elérni? Sarlós megítélése szerint a szövetség nélküli ellenzéki nemesség — a kötelező örökválság reformjának elutasítása után — 1843-ban a polgári átalakításhoz más eszközt nem láthat, mint a felülről jövő, az államapparátus megváltoztatását célzó reformokat. Ez több országgyűlési cikluson keresztül történt volna meg, s úgy gondolták, a jogi reformok majd visszahatnak, átalakító hatással lesznek a gazdasági-társadalmi viszonyokra a polgári fejlődés irányában. Sarlós véleménye szerint Deák 1843-ban is azért vonult vissza a küzdőtérrel (nem a zalai választási zavargások miatt), mert a jogi forradalom elvetése után nem akart és nem is tudott a társadalmi forradalom előidézőjévé válni; átengedte a nemesi ellenzék vezetését Kossuthnak.²⁷

Az 1843-as büntető törvénykönyvi javaslatok tárgyalása során sok szó esett az esküdtszéki eljárásról, a sajtóvétségek elbírálásáról. Noha ezek közvetve mind érintik a polgári jogok érvényesítésén át a felelős kormányzást, témánk szempontjából kizárólag azt kutatjuk, hogy voltak-e gyakorlati elképzelések a kormány kialakításáról és annak majdani működéséről. A többször említett hűtlenségi törvénycikk a büntető törvénykönyvi javaslatban a kormányról csak annyit tartalmazott, hogy a végrehajtói hatalom felelősségre vonásával gátat kívánnak vetni a bécsi irányítású magyar kormányzások — és a bécsi központi szervek —

²⁶ Sarlós 1970 8., 15.

²⁷ Uo. 28., 29.

alkotmány- és polgári fejlődésellenes intézkedéseinek. A konkrétabb elképzelések útját elvághatta a felmerülő kérdés, hogy a cikkely érvénybelépése esetén vajon melyik kormányzék lehetne mint kormányt felelősségre vonni az országgyűlés előtt? Felfogható-e a helytartótanács magyar kormányként? Nyilvánvaló volt, hogy ez a kormányzék nagyon is Bécs irányítása alatt áll ahhoz, hogy teljes felelősséggel számot adhatna az országnak. A bécsi szervek a magyar képviselői szervnek semmilyen elszámolással nem tartoztak. Logikusan következett volna tehát, hogy kinyilvánítsa a reformellenzék, miszerint teljes átalakítás, teljesen új alap kell az önálló felelős magyar kormány létrehozatalához. Ezt a logikus gondolatot azonban részleteiben senki sem vezette végig, ezért — nemcsak az 1843-as vita során — egy általános irányvonal kitűzésénél maradtak. Megítélésünk szerint az Ausztriával összefüző kapocs az oka annak, hogy 1848 előtt nem jött létre a felelős kormány szervezésének konkrét, részletes programja. Az ellenzék soraiban egy részletkérdésről, a központi kormány és az önkormányzatok közötti viszonyról bontakozott ki komoly eszmecsere, mondhatni elvi harc.

A centralisták és az önkormányzatot védők vitája valamennyi részletének elemzése külön monográfia témája lehetne, mi utalunk témánk szempontjából a legfontosabbakra. Az önkormányzatok, elsősorban a megyék jelentették a magyar nemesség és a reformnemesség felfogásában is az ősi alkotmány biztosítékát, a jogokért való küzdelem biztos hátszögét. Ez a nézet évszázadok alatt ivódott be a köztudatba, az idegen országvezetés ideje alatt. Ez a felfogás sajnálatos módon akkor is tovább élt, amikor saját központi kormány létrehozásáról volt szó. Ennek következtében az önkormányzat mindenhatóságában és elsőbbségében hívók — az évszázados hagyományoknak megfelelően — a felelős kormánnyal is szembeállították az önkormányzatot, ahelyett, hogy az ország kormányzásának központi és helyi megvalósulását egyszerre látták volna bennük.

A centralisták elméleti, tudós férfiakból, doktrinérekéből álló csoportja nevét is arról kapta, hogy a központositott modern parlamentáris államot tekintette olyan *végcélnak*, amely Magyarországot a fejlett államok sorába emelheti. Eötvöst, Szalayt, Csengeryt, Kemény Zsigmondot, Lukács Móricot a doktrinér névvel majdhogynem úgy illették a kortársak, mintha kozmopolitát mondtak volna. A magyar reformnemesség többségével szemben ugyanis — a tisztán elméleti alapon képviselt reformeszmék következményeképp — elvetettek több olyan ősrégi magyar önkormányzati intézményt, amely a nemesség számára szinte hazaárulásként hatott. Nemcsak felelős kormányt, modern, népképviselően alapuló (előjogoktól mentes, megyei utasítások nélküli) parlamentet, sajtószabadságot stb. pártoltak, hanem elvetették az önkormányzatnak, a községi rendszernek azt a formáját, amit a megye jelentett. Lehetetlen — mondták — és a központi kormánnyal meg nem férő, hogy az önkormányzatnak olyan politikai jogai vannak, amelynek folytán szembeszegülhet a központi rendeletek végrehajtásával, vagy az, hogy a központi rendeletek és az önkormányzatbeli statútumok egymással ellentétben lehetnek. „Ne az legyen a fő gondunk, hogy a kormánynak opponálhassunk, hanem az, hogy a kormány úgy legyen szervezve, miszerint mennél kevesebb ok legyen az opponálásra” — idézi a centralistákat Horváth

Mihály.²⁸ A centralisták azonban fejtegetéseikkel egy általános eszmei térben mozogtak, s nem tudtak gyakorlati tanácsot adni a magyarságnak, hogyan kell hic et nunc megoldani a kérdést. Igen találó volt tehát a doktrínér elnevezés.

Az önkormányzatot előnyben részesítők vezérelve jól jellemezhető Kossuthnak egy, az emigrációban született kijelentésével: „Akárminő legyen bár a kormányforma, ... a központi hatalomnak mindig municipális intézmények által kell mérsékelgetni, különben centralisatióvá fajul, ami, akármi neve legyen is a kormányformának, nem egyéb, mint vagy rideg vagy álcázott abszolútismus.”²⁹

A forradalom és szabadságharc idején is határozottan megnyilvánult az önkormányzatok oppozíciója a központi kormánnyal szemben, akár miniszterelnökségnek, akár honvédelmi bizottnánynak, akár kormányzóelnökségnek nevezték. Erre majd konkrét eseteket hozunk fel a minisztériumok tárgyalásánál.

A centralista és az önkormányzatot védő elvek összeesése során fel kellett merülni annak is, vajon maradhat-e változatlan szerkezetben — a városokhoz hasonlóan — a megye a felelős kormány mellett, azaz hogyan lehet e kettőt összeegyeztetni. A megyeféltés nemcsak az idegen vagy a mindenkori központi hatalom ellenében nyilvánult meg, hanem osztálytartalma, valamint nemzetiségi vonatkozása is volt. A *nemesi* megye megtartása a társadalom alsóbb néposztályai-
val és a más anyanyelvűekkel szemben — ez az indíték is kitetszik az országgyűlési és hírlapi vitákból. Ezért is bírt óriási jelentőséggel a népképviselési elv érvényesítése a megyei közéletben.

A centralisták vagy a megye teljes megszüntetését óhajtották, vagy a régi állapot megőrzését, oly módon korrigálva a szavazati jogot, hogy a községek 1-1 szavazattal rendelkezhetnek, a nemesség fejenkénti szavazati joga épségben maradván. Féltek a nemzetiségi falvak túlsúlyra jutásától, de ettől Kossuthék is tartottak; többek között ezért is akarták mindenáron fenntartani a megyét.

Kossuthék semmiképpen nem akarták általában a megye megszüntetését, és nem akarták a felelős kormány létrejöttének okán sem. A népképviselés behozatalát viszont szükségesnek tartották, vagyis szavazati jog nyújtását a nem nemeseknek is vagyoni kvalifikáció szerint, a nemesség helyzetének változatlanul hagyása mellett.³⁰ Az 1847—48-as országgyűlés végül konzervatív intézkedést hozott a választói jogról, kompromisszumos megoldást a megyei igazgatásban, mindezt az 1848-as törvényhozásra jellemző ideiglenes jelleggel. Az 1848:V. tc. 1. §-a szerint „politikai jogélvezetet azoktól, kik annak eddig gyakorlatában voltak, elvenni, a jelen országgyűlés hivatásának nem érezhetvén, mindazok, kik a megyékben és szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal bírtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak”. Ez a nemességet jelenti, azokat a szavazás szempontjából erősen befolyásolható rétegeit is, amelyek messze

²⁸ Horváth Mihály 1868. II. 294. A centralistákkal máig is a legátfogóbban foglalkozott *Beksics*.

²⁹ Kossuth 1880—1882. II. 181.

³⁰ Kossuth országgyűlési beszéde a megyék népképviselési alapra helyezéséről 1848. ápr. 2-án. *KLÖM XI. 717—719.*

alatta maradtak a vagyoni cenzusnak. A születési előjogok csak 1874-ben évültek el. A nemzetiségi tömeg zöme eleve rosszul járt a választói jog vonatkozásában igen alacsony vagyoni helyzete miatt (1/4 telek volt az alsó határ). Megszorító cézzal készült az az intézkedés is, miszerint szabad királyi városokban és rendezett tanácsú községekben 300 Ft értékű ingatlant kellett felmutatni a választói jog elnyeréséhez (2. § a), a földbirtokból és tőkéből élőknek viszont elégséges volt 100 Ft évi jövedelem bevallása (2. § c). A közvélemény nem volt megelekedve a törvényhozásnak ezzel az intézkedésével, hasonlóan a sajtótörvényhez.³¹

A megyei adminisztrációban ideiglenesen megelekedtek azzal a korántsem gyökeres változtatással, hogy a régi tisztikar mellé egy ún. középponti választmányt rendeltek, hogy érvényt szerezzenek az egyenlőség elvének, a népképviselőnek.

Az 1843-as Deák-féle különvéleménynek sokkal haladóbb elképzelései voltak a választójogról. Miután a városi polgárság egészen széles körű választójog alapján hozta volna létre képviselőtestületét, a jobbágyságnak pedig passzív választói joga érvényesült volna a bírói szervezetben, a nemesi megyében az elképzelések szerint szintén nem a rendi hovatartozás, hanem a vagyoni cenzus határozta volna meg a választói képességet. Az esküdtszékekről szóló különvélemény ugyanis egyáltalán nem tett különbséget nemes és jobbágy között, hanem csak évi 100 Ft-os cenzust alkalmazott. „Deák tehát mintát ad: hogyan lehet a polgári demokratikus elveknek megfelelő önkormányzattá alakítani a nemesi vármegyét, de félreérthetetlenül megmutatja azt is, hogyan nem szabad végrehajtani az átalakítást; elveti a virilista módszert.”³²

A centralista-municipalista vitának van még egy vonatkozása témánkhoz. A centralisták elismerték, hogy Magyarországnak vannak Ausztriával olyan *közös ügyei*, amelyek a két ország közös érdekeiből fakadnak. Az önkormányzati tagadták az olyan közös érdekeket, amelyek miatt a kapocs eltéphetetlennek nyilvánulhatna, de egyúttal negligálták azokat a közös tárgyakat is, amelyek az évszázados együttélés, közös adminisztráció idején alakultak ki, s amelyek kérdését rendezni kellett. Miután az 1848-as törvényt alkotó országgyűlés vezérkarában nem a centralistáké lett a döntő szó, az az irányzat érvényesült, amely nem fordított elég figyelmet ezeknek az ügyeknek meghatározására, elhatárolására, lezárására. Hadd tegyük hozzá: számtalan egyéb tényező is nehezítette ennek a problémának a megfelelő kezelését. 1867-ben viszont joggal hivatkozhattak szellemi elődként a centralistákra a közös ügyek kérdésében is.

Az önkormányzati vitát nem úgy kell értékelnünk, hogy a centralistákon kívül senkinek sem volt fogalma arról, hogyan lehet összeegyeztetni a központi kormány

³¹ Nyáry Pál Pest megyei alispán jelzi Batthyány Lajosnak a megyei közcsendi választmány véleményét. Veszedelemet látnak a nemesség fejenkénti választói jogának megtartásában. 1848. márc. 26. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:12. eln. sz. A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány a miniszterelnökhöz: „... ingerült aggodalommal valának a nemesség meghagyása iránt. Ezt lehetetlennek tartják. Képzeltetetlen ellenszenv nyilatkozik ez eszme ellen. ... inkább magasb legyen a qualificatio, sem mint a casti különbség fennmaradjon...” 1848. ápr. 1. du. 4 óra, Pest. Uo. 1848:171. eln. sz.

³² *Sarlós* 1970. 35—36.

és az önkormányzatok tevékenységét. Ez a vita azt akadályozta meg, hogy a reformnemesség *tovább lépjen*, hogy a lényeges pontokban megegyezve és megnyugodva a részletek kidolgozásának szentelje erejét. 1847-ben Eötvös a centralisták nevében engedményt tett a megyepártoló szárnynak, de ez korántsem üdvözölhető pozitív eseményként. A helyzetet stabilizálta, de nem vitte tovább az elméleti munkát. Ezért — véleményünk szerint — a két szárny közötti ellentétek nemcsak az 1848-as törvényhozás idején bizonyultak visszahúzóknak, hanem akkor is, amikor röviddel azelőtt elcsitulnak.³³ Ha Deák nem marad meg a „jogi forradalom” keretei között, hanem vállalja egy esetleges társadalmi megmozdulás veszélyeit is, a felelős kormányzás gyakorlatának elvi tisztázása talán elkészült volna az adott történelmi pillanatra. Kossuth viszont politikai érzékenységgel azt a helyzetet és időpontot ismerte fel tévedhetetlenül, amelyben a felelős kormányzás korántsem egyértelműen elfogadott eszméjét a nemzet követelése közé fel kellett venni.

3. A FELELŐS KORMÁNY TÖRVÉNYBE IKTATÁSA

Kossuth Lajos az országgyűlés 1848. március 3-i gyűlésén mondott beszédében javasolta — többek között — a felelős kormány felvételét is a királyhoz küldendő felirati javaslatba. Úgy véljük, az eddigiek alapján nem meglepő, hogy a proposíciót különféleképpen fogadták. Széchenyi március 3-án nevetett Kossuthnak eme javaslatán: a régi kormányzések felszámolását lehetetlennek tartotta s a megyékért aggódott.³⁴ A Pesti Hírlap, a centralista sajtóorgánum vezércikkben üdvözölte a felelős kormányra vonatkozó javaslatot.³⁵ A vidéki hangulatról tudósít pl. Perczel Mór; biztosítja támogatásáról Kossuthékat a törvényhozás és a minisztériumi elképzelések ellenzőivel szemben.³⁶

A március 14-i felirati javaslatba lényegében Kossuth március 3-i beszédének megfelelő formában került be a felelős kormányzat követelése. Így hangzik: „... arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére, s

³³ Az 1847. ápr. 5-i, márc. 15-i ellenzéki konferenciáról szóló magánlevélből tudjuk, hogy Eötvös engedményt tett a centralisták nevében. Miután „kifejtette, ... miként Magyarországnak központosítás nélkül jövődjöje nem lehet, azonban míg ezt a felelős kormányval együtt ki lehetne vinni, ő is megnyugszik a megyei rendszer védésében s csak azt kívánja, miként a központosított felelős kormány elerendő célul tűzessék ki, melyre minden igaz ellenzéki ember törekedni, s ereje szerint működni köteles legyen.” *KLÖM XI.* 129. Az 548. oldal 26. jegyzetében van szó arról, hogy a két szárny ellentéte csak az 1848-as törvényhozás idején szolgált akadályul.

³⁴ Titkárához, Tasnerhez: „Tegnap, hahaha, Kos — keresztül vitte egy követi Conferentiában —, hogy ma a kerületben azt fogja indítványozni miszerint felelős magyar minisztériumot adjon nekünk a fejedelem. — Nagy bajjal — nekünk csak annyi sikerült, hogy ezt ma circumscriptive fogja tenni ... Mi történjék a kancelláriával, tárnokkal, kamarával ... mi legyen a megyékből ... mi nem foghatjuk meg. x” *1526 utáni gyűjtemény, Tasner* 476. sz. 1848. márc. 3.

³⁵ *PH*, 1848. márc. 7.

³⁶ Perczel Kossuth-hoz: „... mindennemű alattomos vagy nyílt ellenizgatások megsemmisítésére készen állunk.” *Kossuth iratai időrendben* I. 405. sz. Komárom, 1848. márc. (Helyesen márc. 22. után, hiszen a sajtótörvény elleni pesti márc. 22-i tüntetésről is megemlékezik a levélben.)

nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal *minden más befolyástól független nemzeti kormány* lesz megbízva,³⁷ mely *a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása*³⁸ — s ezért collegiális kormány-rendszerünknek, magyar felelős minisztériummá átalakítását *minden reformjaink alapfeltételének s lényeges biztosítékának* tekintjük.³⁹ A felelős kormányról alkotott elképzelések most végre kikerültek „az általánosság csillogó leple” alól.⁴⁰ A korábbiakhoz képest ezúttal már gyakorlati útmutatást találhatunk a felelős minisztérium létrehozására: a collegiális, tehát testületi döntések révén működő kormányzéknek kell átalakítani felelőség alapján tevékenykedő végrehajtó szervvé. A feliratban, annak vége felé, további útmutatást találunk arról, mi is lenne ez a felelős végrehajtó szerv. Az elképzelés az országgyűlési tárgyalások során alakult ki, nincs benne Kossuth március 3-i felirati javaslatában. „...Méltóztassék a fennforgó rendkívüli körülmények tekintetbe vételével is, legkegyelmeseb királyi akaratának teljhatalmú organumai, egyszersmind a fennálló törvények szerint *Hazánk legfőbb kormányzékének, a magyar királyi helytartótanácsnak tagjai gyanánt, a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban, oly egyéneket az országgyűlésre utasítani; kik, mint a végrehajtó hatalomnak a hozandó törvények szerinti alakban gyakorlatára Felsőged kegyelmes bizalmával előlegesen kijelelt alkotmányos organumok — és kiknek, mint ilyeneknek, személyes felelősségük alá leszen a törvények végrehajtása is helyezendő — országgyűlési tárgyalásainkban közvetlen részt vegyenek, s Felsőged királyi szándoka iránt az ország Rendjeit tájékozva, s a kellő felvilágosításokat, és kimutatásokat a kormány részéről, különösen a pénzügyi viszonyok tekintetében is megadva, a fennforgó fontos kérdések megoldását oly sikerrel előmozdítsák...*”⁴¹ Látszólag majdnem minden követelmény együtt van itt, ami egy felelős kormányhoz kell: a kormány a képviseleti szerv előtt felvilágosítást ad a király intézkedéseiről, beszámol — személyes felelősséggel — az általa vitt ügyekről, elsősorban a pénzügyekről. Felmerül azonban a kérdés, hogy kormánynak tekinthető-e a néhány kormányzékhi hivatalnok, mivel a megoldás ilyen módja nem kreálhatott a gremiális kormányhivatalnokokból büntetőjogilag

³⁷ Vö. a hűtlenségről szóló cikkellyel az 1843-i büntető törvénykönyvi javaslati tárgyalásokból!

³⁸ Lásd népképviseleti elv: a képviseleti hatalom előtérbe helyezése a végrehajtó hatalom rovására.

³⁹ *Irományok* 55. sz. (Kiemelés: F.K.E.) Kossuth márc. 3-i beszéde: *KLÖM XI.* 626.

⁴⁰ *Beksics* 10.

⁴¹ *Irományok* 55. sz. (Kiemelés: F.K.E.) A korábbi időszak sajtójában megtalálhatjuk ennek az elképzelésnek a csírait. Az országgyűlés alatt jelent meg névtelenül „Alkotmányos eszmék. A felelőségről szólva” címen ez a gondolat: „Mi nem ismerünk jobb módot a kormány s az ország közötti súrlódások kiegyenlítésére, mint, ha magas hivatalnokok az alsótáblánál, mint tagjai a törvényhozás e részének, helyet foglalnának.” *PH*, 1847. okt. 22. Nem hagy kétséget az elképzelés mikéntjéről Szemere nyílt levele Széchenyi Istvánhoz. Mint kormányképviselőt szeretné látni Széchenyit az alsóházban. (Széchenyi István a helytartótanács közlekedési bizottságának elnöke, az alsótáblán követ.) *PH*, 1847. okt. 29. Nyílt levél gr. Széchenyi Istvánhoz címmel a szerkesztő fűzött megjegyzést a levélhez. Anglia példáját hozza fel, ahol a kormány képviselői egyben követek is, ily módon a kormány ugyanúgy tehet indítványt az országgyűlésen. Pártolja ezt a módot.

az országgyűlésnek felelős, az igazgatás minden ágában kimerítően tájékozott parlamentáris kormányhivatalnokokat. A helytartótanács egymaga nem ismerte az ország igazgatásának minden részletét, például a kamarai ügyeket vagy a hadiadó katonai adminisztrációját, de legfőképpen nem ismerte legmagasabb szinten, mert azokat a bécsi központi hivatalok tartották kézben. A magyar politikusok alkotmányjogi műveltsége és e szegényes javaslat közötti ellentmondás abból fakadhat — erre utal Károlyi Árpád is —, hogy az országgyűlés szerette volna előbb az említett helytartótanácsi képviselők segítségével megtárgyalni a célul kitűzött reformokat, hogy elkerüljék az „országgyűlési alkudozások és kormányzéki tárgyalások collegiális rendszer szülte hosszadalmasságát”,⁴² s utána — vagy eközben — sort keríteni a parlamentáris kormány megszervezésére. Véleményünk szerint ez már csak felszíni megjelenése volt annak a benső aggodalomnak, miszerint a felelős kormány követelése, amely alapjaiban érinti az Ausztria—Magyarország viszonyt, veszélyeztetheti a többi reform kiharcolását is. Mivel a helytartótanácsi képviselőkkel együtt történő országgyűlési tárgyalások idején a megye szerkezete korábbi formájában maradt volna, ezúton sikerült volna kikapcsolni az ellenzéken belüli vita elsődleges forrását is.

A március 14-i fölirati javaslatot 15-én reggel ünnepélyes országgyűlési küldöttség hajón vitte Bécsbe a királyhoz, hogy ezzel is hangsúlyt kapjon a föliratban foglalt kérelmek fontossága. Károlyi Árpád előadása szerint — munkája a törvények megszületésére nézve máig elsőrendű forrásunk — a küldöttség vezető tagjai a hajón beszélgetve a felirat erényeit és hibáit taglalták, hiszen bírálat már Pozsonyban is érte az elfogadott szöveget. A felirati javaslat ellentmondását — a magyar minisztérium követelése és az ideiglenesen az országgyűlésre kiküldendő helytartótanácsi képviselők felelősséggel történő megbízatása között — a hajón levők már kinagyítva látták. Mindenképpen az volt a törekvésük, hogy ezen javítsanak. Éppen Széchenyi volt az, aki rámutatott a követelés legfőbb hiányosságára: ha lesz is egy ilyen alapokon létrehozott minisztérium, az Bécsben kapja majd az eligazítását a magyar ügyekről az uralkodó osztrák hivatalnokaitól. Ő jött rá arra, hogy kiegészítő jellegű királyi kéziratra van szükség, illetve ehhez az eszközhöz lehet folyamodni, amelyben a király kinyilvánítja, hogy István nádor az ő magyarországi alteregója, és nem csak távolléte idejére. Így lesz elfogultságtól mentes vezetője az önálló magyar minisztériumnak. Széchenyi szerint ezáltal nemcsak a magyar minisztérium főhatósága lesz biztosított, hanem — és ez sokak számára volt fontos az akkori magyar politikusok között — a dinasztikus keretek sem szenvednek csorbát.⁴³ A nádor királyhelyettségének ilyen módon történő

⁴² Károlyi 1936. 7—9.

⁴³ Uo. 9—12. Széchenyinek a Kossuth-féle felirati javaslatra vonatkozó ellentétes nézeteiről, ellene való országgyűlési küzdelméről, továbbá a márc. 14-től a ellenzék vezetőihez kapcsolódó támogató tevékenységéről részletesen ír Spira 1964. Igen alapos anyaggyűjtéssel igyekszik lélektanilag is megmagyarázni cselekedeteit. Vitatkozik Károlyi 1936. megállapításaival, különösen a királyi kézirat szövegének keletkezési körülményeiről.

szentesítése lehetőséget adott volna arra, hogy Magyarország az önálló felelős minisztérium kormányzása alatt egészen laza szálakkal kapcsolódjék csak Ausztriához. Ez Ausztriának nem volt érdeke. A későbbiekben rámutatunk arra, hogy az 1848-as törvények alapján sem, s a gyakorlatban még kevésbé érvényesült a nádor önálló hatásköre az országban.

A Bécsbe érkezett küldöttség március 15-én is folytatta megbeszéléseit a királyi kézirat szövegéről, amely végső formájában — jobbára a bécsi forradalmi állapot láttán — messze túlhaladt azon, amit Széchenyi javasolt. A kibővített kéziratban már nemcsak azt kérték, hogy ígérje meg a király a nádori jogkör régi törvények szerint való, de a gyakorlatban eddig nem szokásos kiszélesítését, a reformokról alkotandó törvények szentesítését, hanem azt is — és ezt fogalmazták Bécsben március 15-én délután —, hogy *már most* adja meg a király a felelős magyar minisztériumot, hasonlóan az osztrákhhoz. Ne legyen a minisztérium az idő lassan születő eredménye, további országgyűlési csatározások és alkudozások oka, sőt, a miniszterelnök személy szerinti kinevezését is kérték Batthyány Lajos, a főrendi ellenzék vezére személyében.

A követelés szempontjából mindegy, hogy a hajón született-e, és pontosan kik voltak jelen. Megszületése óriási jelentőségű a minisztérium létrehozása szempontjából, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a küldöttség néhány óra alatt túltette magát azon az óvatosságon, ami eddig az önálló kormányzat dolgában az országgyűlési tanácskozásokot vezette, egyszeriben kiemelte a követeléseket a távoli jövő bizonytalanságából. Majd látjuk, milyen megrendítően hatott a minisztériumnak ebben a formában való követelése az udvarra. Bécsben már ismerték a felirat általános kifejezésekbe burkolt felelős kormányzati követelését, és a megoldás, a helytartótanácsi tanácsosokkal való huzavona az országgyűlésen, nagyon is megfelelt volna a követelés elodázásának, esetleges nem teljesítésének vagy egy semmitmondó kompromisszumnak. Majd látjuk, hogy az államkonferencia *minden más reformkövetelést félretelve* csak a minisztériumi követelést vizsgálta történelmileg, államjogilag, a *pragmatica sanctio*, a birodalom egészének szempontjából.

A megszületett királyi kézirati szöveget március 15-én délután csak a küldöttség vezető tagjai ismerték, és Széchenyi máris tiltakozott ellene, elsősorban is Batthyány Lajos neve ellen. Ismert, hogy személy szerint sem szívelte,⁴⁴ de azt is tudta, hogy az udvar nem tartja lojálisnak, s neve ellenérzést kelt majd. Végül mégis megadta magát a küldöttség akaratának, és Batthyányval együtt kereste fel a nádort, hogy a kéziratban foglaltak pártolására felkérje őt. Hogy a nádor ennek elvállalására hajlandó volt, személyes okai lehettek, s talán elfogadhatjuk azt a verziót, amit Károlyi Árpád írt le: a nádor már a megelőző években is igyekezett volna nagyobb szerephez jutni Magyarországon, amiben ösztönző példakép lehetett apja, József nádor munkássága és országbeli népszerűsége.

⁴⁴ Spira 1964. 16. Batthyány Lajos politikai pályafutásáról, 1848 előtti ellenzéki tetteiről és az udvar iránta táplált ellenszenvéről ír *Károlyi 1932. I. 587-től.*

Az országos küldöttség március 16-i fogadása után, a déli órákban ült össze az államkonferencia, amely Apponyi György magyar kancellár lemondásának tárgyalása után a magyar országgyűlési küldöttség által benyújtott felirati javaslatot volt hivatva véleményezni az uralkodó részére. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a lemondott kancellár pótlására a konferencia tanácskozásában felmerült br. Vay Miklós, gr. Széchenyi István neve mellett Batthyány Lajosé is, mert ez talán hozzájárult a nádornak ahhoz a későbbi lépéséhez, amellyel a konferencia határozata ellenére kieroszakolta a királytól Batthyány miniszterelnöki kinevezését.⁴⁵ A tárgyaláson az osztrák uralkodó család tagjai és a főbb tanácsosok mellett Szögyény László magyar alkancellár és br. Jósika erdélyi kancellár vettek részt. Szögyény előterjesztette a küldöttség által 15-én készített kézirat tervezetet is, amelyet a nádor még aznap reggel bizott a gondjaira. Az állami konferencia ugyancsak felháborodott, s mivel estére sem jutott dűlőre a kérdés, a kancellária országgyűlési ügyek tárgyalásával foglalkozó bizottságát (Szögyény alkancellár, id. Bartal György, Zsedényi Ede udvari tanácsosok) utasította véleményes jelentés elkészítésére. A nádor közben a királyhoz is eljuttatta a tervezett kézirat szövegét egy levél kíséretében, amelyben kifejtette, hogy ő állását kötötte a minisztérium és Batthyány Lajos kinevezéséhez, és a magyarországi események olyan fenyegetők, hogy a kérés megtagadása beláthatatlan következményekkel járhat. Célzott a bécsi forradalomnak a magyar eseményekre tett hatására, értve talán ezalatt a március 15-én az udvar által ígért osztrák alkotmányt is. Utóbbiért a magyar ellenzék is harcolt, elsősorban azon okból, hogy ezzel is biztosítsa a magyar alkotmány jobb érvényre jutását. A nádor szerint „... wenn man in Wien nicht so weit gekommen — vielleicht in Ungarn noch eingelenkt worden wäre — jetzt — ist es unmöglich — ...” Végezetül azzal nyugtatta a királyt, hogy a kéziratához lehet kapcsolni egy olyan nyilatkozatot, amely szerint „der Staatenverband mit Oesterreich und seinem Monarchen hier durchaus nicht gefährdet sein darf”.⁴⁶

Ezekben a mozgalmas órákban valósággá vált az az országgyűlésen, vezércikkekben oly sokszor kijelentett mondat, hogy a felelős kormány a reformkövetelések és az alkotmányos élet biztosítója. Mintha nem is lettek volna a felirati javaslatban az ugyancsak gyökeres átalakítást igénylő követelések, a bécsi tárgyalások március 16-án kizárólagosan a pótlólag beadott kéziratban foglalt felelős kormánnyal foglalkoztak. A kancelláriai bizottság is félretolta a többi reformot mint mellékkívánalmakat (Nebenwünsche), s egyedül a felelős kormány követelésével foglalkozott.

Említésre méltó, hogy Szögyényék és Bartal, aki kitűnő jogász volt, a véleményben szintén hivatkoztak olyan régi törvényekre, amelyek a királyi hatalom ellenőrzésére vonatkoztak. A bizottság véleménye szerint a felelősségnek a régi magyar törvényekben való gyökerezése ugyan biztosítja, hogy nem történik

⁴⁵ Károlyi 1936. 28.

⁴⁶ Uo. 206—207.

„hirtelen, teljes és a joggal ellentétes alkotmányváltozás”, de olyan helyzet alakulhat ki, amely „minden viszonyt érint és újjá alkot”. Ez utóbbi az — vélte a bizottság —, amely „szükségtelen”.⁴⁷ A nádor szerepéről — ugyancsak régi törvények felemlítésével — a bizottság úgy vélekedett, hogy csak a királynak az országból való távolléte idejére bízassék meg királyi helytartóként az ország igazgatásával. Javasolta a bizottság, hogy az uralkodó jelentse ki, „hogymivel egy teljesen független közigazgatási rendszernek felelős orgánumokkal leendő felállításától *nem idegenkedik*”, tegyen a nádor néhány általa megjelölt férfúval egyetértésben az alkalmas egyénekről előterjesztést s a *pragmatica sanctio*val szentesített kapcsolat külön tekintetbevételével törvényjavaslatot nyújtson be a mondott orgánumok hatásköréről és *ezzel együtt* a fölíratban említett többi reformról is”.⁴⁸ Roppant fontos, hogy nem esik szó kimondottan minisztériumról, csupán „felelős orgánumokról”, amelyek nincsenek a király ellenére. Ez az óvatos fogalmazás azt is lehetővé teszi, hogy minisztérium helyett a magyarok a már említett „felelős” helytartótanácsi tanácsosokat kapják.

Az osztrák fél, az uralkodói ház valóságos véleményét a minisztérium követeléséről az államkonferencia március 16-i tanácskozásának jegyzőkönyve tükrözi. A konferencia három szempontot tartott szem előtt: 1) Magyarország korábbi helyzete; 2) a monarchia egyes részeinek a *pragmatica sanctio* által törvényben rögzített viszonya; 3) a monarchia nem magyar részei számára 1848 márciusában adott alkotmány. A március 15-én bejelentett osztrák minisztériumot az államkonferencia úgy tekintette, mint közös birodalmi szervet, amely az egyes részeket igazgatásával majd még inkább egybefűzi. Ez a szemlélet nagyon veszélyes volt az önálló magyar minisztériumra nézve, és a későbbiek folyamán az osztrák minisztérium számos illetéktelen beavatkozására adott elvi alapot. Az előbb felsorolt szempontok alapján a konferencia tanulmányozta azokat a kérdéseket, amelyek körültekintő előkészítésével a magyar ellenzék adós maradt: milyen államigazgatási területekre terjedne ki a minisztérium hatásköre; meglegszenek-e a magyarok a korábbi kormányzervek hatáskörével vagy igénylik a központosított pénzügyi és hadi igazgatást is, mivel — és ezt Bécsben is tudták jól — ezeknek a közigazgatási területeknek a birtoklása nélkül a parlamentáris kormány nem vállalhatja a felelősséget.⁴⁹

Számos tárgyalás, a magyar követek meghallgatása, zárt megbeszélések után a konferencia végül is belement, hogy Magyarország minisztériumot kapjon, de a miniszterelnök kinevezését nem tartották még időszerűnek. A minisztériummal kapcsolatban is hangsúlyozták, hogy a végleges rendezés nyugalmasabb idők

⁴⁷ Uo. 204.

⁴⁸ Uo. 22.

⁴⁹ „...diese verantwortlichen Organe lediglich für die innere politische Verwaltung des Königreichs Ungarn, im Bereiche des Wirkungskreises der Statthaltereien oder Hofkanzleien bestellt? oder ob denselben, unter Andern, auch die seither für die gesammte Monarchie centralisirte Kriegs- und Finanzverwaltung, bezüglich die der Armee und dem Staatsschatze aus Ungarn zugegangenen Zuflüsse übertragen werden sollen?” Uo. 211—212.

megfontolását igényli. Az már jól ismert tény, hogy a nádor — mivel szava kötötte — a királynál személyesen járt közbe, hogy Batthyány Lajost azonnal kinevezze miniszterelnökké. Ezáltal együtt született meg a 17-i, a nádorhoz intézett királyi kézirat, amely engedélyezi a magyar felelős minisztérium felállítását, és Batthyány Lajos kinevezése, amelyről a nádor levélben tudósította Batthyányt, ugyancsak 17-én.⁵⁰

A nádor lépése óriási felháborodást váltott ki az udvar ténylegesen kormányzó köreinél. A nádor bocsánatkérő levélben kért felmentést az uralkodótól, ha netán túllépte volna hatáskörét. Hivatkozott a forrongó hangulatú országra, ezért azt kérte, hogy Batthyány Lajost a rend fenntartásával is bízva meg az udvar. Lényegében ez az az érv, amely az államkonferenciát is arra bírta, hogy ideiglenesen beleegyezzen a miniszterelnöki és rendfenntartói kinevezésbe. Március 18-án a király a nádorhoz intézett kéziratban helybenhagyta, illetve írásba foglalta előző napi intézkedését.⁵¹

A nádor március 18-i, a miniszterelnöki kinevezés megerősítését kérő felterjesztésében, s az erre adott ugyancsak 18-i kéziratban a miniszterelnöki megbízás ideiglenessége és a hatáskör korlátozottsága is szerepelt. Utóbbi azt jelentette volna, hogy a miniszterelnök megbízatása még a közrendre ügyelés feladatkörén belül sem csorbíthatta volna a régi kormányzók hatáskörét. Csak a nádor tudtával küldhetett volna rendeleteket a törvényhatóságokhoz, a katonaságot csak úgy vehette volna igénybe, mint akármelyik törvényhatósági vezető.⁵² Semmi nyoma nincs annak, hogy ezeket a megkötéseket a nádor akár az országgyűléssel, akár Batthyány Lajossal közölte volna. Batthyány éppen ezért úgy kezdte meg munkáját, mintha teljes hatáskörű és véglegesített kormány élén állna. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az 1848:III. törvény — hasonlóan egyéb fontos kérdésekhez — a miniszterelnök és a minisztertanács jogkörét, az uralkodóhoz, illetve a nádorhoz, valamint egymáshoz való viszonyát sem határozta meg pontosan. A miniszterelnökre vonatkozó paragrafusok (10., 12., 17., 19.) jobbra részletkérdésekről intézkednek. A minisztertanácsra úgyszólván csak a 17. § vonatkozik, a miniszterelnök és a miniszterek viszonyára pedig egy sem.⁵³

A felirati javaslat sorsát, a tárgyalások menetének fő állomásait azért is részleteztük, mert meg kell említenünk az osztrák minisztériumnak és általában az osztrák politikának azt a vádját, amely ezzel kapcsolatban érte a magyar reformereket. Az emlékezetes 1848. augusztus 31-i osztrák minisztériumi emlékirat, amely nyíltan fellépett a magyar minisztériummal és politikájával szemben, legfőbb vádként a *pragmatica sanctio* megsértését hozta fel. Ez szerintük a magyar minisztérium önálló intézkedéseiben nyilvánult meg, elsősorban a hadügy, pénzügy és külügy vonalán. Az emlékirat meglepő pontatlansággal az országgyűlési küldöttség március 15-i kéziratvezetetének tulajdonítja azt, ami a későbbi

⁵⁰ Uo. 207—209., 214.; *Károlyi* 1932. II. 605.

⁵¹ *Károlyi* 1936. 215.

⁵² *Károlyi* 1932. I. 612—614., II. 606., 609., valamint ugyanerről *Ember* 1950. 22.

⁵³ Vö. *Ember* 1950. 23—25. (A törvény szövegével később foglalkozunk részletesen.)

törvényszöveg, s még inkább a gyakorlat eredménye volt. A küldöttség — az emlékirat szerint — eltért a felirattól oly módon, hogy a független minisztérium iránti kívánalmát kiterjesztette a kereskedelem, a közmunka, a had- és pénzügy tárcáira is. Az március 15-én még egyáltalán nem volt világos a magyar küldöttség előtt sem, hogyan kívánja meghatározni a minisztérium hatáskörét, illetékességét. Az emlékirat szövege egyébként arra enged következtetni, hogy az osztrák minisztérium a minisztériumot és az osztrák alkotmányt életre hívó március 15-i uralkodói határozatnak a magyar viszonyokra is kiható érvényt tulajdonít a *pragmatica sanctio* és az időbeli előny jogán. Azt Bécs mintegy elvárta volna, hogy a magyar országgyűlés ehhez igazodjék követeléseiben, azaz továbbra is maradjon meg a bécsi központi kormányzat elsődlegessége; Magyarország továbbra is a többihez hasonló helyzetű része legyen a birodalomnak. Az osztrák minisztérium szándékoltan merev jogi és történeti szemlélettel úgy vélte, hogy mivel az osztrák minisztérium első intézkedései idején a magyar minisztérium *de facto* még nem volt hivatalban, s intézkedései csak az április 11-i szentesítés után érvényesek, addig az osztrák minisztérium minden intézkedése vonatkozik Magyarországra is, mégpedig elsősorban a XVIII. század eleji törvény, a *pragmatica sanctio passzusai* alapján.⁵⁴

A rendek teljes elragadtatással üdvözölték március 18-i nyilatkozatukban az uralkodó rendeletét a minisztériumról és a miniszterelnök személyéről. Kijelölték következő feladataikat. Hangsúlyozták a felelős kormány alapfeltétel-jellegét, szoros összefüggését a népképviselési törvény végrehajtásával: „Egy szabad alkotmányos országban, úgy a törvényhozó, mint a végrehajtó hatalomnak szoros összhangzásban kell lennie. Mindkettőt csak oly egyének gyakorolhatják sikerrel, kik a nemzet többsége akarátának kifolyásai.”⁵⁵

A halaszthatatlan feladatok között első helyen szerepelt az új kormányzó rendszer törvényének megszerkesztése és a minisztérium szervezése; ezt kellett kövesse a népképviselési alapon álló országgyűlés, a közös teherviselés, az úrbéri viszonyok kárpótlás melletti megszüntetése, a nemzetőrség felállítása, a sajtószabadság esküdtszéki intézményű biztosítása követeléseinek formába öntése.⁵⁶

A törvénycikk mintájára és szövegezésére vonatkozóan röviden annyit állapíthatunk meg, hogy elsősorban a belga alkotmány volt a példakép a törvény szerkesztése szempontjából. A szövegezés munkáját nem lehet egy személyhez kapcsolni. Ebben többen vettek részt: a minisztériumról szóló III. törvénycikk szövegezésében Ghyczy Kálmán, Kossuth, esetleg Szemere Bertalan. A többi törvénycikk formába öntésénél közreműködött Bónis Sámuel és Szentkirályi Móric; a közlekedésit Szalay László készítette. Ghyczy mint nádori ítélmester sok törvény szövegét fésülte át, ha szövegezésében nem is vett részt.⁵⁷ Deák 1843 óta

⁵⁴ Az emlékirat magyarra fordított szövegét lásd *KH*, 1848. szept. 16—17. A felelős minisztériumi törvénycikk születéséről márc. 16-tól *Károlyi 1932*. I. 602—617. is tartalmaz adatokat.

⁵⁵ *Irományok* 56. sz.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Erre vonatkozóan lásd *Károlyi 1936*. 56—57., valamint *Nagy Miklós*.

tartó visszavonulása sajnálatos módon olyan mértékben valósult meg, hogy őt meg sem említhetjük az áprilisi törvények fogalmazási, szerkesztési munkálatainál. Az viszont ismert, hogy nem volt megelégedve a gyors szerkesztési munkával.⁵⁸

Az országgyűlés a megszövegezett III., minisztériumi törvénycikkjavaslatot igen hamar, március 23-án Bécsbe küldte, ahonnan az államkonferencián történt részletekbe menő tárgyalás után az udvar 28-án küldte le Pozsonyba azt a leiratot, amely a felelős kormány intézményét lényegében támadta meg. Az ezt követő felháborodás után az udvarban történt újabb fontolgatást követően 31-én született meg a beleegyező leirat. Ennek alapján javított a törvényjavaslaton Kossuth, és lett a 35 §-ból véglegesen 38. Ezt a törvénycikket április 11-én a többivel együtt ünnepélyesen hirdették ki az országgyűlésen.⁵⁹

4. A FELELŐS MINISZTERIUMRÓL SZÓLÓ 1848:III. TÖRVÉNYCIKK

„1. § Ő Felségének a királynak személye szent és sérthetetlen.

2. § Ő Felségének az országbóli távollétében a nádor és királyi helytartó az országban s ahhoz kapcsolt részekben, a korona egységének, s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett a végrehajtó hatalmat a törvény és alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja, s ez esetben a mostani nádor cs. kir. főherczeg Istvánnak személye hasonlóképpen sérthetetlen.”

Országgyűlésen megállapított szöveg, március 23.:

„1. § Őfelségének a királynak személye szent és sérthetetlen. Az országgyűlésen hozandó törvényeknek szentesítése egyedül őt illeti.

2. § Őfelségének az országbóli távollétében a nádor s királyi helytartó az országban s ahhoz kapcsolt részekben, a korona egységének, s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett, a végrehajtó hatalmat a törvény s alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja, s személye ez esetben hasonlóképpen sérthetetlen.”

A 28-i leirat az 1. §-ból kihagyatta a második mondatot, mert e törvény köréhez nem tartoztak a királynak az országgyűlést illető jogai. A nádori hatalom gyakorlatban is érvényesülő formája az államkonferencia tagjainak kezdetűl nem volt rokonszenves. A kancelláriai országgyűlési bizottság igyekezett a régi törvényekben igazolást találni, de a konferencia ellenezte a sérthetlenség

⁵⁸ Károlyi 1936. 56. Sarlós 1970 (36.) úgy véli, hogy az 1843-as büntető törvénykönyvi javaslat „különvéleményei ... magukban foglalják a forradalom egész igazságügyi programját olyan részletesen, ... hogy a polgári perek különbiróságáról szóló különvéleményt sem lesz nehéz majd 5 év múlva jogszabály formába önteni, s máris kész a minisztérium büntetőjogi felelősségéről rendelkező része az 1848. III. tc.-nek.”

⁵⁹ A márc. 28-i leirat tartalmáról a törvény részletes clemzésekor ejtünk szót. A leirat szövege megtalálható: *Irományok* 131. sz. Az országgyűlési tárgyalások során kialakult márc. 23-i szöveget lásd: uo. 91. sz.

kiterjesztését a nádor személyére. Úgy vélte, hogy egy teljhatalommal bíró nádor, aki az országban levő haderő fölött is rendelkezik, esetleges zendülés idején nem vonható felelősségre; ezért a mindenkori nádor helyett a „mostani” szó betoldásával csupán István nádorra vonatkoztatták nemcsak a sérthetetlenséget, hanem a teljhatalmat is. A leirat szerint a 2. § így hangzott volna: „Őfelségének az országbéli távollétében a mostani nádor s királyi helytartó főherceg István az országban s ahoz kapcsolt részekben sat.” A március 30-i, a magyar miniszterjelöltekkel történt tárgyalások során került sor a „mostani” szónak csupán a sérthetetlenségre vonatkozó rész elé tételére; a teljhatalmat minden nádor megkapta. Nem intézkedett a törvény sem itt, sem más helyütt arról az esetről, ha a nádor meghal vagy lemond. Az előbeszéden kívül itt is utalás történik a pragmática sanctióra, miszerint a nádor a végrehajtó hatalmat csak a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett gyakorolhatja.

A 2. § igen fontos az önálló magyar kormányzat biztosítása szempontjából. E gondolatból indult ki a diaetalis küldöttség pótlólagos követelése is március 15-én a minisztérium azonnali felállítása iránt. A bécsi minisztérium említett Staatsschriftje szerint is a 2. § volt a kontroverziák egyik fő oka. Az osztrák minisztérium ugyanis rosszindulatúan eleve adottnak vette azt, hogy e § alapján a helyettes nádor mindenképpen az uralkodóval ellentétes cselekedetekre hajlik.

Az 1848:III. tc. 2. §-át az 1867:VII. tc. 1. §-a hatályon kívül helyezte. A minisztériummal az uralkodó kormányzott; a nádorválasztást későbbi időkre halasztották.

„3. § Ő Felsége, s az Ő távollétében a nádor s királyi helytartó a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar ministerium által gyakorolják, s bármely rendeleteik, parancsolataik, határozataik, kinevezéseik csak úgy érvényesek, ha a Buda-Pesten székelő ministerek egyike által is aláíratnak.

4. § A ministeriumnak mindegyik tagja mindennemű hivatalos eljárásáért felelős.

5. § A ministerium székhelye Buda-Pest.

6. § Mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartótanácsnak, s a k. kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában minden honvédelmi tárgyakban Ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni.

7. § Az érsekek, püspökök, prépostok, s apátoknak és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata és a nemességnek, címeknek, s rendeknek osztása, mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen Ő Felségét illeti.

8. § A magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülönben a katonai hivatalokrai kinevezéseket, szinte úgy Ő Felsége fogja, a 13. § szerint folyvást királyi személye körül leendő felelős magyar minister ellenjegyzése mellett elhatározni.

9. § Azon tárgyak, mellyek a 6-dik §-ban említett kormánytestületek által végelhatározás végett Ő Felségéhez szoktak felterjesztetni, kivéve a 7-dik és 8-dik

szakaszokban kijelöltek, Ő Felségének az országbóli távollétében a ministerium által a nádor s királyi helytartó elhatározása alá terjesztendők.”

Országgyűlésen megállapított szöveg, március 23.:

„3. § Őfelsége, s az ő távollétében a nádor s királyi helytartó a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar ministerium által gyakorolják, s bármely rendeleteik, parancsolataik, határozataik, kinevezéseik csak úgy érvényesek, ha a Buda-Pesten székelő ministerek egyike által is aláíratnak.

4. § A ministeriumnak mindegyik tagja mindennemű hivatalos eljárásaért felelős.

5. § A ministerium székhelye Buda-Pest.

6. § Mindazon tárgyakban, melyek eddig a magyar királyi udvari cancelláriának, a királyi helytartó tanácsnak, s a királyi kincstárnak, ide értve a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában minden honvédelmi tárgyakban Őfelsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni.

7. § Azon tárgyak, melyek a 6. §-ban említett kormánytestületek által végelhatározás végett Őfelségéhez szoktak felterjesztetni, Őfelségének az országbóli távollétében a ministerium által a nádor s királyi helytartó elhatározása alá terjesztendők.”

Első olvasásra is több hiányossága van e kulcsfontosságú paragrafusoknak, de még inkább hiányosnak bizonyultak a gyakorlatban.

A 3. §-ban szereplő feltétel, amely szerint bármelyik — „egyik” — miniszter aláírhat uralkodói intézkedést, vét a felelősség ellen. Ehelyett illetékes minisztert kellett volna beilleszteni a szövegbe, mert ha egy ügyben nem ugyanaz a személy intézkedik és jegyez ellen, a felelősség meg nem fogható. A minisztérium székhelye Budapest lett, a király Bécsben élt. A cancellária országgyűlési bizottsága azt az áthidaló javaslatot tette, hogy az uralkodó bármikor Bécsbe rendelheti az éppen illetékes minisztert. Ez a 28-i leiratba is bekerült, de végül a törvény szövegébe nem. Volt Bécsben egy „oldalmelletti” magyar miniszter, aki alkalomadtán betölthette az illetékes miniszter szerepét, mint „egyik” miniszter, de a felelősség ismét bizonytalanná vált, mivel a bécsi miniszter hatásköre nem volt pontosan körülhatárolva. Erről a minisztérium működésének megindulása után nem sokkal a minisztertanácsnak kellett döntenie. A 7. § egyrészt kimondja, hogy az érsekek, püspökök stb. kinevezése az illető miniszter ellenjegyzésével történik, ugyanakkor a katonai kinevezéseket a király személye körüli miniszter jegyzi ellen. Ily módon a javaslattevő hadügyminiszter nem írhatta alá a kinevezési okiratokat, az aláírását adó miniszternek viszont az ezzel vállalt felelősségen kívül semmi egyéb közössége nem volt a szóban forgó ügygel. A katonai kinevezések, a hadügyi kérdésekben történő intézkedési jogkör igen fontos és igen kényes problémája a korszaknak. (A hadügyminisztériumnál ezt részletesen tárgyaljuk.) Feltűnő a 9. § azon kitétele, hogy a nádor a 7. és 8. §-ban megjelölt kinevezési ügyekben — teljhatalma ellenére — a király távollétében sem intézkedhetett. Hangsúlyozni kell, hogy az országgyűlési törvényjavaslat szövegében ilyen megszorítás nem szerepelt. A 6. § lényegében a minisztérium hatáskörének meghatározása: mindaz, ami eddig a volt

három fő kormányzék köréhez tartozott *vagy oda kellett volna tartoznia*, s általában „minden polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában minden honvédelmi tárgy”. Nem a „hadügyi”, hanem a „honvédelmi” kifejezést használja a törvény, de a rendek úgy gondolták, ezzel belefoglalták a teljes hadügyet.⁶⁰

A katonai kinevezések kivételtek „az általában minden honvédelmi” megfogalmazásból; igaz, ez nem is szerepelt a törvényjavaslatban; a későbbi tárgyalások eredményeként, az udvar kívánságára pótlólag született a 8. §.

Károlyi Árpád úgy látta, hogy a törvény hatáskör-meghatározása megfelelt az akkor e kérdésben uralkodó „fogalomsötétségnek”. Mi e törvénybeli hiányosságokat elsősorban az előkészítő munka elégtelenségének tulajdonítjuk.⁶¹ Károlyi Árpád felvetette azt a kérdést is: vajon a magyar minisztérium — a korábbi kormányzervek örökösének vallva magát — ráébredt-e arra, hogy ebben az örökségben benne foglaltatik a bécsi központi szervek fennhatóságának elismerése is. A 9. § igen fontos ebből a szempontból. Kimondja ugyanis, hogy az addig végelhatározás céljából Bécsbe küldött ügyeket ezután is oda kell küldeni. Ellenjegyzésről, illetékes miniszteri felelősségről ezzel kapcsolatban nem esik szó. Arról sem, hogy melyek ezek az ügyek; arról sem, hogy pontosan ki vagy milyen szerv dönt az udvarban e tárgyokban. Érdemes itt felemlíteni azt az 1849-ben, a második minisztérium hivatalba lépésekor született elaborátumot, amely a minisztérium hatásköri kérdéseivel foglalkozik. A feltehetően Duschek tollából származó fogalmazvány kitér az 1848-as törvényeknek erre a hiányosságára. A 9. §-t a minisztérium hatásköre szempontjából döntő fontosságúnak tartja, s kifejti, hogy „ezen szabály a Martius 15iki minisztérium által azért nem tartatott meg egyformán, mert sem a miniszterek, sem a nádorhelytartó a kormányzések hatáskörét nem ismerve, az előbbiektől kívül, hatásköreiket egyrészen kiebb terjeszték, más részben szűkítették, az utóbbi pedig jogait fenn nem tartá”. Eszerint az összefoglalás szerint 1848 előtt a király közvetlen elhatározása alá tartoztak:

a) törvényjavaslatok jóváhagyása (vö. 1848:IV. tc.)

b) kegyelem, cím, rang, nemesség adományozása stb. (vö. 1848:III. tc. 7. §)

c) magasabb egyházi és katonai, valamint polgári hivatalos állomások betöltése. Polgáriak: tanácsosok, kormányzések elnökei, alelnökei, a királyi, a hétszemélyes táblák, a váltófeltörvényszék ülnökei, a királyi személynökök, kerületi táblák és első bíróságú váltótörvényszékek elnökei, főispánok, ország zászlósai, kamarai igazgatók, bányászati főhivatalok elnökei, kincstári ügyek igazgatója és aligazgatója (vö. 1848:III. tc. 7., 8., 11., 12. §, 1848:XXVIII. tc. A főispánokat a nádor nevezte ki a belügyminiszter javaslatára.)

⁶⁰ A rendek válasza a főrendek válaszüzenetére: „... azon tárgyak, melyek az említett §-ban azon kifejezés alatt: »katonai« foglaltatnak — nem csupán honvédelmi természetűek, hanem egyszersmind az egész commissariatumot is érdeklik; ennél fogva az érintett kifejezésnek kimaradni nem lehet, hanem következésképpen módosítandó: »Katonai és általában minden honvédelmi.«” *Irományok* 86. sz.

⁶¹ Károlyi felemlíti Kossuthot, aki öregkori visszaemlékezései idején is úgy ítélte meg, hogy a hatásköri kérdéseket 1848-ban „világosan törvénybeiktattuk”. *Károlyi 1936.* 61.

- d) az igazgatási rendszer lényeges megváltoztatása
- e) új hivatalok rendszeresítése
- f) új építkezések 10 000 Ft fölött, régiek felújítása 30 000 fölött
- g) 500 Ft-on felüli jutalmak
- h) döntés az udvari kormányiszékek hatáskörébe tartozó tárgyakban, amelyre nézve ezeknek eltérő a véleménye
- i) panaszok a kormányiszékek működése iránt, ha ebben cabinetirat vagy felső kézirat szükséges.⁶²

A fentiek konkretizálása azért is szükséges lett volna, mert közben az igazgatási rendszer lényegében változott meg, s több vonatkozásban ezek az íratlan szabályok elavultak, valamint a legfelsőbb döntés elé tartozó ügyeknek a felsorolása hozzájárulhatott volna a miniszterelnöki hatáskör szintén kívánatos pontosabb körvonalazásához. A kormányiszékekkel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy az uralkodó — a kancelláriai bizottság javaslata alapján — ragaszkodott a magyar udvari kancellária fennmaradásához; ezt a 28-i leirat nyilvánította ki.⁶³

A magyar kancelláriának mint régi típusú kollegiális kormányiszéknek fontos, királyi döntés alá tartozó ügyekben való folyamatos intézkedési joga tovább bonyolította volna azt az amúgy sem bonyodalommentes helyzetet, amibe a minisztérium került a bécsi központi szervektől függő magyar kormányiszékek örököséként.⁶⁴ A felelős minisztériumot így sikerült volna lényegében a volt helytartótanács körére leszorítani. Az augusztusi osztrák emlékirat a nádorproblematika mellett a bajok egyik fő forrásául jelölte meg azt, hogy a III. törvénycikk nem adott pontos felvilágosítást arról, a magyar pénz- és hadügyminiszter az egész Magyarországra vonatkozó kezelési ágról rendelkezik-e, vagy csak a kormányiszékek hatáskörére szoríttatik le. Noha a törvény szövege általában nem elég konkrét, ezúttal azzal, hogy „kizárólag” a magyar minisztérium hatáskörébe utalta a Magyarországra vonatkozó ügyeket, egyértelmű eligazítást adott. A kinevezések és egyéb ügyek kivétele a minisztérium és a nádor döntési hatásköréből (7—9. §) önmagában lerontja a kormány önállóságát, ráadásul az osztrák fél a *pragmatica sanctio*t úgy értelmezte, hogy az a birodalmi központi kormány illetékességét Magyarországon a magyar minisztérium ellenében is lehetővé teszi. „A *pragmatica sanctio* . . . a legfelsőbb kormányzás egysége, az összes pénzügyvitel, a sereg kezelése és vezetése volt a monarchia osztatlanságáról szóló alaptörvény szükséges kifolyása” — ez az osztrák minisztérium véleménye.⁶⁵

A 28-i leirat a pénzügyekről kijelentette, hogy „a királyi udvar fentartásához szükséges, s az öszves álladalmi költségeknek, melyek az egész birodalom, tehát

⁶² *Duscheck iratai* III/45. sz. d. n. Duscheck német nyelvű saját kezű fogalmazványa és ennek magyar fordítása.

⁶³ *Irományok* 131. sz.

⁶⁴ „b. Wessenberg külügyminiszter, a későbbi miniszterelnök, aki az átmeneti idők nehézségeiről elmélkedve, épen ez idő tájt írta János főherceghez, hogy felelős minisztérium és udvari kancellária egymás mellett teljes lehetetlenség.” *Károlyi 1936.* 60.

⁶⁵ *KH*, 1848. szept. 16.

Magyarország és az ahhoz tartozó részek érdekében is tétetnek, Magyarországot illető arányos részének fedezése iránt... az e végre Magyarországból jelenleg befolyt, kellőleg kimutatandó jövedelmek a birodalom középponti pénztárába továbbra is beszolgáltatassanak...⁶⁶

Miután a közös költségekben a birodalmi államadósság arányos része jelentette volna a legnagyobb „adót”, évi kb. 17 millió Ft-ot,⁶⁷ ez továbbra is megnyomorította volna a magyar gazdasági életet. A március 31-i leirat értelmében „... addig is, míg azon közálladalmi költségek aránya iránt, melyek az összes birodalmat közösen érdeklik, kölcsönös értekezés után, a jövő törvényhozás királyi megegyezéssel intézkednék, kir. udvaromnak fentartásához, s a közös diplomatiához és a magyar hadsereghez megkívántató különféle katonai testületek ellátásra szükséges költségekről, jövődő beszámítás iránt, jóváhagyásom mellett, ideiglenes rendelkezés tétessék...⁶⁸ A rendek gyűlése ideiglenes összegként 3 milliót szavazott meg udvartartásra és közös költségekre, a király ugyanakkor 10 milliót szeretett volna kapni. Ezt a kívánságot a magyar minisztérium jónak látta nem publikálni; az államadósság átvállalási kérdése is későbbi bajok forrásává vált. Ez az osztrák felsőpolgárságot a magyarok ellen hangolta.⁶⁹ (A státusadósságról a pénzügyeknél, a közös ügyek tárgyalásánál ejtünk szót részletesebben.)

Bármennyire is felháborítóak voltak a 28-i leirat követelései, amelyektől a 31-i szavai nem sokban tértek el, azt fel kellett volna ismerni az országgyűlésnek, hogy a több százados együttélés lazábbá tételekor a közös ügyeket, mert ezek voltak, sürgősen felül kell vizsgálni, rendezni, lezárni és a perszónálunióból fakadó további közös tárgyakat szabályok közé kell szorítani. Ezeket a közös ügyeket a törvényben sem a múltra, sem a jövőre nézve nem érintették. 1848 nyarán megindultak a vámügyre, postaügyre és a pénzügyi elszámolások lezárására vonatkozó minisztériumok közötti tárgyalások, de az osztrák fél időhúzása miatt alig haladtak előre, majd szeptemberben végleg megszakadtak.

Az e paragrafusokban említett kormányiszékek utóéletére vonatkozóan: az 1860. október 20-án kelt királyi kézirattal visszaállított magyar királyi udvari kancellária működése az 1867. február 17-én kelt, Majláth György főkancellárhoz intézett királyi kéziratban foglalt utasítás folytán szűnt meg. Az 1860. október 20-án visszaállított magyar királyi helytartótanács működése az 1867. február 17-én kelt, s a helytartótanácsához bocsátott Sennyey Pál báró tárnokmesterhez intézett királyi

⁶⁶ *Irományok* 131. sz.

⁶⁷ *Károlyi 1936.* 74.

⁶⁸ *Irományok* 159. sz.

⁶⁹ *Károlyi 1936.* 100. Az államadósságból Ausztria elképzelései szerint Magyarországnak mintegy 50 milliót kellett volna átvállalni. Mindenképpen szeretnék volna ezt keresztülhajtani az országgyűlésen. E célból számos osztrák minisztertanácsi határozat született, s számos sürgető királyi utasítás ment a nádorhoz. Ahogyan „eine Lebensfrage für die Monarchie” volt az államadósság kérdése Ausztria számára, éppen olyan életbevágóan fontos volt a magyar minisztériumnak is, mert „elbotolhatott” benne könnyen a közvélemény, az ország előtt. *ÖStA MR-Prot.* 1848. ápr. 5., 14. fol. 37—38., 141.; *ÖStA Finanzmm.* Praes. 1848:3281. sz. ápr. 7.; *Batthyány min. eln. iratai* 1848:115. eln. sz. ápr. 10. Klauzál, Szemere, Pulszky Batthyányhoz.

kézirat utasítása folytán szűnt meg. A 8. § az 1867:XII. tc. 11—13., továbbá a honvédségről szóló 1868:XLI. tc. 3. §-ának rendelkezései folytán hatályát veszítette.⁷⁰

„10. § A ministerium áll: egy elnökből, s ha az maga tárczát nem vállal, kivüle még nyolcz ministerből.

11. § A ministerelnököt Ő Felségének az országbóli távollétében a nádor s királyi helytartó, Ő Felségének jóváhagyásával nevezi.

12. § Ministertársait legfelsőbb megerősítés végett az elnök teszi javaslatba.

13. § A ministerek egyike folyvást Ő Felségének személye körül lesz, s mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelőség mellett képviseli.”

Batthyány Lajos nem vállalt tárcát. Szemere 1849-es miniszterelnök egyben belügyminiszter is volt.

E paragrafusokkal kapcsolatban nem a felterjesztett törvényjavaslatot idézzük — az megegyezik az elfogadott szöveggel —, hanem azt, amelyet ez előtt fogalmazott meg az országgyűlés, és amelyet a két ház üzenetek során javított:

„8. § A minisztérium áll: egy elnökből, s ha az maga tárcát nem vállal, kivüle még nyolc miniszterből.

9. § A miniszterelnököt Őfelségének az országbóli távollétében a nádor s királyi helytartó, Őfelségének jóváhagyásával nevezi.

10. § Ministertársait legfelsőbb megerősítés végett az elnök teszi javaslatba.

11. § A ministerek egyike folyvást Őfelségének személye körül lesz, s mindazon külviszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelőség mellett képviseli.”⁷¹

A főrendiház üzenete a 11—12. §-ból a „kül” szócskát kihagyatni kérte, „tekintve azon viszonyoknak sokféleségét, melyek az országot az örökös tartományokkal közösen érdeklik”.⁷² Az alsótábla ebbe csak úgy ment bele, ha a 3. § így végződik: „Ha a Buda-Pesten székelő ministerek egyike által is aláíratnak.” Addig a budapesti nem szerepelt.⁷³ A főrendek kívánsága megfelelt a *pragmatica sanctio* osztrák értelmezésének: „Magyarország a külföld irányában nem vala soha Ausztriától különvált, nem tartaték soha különoszthatónak, és soha külön nem is képviselteté.”⁷⁴ Szűkítés volt ez mindenképpen, mert az önálló külügyekről való elképzelés az udvarig el sem jutott. Ugyanakkor, a felterjesztett és szentesített formában a „kül” szócška kihagyása azt eredményezte, hogy a közös ügyek nemcsak a külügyre, hanem a politikai és gazdasági élet egészére alkalmaztathattak, hiszen e vonatkozásban a törvény semmi megszorítást nem tartalmazott. Különösen a 13. §-nál lett volna mód meghatározni és részletesen felsorolni azokat az ügyköröket, amelyek közös ügyeknek minősülnek. A magyar rendeknek ez a

⁷⁰ *Corpus Juris* 219.

⁷¹ *Irományok* 81. sz. (Kiemelés: F.K.E.)

⁷² Uo. 84. sz.

⁷³ Uo. 86. sz.

⁷⁴ *KH*, 1848. szept. 16.

könnyelműsége hasznos volt az osztrák törekvések számára a későbbiek folyamán. A király személye körüli miniszter végül is amolyan külügyminiszter-félévé alakult; maguk az osztrák miniszterek is hivatalos átirataikat Esterházy Pálhoz mint „Minister der auswärtigen Angelegenheiten”-hez intézték. Erről bővebben szólunk a maga helyén; itt most annyit tartunk fontosnak megjegyezni, hogy bármilyenné lett is a király személye körüli minisztérium jellege, azt nem lehet elvitatni, hogy — legalábbis az alsótábla szándéka szerint — ez 1848-ban külügyminisztériumnak volt szánva. Az e téren szintén megmutakozó határozatlanság oka ismét az Ausztriával való viszonyban keresendő. Érintettük a 3—9. § tárgyalásakor, hogy a király személye körüli miniszter ellenjegyzési jogkörének szabályozása a felelősség elleni véték volt. Egyéb probléma is adódott létéből és ténykedéséből. Ennek megvilágításához idéznünk kell a törvény 19—25. (a törvényjavaslat 17—22. paragrafusaival megegyező) paragrafusait:

„19. § Az ország közügyei felett Ő Felsége vagy a nádor és királyi helytartó, vagy a miniszterelnök elnöklete alatt tartandó értekezés végett, Buda-Pesten álladalmi tanács állítatik fel, mely a legközelebbi országgyűlésen fog állandóan elrendeztetni.

20. § Az Ő Felsége személye körül leendő miniszter mellé a kívántató hivatalos személyzettel két álladalmi tanácsos rendeltetik, kik jelenleg a magyar kir. udv. kancellária előadó tanácsosai közül fognak az illető minister előterjesztésére neveztetni.

21. § A 7. §-ban említett, s egyenesen Ő Felségének fentartott tárgyakat, a személye mellé rendelt felelős magyar minister fogja, a mellette levő álladalmi tanácsnokokkal és személyzettel kezelni.

22. § A magyar kir. udv. kancellária többi előadó tanácsosai a 19. §-ban említett álladalmi tanácsba fognak áttétetni.

23. § A magyar királyi helytartó tanács s az udvari kincstár az illető ministeri osztályok között az álladalmi tanács alakításánál is szemügyben tartandó 1791:58-ik tcikkre⁷⁵ való figyelemmel felosztatnak.

⁷⁵ A 1791:LVIII. tc. a főrendek kívánságára került be a törvényjavaslatba. „... eddig a kapcsolt részekből az illető dicastériumoknál mindig szoktak egyének alkalmaztatni; annak törvény általi kimondását óhajtják, hogy a minisztérium külön osztályaihoz tartozó hivataloknak betöltésében, valamint szinte az álladalmi tanácshoz leendő kinevezésekben is a kapcsolt részekre a létező törvényeknek értelmében eszentül is figyelem fordítottassék.” *Irományok* 84. sz. Az alsótábla válasza: Uo. 86. sz. Az LVIII. tc. szövege: „A Mária Terézia . . . által Dalmát-, Horvát- és Szlavonországokban felállított kir. tanács már különben is eltöröltetvén [az 1767—1779 között, a közigazgatás javítására és az adójövedelem emelése érdekében működött horvát kormánysszék] s mivel azonközben ez országok vármegyei minden politikai utasítást a magyar királyi helytartótanáctól kaptak: azért Ő szent felsége kegyelmes jóváhagyásával határozatlik, hogy ezeket az előbb említett királyságok vármegyei továbbra is az imént nevezett magyar királyi helytartótanáctól kapják, valamint hogy ugyanezen tanács kebelében s alantás hivatalnokai állományában azon országokból való egyének igazságos arányban alkalmaztassanak. Továbbá azon országok bánjának, midőn ott megjelenhet, méltóságát megillető ülési és szavazati jog adassék; azon országokat különlegesen illető tartományi ügyeik eszentül is az előleges királyi jóváhagyással tartandó általános gyűléseiken [tartománygyűlések] tárgyalatván.” Vö. az 1848 előtti kormányzásról mondottakkal.

24. § A 6-dik §-ban körülírt kormánytestületeknek előlülő tagjai a 19-ik §-ban említett álladalmi tanácsban foglalnak helyet, s ott a Felség, a nádor királyi helytartó, vagy ministerek távollétében elnökölnek.

25. § A 6-dik §-ban említett kormánytestületeknek minden hivatalnokai és szolgálai, s így nemcsak azok, kik újabb alkalmazást nyernek, hanem addig, míg másképen fognak alkalmaztathatni, azok is, kik a felebb említett ministeri osztályokban el nem helyeztetnek, jelenleges fizetésüket egészen megtartandják.”

Az államtanács addig ismeretlen intézmény volt a magyar törvényekben, hacsak nem tekintjük annak — korabeli módszerrel — a királyi tanácsot.

A korabeli politikusok nem igazítanak el bennünket, hogy mi volt az oka az államtanács beiktatásának az 1848-as törvény paragrafusaiába. Csupán arról folyt a vita, hogyan viszonyul majd működése a minisztériuméhoz, és hogy tagjainak megválasztása helyesen történik-e. A Pest megyei közcsend választmányon kívül a radikálisok felszólaltak az országgyűlésen, Madarász László személyében, az államtanács szükségessége ellen. A problémának igen nagy fontosságot adott az, hogy a bécsi magyar miniszter mellé adott két álladalmi tanácsos révén a nem forradalmi szellemű, régi magas rangú hivatalnokok befolyáshoz jutottak a magas szintű államügyekre nézve. Kossuth az országgyűlésen ugyan azt válaszolta Madarásznak, hogy az államtanács véleménye nem kötelező a minisztériumra, ezt azonban semmissé tehetette az a tény, hogy egyes tagjai kulcspozícióban voltak. Maga az államtanács intézményesen nem is jött létre sem 1848-ban, sem 1849-ben, működéséről részletes elképzelések nem is születtek. Kossuth országgyűlési beszédei szerint esetleg a törvényalkotásban jutottak volna szerephez; Szögyény alkancellár később úgy emlékezett, hogy a nádor és a miniszterelnök helyettesítését is ellátták volna.⁷⁶ (Ez egyébként megoldás lehetett volna a nádorhiány esetében is.) Az államtanács létre nem jött ellenére néhány személy ilyen címen hivatalt viselt és fizetést kapott. Ők 1848-ban régi magas rangú kormányhivatalnokok, 1849-ben, a kormányzóság idején pedig Kossuthhoz közelálló személyiségek voltak. 1848-ban különösen úgy látszik, mintha az államtanács másra sem kellett volna, mint hogy egyes személyeknek ilyen címen magas fizetést juttassanak a minisztérium létrejötte után is.⁷⁷

⁷⁶ Szögyény-Marich I. 83.

⁷⁷ Kossuth válaszából a 19. §-t (a törvényjavaslat szerint) kifogásoló Madarász Lászlónak: „*Ily statustanács nélkül el lehetne ugyan az ország, azért nincs is az a törvényjavaslatban állandósítva; de szülő a forradalom becsületét szereti, s nem akarja megkárosítani azokat, kik oly bizodalommal vállaltak hivatalt, hogy abban holtukig megmaradnak.*” *KLÖM XI.* 687. (Kiemelés: F.K.E.) Egy ugyancsak e tárgyban született Kossuth-vélemény a költségvetés tárgyalása idejéből: „... ezen állás [ti. az államtanácsnoké] nem a bizodalomnak, hanem a személyes kimélet törvényének kifolyása; s azért inkább tisztelet, mint hivatal.” *KLÖM XII.* 532. Kossuth még 7 ilyen tanácsost szeretne kineveztetni, és ezzel kapcsolatban elképzeléseiről is vall, amely közelít a francia új alkotmány gyakorlatához: a státustanács elsősorban a törvények megvitatása és véleményezése során fejt ki tevékenységet. Ellenvélemények: Pest, márc. 27. de. megyei közcsend választmány. A törvényjavaslat 18. §-ában említett 2 státustanácsnok személyében a minisztérium a kancelláriára van szorítva. Ez a felelősség gátja. Inkább nyugdíjaztassanak a volt hivatalnokok. *PH*, 1848 márc. 28. Az országgyűlés márc. 27-i ülésén Károly István pesti követ többek között javasolta, hogy a minisztériumnál ne nyerjenek alkalmazást

Általában a régi tisztviselők iránti aggodalom több törvényi paragrafust is lefoglalt e témának, s így már „nem jutott” § arra, hogy legalább egy azt is meghatározza, milyen feltételei legyenek a minisztériumi beosztás elnyerésének.

A törvényparagrafusok sorában tett előregrás után visszatérünk a 14—18. §-hoz:

„14. § A ministeriumnak, azon tagján kívül, mely a Felség személye körül a 13. §-ban említett ügyekre ügyelend, következő osztályai lesznek: a) Belügyek. b) Országos pénzügy. c) Közmunka és közlekedési eszközök és hajózás. d) Földművelés, ipar és kereskedés. e) Vallás és közoktatás. f) Igazságszolgáltatás és kegyelem; g) Honvédelem osztályai.

15. § Mindegyik osztálynak, valamint az ahhoz tartozó, s az illető osztályfőnökök vezérlete alatt állandó hivatalos személyzetnek élén külön minister áll.

16. § A kebelébeni ügykezelés módját a ministerium maga határozandja meg.

17. § Az összes ministerium tanácsülésében, midőn Ő Felsege vagy a nádor királyi helytartó abban jelen nincs, a ministerelnök elnököl, ki e tanácsot, midőn szükségesnek látja, mindenkor összehívhatja.

18. § Mindegyik minister azon rendeletért, mellyet aláír, felelősséggel tartozik.” (A törvény szövege a javaslat 12—16. §-ával megegyezik.)

A minisztérium elnevezésére vonatkozóan: általában az itt osztályoknak nevezett minisztériumi részeket is minisztériumnak nevezték már az egykorú szóhasználatban is. Az 1848/49-es minisztérium osztályairól vagy egyes minisztériumairól beszélni egyaránt helyes.

A minisztertanácsról csak a 17. § intézkedik, de nem esett szó sem a minisztertanács elé tartozó ügyfajtákról, sem rendelkezési jogáról, sem ügyviteléről. A törvény szavai szerint nem látszik többnek a minisztertanácsi ülés egy

mindenképpen a régi kormány emberei, vagy ne tartsák meg egész fizetésüket. Ebben az esetben is kapják fizetésüket a kancelláriai taksákból összegyűlt bécsi pénzalapból. A rendek, mint elintézett dolgot, nem tüzték újra napirendre. *PH*, 1848. ápr. 4. 1849-ben a baloldal az államtanácsosok minisztériumon kívüliségét bírálta. Álladalmi tanácsnokként kapott fizetést 1848-ban Beöthy Sándor és Várady József volt magyar udvari kancelláriai tanácsos, Zsedényi Ede, aki tevélegesen részt vállalt a bécsi magyar minisztérium működésében Bartal és Platty osztályigazgatók, szintén államtanácsosok mellett. Zsedényit igen sok esetben használta fel a nádor az udvar körüli elintéznivalói során. (Erről a külügynél részletesen szólunk.) A fizetések 4—5000 forintot tettek ki. Beöthy Sándor még 1849-ben is kapott ilyen címen pénzt az államkasszából. *Pm, Só- és Pénztári* 1848:1. kfö, 44. tétel, 1848. jún.—aug.; *Állampénztár*. Záborszky Alajos egyik címe volt az álladalmi tanácsosság a Függetlenségi Nyilatkozat utáni időben. Erről osztrák hadbíróági eljárása során az állt az előterjesztésben, hogy „scheint er mehr eine passive Rolle gespielt zu haben, und auf die Ausfertigung ihm mithgeteilter Beschlüsse der Rebellenregierung beschränkt gewesen zu seyn. . .” *Hadtört. Itár, Kriegsg.* Pest 1850—2/209. sz. 14. fol.

A 12. §-t módosította az 1867:VIII. tc. 1. §-a: A miniszterelnök előterjesztésére annak miniszterársait Őfelsége nevezi ki. A 13. §-ra nézve: „Az ő felsége személye körüli miniszternek az Ausztriával közös ügyekre befolyása megszűnt az 1867:XII. tc. 27. §-nak a közös ügyek kezelésére nézve megállapított módja folytán.” Az egész XII. tc. a közös ügyekről és ezek elintézésének módjáról intézkedik. A 19. és 24. §-t hatályon kívül helyezte az 1867:VII. tc. 1. §-a. A 20. § hatályát veszítette, mert az államtanács nem alakult meg. 23. § — Az 1791:LVIII. tc. De activitate Regii Locumtenentialis Consilii Hungarici ad Regna Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae extenda. Az 1868:XXX. tc.-vel hatályát veszítette.

kormányzékai tanácsülésnél, ahol a többség szavazata alapján döntöttek. A kezdeti időszakban születtek minisztertanácsi kiadványok, amelyeket a miniszterelnökségen fogalmaztak, és az illetékes miniszter irt alá, de később ez leszűkült a tanácsi határozatra való hivatkozásra vagy — még később — átadta helyét a teljesen szakminiszteri intézkedésnek.⁷⁸ A már említett Duschek-féle feljegyzés a minisztérium szervezéséről 1849 májusában foglalkozott a minisztertanács hatáskörével és ügyvitelével is úgy, mint addig meg nem oldott és nem szabályozott kérdéssel. Eszerint a minisztertanács mindazokat a „magasabb álladalmi ügyeket” tárgyalja, amelyeket a kormányzó oda utasít, s minden olyan kérdést, amelyben az illető minisztériumok, illetve a kormányzó között véleménykülönbség forog fenn, s ezek tárgyalását valamelyik miniszter kívánja.⁷⁹

A honvédelmi minisztériummal kapcsolatos március 31-i leirat vonatkozó passzusa így szól: „...a honvédelmi szervezet, s a körülállások szükségéhez képesti hadi ajánlatok körüli rendelkezést a törvényhozás köréhez, a rendes katonaságnak az országban elhelyezését s béke idejébeni alkalmazását pedig a királyi helytartónak a felelős magyar minisztérium útján gyakorlandó kormányzatához tartozónak elismerem; úgy viszont a hű Karok és Rendeknek királyi házam, s a *pragmatica sanctio*val szentesített birodalmi kapocs iránti hű ragaszkodásuktól bizton várom, miként önként átlátandják, hogy a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazása, nemkülönben a katonai hivatalokrai kinevezések, a szükséges birodalmi összhangzás végett, egyenesen csak legfelsőbb királyi elhatározásomtól függhetnek; az ez esetekbeni ellenjegyzés tehát a folyvást királyi személyem körül leendő miniszterre leszen bízandó.”⁸⁰ A hadsereg szervezetéről, országon belüli alkalmazásról, a katonamegajánlásról, részben az országgyűlés, részben a nádor és a minisztérium intézkedik. Ezzel megtört az államkonferencia ellenállása a nádor eme hatásköri jellemzőjének érvényesítése terén. Még a teljhatalmú királyi helytartó sem kapta meg azonban az országhatáron kívüli alkalmazás és a kinevezések jogát, ami kétségtelenül felségjognak számított; de a nádor meg a királyi helyettes volt. Utóbbiak a leglényegesebb ügyek. Ezek nemcsak a magyar hadügyminiszter döntése, hanem még ellenjegyzése alól is ki voltak vonva (vö. 8. §).

A 15—25. § adja azt a sovány ügyviteli utasítást, amelyből máris látszik, hogy a collegialitás elhagyásától eltékvintve a régi vágányokon halad majd az adminisztráció. Erre „biztosíték” volt a régi hivatalnokok átvétele. Nem áll tehát az, amit a Pesti Hírlap árpilis 16-án kelt vezércikke irt, hogy „kormányunk egy mákszemnyit sem örökölt elődétől, még a tintatartó is kiszáradt, még a porzó is kifogyott, nem hogy a néhai institutióknak s a leléptetett embereknek hasznát vehetné”.⁸¹ Majd az ügyviteli, iratkezelési kérdések tárgyalása megmutatja, hogy nemcsak a tinta és porzó öröklődött, hanem az iktatási és irattári rend is, az alsóbb rangú

⁷⁸ *Ember* 1950. 25.

⁷⁹ *Pm*, Duschek iratai III/45. sz. d. n.

⁸⁰ *Irományok* 159. sz.

⁸¹ *PH*, 1848. ápr. 17.

tisztviselőkről nem is beszélve. A magasabb tisztségekre jobban ügyelt a minisztérium: e posztokra nem annyira szakembereket, mint inkább a megyei és országgyűlési életben edzett politikusokat nevezett ki. A törvénynek nagy hiányossága, hogy az alkalmazási szempontokat nem fektette le.

A minisztérium ügyvitelének kérdése szerepelt az államkonferencia tárgyalásaiban is. A március 28-i leirat kifejezte azt a kívánságot, hogy ezt nem a minisztérium maga, hanem a nádor határozza meg. Ettől később elálltak.⁸²

A felelősség értelmében külön törvény mondta ki, hogy az ország közhivatalnokai — amennyiben a kormány nevezte őket tisztségükre — elmozdíthatók. Kivételt képeztek a bírák (1848:XXIX. tc.). Az elmozdíthatóság, a felelősségre vonás alól eleve ki voltak véve a törvényhatósági tisztviselők.

A további paragrafusok, a 26—38. § magukban foglalják a miniszteri felelősség biztosítékait: az országgyűlésnek való felelősséget, a büntetőjogi szankciókat, másrészt a felelős kormány működésének lényeges elemeit: a törvényhatósági, bírói szervek jogállásának, szerkezetének további épségben maradását, a minisztérium számadási és költségvetési kötelezettségét.

„26. § Az ország minden törvényhatóságainak eddigi törvényes hatósága ezentúl is teljes épségben fenntartandó.

27. § A törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállásukban, s a törvény további rendeletéig eddigi szerkezetükben fenntartandók.”

Ez megegyezik a törvényjavaslat 23—24. §-ával.

A törvény 26. §-ához tartozik az 1848:XXIII. és XXIV. tc. a szabad királyi városokról és a községi választásokról; az 1848:XVI. tc. a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról, valamint a választási törvény vonatkozó részei. 1867-ben intézkedés történt a felelős kormánynak a törvényhatóságokhoz való viszonyáról. Az 1848-as törvények hatályukat veszítették már 1870-ben, de a vármegyei közigazgatásról csak az 1891-es XXXIII. tc. hozott átfogó intézkedést.

A bírói szervezet változásairól utóbb az 1868:LIV. tc. 1., 3. és 4. §, az 1869:IV. tc. intézkedett.

„28. § A ministerek az országgyűlés mindegyik táblájánál ülésel bírnak, s nyilatkozni kívánván, meghallgatandók.

29. § A ministerek az országgyűlés mindegyik táblájánál annak kívánatára megjelenni, s a megkívántató felvilágosításokat előadni tartoznak.

30. § A ministerek hivatalos irataikat az országgyűlés mindegyik táblájának kívánatára, magának a táblának vagy a tábla által kinevezett küldöttségnek megvizsgálása alá bocsátani köteleztetnek.

31. § A ministerek szavazattal az országgyűlésen csak azon esetben bírnak, ha a felső táblának törvény szerint tagjai, vagy követül az alsó táblához megválasztatnak.

37. § A ministerium az ország jövedelmeinek és szükségeinek kimutatását — s a múltra nézve az általa kezelt jövedelmekről számadását országgyűlési meg-

⁸² *Irományok* 131. sz.

vizsgálás, s illetőleg jóváhagyás végett — évenként az alsó táblánál bemutatni köteles.”

E cikkelyek megegyeznek a törvényjavaslat 25—28. és 34. §-ával.

Az országgyűlési tárgyalásra bemutatott első törvényjavaslat-változatban a 34. § a következőképpen hangzott: „A ministerium az ország jövedelmeinek és szükségeinek kimutatását — s a mültra nézve az általa kezelt közjövodelmekről számadását az alsó táblának megvizsgálás, illetőleg jóváhagyás végett évenként bemutatni köteles.⁸³ A főrendek úgy kívánták, hogy az alsótábla ne szerepeljen a szövegben, mert az országgyűlés elrendezése, tábláinak viszonya és tevékenysége későbbi idő munkálatainak eredménye lesz. Az alsótábla készséggel helyt adott a kérésnek, nem akarván szorítani a felsőház hatáskörét.⁸⁴

A kormánynak az államügyekről adható felvilágosítás tárgyában a főrendek azt kívánták volna, hogy a bizalmas ügyekre való tekintettel új fogalmazás készüljön a törvényjavaslat 26—27. §-áról. Az alsótábla úgy vélte, hogy parlamentáris kormányról lévén szó, mely a többség „kifolyása”, ilyen közlésre vagy nem kényszerítették, vagy pedig nem a parlamentáris kormány gyakorlatával megférő jelenségről van szó.⁸⁵

Ezek a paragrafusok jelentik azt, hogy a kormány az országgyűlésnek felelős; beszámolni és elszámolni köteles. Itt tehát a hatalom túlsúlya az országgyűlést illeti, ugyanígy a 32—35. §-ban lefektetett miniszteri büntetőjogi felelősségre vonást illetően, szintén teljesen az országgyűlés hatáskörébe utalja azt. Az országgyűlés erejét, s egyben a parlamentáris kormány biztosítékát jelenti az országgyűlési IV. tc. 6. §-a, amely szerint az uralkodó a költségvetés megtárgyalása előtt az országgyűlést nem zárhatja be. Az utóbbira való hivatkozással nyilvánította érvénytelennek az országgyűlés a király októberi feloszlató leiratát, és Récsei Ádám törvénytelenül kinevezett miniszterelnököt is vád alá helyezte. A IV:6. § a fontosabb garancia, mivel „kiélezett politikai helyzetben . . . az országgyűlés feloszlatóságának elvén múlik a miniszterek felelősségre vonásának a lehetősége is”. Nem véletlen az sem — mutat rá Sarlós Béla —, hogy Ferenc József határozott kívánsága volt az 1848:IV. tc. 6. § hatályon kívül helyezése. „Az 1848-i törvényhozás tehát olyan parlamenti kormányzást vezetett be, amelynél a hatalmi túlsúly az országgyűlés kezében van, amely tehát az abszolút királyi hatalmat alapvetően megdöntötte.”⁸⁶

A törvény utolsó, 38. §-a a miniszterek fizetéséről szól:

„38. § A ministerium hivatalbeli fizetését, a törvényhozás további rendeletéig, a nádor és királyi helytartó határozandja meg.”

A március 28-i leirat ezt a feladatot is a király hatáskörébe akarta vonni, de később ettől az udvar elállt.

A minisztériumot közelebből érintő 1848-as törvénycikkék még a nádori, XXVIII. tc. és a közmunkákról szóló XXX. tc.

⁸³ Uo. 81. sz.

⁸⁴ Főrendek: *Irományok* 84. sz.; alsótábla: uo. 86. sz.

⁸⁵ Uo. A közös miniszterek felelősségéről intézkedett az 1867:XII. tc. 50—51. §.

⁸⁶ *Sarlós* 1970. 56.

Összehasonlítva a magyar felelős kormányról készült törvényt az osztrákoknak március 15-én megígért és április 25-én megadott alkotmánnyal, úgy véljük, hogy az 1848:III. tc., minden hiányossága ellenére, jobban megfelelt a kitűzött célnak. Leglényegesebb pontjaiban, az országgyűlésnek felelős parlamenti kormányban, a miniszterek köz- és büntetőjogilag szabályozott felelősségében hasonlít az európai legfejlettebb polgári alkotmányokhoz. Hiányosságai egy idegen államhoz fűződő alárendelt kapcsolatból és a nemesi osztály vezető szerepéből következtek.

Az osztrák pátens 8. és 10. §-a témánk szempontjából különösen jelentős. 8. § „A császár szent és sérthetetlen. Uralkodói gyakorlataért felelősségre nem vonható, de rendeleteinek érvényességéhez egy miniszter ellenjegyzése szükséges. 10. § A végrehajtó hatalom egyedül őt illeti, a törvényhozóit az országgyűléssel együtt gyakorolja.” Ugyanakkor a 32. § szerint „a miniszterek felelősek minden hivatalos eljárásaikért és javaslataikért”. Felelőségükről és felelősségre vonásuk módjáról külön törvényt ígért a pátens.⁸⁷ Ezek a paragrafusok abszolút monarchikus kormányzat jegyeit mutatják, amelyet a parlamentáris kormányzás szépségflastro- maival láttak el. A miniszterek felelőssége — ugyan ezt ki nem mondták — nem jelentett egyebet a korábbi kormányzések vezetőinek uralkodójuk iránti hűségkötelezettségénél. „Hallottam, olvastam a felelős miniszterekről, de az nem egyezett meg avval, amit Bécsben láttam, t.i. hogy a burocratiai önkény mily könnyen simult az alkotmányos formákhoz, és mily hamar lépett át a collegiális kormány, következőleg a semmiért sem felelős a felelősségre” — írta Mészáros miniszter, aki 1848 májusában, tehát a régi szervek „átváltozása” idején járt Bécsben.⁸⁸

⁸⁷ Fordításban közölte: *PH*, 1848. ápr. 28. *Thallóczy* (190) szerint ez oktrojált alkotmány volt, a belgának „szolgai másolata”.

⁸⁸ *Mészáros Lázár* I. 31. A régi udvari szervek csak május végén adták át helyüket az új minisztériumi szervezetnek. Erről írt pl. a *KH*, 1848. júl. 17-én: „...megmaradt az állodalmi tanács, a statuscancellaria, az udvari főhaditanács meg a collegiális rendszer, s a felelőség hiányának minden egyéb attributuma.”

II. BATTHYÁNY LAJOS MINISZTERELNÖKSÉGE (AZ ELSŐ MAGYAR FELELŐS MINISZTERIUM), 1848. ÁPRILIS 11.—SZEPTEMBER 11.

1. BATTHYÁNY LAJOS KABINETJÉNEK ÖSSZEÁLLÍTÁSA

A március 31-i királyi leirat nyomán átjavított miniszteri törvencikket április 3-án küldték fel a rendek Bécsbe, lelkes köszönettel. A 7-én aláírt törvencikkcsöveg már másnap le is került az országgyűléshez, és 11-én szentesítette az uralkodó a többi törvencikkkel együtt, egyben berekesztve az országgyűlést is.

Ugyancsak 7-én írta alá az uralkodó a Batthyány Lajos által április 2-án felterjesztett miniszterek kinevezéséről szóló okiratot is. A fentiek alapján a minisztérium működését szokták április 7-től, április 11-től, a törvények szentesítése napjától, vagy május 1-től, a minisztériumi ügyvitel bevezetésétől számítani.¹ Figyelembe vehetnénk azonban Batthyány Lajos március 17-i kinevezését is, vagy azt, hogy a minisztériumok április második felében folyamatosan szerveződtek, míg a kormányzések működése kisebb-nagyobb eltérésekkel április végéig tartott. A magunk részéről a korabeliek (a pénzügyminisztériumi pénzügyi jelentés) hivatalos álláspontját fogadjuk el: *április 11-től, a minisztériumi törvény életbelépésétől számítjuk az első magyar felelős kormány létrejöttét.* Annak ellenére, hogy már április 11. előtt dolgozott a miniszterelnök és az egyes miniszterjelöltek, hogy április 15-én jelentette be a minisztérium a kormányzás átvételét, és párhuzamosan vitte az ügyeket április végéig a helytartótanács, a kamara tisztviselőivel együtt, április 11-hez fűződik annak a törvencikknek a hatálybalépése, amely felért egy új alkotmánnyal Magyarország számára.

A miniszteri tárcák betöltéséről március 23-ra kialakult nézetek voltak Pozsonyban. Széchenyi március 23-án a teljes és végleges névsort jegyezte fel,² amit Batthyány Lajos aznap olvasott fel a kerületi ülésben.³ Egy hét sem kellett tehát a miniszterelnöknek kabinetje összeállításához, s a sietségben igencsak közrejátszott az ország sürgetően forradalmi hangulata. A rövid idő ellenére számtalan

¹ Vö. *KLÖM XII.* 467. (1. jegyzet.) Szögyény magyar alkancellár visszaemlékezéseiben ápr. 5-ét jelölte meg a miniszterek kinevezése napjául. *Szögyény-Marich I.* 71.

² *Széchenyi család I-ta, Széchenyi I. gyűjtemény* 12. cs., eredeti.

³ *PH*, 1848. márc. 26. A pesti városi deputáció Pozsonyban egy igen korai időpontban, márc. 20-án népszerűtlen miniszterjelöltekről elterjedt rémhírek ügyében járt Batthyány Lajosnál. *PH*, 1848. márc. 24. Márc. 22. után Perczel Mór Kossuth elleni izgatásról számolt be Komáromból, s arról, hogy Széchenyi személyén kívül a minisztériumban bizakodnak. *Kossuth iratai időrendben I.* 405. sz. Komárom, 1848. márc. 2. (A keltezés minden bizonnyal téves és márc. 22. utánra tehető, mivel a sajtótörvény elleni pesti tüntetésről is szó esik.)

kabinetkombináció terjedt el. Március 17-én plakát jelent meg a pesti utcákon ezzel a címmel: Kit kíván felelős miniszternek a nemzet? A felsorolt nevek: Batthyány Lajos — külügy, Deák Ferenc — belügy, Kossuth — kereskedelem és közlekedés, Pulszky — pénzügy, Szentkirályi Móric — vallásügy, Szemere Bertalan — nevelés, Perényi Zsigmond — igazságügy, Nyáry Pál — rendőrség, Teleki László — hadügy, Eötvös József — pecsétőr.⁴ A Pesti Divatlap március 19-i kombinációja hasonló volt: Deák bel „közügyér” lesz, nevelési miniszter Szemere és rendőrminiszter Nyáry Pál.⁵

Kossuth visszaemlékezése szerint Batthyány Lajos az általa kiszemeltek tanácskozára gyűjtötte össze, hogy ott nyíltan beszéljék meg, döntsék el az egyes tárcák birtokosainak személyét.⁶ Kossuth rossz érzéssel emlékezik arra, hogy kényelmetlen volt — vagy éppen lehetetlen — kifogásokat emelni az éppen jelenlevők egyikével-másikával szemben. A külügyi tárcára⁷ a miniszterelnök Telekit, Perényit, Esterházyt kandidálta; a nevelésre Szentkirályit és Eötvöst. A „külügyérjelöltek” közül Esterházy maradt meg, Eötvössel szemben viszont Szentkirályi szerénykedve visszavonult. Kossuth a maga előadása szerint nem kívánt tárcát vállalni. Visszaemlékezéseiben Horváth Mihály állítását igyekezett cáfolni, aki szerint ő a belügyminiszterségre törekedett. Kossuth szerint az említett tanácskozás alkalmával ő annak volt ellene, hogy Szemere legyen a belügyminiszter, mivel Nyáry Pált hosszú közigazgatási múltja miatt erre a posztra alkalmasabbnak ítélte. Ezt viszont nem fejthette ki nyíltan, hanem csak Batthyányval ejtett erről szót. Nyáry népszerű volt a baloldaliak körében, s folytak is vele tárgyalások a minisztérium részéről. Ő azonban nem volt hajlandó egy minisztériumban dolgozni Szemerével sem miniszterként, sem akármilyen beosztottként. Ez a személyes ellentét a későbbiek folyamán is több szervezési kombinációt futtatott zátonyra.⁸

⁴ *Janotyckh 1851a* I. 6. sz.

⁵ *PD*, 1848. márc. 19. Később az államtitkárok személyét találgatták. A *PD*, 1848. ápr. 22-i száma szerint a „miniszteri segédek” lesznek: Hajnik Pál a pénzügnél, Házmán Ferenc a belügynél, Kovács Lajos a közlekedési tárcánál. Egyik sem vitte tovább osztályigazgatóságnál.

⁶ *Kossuth 1880—1882*. II. 269—271. Kúthy Lajos, Batthyány személyi titkára szerint a minisztérium pozsonyi szervezése idején 40—90 fő is egybegyűlt titkos konferenciákra a miniszterelnöknél. *Magyarázata* 1848. márc. 16.—máj. 1. közötti költségeinek számadásához, amelynek kifizetését csak 1849 januárjában kérte. 1848 említett napjaiban ugyan már ideiglenes miniszterelnöki irodaigazgató volt, de a költségeket csak máj. 1-től térítette meg a Pénzügyminisztérium. *Pm, Pénztári* 1849:240., 401. pü. sz.

⁷ Nem használták a „király személye körüli miniszter” elnevezést.

⁸ A *Márczius Tizenötödike* 1848. márc. 25-i száma Nyáryt mint a „belügyi osztály cheffe” emlegette. Ez itt valószínűleg osztályigazgatót jelent. Vö. Batthyány levele Klauzálhoz (márc. 23.) a MOIB megalakulása ügyében: *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 12. cs., másolat. Pulszky erről Kossuthhoz: „Amitől féltem, megtörtént; Nyáry Pál, kivel mindjárt sokat szóltunk, Sz. e kinevezését szerencsétlennek tartja, s vele egy minisztériumban szolgálni nem akar, s már tegnap s mai nyilatkozataiban világosan a radicalpárt élire állott... A bajok itt napról napra nőnek, itt érzik, hogy forradalomban élünk. Rekesszék be az országgyűlést mielőbb s jöjjetek le...” *Kossuth iratai időrendben* I. 399. sz. 1848. márc. 26. Nyáry ápr. 3-án fejtette ki Kossuthnak a minisztériumtól való távolmaradásának okát. *Waldapfel 1950—1965*. I. 80. sz. 178.

Kossuth egyébként másokat is ajánlott a miniszterelnöknek, így Klauzál a kereskedési minisztérium élére, sőt, állítólag Mészáros Lázár személyére is ő hívta fel a figyelmet, annak a magyar politika és irodalom iránti érdeklődése okán.⁹

Blackwell angol ágens értesülései szerint Szemere és Eötvös arra akarta rábírní Deákot, vesse be személyes befolyását annak érdekében, hogy Kossuth helyett Szentkirályi kerüljön a minisztériumba.¹⁰ Magyarországon 1848 áprilisában az első magyar felelős minisztériumból nem lehetett Kossuth Lajost kihagyni. Nemcsak az udvarban, hanem az országban is számosan félték az ő minisztériumi tagságától, de a helyzetnek megfelelően járt el Batthyány miniszterelnök, aki magát Kossuthot is azzal kapacitálta, hogy ebben a történelmi helyzetben nélküle nem lehet Magyarországon kabinetet összeállítani. Kossuth visszalépése esetére Batthyány lemondását is kilátásba helyezte.¹¹

Nem volt túlságosan népszerű a kormány tagjainak névsorában a két arisztokrata: Széchenyi és Esterházy Pál. Ők ketten az udvar rokonszenvét voltak hivatottak biztosítani, arról nem is szólva, hogy egymás számára is vonzerőt jelentettek a tárca elvállalása tekintetében.

A kancellária országgyűlési bizottsága nem emelt kifogást Batthyány Lajos jelöltjei ellen az uralkodó számára készült véleményében, csupán Kossuth Lajos személyétől tartott, de — tekintettel a forradalmi helyzetre — az ő kinevezését is kénytelen volt ajánlani.¹²

A Batthyány Lajos által 1848. április 2-án felterjesztett és 7-én kinevezett miniszterek az előterjesztés szóhasználatával és sorrendjében a következők voltak: *Deák Ferenc* igazságügy, *b. Eötvös József* vallás- és nevelésügy, *hg. Esterházy Pál* Ausztriávali érintkezések, *Klauzál Gábor* földművelés, ipar, kereskedelem, *Kossuth Lajos* pénzügy, ezredes *Mészáros Lázár* hadügy, *gr. Széchenyi István* közlekedés, közmunka, *Szemere Bertalan* belügy.¹³

Ez a minisztériumi névsor a törvény adta lehetőségekhez igazodott. Az idő múltával azonban az események nyomán különféle korrekciós javaslatok, elképzelések merültek fel. Kossuth az erdélyi unió után vetette fel azt a kombinációs lehetőséget, hogy legyen egy tárca nélküli, ún. erdélyi miniszter, egy rendőri miniszter és két kultuszminiszter (egy a katolikus és a görögkeleti, egy a protestáns,

⁹ *KLÖM XII.* 977—978.

¹⁰ *Károlyi 1936.* 95. Blackwell jelentése márc. 22-én kelt.

¹¹ *KLÖM XII.* 978. „Ily nyomásra volt szükség, hogy ellenszenvemen erőt vegyek s magamat hivatalba engedjem tuszkoltatni” — emlékezett vissza emigrációjában Kossuth, nyilvánvalóan némi túlzással saját vonakodását illetően. *Kossuth 1880—1882.* II. 269—271.; *KLÖM XII.* 977—978.

¹² „...dessen [des Ministeriums] Mitglieder, den k.k. Obersten Mészáros ausgenommen, der Majorität des Reichstages angehören, oder doch ihr gesinnungsverwand sind... Übrigens zählt das beantragte Ministerium auch Männer, deren Einbeziehung in dasselbe, als entschiedener Gewinn für die Regierung anzusehen ist... sind es alle Männer gegen deren Character nichts eingewendet werden kann. Es ist daher eigentlich nur Ludwig Kossuth, dessen Bestätigung einem Anstande unterliegen könnte. Da aber die Verweigerung derselben die unmittelbare Auflösung des ganzen Ministeriums nach sich ziehen, und dies unabsehbare Folgen haben würde...” 1848. ápr. 5. *Károlyi 1936.* 266.

¹³ *Károlyi 1936.* 265.

unitárius és a zsidó [!] vallások ügyeivel foglalkozott volna), valamint esetleg egy horvát miniszter.¹⁴ A horvátokkal való megegyezés céljára készült törvényjavaslat — szerzője Deák Ferenc — az államigazgatás terén is számos engedményt tett volna a horvátoknak. A minisztertanács augusztus 27-i ülésén elfogadott törvényjavaslat szerint sok változás történt volna az áprilisi törvényekben rögzített magyar minisztériumi szervezetben. Eszerint a bán lett volna a horvát katonai ügyek fő irányítója a magyar hadügyminiszter fennhatósága alatt. A magyar hadügyminisztériumban, a külügyek terén, a pénzügyi és a kereskedelmi minisztériumokban külön horvát államtitkárok és minisztériumi osztályok biztosították volna a horvát nemzeti sajátosságoknak és igényeknek megfelelő legfelsőbb adminisztrációt. Az igazgatás egyéb ágaira nézve külön horvát minisztert neveztek volna ki, s számára a zágrábi székhelyet sem tartották elképzelhetetlennek a magyar miniszterek. A magyar minisztérium nem is ragaszkodott volna a horvát miniszter fölötti ellenőrzés jogához, hanem elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a hadügy, külügy és pénzügy „volnának a fentebbiek szerint a magyar minisztérium alá tartozók”. A magyar kormány — mint látjuk — ugyanazoknak az elsődleges jelentőségű államigazgatási területeknek a közös kezeléséhez, illetve felügyeletéhez ragaszkodott, mint Magyarország vonatkozásában Ausztria. Egy igen lényeges különbség azonban volt, és ez a magyar kormány javára írandó: arra az esetre, ha a horvátok egészen önállósulni akarnának — fejtette ki a magyar javaslat —, a magyar minisztertanács olyan határozathoz tartja magát, amely szerint ez elé nem gördítenek akadályt, feltéve, hogy Fiume és a magyar tengerpart magyar terület marad, s ott szabadon közlekedhetnek és kereskedhetnek a magyar polgárok.¹⁵ Mint ismeretes, a bécsi udvar megakadályozta a magyarok és a horvátok egyezkedését, mert ez esetben nem tudta volna a horvátokat saját céljai érdekében felhasználni a magyarok ellen.¹⁶

A kinevezett miniszterek letették a hivatali esküt, de nem egyszerre. Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Eötvös, Esterházy Pál, Kossuth és Széchenyi április 11-én Pozsonyban esküdött reggel 9-kor — a törvények ünnepélyes szentesítése előtt — a gr. Viczay-féle házban. A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányban való működésük miatt Pesten, a nádor előtt, a budai királyi palotában került sor Klauzál, Szemere eskütételére április 20-án. Ennél az eskütételnél valamennyi miniszter jelen volt, kivéve Esterházyt. Az Olaszországból hazarendelt ezredes, Mészáros Lázár ugyancsak a palotában esküdött a nádor előtt május 23-án, a miniszterelnök jelenlétében. Az eskü szövege a következő volt: „ÉN NN esküszöm az élő Istenre, s a t. hűséget a királynak és alkotmánynak, engedelmisséget a törvénynek, esküszöm, hogy az ország kormányzási s ezzel kapcsolatos kötelességeimet a törvények szerint fogom teljesíteni. Isten engem s a t.”¹⁷ Az esküben nem

¹⁴ Javaslatai a minisztertanácshoz Erdély helyzetének rendezésére. (1848. jún. 27.) *KLÖM XII.* 315—316.

¹⁵ *Beér—Csizmadia* 681—684., 59—61.

¹⁶ Erről bőven szól *Károlyi 1932.* I. 369—400.

¹⁷ *István nádor lta, Miniszteri* 1848:876. sz.

domborodott ki az új törvények által létrehozott lényeges változás, a személyes felelősség.

Az 1848:III. tc. 38. §-a értelmében a miniszterek fizetéséről a nádornak kellett intézkednie, s ez április 22-én „királyi helytartói rendvényként” napvilágot is látott. Alapjául a minisztertanács április 17-i javaslatai szolgáltak.¹⁸ A miniszterelnök évente 20 000 Ft fizetést, az országgyűlés idejére havonta 2000 Ft asztalpénzt kapott. Ez utóbbi afféle reprezentációs alapul szolgált. A külügyminiszter évi 16 000, a többi miniszter egyenként évi 12 000 Ft-ot vehetett fel. Számukra — a többi minisztériumi tisztviselővel ellentétben — sem napidíj, sem útiköltség nem járt.¹⁹ A fizetések megállapításába áprilisban az országgyűlés még nem szólhatott bele; vitára az 1848—49-es költségvetés tárgyalásakor, augusztusban került sor, de végül is elfogadták a fizetések összegeit. Különösen a miniszterelnök asztalpénze körül alakult ki vita. A miniszterek és az államtitkárok fizetését is csökkenteni kívánták (utóbbiaké egyöntetűen évi 6000 Ft volt); a minisztereket évi 8000-re, a külügyminiszterét 12 000-re, az államtitkárokat 4000-re óhajtották leszállítani.²⁰

2. A MINISZTÉRIUM MŰKÖDÉSÉNEK MEGINDULÁSA. A RÉGI KORMÁNYSZÉKEK MŰKÖDÉSÉNEK UTOLSÓ SZAKASZA

Az új minisztérium első intézkedéseit egyedül Batthyány Lajos miniszterelnök foganatosította. Körlevele a törvényhatóságokhoz kinevezése napján, március 17-én kelt, s abban a közrend megőrzésére hívta fel a hatóságokat. Batthyány Lajosnak kinevezése szerint is ez volt elsődleges feladata addig, amíg a miniszteri törvény elkészül.²¹

A minisztériuma alakításához kiszemelt egyének „miniszterjelöltek” voltak egészen április 7-ig. Batthyány az ő körükből óhajtott életre hívni a végleges

¹⁸ 1848/49-i Mm, Vegyes Egész mm., másolat.

¹⁹ István nádor lta, Miniszteri 1848:916. sz.

²⁰ Országgyűlési tárgyalások, 1848. aug. 31. *Közlöny*, 1848. szept. 2., 3. Az osztrák ideiglenes kamarai igazgatóság számvevőségének 1849. márc. 8-i kimutatása szerint a miniszterelnök asztalpenzüjére összesen 8529 Ft-ot költöttek. E címen szerepelt még egy 13 010 Ft-os átutalás is Bécsbe különféle asztali készletek megrendelésére. Ez utóbbi tételnek azonban Bécsben nem jutottak a nyomára 1849 márciusáig. Az értékes asztalpenzü 1848 szeptemberében a királyi várba szállították, ahonnan minisztériumi rendeletre részben a kereskedelmi bank, részben a (kamarai) főpénztár őrzetébe került. 1849 elején Almásy Cameral-Verwalter Havas biztossal egyetértésben az ezüstöket a banktól átszállította a főpénztárhoz, valamint — a királyi jogügyigazgatóval megegyezően — a még a Batthyány szállásán lévő asztalpenzüátvitte a többi letéti tárgyhoz. *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* 1164/PAS sz.

²¹ *Batthyány min. eln. iratai* 1848:1. eln. sz. Második körlevele márc. 19-én kelt, ugyancsak a törvényhatóságok elnökeihez. Népszerű emberekből állandó bizottságok kinevezését javasolta, amelyeknek elsősorban a törvényjavaslatok ismeretését, népszerűsítését jelölte meg feladatul. E bizottságok figyelmét előre is felhívta a jobbágyság követeléseinek visszaszorítására, a földesurak légedetlenségének csillapítására. Uo. 1848:29. eln. sz. Pozsony

megerősítésig egy olyan bizottmányt, amely „a jelen rendkívüli körülmények között a közcsend és rend érdekében... mindazon intézkedési hatósággal felruház[tatva]... az egész országban és kapcsolatos részeiben a rend fenn-tartás[át]” elérheti.²² Az ötlet tehát Batthyánytól származott; az ő ösztönzésére adta ki a nádor március 23-án rendeletét, amely lehetővé tette az „ideiglenes rendőri országos bizottmány” megalakítását. Először csak Klauzál és Szemere neve merült fel, majd Batthyány felkérte még Nyáryt és Pulszkyt, akik a Belügyminisztérium, illetve Pénzügyminisztérium vezetőjelöltjeiként is szerepeltek akkor.²³ Nyáry Pál nem vállalta ezt a megbízatást sem. A nádori rendelet március 23-án hívta életre a miniszteri bizottmányt; Pestre 25-én érkezett Klauzál és Szemere.²⁴

Mind a nádor, mind Batthyány Lajos ideiglenes rendőri bizottmányról beszél, de végül is a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány elnevezés lett általános és maradt fenn, noha a rendőri elnevezés világosabban mutatja tulajdonképpeni feladatát. Működési köre ugyan az egész országra kiterjedt, de elsősorban Pestre korlátozódott. A minisztérium a nemesi országgyűlés szülötte volt, illetve lett, s nem ok nélkül idegenkedett egészen kezdeti működésekor is a valóban forradalmi fővárostól. A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány elsősorban a pesti eseményekről tájékoztatta a pozsonyi miniszteri vezérkart; ezekről közvetlen tudomása volt. Levelezett az ország törvényhatóságaival is, ezeknek a híreit — mivel általában hatáskörén kívül estek — továbbította Pozsonyba; intézkedéseket alaprendelete szerint csak a közcsend területén foganatosíthatott.²⁵ Hozzászólott a bizottmány az országgyűlési tárgyalásokon előkerült kérdésekhez: figyelmeztetett a státusadósság vállalásának, a nemesi előjogok megtartásának veszélyeire. Pesten a bizottmányi tagok érezték, hogy a főváros lakosságának hangulata forradalmi; sürgették az országgyűlést a törvények mielőbbi megalkotására, az országgyűlés befejezésére, az új rendszer beindítására.

A miniszteri bizottmány április 20-án, a minisztériumi gépezet beindulásakor letette hivatalát; átadta a feladatokat az új hivatali adminisztrációnak.

A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány átmeneti megoldás volt mind időbelileg, mind feladatait tekintve, olyan szerv, amely a miniszterelnök segítségéül

²² Batthyány Klauzál Gáborhoz, Pozsony, 1848. márc. 23. *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 12. cs. Másolat. A MOIB-ről lásd: *Meszlényi*.

²³ Nádori rendelet: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:209. eln. sz. Batthyány idézett levele Klauzálhoz: *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 12. cs. Csengery egész valószerűtlenül adja elő Szemerének egy levele alapján a kinevezés ügyét: „K(ossuth) . . . irigylé tőlem e provinciát, oda igtatá tehát e sorok közé Klauzál nevét előmbe, s Pulszkyét és Nyáryét utánam” *Csengery 1870*. 273.

²⁴ *Batthyány min. eln. iratai* 1848:168. eln. sz. márc. 26. Buda. Schmidt Ferenc városkapitány jelentése.

²⁵ Márc. 29-i jelentésében a 25-i zágrábi gyűlésről tájékoztatta a miniszterelnököt. A kérdés hatáskörén kívül esett, intézkedést kér. Uo. 1848:154. eln. sz. Márc. 30-án figyelmeztette a miniszterelnököt, hogy a bányavárosokból esetleg aranypénzt visznek ki a határon túlra. Uo. 1848:156. eln. sz. A MOIB gyors intézkedést is foganatosított hatáskörén kívül, pénzügyben: lefoglalta a kamarai pénztárak készleteit, hogy az országban maradjon. Ez már nem volt a közcsendre ügyelés, legalábbis nem a bécsiek által vett értelemben. *PH*, 1848. márc. 31.

szolgált a minisztérium hivatalba lépéséig, annak megszervezéséig egy olyan fővárosban, amely kevesellette az országgyűlés Pozsonyban végzett munkáját. Segítség volt abban az országra szóló feladatban, amelyet a miniszterelnök kinevezésében kapott, a közcsendre ügyelésben. Ehhez ugyanis a még fungáló régi kormányzésekén kívül Batthyány Lajosnak semmi más eszköz nem volt a kezében.

A közrend megőrzése volt a szerveződő új adminisztráció egyik legfőbb gondja. Elejét akarták venni minden olyan társadalmi és nemzetiségi mozgalomnak, amely a nemesi osztályuralmat és az Ausztriával való jószomszédi viszonyt veszélyeztethette volna. A szervezés minden vonatkozásában megfigyelhetjük ezt a törekvést: a miniszterelnök első körlevelei a közcsend kérdésével foglalkoztak; a miniszteri bizottmány a közcsend megóvása érdekében jött létre, s az új minisztérium is, első ülései egyikén, április 20-án „a közcsend további fenntartása” érdekében követelte Esterházy Pál miniszter útján az udvartól a Galiciában és Morvaországban állomásozó magyar katonaság hazahozatalát (2. pont). A nemzetőrség életre hívását a közcsendet veszélyeztető nemzetiségi mozgalmak sürgették, mivel a magyarországi sorkatonaság engedelmessége a minisztérium iránt fölöttébb kérdéses volt. Ez utóbbi kérdés az április 26-i minisztertanácsi ülésen szerepelt (1. pont).

Az első magyar felelős minisztérium, és még ezt megelőzően is a miniszterelnök első főbb teendői voltak a közcsendre ügyelés biztosítása mellett a már érintett országgyűlési és bécsi törvénytárgyalások, a minisztériumok személyzetének kiválogatása. A minisztériumok szervezésének munkájában Batthyány Lajos legfőbb segítője Szemere Bertalan belügyminiszter-jelölt volt. Ő nyilvánvalóan Nyáry Pál háttérbe — ellenzékbe — húzódása miatt kerülhetett közel a feladatokhoz. Saját belügyminiszteri iratai sok, lényegében a miniszterelnöki feladatkörbe vágó, az egész minisztériumra vonatkozó tervezetet, kimutatást tartalmaznak.²⁶

A minisztérium 1848. április 15-i tanácskozásáról proklamációt intézett az országhoz a miniszteriális kormányzás megkezdéséről: a kormányt átveszi és a törvény, a szabadság, a rend érdekében minden honpolgárt felkér közreműködésre. Ugyanekkor mondták ki a megyei önkormányzatokra nézve oly sérelmes adminisztrátori hivatalok megszüntetését is.

Noha a legelső, 1848. április 12-i minisztertanácsi ülés már határozott a törvény által megszüntetett kormányzések felszámolásáról (6. pont), a minisztérium ügyintézése csak április végén, május elején indult be ténylegesen, addig tartott a *kormányzések számára az átmeneti időszak*. Ez alatt a kancellária, helytartótanács és magyar kamara számára a további fennmaradást ígérő reménység és az erről való lemondás időszakai váltakoztak, Utalunk itt a törvényjavaslatok tárgyalása idején felmerült olyan elképzelésekre, amelyek szerint a régi kormányzések töltötték volna be az új típusú adminisztráció szerepét. Ezenkívül mind az udvar, mind az

²⁶ Erről megemlékezett Csengery 1870. 273. is. A levéltári anyagban ezek a tervezetek, fogalmazványok a *Bm, Szemere miniszteri I.* alatt találhatók.

említett kormányhivatalok igyekeztek tudomást nem venni a magyar kívánságokról, illetve a már szentesített törvénycikkekről. Tulajdonképpen április legvégén „barátkoztak meg” azzal a kényszerű helyzettel, amelyben át kellett adni a legfőbb állami irányítást a minisztérium vezetőinek. Jellemző példa erre a magyar kamara viselkedése Duschek Ferenc másodalelnök vezetése alatt. Minden, nem az udvarból érkezett rendeletet figyelmen kívül hagyott; az időhúzásra rendezkedett be. A kamarai ablakokat kivilágította március 16-án, hogy megvédje azokat a betöretéstől, de sem a miniszterelnök, sem a miniszteri bizottmány, sem a pesti közcsendi választmány semmiféle megkeresésének nem volt hajlandó eleget tenni. Április 26-án — tehát jóval a törvények szentesítése után — kapott Bécsből olyan utasítást, amely előírta számára az új minisztérium kívánságai szerinti cselekvést.²⁷

A fenti időszakban a kormányzások működésének másik fontos jellemzője az, hogy a forradalmi erőket kisebb engedményekkel igyekeztek megfékezni, sőt, vállalták azt a szerepet is, amire a miniszterelnök kérte őket, hogy ti. a még végrehajtó közegek híjával levő minisztérium eszközeül szolgáljanak a közcsend megőrzésében. A miniszteri bizottmányt tekinthetjük a miniszterelnök, az új kormányzás elvi segítőeszközének, a régi kormányhivatalokat pedig — a gyakorlat alapján ezt kell állítanunk — végrehajtó eszköznek az ügyvitel, a mindennapi adminisztráció területén. A helyzet ellentmondásos, sőt, paradox, különösen, ha a március 15-i jelenetre emlékezünk, amikor — Petőfi leírása szerint — a helytartótanács urai „reszketni méltóztattak” a tanácssterembe betödulő tömeg láttán. Nem ennyire paradox a helyzet azonban, ha azt vesszük figyelembe, hogy a régi kormányzervek és a nemesi országgyűlés szülötte, az új minisztérium egy oldalon álltak a pesti forradalmi tömeggel szemben. A közcsend megóvása mindkettőnek egyformán érdeke volt, ha nem is teljesen ugyanazt értették alatta.²⁸

²⁷ Duschek-per fol. 199., 555.

²⁸ A fenti fontos megállapítást szükségesnek tartjuk azzal az irattal illusztrálni, amit a miniszterelnök küldött a helytartótanácshoz. A fogalmazvány Szemere kezétől származik, s márc. 23-i keltezésű, tehát egy napon kelt a miniszteri bizottmány életre hívásával. „... Miután minisztértársaim még kinevezve nem lévén, a nemzeti új kormánynak minden ágazatai hatóságai nem gyakorolhatják; Miután még ez ideig nem vagyok ellátva mindazon személyzettel és eszközzel, mely a kormányzat vitelére meg fog kívántatni: Ezennel felhívom a N.M.M.K. Helytartótanácsot általában a kormányzásra, hogy az ügyek fenn ne akadjanak, különösen pedig a következőkre:

1. Ide rekesztem azon rendeletemet, melyet az ország törvényhatóságaihoz elküldöttem. [A márc. 17-i vagy 19-i.] Annak okainál fogva és értelmében ezennel felhívom *éber figyelemmel kísérni a mozgalom jelenségeit* országszerte, és *gondoskodni arról*, hogy okai elháríttassanak, s a tévelygések felvilágíttassanak és veszélyei megelőztessenek.

2. Célszerűnek vélném, hogy a N.M.M.K. Helytartótanács a maga tanácsaiból állandó bizottságot nevezne, mely folyvást tartva üléseket, örködjék a közrend felett. *Kiváltképpen Budapest* s általában a népes városok azok, mikre gondjait különösbbe kiterjessze. Ott, hol nagyszámú a lakosság a rendnek is találatnak erős elemei.

3. Kivánnám tudni, mennyi s miféle katonaság fekszik jelenleg az országban, és abból hol, mennyi és miféle van elhelyeztetve?

4. Amely helyeken kincstári fegyverek vannak, az illetőknek hagyassék meg, hogy azokat a törvényhatósági elnökök kívánatára, az alkotandó ideiglenes örsereg [nemzetőrség] részére szolgáltsák ki...

A helytartótanács különösen ügyesen igyekezett a felszínen maradni, és az eseményekre a lehetőség határain belül hatással lenni. Gr. Zichy Ferenc, a helytartótanács alelnöke állandó kapcsolatban volt a kormányzék elnökével, a nádorral és az udvarral. Március 20-án személyesen is sikerült Bécsben tárgyalnia,²⁹ Szögyény alkancellárnak pedig naponta küldte a hangulatjelentéseket a pesti fejleményekről március 28., a miniszteri törvény nagy felháborodást kiváltott első válasziratának napja után.³⁰

A helytartótanács a pesti nép küldötteivel való március 17-i tanácskozás után, másnap elrendelte az osztrák színek felcserélését a magyar színekkel a hivatalos épületeken. (A magyar színek használatáról a XXI. tc. szól.) A harmincad- és sóhivatalokat 18-án Pesten már magyar színekbe öltöztették. Zichy március 20-i bécsi tárgyalása során azt az utasítást kapta, hogy a nemzetiszínű zászlók csak az osztrákkal együtt és ahhoz képest alacsonyabban elhelyezve tehetők ki. A hivatalok előtti korlátokat nemzetiszínűre lehetett festeni, ahogyan a többi tartományban is szokás volt. Március 18-i intézkedés volt a dohánytrafikák bezáratása, a lottériák megszüntetése is.³¹ A két osztrák állami jövedelem megszüntetése érzékenyen érintette az osztrák kincstárt. Az osztrák kormányzat a nádort is szerette volna arra felhasználni, hogy e kétféle áru árusítása változatlanul maradjon.³² A magyar kormány arra törekedett, hogy a bécsi minisztérium dohánybevéltási és -feldolgozási monopóliumának jogát érvényben hagyva megakadályozza, hogy e célokra magyar államjövédelmet használjanak fel. A lottó esetében azt akarta elérni, hogy magyar pénz ne kerüljön idegen állampénztárakba.³³

7. Egyszersmind tisztemben áll, hogy mind arról, mi az országbeli mozgalmakra, a rend és csend fenntartására vonatkozik, amint a N.M.M.K. Helytartótanácsnak tudomására jut, arról nyomban értesíttessem.

Elégnek tartottam ezeket ekkép röviden elszámolni. A N.M.M.K. *Helytartótanács magas állásánál fogva természetes öre a rendnek és békének, mely most kivált alapja a szabadságnak és királyi székeknek...*" (Kiemelés: F.K.E.) *Bm, Ált. iratok* Vegyes, iktatatlan. (Az iratnak a miniszterelnökiek között lenne a helye.) A mellette levő márc. 26-i helytartótanácsi válasz tartalmazza a helytartótanács márc. 15-e óta kiadott rendeleteit és a hozzá érkezett jelentéseket. Jellemző módon a katonaságról nem tudtak pontos adatokat szolgáltatni. Siránkoznak az egyetemi ifjúság magatartása miatt.

²⁹ Szögyény-Marich I. 80.

³⁰ Uo. 235. A nádorhoz írott jelentések: *István nádor lta, Helytartói* 1848:520. sz. (Márc. 15-ről pl. délelőtt és este is küldött beszámolót.)

³¹ A helytartótanács 12731. sz. rendelete Pesthez. *István nádor lta, Helytartói* 1848:529. sz.

³² Lásd a Finanzministerium ilyen értelmű felterjesztését a királyhoz, 1848. márc. 27. *Specz államtitkár fogalmazványa. ÖStA Finanzmm.* 1848:2682. sz.

³³ A dohánymonopáliummal kapcsolatos Kossuth-intézkedések, 1848. máj. 8.: *KLÖM XII.* 112—113.; 1848. máj. 11.: Uo. 130—131. A helytartótanács említett rendeletével csak a főlotti hivatalok szűntek meg Budán, Kassán, Temesvárott, a kisebbek illegális működésének megszüntetését Kossuth júl. 10-i rendelete írta elő a törvényhatóságok részére. Uo. 409. E jövedelmek nagyságáról: az 1847. nov. 1-től 1848. ápr. 7-ig befolyt *lottójövedelem* 214 840 Ft, a *dohányvétel* végett a birodalom közpénztára részére szállított összeg 3 303 614 Ft volt. Utóbbi különösen magas. Hivatalos összeállítás, 1848. ápr. 20. Uo. 54—55.

Ugyancsak március 18-án küldte ki a helytartótanács Havas József és Stáhly István tanácsosokat az egyetemi karokhoz, hogy az ifjúság lecsendesítése érdekében szorgalmazzák a magyarul beszélő előadók alkalmazását.³⁴

Március 16-án új sajtórendeletet is életbe léptetett a helytartótanács, amely kedvezőbbnek bizonyult a később Szemere által fogalmazott sajtótörvény paragrafusainál is.³⁵ Az előzetes cenzúra helyett utólagos lépett életbe, kedvezőbb kaucionális összeggel, mint amit az említett törvényjavaslat első fogalmazása előírt. A gyűlölt cenzorok helyett egy olyan választmány gyakorolta a sajtótermékek feletti ellenőrzést, amelyben Vörösmarty Mihály, Deák Ferenc, Irinyi, Klauzál stb. foglaltak helyet.³⁶ A cenzorok voltak egyébként az egyedüliek a régi tisztviselők közül, akiknek, ha nem alkalmazták őket, nem folyósították tovább régi fizetésüket, csupán felét kaphatták meg, mivel a minisztérium méltányolta családi körülményeiket.³⁷

A márciusi forradalom után a még működő régi kormányzések igyekeztek magyarul levelezni; kétfejú sasos és latin köriratú pecségeiket magyar címerű és feliratú pecséttel cserélték fel.³⁸

A Bécsben járt helytartótanácsi alelnök onnan kapott engedélyt arra is, hogy a nemzetőrségnek fegyvereket szolgáltatson ki a budai fegyvertárból. Az engedékenységet magyarázza, hogy még a múlt századi hetéves háború korából maradt kovás puskákat adták oda a polgárok felfegyverzésére.³⁹

A helytartótanács április végéig, a kamara április 26-ig működött.⁴⁰

A magyar kancelláriával másképp alakult a helyzet. Az udvarnak a március 28-i leiratban a magyar kancellária fennmaradása iránti kívánsága azt eredményezte, hogy a minisztertanács első ülésén, április 12-én igyekezett azt feloszlatni (6. pont). A minisztertanács valószínűleg Kossuth erről készített rendelettervezete alapján

³⁴ A helytartótanács 12 769. sz. rendelete. *István nádor lta, Helytartói* 1848:529. sz.

³⁵ *Horváth Mihály 1868.* II. 619. Fejér vármegye rendjei az új sajtótörvény „célszerű változtatását” kérték a miniszterelnöktől, vagy ha ezt már nem lehet, „inkább a helytartó Tanács által most közelebb közzé tett ebbeli szabályoknak jövő törvényhozásig ideiglenesen leendő megállapítását” szerették volna. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:20. eln. sz. 1848. márc. 25. Székesfehérvár.

³⁶ Részletesen ismerteti a rendeleteket *Palugyay* 78—82. és *OSzK Jakab* fol. 2—3. márc. 15.

³⁷ 1848:III. tc. 25. §-a. A minisztertanács ápr. 20-án határozott a cenzorok fizetéséről (3. pont). Ennek nyomán ápr. 30-án jelent meg a pénzügyi rendelet. *PH*, 1848. ápr. 30. Az 1849 elején működött osztrák polgári közigazgatás viszont éppen a cenzorok esetében sietett érvényesíteni az 1848:III. tc. 25. §-ának rendelkezéseit a régi kormányzékeni tisztviselőknek járó fizetésbeli juttatásokról. Lásd Peregriny Elek volt cenzor fizetésrendezés iránti kérelmét. *Abszolutizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kezelt* 1849:1. kfő, 9. tétel. 1849. márc. 5. Levél Almásy ideigl. kamarai ügyigazgatónak.

³⁸ A magyar levelezésről számol be: *PH*, 1848. márc. 19. A pesti küldöttség a miniszterelnöknél azt is kívánta, hogy a kamara ne latinul levelezzen, de erről ott már 17-én intézkedtek. (Bővebben lásd, a Pénzügyminisztériumnál!) A váltótörvényszék jelentése a miniszterelnökhöz: márc. 20-tól magyar címet használnak a helytartótanács tudtával. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:159. eln. sz. márc. 20. Pest.

³⁹ *Szögyény-Marich* I. 80.; *OSzK Kacskovics* fol. 54.

⁴⁰ *KLÖM XII.* 28. Kossuth ápr. 12-én írta Klauzálhoz: „a még ideiglenesen hatóságban lévő királyi helytartótanács és királyi kincstár útján ... eszközölni méltóztatásuk ...” Uo. *Palugyay Imre és Jakab István* szerint a helytartótanács ápr. 10-én szűnt meg. *OSzK Jakab* fol. 6.; *Palugyay* 80—83.

hozta határozatát.⁴¹ A rendelet értelmében a kancelláriához beadott folyamodványokat a feleknek vissza kellett adni azzal, hogy azokat a tárgyak szerint illetékes minisztériumi osztályokhoz nyújtsák be. A helytartótanáctól és a törvényhatóságoktól érkezett, véleményezett ügyeket, valamint a már a kancelláriánál elintéztet és határozattal ellátott ügyeket a hivatali eljárásból ki kellett vonni és az ügyek iratait a magyar miniszterelnökhöz kellett eljuttatni. Ez alól az eljárás alól kivételt képeztek a kegyelmi ügyek, amelyek a király személyes jogaihoz tartoztak. Az ilyen tárgyakat a bécsi magyar külügyminiszterhez kellett áttenni, amelyeket annak ellenjegyzése mellett érdemben a magyar igazságügy-miniszter intézett. A lemondott Apponyi kancellár helyett a hivatalvezető Szögyény László alkancellár személyére nézve úgy határoztak, hogy addig, amíg másképp nem alkalmazzák, ideiglenes jelleggel az álladalmi tanács tagjaként működhet. A bécsi minisztérium berendezkedése során segédkezet kellett nyújtania Esterházy miniszternek. Szögyény ki akarta vonni magát az új adminisztráció tevékenységében végzendő bármiféle közreműködés alól, és még a forradalom utáni első napokban többször le akart mondani. Az udvarnak azonban nagy szüksége volt rá a törvényjavaslatok elbírálása idején, valamint az átmeneti időben a kancellária további működésével is számoltak, és az alkancellárnak helyén kellett lennie. Szögyényt végül is a pénzügyminiszter június 18-i előterjesztése nyomán a nádor július 1-én helyezte nyugállományba teljes korábbi fizetésével, több más volt kormányzszéki főbb tisztviselővel együtt.⁴² A kancellária személyzetének a minisztertanácsi határozat értelmében teljes létszámban helyén kellett maradnia, hogy alapját képezze a szervezendő bécsi magyar minisztérium adminisztrációs személyzetének. A minisztertanács — Kossuth rendeletervezetének megfelelően — az egyes ügyek, az iratok átadásának módját is részletesen szabályozta. A magyar kancellária április 15-én tartotta az utolsó tanácsülést Szögyény alkancellár vezetése alatt. Az ülés napirendi pontja a minisztertanácsi határozat ismertetése, a végrehajtás módjának megtárgyalása, a problémák tisztázása volt. Végül az alkancellár felosztottnak nyilvánította a magyar kancelláriát.⁴³

Az alkancellárnak a feloszlatastról a nádorhoz küldött jelentése tartalmazza azokat a problémákat, amelyek a felszámolás során felmerültek. Ezekről a problémákról sem a törvény szövege, sem a minisztertanácsi határozat nem emlékezett meg. E problémákat a gyakorlat vetette fel, s a mindennapi ügyintézés során oldották meg.

Kérdéses volt, hogy melyik miniszter őrizze a királyi pecsétet, amelyet addig a kancellár őrzött. Az állam pecsétjének sorsáról közvetlen intézkedés nem történt.

⁴¹ *KLÖM XII.* 24—26., 29—30.

⁴² Szögyény kérte nyugdíjazását máj. 17-én. *Pm, Elnöki iktatókönyvi bejegyzés*, 1848:557. sz. Erről lásd még: *Szögyény-Marich I.* 54—55., 60. Utóbbi hely március végi egyik lemondási kísérletéről emlékezik meg, amelyet szintén nem fogadott el az udvar. A nyugdíjba helyezéstről: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1562. sz.

⁴³ Az utolsó tanácsülés eredeti, latin nyelvű jegyzőkönyve megtalálható: *ÖStA Finanzmm.* 1848:1474. FM sz. A jegyzőkönyvet Szögyény és Stettner Máté írta alá. Az eseményről tudósít: *PH*, 1848. ápr. 20.

Ezt valószínűleg a Bécsben székelő magyar miniszter kapta kézhez, hiszen a királyi felségjogokkal kapcsolatos okmányokra neki kellett kézjegyét is rávezetnie. A miniszterelnöknek, az egyes minisztereknek és minisztériumoknak, kisebb hivataloknak külön-külön pecsétet véstettek.⁴⁴ További problémaként jelezte az alkancellár azoknak az ügyeknek az intézését, amelyek a kancellária mint hiteles hely elé tartoztak: betétemények, örökfelvallások, végrendeletek őrzése és kiadása. Ennek eldöntése sürgős napi feladat volt, mert a felek kérése nyomán ilyen jellegű iratok kiadása nem tagadtatható meg. Intézkedni kellett továbbá olyan ügykörökről, amelyekről a törvény meg sem emlékezett: a kegyelemosztási jogokról (nem tévesztendő össze a kegyelmezéssel), amelyek magukba foglalták a szabadalmak és kiváltságok kiadását, a születés törvényesítését, az előnevek adományozását stb., és igen gyakori ügyek voltak. Nem volt tudomása a kancelláriának arról sem, hogyan intézik majd a Bécsben elhunyt magyarok vagyoni ügyeit, ki végzi az ott lakó magyarokra vonatkozó nyomozásokat, kézbesítéseket stb. Ezeket korábban a kancellária hites jegyzői végezték. Hátra volt még annak a tisztázása is, hogy a külügyminiszter intézi-e az addig a tanácsosok által végzett tanúhitelesítéseket, a csődök hirdetését, az oklevelek hitelesítését (legislatio), az útlevelek kiadását. Megmarad-e — tudakolta a kancellária — a szegények ügyvédje, aki külön udvari fizetésért intézte a szegényebb folyamodók és raboskodók ügyeit.⁴⁵ Az e problémafelvető iratra küldött válaszról nincs ismert adatunk; a feloszlott udvari hivatal nem is tarthatott rá igényt. Az ügyek hovatartozásáról a felmerült szükséglet szerint döntöttek; átfogó, végleges szabályozás általában nem született.

A megszüntetett kormányzervek április végén beszüntették működésüket, átadták a helyet a szerveződő minisztériumoknak, elintézés alatt levő irataikat szétszórták a minisztériumok között, irattáraik Bécsből lekerültek a magyar fővárosba, hogy ott az új kormányadminisztráció közös előirattárát alkossák.

3. A NÁDORI MÉLTÓSÁG ÉS A MINISZTÉRIUM VISZONYA

Magyarországon sajtáságos helyzetet teremtett, hogy a felelős kormány és az uralkodó között egy középkori eredetű méltóság állt, a nádori. A Mátyás uralkodása idején, 1485-ben született nádori törvénycikkük szerint ő a király helyettese, távollétében helytartója, az ország első zászlósa, főkapitány, az ország legfőbb bírása, a kunok kapitánya, Dalmácia bírása. Az idő folyamán újabb

⁴⁴ A pecsét formájáról, a megelőző nagy-, közép- és kiscímer továbbéléséről és 1848—49-es változataikról lásd: *Kumorovitz* 227—230.

⁴⁵ Szögyény a nádorhoz, 1848. ápr. 15. *István nádor lta, Miniszteri* 1848:924. sz. (A felsorolt problémák megoldásaira az egyes minisztériumoknál térünk ki. Az erdélyi kancellária sorsáról az erdélyi átszervezésről szóló részben esik szó.)

törvénycikkék születtek a nádori hatalom mibenlétéről, hatalma korlátairól. 1848-ban ő volt a Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült megyék örökös főispánja, a jászkun gróf, a helytartótanács és a hétszemélyes főbírótság elnöke.

Az áprilisi törvények megszületése idején — amint erről korábban szoltunk — a nádori méltósággal kapcsolatban legfőképpen arról folyt a vita, hogy a III. tc. 2. §-ában kijelentett személyi sérthetlenség minden nádorra vagy csak Istvánra értendő-e. Az udvar törekvéseinek megfelelően ezt a felségjogot csak Istvánra korlátozták. Mind ez, mind a helytartóság, a királyi helyetteség problémája kapcsolatban állt az uralkodó abszolút hatalmának kérdésével. Az idegen uralkodói ház a felségjogokkal felruházott nádorban potenciális ellenkirályt látott, még így is, hogy a nádori méltóságot nem magyar főúr, hanem egy Habsburg-főherceg viselte. Elméletileg volt alapja a félelemnek, s különösen jó alkalom kínálkozott volna a felelős kormány megszületése idején egy erre alkalmas nádor számára önálló törekvései érvényesítésére. Ha nem is egy ellenkirályság lett volna az eredmény, de akárcsak egy királyi helytartó által kormányzott, Ausztriához a perszonalunió laza szálával kapcsolódó, polgári parlamentáris kormány által igazgatott Magyarország, ez a Habsburgok számára — lényegében — az ország elvesztésével lett volna egyenlő. Ez a lehetőség⁴⁶ 1848 egész nyarán feszültséget teremtően érezte hatását a politikai légkörben. A nádor politikusi alkatából következően azonban ez a lehetőség egyáltalán nem volt reális. Ingadozó magatartásával inkább szolgálta az udvar törekvéseit a magyarok között, semmint következetesen képviselte volna a magyar érdekeket az udvar és az osztrák minisztérium akaratával szemben. Nem kétséges, hogy a nádor — mint magánember — a két törekvés Szküllája és Kharüdisze között őrlődött, illetve felőrlődött.

Az 1848-as törvények alkotóiban fel sem merült — nem is merülhetett — az a lehetőség, hogy a nádori funkciót megkérdőjelezzék, holott joggal teheték volna. A felelős kormányzás mellett és a királyi helytartói funkció gyakorlásának az udvar által való megghiúsítása következtében a nádori méltóság nélkülözhető lett volna a magyar kormányzatban.

Az új törvények szabályozták a nádor királyhelyettesi teendőit, nádori teendőit, ezek többnyire a kinevezésekre szorítkoztak. A külön nádori törvénycikk csak részleteiben szabályozta a nádor egyéb funkcióiban előállott változásokat, ezért később kiegészítő miniszteri rendeletekkel kellett a felvetődő problémákat megoldani.

A nádorra vonatkozó 1848-as törvénycikkék:

1848:II. tc.: a nádorra választásról.

1848:III. tc. 2. §: a nádor és királyi helytartó a király távollétében „a végrehajtó hatalmat a törvény és alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja”; István nádor személye sérthetetlen.

⁴⁶ A *Márczius Tizenötödikében* 1848. máj. 19-én a nádor királyságáról megjelent egy hír. A máj. 20-i minisztertanács rendelkezett az újság 56. számának lefoglalásáról a hamis hír közlése miatt. Lásd erről *Urbán 1970a*.

1848:III. tc. 3. §: a király és távollétében a nádor a végrehajtó hatalmat a független magyar minisztérium útján gyakorolja; intézkedéseiket a miniszterek valamelyike ellenjegyzí.

1848:III. tc. 9. §: a 6. §-ban említett kormánytestületek (kancellária, helytartó-tanács, kamara) által végelhatározás végett a király elé terjesztett ügyek (ezeket az ügyeket nem határozták meg) — kivéve a 7—8. §-ban felsorolt királyi felségjog alá tartozó kinevezéseket stb. és a katonaság főparancsnokságát — a király távollétében a nádor elé terjesztendők.

1848:III. tc. 11. §: a miniszterelnököt — a király távollétében — a nádor nevezi ki a király jóváhagyásával.

A törvényben sehol nem szerepel az, hogy a teljes hatalmat — ha a király távol, illetve *állandóan távol* van — a nádor csak a király külön utasítása alapján gyakorolhatná. A tényleges helyzet azonban más volt: a nádor 1848 nyarán — tulajdonképpen a törvény ellenére — csak akkor kapott teljes hatalmat, amikor a király a bécsi forrongások miatt eltávozott Bécsből Innsbruckba, akkor is csak egy időre. A király távozása május 15-én történt, a nádor teljhatalommal való felruházása június 26-án kelt, amit az országgyűlésen hirdettek ki július 2-án. (A teljhatalmat a király augusztus 14-én visszavette.)⁴⁷ Eszerint komolyan lehetne hinni azt, hogy Bécs is az ország területéhez tartozott, hiszen helyettesítésre csak ennek a király által történt elhagyása idejére hatalmazták fel a nádort. Az, hogy fontos felségjogokra a király távolléte idején sem terjedt ki a teljhatalom, megfelelt a törvénynek; e vonatkozásban maga a törvény volt ellentmondásos.

A nádor tényleges és teljes hatáskörű állandó helyettesi funkciója elvezethetett volna egy olyan politikai szituáció kialakulásához, amely az uralkodó és a birodalmi minisztérium beleszólását a magyar ügyekbe eleve lehetetlenné tette volna. Ezt már csak azért sem engedhette meg Bécs, mert precedenst szolgáltatott volna a birodalom egyéb, önállósulni kívánó részeinek is.⁴⁸ Az udvarnak a nádori méltósággal kapcsolatos félelmét árulja el az a törvénysértő terv, amely arra irányult, hogy az uralkodó ausztriai helyettesét, Ferenc Károly főherceget bízzák meg a nádor helyett a magyarországi ügyek vitelével. A magyar minisztertanács június 18-án határozottan leszögezte, hogy a törvény értelmében Magyarországon csak a nádor helyettesítheti az uralkodót.⁴⁹

⁴⁷ *Beér—Cszmadia* 120—122. A minisztertanács már jún. 6-án felkérte a nádort, hogy a király távozása miatt lássa el azokat a katonaságra vonatkozó feladatokat is, amelyek a király felségjogai közé tartoznak. Az erdélyi kormányzó és a hadsereg-parancsnokság máj. 29-én kapott királyi rendeletet, hogy a nádor és a minisztérium intézkedéseit teljesíteni tartozik. *Közlöny*, 1848. jún. 8.

⁴⁸ Az osztrák minisztertanács máj. 27-i ülésén tárgyalt a nádor királyt helyettesítő funkciójáról (ami tulajdonképpen nem is szerepelhetett volna ott), s „höchst gefährlich“-nek vélte, ha a király helyett másnak a kezébe kerülne a magyarországi csapatok feletti parancsnokság. *ÖStA MR-Prot.* fol. 1005—1006.

⁴⁹ Az udvar a horvát kérdés rendezését hozta fel ürügyül. Esterházy Pál Batthyány Lajoshoz. Innsbruck, 1848. jún. 15. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:512. eln. sz.

A nádori méltóságban rejtőző lehetőségek ellenére István személyisége következtében a nádor 1848-ban lényegében az osztrák udvar, valamint a magyar országgyűlés és minisztérium között közvetített. Helyzete — mutatis mutandis — nem sokban különbözött a bécsi magyar minisztérium körvonalozatlan szerepétől.

A nádorra vonatkozó további törvénycikk:

1848:III. tc. 19. §: az álladalmi tanácsot vagy a nádor, vagy a miniszterelnök vezeti. (Ez a tanács nem jött létre.)

1848:III. tc. 38. §: a miniszterek fizetését meghatározza az országgyűlés további rendeleteig.

1848:XXVIII. tc.: a nádor a minisztériumnak alárendelt hivatalokat nem viselhet, ezért a Pest-Pilis-Solt megyék örökös főispánságáról és a jászkun grófságról a királynak az országbóli távolléte idejére lemond. A jászkun főkapitányság főispáni rangra emelkedik, s erre nézve a nádor törvényes jogait a minisztériumon keresztül gyakorolja. A neki innen fizetni szokott tiszteletdíj is fennmarad.

A nádor csak a gyakorlatról, a jogról nem mondott le.⁵⁰ A jászkun grófságról való lemondás folytán az igazságügy-miniszternek intézkedni kellett az onnan a nádori bírósághoz feljebb vitt rövid útú peres tárgyakról és számadásokról. Ideiglenesen a rendes folyamú pereket a hétszemélyes bírósághoz kellett felterjeszteni, ahová ezek intézésére egy külön előadót nevezett ki a nádor. A folyamodás útján elintéztetni szokott keresetek, egyéb rövid útú peres tárgyak, felkelési és közmajorkodási számadások intézésére egy háromtagú nádori fellebbviteli bíróságot hoztak létre a nádori hivatal tagjaiból. Az elnök Stoffer József irodaigazgató, a két bíró Eklér Imre és Fodor Béla jegyző lett.⁵¹ A törvénybeli formahibák, a perújítási engedélyek intézését az Igazságügyi Minisztérium vette át.⁵²

A jászkunok által fizetni szokott adót nem, a nádor évdíját meghagyta az országgyűlés. A költségvetés 212 020 Ft-ot számolt egész évre a nádor költségeire.⁵³

A nádori hivatal. A nádor ügyeinek adminisztrációját egy kis létszámú hivatal végezte. Csak a nádor fennhatósága alá tartozott. Lemondása után is dolgozott tovább; az Országos Honvédelmi Bizottmány az iratanyag rendezésével, gondozásával bízta meg. A kormányt a hivatal tisztviselői nem követték Debrecenbe, mivel semmi utasítást nem kaptak.⁵⁴ Az iroda vezetője volt Stoffer József udvari tanácsos, mellette titkár Fogarassy János, az Akadémia rendes tagja, nádori

⁵⁰ Deák Ferenc magyarázata, ápr. 7. PH, 1848. ápr. 20.

⁵¹ A nádor máj. 6-án nevezte ki őket az igazságügy-miniszter előterjesztésére. *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1066. sz.

⁵² Az igazságügy-miniszter rendelete, máj. 9. PH, 1848. máj. 9., értesítés a jászkun kerületekhez, máj. 13. *IM Elnöki* 1848:220. eln. sz.

⁵³ *KLÖM XII.* 497. A jászkun adó évi 3000 arany volt az 1845:XI. tc. értelmében. A fizetési kötelezettség megszűnése a jászkunok számára a következő katonai évtől, novembertől lépett érvénybe. *Beér—Csizmadia* 210. Nagy Károly jászkun kerületi képviselő javaslatát erről lásd: *Közlöny*, 1848. aug. 31.

⁵⁴ *Pm, Pénztári* 1849:7842. pü. sz. 1849. jún. 9. Bp.

törvényszéki előadó. Rajtuk kívül a napi ügyviteli munkát végezte 1 kiadó, 1 iktató, 4 jegyző és írnok, 1 törvényszéki tollvivő, 2 szolgáló.⁵⁵ 1848. május 1-től a nádori iratokat új sorozatban kezelték. Az addigi helytartói sorozatot április 25-én a 930. számmal lezárták, s megindították a miniszterit. István nádor és a minisztérium együttműködésének néhány hónapja alatt 2500 körüli számban készültek iratok, majd a nádor lemondása és december 30. között a hivatal kb. 10 iratot iktatott (2519—2529. számok).

Az országos pénztára. Ugyancsak a nádor fennhatósága alatt működött az országos pénztári hivatal és számvevőség, röviden az ország pénztára. Többféle értelemben használták ezt a megjelölést az idő folyamán. Valószínűleg a XVIII. században kapcsolódik össze működése a nádoréval; akkor elsősorban országgyűlési kiadások fedezésével foglalkozott. Tőkéjét valószínűleg királyi adomány hozta létre. Ide kerültek a honfújítsági díjak, némi összeg a felemelt sóalapról. Innen fizették — többek között — az ország levéltárának hivatalnokait is.⁵⁶ A XIX. század elejétől volt szoros a kapcsolat a nádor és a *cassa regni* között, s e század első évtizedétől bővült ki a pénztári hivatal tevékenysége is. Ettől kezdve a „*cassa regni*” pénzalap csak egyike volt annak a 7-8 tőkének, amit a szintén a század elején megszervezett országos pénztári hivatal kezelt. Nem volt soha nagy jövedelme ezeknek az alapoknak, s egyre inkább kihelyezett tőkével manipuláltak.⁵⁷ A pénztári hivatal a nádor akadályoztatása esetén a rangban utána következő országzászlós, az országbíró felügyelete alá tartozott. Az évi jelentéseket az országgyűlésnek kellett bemutatni.

Az országos pénztár által kezelt alapok, illetve pénztárak:

- országos pénztár (*cassa regnicolaris*)
- Ludovica katonai intézet pénztára (*cassa academiae Ludoviceae militaris*); az 1808:VII. tc. bizta a nádorra a létesítendő intézetre megajánlott összeg kezelését
- Nemzeti Múzeum pénztára (*cassa musei nationalis Hungarici*); erről az 1808:VIII. tc. intézkedett
- felkelési összesített pénztár (*cassa insurrectionalis concurrentialis*); az 1809-es nemesi felkelés alapja.

E négy pénztár nagyobb összegeket kezelt. További kisebb jelentőségűek voltak: az 1797-es, az 1800/1801-es, az 1805/1806-os nemesi felkelés pénztára, illetve alapja.⁵⁸

⁵⁵ 1848.márc. 12-i létszám. *István nádor lta, Helytartói* 1848:479. sz.

⁵⁶ *Nagy István* 344. A nádorral való kapcsolatról itt nem esik szó, csak az országos pénztárról. Arról szintén nem találunk adatot, hogy mióta működött a *cassa regni*. Részletesen ir az alapok keletkezéséről *Palugyay*.

⁵⁷ Az alapokról részletesen lásd *Palugyay* 257—260., valamint *Bottló—Veres*.

⁵⁸ *Palugyay* részletes, 1852-es pénztári állapotot tükröző adatai az egyes alapokról: A *cassa regni* bevétele az országgyűlés által megállapított honosítási díjakkól (*taxae indigenales*), a tiltott játékok törvényes bírságából jött létre. Innen fedezték az országos pénztári hivatal, az ország levéltára, az országháza, az országgyűlések és országgyűlési bizottságok személyi és dologi kiadásait stb. 1852. évi alapérték: 114 956 Ft, kamatokra kihelyezve. 1848/49-ben a belügyi költségvetésben szerepelt az ország levéltára és az országgyűlés tisztviselőinek fizetése.

A pénztár munkáját az *országos számvevőség* — exactoratus regni — ellenőrizte, amely szintén a nádor felügyelete alatt állott. (Nem tévesztendő össze az 1848-ban a Pénzügyminisztérium fennhatósága alatt létrehozott országos számvevőséggel.) Jelentéseit a nádorhoz küldte, aki közölte az abban foglalt észrevételeket a pénztárral. (Ez a levelezés a nádor cassalia iratsorozatában is nyomon követhető.)

1848-ban a pénztár és az általa kezelt alapok a nádor felügyelete alatt maradtak. A költségvetés külön feltüntette a nádor személyére és hivatalának adminisztrációjára szükséges összeget, de maga az országos pénztár nem készített szabályos költségvetést.⁵⁹ A nádornak az egyes alapok kezelésében együtt kellett intézkednie azzal az illetékes miniszterrel, akihez a kérdéses alap tárgya szerint tartozott, így például a múzeumi alapról a vallásügyi, a színháziról a belügyi, a felkelési, ludovikái pénztárról a hadügyminiszterrel.⁶⁰

A nádor lemondása után jó ideig semmi intézkedés nem történt az országos pénztárról. Az ügyek intézésének sürgetése miatt azonban az év végére kialakult az a gyakorlat, hogy egy-egy alap tekintetében az illetékes miniszter intézkedett a pénzkialakításokról. Ez történt például a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a Nemzeti Múzeum költségei tárgyában. Noha ezt a gyakorlatot a Pénzügyminisztérium elvi állásfoglalása után követték, maga a pénzügy továbbra sem rendelkezett az országos pénztári hivatallal, illetve nem akart rendelkezni addig, amíg a nádori tisztség körüli helyzet nem tisztázódik.⁶¹

A nádori hivatalhoz hasonlóan az országos pénztár is Pesten maradt 1848 végén, s hivatalnokai tovább gondozták a rájuk bízott összegeket. Az 1849-es budai ostrom idején katonák betörték a pénztárba, s csupán 2260 Ft készpénz maradt

A *ludovikái pénztár* bevétele a megajánlott összegekből származott, amelyet részben az országos pénztári hivatal személyzetére, részben az intézettel kapcsolatos kiadásokra fordítottak. 1852: 791 744 Ft.

A *nemzeti múzeumi* pénztár tőkéje szintén megajánlásokból jött létre, s 1852-re a pénztár deficitessé lett, mivel a megajánlott 500 000 Ft az építésre és felszerelésre nem volt elegendő. A felvett kölcsönök és ezek kamatai a 129 969 Ft alapértéket 152 991 Ft-tal haladták meg. Az alapból az országos pénztári hivatal szükségleteire is fordítottak.

A *felkelési pénztárakból* a felkelés során özvegyé és árvává lett személyeket segélyezték, a katonai raktárakból kiadott felszerelést fizették ki, az alap kezelőit fizették. A legnagyobb, a felkelési összesített pénztár országgyűlésileg kivetett 7 500 000 Ft-ból alakult 373 748 Ft-tal rendelkezett.

Jelentősebb összeget kezelte a *nemzeti színházi* pénztár is, amelynek alapértéke 1852-ben 327 719 Ft volt. Az 1840:XLIV. tc. intézkedése szerint ebből évente 16 000 Ft-ot utaltak ki a színháznak. Az alapot ugyan az országos pénztár kezelte, de a színház feletti felügyeletet a helytartótanács — 1848-ban a belügyi — gyakorolta. *Palugyay* 257—260.; *Bottló—Veres* 78—80., 183—202. (a színházi alapot nem említi; az István nádor hivatala által kezelt alapokról: 175., 178—182.)

⁵⁹ Mint említettük, a nádornak egy évre 212 020 Ft járt, az egész hivatalnak összesen 13 700 Ft. *KLÖM XII.* 497. A költségvetés a bevételek között nem tünteti fel külön az országos pénztárat; az egyenként felsorolt alapok és taxák között kell keresnünk a jövedelmét. Uo. 495.

⁶⁰ Lásd *Bm, Rendőri* színházak, 3. kfő, 1848; *VKM Közokt., Felsőbb okt.* múzeumok, 21. kfő, 1848/49.; *Hm, Biztossági* nemesi felkelések, 16. kfő, 1848.

⁶¹ Duschek a *VKM*-hez, 1848. nov. 9. Állásfoglalás az országos pénztárról és a múzeumi alapról. *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1848:21. kfő, 25. tétel.

meg. A pénzügy nem reflektált az országos pénztár kölcsönkérésére, hanem 1849. június 30-án elrendelte a meglévő készletek beszállítását az állampénztárba, s — valószínűleg (erről az iratban nem esik szó) — innen teljesítették volna az esedékes kifizetéseket. A nádori tisztviselők — talán megneszelve a kormány közeli távozását — július 1-én ellentmondtak a rendeletnek. A pénzt nem szállították be; a pénztár további sorsáról az osztrákok döntöttek.⁶²

4. BATTYÁNY LAJOS MINISZTERELNÖKI HIVATALA

Az első felelős minisztérium, átveve „a közkormányzat különféle egybekevert ágait”⁶³ a volt kormányzésekétől, nekiláthatott azon átalakulások foganatosításának, amiket a törvény megkívánt, s melyek nélkül nem működhetett a polgári felelős kormányzás. Az államigazgatás egészére kiterjedő közigazgatási reformtól a gyógyszerésztanulók oktatásának átszervezéséig általános és részletproblémák tömege nehezedett az újonnan alakult kormányra. Mindehhez járult az új adminisztráció szervezése, beindítása, az Ausztriával való viszony rendezése, politikai és nemzetiségi problémák. A hivatalba lépés első napjától kezdve foglalkozni kellett az északi vidéken jelentkező inséggel, a zsidóüldözéssel, amely a városokban tört ki, az északi és déli nemzetiségi ellenagitációval, a földbirtokosok és a volt jobbágyok továbbra is feszült viszonyával, a katonai erő hiányával, az osztrák minisztérium illetéktelen beavatkozásaival stb.

A magyar kormány több malomkő között őrlődött: az osztrák udvar forradalminak, egyes intézkedései miatt felségsértőnek tartotta, a radikálisok viszont a királyi akarat végrehajtójának, saját politika híjával levőnek. Ezt a polgári célokat követő minisztériumot a forradalom segítette a kormányzáshoz, de politikusai a nemesi uralkodó osztályból verbuválódtak. Nem szakíthatott a törvényes király idegen hatalmával, de az önállóságért való mindennapos harc, azaz az adminisztráció gyakorlása is e kapocs ellenében hatott.⁶⁴

Munkánknak nem lehet feladata, hogy a politikai események részleteibe belebocsátkozzon. Feladatunkat elsősorban abban látjuk, hogy az 1848—49-es államigazgatás mindennapjainak bemutatásával hozzájáruljunk ahhoz, hogy az általános történet részleteiben is pontos megállapításokat tehessen.

⁶² Az országos pénztár a Pénzügyminisztériumhoz, 1849. jún. 15. *Pm, Pénztári* 1849:8805. pü. sz.; a VKM a Pénzügyminisztériumhoz, 1849. jún. 25. uo. 1849:10206. pü. sz.; az ország pénztára a Pénzügyminisztériumhoz, 1849. júl. 1. uo. 1849:10388. pü. sz. Az ország pénztára a szabadságharc leverése után a Cameral Verwaltung, majd a Finanz-Landes-Direktion für Ungarn kezelésébe került más pénzügyi szervekkel együtt.

⁶³ A júl. 1-i minisztériumi beszámoló az országgyűlésnek. *KLÖM XII.* 334.

⁶⁴ Ez a helyzet „természetes következménye volt a minisztérium eredetének, mert ez mégis a nagy európai forradalom szülöttje maradt, habár alkotásánál a törvényes formák meg lettek tartva, s ezen eredetét nem tagadhatta soha. Forradalminak tartotta az udvar, és tűrte ugyan, de nem bízott benne; forradalmi is volt, ámbar nem érezte magát annak, s folyvást igyekezett a törvényen alapon megmaradni, s a szakítást, ameddig csak lehet, elhalasztani...” *Pulszky 1880.* 108—109.

A miniszterelnöki hatáskört jogszabály nem határozta meg. Batthyány Lajos miniszterelnök működése kezdetben — noha tárcára nem tartott igényt — szorosan egybefonódott a hadügyminisztérium és a nemzetőrség ügyeinek intézésével.⁶⁵ A hadügyminiszter május végi színre lépésével a miniszterelnök leadhatta a hadügyi tárgyakat, de a nemzetőrségi ügyekben tulajdonképpen egész hivataloskodása alatt intézkedett. Az egybefonódás a nemzetőrségi tárggyal olyannyira erős volt, hogy a Fényes-féle statisztikai összeállítás az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot a miniszterelnöki hivatal részeként tüntette fel, holott ez csak ideiglenes állapot volt.

A miniszterelnöki hivatal beosztottai között részben katonai szakértői titkárok, részben a politikai igazgatásban jártas volt kancelláriai előadók voltak. Előbbiek közé sorolhatók Korponay János, Sztankó Soma, Ivánka Imre tényleges katonatisztek,⁶⁶ utóbbiak közé Jászay Pál történetíró, volt kancelláriai titkár, Térey Ignác volt kancelláriai tiszteletbeli fogalmazó. A miniszterelnök személyi titkára és irodaigazgató Kúthy Lajos író, aki korábban is Batthyány személyes szolgálatában állott. Az irattárnok — kezdetben sorjegyző — Várszeghy János az Országos Nemzetőrségi Haditanács iratait is kezelte, minthogy a miniszterelnöki és a haditanács iroda szoros kapcsolatban, egy időben egyesítve is, működött.⁶⁷

A miniszterelnök irodája a személyi titkár tevékenységéből terebélyesedett ki. A Pestre való leutazás előtti éjjelen Kúthy Lajos az „utcán” szerzett néhány írnoki munkára alkalmas embert, mert ő maga nem győzte az egyre szaporodó munkát. Az iratok, amelyek Pozsonyban az országgyűlés utolsó napjaiban születtek a miniszterelnök tollából, Kúthy személyes málhájával együtt kerültek Pestre.⁶⁸

A hivatal személyzete sohasem volt nagy létszámú; a költségvetésben megadott keretet alig lépték túl 1-2 fővel.⁶⁹

A miniszterelnök fizetése évi 20 000 pfirt-ban állapított meg; ez volt a legmagasabb minisztériumi fizetés. Az országgyűlés négy hónapjára kapott havi 2000 Ft pótlékot, afféle reprezentációs összeget, s asztalpénzül 20 000 Ft-ot. Utóbbi csak egyszer került kifizetésre, a továbbiakban fundus instructusként kezelték. Az országgyűlés tagjai az asztalpénz összegét különösen sokallották, de végül

⁶⁵ A miniszterelnök tevékenységéről, amely elsősorban hadügyi és külpolitikai téren kitapintható, külön fejezetben nem szólunk, mert az összefüggések miatt a szakminisztériumoknál kell ezt tennünk. Nem lenne célszerű ismétlésekbe bocsátkozni. Hasonlóképpen járunk el a miniszterelnökség illetékessége, valamint a minisztertanács kérdésében is; mindezekről a minisztérium általános történeti fejezeteiben esik szó.

⁶⁶ Nem egyszerre teljesítettek itt szolgálatot, hanem egymás után. Erről részletesen a hadügynél lesz szó.

⁶⁷ Az iroda munkájáról is a hadügynél ejtünk részletesebben szót. A hivatalban még 2 írnok, 1 ajtónálló és 2 szolga állt alkalmazásban.

⁶⁸ Kúthy ezzel kapcsolatos költségeinek megtérítését kérte 1849. jan. 10-én. *Pm. Pénztári* 1849:401. pü. sz.

⁶⁹ A költségvetés 1 titkárt tervezett és 2 volt, mert a katonai ügyek intézése ezt szükségessé tette. Volt 1 fogalmazó, 1 irodaigazgató, 1 sorjegyző (a későbbi irattárnok), a tervezett 3 írnokkal szemben 2, 1 ajtónálló, 2 szolga. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:318. eln. sz. jún. 20. Terv.

hozzájárultak kifizetéséhez.⁷⁰ A fizetéseken kívül csekély dologi költségnél több nem terhelte a miniszterelnök költségvetési rovatát: szállásbér (az Országos Nemzetőrségi Haditanáccsal együtt) a Horváth-házban (ma Kossuth L. u. 3. sz.), nyomtatványok. Az összes kiadás 1848. második felévére 41 750 Ft lett.⁷¹

5. AZ OSZTRÁK MINISZTERIUM AUGUSZTUS 31-I MEMORANDUMA

A magyar minisztérium önállóságának érvényesítése kezdettől fogva az osztrák udvari körök és a minisztérium ellenérzésével és ellenlépéseivel találkozott. E lépések nem minden esetben mutatkoztak meg leplezetlenül sem a politikusok, sem a közvélemény előtt. Számos ilyen előzmény után az osztrák minisztérium augusztus 31-én kelt emlékirata derített fényt az osztrák véleményre és szándékokra az önálló magyar kormányzati törekvésekkel kapcsolatban.

Az emlékiratot az osztrák birodalmi érdekek egyik kiváló szolgálója, Pipitz államtanácsos fogalmazta meg. Az osztrák minisztertanács augusztus 27-i ülésén világosan meghatározta az emlékirattal kezdődő manőver célját: az osztrák és a magyar minisztériumok között tárgyalásoknak kell kezdődnie arról, hogyan lehet végrehajtani az osztrák-német és a magyar minisztérium egyesülését, illetve milyen intézkedések szükségesek ennek előkészítésére. Az egyesülésnek pedig a régi kormányzati alapelv, a *pragmatica sanctio* teljes érvényre jutása érdekében kellett megtörténnie. A *pragmatica sanctio* az osztrák értelmezés szerint egyrészt a birodalom összérdekeinek feltétlen érvényesülését, másrészt pedig a magyar alkotmány tiszteletben tartását jelentette. E kettő nem állhatott ellentétben, azaz nem férhetett kétség a birodalmi érdekek elsődlegességéhez, ami pedig egyet jelentett a magyar érdekek alárendeltségével. Ebből az elvből kiindulva az emlékirat kifejtette, hogy a *pragmatica sanctio* értelmében a legfelsőbb kormányzásnak egységesnek, azaz osztrák központúnak kell lenni mind a had- és a pénz-, mind a külügy vonatkozásában, amelyek a kormányzás leglényegesebb ágai. A magyar minisztérium által okozott bajok fő forrásául a *pragmatica sanctio*t ért számtalan kisebb sérelmen kívül a nádori királyhelyettesítés lehetőségét, és a Magyarország által kezelhető pénzügyi és hadügyi tárgyak pontos meghatározásának hiányát jelölte meg. A nádor királyhelyettesi funkcióját eleve olyanak ítélte meg az emlékirat, mint ami szükségszerűen csábít „pártütő” cselekedet véghezvitelére. Az említett kormányzati tárgyak törvénybeli konkretizálásának hiánya a magyar minisztériumot sújtotta legjobban, de Ausztria természetesen nem a magyarok szempontjából hiányolta ezt, hanem azt sérelmezte, hogy a törvény nem

⁷⁰ Aug. 31-i ülés. *Beér—Csizmadia* 210.

⁷¹ Az összeg valamivel kevesebb volt a tervezettnél. *Bathány min. eln. iratai* 1848:318. eln. sz.; *KLÖM XII.* 498.

mondta ki a birodalmi szervek kormányzati fennhatóságát. A bécsi osztrák minisztérium gyors, március 17-i életre hívását és a március 20-i tárcakijelölést mintegy jognak tekintette ahhoz, hogy a magyar minisztérium életbe lépéséig saját határozatait a magyarokra nézve is kötelezőnek ismertesse el, például az államadósság kérdésében.⁷² Az osztrák miniszterek a két minisztérium egyesítése legmegfelelőbb formájának azt tartották volna, ha a bécsi hadi, illetve a pénzügyminiszter mellett egy-egy magyar államtitkár dolgozik. A másik megoldás a bécsi magyar miniszter tanácsosainak bevonása lett volna az őket érdeklő kérdések tárgyalásába, ami nem sokban különbözött volna a korábbi Staatsrat magyar—erdélyi szakértőinek tevékenységétől. A törvényhozó gyűlések tagjaiból egy birodalmi tanácsfélélt kívántak létrehozni, amely a két végrehajtó szerv között felmerült vitás kérdéseken döntött volna. Ennek a tanácsnak lett volna felelős a magyar minisztérium is, amennyiben a tanács állásfoglalásairól, döntéseiről, illetve a közös birodalmi vagy kölcsönös érdekekről lett volna szó.

Az osztrák minisztertanács augusztus 29-én fogadta el az emlékiratot, amelyet a király — egyetértése jeléül — kéziratával küldött meg a magyar minisztériumnak 31-én.⁷³

A magyar minisztérium a Staatsschriftre nem válaszolt hasonló módon; a feleletet az események adták meg. Batthyány Lajos és Deák Ferenc még augusztus 28-án Bécsbe utaztak, hogy az uralkodót rábíriák a július 11-i országgyűlési határozatok megerősítésére. Ezek voltak: 200 000 fegyveres kiállítás, amiből 40 000 azonnal hadi szolgálatba hívandó; amennyiben e hadi erő felszerelésére az országos adó nem lenne elég, 42 millió pfert-ig hitelnyitás. Kérték volna továbbá, hogy parancsolja meg az uralkodó a magyarországi katonai parancsnokoknak a magyar kormány iránti engedelmességet, Jellasicsnak pedig az ország megtámadásától való elállást. Az iránt is érdeklődni kívántak a miniszterek, hogy az udvar mikor helyezi át székhelyét Budára, ezzel ugyanis az ország tekintélyét és védettségét akarták növelni.

Az osztrák emlékirat hatására az országgyűlés száztagú küldöttséget küldött a miniszterek után, hogy a kerésnek nagyobb hangsúlyt adjon, azaz bizonyítsa a törvényhozó szerv teljes támogatását. Az országgyűlés szeptember 4-i megbízása nyomán a küldöttség 6-án érkezett Bécsbe. A király 9-én fogadta csak — megalázó huzavona után — a nemzet színe-javát magában foglaló deputációt. A küldetés — amint ezt később részletezzük — nem járt sikerrel, s előidézte a minisztériumi krízis elmélyülését, a minisztérium lemondását.

⁷² Az emlékirat szövege két közlésben. *KH*, 1848. szept. 16., 17.

⁷³ *ÖStA MR-Prot.* 1848. aug. 27., 29. fol. 200—202., 206. A *Közlöny*, 1848. szept. 5-i száma azt a bécsi hírt hozta le, hogy Batthyány és Deák augusztus végi utazása a magyar és osztrák hadi és pénzügyminisztériumok egyesítésével függ össze. A hírt Pulszky az *Allgemeine Oesterreichische Zeitungban* (1848. 88. sz. 455.) cáfolta, miszerint a magyar minisztérium az 1848. III. tc.-ben életre hívott külön magyar minisztériumoktól meg nem válik.

Az osztrák minisztérium időközben két alkalommal is igyekezett rávenni az uralkodót arra, hogy a nádoron keresztül érje el a magyarok válaszáának kieszközlését, hajlandóságának megnyerését. A szeptember 18-i és 21-i minisztertanácsi határozatok arról tanúskodnak, hogy a bécsi minisztérium komolyan aggódott a helyzet Jellasics okozta elmérgesedése miatt. A birodalmi vezetés érvényesítésére irányuló törekvéseinek sikerét féltette a véres polgárháború kiteljesedésétől, illetve úgy vélte, hogy az eddigiek elégségesek a magyarok megfélemlítésére. Amint erre Károlyi Árpád utal, a bécsi minisztérium nem volt beavatva az udvar azon terveibe, amelyek a magyar áprilisi törvények teljes felszámolását tűzték ki célul. Különösen nehéz lett az osztrák minisztérium számára a helyzet tervei megvalósítására szeptember 19-e után. E napon történt ugyanis, hogy a bécsi parlament megtagadta a magyar országgyűlési küldöttség fogadását, amely e fórum előtt kívánt tárgyalni a két kormányzat közötti nézeteltérésekről, s híveket toborozni Jellasics megfélemezésére.⁷⁴ A forradalmi hangulatú Bécsben a minisztérium 21-én ismét az uralkodóhoz fordult, kérve, hogy vessen véget a fegyveres harcnak, biztosítsa a fegyverszünet alapfeltételeit, amelyben tárgyalások folyhatnak a két fél, s idővel a két minisztérium között. Eszközül Esterházy Pált ajánlotta, akinek lemondását a király akkor még nem fogadta el. A magyar miniszter feladatra lett volna a magyarokat (!) a vérontásról lebeszélni; a magyar had-, pénz- és kereskedelmi minisztereket Bécsbe rendelni a *birodalmi közös vezetés* teendőinek tanulmányozására.⁷⁵ Az uralkodó nem fogadta el ezt a javaslatot. Végeredményben az osztrák minisztérium és a nádor együttes akciója következtében bízzák majd meg gr. Lamberg királyi biztosként a magyar—horvát viszály elsimításával. A közös összbirodalmi kormány kérdésében ezúttal több lépés nem történt.

A magyar országgyűlés szeptember 24-i ülésén döntött az osztrák emlékiratra való válaszadás problémájában. Vita nem volt. A képviselőház rövid határozatot fogadott el, miután korábban áttanulmányozta a kinyomtatott emlékirat szövegét: a minisztériumok közötti tárgyalásokra az ellenségnek az országból való kiharcolása előtt nem kerülhet sor; a magyar minisztériumot utasítja az 1848-as törvények szerinti magatartásra, azaz az önálló felelős kormányzásra.⁷⁶

⁷⁴ Erről lásd *Károlyi 1932. I. 77—79.*

⁷⁵ *ÖStA MR-Prot.* 1848. szept. 18. fol. 380.; *ÖStA MR-Akten* 1848:2093. szept. 19., 1848:2151. szept. 21. Utóbbi aktára legelől ráírták: nicht absolvirt. Szept. 23-i kelettel a király átküldette tanulmányozás céljából Wessenberg miniszterelnök és külügyminiszterhez, akinek elnöklete alatt kívánta a minisztérium a megbeszéléseket lefolytatni. Esterházyt az udvar már nem akarta felhasználni. Közli: *Károlyi 1932. II. 26—29.*

⁷⁶ *Közlöny*, 1848. szept. 26.; *Beér—Csizmadia* 250. A szept. 11-i ülésen már esett szó az emlékiratra adandó válaszról. Tanulmányozásra kiadták egy választmánynak, s elhatározták, hogy egy Európa népeihez intézendő kiáltványban adja tudtára a magyar nép az igazát. Több ilyen is született, egyet dec. 6-án közöltek is: *Közlöny*, 1848. Az országgyűlés ezek tárgyalásával nem foglalkozott, valószínűleg nem is tették közzé. *Beér—Csizmadia* 689—703. Az egész kérdéshez lásd *Károlyi 1932. I. 77—87.*

6. A BATTHYÁNY-KORMÁNY LEMONDÁSA. BATTHYÁNY MEGBÍZÁSA EGY ÚJABB MINISZTERIUM SZERVEZÉSÉVEL⁷⁷

A Bécsben időző miniszterelnök az udvari audiencia előtt egy, a nádorhoz szeptember 3-án intézett levelében, amelyben a tárgyalási nehézségekről panaszkodik, felveti a lemondás lehetőségét is, amennyiben eredményt nem tudnának elérni.⁷⁸ A nádor másnapi válaszában nem mutatott kétségbeesést a felajánlott leköszönés miatt, hanem úgy vélte, hogy ha nem sikerül eredményt kieszközölni az udvarnál neki sem, a lemondást Batthyáynak Pestre való visszaérkezése után a többi miniszterrel megbeszélik, hogy „a tárgyat törvényes formában intézzék el”.⁷⁹ Figyelemreméltó a nádor alig titkolt meglepedése a lemondás lehetőségével kapcsolatban; a későbbi események megértetik, hogy ez nem volt véletlen körülmény.

Pázmány Dénes, az országgyűlési küldöttség vezetője, a képviselőház elnöke szeptember 11-én tett jelentést a Háznak a küldöttség bécsi útjáról. Eszerint szeptember 9-én a király előtt Batthyány és Deák is egyszerű követként jelent meg — quasi lemondott —, mivel nem akarták magukat azonosítani az udvar eljárásával. Pázmány számolt be arról is, hogy Esterházy Pál 5-én letette hivatalát, s eltávozott az osztrák fővárosból. „Végleg és formálisan” október 6-án fogadta el leköszönését az uralkodó. Nem volt miniszter szeptember 5-től Széchenyi István sem, aki e napon hagyta el, betegen, a fővárost.⁸⁰ A korabeli adatok sem egyértelműek arra vonatkozóan, hogy mikor mondott le Batthyány Lajos és Deák.⁸¹ Ez az oka annak, hogy az országgyűlési kötet szerint Bécsben mondtak le, amit itthon a többiek is követtek.⁸²

⁷⁷ Ezzel az időszakkal részletesen foglalkozik *Urbán 1978*

⁷⁸ *Károlyi 1932. II. 5.*

⁷⁹ Uo. 6—7. „Was aber Ihre Dimission betrifft, so glaube ich um so mehr dies erst nach Ihrer Rückkunft mit Ihnen und dem ganzen Ministerium besprechen, und so den Gegegenstand in legaler Form erledigen zu sollen! . . . In einem solchen Augenblicke nun, mein lieber Graf — sollten Sie auch nicht mehr Premierminister sein — baue ich auf Ihre mir stets bewiesene Loyalität, auf Ihre chevaleresquen Gesinnungen.”

⁸⁰ *Közlöny, 1848. szept. 13.* Pázmány jelentése. Kezdetben 8-án készült fogadni a küldöttséget a király (ezért is szerepel az ide iktatott választmányelnöki beszéd címében 8-a), környezete azonban egyes „sértő” fordulatok kiiktatását javasolta a beszédből, emiatt lett a fogadás napja 9-e. Esterházytól a nádor útján megtudakolta az uralkodó, hogy nem kíván-e egy más felállású minisztériumban tárcát elfogadni. A tanácsadói segítségre a király igényt tartott, amit Esterházy nem is tagadott meg. *ÖStA MR-Akten 1848:2194. sz. és Károlyi 1932. I. 193.* Széchenyi betegségéről a *Közlönyben* szept. 20-án jelent meg orvosának, Balogh Pálnak a jelentése.

⁸¹ Kacs Kovics Lajosnak maga Deák fejtette ki, hogy a küldöttség soraiban való megjelenésük azt jelképezte, hogy lemondásukat előzőleg beadták. *OSzK Kacs Kovics* fol. 63. Pázmány Dénesnek Kossuthhoz szept. 6-án írt levele szerint a két államférfit éppen a küldöttség megérkezése tartotta vissza attól, hogy kövessék Esterházy példáját. *ÖStA Schwarzenberg-Nachlass* Fasc. VIII. No 396. Karton 13. fol. 146. Német fordítás.

⁸² *Beér—Csizmadia 526.*: „. . . a kormánynak Bécsben levő tagjai lemondtak, hazaérkezésük után pedig a legtöbb itthon levő miniszter beadta lemondását a nádornak.”

Még mielőtt ez bekövetkezett volna, a két miniszter hazaérkezése előtt a bécsi sikertelenség láttán a nádor igyekezett itthon az események irányítását a maga kezébe venni. Hogy megszegte a Batthyáynak szeptember 4-én ígérteteket, abban a pesti forradalmi hangulatnak volt szerepe. Önálló törekvések irányították lépéseit, de nem az udvarra veszélyesek, hanem éppen a magyar minisztériumra és önállóságára nézve. Ugyanazon a napon, amikor Batthyányt nyugtatta a kilátások felől, Ferenc Károly főherceghez írott levelében saját hatalomátvételének eshetőségeit és formáját latolgatta. „Mindazok után, ami történt, a jelenlegi magyar minisztérium állását nem tarthatja — meggondolandó tehát, hogy a hatalmat vagy maga a törvényhozó testület gyakorolja, amelyhez a francia forradalom szolgáltatja a példát, vagy a hatalmat abban a pillanatban, amikor a minisztérium lemondott róla, én ragadom meg, hogy azt — kötelességem szerint — a dinasztia érdekében gyakoroljam.” Anyagi (katonai?) erők hiányában rá lesz utalva ugyan az országgyűlésre, de reméli, hogy a köztük levő viszony elegendőnek bizonyul ahhoz, hogy egy időre rendkívüli hatalmat biztosítson a számára (eine discretionäre Gewalt), amíg az országban helyreáll a rend. Azt sem tartja titokban a nádor, hogy mit tenne e rendkívüli hatalommal: országgyűlés feloszlatása, népgyűlések, bankettek és más hasonló forradalmi megmozdulások megakadályozása, új kormányzó szervek létrehozása, mérsékelt politikusok felhasználása stb. Biztosítja a főherceget, hogy csak a horvát—szerb viszály által okozott zavarok kibogozására használná fel ezt a hatalmat. Az osztrák minisztérium emlékirata még élénken kísérthetett a nádor gondolataiban, amelyben a bajok egyik fő forrásául az ő tisztét jelölte meg. Ezért igéri erősen, hogy semmit nem tesz Ferenc Károly, illetve az uralkodó hozzájárulása nélkül, mivel e körülmények között a sikeres működés „sine qua non-ja a feltétel nélküli bizalom, a nyílt játék” (unbedingtes Vertrauen, offenes Spiel). „Becsületszóra higgyétek el nekem — írja —, hogy csak a dinasztia érdekét és az Ausztriával szövetséges Magyarország javát nézem . . .” Némi fenyegetést is vegyít szavaiba, amikor Kossuth és Nyáry nevét emlegeti.⁸³

Megdöbentőek ezek a sorok, hasonlóan a magyarbarátként elkönyvelt nádor márciusi leveleihez, amelyek 1848 végén kerültek napvilágra. A nádor nem maradt meg a leveleknél és az ígéreteknél. A nyárvégi napokban, a minisztériumi krízis idején a nádor körül „egy egészen kicsi kamarilla”⁸⁴ képződött. Duschek minisztertől tudjuk, hogy e körhöz tartozott gr. Zichy Ferenc, br. Wenkheim Béla (főudvarmester), s ő maga is.⁸⁵ A nádor olyan tanácsokat kapott tőlük, miszerint az első adandó alkalommal iktassa ki a kormányból Kossuthot, szervezzen egy olyan átmeneti minisztériumot az országgyűlés megkérdezése nélkül, amely a birodalom érdekeit szolgálja. Közösen latolgatták a főváros hirtelen megszállásának

⁸³ *Károlyi 1932. II. 7—9. Károlyi 1932. I. 110.* szerint a nádor a szeptember eleji viharos napokban kezdett a hatalom átvételének gondolatával foglalkozni, amikor Kossuth egy magánbeszélgetés során felajánlotta neki a koronát.

⁸⁴ *Jósika 1851. I. 101.*

⁸⁵ *Duschek-per* fol. 559. 1850. máj. 15-i kihallgatása.

körülményeit, a magyar bankjegyek nyomásának leállítását. Utóbbival kapcsolatban, a matricák kiszolgáltatását Duschek előre megígérte.⁸⁶ A bankjegyekről nemcsak egy Batthyány Lajoshoz intézett szeptember 10-i rendeletben intézkedett, hanem a „lemondás állapotában” levő Esterházy útján az osztrák nemzeti banknál puhatolózott egy kétmillió kölcsön ügyében. Ezzel a magyar pénzkibocsátást akarta lehetetlenné tenni. Utóbbi esemény Batthyány Lajosra is nagy hatással volt; befolyásolta őt abban, hogy elfogadta a második kormány alakítására szóló megbízást. Ő is törvénytelennek és megengedhetetlennek tartotta ugyanis Kossuth szeptember 6-i intézkedését a szentesítés nélküli pénzkibocsátásról.⁸⁷ A főváros ellen felhasználandó katonai erőről éppen Batthyány Lajos útján érintkezett Latourral: személyes biztonsága érdekében nem magyar sorkatonaságot kért a forrongó Pestre. Latour nemleges válasza után maga a miniszterelnök kért és kapott csapatokat gr. Lamberg akkor még pozsonyi főhadparancsnoktól, amelyek a forradalmi párt legnagyobb megdöbbenésére meg is jelentek a fővárosban.⁸⁸

A sikertelenül Bécsben járt két miniszter szeptember 10-én érkezett haza Pestre. A nádor ugyanaznap átírt a miniszterelnökhöz, hogy másnap 9 órára kéri a minisztereket tanácskozásra. Azonnali intézkedést kért az 5 forintos magyar bankjegyek ügyében is, mert ezek a szentesítés megérkezése nélkül nem nyomathatók.⁸⁹ E 11-i délelőtti minisztertanácsi ülésen mondott le a miniszterelnök, s vele együtt az egész minisztériumot lemondottnak tekintve, a nádor 11-én délután értesítést küldött az országgyűléshez, amit Pázmándy elnök este 6 után olvasott fel, az esti tanácskozásban. A nádor a minisztérium lemondását bejelentve tudatta a Házzal, hogy — tervei szerint — ő vette kezébe „a gyakorlandó kormány gyeplőit”, és máris a felség elé terjesztette a kinevezendő új miniszterelnököt.⁹⁰ Az új miniszterelnök neve nem szerepelt az értesítésben, csak gyaníthatjuk, hogy valószínűleg br. Vay Miklósról van szó.⁹¹

Ezen az értesítésen és a 12-i közös (nádor—Batthyány Lajos) közleményen kívül a minisztérium lemondásáról nem jelent meg hivatalosnak tekinthető kommuniké. Miután az érdekeltek és a kortársak visszaemlékezései, s ennek nyomán az irodalom is eltérő időpontokat ad meg, egy pontos hivatalos közlést nagyon

⁸⁶ Uo. fol. 202—203., 558—559. Duschek a maga szerepét e tekintetben is eltúlozta.

⁸⁷ Esterházy Pál az osztrák nemzeti bankhoz, 1848. szept. 13. *Waldapfel 1950—1965*. II. 34.; *Károlyi 1932*. I. 245. Kossuth szept. 6-i rendelete az 5 forintos papírpénz forgalomba hozataláról. *KLÖM XII*. 892—893.

⁸⁸ Lásd: *Károlyi 1932*. I. 112—113.

⁸⁹ *István nádor lta, Miniszteri 1848:2415. sz. fogalm.*

⁹⁰ *Közlöny*, 1848. szept. 13. „Miután a miniszterelnök hivataláról lemondván az összes ministerium és annak egyes tagjai működése megszűnt, én pedig ezen lemondást elfogadván...” — állt az értesítésben.

⁹¹ Erre utal későbbi miniszterelnöki kinevezése, s hogy a korábbi tervezetek során fel-felbukkant a neve. Különösen valószínűvé teszi ezt Batthyány Lajos 1849. febr. 16-i vallomása. *Károlyi 1932*. II. 164—165.

hiányolunk. A lemondás időpontja körül már a múlt században probléma merült fel Szeremlei Samu 1867-ben megjelent krónikájának tanúsága szerint. „Az első magyar minisztérium lemondásának történetét és napját a kútfők ellentmondásai miatt alig lehet bizonyosan megírni” — panaszkolja, majd számos adat idézése és összevetése után sem tud egy napot megjelölni, csupán korábbra teszi szeptember 11-nél.⁹² Batthyány szeptember 13-án kelt előadása szerint „megjövén Bécsből (10-én) . . . miután azon válasz mellett, melyet Ő Felségétől kaptunk, az ország kormányzását folytathatónak nem láttuk, én, Deák, Klauzál és báró Eötvös, miniszteri tárcáinkról leköszöntünk. Gróf Széchenyivel szerencsétlen állapotja tétette le már előbb a tárcát. Megtartotta hivatalát Kossuth és Szemere, azon indokból, nehogy az ország egészen kormány nélkül maradjon.”⁹³ A két nap eseményei idő és hely tekintetében egészen összeolvadnak. Az is zavaróan hat, hogy például az említett Klauzál lemondó levelét 10-én keltezte.⁹⁴ Szemere Bertalan 1853-ban készült visszaemlékezése úgy tudja, hogy a miniszterek egyenként adták be lemondásukat. Ellentétben Batthyányval, azt állítja, hogy ő és Deák még 11-én sem mondtak le, míg Kossuth „örömét fejezte ki afelett, hogy: »valahára megengedte az Isten, hogy a minisztertárcától megszabadulhatott«”.⁹⁵ Horváth Mihály a fentiekkel ellentétben arról szól, hogy a miniszterek együtt és még 10-én adták be lemondásukat a nádornak.⁹⁶

Szeptember 11-én délelőtt — a minisztertanács után — a két Ház együttes titkos konferenciát tartott, amelynek tárgya a miniszterek lemondása volt. A konferencia ideje alatt a pesti nép izgatottan várta a fejleményeket. A Márczius Tizenötödike az utca véleményét tolmácsolta e soraival: „Csak e kellene most [a lemondás]. Most a legnyíltabb veszedelem örvénye előtt! ők, kik oly kényelmesen, biztosan s mosolyok közt biztatták a nemzetet!”⁹⁷ Az újság a lényegre tapintott: azt a fontos körülményt ugyanis, hogy éppen ebben a helyzetben nem lett volna szabad elhagyni a felelős posztot, a miniszterek közül csak kevesen fontolgatták. Az országgyűlés zárt ülésén Deák Ferenc vetette fel a helyben maradás erkölcsi kötelességét, de — tekintettel a többiekre — hivatalát ő is letette. A következő hozzászóló Szemere volt. Előadása szerint már a nádornál tartott délelőtti tanácskozáson kifejtette, hogy addig nem mond le, amíg másik minisztérium nem alakul, attól tartva, hogy egy új alakítását a bécsi kormányzat megakadályozza. A Ház titkos ülése hangos ovációval jutalmazta e felismerést, s megbízta őt a belügyi teendők további vitelével, ami az ezután következő nyilvános ülésen kibővült Kossuth tárcájával is. Ezen a nyilvános ülésen játszódtott le a híres jelenet, amikor Kossuth e szavakat mondta: „És én, *ki lemondtam*, ezen széket ide teszem, . . . ráülök, . . . és akarom látni azon embert, aki

⁹² Szeremlei 1867b I. 195—197.

⁹³ KLÖM XII. 940—941. Ennek megfelelően vallott 1849. febr. 16-án: Károlyi 1932. II. 165.

⁹⁴ Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény 13. csomó.

⁹⁵ Szeremlei 1867b I. 196.

⁹⁶ Uo. I. 195.

⁹⁷ Márczius Tizenötödike, 1848. szept. 11.

merészeli tagadni, hogy én miniszter vagyok.”⁹⁸ Eszerint Szemere nem mondott volna le, majd Kossuth is visszavonta lemondását, és nem mondott le Mészáros Lázár, aki a Délvidélen tartózkodott.

A minisztérium lemondásának pontos dátuma körüli kortársi visszaemlékezések ellentmondásai véleményünk szerint abból fakadnak, hogy az egyes miniszterek különböző időpontokban mondtak le, s mindenki másra emlékezett. (Klapka például szeptember 8-a előttre teszi a lemondást.)⁹⁹ A lemondások elkezdődtek szeptember 5-én hg. Esterházy és gr. Széchenyi lemondásával, illetve megbetegedésével. Bécsből való hazajövetele után, 11-én reggel (esetleg már 10-én) a nádor előtt lemondott Batthyány Lajos és Deák; Klauzál 10-én kezte lemondólevelét. Nem volt miniszter 11-én, az országgyűlési titkos tanácskozás idején Eötvös és Kossuth sem. Ragaszkodott hivatalához a fent előadott ok miatt Szemere, majd Kossuth, s tovább hivataloskodott a táborban levő Mészáros. Ő nem mondott le 1849. április 15-ig, sőt, felterjesztéseire a király 1848. október 17-én több elintézet küldött le Bécsből — a bürokrácia nagy dicsőségére.¹⁰⁰ Miután a miniszterelnök a nádornak és az országgyűlésnek hivatalosan szeptember 11-én jelentette be lemondását, és a kormány fejének lemondása maga után vonja a tagokét is, ezt a napot kell tekintenünk az első felelős minisztérium megszűnése dátumának.

A képviselőház a nádor 11-i levelét a hatalom átvételéről törvénytelennek minősítette, és nem ismerte el a bejelentett igényt, mivel a márciusi törvények értelmében a nádor mint a király helytartója csak a felelős minisztérium útján gyakorolhatja a végrehajtó hatalmat, tehát ellenjegyzés (minisztérium) nélküli intézkedései törvénytelenek. A Ház Madarász László személyében felszólította a minisztereket, hogy miniszteri padjaikat újra foglalják el, nehogy az ország törvényes kormány nélkül maradjon; erre ült vissza Kossuth is a miniszteri padra a Ház tetszésnyilvánítása közepette.¹⁰¹ Sajnos, az 1848-as törvények a minisztérium lemondásáról nem intézkedtek; könnyebb dolga lett volna az országgyűlésnek, ha erre az esetre a törvény egyértelmű útmutatást adott volna.

Batthyány Lajos szeptember 13-i, Mészároshoz intézett tudósító levelében összevontan, elnagyoltan számolt be a minisztérium lemondásáról, s az ezt követő eseményekről is: „a képviselők háza Kossuthot miniszterelnöknek kiáltotta ki, s kineveztetése és a minisztérium alakításávali megbízatás végett a főherceg

⁹⁸ Szemere előadása: *Szeremlei 1867b* I. 196—197. E munka alapján szintén közli *Beér—Csizmadia* 527. (Kiemelés: F. K. E.) Szemere szavai tükrözik írója elfogultságát Kossuthtal szemben, de lényegében a történeteknek megfelelően adja elő az eseményeket. Vö. *KLÖM XII*. 906. (Itt a német eredeti található.) Szemere előadását maga Kossuth támasztja alá a Kossuth Hírlapja szept. 13-i számában, a végleges lemondás után: „Mai naptól kezdve nem szorítják kezeimet a miniszteri collegialitás béklyói.” *KLÖM XII*. 940. A titkos ülésről nem maradt fenn jegyzőkönyv, s más feljegyzés sem áll rendelkezésre. *Beér—Csizmadia* 524. A nyilvános ülésről lásd *Közlöny*, 1848. szept. 13.

⁹⁹ *Szeremlei 1867b* I. 197.

¹⁰⁰ *Közlöny*, 1848. okt. 29. A képviselőház szept. 25-i jegyzőkönyvében ilyen formában is szerepel Mészáros rangja: táborvezér és hadministerjelölt. *Beér—Csizmadia* 251.

¹⁰¹ *Beér—Csizmadia* 218—219. Madarász felszólalása a szept. 11-i ülésen: *Közlöny*, 1848. szept. 13.

nádorhoz küldöttséget intézett. Ő főhercegsége a kérelmet nem teljesíthetni nyilvánítván, tegnap estve [12-én] újólág engem bizott meg a miniszterelnökséggel s az új minisztérium alakításával, azon ígérete mellett: hogy br. Jellasicznak és seregének visszavonulását kieszközölné. Ezen feltétel alatt tehát én a miniszterelnökséget Ő Felsege jóváhagyásáig ismét elvállaltam s az ország kormányát átvettem.”¹⁰² A Kossuth Lajos összes műveiben között levélben foglaltakkal vitatkozik a jegyzetben a szerkesztő Sinkovics István Kossuth miniszterelnöki jelölését illetően. Az tény, hogy a nádorhoz a küldöttség nem ebben a formában vitte a Ház határozatát, de az országgyűlésen, a megelőző vitában ez a javaslat elhangzott; az események egymásutánjában ez a grádus is létezett.

A szeptember 11-i esti tanácskozáson Batthyány egyik hozzászólásában kitért arra, hogy a nehéz időkben mennyire fontos az egyetértés a nemzet egészével, és őt az utóbbi időben a tömegek részéről igen sok bírálat érte erélytelen politikájáért. Ezért javasolta, hogy Kossuthot bízzák meg a kormány vezetésével, akiben a „közbizodalom” van. Kossuth örömmel vállalta volna a megbízást („nem lesz[ek] beteg azért sem, míg a haza veszélyben van”), Madarász László pedig határozatba kívánta foglaltatni, hogy Kossuth a kormányt egy személyben vigye. A Ház küldöttsége végül is a Nyáry által javasolt szöveget vitte a nádorhoz, amely szerint: Kossuthot és Szemerét utasítja a Ház a tisztükben való maradásra, hogy ellenjegyezhesék majd az új minisztérium kinevezését, s addig is vigyék az ügyeket. Mészáros a hadügyi tárca ideiglenes megtartására szólított fel.¹⁰³ Arról nem született határozat, hogy a megmaradt miniszterek közül ki a primus inter pares, de a 12-i ülések jegyzőkönyvei szerint *mindkettőjüket ideiglenes miniszterelnökként* kezelték.¹⁰⁴ Az említett 11-i képviselőházi határozat meghozatala után Kossuth rögtön intézkedett, hogy az államtitkárok az ülés után nála jelentkezzenek, s szakértelmükkel a két minisztert támogassák munkájában. Erre külön felhívjuk a figyelmet, mert ez közvetlen előzménye az Országos Honvédelmi Bizottmány államtitkári referens-szolgálatának.¹⁰⁵

Az országgyűlési küldöttség tehát átadta a fenti határozatot a nádornak még 11-én este. A főherceg a küldöttséggel való tárgyalás során mentegetődzött, mondván, hogy levelében csak a kormányzásban való támogatást kérte az országgyűléstől, s maga is tiszteletben tartja a törvényeket.¹⁰⁶ A nádor valóságos elképzeléseit elárulja az az el nem küldött, 12-én kelt rendelet, amely az államtitkárokat a minisztérium lemondásáról értesíti és a minisztériumok vezetésével őket az új kormányzat létrejöttéig megbizsa. A miniszterek által kiadványozni szokott ügyeket a nádor

¹⁰² *KLÖM XII.* 940—941.

¹⁰³ *Közlöny*, szept. 13.; *Beér—Csizmadia* 219.

¹⁰⁴ *Beér—Csizmadia* 221., 223. szerint Kossuth „ideiglenes ministerkormányzattal megbízott pénzügyminister”. Szemere: „Belügyminister úr, mint ideiglenes ministerelnök” *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 1848. szept. 12. 750/ONHT. eln. sz. Baldacci aláírásával.

¹⁰⁵ *Közlöny*, szept. 13. Ugyancsak ekkor járult hozzá az országgyűlés az 5 Ft-os bankjegyek kibocsátásához és ahhoz, hogy a sorkatonaságból át lehessen lépni a honvédseregbe.

¹⁰⁶ *Beér—Csizmadia* 220—222.

magának tartotta volna fenn.¹⁰⁷ Ez az utasítás azonban fogalmazvány maradt, s erre a szeptember 12-i nap eseményei adnak magyarázatot. A nádort gondolkodóba ejtette, hogy Kossuth az országgyűlésen könnyedén hozzájuthat a hatalomhoz — ez csak idő kérdése. Vele együtt azonban a nádor nem kormányozhatott; ez sem elvileg, sem gyakorlatilag nem volt lehetséges. Odadobni Kossuthnak a kormányzás gyeplőit — ezt nem engedték meg sem saját, sem az udvar céljai. Egyedüli megoldásként kínálkozott tehát egy, az udvar számára is megfelelő személy megbízása új minisztérium alakításával, amelynek egyik követelménye szükségszerűen az volt, hogy a továbbműködő két miniszternek azonnal le kellett mondani. Szeptember 12-én a nádor tehát magához kérte Batthyány Lajost, s arra igyekezett rávenni, hogy vegye vissza lemondását; a királyi szentesítésig mint ideiglenesen kinevezett miniszterelnök jegyezze ellen a rendeleteket és „mint felelős minister a többi ügyeket is vezetni sziveskedjék”. Természetesen, erről a lépésről is rögtön értesítette az udvart; enélkül komoly lépést a nádor nem is tehetett.¹⁰⁸ Ezzel a továbbműködő két miniszter rövid tevékenysége is véget ért; letették ideiglenes miniszterelnöki posztjukat.¹⁰⁹ Mészáros lemondásáról nem esett szó; őt másnap (13-án) további munkálódásra kérte fel Batthyány, mivel politikai szempontból megfelelő volt számára. Batthyány még 12-én este átírt az államtitkároknak, amely szerint újabb miniszterelnöki kinevezése értelmében a kormányt átveszi. Az államtitkárokat felkérte, hogy az új minisztérium létrehozásáig az egyes osztályok ügyeit önállóan vezessék; vele délelőttönként konzultálhattak.¹¹⁰ Az államtitkárok tehát a kormányválság legelső napjaitól előtérbe kerültek az államigazgatás irányításában. A nádor és az ideiglenes miniszterelnök 12-i kelettel közös közleményben tudatta az országgal az eseményeket. Az 1848:III. tc. 11. és 12. §-ára hivatkozott a közlemény, amely szerint a király távollétében a nádor nevezi ki a miniszterelnököt az uralkodó utólagos jóváhagyásával, illetve a miniszterek személyére a miniszterelnök tesz javaslatot.¹¹¹

Szigorúan jogi szempontból tulajdonképpen az első minisztérium nem volt lemondottnak tekinthető, hiszen az uralkodó nem fogadta el a lemondást. Eszerint csak október 3-án, Batthyány lemondásának elfogadásakor szűnt volna meg az első minisztérium. El kell azonban fogadnunk a nádor királyhelyettesi funkciójából fakadó ez irányú intézkedéseket, azaz a tényleges helyzetet: a minisztérium

¹⁰⁷ *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2420. sz.

¹⁰⁸ *Beér—Csizmadia* 223.; *ÖStA MR-Akten* 1848:2067. szept. 12. (Ez a válasz 24-én kelt.) Közli: *Károlyi* 1932. II. 34. Volt e tárgyban egy szept. 15-i királyi leirat, lásd: *Beér—Csizmadia* 235.

¹⁰⁹ Szemere miniszter elbúcsúzott a belügyi személyzettől, s két államtitkárára bízta az ügyeket: *Bm, Szemere miniszteri Vegyes.* 1848. szept. 12. és 16. Másolat. *Závodszy* szerint 1848. okt. 2-ig az igazságügyet Szemere vezette, erről azonban nincs ismert adatunk, *Závodszy* sem közöl ilyet. (Esetleg a novemberi bizottmányi átszervezésről van szó.) Kossuth a hivatalos miniszteri pecsétet az újonnan kinevezett Pálffy államtitkárnak adta át néhány elintézetlen ügygel együtt. Kossuth Batthyányhoz, szept. 14. *KLÖM XII.* 941—942.

¹¹⁰ Batthyány körlevele az államtitkárokhöz, szept. 12. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:587. eln. sz.

¹¹¹ *Közlöny*, 1848. szept. 14. (A minisztérium lemondásának pontos keltét nem közli.)

szeptember 11-én lemondott, s 12-én új minisztérium szervezése kezdődött. Szemerének és Kossuthnak nem volt módja az új kinevezését ellenjegyezni. Az udvar számára igen kényelmetlen lett volna, ha Kossuth ellenjegyzésétől függött volna az új minisztérium összetétele. Batthyány újrajelölésével megoldottak vélték a helyzetet; a későbbi ellenjegyzéssel egyelőre még senki nem törődött.

III. AZ ORSZÁGOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY, 1848. SZEPTEMBER 21. (OKTÓBER 8.)—1849. ÁPRILIS 19.¹

1. A BIZOTTMÁNY LÉTREJÖTTE ÉS HATALOMÁTVÉTELE

A bizalom nem szilárdult meg Batthyány Lajosban újbóli ideiglenes miniszterelnöksége idején sem. A Ház kérdésekkel ostromolja, intézkedéseket reklamál, s úgy véli — különösen Kossuth és a baloldal —, hogy egymaga nem tud majd megfelelni a harcszervezés követelményeinek. A nádort felszólítják, hogy hivatali méltóságának megfelelően vegye át a sereg fővezérletét; az al-dunai táborba három országgyűlési biztost óhajtanak kiküldeni, valamint egy választmányt a miniszterelnök mellé, a honvédelmi ügyeknek a miniszterelnök és a Ház közötti közvetítésére. Batthyány elhalasztatja a tábori biztosok kiküldését, e téren magának szabad kezét kérve, másrészt tiltakozik a másik választmány ellen, ha az a felvilágosítás mellé a végrehajtásból is részt kérne magának. Erre az esetre kilátásba helyezi lemondását. Kossuth biztosítja, hogy „... a bizottmányt nem rendelkezés, hanem a haderők állapotáróli tudomás szerzés végett indítványoztam kiküldendőnek, mely bizottmány a tapasztaltokról jelentést teend a háznak...” [szeptember 15.]² Ezt Batthyány Lajosnak el kellett fogadnia, s ezzel tulajdonképpen elkezdődött a majdani honvédelmi bizottmány szervezése.

A Honvédelmi Bizottmány születési dátuma körül ugyancsak tapasztalható bizonytalanság, hasonlóan az első minisztérium lemondásához. Az általánosan elfogadott nap szeptember 15., de ahogyan Szeremlei Samu nem foglalkozik az e napon történekkkel, mert nézete szerint a 6 tag kijelölése — szeptember 22. (helyesen 21.) — a döntő mozzanat, így például Barta István úgy véli, hogy Kossuth már az augusztus 31-i leiratra reflektáló szeptember 4-i képviselőházi beszédében „tisztában volt azzal, hogy mit akar”, azaz „a nemzet kénytelen lesz ideiglenesen oly végrehajtó hatalomról gondoskodni, amely végrehajtó hatalom ne legyen kénytelen a maga eljárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni. A minisztérium, amely így meg van kötve, mint ez, nem mentheti meg a hazát.”³

¹ A máig legrészletesebb feldolgozás az Országos Honvédelmi Bizottmány keletkezéséről, hivataltörténetéről — bemutatva politikai intézkedéseit is: *Ember 1948; Ember 1952*. Az 1948-ban megjelent tanulmány több olyan megállapítást tartalmaz, amit az 1952-es bővebb anyaggyűjtésen alapuló munka nagyrészt korrigált. E tanulmányok különösen összevontan tárgyalják a bizottmány születésének előzményeit, a minisztérium lemondását és az ezt követő heteket.

² *Közlöny*, 1848. szept. 17.

³ *KLÖM XIII*. 20. Ugyanezen a véleményen van: *Ember 1952*. 178.

Az előző napi tárgyalások értelmében szeptember 16-án kellett volna megszavazni a honvédelmi ügyekben kiküldendő bizottmány hat tagját, de ez nem történt meg más események közbejövetele miatt. A nádorhoz szeptember 15-én intézett királyi kézirat örömmel üdvözölte Batthyány Lajos miniszterelnöki jelölését, de a feltételekre, amelyeket Batthyány határozottan kikötött (lényege Jellasics kiparancsolása az országból), „e pillanatban határozott végzést hozni nem képes, mert miután az előbbi minisztérium több tagjai a legújabb törvényeket oly értelemben kezelték, melyhez megegyezését nem adhatja, e baj ismétlése ellen csupán az ajánlandó egyéniségekben találhatna biztosítékot”.⁴ Batthyány ilyen körülmények között nem akarta új minisztériumát megalakítani. A Ház azonban bizakodott, úgy vélte, hogy ha Bécsben nem is foglaltak állást a horvátok kiűzése tekintetében, István nádor fővezérként a táborban Magyarország érdekében működik — legalábbis ezt hitte az országgyűlés —, ezért abban reménykedett, hogy az udvar végül is Magyarország pártjára áll Jellasics ellenében. Ezért kérte az országgyűlés az újra visszalépni készülő Batthyányt a miniszterelnöki poszt további viselésére és a minisztérium kijelölésére.

Batthyány helyzete nagyon nehéz volt az új minisztérium összeállításában. Bécsnek senki sem volt eléggé lojális, az elégedetlen, forrongó Pest pedig minden jelöltben egyezkedő politikust látott. A szeptember 17-én bemutatott miniszteri névjegyzék (tárcák felosztása nélkül) a következő volt: Ghyczy Kálmán, Szentkirályi Móric, br. Eötvös József, br. Vay Miklós, gr. Erdődy Sándor, br. Kemény Dénes, Mészáros Lázár.⁵ Az udvarhoz 18-i kelettel küldött felterjesztés szerint Mészáros továbbra is hadügyminiszter (mellette esetleg Vetter fővezér), Deák igazságügyi, Eötvös vallásügyi; a külügyre gr. Erdődy, a pénzügyekre Ghyczy, a kereskedelmiekre br. Vay felügyelt volna. A belügyi tárcát br. Kemény Dénes, a

⁴ *Beér—Cszimadia* 236. (A nádornak Batthyányról 12-én kelt előterjesztésére van egy 24-én kelt válasz is: *Károlyi* 1932. II. 25. sz.)

⁵ *Közlöny*, 1848. szept. 19. A hadügyminisztert Batthyány a kijelölése utáni napon, 13-án felkérte a további hivatalnokoskodásra. *KLÖM XII.* 940—941. Ghyczy Kálmán, Kemény Dénes igazságügyi, illetve belügyi államtitkárok; Kemény erdélyi reformpolitikás.

Gr. Erdődy Sándor (1804—1881) felsőtáblai tag, legutóbb varasdi főispán, majd fumei kormányzó. Mindkét tisztségre a felelős minisztérium jelölte. *Beér—Cszimadia* 906. *Mészáros Lázár* I. 174. szerint miniszteri jelölésének oka: „Hogy a horvátoknak is megszűnjék azon panasza, mintha háttérbe akarnák őket tenni, és férfaikat mellőzni: gróf Erdődy Sándor ajánlatott, mert gróf Erdődy János a magyar nyelv nem tudása miatt el nem fogadhatta a miniszteri tárcát.”

Vay Miklós br. (1802—1894) konzervatív politikás. 1844-től koronaőr, 1845-től helytartótanácsi tanácsos, 1848-ban erdélyi királyi biztos, akinek erélytelen működése nagy kárt okozott a kormánynak *MÉL* II. 976. Noha 1848 végén visszavonult a közéletől, a szabadságharc után perbe fogták és halálra ítélték. Ezt — többek kegyelmi eljárása idején — 4 évi várfogságra változtatták amiatt, hogy önként jelentkezett a vizsgálat lefolytatására, valamint azért, mert Debrecenben kapcsolatot tartott a békepárttal. 1852. júl. 10. *ÖStA Kabinettskanzlei-Akten* 1852:2139. sz.

Szentkirályi Móric (1807—1882) liberális politikás, az ellenzéki reformpárt egyik vezére, 1847-ben Kossuthnal Pest megye követe. 1848 elején Kossuth ellen középpárt alakításával kísérletezett. *MÉL* II. 756.

közmunkák ügyeit pedig valószínűleg Szentkirályi kapta volna.⁶ A nyolcadik miniszter személyéről még nem döntött az elnök. E névsorról Mészáros találoan jegyezte meg később, hogy lehetetlen lett volna ezt el nem fogadni a bécsi kormánynak, ha csak „parányi kiegyenlítési kedve” is van.⁷

Az ideiglenes miniszterelnök politikailag, katonailag súlyos helyzetben levő ország élén állt; munkájában nem volt elég a napi problémákkal viaskodnia, ki kellett védenie a bécsi felsőbbség állandó gáncsvetéseit, gyanúját, ellenséges intézkedéseit, másrésről tetteit meg kellett védenie az őt erélytelenséggel, hintapolitikával vádoló forradalmi közvéleménnyel szemben is.

Az országgyűlés radikalizálódó és már radikális része nem hagyta elaludni az egyszer már felvetett eszmét a miniszterelnök mellé adandó országgyűlési honvédelmi választmányról, ami ellen tiltakozott 15-én Batthyány Lajos. A szeptember 21-i ülésen az elnök bejelentette, hogy a szavazás alapján a Honvédelmi Bizottmány tagjai lettek: Kossuth Lajos, Nyáry Pál, Madarász László, Pálffy János, Patay József, Zsembery Imre.⁸ E naptól számíthatjuk a *bizottmány formális létrejöttét*, a kormányzás de facto átvétele későbbi időponthoz fűződik.

Szeptember 22-én Kossuth két nehéz kérdésben interpellálta Batthyány Lajost: szankcionálta-e a király a felterjesztett miniszteri névsort; kéri-e maga mellé Batthyány az országgyűlési honvédelmi választmányt vagy bármilyen más segítséget, hogy megbirkózhasson a rendkívüli feladatokkal? Ha nincs szentesítve az új minisztérium — folytatta Kossuth —, akkor foglalják el helyüket a miniszterjelöltek (ahogyan ez az első minisztérium esetében történt április 11-e előtt, de egy egészen más politikai szituációban, amikor biztosra lehetett venni a jelöltek helyben hagyását), vagy küldjön a Ház egy komitét a miniszterelnök mellé, mert egy ember nem győzheti az egész ország irányítását.

A vita, amely ennek nyomán kialakult, éles politikai vita volt, amelyben a radikálisok és a legális téren maradni kívánók nézetei és akarata ütközött össze. Deák elegendő segítségnek tartotta a miniszterelnök mellett az államtitkárok munkáját, Madarász László és Kossuth szerint a jelenlegi nehéz helyzetben ez édeskevéssé. Deák féltette a miniszteri erély érvényesülését több tanácsos mellett, Kossuthék ebben látták az ösztönző erőt.⁹

A miniszterelnök a hozzá a Ház interpellációjával kiküldött Kazinczy Gábornak tudomására hozta, hogy noha a miniszterjelöltek még nincsenek megerősítve, a

⁶ Batthyány felterjesztése az uralkodóhoz, másolat. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:1401. eln. sz.; Batthyány Beöthy Ödön országos biztoshoz, szept. 18. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:656. eln. sz.

⁷ *Mészáros László* I. 174.

⁸ Patay József 1848-ban Szabolcs megye főispánja, a monori kerület képviselője, 1849. jún. 14-től jászkun főkapitány. *Beér—Csizmadia* 21.; *KLÖM XV.* 550. (2. jegyzet). Zsembery Imre (1804—1898) volt alispán, Németi (Hont m.) követe. 1849-ben nem jelent meg Debrecenben. *Beér—Csizmadia* 21., 246. A választás menetére egyedül *Madarász* nyújt támpontot. Eszerint a szavazás elhatározása (szept. 15.) és a kihirdetés (21-e) között eltelt időt a személyek körüli vita okozta. *Ember* 1948. 153. (7. jegyzet); *Ember* 1952. 182. — *Závodszy* 357. szerint az elnök a már meglevő eredményt eltitkolta, várt a Batthyány által felterjesztett minisztérium megerősítésére. Ehhez — szokás szerint — adatot nem hoz.

⁹ *Közlöny*, 1848. szept. 24.

Ház választmányát nem kívánja maga mellé abban az esetben, ha „a képviselőház a kiküldött bizottmányt oly felhatalmazással látná el, mihez képest azon intézkedések hozatalába vagy azoknak végrehajtásába határozólag folya be”, de készséggel ad felvilágosítást akár a Háznak, akár a bizottmánynak azon intézkedésekről, amit a haza védelme körül tett.¹⁰ Ellenkező esetben a miniszterelnök lemondással fenyegetőzött. A baloldal ismételt kísérlete a hatalomba való bekapcsolódásra egyelőre tehát meghiúsult. A miniszterelnök kívánságának megfelelően a Ház csak arra utasította a bizottmányt, hogy lépjen érintkezésbe az elfoglaltságai miatt állandóan az országgyűlés színhelyétől távol levő Batthyány Lajossal, és tudósítsa a honvédelmi intézkedésekről a képviselőket. Egyelőre más ügyviteli utasítást nem kapott a hat tag, mint amit az elnök adott még a szeptember 22-i délelőtti ülésben: „Arra nézve, hogy ezen hat tag mit tegyen, miben kérjen felvilágosítást, utasítást adni nem szükséges; hanem méltóztassanak elmenni miniszterelnök úrhoz, és a szükséges dolgokban kérjenek felvilágosítást; ha nem lesznek megnyugtatta, hívják fel a házat határozatra.”¹¹

A miniszterelnök a megegyezés alapján már 23-án magához kérte a bizottmány tagjait,¹² s ez után rendszeresen mindennap este 6 óra után érkezett a bizottmánnyal.¹³ Az ideiglenes miniszterelnök ebben az időszakban maga írt alá a miniszterek helyett, a királyi hozzájárulást kívánó ügyeket pedig a következő záradékkal látta el: Őfensége megerősítése reményében [például] kinevezem.¹⁴ A felsőház szeptember 25-én ugyancsak delegált tagjai közül három személyt, hogy a miniszterelnöktől a haza állapotáról tájékoztatást nyerjenek. A miniszterelnök helyeselte az intézkedést. A megválasztott felsőháziak: Pázmándy Dénes, br. Perényi Zsigmond és gr. Szapáry József.¹⁵

A nádor Jellasiccsal való sikertelen tárgyalási kísérlete és rövid budai tartózkodás után szeptember 23-án hajnalban eltávozott Bécsbe, s nem is tért vissza az országba. Batthyány Lajossal még tudatta, hogy a királytól vett parancs értelmében távozik, s Bécsben mindent megpróbál a felterjesztett minisztérium elfogadtatása érdekében, valamint Jellasics visszarendeléséért, ami Batthyány hivatalban maradásának elsődleges kritériuma volt. A nádor nem tudta kieszközölni, hogy az udvar elfogadja Batthyány Lajos feltételeit (a kérdést lezárta a

¹⁰ *Beér—Csizmadia* 248. (Kiemelés: F. K. E.)

¹¹ *Közlöny*, 1848. szept. 24.

¹² Uo.

¹³ Uo. 1848. szept. 28.

¹⁴ Batthyány Majthényi István alezredeshez az általa kinevezésre felterjesztett tisztek ügyében. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:754. eln. sz. szept. 24.; Somogyi József írnok kinevezését a hadügyminisztériumhoz maga írta alá. Uo. 1848:734. eln. sz. szept. 22.

¹⁵ *Beér—Csizmadia* 492—493. id. Pázmándy Dénes (Kömlöd, 1781. márc. 10.—Baracska, 1854. febr. 1.) a liberális nemesi ellenzék jobbszárnyához tartozott. 1849-ben meghódolt az osztrákoknak. *MÉL* II. 378. Br. Perényi Zsigmond (Ardó, 1783—Pest, 1849. okt. 24.) az MTA ig. tagja (1835), nagybirtokos, 1849-es vértanú. Az 1848-as országgyűlés felsőházának alelnöke, majd elnöke. 1849-ben a hétszemélyes tábla elnöke. *MÉL* II. 391.

szepember 22-i királyi kézirat), hanem utasítást kapott, hogy br. Vay Miklós erdélyi királyi biztost hívja fel minisztérium alakítására. Addig is, amíg Vay Budára jönne és megalakítaná az új minisztériumot, a nádor Bécsből szeptember 25-én Batthyányt arra kérte, hogy „a kormányt tapasztalt buzgóságával ideiglenesen továbbvinni sziveskedjék”.¹⁶ Batthyány Lajos feltételei ügyében annyit „elért” — ebben az osztrák minisztérium is segítségére volt —, hogy Jellasics háttérbe szorításával az udvar gr. Lamberg altábornagyot küldte le tárgyalások végett a táborba királyi biztosként és magyarországi főparancsnokként. Lamberg főparancsnoki kinevezése — hasonlóan Jellasics szeptember 4-i kinevezéséhez — törvénysértő volt, mivel a törvények rendelkezése ellenére magyar ellenjegyzés, hozzájárulás nem volt rajta. Ugyanabban a levelében, amelyben erről a miniszterelnöknek beszámolt, tudatta a nádor Batthyányval azt is, hogy nádori tisztéről szeptember 25-én lemondott, mivel az ezzel összekötött feladatoknak a kialakult helyzetben nem tud eleget tenni.¹⁷ Batthyány 27-én kapta meg a nádor fent idézett két levelét. A nála összegyűlt képviselők előtt örömet fejezte ki Vay jelölése fölött, s kijelentette, készséggel ellenjegyzi majd e kinevezést. Vayt szeptember eleji bécsi tartózkodása idején maga is ajánlotta lehetséges utódjául Wessenberg miniszterelnöknek. Lamberg kiküldésében Batthyány a király jóindulatát vélte felfedezni.¹⁸

Batthyány ezt követően a táborba sietett, hogy Lamberggel találkozzék, de eltávozása előtt megígértette a jelenlevőkkel, a hozzá tanácskozás céljából megjelent honvédelmi bizottmányi tagokkal, hogy visszaérkezéséig nem üléseznek, nehogy bármi is megzavarja az általa kibékülési jelnek tartott Lamberg-féle küldetést. Amíg Batthyány Lajos a táborban vélte megtalálni Lamberget, az a fővároshoz közeledett, elkerülték egymást, és a képviselőház — a Batthyány Lajosnak tett ígéret ellenére — forradalmi határozatot hozott arról, hogy Lamberg kinevezése miniszteri ellenjegyzés nélküli, tehát törvénytelen, a neki engedelmességek pedig hazaárulók. Batthyány Lajos ezt a határozatot 28-án kapta meg nyéki szállásán. Annak a hat országgyűlési követnek, aki a határozatot számára meghozta, az is kötelessége lett volna, hogy ezt a táborban kihirdesse, de ezt Batthyány Lajos megakadályozta, s a tábori tisztikarra támaszkodva továbbra is ragaszkodott „Lamberg missziójának” — Károlyi Árpád kifejezésével élve — elismeréséhez. Szentül hitte, hogy ha Jellasics visszaszorul és ha Lamberg tárgyal az országban, még az általa hön öhajtott célt is el lehet érni: vissza lehet terelni az eseményeket a korábbi, az áprilisi törvények által meghatározott mederbe. Nem ismerte fel, hogy az udvar csak egyet akar: korábbi uralmának nem is 1848. áprilisi alapon való visszaállítását.

¹⁶ *Károlyi 1932.* II. 34—35.; a szept. 22-i királyi kéziratot lásd uo. II. 29—31.

¹⁷ Uo. II. 35. Királyi kézirat erről 26-i kelettel Batthyányhoz: uo. II. 35—36. A nádor félreállításában az udvarnak nagy része volt. A veszélyeket rejtő közjogi méltóságot István nádor halála után sem töltötték be. Az 1867:VII. tc. hatálytalanította az 1848-as törvényeknek a nádorra mint királyi helytartóra vonatkozó rendelkezéseit. A nádorválasztást bizonytalan időre elhalasztotta.

¹⁸ *Károlyi 1932.* I. 90—91., II. 164—165.

Ekkor csapott le a forradalom villáma, azoknak a viharos eseményeknek a bevezetője, amely lehetetlenné tette az egyezkedést, a visszafordulást a lojális térre: a pesti nép — talán a Ház előző éjjeli határozatának hatása alatt — 28-án megölte Lambergét.

Batthyány Lajos Nyéken este vette a hírt, s magától is Pestre indult volna, de ugyancsak hívta őt Pestre az OHB Pesten levő tagjainak — Kossuthnak, Nyárynak és Pataynak — levele, amelyben arra kérték, siessen vissza és állítsa helyre a felbomlott rendet. (Madarászék küldtek Kossuth után Ceglédre, aki pedig Batthyányt hívta vissza Pestre.) Érdekes, ekkor nem vette át a hatalmat a Honvédelmi Bizottmány, pedig minden előfeltétel meglett volna hozzá: a miniszterelnök távol; a nép világos jelét adta, hogy elégedetlen az óvatos politikával, egyértelmű intézkedéseket akar. Ez a lépés azt mutatja, hogy a Lamberg megölése utáni órákban nagy volt a fejetlenség, a baloldal is megrettent a véres tettől, s ragaszkodtak a kormányzással ideiglenesen megbízott személy jelenlétéhez.

Batthyány Kossuthék levelével együtt kapta meg a Lambergnél talált királyi leiratokat szeptember 26-ról: az uralkodó a lemondott nádor helyett — új nádor megválasztásáig — Majláth országbíró ideiglenesen királyi helytartóvá nevezte ki és az országgyűlést december 1-ig felfüggesztette.¹⁹ Ezek voltak az első intézkedések, amelyeket a királyi biztos Lamberg az országban kihirdetett volna, és mégis, olvasva a szöveget, Batthyány tovább hitt abban, hogy Lamberg küldetése a békülést jelenti. Kossuthék hívásának őszinteségében azonban kételkedett, ezért úgy döntött, hogy a halott Lamberg helyett maga keresi fel Jellasicsot, és kényszeríti őt a királyi kéziratban foglaltaknak megfelelően a fegyvernugvás létrehozására.²⁰ A bán azonban kitért Batthyány kérése elől, mondván, hogy az udvartól semmi ilyen értelmű utasítást nem kapott. Ekkor szeptember 29. délelőtt volt. A teljesen kétségbeesett miniszterelnök Bécs felé vette útját, hogy ott újabb intézkedésekre kérje az udvart az ország érdekében, majd lemondván hivataláról, az országból eltávozzon. Nem mulasztotta el a miniszterelnök azt sem, hogy Bécsben tiltakozzon a királyi kéziratok (országgyűlés elnapolása, Majláth kinevezése) ellen, s kijelentette, hogy nem fogja azokat ellenjegyezni.

Majláth országbíró királyi helytartói kinevezése törvényellenes volt. Megszületését annak köszönhette, hogy a nádor lemondása után — az áprilisi törvények ilyen helyzetről nem intézkedvén — kellett valakinek lenni az országban, aki a királyt helyettesíti. Lamberg mint királyi biztos egy időre elláthatta volna ezeket a feladatokat, de ő csak a csapatok főparancsnokságát vállalta, a polgári közigazgatást nem. Batthyány Lajost, akit a nádor a lemondása előtt továbbra is megbízott a kormány ideiglenes vitelével, a bécsi udvar nem kérdezte meg, és az osztrák miniszterelnök udvarbeli konzervatív tanácsadói az 1847-es állapotnak megfele-

¹⁹ Uo. II. 36—37.

²⁰ Szept. 26-i leirat Batthyányhoz, amelyben tudatta vele Lamberg küldetésének lényegét: a két sereg lefegyverzésének támogatását. Ezt is a futárok hozták Nyékre. Uo. II. 35—36.

lően azt javasolták, hogy az új nádor választásáig a rangban következő zászlósúr, az országbíró legyen a királyi helytartó. A nádor személyén kívüli helytartói hivatal oly mértékben ellenkezett az új magyar törvények szellemével, hogy maga a Magyarországon tartózkodó országbíró jelentette ki a képviselőház elnökének, hogy a helytartóságot nem vállalhatja el.²¹ Az országgyűlés elnapolása december 1-ig szintén törvénytelen volt, mivel az 1848:IV. tc. 6. §-a értelmében a költségvetés tárgyalásának befejezése előtt az országgyűlést berekeszteni vagy elnapolni nem lehetett.

Ugyancsak igyekezett volna Batthyány Lajos Bécsben annak elejét venni, hogy Lamberg sorsa miatt újabb megtorló intézkedéseket foganatosítson Bécs, de már Batthyány is persona non grata volt az udvarban, közbenjárása nem tartóztathatta fel az eseményeket.²² Belátva működése teljes lehetetlenségét és sikertelenségét, Batthyány Lajos október 1-én lemondott hivataláról, s ezt egyidejűleg a magyar képviselőházzal levélben tudatta. Lemondásának okát közelebbről a Ház hatásköri beavatkozásában, Lamberggel szemben való határozatában jelölte meg. Hangsúlyozta, hogy „ámbrár e pillanatban visszalépek, benső meggyőződéseim szerint jogom van megvárni, hogy ezen lépésemet senki ne tulajdonítsa sem a haza szent ügye iránt való közönyösségnek, sem semmiféle önző aggályoskodásnak, hanem a joggal megvárt bizalom hiányának, mely hiány a házat oly útra vezette, hová a törvényesség iránti tiszteletből, melyhez hivatalos állásomat s cselekedeteimet mindig fűzém, nem követhetem, s nem is fogom követni”.²³

Batthyány Lajos lemondásának tényét csak november 9-én „vallotta be” a Ház elnöke, noha őt már október 6-án interpellálta Mártonffy képviselő ez ügyben. Október 6-án a Ház jegyzőkönyvében az áll, hogy a Ház elnöke a miniszterelnök „távollétének és késelmének okairól nincs értesülve. Hiszi azonban, hogy miniszterelnökségi föltételeinek kiegyenlítése végett késik.”²⁴ A november 9-i bejelentés egészen sajátosságos: „... jelentem a Háznak, hogy gr. Batthyány Lajos helyébe más miniszterelnök neveztetvén ki, ő egyúttal követi állásáról is lemondott; következőleg az illető kerületet oda kell utasítani, hogy válasszon más követet.”²⁵ Ha elképzelhető is, hogy a bécsi forradalom miatt késve ért Pestre a miniszterelnök levele, valószínűtlennek tűnik, hogy ne lett volna híre az országgyűlésnek a lemondásról. És hol volt már Vay Miklós kinevezési ügye is november 9-én? Követválasztás szükségességéről ejt szót az elnök, mintha semmi teendő nem lenne a miniszterelnöki poszt körül, legalábbis egy megjegyzés erejéig: a kormányt a Honvédelmi Bizottmány gyakorolja.

²¹ Majláth Bécsbe ment, hogy ettől személyesen tartózkodjon. *KH*, 1848. nov. 3.

²² Batthyány okt. 15-én levelet intézett Szemeréhez, amelyben részletesen leírta a vele az utolsó hetekben történeteket. *Szemere 1853*. 84—91. Vö. *Károlyi 1932*. vonatkozó részek.

²³ *Szeremlei 1867b* I. 229. (Közli: Horváth S.: *Graf Ludwig Batthyány, ein politischer Martyrer*. Hamburg, 1850. c. műve alapján.)

²⁴ *Beér—Csizmadia* 265.

²⁵ *Közlöny*, 1848. nov. 11.

Egy rövid kitéréssel utalnunk kell arra, hogyan vette tudomásul hivatalosan az országgyűlés a nádor lemondását. Október 10-én egy határozat sajnálkozva állapította meg, hogy „a nemzet reményét”, s a „benne vetett bizodalmat . . . meghiúsította” főkapitányi kötelességének elmulasztásával, Buda elhagyásával. A határozat későbbi intézkedést helyezett kilátásba a nádori méltóságról.²⁶ A nádori méltóságról azonban nem, hanem — az országgyűlésen is elhangzott egyik indítványnak megfelelően — a nádori vagyonról történt intézkedés. Ezt több lépésben hajtották végre. A lefoglalás kiterjedt az épületekre, az iratokra, az értékes ingóságokra (például ezüst) és az ingatlan magánvagyonra. Ez utóbbi volt a leglényegesebb tett, és nem véletlen, hogy erre csak a Függetlenségi Nyilatkozat után került sor.²⁷

Mielőtt elemeznénk a Batthyány Lajos lemondása utáni bécsi intézkedéseket, vissza kell térnünk a magyar fővárosba a Lamberg megölése körüli időponthoz, amely megérlelte a helyzetet ahhoz, hogy a képviselőház egyedüli megoldásként azt fogadja el, hogy az országot a Honvédelmi Bizottmány gondjára kell bízni. Az említett szeptember 27-i éjjeli Lamberg-ellenes határozat végrehajtása nemcsak a miniszterelnöknek, hanem a melléje rendelt Honvédelmi Bizottmánynak is kötelességévé tétetett, sőt, a miniszterelnök távol lévén, a végrehajtással azonnal megbízott a comité, s „határozatul kimondatott, hogy a ház mindenik tagja a miniszterelnök s Honvédelmi Bizottmány akármely végrehajtási megbízását elfogadni s teljesíteni köteles”.²⁸ Lényegében ez a határozat már azt jelenti, hogy a bizottmány kezében van a végrehajtó hatalom, de ennél is több a szeptember 28-i, amely a miniszterelnök távollétében felruhazza a közcsend vonatkozásában e hatalom gyakorlásával a választmányt: „. . . indítvány tétetett az iránt, hogy miután a miniszterelnök távol van, az országot pedig főleg jelen időben a

²⁶ Uo. 1848. okt. 12.; *Beér—Csizmadia* 276.

²⁷ Az OHB Kovács Lajos államtitkárhoz a várbeli épületekről, okt. 20. *KLÖM XIII.* 255. Az iratok leltár melletti átvétele során derült fény a nádor kettős játékára, amely a kezdetektől tartott. Az OHB nov. 18-án küldte ki Farkas Lajos, Halász Boldizsár, Záborszky Imre képviselőket kormánybiztosi minőségben az iratok átvizsgálására. Segítségül szolgált a nádori hivatal személyzete. *OHB* 1848:3133. eln. sz. Dec. 6-án hivatalos közlés jelent meg a nádorra nézve terhelő iratokról: *Közlöny*, 1848. dec. 6. Az iratvizsgáló bizottmány hívta fel a figyelmet a nádori ezüstökre. Az OHB utasította a nádori főudvarmesteri hivatalt, hogy vigyázzanak az ingóságokra, a Pénzügyminisztériumot pedig arra, hogy leltár mellett vegye át e tárgyakat és helyezze el az ország pénztárában (állampénztár). Dec. 28. *OHB* 1848:6881. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 914. Kossuth jan. 3-án Kisújszállásról hívta fel Csány figyelmét, hogy nézzen utána Duschek intézkedéseinek; vegye át és tegye le a kereskedelmi banknál az ezüstöt letétbe. *OHB* 1849:30. eln. sz. (tévesen dec. 3. van a dátumban); *KLÖM XIV.* 33—34. (itt jan. 4. szerepel). Az ezüst — sajnos — már korábban Duschek kezébe került, aki a leltározást szándékosan olyan lassan végeztette, hogy ez Budán maradt és Windisch-Grätz lefoglalta. *Duschek-per* fol. 215.; OHB-utasítás dec. 28-ról a ráckevei koronauradalom pénzkészletének lefoglalásáról. *KLÖM XIII.* 914. 1849. máj. 28. Kossuth utasítja a Pénzügyminisztériumot, hogy számoltassa el az udvartartást a gondjaikra bizottakról, s vegye kezelésbe a várkertet, a nádori gyümölcsöst, Alcsútot, Promontort, Ráckevét, a nádori birtokokat. *KLÖM XV.* 421. Erről lásd még a Pénzügyminisztérium állami javakra vonatkozó iratait.

²⁸ *Beér—Csizmadia* 255.

fővárosban székelő kormány nélkül hagyni nem lehetne, annál fogva addig, míg a miniszterelnök a táborból visszatér, a képviselői ház kormányról gondoskodjék. Mely indítvány elutasíthatatlan szükségességéről a ház meggyőződve lévén, oda utasította a hat tagból álló Honvédelmi Bizottmányt, miszerint a miniszterelnök visszaérkeztéig a haza védelme, úgy a béke és a rend fenntartása iránt, felelősség terhe alatt, intézkedjék, kijelentvén egyszersmind, hogy mivel ama hat tag közül ez idő szerint csak három van jelen a fővárosban, a teendő rendelkezések érvényességére ezen három tag is elégséges” (Kossuth, Nyáry, Zsembery).²⁹

A Ház saját fennhatósága és az ellenőrzés biztosítása érdekében azt kötötte ki, hogy a bizottmány tagjai felelősek az országgyűlésnek. Ezt a felelőséget konkrétan nem határozta meg; elsősorban a beszámolási kötelezettséget jelentette. Bírói felelősségrevonásról, amit az áprilisi törvény a miniszterek vonatkozásában előírt, nem esett szó. A kezdeti napokban a bizottmány által intézett ügyek iratai iktatószámot nem kaptak, egyelőre szó sem volt az elárvult miniszterelnöki iroda felhasználásáról.³⁰ Az ügyvitel kézben tartásával a három tag közül Nyáryt bízta meg Kossuth, mivel közigazgatásbeli ügyességét mindenki elismerte.³¹ Szeptember 29-én Kossuth javaslatára új intézkedés született az országgyűlésen az államtitkárok bevonására a kormányzati teendőkre: minden miniszteri államtitkárnak csatlakozni kellett a bizottmányhoz részben a minisztériumokkal való kapcsolat és a szakértelem biztosítása, részben — és ez igen fontos — a törvényesség látszatának megőrzése érdekében.³² Az államtitkárok a királyi szentesítéssel létrejött áprilisi törvények minisztériumának képviselői voltak, a jogfolytonosság megtestesítői; ennek reprezentálására az országgyűlésnek és a bizottmánynak e nehéz időkben szüksége volt (erre később részletesen kitérünk).

Október 1-től tehát a Honvédelmi Bizottmány üléseihez naponta két ízben rendelték be a minisztérium megbízott vezetőit: Gombos Lászlót (hadügy), br. Kemény Dénest (belügy), Ghyczy Kálmánt (igazság), Szász Károlyt (vallás), Duschek Ferencet (pénzügy), Kovács Lajost (közmunka). Ez a későbbiekben egyszerűsödött: csak a hatáskörbe vágó ügyek tárgyalásán jelentek meg az illetékes államtitkárok.³³ Mellettük minden minisztérium részéről egy-egy tanácsnok vagy titkár és egy-egy fogalmazó, illetve egy-egy szolga tartozott a bizottmány rendelkezésére állni. A minisztériumok az országgyűlésnek voltak felelősek, mivel meg nem felelő tevékenység esetén a Honvédelmi Bizottmány az országgyűlést szólította volna fel szigorú intézkedésre. A közcsend, a hadügyi és politikai fontos tárgyakban a minisztériumok nem voltak illetékesek, illetve azonnali elintézés esetén az elintézés módjáról a Honvédelmi Bizottmánynak be kellett számolni.³⁴

²⁹ Uo.

³⁰ *KLÖM XIII.* 44.

³¹ *Közlöny*, 1848. okt. 1.

³² „... minden miniszteri állománytitkár, mint különben is törvényes auctoritás, csatlakozzék a bizottmányhoz.” *Beér—Csizmadia* 256.

³³ *Duschek-per* fol. 203.

³⁴ *OHB* 1848:806. eln. sz. okt. 1. Szemere-fogalmazvány.

Az irodalomban általánosan elfogadott nézet, miszerint az államtitkárok közreműködése azt jelentette, hogy tagjai lettek a bizottmányoknak.³⁵ Mi helyesebbnek tartjuk a bizottmány ügyintéző, tanácsadó tagjairól beszélni.

Október 1-én a bizottmány munkájának segítésére, több távollevő tag pótlására a bizottmány munkájában eddig is részt vett Szemerét, valamint a déli táborból visszaérkezett Mészáros minisztert is bizottmányi taggá nevezték ki.³⁶ Október 4-én további tagokkal bővült a bizottmány a felsőház részéről, mivel a felsőház „magát és cselekvőségét a képviselőházzal azonosítja, mi végre a miniszterelnök távollétében működő Honvédelmi Bizottmányhoz br. Perényi Zsigmondot, gr. Esterházy Mihályt, br. Jósika Miklóst és id. Pázmándy Dénest ... alkalmazni óhajtja”. A Ház ezt „annyival inkább elfogad[ta], minthogy így az érintett honvédelmi választmány az összes törvényhozás mindkét háza többségének kifolyását képezi”.³⁷ A felsőház szeptember 25-én már delegált három tagot, id. Pázmándy Dénest, br. Perényi Zsigmondot és gr. Szapáry Józsefet. Az október 4-i elnöki előterjesztés szövegéből úgy látszik, hogy ők csak a miniszterelnök jelenlétekor vettek részt a bizottmány munkájában, tehát szeptember 25—27. között. Perényi maga 27-e után is jelen volt a bizottmány ülésein.³⁸

Visszatérve a bécsi eseményekhez: nyilvánvaló volt, hogy Lamberg megölésének tényét nemcsak Pesten fogták fel eldöntő jelentőségűnek, hanem Bécsben is. Batthyány lemondott. Következő lépésük az október 3-i leirat volt, amelyben az uralkodó azonnali hatállyal feloszlatta az országgyűlést és az országot hadi törvények hatálya alá helyezte. Katonai főparancsnokká megtette az országban annyira gyűlöletessé vált Jellasicsot, új miniszterelnökké pedig Récsey Ádám 75 esztendő s tábornagyot, a bécsi magyar testőrség helyettes parancsnokát, aki a fentieket ellenjegyezte. Károlyi Árpád részletesen előadja Batthyány perének kihallgatási jegyzőkönyvei alapján a leirat születése körüli bonyodalmakat, amelyek szerinte elsősorban abból származtak, hogy az udvar nem talált senkit, aki ellenjegyezné Jellasics kinevezését. Az ellenjegyzés pedig azért volt annyira fontos, nehogy az országgyűlés ennek hiányában ismét kifogást emeljen az intézkedés ellen, amint tette azt Lamberg esetében.³⁹ Kissé furcsa Károlyi okfejtése erről a szituációról, hiszen az uralkodó amúgy is feloszlatta az általa összehívott országgyűlést, és a legszigorúbb törvények alá veti az egész országot, sejtetve a megtorlást. Ennyire fontos lenne mindehhez egy — ebben a helyzetben teljesen formális követelmény, az — ellenjegyzés? Károlyi az udvarban levő konzervatívok

³⁵ Pl. *Ember* 1948. 156.; *Závodszy* 359.

³⁶ Pálffy János, Nyáry Pál a táborba mentek vagy menendők. *Beér—Cszimadia* 259.

³⁷ Uo. 262. A felsőház Somssich Pongrácot is tagul jelölte, de ő nem fogadta el. Br. Jósika Miklós (Torda, 1794. ápr. 28.—Drezda, 1865. febr. 27.) regényíró, az MTA tagja. *MÉL* I. 819. Gr. Esterházy Mihály (1786—1874) 1849. ápr. 27-től a fegyver- és löszergyártás kormánybiztosa. *KLÖM* XV. 153.

³⁸ *Közlöny*, 1848 okt. 5.; *Závodszy* 359. a bizottmány tagjaként említi ifj. Pázmándy, a képviselőház elnökét, okt. 8-tól. Ekkor azonban csak szó volt arról, hogy a bizottmány élén álló háromtagú kormány tagja lenne Kossuthal és Nyáryval.

³⁹ *Károlyi* 1932. I. 419. s köv. lapok.

fékező hatásának tulajdonította azt, hogy az udvar igyekezett „törvényes keretek között” kifejteti a legdurvább erőszakot, de talán inkább befolyásolta az udvar magatartását az udvar szorongatott helyzete, a forradalommal terhes bécsi légkör.

A katonai kinevezések a törvények szerint az uralkodót illették, de ezt is ellen kellett jegyeznie a király személye körüli miniszternek. Ilyen miniszter azonban ekkor nem volt, erre a posztra és feladatra szemelték ki először br. Récseyt. (Jellasics főparancsnoki kinevezéséről szó.) Ahhoz viszont, hogy Récseyt kinevezhessék, a magyar miniszterelnököknek kellett volna a kinevezési okiratot ellenjegyeznie. Batthyány Lajos — aki Bécsben volt ekkor — megtagadta ezt, mondván, hogy noha minisztertársainak kinevezésére a miniszterelnök tesz javaslatot, ő nem óhajt új minisztériumot alakítani, így nem javasol senkit és nem is jegyzi ellen a kinevezéseket. Ellenjegyezne Récseyt, ha miniszterelnökké neveznék, mert az neki, mint lelépőnek, kötelessége is lenne. Récseyt azonban még az udvar sem tartotta erre a posztra méltónak. Ideiglenesen szívesen megbízták volna ezzel is, hiszen a nádor által szeptember 25-én javaslatba hozott új miniszterelnök, br. Vay igen sokára érkezett volna meg Erdélyből Bécsbe, hogy ellenjegyezze a szóban forgó október 3-i leiratot. Végül is ezért fogadta el az uralkodó október 2-án Wessenberg javaslatát Récsey ideiglenes miniszterelnökségéről, alá is írta az okmányt, amit azonban Batthyány nem jegyzett ellen. A legfontosabb iratot, amire az udvarnak szüksége volt, Jellasics főparancsnoki kinevezését, Récsey miniszterelnökként sem írhatta volna alá, mert ez a király személye melletti miniszter hatáskörébe tartozott. Visszavonták tehát Récsey kinevezési iratát, s még aznap, október 2-án kinevezték magyar miniszterelnökké br. Vay Miklóst. Ezt az iratot Batthyány ellenjegyezte, amint ebbeli készségét korábban többször is kijelentette. Még mindig szüksége volt az udvarnak egy olyan személyre, aki Esterházy örököbe léphet (Esterházy lemondását még nem fogadta el az uralkodó). Miután nem találtak alkalmas személyt, felhagytak az ellenjegyzés szabályosságára való törekvéssel. Vay kinevezését október 3-án ad acta tették, s újra elővették Récsey ideiglenes miniszterelnöki kinevezésének ötletét. Ezt már nem jegyeztethették ellen Batthyány Lajossal, aki a készülő leirati tervekről semmit nem tudott és nem is tudhatott. Így keletkezett a nagy szükségben az az ügyetlen, a márciusi törvényeket megcsúfoló, a magyar országgyűlésen is gúnnyal kevert felháborodást keltő eszme, hogy Récsey maga jegyezze ellen a saját miniszterelnöki kinevezését.⁴⁰ Az uralkodó ekkor elfogadta Batthyány Lajos október 1-én benyújtott lemondását, „amit neki egy királyi kézirat a lehető legszárazabban és legrövidebben, a legkisebb elismerő szó nélkül még aznap (október 3.) tudtul adott”.⁴¹

Október 4-én írta alá Récsey kinevezését az uralkodó, s íratta alá Récseyvel az előző napi keltezésű leiratokat az országgyűlés feloszlásáról és a katonai törvényekről.⁴² Récseyt — noha nem kívánta tovább játszani dicstelen szerepét —

⁴⁰ Wessenberg azzal érvelt, hogy más alkotmányos államban is megtörténik a Récseyéhez hasonló eset. Okt. 3-i osztrák minisztertanács. *ÖStA MR-Akten* 1848:2242. sz.

⁴¹ *Károlyi* 1932. I. 424.

⁴² *Károlyi* 1932.

az udvar nem engedte „lelépni” legalább addig, amíg br. Vay meg nem érkezik; Kremsbe rendelték az udvarhoz.⁴³ Vay Miklós végül is nem fogadta el a miniszterelnöki posztot. A nádor 25-én tudatta vele a szeptember 22-i királyi rendeletet, amely szerint új minisztérium alakítására kéri. Kolozsvárról meg is érkezett Budára, de — amint október 7-én kifejti — „telyesen meggyőződven afelől... hogy Magyarország jelen körülményei között, császári királyi Felsőged bizalmára is méltó kormányt alakítani más alapfeltételek mellett, mint amelyekhez, köztudomás szerint, gr. Batthyány Lajos úr is kötö az új minisztérium alakítását, lehetetlen lenne”, ezért a megbízásnak nem tehet eleget.⁴⁴ A magyar országgyűlés Récsey Ádámot — lemondása ellenére — október 10-én bűnvádi eljárás alá helyezte, mivel az ország alkotmányát sértő rendeletet írt alá.⁴⁵

Az október 3-i leirat törvénytörtő, nyíltan agresszív intézkedései elsöpörték az utolsó kétséget is afelől, hogy Bécsnek mi a szándéka, s elhamvasztották az egyezkedést keresők utolsó parányi reményét is. A leirat felháborította az országgyűlést, amely október 8-i határozatában rámutatott a leiratok törvénytelenségére, és kimondta, hogy nem hajlandó munkáját abbahagyni. Az ország vezetését az eddig a miniszterelnök segítségére és helyettesítésére létrehozott Honvédelmi Bizottmányra bízta. Október 8-a tehát az Országos Honvédelmi Bizottmány tényleges kormányzásának kezdete.

A szóban forgó ülésen a tárgyat a bizottmányról természetesen Kossuth terjesztette elő. A nehéz helyzetre való tekintettel egyszerűbb ügyintézt kívánt, ami alatt a népes bizottmány kollegiális ügyintézésének három személlyel való felváltását (egy elnök, két tag) javasolta. Ezek hárman lennének a rendező, intéző rész, a többiek a végrehajtó közeg. A végrehajtó közeget jelentő Honvédelmi Bizottmány a kisebb ügyeket maga intézné, és időnként a háromtagú kormányzatnak jelentést tenne. Az olyan kérdéseket, melyeket saját felelősségükre nem intézhetnének el vagy amelyekre nincs szabály, a kormányzat venné kezébe. Kossuth nem kívánt „az ország dolgai kormányzatának” módjáról „teóriai dolgokba” — azaz alkotmányjogi fejtegetésekbe — bocsátkozni, csak azt kívánta kimondatni az országgyűléssel, hogy „a jelen körülmények között kormányzat nélkül a nemzet természetesen nem lehetvén, miután most miniszterium nincs,

⁴³ *Beér—Csizmadia* 274.; *Szeremlei* 1867b I. 237—238. Récseynek van egy okt. 7-ről keltezt lemondólevele is, noha általánosan elfogadott, hogy 6-án leköszönését az udvar elfogadta. Említett 7-i lemondásában azt is kéri az uralkodótól, hogy a nagy felháborodás miatt vonja vissza Jellasics kinevezését. *ÖStA MR-Akten* 1848:2343. sz. Károlyi Árpád jovialis, udvarhű öregúrnak ábrázolja Récseyt. E képe aligha illik be ugyanennek az agg katonának a magyar helyzet megoldására okt. 4-én készített tervezete. Terveihez katonát és pénzt kért az udvartól. Első lépésként a bécsi magyar miniszteriumot kívánta megszervezni. Elképzelése szerint hivatala közvetlen alárendelési viszonyban állt volna az osztrák miniszteriummal. Uo. 1848:2264. sz. Erről a Ministerrat tárgyalt okt. 4—5-én. Uo. 1848: 2266—2267. sz.

⁴⁴ Br. Vay Miklósnak a királyhoz intézett okt. 7-i levele eredetiben és másolatban, Budáról kelteze. *ÖStA MR-Akten* 1848:2857. sz. Róla lásd *Szeremlei* 1867b I. 224.

⁴⁵ Az országgyűlés ezzel mintegy elismerte, hogy Récsey miniszterként cselekedett. A törvény vonatkozó intézkedése: 1848: III. tc. 32. § a); *Beér—Csizmadia* 274.; *Szeremlei* 1867b I. 238.

ideiglenesen a Honvédelmi Bizottmányra kellene *nem csak azon szűkebb kört mely az eddigi jegyzőkönyvben ki van számára jelevé, hanem ideiglenesen az országnak minden kormányzatát ruházni. (Közhelyeslés.)*⁴⁶

A felszólaló nem véletlenül mondta azt, hogy nem kíván elméleti megokolást az új kormány tárgyában. A magyar országgyűlés követéinek — és ezt tudta jól — nem volt mindegy, hogy az új helyzetre alkalmazhatók-e a szokásjogi alkotmány precedensei avagy sem, megmagyarázhatóak-e a jelen intézkedések valaha a kocka fordultával valamilyen törvénycikkellyel. Mert ez a kormányforma kétségtelenül forradalmi volt, hiszen ha a Honvédelmi Bizottmány felelős volt is az országgyűlésnek, maga az a tény, hogy az országgyűlés közvetve, a Honvédelmi Bizottmányon keresztül befolyt a végrehajtó hatalomba, tevékenysége közelállott a forradalmi diktatúra szabályai szerint történő kormányzáshoz.⁴⁷ Ifj. Pázmándy Dénes elnök azonnal figyelmeztette is a Házat a polgári kormányzatú államok lényeges alkotmányjogi elvére, amely megosztja a hatalmat a törvényhozás, a végrehajtás és a bírászkodás reprezentánsai, az országgyűlés, az államfő és kormánya, valamint a bíróságok között: „... azt gondolom, hogy a végrehajtó hatalomnak mindenkor szüksége lesz törvényhozó hatalomra. E kettőt, bárminő körülmények között [tehát akár forradalmiak között] összezavarni nem lehet. Én a képviselőház által elválasztattam a ház elnökének, és kimondom nyíltan, hogy ezen túlmenni nem akarok” — jelenti ki határozottan, amikor Kossuth és Nyáry mellé a Ház öt is a háromtagú kormányba akarta választani.⁴⁸ Nyáry sem óhajtott a kormányzásban részt venni. Szerinte hiba volt, hogy eddig a hat, majd tíztagú Honvédelmi Bizottmánynak (ő sem számítja tehát ide az államtitkárokat) nem volt elnöke. „Arra kérem a házat — folytatja —, semmi változást ne tegyen, hanem mondja ki azon elvet, hogy miután *Magyarországban más constitualt hatalom nem létezik mint a ház, e ház kormányoz a maga küldöttei által.* Ennél fogva én semmi változást nem akarnék, hogy Nyáry vagy akárki neveztesse ki, hanem azon választmány működjék s elnöke Kossuth Lajos legyen. (Elfogadjuk!)”⁴⁹ A Ház óvatos küldöttei és a közvélemény is megnyugodhatott a Nyáry által kimondott érvekben, amely a Honvédelmi Bizottmánynak ezután is meghatározójául szolgált. Számukra az volt a legfontosabb, hogy a Ház törvényesen létrehozott hatalom volt; ülései és képviselői jelentették a garanciát arra, hogy a Honvédelmi Bizottmányt ellenőrzése alatt tartja majd.

A Honvédelmi Bizottmány létrehozásáról szóló képviselőházi jegyzőkönyvi pont: „555. Indítvány tétetvén, hogy miután minisztérium nincs, a jelen körülmények között a nemzet kormányzat nélkül nem lehet, a Honvédelmi Bizottmány pedig azon szűk körben, mely eddig számára ki van jelölve, sikeresen nem működhetik, az ország minden kormányzata ideiglenesen a Honvédelmi

⁴⁶ *Közlöny*, 1848. okt. 10. (Kiemelés: F. K. E.) Lásd még a 76. jegyzetben mondottakat is!

⁴⁷ *Beér—Csizmadia* 105.

⁴⁸ Ifj. Pázmándy szeptember végén beválasztás nélkül is részt vett a bizottmány munkájában, amikor Nyáry egyedül volt Pesten. *Ember* 1952. 191.

⁴⁹ *Közlöny*, 1848. okt. 10. (Kiemelés: F. K. E.)

Bizottmányra ruháztassék, miszerint az ügyek vezetésében kissé nagyobb egyszerűség s bizonyos egység legyen, a bizottmány elrendezése pedig oly formán történjék, hogy a kormányzó bizottmány kinek kinek a végrehajtás körébeni teendőit maga jelölje ki. A képviselőház az ország kormányzatát mind a két ház részéről kiküldött Honvédelmi Bizottmány kezébe mindazon hatalommal, mellyel egy ország teljhatalmú kormányának bírnia kell, letevén, a Honvédelmi Bizottmányt mindaddig, míg az ország normális állapotba jöven, törvényesen elismert kormánya nem lesz, az ország teljhatalmú kormányának, Kossuth Lajos honpolgárt és képviselőt pedig egyetemes felállással kijelentéssel e kormány elnökének nyilvánítja, kire egyszersmind azon hatóságot is ruházza, hogy az ország kormányzatára megalkotott Honvédelmi Bizottmányt önbelátása szerint rendezze s egyes tagjainak teendőit jelölje ki.”⁵⁰

A határozat három körülményt hangsúlyoz: a bizottmány a törvényes országgyűlés kormányzati eszköze; mindazokkal az eszközökkel fel van ruházva, amit egy törvényes kormány magáénak mondhat; működése ideiglenes, lényegében az Ausztriával való viszony rendezésének időpontjáig szól. Batthyányról és lemondásáról a határozatban nem esik szó.⁵¹

2. A BIZOTTMÁNY MINT KORMÁNY. A FELELŐSSÉG PROBLÉMÁJA. HATÁSKÖR, ILLETÉKESSÉG, SZERVEZET

Az országgyűlés tagjai nem voltak egyben a Honvédelmi Bizottmány feltétlen hívei is. Egyelőre ugyan a törvényhozó hatalom elsődlegességében biztosítékot láttak arra, hogy a bizottmány nem csúszik ki ellenőrzésük alól, később azonban változott a helyzet. Ismételten felmerült a tanácskozások során a bizottmány szervezete, ügyvitele szabályozásának szükségessége. A francia forradalomra emlékeztető situáció megelőzése érdekében a követek feszegetni kezdtek a minisztériummá való átszervezés, s ezzel kapcsolatban a felelőség fontosságát. Az országgyűlésnek az átszervezést sürgető indítványait a bizottmánnyal és annak vezetőjével, Kossuthal kapcsolatos aggályok motiválták. Féltek attól, nem lépik-e át az országgyűlés által megszabott korlátokat, nem vezetnek-e olyan elvek szerint az országot, amellyel a képviselők többsége nem ért egyet. A frissen választott elnöknek tehát kötelességévé tette az országgyűlés, hogy a kormányfunkciókat ellátó bizottmány teendőit, működésének alapelveit foglalja szabályokba. Ez azonban soká váratott magára, s kielégítő módon soha nem történt meg.

Már október 8-a előtt volt szó a bizottmányi adminisztráció megszervezéséről. Október 2-án Kossuth bejelentette azt a szándékát, hogy az ügyvitel meggyorsítása

⁵⁰ *Beér—Cszimadia* 273. (Kiemelés: F. K. E.) A *Közlönyben* csak okt. 20-án jelent meg!

⁵¹ A Honvédelmi Bizottmány — hasonlóan Batthyány korábbi eljárásához — kinevezéseit a miniszterelnök utólagos jóváhagyása reményében tette, még október elején is. Pl. *Közlöny*, 1848. okt. 9.

érdekében hamarosan ügyvitelszervezési javaslatot nyújt be a Házhoz.⁵² Másnap azonban Pázmándy Dénes képviselőházi elnök, a bizottmánynak is tagja, a bizottmány nevében bejelentette, hogy „a körülmények változtával az ország kormányzata felett intézkedni még nem tartja szükségesnek és azért véleményének bemutatásával is késett”.⁵³ Hogy pontosan mi indította a bizottmányt a visszahúzóadásra, nem ismert. Valószínű, hogy már ekkor volt híruk Batthyány lemondásáról és Vay kinevezéséről, ugyanis egy másik, október 3-án tárgyalt téma során a bizottmány szükségesnek tartotta leszögezni: „a bizottmány magát sem provisorius rendes kormányának, sem a minisztériumot pótló helyettes hatalomnak nem tekinti, hanem csak arra hivatva és felhatalmazva érzi magát, hogy intézkedéseivel a honvédi erőt nevelje, és a kormányzat nélküli országot az anarchiába süllyedéstől megóvja”. Közlebbi ok megjelölése nélkül az elnök csupán annyival okolta e bejelentését, hogy az események állandóan változnak, s várhatóan vagy új minisztériuma, vagy „consolidált más kormánya” lesz az országnak.⁵⁴ Október 8-án azután — az október 3-i királyi leirat hatására — a már említett határozatban az országgyűlés a bizottmányt éppen „provisorius rendes kormányrá” és „minisztériumot pótló helyettes hatalommá” nyilvánította. Október 15-én az országgyűlés elfogadta azt a határozatot, amely tudatta az ország „minden hatóságai[val], tisztviselői[vel], polgárai[val] . . . [és] különösen a magyar hadsereg tisztei[vel] . . . , hogy a nemzet képviselői és a honvédelmi bizottmány rendeletei iránt engedelmisséggel tartoznak, . . . ki ellenkezőleg cselekszik, a hazaárulás bűnébe esik”.⁵⁵ A határozat szerint, amit a felsőház egyhangúlag elfogadott, tüstént el kellett bocsátani a szolgálatból azt, aki az országgyűlésnek és a bizottmánynak a feltétlen engedelmisséget meg nem fogadja. Október 15-e a hivatalnokok és katonák szolgálata szempontjából a magyar hatóságok előtt éppen olyan fontossággal bírt, mint majd később az osztrák igazoló bizottságok előtt október 3-a. A külföldön tartózkodó magyarok — ha távollétük okául elfogadható indokot nem tudtak felhozni — a honárulás bűnében marasztaltattak el.

Nagyon fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ez a lépés nem jelentette az osztrák uralkodói házzal való szakítást, noha csapataink harcban álltak és senkinek nem lehettek kétségei a király szándékai felől. Az országgyűlés a bizottmány megalakulása után is felügyelt arra, hogy a kinevezések, fontosabb intézkedések a „haza és a király nevében” szülessenek.⁵⁶

A szabályozatlan ügyintézés miatt a gyakorlat úgy alakult, hogy majdnem minden ügyet a bizottmány elé utaltak; a minisztériumok csak a kisebb

⁵² *Közlöny*, 1848. okt. 4.; *Beér—Csizmadia* 259. Ugyanezen az ülésen Pap Pál képviselő (Kápolna, Heves m.) kifogásolta a bizottmányban tapasztaltakat: 13 kérelmezőt két óra alatt sem intéztek el. *Közlöny*, 1848. okt. 4.

⁵³ *Beér—Csizmadia* 260.

⁵⁴ Uo. 261.; *Közlöny*, 1848. okt. 5.

⁵⁵ *Közlöny*, 1848. okt. 19.

⁵⁶ Az OHB a Hm.-nak, nov. 12.: „Miatán a honvédelmi bizottmány gyakorolja a haza és a király nevében a teljes hatalmat. . . .” *OHB* 1848:2857. eln. sz.

fontosságúak elintézését végezték. Szorosan szakmai tárgyak a felbolydult országban alig akadtak, vagy azokat is félretették békésebb időkre. A bizottmány elnöke, Kossuth emberfeletti munkát végzett, erről legendák keringtek. A hatalmas ügytömeg gyorsabb intézése már egymaga megkívánta volna a bizottmány munkájának átszervezését és a minisztériumi hálózattal való jobb kapcsolat kiépítését. Kívánták volna az adminisztrációt illető intézkedéseket azok is, akik attól tartottak, hogy az ügyeknek a bizottmányban és elsősorban Kossuth kezében való összpontosulása a bizottmány ellenőrizhetetlen egyeduralmához vezet. November 4-én egy olyan elnöki intézkedés született a bizottmányban, amelynek az volt a célja, hogy a bizottmányi tagok közötti munkamegosztással kiegyensúlyozottabb, gyorsabb adminisztráció jöjjön létre. A feladatokból nem részesült minden tag, ugyanakkor az egyik államtitkár, Kovács Lajos igen sok feladatot kapott. Ő intézte a fegyverkezési és a közelebről meg nem határozott „különböző minden munkát”; Szemere Bertalan az ügyűfelszerelési és lőszerkészítési ügyeket (utóbbiba gr. Eszterházy Mihály is befolyt, majd csak ő végezte); Perényi Zsigmond a budai erősítési, Zsemberi Imre a pesti erősítési munkát irányította. Bizonyos önállóságot kaptak az egyes referensek, mert csak harmadnaponként kellett konzultálni az elnökkel. A pénztalványozások kényes ügyeiben kollegiális döntést hoztak; ezeket a határozatokat az elnök kifizetés előtt láttamozta. Terv szerint ezekről az utalványozásokról külön jegyzéket vezettek, amit a Pénzügyminisztériummal kellett egyeztetni.⁵⁷ A helyzet azonban nem változott lényegesen ez után az intézkedés után sem.

Legközelebb november 9-én esett szó a Házban a bizottmány kormányválasztásának szükségességéről azzal kapcsolatban, hogy Kossuth javasolta: térjenek vissza a rendkívüli helyzet kialakulása előtt tárgyalt országgyűlési napirendi pontokhoz, tűzzék ki tárgyalásra például az adótörvényt. A házelnök, Pázmány Dénes ezúttal is figyelmezteti a bizottmányt a parlamentáris formákra, amelyek csak azt engedik meg, hogy a képviselőház a kormány által előterjesztett javaslatot elemezzen, azaz a bizottmány előbb szervezze magát kormányválasztásáért.⁵⁸ A bizottmánynak azonban nem volt ideje a maga szervezési problémáival törődni aktuális politikai és katonai ügyek miatt, noha tagjai reggeltől estig üléseztek, s emiatt még a Ház tárgyalásain sem tudtak részt venni.⁵⁹

A bizottmány akut szervezeti problémája november 16-án került újra szóba a képviselők előtt. Somogyi Antal radikális képviselő (Tápé, Csongrád megye) kissé logikátlan felszólalásában a régi kormányzások kollegiális ügyintézéséről és a jelen

⁵⁷ A felosztást a fogalmazvány tanúsága szerint Szemere készítette. *OHB* 1848:2290. eln. sz. nov. 4. Az utalványozásról: *Uo.* 1848:2804. eln. sz. nov. 13.

⁵⁸ A napirendi pontot a magát kormányválasztásra szervezett bizottmány vagy az illetékes államtitkár, vagy az elnök mint volt miniszter előterjesztése után vitathatják. „... a parlamentáris kormányzat alapja az, hogy a kormányzatnak kell kimutatni, melyik munkát akarja tárgyalhatni.” *Közlöny*, 1848. nov. 11.

⁵⁹ *Uo.* 1848. nov. 18. Valószínűleg az októberi, novemberi mindennapos ülések idejére vonatkozik Jósika, a felsőház részéről delegált bizottmányi tag, jeles író későbbi leírása az *OHB* üléseinek színhelyéről. *Jósika* 1897. 320—349. Hasonlóan ábrázolta a bizottmányi ülések miliójét *Jósika* 1851, I.

bizottmány tevékenységéről szólva azt javasolta, hogy a bizottmány tagjainak adják meg a — szerinte régóta esedékes — miniszteri fizetést. Ehhez csatlakozva Bezerédj István megismételte Kossuth november 9-i javaslatát a régi napirendi pontok tárgyalásának folytatásáról, mire a képviselőházi elnök elmondta a maga ceterum censeóját, miszerint ehhez előbb a bizottmánynak szerveződnie kell. A fizetéssel kapcsolatban felmerült az a szempont, hogy a tagok nem egyforma intenzitással vettek részt az üléseken; a fizetés tehát nem egyenlő arányban jár nekik.⁶⁰ A Ház azonban a szervezés megtörténte nélkül is megadta a miniszteri fizetést a megválasztás napjától. Az elnök a miniszterelnöki összeget kapta.⁶¹

A Ház egyes, az átszervezést sürgető tagjai úgy képzelték, hogy a szervezés maga nem lehet nagy probléma,⁶² sejtelmük sem volt róla, hogy mennyire bonyolult helyzet alakult ki a háttérben a tárcák elosztása körül a személyes ellentétek miatt.

A kormányalakítási kísérletek november 19. és 30. között zajlottak.⁶³ A Ház kívánsága szerint a tervezetés során nemcsak a bizottmány tagjait vették tekintetbe: Halász Boldizsár dabasi képviselő a felelősség kérdésével kötötte össze a személyek szélesebb választási körének szükségességét.⁶⁴ A kormányalakítási kísérlet megbukott a személyi problémákon. Szemerének rosszul esett volna, ha a belügyet Madarász kapja, s úgy vélte, „midőn . . . a kormányba *folytatólag* lép(ek), és a belügyet másnak enged(em)i, elítélte(m) magá(ma)t, alkalmatlan volt(om)át írta(m) alá.”⁶⁵ Ha mégis engednie kell, a belügyi székben inkább látná szívesen Nyáryt Madarász László helyett, Nyáry viszont Kossuthal volt feszült viszonyban. Nyárynak óriási közigazgatási tapasztalata volt, és a közvélemény előtt is népszerű, Madarász László pedig következetes baloldali nézetei miatt elsősorban az országgyűlés előtt nem volt népszerű. Szóba jöttek már ekkor is: Vukovics Sebő (közlekedési), Batthyány Kázmér (nemzetőri főkapitány a Dunántúlon), Horváth Mihály (a megosztott kultuszminisztérium katolikus ügyeiben), Csány László (közlekedési), Szemere Bertalan (igazságügyi), akik a második felelős kormányban kaptak is tárcát. Felmerültek még más személyek, akik vagy nem fogadták el a megbízást, vagy ügyük nem is jutott el a felkérésig: Perényi Zsigmond (kereskedelem, külügy, közlekedés), gr. Teleki László (külügy), Szentiványi Károly (kultusz, protestáns), Beöthy Ödön (közlekedés, nemzetőri főkapitány, kereskedelem),⁶⁶

⁶⁰ Patay József például alig vett részt. *Közlöny*, 1848. nov. 18. A tagok megjelenésének számbavétele: *OHB* 1848:2949. eln. sz. nov. 16.

⁶¹ *Beér—Csizmadia* 306—307. A fizetések ügyét végül is decemberben rendezték.

⁶² A Házban már másnap, 17-én reklamálta az átszervezést Pap Pál. *Közlöny*, 1848. nov. 19.

⁶³ Az elképzelésekről Kossuth levelezése tájékoztat, aki ez idő tájt otthon betegeskedett. *KLÖM XIII.* 503—511., 592—594. Részletes tanulmány erről: *Závodszky*.

⁶⁴ Halász Boldizsár felszólalása nov. 20-án: „Én a felelősség eszméjét a legnagyobb mértékben kívánom életbe léptetni, és ezen tekintetnél fogva nem szeretném, hogy a honvédelmi bizottmány elnöke a kormány tagjainak választásában a honvédelmi bizottmány tagjaira legyen szorítva.” *Közlöny*, 1848. nov. 22.

⁶⁵ *KLÖM XIII.* 507.

⁶⁶ Kossuth Beöthy felkérő levele a miniszterségre: *KLÖM XIII.* 592—594. A válasz elutasító volt. Lásd *Vukovics* 494.

Pulszky Ferenc (kereskedési miniszter, kereskedési államtitkár, külügy), Lónyay Gábor (kultusz, öt Szemere óhajtotta nagyon) stb.

A személyi kifogások részben Kossuth ellen is irányultak. Szemere például Nyárytól azt várta volna, hogy mérsékelje az egyébként általa is zseniálisnak tartott Kossuth elsődlegességét a bizottmányban. Nyáry azonban erre miniszterként nem volt hajlandó.⁶⁷ Végül is minisztérium alakítására ezúttal sem került sor. A szervezési kísérlet lezárása Kossuth november 28-i rendelete, amellyel a bizottmány tagjai között felosztotta a teendőket, hasonlóan a november 4-éhez.⁶⁸ E rendeletben foglaltak szerint a következő referenciákat hozta létre Kossuth, s a következő személyeket kérte fel ezek ellátására: Madarász László a rendőri és postaügyeket; Nyáry Pál a polgári közigazgatást, valamint a had ruházatát és ételmezését felügyelte; Szemere Bertalan az igazságügy élére került. Pulszky Ferenc vállalta magára az ipar-, kereskedés- és közgazdászati ügyeket, kivéve a postaügyet, a harmincadügyet. Utóbbi teljesen a Pénzügyminisztérium hatáskörébe került az addigi megosztott helyzettel ellentétben. A vámszabályzat elveinek meghatározása azonban továbbra is a kereskedelmi minisztérium feladata maradt.

A tagok a maguk területén szervezési és személyzeti kérdésben önállóan dönthettek, de miután az egyes referenciákban a Honvédelmi Bizottmányt képviselték, a kiadványok továbbra is a bizottmány nevében keltek. A beérkező iratokat az elnöki irodából küldték szét a tagokhoz, amelyek elintézéséről a rendszeres vasárnapi „relationalis” ülésen tettek jelentést. A politikai jellegű ügyeket előzetesen a bizottmány elé kellett terjeszteniük. Az elnök Kossuth lényegében minden ügybe betekinhetett, a fontosabb ügyeket amúgy is ő maga intézte el, az illető szakreferenset megelőzve. A vég nélküli együttes üléseknek ezúttal vége szakadt, de az elnök a tagok kívánságára a vasárnapi ülésen kívül is összehívhatta őket.⁶⁹

A minisztériummá való átszervezés tehát nem, csak a teendők felosztása jött létre. A felosztás ellenére nem minden referens látta el munkakörét, vagyis lényegében továbbra is megmaradt a bizottmányban az elnökcentrikus ügyintézés.⁷⁰

⁶⁷ Szemere e kérdésről Nyáryhoz, 1848. nov. 26. *KLÖM XIII.* 510—511. „Eddig nem alakulhatni, nagy belső gyengeségre mutat. Nem keresem az okát, hanem következményeiről elmélkedem a közre nézve, a közönség már nem nyugtalan, de félénk. Azonban a bizottmány a jelen állapotában sem maradhat. Ez dictatura egy részről, másrésztől zavar s ellenkezője az egységnek és erélynek. Többen vagyunk, kik abban részt venni nem fogunk, mert midőn az elnök és bizottmány kettészakadt, e testületnek egyik része életét vesztette.” „Én Kossuthot dictatornak és így kormányzónak nem akarnám, de hogy genie, az igaz, de hogy kormányzatban sok hasznos tulajdonai vannak, az is igaz, melyeket csak korlátozni, mérsékelni kell.”

⁶⁸ Érdemes megemlíteni, hogy Kossuth levele Beöthyhez, amelyben újabb kombinációról beszél, és amelyben felkéri őt is, nov. 30-ról kelt. A *KLÖM XIII.* 592., ugyan nov. 26-ról keltezi, de mi értelme lett volna a későbbi elküldésnek a nov. 28-i rendelet után? Itt talán Kossuth egy későbbi próbálkozásáról van szó.

⁶⁹ *KLÖM XIII.* 572—573.

⁷⁰ A történeti irodalom jó része megtörténtnek tekinti az átszervezést. Különösen *Ember* 1952. 226.: „A Bizottmány működése így hasonlóbb lett a korábbi minisztériuméhoz. A tárcák vezetésével

Kossuthon kívül helyén volt Nyáry Pál, aki az elnök helyettesének számított. A referenciáját jelentő polgári közigazgatás értelmében több minisztérium hatáskörébe tartozó ügyekben döntött. Kezdetől fogva lelkiismeretesen dolgozott a postai és rendőri ügyek felügyeletével megbízott Madarász László. A belügyi és kereskedési minisztériumoktól leválasztott osztályok személyzetét kibővítve, külön apparátust hozott létre, emiatt a közvélemény — teljesen alaptalanul — őt miniszternek, hivatalát minisztériumnak tekintette. Mészáros Lázár tovább folytatta miniszteri tevékenységét. Sok problémája volt a bizottmánnal a katonai ügyekben való — szerinte — illetéktelen beavatkozások miatt. Állandó panasza, hogy a hadügyminiszter tudta nélkül történtek intézkedések katonai téren, és a kormánybiztosok, hadseregarancsnokok nem a minisztériumot, hanem a bizottmányt tekintik az ország elsőrendű katonai fórumának.⁷¹ Szemere az igazságügy-minisztériumban december 13-án vette át a vezetést, és másnap már eltávozott felső-magyarországi biztosi minőségben. Az igazságügyek ezután is Ghyczy államtitkár kezében maradtak.⁷² Pulszky Ferenc működéséről a kereskedelmi minisztérium anyagában néhány kinevezés erejéig található adatokat. Tevékenysége azonban nem számottevő, hiszen december második felében Angliába távozott. Saját — s ennek nyomán az irodalom zömének — állítása szerint a kormány bizta meg külföldi segítség szerzésével, de a legilletékesebb, Kossuth úgy emlékezett, hogy Pulszky távozásához csak utólag kapta meg a bizottmány hozzájárulását.⁷³ Így tehát, mire a

megbízott bizottmányi tagok minisztereknek feleltek meg, a heti bizottmányi ülések minisztertanácsoknak . . .” (E gondolat szinte változatlanul került át az 1948-as tanulmányból.) *Szabó István 1948.* 103—203. a novemberi átszervezést sikertelennek tekinti. Idézhetjük azonban a kortárs Halász Boldizsárt is, aki szerint „a tárcák nem osztattak ki vagy legalább az országgyűlés tudtára nem adatott”. *Közlöny*, 1849. febr. 10.

⁷¹ Erről részletesen a hadügyminisztériumnál szólnak. „Csak a hadiszergyártás terén figyelhetünk még meg ezidőben hasonló külön megbízatást gróf Esterházy Mihály kezében. . . [ez még nov. 4-i feladat volt]. Nyáry és Esterházy miniszteri jellegű megbízatásai azonban alkalmoszerűek voltak, s tisztázatlan maradt Mészáros »hadügyminiszter« helyzete is”. *Szabó 1948.* 119—120.

⁷² Ghyczy a bizottmányhoz, 1848. dec. 26. *OHB* 1848:6952. eln. sz.

⁷³ Szabó István szerint „sohasem vette át kijelölt munkakörét”. *Szabó 1948.* 119—120.; *Pulszky 1880.* 231-től. Eszerint december végén hagyta el az országot, hogy az OHB megbízásának eleget tegyen. (Pulszky eltávozási idejéhez: dec. 30-ról található általa aláírt FIKM-irat. *Pm, Pénztári* 1849:45. pü. sz. 400/m. sz.) E témáról Kossuth a következőket írta Irányi Dánielnek 1861. júl. 11. körül Cossilából: „Pulszkynek 3ik cikkét is láttam a Pesti Naplóban. Megtébolyodott ez az ember, vagy azt gondolja, hogy mi mindnyájan elvesztők emlékező tehetséginket. Gondolja csak, e szavakkal kezdi cikkjét »1848-nak végnapjaiban hagytam el Pestet ellátva levelekkel a honvédelmi bizottmány elnökétől«. No már ez mégis csak sok. Ön tudja úgy, mint én tudom, hogy elszökött hürünk, tudtunk nélkül, külföldi missiót reá bizni eszem ágában sem volt, hanem mint hivatalnokért elküldtünk a honvédelmi bizottmány üléséből, s nagy meglepetésünkre Pulszky helyett a szolga egy czédulácskát hoz, asztalán találtat, körülbelül ily tartalommal »Megyek Angliába, ha hat hétig tarthatjátok magatokat, megmutatom, mit tudok tenni«. Holnapok múlva, midőn már kormányzó voltam, jött hozzám neje Debreczenbe könnyek között esdekelve, adjak férjének valami missiót külföldön, hogy becsülete rehabilitáltassék. Soká vonakodtam, mert indignációval valék telve, végre megadtam az asszony, nő s anya könnyeinek a kérést Batthiányi Kázmér útján. . . s im ő nyomtatásban meri mondani, . . . Ez már mégis sok. Mi ez: tébolyodás,

közvéleménnyel december 18-án tudatta a bizottmány a bizottmányi tagok referenciáit,⁷⁴ egyesek már új feladatokkal ellátva hátat is fordítottak a fővárosnak. Ezután is a bizottmány elnökének vállán nyugodott a feladatok nagy része; ehhez a minisztériumok lelassult adminisztrációja nyújtott némi segítséget. A lázas munka a bizottmány elnökének irodájában folyt, amely egyben az egész bizottmány adminisztrációját lebonyolította.⁷⁵

Nem sikerült az országgyűlés igyekezete a bizottmány működésének korlátok közé szorítására; ehhez lett volna eszköz a minisztériumi szervezet, amely nem kollegiális döntések alapján dolgozik, s amellyel kapcsolatban törvényadta szabályok voltak a képviselőház kezében a felelősségrevonáshoz is. Továbbra is megmaradt Kossuth kiemelt szerepe, amelyben sok képviselő és politikus egyeduralmat, diktatúrát vélt felfedezni. A referenciák létrehozásával ugyanis megritkultak a bizottmányi ülések, anélkül, hogy a referensek valóban működtek volna teljes létszámban.

Maga Kossuth és a bizottmány is elismerte az átszervezési kísérlet kudarcát, amikor Kossuth a bizottmány tagjainak juttatandó miniszteri fizetéssel kapcsolatban azt üzentte a Háznak, hogy ezt a fizetést semmiképp sem fogadhatják el azok, akik a Ház megbízásából vezetik a kormány ügyeit. Ennek akceptálásával a házelnök javaslatára napidíjat kaptak a miniszteri fizetés arányában azok, akik ténylegesen részt vettek a bizottmányi munkában.⁷⁶

effrontenia vagy *calculus*? ... A dolog nem érdemes, hogy releváltassék, de igazán bosszant." *1526 utáni gyűjtemény, Irányi*. Ugyane témáról Mérey Mórné Bikkesy Konstanza levelét közli Kossuthhoz: *Waldapfel 1950—1965*. IV. 145—146. E levél szerint ő is közbenjárt Kossuthnál Pulszky érdekében, noha eredetileg rokonát, Bikessy Alajost küldték volna Angliába. Bikessy csupán a Függetlenségi Nyilatkozatot adta át Palmerstonnak. Az országgyűlésen a távolmaradt képviselők igazolása során kérdést intéztek a bizottmányhoz Pulszky távollétéről, hogy vajon kiküldetésben van-e. *Beér—Csizmadia* 387.; *Közlöny* 1849. márc. 28. Irányi határozottan állította — Kossuth nevében is —, hogy nem kapott a bizottmánytól kiküldetést. (A magunk részéről nem találtuk meg a bizottmány választát az országgyűlési kötetben.) Az igazoló választmány lemondottnak tekintette. (1849. márc. 19.) A választmány elnöke Irányi Dániel volt. *Beér—Csizmadia* 846. Szemere szerint Kossuth — ha szerette volna is — nem válaszolhatott igennel a képviselőház kérdésére, annál is inkább, mert maga beszélt Pulszky szökéséről. 1849 májusában, egy minisztertanácsi ülésen azonban maga vetette fel, hogy célszerű a helyszínen levő Pulszkyt megbízni a londoni ügyek vitelével. Batthyány Kázmér jún. 14-én egyszerű levélben bízta meg a londoni ügyvivőséggel. *Szemere 1853*. III. Abt. 150—151.

⁷⁴ *Szabó 1948*. 119—120.

⁷⁵ Szabó szerint „a forradalmi magyar kormány a valóságban már ekkor egyre jobban azonosulni kezdett magával Kossuthal, a minisztériumokat egybefogó testületi kormánynak, elnöki irodájának fogva, egyetlen állandó hivatalserű tevékenységet kifejtteni tudó fejével”. Uo.

⁷⁶ *Közlöny*, 1848. dec. 21. A Ház eme határozatának foganatosítása csak dec. 30-án született meg, ekkor irt át Kossuth a Pénzügyminisztériumnak e tárgyban. Kossuth mint elnök a miniszterelnök évi 20 000 pfrt-ja arányában, a tagok a miniszteri évi 12 000 pfrt arányában kapták a napidíjat. Kossuth nem fogadta el a miniszterelnök évi 2000 Ft-os pótlékát, amely a miniszterelnökök részére az országgyűlés idejére asztala vitelére járt. A napidíj a tagokat okt. 1-től illette meg. Ez az okt. 1-i határnap bizonyítja, hogy maguk az OHB tagjai az okt. 8-i dátumot tartották a bizottmány születési idejének, amikor a kormányzást ténylegesen kézbe vették. (Egyébként az OHB egyik tagja, Szemere visszaemlékez

V. Ferdinánd Olmützben 1848. december 2-án lemondott a trónról unokaöccse, a 18 éves Ferenc József javára, megbontva ezzel a *pragmatica sanctio* által előírt örökösödési rendet. Az állami tisztviselőket felmentette a neki tett eskü alól, és az új uralkodó iránti hűsége buzdított.⁷⁷ Ezzel az általa létrehozott államigazgatási szervek — a minisztérium —, a törvényhozó szerv elvesztette fennállásának törvényes alapját. Az 1848-as törvény nem kötelezte az ifjú Ferenc Józsefet sem, aki az azok megtartására tett eskü hiányában „bátran” felléphetett akár erőszakkal is a neki nem tetsző intézményekkel, az egész országgal szemben.⁷⁸ A magyarság alkotmányos szokásai szerint a királyt a nemzetnek kell elfogadni, megválasztani, megkoronázni, az új uralkodó személyébe belenyugodni. Ez az intézkedés egyoldalú volt, ezt a magyarság nem fogadhatta el. „És azért az országgyűlés, az ország törvényes függetlenségéhez, alkotmányához s a magyar nemzet sarkalatos jogaihoz szorosan ragaszkodva az ország s hozzá kapcsolt részek minden egyházi, polgári s katonai hatóságainak, tisztviselőinek, hadseregeinek s minden lakosainak a nemzet nevében meghagyja és parancsolja, hogy az alkotmány iránti hűség kötelessége szerint senkinek, kik erre jogosítottnak a törvény, alkotmány és az országgyűlés el nem ismerék, bármely hatóságát el nem ismerve, és senki ilyennek nem engedelmeskedve, az ország dolgaiba gyakorolni szándéklandott bármely avatkozást jogtalan bitorlásnak tekintsék s az ország és alkotmány iránti hűség törvényszerű zászlója alatt hazánkat minden idegenszerű usurpatiótól, avatkozástól s ellenséges megtámadástól megóvni s megvédelmezni hazafiúi szent kötelességöknek ismerjék. Senki, a honárulás törvényes büntetésének súlya alatt, másképp nem cselekvendvén. Mely határozatnak az ország minden hatóságaival, hadseregeivel közlése ezennel elrendeltetvén, ezen határozat mindenki általi megtartásának eszközésére a Honvédelmi Bizottmány, mint mely az országnak jelen körülmények közötti ideiglenes kormányzatára az országgyűlés által megbízva van, ezennel határozatilag utasítatik.”⁷⁹

December 7-én Kossuth elhagyatja néhány katonatiszt kinevezési okleveléből a „király és a haza nevében” formulát.⁸⁰ A határozat december 7-én felért egy

írásban is ez áll: „Er (Verteidigungs-Ausschuss) übte sechs und einen halben Monat hindurch, das ist vom October 1848 bis 14. April 1849, die Regierungsgewalt allein aus.“ *Szemere 1853. III. Abt. 114.*) Napidíjat kapott Kossuth; a felsőház részéről br. Perényi, br. Jósika, gr. Eszterházy Mihály; a képviselőház részéről Nyáry, Madarász, Zsembery és Szemere. Pulszkynak dec. 1-től az államtitkári fizetés helyett napidíj járt, Pálffyknak államtitkári, Mészárosnak miniszteri fizetés. Pázmándy Dénes és Patay lemondtak a napidíjról. 1848. dec. 30. *OHB 1848:7025. csn. sz.; KLÖM XIII. 922—923.* A gyakorlatban havi vagy félhavi összegben kapták a napidíjikat. Januári jelenlet után a következők kaptak: Kossuth, Eszterházy, Jósika, Perényi, Madarász és Nyáry. Pm.-intézkedés, 1849. jan. 24. *KLÖM XIV. 219.* Amint látható, a felsőháziak szorgalmasan részt vettek a munkában. *Jósika 1851.* és *Jósika 1897.* is tanúsítja a felsőháziak részvételét. Távollartották magukat az ülésektől: *Ember 1952. 223.; Ember 1948. 160.*

⁷⁷ *Közlöny*, 1848. dec. 9.

⁷⁸ Kossuth Csányhoz, 1848. dec. 5. *KLÖM XIII. 649.*

⁷⁹ *Beér—Cszimadia 327.*

⁸⁰ *KLÖM XIII. 676.*

függetlenségi nyilatkozattal, az OHB kormányzata pedig lehetett ideiglenes, felelős az országgyűlésnek, saját kebelből választott, mégis valódi forradalmi kormány volt.

Kossuth mellett Madarász László alakja a leginkább hangsúlyos ezekben a hónapokban, s a közvélemény előtt így Kossuth is mint erősen baloldali jelenik meg az Olmütz utáni országgyűlési határozat és Windisch-Grätz fegyvereinek háttére előtt. A közvélemény alatt ezúttal az országgyűlés és a politizáló réteg túlnyomóan köznemesi, politikailag óvatos egyéneit értjük. Miattuk is ügyel annyira a Honvédelmi Bizottmány, hogy létének törvényességgel megáldott logikáját mindvégig hangoztassa és bizonygassa, noha ez — a politikai események tükrében — egyre kevésbé megoldható.⁸¹

Időrendbeli eseményeket átugorva itt szólunk még azokról az esetekről, amikor az országgyűlés a bizottmányi kormányzatot vizsgálta és a felelősséget kérte számon a mindennapok ügyintézési gyakorlatában. Újra 1849. február 8-án merült fel az országgyűlésen Halász Boldizsár képviselő indítványában a felelősség és a bizottmány problémája.

Halász Boldizsár javaslata a kormány átszervezése és hatáskörének megállapítása tárgyában:

„§ 1. Hazánk védelmi harcának folyamata alatt, az ország kormányzatát ezentúl is — a Honvédelmi Bizottmány fogja — a hongyülés nevében gyakorolni.

§ 2. Ezen kormány — mint a független s felelős minisztérium pótléka — az 1848:III. tc. körülményeinkhez alkalmazható — elvei szerint alakítottván — áll egy elnökből — és kivülről — a szükséghez képest megállapítandó számú kormánytagokból.

§ 3. A szükségelt tárcák, kivéve a hadügyit — mely törvényesen be van töltve — az elnök javaslata folytán országgyűlésileg határozatnak el.

§ 4. Az elnök országgyűlés által választatván, kormányzó társait — javaslatba teszi, és megerősítés végett országgyűlés eleibe terjeszti.

§ 5. A kormány minden tagja — hivatalos eljárásáért felelős.

§ 6. Az 1848:III. tc. 28., 29., 30., 31., 32. és 34. §§-ai, mik a miniszterek — feleletre vonatását — vád alá helyeztetésit, feletteki bíraskodást stb. tárgyalják, ezen kormányra is kiterjednek.

§ 7. Kossuth Lajos képviselő — ezen kormány elnökéül kineveztetvén — illetőleg megerősítettvén — utasítatik — annak ezen elvek szerént átalakítására, valamint

⁸¹ Érdemes hosszabban idéznünk Halász Boldizsár kormányra vonatkozó, 1849. febr. 8-i törvényjavaslatának „képviselőházi előbeszédéből”, amely kitér a közvélemény reflexióira az OHB-val kapcsolatban: „... az ország meg volt támadva sok oldalról, az országot kormányozni kellett, az országgyűlés tehát kormányt alakított, és kinevezte a honvédelmi bizottmányt, mert azt hitte, hogy az ország alkotmányos kerékvágásából nem szabad a kereket kidőccenteni, mert ha ez a legtávolabbról is történik, isten tudja, mily nagy bajok keletkezhetnek, pedig tapasztaltuk, hogy az ellenkező oldalon nem sokat törődnek alkotmányunkkal, hanem úgy tekintik, mintha nem is léteznék; ha a hongyülés tehát ahelyett, hogy az illető tárcákat felelős kormánytagok közt osztotta volna ki, azt hitte, hogy jobb lesz a Honvédelmi Bizottmányra bízni az ország dolgait.” *Közlöny*, 1849. febr. 10. (Kiemelés: F. K. E.)

arra is — hogy a Honvédelmi Bizottmánynak eddigi eljárásáról — számadásokat — illetőleg tudósításokat az országgyűlésnek mutassa be.”⁸²

Halász Boldizsár javaslata többféle irányzat igényeit is kielégítette. Egyrészt a bizottmány segítségére sietett: miniszterek kijelölésével a Honvédelmi Bizottmány és Kossuth Lajos feje fölül azt a vádat igyekezett eloszlatni, hogy az országgyűlés égisze alatt felelősség nélkül és korlátlan hatalommal — quasi dictatorice — vezeti az „alkotmányosság nélkül élni nem tudó Magyarországot”. Halász idézte és cáfolta Nyáry Pál korábbi beszédét, aki veszedelmesnek tartotta, hogy „a képviselőházat és a kormányt” egyesek meg akarják különböztetni, mert szerinte a lényeg az, hogy a bizottmány által maga az országgyűlés kormányoz. Halász szerint viszont éppen arra van szükség a jó kormányzáshoz, hogy elkülönüljön az, „aki kormányoz, attól, aki által kormányoz”. Érezhetően tart attól, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom egybeolvadása, illetve kellő szét nem választása a bizottmány ellenzőinek a malmára hajtja a vizet; a pecovicsekhez hasonlóan — a király— kormány viszony mintájára — elhíreszthetik: az országgyűlés kormányoz, s ezáltal a bizottmány sérthetetlen és felelősségre nem vonható. Ilyen szóbeszéd pedig a bizonytalanság érzését kelthetné az egész országban. Halász javaslata a kormányzati ágak szétválasztásáról a bizottmány visszaszorítására törekvő, bontakozó békepártnak is kapóra jött. Ezek a politikusok a hangsúlyt mindig is az országgyűlés elsődlegességére helyezték, s az országgyűlésen keresztül próbálták a bizottmány munkáját kompromittálni (erre kirívó eset lesz Madarász Lászlóé). Maga a bizottmány soha nem feledkezett meg egyébként az országgyűlés elsődlegességének hangoztatásáról, éppen azért, mert tisztában volt a törvény- és alkotmánytisztelők nagy számával. Más kérdés, hogy a tényleges helyzeten, a bizottmány forradalmi működésén ez nem sokat változtatott.

Halász kinyomtatott törvényjavaslatát a Ház február 16-án kezdte tárgyalni. Több képviselő — nevek nem ismertek — zárt tanácskozáshoz ragaszkodott, erről viszont sem jegyzőkönyv, sem visszaemlékezés nem áll rendelkezésre.⁸³ Kemény Zsigmond emlékiratrészlete azt sugallja, hogy a zárt tárgyaláson nem tudtak megegyezni: a baloldal Kossuth omnipotenciáját féltette a minisztertársaktól, a békepárt pedig radikális személyek bársonyszékbe való kerülésétől tartott. Ennél a békepárt jobbnak tartotta a változatlan helyzetet; Nyáry, Mészáros bizonyos fék szerepét így is betöltötték a bizottmányban.⁸⁴ A sikertelenség ellenére vagy éppen ezért Halász a február 26-i ülésben újra előhozakodott indítványával. Ezúttal részletesebben fejtegette „státustani” okait. A Ház egy gyenge vita után elvetette indítványát.⁸⁵

⁸² A debreceni országgyűlésen benyújtott, de el nem fogadott egyetlen törvényjavaslat. *Beér—Csizmadia* 830. Mészáros mint egyetlen törvényesen kinevezett miniszter esete valószínűleg példa nélküli a parlamentarizmus történetében, hiszen általában a miniszterelnök lemondása egész kormányának leváltását is magával hozza.

⁸³ *Beér—Csizmadia* 362., 538—539.

⁸⁴ *Kemény* 76.

⁸⁵ Idézte azon polgári államelméleti axiómákat, miszerint nem lehet egyesíteni a törvényhozó és végrehajtó hatalmat, és alkotmányosan csak felelős kormány vezethet. *Közlöny*, 1849. febr. 28., *Beér—*

Március 17-én esett még röviden szó az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány viszonyáról a Madarász László elleni támadás megindulásakor. Kazinczy Gábor vetette fel a Zichy-javak licitációjával kapcsolatban. Ő is arra hivatkozott, hogy a Honvédelmi Bizottmány „semmi nem egyéb”, mint az országgyűlés „kifolyása”, de ő maga ellenezte azt a felfogást, miszerint a Ház maga kormányoz, mert az lehetetlen a törvényhozó hatalom „szabad kezűsége” miatt. A kormány tettei viszont a Ház elé tartoznak, s e jogon interpellálta a kormányt, személy szerint Madarász Lászlót az ékszerek ügyében.⁸⁶ A felelősség jelszava alatt indított támadás a bizottmány, a baloldal kompromittálására irányult, amelyben Madarász ugyan „elvérzett”, de a békepárt is csak részleges sikert ért el.

3. A KORMÁNY TÁVOZÁSA DEBRECENBE. AZ IDEIGLENES OSZTRÁK POLGÁRI KÖZIGAZGATÁS BERENDEZKEDÉSE A FŐVÁROSBAN⁸⁷

Az országgyűlés és a kormány a hadihelyzet alakulása miatt veszélyeztetve látta helyzetét a fővárosban. Elsősorban Kossuth szorgalmazására, a képviselőház december 31-i ülésén határozatot hoztak a képviselői, igazságszolgáltatási és végrehajtó szervek Debrecenbe távozásáról, hogy onnan a továbbiakban is eredményesen, az ellenségtől védve irányíthassák az ország ügyeit. Kossuth Csány Lászlót, a felső-dunai hadsereg melletti országos biztost ruházta fel teljhatalommal a főváros polgári ügyeinek intézésében, a költöztetésben, az értékek mentésében.⁸⁸ Vetter helyettes hadügyminisztert szintén megbízta e feladatokkal. Maga Kossuth is visszatért Szolnokról ellenőrzés céljából.⁸⁹ A költözéssel, a vasutak, posták ügyével az országos rendőrséget bízták meg. Ugyanakkor szállítási és élelmezési biztos volt a szolnoki területen Halasy Kázmér, akinek többek között feladata volt a továbbszállítás Debrecen, Arad, Várad irányába.⁹⁰

Kossuth december 31-én, a hajnali elutazás előtt figyelmeztette a kulcsfontosságú hivatalok és szervek vezetőit a gyors távozást elősegítő intézkedések megtételére. Különösen fontos volt az országos rendőrség és az államkincstár vezetőjének helytállása. Madarász január 1-én még Pesten volt; a parancsot ő

Csizmadia 367. Kemény csak a február végi tárgyalásra emlékezik, és azt is 27-re teszi. Ugyancsak tévesen írta, hogy Madarász József nem pártolta Halász indítványát.

⁸⁶ *Közlöny*, 1849. márc. 20.

⁸⁷ A főváros kiürítésével foglalkozik: *Barta*. A bizottmány működését az egyes minisztériumok debreceni tevékenységével kapcsolatban tárgyaljuk. A bizottmányi elnöki iroda munkájának jellemzését összekapcsoljuk a kormányzó irodájának bemutatásával, mivel utóbbi a bizottmányi irodából alakult.

⁸⁸ Kossuth dec. 31-i intézkedései Pázmány Dénes képviselőházi elnökhöz, Görgeihez, Csányhoz; az országgyűlés vitája dec. 31-én; az OHB elnökének kiáltványa a költözésről, dec. 31. Lásd *KLÖM XIII.* 933—936., 940—953.

⁸⁹ *Gelich* II. 158.

⁹⁰ Jelentés az OHB-nak, 1849. jan. 24. Szolnok: *OHB* 1849:1254. eln. sz.

Csányhoz továbbította a többi kormányhivatalra vonatkozóan. A minisztériumoknak 24 órán belül Szolnok felé kellett indítani az iratokat, értékeket a szükséges személyzettel.⁹¹ Duscheknek a pénztárakat, bankjegynyomdát, egyéb értékeket (például az 1 és 2 forintosok ércfedezete, nádori ezüst stb.) kellett (volna) feltennie a Szolnokra induló szerelvényre.⁹²

Amikor Csány kiadta az intézkedéseket, a helyzetet lényegében már nem tudta befolyásolni. Aki menekült vagy meggyőződésből követte a kormányt, az már az első órában útnak indult. A minisztériumok élén álló államtitkárok nem szívesen jelöltek ki tisztviselőket a Debrecenben hivatalosan teljesítendő szolgálatra, hanem messzemenően engedtek az egyéni okoknak, amelyek vagy maradásra kényszerítették, vagy az ország egyéb vidékeire indították az embereket. A feladatok és az ehhez szükséges személyzet ötletszerű és erélytelen kijelölése vezetett ahhoz, hogy a legtöbb minisztérium sebtében összeszedett iratanyaggal, felszereléssel és kevés tisztviselővel jelent meg Debrecenben. (Erről részleteiben az egyes minisztériumoknál szólunk.) Aki a kormánnyal együtt kerekedett fel, azok is a legnagyobb zűrzavarban indultak el. Az utazóknak a törvényhatóságok közötti közlekedésben is kellett az időben útlevel, s a megcsappant létszámú rendőri hivatal nehezen állta az ügyfelek ostromát. Pénzügyi rendelet értelmében minden hivatalnok megkapta január—februári fizetését előre; a főpénztár megfeszített munkával osztotta a pénzt a több száz embernek. Ezzel azonban az a keserves helyzet állt elő, hogy a későbbi osztrák polgári közigazgatás legtöbb tisztviselője január—februárban a magyar minisztérium pénzén szolgált a császár javára.

Az utazás lefolyásáról nemcsak elítélő és gunyoros hangvételű visszaemlékezések jelentek meg, hanem — szerencsére — Jósika is megörökítette remek stílusával a vasúti indóházban lezajlott szilveszteréji búcsút és a várakozást, az ideiglenes szállások gyötrelmét, a szekérutat a téli pusztán át, a debreceni elhelyezkedési gondokat.⁹³

Nem érthetünk egyet azzal a megállapítással, miszerint az állami hivatalnokok túlnyomó része megérkezett Debrecenbe.⁹⁴ Január—februárban katasztrofálisan alacsony volt a létszám, kivéve egyes „súlyponti” helyeket: a hadügyet, a pénzügyet és a rendőrséget. Ezek részben ki is segítették a munkaerőhiánnyal küszködő osztályokat — például a pénzügy a vallásügyi számvevőiséget —, de ők sem pótolhatták a Pesten hagyott és az ellenség kezébe került kimutatásokat, értékeket,

⁹¹ *KLÖM XIV.* 15.

⁹² *Duschek-per* fol. 210., 214.

⁹³ *Gyurits; Juhász* 269.; *Jósika 1851.* II. 38—45. Az első különvonat az államkincstárat, a jegynyomdát és a koronát, a másik Kossuthot és környezetét vitte. A vonatok pontatlan indulása és zavarai miatt Kossuth Szolnokra érve levélben vizsgálatra utasította Csányt, mert árulást, szabotázszt gyanított. *KLÖM XIV.* 18—19. Rendelkezésre áll az osztrákok vizsgálati eredménye e vonatindításról: *Duschek-per* fol. 399. A Betriebs-Direktion der südöstlichen Staats-Eisenbahn jelentése a pesti hadbíróshoz, 1851. szept. 18. Eszerint a vonatok Vecsésen egy szembejövő szerelvény miatt várakoztak. Előbb Kossuth különvonatát engedték tovább.

⁹⁴ *Pl. Barta* 94.

a teljes felszereléssel és létszámban visszamaradt felsőbb bíróságokat, a közalapítványi és a királyi jogügy-igazgatóságokat. A fölöslegesen gyors, az ellenség erejét túlbecsülő távozás, a költözés teljes szervezetlensége igen nagy kárt okozott a minisztériumnak mind erkölcsileg, mind az iratok és egyéb értékek terén.⁹⁵

1849. január 5-én Windisch-Grätz seregei bevonultak a magyar kormány által elhagyott fővárosba, az osztrákok nekikezdhettek 1848 ősze óta dédelgetett újraberendezési terveik valóráváltásához.⁹⁶ Az udvar, az osztrák minisztérium és az ott egybegyűlt magyar személyiségek nézetei nem voltak egységesek a berendezkedést illetően. A tényleges helyzet végül is a katonai kormányzás vezető szerepét jelentette. Ennek voltak alárendelve a közigazgatás különféle ágazatai. A magas politikával is foglalkozó Krauss pénzügyminiszter „összeegyeztetetetlennek, zavarónak, hátrányosnak”⁹⁷ látta a pénzügy vonalán a katonai vezetést, de az adott helyzetben, amikor a fegyverek biztosították az ausztriai császár hatalmát, a szakszerűség szempontjai háttérbe szorultak. Az 1849. január végén életre hívott ideiglenes polgári közigazgatás minden vonalon Windisch-Grätz katonai parancsnok és az udvar fennhatósága alatt állott; hatásköre szűkre szabott volt. Csak a szorosan vett magyar területen intézkedhetett, de úgy, hogy a központi igazgatás körén kívül csak a katonai parancsnoknak volt joga rendelkezni. A katonai parancsnok nevezte ki a törvényhatósági királyi biztosokat, akik közvetlenül vele állottak kapcsolatban.

Az ideiglenes polgári közigazgatás vezetője a volt magyar alkancellár, Szögyény László lett. Ő az 1848 előtti igazgatás továbbfolytatójának vallotta magát, s lényegében a volt helytartótanácsi, kamarai stb. gyakorlat visszaállításán munkálkodott.⁹⁸ A pénzügyek vonalán társa, a Cameral Verwaltung vezetője lett gr.

⁹⁵ „A gyors menekülésben valósággal a kormány szétesésének jelei mutatkoztak. . .” Szabó 1948. 118. Illusztrációképpen: a Belügyminisztérium: 1848 novemberében még 71 főnyi személyzetéből 1849. jan.—ápr.-ban Debrecenben mintegy 18-20 ember teljesített szolgálatot. A távollevők közül kb. húszan maradtak Pesten, s ezek közül hatról biztosan tudjuk, hogy hivatalt vállaltak az osztrák ideiglenes polgári közigazgatás adminisztrációjában. A Debrecenbe távozottaknak csupán 10%-a került ki a segédhivatali személyzetből, a Pesten maradtaknak viszont 85-90%-át jelentették. Az a hat fő, aki az osztrákoknál is szolgált, a segédhivatalból került ki. A fizetéseknel részletesen szölkünk arról, hogy a tisztviselőket hátrányosan érintette a kiküldetés szervezetlensége, mert Debrecenben eszerint fizették a napidíjakat. A Debrecenbe érkező hivatalnokok vagy a volt országgyűlési szállásmesternél, Farkas János belügyi tanácsosnál, vagy Nyáry Pál bizottmányi tagnál jelentkezhetek szállásért, illetve szolgálatra. *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 25. tétel, jan. 12.; *Bm, Elnöki* 1849:8. cln. sz.

⁹⁶ A tervekben szereplő közigazgatási elképzelésekről lásd *Andics 1952—1965*. Foglalkozik a kérdéssel *Sashegyi 1968*. is.

⁹⁷ *ÖStA MR-Prot.* 1848. dec. 27. fol. 363—364.

⁹⁸ Természetesen Szögyény és társai, bármennyire is önálló politikai elképzelésekkel rendelkezőknek hitték magukat, az osztrák minisztérium által megszabott vonalat követték. A minisztérium december végén pl. a következő utasításokat küldte Magyarországra: az elfoglalt területeken minden kamarai pénztár, s más alárendelt hivatal az osztrák minisztériummal ugyanabba a viszonyba kerül, mint azelőtt a magyar kamara volt a bécsi kormánysszervekkkel. Az Ausztria és Magyarország közötti vámvonalat egyelőre nem szüntették meg, csak a közlekedést egyszerűsítették bizonyos ügyviteli újításokkal.

Almásy Móric volt magyar kamarai alelnök, legutóbb a magyar minisztérium csempészeti ítélőszékének elnöke. A hivatalok működésének megindítása nem volt probléma: készen kapták a szakképzett egyéneket a visszamaradt minisztériumi és a nem alkalmazott kormányászéki tisztviselők személyében. Az ideiglenes polgári közigazgatás 6 osztályfőnökéből 4 minisztériumi osztályigazgató volt: Dubraviczky Simon, Korizmicz László, Nyéky Mihály, Stáhly Ignác. A segédhivatali személyzet majdnem teljes létszámban Pesten maradt. Egyes kishivatalnokok a magyar igazolási eljárás során ugyan azt állították, hogy Nyéky irodafőnök írásban, vésztörvényszék büntetésének kilátásba helyezésével szólította fel őket szolgálattételre,⁹⁹ de erre általában nem volt szükség a megélhetésükért joggal aggódó kis fizetésűek esetében.

A magyar katonai sikerek miatt 1849. április 22-én hagyta el Budát az osztrák közigazgatási apparátus, a visszavonuló katonasághoz csatlakozva. Előbb Sopronban, majd Bécsújhelyen, végül Badenben telepedtek meg. Br. Geringer Károly június 4-i magyarországi polgári biztos kinevezése után Szögyény június 20-án juttatta el hozzá az ideiglenes közigazgatás iratait és pecsétjét, miután Haynau egy június 17-i rendelettel feloszlatta azt. A hivatalnokok előbb Pozsonyban szolgáltak Geringer alatt, majd július végén—augusztus elején áthurcolkodtak a fővárosba.¹⁰⁰

Az osztrák ideiglenes polgári közigazgatás sorsának rövid érintése után meg kell még említenünk az osztrák minisztérium és ennek nyomán a közigazgatási és bírói apparátus állásfoglalását a magyar minisztériumi alkalmazottak, illetve a minisztérium idején nem alkalmazott kormányászéki hivatalnokok állásával és fizetésével, azaz igazolásával kapcsolatban:

1. Elismerték az 1848:III. tc. 25. § érvényességét, valamint minden olyan kinevezés jogosságát, amely a nádor leköszönéséig (szeptember 25.) történt. A nem alkalmazottak ugyancsak e paragrafus értelmében kaphatták a régi fizetésüket. Természetesen ez ideiglenes megoldás volt, és a pénzügyi helyzetre való tekintettel nem tarthatott tovább 1850. június 1-nél. Ezután — nem alkalmazás esetén — e hivatalnokokat nyugdíjazni kívánták. A méltányos eljárást viszont mindenképpen megkapták, hiszen a magyar minisztérium éppen királyhűségük miatt nem alkalmazta őket. Az alkalmazást illetően súlyosan estek latba az október 3-i királyi rendelet után szolgálatban eltöltött hónapok.

2. Az 1848. április 11. előtt is királyi szolgálatban levő, lojálisnak bizonyult alkalmazottak újraalkalmazás esetén nem a minisztériumi emelt, hanem a kormányászékek idején szokásban volt alacsonyabb fizetésre voltak jogosultak. Az

Elhatározták a magyar minisztérium által felemelt vámtételek visszaigazítását a korábbi szintre. *ÖStA Finanzmm.* 1848:8105. sz. dec. 19. Windisch-Grätzhez; Uo. 1848:8016. sz. dec. 28.; *ÖStA MR-Prot.* 1848. dec. 28. fol. 375.

⁹⁹ *Bm, Elnöki* 1849:291. eln. sz.

¹⁰⁰ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 3. sz. Paulekovich József igazolása. Lásd még: *Szögyény-Marich* II. 1—23.; *Sashegyi* 1965.

osztrák minisztérium nem érezte magára nézve kötelezőnek a magyar ez irányú intézkedéseit, hanem mind a fizetések megállapításában, mind a hivatalnokok kiválasztásában szabad kezet biztosított magának.¹⁰¹

3. A korábban királyi szolgálatban nem állott, a magyar minisztérium által kinevezetteket nem alkalmazták („einfach entlassen”).

4. A magyar minisztérium által nem alkalmazott, volt kormányzékai hivatalnokok nyugdíjazási kérelmét a magyar minisztérium nem intézte a nyugdíjrendszer majdani változtatása miatt. Ezek kérelmét az osztrákok gyorsan el akarták intézni, szintén a pénzügyek kimélése tekintetéből.

5. Az erdélyi kancellária hivatalnokaira ugyanezek a szabályok voltak érvényesek.¹⁰²

¹⁰¹ 1849. máj. 19-i osztrák minisztertanácsi tanácskozás, Krauss pénzügyminiszter máj. 15-i előterjesztése alapján. Jóváhagyták máj. 28-án. *ÖStA MR-Akten* 1849:1559. sz.; *ÖStA Finanzmm.* 1849:4181. sz.

¹⁰² A fenti osztrák minisztertanácsi határozaton kívüli egyéb intézkedések: rendelet az ideiglenes polgári közigazgatás számvevőségnek a fizetések ügyében, 1849. márc. 17. *Abszolutizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kezbelbeli* 1849:1. kfő. 13. tétel. (A szept. 25-i cezúra Windisch-Grätz első pesti napjaiban vonult be a gyakorlatba, lásd erről uo. 1. kfő. 14. tételét, Pászthory Károly fizetési ügyét.) Egyéb adatok a tisztviselők elbírálásáról: *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 2. sz. (Korizmic), 15. sz. (Jakab), 3. sz. (Paulekovich igazolásai). Lásd még (az októberi cezúráról): *Kovács* 112.

IV. KORMÁNYZÓSÁG ÉS SZEMERE BERTALAN
MINISZTERELNÖKSÉGE
(MÁSODIK MINISZTÉRIUM),
1849. ÁPRILIS 19.—AUGUSZTUS 11.

1. AZ 1849. MÁRCIUS 4-I OLMÜTZI ALKOTMÁNY.
A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT.
A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY MEGSZŰNÉSE

Az 1849-es év tavaszának egyik nagy horderejű eseménye lett a március 4-i olmützi alkotmány, azért is, mert jogcímet adott a Habsburg-ház trónfosztására Magyarországon. Az alkotmány megfosztotta Magyarországot önállóságától, csupán egy tartomány lett a sok közül; egyes részeit, Erdélyt, Horvátországot, a dalmát tengerpartot leválasztotta, fenntartotta a határőrvidéket és a déli részekből szerb vajdaságot kreált (72—75. §). „Magyarország alkotmánya olyképpen fenn fog tartani, hogy azon rendeletei, melyek e birodalmi alkotmánnyal nincsenek összhangzásban, elvesztik erejüket” — mondta ki a 71. §,¹ és ez azt jelentette, hogy nemcsak az 1848-as legújabb törvények, hanem minden olyan törvény is megsemmisített, amelyből Magyarország bármiféle különállása, önálló léte következne. A tartományokban, így tehát Magyarországon is a császár által kinevezett helytartók kormányoznak majd, akik a birodalmi „egy és oszthatatlan” végrehajtó hatalom: a császár és az általa kinevezett birodalmi felelős minisztérium helyi végrehajtó orgánumai.² A helytartók a birodalmi törvények megtartásáért és az illető koronataromány törvényeinek pontos kezeléséért felelősek (94. §). Az egyes kérdések részleteiről az alkotmány szerint későbbi törvények, illetve ideiglenes határozatok és rendeletek voltak hivatva gondoskodni.

Az alkotmányhoz párosuló március 6-i manifesztumban Ferenc József kijelentette, hogy ezzel december 2-i uralkodóvá nevezésekor tett fogadalmának szerzett érvényt, vagyis alkotmányt adott országainak oly módon, hogy azok egyúttal egy és oszthatatlan birodalommá egyesítettek. Ezzel az intézkedéssel — hite szerint — igyekezett a forradalmira felbuzdult kedélyeket megnyugtatni, a birodalmat békés állapotba juttatni.³

A trónfosztásra, a Függetlenségi Nyilatkozatra való javaslatát Kossuth az április 14-i országgyűlési ülésen tette meg. Javasolta annak kinyilatkoztatását, hogy 1)

¹ *Közlöny*, 1849. márc. 28.

² Az alkotmány X. fejezete szól a végrehajtó hatalomról (84., 92. §). Ilyen feladatot látott el polgári vonalon az 1849. jún. 4-én kinevezett br. Karl Geringer, 1851-től magyarországi helytartó. Fel sem merült ekkor már az 1848. aug. 31-i emlékirat idején fontolgatott megoldás: birodalmi minisztérium és magyar minisztérium.

³ *Közlöny*, 1849. márc. 27. Márc. 4-i az a császári nyilatkozat, amelyben az uralkodó polgári politikai jogokat biztosított birodalma népeinek: vallás-, gyülekezési, sajtószabadságot. Ezzel egyidejűleg azonban országhatárokat törölte el, illetve emelt; egész népek önállóságát semmisítette meg.

Magyarország, a vele egyesült Erdéllyel és valamennyi hozzátartozó résszel együtt „szabad, önálló és független európai státusnak nyilvánítatik, és ezen egész status területi egység feloszthatatlannak s épsége sérthetetlennek kijelentetik”.⁴ 2) A Habsburg-lotharingiai ház „a magyar nemzet elleni árulása, hűségese és fegyvert fogása” miatt Magyarország trónjáról letaszítottatik. 3) A magyar nemzet minden más állam irányában, ha saját jogai nem sértenek, békét és barátságot kíván tartani, „különösen azon népekkel, melyek ez előtt velünk egy fejedelem alatt állottak, valamint a szomszéd török birodalmi és olasz tartományokkal jó szomszedságot alapítani s folytatni, s a kölcsönös érdekek alapján barátságos kötésekkel szövetkezni elhatározott akarata”. A 4) indítvány tárgyunk szempontjából különösen fontos, hiszen a trónfosztás egyúttal felvetette az új kormányforma és ezzel az új kormány kérdését is: az új kormányformáról majd a nemzetgyűlés dönt — javasolta Kossuth, s addig is, amíg ez megtörténik, „az országot egyetemes kiterjedésében egy kormányzó elnök fogja a maga mellé veendő miniszterekkel úgy saját magának, mint az általa kinevezendő ministereknek személyes felelőssége és számadási kötelezettsége mellett kormányozni”.⁵ Ez utóbbi javaslatát Kossuth részletesen megindokolta. Figyelmeztette a Házat, a népet, hogy a kormányforma meghatározása hosszadalmas feladat; tájékozódni kell az országon belül, a többi ország és a „conjunctura” irányában is. Olyan intézmény szükséges, amely megóvja a nemzet szabadságát és függetlenségét. Hangsúlyozta, hogy csakis a nemzetgyűlés határozhat a kormányformáról, aminthogy csakis a nemzetgyűlés ruházhatja fel hatalommal az ország vezető személyiségét.

Eszerint az ország törvényhozó hatalmának túlsúlya nagyobb mértéket öltött az 1848-ashoz képest is, hiszen olyan teendőket is ellátott, amelyek addig az uralkodó kizárólagos elintézése alá tartoztak. Kossuth nem győzte eléggé hangsúlyozni, hogy a kormányforma eldöntéséig hivataloskodó kormány felelőssége nagyobb jelentőséget kap azért is, mert nehéz politikai helyzet közepette működik. „Nagyobb körben, nagyobb hatalommal” kell ezután intézkedni, s e kormány nem lehet olyan szerkezetű, „hogy akár folio, akár duodez kiadásban valamely sine curista legyen közötte”. Közvetve elismerte, hogy a bizottmány kormánya nem felelt meg egy ilyen felelős kormánynak, de ő személy szerint úgy érzi, hogy a bizottmány mindent megtett, ami egy testületi választmánytól telt, remélve, „hogy nem rontottuk el a nemzet ügyét, hanem segítettünk azon annyit, erejét nevelve, mennyire tehetségünk s a körülmények engedték”.⁶

Az április 14-i ülés rövid vita után elfogadta Kossuth indítványait, és az április 19-én nyilvánosságra hozott Függetlenségi Nyilatkozatban öntötte formába és bocsátotta az akkori országos közvélemény, Európa és a világ, valamint a

⁴ KLÖM XIV. 882.

⁵ Uo. 884. (Kiemelés: F. K. E.) Görgei emlékirataiban következetesen ideiglenes kormánynak nevezi a második minisztériumot. Írásában ennek pejoratív színezete van. Lásd pl.: Görgey II. 321. Batthyány Kázmér emlékiratai szerint többen, különösen ő a feltétellel léptek kormányba, hogy békésebb időben választanak majd kormányformát. Tóth Lőrinc II. 62.

⁶ KLÖM XIV. 883—884.

történelem ítélete elé.⁷ Az Országos Honvédelmi Bizottmány működése — az egykorú hivatalos felfogás szerint — 1849. április 19-én szűnt meg,⁸ s adta át helyét a kormányzónak és a később összeállt második magyar minisztériumnak. A nyilatkozat tartalmazta a kormányzóelnök nevét is: a Ház április 14-i ülésén Madarász László javaslatára egyhangúlag Kossuthot kiáltotta ki a lelkes tömeg. Debrecen népe már április 15-én óriási lelkesedéssel ünnepelte a trónfosztást,⁹ a hivatalos ünnepség pedig 19-én zajlott le a református nagytemplomban. „Batthyány Kázmér gr. könnyezik örömében, Kiss Ernő tábornok szeme ragyog a meglepődéstől. . . Csak Horváth Mihály püspök, a »történész«, meg Mészáros Lázár és Vetter tábornok nem jön ki a sodrából — »az örömrivalgás közt merengeni látszának«” — így lát néhány prominens szereplőt Vachot Sándorné, aki szintén befurakodott a történelmi jelentőségű esemény színhelyére.¹⁰ Batthyány Kázmér emlékirataiban államcsínynek minősíti a nyilatkozat kimondását, az amerikai függetlenségi nyilatkozat „puszta majmolásának”, az „április 14-i határozatot a legpolitikátlanabb, legidőszzerűtlenebb, leghaszontalanabb, legesztelelenebb, legvégzetesebb és legerőszakosabb rendszabálynak tekint(em)ji, melyet valaha hozott egy törvényhozó gyűlés, melyet nem parancsolt semmiféle szükség, amelyre hasonló fontosságú vakmerő tényt alapítani lehetne”.¹¹ Mészáros kelletlen hozzáállását elárulják emlékiratai.¹²

Egyes személyek esetében is ellentétes adataink vannak tehát a nyilatkozatot illető reakciókról. Különbözőképpen állottak hozzá a kortársak is — pártállásuk szerint, különbözőképpen értékelték az utókor is — szintén pártállás szerint.¹³

A függetlenség kimondása óriási jelentőségű volt a magyar történelemben, de sem a bel-, sem a külpolitikai helyzet nem volt érett ehhez a köztársasági jellegű deklarációhoz.¹⁴ Kossuthnak és a forradalmi baloldálnak azonban szüksége volt erre belpolitikai szempontból, elsősorban a hadsereg magatartása miatt. Hozzájárult e lépéshez a külpolitikai viszonyok Kossuth részéről való derülátó megítélése is. A gondolat a december 2-i uralkodócserre, Windisch-Grätz betörése óta fogalmazódott Kossuthban, de a végső lökést az olműtzi oktrojált alkotmány adta.

⁷ A nyilatkozat megfogalmazására, szövegének hiteles formájára vonatkozóan lásd uo. 894—895. A nyilatkozat szövege: Uo. 895—912.

⁸ A következő bizottmányi tagoknak fizettek napidíjat a legutolsó napokra: gr. Eszterházy Mihály, br. Jósika Miklós, br. Perényi Zsigmond — felsőháziak teljes létszámában! —, Nyáry Pál, Madarász László, s természetesen Kossuth. *Pm, Pénztári* 1849:5193. pü. sz. *Pm.* a főpénztárhoz 1849. máj. 4.

⁹ *Közlöny*, 1849. ápr. 17.

¹⁰ *Juhász* 320—321.

¹¹ *Tóth Lőrinc* II. 53.

¹² *Mészáros Lázár* II. 181.

¹³ A kérdés legújabb értékelő feldolgozására ad útmutatást a *KLÖM XIV.* 873.

¹⁴ Kossuth még a bukás után is helyesnek tartotta a Függetlenségi Nyilatkozat megtörténtét, illetve az egyedül helyes politikai alapelvnek Magyarország helyzetében. „Minden tekintet azt javasolja, hogy ha ily kombinációban újítjuk meg a harcot, a függetlenségi nyilatkozat alapján tegyük azt, s ott fogjuk fel a fonalat, ahol az megszakadt. Ez törvényes alap. Ez az egyedüli törvényes. . .” *Teleki Lászlóhoz*, 1859. ápr. 3. *Kossuth 1880—1882.* I. 183.

Véglegesen március végén—április elején rajzolódott ki benne a terv. A békepárt alkudozó kedvét elvette a Függetlenségi Nyilatkozat, ugyanígy a hadsereg ingadozó vezetőjét is. A képviselőket Kossuth úgy tájékoztatta, hogy a hadsereg óhajtja a függetlenség kimondását, Görgeit pedig úgy, hogy a Ház maga. Görgei előzőleg nem fejtette ki nyíltan ellenzését — holott lett volna alkalma például az április 7-i gödöllői értekezleten —, utólag annál inkább. Görgei és a békepárt kölcsönösen megkísérelte az együttműködést Kossuth tervei ellenében, de végül is nem tudták összehangolni elképzeléseiket.¹⁵

A Függetlenségi Nyilatkozat óriási meglepetés volt az egyezkedésre hajlamos politikusoknak, egy időre megbénította őket. A felszín nyugalma ellenére azonban a kedélyek erősen hullámzottak, hamarosan teret nyert a két párt harca a kormányforma, valamint a kormányzó hatásköre, a kormányzó és a felelős minisztérium viszonyának kérdése körül kibontakozott vitában.¹⁶ A nyilatkozatot nyíltan nem bírálták — ezt legfeljebb Görgei vagy Duschek engedte meg magának szűk körben —, de támadták vagy vitatták a nyilatkozat által előállított kormányzati formát.

2. A KORMÁNYFORMA. A KORMÁNYZÓ ÉS A MINISZTERIUM VISZONYA. HATÁSKÖR, ILLETÉKESSÉG

A létrejött ideiglenes kormányforma lényegében megfelelt a polgári parlamentáris köztársaságnak: a kormányzó elnök felelős minisztériummal kormányzott. A minisztérium és ő maga az országgyűlésnek felelősséggel tartozott, ezzel intézményesen biztosították a népfelség elvét. „A valóságos gyakorlat alapján kétségtelennek kell tekintenünk, hogy a Függetlenségi Nyilatkozatot követően az államvezetés polgári köztársasági jellege valósult meg hazánkban.”¹⁷ A köztársaságot nem kiáltották ki, hiába agitált érte a baloldal Kossuthnál, Kossuth maga is ódzkodott tőle, s inkább nyújtotta volna a koronát egy másik idegen dinasztianak — vagy

¹⁵ Több, Kossuthal kisebb-nagyobb mértékben szembenálló politikus visszaemlékezésében megtalálható a Ház és a hadsereg egymás elleni „kijátszása” a nyilatkozat tekintetében. Így: *Szemere 1853*. III. Abt. 81.; II. Abt. 61.; *Görgey 94.*; *Duschek-per* fol. 218. Görgei arról is ír, hogyan bízta meg Klapkát a békepárttal való egyezkedéssel. Az a véleménye, hogy az országgyűlést a nyilatkozat helyeslésében befolyásolta a „Kossuth és ügynökei által fanatizált debreceni lakosság terrorizáló magatartása” is. Erről *Révész* megemlékezik, s úgy találja, hogy Kemény Zsigmond, Kovács Lajos és mások emlékeztetével szemben, a közvélemény és az ország szabad akarata támogatta Kossuthot e törekvésében.

¹⁶ A két párt harcáról lásd: *Varga Zoltán 177—178*. Ő a két párt harcaként fogja fel a novemberi minisztériumi átszervezési kísérletet is.

¹⁷ *Beér—Csizmadia 115*. (Kiemelés: F. K. E.) Itt részletes elemzést találhatunk az oktrojált alkotmányról, a Függetlenségi Nyilatkozatról és a Szemere-kormányról (106—115.).

saját magának, ahogyan rosszindulatú pletykák terjesztették ezt róla —, de a köztársaságot nem szorgalmazta.¹⁸

A közvélemény egyes megnyilvánulásai arra utalnak, hogy az ország népe a trónfosztás után várta a köztársaság kikiáltását, illetve sokan úgy gondolták, hogy maga a nyilatkozat ezt is jelenti. A korabeli szóhasználatban többször előfordul ezen időszak megnevezésére a reszpublika kifejezés.¹⁹ Szemere Bertalan miniszterelnök programja — a Házban elmondott beszéde szerint — „demokratikus, forradalmi és *republiánus*” volt. A bejelentést ugyan ovációval fogadták, de később nem beszéltek róla. Megdöbbenést elsősorban külföldön keltett, noha a magyar kormány igyekezett kedvező színben feltűnni; a kormányforma későbbi megválasztása többek között az európai visszhangtól is függött. Ma is csak találgatásokra vagyunk utalva, hogy mi vitte Szemerét e merész program meghirdetésére. A visszaemlékezések szerint senkivel nem beszélt, konzultált előzőleg róla. Ugyanakkor a kortárs visszaemlékezők úgy érzik, hogy a közhangulatot fejezte ki, az elvárásoknak felelt meg.²⁰ Szemere saját maga 1853-ban úgy

¹⁸ Erről: *Révész* 442—443. Az oroszokkal való tárgyalás során merült fel idegen uralkodó meghívása a magyar trónra.

¹⁹ Debrecenben ápr. 30-án a függetlenség és a nagysarlói győzelem ünneplése alkalmával a házakon levő transzparenszek között ez is olvasható volt: Éljen a köztársaság! *Közlöny*, 1849. máj. 1. Az országgyűlésen „örvendetes tudomásul vétetett”, hogy Hajdúnánás köztársasági alkotmányt kér az ország számára. Előzetes tudósítás a képviselőház máj. 12-i üléséről. *Közlöny*, 1849. máj. 13. Hentzi budai osztrák várparancsnok egyik ápr. 30-i falragaszán Kossuthot az ápr. 14-i végzés szerint alakult „lengyel—magyar köztársaság” elnökének titulálta. *Palugyay* 95. Batthyány Kázmér szerint: „Magyarország tényleg köztársaság volt az ideiglenes kormány [Szemere-minisztérium] föllállításá óta...” *Tóth Lőrinc* II. 64.

²⁰ *Vukovics* (485) így emlékezik: „A minisztériumi programról a tanácsülésben szó nem volt. Nekem Szemere magánosan megmondá, hogy röviden akarja értelmezni a képviselőházban, hogy a minisztérium demokratiai, republicanus és forradalmi irányú. Nem volt ellene észrevételem, mert *akkor a közvélemény iránya a hozandó institutiókra nézve az érdekllett vonásokban teljesen kifejezve volt*. A kormányforma pedig úgy is politikai fejlemények szülöttje leendett. Miután előadását a képviselőházban megtevé, felszólított engem, hogy a főrendeknél magyarázzam meg kurtán azt, mit ő mondott. Megtevé, azon árnyéklat különbségével, hogy megmondtam, mikép a minisztérium a maga törekvéseinek irányát kifejtén, azzal a nemzetgyűlés jogát teljesen érintetlenül hagyja. Gr. Eszterházy Mihály hozzám közeledék s úgymond, valamint Szemere feltétlen kijelentése aggályba ejté, úgy az én magyarázatom megnyugtató. Szemere nekem panaszosan beszéllé, hogy sem a lapoknak, sem a képviselőháznak nincs kifejtett politikai jelleme, pedig tisztán kellene a reszpublicai institutiók szeretetét a néphe önteni, s ő ezt tenni minden módon igyekezendik. Én a gondolkozás módban teljesen megegyeztem vele, de mindig azt hittem s mondtam, hogy még függetlenségünk kiviva nincs, addig nem vagyunk urai meghatározandó kormányrendszerünknek, melyet az európai körülményekhez illeszteni kellend.” (Kiemelés: F. K. E.) Duschek állítása szerint (*Duschek-per* fol. 223—224.) a maga részéről „ki is kérte” Szemerénél, hogy őt mint a minisztérium tagját e program vallójának tartsák. Szemere azzal felelt, hogy ő csak az intézmények köztársasági jellegét akarta e szóval megjelölni. (Erről így írt versben később: „Vágyam volt egykor: Magyarhont Republicaképen | Látni ragyogva, miként Róma s Athén ragyogott...” *Szemere* 1908. 27. A program agyonhallgatásáról és a visszalépés veszélyéről Batthyány Kázmér írt: „Aki a nemzeti jellemet ismerte, tudhatta, hogy a programot követni lehetetlen. Célserűbbnek látszott tehát szembeszállni a rossz hatással, melyet az a látszat okozott, hogy annak semmi fontosság ne tulajdoníttassék, mint oly szakadásra vezető érvényre emelni azt, mely a

magyarázta tettét, hogy e program meghirdetésével a Függetlenségi Nyilatkozatot „fejezte be”. Szerinte a kormányforma függőben hagyásával a nyilatkozat torzó maradt, s kellett, elvárták, hogy a kormány nevében nevezze azt a politikai szituációt, amelyben az ország éppen volt.²¹ Ma már azt sem lehet pontosan tudni, Szemere gesztusában mennyi volt a rá jellemző feltűnési vágyból, tetszeni akarásból, a Kossuthtal való versengésből.

A képviselőházban április 14-e után azonnal vita indult a kormány működésének formájáról. Több vitatéma is volt: a nemzetgyűlés további elsődleges szerepének biztosítása, a kormányzó és a minisztérium viszonya.²² A miniszterelnök — és a békepárt — törekvése az volt, hogy lehetetlenné tegye a kormányzó elsődlegességét, jogkörét minden lehető módon leszűkítse.²³

A Függetlenségi Nyilatkozatnak a kormányrendszer ideiglenességére vonatkozó megállapítása értelmében a végrehajtó hatalmat a nemzetgyűlés a kormányzóra és a mellette levő minisztériumra bízta. Az alkotmányozó hatalom, a végrehajtó közege feletti ellenőrzés és a felelősségrevonás joga mint a „népfelség természetes corroláriuma” a nemzetgyűlésre szállt vissza. Hasonlóan az uralkodóhoz, a kormányzónak és a minisztériumnak sem állt jogában a „nemzetgyűlés iránt és felett rendelkezni”, ez magának a törvényhozó hatalomnak volt fenntartva. Ennek az elvnek a határozott leszögezésére legfőképpen a békepárt törekedett. A kormányzó nemcsak nem oszalthatta fel a nemzetgyűlést, de el sem napolhatta. A Háznak tagja nem lehetett, csupán felvilágosítás céljából jelenhetett meg az üléseken.²⁴

miniszterek lemondását vonja maga után. . . . kikiáltatott egyszer a »republika« neve: nem volt többé visszalépés, nem, legalább nagy nehézség és veszély nélkül.” *Tóth Lőrinc* II. 62., 65. Sok esetben ismétli a történeti irodalom Kemény Zsigmond szavait a Szemere-féle programmal kapcsolatban: „Így folytak a napok szép harmóniában [Szemere és a békepárt között], míg egyszerre mindnyájunk bámulatára, elmondja híres programját. Határtalan volt csodálkozásunk nem csak politikai doctrinái miatt, de egyszersmind azon indiscretióért, minél fogva legtávolabbi figyelmeztetést sem ad nekünk szándékáról.” Mindnyájan előhoztuk e ballépését, de ő azt válaszolá, hogy az eszmék licitációja most szükséges.” *Kemény* 127—128.

²¹ *Szemere 1853. III. Abt. 46—48.*

²² Az ápr. 14—17-i zárt ülések témája. *Beér—Csizmadia* 546—547. Csak visszaemlékezések állnak rendelkezésre.

²³ Kemény Zsigmond szerint Szemerevel éppúgy nem jött létre közös akcióterv, mint Görgeivel. *Kemény* 127—128. A pártharcokra, az egyes irányzatok nézeteire és elképzeléseire a továbbiakban a részletesen idézett kormányzóelnöki jelentés megfelelő részeinél utalunk. Ez máj. 1-én hangzott el a nemzetgyűlés előtt az új kormány formájáról. *KLÖM XV.* 181—184. A magyarázatokhoz felhasználtuk még a francia alkotmány (1848) szövegét. Vö. *Varga Zoltán* 186. Közli: *Mészáros Károly* 59—75. Ezenkívül lásd *OHB* 1849:4339. eln. sz. d. n. Kossuth valószínűleg terveket kért a kormányzat módjáról a miniszterektől; erre utal „A felállítandó felelős minisztérium alakításánál netalán figyelembe vehető jegyzetek.” E német és magyar nyelvű fogalmazvány valószínűleg Duschekttől származik. Számos utalás található a régi kormányzékai gyakorlatra, amelyet a miniszterek között kétségtelenül ő ismert a legjobban. *Pm, Duschek iratai* III/45. Felhasználtuk még: *Kemény; Vukovics; Varga Zoltán* munkáját.

²⁴ Kossuth a nemzetgyűléshez, máj. 1. *KLÖM XV.* 182.; *Vukovics* 484—485.; *Varga Zoltán.* 182—183. A francia alkotmány: „1. fejezet: A népfelségről. 12. § A felség a francia polgárok egyetemességében

Az államformához hasonlóan súlyos kérdésként merült fel, hogy — tekintettel a nehéz politikai helyzetre — szabályozza-e a nemzetgyűlés törvénnyel a kormányzás módját, a kormányzó és a minisztérium egymáshoz való viszonyát. A békepárt a nemzetgyűlési szabályozás mellett volt; a kormányzó cselekvési jogának, hatáskörének pontos megszabását kívánta. A baloldal és Kossuth ennek ellene volt, mondván, hogy ideiglenes kormány esetében, új alkotmány hiányában „abszurdum” a „legislativ organisatio”. Kossuth elégnek tartotta a nemzetgyűlés tájékoztatását a végrehajtó hatalom szervezetéről. Szerinte ennél több veszélyes lehet, mert az erők megosztását eredményezheti. Ezek mögött az alkotmányjogi és adminisztratív viták mögött már határozottan a két párt harca húzódik meg, eltérően a bizottmány felelősségéről folytatott korábbi vitáktól. Kemény Zsigmond találó megfogalmazása szerint „természetesen az egész küzdelem oly mezőn folyt le, amelyen idegen ember föl nem találhatta volna magát. Mert sem mi nem mondtuk, hogy Kossuthtól félünk, sem ők, hogy csak Kossuthban bíznak. . .”²⁵ A Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése utáni zárt üléseken heves viták zajlottak, Szemere vissza is akart lépni a miniszterelnökségtől, de ezt Kossuth nem engedhette; a kormányt minél előbb be kellett mutatni az országgyűlésen, az új adminisztrációnak minél hamarabb el kellett kezdeni a munkát.²⁶

A nehezen létrejött megállapodás szerint tehát Kossuthék kívánságának megfelelően nem volt törvény, csupán kormányzói előterjesztés a kormányzás

fekszik, s ugyanaz elidegeníthetlen és elévülhetlen. Annak gyakorlatát semmi egyén, s a népnek semmi töredéke magának nem tulajdoníthatja. III. fejezet: A végrehajtó hatalomról 50. § . . . a törvényhozó testületet fel nem oszlathatja, s az alkotmány és törvény uralmát semmi módon fel nem függesztheti. 51. § A köztársaság általános ügyei állásáról minden évben a nemzetgyűlésnek írásban tudósítást teszen.” II. fejezet: A törvényhozó hatalomról, 35. § szerint „A nemzetgyűlés akármely tagját, a törvényhozás ideje alatt semmi oly tisztségre kinevezni vagy előmozdítani nem lehet, melyre kinevezés a végrehajtó hatalom kényétől függ. 36. § A nemzetgyűlésnek közhivatalokat viselő tagjai — míg törvényhozói megbízatásuk tart, azon hivatalokban helyettesek által pótoltnak, s fizetésök azon időre megszűnik. 37. § A 34., 35. és 36. § rendelete alól kivételnek Iször a miniszterek; 2szor az álladalmi titkárok; 3szor a törlesztési törvényszék főügyvéde; 4szer a parisi feltörvényszék főügyvéde; 5szor a parisi maire; 6szor a rendőrprefet; 7szer a parisi nemzetország parancsnoka és azon egyéb tisztviselők, kik külön törvények által kijelöltetni fognak.” Közli: *Mészáros Károly* 59—75. A magyar országgyűlésen is téma volt a minisztériumi tisztviselők képviselősege, amint erre később kitérünk. Vukovics szerint az első minisztertanácsi összejevetelkor, még máj. 2-a előtt kifejezetten vitatkoztak arról, hogy Kossuth lehet-e a Ház tagja vagy sem. Horváth Mihály az országgyűlési zárt ülésről szólva: *Beér—Csizmadia* 546.

²⁵ Kossuth Szemeréhez, ápr. 30. *KLÖM XV.* 174.; *Kemény* 127—130. Az áprilisi zárt ülések e témáról; erről lásd még *Beér—Csizmadia* 546—547.

²⁶ Kemény szerint az első tanácskozás Kossuthék győzelmével végződött, amikor is Szemere „letette a felvállalt miniszterelnökséget, és kocsit rendelt, hogy haza menjen. A többi designált miniszterek használván a jó alkalmat a menekülésre, Horváthon kívül készülődni kezdettek a privát élethez.” Kemény szerint Kossuth megriadt attól a lehetőségtől, hogy a republikánusokból alakítson kormányt, még ha magának korlátlan hatalmat biztosíthat is, ezért levelet írt Szemerének, „s mindenkire kérte, hogy ne vonja vissza magát”. Szemerének ugyanis nemcsak a miniszterelnökséghez, hanem a belügyminiszteri tárca vállalásához is feltétele volt a kormányzó és a minisztériumi jogkör világos szétválasztása, s ennek deklarálása. Szemere levele Kossuthhoz, ápr. 20. Miskolc. Közli: *Seress* 26—27.; lásd még *Kemény* 127—130.; *Dusчек-per* fol. 221.

mikéntjéről, amelyet Kossuth május 1-én intézett a nemzetgyűléshez. Az alább ismertetendő kormányzói tudósítás pontjai a végrehajtó hatalom gyakorlatában a két fél egyensúlyát próbálták létrehozni, a gyakorlat azonban azt mutatta, hogy mindketten az elsődlegességért küzdöttek. Ez a versengés az akkori politikai és gazdasági körülmények között Magyarország helyzetét csak tovább nehezítette.²⁷ Eszerint:

„1-ször: Hogy a kormányzó bármely rendeletei, parancsai, határozatai, kinevezései, csak úgy érvényesek, ha a miniszterek egyike által is aláíratnak;

2-szor: Hogy a kormányzó csak a miniszterek által kormányozhat;

3-szor: Hogy a kormányzónak valamint felelőssége, úgy hatósága is a magasabb, úgy egyházi, mint világi és katonai hivatalok kinevezésén kívül, különösebben az álladalom kormányzati politikájának meghatározására, s a rendezést és szabályozást meghatározó rendeleteknek megállapítására szorítkozik. Mikre nézve tehát, a miniszterek sem összesen, sem egyenként, a kormányzó megegyezése nélkül nem határozhatnak. Míg ellenben

4-szer: Az egyetértőleg megállapított kormányzati politika, s rendező és szabályzó rendeletek végrehajtása körében, a közigazgatás minden ágaira nézve a miniszterek saját hatóságukkal és saját felelősségök mellett intézkednek. A miniszterek választása, következőleg ha felelőssége érzetében azt elkerülhetlennek látná, részben vagy egészben változtatása is, ezen ideiglenes kormány egész ideje alatt a nemzetgyűlés határozata értelmében természetesen a kormányzó hatóságához tartozván.

5-ször: Oly rendelkezések, melyek az álladalom sorsának s jövődjének alakulására lényeges befolyással lehetnek, mint például: hadüzenet, béke és szövetségkötés, teljes érvényességet csak a nemzetgyűlés helybenhagyása által nyerhetnek.”²⁸

²⁷ A kormányzói tudósítás szövege: *KLÖM XV*. 181—184. A *Jegyzetek* szerzője bevezetőjében az új minisztérium megszervezését mindennél fontosabb feladatnak tartotta, különös tekintettel a megelőző, „március 15-i” minisztérium fő hibájára, „az igazgatás elveiben hiányzó egységre, a tett intézkedéseknél hiányzó egybevágyásra, ... a minisztérium hiányzó tökéletes organisatiojára”, valamint az „állam főnökének megváltozott állására”. Az organizációnak a következő kérdésekre kell kiterjednie: „A) a kormányzó elnök állása, s az őt illető jogok; B) a miniszterek hatásköre; C) azoknak a kormányzó elnök irányábani állása; D) miniszteri tanács organismusa.”

²⁸ A francia alkotmány: „III. fejezet: A végrehajtó hatalomról 43. § A francia nép a végrehajtó hatalmat egy polgárra bizza, s ez a köztársaság elnökének nevezetik. 45. § Az elnök egyenes, egyetemes és titkos szavazattal, s a szavazóknak általános többsége által választatik. 47. § A köztársaság elnöke négy esztendőre választatik, s csak négyévi időköz után lesz újra választható. 48. § Kötelessége a törvények végrehajtására felügyelni, s azt biztosítani. 49. § Ő rendelkezik a hadi erőről, de annak parancsnoka személyesen soha nem lehet. 51. § A köztársaság általános ügyei állásáról minden évben a nemzetgyűlésnek írásban tudósítást teszen. 52. § Ő alkudozik a kötendő szerződések iránt. A szerződések csak úgy érvényesek, ha a nemzetgyűlés által megvizsgáltatván, jóvá hagyattak. 62. § A köztársaság elnöke tetszése szerint kinevezi, s elbocsátja a minisztereket. Miniszteri tanácsban... a tábornokokat, a ... hadseregek parancsnokait... egyéb felsőbb rendű tisztviselőket. Ő nevezi ki és bocsátja el az illető miniszter előterjesztésére a kormány másodrendű ügyviselőit. 64. § A miniszterek számát és jogait a törvényhozási hatalom határozza meg. 65. § A köztársaság elnökének cselekményei, kivéve a miniszterek kinevezését és elbocsátását, nem érvényesek, ha csak valamely miniszter által ellenjegyezve nincsenek.” *Mészáros Károly* 59—75.

E pontokban túlsúlyban van a nemzetgyűlés és a miniszterek nélkül végre nem hajtható vagy általuk behatárolt jogok és kötelességek felsorolása. A fő irányelveken kívül rögtön ki kellett volna adni a 4. pontban említett „rendező és szabályzó” rendeleteket. Ez utóbbiak mibenlétéről fogalmat alkothatunk egy fogalmazványban maradt elaborátumból, amely a felállítandó minisztérium alakításánál figyelembe veendő szempontokat gyűjtötte egybe mind a kormányzéki, mind a megelőző minisztérium idejéből. Az elmaradt szabályozásnak — hasonlóan az 1848-as törvényekhez — elsősorban politikai oka volt, s nem feledékenység vagy kényelmesség.

Egy részletesebb utasításnak, amely a kormányzás mikéntjével foglalkozik, legelőször is meg kellett volna határozni ügykörökig lemenően a *kormányzóelnök* jogait és kötelességeit, amint ez az említett fogalmazvány, a *Jegyzetek A)* fejezetében is található. Eszerint az elnök, mint az állam ideiglenes főnöke, valamennyi olyan jogot kézben tart, amelyet a törvényhozás nem magának tart fenn, s egy alkotmányos országban az állam vezetőjét általában megilletik. „Különösebben őrá szállanak azon jogok is, amelyek az 848. III. tcz. 7.8.9. §aiban a királynak, vagy annak távollétében a nádornak tartattak fenn”, tehát egyházi és világi méltóságokra való kinevezések, kegyelmezés jogának gyakorlata, nemesség, címek, rendek adományozása (7. §), a magyar hadseregnek az ország határán kívüli alkalmazása, katonai hivatalokra való kinevezések (8. §), a kormányhatóságok által a király elé végelhatározás végett felterjeszteni szokott ügyek (9. §). A kormányzói tudósítás a katonai hivatalokra való kinevezések ellenjegyzését kivette az „elenyészett” király személye körüli miniszter hatásköréből, s ezzel a hadügyminisztert bízta meg. A hadügyminiszterrel — mint erről szó lesz majd — állandó összeütközése volt Kossuthnak a hadvezetés és a kinevezések ügyeibe való, a kellenél nagyobb mértékű beavatkozás miatt. Vukovics tanúsága szerint Szemere azt javasolta — hasonlóan a francia alkotmányhoz —, hogy a tábornokokat a minisztertanácsban nevezzék ki, mivel a függetlenségi háborúban a tábornokok „nemcsak hadi, hanem politikai hatalmat” is jelentenek. Kossuth — ismét Vukovicsot idézve — csak úgy állott rá, hogy akkor az államtitkárok, a főispánok, a főtörvényszéki bírák, az országos törvényszék elnökei is a minisztertanácsból neveztesse ki az illetékes miniszter előterjesztésére.²⁹ (A minisztériumi tisztviselőket tanácsosig a miniszter nevezhette ki.) Az új minisztérium első ülésének jegyzőkönyve nem arról tanúskodik, hogy ezeket a kinevezéseket a minisztertanács döntötte el, hanem hogy a kormányzó jóváhagyása kellett hozzá, vagy a szakminiszter járt el saját hatáskörében: így a kormányzó jóváhagyása mellett a minisztériumi tanácsosoktól magasabb rangú hivatalnokok és a bírák kinevezéséhez, a törzstisztektől magasabb rangú katonai hivatalnokok, az azelőtt is a király által kinevezett egyházi tisztségviselők megerősítéséhez.³⁰

²⁹ *Jegyzetek*; Vukovics 485—486.

³⁰ Az 1849. máj. 2-i első minisztertanácsi ülés szövege: *KLÖM XV.* 184—186.

Az első minisztérium maga szűkítette hatáskörét, amennyiben a titkárokat is a nádorhoz terjesztette fel kinevezésre, holott azelőtt ez a kormányzások joga volt. 1849-ben a minisztériumi tisztviselők kinevezése terén úgy kapott nagyobb hatáskört a minisztérium, hogy visszalépett az 1848. április 11. előtti állapothoz.³¹

A *törvényjavaslatok jóváhagyásának* joga a trónfosztás után a nemzetgyűlésre szállt, a kormányzó csak a kihirdetést eszközölhette. (A franciák köztársasági elnöke is maga hirdette ki a törvényeket a nép nevében: III. fejezet 54. §.) A kihirdetésről a magyar nemzetgyűlés közvetlenül nem határozott, ezért kiemelkedő jelentőségű az országgyűlésnek az a május 30-i határozata, amelyet Szemere javaslatára az adótörvények kihirdetéséről hozott: „A két ház elnökeinek aláírása után a kormányzó a minisztérium által hirdettesse ki és hajtsa végre.” Az ugyanezen határozatban beígért végleges szabályozásra nem került sor, ezért ezt a határozatot „ebben a vonatkozásban az alkotmányos rendet kiegészítő aktusként” tekint-
hetjük.³²

A *kegyelmezés* jogát a kormányzó az újonnan felállított kegyelmi szék útján gyakorolta. (Erről szót ejt a kormányzó május 1-i tájékoztatója.) Négy tagját a kormányzó nevezte ki, ezek voltak: Hunkár Antal veszprémi főispán, Jósika Miklós volt bizottmányi tag, Jozsipovics Antal zágrábi főispán és Palóczy László borsodi képviselő, a Ház doyenje. A kegyelmi szék a bírói ítélet után elébe terjesztett ügyekben az igazságügy-miniszter elnökletével ülésezett. A megkegyelmezési okiratot a kormányzó írta alá, a miniszter ellenjegyezte.³³

Királyi elbírálást igényeltek korábban az 500 Ft-on felüli jutalmak, a 10 000 Ft-on felüli állami építkezések, a 30 000 Ft-on felüli állami juttatások engedélyezése. Az uralkodónak kellett dönteni azokban a tárgyakban, amelyekre nézve az udvari szervek más álláspontot képviseltek, mint a magyarok. Kabinetirat vagy felső kézirat született egy-egy, a kormányzások elleni súlyosabb panasz esetén. A fenti — viszonylag másodrendű — ügyekben nem született külön elvi döntés a kormányzó jogairól, mivel a gyakorlat — a háborús körülmények miatt — nem is produkált ilyen típusú ügyeket.

A kormányzói tájékoztató pontos hivatkozás nélkül az 1848:III. tc. 3. §-át tekintette érvényesnek a kormányzóra nézve is, miszerint a király vagy a nádor a végrehajtó hatalmat a minisztérium útján gyakorolta, s bármely intézkedés csak e miniszterek egyikének ellenjegyzésével együtt volt érvényes. A felsőházban az

³¹ *Jegyzetek*. Eszerint 1848-ban „sem a miniszterek, sem a nádor-helytartó a kormányzások hatáskörét nem ismerve, az előbbieket, akaratukon kívül, hatásköreiket egyrészen kiébb terjeszték, más részben szűkíték, az utóbbi pedig jogait fenn nem tartá”. A hatáskörszűkítés kétségtelenül a minisztérium rovására ment, de a tágítás az új kormányzás jellegéből fakadt, aminek szükségszerűen nagyobb hatáskörrel kellett rendelkezni a kormányzásokéknél.

³² *Beér—Cszimadia* 112. Az ez irányú szabályozást a Ház maga is kívánta. Máj. 12-én Gorove javasolta, hogy addig is, amíg az országgyűlés a „törvények alkotási módjáról” gondoskodnék, a meghozottakat a *Közlönyben* hirdessék, és kötelező erejüket a kihirdetés napjától vegyék. Szemere bejelentette, hogy erről a kormány törvényjavaslatot készít majd. *Közlöny*, 1849. máj. 13.

³³ *Közlöny*, 1849. máj. 8.; *KLÖM XV.* 183.

átküldött kormányzói tudósítás felolvasásakor gr. Eszterházy Mihálynak szemet szűrt az, hogy az intézkedéseket nem az illetékes miniszternek, hanem az egyiknek kell láttatnia. 1848-ban senki nem ütközött meg e valóban helytelen fogalmazáson és az azt követő gyakorlaton, amely éppen a felelősségnek mondott ellent. 1849-ben is hasonlóan fogták fel a problémát: a felsőház elnöke azzal nyugtatta meg az akadékoskodó főrendet, hogy nem számít az illetékesség, az a fontos, hogy „a kormányzó magától ne rendelkezék”, s ne legyen fennakadás az ügyintézésben egy esetleg távollevő miniszter miatt.³⁴

A *Jegyzetek* szerzője elképzelhetőnek tartotta volna, hogy a kormányzóelnök — felelősségéből következően — fenntarthatson magának néhány olyan ügykört, amelyben nem szükséges miniszteri ellenjegyzés. Ezeknek a tárgyaknak a meghatározása a nemzetgyűlés feladata lett volna. A kérdés azonban a gyakorlat szintjén így talán fel sem merült, inkább csak a másik oldalról: melyek azok az ügyek, amelyekben a miniszterek nem dönthettek a kormányzó nélkül (vö. a felsorolt kinevezési, általános politikai és közigazgatási elvi ügyek). A kormányzóelnök személyére vonatkozóan foglalkozni kellett volna azzal, hogy noha több tárgyat átvett a királyi jogkörből, személye nem volt szent és sérthetetlen, és az ország törvényhozó hatalmának felelősséggel tartozott, ami egy uralkodó esetében elképzelhetetlen volt. Ugyancsak fel kellett volna vetni a kormányzóelnök választásának módját és hivataloskodásának időtartamát, mert nem valószínű, hogy minden kormányzót hasonló körülmények között és egyhangú lelkesedéssel választottak volna meg.

A *miniszterek* kinevezéséről, felelősségre vonásáról csak általánosságokat találunk a kormányzói tudósításban. Minden bizonnyal az 1848:III. tc.-ben foglaltakat vették irányadóul, ezt azonban konkrétan ki kellett volna mondani.

Egy külön fejezetet (B) szentelt a *Jegyzetek* a miniszterek hatáskörének, amelyről a kormányzói tájékoztató csak egy-egy kiragadott szempontot tartalmaz. A *Jegyzetek* szerint az 1848:III. tc. 8. §-a értelmében a miniszterek csak azon tárgyakban határozhatnak önállóan, amelyek a volt kormányzók idején nem tartoztak a király közvetlen elhatározása alá. Ez a fejezet az, amely valószínűsíthető, hogy az elaborátum szerzője Duschek pénzügyminiszter, hiszen nála jobban senki sem ismerte a kormányzói gyakorlatot.

A francia alkotmány szerint a *miniszterek* számát és jogait a törvényhozó szerv állapította meg. A köztársasági elnök ezek kinevezésében és elbocsátásában teljes önállóságot élvezett; intézkedései e téren ellenjegyzést sem kívántak (III. fejezet 64—65. §). Nálunk 1849-ben az 1848-as III. tc. rendelkezéseit hallgatólagosan továbbra is érvényben levőnek tekintették, ami kitetszik a május 2-i minisztertaná-

³⁴ *Közlöny*, 1849. máj. 4. A hadügyminiszteri tárcának jórészt helyettesekkel ellátott posztja miatt Szemere miniszterelnök máj. 16-án jónak látott olyan intézkedéseket hozni az ellenjegyzést illetően, ami a miniszteri felelősséggel összhangban állott: 1. miniszteri ellenjegyzést csak miniszter tehet; 2. a távollevő tárcájára nézve helyettes miniszternek csak egy valószínű miniszter nevezheti magát; 3. a kinevezéseket, a törvényhatóságokhoz stb. szóló rendeleteket — ha államtitkár dolgozta is ki — csak miniszter írhatja alá. *Kormányzó, Elnöki* 1849:7060. eln. sz. Debrecen.

csi ülés jegyzőkönyvéből is: „a miniszterek ügyköre aképen marad felosztva, mint az első minisztérium alatt osztatott fel”. Lényegében egyetért ezzel a kormányzói tájékoztató is.³⁵ A miniszterek választása tekintetében a kormányzó jogai a francia elnökeihez álltak közel: ő maga választotta, kérte fel és erősítette meg e személyeket a nemzetgyűlés tudomásul vétele mellett. (1848-ban a miniszterelnök előterjesztéséről a király vagy a nádor döntött.)

A *Jegyzetek* szerint minden miniszter joga, hogy véleményeltérés esetén ragaszkodjék a kérdés *minisztertanácsi* tárgyalásához. Ez azonban szó szerint nem szerepel a minisztertanácshoz tartozó ügyek között, amelyeket a május 2-i ülésen fogalmaztak meg. Eszerint „Ministeri tanács határozand el: a) minden oly tárgy körüli intézkedést, mely által a közigazgatás bármely ágához tartozó új elv megállapítása forog fenn; b) minden megállapítást, mely által az ország általános politikájában változás történik, vagy a követett politikában más irány határoztatik. c) Végre minden oly kérdést, mely lényegénél fogva az összes kormány felelősségét igényli, s békés időben a törvényhozás körébe tartozik.”³⁶

A fenti határozat ellentmondásban áll a kormányzati tájékoztató 3. pontjában foglaltakkal, miszerint a miniszterek az álladalom kormányzati politikájában, az általános szabályozást érintő rendeletekben nem járhatnak el a kormányzó megegyező véleménye nélkül. Ennek az ellentmondásnak az oka a kormányzó és a minisztérium közötti, az elsőbbségért folytatott versengésben keresendő.

A *Jegyzetek* az utolsó (D) fejezetben kitért a minisztertanácsi ügymenetre is, elsősorban a jegyzőkönyvek vezetését értve alatta. Ennek adminisztrációjával a minisztertanács május 2-án két álladalmi tanácsost bízott meg, Fülepp Lipót temesvári és Záborszky Alajos somogyi képviselőt, akik a kormányzói hivatal tisztviselői voltak e minőségben. (Fülepp nem működött e tisztségben.)

Az *álladalmi tanács* nem hagyta nyugodni a magyar politikusokat 1849-ben sem. 1848-ban törvény írta elő (III. tc. 19. §) létrehozását, de csak a 20. §-ban említett államtanácsosok működtek a bécsi magyar miniszter mellett. 1849-ben nem hoztak újabb törvényt, de neveztek ki álladalmi tanácsosokat. A tanács nélküli álladalmi tanácsosok miatt az újságok bírálták a kormányt.³⁷ Államtanácsosok nemcsak a

³⁵ *KLÖM XV.* 185. A kormányzó tájékoztatója a külügyi minisztériumról: uo. 183.

³⁶ Uo. 184—185. A *Jegyzetek* a C) pontban foglalkozott a miniszterek állásával a kormányelnök irányában. A D) pontban a „ministertanács organismusa”-ról ügykör tekintetében csak ennyi áll: „A ministertanács tárgyalása alá tartoznak mindazon magasabb álladalmi ügyek, melyek a kormányzó elnök által oda utasíthatnak, s minden oly kérdések, melyeknél az illető minisztériumok, vagy a kormányzó elnök s egy miniszter között lényeges véleménykülönbség forog fenn, s melyeknek a ministeri tanács általi tárgyalatását egyes miniszter kívánja.”

³⁷ Lásd Álladalmi tanácsosok — álladalmi tanács. *Respublica*, 1849. jún. 23. Újabb nem ellenjegyzí miniszter a kormányzó rendeleteit, miért? — ez a cikk kiindulópontja. Vannak azonban — folytatódik az írás — olyan rendeletek, amelyeket álladalmi tanácsosok írnak alá. Idézi az 1848:III. tc. 20. §-át, ír a kormányzó melletti valóságos feladataikról (expediálás, minisztertanácsi jegyzőkönyvek vezetése), felemlegeti a francia gyakorlatot, ahol a nagy létszámú — legalább 40 tagú — tanács elsősorban törvényjavaslatokkal, közigazgatási rendszabályokkal, kegyelmezési ügyekkel stb. foglalkozik. (Lásd *Mészáros Károly* IV. fejezet 69., 73. §.) Az álladalmi tanácsosok intézményét Bécsből

kormányzó hivatalában, hanem más fontos pozícióban is működtek. Beöthy Sándor 1848-as államtanácsos, volt kancelláriai tanácsos például külügyi megbízással Bukarestben járt el.³⁸

A legfelső államigazgatás tárgyalásánál meg kell emlékeznünk a különféle *szakbizottságokról*, amelyeknek létrehozását a május 2-i ülésen tárgyalta a minisztertanács. Ezeket az egyes miniszterek is létrehozhatták saját hatáskörükben, napidíjak fizetése mellett, egyes tárgyak és törvényjavaslatok kidolgozására. Hasonlóan a mai tárcaközi bizottságok gyakorlatához, elsősorban a sok tekintetben egymást fedő minisztériumi hatásköri szférák nehézségeinek áthidalásáról lett volna szó, de tudomásunk szerint ilyen bizottság nem jött létre, hacsak nem tekintjük ilyennek például a Szemere által az alkotmány kidolgozásával megbízott néhány tanácsos együttesét. Ezzel a minisztérium megtette az első lépéseket a nemzetgyűlés későbbi döntésére bízott új alkotmány létrehozására. Szemere a Belügyminisztérium néhány tanácsosának, Kemény Zsigmondnak, Csengerynek, Kúthy Lajosnak adott utasítást az alkotmány összeállítására: „Önök cseréljenek eszméket az írandó alkotmányról, mi egyik érdemes képviselő szerint, legalább csak 800 évig megálljon. Siessenek vele. Talán hamarabb kell, mint gondolnók. Minden esetre tisztába kell hoznunk, mert ágyát a közvéleményben meg kell készítenünk jó eleve... most sietős minden. Nem a legjobb, ami kívánatik, hanem a jó lehető gyorsan.”³⁹ Több adatunk az alkotmánykészítő munkáról nem ismeretes. Számos előtanulmányféle található azonban a kormányelnöki iratok, Szemere iratai között, így a már sokszor idézett francia alkotmány fordítása is.⁴⁰ Nehéz elképzelni, hogyan készítették volna el az alkotmány paragrafusait az államforma meghatározása hiányában. Ha csak ideigleneset akartak összeállítani, nem állhatott volna még 800 évig, amint Szemere a képviselő szavait idézte, ha pedig véglegesre gondoltak, nem lehetett gyors eredményre számítani.

Mielőtt a minisztérium szervezésének eseményeit felidézni, röviden ki kell térnünk a *kormányzó és a miniszterek esküjének* problémájára. A kormányzói tudósítást Kossuth e szavakkal zárta: „Ezen elvek alapján vélném úgy a kormányzó

eredeztetni, és kijelenti, hogy Magyarországnak nem kellene az ilyen — minisztereknél, azok tanácsosainál is — nagyobb urak. A cikk meglepő közjogi, közigazgatási tájékozottsága alapján lehetséges, hogy a cikket maga Szemere írta vagy legalábbis sugalmazta, szerkesztője lévén a lapnak. A cikk megegyezik Kossuth-ellenes törekvéseivel is. Vö. Szemere Kossuthhoz jún. 3-án írt levelével. *KLÖM XV.* 473.

³⁸ Gr. Batthyány Kázmér értesítése a kiküldésről a Pénzügyminisztériumnak. 1849. máj. 29. 102/k. ü. szám. *Pm, Pénztári* 1849:7206. pü. sz.; Beöthy Sándor a Pénzügyminisztériumnak. 1849. máj. 30.: Uo. 1849:7258. pü. sz.

³⁹ *Bm, Elnöki* 1849:163. eln. sz. jún. 10. *Beér—Csizmadia* 39. 126. jegyzetében tévesen szerepel az irat jelzetében az 1848-as évszám.

⁴⁰ *Varga Zoltán* 186. szerint a francia alkotmány szövege a kormányzó iratai között azt bizonyítja, hogy Kossuth foglalkozott az alkotmánykészítéssel, noha csak a szabadságharc győzelme utáni időre tervezte annak elkészítését.

által a nemzetgyűlés előtt, mint a miniszterek által a kormányzó előtt leteendő esküformát megállapítandónak, mely, a jelen körülmények szerint alig volna többre terjeszthető, mint a nemzet függetlenségi nyilatkozatának minden következményeiben fenntartására, s a nemzetgyűlés törvényei s határozatai iránti engedelmességre.”⁴¹

E szavak mintegy megszabták a nemzetgyűlésnek, hogy mit tegyen, de az eskü kérdése korántsem volt egyszerű, s már voltak előzményei. Kubinyi Ferenc képviselő április 20-án a „souverain” nemzetgyűlés számára „moralis azaz erkölcsi tekintetbeni biztosítékokról” kívánt gondoskodni, vagyis az uralkodói eskühöz hasonlóan esküvel kívánta kötelezni a kormányt a népfelség megtestesítője, a nemzetgyűlés iránti engedelmességre. A Ház nem bizottmányt küldött ki, hanem őt kérte fel az eskü megszövegezésére.⁴² Határozati javaslatát a kormányelnök és a miniszterek által leteendő esküre április 21-én be is mutatta, amelynek szövege a következő volt: „A magyar nemzet a királyi széket függetlenségi nyilatkozatával megürültnek jelentvén ki, s az arra ruházva volt felség-jogok gyakorlatába magát mint a státushatalom egyedüli forrása visszahelyezvén.

1. § A nemzetet képviselő hongyülés által választott kormányzó elnök, s a maga mellé veendő miniszterek az esküt a nemzetgyűlés színe előtt teszik le.

2. § Az eskü a következő: »Esküszöm az élő istenre, hogy a nemzethez hűséggel, az alkotmány iránt hódolattal, a fennálló törvényekhez engedelmességgel fogok viselkedni; azokat megtartom, s mások által is megtartatom. Isten engem úgy segéljen!«⁴³

Kossuth Lajos, aki ekkor még részt vett a Ház ülésein, április 22-én, mielőtt felolvasta volna törvényjavaslatait a hadsereg szaporításáról és a csajkás kerület bekebelezéséről, kifejtette véleményét a képviselőknek a Kubinyi által beterjesztett esküről. Ennek elfogadása esetén — szerinte — az a helyzet állna elő az esküszöveg általános „alkotmány és fennálló törvények” kitételei miatt, hogy forradalmi körülmények között Werbőczy törvényeinek megtartását kérnék számon rajta és a minisztereken. Ily körülmények között pedig a hivatalt nem lehet viselni. „... ha előlegesen megkötik az embert, hogy mindig nézze meg a corpus jurist, akkor bizony nem mentjük meg a hazát. Azt hiszem, esküt kell tenni, s ha valaki tesz olyasmit, mi a hazára ártalmas, felelni kell neki, de én a felelősséget tágabb értelemben veszem, s azt tartom, hogy a körülményekre kell figyelmeznem.”⁴⁴ Kubinyi javaslatát április 28-án tárgyalás helyett az osztályokhoz utasították.⁴⁵ Ezért foglalkozott tehát május 1-i kormányzói tudósításában Kossuth Lajos az eskü szövegének elvi problémáival is. A szövegre Halász Boldizsár képviselő terjesztett be javaslatot a május 4-i ülésen, „miután a Kubinyi Ferenc képviselő által már előbb beadott esküforma a mostani körülményekhez úgy sem illik.

⁴¹ *KLÖM XV.* 183.

⁴² *Közlöny*, 1849. ápr. 22.

⁴³ *Uo.* 1849. ápr. 25.

⁴⁴ *Uo.* 1849. ápr. 26.

⁴⁵ *Uo.* 1849. ápr. 29.

Kormányzó elnök esküje: Én N. N. a nemzetgyűlés által választott kormányzó elnök, az élő Istenre esküszöm, hogy a reám bízott hivatal kötelességeit, *személyes felelősségem mellett* úgy fogom teljesíteni, hogy *Magyarország függetlensége, szabadsága s területi épsége megtartassék, és a nemzetgyűlés által hozott törvényeknek s határozatoknak foganat szerzettessék.* Isten engem . . .” A miniszterek esküje ugyanez volt.⁴⁶

A Halász által benyújtott javaslat vitája május 5-én volt. A két békepárti szószóló, Kazinczy Gábor és Kovács Lajos kérték az indítvány kiegészítését, és egy újat terjesztettek be. Javaslatukban — kevésnek érezve a „foganat szerzettessék” formulát — az „engedelmesség” szó kitételének heves követelése a legfontosabb momentum. (Az „engedelmesség” szerepelt Kossuth esküforma-tervezetében is.) Halász választá a nemzetgyűlés nem fogadta el, és óriási többséggel tette le voksát a békepárti esküforma mellett. Ugyancsak követelte a békepárt az eskütétel nyilvánosságát.⁴⁷

A felsőház május 12-én értesítette a képviselőházat az új esküforma elfogadásáról,⁴⁸ egyben kijelölték az eskütétel napját, május 14-ét, és helyét, a református nagytemplomot, ahol a függetlenséget is kihirdették. Az eskü végleges szövege a következő volt: „Én Kossuth Lajos, a nemzetgyűlés által választott kormányzó-elnök esküszöm: a nemzet *függetlenségi nyilatkozatának* minden következményeiben *fenntartására s engedelmességre a nemzetgyűlés törvénye s határozatai iránt.* . . .”

A minisztereké: „Én . . . esküszöm: a nemzet függetlenségi nyilatkozatának minden következményeiben *fenntartására s engedelmességre a nemzetgyűlés törvényei s határozatai iránt* és hogy azoknak foganatot szerzendek. . . .”⁴⁹ A kormányzó és a miniszterek szövege csak a befejező részben különbözött néhány szó erejéig, s megegyezett Kossuth május 1-i kívánságával. Kossuthék számára elsődleges fontosságú volt a Függetlenségi Nyilatkozat kitétele, a békepárt számára a nemzetgyűlés iránti engedelmességnek a szövegbe való foglalása. A kormányzó és a miniszterek személyes felelőssége nem szerepelt az eskü szövegében; erre egyedül — ismételtlen — Halász Boldizsár gondolt. A nemzetgyűlésnek tehát az eskü szövege szerint nem volt biztosítéka arra, hogy végül is engedelmes lesz-e határozatai iránt a kormányzó és a minisztérium.

A kormányzó a nemzetgyűlés elnökének kezébe, a miniszterek a kormányzó előtt tették le fogadalmukat. Vukovics visszaemlékezése szerint a közös eskütételnél a hadügyminiszter és Csány nem voltak jelen.⁵⁰

⁴⁶ Uo. 1849. máj. 8. (Kiemelés: F. K. E.)

⁴⁷ A vitát lásd: *Közlöny*, 1849. máj. 9.

⁴⁸ Uo. 1849. máj. 13.

⁴⁹ *Beér—Csizmadia* 427. (Kiemelés: F. K. E.)

⁵⁰ *Közlöny*, 1849. máj. 16. Az előző számban, máj. 15-én, helyszíni tudósítás van az ünnepségről, megemlítve a hatalmas tömeg lelkesedését. Az ünnepség aktív résztvevői közül Vukovics visszaemlékezése áll rendelkezésünkre. Ő — több helyütt is — tévesen máj. 2-re teszi az eskütétel napját: „Midőn máj. 2-án a templomba mentünk esküteléltre, öltönyeink bizarr különyszerűsége Szemerét s utána

3. A MÁSODIK MINISZTERIUM MEGALAKULÁSA. A DEBRECENI HETEK. A HIVATALNOKOK IGAZOLÁSI ELJÁRÁSA

A Függetlenségi Nyilatkozat kimondása után, a kormányzó megválasztásával a bizottmány elvesztette létjogosultságát, s automatikusan megszűnt. Hivatalosan április 19-ét, a nyilatkozat kihirdetésének napját tekintették a bizottmány megszűnése napjának. A még aktív tagoknak (Nyáry, Madarász és a három felsőházi tag) hivatalosan le kellett mondani. Erről csak szórványos adatok maradtak fenn. Nyáry még április 12-én, a Függetlenségi Nyilatkozattal kapcsolatos vitákban lemondott; Madarász április 15-én az őt ért támadások miatt távozott.⁵¹ Miután Kossuth hiába kérte volt bizottmányi társait, hogy legalább a minisztérium kinevezéséig legyenek segítségére az ügyek vitelében, maga látta el irodájával és az államtitkárok által vezetett minisztériumokkal az egész kormány adminisztrációját. A vidéki hivatalok és a törvényhatóságok a maguk nehézkes módján továbbra is a bizottmányhoz címezték beadványaikat, amelyeket a kormányzói iroda küldött szét a minisztériumoknak. A legfontosabb ügyeket természetesen Kossuth intézte. Az a tény, hogy Kossuth egymaga tartotta kezében az ország ügyeit, nagyban hozzájárult a békepárt harciasságának növeléséhez a kormányzó hatáskörének megállapítása tekintetében.⁵² A bizottmány idejéhez képest az ügyek intézése nagymértékben lelassult, mert — Jósika véleménye szerint — Stuller irodavezető Kossuth nélkül a legegyszerűbb kérdésben sem mert dönteni.

mindnyájunkat mosolygásra indított. A kormányzó honvéd attilában s fejér tollas kalapban; Horváth püspöki papi ruhában, Szemere fekete attilában, és zöld tollas kalapban; Batthyány cifra nemzetiségi őrnagyi köntösben; Duschek egy kikölszönzött fekete bő átilában és régi dicastériális fekete kis kalpagban; én szinte külön kopott fekete átilában és fekete tollas alacsony kalapban; — végre velünk Záborszky, mint a minisztertanács tollvivője, nagy prémes kalpagban. Szemere szétnézve, furcsa társaság, mondá...” *Vukovics* 486.

⁵¹ *KLÖM XV.* 24. (1. jegyzet). Nyáry gyors cselekvését megmagyarázza régről datálódott ellentéte Kossuthal, Debrecenben keletkezett kapcsolata a békepárttal. Egyes híresztelések szerint komoly béketerveket forgatott fejében, és nemcsak a régi konzervatív párt embereivel lépett ennek érdekében kapcsolatba, hanem még Windisch-Grätzet is megkereste volna Görgei Artúrral egyetértve, éppen a régi konzervatívok útján. Batthyány Kázmér emlékirataiban részletesen kitér erre, megjegyezve, hogy mindez nem bizonyított, és Nyáry hazafisága kétségtelen tény. *Tóth Lőrinc* II. 52. (*Kemény* 68. is megemlékezett erről az üzenetről Kovács Lajossal kapcsolatban: „A cédulának tartalma csupán egy intés volt Pázmányhoz, hogy Windisch-Grätz herceg most könnyen kibékíthetné az országot, mert a képviselő urak meghőköltek.”) Jósika, az egyik felsőház részéről delegált bizottmányi tag csupán annyit ír, hogy Kossuth lemondott és néhány más bizottmányi tag — pl. Nyáry — „nem mutatkoztak többé Kossuthnál”. Mások meglátogatták egyszer-kétszer a kormányzót, aki kérte is őket, hogy a minisztérium kinevezéséig vigyék tovább a hivatalt vele, de ehhez az illetőknek az ügyek összetorlódása miatt nem sok kedve volt. *Jósika 1851.* I. 143. Duschek szerint is a bizottmány „sogleich faktisch aufgelöst” a kormányzó kinevezése után. *Duschek-per* fol. 220.

⁵² *Jósika 1851.* I. 143. szerint is „Kossuth aber war gezwungen, in seiner Person Alles in Allem zu sein und eine Art von Dictatur auszuüben...”; *Kemény* 131. (Sorai a bizottmány és a minisztérium idejére egyaránt vonatkoznak.)

A minisztérium csak első ülése után, május 3-án küldte ki rendeletét a törvényhatóságokhoz arról, hogy újra az egyes minisztériumokhoz küldjék be jelentéseiket.⁵³

Kossuth még a nyilatkozat kihirdetése előtt, az általa miniszterségre alkalmasnak gondolt személyeknek sorra elküldte felkérő leveleit. Elsősorban olyanokat válogatott ki, akik az elmúlt nehéz időkben nem bizonyultak sem egyik, sem másik oldalon szélsőségesnek, s népszerűek is voltak hazafias tetteik révén az ország előtt.⁵⁴ Április 16-án ment el a levél Görgei Artúrnak a hadügyi tárca vitelére való felkéréssel azzal, hogy egyben fővezéri posztját is megtarthatja. Görgeinek a kormányhoz való csatlakozásáig a volt miniszter, Mészáros Lázár intézi az ügyeket — írta levelében Kossuth.⁵⁵ Ugyanezen a napon kelt a gr. Batthyány Kázmérnak fogalmazott levél, őt a külügyi poszt elvállalására kívánta rávenni a kormányzó; ő mint kormánybiztos szerzett érdemeket.⁵⁶ A Szemeréhez írott levél szintén 16-án kelt. Ebben a belügyi tárgyak ellátására kérte fel, hivatkozva ez irányú tapasztalataira. A rendőri ügyek is a belügyminiszter hatáskörébe kerültek, hasonlóan 1848-hoz.⁵⁷ Arról nincs ismert adatunk, hogy Kossuth külön levélben kérte volna fel miniszterelnöknek Szemerét. Voltak olyan híresztelések, hogy a kormányzó sokáig reménykedett az elnöki poszt kézben tartásában. A pártok — radikálisok és békepárt — egyaránt tiltakoztak ez ellen. Valóban probléma kerekedett volna abból, hogy az uralkodói jogokat gyakorló kormányzót bármely bukott kormány magával ránthatta volna, vagy ha nem, miniszteri felelőssége a nemzetgyűléssel szemben nem érvényesült volna.⁵⁸ Visszatérve Szemeréhez; április 20-i válaszelevelében ő is csak a belügyi tárcáról ejt szót, problémáit ezzel kapcsolatban fejt ki. A miniszterelnökség vállalására vonatkozó feltételeit részben a saját, részben mások visszaemlékezéseiből ismerjük. A 20-i levélben felvetett kérdések a kormányzó és a minisztérium viszonyára vonatkoznak, amelyekről korábban szóltunk. Szemere szabódott, egyrészt családi bajaira, másrészt a minisztérium körüli határozatlan, bizonytalan helyzetre hivatkozva.⁵⁹ Amint említettük, a kormányzó és a minisztérium hatáskörének elválasztására vonatkozó

⁵³ *Közlöny*, 1849. máj. 3.

⁵⁴ Vukovicsnak egyszer e kérdéstről így nyilatkozott: „... igaz, hogy azok, kik Debrecenbe jöttek, a nemzeti ügy vonalán belől állanak mind, s mégis lehetnek kivételek a parlamenti viszonyoknál fogva, így valamint egy felől Madarászt, más felől Kovácsot és Kazinczit lehetetlenek tartja ez időre” (a kormányban). *Vukovics* 491—492.

⁵⁵ *OHB* 1849:5678. eln. sz. Debrecen.

⁵⁶ *Uo.* 1849:5699. eln. sz. Debrecen.

⁵⁷ *Uo.* 1849:5700. eln. sz. Debrecen.

⁵⁸ *Vö. Varga Zoltán* 180. (47. jegyzet), 178—180. A miniszterelnöki és az államfői jogkör elválasztásáról a radikálisok véleménye: a kormányzó magasabb rendű felelőssége miniszteri felelősséggé degradálódik és bármely bukott kormány magával ránthatta; a békepárté: az uralkodói jogok gyakorlása nem fér össze a felelősség miniszteri szinten való alkalmazásával.

⁵⁹ *Seress* 26—27. 1849. ápr. 20. Miskolc. E levélben talán a miniszterelnöki posztról is szó van: „Azt, hogy a kormányzó elnököljön a minisztériumban, rendén találom, úgy kell lenni, de tárcát nem vállalhat a felelősség igazi eszméje szerint.”

vitákban Szemere kikötése a miniszterelnöki poszttal kapcsolatban az volt, hogy konkretizálják a hatásköröket az összeütközések és a kormányzó egyeduralmának megakadályozása céljából. 1853-ban olyan feltételre is emlékszik Szemere, miszerint ő kikötötte volna, hogy Görgei vagy csak miniszter, vagy csak fővezér legyen, de a kettő egyszerre nem.⁶⁰

E három személyiséghez írott levelek feszes stílusban íródtak. Egészen más a hangvétele a Vukovicshoz és a Csányhoz írottaknak: „Barátom! Először meghívlak résztvenni a minisztériumban, melyik tárcát, azt majd elcsináljuk együtt, de ne vond el magad a szabad Magyarország első minisztériumából” — kapacitálta Vukovics Sebőt április 18-án.⁶¹ Csányval együtt tanakodott a tárcák elosztásáról levelében. Április 20-án a következő volt elképzelése a kormány tagjairól: belügy — Szemere, külügy — Batthyány, hadügy — Görgei, pénzügy — Duschek, közlekedés — Csány, igazságügy — Vukovics vagy Perényi, kultusz — Perényi vagy Horváth Mihály, kereskedés — egyelőre betöltetlen. „Kérlek, Isten és a haza nevére — írta Csányinak — ne tagadd meg tőlem a minisztériumba belépésedet!”⁶² Panaszkodott Csányinak egyedüllétéről a kormányzásban, s hogy egyes felkérteknek — például Szemere — valósággal könyörögnie kell az igenlő válaszáért. Ezekben az áprilisi napokban a majdani miniszterek közül egyedül Duschek tartózkodott Debrecenben. Ő szakértelmére való tekintettel került be a kormányba, feltételeket szintén támasztott, elsősorban a Pénzügyminisztériumban szolgáló régi kormányzói hivatalnokok érdekében.⁶³

Kossuth április 22-én egészen készen mondta „combinatioit”, de még ekkor is egyedül végezte a kormányzási feladatokat.⁶⁴ Vukovics szerint, aki április 30-án érkezett meg Debrecenbe, ekkor sem volt eldöntött a miniszteri névsor. Kétséges volt a kereskedelmi és a vallásügyi tárca. Perényi és Horváth Mihály neve mellett felmerült Jósikáé és Bezerédj Istváné is, de végül személyi kvalitásai és vallása miatt Horváth mellett döntöttek.⁶⁵ Kereskedelmi minisztert egyáltalán nem sikerült jelölni, noha több személy is szóba jött: Beöthy Ödön, Irányi Dániel, Trangous

⁶⁰ Szemere 1853. II. Abt. 65.

⁶¹ KLÖM XV. 28.

⁶² Uo. 66.

⁶³ Duschek-per fol. 222—223. Duschek a maga szerepét igen eltúlozta: állítólag több országgyűlési békepárti képviselő küldöttség élén kérte őt a tárca elvállalására. Kossuth ragaszkodását is színesen ecsetelte: fol. 220—221.

⁶⁴ Közlöny, 1849. ápr. 26. A hadsereg szaporításáról és a csajkás kerület felosztásáról előterjesztett törvényjavaslatok bevezető szavaiból is kitetszik ez.

⁶⁵ „Én és Duschek feltétlenül Horváth mellett nyilatkozánk épen azon okból, mert catholicus püspök. Szemere e miatt ellenzé, mivel a protestánsokra rossz hatást tenne. Mire megjegyzénk, hogy a kormány két főnöke, a miniszterelnök és a kormányzó protestáns lévén, — a catholicusok iránti tekintet méltányossá teszi, hogy egy püspök legyen a kormányban, mi Horváthtal annál inkább történhetik, mert egyénisége is, mint hazafi és szabadelvű emberé, teljes biztosítékot nyújt. Kérdezém Szemerét, hogy tehetségre nézve ad-e Perényinek elsőbbséget, mire nemmel felele, Perényit igen munkátlan embernek állítván. . .” Vukovics 483. Bezerédjhez: Beér—Csizmadia 544.

Lajos, Fülepp államtanácsos, s állítólag Perczel Mór.⁶⁶ A betöltetlen kereskedelmi tárca ügyeit helyettesként a külügyminiszter látta el, illetve ellenjegyezte az e tárgyban kiadott kormányzói rendeleteket. Sok munkát nem adott a háborús időben a kereskedelemügy. A nevek legtöbbször 1848 végén, a bizottmányi átszervezés idején is felmerült. „A forradalom nem hozott elő új embereket; a régiek legkitűnőbbjei elnémultak vagy elfutottak” — írta Szemere Kossuthnak április 20-i válaszában. Noha Kossuth még április 16-án írt felkérést Görgeinek, a május 1-i kormányzói nyilatkozat szerint a hadügyminiszter személye iránt később tesz majd javaslatot. Kossuth végül május 8-án közölte, hogy Görgeit kérte fel e tárca vállalására. Mivel Görgei fővezér is volt, s ettől őt megfosztani Kossuth nem akarta seregbeli népszerűsége miatt, helyettesül Klapkát rendelték Debrecenbe. A hadügyminiszter nevében teendő miniszteri ellenjegyzések ez időben Batthyány Kázmér feladatát képezték.⁶⁷ Mészáros ideiglenes hadügyminiszter, altábornagy május 6-án átadta hivatalát a Debrecenben megjelent helyettesnek, Klapkának.⁶⁸ Görgei fontosabbnak tartotta jelenlétét a hadseregnél, amely személyes súlyának igazi alapját adta. Debrecenben csak május 28-án, Buda bevétele után jelent meg, azonban hamarosan, 8-10 nap után újra a táborba indult.⁶⁹

A miniszterelnök feltűnést keltő programjában, amelyről már szoltunk, konkrét irányvonalat, határozott intézkedéseket nem adhatott. Ennek okát részben a minisztériumi szervezet befejezetlenségében, részben az eszközök és lehetőségek elégtelenségében jelölte meg. Úgy ítélte meg, hogy „igyekezet és akarat” van bőven, s munkájuk biztosítéka a nemzetgyűlés támogatása, amelyben nem kételkedett. A nevezetes három programpontra, a kormány forradalmisága, republikai és demokratikus iránya — mint említettük — megdöbbenetete a kortársakat, de nem elhanyagolandó körülmény, hogy a Ház *akkor*, a beszéd idején, minden egyes jelző elhangzása után „kitörő tetszést, helyeslést, hosszan tartó éljenzést” produkált a napló tanúsága szerint.⁷⁰

Egyes források szerint a miniszterelnök „sajátságos eljárása” három hétig tartó kormányválságot idézett elő, s csak az egymásra torlódott események akadályozták meg, hogy a minisztérium lemondjon.⁷¹ A fennmaradt adatok nem bizonyítják ezt. A Közlöny, a hiányosan meglevő minisztertanácsi jegyzőkönyvi kivonatok, a minisztériumok működése mind a folyamatos, új erőre kapott adminisztratív munkát illusztrálják, ami erőteljes személyes torzalkodások esetén nem valósulhatott volna meg. Vukovics Sebő szinte nosztalgiával emlegeti visszaemlékezéseiben a „debreceni szép napokat”: „a miniszteri tanácsok nem voltak sehol oly őszinte

⁶⁶ Seress 41.; Vukovics 494., 516. Beöthy neve már nemcsak a bizottmány 1848. novemberi átszervezésekor merült fel, hanem — saját állítása szerint — az első minisztérium lemondásakor is. Kossuth valami olyat is közölt Vukovicssal e tárcáról, hogy azt nem nemes egyénnel kívánja betölteni.

⁶⁷ Kormányzó, Elnöki 1849:6699. k. eln. sz. máj. 7.

⁶⁸ Közlöny, 1849. máj. 8.

⁶⁹ Szeremlei 1876b II. 164—165.

⁷⁰ Közlöny, 1849. máj. 3.

⁷¹ Batthyány Kázmér emlékiratai alapján: Varga Zoltán 187.

szelleműek, az ügy győzelmébe oly teljes bizodalmuak, és sehol sem szerette a kormányzó a minisztereket együtt látni úgy, mint Debrecenben. Május hava volt, melyben az elmék ittasok valának még az áprilisi győzelmektől. . .”⁷²

A hétfői és csütörtöki rendes minisztertanácsi üléseken kívül, amelyről még a május 2-i ülés határozott, majdnem naponta egybegyültek a miniszterek. Este 6 órától olykor éjfélig is üléseztek. Kossuth minden nevezetes hadi tudósítás kézhezvétele után egybehívta őket, s általában minden kormányzati kérdést közösen beszéltek meg.⁷³ Kemény Zsigmond és Duschek emlékezéseikben azt hangsúlyozták, ami Kossuth elsődleges szerepére utalt. Egyes adatok fényében azonban úgy látszik, Kossuthnak nagyon is figyelnie kellett arra, hogy értesül-e minden fontos ügyről, ami tisztéhez tartozik.⁷⁴ Az új állampecsétet a nyilatkozat kihirdetése után hamarosan használták. A korona nélküli címer körirata „a magyar álladalom pecsété” volt.⁷⁵

A miniszterek fizetése az 1848-asnak megfelelő mértékben május 1-től járt. A kormányzóé április 20-tól, mégpedig évi 200 000 Ft. Ez a nádor évdíjához járt közel. Erre a képviselőházban 1849. május 30-án tett indítványt Palóczy László borsodi képviselő. (Ugyanekkor ugyanő javasolta, hogy a kormányzóhoz méltó szállást keressenek Budapesten.)⁷⁶ Kossuth nem kívánt volna magának többet a miniszterelnöki 20 000 Ft-nál, de — ahogy Szemerének írta — „nyakamra toltátok a nagy fizetést, s vele a nagy kint”.⁷⁷ A magas fizetés elfogadása egyike volt azoknak a vádaknak, amelyekkel Szemere miniszterelnök és mások Kossuthot illették. A pénzügyi vonatkozásokkal kapcsolatban megemlítjük, hogy a minisztériumoknak már májusban hozzá kellett volna kezdeni az 1849. évi második félévi költségvetés elkészítéséhez. Erről azonban nem találtunk adatokat a minisztériumok anyagában.

Az új adminisztráció felállítása magával hozta a hivatalnokok válogatását, ezzel kapcsolatban az igazolási eljárás megindítását. Az 1849. május 2-i minisztertanács az egyes miniszterek belátására bízta, hogy igazolási eljárás után, rövid úton

⁷² Vukovics 192.

⁷³ Uo. 486.

⁷⁴ Kossuth máj. 24-én kérte a felső- és a képviselőházat, hogy határozatait küldje meg a kormányzói irodába is. Noha ez kötelességük lett volna, Kossuth még magyarázatot is fűzött kéréséhez: egyes miniszterek távolmaradása esetén felvilágosítással szolgálhat vagy intézkedhet, amelltt ügyelni kell a nemzetgyűlés és a kormány intézkedéseinek összhangjára. *Kormányzó, Elnöki* 1849:7399. k. eln. sz. E levél „párja” az, amit a miniszterelnök intézett a nemzetgyűléshez: kérte, hogy ha a kormányzó távol van, vele közöljék a külföldre szóló utasításokat, katonai jelentéseket, hogy szükség esetén felvilágosítással szolgálhasson. Uo. 1849:7060. k. eln. sz. máj. 16. Ezt a kérdést is külön szabályozni kellett volna a Házban és a minisztériumban.

⁷⁵ Egy ápr. 25-i iraton pl. már használta a kormányzó: *Pm, Pénztári* 1849:4736. pü. sz., 6140. k. eln. sz.

⁷⁶ Uo. 1849:6008. pü. sz. máj. 16. *Pm*, a főpénztári fióknak. Szemere 20 000, a külügyminiszter 16 000, a többiek 12 000 Ft-ot kaptak. Uo. 1849:7442. pü. sz. jún. 1. *Pm*, a főpénztári fióknak; *Közlöny*, 1849. jún. 1. Palóczy indítványának eredetije érdekes módon Duschek perének egyik melléklete. *Duschek-per* fol. 459.

⁷⁷ *KLÖM XV*. 481—482. Kossuth válasza Szemere leveleire, 1849. jún. 7.

döntsék el, kit lehet újra alkalmazni azok közül, akik Debrecenben nem teljesítettek szolgálatot. A kérdés minisztertanácsi előadója Duschek volt, aki az ügyet annál is inkább szívesen kezelte, mivel minden lehetséges eszközzel igyekezett menteni az esetleg vétkes, volt kormányzékai tisztviselőket. Noha a közvélemény legszívesebben egy külön e célra létesített igazoló bizottságot látott volna az ügyben tevékenykedni,⁷⁸ Duscheknek sikerült elérni, hogy az igazolási eljárást minden miniszter a saját hatáskörében bonyolítsa le. A minisztertanács előtt azzal érvelt, hogy így majd sikerül elkerülni az első minisztérium idején elkövetett szervezési hibákat, de elsődleges — és be nem vallott — indoka a hivatalnokok mentése volt. A miniszterek csak vita után fogadták el ezt a megoldást.⁷⁹

A május 31-i rendelet értelmében 1) a régi kormányzékai, a minisztérium által 1848-ban sem alkalmazott hivatalnokok — ha nem bűnösök — 1849 végéig kapják a törvény által biztosított teljes fizetésüket, ez után nyugdíjazni kell őket; 2) a Pesten maradtak — akár kaptak erre parancsot, akár nem — a miniszterek elbírálása szerinti időponttól kapnak újra fizetést a minisztériumtól; 3) a nem alkalmazott volt minisztériumi hivatalnokok — ha nem bűnösök — a régi nyugdíjrendszer szabályai szerint nyugdíjaztatnak.⁸⁰ Ez a Duschek által fogalmazott néhány pont szellemében igencsak eltér a május 2-i minisztertanácsi irányelvektől, amely kimondotta: „csak azokat tekinti alkalmazhatóknak, kik a nemzeti kormányt nem hagyták el, midőn székhelyét megváltoztatta”. A hivatalnokok szoros kötelességévé tette, igazolják magukat arra nézve, „hogy az ellenség által megszállott helyeken önkényt nem maradtak”. Ezzel szemben a pénzügyminiszteri rendelet expressis verbis nem szól igazolási kötelességről. Legfőbb problémája, hogy kinek, milyen időponttól kezdve jár újra fizetés. Hasonlóképpen furcsa, hogy Duschek olyan rendeletekről beszél, amelyek értelmében egyes tisztviselők Pesten maradási parancsot kaptak volna. A minisztereknek akkor debreceni kiküldetési parancsokat kellett osztogatni — más kérdés, hogy ez kapkodva, körültekintés híjával történt —; maradásra egyedül Duschek biztatta tisztviselőit. A minisztérium úgy intézkedett, hogy a Pesten maradt hivatalnokok a kormány Pestre küldött kormánybiztosánál, Irányi

⁷⁸ Gánóczy József postaosztályi fogalmazó (volt ORPO-hivatalnok) az ellenség uralma alatt Pesten maradt hivatalnokok igazolása végett egy bizottmány felállítását javasolja a miniszterelnöknek. 1849. jún. *Kormányzó, Elnöki* 1849:8130. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 540.

⁷⁹ 1850. júl. 12-i kihallgatása: *Duschek-per* fol. 561.

⁸⁰ *Duschek-per* fol. 270. 1849. máj. 31. 115/PM sz. (elnöki); *KLÖM XV.* 445—446. Érdemes összehasonlítani azzal a változattal, amit a per során a volt pénzügyminiszter előadott. Eszerint az általa 1849-ben kinyilvánított elvek: 1. minden miniszter önálló bírása (selbständige Richter) hivatalnokainak; 2. egy tisztviselőre nézve sem lehet hátrányos a hg. Windisch-Grätz alatt teljesített szolgálat; 3. a bűnösnek talált, elbocsátandó hivatalnokok között különbséget kell tenni aszerint, hogy szolgált-e 1848. márc. előtt. Ha nem, rá nem vonatkoznak az 1848-as törvények fizetésbiztosító rendelkezései; 4. minden 1848. márc. előtti juttatást továbbra is fizetni kell, tekintet nélkül arra, hogy az illető a birodalom mely részében szolgált; 5. az osztrák államadósság kamatait folyamatosan jóvá kell írni. *Duschek-per* fol. 561—562. Ezeket az elveket Duschek nem merte volna kimondani a magyar minisztériumban, az osztrák bíróság előtt viszont ebben tetszelgett. A fenti pontok az osztrák igazolási elvekhez álltak közel.

Dánielnél jelentkezzenek, majd személyesen Debrecenben adják elő mondanivalójukat a minisztereknek. Ez nagyon hátrányos volt azokra a kishivatalnokokra, akik családi okokból maradtak Pesten. Ők pesti igazoló bizottmány felállítását kérték,⁸¹ erre azonban nem került sor. Duschek a maga részéről külön pénzügyminiszteri biztost — Záborszky Alajost — küldött Pestre ottani hivatalnokai mentésére. Az Irányi által letartóztatottak kiszabadítása iránt is tett lépéseket. Noha Irányi pesti kormánybiztos és egyes minisztériumok igen szigorúan jártak el az igazolások terén — pl. Szász Károly a kultuszminisztériumban —, a nem egységes elvek szerinti igazolás nem hozta meg a várt eredményt. Ehhez járult még az is, hogy a legújabbban alkalmazottak között — Duschek kifejezetten törekedett erre — többen voltak a Függetlenségi Nyilatkozat ismert ellenzői. A kormány adminisztrációját ezek az elemek fellazították, s a hamarosan bekövetkező nehézségek idején az első jelre cserbenhagyták a hivatalt. Szomorúan kell megállapítanunk: az 1849. őszi osztrák igazolások következetesen és irgalmatlanul szigorúak voltak.

4. VISSZAKÖLTÖZÉS PESTRE. A FŐVÁROSI HETEK

1849. május 31-i kelettel jelent meg a miniszterelnök utasítása a hivatalos lapban a kormány székhelyének Budapestre való áttételéről, s a hivatalos levelek ide küldéséről.⁸² E közlés mögött — mint általában minden esemény mögött ekkoriban — nézeteltérések, korábbi viták rejtőztek. Szemere a képviselőházban tett bejelentésben őszintén kimondta, hogy ő „nem volt volna azon véleményben, hogy változtassa meg a ház üléseinek helyét”, ha e mellett több erkölcsi és politikai ok nem lenne.⁸³ Nemcsak Szemere, többen ellenezték a Pestre való visszatérést. Görgei részletesen kifejti emlékirataiban erről való felfogását. Ő Komáromot ajánlotta a kormány szállásául annak felmentése után, mint jól védhető és biztos helyet. Szerinte Buda — a falak legújabbban történt leromboltatása után — éppen olyan védtelen helységgé vált, mint Debrecen. Kossuthnak viszont az volt a véleménye, hogy a népnek eleget kell tenni, mert a hagyomány szerint az uralkodik igazán az országon, aki a fővárosban székel. A Debrecenbe való szomorú menekülés után diadalmenetben kívánt visszatérni Budapestre.⁸⁴ A pszichikai hatáson kívül is volt célszerűség abban, hogy a fővárosba és nem egy másik vidéki városba ment a kormány. Ott várt a központi adminisztrációra a megszokott épületekben az iratanyag, a levéltárak zöme, a segédhivatali személyzet és számos más segédeszköz, amelyek nélkül csak zökkenővel folyhatott az ügyintézés. Ezt a fontos körülményt egyébként a miniszterelnök is elismerte említett nemzetgyűlési bejelentése során.

⁸¹ Jámbor László: Nyílt levél miniszterelnök úrnak. *Márctius Tizenötödike*, 1849. máj. 15.

⁸² *Közlöny*, 1849. jún. 1.

⁸³ Uo. 1849. jún. 2.

⁸⁴ *Görgey* 112. Hasonlóan rossz lépésnek tartotta a visszaköltözést: *Jósika 1851*. I. 87—89.

Kossuth Pestre való visszatérési szándéka szilárd volt, s a debreceni napok kezdetétől várt erre. Igaz ugyan, hogy a költözés időpontjában, június elején nagyon közel cirkáltak a keleti országrészben az orosz csapatok, de április 25-én ez még nem volt döntő hatással e kérdésre, amikor Irányi Dániel Kossuthtól teljhatalmú kormánybiztosi megbízatást kapott Pest területére.⁸⁵ Feladata az volt, hogy biztosítsa ott a kormány jelenlétét, próbálja megteremteni a kormányadminisztráció újbóli működése feltételeit és kezdje meg a hazaáruló elemek felelősségre vonását. A működésképtelen városi hatóság munkáját is ellátta, s több rendőri biztos tevékenységét irányította. A rendőri biztosok a megszűnőben lévő Madarász-féle rendőrség embereiből tevődtek ki. Az ORPO szintén küldött Pest felé embereket az előnyomuló magyar csapatok nyomában. Irányi nagyobb horderejű feladatokat is végzett, például százezres nagyságrendű pénzüsszegeket kellett szereznie katonai célokra.⁸⁶ Irányi pénztárnoka az a Hajnik Pál volt, aki ezelőtt és ezután országos rendőrigazgatói tiszteet viselt, s Pesten az új, Szemere-féle rendőrség hídfőit és személyzeti bástyáit építette. Kossuth, Madarász, Szemere hivatalos kiküldöttei mellé miniszteri biztost küldött a félig felszabadult fővárosba Duschek is Záborszky Alajos személyében. Noha csak egyik — ténylegesen be nem töltött — tiszte volt a pénzügyi tanácsosság, Duschek választása — mint erről már szóltunk — emberi tulajdonságai miatt esett rá. Április 28-án készített utasítása szerint jelentést kellett összeállítania a harcok okozta károkról a pénztárak és levéltárak anyagában, valamint biztosítania kellett ezek anyagát. Hódolati nyilatkozatot kért a Pesten maradt pénzügyi hivatalnokoktól az új magyar kormányzat iránt, és Duschek pártfogásáról is biztosította őket. Igyekezett képet alkotni az ideiglenes osztrák kormányzat alatt hozott intézkedésekről pénzügyi vonalon.⁸⁷

Az eddig külön kormányzói rendelettel⁸⁸ debreceni tartózkodásra kényszerített hivatalnokok június elején indulhattak útnak a főváros és rég nem látott családjuk felé. A nemzetgyűlés május 31-én felfüggesztette üléseit, s úgy határozott, hogy legközelebb július 2-án ül össze. Június 5-én a kora esti órákban értek Pestre az első

⁸⁵ *Bm, Közig.* 1849:17. kfő, 1. tétel, 1849. jún. 6.; *Kormányzó, Elnöki* 1849:8286. k. eln. sz.

⁸⁶ Irányi kormánybiztosi működéséről közvetett adatokat nyerünk számadásaink egyes tételeiből. Máj. 12-i, jún. 9-i számadás. *Pm, Pénztári* 1849:5932., 8237. pü. sz. Hivatali szobák takarítása, rendőri biztosok fizetése együtt szerepel pl. egy 200 000 Ft-os összeg felvételének nyugtázásával a kereskedelmi banktól Aulich serege számára. Bővebben találunk adatokat kormánybiztosi működéséről a *Duschek-per* anyagában (a pénzügyletek oldaláról taglalja a kérdést), valamint a Szemere-féle miniszterelnöki levelezésben levő Hajnik Pál jelentésekben, aki egyéb vonatkozásban számolt be a biztossról. Ő részletes jelentést küldött pl. a pesti házak káraitól is. Lásd: *Szemere min. eln. iratai*.

⁸⁷ Záborszky május legelső napjaiban volt Pesten. Tevékenységét az osztrák hadbírótság úgy ítélte meg, hogy Duschek kívánságaitól elrugaskodva, nemkívánatos buzgóságot áruolt el a hivatalnokok hódoltatása terén, elsősorban a jogügyi igazgatóság esetében, amely egyöntetűen a magyar kormány ellen foglalt állást. *Hadtört. Itár, Kriegsg.* Pest, 1850—2/209. fol. 12—14. Erről lásd még *Duschek-per* von. részeit!

⁸⁸ Az engedély nélkül Debrecenből eltávoztottakat úgy tekintették, hogy lemondtak hivatalukról. Ápr. 27-i rendelet. *Kormányzó, Elnöki* 1849:6222. k. eln. sz.; *Bm, Debreceni iratok* 1849:256. sz.

minisztériumi fogatok. Este lelkes tömeg ünnepi kivilágítással fejezte ki örömét.⁸⁹ Másnap, június 6-án Irányi Dániel a ráruházott teljhatalmat a Belügyminisztérium „kezeibe” tette le.

Majdnem június vége lett, mire a fővárosba átköltözött minisztériumok elkezdhették munkájukat. Ez időre általában befejeződtek az igazolások és alkalmazások, úgy-ahogy berendezkedtek a hivatali munkaszobákban, s gyűjtögették, keresték, rendezték a szétszóródott, összezilálódott iratanyagot. Magától értetődik, hogy korszakalkotó tevékenységet nem lehetett várni a korábbi színvonalát el nem ért adminisztrációtól. Több vonatkozásban születtek azonban kiemelkedő intézkedések, rendeletek — gondolunk itt elsősorban az igazságügy terén eszközölt valóban gyökeres változásokat jelentő átszervezésekre. A legtöbb szándék, terv viszont nem jutott tovább a kezdeti stádiumnál. Nemcsak a hamarosan bekövetkező továbbköltözés volt az oka az eredmények elmaradásának, hanem a felső vezetésben uralkodó nézeteltérések, feszültség. Szemere miniszterelnöknek számos kifogása volt a kormányzó hivatali és emberi magatartásával szemben.⁹⁰ Sérlemzte ellenjegyzés nélküli intézkedések megjelenését, külön kormányzói levelek küldését a nemzetgyűlésnek; ezáltal — véleménye szerint — a közvélemény előtt napnál világosabbá válik, hogy a minisztérium a kormányzóhoz képest alárendelt helyzetbe került.⁹¹ A miniszterelnök mellett a

⁸⁹ Egy-egy előfogaton két hivatalnok utazhatott. *Kormányzó, Elnöki* 1849:7685. k. eln. sz. júl. 1. A Közlöny jún. 6-án rövid tudósító hírt közölt az érkezésről, majd 7-én részletes leírást ad a debreceni búcsúztatásról, az útról, a megérkezésről. Sok rosszindulatú pletyka született Kossuthnak a Pestre való quasi uralkodói bevonulásáról. Erről lásd: Kossuth Szemeréhez, jún. 7. *KLÖM XV*. 481. Az utazás előtt felmerült, hogy a hivatalnokok — a januári úthoz hasonlóan — előre megkapják a fizetésüket, a pénzügyminiszter azonban úgy vélte, hogy most a helyzet nem bizonytalan; a hivatalnokok csupán egyik állomáshelyről a másikra utaznak. Csak azok kaphatták meg Debrecenben a havi díjat, akik 1-én, 3-án és 5-én szoktak kapni, a többi 16-án már Pesten jutott hozzá a pénzéhez. Dusчек Ferenc Zoltán János belügyi államtitkárnak és a főpénztári fióknak 1849. máj. 31. *Pm, Pénztári* 1849:7350. pü. sz.

⁹⁰ Szemere több levelet intézett Kossuthoz, amelyek ugyan nem ismeretesek, de a válaszból lehet következtetni a miniszterelnök vádjaira. A válasz kelte jún. 7. *KLÖM XV*. 480—483. Emigráció alatt írt munkái megismétlik, kibővítik ezeket a vádakokat, különösen: *Szemere 1853*. III. Abt.

⁹¹ Ilyen, a nemzetgyűléshez intézett levél pl. a már idézett máj. 24-i, amelyben a kormányzó tájékoztatást kért. Vö. a 74. jegyzettel! Különösen élesen reagált Szemere a kormányzónak egy jún. 2-i, a hadügyminisztériumhoz intézett rendeletére, amelyben a többi minisztérium teendőire is kitért. Véleménye szerint az egésznek olyan jellege volt, mintha a kormányzó — egyedül — szabná meg a tehetetlen kormánynak a teendőket. „Nem tartom alkotmányosnak az eljárást. Nem tartom a minisztérium fenntartására munkálónak. Nem én, ki a formákat szigorúan ohajtom fenntartani, és minden eltérést megérzek, de mindenki célszerűtlennek, feltűnőnek tartja e módot. Gyámság alattinak mutatkozik a minisztérium így, mit én hajlandó vagyok elismerni, de a közönség előtt nem szabad neked, nem illik nekünk azt bevallani.” Jún. 3. *KLÖM XV*. 473—474. A szóban forgó rendelet: Uo. 458—459. A rendeletről a szerkesztő Barta István is elismerte, hogy „valóban szokatlan formában közzétett”, ugyanakkor Szemere idézett levele után megjegyezte: „E levél egyik fontos láncszeme annak a tervszerű és következetes tevékenységnek, amellyel Szemere — a minisztérium megalakítására irányuló tárgyalások elkezdése óta — Kossuth hatáskörének korlátozására, közvetlen kezdeményező erejének megbénítására, forradalmi lendületének a formák segítségével való megtörésére törekedett.” Uo. 474. (Kiemelés F. K. E.) Szemere furcsa magatartását, amely ötvözte a bámulatnak és a gyűlöletnek, a segítségnek és a gáncsvetésnek Kossuth irányában, nem lehet mentegetni. Az viszont tény, hogy a

minisztérium valamennyi tagja — talán az egy Horváth Mihály kivételével — kifogásolta Kossuth olyan intézkedéseit, amelyeknél megkerülte az illetékes minisztert, minisztereket, vagy csak utólag értesítette őket. Vukovics Sebő több ilyen esetről számolt be visszaemlékezéseiben, s ezek megegyeznek a mások — Szemere, Duschek, Görgei — által leírt eseményekkel.⁹² A miniszterek tudta nélkül, de aláírásukkal jelent meg a június 27-i szózat az általános népfelkelésről és a keresztesháborúról, amelyről Kossuthon kívül csak Szemere volt értesülve.⁹³ A pénzügyminiszter az utolsó pesti napokban a Respublicából értesült arról a Szemere által ellenjegyzett, július 4-én keltezett kormányzói rendeletről, amely a közszükségleti cikkek vásárlásának megkönnyítése érdekében apróbb váltópénz (1-2-3-6 krajcáros pénzjegyek) kibocsátására hatalmazta fel a fővárost 500 000 pfért értékben. Duschek az eset miatt le akart mondani, de Kossuth nem engedte, mondván, hogy „nála nélkül a kormány lehetetlen”.⁹⁴

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hadügyminiszterrel, Görgeivel való ellentéteket, amelyek túlnőnek a minisztérium hatásköre érvényesítésének problémáján. Görgei — saját bevallása szerint — a miniszterséget nagyon jó alkalomnak tartotta arra, hogy véget vessen a Mészáros-féle hadügyminiszteri korszak „élhetlenségének”, a „slendriánoknak”, ennek értelmében szabott feltételeket is a tárca elvállalásakor: nem kívánt alkalmazni „tudatlanokat, ügyetleneket, gyávákat”; a rangbeli és hivatalbeli előléptetés csak érdem és nem szolgálati idő szerint történhet; miniszteri állása legyen önálló, ellentétben eddigi fővezéri posztjával, amelyről ezt — saját véleménye szerint — nem mondhatta el. Utóbbi célt szolgálta az a törekvése, amellyel véget kívánt vetni az egyes csapatvezérek

nemzetgyűlés nem Kossuth szuverén hatalmát mondta ki, hanem erősen körülhatárolt államfői megbízatást adott számára. Nem kérhetjük számon tehát a törvényes végrehajtó hatalom fejétől, hogy miért nem engedte át a teret — ahol ő személyében szintén felelős volt, hasonlóan a kormányzóhoz —, hogy „a forradalmi lendület, a közvetlen kezdeményező erő” érvényesüljék. Ezt akkor sem kellett volna tennie, ha történetesen a legigazibb elvi azonosság talaján állottak volna.

⁹² Szemere a Respublica c. lap megindításával ellene mondott annak az elvének, amely szerint a közvélemény előtt nem szabad kitergetni a kormány vitáit. A kulisszák mögötti eseményekről való tájékoztatásban segítőtársa Vukovics miniszter lett. Amint monográfusa megállapítja, Vukovicsot eme Szemerével való kapcsolata miatt ítélte el a marxista történetírás, figyelmen kívül hagyva következetes forradalmiságát. *Sarlós 1970. 9.*

⁹³ *Vukovics 524.* (Tévesen a jún. 27-i *Közlönyt* jelölte meg megjelenési helyül, pedig a 28-i adott helyt a közleménynek.); *Duschek-per* fol. 224. Horváth Mihály nem tért ki az aláírás körülményeire. Lásd: *Horváth Mihály 1871—1872. III. 207.*

⁹⁴ A rendelet: *Kormányzó, Elnöki* Vegyes, szám nélküli, 1849. júl. 4.; *KLÖM XV. 656—657.* A rendelet a *Közlönyben* júl. 14-én jelent meg már Szegeden, több más rendelettel együtt. (Vukovics tévesen pesti megjelenésre emlékezett.) A pénzjegyeket a város nem használhatta fel kiadásai fedezésére. Biztosítékul az államnál 1, 2, 5, 10 és 100 Ft-os állami pénzjegyeket kellett letennie, szintén félmillió értékben. Horváth Mihály nem írt a rendelet megjelenésének körülményeiről, s a rendeletet végrehajtottnak veszi. *Horváth Mihály 1871—1872. III. 320.* A pesti városi tanács júl. 6-án adott utasítást a terveknek megfelelő pénzjegyek kibocsátásáról. *MOL Filmtár, Pest városi jegyzőkönyvek, 1849. júl. 6. 6413. sz.* Az ügyről lásd: *Vukovics 524.; Duschek-per* fol. 225., 563. A város elkezdte a pénzjegyek készítésének munkálatait, de az ellenség bevonulása miatt a forgalombahozatal lehetetlenné vált. Erről lásd: *Faragó Miksa.*

önkényeskedésének, a tisztí kinevezések és előléptetések körüli protekciónak.⁹⁵ Ez a törekvése Kossuthot is figyelmeztette, aki számos önálló intézkedést foganatosított katonai téren a hadügyminisztérium tudta nélkül vagy utólagos értesítésével. Görgei egyébként csapatvezérként éppen olyan fegyelmezetlen módon viselkedett a központi irányítással szemben, mint amely viselkedésmód ellen szándékában állt fellépni miniszterként. Ez a tehetséges katona sohasem titkolta, hogy lenézi a nem hivatásos, „csak” lelkes, forradalom teremtette katonákat, és lenézte Kossuthot, aki civil kísérete élén a táborokban megjelent és vezér módjára parancsokat osztogatott.⁹⁶ A Függetlenségi Nyilatkozatot és az ennek talaján létrejött ideiglenes kormányzati formát nem ismerte el. Ezzel szemben állt Kossuth állandó törekvése a honvédelmi ügyek irányítására, esetlegesen a fővezérség betöltésére. Ez utóbbi kérdés 1849 nyarán óriási izgalmat idézett elő a nemzetgyűlésben, a miniszterek körében, a közvéleményben. Megosztotta az embereket; személyes torzszalkodásra, intrikákra adott alkalmat a végveszély idején.⁹⁷

A „központi” utasításokat negligáló Görgeit július 1-én a minisztertanács leváltotta fővezéri tisztéből, s helyette Mészároost és Dembinszkit tették meg fővezérnek, illetve vezérkari főnöknek. A kormány határozatát azonban Görgei serege, illetve a tisztikar nem akarta teljesíteni, s az éppen sebesült Görgeit helyettesítő Klapka olyan üzenetet küldött a haditanácsból július 4-én Pestre, hogy Görgei inkább marad a hadseregnél, s a miniszterséget leteszi. Ezt a javaslatot a minisztertanács július 5-én elfogadta. A fővezér Mészáros maradt; Görgeire az eddig is közvetlenül neki alárendelt első hadsereget bízták. A haditanácsból kelt levelek szerint ugyan Görgei engedelmséget fogadott a kormánynak, de ez nem bizonyult tartósnak.⁹⁸ Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a július 5-i minisztertanácsi határozat szerint a hadügyminiszteri intézkedéseket — egy új miniszter kinevezéséig — a kormányzó foganatosítja a külügyminiszter ideiglenes ellenjegyzése mellett.⁹⁹ Az elhatározás annyiban nem meglepő, amennyiben

⁹⁵ Görgei feltételei a Kossuthnak Görgeihez írott leveléből, 1849. máj. 12. *KLÖM XV.* 284—290.; e kérdésekről lásd *Görgey* 59., 60., 92., 98—99.

⁹⁶ A Görgei környezetében levő osztrák neveltetésű tisztek mulattak Kossuth egyszerű ruházatán, kíséretének tagjain — Szöllösyn, Rákóczyn, Stulleren —, ha a táborban megjelent. Sok hívet szerzett volna magának e katonák között, ha a régi tábornokok módjára ragyogóan öltözködik és ennek megfelelően viselkedik: *Jósika 1851.* I. 81. Szemere szerint Görgei és közvetlen környezete csúfolta Kossuthot, gúnyneveket adtak neki és családjának. Csúfolták a királyi páholy használatáért, azért, hogy a vasút „parade-kocsijában” a királyi biborszékben ültek, hogy a fővárosba majdnem uralkodói bevonulást tartott. Az is hírlett, hogy Görgei azért hagyta összerombolni a királyi palotát, nehogy Kossuth benne lakjék stb. *Szemere 1853.* II. Abt. 72—73.

⁹⁷ Lásd a júl. 25-i szegedi zárt ülés vitáit a visszaemlékezések alapján. *Beér—Csizmadia* 550—553. Kossuth emigrációja idején is hasonlóan vélekedett a fővezérség kérdésében: „Egy kézben kell tehát lenni a vezérletnek s a kormányzatnak... [A jövőre nézve] Ha én vagyok felelős, kell, hogy én legyek a vezér...” *Kossuth 1880—1882.* I. 105.

⁹⁸ *KLÖM XV.* 660—661.; *Vukovics* 520—521.; *Görgey* 308—309.

⁹⁹ *KLÖM XV.* 660—661. A külügyminiszter több tárca vonatkozásában meglévő ellenjegyzési „képessége” valószínűleg abból eredt, hogy őt tekintették a király személye körüli miniszter utódjának, aki több tárca hatáskörébe vágó ügyekben tehetett ellenjegyzéseket.

ismertek Kossuth aspirációi a katonai vezetésre, az azonban elképzelhető lett volna, hogy Görgeit — a korábbi hetek gyakorlata alapján — vagy államtitkára, vagy egy másik miniszter pótolja a hadügyi tárca ügyeiben. A kormányzó a szakszerű intézkedés céljából szaktanácsadót is rendelt maga mellé, Bayer ezredest, Görgei ún. jobbkezét, noha katonai irodája egyébként is rendelkezésére állt. Bayer nem teljesítette a rendelkezést, és nem hagyta el a katonai tábornokot.¹⁰⁰

Azok a június végi és július eleji napok, amelyekben a fenti események zajlottak, igen kritikusak voltak a minisztérium és a kormányzó viszonyára nézve. A miniszterek többsége ellenezte Kossuth fővezéri törekvését — kivéve például Csányt —, s ez feszültté tette az érintkezést köztük. Az igazságügy-miniszter emlékei szerint a debreceni bizakodó hangulatú minisztertanácsi ülések a múlté lettek. Pesten ugyan még gyakran tartottak összejöveteleket, de az elmenetel előtt „némi hidegség csúszván be a kormányzó és a minisztérium közé”, Szegeden Kossuth már nem szerette összehívni a tanácsülést.¹⁰¹ A minisztérium elvárta Kossuthtól, hogy mielőbb találjon alkalmas személyt a hadügyi posztra. A kormányzó előbb Damjanichnak ajánlotta fel a tárcát, majd július 14-én Aulich Lajos tábornokot nevezte ki Szemere ellenjegyzése mellett.¹⁰²

A minisztérium válsága olyan híresztelésekre és politikai próbálkozásokra is alkalmat adott, amely szerint egészen új minisztérium alakult volna. Minisztériumi kombinációkkal a június végi—július eleji napokban Pesten legalább olyan hévvel foglalkoztak, mint 1848. március—áprilisban vagy 1849. április—májusban. A hírek még az első szegedi időszakban is tartották magukat. A felmerült nevek mindegyike a békepártnak kedvezett volna: Lónyay Menyhért, aki a legjobban buzgólkodott az új minisztérium szervezésén, Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Lónyay Gábor. Az élen a tervek szerint ezúttal is Szemere állott volna.¹⁰³ A tervekből azonban konkrét esemény nem lett.

A minisztérium helyzete igen nehéz volt. A politikai viharok, háborús körülmények, gazdasági-pénzügyi nehézségek, a viszályokkal teli felső vezetés mellett csak megbízható hivatali személyzettel lehetett volna valamennyire is úrrá lenni a helyzeten. Mindeme problémák mellett állandó problémaként volt jelen az 1848-as törvényekkel elindított polgári átalakulás nyomán felmerülő államigazgatási, gazdasági reformok megvalósításának szükségessége.¹⁰⁴ Úgy látszik, hogy maga a minisztérium, élén Szemerével, nem látott más kiutat a nehéz helyzetből,

¹⁰⁰ Vö. *KLÖM XV.* 661.

¹⁰¹ Csány pártolásáról: Kossuthhoz írott júl. 9-i levele. *KLÖM XV.* 699. Vukovicsnak a júl. 1-i ülés után a kormányzó így kommentálta az eseményeket: „Meglátjátok, hogy hibáztatok, hogy nekem nem adtátok a fővezérséget.” *Vukovics* 520. A minisztertanácsi ülésekről: uo. 486., 492.

¹⁰² *KLÖM XV.* 702—704., 728.

¹⁰³ *Vukovics* 516. Ő a híreket Somogyi Antal tápéi képviselőtől hallotta. *Seress* 41.

¹⁰⁴ Vukovics keserűen kommentálta a Márczius Tizenötödike betiltásával kapcsolatban a sajtónak, a közvéleménynek a minisztérium iránti türelmetlenségét. Nagyon találóak következő szavai: „... hirtelen rendezés a közélet minden ágaiban, a még hátra maradt aristokratikus intézményrészek eltörlése, s minden organicus törvény, mint p. o. az egész civilis codex munkába vétele és előterjesztése oly gondtalan elbizottsággal követeltettek s napi renden lenni tekintettek, mintha a haza már megszervezve lett volna, s ily dolgozatokra megkívántató nyugalom kiviva.” *Vukovics* 514., 523—524.

mint a diktatorikus megoldást. Nem egyértelműen Kossuth személyére mutatott ez a problémafelvetés; elképzelhetőnek tartottak volna akár három diktátort is (vagy kettőt), Kossuth, Görgei és Szemere személyében.¹⁰⁵ A diktatúra dilemmája nemcsak személyi probléma volt; a Függetlenségi Nyilatkozat után bevezetett ideiglenes kormányzat csődje testesült meg benne. A rendkívül nehéz viszonyok miatt nem volt mód a kérdés nyugodt tanulmányozására, a lehetséges megoldások számbavételére, ehelyett a legkézenfekvőbb lehetőséget ragadták meg és boncolgatták a politikusok, a nemzetgyűlés tagjai, miszerint nem lenne-e üdvösebb a kettő, illetve három „kormány” helyett csupán egy? Nem lenne-e célszerűbb a harcmezőn, az államgépezetben az egymásnak ellentmondó, egymást nullifikáló intézkedések helyett egy intézkedés, még akkor is, ha ennek diktatúra a neve?¹⁰⁶

Teoretikusan a legtöbbet Szemere foglalkozott Kossuthhoz, Görgeihez írott leveleiben a diktatorikus megoldással, a gyakorlatban pedig a katonai helyzet súlyosbodása, a fővezéri poszt betöltésének szükségessége, a végkifejlet fenyegető kilátásai vetették fel a kérdést.

Szegeden július 21-én a kettős — kormányzó, minisztérium — „felelőség”, kormányzat miatt Szemere egy emlékiratban jelentette be Kossuthnak, hogy lemond a minisztériummal együtt, Kossuth pedig legyen diktátor. Véleménye szerint a kormányzó és a minisztérium együtt nem férhet meg, a kettő viszonya csak zűrzavarhoz vezethet. „Véleményem tehát az, nem kell ministerium, mivel az, ha kötelességét teljesíti, csak gátolja a kormányzót, felesleges; nem kell továbbá azért, mivel most minden hatalomnak egy kézben kell lenni, s ez dictatura, de ám ne éljünk e névvel, ha az gyűlöletes, hanem mondassék ki akképpen, hogy a kormányzó rendkívüli hatalommal ruháztatik fel bizonyos időre, vagy míg a veszély tart.”¹⁰⁷ Azt egy Görgeihez írott levélben is kifejtette a miniszterelnök, hogy akár Kossuth, akár Görgei viselheti a kizárólagos tisztséget — tekintettel eltérő, egymást kiegészítő képességeikre —, de „talán együtt is kormányozhatnának”, ha jól megértik egymást.¹⁰⁸ Kossuth július 25-i válaszában maradásra kérte Szemerét a nehéz helyzetre való tekintettel. Vádjait lesöpörve magáról, határozottan kijelentette, hogy nem akar diktátor lenni. „Emlékiratodban sok van, ami igen nagy figyelmet érdemelhetett volna akkor, midőn arról vala szó — alakíttassék-e

¹⁰⁵ Szemere elképzeléséről: *Vukovics* 525.; *Görgey* 120.

¹⁰⁶ Csány miniszter az egybehangzó intézkedések óhajta miatt békélt volna meg a diktatúrával. *Vukovics* szerint olyan levelet írt Kossuthhoz a katonai intézkedések zűrzavara miatt (júl. eleje), hogy „ha dictatúrára van szükség, mit ő maga is szívesen megismer [elismer], oszlattassék fel a minisztérium, de ő felelős miniszter neve alatt nem akar báb gyanánt néző lenni a mellett, mi a minisztérium ellen és nélküle történik”. *Vukovics* 522—523.

¹⁰⁷ *Steier é. n.* II. 119. Német változatát közli: *Szemere 1853.* III. Abt. 153—159. Barta szerint júl. 24-én kelt az emlékirat. *KLÖM XV.* 776. Szemere Görgeihez írott júl. 25-én kelt leveléből tudjuk, hogy a 21-én keltezett emlékiratot 24-én nyújtotta be Kossuthoz, aki 25-én elutazott. *Steier é. n.* II. 121. *Vukovics* szerint az emlékirat közvetlen kiváltó oka az volt, hogy a szegedi időszakban Kossuth több rendeletet és kormánybiztosi kinevezést tett, amelyet a minisztérium csak utólag tudott meg. *Vukovics* 528.

¹⁰⁸ *Steier é. n.* 121. Görgei rosszul idézte ezt a Szemere-féle ajánlatot: „... most itt a kedvező pillanat Kossuthot megbuktatni, és hogy csupán rajtam áll, a legfőbb hatalomban vele [Szemerével] osztozkodni...” *Görgey* 308.

minisztérium vagy nem? — de most mindennél károsabbnak tartom e szót *változtatása a meglévő kormánynak*. . . Keresztülvágják magukat rendeleteink? Ez nem áll. Én a mostani körülmények közt a miniszteri kormányzatnak egy elvét ismerem: senki se ismerje a formát ridegen főbb dolognak, mint egy vagy más tett szükségét, hanem tegyen és mindenki tegyen amennyit tud; és ki-ki feleljen arról, amit teszen . . . Dictatura jobb volna? — magam is hiszem. De lehetetlen, mert nincs dictator. Én nem leszek. Én sem hagyom ám magamat mindenre kényszeríteni. — Nem vállalok dictaturát. Ha mást tudtok tenni, megköszönöm.”¹⁰⁹

A nemzetgyűlés kérdéseket intézett a miniszterelnökhöz a kormány és a katonai vezetés, jelesül Görgei, közötti viszony mibenlétéről a július 21-i nyílt, a 25, 26 és 27-i zárt ülések folyamán. Kossuth távol volt Szegedtől — Görgeivel kívánt találkozni —, többen ennek tulajdonítják, hogy a nemzetgyűlésen — mint békepárti mesterkedés — elhangzott az a javaslat, hogy Görgeit tegyék meg újra fővezérnek. Szemere és Vukovics miniszterek felvilágosítása után elálltak a követeléstől, hiszen a miniszterek arról beszéltek, hogy éppen Görgei engedetlensége okozta a kormány és a katonák közötti egyenetlenséget. A miniszterelnök a július 27-i zárt ülésben kifejtette, hogy csak a rendkívüli hatalom segíthet, s ez polgári jellegű nem lehet. Szemere a tárgyalások után írt Kossuthnak és írt Görgeinek. Kossuthhoz írott levelében előadta, hogy „nem lehetett kikerülni őszintén előadni amik a vezérekre vonatkoznak, szintén előadni Görgei gyenge oldalait. . . Látszott a vitából, hogy midőn Görgeit sürgetik [kinevezni], a hadi dolgok ingatag vezérletéről akarnak szólni, mit neked tulajdonítanak. . . Figyelmeztettek, Görgei felé fordult nagyon a vélemény. S hogy a ház igazságos legyen, mindent *részletesen* elő kellett adnom, egész addig, hogy *rendkívüli hatalom* nélkül nincs mentesség. . . Te gondolkozzál arról, hogy legyen dictatura vagy legyen unitas a hadvezérletben.” Kossuth válaszában röviden érintette a problémát: „Ha a képviselőház vezéreket akar tenni — azt nálam nélkül kell tennie. — Én nem dictaturát fogok csinálni, hanem iziben resignálok, s aztán. . . no de az majd az ő gondjuk lesz. . . meg a népe. . .”¹¹⁰

5. A KORMÁNY SZEGEDEN

Visszatérve az időbeli eseményekhez, a hadműveleti helyzet alakulása miatt a kormány és a nemzetgyűlés újra arra kényszerült, hogy elhagyja a nemrég visszafoglalt fővárost. A szomorú hírt Kossuth személyesen jelentette be a Pesten először ülésező nemzetgyűlésnek július 2-án, a minisztertanács június 29-i határozata alapján. A nemzetgyűlés a távozás szükségességével egyetértett,

¹⁰⁹ KLÖM XV. 776—777. Kossuth több pontban ellene mondott az általa is elismert kormányzati elveknek: az összehangzó tevékenység minisztérium és kormányzó között elengedhetetlen volt; nem dolgozhattak külön-külön, egymástól függetlenül.

¹¹⁰ A júl. 21-i ülést lásd *Beér—Csizmadia* 448—465.; zárt ülések júl. 20—27 között: uo. 549—555. Szemere és Kossuth július 27-i levélváltása: *KLÖM XV.* 784—785. A dátum kérdésében vita van: 25-én vagy 27-én tárgyalta-e a nemzetgyűlés Görgei fővezérséget. Barta ellentétben van önmagával. *KLÖM XV.* 777., 784.

elhatározta az ülések elnapolását, az újbóli költözést, egyelőre a helység megjelölése nélkül.¹¹¹ A kormányzó katonai irodája július 1-én megrendelte Csány közlekedési minisztertől azt a 4 vasúti kocsit, amellyel Kossuth és a hivatalához tartozó személyzet július 2-án 11 órakor kívánt Ceglédre indulni.¹¹² A Cegléden levő Kossuthal a július 8-ig a fővárosban tartózkodó miniszterek levelezés útján tartották a kapcsolatot. E napokban három kormányról beszéltek az emberek: a kormányzó Cegléden, a minisztérium Pesten és Görgei, az önfejű parancsnok Komáromban.¹¹³ Ceglédhez topográfiailag legközelebb Vukovics lakott, ezért ő vette kézhez Kossuth leveleit és sürgőnyeit, s akár éjjel is összehívta tanácskozásra a minisztereket, Mészáros fővezért és Dembinszki vezérkari főnököt. Általában Csány lakásán gyűltek össze, aki nehezen mozgott köszvénye miatt. Az utolsó napokban a tényleges intézkedések Dembinszki szállásáról indultak ki, aki Mészáros neve alatt tett intézkedéseket.¹¹⁴ A minisztériumok június 29-e után rögtön hozzákezdtek az úti készülődéshez. A hivatalok költöztetésével az országos rendőrség foglalkozott — hagyományaihoz híven. Az első úti állomás Kecskemét lett, ide telepítették ki a kórházakat is. Igen sok „magánmenekült” is erre vette útját.¹¹⁵ Pesten ismét Csány László irányította a költözködés ügyeit; erre maga ajánlkozott a minisztereknek. Utasításait Kossuthtól vette. A kormányzó irodája felhívta a figyelmet a szállítási eszközök célszerű kihasználására: magánszemélyek sem a vasutat, sem a hajókat nem vehették igénybe, illetve csak másodsorban, az

¹¹¹ Görgei jún. 29-én arra kérte a kormányt, hogy az orosz—osztrák előnyomulás miatt vonuljon Nagyváradra az állampénztárral együtt, mert ő nem tudja biztosítani a fővárost. A jún. 29-i minisztertanácsi határozat alapján ezután a kormány képviselői (Csány, Kiss, Aulich) megegyeztek Görgeivel, hogy Komáromban 20 000 embert visszahagyva, egy korábbi terv szerint a Tisza—Maros vonalra vonul. A megállapodást nem tartotta be a főparancsnok-miniszter. Ez után került sor a főparancsnokságról való leváltásra. A jún. 29-i minisztertanácsi határozatot lásd a Görgeihez írott levélben: *KLÖM XV.* 620—621. E helyütt Szegedről van szó. A *Közlönyben* a határozat júl. 13-i kelettel júl. 14-én jelent meg, immár Szegeden. Ugyanebben a számban található a minisztérium közleménye a távozásról júl. 8-i dátummal.

¹¹² Szemere visszaemlékezései szerint többen arra kérték Kossuthot, hogy keresse fel Görgeit, és igyekezzen rábírni a Tiszához való felvonulásra. Ezért rossz benyomást tett Ceglédre való távozása a fővárosból. Sokan emlékeztek arra, hogy a visszatéréskor azt fogadta: „Élve többé nem hagyom el a fővárost.” Ugyanakkor Görgei népszerűsége nőtt, elsősorban júl. 2-án a szőnyi csatában kapott sebe miatt. *Szemere 1853.* II. Abt. 77—78. Asbóth írta alá a rendelvényt. *Kormányzó, Elnöki 54/Kossuth-misc.* A nemzetgyűlési ülés reggel 1/2 9-kor kezdődött, 10 után ért véget, a vonat 11-kor indult. Kossuth Ceglédre érkezését tanúsítják onnan júl. 2-ól keltezett levelei: *KLÖM XV.* 648.

¹¹³ Csány levele Kossuthoz, júl. 9. *KLÖM XV.* 699.; *Vukovics 522.*

¹¹⁴ *Vukovics 521., 526.*

¹¹⁵ Zoltán belügyi államtitkár pl. júl. 1-én jelölte ki azokat, akik kötelesek voltak Kecskemétre utazni. *Bm, Elnöki 1849:466.* eln. sz. júl. 6.; *ORPO Nem iktatott 181.* és 183/m. sz. júl. 4., 5. „Jól emlékszem arra az exodusra” — írta Mednyánszky Cézár. Két szekérvonat kötötte össze Pestet Szegeddel. Vastag porfelhő borította egész hosszában. „A kocsik tömve voltak képviselőkkel és hivatalnokokkal, nőkkel és gyermekekkel. Alattuk és mellettük a poggyászdarabok ezrei. . . Minduntalan összekerültek olyanok, kik máskülönben sohasem látták egymást. A lakás hiánya és a táplálkozás nehézségei — főleg a falvakban — groteszk helyzeteket teremtett.” *Mednyánszky 53—54.*

állami javak elhelyezése után.¹¹⁶ A miniszterek és a hivatali adminisztráció július 8—9-én hagyták el Pestet, a Kecskeméten és környékén tartózkodó személyek pedig ugyanekkor kaptak továbbindulási utasítást Rákóczi János miniszteri tanácsos és kecskeméti kormánybiztostól.¹¹⁷

Vukovics leírása szerint július 8-án éjjel ő, Szemere, Batthyány Kázmér és felesége Ceglédre indultak, a többiek már előbb eltávoztak. Duschek meg sem állt Szegedig, a pénzprések miatt. Július 9-én délután az orosz csapatok közeledésének hírére tovább indultak Szolnokra. Szemere még aznap reggel Pestre ment vissza. Kossuth és Batthyány Kázmér délután rögtön Szolnok felé indultak, Vukovics este, bejárva Mészárosot és Dembinszkit, akik Pestről akkor érkeztek meg. Szolnokról még éjjel továbbmenekültek újabb hadi hírek miatt, kapkodva, sietve, előfogat nélkül. Kunszentmárton felé vette útját Vukovics és Kossuth is. Onnan Szentesen át, ahol Kossuthot a nép nagy lelkesedéssel fogadta, Vásárhelyre érkeztek éjszakai szállásra. Kossuthot felesége is kísérte. Július 12-én délelőtt érkeztek meg Szegedre. Szemere és Csány itt érték őket utól, egyenesen Ceglédre érkezve. Szegeden fáklyás zenével tisztelték meg Kossuthot, aki azt felesége, Duschek, Aulich és Vukovics társaságában köszönte meg az erkélyről.¹¹⁸

Pesten július 11-én délután jelentek meg az osztrák lovasok, a fővárosban semmi ellenállásra nem találva. Csupán a Lánchíd fapallója (egy darabon) és a szolnoki vasút sínei voltak felszedve.¹¹⁹

Szegeden Kossuth kormányzó a törvényhatóságokhoz július 14-én körlevelet fogalmazott, amely szerint a kormány székhelye csupán hadműveleti okokból tétetett át Szegedre, s ez aggodalomra nem ad okot. Egyébként a magyar sereg győzelmét helyezte kilátásba az egyesült osztrák—orosz hadak felett.¹²⁰

Szemere miniszterelnök július 21-én, az országgyűlés első szegedi nyilvános ülésén tájékoztatta, tőle szokatlan részletességgel, a képviselőket — és az országot — a Pestről való távozás szükségességéről és a helyzetről. Kossuthhoz hasonlóan ő is nyugtatta a kedélyeket, mondván, hogy a fővárost elhagyni nem annyit tesz, mint a hazát elveszíteni, és a kormány csak a hadi események fő vonalát követi. Beszédében szólt a hadi helyzetről, a nemzetiségek lecsendesítésének szükségességéről, Magyarországnak mint önálló államnak Európa általi elismeretetéséről.¹²¹ A kormány és a nemzetgyűlés szegedi időszakához fűződik a polgári egyenlőség eszméjének megfelelő törvények megalkotása a nemzetiségek és a

¹¹⁶ Csány júl. 9-i id. levele Kossuthhoz: *KLÖM XV.* 699.; Nyílt rendelet a tiszai gőzhajókról, júl. 3.; *Kormányzó, Elnöki* 1849:9004. k. eln. sz.; Utasítás Csányhoz a szolnoki vasútról, júl. 1.: Uo. 1849:8853. eln. sz.

¹¹⁷ Kossuth levele a kormányhoz, júl. 8. Cegléd. *Steier é. n. I.* 256.; Utasítás Rákóczinak, *Kormányzó, Elnöki* 1849:8982. eln. sz.; *KLÖM XV.* 690. Dembinszki a kivonulás előtt foglalkozott a Lánchíd felrobbantásának gondolatával. Clark lebeszélte erről, mondván, hogy a hidat járhatatlanná tudja tenni a deszkázat leszédésével és srófok kivételével. *Vukovics* 526.

¹¹⁸ *Közlöny*, 1849. júl. 13.; *Vukovics* 526—528.

¹¹⁹ *Szeremlei 1867b II.* 222.

¹²⁰ *KLÖM XV.* 717—721.

¹²¹ *Beér—Csizmadia* 451.

zsidók jogairól (1849:VIII. és IX. törvény).¹²² Ezek az intézkedések az utolsó pillanatban történtek, kezdettől fogva aktuálisak lettek volna, a késedelem miatt azonban csak morális jelentőségük volt; az események fővonalára nem hatottak. A szegedi ülésszakon, július 28-án szavazták meg az újabb 60 millió hitelt a hadjárat és az ország életének további folytatásához.

6. A KORMÁNY UTOLSÓ NAPJAI. ARAD, LUGOS. GÖRGEI TELJHATALMA. VILÁGOS

A katonai vezetés már korábban részletezett nehézségei nem csökkentek. A nemzetgyűlési viták után a július 29-i minisztertanács több katonai vezetésre vonatkozó határozatot hozott. Mészáros Lázár altábornagyot felmentették a fővezérség viselése alól; egyébként már 24-e előtt benyújtotta lemondását, intézkedéseinek negligálása miatt. A Szeged környéki csapatok fővezérletével ideiglenesen továbbra is megbízták.¹²³ Ez a minisztertanácsi ülés 30-án hajnalba nyúlt át a fontos és sürgős témák elintézésének szükségessége miatt. Az ülésen arról is döntöttek, hogy Szemere miniszterelnök és Batthyány Kázmér Görgei táborába mennek, és folytatják a Görgei által az orosz csapatokkal megkezdett tárgyalásokat, valamint ellenőrzik Görgei katonai és politikai lépéseit.¹²⁴ Bónis Sámuel, a Görgei-táborba kiküldött kormánybiztos jelentése szerint a sereg Rimaszombatba érkezésekor két tiszt jelent meg az oroszok táborából békeajánlattal, mely szerint a tábornokok és a magyar tisztek addigi rangjukkal átvétnének az orosz hadseregbe, vagy ha azt kívánnák, személyes szabadságukat biztosítanák. A honvédek választhattak volna az ajánlat szerint a fegyver letétele és az osztrák hadseregben való további katonáskodás között. Görgei gondolkodási időt kért a válaszhoz, de szóban úgy nyilatkozott, hogy Magyarország inkább orosz uralkodót fogadna el, mint osztrákot. A gondolkodási idő alatt parancsnokait kérte fel nyilatkozatra, mivelhogy őt a kormány leváltotta, a tisztek újraválasztották parancsnokuknak, s így válaszáat az övékéhez akarta igazítani. A válasz olyanformán született meg, miszerint a Görgei vezénylete alatt álló hadsereg az 1848-as törvények (nem a Függetlenségi Nyilatkozat) alapján áll, s fegyverét nem teszi le, amíg e törvények érvényességét nem biztosítják (valószínűleg elsősorban az osztrák uralkodó).¹²⁵

¹²² 1849. júl. 28-án fogadták el a törvényeket. A törvények szövegét és az előzményekre vonatkozó adatokat közli: *Beér—Cszimadia* 861—873. A *Közlöny*-beli közlés dátumát, 29-ét jelöli meg több helyütt: *KLÖM XV.* 803. A minisztériumot is érintő pontjai vannak a szerbekkel való megbékélés tervezetének, amelyet még Pesten, jún. 14-én tárgyalt a minisztertanács. Ügyeltek volna eszerint a szerbek arányára az országos hivatalok betöltésében; görögkeleti osztályt létesítettek volna a vallásügyi minisztériumban; görögkeleti vallásúakat alkalmaztak volna nagyobb számban a minisztériumokban; alapítványait maguk kezelték volna. *KLÖM XV.* 520.

¹²³ *KLÖM XV.* 768., 794.

¹²⁴ Uo. 795., 797—800.

¹²⁵ Uo. 798—800.

A minisztertanács több dolgot kifogásolt. Görgei nem vett tudomást a kormányról, hanem valami sajátos törvény alapján csak katonatisztjeinek véleményét kérte ki. Nyíltan beismerte, hogy a Függetlenségi Nyilatkozatot ellenzi, és csak az uralkodó által szentesített múlt évi törvényeket ismeri el. Noha — mint említettük — Görgei ez idő tájt nagyon népszerű volt, a fentiek miatt a minisztertanács szükségesnek látta a miniszterek kiküldését avégett, hogy vizsgálják felül a Görgei seregében uralkodó politikai irányzatot, valamint tisztázzák Görgeinek a kormánnyal való viszonyát addig is, amíg az északi és déli seregrész egyesülése után végleges jelleggel kinevezhetnek fővezért. A minisztérium olyan nehéz helyzetben volt politikailag és katonai téren, hogy felelősségre vonásra, megtorló lépésre egyelőre nem is gondolhatott. A lemondott és leváltott Mészáros helyett ideiglenesen Dembinszkit bízta meg a minisztertanács a fővezéri teendőkkal. Dembinszki elfogadta a felkérést, noha kétségeit fejezte ki az iránt, hogy a Vetternek és Görgeinek küldendő utasítások nem szenvednek-e majd késedelmet amiatt, hogy azokat előbb Kossuthnak vagy Aulichnak láttamoznia, ellenjegyeznie kell. Kossuth ezt akceptálta, és oly módon intézkedett — egymaga —, hogy csak abban az esetben kell az ellenjegyzést eszközölni, ha egymás közelében tartózkodnak a kérdéses személyek, ellenkező esetben az ellenjegyzéstől el kell tekinteni.¹²⁶

A július 30-i minisztertanács a két minisztert „rendkívüli hatalommal, a nemzeti törvényes hatalom egész súlyával” ruházta fel, hogy előre nem látható események alkalmával legyenek joguk és legyenek eszközeik a szükséges intézkedések megtételére. Pontosán nem határozták meg, hogy mit kell érteni e törvényes hatalom alatt, van-e még e fölött hatalom és kié. Az oroszokkal való tárgyalást illetően úgy döntöttek, hogy felveszik az oroszok által kínált tárgyalási lehetőség fonalát, s ez úton igyekeznek tájékozódni Oroszországnak Ausztria és Magyarország iránti politikájáról. A két miniszternek vagy megbízottainak a tárgyalások folyamán azt kellett hangsúlyozni, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat idején az ország „jövendő kormányrendszerére nézve semmit előre nem határozott, sőt kezeit szabadon tartotta meg arra nézve is, hogy a körülményekhez képest önállóságának alapján akár fejedelmet is válasszon más uralkodóházból, kirekesztettnek csak az ausztriai tekintvén”.¹²⁷ Ez utóbbi lépést, illetve eshetőséget a köztársaságpártiak vagy -érzelműek nagy kiábrándulással vették volna tudomásul, ha lett volna tudomásuk erről a kétségbeesés szülte elhatározásról. Mindenesetre, e történelmi helyzetben, amikor egy másik monarchikus kormányzatú ország katonai reprezentánsával készülődtek tárgyaláshoz, „jól jött” a nyitva hagyott államforma ténye.

A minisztertanács határozata értelmében fogalmazta meg — valószínűleg Kossuthtal való előzetes megbeszélés alapján — Szemere azokat a szempontokat és alapelveket, amelyeket a cári fővezérrel való esetleges újabb fegyverszüneti

¹²⁶ Uo. 804—805.

¹²⁷ Uo. 800. (Kiemelés: F. K. E.) *Szemere 1853*. III. Abt. 48—49. szerint a nyilatkozat azért nem határozta meg az államformát, mert Kossuthnak titkos céljai voltak a monarchikus formával. Azt biztosan állítja, hogy Kossuth republikánus nem volt.

tárgyalások közben irányadónak kellett tekinteni. Az irat hasonlatos azon számos kiáltványhoz, amelyben a kormány 1848—1849 folyamán időről időre elsorolta a magyarság sérelmeit, igazolta az önvédelmi harcot, hangsúlyozva, hogy a törvényes térről az uralkodói ház tért le elsőként, ezzel is indokolva a későbbi trónfosztást.¹²⁸

A hadi helyzet rosszabbodása következtében a nemzetgyűlés július 28-i ülésén Szemere bejelentette, hogy a kormány Nagyvárad felé indul tovább. Július 31-én éjjel a közelebbi Arad irányába húzódtak, s a lakosságot már Aradról tájékoztatta augusztus 4-én a minisztérium e lépéséről.¹²⁹ A hivatalok távozása menekülésszerűen történt, így sok élelem és fegyver maradt Szegeden. Számos hivatalnok csak 4—5-én hagyta el Szegedet. Kossuth Lajos Nagysándor József debreceni veresége után augusztus 4-én sietve kiegészítést küldött Szemere és Batthyány Kázmér után Görgei táborába, amelynek alapmondanivalója ez volt: nyíltabb beszéd az orosz hatalommal, s a lényeg: „mit mondanak egy orosz fejedelmi házbóli uralkodóhoz az 1848-iki alkotmánnyal? — Emlékeztetés a párisi, bécsi békekötésekre (1814), melyeknél az Autocratia nem mutatkozott szenvedelmes ellenségnek az alkotmányosság irányában”.¹³⁰ Ezúttal Kossuth is az 1848-as törvényekhez tért vissza, s 1814-es példákba fogódzott a maga buzdítására is; hátha rokonszenvesebb az orosz dinasztia. E vonatkozásban el kell ismernünk Szemere 1853-as megállapításának helyességét: „Als ob die russische Dynastie ihren Völkern je mehr Freiheiten gegeben hätte, oder zu geben geneigt wäre, als die österreichische!”¹³¹ Szemere visszaemlékezései szerint ő és Batthyány — Görgei megegyező véleménye ellenére — nem tették magukévá Kossuth kívánságát a korona felajánlásáról.¹³² Az augusztus 6-án újrászövegezett államirat azonban tartalmazta az orosz eredetű uralkodóról szóló elképzelést. Ez az irat viszont nem jutott el az orosz csapatok parancsnokához, Paskievicshez. Üzenete szerint csapatai csak harcolni jöttek Magyarországra, a tárgyalás az osztrák fél ügye.¹³³

A küldöttek így dolguk végezte nélkül tértek vissza Aradra, ahol 10-én minisztertanácsi ülésen újabb államiratot szövegeztek, határozottabb formába öntve az orosz korona alá térés szándékát: 1) kívánna a magyar nemzet egy olyan orosz uralkodói házból való herceget, aki egy új dinasztia alapítója lenne, s garantálná, hogy megtartja a magyar korona országainak alkotmányosan megalapozott állami komplexusát; 2) ha ez nem lehetséges, az európai országok közötti tekintélyével közvetítsen Magyarország harca érdekében az 1848-as

¹²⁸ KLÖM XV. 801—804.

¹²⁹ Júl. 28.: *Közlöny*, 1849. júl. 29.; *Beér—Csizmadia* 468—469. Júl. 31., aug. 4.: KLÖM XV. 808., 820.

¹³⁰ KLÖM XV. 821.

¹³¹ *Szemere 1853*. III. Abt. 48—49.

¹³² (Kossuth) ... uns jene Instructionen geben wollte, dass wir die ungarische Krone einem kaiserlich-russischen Prinzen antragen möchten, welches Ansinnen wir aber, entschieden es zurückweisend, nicht übernahmen." Uo. 48.

¹³³ KLÖM XV. 839.

törvények értelmében; 3) az előző két kérés nem teljesíthetése esetén Magyarország tovább harcol Ausztria ellen, de nem hódol meg.¹³⁴

Az irat elküldésére nem került sor. Ehelyett újabb drámai ülés volt Aradon 10-én délben, ahol Kossuth bejelentette, hogy önhatalmúan Bemre ruházta a főparancsnokságot. A miniszterek az önkényes tett ellen azon az alapon is tiltakoztak, hogy a nemzetgyűlés július végén Szegeden Görgeit kívánta volna fővezérnek. Görgei a minisztertanácsban bejelentette hajlandóságát a fegyverletételre. Kossuth augusztus 10-én este személyes találkozáson megkísérelte eltéríteni Görgeit a fegyverletétel szándékától, de nem járt sikerrel. Másnap, augusztus 11-én hajnalban megérkezett Guyontól a temesvári, 9-én zajlott vesztes csata híre; Görgei ezt felhasználta arra, hogy írásban kérje Kossuthtól a főhatalom átadását. Egyidejűleg személyesen kérte Csány minisztert, aki mindkettőjük bizalmát bírta, hogy járjon közben Kossuthnál az ő érdekében; beszélje rá a kormányzót a hatalom átadására. Csány tehát 11-én reggel felkereste Kossuthot e célból, aki nem sokkal ezután összehívta a minisztertanács ülést. A jelenlevő miniszterek (Szemere, Aulich, Batthyány, Csány, Vukovics, Horváth) beleegyezése nyomán kinevezték fővezérré Görgeit — Bem leváltása ugyanakkor szóba sem került —, valamint felhatalmazták a Paskievicssel való tárgyalásokra úgy, hogy a cárt nyerje meg közbenjáróul az osztrák császárnál a magyarok érdekében.¹³⁵

Görgeinek nem volt elég a fővezérség és a tárgyalásokra vonatkozó teljhatalom. Egyedül akart maradni a vezetésben, Kossuth és a minisztérium nélkül. Újra írt Kossuthnak, és újra felkereste Csányt, aki bizván abban, hogy Görgei a teljhatalmat a nemzet javára fordítja, ismét közbenjárt Kossuthnál. Az elérhető miniszterekkel, Aulichhal, Vukovicssal együtt Csány levélben jelentette be lemondását Kossuthnak, aki azt elfogadta.

Kossuth *augusztus 11-én* délután 2 órakor két levelet fogalmazott: egyet Görgeihez, egy szózatfélét az országhoz. Az elsőben bejelenti a maga és a minisztérium lemondását, amit a miniszterek többsége: Csány, Aulich, Vukovics, Horváth is pártolt. „Addig, míg a nemzet hatósága szerint máskint netalán intézkedendék, a nemzetgyűlés megbízásából eddig általunk gyakorlott polgári és katonai legfőbb kormányzási hatalmat ezennel Tábornok Úrra” ruházta. Az

¹³⁴ Uo. 842. Szemere visszaemlékezéseit idéznünk kell, mert részletesebben tükrözik ezeket az eseményekkel zsúfolt napokat. Előadása szerint a két biztos a Görgei iránti teljes kiábrándultsággal tért vissza annak táborából, amihez nagymértékben hozzájárult Görgei velük éreztetett lenézése. Szemere arról írt Váradról aug. 5-én az Aradon levő Kossuthnak, hogy Görgei fővezérsége semmiképpen sem kívánható. *Steier é. n.* II. 151—154. Szemere szerint Görgei aug. 9-én előttük érkezett Aradra, és a 10-én megfogalmazott új elvek az ő sugallatára íródtak. Minderről a két biztost, akik rendkívüli hatalommal voltak felruházva, meg nem kérdezték, sőt, Szemere állítása szerint az új elvekről való tárgyalásokkal Görgeit bírta meg Kossuth. *Szemere 1853. II. Abt.* 115. Szemere szavai szerint Görgei már ekkor hozzájutott ahhoz a teljhatalomhoz, amit ők ketten ekkor letettek.

¹³⁵ *KLÖM XV.* 843—844. Szemere emlékei szerint Kossuth málhái már össze voltak csomagolva, s úgy nyilatkozott, hogy Bem seregéhez csatlakozik, s harcol velük Erdélyben a végsőkig. Nem búcsúzott el tőlük. Szemere, Batthyány, Vukovics megállapodtak, hogy szintén Bemhez csatlakoznak. *Szemere 1853. II. Abt.* 115—117.

átruházott hatalom csak este 8 órától vette kezdetét, a kortársak utólagos megjegyzése szerint azért, hogy közben legyen ideje Kossuthnak az oroszok — és Görgei — elől elmenekülnie. A levelet három miniszter jegyezte ellen: Csány, Vukovics és Horváth Mihály. A nemzethez intézett kiáltványát szintén e három miniszter írta alá. E kiáltványban közölte, hogy „nincs többé remény”, a nemzet életének megmentése egyedül a hadseregtől várható, tehát a hatalom Görgei Artúr kezébe van letéve. „Megvárom tőle, s azért Isten, a nemzet és história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti statuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja. . . Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel adandom életemet áldozatul.”¹³⁶

Nem fordult eddig elég figyelem arra a körülményre, hogy a lemondó iratot nem írta alá a miniszterelnök és belügyminiszter, a külügy és a pénzügyi miniszterek. (A hadügyminiszter nem tudott róla.) Duschek már augusztus 6-án eltávozott Aradról, amikor a kormányhivatali adminisztráció megmaradt töredéke áthurcolkodott Lugosra. Augusztus 10-én — biztonsági okokból — visszafordult Aradra; 11-én este — a lemondás után — útközben találkozott Mária-Radnán az Aradról jövő Kossuthal, Szemerével és Batthyányval.¹³⁷ Duscheknek nem okozott problémát az alkotmányjogi szabálytalanság, mert készülődött az osztrákokkal való találkozásra. Szemere annál inkább kifogásolta, hogy nem voltak jelen Csánynál a lemondás megbeszélésén, holott Batthyányval Aradon tartózkodtak mindketten.¹³⁸

Kossuth augusztus 11-én délután indult Aradról Lugosra. Másnap innen levelet intézett Görgeihez, miután tudomására jutott, hogy Görgei az előző esti haditanácsban a feltétel nélküli megadást jelentette be. Kossuth felsorolta az okokat, amelyek őt lemondásra készítették, s hangsúlyozta a fővezér felelősségét. Az okok között azt a formai körülményt is említette, miszerint három miniszter lemondott, neki újakat kellett volna kinevezni vagy minisztérium nélkül, diktátorként kellett volna kormányozni, ami mindig is távol állott tőle. Mentegődött amiatt, hogy önhatalmúan kormányformát változtatott, de nemzetgyűlés nemlétében csak így cselekedhetett.¹³⁹

És aztán augusztus 13-a, a világsi fegyverletétel napja is eljött. „A szellő még lobogtatta zászlóinkat és a leáldozó nap még csillogtatta a fegyver- és ágyúcsöveket. Huszonhatezer vitéz — nemzetünk díze-virága — ott állt teljes fegyverzetben. Erősen néztük, hogy jól bevéssük emlékezetünkbe. Utojára láttuk. Szem nem maradt szárazon, mikor táborkara élén Görgei, a tündöklő harcos, ellovagolt a

¹³⁶ *KLÖM XV.* 845—846.

¹³⁷ *Duschek-per* fol. 245—247.

¹³⁸ *Szemere 1853.* II. Abt. 118., III. Abt. 131. Leírása szerint fél 12-kor hívatta Csány, ő 12-kor ért rá, de ekkorra a lemondás már befejezett tény volt. Radnán Szemere és Batthyány Kázmér állítólag szemrehányást tett Kossuthnak emiatt, aki erre azt válaszolta volna: „Ihr zwei könnt ja dagegen protestieren.“ *Uo.* III. Abt. 69.

¹³⁹ *KLÖM XV.* 850.

csapatok előtt. Egykedvű volt és fagyos, mint rendszeren... Görgei cinikusan végignézett rajtunk, mikor a végén — mint fogoly — lassan ellovagolt az oroszokkal. Azon az estén vége volt mindennek. Görgei a többi néhány csapatot is fölszólította, hogy tegyék le a fegyvert. Magyarország már nem volt független ország, és mi, hűségese fiai, mint az oroszok foglyai, feltűnés nélkül zokogtunk a sötét éjszakán." Ezek Mednyánszky Cézár, a magyar tábori főpap fájdalmas emlékező szavai.¹⁴⁰

7. A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY ÉS A KORMÁNYZÓSÁG ÜGYVITELE,¹⁴¹ HIVATALI ELHELYEZÉSE

A bizottmányi és a kormányzóelnöki iroda működésének jellemzőit együtt tárgyaljuk, mivel mind vezetője — Kossuth Lajos —, mind a személyzet zöme és így tevékenysége megegyezett.

Két szervezeti egységből állt az iroda: a *polgári* és a *katonai irodákból*. A beosztottak (polgári) közigazgatási, illetve katonai ügyekben intézkedtek, vagy véleményt adtak a bizottmánynak és az elnöknek.

A *személyzet* 1848 őszén adott volt a miniszterelnöki hivatal személyzetében. Az idő folyamán Kossuth elnök a hozzá közelállókól bővítette az érdemi ügyintézők — elsősorban titkárok — körét. A segédszemélyzetet az Országos Honvédelmi Bizottmány működésével háttérbe szorult minisztériumoktól vonták el. A bizottmányi elnöki iroda a bizottmány valamennyi tagjának rendelkezésére állt; a tagoknak külön segédszemélyzete — hacsak nem állottak valamely minisztérium vagy hivatal élén, mint például Madarász László — nem volt. A kormányzóság idején három tisztviselőnek új beosztást kreáltak: az álladalmi tanácsosi és minisztertanácsi előadó jegyzői kategóriát.

Az *ügyintézés* egészére jellemző az a köztudott tény, hogy *Kossuth* nélkül nem történt érdemi döntés. Az elintézésstervezeteket átnézte és saját kezűleg javította. A sürgős ügyeket azonnal intézte; tollba mondott vagy maga készítette a fogalmazványokat az éjszakai órákba nyúlóan is. Az elnök többször tartózkodott a hadszíntéren vagy az ország egyéb helységeiben. Ilyen alkalmakkor irodájának személyzetéből többen elkisérték. Eltávozásai bizonyos zavart idéztek elő az iroda munkájában, mert kétfelé iktattak, illetve egy számkontingenst üresen hagytak az útközben kelt iratok utólagos iktatására. Ez a számkontingens időről időre túl bőnek bizonyult, ezáltal végérvényesen üres iktatószámok maradtak az utókorra. Hiányzó iktatószámokat az irattárban azért is találhatunk, mert kevésbé fontos vagy szakigazgatási ügyeket iktatás után átküldtek az egyes minisztériumoknak,

¹⁴⁰ *Mednyánszky* 61—62.

¹⁴¹ Felhasznált, e témára vonatkozó feldolgozások: *Ember* 1950. 28—45., *Szabó* 1928. 169—173.; *KLÖM XIII—XV.* bevezetési. (Szemere miniszterelnöki hivataláról a Belügyminisztériumnál kell szólnunk, mivel a megnövekedett létszámú miniszteri elnöki iroda látta el a miniszterelnökség ügyviteli teendőit is.)

anélkül, hogy ennek és az írat tartalmának másolatban vagy feljegyzés formájában nyoma maradt volna. Történtek ugyan kísérletek ezek szabályos elintézésére, de nem sok eredménnyel.

Az irodák munkája általában megfelelt az *ügyviteli utasításoknak*. Az egyik utasítást a bizottmány idején kapta az iroda, valószínűleg november végén, az irodai szervezet állandósításának idején. A másik utasítás a kormányzóelnökség idejéből való, szintén keltezetlen.¹⁴²

Az Országos Honvédelmi *Bizottmány elnöki irodájában* minden iratot Stuller bontott; a bizalmasakat egyenesen Kossuthhoz adta be, saját kezűleg megszámozva. Közvetlenül a minisztériumokhoz küldte azokat, amelyek tárgyilag oda tartoztak. A bizalmas iratokat nem minden esetben iktatták be; ezek közül sok elveszett. A fennmaradó iratokat Stuller átadta Rákóczy Jánosnak, aki a sürgőseket és a hadi vonatkozásúakat átadta Kossuthnak, a többieket szétosztotta elintézésre a titkárok között. Az elnöki titkári fogalmazványokat az elnök kiadványozta, enélkül semmi sem hagyhatta el az irodát. A kiadott elintézés-tervezeteket Rákóczy átadta az irodaigazgatónak, aki azokat lemásoltatta, az elnökkel aláíratta, majd a kiadó expedieáltatta azokat. A bizottmányi tagok által aláírt kiadványok mind a bizottmány nevében keltek. Az elintézett ügyek iratai a levéltárnok kezébe kerültek, aki lajstromoztatta, majd a levéltárban helyeztette el azokat.

Az 1849. május 2. körüli ügyviteli tervből sok elképzelés valósult meg. A *kormányzói iroda* vezetője a „tárgy- és hivatalismerettel, személyes tekintéllyel és az elnök teljes bizalmával” rendelkező Stuller Ferenc lett, tanácsosi rangban. Feladatköre azonos volt a bizottmányi korszakban gyakorolt feladatkörrel: bontotta és elosztotta a postát, kezelte a bizalmas levelezést. A szorosan vett irodai munkára az irodaigazgató felügyelt. Ők ketten egymást helyettesítették. A levéltárnok különös gondot viselt a minisztertanácsai jegyzőkönyvekre és a titkos levelezésre. Ezekből az adatokból is következtethetünk arra, hogy — noha ma már nincs meg — volt külön irattára a minisztertanácsnak, amelyben a jegyzőkönyvek mellett más fontos iratokat is őriztek. Az ügyviteli terv alapján biztosra vehető, hogy volt külön elnöki bizalmas anyag is. Itt jegyezzük meg, hogy nem maradtak bizottmányi jegyzőkönyvek sem, holott a „bizalmasban” kellett lenniük. Külön pénztárosról — a bizottmányi időszakkal ellentétben — nem tudunk. A fogalmazói kar jelentette a kormányzó tanácsadó és segéderejét. Ide „teoretikus és praktikus műveltség, tiszta jellem” stb. kívántatott. Államtitkárt a tervvel ellentétben nem neveztek ki, létrehozták viszont az álladalmi tanácsnoki beosztást, amiről már szóltunk (a terv kormánytanácsost írt). Két államtanácsos polgári, egy katonai

¹⁴² OHB-utasítás: a *KLÖM XIII.* 573—575. Egyik másik, ugyancsak keltezetlen példányt használt Szabó 1928 170., aki szerint az utasítás 1849. március—áprilisi. Szabó és Barta a hivatalnokok neve szerint határozta meg az időpontot. Szabó figyelmét elkerülte, hogy Csernátoni nem lehetett az irodában március—áprilisban. Kormányzóelnöki irodai utasítás: Barta máj. 2. körülinek véli, de ez csak adathoz nem kötött terminus postquem. Duschek iratai között maradt fenn, és talán kapcsolatban áll a minisztériumi szervezeti tervvel. *Pm, Duschek iratai III/46. sz.; KLÖM XV.* 186—189.

ügyeket intézett. Ők voltak a tulajdonképpeni előadók, akik a titkárok és fogalmazók segítségével készítették az elintézés-tervezeteket. A tervek szerint a két polgári tanácsos ügyköre így oszlott volna meg: igazságügyi, belügyi, vallási ügyek, illetve pénzügyek, kereskedelem, közlekedés. Miután a kinevezések nem sokkal a szegedi költözés előtt születtek, nem valósult meg következetesen. A kormányzói iroda szervezeti kialakítását körülbelül a május 20-a körüli időre tehetjük. A kinevezések azonban csak Pesten, június 15-ére zárultak le.¹⁴³

A beadványok közül a kormányzó közvetlen döntése alá tartoztak azok, amelyek általános vonatkozásokat nem tartalmaztak (ez ugyanis minisztertanács elé került) vagy amelyeket a kormányzó magának tartotta fenn. Azokat, amelyek a miniszterek hatáskörébe tartoztak, külön iktatókönyvbe való bejegyzés után küldték át rendeltetési helyükre, azaz kellett volna átküldeni, de ez nem valósult meg. A bizottmány idején megszokott eljárással rövid úton tették át az iratokat.

Az iktatásnak — mindkét iroda esetében — sok hiányossága van. A bizottmány idejéből említettekén kívül gyakran nem tartották be az időrendet.

A három iroda — miniszterelnöki, bizottmányi és kormányzói elnöki — tevékenysége a segédkönyvekben, iratokban nem különíthető el mereven, szám szerint. Ugyancsak nem választható el az iktatásban az egyébként határozottabb elkülönülést mutató katonai iroda sem. A segédhivatal egységesen intézte a két iroda adminisztrációját.

OHB elnöki iroda. 1. polgári osztály

Csanády Ferenc titkár, ideiglenesen a kereskedelmi minisztériumból átrendelve 1849. február 9-től

Csernátoni Lajos elnöki titkár 1848. november 1-től; 1849. február végén Kossuth összeférhetlenség miatt eltávolítja

Eberl Ferdinánd fogalmazó, tolmács 1848. november 1-től 1849. ápriliséig

Fekete László elnöki titkár, 1849 elején a Pénzügyminisztériumból átrendelve

(*Jászay* Pál miniszterelnöki titkárt említik 1848. novemberben az irodában. Fizetést kapott 1849. júniusban is.)

Kúthy Lajos irodaigazgató (volt miniszterelnöki titkár) 1848. november végéig

Paksy Dániel titkári segéd 1848. december 1.—1849. április 19.

Rákóczy János elnöki titkár 1848. (november vége) december 12.—1849. április 19.

Salamon Sándor fogalmazó, 1849. januárban említve (azelőtt segédfogalmazó)

Somossy Ferenc pénztárnok, 1848. november 1.—1849. április 19.

Stuller Ferenc elnöki titkár, 1848. (november vége) december 12.—1849. április 19.

¹⁴³ *Kormányzó, Elnöki* 1849: 4007. csn. sz. máj. 26. Ez az irat egyébként kiváló példa az iktatás hibáira: a márciusi iktatószámok egyikét kapta. Ezzel kapcsolatban azt is megjegyezzük, hogy a kormányzóelnöki iratok jelzetében a KLÖM kötetiben mindenütt „OHB elnöki” szerepel „korm. eln.” helyett. A kinevezésekről: máj. 31-én kelt Záborszky, Fülöp, Szabó Imre, Stuller, Várszeghy, Vörös Antal, Vachot kinevezése. Utóbbi tévesen írnokként szerepel a *KLÖM XV.*-ben, 446—447. Az álladalmi tanácsnokok visszamenőleg, ápr. 19-től kapták fizetésüket. *KLÖM XV.* 525—527.

Szöllősy Nagy Ferenc titkár, keleti, román, szerb tolmács, 1848. december 1.—1849. április 19.

Takács István fogalmazó, 1849. január—április 19.

Térey Ignác elnöki titkár, 1848. (november vége) december 12—31. Pesten marad és 1849 tavaszán állásáról lemond.

Vachot Sándor elnöki titkár, 1848. december 1.—1849. április 19.

Várszeghy János irattárnok, irodaigazgató 1848. november végétől 1849. április 19.

Vörös Antal levéltárnok 1848 őszétől 1849. április 19.

Záborszky Alajos ?, 1848 őszétől 1849. április 19.

2. katonai osztály

Bikkesy Alajos 1849 elején

Gélich Rikárd 1848 végén

Kovács Károly 1848. novembertől 1849. április 19. ideiglenes titkár

Tóth János

A segédszemélyzet létszáma 15 és 23 fő között változott. Sohasem volt 15-nél kevesebb, kivéve november első felét. Ekkor — az átszervezés idején — a volt miniszterelnöki iroda megmaradt személyzetét heten alkották: 1 kiadó, 1 irattári segéd, 2 írnok, 2 szolgál, 1 ajtónálló.¹⁴⁴ Később a sok írnok miatt nem voltak kevesebben 15-nél; írnok legkevesebb 11 fő volt.

Az iroda személyzetét végleges jelleggel december elejére alakították ki, ekkor 23-ra felduzzadt a kisegítő személyzet létszáma. A minisztériumoktól vonták el őket, ahol amúgy is kevesebb lett a munka. A kiadó korábban miniszterelnöki írnok volt; a két iktató igazságügyi sorjegyzőből lett; a két lajstromozó a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból, illetve a Pénzügyminisztériumból került át; a 12 írnok vegyesen a volt miniszterelnökségről, minisztériumokból és az országgyűlés hivatalából. A maga módján a főváros is segített; huszárai ellátták a futári szolgálatot.¹⁴⁵

Az állandó készenlét és a tömérdek munka miatt a bizottmány december 1-i hatállyal rendkívüli pótlékot kért a Pénzügyminisztériumtól: az iktatók és kiadók számára 25 Ft-ot havonta, az írnokoknak 20 Ft-ot, vagyis évi 300, illetve 240 Ft-ot.¹⁴⁶

Kormányzóelnöki iroda (pontos adatok csak júliusig bezárólag vannak).

1. polgári osztály

Dióssy Márton titkár, 1849. június 18.—július

Fekete László titkár, 1849. május 29-től

Fülepp Lipót álladalmi tanácsnok, minisztertanácsi előadó, jegyző, 1849. április 19-től (májusban kormánybiztosi kiküldetés)

¹⁴⁴ *OHB* Elnöki 409/Pz. szám.

¹⁴⁵ *Pm. Ső- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, dec. 10.

¹⁴⁶ A dec. 20-i bizottmányi ülés határozata, *OHB* Elnöki 1848:5030. eln. sz.

Kleh István fogalmazó, 1849. június 18.—július 20. (júliusban szabadságra ment)
Komor Sándor minisztertanácsi jegyzőkönyvek fogalmazója, 1849. június 18.—július
Medve Imre fogalmazó, 1849. június 18.—július
Paksy Dániel titkár, 1849. április 19.—július 20. (júliusban szabadságra ment)
Rákóczy János titkár, 1849. április 19.—május
Salamon Sándor fogalmazó 1849. júniusban említve
Sorbán János román fordító 1849. júniusban említve
Stuller Ferenc tanácsos, irodavezető 1849. április 19-től végig
Szöllősy Nagy Ferenc (titkár, tanácsos) tolmács, 1849. május—június
Takács István fogalmazó, 1849. június—július
Vachot Sándor titkár, 1849. április 19.—július (júliusban szabadságon)
Várszeghy János irodaigazgató, 1849. április 19.—július
Vörös Antal levéltárnok, 1849. április 19.—július
Záborszky Alajos álladalmi tanácsnok és minisztertanácsi előadó jegyző, 1849. április 19.—július

2. katonai osztály

Asbóth Sándor álladalmi tanácsnok és minisztertanácsi előadó jegyző, irodavezető, 1849. június 14-től
Kovács Károly ideiglenes titkár, 1849. május—június
Lauka József fogalmazó, 1849. június 18-tól
Raksányi Boldizsár fogalmazó, 1849. május 1-től
Szabó Imre álladalmi tanácsos és minisztertanácsi előadó jegyző, irodavezető 1849. május 31-től június 2-ig
Szontágh Samu titkár, 1849. június 1-től

A kiegészítő, segédhivatali beosztottak száma 11 és 18 között volt. Számuk május—július között egyre csökkent (május 16-án 18 fő, június 15-én 11 fő).¹⁴⁷ A kormányzó irodájában a fizetések több száz forinttal haladták meg majdnem minden kategóriában a tervezettet.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány hivatala 1848-ban a fővárosban, Pesten, a Szél (ma Münnich Ferenc) utcában, a Döring-féle házban volt. Itt volt az elnök, Kossuth lakása is. A bizottmányi üléseket tartották a megyeházán, a városházán, a Redoute régebben étterem céljára használt helyiségében.¹⁴⁸

Debrecenben a városházán szállásolták el a bizottmányt az elnöki irodával, sőt, egy időben itt volt Kossuth szállása is.¹⁴⁹

A fővárosba való visszaköltözés előtt már foglalkoztak a kormányzó elszállásolásának problémájával. Palotát kerestek számára, amelyben megfelelően

¹⁴⁷ Máj. 16.; *Pm. Pénztári* 1849:6010. pü. sz. Jún. 15.: Uo. 1849:8983. pü. sz.; *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 525.

¹⁴⁸ *KLÖM XV.* 399.; *Ember* 1952. 191.; *Jósika* 1897. 329.

¹⁴⁹ *Szabó* 1928. 171.

fogadhatta volna akár a külföldi követeket is. A Grassalkovich palotát szemelték ki, de ennek átalakítására nem volt elég idő. Kossuth ezúttal is a windgassei Döring házában lakott, a pesti tartózkodás idején itt tartották a minisztertanácsi üléseket.¹⁵⁰ Szegeden magánházaknál helyezték el a kormányzói hivatalt, közel Kossuth szállásához. Aradon Stuller foglalt hivatali helyiséget a kormányzói iroda számára: a Csernovits házat, de mivel ez hosszabb távon nem lett volna megfelelő, a Markovics házat is fenntartotta. Kossuth maga a várban helyezkedett el.¹⁵¹

¹⁵⁰ A kormányzó pesti palotája ügyében még a képviselőházi indítvány előtt, május 25-én készült utasítás Irányi kormánybiztos számára. Olyan szállást kellett keresnie, amellyel a külföldi követek előtt se vallott volna szégyent Magyarország kormányzóelnöke. Meg kellett szemlélnie a várlakot, de az az ostrom miatt aligha lett volna a célnak megfelelő, vagy a Duna-parti Ullmann házat, ahol 1848-ban Széchenyi lakott, vagy más, nagy fogadótermekkel felszerelt egyéb házat. *Kormányzó, Elnöki* 1849:7427. k. eln. sz. máj. 25. Végül a belvárosi (a *KLÖM XV.* 562. szerint kb. a mai Úttörő Áruház helyén levő) Grassalkovich palotát szemelték ki a kormányzó lakhelyül. Ennek rendbetétele a közmunkaügyi minisztérium feladata lett. Berger Lajos építészfőmérnök június 7—11. között terepszemlét tartott a színhelyen, s a teendőkről részletes jelentésben számolt be a miniszternek. Utasítása jún. 7-én kelt: *Közmunka, Elnöki* 1849:82. közl. eln. sz. Jelentése (mellékletek nélkül): uo. 1849:10. sz. alatt található, jún. 11-i kelettel. Jún. 19-én megvolt a kivitelező építésmester is Wieser Ferenc személyében, akit Kauser építész távollétében fogadtak fel. *Kormányzó, Elnöki* 1849:8351. k. eln. sz. Décsey Lajos közlekedési minisztériumi titkár átirata. A munkák természetesen nemhogy a kormányzó Pestre érkezésére (jún. 5.) nem készülhettek el, de a június végén újra szedelőzködő kormány számára Wieser úr talán el sem kezdte a munkát. Erre vonatkozóan lásd: *Közmunka, Középítészeti* 1849:20. kő, Hajnik Pál országos rendőrigazgató jún. 9-i kelettel utasítást kapott a minisztertanácstól, hogy a kormányzó lakása előtti utcárészt zárja le, hogy a minisztertanácsi üléseket ne zavarja a kocsizaj. *Kormányzó, Elnöki* 654/Pz. sz.

¹⁵¹ A szegedi szállásról Kossuth nyílt rendeletet intézett a városhoz júl. 16-án. *KLÖM XV.* 737—738.; Stuller a kormányzónak, júl. 31. Arad. *KLÖM XV.* 811.

V. A MINISZTERIUM ALKALMAZOTTAI, ÜGYVITELE 1848—1849

1. A VOLT KORMÁNYSZÉKI HIVATALNOKOK ALKALMAZÁSA. A NYUGDÍJRENDSZER

E korban a hivatalnoki pálya önálló és igen megbecsült élethivatásnak számított,¹ ezért is biztosította a törvény messzemenően a régi tisztviselők munkával szerzett jogait. Az 1848:III. tc. 25. §-a szerint a felozlatott kormányiszékek hivatalnokai és szolgái nem alkalmazás esetére is megtartották addigi fizetésüket. A gyakorlatban azoknak, akiket létszám vagy személyes okból nem kívántak alkalmazni, nyugdíjat biztosítottak. Sokan maguk kérték nyugdíjazásukat.

A kormánynak takarékosági okból érdeke volt, hogy minél többeket alkalmazzon a régi hivatalnokok közül, akik mindenképpen — hivatali munka teljesítése nélkül is — kapták korábbi járandóságukat a kincstártól. A régiek alkalmazása mellett szólt még a szakszerűség biztosításának szüksége, amelyet különösebb politikai aggály nélkül elsősorban a kisebb és segédhivatali posztokon lehetett érvényesíteni. Nagyobb létszám esetén persze ezeknek a személyeknek is volt visszahúzó, sőt káros szerepe — amint erre a későbbiek folyamán akadt példa —, gondolunk elsősorban a pénzügyi adminisztráció Duschek által irányított magatartására.

A törvénynek a fent említett paragrafusán kívül nem történt még intézkedés a régiek, s általában a minisztérium hivatalnokainak nyugdíjazási rendszeréről. Az új nyugdíjrendszer kialakítása komoly munkálatokat igényelt, de még ennek beindulása előtt azonnal kellett határozni a régiek nyugdíjazási ügyeiben. Különösen nagy problémát jelentettek a régi kormányiszékek visszavonuló „előülők” tagjai. A kérdés az országgyűlésen is szerepelt a Pénzügyminisztérium költségvetésének tárgyalásakor, miután a nyugdíjak összege a pénzügyi rovatban szerepelt kiadásként. A miniszter határozottan megtagadta a volt adminisztrátorok nyugdíjának, illetve hátralékos fizetésének kiutalását, a birodalmi államtanács magyar ügyekkel foglalkozó tagjai, valamint ugyanilyen minőségű birodalmi kamarai tisztviselők nyugdíjának ügyét pedig az országgyűlés döntése elé utalta.² Az országgyűlésen szeptember 1-én tárgyalták a fenti problémákat. A képviselők sokallották az 1849. évi nyugdíjakra felvett 669 767 Ft-ot. A heves vita során,

¹ A hivatásos közszolgálat kialakulásáról a felvilágosult abszolútizmus idején lásd: *Csizmadia* 68. s. köv.

² Költségvetési előterjesztés, aug. 1. *KLÖM XII.* 530.

amelyben különösen Nyáry és Madarász József tettek konkrét javaslatokat, a III. tc. 25. §-át is erősen bírálták. A törvény rendelkezéseit azonban nem akarták, de nem is lehetett megváltoztatni, ehelyett sürgették a Pénzügyminisztériumot, hogy 1849-re készítse el az új nyugdíjtörvényt.³

A régi rend kompromittált, elsősorban kancelláriai tisztviselőinek nyugdíja érdekében a nádor járt közben, ezek voltak: gr. Szécsen Miklós a magyar kamara elnöke; Szögyény László alkancellár; Kis Pál fiumei kormányzó; gr. Teleki Ferenc, Stettner Máté, Wirkner Lajos magyar kancelláriai tanácsosok; gr. Cziráky Antal államtanács és államkonferenciabeli miniszter; gr. Somssich Pongrác államtanácsi tanácsos; Kussenits Taddeus államtanács-előadó stb.⁴ A nádort e lépésre az udvar utasította, különösen a birodalmi tanács tagjainak érdekében. A kérdés elintézése az osztrák minisztériumnak is érdekében állott: igyekezett a megszűnt udvari kamara magyar—erdélyi ügyekkel foglalkozott hivatalnokainak további pozíciót szerezni. Leginkább szerette volna, ha ezek a birodalmi hivatalnokok bekerülnek a magyar minisztérium adminisztrációjába.⁵ Ennek a törekvésnek Kossuth sikerrel ellenállt, a magas rangú protezsáltak közül is egyedül csak gr. Teleki Ferenc kapott, 1848. június 1-től évi 2500 Ft nyugdíjat. Ennek fizetésére Duschek államtitkár adott utasítást szeptember 25-i dátummal.⁶

A XVIII. századi eredetű *nyugdíjrendszer* igen bonyolult volt. A nyugdíjak kiszabásának rendjét nem törvény, hanem királyi rendeletek és kiegészítő határozatok szövevénye határozta meg. A Mária Terézia-féle 1771-es alapszabály II. József idején és a következő évtizedekben számtalanszor módosították, illetve kiegészítették. Az 1771-es szabály szerint 10 évtől 25 évig terjedő szolgálat után nyugdíj címén a fizetés 1/3-át, 25-től 40 évig a fizetés felét kapták. Negyven évi szolgálat a fizetés 2/3-ára jogosított; 40 év fölött nyugdíj címén a hivatalnok az utolsó teljes fizetését kapta. II. József 1781-es rendeletével úgy szabályozta a kérdést, hogy 10 évnél rövidebb szolgálat esetén végkielégítés, 25 év után fél fizetés járt nyugdíj címén.⁷

³ *Közlöny*, 1848. szept. 3.; *Beér—Csizmadia* 211.

⁴ A nádor közbenjáró levelei ápr.—máj.-ban keltek, Kossuth válaszai jún. 15-én, ill. 18-án. *KLÖM* XII. 266—267., 292. Kossuth válaszána fogalmazványa: *ÖStA Finanzmm* 1848:3853. sz. Az ideiglenes polgári közigazgatáson keresztül került Bécsbe.

⁵ Br. Carl von Schönstein, Szögyény János, Anton Specz udvari tanácsosokról volt szó. Specz 1848 nyarán a Finanzministerium magyar—erdélyi osztályára került. *ÖStA MR-Akten* 1848:944., 1897. sz. jún.—szept. A Finanzministeriumnak az ügyben tett aug. 29-i sürgetésére az osztrák minisztertanács azt a választ rögzítette szept. 9-én, hogy az ilyen ügyek intézése a nádor feladata. A nádor Kossuthtól azt is kérte, hogy gr. Czirákyt név szerint ne terjessze az országgyűlés elé. Feljegyzés Stoffer József nádori irodaigazgató aláírásával. 1848. júl. 6. *ÖStA Finanzmm*. 1848:3853. sz.

⁶ *ÖStA Finanzmm*. 1849:4181. sz. Bécs, 1849. máj. 15., 1848:3853. sz. (Duschek a főfizető hivatalnak, 1848:1219. s.p.c. szám. Másolat.) A pozsonyi harmincadhivatal utalta ki a járandóságot az állampénztár rovására.

⁷ *Beér—Csizmadia* 770—771. A II. József-féle változtatást megelőzte egy felmérés a közszolgálati alkalmazottak, illetve özvegyek és árvák nyugdíjáról, kegydíjáról. Számos részadatot tartalmaz az ezel foglalkozó bizottság fennmaradt jegyzőkönyve: *Magyar kamara lta, Commissio*.

Kossuth költségvetési exozéjában a nyugdíjak összegét limitálta: a legkisebb lehetséges összeg 100 Ft, a legnagyobb 6000 Ft lett volna. Ez esetleg visszamenőleg ir érvénybe lépett volna. A 10, 25, 40 és efölötti évkategóriák helyett 8 kategóriás, 5 esztendő ciklusokhoz igazodtak volna a nyugdíjak: 5 év után a fizetés 1/8-a, 40 év után a teljes fizetés járt volna. Az állásukból elmozdított vagy lemondott hivatalnokok nyugdíjra nem tarthattak volna igényt.⁸ Az országgyűlés a nyugdíjak felső határát 4000 Ft-ban kívánta megállapítani, és az új nyugdíjszabályok mellett pontos kimutatást is kért a nyugdíjazandókról.⁹

Az új nyugdíjrendelet nem készült el, a felelős kormány is csak újabb részintézkedéseket tett. Ezek elsősorban a birodalom különböző részeiben élő nyugdíjasok magyarországi járandóságaiival, illetve itt élők külföldi követeléseivel voltak kapcsolatban.¹⁰ Elkészült viszont 1848 végén az országgyűlés pénzügyi választmánya részére a polgári és katonai nyugdíjasok összeített kimutatása.¹¹

A minisztériumok személyzete névtárának összeállításakor — amelyet a XV. fejezetben közlünk — az egyes személyek sorsa csak az érdemi ügyintézők esetében, tehát fogalmazókig lemenően volt követhető. A Belügyminisztériumban egyedül sikerült a legkisebb tisztviselőig bezárólag a személyek létszámának változását rögzíteni. Ennek alapján lehetett következtetni a régi és az újonnan alkalmazott hivatalnokok arányára. A belügyi három osztályban 1848. április—májusban alkalmazottak jó része kormányzéki, elsősorban helytartótanácsi tisztviselő volt: a 10 tanácsos közül 3, a 6 titkár közül 4, a 8 fogalmazó közül 6, a 4 segédfogalmazó közül 1, a 15 irattári alkalmazott közül 14. A magasabb rangúak között aránylag kevés a régi hivatalnok, kb. 30%, a kishivatalnokok között viszont, akiknek váilán nyugodott az adminisztráció manuális része, a tulajdonképpeni végrehajtás, majdnem 100%.¹² Ez az arány megegyezik a többi minisztériuméval, s érvényes a későbbi időpontokra is. Az elsődlegesen szakmai jellegű minisztériumokban — mint pl. közmunka- és közlekedési — kénytelenek voltak a szakszerűségnek, s ezáltal a régiek fokozott alkalmazásának engedményt tenni. A régiek védelmét és tevőleges ügyviteli részvételét jól szemléltetik egyes esetek. István nádor Zsedényi Ede volt kancelláriai tanácsostól kért ötleteket a kapcsolt részek oldaláról a

⁸ *Beér—Csizmadia* 770—771.

⁹ Uo. 211.

¹⁰ A nyugdíjaknak a nem Magyarország területén élők számára történő kifizetése a képviselőház okt. 10-i (OHB okt. 28. 1827. sz.) határozatra vonatkozó határozata után vált problematikussá. (Erről részletesen a pénzügynél és a hadügynél szözlünk.) *Beér—Csizmadia* 275.; Duschek az OHB-nak, nov. 12. OHB 1848:2902. eln. sz.

¹¹ A Pénzügyminisztérium az OHB-nak, 1849. febr. 20. Pm, *Pénztári* 1849:1976. pü. sz. Az országgyűlés 1849. jan. 26-i 822. számú határozatával ugyanis ezt a kimutatást újra kérte; ebből arra lehet következtetni, hogy az 1848 végén elkészültnek a debreceni költözéskor nyoma veszett. 1848 végén a Pénzügyminisztérium az országgyűlési pénzügyi választmánynak átadta a kimutatást, amelyben a katonai személyek is benne voltak.

¹² Vö. *Fábiáné* 1971.

minisztériumban és más hivataloknál alkalmazandó személyek ügyében.¹³ A nádor azzal nyugtatta Zichy Ferenc helytartótanácsi alelnököt az alsóbb tisztviselők sorsa felől, hogy egyrészt a törvény, másrészt a király gondoskodása nem hagyja őket sorsukra.¹⁴ Az óvatosabbakat a nádor azzal a királyi óhajjal buzdított miniszteri állás vállalására, „hogy csak így lesz majd lehetséges az ügyet a korábbi medrébe visszavezethetni”.¹⁵

Batthyány miniszterelnök egy szempontra hívta fel a miniszterek figyelmét a régi hivatalnokokkal kapcsolatban: „... a választás oly egyénekre ne essék, kiket a közvélemény ellenszenve sújt, s kiknek kineveztetése a minisztériumot kellemetlen gyanúsításoknak tenné ki.”¹⁶ A minisztereknek nem sikerült e kívánságnak mindenkor eleget tenni, noha a közvélemény ugyancsak élénken reagált a régiak alkalmazására. Perczel Mór már március végén figyelmeztetett a törvényjavaslat vonatkozó passzusainak veszélyeire: „A régi dicasterialisták főtisztjeinek megtartása csak új s pedig méltányos elégtelenség anyaga. Ezt akárhogy szinte idején kell orvosolnotok. — A szabadelvű Minisztérium ilyen ostoba s gazfickók eszközül használata mellett se jót nem művelhet, se sokáig fenn nem fogja magát tarthatni.”¹⁷ A Pesti Hírlap április 26-i számában foglalkozott a kinevezések körüli izgalommal. Véleménye szerint a szakminisztériumokban nem valószínű, hogy a régiakat seregestől elmozdítva, helyükre az ifjú, állás nélküli ügyvédek alkalmazzzák. Az írnofi, számvevői és lajstromozói posztokra is felesleges újakat felvenni — vélte a lap. Egy másik, későbbi cikk azonban gúnyosan említi Eötvös Karthauzi-jának írnofiát, aki elvek nélkül, bármely rendszer szolgálatába áll.¹⁸ Május közepén jelent meg Bécsben Töltényi Miklós kis könyve „Hű tükre a megbukott Kancellária, Helytartótanács és Kamara hivatalnokainak” címmel, amely a régi tisztviselőkről radikális szemszögből nézve kompromittáló személyes adatokat tartalmazott. A Pesti Hírlap ugyanazon és következő számaiban viszont helyt adott a könyvben érintett tisztviselők tiltakozásának. Eszerint Töltényi

¹³ Zsedényi Ede népszerűtlen volt a magyar közvélemény előtt; a pozsonyi országgyűlés idején ez eléggé megmutatkozott. Noha nem lett a bécsi minisztérium alkalmazottja, a munkában részt vett. *István nádor lta, Miniszteri* 1848:821. sz. ápr. 13. Pozsony.

¹⁴ Bécs, 1848. márc. 25. Válasz Zichy 21-i levelére. Ekkor még csak a törvényjavaslat állott készen, és éppen felküldték a bécsi udvarnak. *István nádor lta, Helytartói* 1848:560. sz.

¹⁵ Ambrus Mihály miniszteri osztályigazgató vallomása 1849-es osztrák igazolása alkalmával: „Es sei der Allerhöchste Wille Seiner Majestaet, dass in so ferne uns eine Anstellung angebothen wird, solche anzunehmen, denn nur dann wäre es möglich, dass die Sache in ihr vormaliges Geleise wieder zurückgeführt werden könnte.” *Abszolutizmus kori lta, Disciplinar Comité* 4. cs. 87. sz. Erre a megfontolásra Duschek is számtalan esetben hivatkozott az osztrák hadbírótság előtt: a régi normák szerint igazgatott pénzügyet a lehető legkisebb veszteséggel akarta megőrizni uralkodója számára.

¹⁶ *Batthyány min. eln. iratai* 1848:67. eln. sz. Pest, ápr. 24. Batthyány Esterházyhoz intézte ezt a levelet az államtitkárok választására vonatkozóan. A bécsi minisztérium e szempontból is kényes és exponált helyzetben volt.

¹⁷ Perczel Kossuthoz, 1848. márc. 2. (helyesen 22. után) Komárom. *Kossuth iratai időrendben* I. 405. sz.

¹⁸ *PH*, 1848. ápr. 26., máj. 17.

könyve ellen a sajtóesküdtszéknél tettek panaszt Jászay Pál miniszterelnöki titkár, Kendelényi Ferenc igazságügyi osztálytitkár, Kohányi János kereskedelmi segédhivatali főnök és Matavovszki András kereskedelmi fogalmazó. Töltényi könyvének kicsinyes, személyeskedő hangja ártott annak az irányzatnak, amely küzdött a régi hivatalnokok mindenáron való alkalmazása ellen.¹⁹ Ismertek a „macskazenék” — lármás tömegtüntetések —, amelyeket népszerűtlen személyiségek alkalmazása elleni tiltakozásul rendezett Pest forradalmi közvéleménye. Duscheket, Zichy Ferencet, Nyéky Mihályt pl. egy ilyen alkalommal felszólították, hogy az új minisztériumnál vállalt hivatalról mondjanak le. Egyikük sem tett eleget a felszólításnak.²⁰ A minisztérium egész korszakából egy személyről van tudomásunk, akit a minisztérium politikája elleni izgatás miatt állásától felfüggesztettek és perbe fogtak. Novák Lajos külügyi sorjegyző volt ez, aki Bécsben horvát szellemű agitációt fejtett ki a minisztérium rovására.²¹

A minisztertanács április 17-i határozata értelmében a régi kormányzékai hivatalnokok nem alkalmazás esetében is kötelesek voltak dolgozni korábbi fizetésükkel, ha a minisztériumnak szakértelmükre és munkájukra szükség volt. A minisztertanács a továbbiakban a nem alkalmazottak többségével is számolt, amennyiben a minisztériumi számvevősegeket belőlük kívánta kialakítani. A minisztériumoknál — kivéve természetesen a Pénzügyminisztériumot — a számvevősegek végleges megszervezésére azonban nem került sor; általában ideiglenes alkalmazással, illetve a nem alkalmazottak munkára kötelezésével oldották meg a halaszthatatlan számvevői feladatok elvégzését. Ugyanígy jártak el a kancelláriai, helytartótanácsi, kamarai irat-, illetve levéltárakból kialakított ún. közös minisztériumi irattár (1849-ben álladalmi közös levéltár) tisztviselőivel is. Miután a számvevősegi és az irattári-levéltári hivatalok személyzetének száma összességében elég magas volt, a kormány ezzel a megoldással komoly összeget takarított meg. A nem alkalmazottak ugyanis a minisztériuminál lényegesen alacsonyabb régi fizetésükért végezték munkájukat, amellet természetbeni járandóságukat sem kapták meg.²² A minisztérium ezzel az eljárással viszont számottevő réteg támogatásától fosztotta meg magát. A kishivatalnokok hűségét megélhetési lehetőségeik határozták meg. Mivel csekély jövedelmükből nem vállalhatták a debreceni utat, az új háztartás felállítását sem, az 1849-ben Pesten maradtak és az ideiglenes osztrák polgári közigazgatás gépezetében hivatalt

¹⁹ PH, 1848. máj. 27., jún. 3.

²⁰ Erről részletesen írt a kortárs hivatalnok Jakab István miniszteri tanácsos: OSzK Jakab fol. 6. máj. 8.

²¹ Lásd az 1848. aug. 14-i minisztertanácsi jegyzőkönyv 3. pontját. 1848—1849-i min. tanács.

²² A kishivatalnokok 1848 végén többször tettek panaszt nemcsak a minisztériumnál, hanem az országgyűlésnél is nyomorúságos helyzetük javítása, fizetésüknek a többiek fizetésével egyenlővé tétele érdekében. Pl. FIKM az OHB-hoz, nov. 11. OHB 1848:2772. eln. sz.; Lassú István irattárnok Duschekhez, nov. 8. Pm, Duschek iratai I/81. sz.; a képviselőház dec. 5-i ülése. Ügyüket a kérvényi választmányhoz tették át. Beér—Cszimadia 318.; Közlöny, 1848. dec. 7.

vállaltak többsége közülük került ki.²³ Véglegesen rendezte volna a kérdést a Szemere-kormány 1849. május 31-i határozata. Eszerint a politikailag kifogástalan magatartású, nem alkalmazott régi hivatalnokoknak 1849. december 31-ig járt volna az 1848. április 11. előtti fizetés, az után, nem alkalmazás esetén nyugdíjba kerültek volna. A kormány úgy vélte, hogy addigra elkészülnek az új nyugdíjszabályok is.²⁴

2. AZ ÚJONNAN ALKALMAZOTTAK, AZ ALKALMAZÁS FELTÉTELEI

A törvényben a miniszterek felelősségén kívül egyéb kritériumot nem találhatunk a hivatalnokok alkalmazásáról, munkájáról. A minisztertanács sem foglalt e kérdésben állást, a minisztériumok sem hoztak elnöki határozatokat. A már említett miniszterelnöki óhaj a régiekkel kapcsolatban nem szolgálhatott elégséges eligazításul. Csupán 1848 novemberéből van tudomásunk egy olyan honvédelmi bizottmányi elnöki határozatról, amely a hivatalra pályázóktól megkívánta az alkalmasság bizonyítását. A rendeletet a nagy közigazgatási gyakorlattal rendelkező Nyáry Pál helyettes elnök hozta.²⁵ Egyes hivatalnokok kinevezési okirataiban található utalások arról, hogy a miniszterek milyen szempontokat érvényesítettek az alkalmazás során: pl. „azon nézettől vezéreltetve, hogy miután hazánk elavult kormányrendszere megváltozott, a kivívott szabadság csak úgy verhet erős gyökereket, ha a közigazgatás minden ágaiban ismert kapacitások, de egyszersmind szilárd jellemű hazafiak fognak alkalmaztatni. . .”²⁶ stb. Noha a minisztérium a kezdeti időben nem követelte a törvény vagy kormányhatározat erejével az alkalmasság bizonyítását, az alkalmazások során tekintettel volt azokra a kiváló szakemberekre, akik az idegen kormányzat idején nem jutottak szóhoz. Nemcsak azért, mert ez a felelős kormányzás iránti köteleessége volt, hanem azért is, mert e szaktekintélyek igényt tartottak rá. Évtizedekig nem kaptak intézkedési jogot az egyes tudományágak és a magyar valóság ismerői, hacsak nem kerültek be valamilyen helytartótanácsi bizottságba, mint pl. Széchenyi a közlekedési bizottság élére 1847-ben, Stáhlly Ignác orvos, egyetemi tanár a tanulmányi bizottságba stb. E bizottságok viszont csakis az udvar által megengedett módon és mértékben adhattak helyet az újító, javító szándéknak. Helyet követelt magának a zömében jogi végzettségű fiatal értelmiségiek serege is. Hevességüket nemcsak a radikális irányzathoz való vonzódásuk, hanem egzisztenciális okok is magyarázták. Kíméletlenül bírálták a régi tisztviselők nagyarányú alkalmazásának gyakor-

²³ A belügyi hivatalnokok közül a kormánnyal 20 személy tartózkodott Debrecenben, ezek közül 4 volt régi tisztviselő. Pesten maradt 21 fő, közülük 19 korábban a kancellária, helytartótanács alkalmazottja volt. *Fábiánné 1971.*

²⁴ *KLÓM XV.* 445—446.

²⁵ 1848. nov. 25. 3600. eln. sz. *Közlöny*, 1848. nov. 26.

²⁶ Farkas Károly kinevezése, 1848. ápr. 24. *Pm, Elnöki* 1848:81. eln. sz.

latát.²⁷ Mint minden korban, ekkor is többen pusztá karrizmusból törekedtek az új rend pozíciói után. Erről igen szemléletesen írt visszaemlékezéseiben Vukovics Sebő. Sorai érzékeltetik, hogy az emlékezés is viszolygást keltett benne a jelenséggel szemben.²⁸

A második minisztérium idején Vukovics visszaemlékezései szerint a „hazafiságot és képességet” vették figyelembe, s csak az erősen kompromittáltakat nem volt szándékukban felvenni.²⁹ 1849-re a megelőző politikai események miatt csökkent azoknak a száma, akik aggály nélkül hazafinak voltak nevezhetők. Ez és az idő sürgetése okozta, hogy a Szemere-kormány sok képviselőt nevezett ki, elsősorban olyanokat, akik Debrecenben jelen voltak, s politikai nézeteiket jól ismerték. A törvényhatóságok kiválóságai kevésbé jöhettek számításba, mivel az elmúlt hónapokban tanúsított magatartásukat a kormány nem ismerte.³⁰

3. ÁLLÁSHALMOZÁS, INKOMPATIBILITÁS

A képviselők minisztériumi és más tisztségre való alkalmazásának problémája átvezet az álláshalmazás, az inkompatibilitás kérdésének tárgyalásához.³¹ Sem az 1848:III. tc., sem az országgyűlési követek választásáról szóló V. tc. nem vette számításba a hivatalok halmazásának, a hivatalok és tisztségek összeférhetlenségének lehetőségét, így állásfoglalás sem született. Ugyancsak nem tükröződik ez a probléma a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról (XVI. tc.), a megyei tisztválasztásokról (XVII. tc.), a szabad királyi városokról (XXIII. tc.), a községi választásokról (XXIV. tc.) és az ország közhivatalnokairól (XXIX. tc.) szóló törvényekben. Utóbbi az igazságügyi bírói hivatalok törvényen kívüli elmozdíthatatlanságára vonatkozik. Ismereteink szerint a minisztertanács csak egyszeri alkalommal, 1848. május 1-én foglalkozott a hivatali cumulatio kérdésével, mégpedig oly módon, hogy az „a szükség esetén kívül kerültessek ki”; a szükség esetét azonban nem határozták meg.³²

Az inkompatibilitás, az országgyűlési képviselői és önkormányzati, illetve kormányhivatalok összeférhetlensége az országgyűlés vitáiban került elő, anélkül azonban, hogy ebben törvényt vagy határozatot hoztak volna. A kérdés pedig

²⁷ A fiatalok tiltakozása a pesti ügyvédi kar közgyűlésén. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:223. eln. sz. Pest, ápr. 11. A fiatal ügyvédek nagy számára és ambíciójára jellemző eset: a fordító iroda állásaira a Belügyminisztérium 1848 nyarán pályázatot hirdetett. A jelentkezőkről készült kimutatás szerint a 110 jelentkező közül kb. 40 ügyvéd volt, a többi különféle foglalkozású. *Bm. Szemere miniszteri I. Ügyvédek adták még a Madarász-féle rendőrség vidéki ágenseinek a zömét is.*

²⁸ *Vukovics* 514–515.

²⁹ Uo. Erről beszélt Szemere miniszterelnök a képviselők hivatalvállalásának problémájával kapcsolatban. 1849. júl. 21-i. ülés. *Beér—Csizmadia* 462.

³⁰ *Beér—Csizmadia* 462.

³¹ Uo. 43.

³² A konkrét eset a következő volt: bírói állás a hétszemélyes táblán megférhet-e a főispánsággal.

állandóan aktuális volt, mert a jelentős személyiségek általában mind képviselői, mind valamilyen hivatali pozícióval rendelkeztek. Először Madarász László szólalt fel 1848. július 26-án a kétféle fizetség problémáját feszegetve. Az általa erről megfogalmazott törvényjavaslatot az osztályok elé utasították. Az indítvány a november 17-i ülésen került újra szóba, de tárgyalását elhalasztották.³³ A Madarász által beadott törvényjavaslat szövege nem tartalmazta a kompatibilitás kérdését „a választási törvényekkel s általában az alkotmány alapelveivel” kapcsolatban,³⁴ de közvetve mégis annak a kérdésébe vágott. Az osztályok sem, az országgyűlés sem akart a problémába mélyen belebocsátkozni, különösen nem a későbbi nehéz hónapokban, noha több felszólaló is elismerte, hogy a probléma annak ellenére létezik, hogy erről az áprilisi törvények nem rendelkeztek. A Madarász-féle javaslat november 17-i elnapolása ellenére a 21-i ülésen Ágoston József borsodi és Halász Boldizsár Pest megyei képviselő tovább feszegette a kérdést, kitágítva a problémát éppen az általános, az alkotmányos vonatkozás irányában. (Halász Boldizsár egyéb vonatkozásban is jelentős mértékben foglalkozott a felelős kormányzás problematikájával, pl. az Országos Honvédelmi Bizottmány novemberi átszervezése idején.) November 21-én mindkét képviselő felhívta a figyelmet a parlamenti kormányzás fontos kritériumára: a törvényhozói és végrehajtói hatalmak elkülönítésének szükségességére, s evégből javasolták, hogy törvény mondja ki azt, „mivel képviselő más hivatalnak képviselősege mellett kellőleg meg nem felelhet, sem kormány, sem más hivatalt képviselő nem vihet”. Halász Boldizsár javasolta még, hogy napidíjak helyett bizonyos évi fizetést kapjanak a képviselők, tekintettel a vagyontalan személyekre. A képviselőház kinyomtatásán kívül egyebekben nem foglalkozott a javaslattal.³⁵ Országgyűlési intézkedés nemlétében néhány megye, pl. Borsod, statútummal szabályozta a kérdést oly módon, hogy ha tisztviselőik közül valakit képviselővé választanak, az köteles megyei hivataláról lemondani.³⁶

A hivatali inkompatibilitás újra az országgyűlés 1849. évi utolsó ülésein merült fel egy másik probléma tárgyalása során. Mint említettük, a Szemere-kormány több képviselőt is kinevezett kormányhivatali és felsőbbíróági posztra. A képviselői helyekre újraválasztást rendelt el.³⁷ Az országgyűlés az intézkedésre élénken reagált: Irinyi József az újraválasztásnak a kormány részéről való elrendelését a Ház felségjogaiba való beavatkozásnak tekintette (július 21.). Szemere válaszában a személyválogatás nehézségeire hivatkozott, s igyekezett elhárítani annak a gyanúját, hogy a kormány ily módon kívánt volna túlsúlyt biztosítani magának a

³³ A képviselők az országos pénztárból 5 Ft napidíjat, lakbér fejében évi 400 Ft-ot kaptak az országgyűlés idejére. 1848:V tc. 56. §. *Beér—Cszimadia* 170., 658—659.

³⁴ Uo. 659. „Az osztályok központi bizottmányának jelentése Madarász László képviselő javaslata szerint” szövegéből idézve.

³⁵ Halász javaslata: Uo. 666.

³⁶ Ágoston József borsodi (Dédes) képviselő nov. 21-i felszólalása. *Közlöny*, 1848. nov. 22.

³⁷ 1849. jún. 23-i kormányzói rendelet. A végrehajtás a belügyminiszter hatáskörébe tartozott. A nemzetgyűlés teljessége miatt az új választásig az érintetteknek részt kellett vennie a tárgyalásokban. *Közlöny*, 1849. jún. 26.; *KLÖM XV*. 573.

Házban. A képviselőket a válasz nem elégítette ki; Szász Károly 28-án javasolta, hogy az újválasztás hatályát terjesszék ki a régebben és az Országos Honvédelmi Bizottmány által hivatalra kinevezettekre is. Az idő azonban már nem volt sem alkalmas, sem elégséges ahhoz, hogy ezt a képviseleti rendszer reformjába is tartozó kérdést megfelelően elintézzék.³⁸ A hivatali cumulatio és az inkompatibilitás kérdésében tehát 1848—1849-ben szabályozás nem történt.

4. AZ ELSŐ MINISZTERIUM SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI IRÁNYELVEI

Az április 17-i minisztertanács határozatot hozott arról, hogy a miniszterek mellett elnöki (miniszteri) irodát kell felállítani. Ennek létszáma: egy vagy több elnöki titoknok és fogalmazó. A jegyzőkönyv nem egészen egyértelmű fogalmazása szerint külön miniszteri — álladalmi — titkári iroda felállítását is szorgalmazták volna, ami a miniszter helyettesének vezetése mellett működött volna néhány fogalmazóval. A gyakorlatban volt olyan minisztérium, ahol elnöki és álladalmi titkári iroda is volt (Igazságügyi Minisztérium, Honvédelmi Minisztérium), a legtöbb azonban csak elnököt szervezett (Belügyminisztérium, Külügyminisztérium, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium). Utóbbiakban az elnöki személyzet állott az államtitkár rendelkezésére is. A Pénzügyminisztériumban Duschek Ferenc, aki — kívánsága szerint — osztályfőnök volt államtitkári rangban, a só- és pénztári osztály adminisztrációját vette igénybe.³⁹

A miniszteri osztályokat 1-1 osztályigazgató (első) tanácsos vezette a beosztott tanácsosokkal, titkárokkal és fogalmazókkal, segédfogalmazókkal együtt. A korábbiakhoz képest az elnevezések is változtak: az osztályfőnök helyett „alkalmatosabbnak” találta a minisztertanács az osztályigazgató megjelölést, a fogalmazó gyakornok helyett a segédet.⁴⁰ Az osztályok szervezetileg különálló egységek voltak, különösen 1848-ban. 1848 végén, 1849 első felében, a létszámgon-dok súlyosbodásával, e szervezeti keretek felbomlottak egy-egy minisztériumon belül. A tanácsosok, fogalmazók stb. több referencia ügyeit is ellátták szükség szerint. A segédhivatalok szervezetének és személyzetének kialakítását a minisztertanács a miniszterekre bízta. A korábbi évek gyakorlatában a segédhivatalok — eltekintve a számvevőségi ügyektől — három részből állottak: iktató-, kiadó- és irattári (levéltári) hivatalból. A miniszterek az iktató- és kiadóhivatalt általában egybevonták, takarékoskodás miatt.

³⁸ Irinyi az inkompatibilitást nem, csak a verifikációt kívánta tárgyalni. Tévesen szerepel a rendelet megjelenési dátumául júl. 27. *Beér—Csizmadia* 461—462. Szemere és Szász felszólalása: Uo. 463., 465.

³⁹ Az álladalmi titkár, államtitkár elnevezést valószínűleg a korabeli polgári államok megfelelő kifejezéseinek fordításából nyerték: secretaries of state, secretaires d'etat. *Szilágyi Loránd* 494.

⁴⁰ Szemere a Pénzügyminisztériumnak. 1849. jún. 20. *Pm, Pénztári* 1849:9710. pü. sz. A gyakorlatban a régi és új elnevezéseket egyaránt használták.

5. FIZETÉSEK, LÉTSZÁM

Az április 17-i minisztertanácsi ülés foglalkozott a hivatalnokok fizetésével is. A miniszterelnök és a miniszterek javadalmazásáról már szoltunk, a többiek részére az ülés a következő határozatot hozta (az összegek egy évre értendők, amelyeket a hivatalnokok havi részletekben kaptak meg):

államtitkárok, 6000 Ft; külön juttatás (szállás, szállásbér, napidíj, útiköltség, fa) nem illette meg őket

osztályigazgatók, 3500 Ft — a kormányzések idején általában 2500 Ft; napidíjat és útiköltséget nem kaphattak⁴¹

osztálytanácsosok, 2500 Ft; korábban: 2000 Ft

osztálytitkárok, 1200 Ft — a gyakorlatban 1000—1500 Ft között; korábban: 1000 Ft

a miniszterelnök titkára 2500 Ft-ot kapott

egy miniszteri titkár fizetése 2000 Ft volt

fogalmazók, 800 Ft — a gyakorlatban 1000 Ft is előfordult; a korábbi: 600—800 Ft

segédfogalmazók, maximum 500 Ft; korábban 300—500 Ft

irodaigazgatók, 1200 Ft

sorjegyzők, írnokok, maximum 500 Ft, korábban: 300—500 Ft.

A fizetés minden — különösen a felső — kategóriában jóval magasabb volt a kormányzékénél, s a gyakorlatban sok esetben a megszabottnál is magasabb összeget állapítottak meg; a miniszterek ugyanis erőteljesen érvényesítették az e téren meglevő viszonylag önálló hatáskörüket, s különféle érdemek miatt emelték az összegeket. Egyes, magukat az előíráshoz tartó minisztériumok 1848 végére alaposan elmaradtak a fizetések összegét illetően.

A minisztériumi tisztviselők előnyére szolgált az is, hogy ideiglenes jelleggel megszüntették a hivatalnoki adónak (nem nyugdíjalapnak) számító két taxát: a tiszti jellemi díjat (Character-Taxe) és a tiszti nélkülözési díjat (Carenz-Taxe). A pénzügyminiszter új elvek szerinti illetékeket kívánt a jövőben — visszamenőleg is — levonni a minisztériumi fizetésekből.⁴²

⁴¹ Egy kis összehasonlítás: az osztrák pénzügyminisztériumban egy osztályigazgató (Sektionschef) kb. egy magyar államtitkárnak megfelelő díjazást kapott: 6000 Ft fizetést és 1000 Ft szállásbért. *Walter Abt. III. Bd. 2. Nr. 5.*

⁴² A Pénzügyminisztérium hivatalos értesítése: *PH*, 1848. máj. 10. A taksák (Dienstarrhen) a XVIII. század elején léptek be a hivatalnokok életébe. A bécsi kormányzat 1714. dec. 14-én hozott intézkedést az Universal Bancalität hasznára szolgáló arrháknak a hivatalnoki fizetésekből való levonásáról. *Fellner-Kretschmayr* 145. 4—5. pont. Az osztrák ideiglenes polgári közigazgatás kamarai főnöke szerint 1848-ban a minisztérium mintegy önkéntes adakozásként vette igénybe hivatalnokai fizetésének egy részét, tekintettel az ország nehéz helyzetére. *Absolutizismuskori Itár, Windisch-Grätz. Általános No. 606.* 1849. febr. 5. Almásy Móríc Windisch-Grätzhez. A mai fizetési formához és összegekhez szokott ember kissé bizonytalanul szemléli a felsorolt minisztériumi salláriumokat. Meg lehetett élni évi 350 Ft-ból, a díjnoki pénzből? S a miniszter is csak 12 000 Ft-ot kapott egy évre. Közvetlen adataink nincsenek az 1848-ban használatos pénz mai értékéről, csak néhány közszükségleti cikk akkori árából következtethetünk arra, mennyire futotta a fizetésből. Az 1848 nyarán készült piaci árjegyzékek szerint pl. Kassán 1 zsömle volt 3 1/4 krajcár, 1 font marhahús (kb. fél kg) 16, borjúhús 14, sertéshús 18 krajcár, 1 font

Az említett április 17-i minisztertanács alkalmazást illető határozatai szerint a régi tisztviselők korábbi fizetésüket akkor is megtartják, ha új minisztériumi állásukban esetleg kevesebb fizetés jutna nekik (3. pont). Ez az eset nem fordult elő. Az általános az volt, hogy új állásukban jóval többet kaptak részben a magasabb beosztás, részben az eleve nagyobb fizetések miatt. Ezért egy április 26-i újabb szabályozás úgy intézkedett, hogy az ország pénzügyi helyzetére tekintettel a régi kormányzói tisztviselők ez idő utáni kinevezésükkor csakis a régi fizetésüket kaphatják (2. pont). Ezt a rendelkezést elsősorban az alsóbb tisztviselőknél érvényesítették. Némi megtakarítást jelentett az is, hogy csak a miniszterek kapták április 11-től a fizetést, a többiek május 1-i hatállyal.⁴³

Az egyes tisztviselők fizetését különféle tényezők befolyásolták. Ezek voltak: 1) kiemelkedő szakmai képesség vagy politikai érdem; 2) életkor; 3) nemzetiség, vallás; 4) az egyes minisztériumok, minisztériumi osztályok kiemelt szerepe; 5) az alkalmazás időpontja.

1) *A kiemelkedő szakmai képességnek* tulajdonítható, hogy Clark Ádám mint műszaki tanácsos a helytartótanácsi 2000 Ft helyett 3000 Ft fizetést kapott. Debreczeni Márton pénzügyi tanácsos az erdélyi bánya- és pénzügyről való nélkülözhetetlen ismeretei miatt a szokásos 2500 Ft helyett 3000-et kapott. A *kormányhoz való hűség* és kitartás politikai tetteknek számított 1849-ben. Egedy Gáspár helytartótanácsi számvevősegi járulnökként 350 Ft fizetést kapott még 1848 elején; májusban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál fogalmazói fizetése 800 Ft-ra ugrott, majd 1849. február 4-én titkárrá nevezték ki évi 1500 Ft-tal, mivel egyedül ő állt előadó hivatalnökként id. Szász Károly államtitkár segítségére. Az Igazságügyi Minisztériumban Vukovics minisztersége idején mindazokat előléptették, akik 1849 elején Debrecenben szolgáltak. Egyes személyek, akik a minisztériumi mellett politikai vagy katonai feladatot is kaptak, különös megbecsülés jeleként minisztériumi fizetésüket folyamatosan kapták, noha ténylegesen nem dolgoztak. Ilyen volt például Irányi Dániel, Oroszhegyi Józsa, Szalay László, Vasvári Pál stb.

2) *Az életkor, a hosszú szolgálat* méltányolása a régi kormányzói, elsősorban segédhivatali alsóbb tisztviselőket érintette. Nem volt ritka köztük a 35 éves szolgálati idővel rendelkező hivatalnok.

szalonna 40 krajcár, 1 font só 9 krajcár, ugyanannyi cukor 1 Ft 6 krajcár, 1 font friss vaj 84 krajcár stb. (*Bm, Rendőri* 1848:4. kfő, 36. tétel, jún. 3.) Esztergomban júl. 14-én a piacon 1 pozsonyi mérő búza 7 Ft 20 krajcárba került (uo., 33. tétel). Az élelem tehát mai mértékkel mérve elképzelhetetlenül kevés kiadást igényelt. Sok hivatalnoknak volt saját kertje, nem beszélve a magasabb rangúakról, akiknek biztosan volt családi vagyona is. Házbért csak a legszegényebbnek kellett fizetni, mert abban az időben még elég csekély volt azoknak a száma, akik bérlakásban éltek. 1896-os adat szerint az ezüstpénz 1786—1857 közötti értéke koronaértékben a következő volt: 5 korona=2,08 Ft, azaz 1 Ft kb. 2,5 korona. *Matlekovits* 478.

⁴³ Minisztertanácsi jegyzőkönyvi kivonat, ápr. 22. *Pm, Elnöki* 1848:327. sz. A Pénzügyminisztérium a magyar kamarának, ápr. 23. Uo. 1848:76. sz. A fizetésekről, különös tekintettel a régi hivatalnokokra, aug. 31-én és szept. 1-én vitázott az országgyűlés a költségvetési javaslat tárgyalása folyamán. *Közlöny*, 1848 szept. 2., 3.

3) A szervezés kezdetén, de később méginkább, a minisztérium a *nemzetiségek* megnyerése, majd kibékítése céljából nemcsak politikusokat kívánt alkalmazni, hanem külön nemzetiségi szekciókat is tervezett az egyes osztályokon belül. A nemzetiségek közül e vonatkozásban a horvátok kerültek előtérbe.⁴⁴ Román és szlovák nem, hanem erdélyi szekciók alakítása merült még fel. A *vallási* hovatartozás nemcsak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselőinél volt szempont, hanem egyéb szervezeti egységeknél is. A nemzetiségi és vallási szempontot egyébként a korábbi kormányzervek is érvényesítették a hivatalnokok alkalmazásában. Akkor azonban arra is ügyeltek, hogy a fontos tisztségekre — megfelelő arányban — főrangúak, illetve nemesi származásúak kerüljenek. A felelős minisztérium is nyilvánvaló örömmel sorolta be tagjai közé a haladó szellemű előkelőségeket. Ezzel széles körű bázisát kívánta demonstrálni, valamint a közvélemény egyes rétegeit igyekezett megnyerni. A nemzetiségi szekciók megszerzésére egyik minisztériumban sem került sor, csupán egyes személyek alkalmazására.

A belügyminiszter — akihez ezek az ügyek közelebbről tartoztak — tekintélyes nemzetiségi politikusoknak kormánybiztosok, főispánok útján való megnyerését tűzte ki célul, hogy ezek segítségével ellensúlyozza a belső háború veszélyeit. „Alkalmaztatni fognak a horvátok is. Ebben nem vagyunk nehézkesek. Ha fölösleg volna is, némely hivatalt érettök betöltünk” — írta Zsitvay József szerémi alispánhoz, április végén.⁴⁵ Ugyanő június 11-én: „Ha embereket, tekintélyeket megnyerhettek, ne sajnáljatok semmit. Béke mindenáron, ha az ár csak pénzbe és hivatalba kerül. . .”⁴⁶

4) A minisztérium egyes osztályainak *fizetés* és egyéb juttatásbeli *kiemeltségére* legjobb példa a bécsi minisztérium. A külszolgálat miatt minden hivatalnok külön kategória szerinti magasabb fizetést és szállásbért kapott. Az osztályigazgatótanácsos 5000 Ft-ot, személyére 1000 Ft pótlékot és 800 Ft szálláspénzt, ami túl is szárnyalta a bécsi minisztériumi fizetést a megfelelő kategóriában; egy titkár évi fizetése a 300 Ft szállásbérrel együtt 1900 Ft-ra rúgott stb. Kiemelt magas fizetést kaptak a kormányzó elnöki irodájának beosztottai is.

5) Az *alkalmazás időpontjához* kötött fizetésbeli eltérésekről bővebben kell szólnunk, mert különféle tényezőket kell figyelembe venni. 1848 őszétől határozott takarékosági irányzat figyelhető meg a minisztériumokban. Egyrészt nem neveztek ki új tisztviselőket, másrészt igyekeztek a csak ténylegesen szolgálók fizetését kiadni. A harctéren katonáskodó, külföldre vagy belföldre távozott tisztviselők üres állásait az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848 végén

⁴⁴ Az ápr. 26-i minisztertanácsi ülés a nemzetiségi szekciókról; a horvátokkal való megegyezés tervei. 1848—1849-i min. tanács.

⁴⁵ Szemere Zsitvayhoz, 1848. ápr. 30. *Bm, Elnöki* 1848:37. eln. sz.

⁴⁶ Szemere Vukovics Sebőhöz és Csernovicshoz, jún. 11. Uo. 1848:297. eln. sz. I. Tóth értékelése Szemere módszereiről: „...reménységét teljesen helytelenül a nemzetiségi értelmiség lekenyerezésébe vetette, azt hitte, a nemzetiségi vezetőket főként önérdék vezeti és pénzzel sokmindent el lehet velük intézni.” *I. Tóth Zoltán* 80.

felmérette, és a Pénzügyminisztérium ezek fizetését indokolt esetben beszüntette. Ha a tisztviselő munkáját más nem tudta elvégezni, az üres állásra sebesült katonákat, „sérvitézeket” igyekeztek alkalmazni.⁴⁷ Október 21-én kelt az a rendelet, amellyel az Országos Honvédelmi Bizottmány megszüntette a külföldre távozott tisztviselők vagy már korábban is ott élt nyugdíjasok és minden más olyan külföldön levő hivatalnok fizetésének kifizetését, akiknek ezt egyébként az 1848:III. tc. 25. §-a biztosította. Kivételt képeztek azok, akiknek a távozásra előzetes engedélyük vagy elfogadható okuk volt.⁴⁸ Egy későbbi rendelet megszigorította a feltételeket: csak olyan nem alkalmazott hivatalnoknak lehetett kiszolgáltatni a törvény biztosította járandóságokat, aki Magyarországon élt vagy személyesen járt el a minisztériumnál fizetése, illetve nyugdíja ügyében.⁴⁹ E rendeletek értelmében elvben a birodalom egyéb részeiben élő nyugdíjasok tömege és minden emigráns elesett fizetségétől. A gyakorlat azt mutatja, hogy méltányossági alapon a nyugdíjakat továbbra is folyósították.

Hasonlóan takarékosági okból és a politikai helyzet éleződése miatt szabályozta a Pénzügyminisztérium az Országos Honvédelmi Bizottmány helybenhagyásával a visszafoglalt helyek tisztviselőinek igazolását november 20-án, Eszék visszakerülése alkalmából. A magyar kormányhoz való hűségük miatt az ellenség által elmozdított vagy elmenekült tisztviselők újra, illetve továbbra is jogosultak voltak a korábban megállapított fizetésükre. Ideiglenesen, a szolgálat reménye nélkül kapta tovább fizetését sok, azelőtt horvát területen szolgált hivatalnok (harmincadosok, sőtisztviselők stb.). Az ellenségnek kényszerűségből, anyagi okok miatt tovább szolgáló kishivatalnokokat — vizsgálat után — általában meghagyták helyükön, csak azokat nem alkalmazták, akik önszántukból csatlakoztak az ellenséghez.⁵⁰ Ezek az elvek a második minisztérium által folytatott igazolások idején is érvényesültek.

Az osztrákok szintén igazolási eljárásnak vetették alá a szabadságharc leverése után a volt minisztériumi hivatalnokokat. Ez az eljárás következetes és szigorú volt. Sok tisztviselő igazolási eljárása a hadbírószágon folytatódott. Az 1848:III. tc. intézkedéseit érvényben levőnek tartották, mivel azokat a király még szentesítette. Különös szigorral jártak el azokkal, akik az országgyűlés feloszlata (1848. október 3.) és a Függetlenségi Nyilatkozat után is hivataloskodtak.

⁴⁷ Az OHB körrendelete a minisztériumokhoz: jelentést kér az üres állásokról, hogy „sérült bajnokokat” nevezhessen ki e helyekre. 1848. nov. 22. *OHB* 1848:3504. eln. sz. Pl. Nagy Pál tüzért, aki a szenttamási harcoknál vesztette el bal karját (aug. 19.), az OHB elnöki irodájában hivatali szolgaként alkalmazták. Dec. 5. *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel (4564. *OHB*. eln. sz.) Az OHB elnöke az Igazságügyi Minisztériumnak ajánlja a polgári törvénykezési osztályhoz Vitman Ferencet, aki a verbászi táborban sebesült meg súlyosan. Ért a váltójoghoz, és ebből vizsgát is tehet. 1848. nov. 27. *OHB* 1848:3673. eln. sz.

⁴⁸ Uo. 1848:1413. eln. sz.; *Közlöny* 1848. okt. 22.

⁴⁹ Pénzügyminisztérium a főfizető hivatalnak, 1848. nov. 13. *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 19845/8595. po. sz.

⁵⁰ Pénzügyminisztérium az OHB-hoz, 1848. nov. 20. *OHB* 1848:3430., 3434. eln. sz.

Az 1849 eleji szűkös debreceni napokban, amikor a minisztérium létszáma amúgy is töredéke volt az 1848-asnak, február 27-én Abonyi István és Halász Boldizsár az országgyűlésen olyan indítványokat tettek, amelyekkel a minisztérium létszámának további csökkentését szerették volna elérni. Az egyes minisztériumok között a költözés következtében előállott aránytalanságokat átcsoportosítással kívánták megoldani.⁵¹ Az indítvány azoknak tetszett, akik — ekkor még — óvatos ellenzékben voltak az Országos Honvédelmi Bizottmánnyal. Az egyik legnagyobb létszámú és korlátlan támogatást élvező osztály ugyanis a Madarászé volt, akinek az országgyűlésben sok ellenzője volt.⁵²

A fizetéseknek az időpont általi meghatározottságával kapcsolatban kell szót ejtenünk a debreceni időszak jellegzetes fizetési módjáról, a *napidíjrendszerről*. Napidíjat azért fizettek a hivatalnokoknak, mert az adminisztráció bürokratikus szempontjai szerint a debreceni menekülés hivatalos kiküldetésnek számított.

A fent említett létszámcsökkentési indítványokkal egyidejűleg Abonyi István és Madarász László aapidíjrendszer felülvizsgálatát kérték a Háztól, mivel sokakat hátrányosan érintett az, hogy a felállított szabályokat nem egyértelműen alkalmazták. A felszólalók javaslatai nyomán a képviselőház számvizsgáló bizottmányt jelölt ki az országos számadások megvizsgálására,⁵³ s ugyanakkor kimutatást kért a Honvédelmi Bizottmánytól aapidíjakat élvező tisztviselőkről és a díjak összegéről. A kimutatást a bizottmány a Pénzügyminisztérium munkája nyomán, március 8-án terjesztette a képviselőház elé. A jelentés tartalmazta aapidíjak megállapításának szabályait is, amit még január 27-én fogalmaztak meg. Eszerint:

1) Napidíj csak a hivatalosan kiküldött hivatalnokoknak járt, ezért csak azok kaphatták, akik már Pesten alkalmazottak voltak és Debrecenbe rendelték őket. Ez a rendelkezés különösen a Debrecenben alkalmazott kis fizetésűek számára volt hátrányos, ezért az országos számadásvizsgáló választmány az ő részükre is javasolta a pótlékok fizetését, amihez a Ház, május 12-én (!) hozzá is járult.⁵⁴ Sérelemes volt továbbá a rendelkezés azok számára, akik kiküldetési rendelvénnyel, *önként* mentek a kormánnyal Debrecenbe, vagyis éppen azok számára, akik hűségesek voltak a minisztériumhoz és politikájához. Miután a debreceni költözést kapkodva bonyolították le, az országgyűlés úgy vélte, hogy a szervezetlenség miatt nem érheti kár ezeket a hivatalnokokat; általában ezek részére is kifizették aapidíjakat.

2) A szállás- és egyéb költségeket aapidíjkból kellett fedezni. Annak érdekében, hogy aapidíjak e célra elégségesek legyenek, a minisztérium felszólította Debrecen városát, hogy az uzsora megfékezése céljából limitálja a lakbéreket.

⁵¹ *Beér—Csizmadia* 368.

⁵² Lásd Kemény Zsigmond feljegyzését Abonyi indítványának politikai jelentőségéről. *Kemény* 80. Halász Boldizsárról nem tett említést.

⁵³ *Beér—Csizmadia* 368., 370.

⁵⁴ *Uo.* 425.

3) A Debrecenben előléptettek csak a pesti hivatali fokozatuknak megfelelő díjat kaphatták, ugyancsak a takarékoság okából.

4) Képviselő-hivatalnokok csak képviselői díjat kaphattak, illetve egyedül azt az összeget, ami, levonva a képviselői napi 5 Ft-ból, nekik hivatali fokozatuk után még azon túl járt volna. Ezt a szabályt a Ház április 5-i ülése úgy módosította, hogy az ilyen hivatalnokok sem pótléknapi díjat, sem lakbért nem kaphattak.⁵⁵

5) Államtitkár napidíjat nem kaphatott, de lakbérét — ha nem volt képviselő — az állam fizette. A legmagasabb napidíjat az osztályigazgató és a minisztériumi tanácsos kapta (6 Ft), a legalacsonyabbat a hivatali szolga (36 kr.). A számvizsgáló választmány javasolta, hogy az 1200 Ft-on aluli — tehát alacsony — fizetésűek egységesen 2 Ft napidíjat kapjanak.

6) A hadügyminisztériumnál szolgálatot teljesítő törzs- és főtisztek a minisztérium javaslatára 30% pótlékot kaptak. A napidíj ügyét a képviselőház április 5-én, a felsőtábla április 23-án tárgyalta. A képviselőház a határozatot május 3-án tudomásul vette, és végrehajtásra a kormánynak kiadta.⁵⁶ A napidíjpótlék a szegedi tartózkodás idején is felmerült a hadügy részéről, de intézkedés már nem történt.⁵⁷

Az 1849-es *Szemere-kormány* politikája a hivatalnokok beosztásával és fizetésével kapcsolatban a pénzügyminiszter, Duschek nézeteit tükrözte. Az általa a minisztertanács elé terjesztett elvek néhány újítást vezettek be 1848-hoz képest: szükségesnek tartották „igazgató tanácsosok” kinevezését az ismét osztályfőnöknek titulált osztályigazgató tanácsosok mellé, segítségül. Megmaradt a már 1848-ban, elsősorban jogi vonalon felbukkant segédtanácsos kategória, az igazgató tanácsosokénál kisebb hatáskörrel. Nem felejtkeztek meg a végleges rendezés előtt álló számvevőségek, pénztárak, segédhivatalok személyzetének fizetéséről sem. A tervezet egyes hivatali fokozatokon belül „fizetvényi lépcsőzetet” vezetett be azon célból, hogy a más kategóriába át nem sorolható tisztviselőknek is legyen reménye magasabb fizetés elnyerésére, szorgalmas munkájuk jutalmául. A legkisebb fizetést — az árak emelkedése miatt — 350 helyett 400 forintban limitálták. Több irányelv a takarékoság jegyében született: az egyes kisebb fontosságú minisztériumi osztályok vezetését osztályfőnök helyett igazgató tanácsosra kívánták bízni, ez személyenként 500 Ft megtakarítást jelentett; magasabb fizetésű kategóriába való átsorolás csak ilyen állás megüresedésével volt lehetséges; egyes kategóriákban a hivatalnokok — megfelelő arányban — a kisebb, illetve a magasabb fizetést kaphatták; az 1849. májusi időszakban csak annyi hivatalnokot kívántak foglalkoztatni, amennyit az állampénztár elbírt, nem pedig szükség szerint. Egyes fontos hivatali részlegekben a hiányzó munkaerőt csakis napidíjasokkal pótolhatták, egységesen 1 Ft napidíjért. Ez elsősorban az alsóbb hivatalnokokat

⁵⁵ Uo. 839.

⁵⁶ A napidíjügyről: uo. 836—840. A jan. 27-i napidíjszabályzat: *OHB* Kossuth-Misc. 2. sz.

⁵⁷ Aulich miniszter Kossuthhoz, aki továbbküldte az ügyet a pénzügyhöz azzal a megjegyzéssel, hogy csak akkor lehet megadni, ha minden más hivatalnok is kap. *Pm, Pénztári* 1849:12 387. pü. sz. 1849. júl. 17. 9337. k. eln. sz.; *KLÖM XV. 775.*

érintette. A műszaki és szakértő egyének alkalmazása személyre szóló fizetés megállapítása útján történt. Minisztériumi tanácsadók legfeljebb napidíjért dolgozhattak, de inkább csak címmel.

A fizetések összege nem sokat változott 1848-hoz képest. A „fizetvényi lépcsőzet” lényegében a megelőző év gyakorlata során alakult ki: államtitkár 6000, osztályfőnök 3500, igazgató tanácsos 3000, tanácsos 2500, segédtanácsos 2000, miniszterelnöki titkár 2000, illetve 1500, titkár 1500, illetve 1200, fogalmazó 900, illetve 800, segédfogalmazó 600, illetve 500; számvevőségi alkalmazottak: főszámtiszt 1500, illetve 1200, bíráló számtiszt 900, illetve 800, számtiszt 700, 600, 500, segéd számtiszt 400; pénztárak: pénztárnok 2000, ellenőr 1500, számfejtő 1000, illetve 900, fizetnök 1000, illetve 900, segéd számfejtő 800, pénztári tiszt 700, 600, 500, segéd pénztártiszt 400; iktató, kiadó és levéltári hivatalok: igazgató 1200, igazgatói segéd 800, iktató, sorjegyző, írnok 600, 500, 400 Ft.⁵⁸

Az 1849. május 2-i minisztertanácsi határozat szerint a hivatalnokokat tanácsostól lefelé az illetékes miniszter nevezte ki; az államtitkárok, a miniszterek, valamint a bírák kinevezése a kormányzó hatáskörébe tartozott. A kinevezési jogkör szélesedett 1848-hoz képest a minisztérium javára. A miniszterek mindkét évben jobbra tetszésük szerint állapították meg a fizetéseket a hatáskörükbe utalt kinevezések tekintetében, s nem igyekeztek mindenkor összehangolni az általános szempontokkal az alkalmazandó személyek számát sem. A Pénzügyminisztérium lényegében tehetetlenül állott szemben a jelenségekkel, s időről időre kiadott utasításai sem tudták szabályozni a kérdést. Miután a fizetésekre vonatkozó előzetes tanácskozásra irányuló kísérletei csődöt mondtak, a létszám- és fizetésbeli változások utólagos bejelentését szerette volna elérni, de nem sok sikerrel.⁵⁹ A Pénzügyminisztérium egyedül a kifizetések rendjét tudta szabályozni. A főpénztár munkájának megkönnyítésére a felduzzadt létszámú minisztériumok hivatalnokait 1848. augusztustól a következő menetrend szerint fizették: minden hónap 1-én vették fel az évi fizetés havi rátáját a kis fizetésűek (600 Ft-ig terjedő fizetésűek); 3-án azok, akiknek fizetése nem haladta meg az 1000 Ft-ot; 5-én a 2000 Ft-ig terjedő fizetésűek. Az ezen összesen felüli fizetésűek a hónap 16. napján járulhattak a pénztárhoz.⁶⁰

Mennyi volt valójában ez az általában felduzzadtnak tartott létszám? Minisztériumi névtárunk egyik alapja Fényes Elek statisztikai hivatalának kimutatása, az

⁵⁸ Minisztertanácsi jegyzőkönyvi kivonat, 1849. máj. 14. *IM Elnöki* 1849:1390. eln. sz.; *Hm, Általános* 1849:14436. E. sz. Vukovics feljegyzése szerint a tanácskozás során felmerült, hogy takarékoság címén minden fizetést a felére szállítsanak le. Mivel ez a katonatiszteket is érintette volna, nem szánták rá magukat, hanem átadták az ügyet véleményezésre Duscheknek. A dolog annyiban is maradt. *Vukovics* 512.

⁵⁹ Pulszky pénzügyi államtitkár Batthyány Lajoshoz, 1848. ápr. 29. A pénzügy már ekkor sokallotta a létszámot, s kérte a miniszterelnököt, hogy mielőtt valamilyen hivatalt létesítenek, azt előzetesen a pénzügyminiszterrel tárgyalják meg. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:281. eln. sz. Az 1848. okt. 6-i pénzügyi körrendelet a minisztériumokhoz: aznap jelentsék be az áthelyezések miatti változásokat. *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 16857/5307. po. sz.

⁶⁰ Duschek Batthyány Lajoshoz, 1848. júl. 13. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:453. eln. sz.

1848. június végi, július eleji állapotot tükrözi jól-rosszul, hiszen a hivatalnokok létszáma ekkor még naponként változott. Ez az időpont a minisztérium 1848-as felfutó szakasza; ekkora személyzet már csak 1849. május—júniusban alakult ki. Ennek alapján tehát az összlétszám kb. 968 fő.⁶¹ Létszám terén a mélypontot 1849. január—február jelentette, a Debrecenben töltött első hetek. A Pénzügyminisztérium által a napidíjak meghatározása céljából készített kimutatás szerint még a március 2-i létszám is csak 284 fő.⁶² A minisztériumot olyan vád is érte, hogy hivatalnoki állománya sokkal több volt a korábbi összes kormányzékénél. Számításaink szerint 1848-ra a magyar kancellária hozzávetőlegesen pontos létszáma 218 fő, a helytartótanácsé 271 fő, a magyar kamaráé 340 fő volt, összesen 829 fő, azaz a két korszak hivatalnokainak aránya majdnem 1:1.⁶³

Az eddig tárgyalt létszámproblémákon kívül meg kell említenünk a minisztérium alkalmazott hivatalnokainak *nemzetőri, illetve katonai szolgálatát* is. A harctéri szolgálat vagy polgárőrség miatti elfoglaltság ugyanis nem jelentkezik a kimutatásokban, vagy legalábbis nem jelentkezik pontosan, mégis, a korabeli adminisztrációban sok problémát okozott, mert a ténylegesen dolgozók számát állandó ingadozásban tartotta. A nemzetőri szolgálat gyakorlatilag mindenkit érintett, hiszen vagy az 1848-as XXII. tc. értelmében megállapított vagyoni cenzus, vagy a lelkesültség vitte a polgárőrség tagjai közé a tisztviselőket. A katonai szolgálat viszont a hivatalnokok számára önkéntes volt. Az ún. mozgó nemzetőri szolgálat annyiban hasonló volt a katonaihoz, hogy nem a törvényhatóság területén ment végbe. Az eltávozott nemzetőr-hivatalnokoknak a minisztérium fenntartotta az állást, visszatérésük után pedig pótlólag kiutalta fizetésüket. A távollevők munkája az otthon maradtakét szaporította.⁶⁴ A lakóhelyen teljesítendő szolgálat — miután

⁶¹ A kimutatásban együtt szerepelnek a kinevezettek és a további munkára kötelezett régi tisztviselők, de ezt nem minden esetben lehet pontosan megállapítani. Nem számítottuk be a kimutatásban szereplő nem kimondottan minisztériumi tisztviselőket (országgyűlési hivatalnokok, Közlöny munkatársai, csempészeti ítélőszék, vidéki mérnökök), akik az egyes osztályoknak alárendelt hivatalokban dolgoztak. Az adatokat a statisztikai hivatal kérdőíveken gyűjtötte egybe. Lásd pl. *Bm, Elnöki* 1848:549. eln. sz. jún. 21. A már kész kimutatást megküldték a minisztériumoknak, pl. a pénzügyinek aug. 4-én postázták. *Pm, Elnöki* iktatókönyv 1848:1682. sz. 374. SH szám. A kimutatás megtalálható több helyütt: pl. *Bm, Szemere miniszteri; 1848/49-i Mm, Vegyes* Egész mm.

⁶² Az eredeti kimutatás: *1848/49-i egy-i iratok* Lad. XX. 22. Fasc. 2. A. No 883.; *Beér—Csizmadia* 373., 836—840. Az 1849-es későbbi időszakról nem áll rendelkezésre összesítő kimutatás vagy felhasználható részkimutatások. Sajnos, az állampénztári fizetési naplól sem ad teljes képet.

⁶³ A kancelláriai adat: *Tiszti névtár*; a helytartótanács: *Ember 1940*; a kamarai: *Fallenbüchl*. Megdöbbentően magas számot, 1783 főt ad *Nagy Tibor* 1849-re: 125. Az osztrákok 1849 áprilisában készült kimutatása szerint a minisztérium 156 706 forinttal adott több fizetést az 1848 márciusában szolgálókhöz képest, az OHB pedig 172 396 forinttal. (Aktív és inaktív szolgálatért együttesen. Nem egészen világos a kimutatás szerint, hogy a helytartótanács volt alkalmazottait veszi-e csak figyelembe vagy a többi kormányzékét is.) *Abszolútizmuskori Itár, Windisch-Grätz, Általános* No 1558. Summar. Ausweis.

⁶⁴ Batthyány júl. 24-i rendelete. *Közlöny*, 1848. júl. 25.; Stuller pénzügyminiszteri titkár rendelete a pénzügyi osztályokhoz, júl. 27. *KLÖM XII* 630.; Deák Kossuth miniszterhez, aug. 5. *KLÖM XII* 676—677.

mindenkire kiterjedt — annyi zavart okozott az ügyvitelben, hogy a minisztériumok többször is megkísérelték felmentetni hivatalnokaikat az eltávozás kényszeré alól. A törvény csak helyettes állításával adott erre lehetőséget. Annyit sikerült elérni, hogy egy-egy hivatalból nem egyszerre hívták be nemzetőri szolgálatra a tisztviselőket.⁶⁵ 1848-ban minden önkéntes tisztviselő-honvéd a hivatalba való visszatérés esetén újra megkapta régi állását, s pótlólag a fizetést (a díjnokok kivételével). 1849-ben takarékosági okból csak a visszatérés idejétől kaptak fizetést a volt honvédek.⁶⁶

6. A MINISZTÉRIUM ÜGYVITELE, IRATANYAGA, ELHELYEZÉSE

A minisztériumok *ügyviteli gyakorlata*⁶⁷ a régi kormányzések gyakorlatán alapult. Alapvető változást jelentett a felelős ügyintézés bevezetése. Azelőtt a fontos ügyekben a kormányzék vezető tisztviselőiből álló tanácsi testület, a gremium hozott határozatot a referáló hivatalnokok által készített elintézés-tervezetekre támaszkodva. A kisebb fontosságú, sztereotip tárgyakat a tanács nem kérte színe elé. A kollegiális döntés megakadályozta azt, hogy felsőbb szervek egy bizonyos személyt tegyenek felelőssé valamilyen ügyben. Ezzel szemben a minisztérium hivatalnokaitól felelősségvállalást kívántak meg. Ahhoz, hogy ezt teljesíteni tudják, szakértő és a kormány politikája mellett elkötelezett tisztviselőkre volt szükség. A közvélemény joggal várhatta a lassú, Bécsben központosított, jórészt az uralkodó iránti hűségre alapozott kormányzékeni hivatalnoki magatartás és ügyintézés helyett a gyors, magyar érdekeltsgű és felelősségre vonható hivatalnoki teljesítményt. A felelősség, mint 1848 márciusának vívmánya nemcsak a legfelsőbb fórumra vonatkozott, azaz a miniszterekre, minisztertanácsra, hanem az előadó tanácsosokra is, hiszen az alsóbb beosztásban működő szakemberek véleménye alapján döntött a miniszter vagy a minisztertanács. A születő, de 1848-ban el nem készült közigazgatási reformnak lett volna a feladata, hogy az egyszemélyi felelősséget alkalmazza a vidéki hatóságoknál is, az ott felállított szakhivatalok működésén keresztül.

Lényeges változás volt a kormányzések ügyviteléhez képest, hogy minden minisztériumban szervezetileg elkülönült ügyosztályok dolgoztak. Arra csak a

⁶⁵ A FIKM a miniszterelnökhöz, 1848. jún. 14. *FIKM Elnöki* 1848:138. m. sz.; Baldacci, az ONHT elnökhelyettesének válasza júl. 1-ről. Uo. 165. m. sz. A XXII. tc. végrehajtásának nehézségéről: *Mészáros Lázár* I. 96.

⁶⁶ Miniszterelnöki rendelet, júl. 24. *Közlöny*, 1848. júl. 25.; *FIKM Elnöki* 1848:332. m. sz. nov. 18., 344. m. sz. nov. 22.: A FIKM és a Pénzügyminisztérium levélváltása. 1849-re a Pénzügyminisztérium állásfoglalása Tavaszi Antal volt honvéd fizetése kapcsán: a Belügyminisztériumhoz, 1849. ápr. 28.: *Pm*, *Pénztári* 1849:4657. pü. sz.

⁶⁷ A témával máig a legrészletesebben foglalkozik a munka jellegéből következően a minisztériumi anyag ismertető leltára: *Ember 1950*. Részben erre alapozva sommás utalások találhatók: *Sashegyi 1974*. 472—475. További adatok találhatók a *KLÖM* egyes kötetjeinek bevezetőiben.

nehéz időszakokban volt példa, hogy tisztviselők egyszerre több ügyosztály feladatait intézték, és csak az irattárban különültek el egymástól az osztályok ügyei, iratai.

Az iratok kezelésében lényeges változásról nem beszélhetünk. A korábbi gyakorlat élt tovább, s hogy melyik kormány szervé, azt eldöntötte az, hogy honnan került ki a segédhivatali személyzet zöme. A miniszterek által kiadott ügyviteli utasítások az iratkezelést alapvetően nem változtatták meg.

Az ügyiratrendszer 1848—49-ben sem alakult ki az erre alkalmas alapszamos iktatás és következetes tárgyi szempontú irattározás hiányában. Ügyiratrészek voltak csak; együtt található a beadvány, a melléletek, a kiadvány fogalmazványa, de egy újabb fázis esetén új iktatószámot, új tételt és esetleg — ha az ügyben új momentum merült fel — új kútfőt használtak.

A segédhivatalok beosztása megegyezett a kormányzások idején szokásossal, legfeljebb az iktató-kiadó-irattár hármas tagolódását változtatták át kétrészesre a munkaerővel való takarékoskodás céljából.

Az irattári rend általában a szintén korábbi eredetű kútfőtételes tárgyi rendszer volt. A kútfők több, egy típusú ügyet fogtak egybe, de bőségesen voltak ún. egyedi kútfők is.

Az iratok sorsa már a minisztérium idején is hányatott volt, s ez a későbbiekben csak fokozódott. Legelőször a Pestről Debrecenbe való költözés zilálta szét az irattárakat, nem beszélve a kancelláriák anyagának Bécsből Pestre költöztetéséről, ami 1848 nyarán zajlott. Az irategységeket teljesen vagy részben költöztették Debrecenbe; igen fontos anyagrészek viszont teljes egészükben Pesten, illetve Budán maradtak. Ilyen volt az állampénztár létszámkimutatási és fizetési kimutatási anyaga. Egyes alárendelt hivatalok személyzetükkel, irataikkal egyetemben maradtak hátra — mint például a közalapítványi igazgatóság és pénztár —, és Debrecenben az előiratok nélkül kellett intézkedni. A költözés után egy ideig az iratok mostoha körülmények között hányódtak; így az Országos Honvédelmi Bizottmány irattára szekerén, állandóan indulásra készen volt.

A fővárosban hagyott iratokat az ideiglenes osztrák polgári közigazgatás vette át, lényegében ugyanazoktól a személyektől, akik addig is kezelték őket, a munka így azonnal elkezdődhetett, illetve folytatódhatott. Az iratok alapján megindulhatott a forradalomban és szabadságharcban részt vettek elleni terhelő adatok összegyűjtése is.⁶⁸ A további költözések Debrecenből Pestre, onnan Szegedre, Nagyváradra, Aradra már a teljes széthullást mutatják. Az utazás, a hadi cselekmények során el nem pusztult iratokat az osztrákok foglalták le. A törvényhatóságoknak is be kellett szolgáltatniuk az 1848/49-es időszakból való

⁶⁸ A Ministerrat ez ügyben Windisch-Grätzhez, 1849. febr. 15. Olmütz: *ÖStA, MR-Akten* 1849:298. sz. Egy Fuchs nevű bűnügyi rendőri tanácsos a Politische Erhebungs-Commission számára módszeresen feldolgozta a magyar minisztériumi iratokat. Bizonyos hiányzó iratokért Schwarzenberg herceghez fordult, aki sok iratot tartott magánál. 1849. dec. 22. *ÖStA, Schwarzenberg-Nachlass* Fasc. VI. No 355. Karton 12.

irataikat, ezek megmaradt része ma is megtalálható a minisztériumi levéltárban. A világosi fegyverletétel után lefoglalt iratok zöme az osztrák Untersuchungs-, Disciplinar- és Erhebungs-Commissionen szövevényében, a bírósági és végrehajtó szervek vizsgálati eljárásai során tűnt el. Alig van például eredeti minisztertanácsi jegyzőkönyvünk. Ezek rögtön Batthyány lemondása után megkezdték vándorútjukat. Eltűnésüket elősegítette az a sajnálatos körülmény, hogy egy példányban készültek; a minisztériumok csupán kivonatokat kaptak kézhez.⁶⁹ Egy-két irat maradt fenn az országos rendőrség 1849-es anyagából; nincsenek postaügyi akták; eltűntek Duschek pénzügyi szempontból igen fontos elnöki és magániratai.⁷⁰ Valószínűnek látszik, hogy sok iratot szándékosan semmisítettek meg mind magyar, mind osztrák részről. Ennek oka a magyarok szempontjából érhető. Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy sok bizalmas ügyről eleve nem készült írásos feljegyzés; elégségesnek tartották a szóbeli elintéztést, például a fegyvervásárlásokról.⁷¹ Osztrák vonatkozásban különösen a nádor irataival kapcsolatban merülhet fel, hogy megsemmisítették.⁷²

A kortársi *visszaemlékezések* a közigazgatás-történet vonatkozásában alig pótolják az iratokat. A zömmel politikatörténeti vonatkozások mellett alig értesülünk kifejezetten a minisztérium szervezési és ügyviteli eseményeiről. A közigazgatástörténetnek is nagy figyelmet szentel a miniszterek közül emlékezéseiben Vukovics Sebő; elsőrendűen hasznosítható Duschek Ferencnek a maga igazolására összeállított szinopszisa. Meg kell még említenünk néhány minisztériumi hivatalnok adalék jellegű visszaemlékezését: Jakab István, Kacskovics Lajos és Beöthy Zsigmond írásait.⁷³

⁶⁹ Jászay Pál miniszterelnöki titkár vallomása az osztrák hatóságok előtt. *Károlyi 1932* I. 54—56.

⁷⁰ Különféle irategységek nyomára bukkanhatunk az egyik ilyen bizottság, az 1849. dec. 20. után néhány napig iratlajstromozással foglalkozott Akten-Sichtung Commission jegyzőkönyvében. Az Újépületbe küldött 46 ládában levő anyag számbavételére a III. Armee Commando für Ungarn und Siebenbürgen rendőri ügyosztálya adott megbízást. *Absolutizmuskori Itár, Akten-Sichtung*. Igen sok fontos iratot magához kéretett Schwarzenberg herceg; Haynau pl. hozzá küldött több, Batthyány Lajosra terhelő iratot. *ÖStA, Schwarzenberg-Nachlass* Fasc. VI. No 355. Karton 12. A hercegi hagyaték számos 1848/49-es magyar minisztériumi, ill. minisztériumi vonatkozású iratot tartalmaz eredetiben és másolatban. Az ideiglenes polgári közigazgatás anyagát 1849. májusban Bécsben a Ministerrat egyik titkára, von Ransonnet gondozta, és Geringer br. kérésére júniusban adta át azokat az új magyarországi biztosnak. *ÖStA, MR-Akten* 1849:1203. sz. jún. 8. Az osztrák állami levéltár is közöl néhány adatot a minisztériumi iratok sorsáról: *Gesamtinventar* IV. 46.

⁷¹ Lásd erről: *Duschek-per*. Lónyay 1849-es államtitkári kinevezésével kapcsolatban hasonlóképpen ír: *Vukovics*.

⁷² Ez volt Károlyi Árpád óvatosan hangoztatott feltevése is. *Károlyi 1932*. I. 202. A nádor szeptemberi távozásakor sok bizalmas iratot is magával vitt. Ma már nem találhatók a Bécsi Staatskonferenz-Akten között elhelyezett nádori iratok sem. (A nádori iratokról lásd: *Gesamtinventar* II. 255.; *Bottló—Veres* 172—173.) Érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy Haynau javasolta Schwarzenbergnek a nádori iratok elrejtését illetéktelenek elől a Kabinettsarchivban. 1849. nov. 13. Pest: *ÖStA, Schwarzenberg-Nachlass* Fasc. III. No. 154. Karton 10.

⁷³ *OSzK Jakab; OSzK Kacskovics; 1526 utáni gyűjtemény, Naplók*.

A minisztérium elsősorban a volt kormányzékeni épületekben helyezkedett el: Budán a helytartótanácsi és kamarai, Bécsben a volt kancelláriai épületekben.⁷⁴ Noha takarékosági okokból igyekeztek elkerülni, magánházaknál is kellett bérelni helységeket.⁷⁵ 1848-ban a közmunkaügyi műszaki osztályok miatt, 1849-ben pedig az ostrom pusztításai nyomán. Kezdetről fogva otthont adott a minisztérium egyes osztályainak a budai régi országház, majd 1848 végétől a korábbi General Commando épülete. 1849-ben felmerült, hogy az egész minisztériumot a Károly-kaszárnyába telepítik, ez azonban nem valósult meg.⁷⁶

⁷⁴ Buda város tanácsa kérte a nádortól, hogy a minisztériumot itt helyezték el. *István nádor lta, Miniszteri* 1848:638. sz. márc. 27. A kérelem fölösleges volt, hiszen a régi épületek felhasználása volt a leginkább célszerű.

⁷⁵ Erről szó esett az országgyűlésen a FIKM költségeivel kapcsolatban, szept. 1. *Közlöny*, 1848. szept. 3.

⁷⁶ *Szemere min. eln. iratai* Hajnik jelentései.

VI. AZ ERDÉLYI ÁLLAMIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI SZERVEK 1848—1849-BEN. A MAGYAR MINISZTERIUM TERÜLETI ILLETÉKESSÉGE

I. ERDÉLY

Az erdélyi kormányzati szervek 1848. évi története nagy vonalaiban régóta ismert. A magyar országgyűlésen született törvénycikkek közé bekerült a régi óhaj, az Erdéllyel való egyesülés és a Részek visszacsatolása. Ezt az erdélyi országgyűlés is megszavazta május 30-án, a király június 10-én megerősítette, majd július 11-én szentesítette.¹

A törvénycikkek az egyesülés mellett legalább annyira hangsúlyozták az egyesülésnek ellent nem mondó sajátos erdélyi törvények, intézmények, szokások további fenntartásának szükségességét. Az évszázadok során eltérő gazdasági-társadalmi-politikai körülmények között fejlődött Erdély Magyarországgal való egybeolvadása számos problémát vetett fel az 1848-as törvények erdélyi adaptálása és az egybeolvadás végrehajtása terén. Az 1848—1849-es időszakban az unió kevésbé valósult meg. 1848-ban elsősorban az egyesülés bécsi és erdélyi ellenzői gördítettek akadályokat az egyesülés végrehajtása elé, de a magyar kormány kiküldött biztosai sem használták az unió ügyének. A háborús körülmények miatt 1849-ben a magyar kormányzat részéről elszett intézkedések történtek. Ezek sem a helyzetet nem tisztázták, sem a soknemzetiségű Erdély fenntartások nélküli rokonszenvét nem vívták ki.

Az unió végrehajtása megkönnyítésére 1848-ban az erdélyi országgyűlés egy ún. *unióbizottságot* küldött ki a magyar országgyűléshez, hogy segítsen az új erdélyi államberendezkedést meghatározó törvények megalkotásában. A törvényjavaslatok kidolgozásán kívül feladata volt a felvilágosítás az addigi helyzetről és tanácsok szolgáltatása az új államigazgatás létrehozásával kapcsolatban.²

¹ Az 1848. ápr. 11-én szentesített pozsonyi VII. tc. Magyarország és Erdély egyesítéséről. A 4. § szerint: „A felelős ministeriumnak kötelességévé tétetik, [hogy] ... az egyesülés teljes végrehajtására „szükséges lépéseket megtegye, mint szintén e tárgyban kimerítő törvényjavaslatokat terjesszen a legközelebbi honyülés elibe, vezérelvül mondatván ki, miszerint: 5. § Magyarhon Erdély mindazon külön törvényeit, és szabadságait, melyek amellet, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak, és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni s fenntartani kész.” Ugyanerről intézkedett az 1848. évi erdélyi törvények I. tc.-e. A magyar törvénycikk megszületésére vonatkozóan lásd *Károlyi 1936.* 146—198.

² Az unióbizottságról intézkedett az erdélyi 1848:I. tc. 2. §-a. Itt található a bizottság tagjainak neve, akik Erdély különféle rétegeiből kerültek ki. Sok ellenzéki reformpolitikus volt soraiban: Wesselényi Miklós, Kemény Domokos, Kemény Dénes, Szász Károly, Zeyk József, Weér Farkas stb. Az unióbizottság munkájáról részletes tanulmány eredeti iratok alapján: *Márki.*

Az erdélyiek óhajta szerint az uniótörvény szentesítésével egyidejűleg kellett megszűnnie a legfőbb erdélyi kormányzéseknek, az erdélyi udvari kancelláriának is. Ennek feladatait, valamint a következő magyar országgyűlés által szabályozott módon alakult új erdélyi közhivatalok irányítását a magyar felelős minisztérium volt hivatva átvenni. Az erdélyi 1848:I. tc. 3. §-a szerint: „Erdélyben a közigazgatás és igazságszolgáltatás folyamata és személyzeti szerkezete a közelebbi közös hongyülés általi elrendezésig jelen helyzetében marad. Az udvari kancellária funkciója ellenben teljesen megszűnend és azon hatóság, melyet Ő Felsége a folyó 1848. évi magyarországi III-ik törvénycikk értelmében, nádor ő fenségére és a magyar minisztériumra ruházni kegyeskedett — Erdélyre is kiterjedend mind polgári-, mind egyházi-, mind kincstári-, mind katonai-igazgatás tekintetében és általán az igazgatás minden ágazataira nézve. 4. § A közigazgatásnak a miniszteri felelősséggel összhangzásban, a törvény útján kívüli elmozdíthatlanság a kormányi kinevezéstől függő közhivatalok közül csak az igazságszolgáltatásra rendelt bírói hivatalokra szoríttatik.”³

A nádor illetékességét 1848. május 29-én, tehát még az uniótörvény erdélyi megszavazása előtt, terjesztette ki a király Erdélyre. A minisztériumé a törvénycikk megerősítésekor automatikusan is életbe lépett. A nádor április 23-án az 1848:VI. tc. értelmében elrendelte a Részek visszacsatolását, a végrehajtásra királyi biztosságot nevezve ki br. Wesselényi Miklós vezetésével. Május 6-án (Zaránd), május 8-án (Kraszna) és május 15-én (Középszolnok vármegye és Zilah város) a visszacsatolás ténylegesen megtörtént. Sok problémát ígért az uniótörvénynek az a kikötése, amely a régi kormányzések felszámolását — a kancellária kivételével — a következő országgyűlésre halasztotta. A gubernium, a kincstartóság, valamennyi bírói fórum kollegiális szerkezetét kellett összhangba hozni a felelősségen alapuló miniszteri kormányzással, arról nem beszélve, hogy a már feloszlatott kancellária bírói és igazgatási funkciói roppant nehezen voltak beilleszthetők e felemás rendszer kereteibe. A kolozsvári kormányzóságnak szintén volt igazságszolgáltatási funkciója, s ennek a közigazgatási funkciótól való elválasztása a polgári kormányzat egyik alapvető feladatát jelentette. A következő országgyűlési határozat hozataláig tehát mindenképpen egy ideiglenes megoldás nehézségeivel kellett szembenézni. Ezt az adott szituációt tovább bonyolították az egyesülésről alkotott eltérő vélemények, a végrehajtás körüli ellentétes vagy éppen kiforratlan nézetek.

Az erdélyi udvari kancellária felszámolása igazgatási szempontból szétágazó hatásköre és főképpen bírói funkciója miatt sok problémát jelentett a kormányzatnak. Az 1848-at megelőző idő bírósági gyakorlata szerint a legfőbb fellebbviteli fórum volt az erdélyi udvari kancellária. Ide kerültek azok a polgári perek, amelyek pertárgya a 3000 aranyat meghaladta. Folyamodás útján kisebb értékű perek is kerülhettek ide. Súlyos bünyfenyítő perek, a kincstár egyes perei szintén e fórumon nyertek végső döntést. A kancelláriától a perek az uralkodóhoz is elkerültek, aki az

³ *Corpus Juris* (Kiemelés: F.K.E.).

államtanács véleményének meghallgatásával döntött, ezáltal a pereskedés folyamata igen lelassult. 1845-ről vannak számadatok a kancellária elé került peres ügyekről: majdnem 400-at tettek ki.⁴ A kegyelmi és a nemességi ügyek az uralkodó felségjogát képezték, amelyeket eredetileg is a kancellária útján intézett.

Miután a kancellária a törvény értelmében az egyesülés kimondása után nem működhetett együtt a felelős minisztériummal, István nádor június 17-én — az uniót megerősítő királyi határozat után — szólította fel br. Apor Lázár kancelláriai helyettes elnököt az intézmény működésének beszüntetésére és az ügyek illetékes minisztériumoknak való átadására. Hasonlóan a magyar udvari kancelláriához, azokat az ügyeket, amelyekben döntés már született, expedálni kellett; a tárgyalás, intézés alatt levők iratait pedig jegyzékkel az egyes minisztériumokhoz tették át.⁵ A király személye körüli miniszter távollétében, aki Innsbruckban időzött a király környezetében, a rendeletet a Bécsben levő Pulszky Ferenc államtitkár hajtotta végre június 23-án, Bartal György államtanácsos segítségével. A kancellária iktatóhivatalát egyesítette a minisztériumi kiadóhivattal, így az ügyek felszámolását az erdélyi kancellária hivatalnokai a minisztérium irányításával végezték el. Az erdélyi kancelláriai épületre ezután a minisztériumnak volt gondja.⁶

Az erdélyi kancellária június 23-i megszüntetését azonban nem tekinthetjük befejezett ténynek; az ügynek voltak további fejleményei. Ausztria nem akart belenyugodni, hogy az erdélyi pénzügyi és katonai erők fölött ezután nem rendelkezhet közvetlenül, s mindez elsősorban Magyarország erejét növeli majd.⁷

⁴ Horváth István kormánybiztos Szentiványi Károly erdélyi teljhatalmú biztosnak az erdélyi igazságszolgáltatás helyzetéről. 1849. júl. 2. Kolozsvár. A jelentést már a következő erdélyi biztos, Boczkó Dániel küldte tovább Vukovics miniszterhez. Az érkezés ideje júl. 20. *IM Állad., titkári* 1849:3503. sz. 13. cs. Az erdélyi bírósági szervezetről korszakunkban lásd: *Bónis—Degré—Varga* 86—92.

⁵ Az erdélyi kancellária iratait a magyaréval együtt lajstromozták és szállították hajón Pestre az ország levéltárába. István rendelete: *Közlöny*, 1848. jún. 26.; *Király személye kör. mm. Elnöki* 1848:300. eln. sz. jún. 18-i másolat.

⁶ Pulszky jelentése a belügyminiszternek, jún. 23. *Király személye kör. mm. Elnöki* 1848:300 eln. sz., 1848: 604. eln. sz. júl. 17. Felterjesztés az uralkodóhoz a kancellária ügyében. Br. Apor jún. 23-án tájékoztatta pl. a Finanzministeriumot az erdélyi kancellária megszűnéséről. Kérte, hogy bárminemű, addig a kancelláriával történt iratváltást ezután a magyar minisztériummal bonyolítsanak le. 3345. kanc. sz. *ÖStA Finanzmm.* 1848:2495. FM. sz.

⁷ Erről lásd elsősorban az osztrák minisztertanácsnak még a királyi megerősítés előtt született, jún. 5-i határozatait. *ÖStA MR-Prot.* fol. 1155—1158. Közli: *Károlyi* 1936. 344—347., 189—190. Eszerint az osztrák minisztérium kívánságai Erdéllyel kapcsolatban: 1. minden pénzüsszeget vagy más államjavat, amely Erdélyben az unió jóváhagyásakor található (pénztáraknál, bányákban stb.), nem a magyar kormány, hanem az uralkodó rendelkezése alá kell bocsátani; 2. Magyarország és Erdély aránylagos részt vállal az államadósságból; 3. az erdélyi határőrvidék és főhadparancsnokság megmarad addigi állapotában és a bécsi hadügyminisztérium fennhatósága alatt; 4. a hadkiegészítés tekintetében is megmarad Erdély addigi kötelezettsége; 5. Erdély bizonyos évi összeggel járul hozzá az udvartartás, diplomácia stb. költségeihez; 6. az udvari kamara erdélyi ügyekkel foglalkozott hivatalnokait hasonlóképpen kell kezelni a kancellária hivatalnokaival. Az események múlásával az osztrák minisztérium júl. 28-i elaborátuma okosabbnak látta az államadósság kérdését a magyarétól elválasztani, mivel ott az országgyűlés „megkötötte magát”. Általában megállapította, hogy a fenti

A rejtett osztrák törekvések találkoztak az unió magyar és erdélyi ellenzőinek kifogásaival. A különállás évszázadai — a Magyarországhoz való tartozás érzése mellett — megteremtették az önállóság kialakult szokásait is. Az erdélyiek zöme „transzilvánista féltékenységgel”⁸ nézett az egyesülés elé, ellenérzéssel gondolt az erdélyi politikusok, hivatalnokok stb. második vonalba szorulására. Elsősorban a magyar népestről szólunk most, nem is említjük a Bécs támogatását élvező nemzetiségek szeparatista törekvéseit.

Az unió túl gyorsan született ahhoz, hogy ellene május 30-a előtt lehetett volna lépéseket tenni. Az ellenakciók post festa történtek, és különféle formában. Egy július 20-i királyi rendelet értelmében az osztrák minisztériumoknak minden „jogszerű igényt. . . a maga idején és megfelelő módon kell érvényesíteni” a még működő erdélyi kormányzésekkel szemben. Erre a határozatra az unió szentesítése, a magyar minisztérium illetékességének kiterjesztése után került sor. (A magyar minisztérium ugyanis felszólította az osztrák kormányzati szerveket az Erdéllyel való közvetlen érintkezés beszüntetésére.) Az uralkodó különösen az osztrák pénzügyminiszter figyelmét hívta fel az udvari kamarai hivatalnokok érdekeinek szem előtt tartására; az onnan követelt nyugdíjak, illetmények, segélyek, egyéb pénzügyi követelések behajtására mind az állami, mind a Habsburg-családi pénztár tekintetében. Ezek a célok beleillettek az osztrákok egyéb, különösen a pénzügy és hadügy vonatkozásában Magyarországon követett magatartásába.⁹ Az idézett július 20-i királyi utasítás feltárja, hogy az erdélyi kérdést a törvényes unió ellenére sem tartották elintézettnak. Erre a rendeletnek az egyik kifejezése szó szerint is utal: „bis dahin, wo ich . . . über diese Angelegenheit [Erdély sorsa] definitiv entscheiden werde”. A bécsi miniszteriális szervek a magyar minden tiltakozása ellenére igyekeztek is közvetlen kapcsolatban maradni az erdélyi hivatalokkal.

Az egyesülés végrehajtása akadályozásának további eszköze volt az erdélyi kancellária megszűnésének megkérdőjelezése. A kancellária megszüntetése után hamarosan, július első napjaiban megindult ez az akció az erdélyi igazságszolgáltatási nehézségek ürügyén. Erről közvetlen adatunk is van: egy július 6-i kabinetiratban a következőképp írt az uralkodó Esterháznak: „. . . ob es nicht ratlicher wäre, die siebenbürgische Hofkanzlei, . . . bis zu einer weiteren gesetzlichen Fürsorge auch ferner in der Ausübung ihrer Functionen zu belassen.”¹⁰ A külügyminiszter igyekezett „megnyugtatni” a királyt, hogy a már

követelések tisztázásához szükség van az ún. közös ügyekben való tárgyalásra. *ÖStA Finanzmm.* 1848:3259. FM. sz. Specz fogalmazványa. 1848. aug. elejére összeállították az erdélyi kancellária és más udvari szervek erdélyi ügyekkel foglalkozott személyeinek névsorát, hogy rájuk is kiterjesztessék az 1848:III. tc. 25. §-ának hatályát a fizetésekről. *ÖStA Finanzmm.* 1848:3851. FM. sz. aug. 9.

⁸ Trócsányi Zsolt által használt találó kifejezést lásd *Trócsányi* 1965. 537.

⁹ Válasz Krauss pénzügyminiszter júl. 6-i előterjesztésére. Másolat. *ÖStA Finanzmm.* 1848:3259. FM. sz. 1—5. fol.

¹⁰ *ÖStA Konf. Akten* 1848:788. sz.; *Király személye kör. mm. Elnöki* 1848:604. eln. sz. Esterházy júl. 17-i fogalmazványában utalás van a leirati szövegre.

összeült új magyar országgyűlés a legrövidebb időn belül előterjeszti Erdélyre vonatkozó törvényjavaslatait (ami egyébként szeptemberre következett be), s ez a rövid idő nem okozhat nagyobb zavart az erdélyi peres ügyekben. Több pert a magyar Igazságügyi Minisztériumnál már vizsgálat tárgyává is tettek. A miniszter arra is figyelmeztette az uralkodót, hogy politikailag roppant káros lenne a kancellária akár ideiglenes visszaállítása.¹¹ Az uralkodó nem nyugodott bele a válaszba. Az udvar felfogása szerint a kancellária június 19-i (helyesen 17-i vagy 23-i lenne) felszámolása nem volt szabályszerű, mert sem szentesítve, sem kihirdetve nem volt sem az unió, sem az erről szóló törvény, de még az erdélyi országgyűlés sem fejezte be tanácskozásait.¹² Az erdélyi hongyülés valóban csak július 18-án tartotta utolsó ülését, viszont az erdélyi egyesülési törvénycikkeket az uralkodó június 10-én megerősítette és július 11-én szentesítette. Szentesítenie kellett, mert az ország közvéleménye ezt elengedhetetlennek tartotta. Kissé elhamarkodottan — erre Márki Sándor is rámutatott — az unióbizottság tárgyalásai is elkezdődtek július 16-án, és párhuzamosan futottak az országgyűlési ülésekkel.¹³ Az uralkodó, illetve környezete annak ellenére, hogy nem emlékezett a feloszlítás pontos dátumára, nagyon is észben tartotta a törvénycikk 3. §-át, amely szerint a következő országgyűlési intézkedésig a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szerkezete változatlan marad.

Az igazságszolgáltatás terén viszont intézkedéseket sürgetett, s ennek háttérében a kancelláriával kapcsolatos tervei állottak.¹⁴ Az erdélyi kancelláriának ténylegesen szoros kapcsolata volt az igazságszolgáltatással, de az udvart a jogi problémák amiatt „nyugtalanították”, hogy a kancellária megszüntetését meg nem törtéنتé akarta tenni. Hasonló megfontolásból kárhoztatta és elhamarkodottnak ítélte a nádor június 17-i, a kancelláriát megszüntető rendeletét is. Erre utal az, hogy a nádor július első felében buzgón konzultált a magyar minisztérium illetékes osztályával kéziratának jogi következményeiről.¹⁵ Az Igazságügyi Minisztérium a külügyhöz hasonló értelemben fejtette ki véleményét a nádornak: az egyesülési törvény szentesítése után politikai lehetetlenség az erdélyi kancellária visszaállítása

¹¹ *Király személye kör. mm. Elnöki* 1848:817. eln. sz. júl. 17. A miniszter az uralkodóhoz.

¹² „Wie bereits am 19. Juni veranlasste Aufhebung der siebenbürgischen Hofkanzlei war hinsichtlich des Zeitpunktes, an welchem sie stattgefunden hat, in keiner Hinsicht in der Ordnung; denn zu jener Zeit war selbst über die Thesisfrage der Union, der siebenbürgischen Gesetzartikel weder von mir definitiv sankzionirt, noch kundgemacht, noch weniger aber der siebenbürgische Landtag in gesetzlich gültiger Weise geschlossen, und bis zu diesem Zeitpunkte hätte in jedem Falle gegen die Gesetzlichkeit und Rechtmässigkeit der Funktionen der siebenbürgische Hofkanzlei unmöglich eine gegründete Einwendung erhoben werden können;” Uo. aug. 2. Az uralkodó a külügyminisztériumhoz.

¹³ *Márki* 323. A megerősítés dátumát általában minden forrás és az irodalom is jún. 10-ében jelöli meg. Kivétel: *Kövári* 57. ahol 11-e szerepel. A szentesítés napját nem lehet ilyen pontosan megállapítani: *Szeremlei 1867b* I. 147. szerint júl. 11.; *Kövári* 61. szerint júl. 7.; az *1848—1849-i min. tanács* 1848. júl. 9-én „minden órában” várt hírt az aktusról. A mai történeti irodalom elsősorban a megerősítés dátumát használja, pedig a korabeliek a szentesítéssel tekintették befejezettnek az unió törvényesítését.

¹⁴ *Király személye kör. mm. Elnöki*, 1848:817. eln. sz. aug. 2.

¹⁵ *IM Elnöki* 1848:1293. eln. sz. júl. 14. Pest. „Vélemény jogi tekintetből az erdélyi udvari kancellária megszüntetésére vonatkozó kegyes kéziratról.”

az igazságszolgáltatási szempontok ellenére is. Az igazságügyi osztály szintén az országgyűlés közeli határozatában reménykedett.¹⁶ A minisztérium tehát az országgyűlés tárgyalásainak eredményére várt; enélkül nem hozott rendszabályokat. (Bécsnek az Erdélyre irányuló reakciós, tényeket megváltoztatni akaró akciójában kapóra jött a magyar minisztérium törvénytisztelete, jelesül az, hogy a törvény előírásainak megfelelően még ideiglenes formában sem kívántak hozzányúlni az erdélyi állapotokhoz.) Az országgyűlés viszont csak az unióbizottság által kidolgozott javaslatok alapján hozta meg határozatait a törvényjavaslatokról. A bizottság pedig a bírói szervek és az igazságszolgáltatás rendje kérdésében augusztus elejénél előbb nem jutott döntésre. *Az igazságügyi szervek és gyakorlat* iránti intézkedések tekintetében ugyanis eltérés volt a bizottság tagjai között, mivel az egyesülés hívei között is eltérések voltak az egyesülés módja iránt. Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a mindennapi élet követelményeitől indítva, a tárgyalások elhúzódása miatt az Igazságügyi Minisztérium kénytelen volt ideiglenes rendeletet kiadni az erdélyi perekről augusztus 20-án.

Rendelet az erdélyi kormányzésekhez a büntető és egyéb függőben levő és a Részeket érdeklő nemességigazoló és más polgári perekben követendő eljárás iránt: 1) a büntető pereket az erdélyi felbíróságok (királyi tábla, gubernium) hajtsák végre, a fellebbezéseket a pesti királyi táblához utasítva; 2) a megszűnt udvari kancellária helyett a Részek vonatkozásában az el nem látott büntető perek a hétszemélyes táblához kerülnek; 3) az elősorolt perekre nézve a kormányzékeni hivatalos jelentések és a folyamodványok az Igazságügyi Minisztériumhoz, a kegyelmi kérvények a Külügyminisztériumhoz; 4) az erdélyi felbíróságoknál függőben levő — a Részeket érintő — nemességigazoló és polgári perek egyelőre lajstromba vetetnek és az Igazságügyi Minisztériumhoz felküldetnek.¹⁷ Az erdélyi királyi biztos, br. Vay Miklós pedig augusztus 27-én kapott utasítást, hogy a királyi táblánál külön osztályt állítson fel a „csendzavarók, lázítók és lázadók elítélésére”.¹⁸ Körülbelül ez az az időpont, amikor — a meglevő adatok szerint legalábbis — az udvar felhagyott az erdélyi kancellária visszaállítására irányuló terveivel.

Az unióbizottság az erdélyi igazságügyről, a külön *kolozsvári feltörvényszékekről* augusztus 12-én hozott határozatot az alkotandó törvényjavaslathoz. A kolozsvári feltörvényszék azt jelentette, hogy a magyarországgal egyenrangú erdélyi felső törvényszék lesz majd. Ez az intézkedés az uniót lazítani kívánóknak kedvezett. Az unióbizottságban nagy viták folytak e kérdésről, amelyek az egyesülést is alapjaiban érintették. Horváth István, majdani 1849-es erdélyi kormánybiztos jogi

¹⁶ „... amint pedig az erdélyi országgyűlés megszűnt, kétségen kívül megszűnt Erdélyország is külön ország lenni, külön cancelláriájának további fennállása tehát jog tekintetében is lehetetlenség, politikai tekintetben pedig ezt, ha bár kis időre, még csak megkísérteni is káros volna, mert ily sikeresen kísérletből haszon éppen nem következne, ellenben sokakban gyanút és aggodalmat ébresztene az iránt, hogy az egyesülési törvénynek ... minden részleteiben végrehajtása és szoros megtartása nem komoly és elhatározott szándék a főbb hatalomnál.” Uo.

¹⁷ Uo. 1848:1958. eln. sz.

¹⁸ Uo. 1848:2116. eln. sz.

szempontból fejtette ki ellenvetéseit a külön feltörvényszékekkel szemben, Wesselényi és Teleki László a Kossuth Hírlapja hasábjain politikai szempontból tették le voksukat ellene. Augusztus 12-én a bizottság szótöbbséggel kimondta, hogy a minisztérium Kolozsvárott a törvényszékek rendszeresítéséig főtörvényszéket állítson fel, mely a volt erdélyi udvari kancellária és a kormányzék (gubernium) bírói hatáskörébe lépjen, s hogy ide tegyék át azokat a pereket is, melyek az erdélyi kancelláriánál Erdélyt illetően függőben maradtak. A folyamatokra nézve Pesten a hétszemélyes tábla mellé külön osztályt kívántak, melyhez minden törvényszékről felküldjék a folyamatásokat, míg a kegyelemért beadott kérvények egyenesen a Bécsben levő minisztériumhoz küldessenek. Wesselényi és Teleki különvéleménye szerint egy ilyen legfelsőbb fórum képtelenség volna Kolozsvárott, mihelyt Budapesten felállítanak egy kiigazító törvényszéket. „Az átmeneti időkre azonban, a kedélyek megnyugtató végett valóban lehetne hagyni egy törvényszéket, talán felkirályi tábla név alatt, mely előtt kezdjék, s fellebbevitel útján folytassák azokat a pereket, melyeket idáig ott kezdték, s oda fellebbeztek. Onnan a fellebbezhető perek dolgában a budapesti septemvir döntése alá kerüljenek, s a lehetőségig megkevesbetendő folyamatásokat is oda juttassák. Ez nem separatismus, és van értelme addig, míg Erdélynek más a magánjoga, s erre vonatkozó törvénykönyve.”¹⁹

Az unióbizottság által megfogalmazott javaslatok között 11.-ként szereplő igazságszolgáltatási törvényjavaslatot az országgyűlés szeptember 13-án kezdte tárgyalni, majd némi módosítás után szeptember 14-én fogadta el. A felsőház szeptember 25-én tárgyalta és fogadta el.²⁰ Hangsúlyoznunk kell, hogy az 1848:XXXVI. törvényként szereplő erdélyi igazságszolgáltatási törvény ideiglenes jellegű volt, nemcsak a királyi szentesítés meg nem történte miatt, hanem mert az erdélyi törvénykezés gyökeres, általános rendezéséig szólt.

Az 1848:XXXVI. tc. vonatkozó §-ai:

„4. § A királyi tábla Erdélyben mostani helyén meghagyatván, ezután is első bíróság leend azon perekre nézve, melyek az eddigi gyakorlat szerint elébe tartoztak . . .

5. § A kormányzék megszűntével Kolozsvárott az illető ministerium által egy feltörvényszék alakíttatik, mely a királyi táblától és szász nemzet egyetemétől fellebbezendő pereket ellátandja.

6. § Pesten a hétszemélyes tábla mellé, azzal egy egészet képezve erdélyi törvényekben jártas egyénekből egy külön osztály állíttatik fel.

10. § A folyamatások a peres ügyekre nézve a hétszemélyes tábla melletti osztály által fognak ellátatni. Kivevén a büntető közkeresetek következtében kegyelemérti kérvényeket, melyek a folyó 1848-ik III-ik pozsonyi törvénycikk 7-ik §-sa szerint a király jogaihoz számíttván, ennél fogva a magyar külügyministeriumhoz utasíttandók.

¹⁹ Márki 340—341.; *KH*, 1848 aug. 23., Horváth István Szentiványi Károly biztoshoz 1849. júl. 2. *IM* Állad. titkári 1849:3503. sz.

²⁰ *Beér—Csizmadia* 588.

14. § A magyarországi váltótörvények Erdélyre is kiterjesztetnek, melyhez képest első bíróságú két váltótörvényszék, az egyik Kolozsvárt, a másik Brassóban, állíttatik fel. A két törvényszék körét az igazságügy-minister jelölvéni ki, ezekről a fellebbezés a pesti váltótörvényszékre, s a gyakorlat szerint tovább leend; hol mindenütt erdélyi egyének is lesznek alkalmazandók.

15. § Az igazságszolgáltatásra az Igazságügyi Ministerium ügyel fel, melynek minden korlátozás nélkül körében leend, az eddigi gyakorlat szerint a felségi kinevezéstől függő bírakat kinevezni . . .

Végre a megnevezett ministerium kötelessége leend, a törvénykezésbe becsúszott visszaéléseket eltörlni.”²¹

A közbejött politikai és hadi események miatt ez az elképzelés 1849-ben sem jutott tovább a szervezés kezdeti stádiumánál. Lényegében „csak a bünyfenyítő perekre nézve állíttatott fel egy felviteli törvényszék”.²² A magyar kormánynek 1849-ben is változatlan volt a véleménye e tekintetben: „külön feljebbviteli törvényszéket állítani az egység érdeke tiltja”. Az idézett 1848-as törvénytől eltérően ekkor úgy gondolták, hogy a hétszemélyes törvényszék erdélyi osztálya nem Pesten, hanem Kolozsvárott működik majd.²³ Végül is Kolozsvár „csak az 1890:XXV. tc. értelmében jutott külön királyi ítélőtáblához”.²⁴

Az 1848—1849-es új erdélyi államigazgatási szervezetről általánosságban megállapíthatjuk, hogy sem a régi kereteket nem sikerült teljesen felszámolni, sem az újat kialakítani, sőt, a teendőkről a magyar minisztériumnak sem volt egységes elképzelése. A magyar minisztérium erdélyi berendezkedése kudarcának tárgyalásakor, mert végeredményben kudarcról van szó, igen fontos körülmény, hogy az uniónak Erdélyben a magyarok között is legalább annyi ellenzője volt, mint pártolója. Kétségtelenül a nemzetiségek mozgalmi jelentették azt a konkrét, egyre fenyegetőbb veszedelmet, mely nyíltan ellene volt a magyarországi szupremáciának. Legalább olyan káros volt azonban az államigazgatási pozíciókat feladni nem akaró ún. „transzilvánista féltékenység”, amely a magyarok táborán belül gátolta az eggyé olvadást, a közös minisztériumi kormányzás kibontakozását. A magyar minisztérium pedig minden alkalmat megragadott, hogy biztosítsa az erdélyieket a minisztériumban való részvételükről. Az unió szorgalmazóit, teljes híveit sem csak a közös haza évszázadokon át dédelgetett eszméje fűtötte, hanem a félelem egy esetleges parasztlázadástól (a rendezetlen erdélyi gazdasági-társadalmi problémák következtében), az erős román nemzetiség — az orosz cár által is támogathatott — törekvéseitől. Az erdélyi reformellenzék ezen aggályait nem is titkolta. Wesselényi és a Kemények 1848. március, augusztusi lépései — ezen okokból is — azt célozták, hogy Erdélyt a nemesi Magyarországnak megmentsék. Erre egy módot láttak: a

²¹ Uo. 588—589. A törvényjavaslatban érződik a Wesselényi-féle különvélemény hatása.

²² Horváth István jelentése júl. 2-ről. *IM Állad. titkári* 1849:3503. sz.; *Trócsányi* 1973. 611—612. és *Varga Endre* 1974. 148. szerint a feltörvényszéket felállították és 1849 nyarán működött. (Az ismertető leltárból kitűnik, hogy csak bünypererek maradtak meg, és ez egybehangzik a Horváth-féle jelentéssel.)

²³ Vukovics Szentiványi kormánybiztoshoz, 1849. jún. 26. *IM Állad. titkári* 1849:2980. sz.

²⁴ *Márki* 344.

teljes egybeolvadást, a magyarországi törvények teljes alkalmazását, minden szeparatista törekvés nélkül. Kemény Dénes, március 22-én Kossuthhoz írott levele szerint, egyenesen Pestre szeretne volna összehívatni az erdélyi országgyűlést, hogy ne legyen kétséges az unió: „Ha az erdélyi országgyűlés itt Pesten lesz, a honegység bizonyos: mi aztán az erdélyiek részére azon kedvező reményt nyitja, hogy a magyar ministerium erélyes rendszabályokru! gondoskodand Erdélyben is, minden lehető zavar megelőzéséül . . . az egyedüli biztosíték jelen körülmények közt egy lehető paraszthat vagy orosz pedum positio ellenében, mit csakugyan Magyarország sem nézhet közönyösen . . .”²⁵ Az unió pártjának tagjai erős agitációt folytattak az unió mellett. Úgy gondolták, hogy egy királyi biztos elég tekintéllyel tudna fellépni az unió érdekében az országgyűlésen az erdélyiek buzdítására. Wesselényi gondolt Széchenyre is ebben a vonatkozásban, de szó esett királyi főhercegekről, Ferenc Józsefről, István nádorról is.²⁶

Az erdélyi országgyűlésre királyi biztosul br. Puchner nagyszebeni katonai parancsnokot neveztek ki. Mellé „megbízható”, azaz unióbarát egyént kértek kineveztetni, például Horváth Istvánt vagy Szacsvay Zsigmondot. Ez nem történt meg. Egyidejűleg követelték az erdélyi ügyekben befolyással bíró bécsi tanácsosok, Pipitz, Purchard, Rosenfeld ilyen irányú tevékenységének megszüntetését.²⁷

Az unió után a magyar kormány miniszteri biztosul a központi kormányzat intézkedéseinek érvényesítésére 1848-ban előbb br. Perényi Zsigmondot, majd br. Vay Miklóst küldte ki.²⁸ E biztosok részben erélytelenek voltak, részben — éppen gyengeségük miatt — működésük kifejezetten káros volt. Vay Miklóst le kellett váltani, és vizsgálatot indítottak ellene. A későbbi biztosok, Beöthy Ödön, Csány László, Szentiványi Károly és Horváth István, végül Boczkó Dániel eredményesebben dolgoztak. A katonai, politikai nehézségek miatt ők sem jutottak azonban sokkal előbbre. Erdélyben, ahol a központi kormánynak nemcsak a polgárosulás tekintetében kellett mélyreható változtatásokat véghezvinni, hanem a magyarországi államigazgatás rendszeréhez való közelítést is célul tűzték ki, éppen itt a minisztérium lényegében csak biztosai eljárására volt utalva. Az unióbarát erdélyiek aggódva figyelték az események alakulását, s azt hangoztatták, hogy a sajtóságos erdélyi viszonyokat — minden jószándék és igyekezet ellenére — sem a minisztérium, sem biztosai nem ismerték kellően. „A kormányférfiak ismerték Magyarországot, ismerték Erdély történetét az ideig, míg el nem váltunk: de a

²⁵ Kossuth iratai időrendben I./385. sz. Pest, 1848. márc. 22.

²⁶ Vö. Trócsányi 1973. 604—617. Erdélyiek beadványa a miniszterelnökhöz, Pest, 1848. máj. 14. Batthyány min. eln. iratai 1848:179. eln. sz.

²⁷ Több erdélyi politikus a miniszterelnökhöz (pl. id. Bethlen János, Jósika Miklós, Weér Farkas) 1848. máj. Batthyány min. eln. iratai 1848:205. eln. sz.

²⁸ Br. Perényi Zsigmond ugoocsi főispán megbízólevelét a minisztertanács határozata alapján a belügyminiszter fogalmazta. Az 1848:VII. tc. 4. §-a alapján a magyar minisztérium és az erdélyi országgyűlés, illetve annak bizottmánya közötti tárgyalások vezetésével bízta meg. Segítőjeül br. Kemény Dénes belügyi államtitkárt tette meg. Az utasításban Szemere részletesen ecsetelte az egyes erdélyi népcsoportokkal követendő magyar taktikát. 1848. máj. 20. Bm. Elnöki 1848:88. eln. sz.

háromszázados különlet minket egészen más alakba öntött; s ezt számbavenni elmulatak.”²⁹ A minisztertanács határozata értelmében alkalmazásra került a minisztérium egyes osztályaiban több erdélyi is, de ők az arányt nem tartották kielégítőnek. Valóban csekély volt a számuk: a minisztérium 1848-as körülbelüli állományához, 968-hoz képest — amennyire megállapítható — mindössze 14 erdélyi dolgozott érdemi ügyintézői beosztásban.

A minisztérium helyzetét Erdélyben a viszonyok ismeretének hiánya mellett az is nehezítette, hogy álláspontja nem volt egységes Erdély berendezésére vonatkozóan. A törvény előírásai miatti kényszerű várakozás csak tetézte a helyzet bonyolultságát. Logikusan Kossuth fogta fel az unió és az ezt követő átalakulás kérdését. Az unió kimondásával, az 1848. júliusi országgyűlés tanácskozásainak megindulásával semmi akadályát nem látta annak, hogy a magyar minisztérium teljes jogkörrel intézkedjék Erdélyben, és az országgyűlés rövid időn belül megalkossa azokat az új törvényeket, amelyek feleslegessé teszik a régi kormányzervek működését.

Az unió szentesítése után voltak elképzelések külön kolozsvári kormányzétről,³⁰ illetve egyes tárcák megosztásáról Magyarország és a Királyhágón túli részek — hivatalosan ez lett Erdély neve — között.³¹ Kossuth a központi kormány olyan átszervezését látta szükségesnek, amely meg tudná oldani az erdélyi területek igazgatását is. Nem tartotta helyesnek a régi kormányzések ideiglenes fennmaradását sem, és már augusztusban, az erdélyi törvényjavaslatok elkészülte előtt szóvá tette az országgyűlésen: a felelős minisztérium nem fér össze az erdélyi kollegiális kormányzésekkel.

Kossuth minisztériumátszervezési gondolatai 1848 nyarán az erdélyiek — Wesselényiek — javaslatai, elképzelései nyomán bontakoztak ki. Ő azonban nemcsak Erdélyt vette tekintetbe, hanem a horvát és a határőrvidéki területeket, a vallási és politikai szempontokat is, egyszóval mindazon körülményeket, amelyekre áprilisban még nem ügyeltek. Amolyan törvénykorrekciós javaslat volt ez tehát, s így Erdélyen kívül a minisztérium általános történetével is szoros kapcsolatban van.

²⁹ Kővári 68—69.

³⁰ A belügyi költségvetési fogalmazványban külön szerepeltek Fiume, Horvátország és Erdély igazgatási költségei. Itt ez áll: IV. Kolozsvári kormányzék 1. kormányzó, 2. tanácsosok, 3. titkárok, 4. fogalmazók stb. Mellette Szemere beszúrása arról, hogy az unió nemrég történt; a költségeket még nem mérhették fel. *Bm, Elnöki* 1848:447. eln. sz. A fenti elképzelés talán nem is végleges megoldásra utal, hanem az ideiglenes állapothoz igazodik. Másutt Szemere egyértelműben utal a külön erdélyi igazgatásra; Jancsó Imre volt erdélyi kancelláriai titkár minisztériumi kinevezésével kapcsolatban megjegyezte a nádorhoz írott előterjesztésében: „amennyiben erdélyi ügyekkel is kell foglalkoznunk”. Aug. 10. A nádor csak 22-án írta alá a kinevezést. *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2257. sz. Kossuth Mikó Imre kincstartótól is megkérte a költségvetéshez szükséges tájékoztatást, amely júl. végén meg is érkezett. *KLÓM XII.* 255—256. A júl. 31-én kelt pénzügyminiszteri jelentés azonban csak az erdélyi haddi költségekkel számolt, a többi a közigazgatás távoli rendezésétől tette függővé.

³¹ Teleki Domokos a magyar minisztériumhoz, jún. 22. Kolozsvár: „Többen, kik a minisztérium nézete iránt értesülve lehettek, oly formán nyilatkoztak, mintha a minisztérium hajlandó volna a belügyi és igazságügyi tárcát Erdély részére különszakasztani. . . .” *Batthyány min. eln. iratai* 1848:572. eln. sz.

Kossuth leszögezte, hogy a külön erdélyi minisztérium ellen van, mert az egységgel és a miniszteri felelősséggel ellentétben állana. Újra felbukkant azonban az álladalmi tanács: ehhez 2-3 erdélyit nevezne; egy tárca nélküli miniszter pedig a minisztertanácsban képviselné az erdélyi ügyeket. (Ebben az esetben a horvátokra való tekintetből a hadügynél egy államtitkár csak horvát ügyekkel foglalkozott volna.) Ezen kívül az erdélyi bányászattal, a bánsági ügyekkel a pénzügynél egy államtitkár foglalkozott volna a terv szerint.³² E javaslatok nem valósultak meg.

Az unióbizottság a közigazgatásról Zeyk József javaslata alapján hozott határozatot augusztus 11-én. Eszerint: 1. a magyar minisztérium Erdély vonatkozásában is legfelsőbb igazgatási szerv; a minisztertanácsba ideiglenesen meg kell hívni 1-2 erdélyit; erdélyieket megfelelő arányban *minden* minisztériumban alkalmazni kell. A minisztérium törekedett is erdélyiek alkalmazására; a minisztertanácsba rendszeresen meghívott erdélyi „szakértőkről” viszont nincs ismert adatunk. Több erdélyit áprilisban neveztek ki, például Kemény Dénest (április 26.), id. Szász Károlyt (április 24.). Az egy közös kormányzék elvének kialakulása, illetve az erdélyi törvényjavaslatok kidolgozása után újabbak kerültek be a minisztérium keretei közé. 1848-ban a minisztériumhoz kinevezett, jelentősebb erdélyiek: Bell Sámuel (FIKM, júl. 14.), Debreceni Márton (Pm, aug. 23.), Dragos János (Pm, szept. 5.), Fröhlich József (Pm, szept. 11.), Jancsó Imre (Bm, aug. 22.), Kelemen Lajos (VKM, ápr. 23.), Köváry László (Bm, jún. 8.), Pálffy János (Pm, szept. 5.), Pap Zsigmond (VKM, máj. 23.), Récsy Emil (VKM, máj. 5.), Szerb Tivadar (Pm, ápr. 29.), Zeyk Károly (Bm, aug. 22.). Az erdélyiek által elsősorban a Belügy- és az Igazságügyi Minisztériumban felállítani kívánt alosztályok sem jöttek létre. Az igazságügyiben 1848 őszén még a személyek kiválasztásáig sem jutottak el.³³

Az unióbizottság javaslatának további pontjai: 2. az igazgatás egysége és a gyors kormányzás érdekében a politikai kormányzék (gubernium) teljes megszüntetését javasolta, úgy, hogy a minisztérium a törvényhatóságokkal közvetlenül érintkezzék. A 3—5. pont szerint a magyar törvényhatóságokat, a székely törvényhatóságokat és a városokat teljesen magyarországi mintára kell átszervezni

³² Kossuth feljegyzései egy körlevélen. Teleki Domokos jún. 22-i javaslataira kellett választ adni. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:572. eln. sz. jún. 27.; id. Bethlen János. Jósika Miklós, Zeyk József, Teleki Domokos mint a br. Perényi miniszteri biztos által felkért véleményező comité elképzelései: Uo. d.n.

³³ Wesselényi Miklós 1848. jún. 25-én Zsibórol írt Szemerének a megalakítandó erdélyi szekciók — belügyi és igazságügyi — tárgyában. Levelének mellékletét, amely az ajánlott személyek nevét tartalmazta, Wesselényin kívül id. Bethlen János és Weér Farkas írta alá: „Miatán Erdélynek Magyarországgal teljes egygyealakulása érdekében semmi olyan káros hatású nem lehet, mint egy külön erdélyi minisztérium alakítása; azonban miután mindaddig, míg Erdély Magyarországgal azon egy törvénykezési és azon egy közigazgatási rendszer alatt egyben nem olvadand: ezek körüli törvényei és szokásai szerint kell kormányoztatnia. Szükségesnek tartjuk, hogy a belügybe két — egy a publicopolitikai, a másik a politikai ügyeket kezelő különosztályok, nemkülönben az igazságügyet illetőleg egy osztály az erdélyi törvénykezést kezelendi, állíttassék fel; a többi ministeri tárcákba pedig Erdély részéről is szükséges számú egyének alkalmaztassanak...” *Bm. Elnöki* 1848:523. sz. Ghyczy néhány sürgős erdélyi per elintézésére 1 tanácsos, 1 titkár és 1 fogalmazó felvételére kér engedélyt az OHB-tól a volt kancelláriai tagok közül. Hátiirat: teygen belátása szerint. *OHB* 220/Pz. sz. okt. 14.

(megyék, járások). A székely főtisztjeiket ezentúl a minisztérium nevezné ki, az altisztjeiket azonban felsőbb megerősítés nélkül maguk választanák. Az addig a nagyszzebeni (részben felügyeletet, részben igazságszolgáltatási funkciókat gyakorló kollegiális) kincstári tanács által igazgatott erdélyi jövedelemkezelő hivatalok sem maradhattak korábbi helyzetükben. Az unióbizottság augusztus 15-i állásfoglalása szerint a thesauratust megszüntethetőnek véve, az illetékes minisztériumok főfelügyelete mellett a nagyszzebeni hivatal által eddig gyakorolt felügyeletet 4 különálló, és csak az illetékes miniszterektől függő hivatalra kívánta bízni: egy sóigazgatóságra Kolozsvárott, egy harmincadi felügyelőre Nagyszzebenben, egy uradalmi praefectusra Déván és egy bányászati felügyelőre Zalatnán. A vallás- és tanulmányi alapokat, amelyeket addig a gubernium, az udvari kancellária és az udvari tanulmányi bizottság a katolikus bizottság útján gondozott, véleményük szerint a VKM ellenőrzése mellett külön bizottságnak kell kezelni.³⁴

Az országgyűlés az unióbizottsági 10. törvényjavaslatot az erdélyi közigazgatás újrendezéséről szeptember 13-án kezdte tárgyalni, s ugyanakkor el is fogadta; a felsőtábla szeptember 25-én. A közigazgatásról szóló XXXV. törvényt lényegében a bizottság elképzelése szerint, egyes részletek kihagyásával fogalmazták meg.³⁵

Mielőtt rátérnénk azoknak az intézkedéseknek a tárgyalására, amelyeket a magyar minisztérium az erdélyi államigazgatásban ténylegesen foganatosított, hangsúlyoznunk kell, hogy a fenti törvényi célokból alig valami valósult meg. 1848 őszen ugyan — amikor ezek a jogi elképzelések megszülettek — Ausztria már nem kötötte meg a miniszterek kezét, de a magyar központi kormányzat maga is nagy nehézségekkel küzdött. Az erdélyi nemzetiségi mozgalmak és az ezek nyomán feltámadó osztrák reakció miatti zavaros helyzetben a minisztérium biztosai nemhogy elősegítették volna a kibontakozást, hanem még inkább nehezítették azt. Ez viszont csak erősítette a magyar igazgatással szembeni különböző eredetű ellenérzést, illetve ellenállást. Tényleges átszervezési lépésekre főleg 1849-ben került

³⁴ Márki 337—338., 344—345., 349.

³⁵ *Beér—Csizmadia* 587. Az 1848:XXXV. tv.: „1. § Az erdélyi kormányzék (gubernium) ezennel eltöröltetvén, mindazon törvényhatóságok, melyek eddig a királyi kormányzékkel közvetlen hivatalos érintkezésben állottak, ezután egyenesen és közvetlenül a magyar minisztériumtól veendik a rendeleteket, utasításokat, parancsolatokat.

2. § Mindenféle vallás-felekezettek egyházi kormánya és iskoláiknak nevelési igazgatása a vallás- és közoktatási miniszter felügyelése alá rendeltetnek.

3. § Az erdélyi kincstári hivatal megszüntetnek nyilvánítván, mind annak kezelése és rendezése, mi hatósága körébe tartozott, a pénzügy- s illetőleg a kereskedelmi miniszterre bízatik.

4. § Az erdélyi összes katonauygek igazgatása a hadügyminiszterre bízatik. . .

5. § Az erdélyi törvényekben gyakorlott, és az ottani viszonyokat ismerő egyének mindenik minisztériumba a szükséges számmal fognak alkalmaztatni.”

Az 1848:XLI. tv. a székelyek és szászok főtisztjeinek választását a magyar főispánokéval tette egyenlővé, hangsúlyozva, hogy a szász ispánt Királyföldön az ott lakók szabadon választják, és ez tagja lesz a pesti álladalmi tanácsnak. *Beér—Csizmadia* 591. A bizottsági 12. sz. törvényjavaslatot szeptember 14-én fogadták el a képviselőházban, a felsőházban 25-én. A szászokra vonatkozó kivételezettséget azok erős ellenállása magyarázza.

sor a hadi sikerek utáni szünetekben. Ezek azonban messze elmaradtak a törvényben elképzelt átalakulástól: ideiglenesek és részlegesek voltak.

A *kormányzások fennállása idején* az Erdéllyel kapcsolatos ügyekben eltérő gyakorlat uralkodott a minisztériumokban. Amilyen határozott volt Kossuth a minisztérium önállóságának érvényesítésében Ausztria irányában, ugyanolyan határozottan Magyarországhoz tartozónak tekintette Erdélyt még az unió királyi megerősítése előtt. Ennek a kossuthi magatartásnak különös fontosságot ad, hogy az osztrák udvar és minisztérium az unió kimondása után is igényt formált Erdélyre. Kossuth június 10-én utasította a nagyszzebeni kincstári elnököt, hogy a Bécsbe szállítandó nemesfémkészletet tartsa vissza. Ugyanekkor kérte a jövedelmi és ügyviteli kimutatást is a költségvetés összeállításához.³⁶ Június 17-én újra utasított Perényi Zsigmond miniszteri biztos útján a készletek Budára szállítására, mivel „mind általában, mind különösen a mostani kincstári körülményeknél fogva szoros kötelességemnek tartom arról gondoskodni, hogy a statusnak erdélyi jövedelmei minden idegen avatkozásoktól megóvassanak”. Utasított a hivatalnokok új eskütételére, arra, hogy minden kapcsolatot szakítsanak meg a „kül kormányokkal”, s a bécsi udvari kamarához szokott felterjesztéseket egyenesen a magyar pénzügyminiszterhez intézzék.³⁷ Még világosabban fogalmaz az a nádori (helytartói) rendelet, melyet június 30-i kelettel kapott a szebeni kincstartóság, s melynek fogalmazásába Kossuth is befolyt. Figyelmezteti a kincstartóságot, hogy nem várhatja az utasításokat a korábbi gyakorlatnak megfelelően az udvari kamarától, nemcsak azért, mert az megszűnt, hanem azért is, mert — noha a régi erdélyi kormányzások a törvény értelmében ideiglenesen megmaradtak — a nádor és a minisztérium hatásköre Erdélyre május 29-én, illetve június 10-én királyilag is kiterjesztett.³⁸ Már volt szó az udvar törekvéseiről az erdélyi kancellária újraélesztésére. Az erdélyi kincstartóság esetében olyan adataink vannak, amelyek szerint a thesauratus belső ügyvitelének mindennapi menetébe avatkozott be a bécsi Finanzministerium: a kamarai tiszteknek a bécsi pénzügyminiszter adott szabadságot,³⁹ és az uralkodó nem restellte legfelsőbb határozatait miniszteri ellenjegyzés helyett „udvari kancelláriai” helyettes elnöki kísérelvelekkel továbbítani még augusztus elején is.⁴⁰ Kossuth a kolozsvári vasútra vonatkozó

³⁶ *KLÖM XII.* 255—256.

³⁷ Uo. 275—276.

³⁸ Uo. 323—325. Gr. Béli György alkincstárnok az erdélyi honvédsereg költségeinek utalványozását tagadta meg e kifogással. A nádor újra figyelmeztetett Kossuth korábbi rendeleteinek végrehajtására.

³⁹ A magyar pénzügyminiszter aug. 10-én hatalmazta fel Béli Györgyöt, hogy a kincstartó helyettesét, hogy a szabadsággengedélyeket ő maga megadhassa. *Pm, Elnöki Elnöki* 1848:1642. éln.

⁴⁰ Mikó Imre kincstartó kért tanácsot a nádortól, hogy ilyen alakban elfogadhatók-e a királyi határozatok, *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2090. sz. aug. 5. A nádor Batthyányhoz. Ő használja az udvari kancellária kifejezést. Ekkor az már megkezdte az uralkodó család, a diplomácia, a külkapcsolatok miniszteri szinten történő intézését. Kérte a miniszterelnököt, hogy tanulmányozza (sic!) a problémát.

országgyűlési interpelláció kapcsán fejtette ki véleményét augusztus 19-én a még működő erdélyi kollegiális kormányzervekről: „A gubernium nem marad meg, amint nem is maradhat, mert collegiális political testületet a miniszteri felelősség nem tűrhet, s midőn Erdély kimondotta, hogy uniót akar, már kimondotta azt is, hogy miniszter által, ki a nemzetnek felelős, s nem oly testület által fogja magát kormányoztatni, amely a voksok többsége alá bűvik a nemzet akaratának teljesítése elől. . .”⁴¹ Kossuth nem állt egyedül: még augusztus 3-án Keller János ügyvéd, Udvarhelyszék követe interpellált, annak az „abnormis állapotnak” a megszüntetését kérve, miszerint Erdélyben még működik a gubernium és a thesaurátus. A javaslatot a képviselőház az osztályokhoz utasította, és augusztus 10-én úgy határozta, hogy az erdélyi törvényekkel együtt tárgyalják majd meg a kérdést.⁴² Szeptember 19-én, az erdélyi törvényjavaslatok tárgyalásakor a Ház a törvény szövege mellett külön is hangsúlyozta, hogy „mindazokat, mik a felelős kormánnyal össze nem egyeztethetők, addig is, míg öfelsége a felterjesztendő törvényeket szentesítendi, eltörölvén, a hozott határozatokat eszközzésre vegye”.⁴³ Nem szabad elfelejtenünk, hogy ekkor már a nyílt ellenségeskedés küszöbén álltunk Ausztriával, az udvari környezettel, hogy a Batthyány-minisztérium lemondott, az ország területén harcok folytak. Eddig a minisztérium kizárólag a törvények adta lehetőségek szerint igyekezett felülkerekedni az ellentmondásos erdélyi helyzetben, de ebben a situációban az országgyűlés azt is leszögezte, hogy még az erdélyi törvények szentesítése előtt szükség van a kormányzések felszámolására.⁴⁴ Az erdélyi törvényjavaslatok közvetlenül az OHB megszületése előtt kerültek végső megfogalmazásra az országgyűlésben. A királynak az országgyűlést feloszlató rendelete október 3-án kelt. A törvények bécsi tárgyalására, szentesítésére gondolni sem lehetett; hamarosan feledésbe merültek. Kossuth az OHB elnökeként is rajta tartotta szemét Erdélyen, és az országgyűlés szeptember 19-i határozatának

⁴¹ KH, 1848. aug. 23.

⁴² Közlöny, 1848. aug. 5.; *Beér—Csizmadia* 577.

⁴³ *Beér—Csizmadia* 241. „Ha én akkor részt vehettem volna a tanácskozásban, már akkor teszek erről említést, mert az unió öfelsége által szentesítve van, szentesítve van a ministeriális kormányzás, tehát tetteleg szentesítve van, hogy gubernium, thesaurarius nem lehet. Magyarországra nézve nem hozatott törvény, hogy megszüntetik a consilium, hanem hozatott törvény, amely szerint ministerium állítatott fel, s erre ruháztatott mindaz, mit eddig a kormányzések gyakoroltak, minthogy a collegiális administratio ellentétben lenne a ministeriális kormányzattal, s így én ennek, mint ministeriális teendőnek végrehajtását szükségesnek találok . . . végre kell hajtani, mert különben a ministerium nem kormányozhat. . .” — mondta Kossuth a 19-i ülésen. KH, 1848. szept. 30.

⁴⁴ A kormányzések felszámolásának kérdését — mint az egész erdélyi beolvadást — a Magyarország iránti erdélyi féltékenység motiválta. A probléma egészének szempontjából részletkérdésnek számító kolozsvári városi szempontok merültek fel: a kormányzések megszüntetése miatt a város tartott attól, hogy fejlődésük és jelentőségük csökkenni fog. Mind az unióbizottság, mind az országgyűlés igyekezett pedig tekintettel lenni a városra. A bizottság itt kívánta elhelyeztetni a főtörvényszéket, a váltótörvényszéket, a legfőbb erdélyi sőhivatalt stb. *Márki* 338. A kolozsváriak területi szerveket kértek az országgyűléstől. *Batthyány min. eln. iratai* 90/Pz. sz. aug. 25. A kolozsvári vasút országgyűlési tárgyalását lásd *Beér—Csizmadia* 222.

végrehajtásán munkálkodott. Október 17-én utasította Vay erdélyi biztost, hogy a guberniumot és a kincstartóságot szüntesse meg; a hatóságok jelentéseiket vagy a biztoshoz vagy az illetékes minisztériumhoz intézzék. „A kormányzék bírói köréhez tartozott pertárgyak a Pesten és Kolozsvárt haladéktalan felállítandó főtörvényszéki osztályhoz levén... föllebbezendők és ott eldöntendők, az alkalmas egyének kijelölése, a kinevezés eszközölhetése végett, országos biztos úrtól váratik.”⁴⁵ Vay lényegében semmit sem csinált, amit október 21-i válaszában Puchner nagyszebeni osztrák katonai parancsnok október 18-i kiáltványával mentegetett. Puchner a minisztérium és a nádor lemondása után magához ragadta a katonai és polgári hatalmat, a kormányzékot külön is felszólítva a hódolásra. Vay attól tartott, hogy a gubernium feloszlását a lakosság a Puchner előtti meghátrálás jelének tartaná. Az OHB az utóbbi megfontolást helyesnek tartotta, hozzáfűzve, „hogy intézkedéseiben Ön a kormányzék tetszése által fentartóztatni teljességgel ne engedje, hanem teljes hatalommal akkép intézkedjék, hogy a haza meg legyen mentve”.⁴⁶ Puchner azonban nem tévovázott; a guberniumot feloszlatta, a szebeni pénztári készleteket magához vette. November 14-én a kincstartó gr. Mikó Imréhez királyi kéziratot indítottak el Bécsből. Ez a kormányzékot régi alakjában visszaállította, s ideiglenes elnökévé a kincstartót tette meg. Rendeleteket csak a megindult osztrák támadás katonai erejének főparancsnokától, Windisch-Grätz hercegtől és a nagyszebeni General Commandótól fogadhattak el. A rendeletnek — a szászok és románok Mikó elleni kifogásai miatt — nem lett foganatja, Mikó helyett br. Kemény Ferenc vitte a gubernium ügyeit. Puchner október 18-i proklamációja értelmében a katonai kormány irányítása mellett működtek. Az osztrák kormányzat 1848 végén Erdélyben mint biztos támaszponton, berendezkedni igyekezett. A magyar minisztérium — mint említettük — csak erélytelen biztosai tevékenységére volt utalva e területen.

Az osztrák minisztertanács december 19-én Erdély új berendezkedéséről tárgyalt. Szakértőjük br. Geringer, a majdani magyarországi polgári biztos volt, mivel erdélyi születésű lévén ott személyes és politikai kapcsolatai voltak. A minisztertanácsi ülés nyomán a gubernium feloszlításáról és újjászervezéséről december 22-én jelent meg rendelet. Teljesen megbízhatatlan volt számukra a hivatali gárda, gr. Mikót is beleértve, vezetőül ezért két személyt — Mikót és Keményt — hoztak javaslatba. A guberniumnak szoros kapcsolatban kellett lenni az osztrák katonai parancsnokságokkal.⁴⁷ Ugyancsak a december 19-i osztrák minisztertanácsi ülés határozata nyomán, a szebeni kincstartóságot meghagyták korábbi állapotában, olyannyira, hogy a bécsi legfőbb pénzügyi szervvel, a pénzügyminisztériummal is közvetlen rendelkezési viszonyba került. Erről ugyan-

⁴⁵ OHB 1848:1119. eln. sz. Kívül Vay ráírta: „Részint eligazított, részint újabb rendelet nyomán változást szenvedett; részint csak boldogabb időben tellyesíthető.”

⁴⁶ KLÖM XIII. 283.

⁴⁷ ÖStA MR-Prot. 1848. dec. 19. fol. 323—325.; ÖStA MR-Akten 1848. dec. 21—22. 1848:3004. sz.

csak a fenti, december 22-i rendelet intézkedett.⁴⁸ December 22-én kelt a Geringert Erdélybe császári biztosként kiküldő rendelet is. Schwarzenberg herceg és Stadion gróf nagy reményeket fűztek hozzá. Ő lett volna az összekötő a Puchner vezette erdélyi katonai vezetés és az osztrák minisztérium között.⁴⁹

A magyar katonai sikerek Erdélyben áthúzták az osztrák törekvéseket. December 25-én Bem visszafoglalta Kolozsvárt, majd további sikerei biztosították, hogy az erdélyi kormányzások sorsáról ezután a magyar kormány, az OHB intézkedjék. A Vay Miklós örökébe december 19-én lépő Beöthy Ödön teljhatalmú biztos 1849. január 2-án tett jelentést a gubernium feloszlításáról, azzal, hogy az árvák és alapítványok ügyeivel foglalkozó osztályt egyelőre kénytelen volt meghagyni.⁵⁰ A feloszlítás ténye az ő nevéhez kapcsolódik, de Erdély igazgatásának átalakítása terén a legtöbb munkát a Beöthyt felváltó kormánybiztos, Csány László fejtette ki. Kossuthal állandó levelezésben, együtt töprengtek a megoldás lehetséges változatain.⁵¹ Kossuth január 27-i levele, az egészségi okok miatt lemondott Beöthy helyére lépő Csány ügyviteli utasítása: „... az nem elég, hogy Erdély fegyvereink által visszafoglaltatott, hanem az *unióknak még ezután kell igazán valószínűtlen*, s a különböző népfajok társadalmi mint politikai életébe beolttatni, hogy így a közigazgatás viszonyai a magyar kormányzati rendszerbe részint pedig amennyiben természetök a különböző népek belső életéből folyó sajátosságos színezetűek s komoly következmények nélkül nem illethetők lennének — ahhoz idomítottassanak...”⁵² A cél tehát mindenképpen az volt, hogy Erdélyt a magyarországi viszonyoknak megfelelően szervezzék át. Kossuthot többek részéről — például Szemere Bertalan, Kemény Zsigmond — érték vádak, hogy túl könnyelműen vette az erdélyi átalakítás lehetőségeit, s ezt elsősorban annak az április 13-án tett kijelentésének köszönhetette, amely szerint: „Erdélyben könnyű mindent elintézni — ott tabula rasa van.”⁵³ Nem szabad elfelejteni, hogy az unióbizottság maga mondta ki a magyarországi viszonyok szerinti átalakítás szükségességét Erdélyben, és hogy Kossuth is tisztában volt az ottani helyzet bonyolultságával. Erről az említett január 27-i, Csányhoz küldött utasítás is tanúskodik.

Kossuth Csány figyelmébe ajánlotta a rosszul, még a magyarországiaknál is rosszabbul fizetett törvényhatósági tisztviselők fizetésének emelését, legalább az

⁴⁸ Az e rendelet végrehajtásáról szóló Puchner-jelentés dec. 26-án szerepelt a minisztertanács napirendjén. *ÖStA MR-Akten* 1848:3004. sz.; *ÖStA MR-Prot.* 1848. dec. 26. fol. 359.

⁴⁹ Részfeladatai voltak: 1. A városok állandó kapcsolatának megteremtése az osztrák minisztériummal. A városok ugyanis igen sok ötlettel és kívánsággal szolgáltak az akkori osztrák intézkedésekhez. 2. Felügyelet Erdély „tartomány-állapotának” fennmaradására; ötletek szolgáltatása az adminisztráció javításához. *ÖStA MR-Akten* 1848. dec. 21—22. 1848:3009. sz.

⁵⁰ *OHB* 1849:224., 229. eln. sz.; *Szabó* 1948. 117—118.

⁵¹ Csánynek tulajdonítja a gubernium feloszlítását: *Bözdödi* 10.

⁵² *OHB* 1849:1079. eln. sz.

⁵³ *OSzK 1848—1849-es iratok* 7. fol. 9. (1849. május vagy június) gépelt másolat. Az erdélyi kormánybiztosok feladatairól.

itteni szintig. A kormányszéki ügyeknek (gubernium, kincstartóság) a magyar minisztériumhoz kell kerülni, de a királyi tábla meghagyandó, „sőt, ha tanácsosnak látszik, ideiglenesen egy főtörvényszéket is [kell] alakítani, mely az ország hétszemélyes táblájának integrans része gyanánt tekintetvén a folyó perekre nézve ideiglenesen Kolozsvárott consideáljon”.

Csány kiadta a rendeletet a törvényhatósági magasabb fizetésekről;⁵⁴ helybenhagyta a Bem által foganatosított tisztújításokat, és kezdte a megyéket a magyarhoniak mintájára átszervezni. Utóbbi március 29-én, Belső-Szolnokkal kezdődött meg. Horváth István ezt később, egy júniusi jelentésében „nominaliter” végrehajtott átszervezésnek minősítette.⁵⁵ A szász helységek felett megszüntette az inspektorátusságokat; április 16-án egy rendőrség kezdte ott meg a működését, amely többek között vagyonekobjzásokat hajtott végre.⁵⁶ Intézkedett az erdélyi alsófokú büntetőbíróóságokról és a fellebbezés módjáról, mivel a háborús viszonyok miatt a bíróságok nem működtek.⁵⁷ Az erdélyi királyi ítélőtábla személyzetét kicserélte és kibővítette,⁵⁸ a sok problémát okozó kolozsvári feltörvényszék szervezését elkezdte. Ez részben — amint erről szó volt —, a bünyfenyítő perekre nézve meg is alakult és működött. Az erdélyi kormánybiztos Horváth István véleménye szerint a régen az udvari kancelláriánál és a gubernium keretében intézett perek ellátására nézve nem volt sürgős az intézkedés 1849 nyarán (azaz a hétszemélyes törvényszék erdélyi osztályának megalakítása); felszabályok alkotását pedig nemhogy nem tartotta célszerűnek, hanem kifejezetten károsnak ítélte meg. A háborús viszonyok közepette szabályszerű ülések tartására amúgy sem kerülhetett volna sor.⁵⁹

A pénzügyvel kapcsolatos Csány-féle intézkedésekről Kossuth Duschekhez április elején írott leveléből értesülünk, amelyben a kincstári igazgatás átszervezési kérdéseit elemzi.⁶⁰ Csány újjászervezte a tisztviselői kart a harmincadigazgatás, a sóügy hivatalaiban; Kossuthnak még a tisztviselői jegyzéket is megküldte. A közpénztárakat állami felügyelet alá helyezte, a fő pénzügyi hivatalokat (főposta, tartományi biztosság, főpénztár) Kolozsvárra telepítette és a lottót megszüntette.

⁵⁴ „... láttam az itteni fizetések sémáját — valóságos satyra — nálunk egy 4 lovas kocsinak igen sokkal több fizetése van — Szegény Erdély!...” 1849. február 3-i jelentés Kossuthhoz Csánytól. *OHB* 1849:1512. eln. sz.

⁵⁵ *IM Állad. titkári* 3503. sz. 1849. júl. 2.

⁵⁶ *Kövári* 215—217.

⁵⁷ *Közlöny*, 1849. febr. 23.

⁵⁸ *OHB* 1849:2778. eln. sz. d. n.; *Kormányzó, Elnöki* 1849:6206., 6468. eln. sz. április 24., 29. Kolozsvár.

⁵⁹ Csány még máj. 8-án is azt írta Kossuthnak: „... óhajtottam volna a felsőbb ítélő székot megalakítani — mindig rendeletre várom, ha még ma e tárgyban valami tőled érkeznék — megalakítanám azt.” *Kormányzó, Elnöki* 1849:6848. eln. sz. Miután Szentiványi Károly kormánybiztost a miniszterré kinevezett Csány helyett máj. 6-án Erdélybe küldte a kormány — ahová 9-én érkezett meg —, valószínűleg ő fejezte be a szervezési munkát. *Varga Endre* 1974. 148. hol Csálynak tulajdonítja a szervezést, hol Vukovicsnak. Horváth István jelentése, 1849. július 2.; *Im Állad. titkári* 1849:3503. sz.

⁶⁰ *OHB* 1849:4210. eln. sz. ápr. 5. Nagykáta; *KLÖM XIV.* 823—825.; *Kövári* 215.

Úgy vélte, hogy a kincstartóságot egy tíz főből álló „közjövvelmi igazgató testület” pótolhatná a jövőben. Az erdélyi pénzügyek ágait (só, vasbányászat, harmincadok, uradalmak) valamely erdélyi központi hivatalban kívánta összpontosítani e testület mellett. Kossuth az utóbbi elgondolás ellen tiltakozott, mert különálló erdélyi adminisztratív formát látott benne.⁶¹

E Csány-féle intézkedések után kérte Kossuth Duscheket a helyzetet tisztázó rendeletek megtételére, mert a Csány-féle elképzelésekben zavarkeltő momentumokat sejtett. A sürgetésben szerepet játszott a külön erdélyi adminisztrációtól való félelem is.⁶² Kossuth levele nyomán április 6-án a pénzügyi államtitkár rendelkezett a Királyhágón túli kincstári ágazat rendezéséről. Csány megsegítésére egész bizottság alakult pénzügyi szakemberekből: Debreczeni Márton, Gränzenstein Gusztáv miniszteri tanácsosok és Szentkirályi Zsigmond bánsági főbányanagy.⁶³ A bizottság igen gyors munkát végzett — tanácskozásain talán Gränzenstein is részt vett —, mert 20-i kelettel elkészült a Debreczeni és Szentkirályi által fogalmazott és aláírt terv.⁶⁴ A kincstári ágazatokat külön-külön vizsgálat tárgyává tették azzal, hogy később mindez részletes szabályozást igényel. A só-, harmincadügy, államjavarok stb. mind közvetlenül a magyar Pénzügyminisztériumnak voltak alárendelve. A korábbi hivatali normákat — hacsak nem ellenkeztek a felelős kormányzással — megtartották. A hivatalokat, irattárakat, számvéviséget Kolozsvárra koncentrálták. A vezetői feladatokkal ideiglenesen volt helyetteseket vagy mást bíztak meg, például a só- és harmincadigazgatást az addigi helyettes látta el; az államjavarokhoz egy titkárt neveztek ki. A bányászat és a főpénztár dolgairól később készültek intézkedni. Az erdélyi katolikus alapok javait a kincstári főpénztár és az alárendelt pénztárak a korábbi gyakorlat alapján kezelték.

⁶¹ *OHB* 1840:5350. eln. sz. I. *Tóth Zoltán* 85. szerint „ebben a kérdésben Kossuth túlzott optimizmusról tett tanúságot”.

⁶² Kossuth kifejtette, hogy Erdélyben semmi olyan intézmény nem maradhat fenn, amely azt „a közigazgatásnak akármely ágára nézve külön tartomány színében tartaná fenn. S azért különböző kezelési ágazatoknak másutt, mint a ministeriumban központosítását nem engedhetem épp úgy, mint amiként: számúzve kell lenni minden collegiális igazgatási formának, minthogy az a ministerialis felelősség eszméjével merő ellentétben áll.” *OHB* 1849:4210. eln. sz. ápr. 5. Foglalkozott az erdélyi határszélek kereskedelmi forgalmával, ezzel kapcsolatosan a vámtarifával, az osztrák érzelmű tisztviselői gárda kicserélésével, a vesztegzárakkal. Kossuthnak ez az útmutatója Duscheknek arra a levelére volt válasz, amelyben a pénzügyi államtitkár az Erdélybe küldendő Gränzenstein részére kért eligazítást. Duschek Kossuthhoz, 1849. ápr. 3. *Pm, Pénztári* 1849:3805. pü. sz.

⁶³ Duschek ápr. 6-i utasításáról az iratokban említés történik; ennek száma 3417. pü. volt. Debreczeni és Duschek levélváltása ápr. 12., illetve 17-ről: *Pm, Pénztári* 1849:4383. pü. sz. Csány megbízása a bizottság tagjainak a bányaugy rendezésére ápr. 16-ról: *Pm, Pénztári* 1849:4477. pü. sz.

⁶⁴ *Uo.* 1849:4907. pü. sz.; *A KLÖM XIV.* 823. *Trócsányi* 1973. 613. szerint Gränzenstein nem ment le Erdélybe. Csány április 21-i kísérő levele viszont arról számol be Kossuthnak, hogy háromjok értekezésének eredménye a mellékelt terv. Valószínűleg Gränzensteinnek nem volt ideje megvárni a tanácskozás írásos eredményét, mivel Duschek hívta maga mellé. Duschek Debreczenit is várta vissza Erdélyből, aki azonban, kitűnő erdélyi szakértő lévén, a helyszínen maradt miniszteri biztосként. *Uo.* 1849:4383. pü. sz.

Fizetési utasítást a magyar vallásügyi miniszter, illetve az Erdélybe május 31-én kinevezett katolikus egyházi és iskolaügyi kormánybiztos, Keserü Mózes adhatott ki.⁶⁵

A Pénzügyminisztérium helybenhagyta az ideiglenes tervezetet, s Debreczeni miniszteri biztost az eredetileg Gränzenstein részére készült április 6-i utasítás megtartására szólította fel. Duschek — szokásához híven — önálló cselekedetekre biztatta Debreczenit: csak akkor kellett az erdélyi kormánybiztoshoz fordulnia, ha a politikai kormányzat véleményét feltétlenül ki kellett kérni.

Amint említettük, a törvényhatósági átszervezés vonalán csak kezdetleges és névleges eredmények születtek, több tervezet maradt ránk mind a vezető politikusok, mind a kormánybiztosok részéről.⁶⁶

2. HORVÁT-SZLAVÓN, DALMÁT RÉSZEK

Utalva az 1848 előtti magyar országos kormánysszervek területi illetékességéről mondottakra, az ezek örökébe lépő magyar minisztérium illetékességének érvényesülni kellett a horvát-szlavón területen és Fiumében, azaz a kapcsolt részekben is.

Fiuméről és a buccarii kiváltságos kerületről mint szabad tengerkereskedési kerületekről külön törvény intézkedett, az 1848:XXVII. tc. A két terület két külön törvényhatóságot alkotott a „tengermelléki főkormányzó” mint közös kapitány, királyi kormánysszéki elnök vezetése alatt. A kerületek közvetlenül érintkeztek a kormánnyal, a többi törvényhatósággal. Fő tisztviselőik az alkaptányok lettek. Az április 29-én a nádor által kinevezett új főkormányzó, gr. Erdődy János május 30-án megtartotta Fiumében az első kapitánysági ülést.⁶⁷ Június—július folyamán a belügyi hatáskörbe tartozó tengermelléki kormánysszékhez több kinevezés történt; a költségvetés is konkrét összeggel mérte fel az itteni kiadásokat.⁶⁸ A fumei kerület képviseltette magát a magyar országgyűlésen.

A *horvát-szlavón* vidéket a törvények úgy tekintették, mint a korábbi időben: a választási 1848:V. tc. az országgyűlésre követet küldő törvényhatóságok között felsorolta a szlavón megyéket (Verőce, Szerém, Pozsega) és Horvátországot is. A III. tc. 2. §-a szerint az uralkodó „az országban s ahhoz kapcsolt részekben . . . a végrehajtó hatalmat a törvény és alkotmány ösvényén”, a 3. §-ban megnevezett „független magyar ministerium által” gyakorolja. A bécsi és a pesti forradalom nyomán felélénkült horvát nemzeti törekvéseket azonban nem elégítette ki a helyzet

⁶⁵ A Pénzügyminisztérium Debreczeni Márton miniszteri biztoshoz, 1849. júl. 21. *Pm, Pénztári* 1849:11 744. pü. sz.; Keserü Mózes kinevezése. *Közlöny*, 1849. jún. 10.

⁶⁶ *Kormányzó, Elnöki* 1849:7873., 7874. eln. sz. jún. 2., 3. Kolozsvár. A terveket a kormányzó máj. 27-én kérte a 6566. eln. sz. alatt. Az erdélyi kormánybiztos jún. 20-án küldte meg az új közigazgatási felosztásról és a megyék rendezéséről készített tervet, amelyet Kovács István és Herczeg Lajos állított össze. Uo. 1849:8804. eln. sz. Erről lásd *I. Tóth Zoltán* 85—86.

⁶⁷ *PH*, 1848. jún. 10.

⁶⁸ *Bm, Elnöki* 1848:447. eln. sz.

változatlanul hagyásának ígérete. A március 25-én összeült zágrábi nemzeti gyűlés határozataiban rögződnek mindazok a követelések, amelyek a horvátokat az utóbbi évtizedekben foglalkoztatták. A horvát küldöttek már a harmincas évek reformországgyűlésein heves ellenzést fejtettek ki a magyar nyelvi törekvésekkel szemben. A nemzetiségi, önállósulási igények mögött az ún. illír párt állt, amelyet aligha tudott egalizálni a Horvátországban levő magyarbarát nemesi réteg. A zágrábi gyűlés határozatának 30 pontja közül a belső polgári átalakulásra vonatkozó pontok alig tértek el a magyar országgyűlésen megfogalmazottaktól (jobbágyviszonyok felszámolása, köztelherviselés, törvény előtti egyenlőség, a horvát tartománygyűlés népképviselési alapon történő átszervezése stb.), de ezek megvalósítását az uralkodótól — nem a magyar országgyűléstől — várták, mégpedig — a magyarokhoz hasonlóan — a birodalmon belüli önálló kormányzat keretében. Ez utóbbi egyértelműen derül ki a zágrábi határozat pontjaiból: kívánták a horvát-szlavón-dalmát-fiumei területek egyesítését, s e „háromegy királysághoz” tartozónak tekintették a közvetlen bécsi igazgatás alatt álló horvát-szlavón határőrvidéket is. Elképzeléseik szerint e királyságban a végrehajtó hatalmat egy, a tartománygyűlésnek felelős kormány gyakorolná. A horvát nemzeti nyelv elismerését kívánták a bel- és küligazgatásban. (A magyaroknál oly nagy eredménynek számító 1844:II. tc., a nyelvi törvény a horvát hatóságoknak csak azt engedte meg, hogy a magyarul levelező magyar hatóságoknak latinul válaszoljanak.) Külön országgyűlést tartottak volna, felváltva, a királyság fő városaiban (Zágráb, Eszék, Zara, Fiume).⁶⁹

A magyar alsótábla április 6-i, a kapcsolt részekről hozott határozatának szűkkeblűségét mutatja a magyar nyelvhez való merev ragaszkodás: „A kapocs, mely Magyarországot a részekkel egyesítse: közös szabadság, közös törvényhozás, közös főkormány, közös király... a kapocsnak nemzetisége magyar legyen, és elvárja [ti. a magyar országgyűlés], hogy ezt a horvát hazafiak önként is ismerjék el.”⁷⁰

A horvát—magyar viszony 1848-as kulcsfigurája lett br. Jellasics József zágrábi hadiparancsnok, akit az uralkodó a magyar minisztérium szentesítése előtt bänná nevezett ki. Ő a nemzetiségi mozgalmakra támaszkodva nem ismerte el a magyar kormány illetékességét. A magyar törvényeket a horvát gyűlésben nem hirdették ki, és a — május 11-i báni értekezlet szavai szerint — háromegy királyság nem is engedelmeskedhet a magyar kormánynak azon oknál fogva, hogy „a királyságok minden befolyása nélkül alakult, [s amely szerintük] ... az osztrák monarchia közös kapcsából való tökéletes elszakadás magvát hordja magában”.⁷¹ Jellasics — a nádor hatáskörét megsértve — Horvátországban statáriumot hirdetett ki (április 27.), s a kapcsolt részek hatóságait, hivatalait a magyar kormány intézkedéseinek

⁶⁹ Lásd Szeremlei 1867b I. 49.

⁷⁰ *Irományok* 179—181. Megemlítjük, hogy emlékezetes beszédet mondott 1848. febr. 4-én a horvát nyelv ügyében a főrendeknél Batthyány Lajos.

⁷¹ Szeremlei 1867b I. 90.

semmibevevése utasította.⁷² A magyar kormány erőteljes követelésére — erről még a kevés számú minisztertanácsi jegyzőkönyv is megfelelően tanúskodik — a király és a nádor aláírásával több kézirat, illetve rendelet küldetett Jellasicsnak a magyar minisztérium — sőt, a korona — iránti engedelmességről.⁷³ A Jellasicsot letevő, Hrabovszky péterváradi hadparancsnoknak a kapcsolt részen királyi biztosi teljhatalmat adó „merész” nádori-miniszteri rendelet mellett a minisztérium más eszközökkel is próbálkozott a horvát mozgalom lecsendesítésében: állások a minisztériumban; külön horvát alosztályok a belügyi és igazsági minisztériumokban; oktatási nyelvnek a horvátot ismeri el a minisztertanács (április 20.); horvát nyelvű lapok megjelenésének szorgalmazása, a törvények, rendeletek lefordítása a nemzetiségek nyelvére, népszerű törvénytárgyalások nemzetiségi nyelveken stb. A tervezett horvát—magyar megegyezés ennél is többet ígért volna.⁷⁴ A minisztérium fáradozása — nem utolsósorban az udvar taktikázása miatt — nem járt eredménnyel.

E bonyolult kérdés teljes téma- és időbeli bemutatása nem lehet feladata munkánknak. Azt meg kell állapítanunk, hogy az időleges fiumei kormányzóságot kivéve,⁷⁵ a magyar minisztérium a kapcsolt részekben nem tudta érvényesíteni illetékességét. Próbálkozott a határörvidékeknek is a minisztérium hatáskörébe és illetékességébe vonásával, de e téren közvetlenül Béccsel találta magát szemben.⁷⁶ Az Ausztriával történt szakítás utáni időre és 1849-re vonatkozóan általánosságban állapítható meg a területi illetékességről, hogy az a csapatok harci állásának függvénye volt.

⁷² Erről tanácskozott a máj. 1-i magyar minisztertanács. A miniszterelnök bemutatta a bán proklamációját és kísérő levelét a horvát-szlavón törvényhatóságokhoz és kincstári hivatalokhoz. A bán meghagyta, hogy csak tőle fogadhatnak el parancsot, a magyar kormánnyal szakítsák meg a kapcsolatot mindaddig, amíg Magyarország és a három megye királyság között a viszony „szabadság, egyenlőség és függetlenség alapján újra el nem rendeztetik”. A statáriumban azokat nyilvánította lázítóknak, akik báni parancsainak nem engedelmességeknek. *1848—1849-i min. tanács.*

⁷³ A miniszterelnök máj. 2-án Bécsbe utazott a horvát ügy miatt. A bécsi út után született máj. 6-i királyi kéziratok Istvánhoz és Jellasicshoz, királyi biztosnak a kapcsolt részekbe való küldéséről, Magyarország és a Részek egységéről, az 1848:III. törvénynek a kapcsolt részekre való hatályáról. (*PH.* 1848. máj. 17.; *Szeremlei 1867b I. 84.*) Máj. 7-i kelettel kapott királyi kéziratot a bán mint zágrábi hadikormányzó a magyar hadügyminisztérium fennhatóságáról. (*PH.* 1848. máj. 17.; *Szeremlei 1867b I. 85.*) Máj. 14-i nádori rendelet Jellasics letételéről és Hrabovszky János altábornagy péterváradi hadikormányzónak teljhatalmú királyi biztosi hatalommal való felruházásával. (*PH.* 1848. máj. 21.; *Szeremlei 1867b I. 93—94.*) S folytathatnánk a sort: a bán Innsbruckba rendelése; jún. 10-i királyi kézirat ügye; tárgyalási tervek János főherceg közvetítésével; majd a bán visszahelyezése hivatalába, betörése Magyarországra.

⁷⁴ Az aug. 27-i minisztertanács tárgyalta Deák Ferenc törvényjavaslatát a horvátokkal való megegyezésről. A javaslatot a tanács elfogadta. Közli: *Beér—Csizmadia* 681—683. A minisztertanács úgy határozott, hogy ha a megegyezési javaslat nem találna megértésre, az elválásra, a horvátokkal való pusztá szövetségi viszonyra is rááll. Uo. 683. A minisztérium felsorolt intézkedéseiről, terveiről részletesebben elsősorban a Belügyminisztériumnál szólunk. A magyar minisztériumnak is volt olyan lépése, amely mintegy olaj volt a tűzre, pl. Joszipovics Antalnak, a magyarbarát párt vezetőjének zágrábi főispáni kinevezése. Lásd ápr. 26-i minisztertanács: *1848—1849-i min. tanács.*

⁷⁵ Fiumét aug. 31-én Jellasics biztosa fegyverrel kényszerítette megadásra. A bán szept. 1-én rendeletet küldött Fiuméhez a további intézkedéseiről. *Szeremlei 1867b I. 182.*

⁷⁶ Erről a hadügyminisztériumnál szólunk.

VII. „KIRÁLY SZEMÉLYE KÖRÜLI MINISZTERIUM”. KÜLÜGYMINISZTERIUM

Voltak-e 1848—1849-ben magyar külügyek és magyar külügyminisztérium — ez a kérdés mindenképpen felmerül, ha arról a minisztériumról szólunk, amely kezdetben Bécsben működött a régi diplomata, volt londoni követ herceg Esterházy Pál irányítása alatt, s amelynek tevékenységi körét az uralkodó „a kapcsolt birodalmam többi részeivel érintkezések” körére szorította le.¹

Az 1848:III. tc. 13. §-a, amely a közös ügyeket kellőképpen nem határozta meg, csak arról szól, hogy a „ministerek egyike folyvást Ő Felségének személye körül lesz, s mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelőség mellett képviseli”. Az országgyűlési tárgyalások során igen lényeges változást eszközölt ebben a passzusban a felsőház. Eredetileg ugyanis a képviselőház fogalmazásában az állott, hogy „mindazon külviszonyokban” képviseli a bécsi magyar minisztérium az országot. A képviselőház szándéka szerint tehát ez külügyi minisztériumnak indult, s hogy ténylegesen annak, nem csak Pesten „kivülinek” azaz bécsinek, arról a „kül” szócskának a szövegből való töröltetése árulkodik.

A minisztériumi törvény szerint tehát nincs magyar külügyminisztérium, és hogy miért nincs, ezt az utódok többféleképpen magyarázták és magyarázzák.² Thallóczy Lajos felfogása szerint a magyar országgyűlés a külügyek intézését felségjognak tartotta, ezzel együtt azonban nem jelölt meg semmilyen fórumot, amely a magyar külügyeket lett volna hivatva kézben tartani. 1848 előtt az uralkodó a külügyi vezetés felségjogát az udvari kancellária útján gyakorolta, amely egyben a dinasztia ügyeit is intézte. 1848-ban a külügyminiszter (és miniszterelnök) a kabinet tagjaként egyúttal a Habsburg-család ügyeit is intézte, mint azelőtt a kancellária.³ Thallóczy szerint a magyar törvény szövegezése, illetve annak hiányossága azt sugallja, hogy a magyar országgyűlés hallgatólagosan elismerte az osztrák külügyminiszter illetékességét a magyar külügyekben is, mivel a király felségjogát a külügyekre vonatkozóan ő gyakorolta. Thallóczy okfejtését követve, szerinte — és mások szerint — nem lehet érv a magyar külügyminisztérium léte mellett a magyar és osztrák hivatalos szervek által egyaránt használt

¹ A nádori hivatalban „érintkezési minisztérium” címen nyitottak oldalt az iktatókönyvben. Erről megemlékezik: *Hajnal* 21.

² *Ember* 1950. 54. a törvény szövegére támaszkodva jelenti ki, hogy ez a minisztérium nem külügyi.

³ *Thallóczy* 203—204.

„külügyminisztérium, külügyminiszter” kifejezés sem. Ez csupán azt jelenti — fejtegeti —, hogy a budapesti minisztériumnak ez az osztálya az ország területén kívül működött. Érvelésének alátámasztására Deákot idézi, aki azt hangoztatta az 1867-es kiegyezési tárgyalások idején, hogy az 1848-as törvények szerint sem és a gyakorlatban sem létezett magyar külügyminisztérium. „Deák pedig classicus tanú. . .”⁴ Deák valóban tanú, de az adott történelmi pillanatban elfogult tanú. 1867-ben új megoldást találtak: a külügyek közösnek nyilvánítottak, és egy, a két országgyűlés által kiküldött bizottságoknak felelős közös külügyminiszter intézkedett. A külügyekben való részvételért maga a magyar miniszterelnök felelt.⁵

Az 1848-as minisztérium külügyeinek megítélésében a másik végletet képviselte Hajnal István. Ő azokat róttta meg, akik nem ismerték el az 1848-as külügyminisztérium létét, mégpedig abban az értelemben, ahogyan ma egy önálló állam külügyminisztériumát is tekintjük. Hajnal nemcsak bizonyítani igyekezett ezt az állítását, de valósággal hitt abban, hogy a tényleg csak az „érintkezést, közös ügyeket” bizonyító iratokon kívül voltak szóbeli megállapodások önálló magyar külpolitikai lépésekről.⁶ Szerinte nemcsak a szóhasználat, hanem a magyar kormány törekvései is nézetét igazolják. A „király személye körüli miniszter” meghatározást anticipálnak tartja, és az 1867-es állapot 1848-ra való utólagos ráerőltetésének. Meg kell jegyeznünk, hogy ma a levéltári anyag és a hozzá készült valamennyi segédlet ezt a meghatározást tünteti fel.

A legújabb, a külügyekkel foglalkozó átfogó munka Waldapfel Eszteré a független magyar külpolitikáról. Elsősorban az 1849-es idővel foglalkozik, mivel az önálló magyar külügyeket 1848 őszétől számítja, s lényegében Kossuth személyével kapcsolja össze.⁷ Szerinte az osztrák minisztériumi emlékirat „indokolatlan vádként” hangoztatta a minisztériumnak az önálló magyar külügyekre irányuló törekvését.

Ez esetben nem tudjuk, vajon hová sorolható Kossuthnak a költségvetés előterjesztésekor elhangzott követelése az önálló magyar diplomáciai személyzetről, saját költségvetéssel, még akkor is, ha ez a kereskedelemügyi tárca keretében került volna elszámolásra.⁸ Hogyan értékelendő az önálló magyar külügyminisztériumról az országgyűléshez benyújtott törvényjavaslat (július 25.)? A javaslat megfogalmazójára, Boczkó Dánielre közvetlenül hathatott Kossuth július 20-i nagy jelentőségű cikke a Kossuth Hírlapjában. Hangsúlyozta a minisztériumi törvény ez irányú hiányosságát, s a magyar külügyminisztérium megteremtése érdekében új törvény alkotását követelte.⁹ E törvény létrehozására sajnálatos módon nem került sor.

⁴ Uo. 188—189.

⁵ Uo. 204.; 1867:XII. tc. 8. §.

⁶ *Hajnal* 27.

⁷ *Waldapfel* 1962. 8.

⁸ *KLÖM XII.* 529.

⁹ A törvényjavaslat szövege: *Beér—Cszimadia* 660—661.; Kossuth cikke: *KLÖM XII.* 599—602.

Ismét tény, hogy a külügyekre vonatkozó 1848—1849-es iratok nagy része elpusztult. Maga a kormány volt az első, amely a bukás közeledtével sokat megsemmisített.¹⁰ Az is valószínű, hogy igen lényeges ügyekről, megállapodásokról eleve nem készítettek feljegyzést a titoktartás okából.¹¹ Mindez a fenti probléma megnyugtató tisztázását nagyon nehezíti.

A magunk részéről úgy találjuk, hogy ha nem is volt a mai értelemben külügyi a bécsi magyar minisztérium, mindazokat az ügyeket, amelyek a külföld vonatkozásában felmerültek, itt intézték. A névhasználat problematikájához hozzá kell fűznünk azt a lényeges körülményt, hogy maga herceg Esterházy a következő szövegű pecsétet használta az első perctől fogva: „Magyar külügyminiszter pecsété 1848”. A minisztériumén ez állt: „A magyar külügyminisztérium pecsété”.¹² Ez a probléma egyik oldala. A másik az, hogy annak ellenére, hogy a törvények szerint nem volt magyar külügyminisztérium, kezdettől voltak önálló magyar külügyi törekvések. Ez nem is lehetett másként, ha — amint Kossuth is — az 1848-as törvényeket (nem a 13. §-t) szó szerint vesszük. Ha Magyarországot önálló, független és felelős minisztérium igazgatja, ez alól a külügyek sem lehetnek kivétel. Tény, hogy ezek a törekvések nem ebből a bécsi „kül”-minisztériumból indultak ki, amint az is tény, hogy határozott elvi megalapozást és gyakorlati lehetőséget az udvari kötelekektől szabad Honvédelmi Bizottmány és a második minisztérium idején kaptak. Egyébként a bécsi magyar minisztérium megszüntetése, 1848. november 13. után egészen 1849. május 2-ig nem is volt magyar külügyminisztérium; ezeket az ügyeket csakis a bizottmányon belül intézhették.

1. A BÉCSI MAGYAR MINISZTERIUM HATÁSKÖRE ÉS SZERVEZETE. SZEMÉLYZET. KÖLTSÉGVETÉS. A MINISZTER: HERCEG ESTERHÁZY PÁL

A Batthyány-kormány nagy súlyt helyezett arra, hogy a bécsi miniszteri posztra olyan személyt nyerjen meg, aki elfogadható mind az osztrák udvar, mind az európai hatalmak számára. Herceg Esterházy Pálban vélték megtalálni azt, aki elég nagy diplomáciai múlttal és tekintéllyel bírt ahhoz, hogy az új magyar kormány képviselője előtt ne záruljanak be a fogadótermek ajtói. Bizonyos liberális hajlamról is beszéltek vele kapcsolatban; legalábbis emiatt hívta haza 1842-ben Londonból Metternich kancellár.¹³

¹⁰ *Waldapfel* 1962. 200.

¹¹ *Hajnal* ez irányú megállapítása. Analógia is rendelkezésre áll: *Duschek* szerint az ugyancsak bizalmas és fontos fegyverügyletekről is elsősorban szóbeli megállapodások, megbeszélések voltak. *Duschek-per* fol. 567.

¹² A miniszteri pecsét látható pl.: *IM Vegyes* 180—185. sz.: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő. 3. tétel, máj. 24-i 559. kűm. sz. Az elnöki hivatal számára készítendő pecsétről történt intézkedés jún. 16-án. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:297. eln. sz.

¹³ *Hajnal* 26.

Esterházy a nádor és Batthyány Lajos kapacitálására és Széchenyi minisztériumi tagságának hatására vállalta el a megbízást.¹⁴ Mint vérbeli diplomata, igen óvatos formában vállalta a miniszteri felelősséget. Nemcsak a kezdet kezdetén, hanem a hivataloskodás idején is megnyilvánult ez a vonása a gyakori távollétekben, amelyek lehetővé tették számára a bonyolult helyzetekben való állásfoglalás elkerülését.

Több feltételt szabott a tárca elfogadásakor. Kikötötte, hogy egészségi állapota vagy olyan helyzet miatt, amit „a pragmatica sanctio teljes épségbeni fenntartása vagy az ország függetlensége s biztosítékai szempontjából lelkiismeretes meggyőződés[ével] összeegyeztetni nem tud[na]”, lemondhasson, mégpedig anélkül, hogy emiatt őt bárki felelősségre vonhatná. Ez a kikötés nem fért meg a felelősséggel, amelyet a miniszterek az országgyűléssel szemben viseltek, Batthyány Lajos mégis magától értetődőnek tartotta és elfogadta. A második feltétel az volt, hogy mint miniszter ne kényszerüljön szerepelni az országgyűlés előtt, tekintettel ebbeli járatlanságára hosszú diplomáciai szolgálata miatt. Batthyány Lajos felajánlotta, hogy ő maga vállalja a külügyminiszter helyettesítését az országgyűlésen.¹⁵

Esterházy Pál április 12-én vette kézhez miniszteri megbízását, szolgálati helyére, Bécsbe pedig 14-én érkezett.¹⁶ Ott azonnal nekiült, hogy a *hatáskörére* vonatkozó 13. §-sal, valamint a 8. §-sal kapcsolatos kérdéseit megfogalmazza, amelyre az április 22-i minisztertanács után, 24-én kapott választ.¹⁷ Kérdéseivel rátapintott a hatáskörével kapcsolatos törvénybeli hiányosságokra és ellentmondásokra. Legfőbb észrevétele az volt, hogy a 13. §-ban érintett mindazon tárgyakat, amelyek Ausztriát és Magyarországot közösen érdeklik, nem intézheti felelősség mellett, hiszen ezek számos más tárcaát is érintenek. Csak a közvetlen bécsi elintéznivalókért vállalt felelősséget. A katonai kinevezésekért sem ohajtotta vállalni a felelősséget (8. §), csupán az ellenjegyzést volt hajlandó elvégezni. A minisztertanács akceptálta Esterházy kifogásait, s úgy foglalt állást — a törvény hibáit korrigálandó —, hogy Esterházy csak az egyes intézkedések, rendeletek eszközléseért felelős, azok lényegéért — ha az elintézés során nem változtak — az illetékes miniszter. A katonai kinevezések tekintetében a hadügyminiszter volt felelős; a külügyminiszter feladata volt az ellenörködés abban, hogy az ellenjegyzett rendelet megegyezzen az előterjesztéssel. Ezek szerint — elvileg — eltérő vélemény esetén nem jött létre intézkedés, illetve a döntés a végletekig elhúzódhatott. A hadügyminisztert ez a szabályozás nem nyugtatta meg; aggályai voltak amiatt,

¹⁴ Kovács Lajos alapján: *Spira 1964.* 77. s. köv.

¹⁵ Esterházy Batthyányhoz, 1848. ápr. 4. Pozsony. *Batthyány min. eln. iratai 1848:162.* eln. sz.; a válasz ápr. 5-ről: uo. 233. eln. sz. Pozsony. *Jósika 1851.* I. 116. a következőket írta Esterházyról: „... ist ein höchst mittelmässiger Kopf, — doch eine lebenswürdige Persönlichkeit, von angenehmer, ja brillanter Surface und aristokratischer Bildung und Präsentation.”

¹⁶ Esterházy Batthyányhoz, 1848. ápr. 15. Bécs. *Batthyány min. eln. iratai 1848:26.* eln. sz.

¹⁷ A 13. § a már idézett passzus a bécsi minisztérium „befolyásáról” a közös ügyekbe, a 8. § a katonai kinevezések ellenjegyzése a bécsi miniszter által.

hogyan olyan ügyekben viseli a felelősséget, amelyeknek ellenjegyzését nem ő végzi. A minisztertanács hangsúlyozta, hogy minden közös ügynek feltétlenül a király személye melletti miniszteren keresztül kell elintéződni. Miután azonban ezeket a közös ügyeket nem definiálták, mindkét fél könnyedén megszeghette a 13. § előírását.

A 7. §-ban foglalt felségjogok (kinevezések, kegyelmezés, rangosztás) gyakorlatában az illetékes miniszternek (vallásügyi, igazságügyi) kellett ellenjegyezni a királyi döntést, mégis ez — a jelek szerint — a hadügyihez hasonlóan hallgatólagosan átkerült a bécsi miniszter hatáskörébe, különösen az igazságügyi tárgyak. A halálos ítéleteket és ezek kegyelmi ügyeit Esterházy terjesztette a király elébe. Ebből az ügykörből az igazságügy-miniszter teljesen kiiktatózott. A halálos ítéletek utáni kegyelmi kéréseket az igazságügy-miniszter „mint tárcához [Esterházy tárcájához] tartozó tárgyat” küldte Bécsbe.¹⁸ A külfölddel kapcsolatos örökösödési ügyekben, a *nemességi perekben* és a *kegyelmi tárgyakban* a külügyminiszter közvetlenül a törvényhatóságokkal, illetve főtörvényszékekkel levelezett a gyors ügyintézés érdekében. A külföldi örökségek ügyeibe a törvényhatóságok tárgyaival foglalkozó belügyi közigazgatási osztály is befolyt.¹⁹ A magas rangúak kinevezése mellett e minisztériumban zajlott a főpapok, a zászlósúruk és a nádor *esketése* is. A bécsi minisztériumnak kellett volna bonyolítani minden olyan *hadügyi és pénzügyi* kérdést, amelyben a királlyal vagy az osztrák minisztériummal kellett „érintkezni”, ez ugyanis közös ügynek számított az osztrák fél nézetei szerint, a magyarok azonban önállóan akartak e vonatkozásban eljárni, néhány valóban közös téma kivételével. Miután a két illetékes minisztérium, a hadügyi és a pénzügyi e téren magához ragadta a kezdeményezést, a bécsi magyar miniszternek nem maradt más feladata a levelek ide-oda továbbításánál.

A *kivándorlási engedélyek* és *útlevelék* készítését a minisztérium a kancelláriától örökölte. Miután ilyenekkel a belügyi közigazgatási és rendőri osztály is foglalkozott, általánosságban az volt a szabály, hogy belföldre (törvényhatóságok között) és innen külföldre Pesten, külföldről Magyarországra és átutazóknak pedig Bécsben állították ki az úti okmányokat.²⁰

A hatáskör egyes elemei tükrözik azt a tisztázatlanságot, amely a minisztériumra in toto jellemző. Elintézendő ügykörei részben a *magyar kancelláriától* maradtak rá, részben az új helyzet termékei. A kancellária lényege a király személye

¹⁸ A 7., 8. és 13. § fonáságairól írt Kossuth júl. 20-i cikkében: *KLÖM XII.* 600. Lásd az Igazságügyi Minisztérium büntető-törvénykezési osztálya Halálos ítéletek c. kútfejét, 1848. A bécsi minisztérium megszűnése után kelt ügyeket 1849 nyarán az új kegyelmi szék bírálta el. Lásd: *IM Vegyes* 53. kfő, 40., 48. tétel és 1849: 6. kfő.

¹⁹ *Bm, Közig.* 6. kfő.

²⁰ A belügyi szférában kiadott útlevelékre, vándorkönyvekre, az országból való ki- és beköltözésekre lásd: *Bm, Közig.* 5. kfő és *Bm, Rendőri* 5—6. kfő. Szóba került, hogy a két minisztérium egyeztetni ez irányú eljárását, de ilyen megbeszélésről nem ismertek adatok. Esterházy Batthyányhoz, d.n. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:35. eln. sz.; Batthyány Esterházyhoz, 1848. ápr. 24. Pest. *Király személye kör. mm, Általános* 1848:170. sz.; Felterjesztés az uralkodóhoz a kegyelmi ügyek intézéséről, 1848. máj. 6. Bécs. *Király személye kör. mm, Általános* 1848:177. sz.; Válasz: uo. 1848:512. sz. máj. 15.

mellettségéből fakadt, de feladatai nem csak külügyi vonatkozásúak voltak, lásd például kegyelmi ügyek. Ilyen ügyeknek nem kellett volna a megszokás hatalmánál fogva e minisztériumnál maradni, mert ezt szakminisztérium is el tudta volna intézni. A közös ügyek meghatározása, intézése viszont egész minisztériumot kívánt volna az esetben, ha e témához a végleges elintézés igényével nyúltak volna hozzá. Talán azt mondhatnánk, hogy az „érintkezési” minisztérium már pusztán a létével is külügyek után kiáltott, így viszont majdhogynem főlős szerepet töltött be. Frappánsan fejezte ki magát Kossuth: Esterházy „fractio, ki nem cselekszik, hanem csak »befoly« törvény értelmében mindazon viszonyokba, melyeket tk. más valaki intéz”.²¹ A valóságos külügyi témák — a legegyszerűbbek is — a minisztertanácstól vagy valamelyik minisztertől indultak el. Megemlíthetjük az április 12-i minisztertanácsi határozatot a magyar hajók magyar lobogó alatti hajózásáról és az osztrák konzulátusokon magyar konzulok, illetve ügyvivők kinevezésének elhatározását.²² Igaz, a június 6-i minisztertanács a konzulátusok felállítását a kereskedelmi érdekekre hivatkozva a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumnak rendelte el szerb, moldva, román és török területen, s ez a minisztérium túlnyomó többségének óvatosságára utal. Amint említettük, a külügyekben egészen másként foglalt állást Kossuth, aki szerint akkor lesz Esterházy tényleges miniszter és felelős, ha lesz saját „külügyési kara”, amely az uralkodó követének személye mellett teljesít szolgálatot, oly helyeken, „miket a honvédelem eszméje természetesen kijelöl”, a svéd, török és al-dunai népeknél.²³ A június 6-i minisztertanácsi határozat nyomán a konzulátusok költségei sem a bécsi minisztérium költségei között szerepeltek, hanem a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumnál, csekély 20 000 Ft-os tételben (4 konzulátus, félévre).²⁴ Egy valamivel is higgadtabb partner esetében — amilyen Ausztria sohasem volt a magyarokkal — el lehetett volna érni magyar ügyvivők kinevezését az osztrák követek mellé.

A bécsi minisztérium a fent részletezett tevékenységét a következő szervezeti keretekben hajtotta végre: az *I. osztály* egyet jelentett az *elnökséggel*, vagyis a miniszterrel, államtitkárral és a megfelelő számú segédszeméllyel. A miniszter helyettese a néhány napig volt pénzügyi államtitkár Pulszky Ferenc lett május 3-án, egyúttal kijelölték az osztrák minisztériummal közös tárgyalások vitelére is.²⁵ Pulszky saját előadása szerint rövid életű pénzügyi szereplése miatt szakadt félbe,

²¹ Kossuth júl. 20-i cikke: *KLÖM XII. 600.*

²² Batthyány Esterházyhoz, 1848. jún. 27. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:352. eln. sz., illetve *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:346. eln. sz.

²³ *KLÖM XII. 600.* E korban a követek nem országokat, hanem uralkodókat képviseltek.

²⁴ *KLÖM XII. 502.* A külügynél a költségvetés jegyzetében az állt, hogy ezek felállítása szükséges, de semmilyen összeg nem szerepelt. Uo. 498. A külügy a pénzügyhöz, költségvetési előterjesztés, 1848. jún. 20. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:258. eln. sz.

²⁵ Esterházy előterjesztése máj. 1-én: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:93. eln. sz.; Nádori megerősítés máj. 3-án: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1026. sz. A *PH* már 1848. ápr. 9-én javasolta e posztra Pulszkyt.

hogy Esterházy — részben hanyagságból, részben hozzá nem értésből — éppen arra a Paziuzzi Mihály elnöki titkára bízta az ügyek vitelét, aki köztudottan osztrák érzelmű volt. Fontos, az osztrák kormányzatra kompromittáló iratokat is elszállíttatott a kancelláriai irattárból.²⁶ Pulszky Bécsbe érkezése után lényegében átvette a minisztérium vezetését; Esterházy csak ritkán jelent meg a hivatalban egyes iratok aláírása végett. „Minden csiklandósabb ügyiratot” Pulszky írt alá „a miniszter távollétében”, ami az óvatos herceg kívánsága volt.²⁷ Pulszky magával vitte Bécsbe Henszlmann Imrét és Szontágh Pált, barátait és Kossuth bizalmasát, Varga Istvánt. Igyekezett szívélyes viszonyba kerülni a nála jóval idősebb és tapasztaltabb régi kancelláriai hivatalnokokkal, Bartallal és Plaththyal; a napi ügyvitel az ő vállukon nyugodott.²⁸

Az *elnökség* a következő ügyeket intézte: 1) A miniszter eskette a nádort és a koronaörököt, az államtitkár a primást, a főpapokat, a bánt, az ország zászlóseit, a Szt. István rendi vitézeket, a minisztereket és az államtanács tanácsosait. 2) A pénzügyi és hadügyi miniszterhez tartozó tárgyakat és mindazt, ami személyes tárgyalást igényelt az uralkodóval, az osztrák minisztériummal, a külföldi követekkel, a miniszter, illetve államtitkára intézte. Levelezés ez ügyekben a magyar miniszterekkel. 3) Az adminisztratív tárgyú intézkedések az államtitkárt illették. 4) A minisztériumi tanácsüléseken, amelyeket itt szorgosan megtartottak, a miniszter vagy az államtitkár elnökölt. 5) A postát az államtitkár bontotta, s azokat az ügyeket, amelyek nem kívántak elnöki elbírálást, az álladalmi tanácsosokhoz küldte. 6) A miniszter távollétében mindent az államtitkár írt alá. A budapesti minisztériumoknál ez nem volt lehetséges; csakis miniszter, esetenként a helyettes miniszter írhatott alá hivatalos kiadványt. Az 1848:III. tc. 20. §-a a volt magyar kancellária személyzetéből két álladalmi tanácsost rendelt a külügyminiszter mellé, akik személyére Esterházy tett javaslatot. Ezek id. Bartal György és Plaththy Mihály lettek, lényegében osztályvezetői beosztásban.²⁹

A *II. osztály* Bartal vezetésé alatt a következő ügyeket intézte: 1) Csergheő Lőrinc titkár intézte az útlevelek, a ki- és bevándorlók, a hazából kivándorlók ügyeit; ez ügyekben a Belügyminisztériummal levelezett. Továbbá foglalkozott a katonaság, a testőrség ügyeivel — levelezett a Honvédelmi Minisztériummal.

²⁶ Pulszky 93—94. Megegyezően adja elő *Szögyény-Marich* I. 83—84., aki maga javasolt régi tisztviselőket Esterházynek. Frenreisz József elnöki kiadói igazgatói segéd neve is felmerült e sötét ügy kapcsán. Magyar külügyi átirat Czillich kabinetirodai igazgatónak, 1848. aug. 27. *Király személye kör. nm, Elnöki* 1848:1099. eln. sz. Talán azért csak augusztusban tiltakozott a minisztérium, mert ekkor vették számba az iratokat a pesti szállítás miatt. Pulszky már tett erről jelentést júl. elején a magyar belügyminiszternek: *Károlyi* 1932. I. VIII. old.

²⁷ Erről bővebben: *Pulszky* 94—95. A minisztériumi ügyintézésnek a mai kor számára elképzelhetlenül kényelmes és joviális kereteiről: uo. 101—102.

²⁸ Varga állandó tájékoztatást adott Kossuthnak. Pulszky Batthyányhoz tette jelentéseit. *Pulszky* 93—96. Jelentéseik több másolata megtalálható a Schwarzenberg-hagyatékban: *ÖStA Schwarzenberg-Nachlass* Fasc. VIII. 396. sz.

²⁹ Batthyány Esterházynek, 1848. ápr. 24. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:67. eln. sz.

További ügyek: postaügy, angolok (?) nyugdíjai. 2) Beke Kálmán titkár ügyköre volt: nemességi perek, grófi-bárai címek, kitüntetések, főpapok kinevezése, Rómából eszközöndő diszpenzációk, tanulmányi ügyek. A Vallás- és Közoktatásügyi és az Igazságügyi Minisztériummal történő levelezés. Főbenjáró vagy örökösödésbeli tárgyak nem tartoztak ide. 3) Markovics László titkár ügyköre: kebelbeli ügyek és mindazok, amelyek azelőtt a kebelbeli személyzetre nézve a kancellária igazgatóját illették; minden országgyűléssel kapcsolatos tárgy; ipari és kereskedelmi ügyek, vásári és egyéb kiváltságok, hamis vagy ellopott bankjegyek kármentesítése. Levelezés a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériummal. Aláírások hitelesítése.

A III. osztály vezetője Platthy Mihály álladalmi tanácsos volt, aki mellett csak 2 titkár dolgozott. 1) Szegedy Lajos volt a főbenjáró perek, a halál- vagy testi büntetések elengedése ügyeinek az előadója. 2) Szalay Ágoston munkaköre a következőkből állott: mindennemű örökösödési kérdések és bírói ítéletek végrehajtása iránti ügyek, amelyek akár Magyarországon, akár külföldön teendő intézkedést igényeltek; váltó és egyéb levelek megsemmisítése, csődök, eltűnt vagy lakhelyükre nézve ismeretlen személyek felkeresetése; tanúk hitelesítése.

A főbenjáró perekre vonatkozó kegyelmi kérdések és a nemességi perek a minisztériumi tanácsülés elé tartoztak.³⁰

Az egyes osztályokhoz beosztott személyekről a fentiekén kívül nincs tudomásunk, így az osztályok tisztviselőinek névsorát nem közölhetjük. A titkárok mellé igen sok fogalmazó, tb. fogalmazó és segédfogalmazó volt beosztva, akiknek szintén határozott ügykörük volt aszerint, hogy melyik titkár mellett dolgoztak. Például Henszlmann Imre afféle sajtófőnök volt; a bécsi parlamenti tárgyalások megfigyelője.³¹

A *segédhivatalok* szokásos hármasa — iktató, kiadó, irat- és levéltár — mellé itt díjazó hivatal is járult, a kancelláriában — ezúttal a minisztériumban — kiadott iratok illetekeinek lerovására. A díjazó hivatal pénzügyi tárgyban a pénzügyminiszter rendeletei alá tartozott; az osztrákokkal éppúgy semmi kapcsolatot nem tarthatott fenn, mint a pénzügyi hivatalok általában.³² A segédhivataloknak külön igazgatójuk és segédigazgatójuk volt; a díjazó hivatalt a díjazó vezette. Nem volt közös irodaigazgató vagy irodaigazgató tanácsos; az államtitkár volt a közvetlen felettesük.

A *személyzet* szinte kivétel nélkül a volt magyar kancellária tisztviselői közül került ki; elvértve akadt más kormányzékttól való, illetve szolgálati múlt nélküli. Az erdélyi kancellária sokáig bizonytalan sorsa meglassította az onnani alkalmazásokat; később is inkább Pestre küldték őket. Csupán az erdélyi kancellária

³⁰ A fenti ügykörtagozódás leírása: *Fényes E. mm-i statisztika; 1848/49-i Mm, Vegyes Egész mm. d. n.*

³¹ *Károlyi 1932. II. 478.*

³² Kossuth pénzügyminiszter erélyes rendelete a külügyi díjazó hivatalnak, 1848. jún. 16. *Király személye kör. mm. Elnöki 1848:254. eln. sz.* (Erről részleteiben a Pénzügyminisztériumnál szólunk.)

segédhivatalaival tettek kivételt az állandóan szaporodó adminisztratív munka miatt. Ezeket a tisztviselőket azonban nem alkalmazták, hanem csak „további munkálódásra” voltak kötelezve, ahogyan ez más minisztériumokban is előfordult. A fizetéssel így is állandó probléma volt, még a kinevezettek esetében is: késett az összeg átutalása. Az OHB kormányzásának kezdetén pedig mindazokat elbocsátották, akik a „haza és alkotmányos szabadsága iránt rokonszenvvel nem viseltettek”.³³

Az erdélyi kancellária iktatóhivatala beolvadt a külügyminisztériumi iktatóhivatalba, és közös számsorozatban, egyesítve kezelték az ügyeket.³⁴ Ugyancsak sor került az erdélyi kancellária levéltári igazgatósága által kezelt pénztárnak és letéteknek a Külügyminisztérium díjazó hivatalába való beolvasztására.³⁵

A kinevezések 1848. április—június között nagyrészt lezajlottak. Június végére a miniszteren, az államtitkáron és a két álladalmi tanácsoson kívül hét titkár, tizenhárom fogalmazó (6 tb.), 10 segédfogalmazó (5 tb.), valamint a segédhivatali személyzet, összesen 77 fő állott a Külügyminisztérium szolgálatában, beleértve az ajtónállót és a kapust is. Annak ellenére, hogy a Külügyminisztérium hivatalnokainak 90 százaléka régiekből került ki, egyik minisztérium személyzetét sem válogatták meg annyira, mint ezt, mivel a kancellária majd háromszor nagyobb számú személyzetéből sokan kompromittálták magukat Ausztria kiszolgálásával. Batthyány Lajos segédhivatali beosztásban levők kinevezése ellen is szót emelt, például Frenreisz József kiadói igazgató segéd esetében.³⁶ A válogatás ellenére különösen szóhoz jutottak az Esterházy-minisztériumban az államtanács nélküli államtanácsosok. E minisztérium két ilyen személyt alkalmazhatott csak — ezek lettek Bartal és Platthy —, de a miniszter megpróbált többeknek is menedéket adni (például id. gr. Zichy János, Remekházy József). Batthyány szigorúan utasította Esterházyt a törvény betartására.³⁷ Nagyon különös azonban Zsedényi Eduárd jelenléte, sőt aktív részvétele a Külügyminisztérium magas szintű napi munkájában, noha a tisztviselők közé nem vették fel. A hivatalnokok munkájára döntő befolyással volt, elsősorban Pulszky távollétében, és a nádor állandó „titkos”

³³ Bécsi magyar minisztérium a Pénzügyminisztériumhoz. 1848. jún. 4. A fizetések átutalásának késedelméről. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:124. eln. sz.; Kossuth Pulszkyhoz az elbocsátásokról, 1848. okt. 11. (örjegy van): uo. 1848:1617. eln. sz.

³⁴ Pulszky Szemere belügyminiszterhez, 1848. jún. 23. *Király személye kör. mm, Elnöki* 158:300. eln. sz.

³⁵ *Pm, Elnöki* 1848:1434. eln. sz. 1848. aug. 12. iktatókönyvi bejegyzés; *KLÖM XII.* 709.

³⁶ Statisztikai adatok a Fényes-kimutatáshoz, 1848. jún. 26. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz. Az 1847-es állapot szerint a magyar kancellária hivatalnokainak száma 218 fő + 4 üres állás. Lásd: *Tiszti névtár*. Frenreiszről Batthyány Esterháznak, 1848. ápr. 24. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:67. eln. sz. Novák Lajos volt külügyi sorjegyző a magyarok ellen készült illir proklamációt osztogatta Bécsben. Elbocsátásáról utasítást küld Pulszkyknak Batthyány aug. 15. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:504. eln. sz. A Külügyminisztérium jegyzéke Novákról az Igazságügyi Minisztériumhoz, szept. 7. *Király személy kör. mm, Általános* 1848:2732/832. sz.

³⁷ Batthyány Esterházyhoz, 1848. máj. 17. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:206. eln. sz.

tanácsosként használta fel a maga számára. Erősen kompromittált személynek számított, mégis komoly beleszólása volt magas szintű ügyekbe.³⁸

A Külügyminisztérium *költségvetésében* nem sok tétel szerepelt, csupán a személyzet és az épület (volt magyar kancellária) bérletére és karbantartására vonatkozó tételek, amelyek együttesen fél évre 49 308 Ft-ot tettek ki.

A tisztségviselők fizetése az országgyűlésen vita tárgya volt, mivel a régi kancelláriai viszonyoknak megfelelően a fizetések magasabbak voltak a minisztériumi átlagnál, illetve a szokásosnál: a miniszteré 12 000 helyett 16 000, az álladami tanácsosoké 5000 + 1000 személyes és 800 Ft lakbérpótlék. A többi minisztériumban az osztályigazgatók fizetése 3500 Ft, a tanácsosoké 2000—2500 Ft volt; itt egyes titkárok kaptak ennyit lakbérpótlékkal együtt, holott a titkári fizetés 1000—1500 lett volna a szabályok szerint. A fogalmazók sem 600—800, hanem 800—1000 Ft között kaptak, pótlékkal. Nyáry Pál a szeptember 1-i ülésen az egyenlő fizetés mellett szólalt fel. Mivel a fizetések, illetve nyugdíjak kérdése a Pénzügyminisztérium költségvetésénél is előfordult, ezzel kapcsolatban hozott a Ház olyan határozatot, hogy a régi kormányhivatalok alkalmazottai közül alkalmazottak ne a régi, hanem a jelenleg rendszeresített fizetést kapják. (Ugyanekkor határoztak a nyugdíjakról is.)³⁹ A határozatnak a Külügyminisztériumban való végrehajtásáról nem sokat tudunk, mivel szeptember végére—október elejére a Külügyminisztérium igen nehéz körülmények közé került. Az erdélyi kancellária átveendő személyei nem szerepeltek a költségvetésben, s ugyancsak nem a tervezett konzulátusi költségek. Kossuth egy majdani magyar diplomáciai szervezetre 300 000 Ft-ot irányzott volna elő hitel formájában, tekintettel arra, hogy a költségvetésben nem szerepelt.⁴⁰

³⁸ *Kompromittáltságáról* lásd *Szeremlei 1867b* I. 55—56., 185—186. Kossuth az országgyűlésen, ápr. 10-én megvédte őt a vádakkal szemben, s lehet, ez adott oltalmat Zsedényinek a továbbiakban. *KLÖM XI.* 737—738. A nádor 1848. ápr. 13-án kérte Zsedényi tárgyi és személyi vonatkozású véleményét a következőkre: „Rövid vázlat a kapcsolt országok kívánatainak” és „Névjegyzéke azon egyéneknek, melyek az illető miniszteri osztályoknál és más hivataloknál a kapcsolt országok részéről alkalmazhatók.” *István nádor lta, Miniszteri* 1848:821. sz.; 1848. júl. 16-án egy hadügyminiszteri kinevezési javaslattal kapcsolatban: „Erre nézve... önt kívántam ezennel bizodalmasan felszólítani, hogy az ebbeli szándékot Fenséges János Főherczeggel és az ausztriai hadügyi miniszterrel közölván, engem afelől, valjon lenne-e ezen kinevezés ellen kifogás vagy nem? mielőbb értesíteni ne terheltessek.” Uo. 1848:1837. sz. (Kiemelés: F.K.E.) Több ilyen ügy fordul elő a nádori levéltárban, ez nagy vétség az önálló magyar hadügyminisztérium ellen.

A *Külügyminisztérium ügymenetébe* való erős beavatkozása jó példa Szontágh Pál levele Pulszkyhoz: „Csak jőj haza minél előbb! mert a némettel nincs itt maradásom, kivált ha Zsedényi felénk eljárása lábra kap... Zsedényi a napokban egy conceptusomat kiigazitott. T. i. 10 millió gyutacsot kértünk az osztraktól. s ő vagy 5 sornyi motivatiót ragasztott hozzá, melyből még ha az ember megszorítja, azt is ki lehet okoskodni, hogy az olasz ellen megyünk, azért kell a gyutacs. . . .” Bécs, 1848. júl. 15. *1526 utáni gyűjtemény, Pulszky* 2. tétel; továbbá: a magyar kormány néhány tekintélyes és gazdag birodalmi személyiséget kölcsönfolyósításra, ill. magyar kincstári utalványok vásárlására kért fel; a kérdésről Esterházyval, Pulszkyval vagy Zsedényi államtanácsossal értekezhetek. 1848. júl. 28.: *KLÖM XII.* 630—633.

³⁹ Szept. 1-i képviselőházi ülés. *Közlöny*, 1848. szept. 3.; *Beér—Cszmadia* 211.

⁴⁰ Pénzügyminiszteri expozé, 1848. aug. 1. *KLÖM XII.* 529. A költségvetés egész évi terve, 1848. jún. 20.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:258. eln. sz.; félétve: *KLÖM XII.* 498—499.

2. A KÖZÖS ÜGYEKRE VONATKOZÓ TÁRGYALÁSOK 1848 NYARÁN AZ OSZTRÁK ÉS A MAGYAR MINISZTERIUM KÖZÖTT

A magyar Külügyminisztériumnak súlyponti feladata volt 1848 nyarán az Ausztriát és Magyarországot közösen érdeklő ügyek fajtáinak, jellemzőinek meghatározása, adminisztrációjának elindítása. A két minisztérium közötti tárgyalások vitelével magyar részről Pulszky államtitkárt bízták meg. Segítségül szakembereket kapott Budapestről.

A két minisztérium a napi szükségletekből adódóan, a korábbi közös adminisztráció miatt az első napoktól, 1848 májusától kénytelen volt számolni a közös ügyek létevel, és intézkedéseket is kellett foganatosítani. Kossuth április 28-án Esterházy útján tudatta az osztrák minisztériummal, hogy az Ausztriával való közös pénzülethez (Magyarország számára Ausztriában történő kifizetésekhez és viszont) „örömet” nyújt majd segédkezett.⁴¹ A tárgyalási készség kezdetben — a látszat szerint — mindkét félben megvolt. Az osztrák minisztérium május 10-én a dunai népek barátságának érzésétől átfutott jegyzéket intézett Pestre, és tárgyalásokat javasolt. Noha az osztrák minisztérium nem mindig volt à jourban az udvar valódi céljaival, a Gesamtmonarchie eszméjétől sugallt elképzelései éppolyan elfogadhatatlanok voltak az önállóságra törekvő magyarok számára, mint az udvar őskonzervatív tervei.⁴² A magyar minisztérium e jegyzék nyomán javasolta egy közös ügyeket tárgyaló bizottság megalakítását, és a maga részéről tárgyaló félként kinevezte Pulszky Ferenc külügyi államtitkárt. Tárgyalási pontul a pénzügy és a kereskedelem terén közösnek minősülő ügyeket javasolta. A hadügyi tárgyakat egyáltalán nem tartotta ilyen jellegűeknek.⁴³ A magyar választ a május 24-i osztrák minisztertanács tárgyalta. A közösügyi bizottság létesítésének ötletét igen szívesen fogadta („Dieser Anbiethen kann nur höchst willkommen seyn. . .”), és osztrák részről br. Münch pénzügyminisztériumi osztályfőnököt (Sektionschef) bízta meg a tárgyalások vezetésével. Az elvi irányítást az iratok szerint Krauss pénzügyminiszter igyekezett kézben tartani, a válasz május 26-ról keltezte szintén az ő tollából származik.⁴⁴

⁴¹ Az udvari kancellária hivatalnokainak fizetéséről volt szó konkrétan. *Pm. Elnöki* 1848:210. sz.

⁴² „... die Bewohner der Donauländer, welchem Stamme sie angehören mögen, haben nur eine Richtung ihrer Entwicklung. . . Die Erhaltung Oesterreichs als eine Grossmacht ist ein Ziel, welches beide Ministerien als nothwendig zur Wohlfahrt der Nationen, an deren Spitze sie stehen, unverrückt im Auge behalten müssen.” *Batthyány min. eln. iratai* 1848:405. eln. Közli: *Sieghart* 311—312. *Sieghart* munkájának az 1848-as közösügyi tárgyalásokra vonatkozó fejezete korántsem öleli fel mindazt az adatot, amit kigyűjtve, egy szám alatt lelt az ÖStA Finanzarchiv, Finanzministerium anyagában. (Uo. 298.) Forrásközlésében is több adat található. A közölt iratok használatát megnehezíti, hogy időrend nélkül vette őket sorba.

⁴³ *Királyi személye kör. mm. Elnöki* 1848:29. eln. sz. máj. 23.

⁴⁴ *ÖStA MR-Prot.* 1848. máj. 24. fol. 981—982.; a választ 23-i dátummal közli, ami elírás: *Sieghart* 175.; Krauss válaszfogalmazványa Esterháznak és irányelvei Münchnek, máj. 26. *ÖStA Finanzmm.* 1848:1253. FM. sz. Az osztrák minisztérium máj. 10-i és a magyar máj. 23-i átírata — úgy tűnik —

Az osztrák minisztérium által tárgyalni kívánt kérdések a május 10-i jegyzék és a május 26-i átirat alapján a következőkben határozhatók meg:

I. Egyszeri elintézést igénylő tárgyak:

1. a magyar minisztérium működésének kezdetéig tartó időszakra nézve kölcsönös elszámolás a két adminisztráció között.

II. A jövőben is kölcsönös elintézést igénylő tárgyak:

1. egymás részére teljesített pénzkifizetések elszámolása,

2. az összmonarchia vámügye, a külfölddel való kapcsolat,

3. kereskedelem Ausztria, Magyarország és más országok között; a közbeni vámvonal megszüntetése, illetve megtartás esetén az új vámtarifák meghatározása,

4. a pénzforgalom kérdései,

5. hadikiadások és a hadi tárgyak kezelése,

6. civillista,

7. postaügy.

A magyar külügyminiszter, mint láttuk, a minisztertanács megbízásából csak két témát közölt, de még ő sem hozta az osztrák minisztérium tudomására, amit Kossuth pénzügyminiszter jelentett ki, miszerint az államadóságok szóba sem jöhetnek a közös pénzügyek problematikájában.⁴⁵

Amint az 1848:III. törvény tárgyalásánál erre utaltunk, a magyar országgyűlés az *államadósságból* nem vállalt részt, hanem megajánlott 3 milliót az udvartartás, a közös diplomácia és a hadsereg egyes csapattestei számára (spezielle Korps der Armee). Ez a 3 millió az osztrák minisztérium számára megnyitott hitelként szerepelt volna, amelyből az osztrák fél levonhatta az általa teljesített kiadásokat, valamint a magyar kincstár által tett átutalásokat. Kossuth a költségvetési előterjesztésben hangsúlyozta, hogy a háromféle tétel (udvartartás, segéd katonai testületek, közös diplomácia) nem maradhat „egybezarva” a 3 millió összegében. A segéd katonai testületek — „tüzérek, hidácsok, árkászok” — költségei a hadügyminisztérium költségvetésének 6. pontja alatt szerepelnek, tekintettel a létrehozandó önálló magyar hadseregre. Ugyancsak külön kell szerepelnie a diplomáciai költségeknek, mivel az 1848:III. tc. kiegészítésére van szükség, azaz önálló diplomáciai személyzetet kell létrehozni, amelynek a Külügyminisztérium költségei között kell szerepelnie. E tétel alatt tehát egyedül az udvartartás költségei maradnának.⁴⁶

Az országgyűlés így megszavazott a királynak 2 566 667 Ft-ot, a nádornak és hivatalának 112 860 Ft-ot 1848-ra. (Egyúttal elengedték a jász kunok által

keresztelte egymást. Az osztrák máj. 26-i válasz meg is jegyezte, hogy tulajdonképpen nem a máj. 10-i jegyzékükre kaptak választ. A magyar minisztérium ugyanis nem nyugtázta annak kézhezvételét, és minden reflexió nélkül közölte a javasolt tárgyalási pontokat.

⁴⁵ Kossuth átirata Esterházyhoz. 1848. máj. 20. Töredék. *KLÖM XII.* 160. Az irat mai jelzete: Kossuth miniszteri iratok.

⁴⁶ Kossuth költségvetési előterjesztése, 1848. aug. 1. *KLÖM XII.* 529.

nádornak fizetni szokott díjat.)⁴⁷ Mindezen intézkedések után a magyarok nem is voltak hajlandók tárgyalni a *civillistáról*, a *pénzforgalom egységéről*, amelyet az osztrák fél kívánt volna. Az államadósság kérdése „létkérdés” volt az örökös pénzzavarban levő monarchia számára, ezért a magyarok „hallgatása nagyon elgondolkodtató és a monarchia hitele szempontjából különösen veszélyes” volt.⁴⁸ Még az 1847—1848-as országgyűlés befejezése előtt kellett volna a döntő lépésnek, azaz az államadósság egy nagyobb része vállalásának megtörténnie, s e cél elérése érdekében az udvar és az osztrák minisztérium a nádort is felhasználta eszközként. A vállalt 3 millió állott szemben azzal az 50 millióval, amit Ausztria szeretett volna adósságaiból Magyarországra hárítani. Az ügylet nem sikerült. Ez nemcsak az udvar dühét váltotta ki, hanem az osztrák közvéleményt is ellenségesre hangolta a magyarokkal szemben.

Alljon itt néhány számadat, amit Bécsben állítottak össze arról, mennyit is vállalt Magyarország a szóban forgó költségvetési tételekhez 1831—1847 között, tehát az utolsó 17 év alatt: az udvartartás költségeihez éves átlagban 1 975 688 Ft-tal, a diplomáciai kiadásokhoz 772 077 Ft-tal, az államadósság kamataihoz 11 948 422 Ft-tal járultunk hozzá. Egyedül az államadósság rovatán e 17 év alatt összesen 203 123 182 forint szerepel.⁴⁹ A Kossuth által javasolt megoldás a 3 millióra reális volt, tekintettel az udvar költségeire és a kölcsönös kifizetésekre; ezt a fentiek is igazolják. Ausztria viszont mindenképpen nagyobb összeget akart kicsikarni, ezért is tüzte ki külön tárgyalási pontul a civillista kérdését. Kossuth miniszter intézkedéseit a 3 millióval kapcsolatban „egyszerűen csak tudomásul vette, de a magyar pénzügyminiszter rendelkezéseit sohasem ismerte el”.⁵⁰ Az államadósság kérdésében meglevő alapvető nézetkülönbség egyik fő oka volt a közösügyi tárgyalások elhalásának, mert enélkül az osztrákok nem is látták értelmét a megegyezésnek.

Mindkét fél elismerte viszont a jövőre nézve is a *kölcsönös pénzügyi elszámolások szükségességét*, amelyek a két minisztérium illetékességébe tartozó területen történt kölcsönös utalványozásokból adódtak. Ugyancsak megegyeztek abban, hogy 1848. április 11-t alapul véve kell az ezt megelőzően kifizetett adminisztratív költségeket elszámolni. Ez egyszeri elintézését igénylő ügy volt. Egyes ágazatokban (pl. a harmincadügy) az időbeli cezúra 1848. május 1. volt. A magyar minisztérium véleménye szerint elszámolás alá tartoztak a magyarországi és a magyarországi jövedelmeket kezelő kamarai pénztárak; a nem kizárólag az állam által végzett dohánybeváltás és -kereskedelem, az arany- és ezüstbeváltás, a mosott arany beváltása, a magyar bányajövedelem eladása Magyarországon és Bécsben stb. Az április 11-ig a bécsi Hauptmünzamtból Magyarországra küldött, de nem magyarországi eredetű összegeket, amelyekért Magyarország addig nem küldött

⁴⁷ *Beér—Csizmadia* 210.

⁴⁸ *ÖStA MR-Prot.* 1848. ápr. 5. fol. 37—38.

⁴⁹ *ÖStA Finanzmm, Nachlass Krauss* 5 (Beilage F) Ausweis II.

⁵⁰ *Ungár* 606.

nemesfémeket, hajlandó volt Ausztriának megtéríteni, ellenben a budai főpénztár által a Bécsbe szállított mosott aranyért fizetett összeget és a bécsi bányatermék árúigazgatóság bevételeit a magyar kormány magának követelte. Elszámolásra várt a harmincad, a posta, a zsidó türelmi adó összege, az adományozott állami javak, a megyéknek juttatott kölcsönök és az adók hátralékai. A magyar minisztérium nyomatékosan hangsúlyozta, hogy április 11. után minden magyarországi jövedelem a magyar minisztérium kezelése alá tartozik.⁵¹

Az osztrák minisztérium e tárgyalási pontok elfogadásáról nem nyilatkozott, annál világosabban megmutatkozott véleménye a tárgyalásokban való részvétel folyamán.

Pénzügyi vonatkozásban a közös ügyek alakulását kimerítően tárgyalta Ungár László a magyar kormány pénzügyeiről szóló tanulmányában. A helyzetet tökéletesen jellemzi az a megállapítása, amely szerint „határozott megállapodás híján [azaz a közösügyi tárgyalások kudarca] az osztrák pénzügyminiszter mindazon rendelkezések lebonyolítását, amelyeket még az átalakulás előtt a volt bécsi központi hatóságok kezdeményeztek, a maga feladatának tekintette és azok zavartalan végrehajtását követelte. Intézkedéseit a magyar pénzügyminiszter felfogásához híven minden esetben megsemmisítette, amire az osztrák pénzügyi kormányzat a válasszal sohasem maradt adós.”⁵² Megállapodás hiányában nem történt konkrét intézkedés az elszámolásokról, kivéve a bánya- és harmincadgazdálkodásra vonatkozó számadási anyag kiválogatását és átadását. Az osztrák kormány a pénzügyeket mindenképpen közösnek tartva, a korábban történt kifizetésekre hivatkozva, nemesfémeket és bányatermékeket követelt, s mindennek betetőzéséül például még a Magyarország ellen készülődő Jellasics számára is Magyarországról akart pénzt szerezni (július 5.). A magyar pénzügyminiszter viszont a törvény szavai szerint önállóan igyekezett intézni a pénzügyeket, s nemcsak a bányakincsek kivételét tiltotta meg, hanem még a hivatalos érintkezést is a magyar és osztrák gazdasági hivatalok között.⁵³ Amint Ungár is kifejti, Kossuth a múltat olyanképpen tartotta lezártnak, hogy semminemű kötelezettséget nem volt hajlandó elismerni az új magyar kormányra nézve az előző pénzügyi kormányzat ténykedéséből fakadóan, annál is inkább, mivel abban Magyarország „irányító befolyást nem gyakorolhatott”.⁵⁴ Az egyszerű pénzügyi tárgyak is politikai kérdéssé váltak ezáltal, s Ausztria is hasonlóképpen kezelte ezeket az eseteket. Feltételezzük, hogy nemcsak az osztrák és magyar minisztérium között, hanem a magyar minisztériumon belül is voltak e téren nézetkülönbségek, mivel a magyar minisztérium közösügyi elvi állásfoglalása erősen különbözött a pénzügyminiszter

⁵¹ Pulszky jún. 7-i összefoglalója alapján: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:144. eln. sz. Közli: *Sieghart* 308—310.

⁵² *Ungár* 606.

⁵³ Uo. 609., 603. Az érintkezés tilalmára vonatkozó rendelkezést a mindennapok követelményei miatt kénytelen volt visszavonni aug. végén.

⁵⁴ Uo. 604.

mindennapi eljárásától. A tárgyalások elhalása miatt az osztrákoknak a pénzügyekre vonatkozó valóságos véleménye végül is az augusztus 31-i emlékiratban került napvilágra, miszerint az összes pénzügyvitel egységes bécsi irányítása kívántatik, mégpedig a *pragmatica sanctio* alapján.

A *harmincadúgy* rendezése a két ország között a *vámrendszer* alakulásától függött. A magyar minisztérium a vámügy kezelésére és a tarifák változtatására vonatkozóan 1848 nyarán azt a nézetet képviselte, miszerint szükség van az illetékek felülvizsgálatára, és ennek megtörténteig semmi változtatásra nem hajlandó. A megegyezés elhúzódása, illetve meg nem történte miatt azonban a magyar kormány gazdasági okokból kénytelen volt néhány vámtarifa összegét megváltoztatni. Egyes cikkek vámmentességét megszüntette, mások — például dohány, cukor, szörp — díját jelentősen felemelte a behozatal visszaszorítása céljából. Ez Ausztriát érzékenyen érintette, mivel e cikkek az örökös tartományok felől, Ausztriából érkeztek ide.⁵⁵ Magyar részről a fenti intézkedésekkel egyidejűleg a vámtarifák tárgyalásához is előkészültek. A minisztérium Pulszky mellé szakértői bizottságot küldött, amelynek tagjai voltak: a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium részéről Fröhlich Frigyes osztályfőnök, a kereskedelmi bank egyik igazgatója, Keszlerffy János harmincadügyi tanácsos és Brillmayer Máté postaiügyi titkár, korábban bécsi postai tisztviselő; később csatlakozott Rombauer Tivadar ipari osztályigazgató tanácsos is.⁵⁶ A bizottság utasítása szerint csak előkészítő megbeszélésekre kapott megbízást. Tájékozódnia kellett arról, hogy Ausztria kész-e kölcsönös vámviszonyaink rendezése érdekében tárgyalni és miképp; melyek az osztrák minisztérium fő irányelvei. Szorgalmaznia kellett azon számvevői hivatalok iratainak átvételét, amelyek a harmincadjövedelmek és a postai ág kezelésével foglalkoztak. Ennek lebonyolításához olyan számvevői egyének kiküldését javasolta a bizottság, akik ismerték az ügyeket, összesen hét főt. Ugyancsak tájékozódnia kellett a bizottságnak Bécsben arról, hogy milyen rendszert kíván az osztrák fél a postai összeköttetés terén, a levelek és kocsi-postai küldemények díjazásában, azok kölcsönös kiszolgáltatásában és kezelésében, a viteldíjak megosztásában stb.⁵⁷ A magyar kereskedelmi miniszter megbízást adott a budapesti kereskedelmi kamarának, hogy legkésőbb szeptember 10-re vámszabályzati javaslatot készítsen minden egyes tételre vonatkozóan az Ausztria és Magyarország közötti vámviszony rendezéséhez. Ennek érdekében Klauzál augusztus 28-án nagyszabású értekezletet tartott Pesten, amelyre Pulszkyt is lehívta Bécsből. A terv elkészült ugyan, de még 1848-ban elpusztult.⁵⁸

⁵⁵ Uo. 628—629. Ezeket az intézkedéseket az osztrák aug. 31-i emlékirat is felhántorgatta. (A pénzügyekről írottak 4—5. pontja. Lásd: *KH*, 1848. szept. 17.)

⁵⁶ A FIKM elszámolása Rombauer bécsi költségeiről. 1848. szept. 9. *FIKM, Elnöki* 1848:273. m. sz.

⁵⁷ *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:739. eln. sz. júl. 24.

⁵⁸ Klauzál Valero Antalhoz, a kereskedelmi kamara elnökéhez, aug. 12.: *FIKM, Elnöki* 1848:227. m. sz.; Klauzál Pulszkyhoz, aug. 15.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:989. eln. sz.

Ausztria e téren arra törekedett, hogy a közte és Magyarország között meglévő vámvonalat megszüntesse, s egy Magyarországgal közös vámvonalon belül érintkezzen a külfölddel.⁵⁹ A tárgyalások befejeztéig a vámrendszer status quójához ragaszkodott (augusztus 2-i változat, 8. pont), és sérelmezte, hogy azon a magyar minisztérium említett intézkedéseivel változtatott. A magyar minisztérium a közbenső vámhatárok fenntartásához ragaszkodott iparunk és kereskedelmünk érdekében. Előnyösebb illetékeket kívánt volna a magunk számára, sőt, kártalanítást is követelt visszamenőleges hatállyal azon a címen, hogy korábban Magyarország elesett az Ausztriából behozott áruk harmincadjövödelméről.⁶⁰ Klauzál Esterházyhoz írott véleményében leszögezte, hogy „minekutána politikai állásunk még nem alakul akép, hogy azon helyzetben ne jöhetnénk más külnemzetek sympathiáját keresni, mihez kedvező kereskedési szerződések a leghatályosb eszközül szolgálnak, mely eszközt tehát egyelőre kezünkől kiereszteni politikai helyzetünk tanácsossá nem teszen”.⁶¹ A vámrendszer status quóját tekintve a magyar minisztérium azt csak október végéig akarta fenntartani, mivel remélte, hogy addig az előleges tanácskozások után megindul — és eredményt is hoz — a végleges jellegű vámtanácskozás előbb Bécsben, majd Budán. „Magyarország állapota nem olyan, hogy mi ezzel várakozhatnánk, mert minden hét, melyet várakozással töltünk, egyenesen financiánk kárára történik, más részről pedig iparunk, kereskedésünk és földművelésünk rovására.”⁶² E tárgyban az osztrák válasz szeptember 9-én kelt, s egyben a közösügyi tárgyalások végleges megszakításával is szolgált: az osztrák fél nem tartotta valószínűnek, hogy október végéig a megegyezés létrejön, de addig is megtiltott Magyarországnak minden tarifaváltoztatást, s bármiféle szerződést a külfölddel.⁶³

A *postai ügyek* vonatkozásában 1848. május 13-án Krauss biztosította a magyar minisztériumot, hogy kész fogadni a tárgyalások céljából Bécsbe érkező miniszteri biztost. Ennek — és a ténylegesen zajlott tárgyalások — ellenére a postai ügyekben sem született megállapodás. A magyar minisztérium — igen nagy türelemről téve tanúságot — december végére várt megegyezést postai téren. Az iratok kiadását az osztrákok szabotálták, úgyhogy a magyar tisztviselők következtetésekkel

⁵⁹ Osztrák tárgyalási pontok, 3—4. Aug. 2. *FIKM Elnöki* 1848:222. m. sz. *Sieghart* 105—190. jó áttekintést nyújt a vámvonal megtartásáról vagy megszüntetéséről való osztrák elképzelések alakulásáról.

⁶⁰ A *FIKM* véleménye, jún. 5. Pulszky által készített melléklet a jún. 7-i jegyzőkönyvhöz: *Sieghart* 312—313.

⁶¹ Klauzál Esterházyhoz: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:1135. eln. sz. aug. 21. Klauzál hangsúlyozta, hogy e nézetét csak a külügyminiszterrel közli mihez tartás végett; az osztrákoknak ilyen nyíltan nem óhajtja tudomására hozni.

⁶² Klauzál a vámügyről az országgyűlés aug. 29-i képviselőházi ülésén. *KH*, 1848. szept. 2.; *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:1067. eln. sz. aug. 21. Klauzál Esterházyknak.

⁶³ „... dass sich ungarischer Seits jeder einseitigen Aenderung der Dreissigstgebühren an der Zwischenzoll-linie und für den Verkehr mit dem Auslande ohne hierortige Zustimmung auch nach diesem Zeitpunkte enthalten werde, bis nicht eine Vereinbarung über Aenderungen zu Stande kommt.” *Sieghart* 315.

próbálták a mindennapi munkához szükséges móltra vonatkozó adatokat megszerezni, illetve ideiglenesen kialakított új rendszer szerint dolgoztak.⁶⁴

A *katonai kiadások* tekintetében, Pulszky június 7-i összefoglalója szerint, a magyar kormány elzárkózott az ez irányú tárgyalásoktól, noha Ausztria ismételtlen fel akarta venni a tárgyalási pontok közé. A magyar kormány kijelentette, hogy — figyelemmel kísérve a német birodalmi gyűlés ezutáni rendelkezéseit — az addigi rendszer mellett marad, vagyis, tekintet nélkül a katonaság nemzetiségére, csak olyan katonai egységek ellátásáról gondoskodik, amelyek Magyarországon és a kapcsolt részekben állomásoznak.⁶⁵

Az osztrák—magyar megbeszélések menetére, amelyek 1848 őszéig alig jutottak túl a kezdeti stádiumon, jellemző volt a magyar kezdeményezés és az osztrákok halogató taktikája. Ezt Sieghart is megállapította.⁶⁶ A halogatás egyik sikeres eszköze volt az osztrák delegátusok váltogatása, akik megbízásuk után mindig újra indították az ügyeket. Az osztrák Pénzügyminisztérium első jelöltje — mint említettük — május 26-i megbízatása szerint Münch-Bellinghausen Finanzministeriums-Sektionschef und Vize-Präsident volt, akit azonban betegség miatt az ugyancsak FM-Sektionschef Burgermeister váltott fel június 2-án. Instrukciója is e napon kelt, mint ahogy Münch is megbízásával egyszerre kapta azt meg.⁶⁷

Pulszky a Burgermeister kijelölését tudató átiratra azonnal, június 2-án válaszolt és 5-ét jelölte meg az első tanácskozás időpontjául.⁶⁸

Az osztrákok a magyar minisztérium elzárkózása ellenére próbálkoztak hadügyi tárgyalóbiztos kijelölésével is. Trattner Ingeneuroberst, hadügyi 3. referens június 7-én találkozott Pulszkyval a tárgyalások menetének megállapítására, de ő — kormányutasítása értelmében — elzárkózott a további találkozások elől.⁶⁹

Burgermeister és Pulszky június 5-én találkoztak először és utoljára. Az osztrák küldött állítása szerint instrukció nélkül lévén, csak Pulszky fejtette ki álláspontját, majd 7-én írásba is foglalta ezeket. Mint említettük, Burgermeisternek utasítása volt Krauss minisztertől, ezért e körülményben a halogatás másik eszközét kell

⁶⁴ Krauss Esterháznak, máj. 13. *Király személye kör. mm, Általános* 1848:441. sz.; Ambrus Mihály jelentése a postaügyről a Honvédelmi Bizottmánynak, nov. 2. *OHB* 1848:2160. eln. sz. A postai ügyben történt előleges bizottsági tárgyalások során Klauzál nem volt megelégedve Brillmayer munkájával, aki — a bizottsággal együtt — belement az osztrákoknak egy *közös központi postai szerv* létrehozására irányuló elképzelésébe. Klauzál az 1848:III. tc. alapján tiltakozott ez ellen. Klauzál Esterházyhoz, aug. 24. *FIKM Elnöki* 1848:1139. m. sz. Mind a vámügyre, mind a postaügyre részleteiben a kereskedelmi minisztériumnál térünk ki.

⁶⁵ Még a Pénzügyminisztériumnál is szólunk erről.

⁶⁶ *Sieghart* 175.

⁶⁷ Münch instrukcióját *Sieghart* 175—176. idézi, kelet nélkül. Eredetije: *ÖStA Finanzmm*, 1848:1253. FM. sz. máj. 26. Krauss értesítése Esterháznak és instrukciója Burgermeisternek egyaránt jún. 2-án kelt. Előbbi: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:115. eln. sz., utóbbi: *Sieghart* 305—306. *Ungár* 604. *Sieghart* alapján, tévesen csak egy delegátust említ, Münchöt, aki nem is tárgyal Pulszkyval.

⁶⁸ *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:115. eln. sz.

⁶⁹ Uo. 1848:162. eln. sz. 1848. jún. 4. Bécs, Latour Pulszkynak. Közvetlen adatunk nincs a katonai témájú tárgyalások elmaradásáról.

látunk.⁷⁰ Az osztrákok a kézhez kapott javaslatokra nem válaszoltak, ehelyett július 16-án újabb delegátust neveztek ki, br. Geringer Károly udvari tanácsost, a későbbi magyarországi polgári biztost.⁷¹

Geringer utasítása értelmében újonnan akarta indítani a tárgyalást — ami az ügyek állását tekintve nem volt nehéz —, mert az osztrák minisztérium nem volt elégedett a magyar minisztérium által javasolt tárgyalási pontok tartalmával. Kifogásolta, hogy sok fontos kérdés érintetlen maradt, például a civillista, a katonai kiadások, a pénzforgalom, a kereskedelmi politika stb. Instrukciója szerint csak azokkal a kérdésekkel kellett foglalkoznia, amelyeknek a jövőre nézve is volt kihatásuk.⁷² Pulszky, jó diplomáciai érzékről téve tanúságot, nem zárkózott el mereven Geringer kívánságai elől, és biztosította, hogy a magyar minisztérium — többször kinyilvánított szándéka szerint — bizottságot készül küldeni Bécsbe a szakkérdések tárgyalására, mihelyt ezt az osztrák minisztérium is óhajtja.⁷³

A magyar minisztérium egyébként nem várta meg a felkérést, már július 24-én együtt volt a bizottság, instrukcióval, útlevelemel felszerelve. (Az ő munkájukról szólunk a vám- és postaügyeknél.)⁷⁴ A bizottság augusztus elején már Bécsben dolgozott. Geringer végül is nem vett részt a munkában, mivel el kellett utaznia; Pulszkyval személyesen nem is értekezett, csak levelezés útján. Geringer elutazása előtt tett néhány javaslatot Krauss miniszternek a tárgyalásokra vonatkozóan. Javasolta, hogy a hitel- és kereskedelmi ügyekről tárgyaló bizottságba bankárokat és kereskedőket, iparosokat is vonjanak be azok közül, akiknek mindkét országban voltak érdekeltségeik. Javasolta, hogy e meghívottak között olyan személyek is legyenek, akik hajlandók az államadósság vállalásáról tárgyalni. Geringer név szerint megemlítette br. Sina, Mayer nevét, de részvételükről nincs tudomásunk.⁷⁵

Geringer után nem neveztek ki újabb általános delegátust, hanem a vám- és postaügyekre koncentrálódó bizottsági megbeszéléseken egy-egy szakminiszteri tanácsos képviselte az osztrák felet: Franz Zellner a közbenső vám-, Nell tanácsos a postaügyek kérdésében.⁷⁶ Ez utóbbi „felállásban” egy augusztus 5-i és 9-i megbeszélésről van tudomásunk. Az osztrák álláspont írásban való rögzítése augusztus 2-i dátummal történt meg. A magyar minisztérium június 7-i álláspontjára való válasz két hónapig készült, de lényegében ugyanazokat tartalmazza, mint a

⁷⁰ A tárgyalások lefolyásáról: Pulszky Geringerhez, 1848. júl. 27. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:720. eln. sz.; *Sieghart* 306—307.

⁷¹ *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:635. eln. sz. Krauss Esterházyanak.

⁷² Geringer utasítása, júl. 16.: *ÖStA Finanzmm*, 1848:1253. FM. sz.; *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:720. eln. sz. júl. 26. Bécs, Geringer Pulszkyhoz.

⁷³ *Sieghart* 306—307.; *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:720. eln. sz.

⁷⁴ *FIKM Elnöki* 1848:196. m. sz. 1848. júl. 24. A FIKM a belügynek az útlevelek iránt; *Király személye körüli mm, Elnöki* 1848:739. eln. sz. júl. 24. Utasítás a bizottságnak.

⁷⁵ Geringer valószínűleg Krausshoz, d.n. (júl. vége). *Sieghart* 301—302.

⁷⁶ 1848. aug. 2. A *Finanzmm*. Esterházyhoz. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:794. eln. sz.; *Sieghart* 300—301.

Müncsh-Bellinghausennek adott május 26-i utasítás. A tárgyalási pontok szövegébe ezúttal Stifft pénzügyi alstátustitkár, magyar referens is befolyt.⁷⁷

Augusztus 9-e után a bizottsági megbeszélések is abbamaradtak. A magyar minisztertanács augusztus 25-én azzal próbált lendületet adni az elakadt ügynek, hogy határozatot hozott arról, miszerint felkéri az ausztriai országgyűlést, hogy hasonlóan a magyarhoz, hatalmazza fel minisztériumát a két ország közti tárgyalásokra. A bécsi parlament nem foglalkozott a javaslattal, noha lett volna rá módja, Bécsben ugyanis dolgozott egy bizottság gen. Secretär dr. Becher vezetésével az Ausztria és a német birodalom közötti vám- és kereskedelmi politika fő vonalainak összehangolásán. Krauss pénzügyminiszter szerint ez a bizottság arra törekedett, hogy nemcsak a „Gesamtmonarchie” és a külföld, hanem különösen Magyarország és az egyéb államok közötti vámrendszert is szem előtt tartsa a tárgyalások során. Mivel a bizottság a német és osztrák gyűlések munkáját egészítette ki, csak egy határozat kellett volna ahhoz, hogy illetékességét kitágítsák a Magyarországgal tisztázandó közös ügyekre.⁷⁸

Az eredménytelen közösügyi tárgyalásokat az osztrák minisztérium szeptember 9-i konzervatív válasza zárta le. A válasz a vám- és postaügy problémáival foglalkozott.⁷⁹

A közösügyi tárgyalások 1848-ban tehát szeptember elején megszakadtak, illetve augusztus elején voltak az utolsó megbeszélések. Az értekezletekről szabályszerűen aláírt jegyzőkönyv csupán egy maradt fenn augusztus 9-ről, a postaügy tárgyában.⁸⁰

Több 48-as politikus, például Pulszky, Kovács Lajos és e kor kiváló szakértője, Károlyi Árpád szerint 1848-ban Ausztria és Magyarország közös ügyeiről nem volt kikristályosodott felfogás egyik oldalon sem.⁸¹ Ők persze az 1867-es kiegyezésben foglaltakhoz mérték a közös ügyek fogalmát.

⁷⁷ Sieghart 300—301.; *FIKM Elnöki* 1848:222. m. sz. aug. 5. Pulszky a kereskedelmi minisztériumnak.

⁷⁸ *1848—1849-i min. tanács* aug. 25.; *Károlyi 1932. I.* 402.; *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:835. eln. sz. aug. 3. Krauss Esterházyhoz.

⁷⁹ *ÖStA Finanzmm.* 1848:4679. FM sz.; *Sieghart* 315.

⁸⁰ A jegyzőkönyv eredetije: *ÖStA Finanzmm.* 1848:4005. FM sz. Klauzál aug. 21-én arról tájékoztatta Esterházyt, hogy nem készültek jegyzőkönyvek. *FIKM Elnöki* 1848:222. m. sz.

⁸¹ *Kovács* 82—83. így írt erről: „A viszony, melybe Magyarország a birodalom másik felével az 1848-ki engedmények által lépett, annyira új és meglepő volt mindnyájunknak, hogy noha a közös ügyek létezését jól ismertük, sőt törvényeinkbe is foglaltuk, de azoknak természetéről, kezelési módjáról, az abból folyó kötelezettségek helyes arányáról tisztába hozott nézeteink nem voltak, azok iránt tájékozva sem voltunk. . . . Hogy ezen kérdések 1848-ban helyes megoldást nyerhessenek, arról szó sem lehetett. Arról azonban lehetett szó, hogy kölcsönös jóakarattal egy ideiglenes modus vivendi megalapíttassék. . . .” *Pulszky 1872.* 117.: „. . . . arról, hogy mik legyenek e közösügyek s mi módon lehessen ezek iránt kiegyezkedni, arról senkinek sem Pesten, sem Bécsben fogalma nem volt.” *Károlyi 1932. I.* 85. véleménye — talán éppen Pulszky nyomán — ezzel megegyező volt.

A kiegyezési törvények közül a XII. határozta meg a közös ügyek mibenlétét, kezelésének módját, az egyes minisztériumok és országgyűlések hatáskörét. A *pragmatica sanctio*ból származó „közös viszonyos kötelezettség” (2. §) vonatkozik a *külfüggyre*, *hadüggyre*, az *ezeket érintő pénzüggyre* (8—9., 16. §). A közös ügyek egyik ország minisztériuma alá sem tartozva, *közös minisztérium* feladatát jelentették (27. §). Magyarország — tanulva a Staatsrat, Staatskonferenz idejéből — „a közös ügyek azon részeire nézve, mely nem tisztán a kormányzat köréhez tartozik [azaz: legfőbb döntés irányítás], Magyarország se teljes birodalmi tanácsot, se bármi néven nevezhető közös vagy középponti parlamentet célszerűnek nem tart, s ezeknek egyikét sem fogadja el. . . a két fél között a közös ügyek kezelésére nézve mellőzhetlen föltétel a teljes paritás” (28. §).

Ugyanakkor elfogadták azt, hogy nem az országgyűlés, hanem csak a törvényhozási delegációk döntenek a *közös ügyek költségvetése* ügyében, amelyet utólag sem lehetett vita tárgyává tenni (40—41. §). Az *államadósság* nem minősült kötelezően közös ügynek (53. §), de a magyar országgyűlés, a „birodalom és ezzel Magyarország jóléte érdekében” önként ajánlotta fel, hogy részt vállal a törlesztésben, feledve vagy talán nagyon is élénken emlékezve a státusadósság 1848-as viharaira (54—55. §). Ugyancsak közösnek minősült a *hitelüggy*, a *kereskedelem és vámmüggy*, noha ez nem folyt a törvény szerint a *pragmatica sanctio* természetéből (56., 58. §). Utóbbiak közössége a vám- és kereskedelmi unió útján valósult meg, ami egyet jelentett a közbenső vámvonal megszüntetésével. (1867:XVI. tc.)

A korábban elmondottak szerint 1848-ban elsősorban nem a nézetek kialakulatlansága, hanem ezek egymástól való gyökeres eltérése okozta a tárgyalások megghiúsulását. A magyar minisztérium a hadüggy, pénzüggy, kereskedelem és külképviseletek önállóságának elvi alapján állva szemben találta magát az osztrák minisztérium Gesamtmonarchie-érdekeivel, a közös birodalmi irányítás elképzelésével. A király által szentesített 1848-as törvények alapján elképzelhető lett volna a magyar minisztérium nézeteinek megvalósítása, Ausztria azonban a törvények ellenére is a maga kezében akarta tartani a legfelsőbb irányítást. Egy korábbi analógiát idézve: 1848-ban Ausztria inkább még a vegyes ügyek tényét sem ismerte el, csakhogy ne kelljen tudomásul vennie a tisztán magyar ügyeket.

A közösüggy tárgyalások sikertelenségének közvetlen következménye elsősorban a magyar külkereskedelem, a postaüggyek adminisztrációjának zavara volt.

3. ESTERHÁZY PÁL LEMOND 1848. SZEPTEMBER ELEJÉN. A BÉCSI MINISZTÉRIUM FELSZÁMOLÁSA, NOVEMBER 13.

Esterházy herceg, aki amüggy is kívülállóként viselkedett a magyar minisztériumban, az országgyűlés legutóbbi törvényjavaslatai (katonaállítási, pénzüggyi) miatt szeptember 3-án Batthyány Lajosnak kinyilvánította lemondási szándékát, tehát egy héttel az egész minisztérium lemondása előtt. Ezt a bejelentést megerősítette szeptember 5-i levelében, azt is közölve, hogy lemondását az uralkodóhoz is

eljuttatta.⁸² Lemondását az udvar csak október 6-án fogadta el, amikor a magyar minisztérium „átszervezésével” kapcsolatos terveit is feladta. Addig ugyanis Esterházy személyével kapcsolatos terveik is voltak, sőt, a lemondás elfogadásakor az uralkodó hangsúlyozta, hogy továbbra is igényt tart „tanácsára és kipróbált szakmai ismereteire”.⁸³

Esterházy a császárhoz írott lemondó levelében világosan kifejtette visszalépésének okát, amely megegyezett a tárca elfogadásakor kikötött egyik feltétellel: a minisztérium és az országgyűlés intézkedései véleménye szerint nem egyeztek meg a *pragmatica sanctio* követelményeivel; szerinte a katonai állítási és a pénzügyi törvényjavaslat mind Magyarország, mind az összbirodalom érdekei ellen jött létre.⁸⁴ Lépéséről Wessenberg miniszterelnököt is értesítette, az okok részletes ismertetése nélkül. Azt ugyan kilátásba helyezte, hogy lemondása ellenére részt vesz a száz tagú magyar országgyűlési küldöttség király előtti audienciáján, mégsem jelent meg.⁸⁵

Batthyány a maga részéről kénytelen volt elfogadni a lemondást, mivel a herceg a tárca elfogadásakor kikötött egyik feltétellel élt. Egyébként nem ez volt az első egyetlen eset, hogy Esterházy a minisztériumból szabadulni igyekezett. Egyszer már, június 10-e után, a Jellasics elleni királyi kézirat publikálása miatt be is adta lemondását, de az udvar és a miniszterelnök kérésére elállt ettől.⁸⁶ Említettük, hogy többször egészen visszavonult az ügyek vitéletől, azokat Pulszkyra bízva. Ez történt májusban és később, júliusban is. Június 27-én elhagyta Innsbruckot, és szeptember 3-i, Batthyányhoz írott leveléből úgy látszik, mintha attól kezdve végig csak magánügyeinek élt volna.⁸⁷

A miniszteri posztról való lemondás csak a magyar minisztérium oldalán folytatandó tevékenység beszüntetését jelentette, ugyanakkor igyekezett befolyását az udvar érdekében latba vetni. Egyik ilyen fontos lépése, amelyről tudomásunk van, az, hogy a magyar pénzjegykibocsátás elleni akcióként 1 és 2 forintos osztrák

⁸² Esterházy Batthyánynak, szept. 3. és 5. *Esterházy cs. hg-i ág, Pál hg. c/2 1848-as iratok; Batthyány min. eln. iratai* vegyes. Esterházy a császárhoz, szept. 3.: *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 13. cs.

⁸³ A király Esterházyhoz: *ÖStA. MR-Akten 1848:2194. sz.; Károlyi 1932. I. 193.*

⁸⁴ „Dass ich mit der Oppositions Partei nie einverstanden war, ist bekannt, deshalb stellte ich als Hauptbedingung meines Eintrittes in das Ministerium: die volle Aufrechthaltung der Pragmatischen Sanction. Sobald mir daher die Gesetz Vorschläge des jüngsten Landtages, besonders im Bezug auf die Rekrutierung und auf die Finanzen, welche ich weder mit dem Wohle Ungarns noch der Gesamt Monarchie vereinbar fand, zu Gesicht bekam, zögerte ich keinen Augenblick meine Stelle als Minister niederzulegen.” *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 13. cs.

⁸⁵ Esterházy Wessenberghez (1848. szept. 9. előtt): *Waldapfel 1950—1965. II. 19.* Itt szept. 10-e körüli dátum van csak megadva. Az országos küldöttséget a király 9-én fogadta. Lásd: *Közlöny*, 1848. szept. 13.

⁸⁶ *Károlyi 1932. I. 192—193.*

⁸⁷ Esterházy Batthyányhoz: *Waldapfel 1950—1965. II. 19.*; Esterházy Batthyánynak, jún. 26.: *Batthyány min. eln. iratai 1848:410. eln. sz.*; és 1848. szept. 3.: *Esterházy cs. hg-i ág, Pál hg. c/2 1848-as iratok.*

bankjegyekből 2 millió kölcsönt igyekezett szerezni Magyarország számára az osztrákok nemzeti bankjától.⁸⁸

Az első magyar minisztérium lemondása után, a kormányalakításra újonnan felkért miniszterelnök, Batthyány Lajos a bécsi magyar minisztérium kurrens ügyeinek vitelével továbbra is Pulszky Ferenc államtitkárt bízta meg.⁸⁹ A második minisztérium létrehozási kísérletével egyidejűleg és annak végleges meghiúsulása után egyre nyíltabban megmutatkoztak az osztrák udvar tervei. Récsey törvénytelen miniszterelnöksége a bécsi magyar minisztériumot is érintette. Eltekintve az Esterházy posztjának betöltésére irányuló kísérletektől, október 4-én olyan királyi rendelet született, amely elfogadta Pulszkyt be sem nyújtott lemondását, s helyére — legalábbis a kulcsszak mögötti elképzelések szerint — Melczer Andort nevezte ki.⁹⁰ Melczer korábban magyar hadügyi államtitkár volt; hivatalát augusztusban foglalta el, s már szeptember 12-én le is mondott, hogy azután végig osztrák oldalon harcoljon. Wessenberg október 5-én azt jelentette az osztrák minisztertanácsnak, hogy Melczer szakmai és családi okok miatt nem vállalta el a hivatalt. Ajánlkozott ugyanekkor a bécsi — Central — hadügyminisztériumhoz, ahol — úgy vélte — jó szolgálattal tehet.⁹¹

Az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke a fenti rendeletet törvénytelennek nyilvánította, utasította Pulszkyt, hogy újra foglalja el hivatalát — Pulszky ugyanis többször eltávozott Bécsből —, távolítsa el a minisztériumi hivatalnokok köréből a megbízhatatlanokat, mert az ilyenek sokat árthatnak a nehéz időkben. Pulszky még a schwechati ütközet előtt, hivatalnokai tanúsága szerint október 18-án hagyta el újra és végleg Bécset. Helyébe a rangidős tisztviselő, Bartal György lépett, aminthogy korábban is mindig ő helyettesítette az államtitkárt.⁹² Különösebb elintéznivalók nem adódtak; elsősorban a magyar eseményeket közölte az osztrák minisztériummal.⁹³

Idegtépő „exterritoriális” korszak és a bécsi forradalom leverése után, november 13-án Windisch-Graetz katonai parancsnok rendelete folytán a magyar „király személye körüli minisztérium” működése — katonai segédlettel — megszűntette. Egyes tisztviselőket, például Bartalt és Platthyt, kiutasítottak, másokat,

⁸⁸ Esterházy a bécsi nemzeti bank igazgatóságához. 1848. szept. 13. *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 13. cs.

⁸⁹ Batthyány Pulszkyknak, 1848. szept. 12. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:1357. eln. sz.

⁹⁰ Récsey rendeletéről szól Kossuth okt. 11-i, ezt nullifikáló utasítása Pulszky számára: *Közlöny*, 1848. okt. 12. Pulszky saját előadása szerint gondolkodott ugyan a lemondáson, de még nem adta be, mire megjött a királyi határozat: *Pulszky* 173—174. Melczer kinevezéséről: *ÖStA MR-Akten* 1848:2242. sz. Okt. 1-i rendelet, átjavítva 2-re.

⁹¹ *ÖStA MR-Akten* 1848:2267. sz. „...er [Melczer] könne bei dem Central-Kriegsminister mehr nützen...”

⁹² Kossuth rendelete Pulszkyknak, okt. 9. *KLÖM XIII.* 136.; Bartal kihallgatása 1849. márc. 25-én Bécsben: *Károlyi* 1932. II. 245—246.; *Pulszky* 184—200. (Sajnos, nem ír pontos napi dátumot.)

⁹³ *ÖStA MR-Akten* 1848:2275. sz. okt. 9—10. (Jellasics kiüzéséről tájékoztatja az osztrákokat.) Okt. 22-én Bartal egy okt. 17-én kelt nemesítést közölt a magyar hadüggyel. Aláírása: az államtitkár távollétében. *Janotykh 1851a* III. 922. sz. Okt. 9—10-én a kiadványokat mint államtanácsos írta alá a „miniszterelnök megbízásából”. Ez a formula az osztrákoknak is fejtörést okozott, hiszen ez idő tájt ilyen nem volt. Amint utóbb kiderült, Bartal Récseyre gondolt.

például Vargát, Henszlmant, börtönbe vetettek és 1849 elején bírói eljárást indítottak ellenük vagy rendőri felügyelet alá helyezték őket.⁹⁴

Az osztrák minisztérium már az október 3-i királyi határozat után — a magyar minisztériumot törvénytelennek és ellenségesnek tartva — ennek megfelelően bánt a bécsi magyar minisztériumi hivatalnokokkal. A november 9-én eligazítást kérő Bartalt ingerülten utasította az osztrák minisztertanács, hogy a magyar országgyűléssel és a bizottmánnal nem tarthat fenn kapcsolatot, és csakis Windisch-Graetzről fogadhat el utasítást. Fizetést csak a bécsi Finanzministeriumtól vehettek fel, igaz, ez — mint később kiderült — csak a volt kancelláriai alkalmazottakra vonatkozott.⁹⁵

Az osztrák minisztérium eljárása ugyancsak sajtóságos volt, hiszen, ha már nem utasította ki őket vagy nem bánt a diplomáciai szabályoknak megfelelően a magyar hivatalnokokkal, hogyan helyezhette őket az osztrák Finanzministerium és a katonai parancsnok fennhatósága alá? A válasz kézenfekvő, és a magyar külminisztérium hivatalnokainak sorsa példázza az udvar valódi szándékát: az 1848-as törvények semmibevevésével a legrövidebb időn belül a bécsi központú államszervezetet kívánták visszaállítani, immár elkerülhetetlenül katonai úton. Feltűnő a megkülönböztetés a régi hivatalnokok és az újonnan alkalmazottak között; utóbbiakat mind elfogták. Bűnük az volt, hogy a magyar minisztérium nevezte ki őket. A katonai erőszak nemcsak az emberekre, hanem az iratanyagra is kiterjedt: a november 13-án lezárt kancelláriai épületeket átkutatták, a fontosabb és értékesebb iratokat elszállították.⁹⁶

1848. november 13. és 1849. május 2. között nem volt külügyminisztérium, illetve olyan minisztérium, amelyhez a külügyek tartozhattak volna. Ebben az időszakban a külügyek a minisztériumon kívül, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöki irodájában dőltek el.

Próbálkozások történtek a külügyminisztérium változott formában való újjászervezésére a bizottmány sikertelen novemberi átszervezése idején. A külügyi tárcával kapcsolatban felmerült br. Perényi Zsigmond, gr. Teleki László és Pulszky Ferenc neve. Kossuth november 28-i rendelete, amelyben a bizottmányi tagok hatásköri felosztását közli, a külügyekről nem intézkedett.⁹⁷

⁹⁴ A magyar országgyűlés nov. 27-én tárgyalta a Sopronban tartózkodó két államtanácsos jelentését. Határozat: térjenek haza. *Közlöny*, 1848. nov. 29. A bécsi minisztérium hivatali gárdája nov. 9-én elnöki határozatban kérte helyzetének megoldását a királytól. Ezt az iratot Zsedényi vitte Olmützbe. *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:1726. eln. sz. (itt csak őrjegy); *ÖStA MR-Akten* 1848:3147. sz.; *Károlyi* 1932. I. 487.

⁹⁵ Ministerrat-válasz: *ÖStA MR-Akten* 1848:3147. sz. gr. Almásy Móricz ideiglenes kamarai elnök Windisch-Grätzhez, 1849. jan. 25. Buda. A Bécsben levő magyar külügy és a felosztott kancelláriák hivatalnokainak fizetése. *ÖStA Finanzmm.* 1849:1727. FM sz. A hivatalnokok nov-re a magyar kormánytól Bécsben kapták a fizetést. Ez után az OHB csak azoknak fizetett, akik a magyar ügy mellett kitartottak. A nehézségekről tájékoztat Mezey László a díjazó hivatalból, nov. 8.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:1725. eln. sz. A letartóztatott Henszlmann fizetését felesége kapta meg Pesten. Pulszky a Pénzügyminisztériumhoz, 1848. dec. 16.: *FIKM Elnöki* 1848:367. m. sz.

⁹⁶ *Károlyi* 1932. I. 487.

⁹⁷ Erről lásd Kossuth és Szemere levelezését: *KLÖM XIII.* 503—511.; a nov. 28-i utasítás: uo. 572—573.

4. AZ 1849-ES MAGYAR KÜLÜGYMINISZTERIUM: MÁJUS 2.—AUGUSZTUS. A MINISZTER: GRÓF BATTHYÁNY KÁZMÉR

A Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése után Kossuthnak a nemzetgyűléshez intézett, a kormányzás új módjáról szóló üzenetében a magyar külügyek ténylegesen új alapokra kerültek. „A volt dynastia hitszegése s a nemzet függetlenségi nyilatkozata által magában elenyészvén” a király személye melletti minisztérium, helyére külügyminiszter lépett a magyar állam külügyeinek igazgatására. Az új minisztérium természeténél fogva a katonai kinevezések ellenjegyzése az e tárgyban illetékes hadügyminiszterhez került át. Külkereskedelmi minisztérium nem léteben viszont e minisztériumnak is kötelessége és joga volt a vám- és kereskedelmi ügyekbe befolylni a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium mellett. (Ugyanekkor a harmincad- és vámügyek kezelése, s ennek szabályozása a pénzügyminiszter feladata lett.)⁹⁸ A hadiállapotok megakadályozták, hogy a hatásköröket precízen elhatárolják egymástól, sőt, kereskedelmi miniszter nem lévén, maga a külügyminiszter látta el ennek a feladatait is. Gyakorlatilag — a par excellence külügyeken kívül — minden külföldi fegyvervétel, gyógyszeralapanyag-beszerezés e minisztériumot is érintette a szabadságharc utolsó hónapjaiban. Ugyancsak a hadiállapot miatt, a külügyek intézése is kimerült a kapcsolatok keresésében.

A második magyar kormány külügyminiszteréül Kossuth *gr. Batthyány Kázmért* kérte fel, akinek neve 1848. novemberben is felmerült, noha nem konkrétan, egy tárcával kapcsolatban.⁹⁹ Ha hihetünk a Tóth Lőrinc által közvetített visszaemlékezéseknek, Kossuth e tárca betöltésekor újra az 1848-as elgondolást követte: fényes nevet keresett.¹⁰⁰ Batthyány Kázmér a lefogott volt miniszterelnök nevével viselte, azonkívül Kossuth régi harcostársának is tekinthette a vukovár—fiumei vasúttársaság volt elnökét, a védeyleti mozgalom résztvevőjét, a municipalista elvtársat. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy kész lett volna Batthyány Kázmér is a megbékélést tervezők csoportjához csatlakozni, de rokonának elfogatása után teljes szívvel harcolt mint kormánybiztos és katona.¹⁰¹ Kossuth április 16-án írta meg a miniszteri posztra felkérő levelét, majd 20-án sürgetőleg újra. Batthyány április 18-án adott igenlő választ; május elején már Debrecenben tartózkodott.¹⁰²

A külügyek legutóbbi monográfusának véleménye szerint külügyminiszterként „jelentéktelen szerepe” volt; a külügyek a minisztériumon kívül dőltek el,

⁹⁸ *KLÖM XV.* 183., 185.

⁹⁹ *KLÖM XIII.* 504.

¹⁰⁰ *Tóth Lőrinc I.* 342.: „... énnekem a külügyminiszteri tárca betöltésénél nemcsak hü és biztos hazafira, s magasb európai műveltségű férfira, hanem fényes névre is van szükségem, azért a haza nevében kérem és követelem, hogy engedj föl hívásomnak...”

¹⁰¹ *Uo.* 365., 339—340.; *KLÖM XV.* 16.

¹⁰² *KLÖM XV.* 16—17., 68.; *Waldapfel 1962.* 202.

elsősorban a kormányzóelnöki irodában.¹⁰³ Sajnos, a hivataltörténet vonatkozásában sem írhatunk bővebben működéséről, mivel alig maradt ránk ilyen jellegű adat. Az 1849-es magyar Külügyminisztérium anyaga ugyanis 4 cm-nyi terjedelemben áll ma rendelkezésünkre; egy-egy tisztázat elvétele akad a többi minisztérium iratai között. Jósika Miklós az európai hatalmak elzárkózásával magyarázta a levelezés hiányát,¹⁰⁴ Waldapfel Eszter hol csak találgatja az iratok hiányának okát, hol határozottan állítja, hogy Aradon maga a kormány semmisített meg sok aktát, illetve az osztrákok kezébe kerültek.¹⁰⁵ A Budán 1849 végén működött Akten-Sichtung-Commission leltárában nem szerepelnek külügyi tárgyú iratok, s nem sokkal később, 1850. január 21-én br. Langenau, a Politische Erhebungs-Commission elnöke is azt jelentette Schwarzenberg miniszterelnöknek, hogy a londoni, párizsi, torinói és konstantinápolyi levelezésből egy darabot sem sikerült felkutatniuk.¹⁰⁶

Hivatalának személyzetét Batthyány Kázmér — erre csak néhány fizetési jegyzékből következtethetünk — a nyelveket jól tudó, eddig is minisztériumi (de nem bécsi külminisztériumi!) alkalmazásban dolgozó személyekből igyekezett összeállítani. Ilyen volt Szöllösy Nagy Ferenc, azelőtt kormányzói tolmács, akit tanácsossá nevezett ki; Eberl Ferdinánd titkár, korábban honvédelmi bizottmányi tolmács; Sorbán Mihály fordító, azelőtt fordítói hivatalbeli román nyelvi fordító; Draudt Lipót francia fordító, korábban szintén a fordítói hivatalnál dolgozott. Ifj. br. Vay Miklós fogalmazó és br. Vécsey Dénes írnok feltehetően szintén járatos volt a nyelvekben.

1849. május végére a miniszterrel együtt összesen 11 főből állt a magyar Külügyminisztérium: 1 tanácsos, 1 titkár és 2 fogalmazó mellett 1 irodaigazgató, 1 kiadó, 2 írnok, 1 ajtónálló és 1 szolga. Közülük senki nem volt a bécsi minisztérium alkalmazottja. 1849. május 30.—július 17. közötti időből vannak adataink a következőkről: Házmán Ferenc osztályigazgató tanácsos, Szöllösy Nagy Ferenc tanácsos (közben kiküldetésben volt Konstantinápolyban), Eberl Ferdinánd titkár, majd elnöki titkár (Szőnyi Sándor titkárról egy bizonytalan adatunk van), ifj. br. Vay Miklós fogalmazó, majd titkár, Bogdán Lajos fogalmazó, Adamovits Dániel fogalmazó, Kerekes Sándor irodaigazgató, Sorbán és Draudt fordítók.¹⁰⁷ Osztálybeosztásukról, referenciájukról nem maradtak fenn adatok.

5. ÜGYVITEL, HIVATALI ELHELYEZKEDÉS

Az 1848-as bécsi külminisztérium volt az egyetlen, ahol a közös tanácsüléseket folyamatosan megtartották. Ekkor az osztályok képviselői a több osztályt is érintő vagy a fontosabb, nehezebb ügyeket vették tárgyalás alá. Az elnöki ügyekről itt,

¹⁰³ Waldapfel 1962. 200—201.

¹⁰⁴ Jósika 1851. I. 145.

¹⁰⁵ Waldapfel 1962. 70., 200., 202.

¹⁰⁶ ÖStA Schwarzenberg-Nachlass Fasc. IX. No 528.; Abszolutizmuskori ltár, Akten-Sichtung.

¹⁰⁷ Pm, Pénztári 1849:6390., 7089., 8212., 9241., 10149., 10188., 11565. pü. sz.

amelyeket az iratkezelésben és az irattárban is elkülönítve kezeltek, nem esett szó. A tanácsülésekről fennmaradt egy jegyzék is az 1848. május 21. és október 8-a közötti időből. A tárgyalat ügyeket államtanácsosok — azaz osztályok — ezen belül ülések szerint csoportosították. A miniszter, Esterházy lemondása után, szeptember 10-től több ülést összevontan jegyezték fel egy-egy tanácsos tárgyjegyzékében.

Az iratokat — a kancelláriai szokásnak megfelelően — nem kútfőteteles, hanem az iktatószámok sorrendjében kezelték. A mutatókönyvek ugyan eligazítanak, de az egy ügyre vonatkozó fázisokat nem egy, hanem több szám alatt lehet csak megtalálni.

Az iktatás 1848. augusztusig a korábbi német nyelvű íveken folyt, valószínűleg takarékosági okokból. A történeti eseményeknek megfelelően az iktatás november 10-én megszakadt.

Az 1849-es ügyvitelről csak annyit tudunk, amennyit a kevés számú irat elárul: az iratokat iktatták, s valószínűleg e rendben is tárolták őket, mert más jelzés nincs rajtuk.

1848-ban a bécsi kancelláriai épületek (magyar, erdélyi) adtak otthont a minisztériumnak; ezek ma a bécsi magyar követség szállását képezik. 1849-ben a fővárosban a pesti Szel utcai Oszwald-házban helyezkedett el a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériummal együtt. Később az Igazságügyi Minisztérium is ide költözött.¹⁰⁸

1849. május 21. és október 8. közötti időből fennmaradt egy jegyzék a tárgyalat ügyekről. A tárgyalat ügyeket államtanácsosok — azaz osztályok — ezen belül ülések szerint csoportosították. A miniszter, Esterházy lemondása után, szeptember 10-től több ülést összevontan jegyezték fel egy-egy tanácsos tárgyjegyzékében. Az iktatás 1848. augusztusig a korábbi német nyelvű íveken folyt, valószínűleg takarékosági okokból. A történeti eseményeknek megfelelően az iktatás november 10-én megszakadt. Az 1849-es ügyvitelről csak annyit tudunk, amennyit a kevés számú irat elárul: az iratokat iktatták, s valószínűleg e rendben is tárolták őket, mert más jelzés nincs rajtuk. 1848-ban a bécsi kancelláriai épületek (magyar, erdélyi) adtak otthont a minisztériumnak; ezek ma a bécsi magyar követség szállását képezik. 1849-ben a fővárosban a pesti Szel utcai Oszwald-házban helyezkedett el a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériummal együtt. Később az Igazságügyi Minisztérium is ide költözött.

2. ÜGYVITELI HIVATALI ELHATÁROLÁS

Az 1849-es ügyvitelről csak annyit tudunk, amennyit a kevés számú irat elárul: az iratokat iktatták, s valószínűleg e rendben is tárolták őket, mert más jelzés nincs rajtuk.

¹⁰⁸ FIKM Elnöki 1849:86. eln. sz.; IM Elnöki 1849:90. eln. sz. jún. 7.

VIII. BELÜGYMINISZTERIUM

1. HATÁSKÖR, ILLETÉKESSÉG, SZERVEZET, SZEMÉLYZET. KÖLTSÉGVETÉS.

A MINISZTER: SZEMERE BERTALAN

Az 1848-as törvényekből számos helyről idézhetünk a belügyi igazgatás körébe vágó tárgyakra vonatkozóan. Külön meghatározás viszont a belügyekről — hasonlóan a pénz- vagy hadügyhöz — nem található még a felelős minisztériumokról szóló III. tc.-ben sem, elsősorban talán azért nem, mert nem tartozott a királyi felségjogok, a közös ügyek szűk köréhez. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a belügyek nem voltak fontosak vagy, hogy az osztrák központi kormányzat nem fájlalta hasonló intenzitással a helytartótanácsnál megszokott intézkedési jogának az elvesztését.

A Belügyminisztérium *hatásköre* a korabeli közlés szerint: „Országgyűlés rendezése, úgy a tanácskozás menetelére, mint a két tábla közti viszonyra nézve. — Követválasztási ügy. — Megyei, kerületi, községi rendszer és népképviseleti rendszer kidolgozása. — Részek visszakapcsolása. — Unió Erdéllyel. — Határvidéki polgári viszonyok rendezése. — Az ország határkérdései. — Népgyűlés. — Közigazgatási ügy. — Tisztújítások. — Megyei, kerületi, községi gyűlések. — Árvaügy. — Névváltoztatás. — Honosítás. — Levéltárak. — Megyei határkérdések. — Ki- és beköltözések. — Polgári alapítványok. — Zálogház. — Zsidók ügye. — Polgári és büntető rendőrség. — Nyomda. — Színház. — Termés- és inségügy. — Útlevelek. — Vándorkönyv. — Mérték. — Dolog- és lelenház. — Süketnéma, vakintézet, tűz, víz, jégkártérítő intézetek. — Kormányi hivatalos lap. — Statisztikai hivatal. — Országos levéltár. — Nemzetőrség (miután rendszereztetett, mit előbb a honvédelmi miniszter eszközönd).”¹

A fentieknek megfelelően a belügyi ágazat a következő törvényi előírások végrehajtásával foglalkozott: az országgyűlés évenkénti összehívása (IV. tc.); az országgyűlési követek népképviselet alapján történő választása (V. tc.); az 1836:XXI. tc. foganatosítása (VI. tc.); Magyarország és Erdély egyesítése (VII. tc.); a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatának beindítása és megszervezése (XVI. tc.); megyei tisztválasztások (XVII. tc.); sajtótörvény végrehajtása, mint rendőri feladat (XVIII. tc.); nemzetőrség létrehozása és rendfenntartó erőként való alkalmazása (XXII. tc.); szabad királyi városok (XXIII. tc.); községi választások (XXIV. tc.); Jászkun kerületek (XXV. tc.); hajdú kerület és a tengerpart igazgatása (XXVI—XXVII. tc.); színházak (szintén rendőri feladat) (XXXI. tc.).

¹ PH, 1848. máj. 4.; Bm, *Ált. iratok* 1848:335. sz. ápr. 29.

Az olyan új feladatokat nem tekintve, mint például a nemzetörség vagy a választások lebonyolítása népképviselési alapon, ez az ügykör a helytartótanács tevékenységének igen nagy részét tartalmazza. A kancelláriától az országgyűlés adminisztrációjával kapcsolatos feladatokat örökölte a minisztérium.

A Belügyminisztérium történetében a minisztérium általános történetéhez kapcsolódóan időbelileg több korszakot különböztethetünk meg. Az első 1848. szeptemberig, a minisztérium lemondásáig tartott.

Szemere Bertalan miniszter az elsők között volt, aki hivatalát megindította. Az 1847—1848-as országgyűlés munkájában, a miniszterelnöki hivatal szervezésében, a minisztertanács ülésein tevékeny részt vállalt. Pecsétje a miniszterek közül elsőnek jelent meg, hivatalba lépésének kezdő napján, április 20-án.² Első körlevelét április 21-én küldte a törvényhatóságok vezetőihez, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány megszűnése után, amelynek szintén tagja volt. Ebben őt, illetve háromnapenkénti jelentéseket kért a vezetőktől, illetve a főispánoktól a közrend és a béke állapotáról. E rendelettel állandó kapcsolatot létesített a központi szerv és a vidékiek között.³ Hivatali helyiségeit, minisztériumával együtt, április 21-én foglalta el, s az első minisztériumi tanácskozást, „kollégiumot” április 23-án hívta egybe.⁴ Államtitkárai, br. Kemény Dénes erdélyi politikus és Zoltán János Szabolcs megyei politikus, tisztségviselő lettek. Április végén a fővárosban arról beszéltek, hogy az egyik államtitkár Házmán Ferenc budai városi tanácsos lesz, de csak tanácsosi, később osztályigazgatói tiszteletet töltött be.⁵ A Pénzügyminisztérium analóg gyakorlata és a reszortok szerint is úgy látszik, hogy Kemény Dénes az úgynevezett politikai ügyekkel, Zoltán János a minisztérium adminisztratív ügyeivel megbízott miniszteri helyettes volt. Kemény elsősorban az országlati és közigazgatási osztályok ügyeivel foglalkozott, Zoltán a rendőriekkel. Tevékenységük köre nem válik el élesen, Zoltánra például több nehéz politikai jellegű ügy kivizsgálását is rábízták, ilyen volt: Eszék feladása, a fővárosi macskazenék értelmi szerzőinek, a lánchídi baleset okának felderítése. A minisztert viszont elsősorban Kemény helyettesítette.

A Belügyminisztériumban az első kinevezési hullám 1848. április végén—május elején volt. Szemere április 26-án terjesztette fel az államtitkárok, osztályigazgatók, tanácsosok, titkárok nevét, s e fő hivatalnokokat a nádor április 27-én ki is nevezte.⁶ Az alkalmas személyek kiválogatását Szemere Bertalan már akkor

² *Kumorovitz* 227. 1849-ben készült külön elnöki pecsét is, ez látható pl. *Közmunka, Középítészeti* 1. köf., 3. tétel.

³ Az utasítás szerint „... a rendnek és csendnek fenntartó erejét és elemeit a népben és a népnek illető osztályaiban kell Önnek feltalálnia, különösen azáltal, hogy a nép téveszméiből felvilágosíttassék, és azáltal, hogy a vagyonosokbul a törvény értelmében a nemzetörség szaporíttassék...” *Bm, Ált. iratok* 1848:5. sz.

⁴ *OSzK Jakab* fol. 6.

⁵ *PD*, 1848. ápr. 22.; *Pulszky 1880*. 84. Zoltán Jánosról: *Nagy Iván XII*. 421—423. Eszerint régi Ugocsa megyei család, csepei előnévvel. Kézírása szerint idősebb ember lehetett, munkája szerint pedig lelkiismeretes tisztviselő.

⁶ *Bm, Elnöki* 1848:56. b. eln. sz. ápr. 26.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:947. sz. ápr. 26.

megkezdte, amikor a Miniszteri Bizottmány tagjaként Pesten működött. Jakab István helytartótanácsi tanácsossal például április 9-én tárgyalt a minisztériumi állásról. A többi hivatalnok kinevezése folyamatosan történt, és lényegében június elejére befejeződött.

A Belügyminisztérium *szervezete*. A *miniszteri iroda* megfelelt az elnöki hivatalnak, csak a miniszterhez került ügyek intézésével foglalkozott. Az elnöki titkári tisztséget csupán 1849-ben töltötték be; 1848-ban fogalmazókat és segédfogalmazókat alkalmaztak itt. A minisztertanács által szorgalmazott, államtitkár által vezetett, szervezetileg különálló miniszteri hivatal létrehozására nem történtek lépések. Az államtitkárokhoz egyes osztályok tartoztak, amelyeket az osztályvezetőkkel együtt közvetlenül irányítottak.

Kemény Dénes „politikai” államtitkár felügyelete alá tartozott az *országlati osztály*,⁷ amelyet az első tervezetek közjoginak is neveztek. Az osztály hatáskörébe tartoztak az országgyűléssel kapcsolatos ügyek, a népképviselői rendszer problémái, az országgyűlési választások, Partium, unió Erdéllyel, különféle határkérdések. A honvédelmi harc megindulása után, elsősorban 1849-ben, több, a harcokkal előadódott tárgykör szaporította az osztály teendőit és iratanyagát: honvédelmi ügyek, adományok, újoncozás, honárulók vagyonának lefoglalása stb. A belügyminisztériumi iratokon kívül e tárgykörökre felvilágosítást kaphatunk még az Országos Rendőri és Postaosztály, a Honvédelmi Minisztérium és az Igazságügyi Minisztérium irataiban rendőri, katonai, igazságügyi vonatkozásban. A törvényhatósági viszonyokról, a vidéki szervekről és eseményekről leginkább közvetlenül — a dolog természeténél fogva — a belügyi iratok tájékoztatnak.

Noha a fentiek szerint az osztály elsősorban olyan ügyeket intézett, amelyeket az új politikai helyzet, az új kormányzat hívott életre, az országgyűléssel kapcsolatos ügyek zömét például részben a kancelláriától, részben a helytartótanács közigazgatási I. szakosztályától örökölte. A kancelláriától vette át a Belügyminisztérium az országgyűlés lebonyolításával kapcsolatos adminisztratív feladatokat, a helytartótanács közigazgatási I. szakosztályától pedig a következőket: kerületek ügyei; nemtelenek országos összeírása; országgyűlési adózások, országgyűlésileg ajánlott segedelmek és az ezek iránti számadások. Feladatuk volt a meghívók szétküldése, a követek elhelyezése, az országgyűlési alkalmazottak felvétele és ezek felügyelete, az országgyűlés alatt a főváros rendjének biztosítása. A szállásmesteri teendők, valamint a rendészeti feladatok ellátását a rendőri osztállyal közösen végezték.

A helytartótanácsi vármegyei osztálytól átkerült ügykörök: a vármegyék személyzeti és ezek fizetési állapotja; megyei hivatalnokok fizetése, jutalmazása és napidíjaik; orvosok, sebészek és bábák felvétele; a szegődött szolgák fizetése; új hivatalok behozatala; a kebelbeli osztálytól: a helytartótanács személyzeti és fizetési állapotja.⁸

⁷ Az országlati osztály neve az irodalomban mindenütt országglászi néven szerepel a minisztériumi levéltár ismertető leltára, illetve az egykorú statisztikai összeállítás alapján. Az iratokban mindenütt csak országlati elnevezést találunk.

⁸ A helytartótanácsi osztályok ügyköre Fényes Elek egykorú összeállítására alapján: *Bm, Szemere miniszteri I.* (Ezt érdemes összehasonlítani az 1848-as anyag levéltári repertóriumában közölt kútfők

Az országgyűlési hivatalnokok felügyeletéről nincsenek közvetlen adataink. Ügyviteli utasításuk nem ismeretes; csupán a kiadott hivatalos névsor (Lakkönyv) és a fizetési listák adnak felvilágosítást létszámukról, beosztásukról. Eszerint mindkét Házban volt 1-1 irattárnok, 3 (képviselőház), illetve 2 (főrendiház) irattári jegyző, 9, illetve 6 írnok, 11 házigazgatótiszt és teremőrök. Utóbbiak látták el a terméken belül a rendészeti feladatokat. A képviselőházban alirattárnokra is szükség volt. Az országgyűlési hivatalnoki állásokra a belügyminiszter pályázat útján keresett alkalmas személyeket.⁹ A következő országgyűlésekre — az 1848. július 18-án elfogadott házsabálytervezet szerint — a Ház tiszteinek és az alárendelt személyzetnek a megválasztása és alkalmazása az elnökséget illette meg (100. §).¹⁰ A fizetések folyósítása mindenképpen a belügyminiszter gondja maradt, mivel az országgyűlési költségek e tárca költségvetésében szerepeltek. Az országgyűlési adminisztrációhoz tartoztak az országgyűlési gyorsírók és beszédszerkesztők is. Munkájuk ekkoriban szorosan kapcsolódott a kormány hivatalos lapjának, a *Közlönynek* a munkájához: ennek alapján közölték az ülések naplóját.¹¹

Az országlati osztály iratanyaga gazdag a népképviselői országgyűlés követőinek választására vonatkozó iratokban. Sok esetben megtalálhatók a választókerületek térképei is az egyéb iratok mellett. Értékesek a választópolgári névsorok, valamint az egyéb szempontból készült összeírások.¹² Utasítást kapott az osztály 1848. április 3-án a határőrvidéki átszervezésre vonatkozó részletes tervek elkészítésére, de ennek még előmunkálatairól sem maradtak fenn adatok, nem tekintve a kormánynak ez irányban tett egyéb intézkedéseit.¹³ Ugyancsak 1848-ban ez az osztály kezelte Zoltán államtitkár irányításával a kiemelkedő értékű *Jankovich-alapot*. E tekintetben az osztályigazgató biztosként működött.¹⁴ A *Közlöny*

címével. A kútfők címe sokszor többet ígér, mint amennyit tartalmaz. Pl. az országgyűlési ügyek (1. kfő) a lefordított vagy magyar nyelvű törvénytövegek, illetve a Függetlenségi Nyilatkozat szétküldésére vonatkozik.

⁹ A pályázati felhívás: *Közlöny*, 1848. jún. 26.

¹⁰ *Beér—Cszmadia* 131.

¹¹ A házsabálytervezetben szerepelt 77. §-t a tárgyalás során törölték. Ennek tartalma: a Ház tanácskozásai gyorsírók által feljegyeztetvén, levéltárába tételnek. Uo. 129.

¹² *Bm, Országlati* 2. kfő. Találhatók még térképek a Közösen kezelt általános iratokban is: *Bm, Ált. iratok* 1848:2435., 2440., 2516. b.sz. Az zsidók összeírását Szemere belügyminiszter az 1848:1261. b. szám alatt rendelte el a minisztérium működésének első napjaiban kitört zsidóüldözések miatt. Az 1840:XXIX. tc. által szabályozott települési rendszer ellenére több helyütt szabálytalan módon települtek le, ami növelte az irántuk táplált ellenszenvet. *Szeremlei 1867b* I. 82. Ezek az összeírási ívek részben az országlati osztálynál vannak a 9. kfőben, részben a rendőri osztály 21. kfőjében. Egyéb összeírásokra is felhívjuk a figyelmet: 1847. évi cigányösszeírás: *Bm, Ált. iratok* 1848:2372. b. sz.; Az 1848. évi vakok, siketek és örültek összeírása: uo. 1848:2519. b. sz. (egy egész csomó). Utóbbiak összeírását a helytartótanács 1847. dec. 17-i elnöki leirata rendelte el. A törvényhatósági főorvosi jelentések az országos főorvoshoz, Stáhlly Ignáchoz futottak be, aki ezeket 1848. márc. 24-én, illetve ápr. 9-én terjesztette fel a helytartótanácshoz. Stáhlly márc. 24-i összesítő jelentése szerint az országban akkor kb. 7532 vak, 7229 siketnéma és 2420 tébolyodott ember élt. *Bm, Rendőri* 1848:10. kfő, 12. tétel.

¹³ *1848/49-i Mm, Vegyes Bm.*

¹⁴ 1848. máj. 20. *Bm, Szemere miniszteri I.* (Az alapokról szó esik a számvevőségnél.)

megindulása előtt az országlati osztály vezetője juttatta el a lapokhoz, elsősorban a Pesti Hírlaphoz a miniszterek hivatalos közleményeit.¹⁵

Osztályközi bizottságként működött a *zálogházi igazgató választmány*, amelyben Zoltán János vezetése mellett országlati és rendőri osztálybeli hivatalnokok dolgoztak. A pesti és pozsonyi zálogház a forradalmi helyzet okozta bizonytalan helyzetben óriási forgalmat bonyolított le, ez hívta fel a kormány figyelmét az itteni teendőkre. Zoltán a miniszter május 4-i utasítása értelmében felmérte a pesti zálogház állapotát, és nagyszabású tervet készített az ottani igazgatói választmány munkájáról, ami sokkal szerényebb keretek között valósult meg. Az árveréseken a zálogház működését ellenőrző választmányban Zoltánon kívül részt vett az 1848. május 20-i kinevező okirat szerint Hajnik Pál tanácsnok a rendőri osztályról és Gondol Dániel titkárként az országlati osztály kebeléből. Hajnik volt az ügyek előadója, és kezelte az iratokat is. Az intézkedés felért az államosítással. Hajniktól 1848 novemberében Jakab István közigazgatási tanácsnok, irodaigazgató vette át a zálogházi teendőket.¹⁶

Az országlati osztály vezetője Toperczer Ödön bihari politikus lett, akit 1848. június 1-én áthelyeztek a királyi táblához. Ettől kezdve 1849. április 15-ig Házmán Ferenc budai volt városi tanácsnok állt az osztály élén. Az osztály nem dolgozott népes hivatalnoki gárdával; a következőket említhetjük 1848-ban az érdemi tisztviselők közül: Ábrányi Emil titkár, Bulyovszky Gyula fogalmazó, Dercsényi Kálmán tb. fogalmazó, Gondol Dániel fogalmazó, Jancsó Imre tanácsos, Nikolics Izidor titkár, Tormássy János tanácsos. Jancsó Imre az erdélyi ügyek tanácsosaként szerepelt mint az *erdélyi szekcióhoz* kijelölt hivatalnok. Ennek a szervezeti egységnek a kifejlesztésére azonban nem volt módja a minisztériumnak.¹⁷

A Belügyminisztérium másik osztálya a *közigazgatási* volt. Teendőinek zömét a kerületek, megyék, városok és községek ügyei alkották: tisztújítás, határkérdések, önkormányzati ügyek. Itt intézték a ki- és bevándorlással kapcsolatos beadványokat — az útleveleket a rendőri osztály vagy a bécsi külminiszter adta —, az örökösödési tárgyakat, a polgári alapítványok segélyezetteinek ügyes-bajos dolgait (8. kútfő). Az alapok számvevői munkáját az ideiglenes számvevőség végezte. A minisztertanács május 1-i határozata alapján a Belügyminisztérium, ezen belül is a közigazgatási osztály adminisztrálta a névváltoztatási kérelmeket, amelyek nagy számban fordultak elő e két év alatt, elsősorban a kormányzat felfelé ívelő időszakában. A névváltoztatás bejegyzéséért és a Közlönyben való kihirdetéséért

¹⁵ *Bm, Elnöki* 1848:78. b. eln. sz.

¹⁶ 1848. máj. 4-i utasítás: *Bm, Szemere miniszteri* 1. Máj. 20-i kinevezések: *Bm, Ált. iratok* 1848:1567. b. sz. Jakab Istvánról: *Bm, Közig.* 1848:9. kfő, 85. tétel, nov. 21. A zálogházi iratok közül csak néhány számvevőségi jellegű irat maradt fenn. 1849-ben a forradalmi kormány intézkedése ellenére a zálogház alkalmazottai nem szállították el az ellenség elől az értékeket, mondván, hogy az erős épület falai között az nagyobb biztonságban van. *Palugyay* 461—463. (A zálogház tőkéje 1847-re 450 000 pfrt-ra emelkedett.)

¹⁷ *Bm, Elnöki* 1848:523. b. eln. sz. jún. 25. Az erdélyi szekció felállításának szükségességéről.

járó eljárási díjat az irattárnok kezelte.¹⁸ A névváltoztatási esetekről a statisztikai hivatal jegyzéket vezetett. Noha a zálogházak ügyei szintén ehhez az osztályhoz tartoztak, a zálogházi igazgatói választmányba csak novemberben került közigazgatási osztálybeli hivatalnok. Hasonlóképpen ennek az osztálynak a hatáskörében szerepelnek az osztálykimutatások szerint a zsidó ügyek, mégis, elsősorban az országlati és a rendőri iratokban találjuk erről a legtöbb adatot. Az osztálynak a Közlönnyel kapcsolatos feladatai elsősorban a terjesztés, a reklamációk intézése köréből adódtak. A felügyeletet a rendőri osztály, illetve maga a miniszter gyakorolta a lap felett.

A közigazgatási osztály sok feladatot örökölt a helytartótanács közigazgatási I. és II. szakosztályától, a vármegyei osztálytól.

Az osztály vezetője 1848. december végéig Schedius Lajos idős, volt helytartótanácsi tanácsos volt. Mint osztályigazgató hivatalból elnöke volt a magyar nyugpénzintézetnek is.¹⁹ A csupán a közigazgatási osztályról fennmaradt referenciabeosztás szerint Jakab István intézte a városok, zsidók ügyeit, a ki- és bevándorlást; Demeczky Lajos titkár az árvaügyet, a levéltárakat, polgári alapítványokat és a zálogházakat referálta. Egy harmadik személy gondozta a megyék ügyeit. A beosztás 1848. májusból való, változott is, de mindenképpen tükrözi azt, hogy nem területi, hanem tárgyi alapon osztották el az ügyeket. Tudunk olyan elképzelésről is (május 19-ről), amely a régi kormánysszéki gyakorlatot alapul véve területi alapokra helyezte volna a referenciákat.²⁰

A közigazgatási osztály vezetőjének közvetlen felügyelete alatt dolgozott a *fordítói hivatal* gárdája. Hiteles fordítói osztálynak is nevezték, tekintettel arra, hogy valamennyi minisztérium és kormányhivatal fordítói munkáját végezték, és csak ők végezheték. A fordítókra óriási szükség volt elsősorban a nemzetiségekkel, valamint a külfölddel való érintkezésben. Az új szellemű törvények és rendeletek, a levelezés fordításának — a minisztérium várákozása szerint — elő kellett volna segítenie a nem magyar népekkel való jobb megértést, a kezdettől (és régtől) lappangó ellentétek elsimítását. Nem a fordítói hivatal gárdáján múlott, hogy ezek az ellentétek egyre élesebbekké váltak.

A fordítói osztály megszervezését minisztertanácsi határozat rendelte el. Az állásokra való pályázati felhívás 1848. június 3-án jelent meg a Pesti Hírlapban. A pályázóknak három napon belül kellett kérvényüket benyújtani Zoltán államtitkárnál. A jelentkezők névsora szerint a 110 jelentkező közül 37 volt ügyvéd, tiszviselő 15, tanár 11, bányász 1 (magyar, német, francia és szlovák nyelvtudással), mérnök 1, orvos 1, szolgabíró 1, „polgár” 1, újságíró 1; a foglalkozást nem

¹⁸ *Bm, Közig.* 1849:2191. sz. (a 27. doboz végén) 1849-ben Debrecenben a Honvédelmi Bizottmány irodája és a Belügyminisztérium is szedett névváltoztatási díjakat. Lásd pl. *Pm, Pénztári* 1849:2437., 2451 pü. sz.

¹⁹ *Bm, Közig.* 1848:8. kfő, 154. tétel. Ebben a decemberi iratban megtalálható egy júliusi ülés jegyzőkönyve.

²⁰ *1848/49-i Vegyes, Bm.* A közigazgatási osztály kútfőit lásd *Fábiánné* 1969. 27—30. A helytartótanácsi ügykörre lásd a Fényes-féle kimutatást: *Bm, Szemere miniszteri* I.

tüntették fel 39 esetben; 1 nemzetőrként, 1 pedig mint „oláh” szerepelt. Az egyes nyelvek fordítóit Szemere válogatta ki a pályázók közül, akik 1848. június 17-én reggel 8 órakor megkezdték minisztériumi pályafutásukat. Az osztály tagjai:

Név	Nyelv	Évdíj (pengőforint)
Ferenczy József	horvát	600
Philippovics Simon	szerb	500
Szarvas János	szlovák	400
Jankovics Demeter	román	500
Messi Antal	olasz	300
Draudt Lipót	francia	500
Freyreich (Szabad) Imre	angol	300
Remellay Gusztáv	német	500

Fizetésük munkájuk mennyiségének megfelelően alakult.²¹

A fordítók a régi helytartótanácsi épületben dolgoztak 9—13 óra között, de rendkívüli alkalmakkor a miniszterek lakásukra is elküldhették az anyagot. Az egyébként legtöbbit foglalkoztatott horvát fordító az államtitkártól 1848. szeptember 22-én megbízást kapott horvát nyelvű politikai tájékoztató lap szerkesztésére is, amely hetente háromszor I-I ív terjedelemben jelent volna meg. Ezért a munkáért számára havi 60 Ft pótdíjat szabtak ki. A fordítónak a lap cikkeit Brigljevics Józseffel, a horvát alosztály vezetőjével együtt kellett volna készítenie. Lehet, hogy a fordítók alkalmi tolmácsok is voltak, erről adatok nem ismeretesek. Egy tolmácsról tudunk a Belügyminisztériumban, Szöllösy Nagy Ferencről, aki a keleti (török, arab), a román és szerb nyelvek tolmácsaként szerepelt nemcsak itt, hanem 1848. december 1-től az OHB elnöke mellett, majd 1849-ben a Külügyminisztériumban, közben számos kormányküldetést is végrehajtva.²²

A minisztertanács április 26-i határozata szerint a Belügyminisztériumban és az Igazságügyi Minisztériumban *horvát osztályokat* kellett felállítani, ahol lehetőleg horvát, az ottani viszonyokat jól ismerő és ugyanakkor a magyar mozgalommal rokonszenvező embereket kívántak alkalmazni. A határozatból kitűnik, hogy egyes személyek alkalmazását eddig is szükségesnek tartották, de — tekintettel a horvát kérdés fontosságára — nagyobb szervezeti egységek, osztályok létesítése is elengedhetetlenné vált. A Belügyminisztériumban a közigazgatási osztály mellett szervezték meg a horvát alosztályt (osztályt), amely csak 1848-ban működött.

²¹ Bm, Elnöki 1848:331. b. eln. sz. jún. 15.; Bm, Szemere miniszteri I.; Közlöny, 1848. jún. 16.

²² Bm, Elnöki 1848:406. eln. sz.; Bm, Ált. iratok vegyes iktatatlan. A tervezett lapot — cím hiányában — feltételezett meghirdetési időpont szerint sem találtuk a sajtóbibliográfiában. Lásd Busa.

Külön iratanyaga nem maradt fenn: tanácsosai valószínűleg csak tanácsadóként működtek, és az alosztály további szervezésre várt.

A közigazgatási osztályhoz 1848-ban beosztott hivatalnokok: Brigljevic József osztályigazgató tanácsos a horvát osztályhoz, Demeczky Lajos titkár, Jakab István tanácsos, irodaigazgató, Kussevich Aurél tanácsos a horvát osztályhoz, Lukács György titkár, gr. Pálffy István fogalmazó, Paulekovich Ferenc fogalmazó, Rác János tanácsos.

A harmadik osztály a *rendőri*. Erről külön fejezetben lesz szó.

Az 1848-as első tervezetekben IV. osztályként szerepelt a *nemzetőrségi* ügyek osztálya, azzal a megjegyzéssel, „ha rendezve lesz” a kérdés a Honvédelmi Minisztériummal. Ebben az évben azonban mégsem a belügy hatáskörébe került, noha novemberben, a Honvédelmi Minisztérium átszervezése után volt szó róla. Egészen 1849 elejéig bizonytalan volt, hogy melyik minisztériumhoz sorolják a nemzetőrségi ügyeket, végül a hadügynél maradt. Csak a második minisztérium idején kapta meg a Belügyminisztérium ezt a feladatot.

A *segédhivatalok* vonatkozásában Szemere a minisztertanács által engedélyezett szabad miniszteri döntéssel élt, és a korábban szokásos segédhivatali hármast (iktató-kiadó-irattár) felszámolta, s ennek helyére irodát és irattárat szervezett. Irattár név alatt az előbb említett három szervezeti egység dolgozott; az irodába csupán az írnokekat sorolták. Az elnevezést persze nem használták következetesen, hanem a korábban megszokott, beidegződött szóhasználattal vegyesen. A kezdeti időkben szigorúan betartották a minisztertanácsi előírásokat a segédhivatali tisztviselők besorolása tekintetében; nem találunk iktatói tisztet, iktatói és kiadói segédeket, kiadókat stb. Az irattár személyzetét irodaigazgató tanácsos, irattárnok, alirattárnok, sorjegyzők és írnokek névvel illették. Amint említettük, az irodaigazgatói beosztást Jakab közigazgatási osztálybeli tanácsos kapta meg, az irattárnok Balás Károly volt helytartótanácsi sorjegyző lett. A segédhivatalok személyzete a régi kormányzékai, zömmel a helytartótanácsi alkalmazottak közül került ki. Túlnyomó számban voltak az írnokek. Nagyon sok segédhivatali beosztású személy nem nyert kinevezést a minisztériumnál; a legtöbbjüket a régi fizetéséért további munkára kötelezték ott, ahol szükség volt rájuk. A belügyi segédhivatalok vonatkozásában elsősorban a minisztériumok közös levéltárának tekinthető helytartótanácsi irattárban találkozunk ezzel a jelenséggel, valamint a számvivői hivatalban, ahol kizárólag továbbfoglalkoztatott tisztségviselők végezték munkájukat. (Az előbbiekről majd az országos levéltárral kapcsolatban ejtünk szót.)

A *belügyi számvevőség* ideiglenes keretek között dolgozott mindkét minisztérium idején. A felosztatott helytartótanácsi számvevőség egy része került ide, meg-megakadó lendülettel végezték feladataikat. A helytartótanácsi adói és alapítványi számvevői osztály vezetőit és alkalmazottainak zömét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, a Pénzügyminisztériumhoz és a hadügyhöz osztották be; a belügyhöz került „maradék” megfelelő irányítás hiányában részben elmaradt a munkával, részben nem tudta azt elvégezni. Szemere miniszter két számvevői tanácsost, Hamulyák Mártont és Békey Mátét bízta meg a rend fenntartásával, a munka irányításával, ugyanakkor a beosztottaknak megtiltotta, hogy más

minisztériumnál állást elfogadjanak.²³ Ezt az augusztus 15-i intézkedést közvetlenül az hívta életre, hogy a törvényhatóságoktól felküldött számadások a minisztériumnál elintézetlenül heverték. Az intézkedés nem változtatott a helyzeten, mivel a „röghözkötés” és az ideiglenes, kinevezés nélküli vezetői megbízás továbbra sem tette érdekeltté a számvevőség beosztottait. Decemberre már ott tartottak, hogy több olyan pénzalap számadási munkáját, amit a Belügyminisztériumhoz osztottak be, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium végezte el.²⁴

A számvevési munka a debreceni időszakban leállt, de talán új lendületet kapott volna a második minisztérium idején, ha lett volna elegendő idő.²⁵

1848-ban a belügyminisztériumi számvevőség feladatkörébe kerültek: a törvényhatósági háziadó- és árvaszámadások, egyes polgári alapítványok, testőrségi számadások, Erdély hasonló tárgyú számadásai, ami csak tervként szerepelt. A feladatkör 1849-ben kibővült az egészségügyi, nemzetőrségi tárgyakkal és egyéb vegyes feladatokkal. Az egészségügyi és nemzetőrségi számadásokat egyébként külön osztálybeli számvevők intézték.

1849-ben a terv szerint a következő részlegeket kívánták létrehozni a számvevőségben belül: 1. megyei és kerületi házi-, 2. városi árvai-, 4. vegyes alapítványi-, nemzetőrségi- és egyéb számadásokat ellenőrző részlegek. Noha 1849-ből maradtak fenn számvevőségi iktatószámok iratok — például az említett tervezet is —, a belügyi számvevőség saját iratanyaga ma már nem rekonstruálható. Bővebbet csak az itt kezelt *polgári alapítványokról* tudunk, elsősorban közvetett adatok alapján.²⁶ Ezek voltak:

polgári társulatok — az eltörölt polgári társulatok és Mária-egyesületek javaiból, 1791-ben az örültek háza céljára (készpénzbeli értéke: 18 594 Ft — 1852-ben) *Sigray* — a pozsonyi Szt. Orsolya zárdában két nemes leány nevelésének céljára (1882 Ft)

Győri árvák — eredetileg Mária Terézia által árvaházakra létesített alap, de a tőke csökkenésével árvák ösztöndíjára fordították (4791 Ft)

siketnéma intézet — az 1800. november 1-én létesített váci intézet céljára (2900 Ft)

Szécsény—Kollonits esztergomi érsekek a tőke kamatait szegények ellátására adták (1882 Ft; 1852-ben 220 főt láttak el évi 60 Ft-tal)

felebaráti segedelmi — (176 Ft)

szülő- és lelencházi — (209 Ft)

²³ Bm, *Közig.* 1848:76. kfő, 19. tétel.

²⁴ Szász Károly az OHB-hoz dec. 18. *OHB* 1848:6122. eln. sz. Eszerint a VKM intézte az árvaházak, kórházak, zálogházak, siketnémák és egyes magánintézetek számadásait.

²⁵ Az újonnan létesítendő belügyi számvevőség terve 1849. jún. 26-án kelt. *1848/49-i Mm, Vegyes Bm.*

²⁶ Az alapok részletezését azért tartjuk fontosnak, mert a korabeli pénzügyi műveletek eléggé bonyolultak voltak a több minisztérium és pénztár között megosztott kezelés miatt. Az alapítványokat szintén több helyütt adminisztrálták. A közvetett adatokat az alapokról lásd: *Palugyay* 265—267. Az alapok 1849. jún. 15-i egyenlegéről szóló összefoglaló kimutatás: *1848/49-i Mm, Vegyes, Bm.*

Száraz Erzsébet által algiri rabok kiszabadítására (200 Ft)

Löwenthal Jakab a galgóci szegények segítésére (123 Ft)

Fekesházy Mihály tokaji kamarai uradalmi ügyész 1848-ban tett alapítványt a magyar nyelv fejlesztésére, 9000 Ft-ot.

Karliczky Albert — bánásgbeli r. k. elemi iskolai tanítóknak a nyugdíjintézetbe való kerülésére (készpénz 286 Ft, kötelezvényben majdnem 17 000 Ft)

horvát alapok — árvák, iskolák, Zágráb megyei kórház, Varasd megyei kórház, kereskedelmi stb. célokra. Ezeknek a kezelésére a minisztériumnak rendezett számvetőség esetén sem lett volna módja a hadiállapot miatt.

Kiss—Jankovich — erről az alapról külön kell szólnunk, hiszen a legjelentősebb, több mint 1 millió Ft-nyi készpénzből és kötelezvényből álló tőkével rendelkezett. A nemeskéri Kiss és a Jankovich család 1791-ben oktatási és felebaráti céllal hozta létre.²⁷

A Belügyminisztérium a tekintélyes alap ügyeinek intézésére külön választmányt hozott létre; ebben Zoltán államtitkár és Házmán országlati osztályigazgató tanácsos Kiss Miklós családi megbizottal és néhány beosztott tisztviselővel dolgozott.²⁸ A kormány Debrecenbe távoztával Kossuth — már onnan — úgy rendelkezett, hogy az alap iratait és értékeit adják át a Pénzügyminisztériumnak, amely azt a többi értékhez hasonlóan őrizze. Iratokat csak a családi megbizottnak adhattak ki. A szóban forgó értékeket és iratokat a pénzügyi főpénztáros vette át, de — sok más értékhez hasonlóan — ez is Pesten maradt és az osztrákok kezére került.²⁹

A Belügyminisztérium külön osztályaként is említették, de nem az volt az országos levéltár, hanem e minisztériumhoz beosztott szakhivatal. Noha eddig — és még ezután is sokáig — az országos levéltár egyet jelentett az archívum regnival, a nádorok gondjára bízott ország levéltárával, az első felelős minisztérium kormányzata idején történtek lépések e levéltár kibővítésére.³⁰

A régi országos levéltár magában foglalta az archívum regnit, a palatinalét és az archívum iudicum curiae-t. A nádor legfelsőbb irányításával az országos levéltárbeli tisztviselőkön kívül a helytartótanács foglalkozott levéltári, törvényhatósági levéltári ügyekkel.³¹ Az országos levéltár levéltárnoka 1825-től Kovachich József Miklós, a jeles történetbúvár volt, mellette egy allevéltárnok dolgozott, Maros György. Fizetésüket az ország pénztárából kapták, amely szintén

²⁷ KLÖM XIV. 80.

²⁸ Házánt az alap miniszteri biztosául 1848. máj. 20-án nevezte ki Szemere. Az előző családi ügyvivő, Kiss Sándor ajánlatára nevezte ki Kiss Miklóst „kezelő és számadó igazgatóvá” jún. 6-án a belügyminiszter. *Bm, Közig.* 1848:8. kfő, 139. tétel.

²⁹ KLÖM XIV. 80.; *Pm, Pénztári* 1849:290. pü. sz. Kossuth rendelete; a pénzügyi átvételről: *Pm, Pénztári* 1849:9623. pü. sz. 1849. jún.-ban kezdték az alap iratait keresni, mert az egyik családtagnak szüksége volt azokra. *Uo.* 1849:7981. pü. sz. Kovács Pál beadványa.

³⁰ Az országos levéltár történetéhez lásd: *Ember* 1956.; *Fábiánné* 1970.

³¹ A nádorok levéltárában az országos levéltár szervezeti, ügyviteli kérdéseire vonatkozik az Archivum regni fond. (N 42.) 1753—1848. A helytartótanács ilyen irányú tevékenységére lásd: *Htt-i ism. ltár.*

a nádor felügyelete alatt volt. A felelős minisztérium megalakulása után az országos levéltár ügyeit a nádor a belügyminiszterrel intézte közösen; közelebbről: a közigazgatási osztály teendői közé sorolták.

A minisztériumoknak 1848-ban különösebb tervei nem voltak a levéltárakkal, a kormányzások iratanyagával. Az ilyen irányú intézkedéseket 1848-ban az aktualitás szabta meg. A következő problémák adódtak: a minisztériumok úgynevezett közös irattárát jelentő helytartótanácsi levél- és irattár kezelésének megoldása a Belügyminisztérium által, úgy, hogy valamennyi minisztérium használhassa; a kancelláriai levéltárak leszállítása Bécsből és elhelyezése a magyar fővárosban, s nem utolsósorban használhatóvá tételük a lehető legrövidebb időn belül. Májusban az is felmerült, hogy a kamarai levél- és pénztárakat egyesítik a nádor hatáskörébe tartozó országos levéltárral és országos pénztárral, de erre végül is nem került sor.³² A Nemzeti Múzeum vezetője, Kubinyi Ágoston igazgató, történeti szempontból fontolgatta, hogy nem lenne-e kívánatos régi iratok kiválogatása a kincstári levéltárból; ehhez oklevelek, hiteles helyek és más hivatalok pecsétnyomói, Mátyás király, a Zrínyi, a Nádasdy család levéltárához tartozó iratok jöttek volna számításba.³³

A kancelláriai iratok Pestre szállításának elhatározásában egyrészt biztonsági okok, másrészt az játszott közre, hogy a bérelt bécsi Batthyány-házban elhelyezett magyar kancelláriai iratokat a bérletnek az ausztriai igazságügyi minisztérium által történt átvétele miatt el kellett szállítani. Augusztus 20-tól került sor a költöztetésre. Az iratokat az erdélyi kancelláriai iratokkal együtt, jegyzék mellett, hajóval szállították Magyarországra októberig folyamatosan. A magyar fővárosban az iratok szokásos szomorú sorsa várt rájuk: elég szűkös körülmények között helyezték el őket a régi országházi épületekben. A gondozásukkal megbízott belügyi irodaigazgató Jakab István körülbelül 2000 mázsára becsülte a leszállított iratok mennyiségét.³⁴

Az iratok rendbeszedése, selejtezése, jegyzékelése és végleges elhelyezése azonnal elkezdődött Budán, s ezt a munkát egy írnok még az osztrákok bevonulása után is

³² A nádor Batthyány Lajoshoz, máj. 6-án: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1076. sz.; Batthyány a pénzügyminiszterhez máj. 14-én: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:180. eln. sz.; Kimutatás a kamarai levéltár 1848. dec-i személyzetéről, 1849. jún. 22-i dátummal: *Pm, Duschek iratai* III/23. sz.

³³ Kubinyi Ágoston a Honvédelmi Bizottmányhoz, 1848. dec. 20.: *OHB* 1848:6086. eln. sz.

³⁴ Az iratok bécsi elindítására: Külügyminisztérium a belügyhöz, 1848. aug. 3.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:793. eln. sz.; Külügyminisztérium elnöksége a kebelbeli díjazó hivatalnak, 1848. aug. 7., 9.: *Uo.* 1848:844., 855. eln. sz.; a külügy a volt erdélyi kancelláriai levél- és irattári igazgatónak: *Uo.* 1848:941. eln. sz. A szállítás ügyeit Bécsben Pulszky intézte. Szemere aug. 30-án nyugtázta, hogy az első szállítmány aug. 26-án megérkezett Pestre: *Uo.* 1848:1211. eln. sz. Az iratok elhelyezési nehézségeiről, elhelyezéséről okt. 23-án részletes jelentést írt Jakab István Kemény államtitkár részére: *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 59. tétel, osztrák igazolási eljárása során is szólt erről: *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 15. sz. Az iratokat a nagy országháznak nemcsak az iratok elhelyezésére szolgáló termeibe, hanem a farsangi mulatságok idején éttermi helyiségül használt ún. credenzz-szobákba is berakták a nádor engedélyével, azzal a kikötéssel, hogy a farsang idejére ezeket onnan ki kell rakni. 1849-ben azonban nem került sor farsangi büfére a nádor termeiben... Jakab István jelentése és a nádor Paulekovich József országházi felügyelőnek: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2330. sz. aug. 30.

folytatta, mert az iratokat természetesen nem vihették Debrecenbe. Maga Jakab tanácsos is ezzel magyarázta Pesten maradását. Az iratokat 1849 elején az osztrákok újra költöztették, valószínűleg a helytartótanácsi épületbe. A szabadságharc leverése után a kancelláriai iratokat visszavitték Bécsbe.³⁵

Noha előiratokként a kancelláriai iratokat is használták, a minisztériumok elsősorban a volt helytartótanácsi irattárra támaszkodtak a mindennapi munkában. (A minisztériumok „közös irattárának” nevezték.) A munkát további szolgálatra kötelezett volt helytartótanácsi alkalmazottak látták el, élükön Dedinszky Elek irattárnokkal és Kecskeméthy Mihály alirattárnokkal.³⁶ Ezeket az iratokat is az egyik országházi épületben helyezték el, hogy minél több férőhely maradjon a helytartótanácsi szobákban a minisztériumok számára. A belügyi költségvetési előmunkálat során szóba került, hogy esetleg szétszétják a helytartótanácsi iratokat a minisztériumok között illetékesség szerint, de ettől Jakab István értő hozzászólása megóvta az iratanyagot.³⁷

1848 második felében, a kancelláriai anyag szállításának befejeződésével a Belügyminisztérium megkísérelte az összezsúfolt anyag célszerűbb elrendezését. Hogy elkerüljék a drága magánházbérleteket, Jakab István javasolta a helytartótanácsi anyag selejtezését és ennek eladását, a nemesi felkelés, a tudományegyetem, a tanulmányi bizottmány, az országos biztosság iratainak az illetékes minisztériumhoz való átadását. Még a levéltárnokok lakásügye is központi kérdéssé vált, mivel az ő országházbeli lakásaik — kiköltözésük esetén — további férőhelyet jelentettek volna az iratoknak.³⁸ A tervet nem sikerült végrehajtani. A Honvédelmi Minisztérium például közölte, hogy nincs módjában iratokat átvenni, a selejtezés pedig elkezdődött ugyan, de befejezéséről nincsenek ismert adatok. Ugyancsak nem sikerült az allevéltárnok átköltöztetése sem.³⁹

A *statisztikai hivatal*⁴⁰ a felelős kormányzás segéderejévé lépett elő a tájékoztatás egzakt eszközeivel. Kővári László szavaival élve a statisztikai hivatal a „jelenkor

³⁵ Ujváry Károly volt helytartótanácsi irattári őrnök végezte ezt a munkát (1849. febr.): *Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kebelbeli* 1849:1. kfő, 1. tétel; *Gesamtinventar* 47.

³⁶ „E volt helytartótanácsi irattár az új kormány létesülte óta mindannyi miniszteri tárcák közös irattárává vált, mert a tárgyalásokhoz megkivántató előiratok minden tárca számára innen kéretnek s innen adatnak ki.” Kemény Dénes államtitkár a Pénzügyminisztériumnak, 1848. okt. 25. *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 55/a tétel; a vezetőkről: Uo. 106. tétel, dec. 8. Kemény az OHB-nak. Dedinszky 1849-ben az osztrák polgári közigazgatás irattárnoka lett.

³⁷ „... a központi [helytartótanácsi] irattárnak, melyet akár az előiratok, akár az új irományok rendben tartása tekintetéből egyik minisztérium sem nélkülözhet, véleményem szerint eddigi mivoltában tovább is meg kell maradnia, mert azt szétszaggatni teljességgel nem lehet...” Jakab költségvetési előterjesztése a segédhivatalok vonatkozásában, 1848. jún. 4.: *1848/49-i Mm, Vegyes Bm.*

³⁸ A nagy országházban lakó őrnök-allevéltárnoknak kellett volna átköltözni a Kovachich által egyedül lakott kis országházba. Ez ellen Kovachich tiltakozott, mert a lakás hivatali járandóságát képezte. *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 58—59. tétel.

³⁹ Uo. 73. tétel, okt. 31. Az allevéltárnok 1849. febr. 19-én elhunyt. *Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kebelbeli* 1849:3. kfő, 4. tétel. Kovachich jelentése.

⁴⁰ Az 1848/49-es statisztikai hivatalról: *Trócsányi* 1955.

historikusa . . . segélye nélkül napjaink története csak folytatása lesz históriánk régi modorának, hol meg lesz írva, mi történt a harctéren, de az átalakulása belélete kísérve nem lesz". Magyarországon voltak hagyományai és jeles művelői a statisztika tudományának, így a hivatal felállítása gyors ütemben már 1848 májusában megtörténhetett.⁴¹ A hivatal tervét 1848. április 27-én délelőtt 10 órakor Szemere a tudomány legkitűnőbb hazai képviselőivel, Fényes Elekkel és Jerney Jánossal beszélte meg. Részt vett a megbeszéléseken Kovachich levéltárnok is. A megbeszélésen megvitatták Fényes április 26-án benyújtott tervezetét.⁴²

A statisztikai hivatalba elsőként kinevezendőket Szemere május 5-én nyújtotta be a nádorhoz, aki 9-én írta azt alá. Az első kinevezettek Fényes és Jerney, valamint Bajkay Endre voltak. Az előterjesztésben Szemere körvonalazta a hivatal célját és feladatait: hivatása a törvényjavaslatok „életalapjainak” kimutatása, „s megismertetni magunkat magunkkal”.⁴³ Ebben az iratban a hivatalról — hasonlóan a levéltárhoz — mint a Belügyminisztérium egyik osztályáról szól, de ez többször nem is fordult elő, mivel alárendelt szakhivatalról volt szó. A hivatal iratai nem kaptak minisztériumi számot; az iratokat külön kezelték, saját iktatószámaik szerint.

Kevés irata maradt fenn a statisztikai hivatalnak, s ezek munkájukat eredményében, és nem folyamatában mutatják. A rendes tagok: Bajkay Endre, Bárándy János, Galgóczy Károly, Jerney János, Kövári László és ifj. Palugyay Imre ügynevezett szakokban végezték feladataikat, a melléjük beosztott segédekkel együtt. Utóbbiak közé tartoztak 1848-ban: Fáy Béla, Piperkovich Péter, Rakita János, Várady Endre. Bárándy és Kövári Erdély uniója után kerültek a minisztériumi hivatalhoz.⁴⁴ A szakok a felvett és tárolt adatok csoportjai szerint alakultak: volt igazgatói, népességi, ipari, kereskedelmi, pénzügyi, rendőri, törvényszéki és mezőgazdasági szak. Az *igazgatói szak* feladata volt — az iratokon levő szignók szerint — a kebelbeli ügyek elintézése mellett a kormányhivatalokra és ezek személyzetére vonatkozó adatok gyűjtése, illetve ezekről tájékoztatás szolgáltatása, valamint a szervezés alatt álló térképtár adminisztrációja. E szak tárolta a követ- és tanácsválasztói képességgel bejegyzett polgárok adatait. A *mezőgazdasági szak* életéről egyik tagja, Galgóczy Károly „nyilatkozott” Szinnyei-nek a magyar írók adatainak gyűjtése idején. E szakban gyűjtötték a községi

⁴¹ Kövári Szemeréhez, 1849. jún. 4. Marosvásárhely: *Waldapfel 1950—1965*. 35 A hivatal ily hamar történt felállítását az országgyűlés költségvetési vitája során Zsembery Imre kifogásolta: „... ott látjuk a belügyminiszteri személyzetben a statisztikai bureaut. Már ha én ezt haszontalannak tartanám, úgy nem lennék arra sem alkalmas, hogy e szöszékre fellépjek; ámde nem azt mondom, hogy haszttalan, hanem, hogy a mostani állapotunkban talán szükségtelen volna felállítása, s várni kellett volna addig, míg honunk sorsa javulandott. . .” *Közlöny*, 1848. aug. 31.

⁴² *Bm, Ált. iratok* 1848:21. sz. ápr. Fényes szinte egyik napról a másikra készült el tervével, ha ugyan már nem volt évek óta vázlata erről. A *PH* ugyanis ápr. 26-án arról tudósít, hogy Szemere megbízta Fényest egy ilyen terv elkészítésével, aki ezt ekkorra be is nyújtotta.

⁴³ *Bm, Elnöki* 1848:50. eln. sz.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1099. sz.

⁴⁴ *Bm, Elnöki* 1848:293. eln. jún. 8.

tagosítási és legelőelkülönözési térképeket, birtokosztályozási táblázatokat, területmennyiségi kimutatásokat, a választási lajstromokból a birtokmegoszlásra vonatkozó adatokat.⁴⁵ A többi szak feladatait elárulja elnevezésük, de tudunk több speciális feladról: feljegyezték a névváltoztatásokat, felmérték a kereskedők és iparosok helyzetét, kimutatást készítettek a gyárakról és malmokról, külön foglalkoztak a főváros köz- és magánintézeteinek, társulatainak, egyesületeinek felmérésével. Ez utóbbiakra a miniszter azzal az elképzeléssel adott megbízást Bárándynak, hogy az adatok birtokában értően hozhatnak majd a polgárosulást előmozdító intézkedéseket. A hivatal számos olyan kimutatást készített, amit azelőtt a helytartótanács számvevősege állított össze; így conscriptio animarumokat, jegyzékeket az országból ki- és beköltöző bel- és külföldiekről. A népeségi szaknak, amely az említetteket gondozta, igen sokrétű feladata volt.⁴⁶ A Belügyminisztérium fontolgatta, hogy célszerű lenne egy statisztikus állandó jelenléte a minisztériumban, hogy ne sikkadjanak el feljegyezni való információk az ügyintézés sodrában, ennek megvalósulásáról ismert adatunk nincs.⁴⁷

1848 végén a statisztikai hivatal teljesen széthullott, egyedül Kővári László ment Debrecenbe, s titkárként dolgozott a Belügyminisztériumban. Az 1849 júliusában történt újjászervezésig a hivatal nem is működött, s azután is csak néhány napig dolgoztak megfogyatkozott létszámmal.⁴⁸

A Belügyminisztérium fennhatósága alá tartozott az ekkor életre hívott hivatalos kormánylap, a *Közlöny* is.⁴⁹ Létrejöttéig a Pesti Hírlapban jelentek meg a hivatalos közlemények, amire április 16-án kérte fel a belügyminiszter Csengery Antal szerkesztőt.⁵⁰ Az első elképzelések szerinti Bajza József helyett a szerkesztői

⁴⁵ A minisztériumok adatainak összegyűjtését elrendelő miniszteri utasítás: júl. 8. *Bm, Ált. iratok* 1848:5342. sz. Az elkészített felmérés csak összesített formájában ismeretes, amelyben sajnálatos módon az ügykezelési utasítások ismertetése nincs benne. Az erre vonatkozó statisztikai hivatali kérdőívet lásd például: *Bm, Elnöki* 1848:549. eln. sz. jún. 21. Az összefoglaló kimutatás több helyütt is megtalálható: *Bm, Szemere miniszteri l.*; *Bm, Rendőri* 1848:23. kfő, 11. tétel; *1848/49-i Mm, Vegyes* Egész mm. A hivatal adatszolgáltatására példa: a miniszterelnök júl. 3-án kérte a kormányhivatalok, a törvényszékek, a főváros, az Akadémia, múzeum, egyetem, országgyűlés, felsőház, nádor udvara tisztségviselőinek névsorát, amit 5-én el is küldtek. *Bm, Stat. hiv. iratai* 160—161. sz. A térképtár létesítésével kapcsolatos egyik terv szerint a megyék jó térképeinek beszerzése a hivatal „legelső teendői közé tartozik”. Torontál megye főispánjának, 1848. jún. 26. *Bm, Stat. hiv. iratai* 116. sz. Galgóczy Károly nemcsak a mezőgazdasági, hanem a népcsedési szakban is dolgozott. *Szinnyei* III. 964—973.

⁴⁶ Névváltoztatások feljegyzése: *Bm, Ált. iratok* 1848:367. b. sz. máj.; ipari stb. felmérések: *Bm, Stat. hiv. iratai* 1848:418. sz.; Csanád megyének erre beküldött válasza például 1849. jan. 4. *OHB* 717. Pz. szám; *Közlöny*, 1848. aug. 27. A belügyi számvevőség 1849. jún. 26-i összefoglalója a számvevői ügyek intézéséről. Sajnos, elmaradt a statisztikai hivatal által készített „táblás dolgozatok” teljes felsorolása. *1848/49 Mm, Vegyes* Bm, 624—149/m. sz.

⁴⁷ *Bm, Stat. hiv. iratai* 1848:839. sz. Zoltán János szept. 6-án részletes jelentést kért a hivatal munkájáról, de a válasz nem ismeretes.

⁴⁸ A hivatalnak 3-4 irata maradt 1849-ből. 1849-ben tagok voltak: Fényes Elek igazgató, Bajkay Endre, Bárándy János, Galgóczy Károly, Jerney János, Kővári László rendes tagok, 3 sornok és segéd: Piperkovich Péter, Rakita János, Várady Endre.

⁴⁹ A *Közlöny*ről önálló mű: *Windisch*.

⁵⁰ *PH*, 1848. ápr. 18.

megbízást Gyurmán Adolf újságíró kapta, május 21-én.⁵¹ A szervezési munkához három hét állt rendelkezésre, és június 8-án napvilágot látott az első szám. A Közlönynek nem volt feladata politikai, gazdasági elemző cikkek közlése, sőt ilyen tárgyúakat rossz néven is vett tőle a kormány és az országgyűlés (erre 1849-ben volt példa).⁵² A Közlöny elsődleges célja — nevéhez hűen — a kormányrendeletek és egyéb információk, valamint az országgyűlési tudósítások közlése. A közvetlen felügyeletet a belügyminiszter, közelebbről Zoltán államtitkár látta el, feladatát 1849 első felében a bizottmány vette át. Személy szerint Jósika Miklós bizottmányi tagot jelölték ki a hivatalos lap felügyeletére. A szerkesztői munkát 1849. június 24-én, a második minisztérium idején Emödy Dániel vette át.

A Közlönyhöz kapcsolódik azoknak a kormány által kezdeményezett kisebb lapoknak a működése vagy terve, amelyek célja az alsóbb néposztályok felvilágosítása, a nemzetiségek megnyerése volt. E vonalba sorolhatjuk a Táncsics által megjelentetett Az 1848-dik évi legújabb törvények magyarázata című művet, ami szintén kormányfelkérésre született 1848 nyarán.⁵³ Vas Gerebennek az új törvénycikkeket népszerűsítő könyvecskéjét nemzetiségi nyelvekre is lefordították. Friebeisz István országgyűlési beszédszerkesztő Katekizmus címmel írt magyarázatokat a törvényekhez.⁵⁴

A magyar törvényt magyarázó és a rendeleteknek a nép számára történő „lefordítását” első helyen végző lapnak a Közlöny mellékletét, a Nép Barátját tekintjük. Szerkesztője, Vas Gereben (Radákovics József) Arany közreműködése ellenére sem tudott belőle hatásos, népszerű, jó lapot készíteni. 1849-ben Szemere a Nép Barátjától megvált Arany Jánost és Gondol Dánielt szemelte ki egy újabb néplap szerkesztőjül. Mindketten belügyi hivatalnokok is voltak. A lapnak Népszabadság címmel hetente kétszer kellett volna megjelennie. Ahogyan a Nép Barátja a Munkások Újságjának hatása ellen irányult, az új lapnak a Forradalomívek (?) közreműködését kellett volna ellensúlyoznia. A lapot 1849. június 30-án Közlöny-beli hirdetésben is megtaláljuk, a sajtóbibliográfia azonban nem tud róla.⁵⁵

A nemzetiségek minden csoportja számára készítették tervet kormánysszellemű lap kiadásáról, de a megvalósulásig kevés jutott el. Tudunk horvát, szlovák nyelvű laptervekről 1848-ból — az előbbire a minisztertanács is kötelezte a belügyminisz-

⁵¹ PH, 1848. ápr. 26. Szemere ápr. 27-én tárgyalt Bajzával. Szemere levele Gyurmánhoz, máj. 21.: *Waldapfel* 1950—1965. I. 249—250. A PD, 1848. márc. 21. Fényes Eleket említi a hivatalos lap szerkesztőjeként.

⁵² A Közlöny rendeltatása radikális hangvételű (kül-)politikai kommentárjaiért: *Bm, Rendőri* 1848:14. lcfő, 82/a tétel, nov. 4.; valamint a Közlöny 1849. febr. 9-i számában Jókai tollából megjelent békepárti szellemű cikk ügye, amelyről Madarász József interpellálta a bizottmányt: *KLÖM XIV.* 405—409.

⁵³ PH, 1848. ápr. 26.; *Szinnyei XIII.*

⁵⁴ PH, 1848. máj. 27.; *Márczius Tizenötödike*, 1848. május, hirdetések.

⁵⁵ *Szemere min. eln. iratai* I. 849:29. eln. sz.; *Juhász* 272.; *Czóbel* 479—489.; *Busa* a Forradalomívekről nem tartalmaz adatot.

tert —,⁵⁶ 1849-ben pedig meg is jelent a Freiheitsbothe című német nyelvű lap a bel- és külföldi németek tájékoztatására (július 28.), Mauksch Bernát szerkesztésében.⁵⁷

A Közlönyről csaknem minden belügyi osztálynál találhatunk iratokat vagy adatokat, különösen az elnöki, a közigazgatási és a rendőri osztálynál. A szerkesztőségnek van külön iratanyaga, amely nagyon hiányos, és a fontosabb adatokat tartalmazó darabok nem is ide, hanem az egyes osztályok állagába tartoznak.⁵⁸ A személyzet a felelős szerkesztő személyén kívül állt 3-4 segédszerkesztőből, 2-3 javítóból, valamint segédzemélyekből: kiadó, írnok, szolga. A Közlönyhöz soroltuk az országgyűlési gyorsírókat és beszédszerkesztőket is, akikről csak fizetési összegük adatai állnak rendelkezésre. Meg kell említenünk, hogy a 7 gyorsíró „primus inter pares”-e a nevezetes Hajnik Károly volt, aki Magyarországon elsőként sajtótította el a gyorsírást.⁵⁹ Beszédszerkesztő Friebeisz István és Jancsovics Pál volt. A debreceni és szegedi tanácskozások szövegét Lukács János és Gyurics Antal, Hajnik munkatársai szerkesztették. Lukács a gyorsírás második legnagyobb propagálója volt Hajnik mellett; tanítványai közé tartozott Gyurics Antal is.⁶⁰

A Belügyminisztérium országgyűlés elé terjesztett *költségvetésében* számos tétel található, de még több a költségvetési tervben, amit a miniszter állított össze a pénzügy számára. A belügyminiszter és a pénzügyminiszter előterjesztése sok pontban különbözött egymástól; igen tanulságos ezek részleteiben való összevetése.

Érdeemes felfigyelni arra, hogy az amúgy is megterhelt belügyi tárca költségvetését nyomták az erdélyi, horvát, fiumei közigazgatási szervek költségei, valamint az országgyűlés teljes ellátása. Igaz, az erdélyi és a horvát szervek költségeit részben nem is tervezték, részben nem kerültek be az országgyűlés elé hivatalosan előterjesztett javaslatba, tekintettel az erdélyiek ezzel kapcsolatos eltérő törekvéseire, illetve — a horvátok esetében — az elmérgesedett, majd nyíltan ellenséges politikai viszonyokra. A fiumei kormányzéknel azonban az 1848.XXVII. tc. értelmében új rendezésre került sor, s ennek nyomán a belügyminiszter előterjesztésére a nádor új hivatalnokokat nevezett ki a fiumei és a

⁵⁶ Egy zágrábi magyar szellemű, horvát—német nyelvű lapról: Szemere, 1848. máj. *Bm, Elnöki* 1848:26. cin. sz. A belügyminiszter elfogadta Justh József barsi főispán javaslatát, aki egy szlovák nyelvű lapot javasolt a pozsonyi pánszláv lap ellensúlyozására. Szemere a kaució leszállítását nem, csak a postabér csökkentését ígérte. Uo. 1848:77. eln. sz. máj. Az iratokban e lapokról egyéb adat nem ismert.

⁵⁷ Mauksch 500 Ft-ot kapott a költségeire; a lapot a Közlöny kiadója gondozta. Szemere aug. 5-én Nagyváradról többek között azt írta Kossuthnak, hogy Közlönyt és Freiheitsbothét küldött Görgei táborába. *Steier é.n.* II. 154.

⁵⁸ 1848/49-i *Mm, Közlöny*.

⁵⁹ *Csengery 1870.* 213. Szemere volt a második, aki megtanulta a gyorsírást, de nemigen használta. Hajnikról: *Makoldy*. Egyike volt azoknak, akiket a magyar kormány 1848 májusában a székelyek hadba hívására küldött.

⁶⁰ *Újabb kori ismeretek tára.* IV. Gyorsírás.

buccari kerületek adminisztrációs igazgatására.⁶¹ A fő kormányzó gr. Erdődy János lett,⁶² aki Batthyány Lajos második kormányának kombinációiban is szerepelt. Az országgyűlés vonatkozásában a terv szerint a követek díja 4 hónapra 550 000 Ft. A hivatalosan előterjesztett összeg nem sokkal kevesebb. A követek országgyűlési költségeit addig a törvényhatóságok fedezték az általuk beszedett házi adóból. Arról nem tudunk, hogy a törvényhatóságok felajánlották volna ezen összeget saját központi kormányuknak segítségül.

A Belügyminisztérium költségvetési terve szerint a belügyminiszter évi 20 000 Ft-ot kap arra a célra, hogy kormánybiztosokat küldjön ki. A kormánybiztosok elindítása azonban a gyakorlatban nemcsak az ő feladata volt, sőt, erről elsősorban a kormány feje rendelkezett. A Belügyminisztérium tekintetében az országgyűlés elsősorban az alárendelt hivatalok költségvetési összegét bírálta. Zsembery Imre a Közlönyön és a statisztikai hivatalon szeretett volna valamit megtakarítani: előbbit magánvállalkozónak adta volna ki, a statisztikai hivatal felállítását pedig későbbre kívánta halasztani. Vita volt a koronaörök fizetéséről, a Nemzeti Színház támogatásáról is. A koronaöröknek az országgyűlés határozata szerint csak a koronázás ideje alatt kell 16 Ft napi díjat fizetni; a nemzeti színháznak pedig csupán 10 000 Ft segélyt kívántak juttatni az országos pénztárból úgy, hogy a haszon is ide kerüljön vissza.⁶³ Számos esetben elmarasztalják a minisztériumot, hogy nagyon sok hivatalnokot foglalkoztatott. A belügyről megállapítható, hogy az alkalmazottak száma még „konjunkturális” időszakban sem érte el a költségvetés által előirányzott számot.

A Belügyminisztérium költségvetéséről megállapíthatjuk, hogy az országgyűlés az előterjesztett javaslatot elfogadta; kivéve a horvát kormányzókra tett összeget. Az összes minisztériumi személyzeti költségek vonalán kissé meg is emelte az előirányzott összeget, de csak minimális mértékben.

A Belügyminisztérium működésének *második szakaszát* Szemere Bertalan távozása, a minisztérium lemondása nyitja meg. Ezt megelőzően a miniszter különösen kivette részét a kormányzásból, mivel augusztusban és szeptember elején többször helyettesítette a hadügyminisztert és a miniszterelnököt. Ez magyarázza, hogy iratai között számos hadügyi és nemzetörségi tárgyú akta található. Szeptember 11—12., a lemondás és Batthyány újabb megbízása között pedig Kossuthtal együtt ideiglenes miniszterelnökként képviselte a kormányt.

Batthyány Lajos szeptember 12-i kormányalakítási megbízásakor kollégáihoz hasonlóan Szemere is megvált tárcájától. Ugyanaznap búcsúzott el minisztériumá-

⁶¹ PH, 1848. máj. 4. A Belügyminisztérium ápr. 29-i értesítése. A nádor jún. 13-án írta alá Priviczter István fiúmei alkormányzó és első ülnök (2500 Ft évi fizetés), több ülnök, titkár, fogalmazó és segédfogalmazó kinevezését. Figyelemreméltó, hogy a hivatalnokok jóval kevesebbet kaptak a minisztériumiaknál: a titkárok 1200, 800, a fogalmazók 600, a segédfogalmazó 400 Ft-ot. *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1429. sz. jún. 10. ill. 13. Erről lásd: PH, 1848. jún. 17.

⁶² Bm, *Elnöki* 1848:448. eln. sz. jún. és 1848:628. eln. sz. júl.

⁶³ *Közlöny*, 1848. aug. 31., szept. 3.; *Beér—Csizmadia* 211.

Belügyminisztériumi költségek 1848/49. évre.

(Egy egész évi)

(belügyminiszteri terv)

I. *Belügyminisztérium*

Belügyminiszter	12 000
2 álladalmi titkár	12 000 (6000)
5 osztályigazgató	17 500 (3500)
10 tanácsos	25 000 (2500)
10 titkár	15 000 (1500)
10 fogalmazó	8 000 (800)
8 segédfogalmazó	4 000 (500)
Statisztikai hivataligazgató	2 500
4 rendes tag	6 000 (1500)
2 rendes tag	1 600 (800)
Hivatalos fordítók (8)	3 600
Hiteles keleti tolmács	1 000
Irattári személyzet (irattárnok, ali- rattárnok, 6 irattári jegyző)	5 200
Irodai személyzet (20 írnok)	8 500
Statisztikai segítők	3 400
Statisztikai utazások, kiadások	20 000
Közlöny	8 000
Gyorsírók (7)	10 040
Szolgák (8)	2 400
Irodaszerek	5 000
Nyomtatványok, ideértve a törvé- nyek fordított kiadásait	6 000
Hírlapok minden minisztérium használatára és külföldiek	600
Budapesti rendőri hivatal, rendőri fővárosi és országszertei kiadások	30 000
Segédkönyvtár	500
Királyi biztosok	20 000
Futárok	3 000
	<u>229 640 Ft</u>

Pénzügyminisztériumi jelentés⁶⁴

B. mell. (félévi)

I. *Minisztérium*

a) Hivatalos személyzet	90 350
b) Statisztikai utazások	10 000
c) Közlöny és a gyorsírók	8 520
d) Irodaszerek, hírlapok, nyomtatás, segédkönyvtár	<u>6 500</u>

115 370
(230 740)

⁶⁴ A belügyi költségvetési tervjavaslat valószínűleg jún. elején készült. *Bm, Elnöki* 1848:447. eln. sz.; A pénzügyminiszter országgyűlési előterjesztése, 1848. júl. 15. *Beér—Csizmadia* 790—791.; *KLÖM XII.* 499.

II. Országgyűlés

Főrendi elnök, 5 óra	10 000
Képviselők elnöke, 5 óra	10 000
Követek díjai: a) magyar 377, havonta 56 550, 4 óra	
b) erdélyi 73, havonta 10 350, 4 óra	270 000
Követek szállásbére	180 000
Országgyűlési többi személyzet	12 000
Kiadások: törvény-nyomtatványok, javaslatok, jegyzőkönyvek, iroda, írószerek, világítás, fa	20 000
Kézikönyvtár	3 000
Teremfelügyelők és szolgák	6 000
	<u>611 000</u>

III. Fiumei kormánysszék

IV. Kolozsvári kormánysszék

Szemere beszúrása: „Ily rögtön, az unió pár nap alatt történvén meg, ki nem tétethetik”

V. Horvátország

„A költségek szinte ki nem tétethetők, s jelen zavarokban meg nem tudathatván”

VI. Országos zászlósok

Két koronaőr „egyik Vay Miklós br.”

VII. Országos levéltár

VIII. Színház

IX. Rendkívüli kiadások: nem magyar hírlapoknak segély, s más nyelven írt célszerű könyvek kiadása, néplap terjesztése

X. Számvevő osztályon költség nem számíttatik fel, mivel a felállítandó Országos Számvevőhivatal annak teendőit elvégzendő, mi ha nem történnék, a számvevői költségek

Összesen: 822 240 Ft

II. Országgyűlés 253 500 (507 000)

III. Fiumei kormánysszék 8 250 (16 500)

IV. Koronaőrök 1 500 (3 000)

V. Országos levéltár 550 (1 100)

VI. Színházi segély 10 000 (20 000)

VII. Rendkívüli 5 000 (10 000)

VIII. Számvevőség 15 000 (30 000)

Összesen: 408 720 (817 440) Ft

nak személyzetétől; útjaik 1849. április közepéig elváltak. „Nehéz napok és hónapok voltak ezek”, mondta a miniszter. „A munka temérdeksége nem engedte kifejteni a szív azon baráti hajlandóságát, mely a fáradságot meg szokta édesíteni...” A hivatalnokok nevében Zoltán államtitkár köszönt el Szemere Bertalantól.⁶⁵ Az iratok szerint Szemere távozása után Kemény államtitkár volt a Belügyminisztérium vezető tisztviselője, ő referált az OHB előtt is. Zoltán államtitkár ez időben kissé visszahúzódva dolgozott. Kemény előtérbe kerülése érthető, ha figyelembe vesszük addigi politikai pályafutását, és különösen a közelmúlt eseményeit, amikor is Batthyány második alakítandó kormányában egyik minisztereként jelölte meg.

Az OHB létrejötté a Belügyminisztérium munkájában nagy változást jelentett. A belső rend, közcsend ügyekben a belügynek az alárendelt hatóság szerepe jutott, hiszen minden ilyen ügyről a bizotmányt kellett tájékoztatni, s az intézkedés is azt illette. A belpolitikai igazgatásban oly fontos rendőri ügyek — kapcsolatban a közrenddel — december elején szervezettel is az OHB közvetlen irányítása alá kerültek. A belügy számára csupán a közigazgatási adminisztratív feladatok maradtak meg, és a közrend vonalán egyedül a Közlöny tevékenységét és az egyéb sajtótermékeket ellenőrizhette.

A Belügyminisztérium december 8-i helyzete: a miniszter posztján senki sem állt, még OHB-tag sem. Zoltán a kimutatás szerint nem volt a helyén, egyedül Kemény vitte az ügyeket. A megmaradt két osztály (országlati, közigazgatási) főnökei dolgoztak, s jelen volt a munka nélküli horvát alosztály vezetője is. Zeyk, akit az erdélyi szekció élére szánt a belügyminiszter, éppen kormánybiztosként tevékenykedett. A többi tisztviselő — kevés kivétellel — a helyén volt, és dolgozott. Néhányan katonáskodtak, de ez a Belügyminisztériumban nem fordult elő nagy számban. A kinevezett alkalmazottak mellett a Belügyminisztérium rendelkezett a helytartótanács irattárának és számvevőségének tovább dolgozó, más tárcákhoz el nem került hivatalnokai felett is. Számuk a helytartótanácsi irattárban (közirattár) hatra csökkent, a számvevőségben változó volt.⁶⁶

A minisztérium helyzetében és működésében újabb időbeli határ 1848. december 31., a *debreceni* költözés elrendelése. A Belügyminisztérium személyzetéből adataink szerint Pesten elsősorban kis fizetésű alsótisztviselők — mindenekelőtt az írások — maradtak, akik szűkös anyagi helyzetük, családjuk miatt magukra nézve kockázatosnak tartották az eltávozást. Beállítottságuk szerint is — mint általában idős, volt kormányzékai tisztviselők — szívesebben maradtak Pesten. Az igazolási eljárás során 1849-ben többen azzal védekeztek, hogy Nyéky Mihály cs. királyi irodaigazgató — volt helytartótanácsi és minisztériumi tanácsos — írásban szólította fel őket szolgálattételre, véstörvényszék büntetésének terhe mellett.⁶⁷ A

⁶⁵ Bm, Szemere miniszteri Vegyes 1848. szept. 12., 16.

⁶⁶ OHB 1848:5066. eln. sz. dec. 8.; Bm, Közíg. 1848:76. kfő, 106. tétel, dec. 8.

⁶⁷ Bm, Elnöki 1849:291. eln. sz.

Debrecenben újrakezdő Belügyminisztérium létszámát csökkentette az is, hogy a statisztikai hivatal teljesen széthullott, az országos levéltár Pesten maradt — Kovachich levéltárnok majd a császáriakkal együtt távozik Pestről 1849. áprilisban —, a rendőri osztály pedig az OHB-nak közvetlenül alárendelve, a minisztériumtól külön működött. A 8-9 fős fordítói iroda három személyre csökkent február—május között: a horvát (Ferenczy), a román (Sorbán) és az angol fordító (Freyreich). Katonának csak hárman-négyen mentek, néhányan pedig ténylegesen — és nemcsak kifogásként, mint ez idő tájt annyian — betegek voltak.⁶⁸ Többen azt a fáradságot sem vették, hogy valamilyen indokot hozzanak fel távolmaradásukra, hanem egyszerűen „kivártak”, s megjelentek áprilisban, a helyzet kibontakozása idején. 1849 elején olyan kevés belügyi hivatalnok volt jelen Debrecenben, hogy február közepéig a Belügyminisztérium gyakorlatilag nem létezett. A bizottmányban Nyáry Pál vitte a belügyeket, a minisztériumi szintűeket is. E köztudomású ténynek ellene látszik mondani Ferenczy József fordító esete, akit Nyáry útiköltség ügyében e szavakkal küldött el: „Neki nincsen semmi köze az ország belügyeivel, sem az illető tisztviselőkkel”.⁶⁹ Február 17-én a Belügyminisztérium hét személlyel kezdte meg a munkát. Zoltán államtitkáron kívül 1 tanácsos, 2 titkár, 1 fogalmazó, 2 segédfogalmazó, 1 írnok és 3 fordító — valójában csak 7 osztálymunkában használható hivatalnokról van szó.⁷⁰ Zoltánt is Kossuth rendelete parancsolta a helyére: „... a közigazgatás kerekeinek, amennyiben rajtunk áll, a jelen borongós körülmények közt sem szabad vesztelni” — írta február 16-i felszólításában.⁷¹ A napidíjak ügyével kapcsolatban történt létszámfelmérés idején, március 3-án a Belügyminisztériumban összesen 13 fő dolgozott; csupán a minimális létszámban dolgozó vallásügyi és a közlekedési minisztériumot előzte meg.⁷² A Pénzügyminisztérium a Belügyminisztérium február 16-ig ténylegesen nem dolgozó, de Debrecenben levő alkalmazottainak napidíjait nem akarta kifizetni. Zoltán határozottan tiltakozott ez ellen, mivel a mulasztás nem a tisztviselők hibájából történt: „... alkalmazás végett magukat... idejében jelentették — s alkalmazójukat, addig is, míg a Honvédelmi Bizottmánytul a Belügyet illető tárgyak rendszeresen oda áttétettek, helyben bevárni kéntelenek voltak...”⁷³

A Belügyminisztérium, miután az OHB leadott néhány ide vonatkozó ügykört, elkezdte munkáját, de 1849. február—májusban korántsem töltött be rendeltetésének megfelelően fontos szerepet. Csökkent befolyását szemléletesen rajzolta meg Szabó István: „Jellemző, hogy a Belügyminisztérium debreceni lajstromkönyvében

⁶⁸ Pl. Házmán Ferenc osztályigazgató, igazolása: 1848/49-i egy-íratok Lad. XX. 22. Fasc. 2. A. No. 1137/a, 1849. máj. 7.

⁶⁹ *Pm, Pénztári* 1849:948. pü. sz. 1849. jan. 24.

⁷⁰ *Bm, Elnöki* 1849:8. eln. sz.; *Pm, Pénztári* 1849:1906. pü. sz.; Zoltán 3 szobát bérelt az egész minisztériumnak febr. 17-én: *Pm, Pénztári* 1849:1902. pü. sz.

⁷¹ *OHB* 1849:2092. eln. sz.

⁷² *KLÖM XIV.* 574.; 1848/49-i egy-íratok Lad. XX. 22. Fasc. 2. A. No. 883. 1849. márc. 3. Duschek jelentése. Szabó 1948. 121. szerint márciusban is csak heten voltak a Belügyminisztériumban.

⁷³ *Bm, Elnöki* 1849:8. eln. sz.

[helyesen: iktatókönyvében] február 22-től május 26-ig mindössze 659 tétel szerepel, holott a Honvédelmi Bizottmány iktatókönyvében ez idő alatt körülbelül 5000 tételt találunk. Egyébként a Belügyminisztérium leginkább a tisztviselői fizetések, névmagyarosítások, útlevelek, korcsmajogok, a hivatalos lap, gyógyszermegtérítések, árva- és nyugdíjügyek, letelepedések, csődtömegek stb. kisebb jelentőségű kérdéseivel foglalkozott, de még ilyen ügyekkel is fordultak a Honvédelmi Bizottmányhoz.⁷⁴

Március közepén a Belügyminisztérium még mindig létszámgondokkal küszködött. Zoltán visszakérte Madarászéktól Zeyk Károly tanácsost, mivel március 16-án például hét alkalmazottja volt, és nem volt egy osztályigazgató tanácsosa sem. Zeyket napokon belül visszahelyezték, és mint egyedüli osztályigazgató tanácsos esetenként az államtitkárt is helyettesítette.⁷⁵

A Belügyminisztérium következő és egyben utolsó korszaka 1849. május—augusztus között volt. Kossuth első ízben április 16-án kérte Szemerét arra, hogy vállalja el a belügyi tárcát az új kormányban is. Szemere ekkor — még 1848 végétől — felvidéki kormánybiztos volt, ahol nagy eréllyel működött, s ezzel Kossuth elismerését is kivívta. Szemere habozott a válasszal, családi körülmények is akadályozták, ezért Kossuth április 19-én, 22-én és 25-én is sürgette, sőt egy 29-i levélben is ösztökélte a Debrecenbe való utazásra. E levelekben nem esett szó a miniszterelnöki poszt betöltéséről, csupán a belügyminiszteri tárcáról és a rendőrség irányításáról.⁷⁶ Szemerének a miniszterelnökséggel kapcsolatban már elsorolt fenntartásai miatt késett a válasza a miniszteri tárcáról is, de május 2-án jelen volt az első minisztertanácsi ülésen, s valószínűleg április 30-án ért Debrecenbe.⁷⁷

A minisztertanács határozata szerint a belüghöz visszakerült a rendőrség, itt intézték ezután a nemzetőrségi és az egészségügyi tárgyakat is. A minisztertanács indokolása így szólt: visszakerül „... a rendőrségi osztály, mely természeténél fogva a közigazgatásnak egyik lényeges ága és eszköze. . . , valamint az egészségügy is, mint a rendőrségi felügyelethez tartozó tárgy . . . a nemzetőrség, mint a polgári szabadság, s a közbátorság biztosítója s eképpen a belügynek egyik leghatályosabb igazgatási eszköze. . .” Hogy miért tartották az egészségügyet a rendőrség feladatának, ezt a korabeli nézetek alapján a rendőrségi ügyek tárgyalásakor részletezzük. 1848-ban elmulasztották, most elhatárolták a Belügyminisztérium és a hadügyi hatáskörét a nemzetőrségi tárgyakban: ha a nemzetőröket a megye, város határán túlra vezényelték és az állam fizette a költségeket, a Honvédelmi Minisztérium rendelkezett velük úgy, mint a rendes katonasággal.

Az új belügyminiszter első intézkedései május 3-tól kezdődően a Madarászrendőrség felosztatását és az új rendőrség megszervezését célozták. Ezzel szemben

⁷⁴ Szabó 1948. 122.

⁷⁵ Bm. Debreceni iratok 1849:63. sz. márc. 16.; Közlöny, 1849. ápr. 11.

⁷⁶ Kossuth Szemerének, 1849. ápr. 16., 19., 22., 25., 29. KLÖM XV. 17., 48., 87., 116—117., 167.

⁷⁷ Horváth Mihály 1871—1872. II. 548—549. szerint Szemere ápr. végén ért Debrecenbe.

csak május 8-ról kelt a kormányzóhoz írott tudósítása, amely szerint megkezdte működését. Ebben kérte, hogy tájékoztassák a minisztereket irányelveiről, programjáról, valamint kérte a volt belügyminisztériumi tisztviselők névsorát, korábbi rendeletek szövegét stb.⁷⁸

Régi belügyi hivatalnoka, Hajnik Pál rendőrigazgató Pestre ment, hogy ott végrehajtja Szemere utasításait az egész minisztérium megérkezésének előkészítésére. Felül kellett vizsgálnia a minisztériumok, az országgyűlés épületeit és berendezését; rendelkeznie kellett a tisztviselők szállásáról és Budapest egészségügyi helyzetéről.⁷⁹

Május elején kezdődtek meg a kinevezések a Belügyminisztériumhoz, amely egészen június végéig húzódott el. Először a magasabb hivatalnokokat és a rendőrség embereit választották ki. A kinevezettek között egyaránt megtalálhatók a békepárt és az úgynevezett flamingó párt (baloldaliak) emberei: Kemény Zsigmond, Csengery Antal, illetve Rákóczy János, Dobolyi Sándor, Láng Ignác. Hangsúlyozottan az ország tudomására hozta a belügyminiszter azt, hogy tárcájához zsidók is alkalmazást nyertek.⁸⁰

Ahogy szaporodtak az újjáalakult minisztérium ügyei, és közeledett a Pestre való visszatérés ideje, úgy kerültek fokozatosan vissza a debreceni igazgatási és rendészeti ügyek a városi hatóság kezébe, noha a minisztériumi rendőri osztály — élén Zeyk Károllyal — ott-tartózkodása végéig szintén figyelemmel kísérte ezeket; továbbra is az országos hatóság kizárólagos felügyelete alá tartoztak azonban az állami szállások iránti panaszok, az állami fuvardíjak ügyei.⁸¹

A belügyi igazolások június 21-én zárultak le; ekkor közölte a Belügyminisztérium a Pénzügyminisztériummal alkalmazottai névsorát. Az eljárás során felfüggesztett három írnok közül kettőt június végén igazoltnak fogadtak el és újraalkalmazták.⁸²

Az újjászervezett Belügyminisztérium főbb hivatalnokai — szám szerint 37-en, köztük a statisztikai hivatal tagjai — 1849. június 22-én délelőtt 10 órakor a státustitkári szobában tették le hivatali esküjüket. Ez a nap tekinthető az új Belügyminisztérium hivatalos születésnapjának.⁸³

⁷⁸ *Kormányzó, Elnöki* 1849:6769. k. eln. sz. A máj. 11-i Közlönyben 9-i kelettel a Hirdetések között jelent meg tudósítása a miniszteri fogadóidőről és a hivatal helyéről. Naponta de. 11—12. között fogadott hivatalos ügyekben, magánosokat hétfőn, szerdán, szombaton 10—12 között. Zoltán naponta de. 10—12 között fogadott mind magán-, mind hivatalos személyeket.

⁷⁹ *Bm, Elnöki* 1849:85. eln. sz.

⁸⁰ A *Közlöny*, 1849. jún. 20-i száma közölte Barnai Ignác (titkár), Szegfy Mór és Heilprin Mihály (fogalmazó) nevét a megjegyzéssel, hogy „ez utóbbi három Mózes vallását követők felekezetéből való”.

⁸¹ *Közlöny*, 1849. máj. 16.; *Szemere min. eln. iratai* 1849:10. m. sz./212. sz. máj. 12.; *Hajdú-Bihar m. Itár* máj. 14. 1125. sz. A minisztériumi gépezet beindulásáról tudósít Bulyovszky Gyula fogalmazó levele, amelyet feleségéhez, Szilágyi Lilla színésznőhöz írt Pestre: „... Bezzeg fiacskám, mióta Szemere miniszterem, van dolog reggeli 9-től 1-ig, délután 3-tól 6-ig, 7-ig. Ki se fújhatjuk magunkat...” 1849. máj. 17.: *Waldapfel 1950—1965*. III. 358.

⁸² *Bm, Elnöki* 1849:291. eln. sz. jún. 21.; 358., 368. eln. sz. jún. 29. és 30.

⁸³ *Bm, Elnöki* 1849:244. eln. sz. jún. 19-i körölvény.

Szemere miniszteriuma ügyintézésébe olyan mértékben, mint az 1848. év első hónapjaiban, nem tudott bekapcsolódni. Erre mutat június 10-i tájékoztatója is: „... Mindenik osztály magát a miniszter helyzetébe tevén, úgy dolgozik, mintha az illető osztály felelőssége egészen rajta feküdnék. Következőleg kisebb fontosságú a folyó ügyeket elvégezni (sic!), és fontosb az illető osztályban teremőleg, rendezőleg, feltalálólág, alkotólág eljárni... Egy ember csak egy ember. Közös akarat, közös ügykezet lelkesítsen közös hazáért.”⁸⁴

Debrecenben a teendők és a hivatalnokok hiánya miatt az osztálybeosztás nem volt érvényben; mindenki annyi és olyanfajta ügyet intézett, amennyit bírt. Az 1849. májusban létrejött második belügyminiszteriumban is megfigyelhető bizonyos egybeolvadás az osztályok munkájában. Ez a jelenség viszont nem a debreceni és a szegedi szűkös viszonyokhoz hasonlítható, amikor még az iratok is egy közös sorozatba kerültek, hanem inkább a korábbi kormányzések munkájához, amikor egy-egy referens különféle ügyeket intézett el az ország egy-egy területe vonatkozásában. Elsősorban a belügyi magasabb tisztviselők azok, akik több osztály érdemi ügyeit intézték; például Zeyk, Tormássy tanácsosok mindhárom (országlati, közigazgatási, rendőri) osztály előadói iveau aláírták ügyintézőként. A korábbi idők ügyintézői gyakorlatával ellentétben, ezt az osztályokon átnyúló adminisztrációt a tehetséges tisztviselők korlátozott száma, s nem bizonyos területi szempontok idézték elő. Az iratok alapján azt is feltételezhetjük, hogy egyes tanácsosoknak — mint például Kemény Zsigmond, Csengery Antal — egy bizonyos feladaton kívül nem volt részük a napi kurrens ügyek elintézésében. Emiatt is a szokásosnál többértű ügykör jutott a hivatalnokokra. Hipotetikus megállapításunkat az támasztja alá, hogy a tisztviselők osztályba sorolásáról és referenciájáról nem maradtak ránk 1849-es adatok.

A *miniszteri irodát* 1849-ben az elnöki titkár, Horváth Lajos vezette.⁸⁵ Szemere külön miniszterelnöki irodájáról nincs tudomásunk, s ez magyarázhatja az elnöki iroda 1848-hoz képest megnövekedett létszámát, valamint a miniszteri és miniszterelnöki iratok keveredését. Nagyon sok kormányfői hatáskörbe tartozó irat a belügyi elnöki anyagban található.⁸⁶ Az *országlati* osztály vezetőjét, Házmán Ferencet az új külügyminiszteriumhoz helyezték át 1849. áprilisban, s feltételezhető, hogy esetleg Csengery vagy Kemény kapott megbízást e tisztt betöltésére. Az 1848. évi beosztottakon kívül ennek az osztálynak az ügyeit intézte Kúthy Lajos, Lukács György és Groffy Sándor is. *Közigazgatási* osztálybeli feladatokat végeztek a megmaradt hivatalnokokon kívül: Zeyk Károly, Tormássy János, Kacskovics Lajos és Rákóczi János tanácsosok, Barnay Ignác titkár, Arany János fogalmazó. Kacskovics referenciájáról emlékirataiból értesülünk: a városi, árva- és nyugdíjügyeket intézte, s külön feladatként foglalkozott a két főváros egyesítésével.⁸⁷

⁸⁴ Uo. 1849:162. eln. sz. jún. 10.

⁸⁵ Részben az egész miniszteriumra, részben Szemerére vonatkozó irathagyatéka: *Borsod-Miskolci Múzeum*.

⁸⁶ Vö. *Ember* 1950. 51.

⁸⁷ *OSzK Kacskovics* fol. 72.

Az osztály felügyelete alá tartozó *fordítók hivatalát* Pesten szervezték újjá 6 taggal. Ezek voltak: Szarvas szlovák nyelvi, Draudt francia nyelvi, Freyreich angol és Messi olasz nyelvi fordítók. Ferenczy és Sorbán horvát és román nyelvi fordítók eddig is folyamatosan dolgoztak. Július 1-től a miniszter fizetésemelést helyezett kilátásba, mert élénkebb levelezésre számított.⁸⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium közötti illetékességi vita tárgya volt az egyes seregekhez kiküldött *hadtörténeti jegyzők* hovatartozása. Március 11-én jelent meg a bizottmányi felhívás a Közlönyben arról, hogy jelentkezzenek jegyzőnek azok, akik erre magukat alkalmasnak tartják, de még június 22-én is kérdéses volt, hogy kinek az aláírására adhat fizetést a főpénztári hivatal. Noha vannak adatok, amely szerint a hadtörténetesek fölöttes hatósága nem a Belügyminisztérium, hanem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Zalár Józsefnek, akit Damjanics táborához választottak meg, Szemere Bertalan igazoló aláírására térített költségeket az állampénztár.⁸⁹

A *rendőri* és az *egészségi* osztállyal külön foglalkozunk. A *nemzetőrségi ügyek* eddig haditanácsi és hadügyminisztériumi elintézés alá tartoztak. A Belügyminisztérium részéről szintén foglalkoztak ugyan nemzetőrségi ügyekkel, olyanokkal, amelyek a törvényhatóságok oldaláról merültek fel, lévén, hogy ezek ügyeit a minisztériumok között elsősorban a belügy adminisztrálta. Sok nemzetőrségi vonatkozású ügy található még ezen kívül az 1849. május előtti időből a belügyi anyagban azért is, mert Szemere többször helyettesítette az ezekkel foglalkozó miniszterelnököt és hadügyminisztert. Kifejezetten a Belügyminisztérium hatáskörébe csak 1849 májusától tartoztak a nemzetőrségi ügyek, s az iratokat is ettől az időponttól keresheti itt a téma kutatója.⁹⁰

Szemere a következőkben látta az osztály feladatait: „A nemzetország alapos gyökeres átalakítást kíván. Véleményem szerint törvényhozás közbenjötté nélkül is átalakítható, mert alapját változtatni nem szükséges. Két szempontot tartok irányadónak. Egyik feladat az, jelenleg a lehető legjobban használni fel a nemzetőrséget, amely az annyszor változtatott rendeletek által megzavartatott teljesen. Másik feladat az, országos főparancsnok, osztály vagy kerületi parancsnok, s efféle fokozatos rendszer által életet, összehangzást, egységet adni a most félig holt institutióknak. A nemzetőrséget, mint a polgári lét erőhatalmát ki kell fejtenünk sok tekintetnél fogva és minden áron . . .”⁹¹ Szemere m-jelű, szétszórtan a

⁸⁸ Nem volt német és szerb fordító. A horvát és román nyelv állandósága mellett több munkát kapott a francia és angol fordító is. *Pm, Pénztári* 1849:7934. pü. sz. jún. 17.

⁸⁹ *KLÖM XIV.* 638.; *KLÖM XV.* 568—569.; *Pm, Pénztári* 1849:11 686. pü./307. p. o. sz. 1849. júl. 20. (Nem derül ki, hogy Szemere miniszterelnökként vagy miniszterként irt-e alá.)

⁹⁰ Az ismertető leltár szerint a Belügyminisztérium 1849. májusban átvette mind a Haditanács, mind a hadügyminisztérium idejéből való nemzetőrségi iratokat, s kívánatos — így a leltár —, hogy ezt a rendet a levéltári is tükrözze, mert jogutódlásról van szó. *Ember* 1950. 93. Az iratok azonban ma nem így találhatók, hanem korszakonként és szervenként külön: a miniszterelnök (H 3., 2.), a Haditanács (H 90—94.), a hadügyminisztérium (H 87.), a Belügyminisztérium (H 16.) iratai között.

⁹¹ *Bm, Elnöki* 1849:156. eln. sz. jún. 9.

belügyi és a rendőrségi anyagban megtalálható iratai, és a nemzetőrségi lajstromozatlan iratok között több tervezet található a kérdés megoldására. Az osztály, illetve a belügyminiszter — hasonlóan a katonai kinevezésekhez — csak segédtitsteket nevezhetett ki. A törzstisztek kinevezése és előléptetése a kormányzót illette a belügyminiszter javaslatának mérlegelése után. Ezekről az intézkedésekről természetesen a hadügyminisztert is értesíteni kellett.⁹² Az általános és fontosabb rendeleteket a miniszter, a kevésbé fontosakat az osztályigazgató tanácsos írta alá. Az osztály vezetője Kiss Károly alezredes, a korábbi hadügyi nemzetőrségi osztályvezető lett. (Ugyanebben az időben a hadügyi nevelésügyi osztályt is irányította.) A fennmaradt iratok elsősorban személyi ügyekre vonatkoznak. A következő tisztviselőket ismerjük, akik itt dolgoztak: Timáry Ede fogalmazó, majd titkár, Cseresznyés Károly számvevő, Huszár Elek segédfogalmazó.

1849-ben az országos levéltár hivatalnokai nem követték a kormányt Debrecenbe. Kovachich és Paulekovich, az országház gondnoka az osztrák sereggel együtt távoztak Pestről; a kis országház épülete részben leégett. Szemere Debrecenből utasította Hajnik rendőrigazgatót, hogy Kecskeméthy Mihályt nem alkalmazott volt helytartótanácsi alirattárnokot — aki eddig is a közös irattárban dolgozott — bizza meg a közös irattár és az országos levéltár gondozásával és felügyeletével. Tisztségének megjelölése: álladalmi közös levéltárnok. Kecskeméthy munkájában Balás Károly belügyi irattárnok segítette.⁹³ Kecskeméthynek a helyzetről részletes jelentést kellett adnia, és rögtön meg kellett kezdenie az 1849. január—május között oda került miniszteriális iratoknak az illetékes minisztériumi irattárnokok részére történő kiadatását.⁹⁴

1849-ben tehát ésszerűségi okokból egyesítették valamennyi országos jellegű levéltár anyagát az „álladalmi közös levéltárban”. A közös levéltárba tartoztak a kancelláriák, a helytartótanács, a régi országos levéltár és a kamarai levéltár. Utóbbi továbbra is a Pénzügyminisztériumnál volt elhelyezve, de vezetőjét (Bélik Mihály) az állami közös levéltárnok helyettesének is nevezték.

Ezzel 1849-ben a magyar forradalmi kormány megvalósította az országos levéltár modelljét: egyesítette az országos jellegű szervek levél- és irattári anyagát. Igaz, nem tudatos, nem történeti szempontokat szem előtt tartó cselekedet volt ez, hanem a szükség, a mindennapok eseményei kényszerítették ki.

⁹² Kiss Károly terve, 1849. máj. 13. *Szemere. min. eln. iratai 1849:39. eln. sz.; Ember 1950. 92.*

⁹³ 1848/49-i *Mm, Vegyes Bm.* 1849. jún. 15. és benne az álladalmi rendőrség 471/Á.R. számú rendelete máj. 28-ról.

⁹⁴ Uo. 585/Á.R. sz. jún. 1. A nagy és kis országházban volt és időközben odakerült iratok állapotát szemléletesen írja le az 1849. jún. 15-én kelt jelentés, amit az előbbi jegyzet is idéz. Irányi Dániel kormánybiztos szerint nemcsak a gyújtóbombák tettek kárt az országházak épületében, hanem a fegyelmezetlen honvédek cselekedetei nyomán az országos levéltár iratanyaga is károsodott. Irányi szerint a katonai parancsnokságnak a vár bevétele után intézkednie kellett volna, hogy az elvitt iratokat szolgáltatassák vissza, de ez nem történt meg. *Egyetértés*, 1885. ápr. 5.

A rövid pesti tartózkodás és működés után Zoltán államtitkár július elsején rendelte el a Belügyminisztérium tisztviselőinek, hogy Pestről Kecskemétre utazzanak, s ott várják be Szemere Bertalant.⁹⁵ Elküldték Pestről a Közlönyt is, amivel a kormány a legkritikusabb napokban megfosztotta magát a közlés lehetőségétől. Szemere július 7-én adott rendeletet Rákóczy János kecskeméti kormánybiztosnak a továbbindulásra Szeged felé. Ezúttal név szerint kijelölték azokat, akik Szegeden tartoztak szolgálatot teljesíteni.⁹⁶ Amint Debrecenben, Szegeden is osztálybeosztás nélkül működött a Belügyminisztérium, az iratokat egy közös sorozatban kezelték.

1849. augusztus első napjaiban a belügyi tisztviselők 11 előfogaton indultak tovább Nagyvárad felé, s onnan mindenki tovább a saját egyéni sorsa szerint.

2. KÖZIGAZGATÁSI REFORM

A felelős kormányzat és a népképviselési elv szükségessé tette a közigazgatási reformot. Ennek megfelelően át kellett alakítani a választói rendszert, a törvényhatóságok szervezetét és működését, teljesen új alapokra kellett helyezni a központi kormány és az önkormányzatok egymás közötti érintkezését. Emlékeztetnünk kell arra, hogy e vonatkozásban alakult ki a hajdani reformpárt képviselői között a centralista és municipalista nézet, amely 1848—1849-ben is éreztette hatását az elvi munkálatok idején. A két vélemény megléte megfigyelhető a mindennapok gyakorlatában is.

A közigazgatási reform kidolgozása elsősorban a Belügyminisztérium feladatát jelentette, amelynek alapelve e téren az egységre, „uniformitásra” való törekvés volt. Az áprilisi törvények problémafelvetése nyomán szükség volt az országgyűlési választások, a törvényhatóságok belső igazgatása, a népképviselés elvének a megyei, városi önkormányzatban való érvényesítése, a minisztérium és az önkormányzatok intézkedéseinek összehangolása terén felvetődő általános elvi és a konkrét problémák megvizsgálására, s részben azonnali ideiglenes, részben távolabbi, végleges érvényű intézkedések hozatalára. Ide vonatkozó törvénycikkek: XVI. a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról; XVII. a megyei tisztválasztásokról; XXIV. a községi választásokról; XXV. a jászkun kerületekről; XXVI. hajdú kerületről; XXVII. Fiuméről és Buccariról. A szabad királyi városokról a XXIII. tc. intézkedett. A törvény szövege szerint is először csak ideiglenes intézkedéseket kellett hozni a majdan elkészítendő végleges közigazgatási reform életbelépéséig. A városi közgyűléseket át kellett alakítani népképviselési úton választandó testületekké. A megyéknél ez egyelőre kimaradt, de az ideiglenes bizottsányokba a nem nemeseket is be kellett vonni. Egyelőre a megyei tisztválasztások szüneteltek. A minisztérium illetékességébe tartozó területekkel kapcsolatban eltérő közigazgatá-

⁹⁵ Márczius Tizenötödike, 1849. júl. 4.; *Bm, Elnöki* 1849:466. eln. sz. júl. 6.

⁹⁶ *Bm, Elnöki* 1849:466. eln. sz. júl. 7., 1849:551. eln. sz. júl. 17.

si, pénzügyi, gazdálkodási viszonyokat kellett számba venni; ügyelni kellett történeti, nemzetiségi és vallási tradíciókra. A felelős polgári kormányzati elv sürgetően vetette fel a szakigazgatás érvényesítését önkormányzati szinten, központi irányítással. Ennek azonban Magyarországon nagyon kis mértékben voltak előzményei, így a megoldás csekély sikerrel biztatható. A felvázolt feladat nyugodt politikai körülmények között is óriási lett volna; elmélyült, körültekintő parlamenti munkát, higgadt megbeszéléseket és elsősorban olyan társadalmi-gazdasági bázist tételezett volna fel, amely az intézkedések meggyökerezését és optimális végrehajtását eredményezhette volna. A magyar kormány politikai, katonai helyzete ezzel szemben kritikusan alakult, s a nézetek azonosságáról vagy legalább kikristályosodásáról is nehéz beszélni.

A sürgető feladatoknak rögtön nekiláttak, ezek voltak: az országgyűlési választások kiírása és a törvényhatóságok közcsendi választmányainak megalakítása népképviselői alapján. A közigazgatási reformról általában és részleteiben később, előmunkálatok után kívántak törvényt alkotni. Addig a mindennapok gyakorlata által felvetett kérdésekben ideiglenes határozatok születtek, amelyek az említett körülmények miatt hiányával voltak egy következetesen érvényesített vezérelvnek, illetve a régi szervezeti keretek továbbélése miatt kénytelenek voltak az esetleges változtatásokat is a meglévő régihez alkalmazni.⁹⁷

A közigazgatási reform munkálatairól általánosságban tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az idő rövidsége és a kormány nehéz helyzete miatt csak részleteiben és ideiglenes jelleggel hoztak idevágó intézkedéseket. A témánk szempontjából fontos kormány- és törvényhatóságok (önkormányzatok) közötti viszonyról megállapítható, hogy utóbbiak önkormányzati jogait a központi kormány alig korlátozta. A törvényhatóságok viszont sok esetben hoztak olyan intézkedéseket, amelyek az osztrák központi szervek idején is születhettek volna, olyannyira elutasítóak a központi akarrattal szemben. Erre a részletesebben vizsgált rendőri és egészségügyi területekről több példát tudunk felmutatni.

A Belügyminisztérium kiemelten foglalkozott a törvény XXIV. törvénycikke alapján a *községek* bírói hatósággal felruházott, rendezett tanácsú községgé nyilvánításával. Ez is ideiglenes intézkedés volt a végleges községi rendszer kidolgozásáig. Célja az volt, hogy a megye válláról terhet vegyenek le, a kisebb önkormányzatok által elősegítsék a nemzet fejlődését az éppen felszabadult föld népe körében. Az egyes községek ez irányú kérelmét a megye javaslatára a belügyminiszter által engedélyezett módon egy, a megye által kiküldött állandó bizottság vizsgálta felül, s a községi viszonyok felmérése után javaslatot tehetett a miniszternek, illetve a (királynak) nádornak az illető község rendezett tanácsúvá

⁹⁷ Farkas János tanácsosnak az árvaügy kezeléséről kellett ismertetést írnia. Munkája végén megjegyzi: „Ha hazánkban a községi hatóság jobban ki volna fejlve, s ha a megyei törvényhatóságtól függetlenül állna: úgy az egész hazára nézve *összhangzóbb s egyszerűbb tervet* lehetne adni. . . De mivel a *hatóságokat bármi tárgyra nézve mostani állásukban kell felvenni* tényezőkül — jelen javaslat is azon fonalat kéntelen megtartani.” (Kiemelés: F.K.E.) *Bm, Ált. iratok* vegyes, iktatatlan, 1848. júl. 25.

nyilvánítására.⁹⁸ Számon tartunk országgyűlési javaslatot is a községi rendezés iránt. 1848. november 17-én Hegedüs Imre ügyvéd, a pécsváradi kerület képviselője törvényjavaslatot nyújtott be, ezt az országgyűlés az osztályokhoz való utasítás után azonban nem vette tárgyalás alá.⁹⁹

A községek tekintetében még egy 1849-es intézkedésről számolhatunk be: június 18-án született a községi pecsétek egységesítéséről szóló rendelet, amely a hamis vagy elveszett pecsétekkel való visszaélések és az egyes megyékben levő községek áttekintése iránti igény miatt született. A Közlöny közölte az új pecsét formáját is, amelyet augusztus 1-től kellett használni: feltüntette a megyét, a község neve alatt a törvényhatóságon belüli községi sorszámot.¹⁰⁰

Az adminisztrátori intézmény megszüntetése (minisztertanácsi határozat, 1848. április 15.) folytán a belügyminiszternek első feladatai közé tartozott a *főispánok* személyének kiválogatása, majd kinevezésük a nádor jóváhagyása mellett. Az április 16-án megjelent rendelet szerint a minisztérium az 1845. augusztus 14., az adminisztrátori rendszer bevezetése előtti helyzetet kívánta visszaállítani a főispánokra vonatkozóan.¹⁰¹ A tisztséget a kormány „megyeivé” kívánta tenni: a törvényhatóság érdekeinek képviselőjét, a rendre való közvetlen felügyelést várta el tőlük. „Az a különbség s távolság, mely a zsarnokrendszer alatt a főispánt a megyétől elválasztá, nem létez többé. Ön az első hivatalnok, nem ura senkinek, barátja és társa mindennek... A főispáni hivatal eddig üres méltóság által tündöklött, most erély és munkásság által tündököljék. Ezt kérem, ezt megvárom, ezt követelem” — írta minisztertársai nevében is a belügyminiszter. E szavak 1849-es kinevezési okiratból valók, de a törekvés 1848-ban sem volt más. Igaz ugyan, barátja és társa mindennek... A főispáni hivatal eddig üres méltóság által tündöklött, most erély és munkásság által tündököljék. Ezt kérem, ezt megvárom, ezt követelem” — írta minisztertársai nevében is a belügyminiszter. E szavak 1849-es kinevezési okiratból valók, de a törekvés 1848-ban sem volt más. Igaz ugyan,

⁹⁸ Egy elintézés a számos ilyen ügy közül: belügyminiszteri fogalmazvány Csongrád megye állandó bizottmányához és Heves megye másodalispánjához. 1848. máj. 11. *Bm, Ált. iratok* 1848:402. sz. (Egyéb ilyen ügyek: uo. 1848:2561., 1549. sz. stb. 1848. máj.—jún.)

⁹⁹ *Beér—Csizmadia* 664—665.

¹⁰⁰ *Közlöny* 1849. jún. 27.

¹⁰¹ *PH*, 1848. ápr. 18. Az alaprendelet 1844. nov. 11-én kelt.

¹⁰² *Bm, Elnöki* 1849:53. eln. sz. m.j.: „Én, NN esküszöm az alkotmánynak hűséget, a törvénynek és kormány rendeleteinek engedelmisséget. Isten engem úgy segítjen.” 1848-ra: Uo. 1848:17. eln. sz. ápr. 22. Ennek szövege a következő volt: „Én, NN az élő Istenre esküszöm az alkotmánynak s királynak hűséget, a törvénynek engedelmisséget, igérvén és fogadván, kötelességemet törvény és igazság szerint részrehajlatlanul és lelkiismeretesen teljesíteni. Isten engem úgy segítjen.”

¹⁰³ Megmaradt és új kinevezését el is fogadta Ugocsában br. Perényi Zsigmond, Máramarosban gr. Vay Ábrahám, Trencsénben Marczibány Antal, Mosonban gr. Zichy Henrik stb. Nem fogadta el a kinevezést pl. gr. Eszterházy Károly (Győr). Az újonnan kinevezettek között volt pl. gr. Károlyi György (Szatmár), br. Vay Lajos (Borsod), Beóthy Ödön (Bihar), br. Wenckheim Béla (Békés) stb. *Bm, Elnöki* 1848:szám nélkül, ápr. 20. István nádor a névsort 21-én hagyta jóvá. Vö. *Szeremlei 1867b* I. 71—72. névsorával. Megtalálható az 1848. ápr. 20. és júl. 2. között kinevezett 51 főispán neve. A leköszönt

A törvényhatósági közigazgatási élet egyik sürgető aktualitású problémája volt a *hivatalnokok alacsony fizetése*, elsősorban a megyékben. A második minisztérium megalakulása után azonnal (május 12-én) megjelent a fizetések emeléséről szóló belügyminiszteri rendelet, tekintettel arra, hogy még a kormányzások idejéből való feladat volt, és az emelkedő árak miatt még inkább sürgetővé vált. További célja volt az emeléssel a kormánynak, hogy az önkormányzathoz kevésbé kötődő értelmiségi rétegnek juttassa a megyei hivatalokat, akik viszont többnyire csak fizetésükből éltek.¹⁰⁴ Az intézkedés nem aratott nagy sikert, mert ezúttal is igen alacsony összegeket állapítottak meg.¹⁰⁵ A korábbi fizetési rendszer szerint a főispán évi 1500 Ft-ot, egy írnok 80 Ft-ot kapott. Az emelés után az előbbi 2000 Ft volt, az utóbbi 160 Ft. Az írnok ugyan 100 százalékos emelésben részesült, a főispán csak 30 százalékosban, de nem kétséges, hogy ez a rendszerint nem fizetésből élő főispánokat nem érintette súlyosan, ellentétben az írnokokkal, akik általában népes családokat tartottak el évi 160 Ft-ból.¹⁰⁶ A fizetéseket nem differenciálták aszerint, hogy kisebb vagy nagyobb volt a törvényhatóság területe, de a munka arányában több tisztviselőt alkalmazhattak. Mint később kiderült, igen lényeges pontja volt a kormány rendeletének, amely a számos visszaélés miatt a természetbeni juttatások közül megszüntette az ingyenuvart. A rendelet kihirdetése után számos kifogás érkezett a megyéktől a minisztériumhoz. Ezek közül néhány: az eltörölt ingyenuvarért kárpótlásul fizetésbeli pótlékot kértek; célszerűnek látták volna egyes eleve elhanyagolt kategóriák fizetésének magasabbra emelését; párhuzamot vontak és kifogásokat emeltek egyes kategóriák természetbeni juttatásai között; felpanaszolták a rendelet végrehajtásának egyedi eseteit stb.¹⁰⁷ A rendelet ténylegesen meglévő következetlenségei mellett a kritikát valószínűleg az is előidézte, hogy a megyei nemesi hivatalnokok nem akarták helyüket új embereknek átengedni.

A minisztérium előbb a rendelet értelmében igyekezett választ adni a beérkezett kifogásokra, majd — mivel átfogó környezettanulmányokra és minden törvényhatóságot egyformán kielégítő megoldásra nem volt idő — a miniszter kénytelen volt a korábbi rendeletet megsemmisíteni, s újat kiadni. A kudarcot azonban nem szívesen ismerte el Szemere, s csak rendeletkiegészítésnek titulálta az újat (június 18.).¹⁰⁸

adminisztrátorok között volt többek között Andrassy József (Esztergom, márc. 23.), Bene József (Csongrád, márc. 24.), Majláth György (Hont, ápr. 10.), Szerdahelyi Pál (Szatmár, ápr. 8.): *Bm, Elnöki* I. csomó 1848.

¹⁰⁴ *Bm, Elnöki* 1849:19. eln. sz. máj. 12.; *Közlöny*, 1849. máj. 16.

¹⁰⁵ Az intézkedést a *Március Tizenötödike*, 1849. jún. 27. antidemokratikusnak nevezte, tekintettel például az esküdtek rendkívül alacsony fizetésére (évi 250 Ft).

¹⁰⁶ A korábbi fizetések kimutatása: *Kormányzó, Elnöki* 1849:4345. k. eln. sz.

¹⁰⁷ Lásd: *Bm, Közig.* 1849:10. kfő.

¹⁰⁸ *Közlöny*, 1849. jún. 21. Szemere jún. 18-i rendelete. A városi törvényhatóságokban tudunk a tisztviselők napidijának szabályozásáról 1849-ben pl. Pest városából, aminek minisztériumi elbírálása elé a Kecskemétre való költözés górdított akadályokat. *OSzK Kacs Kovics* fol. 73.

A Függetlenségi Nyilatkozat új helyzetet teremtett az egész államéletben, olyannyira, hogy új alkotmány készítése vetődött fel. Az alkotmány újjáalkotásáig minden egyéb kodifikáló munkának is le kellett volna állni, ha egyébként is nem szüneteltek volna a harcok miatt. Ha elkészül, ez az új alkotmány sem kerülte volna el az ideiglenességet, hiszen — jól tudjuk — az egyik alapvető kérdés, az államforma kérdése nyitva maradt. Az alkotmány elkészítésére Csengery Antal, Kemény Zsigmond és Kúthy Lajos kapott megbízást. Utasításuk a közigazgatási reformmunkálatok belügyi tervének lényeges részeire világít rá: „... Különösen sietős az ország felosztása. Előttünk van Erdély, a határszélek, az apró megyék, a kerületek, a városok — mind ez meggátolja az uniformitást. Erre talán hamar rá kerül a sor, és együtt a községi rendezésre... Ha kell, tájékoztatás végett a földterületen (nem papíron), különbözőféle vidékbeliekből bizottmányt lehetne alakítani, vagy pedig több megyék egyéneitől különböző vidéken, megállapítandó elvek nyomán tervet kérni, mik azért lennének hasznosak, mert tájösmereten alapulnak azon vidékre nézve...”¹⁰⁹ Több adat — sajnos — nem ismeretes az új alkotmányi munkálatokról. A tervezett mű „színezetére”, tendenciájára következtethetünk abból, hogy Szemere a békepártiak közül válogatta a kodifikátorokat. Keményék valószínűleg legelőször a külföldi alkotmányokat tanulmányozták át, legalábbis erre utal az, hogy egyéb törvényekhez is készen állt náluk a szakvélemény a külföldi anyagból. Így például kivonatolták Szemerének a francia, belga alkotmányt a zsidó „jogegyenlítési” és a nemzetiségi törvényhez.¹¹⁰ Nem valószínű, hogy ennél a munkafázisnál tovább jutottak volna.

A közigazgatásra vonatkozó intézkedések között említjük meg a két „ikerfőváros” 1849-es egyesítési tervét. Noha Szemere a korábbi években is foglalkozott a főváros gondjaival,¹¹¹ az egyesítés gondolata nem nála merült fel először. Az 1847—1848-as országgyűlésben Pest és Buda egyesítését 1848. április 7-én Házmán Ferenc budai követ — később belügyminisztériumi tisztviselő — sugallotta, amely „a testvériség uralkodó eszméjéből eredett... Ezen egyesülés legüdvesebb befolyást gyakorolna a vélemények kiegyenlítésére, s nagyszerű emléke lenne a közelebbi napoknak.” A pesti követ, Károlyi István — a Pesti Hírlap tudósítója szerint — úgy tett, mint aki erről soha nem hallott; kifejezte sajnálkozását, hogy a téma a két város előzetes tárgyalása nélkül került, „elhamarkodottan” az országgyűlés elé. Az országgyűlés a kérelmet a minisztérium elé utasította.¹¹²

¹⁰⁹ *Bm, Elnöki* 1849:163. eln. sz. jún. 10.

¹¹⁰ A zsidó „jogegyenlítési” törvényjavaslat indoklásához Kúthy Lajos, Kemény Zsigmond, esetleg Csengery Antal jegyzetei: *Bm, Szemere miniszteri* 16/m. sz. Az indokolás maga egyébként a debreceni (!) iratok között található: *Bm, Debreceni iratok* iktatatlank, 44/m. sz.

¹¹¹ *Szemere 1845*. II. kötetének függelékeként jelent meg a korábban is kiadott „Pest jövődjéről szépitési tekintetben” c. munkája. A külföldi példák alapján elsősorban Pest városrendezését, tisztaságának növelését tűzte ki célul. 1848-ban is első teendői közé tartozott, hogy a rendőrség figyelmét felhívja — többek között — Budapest egészségi és rendészeti viszonyaira. *Bm, Alt. iratok* Vegyes, iktatatlan, 1848. máj. 17.

¹¹² *PH*, 1848. ápr. 20.

Szemere 1849. június 24-i rendeletében, amellyel elrendelte a két főváros és Óbuda egyesülését, az egységre és összehangzásra hivatkozott, amelynek át kell hatni az új magyar közigazgatást. A célszerűbb területi beosztás majdani intézkedéseivel magyarázta az összevonások szükségét, amelyet a főváros esetében indokolt a már elkészült összekötő kapocs, a Lánchíd, valamint megkövetelt az igazságtalan háborúban szenvedő ország érdeke. A törvényhatóságok a rendelet vétele után három napon belül 7-7 tagú választmányt voltak kötelesek kiküldeni, amely választmány egy, a miniszter által kinevezendő elnök — Nyáry Pál Pest megyei alispán — vezetésével az érdekek összeegyeztetéséről, a közös tisztikarról 12 napon belül előterjesztést volt köteles a miniszterhez beadni. A rendelet egyúttal értesített arról, hogy mivel Óbuda és Buda határa annyira beépült, Óbuda Buda területébe kebeleztek be.¹¹³ Noha történtek tárgyalások, készültek tervek az egyesülés végrehajtásáról, ez gyakorlatilag nem ment végbe a kormány július 9-i Pestről való eltávozása miatt; a városi tanácsülési jegyzőkönyvek szerint a két főváros nem is foglalkozott Szemere egyesítési rendeletével.¹¹⁴

3. RENDŐRSÉG. ORSZÁGOS RENDŐRI ÉS POSTAOSZTÁLY¹¹⁵

A municipális rendőrség átszervezése, az országos rendőrség létrehozása a közigazgatási reformnak csak kis, de igen fontos része volt. Jelentőségét fokozták a forradalmi viszonyok. A tömeggyűlések, tüntetések idején biztosítani kellett az országgyűlés, a közigazgatási apparátus nyugalmát, meg kellett védeni az új minisztérium tekintélyét és nem utolsósorban a tulajdon szentségét a földfogláló parasztoktól, a „communisticus” tanokat hirdető merész agitátoroktól. A minisztérium a kezdeti időszakban rögtön — és később is — felhasználta a nemzetőrséget rendészeti feladatok ellátására, sőt több esetben katonaságot is igénybe kellett vennie.¹¹⁶

1848 előtt országos rendőrség — hacsak a bécsi titkosrendőrség ide küldött embereit nem tekintjük annak — nem volt; a helyi hatóságok pedig a megyei, városi szervezeti keretekben, kezdetleges módon, szakigazgatási jelleg nélkül tevékenykedtek. Kormányhatósági szinten a helytartótanács volt a magyar rendőri ügyek

¹¹³ *Közlöny*, 1849. jún. 27.

¹¹⁴ *MOL Filmtár* Pest és Buda város tanácsülési jegyzőkönyvei, 1849. jún. 25.—júl. 9. *Horváth Mihály 1871—1872*. III. 122. szerint az egyesülés végbement, de ez nyilvánvalóan csak a rendeletre értendő.

¹¹⁵ E témáról lásd: *Fábiánné 1974*.

¹¹⁶ A katonaság költségei komoly kiadásokat jelentettek, ezért 1848. máj. 20-a után ezt a „vétkes” személyeknek, városoknak, megyéknek kellett kiegyenlíteni. *PH*, 1848. máj. 27. Belügyminiszteri rendelet.

legfőbb hazai irányítója. E feladatát a törvényhatósági szervek igénybevételével látta el.¹¹⁷

A korabeli gyakorlat és idevágó államigazgatási elméleti munkák a rendőrség feladatait sokkal tágabban értelmezték a mainál. Karvasy Ágoston, a F. List és A. Smith rendszerének alapján álló magyar közigazdász jellemzően mutatja be az erről vallott felfogást:¹¹⁸ a rendőrség feladata a „közbátorság” (állambiztonság) és a „személyes bátorság” védelme. Az államot és polgárait egyrészt az emberek, másrészt a természeti elemek veszélyeztetik. Az emberek ártó cselekedetei részben „gonosz” szándékból, azaz „felforgatás”, forradalom szervezése vagy lopás, rablás stb., részben vigyázatlanságból fakadhatnak, például balesetek. A policia rendeltetése, hogy ezeket a veszélyeket és háborításokat elhárítsa, következményeit megszüntesse vagy enyhítse, s mindezzel egyidejűleg igyekezzék elejét venni ezeknek a zavaroknak, például a magasabb műveltség terjesztésével, az elesettek — például a siketnémák és a szegények — felkarolásával.

A rendőrség működési szférái:

1. Mivel a népesség számának, állapotának alakulása befolyással van a közállapotokra, van úgynevezett *népességi policia*, azaz vannak olyan elvek, amelyek alapján a rendőrség foglalkozik a népszaporulattal, ennek egészségi és anyagi feltételeivel, a demográfiai mozgás szabályozásával (például népességcsökkenés esetén szorgalmazza a bevándorlást, túlnépesedés esetén megnehezíti a házasodást, előmozdítja a kivándorlást). A népességi policia fontos gyakorlati eszköze az összeírások készítése.

2. *A nép műveltségének előmozdítása.* Vannak oktató, erkölcsre nevelő intézetek és egyéb olyan helyek és alkalmak, ahol a közgondolkodásra, közerkölcsre hatni lehet (multságok, színházak). Itt a rendőrségnek a bűnt megelőző feladata kerül előtérbe. Célja valláserkölcsi alapon álló, az államot tisztelő, „kilengésektől” tartózkodó polgárok nevelése az élet minden területén és minden életkorban.

3. A „*szegényi policia*” egyrészt gyámolítja a már meglévő szegényeket, másrészt igyekszik elejét venni az elszegényedésnek. Mi lehet az elszegényedés oka? Korhelység, balesetek, munkaképtelenség stb. És az elhárítás módja? Takarékpénztárak, biztosító intézetek, zálogházak, szegényházak stb.

4. *A közbátorság védelme* csoportosulás, forradalom esetén, illetve ennek megelőzése. A sajtó figyelése.

¹¹⁷ A helytartótanács rendőri feladataira a rendőri osztály ügykörének tárgyalásánál utalunk. Igen érdekes az a II. József korabeli, 1787—1788-as adat, amely egy költségvetési mérlegben szerepel. Eszerint a magyar kincstári jövedelmekből évente több ezer forintot fordítottak a *magyar rendőri igazgatóság* személyzetének fizetésére. *Magyar kamara, Számvevőség. Nettozentralbilanz über das Hung. Kammerale für das Militairjahr 1787. Ausgabe, 1. Auf Besoldungen. . . der Hung. Polizeidirektion: praelimináris összeg 4940 Ft + előző évi maradvány. 1788-ban: 5890 Ft + előző évi maradvány. 1848. júl. 3-án a bécsi Finanzminister havi 400 Ft díj megadását rendelte el Hollósy József director-fiscalisnak, miután a magyarországi rendőrhivatal megszűnt, s ő nyilván elvesztette állását. *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 13. cs. Nevezett nem szerepel a tisztí névtárban mint kincstári ügyész, elképzelhető, hogy a titkosrendőrséghez tartozott.*

¹¹⁸ *Karvasy 1866. 5.; Karvasy 1843—1844. I. 87—163.*

5. *A személyes bátorság védelme* (gyilkossági ügyek; öngyilkosság; balesetek; tartalékelem felhalmozása az éhínség megakadályozására, a termékek árának ellenőrzése stb.).

6. *Az orvosi policia*, azaz az egészségügyi hálózat hártja el a betegség okait, látja el a betegeket. Az eszközök: prophylacticus intézetek, kórházak, tébolydák, gyógyvizek felhasználása stb.

7. *A vagyombátorság védelme* nemcsak a tolvajok elfogását jelenti, hanem a tűz, dögvész, sáskajárás stb. kárának megtérítését is.

E felfogás érvényesülését 1848-ban az osztály ügyköre, közvetlenül az iratok irattári kútfőinek címe mutatja. E kútfőket bemutató alábbi felsorolásunkban megjelöljük azt a helytartótanácsi osztályt is, amelytől az ügykört a belügyi rendőri osztály örökölte. Talán ez az osztály az, amely a legtöbb kormányzékai osztálytól vett át feladatokat. Egyébként általában egy-egy helytartótanácsi osztály örökébe lépett egy-egy minisztériumi.¹¹⁹

Belügyminisztérium

Polgári és büntető rendőrség,
közcsend és béke állapota

A fenti két tárgykör tartalmilag nem felel meg egymásnak,
tekintettel a forradalmi változásokra

Nyomdák és hírlapok

Színházak, mutatóványok

Termés- és inségügy, piaci árszabályozás

Útlevel-ügyek

Pesti dologház

Lelencházak

Váci tébolyda

Váci süketnéma intézet

Pesti vakok intézete

Helytartótanács

Közigazgatás I. szak. Közbátorságot
tárgyázó dolgok

Könyvvizsgálati osztály. Az ország minden könyvnyomdájában nyomtatott könyvek jegyzéke és a helytartótanácsnak felküldött példányok. Könyvnyomó intézetek felállítása

Városrendőrségi osztály

Színházi tárgyak

Közrendőrség. Mindennemű természetmennyek termési jegyzékei. A gabona és élelmiszerek árszabálya, jegyzékei. Húsra való felügyelés

Közrendőrség. Passualium

Közrendőrségi

Közigazgatási II. szak

Világi alapítványi osztály

Órült házak felállítása

Világi alapítványi osztály

Világi alapítványi osztály

¹¹⁹ A helytartótanács ügybeosztásáról készült kimutatás alapján lásd: *Bm, Szemere miniszteri I. A Bm. rendőri osztály kútfőire* lásd: *Fábiánné 1969.* vonatkozó részét!

*Belügyminisztérium**Helytartótanács*

Kórházak, árva- és szegényházak	Világi alapítványi osztály. A bécsi kórházban gyógyított betegekért járó tartási költségek. Árva-intézetek felállítása
Felebaráti segélyek	Közrendőrségi osztály
Közlöny	—
Nemzetőrség	—
Városokban engedélyezett kávémérési, szatócsi és egyéb jogok	Városi osztály
Kóborok, szökevények, csavargók körözése	Közrendőrségi. Csavargók jegyzékei. Cigányok. Közigazgatási II. szak. Szökevény rabok köröztetése
Biztosító intézetek	?
Mértékek	Közrendőrségi
Zsidóügyek	Zsidósági osztály
Elvesztett jószágok	Közigazgatási II.
Statisztikai hivatal	—
Talált holttestek, öngyilkosságok	Közrendőrségi
A király magyarországi tartózkodása	?
Társulatok	?
Véletlen események, rendkívüli tünemények	Közrendőrségi
Városrendőrségi ügyek	Városi, Városrendőrségi

A *rendőri szervezetről*, amely fenti feladatokat teljesíti, 1848—1849-ből két *tervezet* is fennmaradt. Az egyik a Szemere Bertalan által vezetett belügyi osztályé, a másik a rendőri ügyeket 1848 végétől a Függetlenségi Nyilatkozat kikiáltásáig irányító csoporté, Madarász László és baloldali radikális társaié.¹²⁰ Mindkét tervre jellemző az, hogy a törvényhatóságok rendfenntartó szerepét nem kívánta korlátok közé szorítani. Az erősebb központi vezetés, a határozott fellépés a nyomozás és bűnmegelőzés során Madarászné tervében található meg. Szemeréék terve elsősorban a „szemeskedésre, a kormány mindentudóságára” alapít. A tervezetek megvalósításáról, illetve az ezeknek megfelelő intézkedésekről csak részben lehetett szó, s mindenképpen a meglévő helyzethez és körülményekhez kellett igazodni.¹²¹

¹²⁰ Szemere 1848. ápr. 30-án kérte a rendőri osztálytól a terv készítését. *1848/49-i Mm*, Vegyes Bm. (A terv félbeszakadt fogalmazvány formájában maradt ránk a rendőri költségvetés terve mellett.) A másik tervezetet Zerffy Gusztáv írta alá, kelte 1848. dec. 1. Feltehető, hogy ő Madarász kérésére állította össze. *ORPO Iratok*.

¹²¹ Részletesen lásd: *Fábiáné 1974. 92—94.*

A rendőri ügyekkel kapcsolatban 1848-ban felmerült a külön minisztérium gondolata, hasonlóan az egészségügyhöz,¹²² ez azonban az elképzelés stádiumán nem jutott túl. Rendőrminisztérium elnevezéssel gyakran illették viszont Madarászék országos rendőri és postaosztályát, nemcsak a közvéleményben, hanem hivatalosan is. Ennek az volt az oka, hogy a Madarász-féle rendőrség határozott politikai fellépése, kiterjedt szervezete önálló minisztériumi szerepet kölcsönzött az osztálynak. Ők maguk egyébként foglalkoztak — tervük szerint — rendőrminisztérium felállításával.

A belügyi rendőri osztálynak 1848-ban *Zoltán János* lett a felelős államtitkára, aki a minisztérium egész 1848—49-es korszakában irányította a rendőri ügyeket. Az ő irányítása alatt vezette az osztályt július 20-ig *Perczel Mór* tanácsos. A beosztottak: Hajnik Pál, Jászay Antal, Farkas János, Pászthory József, Bulyovszky Gyula és Faragó József.

Az osztály 1848. április 30-án kapott először miniszteri utasítást. Előírta a miniszter a rendőrség országos szervezetére vonatkozó — már említett — terv készítését, a főváros rendjének, egészségi viszonyainak, a vetéseknek és a mértékeknek az ellenőrzését. Budapestről május 7-én külön értekezletet tartottak, mivel a főváros kiemelt szerepet játszott a belügyminiszter elképzeléseiben.¹²³

Május 17-én hevenyészett ügyviteli utasítás is született. Szemere elfoglaltsága miatt nem tudott tanácsüléseket tartani, de utasította a rendőri és a közigazgatási osztályokat, hogy ők együttesen naponta ülésezzenek a fontosabb ügyekben. Ezekben az ülésekben Zoltán államtitkár is részt vett. A miniszter a saját maga által elintéztet ügyeket is leküldte a két osztály ülésére, tudomásulvétel végett. Az ügyeknek 24—48 órán belül kellett elintéződniük; erre az államtitkár felügyelt.

A kezdeti időkben a rendőrség feladata elsősorban a forradalmi Pest szemmel tartása volt. Ezt bizonyítja a *budapesti alosztály* júniusi megalakítása, a rendőrség feladatainak körvonalazása. Mindez közvetlen következménye az 1848—1849-es minisztérium és a pesti nép feszültséggel terhes addigi viszonyának. Az alosztály létrehozását politikai indokok sürgették, az alosztályt tehát méltán nevezhetjük a minisztérium érdekeiért küzdő politikai rendőrségnek.

Már ezelőtt is történtek intézkedések Pest népének figyelésére, ellenőrzésére. A város kapitányának naponként — sürgős esetekben soron kívül — kellett jelentéseket küldeni a város hangulatáról és eseményeiről. A pesti nép által rendezett tüntetésekre válaszul a belügyminiszter április 20-án elrendelte, hogy a népgyűléseket 24 órával előbb be kell jelenteni. Rendbontás esetén fegyveresen oszlatták fel a tömeget. A népgyűléseket a Belügyminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium közösen felügyelte.¹²⁴ Külön rendeletet kapott Pest és Buda

¹²² Pl. a *Radicallap* 1848. jún. 15-én, Rendőrségi ügy c. vezércikkében követelte, és pedig Nyáry Pállal az élen.

¹²³ 1848/49-i *Mm, Vegyes Bm.; Bm, Ált. iratok* vegyes, iktatatlan, máj. 17.

¹²⁴ *Budapest Főváros Ita, Rendőri iratok* 1848:92. sz. 1848. ápr. 28. A belügyminiszter a polgármesterhez. *Pap* I. 57—59.

polgármestere az „éjjeli csoportozások fékezése” ügyében.¹²⁵ Szemere ugyanakkor többször intette a főváros polgármestereit, hogy „ne ingereljék” a mesterlegényeket, ne tegyék őket az utcára; ne részesítsék előnyben a külföldről érkezett iparosokat, az ilyeneket inkább küldjék vissza a határon túlra.¹²⁶

A „közvetlen rendelési viszony” azonban, amely a Belügyminisztérium rendőri osztálya és a helybeli kapitányság között fennállt, illetve amelyet a minisztérium fenntartani igyekezett, nem bizonyult elegendőnek; ezért kerülhetett sor egy külön pesti rendőri miniszteri osztály szervezésére. A rendelet a statáriális intézkedés másnapján, június 13-án kelt. Eszerint a közrend érdekében a minisztérium segítséget kíván nyújtani a városi hatóságnak, s ennek érdekében a minisztériumi rendőri osztálynak alárendelt állandó hivatalt állít fel Pesten. Ennek az alosztálynak mindkét fővárosra, Budára és Pestre kiterjedt az illetékessége. A rendelet hangsúlyozta, hogy „a két városi hatóságnak köteleességét sem felelősségét ez nem fogja kevesbiteni. A rendőrség rendszerinti kezelése nála megmarad. E hivatal, mint az országos kormány közvetlen képviselője, utasítólag, vezérlőleg munkálkodik, és csak sürgős és rendkívüli esetekben avatkozik be közvetlenül.” Az alosztály tagjai részben minisztériumi hivatalnokok, részben városi polgárok voltak: Hajnik Pál tanácsos, Nagy Gusztáv és Degré Alajos titkár, valamint a két polgármester és 2-2 polgár. Az irodában több írnok dolgozott, a kerületekbe pedig rendőrfelügyelőket rendeltek ki.¹²⁷ Az alosztályt különféleképpen nevezték: pestbudai rendőri bizottmány, miniszteri rendőrbizottmány, miniszteri bizottmány, országos rendőri osztály budapesti hivatala.

1848. júniusig az „országos rendőrség” teljesen összeforrott, egyet jelentett a minisztériumi rendőri osztállyal; a későbbi (1849) országos szervezet kiépítése itt, a budapesti alosztállyal indult meg.

Pest és Buda, de elsősorban Pest az alosztályban önkormányzatuk sérelmét látták.¹²⁸ A pestiek már a rendelet megjelenése napján felszólaltak az „országos rendőrség” ellen, noha például Gräfl főbíró nem tartotta azt sérelmesnek. A pesti városi potentátok két pártra szakadtak ugyan, de a közgyűlésen az ellenzéki vélemény győzött: egy választmányt hoztak létre, amelynek az volt a feladata, hogy megvizsgálja: ellentétes-e, s ha igen, mennyiben Pest municipális jogaival a minisztériumnak az országos rendőrségről, illetve a budapesti alosztályról hozott intézkedése. A választmány első vizsgálata szerint nem ellentétes, de ezt a közgyűlés el nem fogadva, új vizsgálatról határozott. A miniszteri rendelet újabb tanulmányozása után a választmány elutasító határozatot hozott a rendelet ellen, s ezt

¹²⁵ Bm. *Ált. iratok* 1848:1135. bm. sz. máj. 13. A nevezetes Lederer-macskazene kivizsgálására kiküldött bizottság elnöke Zoltán államtitkár volt. Uo. 1848:1536. bm. sz. és PH, 1848. máj. 13.

¹²⁶ Bm. *Ált. iratok* 1848:1126. bm. sz. máj. 13., 1848:2318. bm. sz. máj. 25., 1848:3436. bm. sz. jún. 10. Megjegyezzük, hogy a statáriumot Pesten jún. 12-én hirdette ki a minisztérium: *Közlöny*, 1848. jún. 16.

¹²⁷ Bm. *Elnöki* 1848:338. eln. sz. jún. 13. A városi polgárok a tehetősek közül kerültek ki: Pl. Aul József iparos, pesti képviselő-testületi tag; Burgmann Károly nagykereskedő, bankár stb. *Wildner* 76. Nagy Gusztáv és Degré Alajos márciusi ifjak kinevezését örömmel üdvözölte a *Március Tizenötödike*, 1848. jún. 15.

¹²⁸ Pestnek pl. már 1848. ápr. óta voltak rendőrügyelői a városban. lásd: *Janotyckh 1851a* I. 77. sz.

eljuttatták a Belügyminisztériumnak. A belügyminiszter válaszában továbbra is fenntartotta a pesti rendőri hivatal létrehozásának szükségességét, lényegében ugyanazokat az érveket sorakoztatva fel, mint a rendelet indokoló részében. Ragaszkodott hozzá, hogy semmisítsék meg a pesti elutasító határozatot; azt a városi hivatalnokot pedig, aki nem támogatná a rendőri hivatalt, fel kell függeszteni állásából.¹²⁹ A közgyűlés augusztus 3-i ülésén ebbe látszólag beleavatkozott a város hatáskörébe tartozó ügyekbe. A belügyminiszter ezt a városi rendeletet megsemmisítette arra való hivatkozással, hogy a rendőrség országos, s az országos érdekeket szem előtt tartva kölcsönösség alapján intézkedik.¹³⁰

A tervezett 1848—1849-es minisztériumi költségvetésben a *rendőri költségek* külön tételt képeztek. A budapesti hivatal személyi és dologi kiadásai az összes fővárosi és országos költséggel együtt 30 000 Ft-ot tettek ki; ez az egész minisztériumi összegnek (822 000 Ft) alig 4 százalékát jelentette. Meg kell azonban jegyezni, hogy Szemere a Perczel által készített költségvetési javaslatot a budapesti hivatal vonatkozásában így is erősen megemelte: havi 900 Ft helyett 1283 Ft-ot kért a Pénzügyminisztériumtól. Perczel sem volt pedig óvatos a becslésekben. Összesen 4 írnnokkal, 12 segéddel és 4 biztossal számolt. Magának bérkocsira csak egy hónapban 200 Ft-ot kért, „rendkívüli”, pontosan körül nem határolt kiadásokra pedig havi 170 Ft-ot.¹³¹

Az új *pesti rendőrségnek* hamarosan sok *feladatot* adott az országgyűlés. A tanácskozások alatti napokban az országgyűlés termein és udvarán kívül, ahol a Ház maga intézkedett, a városi hatóság kikapcsolásával, egész Budapesten felügyelt a budapesti hivatal. Munkájában segítettek a városi biztosok és ifjak — utóbbiak a mesterlegények közül is kikerültek —, akik vitték a jelentéseket a város minden pontjáról. Maga a minisztériumi osztály naponta egyszer, reggel vagy este jelentett a miniszternek. Az alsó- és felsőház őrségét 50-50 nemzetőr látta el. Az országgyűlés megnyitásakor szintén a minisztériumi osztály pesti rendőrsége felelt a biztonságért. A budapesti hivatalban állandó ügyeletet tartottak. Szemere július 1-én utasított a megjelent nyomdai termékek átvizsgálására.¹³² A minisztérium sem engedhette meg a sajtószabadság címén, hogy a cenzúra nélkül megjelenő újságokban, röpiratokban stb. saját létének, intézkedéseinek, a magántulajdonnak a kritikáját jelentessék meg. Cenzúra volt ez is, csak „megfordított cenzúra”!¹³³ (Az ellenőrzésről a rendőri osztályban ma is meglevő számos nyomdai termék tanúskodik.)

¹²⁹ Wildner I. 98—100.; *Budapest Főváros Ita, Rendőri iratok* 1848:128. sz.; *Janotyckh 1851a* II. 563. sz.

¹³⁰ *Janotyckh 1851a* II. 585. sz.; *Közlöny*, 1848. aug. 25.

¹³¹ *Bm, Elnöki* 1848:447., 325. eln. sz.; *1848/49-i Mm, Vegyes Bm*.

¹³² *Bm, Elnöki* 1848:325., 479. eln. sz. jún. 12., júl. 1.

¹³³ Br. Jósika Samu erdélyi kancellár kifejezése gr. Teleki József erdélyi főkormányzóhoz írott levelében. Bécs, 1848. márc. 26. *Bözödi* 2. sz. 29.

Amikor július 20-án Perczel Mór az olasz ügy képviselőházi vitája során minisztériumi tisztségéről lemondott, a belügyminiszter a budapesti alosztály ideiglenes vezetésével Hajnik Pál tanácsost bízta meg. A minisztériumi rendőri osztály főnökségéről ekkor nem esett külön szó (augusztus 18.).¹³⁴ Szeptember 6-án, közvetlenül a szeptemberi fordulat előtt nevezték ki véglegesen az „országos rendőri osztály” élére Hajnik Pált.¹³⁵ A miniszter felkérte a törvényhatóságokat is az új rendőrigazgatóval való együttműködésre, de ez inkább csak óhaj formájában hangozhatott el, mivel a rendőrségnek vidéken saját emberei nem voltak. A vidéki rendőrségi ügyekről a Belügyminisztérium csak annyit tudott, amennyi a jelentésekbe bekerült. 1848-ban — ismereteink szerint — többet nem is ért el a kormány az országos rendőrség kérdésében.

Szemere továbbra is foglalkozott a budapesti rendőrség átszervezésével; augusztus 30-án új rendeletet intézett e tárgyban Hajnikhoz. Új kerületi beosztást kívánt, amelyben a lakosságból választott biztosok, valamint ezeket ellenőrző miniszteri biztosok végeztek volna felügyelői munkát. A városi biztosok nem ismerték volna az őket ellenőrzőket.¹³⁶ Az új utasítás arra utal, hogy korábban nem sok sikerrel jártak a felügyelői hálózat kiépítésében.

A *minisztérium lemondása után* Zoltán és Hajnik irányították a rendőri ügyeket. Év végén Kemény Dénes többször helyettesítette Zoltánt. A rendőrség lemondott szervezési, országot átfogó terveiről, s elsősorban a főváros rendjének fenntartására igyekezett. Tevékenysége a következő feladatokra irányult leginkább: az idegenek szemmel tartása, útlevelelrendeletek szerkesztése; a nyomdai termékek, különösen a falragaszok szigorú ellenőrzése; a postavonalak biztosítása. A rendőri osztály kevesebb személyzettel látta el feladatait, s ezek a hivatalnokok sem tartották meg a munkahelyi fegyelmet.¹³⁷

A Honvédelmi Bizottmány 1848. novemberi kormányalakítási kísérlete a rendőrség esetében valóban változáshoz vezetett. *Madarász László* bizottmányi tag kapott megbízást a rendőri, postai és az ezzel kapcsolatos közlekedési tárgyak kézbevitelére. A Belügyminisztériumtól a rendőri, a kereskedelmi minisztériumtól a postai ügyeket elvonták, de nem az osztályok addigi személyzetével. Amint említettük, egyes elképzelések ellenére sem létesült rendőri minisztérium, hanem a rendőrség Madarász vezetésével lényegében a Honvédelmi Bizottmány közvetlen alárendelt szerveként működött 1849 áprilisáig.

Farkas János „országos rendőri tanácsnok” december 10-i kelettel a következő felszólítást kapta Madarász Lászlótól, az OHB tagjától: „Miatán az OHB az

¹³⁴ A lemondólevél: *Bm, Rendőri* 1848:751. b. eln. sz.; Hajnik kinevezése: *Bm, Elnöki* 1848:751. sz.

¹³⁵ *Bm, Elnöki* 1848:838. eln. sz.

¹³⁶ Uo. 1848:806. eln. sz.

¹³⁷ Idegenek bejelentkezési kötelezettsége a pesti alosztálynál, jún. 12-i miniszteri rendelet: *Janotyckh 1851a* I. 276. sz. OHB-rendelet az útlevelekről, okt. 24.: uo. III. 896. sz. A Komárom és Baja közötti közlekedés helyreállítása az OHB megbízásából, okt. 20.: *OHB* 1848:957. sz. Postabontó biztosok kijelölése, nov.: *Bm, Ált. iratok* vegyes, iktatatlan. Röplapok figyelemmel kísérése, 1848. nov.: *Janotyckh 1851a* III. 960., 1146. sz.

Országos Rendőrséget a Belügyminisztériumtól elválasztván, az saját lakába Pestre a Szabadsajtó utcai Horváth ház első emeletébe tétetett át: Tanácsos úr ezennel azon intézkedések megtételére utasítottatik, hogy a Rendőri egész osztály minden irományokkal együtt december 11-én az említett épületbe tétessék át.” A rendőri osztály iratai az 1848-as kútfőkben valóban csak a december 10-e körüli időig található meg. Kemény államtitkár december 15-i levelében arról tudósítja az OHB-t, hogy a rendőri osztály már elköltözött Pestre.¹³⁸

A postai osztályt november végén választották le a kereskedelmi minisztériumról, de korábbi személyzete nélkül. A postai ügyek amúgy is teljes újjászervezésre vártak a minisztérium működésének kezdete óta, s Madarász nem kívánt régiakat alkalmazni. Az újonnan szervezett számvevőséget, segédhivatalokat saját embereivel kívánta betölteni.¹³⁹ Madarász a kezdeti hetekben a volt országos rendőrigazgató Hajnik Pált is alkalmazta osztályigazgatói minőségben,¹⁴⁰ aki 1849 elején viszont leszakadt a rendőri osztálytól. Madarász László személyében radikális politikus került a rendőrség élére. Mivel általában nem volt népszerű sem az országgyűlésen, sem a közvélemény előtt, a rendőrség intézkedéseinek visszhangja eléggé vegyes volt.

Az új osztály elnevezése országos rendőri és postaosztály lett. A rendőri személyzet nagyjából december 20-a körül összeverbuválódott, noha a tervezetthez képest sokkal kevesebb személyből állt. Ez a törzsgárda azonban végig megmaradt. A belügytől vettek át tisztviselőket, továbbá igen sok „újonc”, főleg jogász-ügyvéd fiatalember került az osztályhoz. Közülük sokan alacsony beosztásban végezték munkájukat mint írnokok, alkalmi feladatokra kiküldött ügynevezett kebelbeli rendőri biztosok, ügyvivők. Madarásznak bőven volt arra embere, hogy ad hoc feladatokra valakit kiküldjön; ez biztosította a rendőrség feladatainak gyors végrehajtását, „jelenvalóságát” mindenütt. December 26-án 2 osztályigazgató, 4 tanácsos, 7 titkár, 4 fogalmazó, 4 segédfogalmazó, 1 iktató és segédje, 1 irattárnok és segédje, 1 kiadó és segédje, 1 pénztáros, 1 ellenőr, 14 írnok és sok napidíjas neve szerepel a Pénzügyminisztériumhoz a december 15-től számítandó fizetés utalványozása végett beterjesztett listán (összesen 43 fő és a napidíjasok). Egy be nem töltött államtitkári hely is szerepelt (személyi elképzelések nem ismertek) a jegyzék élén, ami később is üresen maradt.

Több név ismerős a belügyből; a kereskedelmi minisztériumból csak a segédhivataliak között találunk néhány személyt. Tehát a 2 osztályigazgató, Hajnik Pál és Horhy Mihály csak 1848-ban szerepelt, 1849-ben nem volt ilyen beosztású tisztviselő Madarász mellett. Tanácsosok voltak: Farkas János, Farkas Lajos, Pálffy Albert, Jászai Antal (csak 1848-ban), Mérey Mór (február 2-től). Titkárok:

¹³⁸ A mai V. ker. Kossuth L. u. 3. alá. *Bm. Ált iratok* vegyes, iktatatlan, dec. 10. Érdekes módon nem az államtitkárhoz, hanem a rendőri osztály egyik tanácsosához intézte Madarász a levelét, aki később jelentős szerephez jutott mellette. (Ez az irat egyébként nem tartozik ehhez az időben 1848. jún.-ig tartó iratsorozathoz.) *OHB* 1848:5719. sz.

¹³⁹ *FIKM Elnöki* 1848:347. m. sz. az OHB nov. 28-i 3972. sz. rendelete alapján.

¹⁴⁰ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, dec. 26. 538/RPK. sz.

Berky József, Thanhoffer (Honváry) Pál — mindkettő elnöki —, Ábrányi Emil, Nagy Gusztáv, Pompéry János, Nyiri Józsa, Raácz Károly (csak 1848-ban). Utóbbi volt az irodaigazgató és az államháton túlra szóló útlevelek kezelője. Fogalmazók: Nagy Péter, Bartal Károly (1848-ban), Gróffy Sándor, Kossuth Samu.¹⁴¹

A *postai részleget* Madarász László szintén nagy létszámúra tervezte, sőt 10 fővel meg is haladta a rendőri részleg személyzetét. Ahogyan azonban a tervezett rendőri 44 főből 34-38, a postaiból átlag 23 fő dolgozott ténylegesen. A legtöbb postai hivatalnok 1849 márciusában volt: 35 fő.

A postai osztályt 4 csoportra osztották: igazgatási vagy „administratív”, számvevői, postajárési és gazdasági. Miután a részlegek teendőiről nem maradtak fenn adatok, erre csak a korábbi gyakorlat és a szórványosan fennmaradt iratok alapján következtethetünk. Az igazgatási csoport tevékenysége nagyjából azonos volt a helytartótanácsi ügykörrel, a többi csoporté a kamaránál, illetve nagyobb részt a bécsi központi szerveknél intézett feladatok körével. Általánosságban megállapítható azonban, hogy az ORPO tevékenysége a forradalmi körülmények miatt alapjaiban tért el a korábbi gyakorlattól, és csak részben alkalmazhatták az elődök tapasztalatait. A postai osztály nem előrelátó terv, hanem a mindennapok követelményei szerint dolgozott. A személyzetet nem osztályigazgató vezette, mert ezt az állást az egész időszak alatt nem töltötték be. Rangidős tanácsnok Kovachich Kandid (Őszinte) volt, mellette másik tanácsnok Gömörly Andor; titkárok: Németh Dániel, Daróczy Elek, Kornis Károly; fogalmazók: Dálnoki Gábor, Gánóczy József, Horváth Imre.

A fentiek valamennyien az *igazgatási csoportban* dolgoztak. Ugyanide sorolták az irodát, amely különállóan dolgozott a rendőri irodától. A postai irodaigazgató Mérey Miklós (nem tévesztendő össze Mórral) mellett iktató és írnokok dolgoztak. Kiadó és irattárnok nem volt, mert ezt a két műveletet a rendőri iroda végezte el a postai osztály számára is.

A *számvevői csoportot* a terv szerint egy számvevői tanácsos vezette volna, de csak 1 bíráló számtiszt, 3-8 vizsgáló számtiszt, 5 írnok található az egész működés idején.

A *postajárési irodában* 2 postatiszt, 1-2 írnok dolgozott külön főnöki irányítás nélkül. Április végén csak 1 írnok teljesített itt szolgálatot, mivel a postavonalak szervezése amúgy is az igazgatási csoportnál bonyolódott.

A *gazdasági állt* legrosszabbul személyzet dolgában: vagy senki sem (január 23.), vagy 1-2 személy volt csak ide besorolva (március 10.). A tervezett létszám 1 főnök, 1 ellenőr, 1 székérmester, 1 szolgálta volt.¹⁴²

¹⁴¹ Uo.; *FIKM Elnöki* 1848:354. m. sz. dec. 12.; *Pm, Pénztári* 1849:916. pü. sz. jan. 23. 57/RPK sz.; *ORPO Iratok* 30. kfő, 168/a tétel, 437/RPK sz. febr. 16.; *Pm, Pénztári* 1849:2093. pü. sz. febr. 22. 396/RPK sz. Mérey Mór kinevezése; 1849:2924. pü. sz. márc. 13.; 1849:4225. pü. sz. ápr. 15.

¹⁴² Madarász dec. 23-án jelentette a postai osztály újjászervezését a Pénzügyminisztériumnak; fizetést dec. 15-től kért. Az akkori névsort nem sikerült fellelnünk. *Pm, Ső- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 1/m.sz. és *ORPO Iratok*. A létszámra: *Pm, Pénztári* 1849:916. pü. sz. jan. 23., 1828. pü. sz. febr. 16., 2779. pü. sz. márc. 10., 2924. pü. sz. márc. 13., 4225. pü. sz. ápr. 15., 4929. pü. sz. ápr. 30.

A honvédelmi bizottmányi rendőrségnek is a belügyihez hasonló *ügyköre* volt. Az élesedett politikai helyzet miatt azonban egyes feladatok helyett újak születtek, mások hangsúlyozottabban érvényesültek. Az általános közcsendre ügyelés az eddigieken kívül magában foglalta a debreceni költözködés ügyeit, a biztosok kiküldését is. Fokozottan ügyeltek az éberségre nemcsak a sajtótermékek, hanem a levelezés figyeltetésével. Ez utóbbi különösen népszerűtlenné tette az osztályt a közvélemény körében. Ellátták a Közlöny adminisztratív irányítását, ellenőrizték az utasforgalmat az útleveleken keresztül. Az idegenek bejelentkezési kötelezettsége ez időben is érvényben volt. A megszorodott lakosságú Debrecenben a városi hatóságoktól is átvettek bizonyos rendészeti feladatokat: ellenőrizték a piaci árakat, a dohánybevéltás, a bormérés stb. ügyeit.¹⁴³ Továbbra is ide tartoztak: hadifoglyok ügyei, körözések, ajándék vagy elkobzott fegyverek, amelyeket a hadügyminisztériumnak adtak át, egyes nemzetőrségi ügyek stb. A közlekedési tárgyak, szoros kapcsolatban a postajáratok állandó változtatásával aszerint, hogy az ellenség csapatai merre állomásoztak, szintén ide tartoztak. Nemcsak a merőben új teendőként jelentkező kormányhivatali költöztetést kellett megszervezniük, hanem — hasonlóan a későbbi idők partizánjaihoz — a meglévő kevés vasútvonal és az utak megromlását is. A debreceni költözés lebonyolítása ügyében sok kritika érte a rendőri osztályt is. Sietve hagyták el a fővárost, s emiatt nemcsak az útvelek kiadása körül keletkezett zűrzavar, hanem a rendőri iratok elszállításáról sem történt megfelelő intézkedés.¹⁴⁴

A bizottmányi rendőrségnek *külön pénztára* volt a biztosok kiküldetése, a képviselők napidíjai, valamint a postai költségek fedezésére. A képviselői díjak számontartása az országlati osztály feladata lett volna, de mivel Farkas János rendőri tanácsos volt a szállásmester — országlati hivatalnokok nemlétében —, célszerű volt a nyilvántartás és a kifizetések egy helyütt történő adminisztrálása. A rendőri osztály a pénzüsszegeket a Pénzügyminisztériumtól kapta, számadási kötelezettség mellett. Ezzel kapcsolatban Duschek azt a kívánságát is kifejezte, hogy ellenőrizni kívánja az egyéb postai intézkedéseket is. A pénztáros Horváth Zsigmond, ellenőre Herczeg Győző volt.¹⁴⁵

Madarász László — az őt a Zichy-ékszerék ürügyén ért támadások folytán — április 15-én lemondott tisztségéről, és a debreceni rendőri ügyek ideiglenes vitelét Farkas János tanácsosra, a Debrecen és Pest közöttieket Mérey Móra, a postaügyeket pedig Kovachich Kandid tanácsosra bízta. Közvetlen feljebbvalóul a

¹⁴³ Az idegenek bejelentkezéséről 1848. dec. 1-én Madarász új rendeletet adott ki: *Janotyckh 1851a* III. 1144. sz. Idegenekről összeállított lajstromok találhatóak a rendőri osztály iratai között, az I. csomóban. Rendelet az utazók ellenőrzéséről, dec. 2.: Uo. 1165. sz., Ideiglenes útlevél rendelet, dec. 22.: Uo. 1372. sz.; Röplapok, sajtótermékek ellenőrzéséről, dec. 2.: Uo. 1158—1160. sz. A Figyelmező c. reakciós lap betiltása: Uo. 1227—1229. sz.

¹⁴⁴ Erről részletesen szól: *Fabiánné 1974.* 99—100.

¹⁴⁵ A képviselői díjakról: Madarász a Pénzügyminisztériumhoz, 1849. jan. 27. *Pm, Pénztári* 1849:1080. pü. sz. 216/RPK sz. Duschek a postai ügyekről Madarászhoz: Uo. 1849:1663. pü. sz. febr. 12.

kormányzót jelölte meg.¹⁴⁶ A kormányzó a pesti rendőri ügyek és általában Pest irányítására külön kormánybiztost bízott meg április 25-én, Irányi Dániel személyében.¹⁴⁷ Pénztárnoka a Pesten tartózkodó Hajnik Pál lett, aki tudósításait Szemerének írta bizalmas tájékoztatásul. Az újjáalakuló minisztériumi rendszerben Szemere ismét fontos feladatot szánt neki: május 3-án kapta meg minisztériumi osztályvezetői kinevezését, majd május 9-én az országos rendőrigazgatóit.¹⁴⁸ Az új miniszterelnök és belügyminiszter 1849. május 11-én oszlatta fel a Madarász-féle rendőrséget, s a Belügyminisztériummal szoros kapcsolatban szervezte ezt újjá.¹⁴⁹ Debrecenben Farkas és társai május 12. körül már nem működtek; a rendőri ügyek ez utáni vezetésével Zeyk Károly minisztériumi osztályfőnököt, a rendőri tárgyak eddigi minisztériumi referensét bízták meg.¹⁵⁰

Május első napjaiban volt tehát néhány nap, amikor a rendőrség két helyen, két vezetővel dolgozott:¹⁵¹

Város	ORPO	Belügyminisztérium
Debrecen	Farkas	Zeyk
Pest	Mérey	Hajnik

A Kossuth által kinevezett kormánybiztosról, Irányiról sem szabad elfelejtenünk.

A rendőrség ügyeit csak május 11. után lehet jobban áttekinteni, amikor mindenütt Szemere emberei, azaz a Belügyminisztérium vette át az irányítást. Pesten Hajnik május 11-én kezdte meg az „országos rendőrség vezérletét”; közölte Mérey Mórral Szemere új rendelkezéseit; átvette tőle az iratokat, pecsétet. Hajnik ideiglenes jelleggel alkalmazott néhány hivatalnokot Madarász „pesti előőrsének” tagjaiból.¹⁵²

Debrecenben Farkas János menesztése — május 12. — után május végéig a belügyi rendőri osztálybeliek, Zeyk irányításával már csak felszámoltak. Zeyk mint minisztériumi osztályfőnök feladatköre csupán az állami fuvardíjak utalvá-

¹⁴⁶ *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 817., 831. ikt. sz. 1849. ápr. 15—16.

¹⁴⁷ *Bm, Rendőri* 1849:17. kfő, 1. tétel, jún. 6.

¹⁴⁸ *Bm, Elnöki* 1849:112. eln. sz. máj. 3., 1849:43. eln. sz. máj. 9.

¹⁴⁹ Lásd: *Közlöny*, 1849. máj. 15.

¹⁵⁰ Hajnik osztályvezetői rangja csupán cím lehetett, mert a minisztériumi osztályt ez idő szerint Zeyk vezette. Közvetlen adatok erre jelenleg nem ismertek. *Waldapfel 1950—1965*. III. 310. szerint Madarászt Debrecenben Zeyk váltotta fel egyedül.

¹⁵¹ A Debrecen—Pest kettősség a rendőri ügyek vitelében már korábban is megmutatkozott. A hadműveletek sikeréhez mérten tolták előre hadállásaikat Debrecenből a rendőri és postabiztosok is. A Debrecen—Hatvan és a Debrecen—Jászberény közötti postajáratok megindításáról lásd Kossuth Madarászhoz 1849. ápr. 4.: *KLÖM XIV*. 815. Erről lásd még: *Fábiáné 1974*. 204.

¹⁵² *1848/49-i Mm, Vegyes Bm*. Pest, 1849. máj. 12. Hajnik tudósítása Szemeréhez.

nyozására, az országgyűlési szálláspanaszok intézésére és a városi rendőrség felügyeletére terjedt ki; minden egyéb ügyet Pestre továbbított Hajnikhoz.¹⁵³

Egy 1849. május 11-i utasításban Szemere elrendelte, hogy „minden rendőri megbízás, mely nem általam vagy Hajnik Pál osztályigazgató által adatott ki, folyó hó 20-án túl, megszűntnek tekintendő”.¹⁵⁴ Ezzel Madarászék vidéki megbizottainak működésüket be kellett szüntetni.

Egy másik, ugyancsak május 11-i, május 15-én megjelent belügyminiszteri rendelet nyomán megindulhatott az új országos rendőrség szervezése. A rendelet szerint 24 órán belül lehetett pályázni a rendőrségi állásokra; régi tagok is pályázhattak. Madarászék embereivel Szemere „kiméletlenül” akart leszámolni: „kiseprűzöm e párt embereit a közügy csarnokából: . . . s amely nap kezökből kiragadta a zászlót, hatvanöt hivatalnokát bocsátotta el a megbukott rendőrfőnöknek”.¹⁵⁵ A valóságban Szemere a régiek közül is válogatott hivatalnokokat, s a „kiseprűzöttek” közül is jócskán kerültek be az új apparátusba. A rendőri osztály 1849. április második felében még 38 főnyi személyzetéből 21 főt újraalkalmaztak. Az elbocsátás tehát módjával történt; elsősorban a Madarászhoz közelálló, exponált politikai személyiségeket érintette, például Mérey Mórt, Pálffy Albertet, Berki Józsefet, Ábrányi Emilt — őt később mégis alkalmazta Szemere —, valamint néhány alsóbb hivatalnokot, akiknek baloldali érzelmei ismertek voltak. Minden elbocsátott hivatalnok kapott azonban napidíjat május hónapra is.¹⁵⁶ Az új rendőri osztály kötelékében dolgoztak tovább: Honváry (Thanhoffer) Pál, Nagy Gusztáv titkárok, Gróffy Sándor, Kossuth Samu, Márton Lajos, Nagy Péter fogalmazók, valamint 2 segédfogalmazó, 5 sorjegyző és 9 írnok.¹⁵⁷ A személyzeti beosztás hiányában az iratok alapján megállapítható, hogy rendőri ügyeket intézett 1849-ben a régi belügyiek közül Tavasz Antal (a pesti alosztálytól), Pásztor József. Az irányítást Zeyk Károly és Tormássy János tanácsosok végezték. Pesten Hajnik Pál segítségével nevezte ki a miniszter Lángh Ignác volt Pest városi kapitányt.¹⁵⁸ Fogalmazóként találkozunk 1849. május—júniusban gr. Eszterházy Jánossal, aki márciusban tiszteletbeliként dolgozott a minisztériumi rendőri osztállynál. A *postai* részleg mindhárom csoportjában nagyon kevés tisztviselő maradt; május közepére csak körülbelül 16 fő.¹⁵⁹ A postai ügyek intézését a Belügyminisztérium nem

¹⁵³ *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 1147., 1164. bü. rend. sz. máj. 13., 16. A szervezeti változásokat a rendőrség történetében az iratok jelzetei is szemléltetik, erről lásd: *Fábiánné* 1974. 204.

¹⁵⁴ *Közlöny*, 1849. máj. 12. A Madarász által alkalmazott volt rendőri biztosok: Hattasy Antal, Rözsényi József, Kapitanovits Sándor, Gozsdu Döme, Hoffman Lajos. *Pm, Pénztári* 1849:7949. pü. sz.

¹⁵⁵ A rendelet szövege: *Ember* 1950. 85.; *Csengery* 1870. 302.

¹⁵⁶ Zoltán a Pénzügyminisztériumhoz, máj. 14.: *Pm, Pénztári* 1849:5958. pü. sz. 51/b. eln. sz.; A belügy a pénzügynek, máj. 28.: Uo. 1849:7202. pü. sz. 108/b. eln. sz. Az ebben felsoroltak Ábrányi, 1 segédfogalmazó, 3 írnok, 4 szolga. Az 1849. ápr. 30-i létszám 38 fő: Uo. 1849:5033. pü. sz.

¹⁵⁷ Máj. 24-i adat. Fizetésük jún. 1-től volt esedékes. *Pm, Pénztári* 1849:6856. pü. sz. 88/b. eln. sz.

¹⁵⁸ *1848/49-i Mm, Vegyes Bm*, 1849. máj. 12.

¹⁵⁹ *Pm, Pénztári* 1849:5900. pü. sz. máj. 14. Igazgatási csoport: Dálnoki és Gánóczy fogalmazók, 3 segédfogalmazó, 1 iktató, 3 írnok; számvévség: 2 vizsgáló számtiszt, 4 írnok; postajárási csoport: 1 írnok.

örökölte a bizottmányi rendőrségtől. A minisztertanács némi huzavona után, május végén a Pénzügyminisztériumra bízta a postai ügyek intézését mind igazgatási, mind pénzügyi vonatkozásban.¹⁶⁰

Tekintettel a Madarász-féle rendőrségről terjesztett rosszindulatú híresztelésekre, amelyek különösen lábra kaptak Madarász távozása után, érdemesnek tartjuk megemlíteni azt a Pénzügyminisztérium által lebonyolított vizsgálatot, amelyet 1849. május 8-án tartottak a *rendőri pénztárnál*. A pénzügytől folyamatosan, Madarász aláírására átutalt pénzüsszegeken kívül bevételük volt az útlevelek, vándorkönyvek kiállításából, különféle büntetéspénzekből. A vizsgálat csak 2 Ft hiányt talált, s annyi megjegyezni valót, hogy nem volt elég pontos a szegények számára kiadott ingyenes útlevelek jegyzéke.¹⁶¹

A rendőrség 1849-es feladatairól inkább csak elképzelések állnak rendelkezésre. Szemere ismét kérte tervezet kidolgozását a „központi osztály”, azaz az új országos rendőrség központjának teendői iránt. Előjáróban megemlíti, hogy a rendőrség feladatai közé fog tartozni: a fővárosi színház, a zálogház, a közlekedési felügyelés; a sajtófigyelés a kötelempéldányok útján; mint ad hoc feladat a hadifoglyok ügyeinek intézése országosan, hasonlóan a honvédelmi bizottmányi rendőrség eljárásához. A külföldre szóló útlevelek csak miniszteri aláírás alatt adhatók ki. A fővárosban, ideiglenes jelleggel, szintén szükségesnek tartotta a miniszter az útlevelek használatát.¹⁶² Sajnos, ennél többet jelenlegi ismereteink szerint nem tudunk a rendőrség központjának működéséről. Nem ismerjük a minisztériumi osztályhoz való viszonyát sem; nem tudjuk, hogy egymás mellett vagy alárendelten, esetleg szoros egységben dolgoztak.

A rendőrség hatásköre 1848-hoz képest lényegesen nem változott. Lényeges változást jelentett azonban a *fővárosi rendőrség „államosítása”* és a *vidéki rendőri felügyelők* kinevezése.

A főváros állandó ellenőrzésének volt 1848-as előzménye: akkor a külön minisztériumi alosztály és a városi biztosok rendszerét választották.

Szemerének a fővárosi rendőrségre vonatkozó rendelete 1849. június 24-én kelt, hasonlóan a főváros egyesítéséhez,¹⁶³ és lényegében csak irányelveket ad; a továbbiak kidolgozására már nem jutott idő. Nem sorolta fel, hogy melyek azok a tárgyak, amelyekben a központi osztály és melyek azok, amelyekben ezután is a

¹⁶⁰ 1849. ápr. 17-i kelettel kapott Duschek Kossuthtól megbízást a postaügyek vitelére, de a gyakorlatban nem vette át rögtön. *Pm. Pénztári* 1849:4651. pü. sz. 5628. k. eln. sz. 1849. májusban a közlekedési minisztérium kebelében említik a postai hivatalnokokat, sőt júniusban, amikor már ténylegesen a pénzügy diszponált felettük, többeknek mint kereskedelmi tisztviselőknek fizet az állampénztár. Lásd: *Allampénztár*.

¹⁶¹ A vizsgálatot Schneidt főszámtiszt vezette, a belügy részéről Zoltán kijelölte Tormássy tanácsost, a rendőri pénztáros és ellenőr nem volt jelen, helyettük a kiadó mint ideiglenes ellenőr vett részt a vizsgálaton. *Pm. Pénztári* 1849:5578. pü. sz.

¹⁶² *Bm. Elnöki* 1849:155. sz. jún. 9. és 326. eln. sz.; *Szemere min. eln. iratai* 1849:28. eln. sz. máj. 16.

¹⁶³ *Közlöny*, 1849. jún. 27. A költségek felmérése céljából készültek kimutatások a két város rendőrségéről (fizetés, ruházat). A szignó szerint az ügygel Láng tanácsos foglalkozott: *ORPO Nem iktatott c/648—166/m. sz. és 647. — ad 166/m. sz.*

városi hatóság dönt és intézkedik. Az állam az addigi rendőri költségeken felül adódó kiadásokat viselte volna. Nagyon érdekes a rendelet indoklása: amíg az új közigazgatási rendszer nem lép életbe, az e téren bevezetni kívánt reformok egyedül a rendőrség terén valósíthatók meg, mert a rendészeti feladatok természete megkívánja a sürgősséget, a feladatok jó adminisztrációja pedig elkülönült szervezetet és személyzetet feltételez.¹⁶⁴

A vidéki megbízottak rendszerének kiépítése Madarászéknál realizálódott először (kebelbeli biztosok, Debrecenből előreküldött helyi megbízottak), de sem akkor, sem 1849 későbbi hónapjaiban nem oldódott meg véglegesen és maradandóan a helyhatósági szervezet kérdése.

Az 1849-es vidéki rendőrfelügyelőségek felállításának célját, működésük lényegét a rendelet a kormány „mindentudóságában”, illetve tájékoztatásában adja meg. A rendeletben Szemere hangsúlyozza, hogy csak ideiglenes intézkedésről van szó; az új közigazgatási rendszer bevezetéséig szolgál. A végrehajtást a helyi, törvényhatósági tisztviselők kezében hagyta meg: „A rendőri felügyelők a törvényhatósági tisztviselők irányában csak figyelmeztető és javasoló módon léphetnek fel, . . . a kormány irányában tudósítólag, véleményezőleg járnak el. . . egyenes rendelet s rendkívüli szükség nélkül sehol sem lép fel (a fővárost kivéve) mint végrehajtó hatalom. . .”¹⁶⁵

Értékelve ezt az 1849-es ideiglenes rendszert, megállapíthatjuk, hogy a „szemeskedésre” kárhóztatott országos rendőri szervek ugyan informálttá teheték volna a kormányt, de tényleges beavatkozási jog és intézkedési szabadság hiányában ez a tájékozottság nem sokat ért volna el. A belügyminisztériumi rendőrségi szervezeti elképzelések valójában az önkormányzatokat kimélték és őket részesítették előnyben, bármennyire is ellent látszik ennek mondani a pesti rendőrség megszervezése.

A rendőrségre vonatkozó utolsó adataink, amelyek ránk maradtak, 1849 júliusában datálódtak. Ezek már nem távlati tervek, hanem a sürgető aktualitás gyors termékei: a szegedi városi rendőrség átszervezése, illetve ennek kapcsolata az állami rendőrséggel. Városi tekintetben teljes joggal a városi rendőrség járt el, de összeköttetésben maradt az államival. Az útlevélrendeletek; szállásolási ügyek, árak — mint Debrecenben. Egy Hajniknak adott utasítás szerint a szegedi városi rendőrségben is jórészt minisztériumi emberek dolgoztak.¹⁶⁶

¹⁶⁴ *Közlöny*, 1849. jún. 27.

¹⁶⁵ *Bm. Ált. iratok* vegyes, iktatatlan, 1849. jún. 8. Bp.; *Bm. Debreceni iratok*, 1849:723. sz. máj. 12. A rendőrfelügyelők kerületeinek felsorolását közli: *Ember* 1950. 86. Az egyes felügyelők kinevezési okmányaikkal együtt megkapták a máj. 12-i alaputasítást, a kivésendő pecsétalakot (álladalmi rendőrség felügyelősége, őrszem rajza, a kerület száma), a többi felügyelő nevét és működési helyét, akikkel levelezésben álltak. Két szomszédjával mindegyik, ha célszerűnek látszott, a kerületi beosztásban módosítást eszközölhetett, de erről a minisztert rögtön értesíteni kellett. A leveleket a minisztériumi rendőri osztálynak kellett küldeni, vagy magának a miniszternek. 1849. jún. 20-i összeállítás a kinevezett rendőrfelügyelőkről a pénzügynél: egy aradi máj. 16-tól, soproni (Töltényi Miklós) máj. 22-től, késmárki jún. 12-től, újvidéki jún. 16-tól, zombori jún. 16-tól, visszamenőleges hatállyal. *Pm. Pénztári* 1849:9603. pü. sz. 1349/b. sz.

¹⁶⁶ *Bm. Elnöki* 1849:473—474. eln. sz. júl. 12. Szeged.

4. ÜGYVITEL, HIVATALI ELHELYEZKEDÉS

A Belügyminisztérium hivatali gépezetének beindulása 1848. április végére— május elejére tehető. Az írnoki személyzet április 20-a körüli kinevezése lehetővé tette, hogy az előadók dolgozni tudjanak. Újabb kinevezések történtek június elején is.¹⁶⁷ A rendelkezésre álló ügyviteli utasítások nagy része 1848. május—júniusból származik.¹⁶⁸

Május 2-án a miniszter utasította az irodaigazgatót, Jakab István közigazgatási osztálybeli tanácsost, hogy a belügyet illető postát minden más minisztérium előtt, korán szerezzék meg. Ugyancsak május 2-án intézkedett a hivatali jelenlétről: amíg a helytartótanácsból átvett és a kurrens ügyeket naprakész állapotba nem hozták, mindenkinek naponta (!) be kellett járni. Ha nem voltak teendők egy-egy osztályban, ügyeletet kellett tartani. Nem valószínű, hogy ilyen eset előfordult volna, mert munka mindig bőségesen akadt. A segédhivatalok reggel 7-től este 10-ig is dolgoztak.¹⁶⁹ Naponta délelőtt 10 órakor együttes ülést tartottak a miniszter, az államtitkárok, valamint az osztályok rangosabb tisztviselői, tanácsosok, titkárok. Mivel Szemere számos egyéb politikusi teendője mellett nem lehetett jelen ezeken az üléseken, pár nappal később, május 9-én olyan átfogó jellegű utasítást adott ki, amelyben kénytelen volt feladni a napi tanácskozások elvét, s távollétének ellensúlyozására növelte az államtitkárok és a magasabb tisztviselők felelősségét. (Az utasítás egyébként nem volt végleges, csak ideiglenes jellegű.)

„Az ügykezelés ideiglenes rendszere” szerint az államtitkár vagy a miniszter bontotta, osztályozta a postát, s adta le az „irattárba” iktatás céljából. Onnan az osztályozás szerint szétküldték az osztályokhoz, ahol az igazgatók a referenciáknak megfelelően szétosztották az előadók között. A referenciákat az osztály javaslata alapján a miniszter határozta meg.

A gyakorlatban az utasítás intézkedései módosulva érvényesültek. A beadványokat az államtitkárok bontották, mert Szemerének az elvi irányításon kívül erre sem maradt ideje. Nem az irattárban, hanem két irodában: az *elnökiben* és a miniszteriben iktattak; ide küldte le az államtitkár az osztályok szerint csoportosított anyagot. A *miniszteri irodában* az egész minisztérium — helyesebben az osztályok — iratait iktatták; ez volt a tulajdonképpeni minisztériumi iktatói hivatal. Az elnöki iratokon nem is szerepel általános belügyi szám, ellentétben az osztályokéival, amelyeken egy általános és egy osztályiktatói szám található. Az iratok osztályozása sok esetben nem volt helyes, amit az osztályok megfelelően el nem különített hatásköre ismeretében nem is csodálhatunk. Elég, ha például az országlati és a közigazgatási osztály ölelkező témájú kútfőit vesszük példának.

Az ügyviteli utasítás további részében szó van naponként tartandó minisztériumi tanácsulésekről, ahol a fontosabb tárgyakat a miniszter jelenlétében latolgatták.

¹⁶⁷ OSzK Jakab fol. 6.

¹⁶⁸ Sajnálatos módon ezek az ügyviteli utasítások elsősorban a minisztériumok közös vegyes anyagában és nem a belügyi anyagban találhatóak.

¹⁶⁹ 1849/49-i Mm, Vegyes Bm, máj. 2.; Bm, Elnöki 1848:429. eln. sz.

Enélkül is naprakész állapotban kellett tartani az ügyeket. Ülés elmaradtával az előadók az osztályigazgatóval, ők az államtitkárral vagy Szemerével egyénenként tanácskozhattak. Minden osztálybeli ügynek az osztályigazgató tudtával kellett elintéződni, máskülönben az felelősséget nem vállalhatott a vezetésért. A miniszter elvárta, hogy a segédhivatalokon kívül az osztályok is ügyeljenek a szabályos ügyvitelre. Vezessenek ügyeikről „kézi jegyzőkönyvet” az evidencia megtartása végett, s egymással is egyeztessék az osztályok az ügyeket, ha ez szükséges — áll az utasításban.

A ténylegès gyakorlatban közös tanácskozások a miniszter részvételével egyre kevésbé tartathattak, sőt az osztályiktatókönyv körül sem volt minden rendben, ha ezt értette Szemere a „kézi jegyzőkönyv” megjelölés alatt. A közös tanácskozásokról egy május 17-i, a rendőri és a közigazgatási osztályokhoz intézett utasítás szerint Szemere május közepén kénytelen volt teljesen lemondani.

Az irodából az iktatott iratokat számkönyvvvel küldték át az osztályokhoz, ahol nem mindenütt vezették be ezeket osztályiktatókönyvbe, mivel illet nem mindenütt rendszeresítették. Eszerint 1849-ben, az új minisztérium szervezésekor kívánalomként szerepelt, hogy egy-egy fogalmazó vagy segéd kötelessége legyen ennek vezetése, megtartva az iktatókönyvek szokásos rovatait.

A közigazgatási osztály iratain például szerepelnek ugyan osztályiktatószámok, de nem rendszeresen és inkább csak 1849-ben. Iktatókönyvek és más segédkönyvek itt nem maradtak fenn. Nem volt osztályiktatás, hanem az 1848. májusi időszakhoz hasonlóan egy közös sorozatban iktatták a belügyi iratokat Debrecenben és Szegeden. Ezt a megcsappant ügykör indokolta.

A fenti, május 9-i utasítás nem merült bele az ügyvitel technikai részleteibe, ami sok hiba forrása lett.

A jobbára kormányászéki múlttal rendelkező alsó tisztviselők korábbi tapasztalataikra támaszkodva próbálták gördülékenyebbé tenni a napi munkát. Általában a beadvány rövid tartalmát egy üres (előadói) ívre baloldalra vezették fel, így került az ügy az osztályigazgató tanácsos vagy az előadó tanácsos elé; ezért kellett, hogy az osztályiktatókönyv vezetője legalábbis fogalmazó legyen. A beadványokat sok esetben sommásan, hátrati elintézésel küldték vissza a félhez vagy más hivatali szervhez; ennek az volt a hátránya, hogy az elintézésnek nem maradt nyoma. A tanácsosnak a jobb hasábon néhány szóval kellett jeleznie (Schlagwort) az elintézés lényegét, amit a fogalmazó, titkár öntött formába. Az előzetes eligazításnál gyakoribb volt az utólagos javítás a kiadmányozás idején. Az előadói ív bal felső sarkában a beadvány száma és kelte szerepelt, a tárgyi kivonat alatt a kiadmányozás, expedálás adatai. Itt található a melléletek adata, míg az előiratok száma a jobb külső hasábon. A tisztázás az irodában (kiadói hivatal) történt.¹⁷⁰

A belügyminisztériumi ügyvitel hiányosságaival kapcsolatban egy lelkiismeretes hivatalnok, Gondol Dániel így „nyilatkozott” javító szándékkal 1849-ben:

¹⁷⁰ A máj. 9-i ügyviteli utasítás: 1848/49-i *Mm, Vegyes Bm*, 1848:793. b. sz. (Eszerint a belügyi általános iratok között lenne a helye.)

„... nálunk a múlt évben megfordult tárgyak mikénti elintézéséért ha feleletre volna bennünket valaki, tíz közül három-négy biztosan lenne, melynek nyomára nem akadnánk... ha szükséges volt valaha tárgyakat kellő evidentiában tartani, bizonyosan felelős miniszterség alatt szükséges, hogy a feleletre vont egyén rögtön adhasson felvilágosítást...”¹⁷¹

1848. június 1-ig minden osztály valamennyi iratát egy *közös sorozatban* iktatták a 3613. iktatószámig, s ezeket az irattárban is egy közös sorozatban helyezték el. A beadványokkal kapcsolatos kiadványok nem kaptak külön számot, és nem is szerepelnek külön az iktatókönyvben. Ezeknek a korai iratoknak majdnem mindegyikén megtalálhatók Szemere jellegzetes írásával a ceruzás szignók, néhol utasítások az elintézéshez. 1848. június 1. után a központi iktatás megmaradt, de az iratokat az irattár osztályonként elkülönítve kútfőtételes rendben tartotta. Nem minden osztály használt osztályi iktatószámokat a központi számok mellett; az országlati például szabályosan iktatott mind 1848-ban, mind 1849-ben, a közigazgatási csak 1849-ben, de nem rendszeresen. Volt osztályi iktatás az 1849-es új osztályokon, a rendőrin, egészségügyin és nemzetőrségin. A Madarász-féle rendőrségnél az irattári rend 1848-ban egyszerű iktatószámú sorrend, 1849-ben kútfőtételes volt. A postai iratok ez időből külön nem maradtak ránk nagy számban. Azt tudjuk, hogy ezeket közösen expedálták és irattározták a rendőri iratokkal. Az ügyvitelben a már említett hiányosságokon kívül az is gyakran előfordult, hogy nem a beérkezés sorrendjében iktattak.

Az ügyvitel pontosságáért elsősorban Zoltán államtitkár felelt. Mellette az első hetekben az irattárnok, majd Jakab István tanácsos látta el az irodaigazgatói feladatokat. 1849-ben nem tudunk külön irodaigazgatóról. Az irattárnok felügyelete alatt dolgoztak: alirattárnok, sorjegyzők, lajstromozók, írások. Külön iktatótiszt, kiadói besorolás nem volt, hanem a fentiek közül egyeseket bíztak meg ezeknek a feladatoknak az ellátásával. Az irattárnok kezelte a hivatalos iratokkal érkezett pénzüsségeket, amelyekről az alapítványi főpénztárnoknak számolt el; gyűjtötte a névváltoztatáskor befizetett illetéket is.¹⁷²

Az irattárba érkezett, elintézett ügyiratokat — kivéve a közös sorozatban levőket — kútfőtételes tárgyi rendben őrizték, így együvé kerültek a hasonló tárgyú iratok. Egy-egy ügy összetartozó iratai azonban a legritkább esetben vannak egy tételben: elszórtan, az ügy fázisai szerint különböző iktató- és tételszámok alatt találhatóak meg. A kútfők címe nem minden esetben mondható szerencsésnek. Sok esetben tárgyilag fedik egymást az osztályok kútfőiben található iratok. Előfordul, hogy a kútfő címe semmitmondó, pontatlan; hogy nem egységes a kútfő anyaga, és sok esetben csak egyedi ügyet takar.

A Belügyminisztérium osztályai a volt helytartótanácsi *épületben* voltak elszállásolva, a mai Úri utca 49. szám alatt. Az egyik, a minisztériumok beosztását

¹⁷¹ Uo. 493—15/m. sz. Gondol Dániel: Észrevételek a belügyminiszteri ügykezelést illető formalitásokra. 1849. jún. 21.

¹⁷² 1848/49-i Mm, Vegyes Bm; Bm, Közig. 1849:2191. sz. jún. 23. (a 27. doboz végén).

tárgyaló 1848-as tervezet szerint a belügy az „új bureau első emeletében” található. Valószínű, hogy 1849-ben is ide költöztek vissza.¹⁷³ A rendőri alosztály minden bizonnyal Pesten talált otthonra, de pontos adat nem áll rendelkezésre. Madarászék előbb a Szabadsajtó utcai Horváth-házban (ma V., Kossuth Lajos u. 3.), később a szervitaépületben találtak helyet. 1849-ben Hajnikék szállása ugyanitt volt.¹⁷⁴ A postai osztály a kereskedelmi minisztérium pénzügyhöz átkerült harmincadi osztályának helyén talált üres szobákat 1848 végén a Sétatér (mai Szabadság tér déli része) mellett, a Szél utca végén levő Oszvald-féle házban.¹⁷⁵ Talán említésre méltó, hogy 1848 nyarán Szemere Bertalan a várbeli István téren — Ma Dísz tér 3. — lakott a Batthyány-házban.

Az országos levéltár az ottlakó levéltárnokkal a nagy és kis országházban volt; ide (ma I., Országház u. 26., 28.) kerültek részben a régi kormányzések iratai is.¹⁷⁶ Külön épületben foglalt helyet a Közlöny kiadóhivatala, az Egyetemi Nyomda melletti Jalics-házban.¹⁷⁷ Debrecenben 1849 májusában a Czegléd utcai Komáromy-házba szállásolták el az új Belügyminisztériumot, Szegeden pedig valószínűleg a Zsótér-házban, ahol az országgyűlés is működött.¹⁷⁸

¹⁷³ *Bm, Elnöki* 1848:721. eln. sz. aug. 11.; *1848/49-i Mm, Vegyes Bm.* Az országház épületeivel is foglalkozik: *Paulinyi* 16—61.

¹⁷⁴ A szervitaépülethez: *Janotyckh 1851a* III. 1144. sz.; *ORPO Nem iktatott.*

¹⁷⁵ Duschek a FIKM-nak, 1848. jún. 12.: *FIKM Elnöki* 1848:130. m. sz.; FIKM a pénzügyhöz, dec. 12.: Uo: 1848:354. m. sz.

¹⁷⁶ Az országház és az Uri utca közötti, a volt helytartótanácsi tömbbel összeépült házakat a kis és nagy országházra is kiterjedő részletességgel írta le: *Rupp* 113—114.

¹⁷⁷ Az Egyetemi Nyomda akkor a mai Hess András tér 4. szám alatt volt.

¹⁷⁸ *Waldapfel 1950—1965.* III. 395.; *Ismertetés* 727.

IX. PÉNZÜGYMINISZTERIUM

A Pénzügyminisztérium¹ esetében az lenne a logikus, ha azt mondhatnánk: a magyar kamara örökébe lépett és a volt kormányzék hatáskörét kiegészítette mindazokkal a feladatokkal, amelyeket a bécsi udvari kamara vindikált magának a magyarországi pénzügyek intézésében. Miután azonban a pénzügyek kezelése nemcsak a kamarai szervezetben folyt, hanem több igazgatási ág között oszlott meg, a Pénzügyminisztérium az átvett kamarai ágazat keretei között a korábbi kamarai feladatoknál sokkal szélesebb körben dolgozott. Ezzel párhuzamosan — a kormányzék előzményeknek megfelelően — a minisztériumok közül is több foglalkozott pénzkezeléssel, noha célszerűbb lett volna a pénzügyigazgatást együvé tömöríteni. Ezt a korabeliek is felismerték, erről tanúskodik az, hogy a központi választmány véleménye alapján az országgyűlés szeptember 1-én határozatot hozott, amelynek értelmében megbízta a minisztériumot, hogy minden pénztár kezelését vonja a Pénzügyminisztérium irányítása alá.² (Ennek a határozatnak a végrehajtásáról az alábbiakban lesz szó.)

1. PÉNZÜGYIGAZGATÁS 1848 ELŐTT

Magyar udvari kamara. A II. József utáni időben, a helytartótanáctól való elválasztás (1785 és 1790 között voltak együtt) következtében a magyar kamara kezelte a *harmincadi*, a *só*, valamint az *uradalmi jövedelmeket*. Ezek voltak bevételeinek fő forrásai. Részletezve 1847-re vonatkozóan:

Harmincad	2 552 312
Só	3 815 896
Irodai illetékek (taxae)	177 082
Lottó	419 379
Posta	119 519
Állami uradalmak	2 363 763
Különfélék	469 000
Összesen	9 916 951 konvenció Ft. ³

¹ A pénzügyre vonatkozó művek, amelyekre leginkább támaszkodtunk: *Sinkovics; Ungár.* Az előzményekre lásd: *Nagy István.* (Ez a mű sajnálatos módon nem foglalkozik érdemben az 1848-as változással.)

Ebből a kamara a következő kiadásokat eszközölte 1847-ben:

Kamarai pénzügyi igazgatás	244 886
Kamarai ügyészi szervezet	26 272
Kamarai pénztárak	26 125
Egyéb pénzügyi kiadás	25 152
Kúria, kerületi táblák, személyi és dologi kiadás	340 069
Helytartótanács, személyi és dologi kiadás	683 075
Helytartótanácsi és kamarai számvevőség	148 843
<hr/>	
Összesen	1 494 421 konvenció Ft.

Maradvány a közös birodalmi költségekre: 8 422 530 konvenció Ft.⁴ Az akkori pénzügyi rendszer szerint a kamarai bevételeken kívül a hadiadó és tartozékai (deperdita), valamint a bányajövedelmek számítottak állami jövedelemnek. A hadiadó a közös hadsereg pénztáraiba folyt be, a bányajövedelem a bécsi kamarai pénztárba; tehát mindkét tetemes jövedelem kívül esett a magyar szervek gazdálkodásán és nem magyar célokra fordították. A Nagy István által közölt Weninger Vince-féle adatok szerint Magyarország összjövedelme 1847-ben 22 071 880 Ft volt, amelyből 2 945 052 Ft-ot használtak fel belső kiadásokhoz, a többi, 19 126 828 Ft a birodalmi pénztárba került. Megállapítható tehát, hogy „az 1848 előtti magyar államháztartás tiszta bevételének legalább 4/5-ét a közös birodalmi pénztárak vették át”.⁵

A horvát hadiadó kivételével, amelynek gondozása a kamarára hárult, a hadiadó beszedésének ellenőrzésével — sok egyéb feladata mellett — a *helytartótanács* apparátusa foglalkozott,⁶ amely jelentősebb mennyiségű pénzjövedelmeket kezelt, mint a kamara. 1848-ban meglévő rendszere — némi személyzeti változtatással — lényegében a századforduló óta azonos volt. Tevékenységében két fontos pénzügyi feladat emelhető ki: — a *hadiadó* és a *háziadó* törvényhatóságok által összeállított elszámolásainak ellenőrzése,

² *Beér—Csizmadia* 211.

³ Weninger Vince 1870-ben közölt adatai: *Nagy István* 336. Az irodalmi, de még az egykorú adatok is a magyarországi bevételekről sok vonatkozásban eltérnek egymástól.

⁴ *Nagy István* 336—337.

⁵ *Uo.* 340—342.

⁶ *Ember* 1940. Almásy Móric jelentése Windisch-Grätznek a hadiadó adminisztrációjáról, 1849. jan. 8.: *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 167. „Die Angelegenheit der Kriegssteuer in Ungarn ist vor der ministerial Epoche seitens politischen und rücksichtlich der militär Verwaltung verhandelt worden, mit alleiniger Ausnahme der kroatischen Steuer, welche durch die kameral Verwaltung manipuliert worden ist.”

— az egyházi és világi *alapítványok* pénzkezelésének, számadásainak felülvizsgálata.

A helytartótanácsi számvevőség ellenőrizte még a nádor irányítása alatt levő *országos pénztár* és a *lelkézpénztár* számadásait, valamint a törvényhatóságok vonatkozásában számos egyéb apró feladata is volt. (Erről a számvevőség munkájánál részleteiben lesz szó.)

A hadiadó adminisztrációjával kapcsolatban a *tartományi biztosság* szerepével kell röviden foglalkoznunk. A *commissariat*us provincialis felállítását az 1722—1723-as országgyűlés rendelte el az 1715:VIII. tc.-vel létrehozott állandó hadsereg Magyarországon tartózkodó ezredeinek ellátásával, elszállásolásával, kiegészítésével és a hadiadó beszedésével kapcsolatos teendőknek polgári (rendi) részről való ellátására. Az országos biztosság a helytartótanácsban működő igazgatóságból (departamentum) és vidéki kerületi biztosokból állt. Utóbbiakból 1848-ban tíz volt. A napi munka zömét a vidéki biztosok végezték, akik állandóan érintkeztek egyrészt a törvényhatóságokkal, másrészt a magyarországi főhadparancsnokság hadbiztosaiival; felügyeltek az adó beszedésére, az adónak a katonai pénztárak részére történő átadására, az ellátásra, a panaszok, kihágások vizsgálatára stb.⁷ A hadipénztárak, amelyek az adót és a többi, a katonaelátást szolgáló juttatást átvették, a magyarországi hadi főkormányok szervezetében működtek, így a bécsi haditanács közvetlen felügyelete alá tartoztak. (1848-ban meglévő hadi főkormányok, főparancsnokságok: Buda, Pétervárad, Zágráb, Temesvár, Nagyszeben.)⁸

Az alapítványi pénzjövdelem kezelésére külön pénztári hálózat létesült 1793-ban, a *közalapítványi* főpénztár és az ennek alárendelt vidéki első-, másodosztályú és sorkívüli (rendkívüli) pénztárak. Utóbbiak olyan harmincadi vagy sópénztárakat jelentettek, amelyek fő feladatuk mellett bizonyos alapítványi jövedelmek kezelésére is utasítást kaptak. Korábban a kamarai hálózatban történt e jövedelmi ág kezelése is.

A helytartótanácsi számvevőség feladatai lényegében az adó- és az alapítványi jövedelmek kezelése köré csoportosultak; ennek megfelelően tagolódott szervezeti-
leg is adói és alapítványi osztályra.⁹

A *kancelláriák* különféle bírói díjakat és más illetékeket szedtek be díjazó hivataluk útján. Ez a feladat a felosztás után a Pénzügyminisztérium hatáskörébe került.

Pénzkezeléssel foglalkozott az *ország pénztára* is, amely sokat sejtető elnevezése ellenére nem az ország jövedelmeit egybegyűjtő állampénztár volt, hanem rendi szerv, amely a nádor irányítása alá tartozott. Hét-nyolc alap kamatai jelentették jövedelmét, amely évente nem érte el a 100 000 Ft-ot. II. József idején ez a pénztár is

⁷ *Felhő—Vörös* 497—502.

⁸ II. József a hadiadó kezelésének különálló szervezetét is igyekezett megszüntetni, s a gyalogság tartását a központi egyesített kormánysszékre (helytartótanács, kamara) bízta. 1790-ben újra visszaállították mind a tartományi biztosság teljes régi szervezetét, mind a hadipénztárak katonai fennhatóság alatti tevékenységét. *Felhő—Vörös* 498.; *Nagy István* 292.

⁹ A helytartótanácsról szóló részekhez lásd: *Ember* 1940. 163—190.; *Felhő—Vörös* 391—489.

elvesztette önállóságát — a kamarai főpénztárba olvasztották —, de 1790-től újra önálló lett.¹⁰ A jövedelemből országgyűlési célokra, a nádor irányítása alatt álló hivatalok személyzeti kiadásaira, a Nemzeti Múzeumra és Színházra stb. költöttek.

A magyar állami jövedelmeket a helytartótanács és a magyar kamara adminisztrálta majdnem teljes egészében, és ennek 1/5-e maradt az országban; ezzel rendelkezettek ezek a hivatalok. A belső célokra a következőképpen gazdálkodtak:

— megyei közigazgatás a háziadóból (nem is számított az állami jövedelmek közé a háziadó),

— közoktatás a különféle alapokból, szerzetesrendi vagyonból, községi hozzájárulásból,

— kamarai és felső kormányzéri személyzeti és dologi kiadások a kamarai jövedelemből,

— gazdasági élet fejlesztése, utak építése, folyamszabályozás, elsősorban kamarai birtokokon, kamarai jövedelemből.

Az osztrák fél számtalanszor felhánytorgatta, hogy Magyarország keveset adózik a nemesi adómentesség miatt, viszont meglevő jövedelmünk túlnyomó többsége a közös birodalmi pénztárba folyt. Onnan elsősorban a birodalom nem magyar részeiben megvalósítandó célokra, iparfejlesztésre, közlekedés fejlesztésére stb. használták fel a magyar pénzt is.

A reformpolitikuskok a fenti pénzügyi kiszolgáltatottság némi ellensúlyozására igyekeztek valamiféle közalapot létrehozni az ország fejlesztési céljaira. Az országos pénztár — mint régi rendi tőke — lett volna az egyik kiindulópont, egy fundus publicus a másik. Az ország pénztárának — mint láttuk — igen csekély összeg állt rendelkezésre — sok volt a kinnlevősége is —, és az is más célokra. A fundus szerepét a sőalap töltötte volna be, de az 1830-as, 1840-es években meglevő 250 000-300 000 Ft körüli összeg vajmi kevés volt az ország, a közlekedés elmaradottságának számottevő javítására.¹¹ Mindenesetre azt a csekély utépítési és folyamszabályozási munkát, amit az 1840-es években Magyarországon a helytartótanács és a kamara elkezdett, ebből finanszírozták. 1846-tól évi 100 000 Ft-ot kapott a közlekedési bizottság a Tisza és mellékfolyói szabályozására.¹²

2. AZ 1848-AS TÖRVÉNYEK INTÉZKEDÉSEI A PÉNZÜGYEKRŐL. A MAGYAR KAMARA MŰKÖDÉSÉNEK UTOLSÓ NAPJAI

Az 1848:III. tc. szerint: „Mindazon tárgyakban, melyek eddig ... a k. kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden ... kincstári ... tárgyakban Ő Felsége

¹⁰ Nagy István 344—345.

¹¹ Uo. 342—346.

¹² Kovács Lajos az OHB-hoz erről újabb 100 000 Ft igénylése alkalmával, 1849. febr. 21. A szokott összeget ugyanis az uralkodó tavasszal szokta kiutalni. A félbemaradt munka, esetleges árvíz miatt igényelte a pénzt a folyamszabályozási munka újraindítására. *Pm. Pénztári* 1849:1854. pü. sz.

a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni.” (6. §) Ez a paragrafus elég kimerítően határozza meg az önálló magyar pénzügyi igazgatást, hiszen nemcsak a kamarához eddig tartozottakat említi, hanem — a bányászatot külön is kiemelve — mindazokat az ügyeket és ügyfázisokat is, amelyek eddig a bécsi osztrák udvari kamara által nyertek elintézt. Nem tesz ugyan említést az eddig ott kezelt ügyek vagy az ott befejezett tárgyak átadásának, elszámolásának módjáról, de a szöveg nem hagy kétséget az iránt, hogy a magyar pénzügyek intézése ezentúl egyedül az uralkodóra és magyar végrehajtó szervére, a minisztériumra tartozik. A törvény gyakorlati megvalósítása számos — belföldi és az udvarból kiinduló — nehézségbe ütközött. Azon az alapvető politikai törekvésen kívül, amelynek értelmében Ausztria az áprilisi törvények ellenére sem akarta kiengedni kezéből a magyar pénzügyeket, az önálló magyar pénzügyi szervezetet roppant nehézségek elé állította az a történeti előzmény, hogy eddig a magyar kamara sok tekintetben függött a bécsitől, sőt, voltak teljes mértékben a bécsi kamarai szervek irányítása alatt álló kincstári gazdálkodási ágak, mint például a bányászat. Ez utóbbi a bányák szakmai és gazdasági irányítását jelentette; közigazgatási és jogi szempontból a magyar kamara gyakorolta a felügyeleti jogot.¹³ A bécsi központ a magyar kamarai szervezet irányításában „majdnem kizárólagos befolyással” rendelkezett, és azon — az ügyvitel meggyorsítása érdekében tett — kisebb-nagyobb hatáskörbővítések, amelyek különösen 1800 után következtek be, nem változtattak e tényen.¹⁴

Az osztrák félnek 1848-ban elhatározott szándéka volt, hogy — a törvény rendelkezésétől eltérően — a régi sínen tartja a pénzügyek intézését. Ezt bizonyítja a kamara kormányzékének jóval a szentesítés megtörténte után adott utasítás a fenti törvény betartásáról, valamint az augusztusi emlékirat, amely felfedi a bécsi kormánykörök kezdetől fogva erről vallott igazi elképzeléseit. A *pragmatica sanctio* ürügyén az osztrák minisztérium számon kérte a magyaron az önálló „fináncügyvitelt”.¹⁵ Bécs is jól tudta, melyek az alkotmányos, felelős kormányzás ismérvei, csak hogy ennek gyakorlati érvényesítése egyben az önálló adminisztrációval rendelkező Magyarország elismerését jelentette volna. Számos támadás érte az új pénzügyminisztert intézkedéseiben való „túlkapásaiért”, holott Kossuth mást sem tett, mint a törvény szavainak megfelelően önálló magyar pénzügyigazgatást igyekezett létrehozni és működtetni.

A *magyar kamara* — hasonlóan a helytartótanáchoz — megszűnéséig tovább dolgozott, végrehajtva a bécsi utasítások mellett hamarosan az új minisztériumét

¹³ A bányajövedelmek kezeléséről: *Sashegyi 1971.* 271—296.; *Nagy István* 299—300.

¹⁴ E hatáskörbővítések részletes felsorolása mutatja, hogy csak periférikus és nem döntő jelentőségű ügyekben adott önálló intézkedési jogot az udvar a magyar kamarának. *Nagy István* 301—304.

¹⁵ A bécsi minisztérium emlékirata. *KH*, 1848. szept. 16—17. „A *pragmatica sanctio*... A legfelsőbb kormányzás egysége, az összes fináncügyvitel, a sereg kezelése és vezetése volt a monarchia osztatlanságáról szóló alaptörvény szükséges kifolyása...” A nádorról szóló 2. § mellett a baj második forrásának tartja azt, hogy a törvény nem ad felvilágosítást, vajon a magyar hadügyminiszter és pénzügyminiszter az egész kezelési ágról rendelkezik-e vagy csak a kizárólag Magyarországot illetőkről.

is.¹⁶ A kamarai elnök, gr. Szécsen Miklós és az első alelnök gr. Almásy Móric a pozsonyi országgyűlésen tartózkodtak; az ügyeket Duschek Ferenc második alelnök irányította Budán.¹⁷ Duschek, ez az izig-vérig birodalmi szellemű és múltú tisztviselő ügyes lavírozással igyekezett úrrá lenni a zavarokon. Hogy elkerülje a helytartótanácsnál március 15-én történt tömegjelenetet, igyekezett megelőzni intézkedéseivel a nép kívánságait: elrendelte, hogy a császári címert vegyék le a kamarai épületekről, a zászlót nemzetire cseréljék a pesti kamarai hivatalokon; 16-án, az általános kivilágítás alkalmával pedig a kamara minden utcai ablakába lámpát tétetett.¹⁸ E taktikázás közben Duscheket ugyancsak váratlanul érte a kamarai grémiumban fogant „összeesküvés”. Így nevezte később Csernyus Manó tb. tanácsos fellépését, aki a kamarai ügyvitelnek azonnali hatállyal magyarrá változtatását követelte.¹⁹ Az 1844:II. tc. hatálya ugyanis ekkor nem terjedt ki a kamarára. Az idézett törvény a helytartótanácsban, a bíróságokon kötelezően vezette be a magyar nyelv használatát. A kancellária magyarul írta válaszait, de belső ügyvitelét nem érintette a változás. Belső használatra a magyar kamaránál eddig latinul fogalmaztak, az udvarnak németül válaszoltak.²⁰ Csernyus Manó — hivatkozva a magyar nyelv törvényi elismertségére — úgy látta, hogy a kamara népszerűtlensége a testületnek az utóbbi években különösen tapasztalható németesedésére vezethető vissza.²¹ Az alelnök igyekezett lebeszélni Csernyust a petíció benyújtásáról, mire ő tömegtüntetést helyezett kilátásba, hasonlót a helytartótanácséhoz. Duschek magatartását alapjában a királyi és udvari kamarai utasítások kivárása, az időhúzás szabta meg, de ez elől a nyílt helyzet elől nem volt kitérés, erre válaszolni kellett. Gr. Almásy első alelnök — akkor királyi biztos is — elnökletével március 18-án rendkívüli tanácsulést hívtak egybe az ügyvitel módosítása tárgyában. Az eredmény a következő volt: a kamara és a vidéki gazdasági hivatalok részére annyiban írták elő a magyar nyelv használatát, amennyiben nem zavarta az ügyvitelt, illetve ha ehhez az uralkodó is hozzájárul. A nem magyar nyelvű hivatalokkal (horvát-szlavón határőrvidék, katonai szervek) megmaradt az addigi nyelvhasználat. A só- és harmincadi hivatalokat egyenként kellett tájékoztatni, s megtudakolni, hogy van-e magyarul tudó személyzetük a változtatáshoz. A határozat végrehajtására egy kamarai bizottságot állítottak össze néhány tanácsosból (Csernyus, Eötvös Pál, Keszlerffy János).²² A tanácskozás után rögtön tájékoztatták azokat a hivatalokat, ahol a gyors átváltás

¹⁶ Almásy alelnök jelentette a miniszterelnöknek, hogy a bankjegyek beváltása iránti pénzügyminiszteri utasításnak megfelelően járt el. *Pm, Elnöki*. 1848:278. sz.

¹⁷ *Duschek-per* fol. 199.

¹⁸ *ÖStA Finanzm.* 1848:2480. eln. 1848. márc. 17. Duschek Kübeck udv. kamarai elnöknek.

¹⁹ *Duschek-per* fol. 199.

²⁰ *KLÖM XII*. 35.

²¹ *ÖStA Finanzm.* 1848:2830. eln. melléklete márc. 17. Természetesen magyar nyelvű. *KLÖM XII*. 35—36.

²² *ÖStA Finanzm.* 1848:2575. eln. márc. 19. Duschek Kübeckhez.

sikerülhetett: a jogügy-igazgatóságot, a segédhivatalokat, kamarai igazgatóságokat és főtiszteket stb. A kerületi felügyelőktől és bányafőhivataloktól a lehetőség szerint magyar levelezést kértek. A bizottság ügyködése elsősorban a formulárak, szabványnyomtatványok megszövegezésében merült ki. A munkához a helytartótanács segítségét is igénybe vették, ahol például a cenzorok munka nélkül voltak.²³ A fentiek ellenére az alelnök elsősorban az uralkodói utasításokra várt. Látszólagos engedékenysége, tárgyalókészsége csak kitérés volt. Csernyus nyelvre vonatkozó petícióját még a benyújtás napján, 17-én felterjesztette a magyar kamara az uralkodóhoz, s a Staatskonferenz március 23-i ülésén már tárgyalták is. A választ gr. Almásy 26-i sürgetése után március 28-án írta alá a király. A válasz dodonai jellegű volt: további intézkedésig eddigi tevékenységére utasította a kamarát.²⁴

Az uralkodói válasz Duschek számára visszautalt egy március 24-én született legfelsőbb utasításra, amely a magyar kamara működéséről úgy rendelkezett, hogy minden, a hatáskörébe tartozó ügyben „ohne alle Abweichung, im Sinne der bestehenden Normen und königlichen Befehle zu führen, und führen zu lassen, fremden Einfluss, wenn ein solcher von irgendeiner Seite her sich geltend machen sollte, unbedingt ab- und zurückzuweisen”. A beavatkozás elhárítására katonai erőt is igényelhetett a kamara.²⁵

A fentieket az alelnök a legjobb tudása szerint igyekezett teljesíteni: a pesti közcsendi választmányról nem vett tudomást hivatalosan és az onnan érkezett átiratokra választ sem adott. Eltökélt szándéka volt „jeden Eingriff in die Rechte der Kammer, selbst mit Anwendung des mir [ihm] zum Gebothe gestellten Militärmacht, zurückzuweisen”.²⁶

Szécsen elnök leköszönése után, Almásy távollétében az ügyeket április 3-án Duschek Ferenc vette át.²⁷ Duschek a pesti változásokat nem tartotta korszakalkotónak; remélte, hogy csak olyan zavargás, amit a rendelkezésre álló erővel szét lehet verni. Fordulat *csak április 28-án* történt magatartásában, amikor 26-i keltezésű királyi rendeletet kapott, amely szerint a kamara ügyvitelét az április 11-én szentesített királyi törvényekhez kellett szabnia.²⁸

²³ Uo. 1848:2664. eln. Magyar kamara az uralkodóhoz, márc. 18.

²⁴ Uo. 1848:2830., 2831. eln.; *ÖStA Konf. Akten* 1848:373., 419. sz. A királyi válasz szó szerint: „bis auf weitere Verfügung bei Euerer bisherigen Wirksamkeit zu verbleiben”. Márc. 28.: *ÖStA Finanzmm.* 1848:2831. eln. Csernyust 1849-ben hazaárulás miatt kivégezték; bűnösnek találták a második magyar minisztérium idején teljesített szolgálata miatt. Igen sokat árthattak Csernyusnak Duschek fent idézett, Kübeckhez írott bizalmas jelentései, amelyeket az alelnök nem is hivatalos úton küldött.

²⁵ *ÖStA Konf. Akten* 1848:394. sz.

²⁶ *Duschek-per* fol. 199.

²⁷ Duschek gr. Szécsenhez, 1848. ápr. 3.: *Pm, Duschek iratai* I/23. sz.

²⁸ *Duschek-per* fol. 199. és Duschek 1850. máj. 15-i kihallgatása, fol. 555. „Die ungarische Hofkammer hat sich in Absicht auf die zukünftige Geschäftsführung nach Massgabe der von Mir sanktionirten Gesetzartikel des letzten Landtages zu benchmen. Wien, am 26-ten April 1848. Ferdinand.” A szöveg elég különös, mivel egy király által szentesített törvénynek automatikusan életbe kell lépnie minden királyi hivatal számára.

A magyar ügyviteli nyelv kérdésében országgyűlési határozatot vártak Bécsben is; végső soron ettől tették függővé erről a kérdéstről az uralkodói választ.²⁹ Az országgyűlés azonban e részletkérdésről nem tárgyalt külön. A magyar nyelv használatáról a megyék működésével kapcsolatban hoztak törvényt, amely Magyarországra nézve kimondta, hogy tanácskozási nyelv a magyar. A kapcsolt részekben saját anyanyelvüket használhatták (1848:XVI. tc. 2. § e) bek.).

A magyar kamara március 18-i ideiglenes nyelvi intézkedése nehezen volt végrehajtható az alárendelt hivatalokban. Az új pénzügyminiszternek is engedelményeket kellett adni e határozat megvalósításában.³⁰ A nehézségek azonban nem tántoríthatták el abbéli felfogásától, hogy a magyar minisztériumnál elsősorban azok szolgálhatnak, akik magyarul tudnak. Noha nem nagyon bízhatott a gyors megvalósításban, április 23-án határozottan leszögezte, hogy a magyarul nem tudókat nyugdíjba kell küldeni.³¹ A későbbiekben kénytelen volt megalkudni a helyzettel, azzal ugyanis, hogy a nélkülözhetetlen szakemberek többsége németül gyakorolta hivatalát. Természetesen a minisztérium soha nem adta fel azt az elvét, hogy ügyviteli nyelve a magyar, s minden erővel igyekezett ennek a gyakorlatban maradéktalanul érvényt szerezni.

3. A PÉNZÜGYMINISZTERIUM MŰKÖDÉSE

1848. SZEPTEMBERIG.

A MINISZTER: KOSSUTH LAJOS

a) A minisztérium hatásköre, illetékessége. A pénzügyek, a jövedelemkezelés széttagoltsága

A pénzügyek élére az udvar komoly félelmére éppen az a Kossuth Lajos került, aki az önállóságot a leginkább következetesen hangoztatta, s ennek rögtön hivatalba lépése után érvényt is igyekezett szerezni.

A Pénzügyminisztérium hivatalosan 1848. május 1-től vette át az országban a pénzügyek irányítását; a bécsi minisztériummal e napban jelölték meg a kamarai és minisztériumi ügyintézés elválasztását.³² A kamarai iktatókönyveket azonban már április 24-én lezárták, s e naptól pénzügyminisztériumi iratokat vezettek be a könyvekbe. Kossuth a kamarai „utóműködéssel” párhuzamosan április közepén

²⁹ Ilyen értelmű választ küldött Specz osztrák pénzügyi Staatssekretär Duscheknek az egyik e tárgyban küldött sürgetésére. *ÖStA Finanzm.* 1848:2575. eln. márc. 21.

³⁰ Erről lásd: *KLÓM XII.* 35—36.

³¹ *Pm, Elnöki* 1848:76. sz.

³² Kossuth rendelete a kamarához, ápr. 23.: *Pm, Elnöki* 1848:76. sz.; miniszteri körlevél a törvényhatóságoknak, kamarai, bányászati hivataloknak, egyéb intézményeknek: Uo. 1848:213. sz. ápr. 28.; hivatalos értesítés: *PH*, 1848. ápr. 29.; *Sinkovics* 101.

megkezdte munkáját; elnöki iratainak számozása április 12-től, a törvény szentesítésének másnapjától nyomon követhető.³³

A miniszter mellett a kamarai előzményhez (két alelnök) és a Belügyminisztériumhoz hasonlóan két államtitkár vezette az ügyeket. Az egyikhez politikai, a másik adminisztratív jellegű feladatok tartoztak. Pulszky Ferenc viselte volna a politikai tisztséget, de április 29-i kinevezésével együtt jelent meg a Pesti Hírlapban az a nem hivatalos közlés, hogy Bécsbe kerül a külügyminiszter mellé.³⁴ Duschek így egyedüli államtitkárként működött a nyár végéig; ugyanis csak ekkor került sor az állás betöltésére Pálffy János személyében. Duschek, akit Kossuth rögtön a Pestre érkezéskor felkért a minisztériuma munkájában való részvételre, visszautasította az állítólag neki is felkínált első államtitkári posztot, s a másodikat is csak azzal a feltétellel fogadta el, hogy a minisztériumi törvény által számára biztosított osztályigazgatói tanácsosi címet és beosztást vállalja, államtitkári ranggal.³⁵ Duschek az állás elfoglalásakor feltételül szabta, hogy a magyar kamara valamennyi alkalmazottja — ha ideiglenesen is — aktív szolgálatban hagyassék.³⁶ Ezt a feltételt Kossuth teljesítette is, sőt, igen sokat véglegesen alkalmazott a régi hivatalnokok közül, csak egy részüket kötelezte további munkálkodásra ideiglenes státusban, korábbi (alacsonyabb) fizetéssel. Az ideiglenesség a minisztériumokban megszokott módon elsősorban a segédhivatali, számvéviségi hivatalnokokat sújtotta, valamint — egyéb okoknál fogva — például a bányászati hivatalnokokat is. Kossuth ugyan május végén ígéretet tett Duscheknek az ideiglenesség felszámolására a szervezés és alkalmazás terén, mégis, a helyzet lényegében változatlan maradt. Az egyes osztályokhoz beosztott számvévisői egyének még 1848 végén sem voltak véglegesen kinevezve. Helyzetüket az államtitkár decemberben akarta rendezni, de a végrehajtásra már nem volt módja.³⁷ Duscheknek a régi személyzet alkalmazására vonatkozóan a szakszerűség biztosítása és a humánuság mellett az a be nem vallott indoka is volt, hogy szüksége volt olyan tisztviselőkre, akik adott esetben utasításait nem a minisztérium, hanem az uralkodói ház érdekében hajtják végre.

³³ *KLÖM XIII.* 63.; 349. Vö. *Pm, Központi.* „Hivatalos működésemet a finantz minisztériumhoz tartozó minden tárgyakkal átvételével már tetteleg megkezdvén. . .” — írta Esterháznak, ápr. 18.: *Pm, Elnöki* 1848:17. sz. Az elnöki iktatásra lásd: *Pm, Elnöki és Pm, Kossuth.*

³⁴ *PH,* 1848. máj. 2.

³⁵ *Duschek-per* fol. 199—200.; vö. a megjelent kinevezésekkel: *PH,* 1848. ápr. 29.; *KLÖM XII.* 89—92. Duschek egyben álladalmi tanácsnoki címet is viselt mint volt magas rangú kormányzékai hivatalnok. Duschek későbbi előadása szerint vonatkozott ily magas beosztásban dolgozni az új minisztériumban, s ezt Kossuthnak — eltérő politikai nézeteinek felhozásával — meg is mondta. Kossuthnak azonban szüksége volt a szakértelmére, és a gondolkodási idő alatt is kérte közreműködését a szervezésben. Duscheket végül is — állítása szerint — az nyugtatta meg, hogy e felelős posztban sokat tehet a pénzügyek rendben tartásáért, az állam vagyonának megmentéséért, természetesen uralkodója érdekeinek szem előtt tartásával. *Duschek-per* fol. 199—200.

³⁶ *Duschek-per* fol. 199—200.

³⁷ Kossuth Duschekhez, máj. 24.: *Pm, Elnöki* 1848:612. sz.; *KLÖM XII.* 193—194.; Kimutatás a személyzetről, 1848. dec. 5.: *OHB* 1848:4644. eln. sz.

Kossuth április 23-án tette meg javaslatát a nádorhoz a minisztérium fontosabb posztjairól, így április végén közölhette is a nyilvánossággal az egész minisztérium tisztikarának névsorát.³⁸ Az újonnan kinevezettek vagy továbbszolgálók május 1-től léptek minisztériumi szolgálatba; az új fizetéseket is e naptól számították.³⁹ Hasonlóan a többi minisztériumhoz, a Pénzügyminisztériumban az érdemi ügyintézőket tekintve a régiek aránya 40%-os volt, az alsóbb tisztviselők esetében pedig majdnem 100%-os.⁴⁰

A Pénzügyminisztérium *hatáskörébe* a következők tartoztak:

- *sóügy,*
- *harmincadi és postai tiszta jövedelmek* kezelése, minden idevágó pénztári intézkedés (e jövedelmi ágak adminisztratív ügyeit a kereskedelmi minisztérium látta el),
- *állami javak igazgatása,* ide tartoztak: kamarai, koronai, fiskális jószágok, kincstári szállományok (A vallási, tanulmányi és közalapítványi javak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium — kisebb részben a Belügyminisztérium — illetékességébe tartoztak.),
- *megürült egyházi javak* kezelése,
- *bányászat,*
- *közdobeli és országos pénztári tárgyak.*⁴¹

Új feladata volt a kamarához képest az adóügy, amellyel addig a kamara alig foglalkozott. Bécsből átvett feladata lett a bányászat. Kívánatos volt a fenti tárgyköröknek a lehetőséghez mérten legnagyobb mértékű központosítása, amelyhez hasonlót legutóbb II. József próbált megvalósítani, természetesen egészen más céllal. Kérdés, hogy a fent felsoroltak jelentik-e a pénzügy teljes irányítását és ez is megvalósult-e a gyakorlatban?

A magyar kamara történetét 1848-ig tárgyaló hivataltörténeti munka egy nem egészen egyoldalú, sommás utalással az 1848—1849-es korszakra vonatkozóan a következőket állapította meg a pénzügyigazgatásról: „A pénzügyminisztérium átvette a teljes magyar pénzügyigazgatási hatáskört... A pénzügyminisztérium hatáskörének kialakulásával megszűnt a magyarországi pénzügyigazgatási szervezetnek az 1848 előtti feudális viszonyokban gyökerező kettős jellege, azaz a különálló kamarai pénzügyigazgatás... és a különálló rendi jellegű adóigaz-

³⁸ *Pm, Elnöki* 1848:75. sz.; *KLÖM XII.* 61.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:903. sz. Ha hihetünk a PH adatának, csak az alacsonyabb beosztásokért (fogalmazótól írnokig) 1350 ember ostromolta a Pénzügyminisztériumot ápr. 24-ig: *PH,* 1848. ápr. 26.

³⁹ *Pm, Elnöki* 1848:76., 81. sz. Az újonnan kinevezett kormányzékai hivatalnokok is csak máj. 1-től kapták a minisztériumi fizetést.

⁴⁰ Ismert tény, hogyan pírított Kossuth Széchenyire, átnézve hivatalnokainak listáját, mondván, hogy csupa „pecsovics”. Pedig a szakszerűsége tekintettel Kossuth is kénytelen volt kompromittált egyéneket alkalmazni. Elég, ha Duschek államtitkárt említjük, aki az elsők között kapott macskazenét a pesti néptől. *Spira* 1964. 143.

⁴¹ *PH,* 1848. ápr. 29.; *KLÖM XII.* 81. szerint a harmincadi, postai ágazatot a kereskedelemügyi minisztérium vette át.

gatás... E változás következtében, 1526 óta először, létrejött a független magyar állami pénzügyigazgatás.”⁴²

Mielőtt részletesen megvizsgáljuk, hogy mindez a gyakorlat terén miként valósult meg, mottóként előrebocsátjuk a pénzügyi államtitkár 1848 végén kifejezett óhajtását, miszerint: „A dolog természeténél fogva az országnak valamennyi közpénztárai s közpénzalapjai kezelésének, s e körüli rendelkezéseknek a pénzügyi miniszterség hatásköréhez *kellene* tartozniok...”⁴³

A helytartótanács számvevősége által kezelt ügyeket és magát a számvevőségi személyzetet 1848-ban szinte szétrobbantották, aszerint, hogy az egyes feladatok tárgyuk alapján melyik minisztériumhoz tartoztak. Sok következetlenség volt az átszervezésben. A legfurcsább sajátosság az volt, hogy a Pénzügyminisztérium nem kapta meg közvetlenül valamennyi, a helytartótanács által adminisztrált jövedelem kezelését, sőt, több esetben a számviteli ellenőrzést sem.

A törvényhatóságok ügyei a Belügyminisztériumhoz tartoztak, s oda tartozott a *házi- és hadiadónak* a törvényhatóságok által végzett adminisztrációjával kapcsolatban felmerült minden probléma is.

A *háziadó* nem volt állami jövedelem; a megyei, városi, kerületi szervezet ellátására szolgált. (Korábban az országgyűlési küldöttek napidijait és szállását is ebből fizették. Amint említettük, az 1848-as költségvetésben ezt az állam vállalta magára, közelebről a Belügyminisztérium.) Hogy mennyire akadozott a változások miatt az adóbeszolgáltatás és az adminisztrációs hálózat munkája — megyei és minisztériumi egyaránt —, ezt az a körülmény is mutatja, hogy a belügyi közigazgatási osztály csak 1849. június 21-én rendelte el a törvényhatóságoknak az 1848. november—decemberi, törvényhatósági szinten már ellenőrzött házipénztári számadások felküldését felülvizsgálat céljából.⁴⁴ A késlekedéshez az új adótörvény országgyűlési megszavazásának elhúzódása is hozzájárult, 1849. június 1-én írták alá.⁴⁵

A *hadiadó* kezelésében a Pénzügyminisztérium nemcsak a tartományi biztosok feladatkörét, hanem a hadipénztárakét is átvenni készült. 1848-ban a Pénzügyminisztérium a hadiadó kezelését elvben megkapta, adataink alapján azonban joggal feltételezhetjük, hogy mégsem sikerült elérnie, hogy a pénzbeszedés — amennyiben volt beszedni való hadiadó — ne a hadipénztárak, hanem saját harmincadi vagy sópénztárai útján történjék. A tartományi biztosok szervezetét — ellentétben Nagy István megállapításával — nem a Pénzügyminisztérium, hanem a hadügy kapta meg. A tartományi biztosoktól a hadiadót a hadipénztárak vették át, amelyek a sorkatonasági szervezetben működtek, s mint ilyenek, egyelőre változatlanul bécsi fennhatóság alatt állottak. Ezt a szervezetet szintén a hadügy felügyelte volna, ha e

⁴² Nagy István 354.

⁴³ VKM Közokt., *Felsőbb okt.* 1848:21. kfő, 25. tétel.

⁴⁴ Bm, *Közig.* 1849:15. kfő, I. tétel.

⁴⁵ Az I. fejezet 13. §-a szerint a *háziadó kvótái* csak a Belügyminisztériumtól vett megerősítés után változtathatóak: *Beér—Csizmadia* 827.

tekintetben nem állott volna fenn az a körülmény, miszerint 1848 őszéig a magyar hadügyminisztérium nem terjeszthette ki Béctől független irányítását a sorkatonaságra.

Ismeretes az adótörvény létrejöttének lassúsága. Mire ideiglenes szabályozás született, 1849 nyarához érkeztek el, ami azt jelentette, hogy a végrehajtásra nem maradt idő. Maga az ideiglenes törvényi szöveg és más, e témát érintő minisztériumi rendelkezések láthatóan egy cél felé mozognak: az országos (hadi-) adót a Pénzügyminisztérium irányítása alatt szedjék be, s a katonaság részben az állam központi és vidéki pénztáraiból, részben egy központi hadipénztárból vegye fel a pénzt.⁴⁶

E cél elérésére a következő lényegesebb utasítások születtek: 1848. április 23-án Kossuth rendeletet adott ki a törvényhatóságoknak a hadiadó behajtásáról. A május 1-től esedékes adót — az azokra történt utalványozások fedezése után — a legközelebbi harmincadi vagy sóhivatali pénztárba kellett fizetni a hadipénztárak helyett. Április 26-án Duschek utasította a kerületi felügyelőket, hogy a hadiadó befizetésének új módjára figyelmeztessék az irányításuk alatt álló pénzügyi hivatalokat.⁴⁷ Számadáskönyvek hiányában 1848-ban nem követhető nyomon a pénzbeszedés mindennapi gyakorlata, az viszont ismeretes, hogy csak a katonaság egységesítése után, de lényegében már csak 1849-ben született konkrét intézkedés arról, hogy a hadi- vagy országos adót a Pénzügyminisztérium pénztárai szedik be. Kifejezetten ebbe az irányba terelte a pénzkezelést például a Pénzügyminisztériumnak az 1848. április 23-inál határozottabb 1849. április 28-i rendelete. Eszerint meghatározott vidéki kincstári pénztárak vették át egy-egy törvényhatóság (hadi) adóösszegét, így például Abauj megye a kassai harmincadi pénztárhoz, Esztergom megye a budai főpénztárhoz szolgáltatta be az adót.⁴⁸ Megjegyezzük, hogy az ideiglenes adótörvény sem szól külön adói pénztárakról, hanem csak a pénzügyminiszter által kijelölendő olyan pénztárakról, amelyek egyéb feladataik mellett a törvényhatóságoktól ezeket az összegeket is átveszik. (A törvény megfogalmazása jelzi, hogy ennél tovább a gyakorlat nem jutott.) Később valószínűleg e pénztárak

⁴⁶ A hadseregbeli pénzkezelési zavarokra utal Mészáros 1849. febr. 3-i rendelkezése, amely szerint az egész hadsereg a debreceni központi hadipénztárból vegye fel a pénztét: *Közlöny*, 1849. febr. 6. A Pénzügyminisztérium katonai költséget kezelő adminisztrációjának problémáját tárgyalja a legfőbb katonai számvevőszéki hivatal tervének 5. és 6. — problémákat jelző — pontja, amely a tartományi biztosokkal és a hadipénztárakkal foglalkozik, 1848. dec. 14.: *OHB*, 1848:5969. eln. sz. 1848 végén foglalkoztak új szabályok hozatalával a törvényhatóságok által a katonaság részére tett szolgáltatások felszámításáról, sőt, voltak is ilyen irányú intézkedések, amelyeket később meg kellett változtatni a körülmények változása miatt. 1849. júniusban újabb közös tanácskozásokat tervezett erről a pénzügy és a hadügy. Pénzügyminisztérium a hadügyinek, 1849. jún. 13.: *Pm*, *Pénztári* 1849:8239. pü. sz. Hasonlóan egyezkedni próbáltak a katonai költségek átutalása, kezelése tekintetében, hogy az eljárásban egység és áttekinthetőség legyen, 1849. máj.—jún.: *Uo.* 1849:7568., 8436. pü. sz. Megemlítjük, hogy hasonló központosításra a katonaeállítás terén is ezt megelőzően II. József törekedett. *Vö. Nagy István* 259—261.

⁴⁷ *KLÖM XII.* 63—64., 77—78.

⁴⁸ *Pm*, *Adóügyi* 1849:7 PM sz. minisztertanácsi határozatra hivatkozik.

keretében alakultak volna meg az adói részlegek.⁴⁹ Az április 28-i rendelet előtt a katonaság részére történő pénzküitalások nagy része úgy történt, hogy a pénzügyi pénztárak a hadiadó terhére kifizetéseket teljesítettek a hadipénztáraknak.⁵⁰ A hadiadó pénzügyi pénztárakhoz történő befizetésének elrendelése után a kifizetésnek az állami főpénztár rovására kellett történnie. 1849-ben azonban gyakorlatilag a nullával volt egyenlő a hadiadó jövedelme; beszédese tehát reális problémát nem jelenthetett.⁵¹ Tekintettel a katonai kiadások nagyságára, a hadiadó összege amúgy sem lett volna elegendő ennek fedezésére. Az állam egyéb forrásainak jövedelmét használta fel a katonaság ellátására.

Bonyolította a hadi költségek problémáját az is, hogy az osztrák minisztériummal nem jutottak közös nevezőre a katonai kiadások tételeinek megállapításában, vagyis abban, hogy a magyar Pénzügyminisztérium a Magyarországon állomásozó összes vagy az összes magyar katonai egység ellátását köteles biztosítani, bárhol is tartózkodjanak a birodalomban.⁵² Az osztrák minisztérium az országban levő egész katonaság ellátása és a birodalmi hadi költségekhez való hozzájárulás mellett foglalt állást. (Nem zárkózott el viszont az elől, hogy a magyar minisztérium csak a magyar ezredek től nyugdíjazott katonák nyugdíját fizesse.)

Nemcsak elvben, összecszerően is óriási volt a különbség az országban levő katonaság ellátása és a határon kívüli katonaság költségterhéhez való hozzájárulás között. 1846-ban — Magyarországon, Erdély és a határörvidék vonatkozásában — az országban 9 701 623, azon kívül 13 288 968 konvenció Ft volt a hadi költség, összesen 22 990 591 Ft, ami 2 512 145 Ft-tal haladta meg azt az összeget, ami e területek teljes jövedelméből a belső adminisztráció költségeinek levonása után

⁴⁹ *Beér—Csizmadia* 827.

⁵⁰ 1848-ra vonatkozóan a só- és pénztári osztály pénztári szakosztályának 5. kútfoje tájékoztató katonai kiadásokról. Az iratok átutalási utasításokat tartalmaznak a budai főpénztár (volt kamarai főpénztár) számára, pl. 6. tétel: a miskolci sóhivatal fizessen a hadiadó terhére a megye számára a honvédség céljaira; 79. tétel: utaljon át 25 000 Ft-ot Pozsony megyének addig, míg a megye kivetett 400 000 Ft-ját beszedik. Az ONHT részére a pesti sóhivatal pénztáránál nyitottak hitelt, amely az elnök aláírására fogantatott kifizetéseket. (1848. dec. 18.) A haditanács megszűnése után Pétery Mátyás osztályigazgató aláírását is elfogadták mind a só-, mind a hadipénztárnál Pesten: *Pm, Pénztári* 1849:830. pü. sz. Nádosy ezredes a Pénzügyminisztériumhoz.

A bécsi minisztérium számos kísérletet tett a még Magyarországon levő pénzösszegek megszerzésére. Pl. jún. 6-án bécsi utasításra Mészáros miniszter pénzt akart küldetni a zágrábi hadipénztárnak, amit a Pénzügyminisztérium akadályozott meg. *Pm, Só- és pénztári* 1848:5. kfő. 3. tétel.

⁵¹ Pl. látható ez a gyakorlat a katonai nyugdíjak fizetéséről hozott 1849. jún. 24-én kelt körrendeletben: *Pm, Adóügyi* 1849:9574. pü. sz. 1849-ben az állami főpénztárhoz május, június és augusztus hónapokban összesen 35 566 Ft futott be hadiadó címén. Bars megye Vukovics Sebő kormánybiztosnak fizette ki az összeget a főpénztár javára; Nagybánya, ill. Bereg megye pedig a debreceni sóhivatalba fizette be közvetlenül a pénzt. Nyitra megye a főpénztárnak juttatta el az összeget. Vö. *Állampénztár, Bevételi főnapló* 860, 1044, 1679, 1680—1681. bevételi naplósorozatok, valamint *Állampénztár Bevételi főkönyv* A kötet. 102., a hadiadó összesítése. *Lukács* 89. Lukács is a fent idézett számadáskönyveket használta. Már az ő idejében sem voltak meg az 1848-as évi számadáskönyvek.

⁵² Lásd: Kossuth a nádorhoz, 1848. ápr. 20. Az új pénzbeszedési rendről is tájékoztató. *KLÖM XII.* 48. A katonaság ellátásával foglalkozik az osztrák Finanzministerium egyik május közepén készült átirata a Kriegerministeriumhoz: *ÖStA Finanzmm.* 1848:685. FM sz.

megmaradt. (A katonaság létszáma ugyanekkor 122 489 fő volt az országon belül.⁵³) A magyar minisztérium a közösügyi tárgyalásokra azzal a szándékkal indult, hogy csak a Magyarországon (és a kapcsolt részekben) állomásozó katonaság ellátását biztosítja, tekintet nélkül annak nemzetiségére.⁵⁴

A hadiadó összegéről sem a hivatalos összeállítás április 20-i kimutatásában, sem a félévi kimutatásban nem találunk adatot, mivel a tartományi biztosságok csak május végére készültek el a félévi munkával. A hadi kiadások igen sokat tettek ki, amelyet a kincstár egyéb jövedelméből fedeztek rendkívüli kiadásként. 1848. május—júniusban az összes hadügyi költség 2 189 603 Ft volt, a szokott évi hadiadó fele.⁵⁵ A hadiadóból az 1847. november 1-én kezdődött katonai évben 1848. április 7-ig egyedül Horvátország adóját szedte be a kamara, 96 333 Ft-ot, amit azonban a zágrábi hadipénztárba kellett küldeni.⁵⁶ Az új adórendszer bevezetésével számolva, a hadiadóból csak 1848 második felére terveztek bevételt, amelyet — Lukács Béla szerint — a többi előirányzott jövedelemmel együtt befolytnak lehet tekinteni.⁵⁷

Amint említettük, a hiányzó hadiadó összegét pótolták egyrészt a hadiadó terhére más kincstári jövedelmekből, másrészt kénytelenek voltak a kincstári utalványok és bankjegyek — fedezettel bírók és fedezet nélküliek — kibocsátásának eszközehez nyúlni. Kossuth 61 millió Ft hitelt kért és kapott az országgyűléstől.

A költségvetés fél évre 28 845 507 Ft-ban szabta meg az állam költségeit,⁵⁸ ez egész évre majdnem 60 milliót tesz ki. Igaz, Erdély jövedelmeivel nem számoltak, de a kiadások között sem. Tekintettel Magyarország 20-22 milliós korábbi éves jövedelmére, az összeg mindenképpen irreális volt, különös tekintettel az éppen beinduló új államgépezet által felvetett számos problémára.⁵⁹

A Pénzügyminisztériumnak 1848-ban külön adói osztálya — egyes szórványos adatok ellenére — nem volt.⁶⁰ A törvényhatóságok beküldött hadiadói számadása-

⁵³ *ÖStA Finanzmm. Nachlass Krauss 5*) Beilage F) Ausweis II.

⁵⁴ 1848. jún. 7-i magyar—osztrák jegyzőkönyv: *Sieghart* 310.

⁵⁵ *KLÖM XII.* 53—58.; *Lukács* 12., 14—15. Az ápr. 20-i hivatalos összeállítás a jegyzetben megemlíti, hogy az évi hadiadó szokott összege 4 298 911 Ft 34 kr. *KLÖM XII.* 57. Osztrák összeállítás szerint 1846-ban (csak Magyarország) 4 497 064 konv. Ft: *ÖStA Finanzmm. Nachlass Krauss 5*) Beilage F) Ausweis I.

⁵⁶ *KLÖM XII.* 54., 57. Az összes (mindenféle) bevétel 1847. nov. 1-től 6 551 480 Ft volt, amelyből osztrák birodalmi célokra elszállítottak 1847. nov.—dec.-ben 295 102, 1848. márc. végéig 5 730 360 Ft-ot. *Lukács* 8. A *KLÖM XII* 54., 469. adata: 6 531 480 Ft, amely valószínűleg sajtóhiba. Ezért volt csak félmillió Ft a minisztérium hivatalba lépésekor, s készpénzhez akkor csak a vidéki pénztárak tartalékainak felérésével jutottak.

⁵⁷ *Lukács* 22. A hadiadózás egyébként erősen tartozásban volt. 1849-ben csak 35 566 Ft-nyi hátralék folyt be. Uo. 89.

⁵⁸ *Lukács* 18.

⁵⁹ A szabadságharc összes költségét Lukács Béla, aki az eredeti számadások alapján vonta le következtetéseit, 84 millióra teszi: 1848. jún. végéig befolyt 3 millió, 1848. dec. végéig 10 millió, 1 és 2 forintosok 4 millió, 1848-as igénybe vett hitel 20 millió, 1849-es pénzforgalom 47 millió, össz. 84 millió. Uo. 128.

⁶⁰ 1848. szept.-től vannak adataink az adói osztály szervezésének megindulására. A nádor kinevezte szept. 5-én Drágos Jánost titkárnak, Lónyayt tanácsosnak, aki a megbízást nem fogadta el. Előfordul a pénztári szak „adó- és pénztári szak” megjelölése is egyes kinevezési szövegekben, pl. Ebeczky Imre esetében.

it a pénztári osztályhoz beosztott, a helytartótanácsi számvevőség adói részlegének volt tisztviselői ellenőrizték. (Valószínűleg azért itt és nem a hadügyminisztériumban, mert ott még központi számvevőség nem működött.) A második minisztériumban volt adói osztály.

A különféle pénztáraknál történt átutalásokról és kifizetésekről szólva röviden utalnunk kell arra, mennyire kuszává tette a korabeli pénzkezelést a több fennhatóság alatt működő pénztárak léte. Nemcsak a belföldi, hanem a birodalomhoz tartozó országok pénztárai között is fennállt a kölcsönös kapcsolat. Egy vidéki harmincadí pénztárnál kifizetett illetményt például a budai főpénztár terhére írhattak, de ugyanígy fizettek Ausztriában élő nyugdíjas hivatalnokokat vagy katonai személyeket utolsó állomáshelyük vagy egyéb ok miatt magyarországi pénztárból az osztrák terhére.⁶¹ Ez ugyan lehetővé tette az ügyfélnek, hogy pénzét viszonylag gyorsan megkapja, de bonyolult átutalási és elszámolási rendszer volt a háttérben. 1848 előtt e pénztárak év végén egyeztették tartozásaikat és követeléseiket. A forradalmi változások és a magyarországi adminisztráció önállósulása zavarokat idézett elő elsősorban az 1848. őszi események után. Addig nem volt akadály a kölcsönösségen alapuló elszámolásnak. Véglegesen 1849. április 14. után döntötték el, hogy a magyar és az osztrák kincstár között minden kölcsönös viszony megszűnik; nálunk az osztrák pénztár terhére kifizetéseket nem eszközölnek. Ezt a rendelkezést sem hajtották végre maradéktalanul, mivel — méltányossági okból — például még a nem magyar ezredeknél szolgáltaknak is július 1-től további 3 hónapra folyósítani kívánták a nyugdíjakat az osztrák kincstár terhére.⁶² A fentiek miatt is szerepelt a pénztárak közötti elszámolás a közösügyi tárgyalások napirendjén. (Lásd Külügyminisztérium.)

A minisztérium története szempontjából fontos körülmény, hogy a katonai szolgálatban levők, akiket minisztériumi szolgálatra rendeltek be, fizetésüket — több-kevesebb következetességgel — a hadipénztárak valamelyikénél kapták. Az ilyen hadügyminisztériumi alkalmazottak viszont nem kerültek be az állampénztárnál vezetett nyilvántartásokba.⁶³

Az öröklött bonyolult számvetési rendszer reformját a minisztérium nem tervezte, és nem is lett volna rá mód.⁶⁴

⁶¹ A bécsi magyar minisztérium díjazó hivatalában 3 alkalmazott a fizetését a bécsi magyar segéd-harmincadhivatalnál kapta a budai főpénztár terhére, 1848. jún. 16.: *Pm, Ső- és pénztári* 1848:1. kfő. 44. tétel. A Pénzügyminisztérium Pulszkyhoz. Az erdélyi kancelláriai hivatalnokokat 1848. júliusra még a bécsi főpénztár fizette 1848. júl. 18.: Uo. Laskai Károly alsóházi irattárnok beadványa.

⁶² Pénzügyi rendelet a katonai nyugdíjakról, 1849. jún. 24.: *Pm, Adügyi* 1849:9574. pü. sz. A kérdés rendezésére egyébként Kossuth már 1848 nyarán felhívta Mészáros figyelmét. Egyik átirata, 1848. júl. 17-én: *KLÖM XII*. 454. A jún. 24-i rendeletet sem hajthatták végre következetesen, mert pl. jún. 26—27-én ez került az egyik nyugdíjkérelemre: „Miután a kérdéses nyugdíj osztrák pénztárt illet, az országnak nemzetgyűlésileg kimondott függetlensége után pedig a magyar és osztrák pénztárak közti minden összeköttetés megszűnt, a folyamodó kérelmének helyt adni nem lehet.” *Pm, Pénztári* 1849:7400. pü. sz.

⁶³ Vö. *Állampénztár*. A főnapló nagy segítséget nyújthatott volna a mozgó hadügyi minisztériumi személyzet tisztázásához.

⁶⁴ Vö.: a legfelsőbb katonai számvevőségi hivatali terv 3. problémája, 1848. dec. 14. *OHB* 1848:5969. eln. sz. A hadi számvevők elleni panaszok orvoslása céljából több tanfolyamot szerveztek. Mészáros 1849. ápr. 2-i rendelete: *Közlöny*, 1849. ápr. 7.

Bányászati jövedelmek. Az 1848 előtti helyzet a magyarázata annak, hogy a Pénzügyminisztériumnak nem voltak a kamarától átvehető olyan gazdasági szakemberei, akik megfelelően gyakorlottak, tájékozottak lettek volna a felső szintű igazgatásban. Ilyen feladatok ellátására volt bécsi hivatalnokokat alkalmaztak, akik azonban általában csak augusztus végére foglalták el új állomáshelyeiket. A Pénzügyminisztérium a kamarai bányászati osztály ügyvitelét teljesen azonos formában, azonos kűtfőbeosztásban vette át és folytatta. A bécsi központi szervektől átveendő ügyek iratait előbb elkülönítették, majd jegyzékelték, hasonlóan a harmincadi és a postaügyekhez. Ez lassan haladt. A napi bányáügyeket igyekeztek az új magyar adminisztráció beindulásáig is megfelelően elintézni. Bányaszámvevői részleg hiányában például 1848 nyarán a kőrmöci pénzverde számadásait a selmecbányai főkamagrófság számvevősége vizsgálta felül.⁶⁵ A bányák vonatkozásában is több osztrák beavatkozási kísérletet kellett visszautasítani a magyar kormánynak. Az osztrákok ugyanis régi követelésekre hivatkozva igyekeztek az országból például nemesfémeket kivinni.⁶⁶ A fenti nehézségek magyarázzák, hogy a bányák termelése csökkent, különösen 1849-ben.

A magyarországi jövedelmek további jelentős részét alkották az *alapítványi jövedelmek*. Ezek nagyobb részének kezelése 1848-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz került; mégpedig a vallási, tanulmányi alapok. Ugyanoda került a közalapítványi jogügyi igazgatóság, a közalapítványi pénztár és számvevőség. Az volt az elképzelés, hogy a VKM az alapítványi jövedelmekből fenntartja az egyházi és tanulmányi intézményeket, ami nagymértékben tehermentesítette volna az állami költségvetést. Az úrbéri jövedelmek csökkenése miatt azonban az alapítványi javak jövedelme még az uradalmi személyzet eltartására is kevésnek bizonyult, olyannyira, hogy a tárca állami támogatásra szorult. Az egyetemi alap dotációja be is került az első költségvetési tervbe. Az alapítványi tőkék kisebb hányada, a polgári alapok a Belügyminisztériumhoz kerültek. Ennélfogva a volt helytartótanácsi számvevőség alapítványi osztálya e két minisztériumhoz került. E jövedelmi ágat a Pénzügyminisztérium csak legmagasabb szinten felügyelte; koordinálta az államháztartás egészével.

A Pénzügyminisztérium kezelésébe kerültek az azelőtt a magyar kamara kezelésébe tartozott *só-, harmincadi, posta- és uradalmi jövedelmek*. A harmincadi és postai ügyek tekintetében a minisztérium — kormányzékai reminisztranciaként — ügykörmegosztást alkalmazott: a jövedelmek kezelése a pénzügyet, ugyanezek

⁶⁵ Az esetet közli: *Sashegyi 1971. 296.* A bécsi számvevőséghez már nem küldhették a számadásokat a hivatalok a pénzügyminiszter tiltó rendelete értelmében. Pl. a selmeci bányászati számvevő hivatalhoz intézett utasítás (exp. máj. 2.): *Pm, Elnöki 1848:88. eln. sz.* Ennek alapja egy ápr. 30-i miniszterelnöki rendelet volt: az ügyvitelhez szükséges felvilágosításokat csak Pulszky államtitkáron keresztül kérhették az osztrák szervektől. Viszont a bányahivataloknak augusztusra meg kellett engedni, hogy munkájuk végzéséhez egyes esetekben közvetlenül levelezzenek az ausztriai hatóságokkal, úgy, hogy ezeket a pénzügyi államtitkárhoz előbb áttekintés végett fel kell terjeszteni. Debreceni Márton Pulszkyhoz, 1848. aug. 31.: *Király személye kör. mm, Elnöki 1848:1312. eln. sz.; KLÖM XII. 858—859.* (A miniszterelnöki rendeletet ápr. elejére teszi a *KLÖM XII. 95., 100.*)

⁶⁶ Részletesen foglalkozik az osztrák minisztérium ilyen törekvésével: *Ungár.*

igazgatási ügyei a kereskedelmi minisztériumot illették. A harmincadí és postaügyek egyszerű adminisztrációs tárgyait ugyanis azelőtt a helytartótanács végezte. A postajövedelmek tekintetében azonban az irányítás, az ügyvitel lényeges része a bécsi főposta-számvevőséghez tartozott. A magyar kormányiszékek csak a postaépületek, a személyzet szempontjából gyakorolták intézkedési jogukat.

A harmincadügyek kezelésére a Pénzügyminisztérium kezdetben nem szervezett külön osztályt, de még szakosztályt sem. A mindenes pénztári szakot elegendőnek tartotta erre a feladatra is (1848, 6. kfő). 1848 végén a Pénzügyminisztérium megkapta a harmincadügyek igazgatási ügyeit is a kereskedelmi minisztériumtól; ebben később sem történt változás. A jövedelmek a háborús körülmények között egyre csökkentek. 1846-ban Magyarország harmincadjévedelme 2 495 022 konvenciósi Ft volt, 1847-re 2 868 100 Ft-ot terveztek (ténylegesen befolyt 2 552 312 Ft), 1849-ben 1 314 81 Ft 15 kr. folyt be.⁶⁷

A sóügyek minden fázisa: termelés, szállítás, kereskedelem, a Pénzügyminisztérium hatáskörébe tartozott. A só- és pénztári osztály keretében, a sóügyek fázisainak megfelelő szakosztályokban intézték az ügyeket. A sójévedelmek alakulására vonatkozó adataink: 1846-ban 5 573 077 Ft, terv 1847-re 5 910 400 Ft (ténylegesen befolyt 3 815 896 Ft), 1849-ben 786 367 Ft 40 kr.

A postaügyek szerepeltek a közösügyi tárgyalások napirendjén, de a felek még az ügyek szétválasztásának kérdésében sem jutottak megegyezésre. Bécs nem adott át sem iratokat, sem személyzetet, emiatt az igazgatási ügyekkel foglalkozó kereskedelmi minisztérium nagy nehézségekkel küzdött. Postai bevételre csak az őszi szakítás után lett volna mód, de a postajövedelmek még békeidőben is csekélyek voltak (1846-ban: 80 760 Ft, 1847-ben: 119 519 Ft). A postaügy 1848 végére az állam elsőrendű kérdésévé vált; ekkor került közvetlenül a Honvédelmi Bizottmány irányítása alá. 1849. május végén került a postaügy teljes egészében a Pénzügyminisztériumhoz, de iratai nem maradtak fenn. A számadások szerint az 1849-es postai jövedelem 160 Ft volt.

Az uradalmak közül a kamarai, a korona-, a megürült egyházi és az elkobzott birtokok tartoztak a Pénzügyminisztérium kezelésébe. A jövedelemcsökkenés az úrbéri szolgáltatások megszűnése, a birtokigazgatási fegyelem lazulása miatt itt is érezhető volt. A magyarországi államjavak 1846-os jövedelme 2 311 283 Ft volt, 1847-re a tervezett összeg 2 264 442 Ft (tényleges befolyt: 2 363 763 Ft), a megürült egyháziak tekintetében 41 640 Ft volt. 1849. január 5.—augusztus 15. között az államjavak 54 391 Ft 50 kr.-t, az egyháziak 27 672 Ft 28 kr.-t hoztak. Fentiek számvevőségi ügyeinek intézésére az átvett kamarai számvevőség szolgált. A gyakorlat a régi maradt; még a segédkönyveket is folyamatosan használták.⁶⁸

⁶⁷ 1846-ra *ÖStA Finanzmm. Nachlass Krauss 5* Beilage F) Ausweis I.; 1847-re. ápr. 20-i pénzügyi hivatalos jelentés: *KLÖM XII*. 54. 1849-re: *Lukács* 88—89. A további jövedelmi adatokra vonatkozóan is ugyanezek a források.

⁶⁸ Vö. *Fábiáné Kiss 1973*. II. (Registrum des juridisch-geistlichen Departaments, 1841—1882. (E 704.) Lajstromkönyv a megüresedett egyházi javak ügyeiről.)

A volt helytartótanácsi számvevőségnek azokat az egyéb feladatait, amelyeket az adói és alapítványi számadási ellenőrzés mellett végzett, azok a minisztériumok örökölték, amelyekhez az ügyek illetékesség szerint tartoztak.

A *Belügyminisztérium*hoz beosztott számvevői egyének ellátták a törvényhatósági *árvaszámadások*, *gyógyszerszámadások* ellenőrzését. Utóbbihoz a kereskedelmi minisztériumi egészségügyi osztály is hozzászólt 1848-ban, ahol e célból külön számvevő dolgozott. Az illetékes belügyi osztály és az új statisztikai hivatal készítette el a *népességi*, foglalkozási *statisztikákat*, a kimutatásokat a *piaci árak* alakulásáról, a *mértékekről* stb. A belügy vizsgálta felül a pesti és a pozsonyi *zálogházi számadásokat*, az országos *nyugpénzintézet* iratait.

A *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* gyűjtötte össze a *tanügyre*, a *lelkésziségekre* vonatkozó adatokat, majd közölte ezeket nyilvántartás céljából a statisztikai hivattal is.

Az *építési és közlekedési számvevési* ügyek a *közlekedési minisztérium*hoz tartoztak, a volt helytartótanácsi úrbéri számvevők pedig a *királyi kúria úrbéri* osztályán dolgoztak 1848-ban.

Tartományi biztosi számadásokat, újoncozási jegyzékeket a *hadügyminisztérium polgári-biztosi osztálya* ellenőrizte. E vonatkozásban a belügyi országlati osztállyal érintkezett, amelynek a törvényhatóságok oldaláról volt alkalma beleszólni az újoncozási és kárpótlási ügyekbe. Emlékeztetünk, hogy a megyék, városok hadiadói számadásait a pénzügyi számvevők (pénztári osztály) nézték át.

Az *országos pénztár*hoz a Pénzügyminisztériumnak csak annyi köze volt, mint minden más minisztériumnak, azaz csak a tárcát érintő ügyekben kereste meg a nádor, akinek irányítása alatt a pénztár működött. A nádor eltávozása után a pénztár sorsa függőben maradt egészen 1849. augusztusig.⁶⁹

Számvevőségi iratok csak töredékesen maradtak ránk, így igen nehéz a számvevőségi gyakorlat minden fázisának nyomon követése.

A fent elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a *Pénzügyminisztérium nem vette át a teljes magyarországi pénzügyi hatáskört*. Ennek oka egyrészt a pénzügyi reform hiánya, a régi alapokon nyugvó széttagolt szervezet volt, másrészt az osztrák minisztériummal rendezetlen közös ügyek és Bécsnek az önálló magyar pénzügy ellen intézett támadásai. Csak 1849. április 14-e után történtek határozottabb lépések a magyar pénzügynek a Pénzügyminisztérium által történő egységes irányítására, a régi keretek módosítására. Éppen Duschek minisztersége alatt születtek ezek az intézkedések, aki pedig leginkább a régi normák fenntartására törekedett a forradalom idején is. A pénzügyi szakember logikája ebben a vonatkozásban erősebben érvényesült a miniszteri székben, lojális érzülete ellenére is.

A költségvetés összeállítása és ellenőrzése során természetesen a Pénzügyminisztériumnak kezdettől fogva minden más minisztérium által kezelt jövedelmi ág

⁶⁹ A helytartótanácsi feladatokra lásd: *Felhő—Vörös* 391—489.; részleteiben: *Ember* 1940. A kamarai gyakorlatot *Nagy István* kevésbé részletesen mutatja be.

gazdálkodásába és irataiba betekintési és beleszólási joga volt. A korábbi rendes jövedelmek elmaradása miatti önálló magyar bankjegykibocsátás ténye alapvetően új gyakorlatot hozott a pénzgazdálkodásba: eleve Ausztriától való függetlenséget tételezett fel, a pénzügyeket a Pénzügyminisztériumhoz tömörítette.

b) Az 1848-as pénzügyminisztériumi szervezet,
személyzet. Költségvetés⁷⁰

A miniszteri irodában dolgozott Stuller Ferenc, Rákóczy János titkár, Vörös Antal levéltárnok-irattárnok, valamint a segédfogalmazók. A miniszteri iratokat itt iktatták és tárolták, külön az egyéb minisztériumiaktól. Kossuth lemondásakor magával vitte irodája személyzetét, az ittmaradt néhány segéderőt pedig beosztották az államtitkári irodába.

I. Só- és pénztári osztály. Vezetője Duschek Ferenc volt, államtitkári rangban. Mellette Kálosy József titkár és 2-3 írnök dolgozott. Segítségére volt Brunner József törvénytudó segédtanácsos és Karge Ágoston számvevői segédtanácsos, egyben a sószállítási szak számvevői főtisztje. Duschek osztályigazgató irodája egyben államtitkári is volt. Osztályvezetői tevékenységéről csak egy iktatókönyv tájékoztat, iratok nem maradtak fenn. Töredékesen — egy külön csoportban — maradtak fenn az államtitkári és az 1849-es miniszteri működésével kapcsolatos iratok. A többi valószínűleg perének idején tűnt el. Az osztály iratai keverednek a kamara irataival. 1848 első négy hónapjának kamarai irattermése itt található, bonyolítva egy korabeli iratkezelési hibával: az egyes kútfőtételeken belül sem különülnek el a két korszak aktái. Egy-egy alacsonyabb iktatószámú minisztériumi irat több esetben megelőz magasabb iktatószámú kamarai eredetűt.⁷¹

Az osztály kebelében dolgozó szakosztályok: pénztári vagy pénzügyi, sószállítási, sóeladási és a harmincadí, amelyet 1848 végén szerveztek meg a kereskedelmi minisztériumtól átvett személyzettel.

A pénztári (pénzügyi) szak (jele: p. ü.) hivatalnokai: Eötvös Pál (pénztári és díjazási ügyek), Matyasovszky János (nyugdíjak és szállományi ügyek), Poszavec Zsigmond (adóí tárgyak) tanácsosok; Frenreisz Mihály, Hesz János, Gömörly Viktor titkárok; Staudner Ferdinánd, Kucsényi Rudolf, Gaál József fogalmazók. A titkárok, fogalmazók, segédek és díjtalan gyakornokok egy-egy tanácsos mellé voltak beosztva, hasonlóan a kamarában azelőtt szokásos kis bürókhöz, amelyek nem elkülönült szervezeti kereteket, inkább egy-egy referenshez kapcsolt ügyköröket jelentettek. Ennek továbbélését mutatja például az, hogy Poszavec tanácsos és bürója sószállítási ügyeket is intézett. A szakosztálynak külön

⁷⁰ A szervezeti és személyzeti összeállításához — a szövegben idézettekén kívül — a következőket használtuk fel: *Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika; PH*, 1848. máj. 2. *KLÖM XII*. 80—92.; *Pm*, *Duschek iratai I/118*. sz. 1848. okt., III/2. sz. d.n.; *OHB* 1848:4644. eln. sz. dec. 5.

⁷¹ *Ember* 1950. 113—114.

számvevősége volt. Főszámtiszt Schrazenthaler József, mellette bíráló számtisztek, segédek, gyakornokok dolgoztak.

A pénztári szak a minisztérium egyik legfontosabb részlege volt. Az országos jelentőségű pénzkezelés itt összpontosult. Nemcsak pénzügyi, hanem az egész minisztériumra és a pénzgazdálkodásra vonatkozó adatokat lehetünk itt az egyes kútfőkben.

A *sószállítási szak* (jele: s. sz.) tisztviselői, tanácsosok: Láng György (sótermelés, sószállítás, máramarosi erdészet), Poszavec Zsigmond (máramarosi és sóvári gazdasági ügyek, fiskalitások Máramarosban); titkárok: Gömörly Viktor, Marcher József, Molnár János; fogalmazók: Gaál József, Grulich Vince, Gerzon Antal, Nagy Ignác (az író), Lissák Ignác, Goczigh Ignác; valamint segédfogalmazók, gyakornokok. A szakosztálybeli számvevőség főtisztje Karge Ágoston, Petermayer Antal, illetve év végén Trettina János volt, mellettük segédszemélyzet dolgozott.

A *sóeladási* (sóárulási) *szak* (jele: s. e.) hivatalnokai: tanácsos Trifunác Pál (sóeladás minden tárgya); titkárok Olcs Alajos, Virták Károly; fogalmazó Christen Endre. A segédfogalmazók, gyakornokok mellett ezen a szakosztályon is működött számvevőségi szakszemélyzet, amelyet Weisz Ferenc főtiszt irányított.⁷²

A *harmincadi szak* hivatalnokai a kereskedelmi minisztériumból kerültek át 1848 végén, amikor a Pénzügyminisztérium az egész harmincadi kezelést megkapta. Tanácsos Keszlerffy János; titkárok: Kondé János, Filó Keresztély, br. Mednyánszky Edvárd (tb. titkár); fogalmazó Rác Ede. Dolgoztak itt segédfogalmazók, számvevőségiek, köztük két főtiszt: Clima József és Girsik Ferenc. A szakosztálynak nem maradt fenn külön iratanyaga, annál is inkább, mivel a tisztviselők nem követték a kormányt Debrecenbe, s ott újra a pénztári szak vette át a harmincadi ügyek intézését.

II. Az állami javak (fekvő javak) osztálya élén Ilkey Sándor állt. A kamarai gazdasági osztály (oconomica) utóda, ennek jele például az iktatószámok jelében szereplő „gazd.” rövidítés is. Az osztály munkájáról az iratok alapján nehéz képet alkotni, mivel nagyon kevés maradt fenn. Az osztályra nagy feladatként várt volna az uradalmi gazdálkodás átszervezése bérrendszerűre,⁷³ ami azonban hosszú időt igényelt volna.

Ilkey osztályvezető a mellé beosztott Mérey Károly titkárral és Csanády György fogalmazóval szintén több szakosztályt irányított: a *jogügyi-úrbéri* (úrbérrendezés), *bánsági, bácsi, óbudai, egyházi* javak ügyeivel foglalkozó *szakokat*.

A *jogügyi-úrbéri szak* (jele: gazd. A) feladata volt a földesurak kármentesítése, az állami birtokokon a jobbágyrendszer eltörléséből fakadó problémák megoldása és az új helyzet szabályozása. Az ide beosztott hivatalnokok azonban többnyire

⁷² Kossuth tervei szerint a sóárulás rendszerét teljesen át kellett volna alakítani: *KLÖM XII*. 348. A só- és pénztári osztály 1848. dec. 5-i öszlétszáma: 1 igazgató, 5 tanácsos, 1 segédtanácsos, 8 titkár (elnökivel együtt), 10 fogalmazó, 9 segéd, 4 főszámtiszt, 4 bíráló számtiszt, 32 számtiszt és segéd számtiszt, 3 írnok. *OHB* 1848:4644. eln. sz.

⁷³ *KH*, 1848. júl. 1.

egyéb elfoglaltság miatt nem fejtettek ki munkát. Az iratok, amelyeket együtt kezeltek a bácsi és az óbudai szak irataival, igen kis mennyiségben maradtak fenn. A megmaradt anyagban a szakosztály elnevezése csak jogüggyként szerepel. Hivatalnokai voltak: Záborszky Alajos tanácsos, aki itt ténylegesen nem dolgozott minisztertanácsai jegyzői működése miatt; Szalay László titkár, aki hamarosan katonáskodásra adta a fejét; Petrovics Károly — és rövid ideig Graefl József — törvénytudó segédtanácsos; br. Barkóczy Mihály, Peláthy István fogalmazók; segédfogalmazók és számvevői tisztek.

A *bánsági szak* (jele: gazd. B) kezelte a bánsági és aradi javakat, több fiskalitást.⁷⁴ Hivatalnokai voltak: Ghyczy Miklós, Szögyény Lőrinc tanácsosok; Balás Ágoston, Szerb Tivadar titkárok; Szilágyi Ferenc, Wilrader Zsigmond, Greguss Zsigmond fogalmazók. A segédfogalmazók és gyakornokok mellett külön számvevőség kezelte az uradalmi elszámolások ügyeit; főtiszt Malmay József volt.

A *bácsi szakosztályhoz* (jele: gazd. C) tartoztak a bácsi kamarai jószágok a kinkindai kerülettel, a tiszai kerület, a Ferenc-csatorna ügyei. Hivatalnokai voltak: Csernyus Manó tanácsos; titkárok: Thury István, Sax Ignác; fogalmazó Eördögh Mihály. A segédfogalmazók és gyakornokok mellett a számvevőség főtisztje Muchmayr Sándor volt.

Az *óbudai szakosztályhoz* (jele: gazd. D) tartozott az óbudai és a visegrádi uradalom Szolnok mezővárossal, a hradek-likavai uradalom, a diósgyőr—tokaji uradalom, a nagyváradai javak, a különféle részjószágok.⁷⁵ Hivatalnokai voltak: Gál József tanácsos; titkárok: Fekete László, Koppay József; fogalmazók: Szücs Lajos, Jalics Ferenc, Kiss Károly. A segédfogalmazók és gyakornokok mellett a számvevőség főtisztje Mihalovics Antal volt.

Az *egyházi szakosztály* (jele: gazd. E) feladatai: papi jószágok, tenger melléki és horvátországi ügyek, kisebb haszonvételek. A tenger melléki és horvát ügyek nem sok munkát adtak a politikai események következtében való elszakadás miatt. Hivatalnokai voltak: Besze Ferenc, Bunyevác József tanácsosok (utóbbi horvát ügyekkel foglalkozott volna, de működéséről nincs ismert adatunk); titkárok: Kamánházy János, Mérey Károly; fogalmazók: Kraszonyi József, Albertffy Mihály. A segédfogalmazók, gyakornokok mellett a számvevőség vezetője Szelestey József főtiszt volt.⁷⁶

A tervek szerint sokkal több alkalmazottal kívántak dolgozni az állami javakban, tekintettel azonban a gazdálkodás szükséges átalakításának elmaradására, az idő és pénz hiányára, csak arra törekedtek, hogy ne romoljon nagy mértékben a birtokok állapota. Még ez a törekvés sem valósult meg maradéktalanul. Külön

⁷⁴ Pm, *Elnöki* 1848:251. eln. sz. d.n. (ápr. 28.) Tervezet az osztályról. Részletesen felsorolja a birtokokat, helységeket.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Az osztály létszáma 1848. dec. 5-én: 1 osztályigazgató tanácsos, 6 tanácsos, 1 segéd, 9 titkár, 11 fogalmazó, 11 segéd, 4 főszámtiszt, 5 bíráló és 26 számtiszt, valamint segéd számtiszt. *OHB* 1848:4644. eln. sz.

erdészeti osztályt is kívántak létrehozni egyelőre csak egy országos erdőmesterrel (tanácsosi rangban) és két titkárral, de ennek az elhatározásánál nem jutottak tovább.⁷⁷

A volt kamarai *bányászati osztály* 1848. április 29-én új vezetőt kapott Trangous Lajos, a felső-magyarországi bányapolgárság alelnöke személyében. Rajta kívül egyelőre mást nem neveztek ki az osztályhoz, hanem a volt tisztviselőket további munkára kötelezték. Ezek voltak: Nándory József, Andreánszky Sándor tanácsosok, Boitner Károly és Szláv József titkárok és Dercsényi László fogalmazó. Kinevezésük július 5-ig folyamatosan megtörtént.⁷⁸ A minisztérium azoknak a „megszerzésére” is törekedett, akik eddig Bécsben kezelték a bányaügyeket. A minisztérium előterjesztésére a nádor már május 18-án kinevezte Vizner Antal, Fuchs Vilmos, Roesner Ede tanácsosokat és Berghoffer Ferdinánd titkárt az új bányaosztályhoz,⁷⁹ de csak sokkal később tudták elfoglalni állásukat. Ők az ausztriai minisztériumi átszervezés során az ottani közmunkaügyi minisztérium hivatalnokai lettek, s áthelyezésük csak a magyar külminisztérium útján bonyolódhatott le. Fuchs május 23-tól, Vizner és Berghoffer csak június 23. után foglalta el új helyét. Ez után készült el az osztály feladatainak elosztása a hivatalnokok között.⁸⁰

Az osztályigazgató helyettese Vizner Antal, Duschek bizalmasa lett. Több helyütt szerepel azonban helyettesként az iratokon — elsősorban szeptemberben — Debreczeni Márton is, aki augusztus 23-án nyert kinevezést a nádortól segédtanácsosi feladatokra, de nem sokkal ezután — mint az erdélyi kamarai ügyek szakértője — visszatért Erdélybe. Noha a bányászati osztály alkalmazottjaként szerepel és mint ilyen dolgozott is, tényleges beosztása „Királyhágón túli miniszteri tanácsos és biztos”, aki megbízatása helyszínén dolgozott.⁸¹

A *munkabeosztás* szerint az osztályigazgató Trangous felügyelte az osztály és a bányászati tárgyak egészét, az elnöki tárgyakat, az általános ügyeket, amelynek során Szláv, a gyakorlott titkár és 1 írnok állt rendelkezésére. Ez volt az *osztályfőnöki iroda*. Vizner Antal helyettesítette az igazgatót; foglalkozott az ércértékesítéssel, adományozással és bányászakadémiai ügyekkel. Ez körülbelül megfelelt a *bányamívelési, adományozási és bányásztanodai* szaknak, ahová még

⁷⁷ *Pm, Elnöki* 1848:345. sz. máj. 2.

⁷⁸ Lásd: *PH*, 1848. máj. 2.; Szlávot fogalmazóként szerepelteti, pedig már 1847-től titkár volt: *Sashegyi* 1971. 292. A kinevezésükről Duschek Trangoushoz, júl. 5.: *Pm, Elnöki* 1848:1231. sz.; *KLÖM XII*. 384—385.

⁷⁹ *Pm, Elnöki* 1848:555. sz. máj. 16.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1200. sz. máj. 18.

⁸⁰ *Pm, Elnöki* 1848:555. sz.; a pénzügyminiszter a selmeci főbányagrófnak, Pulszkynak, júl. 3.: *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel. A referenciabeosztást lásd a *Pm, Elnöki* 1848:1231. sz. mellékleteként. Duschek csak szept. 2-án reflektált az ügykörbeosztásra: *Pm, Bányászati oig. iratok* 1848:157.b.o.i. sz.; *KLÖM XII*. 385.

⁸¹ Egyedüli helyettesként szerepel: *Ungár* 603.; *Sashegyi* 1971. 296. Debreczeni kinevezésére esetleg azért került sor, mert Vizner sokat tartózkodott Bécsben az iratok kiválogatása miatt. Egyébként 1849-ben Vizner szignóit látjuk az osztályigazgatói fogalmazványokon. „Sections-Räthe und Directions-Gehülfen” megjelöléssel szerepelnek mindketten a Cameral Verwaltung 1849. márciusi kimutatásában: *Abszolutizmuskori lta, Windisch-Grätz, Általános* No 1325.

Berghoffer titkár, Péch Antal fogalmazó volt beosztva, s a szükséghez képest segédfogalmazókat is foglalkoztattak. Fuchs Vilmos vitte a *kohászati, beváltási és pénzverdei* szak ügyeit br. Splényi Béla titkárral, Révay Vilmos fogalmazóval. Nándory József lett a *gazdászati, erdészeti, közpolitikai* szak vezetője, intézve az uradalmak, erdők, társládák, gazdasági hivatalok, kórházak, tanodák s más, bányászok javát előmozdító intézetek ügyeit. Mellette Boitner Károly gyakorlott titkár és Dercsényi László ugyancsak volt kamarai fogalmazó segédkeztek.

A *bányatörvénykezési vagy jogügyi* szakban Andreánszky Sándor dolgozott egymaga, később Bántó Sámuel fogalmazót osztották be mellé.

Roesner Ede a *pénztári és bányatermény-árujai* ügyeket vezette. Ide tartozott a felügyelés minden magyarországi bányászati számvevői szék felett, a „fő előzvények és jövedelmi zárolványok” (Hauptpreliminarien und Ertragsabschlüsse) elkészítése, a pénztárkönyvek vezetése, a bányatermékek árulása, az összes pénztár kezelésének felügyelete, azon számadások átvizsgálása, amelyeket számvevősséggel nem rendelkező hivatalok küldenek be. 1848 végén még csak 1 számtisztet neveztek ki ide, s beosztották Schwarcz Henriket titkárnak. Szó esett egy bányatermék-árulási igazgatóság és Pesten székelő beváltó hivatal felállításáról, s egy „főkémlész” kinevezéséről is. Utóbbi építészeti és gépészeti tárgyakban szakvéleményeket készített volna.⁸²

A segédhivatalnokok és a számvevőség hiányával birkózó osztály éléről Trangous december 22-én kormánybiztosi megbízással Szepes megyébe távozott, Debreczeni Márton Erdélyben dolgozott. Az osztályt december 27-én Trangous Viznerre bízta, közvetlen feletteseül Duschek államtitkárt jelölte meg.⁸³

Tekintettel a bányászat rendkívüli fontosságára, nemcsak az államháztartás, hanem a katonai ellátás szempontjából is, a Pénzügyminisztérium e tekintetben is kizárólagos intézkedési jogra, a bányaugy teljes kézbentartására törekedett. Ebbe a vonalba tartozik a miniszterelnök 1848. április 30-i rendelete, amelyben megtiltott a bányahivataloknak a bécsi bányakamarával és a bányaterményáru-igazgatósággal való mindenfajta hivatalos összekötést. A pénzügyminiszter megkövetelte, hogy a jelentéseket, számadásokat hozzá küldjék, a bányaterméket pedig csakis a magyar minisztérium rendelkezése alá bocsássák.⁸⁴ Az osztrák minisztérium ennek ellenére is kísérletezett a magyar bányatermékek megszerzésével; a bányaterményáru-igazgatóság — ekkor már az osztrák közmunkaügyi minisztériumhoz beosztva — továbbra is igyekezett magyar bányatermékek, különösen a réz eladásának

⁸² A fentiekhez adatokat nyújtanak: *Pm, Duschek iratai* I/122. sz. d.n.; *OHB* 1848:4644. eln. sz. dec. 5-i létszám; Duschek rendelete a bányatermék-árulási igazgatóságról, szept. 2.: *Pm, Bányászati oig. iratok* 1848:157., 1849:1. sz.

⁸³ Trangous: *OHB* 1848:6371. eln. sz. dec. 22.; *KLÖM XII.* 853—854.; *Pm, Bányászati oig. iratok* 1848:291. sz. dec. 27. Az osztály létszáma dec. 5-én: 1 osztályigazgató (távol), 6 tanácsos (1 távol), 3 titkár (Splényi nincs), 6 fogalmazó, 1 számtiszt, 1 írnok, 6 díjas gyakornok. *OHB* 1848:4644. eln. sz.

⁸⁴ Kossuth szorgalmazására hasonló tartalmú utasítást kaptak a kereskedelmi minisztériumtól a sós és harmincadi hivatalok, ápr. 22.: *KLÖM XII.* 59.; Duschek Esterházyhoz, 1848. máj. 22.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:57. eln. sz.; *KLÖM XII.* 172.

foganatosítására. E tárgyban a nádor támogatását is kérték, aki nem utasította vissza azt. Ha a nádor nem, Kossuth határozottan visszautasította ezt az eljárást, mint az önálló magyar pénzügyigazgatással össze nem férő, s így kivihetetlen kívánságot. Megszűntnek nyilvánította a kapcsolatot az igazgatóság, valamint pesti és pozsonyi megbízottai között is.⁸⁵

A pénzügyminiszter hivataloskodása kezdetén, április 24-én kérte a korábban a bécsi Hofkammer in Münz- und Bergwesen alá tartozott magyar bányák iratainak elkülönítését és átadását a magyar minisztérium számára a bécsi külminisztérium útján. Kérte a bányászatra vonatkozó rendeleteket, adatokat, statisztikai, kezelési és számadási egybevetéseket, helyrajzi- és bányatérképeket, munkaterveket stb.⁸⁶ Az iratok átadása előtt a bécsi általános számvevőszék, a General Rechnungs-Direction nem zárkózott el, s a kiválogatás július folyamán meg is kezdődött. A határnap — mint a pénzügyi kezelés egészére — 1848. május 1. volt. A munkában a korábban a bécsi bányakamaránál működött tanácsosok, Vizner, Roesner vettek részt. A bécsi számvevőség folyamatosan átadta a május 1-e előtti időre vonatkozó, általa időközben elbírált számadásokat is.⁸⁷ A számadások lezárását megnehezítette a Béccsel való érintkezés tilalma, ugyanis egyszerűbb lett volna a május 1. előtti időszakra vonatkozó számadásokat közvetlenül a bécsi számvevőségnek megküldeni. A levelezést később megengedték, de az továbbra is nehézkesen ment, Pulszky kezén futott keresztül.⁸⁸

A bányügyi iratok a többi osztályéhoz képest nagyobb számban maradtak meg, mert a kiegyezés utáni selejtezés idején még Bécsben voltak. A ma meglevők között találhatunk Duschek államtitkár-miniszter iratai közül kiválogatott bányászati tárgyú iratokat is.

A negyedik főosztálynak az adóinak kellett volna lennie, de nem maradtak fenn olyan adatok, amelyek külön szervezeti egységben való működését bizonyítanák. Iratai sem maradtak fenn, csupán 1849-ből van néhány, tárgya szerint ide sorolható irat, ami az 1849-es közös minisztériumi sorozatban található. Egyesek kinevezésében 1848 elején az adói osztályhoz való beosztást találjuk, de a többséget csak szeptemberben nevezték ki ide. A kimutatások szerint az osztályhoz beosztottak nem voltak teljes létszámban jelen. 1848-ra vonatkozóan megállapítható, hogy az adói tárgyakat a pénztári osztály végezte el, illetve az adóiak a pénztári osztály keretében dolgoztak. 1849-ben a minisztériumi szervezeti beosztások adói és pénzügyi osztályt emlitenek; ennél közelebbi adataink hiányzanak. Feltételezésünk szerint azok a tisztviselők, akiket ide kineveztek, osztályszervezet nélkül is

⁸⁵ István nádor lta, *Miniszteri* 1848:2019. sz. júl. 29.; Esterházyhoz küldött választ aug. 2-án Kossuth egy hasonló ügyben: *KLÖM XII.* 662—664.

⁸⁶ *KLÖM XII.* 66.

⁸⁷ Uo. 390—392. Víznerrel és Roesnerről: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:57. eln. sz.; *Ungvár* 603. Roesner az iratok átvétele közben a forradalmi események miatt Bécsben rekedt. Pulszky nov. 3-án kérte Cordon városparancsnokot, hogy tegye lehetővé hazatérését: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:1687. eln. sz.

⁸⁸ Trangous feljegyzése erről: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:1696. eln. sz., *Ungár* 602—603.

dolgozhattak például az adói törvény munkálatain, valamint a pénzügyi reformot illető egyéb elméleti kérdés kidolgozásában vettek részt.

Az osztályhoz 1848-ban a következőket nevezték ki: tanácsosok Fogarassy János, Farkas Károly, Ebeczky Imre, Barthos Ede (szeptembertől); titkár Vasváry Pál, aki szinte állandóan távol volt, de állásáról nem kívánt lemondani. Titkár volt még Pongrácz Lajos, Drágos János; fogalmazók Paraicz Iván, Eördögh Mihály. Írnokokat, számvevőségi alkalmazottakat szintén beosztottak ide, utóbbiakat Venturini József főszámtiszt irányította. Osztályvezető hiányában szeptemberben szó volt Barthos ideiglenes kinevezéséről.⁸⁹

A Pénzügyminisztérium irányítása alá tartozó *országos főszámvevői osztály* előzmények nélkül való volt a magyar közigazgatás történetében, mivel feladatait 1848 előtt az udvari központi főszámvevői hivatal látta el. Ennek ügkörét természetesen csak magyar vonatkozásokban vette át a minisztériumi szerv. A főszámvevői osztálynak sem ügyviteli leírása, sem iratai nem maradtak fenn, tevékenységére az egyéb szerveknél felfalálható közvetett adatokból következtethetünk. A főszámvevőség valamennyi minisztériumi számvevőség fölött állt. Arról nincs adatunk, hogy a minisztériumok kötelesek lettek volna számadásaikat e helyütt ellenőriztetni, de pénzügyi vonatkozású tevékenységük végső összegzését, nyilvántartását itt kellett végezni.⁹⁰ A legelső nagy munkálatukhoz, a pénzügyi jelentéshez és a költségvetés összeállításához minden minisztériumtól bekérték a részadatokat, s ennek alapján készült el Magyarország történetében az első pénzügyminiszteri exposé az ország pénzügyi helyzetéről, valamint az első költségvetés. A pénzügyi osztály (só- és pénztári keretében) minden esetben közölte a főszámvevőivel a tudomására jutott pénzügyi adatokat, a hozzá beérkezett kimutatások egy-egy példányát is átadta a főszámvevői osztálynak. Az osztály élére Weisz Bernát Ferenc került, pesti nagykereskedő, a kereskedelmi bank igazgatósági tagja. Mellette többen olyanok jutottak feladatokhoz, akik korábban valamilyen aktuális iparpolitikai ténykedés során Kossuthtal állottak érintkezésben, így például a titkárok: Gelenczey Pál az Iparegyesület szám- és természettani rendes oktatója, egyetemi magántanító, Schulek Ágoston, a Gyáralapító Társaság pénztárnoka. A két tanácsos, Fröhlich József és Grohe János gyakorlott kamarai hivatalnok volt, s azok voltak azok a főszámtisztek is, akik ide kerültek: Hirsch

⁸⁹ *Ember* 1950. 105. szerint egészen biztosan külön osztály volt a negyedik főosztály, az adói. Barthos Ede osztályigazgató nemlétében vezette is ezt az osztályt. Erről Duschek Trangoushoz, szept. 12.: *KLÖM XII.* 921. Vasváry Pál 1849-ben is kérte állásának további fenntartását a kormányzótól: *Kormányzó, Elnöki* 1849:6849. eln. sz. máj. 7. Az osztály dec. 5-én a következőkből állt: 3 tanácsos, 3 titkár, 2 fogalmazó, 2 segéd, 1 főszámtiszt, 2 bíráló számtiszt, 4 számtiszt és segéd, 4 írnök. *OHB* 1848:4644. eln. sz. Félő, hogy ezek a státusok üresek voltak, mert pl. okt.-ben egy tanácsos sem volt jelen, a titkár pedig a távollevő Vasváry volt. *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁹⁰ Nagyon kevés esetről tudunk, amikor a főszámvevői osztály ellenőrzést végzett. Egy ilyen ismert adat: Trettina János főszámtiszt a budai hadi, várerősítési, élelmezési és az ágyneműk beszerzése pénztáratat vizsgálta 1848. dec. 11-én. Az előző revízió szept. 6-án volt. *Pm, Pénztári* 1849:249. pü. sz. 1848. dec. 20.

Károly, Trettina János, a könyvvezető, a számtisztek, a segédszámtisztek népes tábora. Utóbbi két kategóriában húszan dolgoztak 1848. július közepén, az összlétszám 32 volt.⁹¹ Az erdélyi kancellária felszámolása után az ottani számvevőség mintegy 30 hivatalnok a Pesten a főszámvevői osztályban kívánt volna elhelyezkedni, az év végi létszám szerint azonban erre nem került sor.⁹²

Noha a kamarai számvevőségből kikerült *pénzügyi számvevőségi személyzet* a Pénzügyminisztériumban nem külön szervezeti egységben, hanem az egyes osztályok keretében végezte munkáját, mégis összefoglalóan kell beszélnünk tevékenységükről és életkörülményeikről.

A *kamarai számvevőség* a munkát sokkal több departamentum keretében végezte, mint a helytartótanácsi. Ezek a következők voltak:

- a gazdasági departamentum intézte a kamarai fiskális és a megürült papi jószágok számvevőségi ellenőrzését;
- az egyházi cenzúra-departamentum a megürült papi jószágok számadásainak felülvizsgálatával foglalkozott, s tekintettel erre, a gazdasági departamentummal egy egységet alkotott. A megürült és a kamara kezelésében levő egyházi uradalmak tisztjeivel csak számadási ügyekben levelezett, mivel az egyéb, informatív jellegű levelezést
- az egyházi jelentéstevő departamentum végezte (geistliche Berichts-Erstattung Departament). Ez intézte a javak átvételét-átadását, a végrendelet nélkül elhalt főpapok hagyatékának felszámolását stb.
- Az előző departamentum az 1840-es években szoros egységben dolgozott a fiskális departamentummal, amely a különféle fiskalitások, kaducitások számfejtését (liquidatio) végezte. Ide tartoztak az államfogyók gyógyszerelszámolásai, a fizetések, a fiskális jószágok becslése, a talált kincsek ügyei.
- további departamentum intézte a sótermelés
- és a sóeladás számvevőségi tárgyait. E kettő szoros kapcsolata időről időre azt jelentette, hogy egy szervezeti egységnek tekintették.

Volt még:

- harmincadi ügyekkel foglalkozó departamentum. Ez a harmincadszámadások ellenőrzésével nem foglalkozott, mert ez a bécsi udvari számvevőség hatáskörébe tartozott.
- szabad királyi városok számadásaival foglalkozó departamentum,
- központi departamentum, amely az általános számfejtési munkát végezte, s ezzel összefogta mind a kamarai számvevői, mind a kamarai pénztári tevékenységet. Aki itt dolgozott, annak a pénztári ügyvitelhez is értenie kellett.

⁹¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel.

⁹² Az erdélyi kancelláriai hivatalnokokról a Duna Gőzhajózási Társaság igazgatósága Esterházyhoz (a társaság ingyen jegyet biztosított az áttelepülő tisztviselőknek), 1848. júl. 19.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:652. eln. sz. A főszámvevői osztály dec. 5-i létszám (össz. 27 fő): 1 osztályvezető, 2 tanácsos, 2 titkár, 1 segédfogalmazó, 1 számtiszt (Trettina a sószállítási szak számvevőségére került át), 18 számtiszt és segéd, 1 könyvvezető, 1 írnok. *OHB* 1848:4644. eln. sz.

Ez az ügyosztály gondoskodott a számvevőségi alkalmazottak megfelelő képzéséről, sőt továbbképzéséről is.⁹³

A kamara főpénztára volt a legnagyobb készpénzjövédelmet kezelő magyarországi pénztár. Az egykorú pénzügyi igazgatásban a budai kamarai fizetőhivatalt olyan fő- vagy nettópénztárnak tekintették, ahol a magyarországi jövedelmi felesleg a bécsi általános kamarai fizetőhivatalba való továbbküldés céljából gyűlt össze, kivéve azt a csekély összeget, amelyet a magyarországi szükségletekre fordítottak.⁹⁴ A főpénztárnak csak olyan jövedelme volt, amit — mint tiszta jövedelmet — az uradalmi, a harmincad-, a sópénztárak, az állami jövedelem ágazatai beküldtek. A főpénztár két részlegben dolgozott: az egyik kezelte a rendes és meghatározott állami bevételeket és kiadásokat, a másik a rendkívülieket.⁹⁵

A Pénzügyminisztériumban a volt kamarai számvevőségi departamentumok tárgyak szerint az osztályokhoz kerültek. A számvevőségi részlegeknek két fő feladatuk volt: a számadások elbírálása és a számvevőségi ügyek intézése. Ezek között olyanok is voltak, amelyek csak kapcsolódtak a számvevőségi ügykörhöz. A számadások vizsgálatát valamelyik alsóbb tisztviselő után a bíráló számtiszt, majd a főszámtiszt végezte, végül az illetékes osztálytanácsoshoz került. A főszámtiszt a korábbi kamarai számvevő munkáját vette át; ő nem számszaki, hanem elvi ellenőrzést gyakorolt. A számszaki munka pontosságáért a bíráló számtiszt felelt. Elvben 6 hónap alatt minden számvevői vizsgálatnak el kellett készülni. A pénzügyminisztériumi számvevőségen a kamarai számvevői könyveket vezették tovább.

A bécsi számvevőségi előiratok kikeresése legalább annyira érintette a pénzügyi számvevői részlegeket, mint a főszámvevői osztályt. A bányászati iratokról történt elvi megállapodás alapján a válogatást Fröhlich József számvevői tanácsos irányította. Ő korábban az erdélyi udvari számvevőség Vizehofbuchhaltere volt, s a válogatást volt beosztottaival, az erdélyi felosztott számvevőség hivatalnokaival végezte. A munka június 4-e táján indult, 9-re befejeződött; Weisz Bernát Ferenc június 23-án 33 ládányi irat megérkezését jelenthette a bécsi külminisztériumnak.⁹⁶

A kamarai főpénztár (generalis cassae cameralis praefectoratus officium), a díjazó, azaz illetékbeszedő hivatal (officium taxatoratus), a gazdasági hivatal

⁹³ Összeállításunkat egy 1830-ban készült *Unterricht* alapján készítettük. A töredékesen fennmaradt kamarai számvevőségi anyag segédkönyvei bizonyítják, hogy ez a rendszer 1848-ig érvényben volt. Lásd Fábrianné Kiss 1973. 614—616. E departamentumok részletes jellemzése a kamarai történetnek a feladata lett volna, de vázlatos utaláson kívül ott más nem található. Vö. Nagy István 293., 325—330.; az *Unterricht* részletezése: Central departament, 4—7. § Almásy Móric tájékoztatója Windisch-Grätz számára a kamarai számvevőség ügyköréről, 1849. jan. 11.: *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 191.

⁹⁴ *Unterricht* 10. §.

⁹⁵ Uo. 18—22. §.

⁹⁶ Kossuth Esterháznak, sürgetés, 1848. máj. 26.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:74. eln. sz.; gr. Wilczek főszámvevőségi elnök Esterháznak Fröhlicről, jún. 2.: Uo. 1848:156. eln. sz.; Wilczek Esterháznak a befejezésről, jún. 9.: Uo. 1848:228. eln. sz.; Weisz B. Ferenc Esterháznak, jún. 23.: Uo. 1848:330. eln. sz.

(*officium oeconomatus*) változatlanul maradtak. A két utóbbi hivatal a főpénztár közvetlen irányítása alatt dolgozott. Személyzetük nem csökkent a korábbihoz képest. A főpénztárban főpénztárnok, ellenőr, pénztárnokok, számfejtők, pénztári tisztek, járulnokok, gyakornokok; a díjazó hivatalban beszédő, ellenőr, járulnokok; a gazdaságiban főtiszt, ellenőr, szolgák teljesítettek szolgálatot. A főpénztárban a kincstári utalványok kibocsátása idején, május 24-én, külön osztályt hoztak létre ezek kezelésére. Számfejtő Trattneck József pénztári tiszt lett.⁹⁷ A pénzügyhöz tartozott 1848. júniustól az azelőtt a helytartótanácsi iktató hivatal által kezelt letéteményi pénztár is, mégpedig az igazságügyi minisztertől került át.⁹⁸

Kossuth az *illetékkiszabás* terén új rendszert kívánt alkotni a kancellária és a bécsi udvari kamara gyakorlatának mintájára, de nincs nyoma, hogy ez megvalósult volna.⁹⁹ A taksajövedelem Magyarországon 1846-ban 160 854 konvenció Ft volt.¹⁰⁰ Az udvari illetékhivatal a magyar kancelláriánál működött, s 1848-ban problémák merültek fel további sorsát illetően. Ez az illetékhivatal ugyanis a bécsi General Hoftaxamt szerves része, egyik osztálya volt; mind fegyelmi, mind számadási tekintetben az általános udvari kamarának volt alárendelve. Egy május 25-i királyi rendelet intézkedett, hogy a magyar illetékhivatal megfelelő személyzettel átkerül a magyar Pénzügyminisztériumhoz. Az elszámolásokat olyképpen kellett elvégezni, mint a pénzügy többi ágában, de itt április 11. volt a határnap; az ez előtt beszédett taksák a bécsi pénzügyi igazgatást illették.¹⁰¹ Az illetékhivatali személyzet egy részét a bécsi külminisztérium vette át.¹⁰²

Az egyéb, nem számvevői *segédhivatalok* korábbi kamarai szervezete változatlanul fennmaradt. Április 23-án, a még létező kamarai elnökséghez írott rendeletében Kossuth e téren is kilátásba helyezte az átszervezést, erre azonban nem került sor. Az *iktatói hivatalban* az idős Perleberg Ferencet (Peyerl) korára való tekintettel nyugdíjazta, helyére iktatónak ideiglenes hatállyal Szmolka Benedek első iktatói tiszt került. A *kiadói és irattári hivatal* korábbi állapotában maradt; kiadó Steigel Antal, irattárnok Lassú István maradt. A *levéltári hivatal* a kamarai időszak alatt tanácsos igazgatta, mellette allevéltárnok segédkezett. Kossuth nem tartotta szükségesnek, hogy egy tanácsost állítson e helyre, mivel — szerinte — „ily segédszakok vezérletével [ez] össze nem lévén egyeztethető”; igazgatóvá Czetz Jánost, a tanulmányi bizottmány volt első ülnökét nevezte ki. Az allevéltárnokot korára való tekintettel nyugdíjazta, feladataival az első sorjegyzőt, Bélik Mihályt

⁹⁷ *Pm, Ső- és pénztári* 1848:19. kfő, 207. tétel; *KLÖM XII.* 186. (Itt tévesen Frattneck áll.)

⁹⁸ Bejegyzés az iktatókönyvben, 1848. jún. 14-ről: *Pm, Elnöki* 1848:856. eln. sz.

⁹⁹ *Pm, Elnöki* 1848:76. eln. sz. ápr. 23.; *KLÖM XII.* 62—63.

¹⁰⁰ *ÖStA Finanzmm. Nachlass Krauss* 5) Beilag F) Ausweis I.

¹⁰¹ A Finanzministerium véleménye a magyar kancellária megszűnésével kapcsolatban. 6. pont. 1848. máj. 2.: Uo. 1848:236. FM sz.; Finanzmm. a General Hoftaxamthoz, jún. 14.: Uo. 1848:1474. FM sz. a magyar minisztériumot nem értesítették erről, tekintettel a beindult közösgyi tárgyalásokra.

¹⁰² *KLÖM XII.* 25.

bízta meg.¹⁰³ Ezekre a segédhivatalokra — átmeneti megoldásként, ami véglegesnek bizonyult — Duschek államtitkár felügyelt.¹⁰⁴ A minisztérium személyzeti kimutatásai szerint a segédhivatalokban igen nagyszámú személyzet dolgozott. Az iktatói hivatalban iktatói tisztek, gyakornokok, járulnokok; a kiadóban a segéden kívül írások, járulnokok, gyakornokok — ez volt a leginkább népes. Az irattárban alirattárnok, segédek, sorjegyzők, írások, járulnokok, gyakornokok; a levéltárban sorjegyzők, írások, mutatókönyvvivők, járulnokok, gyakornokok.

A Pénzügyminisztérium egészét, közvetlenül pedig a segédhivatalokat érintette az elintézés alatt levő ügyek iratainak Bécsből való megszerzése. Az első sürgetéseket Pulszky, illetve Kossuth még áprilisban küldte Esterháznak, de a Finanzministerium lassúsága miatt meghíúsult az ügylet. A Finanzministerium átadott ugyan egyes különösen sürgős ügyeket, de — egy május 25-i királyi rendelet ellenére is — magánál tartotta a magyar Pénzügyminisztériumot illető iratokat. Nem volt csekély az át nem adott iratok mennyisége: 7 láda, 12 csomag.¹⁰⁵

Itt kell megemlíteni, hogy a két pénzügyminisztérium, az osztrák és a magyar között felmerült a közvetlen érintkezés lehetősége is a Magyarországot érintő ügyekkel kapcsolatban. A nádor a maga részéről pártolta volna ezt a megoldást, az osztrák miniszter, Krauss sem zárkózott el előle az ügyvitel egyszerűsítése érdekében. A közös, lezárnivaló ügyek zöme ugyanis e két minisztérium feladata volt.¹⁰⁶ A kérdésben az a május 25-i királyi rendelet döntött, amelyet az iratok átadásával kapcsolatban már említettünk. Ez a rendelet a közvetlen érintkezés kizárásával minden ilyen ügyet vagy a bécsi magyar minisztérium, vagy a két minisztérium közös megegyezése útjára utasította. Azokat az ügyeket, amelyeket az addigi gyakorlat alapján a Finanzministerium nem tudott sinre tenni, előbb királyi döntésre kellett az udvarhoz felterjeszteni.¹⁰⁷ Ez a bürokráciától terhes intézkedés megakadályozta a két adminisztráció gyors, rugalmas elválasztásának lebonyolítását, mivel be nem vallott célja az egész ügylet megakadályozása volt.

A *só- és harmincadí csempészeti ítélőszéket* a korabeli szervezeti kimutatások a Pénzügyminisztérium egyik osztályaként tüntették fel. A csempészeti esetek bírói elintézése azelőtt is pénzügyigazgatási szerv, a magyar kamara elé tartozott. A vámtörvények megvédése, az ebből eredő jövedelem behajtása szükségessé tette e bírói fórum tevékenységének új körülményekhez való alkalmazását. A rendelkezés

¹⁰³ *Pm, Elnöki* 1848:76. eln. sz. ápr. 23. Irodát (cancellaria cameralis) nem találunk a kimutatásokban. Vö. a kamarai időszakra: *Fallenbüchl*.

¹⁰⁴ Lásd Kossuth ügyviteli utasítását, máj. 9.: *KLÖM XII*. 119.

¹⁰⁵ Sürgetések: ápr. 18., 28.: *KLÖM XII*. 41., 83. Krauss miniszter 1849. jan. 22-én referált a minisztertanácsnak az iratok ügyéről. Az elintézetlen magyar vonatkozású ügyiratok — előadása szerint — az osztrák minisztériumot illetik, mivel ekkor a magyar pénzügyeket Windisch-Grätz igazgatásán keresztül a birodalmi központi szerv hatáskörébe utalták. *ÖStA MR-Akten* 1848:3135. sz.; *ÖStA Finanzmm.* 1848:2460. FM sz.

¹⁰⁶ István nádor Krausshoz, ápr. 23.: *ÖStA Finanzmm.* 1848:166. FM sz.; Krauss véleménye a folyamatban levő, a Hofkammer és a bányakamara véleményével a király elé terjesztendő ügyekről, 1848. máj. 2.: Uo. 1848:108. FM sz.

¹⁰⁷ Uo. 1848:1473. FM sz. sokszorosított miniszteri körlevél, jún. 14.

ideiglenes volt és az Igazságügyi Minisztériummal való egységes munka során jött létre. Az udvari kamarai csempészeti bíróság helyébe az 1848:III. tc. 6. és 14. §-a értelmében, az 1715:XV., 1723:XIII. stb. törvények alapján állította fel a pénzügyminiszter „osztálya kiegészítő részeként” a harmincadi jövedelmek, a kereskedés, az ipar érdekében. A törvényhatóságokhoz küldött rendelet kelte július 6. A szervező munka áprilistól folyt.¹⁰⁸ Az elnöki tisztelet gr. Almásy Móric, a magyar kamara volt első alelnöke viselte, majd nem sokkal ezután, 1849 elejétől ő vezeti az ideiglenes polgári osztrák közigazgatás kamarai ügyeit, még később a Cameral Verwaltung für Ungarn elnöke lesz. A csempészeti ítélőszéken az elnök mellett négy közbíró és irodai személyzet dolgozott. Két ülnöke pénzügyminisztériumi tanácsos volt, Poszavec Zsigmond és Trifunác Pál. A bíróság megkapta a kamarai előiratokat a munkájához. Ilyen ügyeket a kamarai anyagban ma a harmincadi ügyosztály iratai között találunk. Az 1848-as csempészeti bíróságnak külön iratanyaga nem maradt fenn.

Igen fontos alárendelt szerve volt a Pénzügyminisztériumnak a hajdan is tekintélyes *királyi jogügy-igazgatóság*, amelyről külön alfejezetben szólnunk.

A Pénzügyminisztérium *költségvetéséről* már szoltunk a minisztériumi alkalmazottak fizetésével, nyugdíjával kapcsolatban. Az egész költségvetés — félévre szólóan — a következő volt:

1. Állami tisztviselők	
Pénzügyminisztérium	105 740
Kancelláriák, be nem sorolt hivatalnokok	18 170
Nyugdíjakért folyamodók	13 000
Helytartótanács, be nem sorolt hivatalnokok	24 007
Nyugdíjak	279 250
Nyugbér	42 638
Kegypénz	13 243
Lakbérek	5 022
Összesen	<hr/> 501 070 Ft
2. Kormányzás	
Hivatalos szállások	3 730
Kormányépületek fenntartása	11 500
Irodai költség	9 140
Gyors- és levélposta díja	5 000
Útiköltség és napidíjak	8 000
Jutalom és egyéb	3 500
Összesen	<hr/> 40 870 Ft

¹⁰⁸ A rendelet: *KLÖM XII.* 389—390. Áprilisi levélváltás az Igazságügyi Minisztériummal ápr. 19.: Uo. 45. E levél alapján úgy látszik, hogy kezdetben Kossuth azt tervezte, hogy az Igazságügyi Minisztérium intézkedik a bíróság felállításáról.

3. Váltásdíjak	5 020 Ft
4. Alapítványok	9 950 Ft
5. Bankjegyek és állami utalványok	150 000 Ft
6. Ferenc-csatorna	83 000 Ft
7. Bányászati bevételen felüli kiadás	160 000 Ft
8. Hitelintézet alapítására	500 000 Ft
Mindösszesen	1 449 910 Ft ¹⁰⁹

4. 1848. SZEPTEMBER 12.—1849. MÁJUS 2.
A MINISZTERIUM MEGBÍZOTT VEZETŐJE
DUSCHEK FERENC ÁLLAMTITKÁR

Pulszkynak a Külminisztériumhoz való áthelyezésével Duschek — akarata ellenére — egymaga viselte az államtitkári terheket. Csak szeptember 3-án nevezett ki a nádor második államtitkár *Pálffy János* erdélyi politikus személyében.¹¹⁰ Őrá területi szempontok miatt eshetett a választás, mert egyébként nem volt népszerű személyiség. A minisztérium lemondása, *Batthyány Lajos*nak a kormányalakításra való újabb felkérése után *Kossuth* miniszter *Pálffynak* mint politikai helyettesnek adta át az elintézésre váró ügyeket és miniszteri pecsétjét.¹¹¹ A minisztérium mindennapi munkájában való részvételéről nem maradtak adatok.

A Pénzügyminisztérium tényleges vezetése *Kossuth* lemondása után *Duschek Ferenc* kezébe került. Az Országos Honvédelmi Bizottmány ülésin ő képviselte a minisztériumot, de igyekezett a tanácskozásokat elkerülni, kivéve azokat az eseteket, amikor szakmai kérdések megvitatásáról volt szó. A politikai döntésekben való részvételt elkerülendő, csak az egész napos tanácskozások végén, estefelé jelent meg, elfoglaltságára hivatkozva. A bizottmány ülésin tanácsadói minőségben állandóan ott ült *Károly József*, *Duschek* elnöki titkára, az államtitkár bizalmas munkatársa.¹¹² A bizottmány sikertelen novemberi átszervezése után is *Duschek* maradt a Pénzügyminisztérium vezetője. Más bizottmányi tag, mint *Kossuth* elnök nem szólt bele az ügyek intézésébe.

A *debreceni költözés* idején *Duschek* vissza akart vonulni a hivataloskodástól, hiszen a helyzet egyre forradalmibb, s rá nézve egyre inkább kompromittáló lett az udvar előtt. Visszamaradási és lemondási kísérlete sem 1848 végén, sem Debrecenben nem sikerült, elsősorban *Kossuth* ragaszkodása miatt.

1848. december 31-én kapott szigorú parancsot a bizottmányi elnöktől a távozásra a főpénztárral, a pénzjegynyomdával és a szükséges minisztériumi

¹⁰⁹ KLÖM XII. 500.

¹¹⁰ A nádor saját kezű feljegyzése szept. 3-ról: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2366. sz. uitt az 1763/PM. számú előterjesztés, aug. 31.

¹¹¹ *Batthyány min. eln. iratai* 1848. szept. 14. 105/Pz. sz.

¹¹² *Duschek-per* fol. 203., 314., utóbbi helyütt *Károly József* kihallgatása.

személyzettel, felszereléssel együtt.¹¹³ A vonat éjjel indult Szolnokra, addig szorgosan csomagoltak a Pénzügyminisztériumban is. A szorgalmas tevékenység ellenére igen fontos dolgok maradtak hátra, olyan értékek, amelyek létfontosságúak voltak a magyar kormány számára, de a feledékenység, a szándékos hanyagság folytán az osztrákok kezére kerültek. A legfontosabb volt az 1 és 2 forintosok *ércalapja*, aztán a leltár alatt levő nádori ezüstnemű, a bányatermékek (főleg réz), a főpénztár nagy értékű letétei, a pozsonyi zálogházi értékek, amelyek a bankjegyváltó fiókhivatalban kerültek az osztrák katonaság kezébe.¹¹⁴ Hivatalnokaitól az államtitkár állítólag e szavakkal búcsúzott: „Lasst es nur gehen, meine Kinder, in einigen Wochen ist die ganze Komödie zu Ende.”¹¹⁵ A kortársi visszaemlékezések szerint Duschek nem titkolta udvarhűségét, s ezzel a „becsületes magatartással” többeket megnyert. Talán Kossuth előtt is szimpatikus volt „egyenessége”, hiszen akkor sem lépett fel Duschek állandó szabotázsakciói ellen, amikor azok napvilágra is kerültek. A legfontosabb ilyen szabotázs a bankjegyek ércalapjának Pesten „felejtése”; ezért sem Duschek, sem munkatársai semmiféle felelősségre vonásban nem részesültek.

A Pénzügyminisztérium *debreceni létszáma* a többi minisztériumhoz képest óriásinak számított. Márciusra 41 fő teljesített szolgálatot osztály- és számvevőeségi ügyekben, szemben például a közlekedési minisztérium 7 emberével. A Debrecenbe rendelt tisztviselők között elsősorban olyanokat találunk, akik nem voltak forradalmi érzelműek, például Frenreisz Mihály, Fuchs Vilmos, Kamánházy János, Szilágy József, Gömörly Viktor stb. A segédszemélyzet kivétel nélkül régi kamarai hivatalnokokból állt, akiknek érzelmei nem hagytak kétséget maguk iránt.¹¹⁶ Kossuthnak a minisztérium éléről történő távozása lényegében az összes haladó szellemű hivatalnokot elvonta onnan, mivel azok elsősorban az elnöki irodában tömörültek: vagy átkerültek a bizottmányi elnöki irodához, vagy más megbízásokat kaptak Kossuthtól, mint például Trangous. Ez a létszám is kevésnek bizonyult Debrecenben a szükségeshez képest. Noha viszonylag több előadó volt, mint a többi minisztériumban, előfordult, hogy nem volt elég irányító tisztviselő a segédszemélyzet élén. A fontos pénztári szakban még áprilisban sem

¹¹³ Uo. fol. 210., 214. A 30-i parancsban Kossuth kivételesen kemény hangot használt Duschekkel szemben: „Őn engedékenységet esküdött az ország kormányának; Őnek nem tartozik köréhez a kormány formáját taglalni. . .” A levél szerint Duschek célzást tehetett Kossuthnak a bizottmány jellegére, azt utasította vissza az elnök. Duschek Debrecenből már az első napokban igyekezett a fővárosba visszajutni. Ebben állítólag még gr. Almásy Móric is segítségére volt a Wodianer-ház képviselője (Koppély Fülöp) útján. Duschek feleségének állítólagos betegségét is fel akarta használni. Vö. *Duschek-per* fol. 316., 333., 519—520., 569. Kálosy, dr. Löblin háziorvos, Koppély és Duschek kihallgatásai.

¹¹⁴ Uo. fol.; 214., 282., 314.; *Pm. Pénztári* 1849/20., 28. pü. sz. Eötvös Pál tanácsos levelei 1849. jan. 1., 3. Ő Pesten maradt Duschek megbízásából.

¹¹⁵ *Duschek-per* fol. 315. Kálosy kihallgatása.

¹¹⁶ Kimutatás a minisztérium 1849. márc. 2-i létszámáról: *1848/49-i egy-iratok* Lad. XX. Fasc. 2. A No 883. A tisztviselőkről egyénenként: *Duschek-per* fol. 237—238.

működött tanácsos; ennek feladatait Frenreisz titkár látta el. Május elején nem volt egyetlen osztályigazgató, aki az államtitkárt is helyettesíthette volna.¹¹⁷

Az 1849. január—május közötti időben a többi minisztériumhoz hasonlóan a Pénzügyminisztériumban sem tudtak osztályszervezetet fenntartani a korábbihoz képest kisebb létszám miatt. Referenciák nélkül, mindenki annyi munkát kapott, amennyit el tudott végezni, sőt, elláttak olyan feladatokat is — különösen a számvevőség —, amit a többi minisztérium emberhiány miatt nem tudott. Ilyen volt például az alapítványi számvevőség munkájának ellátása a Pénzügyminisztériumban.¹¹⁸ A főpénztárnak Pesten maradtak a „jegyzőkönyvei”, s például nem tudták megmondani az egyes minisztériumokban megállapított személyzeti fizetési kvótát.¹¹⁹ Ugyancsak hiányzott a főpénztári hitelosztály, amely a lejárt kincstári utalványokat beválthatta volna. A beváltást a hitelosztály rovására nyitott külön naplóval oldották meg.¹²⁰ Teljes egészében Pesten maradt a pénzügyi díjazó hivatal, ami annál is inkább zavaró volt, mivel a katonai letéti hivatal ügyeit is ez adminisztrálta.¹²¹ A bányászati osztály teljes létszámban Pesten maradt.¹²²

A fenti időszakban a következő hivatalnokok dolgoztak a minisztériumban: tanácsosok: Debreczeni Márton (állandó kiküldetésben Erdélyben), Fuchs Vilmos, Csernyus Manó; segédtanácsos egyedül Petrovics Károly; titkárok: Frenreisz Mihály, Kamánházy János, Virták Károly, Szilávy József, Gömörly Viktor, Thury István, Fekete László, Ferenczy Lajos; fogalmazók: Szücs Lajos, Paraicz Iván, Péch, Nádosy Ferenc, Csanády György, Szilágy Ferenc. Volt még rajtuk kívül: 4-5 segédfogalmazó, 2-4 írnok, 1 járulnok, 1-3 díjnok, futár, szolga. A számvevőség alkalmazottai közül egymaga volt főtiszt Schneider József. Bíráló számtiszt 1, számtiszt 3-4, segéd 3-4 volt csak. A főpénztárban szolgálatot teljesített januártól Klein Heinrich helyettes főpénztáros. E hónapban még csak 2 segítő hivatalnoka volt, áprilisban már 6. A létszám e hónapokban 40-50 között mozgott.¹²³

¹¹⁷ 1849. ápr. 26-án az OHB helybenhagyta Frenreisz segédtanácsosi kinevezését: *OHB* 1849:5335. eln. sz. Máj. 3-án Duschek osztályigazgatói ranggal kívánta felruházatni Graenzenstein Gusztávot, hogy legyen helyettese: *Kormányzó, Elnöki* 1849:6600. k. eln. sz.

¹¹⁸ A Pénzügyminisztérium Szász Károly vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak, 1849. febr. 8.: *Pm, Pénztári* 1849:1355. pü. sz.

¹¹⁹ A Pénzügyminisztérium a hadügyhöz, 11849. jan. 29.: Uo. 1849:833. pü. sz.

¹²⁰ Pénzügyi elnöki utasítás a főpénztári fiókhivatalnak, jan. 15.: Uo. 1849:449. pü. sz.

¹²¹ Pénzügyminisztérium a hadügynek, febr. 10.: Uo. 1849:1616. pü. sz.

¹²² Lásd Vizner osztályigazgató h. utasítását jan. 8-ról az osztály tagjaihoz, amelyből kiderül, hogy örömmel szolgálták az osztrákokat: *Pm, Bányászati oig. iratok* 1849:7. sz.

¹²³ Létszámra vonatkozó adatokat tartalmaz: *Pm, Pénztári* 1849:1236., 1731., 2062., 3446., 3587., 4201., 3780. pü. sz. Vasváry ugyanakkor hiába jelentkezett Duscheknél februárban, nem kapott feladatokat, mivel akkor adóí tárgyakkal nem foglalkoztak. Vasváry valóban kirítt volna a kamarai múltú beosztottak közül. Vasváry Pál a Pénzügyminisztériumhoz, 1849. márc. 2.: Uo. 1849:2521. pü. sz.

5. A MÁSODIK MINISZTERIUM. A MINISZTER: DUSCHEK FERENC

A Függetlenségi Nyilatkozat kimondása után Kossuth maga kérte fel a miniszterségre volt államtitkárát, aki újfent feltételeket szabott, amit a kormányzó akceptált. Nem habozott ugyan nyíltan kárhoztatni Kossuth előtt a Függetlenségi Nyilatkozatot, abban reménykedve talán, hogy ezáltal elkerülheti a miniszteri posztot a maga felelősségével és minden más nehézségével. Duschek kizárólag az ügyek továbbvitelére akart csak vállalkozni; a miniszteri széket a Budára való visszatérés után foglalta volna el, tekintettel a még osztrák kézen levő városban tartózkodó családjára. További óhaja az volt, hogy a Pesten maradt és az osztrák ideiglenes közigazgatás keretei között szolgált volt pénzügyminisztériumi alkalmazottak igazolását saját hatáskörben folytathassa le. Az újraalkalmazásban elsősorban a szakértelemre kívánta helyezni a hangsúlyt; a politikai magatartás — értsd: osztrákok szolgálata — Duscheknél a második helyre szorult.

Miután a kormány országgyűlés előtti bemutatásának sürgető volta, a kormányzó és a minisztérium közötti viszony meghatározásának szüksége elkerülhetlenné tette a tárcák mihamarabbi kiosztását, Kossuth első ígérését visszavonta, s Duscheknek még Debrecenben el kellett foglalnia a miniszteri széket.¹²⁴ A második feltételt azonban mindenképpen elfogadta a kormányzó, s ez fölöttébb fontos volt mind az új pénzügyminiszter, mind hivatalnokai számára. Duscheknek pontos adatai voltak azelőtti minisztériumi hivatalnokai magatartásáról, mert több személyen keresztül állandó kapcsolatban volt a fővárossal. Nagyon jól tudta, hogy igencsak szükségük lesz az ő segítő kezére. Tántoríthatatlanul uralkodóhoz fűződő érzelmekről tettek tanúbizonyságot a központi segédhivatalok alkalmazottai: a kiadóhivatal, az irattár, a pénztár, az erdőfelügyelet, a díjazóhivatal — közülük senki sem volt a kormány híve. A fogalmazói karból sem kötelezték el magukat sokan a minisztérium mellett.¹²⁵

A tisztviselők igazolását — mentését — Duschek megkezdte még Debrecenből. Erre a feladatra Záborszky Alajos pénzügyi tanácsost április 28-án biztosként küldte ki, akire — saját bevallása szerint — befolyásolható személyisége miatt esett választása. Azt is remélte, hogy Záborszky — mint a kormányzó hivatalának álladalmi tanácsosa — Irányi Dániel pesti kormánybiztosnál is kellő eréllyel léphet fel. A kormánybiztostól joggal tarthattak a megalkuvó hivatalnokok, ő ugyanis többeket letartóztatott.¹²⁶ Amint ezt a minisztérium alkalmazottairól szóló részben tárgyaltuk, Duscheknek abban is oroszlánrésze volt, hogy a minisztertanács az egyes miniszterek hatáskörébe utalta az igazolási eljárás lefolytatását. A nem

¹²⁴ *Duschek-per* fol. 220—223., 561.

¹²⁵ Gr. Almásy Móric jelentése a Finanzministeriumhoz, 1849. febr. 8.: *ÖStA Finanzmm.* 1849:3021. sz.

¹²⁶ *Duschek-per* fol. 240. Záborszky Alajos eredeti rendelvényének másolata: *Királyi jogügyig. ltár, Lajstromzatlan* No 2. 7. sz. pümr-i biztosi szám, melléklete a 4875/pü. sz. 1849. ápr. 28.

egységes elvek szerint végrehajtott, inkább elnéző, semmint szigorú magyar igazolási eljárással szemben 1849. októbertől az osztrákok a külön e célra felállított számonkérő bizottságok elé állították a tisztviselőket. Igen alaposan faggatták őket, s részrehajlás nélkül bírálták el magatartásukat. Nem volt mentő körülmény az alkalmazottak szomorú családi vagy siralmas anyagi helyzete; a Függetlenségi Nyilatkozat után állásban levőket automatikusan a hadbíróóság várta.

Az új pénzügyminiszternek arra is volt gondja, hogy minél kevesebb minisztériumi és külső pénzügyi alkalmazott tegye le a hűségesküt, s adjon erről reverzalist. Hivatalnokai ez irányú kérdezősködésére ugyan nem adott egyértelmű választ, de például vidékről csak olyan helyen rendelte el a hűségeskü letételét, ahol tartani lehetett az erélyes kormánybiztosi közbelépéstől. Utasított arra is, hogy ne „politizáljanak”, szolgálati helyüket különösen akkor ne hagyják el, ha osztrák csapatok közelednek. E hivatalnokait viszont azzal mentette a kormányzó előtt, hogy az állam vagyonának védelme készítette őket maradásra.¹²⁷ Saját bevallása szerint Kossuth éberségét könnyebben el tudta altatni, mint a kormánybiztosokét és egyes hadseregpáncsnokokét.

a) *Duschek tervei a pénzügyigazgatásról*

Az új pénzügyminiszter kívánságai, nevezhetnénk ideiglenes *programnak* is, május 6-án jelentek meg a Közlönyben. Duschek az osztrák törvényszékeknek úgy nyilatkozott, hogy ebben nyíltan kifejezte fenntartásait. A rendeletben csak „vonakodva engedett a felhívásnak” a minisztériumi tárca vállalásában, valamint a „körülmények kényszerűsége” kifejezések utalnak erre. Arról, hogy nyíltan kifejezte volna szembenállását az új rendszer alapjául szolgáló Függetlenségi Nyilatkozattal, szó sincs. A pénzügyek rendben tartása érdekében megkívánta a pénzügyi fegyelmet a kinestári hivataloktól, különösen azért, mert a minisztérium nem tudott teljesen eleget tenni ellenőrző szerepének. Kérte, hogy az állami megbízásokat teljesítők nyújtsák be számadásaikat legkésőbb május végéig, vagy folyamatosan havonként. Ugyancsak kérte az előre kiszámítható költségeket is szabályszerű kimutatásban. „Rendet s pontosságot a nemzet vagyonának kezelésében, szigorú becsületességet, a lehető legnagyobb takarékoságot, alapos számadást várok nemcsak a finansz-hivataloktól, hanem általában mindenkitől, kinek kezelésére országos pénzek bízattak”, s mindezt a harc folytatása érdekében.¹²⁸ Nehéz lehetett elhithetni a törvényszék bíráival, hogy ez a közlemény fenntartásainak leszögezése a kormányzó irányvonalával szemben.

Hasonlóan a pénzügyi fegyelem megszilárdítására, s a modern pénzügyi igazgatás alapjainak lerakására vonatkozik az az „emlékirat”, amelyet minisztériu-

¹²⁷ *Duschek-per* fol. 235—236.

¹²⁸ Uo. fol. 223.; a közlemény: *Közlöny*, 1849. máj. 6.

mi széke elfoglalásakor állíthatott össze.¹²⁹ Lényeges intézkedés volt a központosított pénzügyigazgatás, a pénzügyi fegyelem, a miniszter felelősségének megvalósításában a következő: a pénzügyminiszter előzetes beleegyezése nélkül a kincstár semmiféle kiadással nem terhelhető. A miniszterek csak azon összeg erejéig rendelkezhetnek, amelyeket számukra az országgyűlés a költségvetésben biztosított, illetve amelyeknek kezelése felügyeletük alá tartozik. Ide számítottak bizonyos „kézikasszabéli” mennyiségeket meg nem haladó kiutalások, alapítványi pénzek stb. Ezeket a „kézikasszákát” is a Pénzügyminisztérium töltötte fel időről időre, az illetékes miniszter kérésére. A pénz felhasználásáról a kezelő személy a Pénzügyminisztériumnak számolt el. (Nemcsak miniszter rendelkezett kisebb összegű saját pénztárral, hanem például az OHB idején az elnök, a rendőrség főnöke, a kormánybiztosok is.¹³⁰)

Miután az 1849-es helyzet nem tette lehetővé az évi költségvetés kidolgozását, a Pénzügyminisztérium a következők betartását kérte a minisztériumoktól: 1. A személyzet számát és fizetését a pénzügy tudtával minden minisztériumnál egyenlően alakítsák ki és a fizetések összegében az egyes kategóriák tekintetében ne legyen eltérés, amint erre korábban számos példa akadt. Az állások szaporításáról nem lehetett szó, csak a megürült helyekre vehettek fel újakat, változatlan fizetéssel. Az elkerülhetetlenül szükséges munkaerő-felvétel csak a Pénzügyminisztérium beleegyezésével történhetett. Ezeknek az előírásoknak a megvalósítása zökkenőkel történt. Nem minden minisztérium tartotta magát a szabályokhoz, amint erre a személyzetről írottaknál utaltunk. 2. A pénzügyminiszter azt is kérte, hogy a katonai illetékek meghatározása ne a parancsnokok személyétől függjön, hanem létre kell hozni az egységes illetékrendszert, amely aktuális volt már a sorkatonaság és a honvédség egyesítése óta. 3—4. A bemutatkozó miniszteri rendeletehhez hasonlóan kérte a minisztériumokat, hogy legalább havi előzetes pénzügyi terv mellett, pontos elszámolással dolgozzanak. Elképzeléseit a minisztérium csak úgy tudja érvényesíteni, hogy a kiutalásokat nem a kívánságokhoz, hanem a pénztár állapotához szabja.

¹²⁹ Pm, *Dusчек iratai* III/44. sz. d.n.

¹³⁰ Az OHB pl. 1849. jan. 9-én 5000 Ft-ot kért 5 forintosokban az elnök rendelkezése alatt álló pénztárhoz: Pm, *Pénztári* 1849:241. pü. sz. Pénzátutalási kérések az ORPO, ill. Hajnik rendőrigazgató elszámolására, 1849. jan. 12., ill. jún. 14.: Uo. 1849:378. és 8637. pü. sz. A közlekedési minisztérium a költségvetés megszavazása hiányában időről időre kapott pénzüsségeket a vizszabályozási és egyéb munkákhoz. Ezeket az OHB rendelkezése az ún. közlekedési pénztárba tették le, innen történt az átutalás az illető műszaki osztályok igazgató mérnökeihez a napidíjak, munkabérek stb. kifizetésére. Kovács Lajos tájékoztatása a Pénzügyminisztériumnak, 1849. márc. 29.; Uo. 1849:3673. pü. sz. Szemere 2000 Ft-ot kért futár- és más efféle kiadásokra Zoltán államtitkár számadása mellett, 1849. máj. 15.: Uo. 1849:5937. pü. sz. A kiadott pénzüsségek ellenőrzésére 1849-ben a katonai kiadások esetében az utalványozási rendszert vezette be a Pénzügyminisztérium. A hadsereg részére történt nagyobb szállításokért és vásárlásokért járó pénzüsszegről az illető kormánybiztos a főpénztári hivatal nevére 2, 4, 6 hétre szóló utalványokat állított ki. Az utalványozásra jogosultak erről feljegyzést vezettek, s postai úton értesítették a pénzügyminisztert az ügyletekről. Pl. Halasi Kázmér biztos egy ilyen utalványozást jelent a pénzügynek, 1849. júl. 15.: Uo. 1849:11557. pü. sz.

A minisztertanács május 2-i ülésén annyiban sietett a pénzügyminiszter segítségére, hogy minden, a fizetési normától vagy a költségvetéstől eltérő kiadás ügyét minisztertanács elé utalta. Ezeket az ügyeket a pénzügyminiszter véleményezte.

*b) Az 1849-es Pénzügyminisztérium szervezete,
személyzete*

A minisztérium szervezete — legalábbis a tervek szerint — teljességgel eltér az 1848-astól. Figyelembe vették a majd elkészülő adótörvény végrehajtásából adódó feladatokat. Összesen 7 szekció (osztály) szerepel:

I. Központi pénzügyi osztály. Ennek 4 alosztálya van:

- a) Közvetlen adói osztály
 - b) Közvetett adói osztály
 - c) Hitel- és pénzügyi osztály (Finanzoperationen)
 - d) Költségvetési és főszámvevőségi osztály. Ide tartozik az állami főpénztár is.
- ezek az adórendszer elvi kérdéseivel foglalkoznak, a kezeléssel más osztályok

II. Pénztári és közvetlen adó kezelési osztály. Alosztályai:

- a) Pénztári szak. Ez intézi a költségvetésben rendszeresített kifizetések, fizetések, illetmények, előlegek, kártalanítások stb., valamint a pénztári átutalások ügyeit.
- b) Nyugdíj- és illetékügyek
- c) Közvetlen adókezelési szak. Feladata lenne az elszámolások ellenőrzése is.

III. Közvetett adókezelési osztály. Alosztályai:

- a) Harmincadí
- b) Sótermelési és -szállítási
- c) Sóeladási
- d) Postai

Amennyiben újabb közvetett adót vezetnének be, újabb szakosztály gondoskodik annak kezeléséről.

IV. Bányászati és technikai osztály. Ide tartozik az egész pénzérme- és bányaugy, a technikai (Maschinen) és építési ügyek általában, befolyással a bányauradalmak igazgatására is. Szakosztályai:

- a) Bányaugyi
- b) Kohászat és pénzérmekezelési
- c) Bányauradalmak
- d) Számvevőségi
- e) Technikai-műszaki és építési. Ide tartoznak a bányákkal kapcsolatos építési ügyeken kívül a só-, harmincadí és bányauradalmi építési ügyek is.

V. Állami javak osztálya, kivéve az erdészetet, só- és bányauradalmakat. Alosztályai.

- a) Arad-modenai, bánáti, bácsi uradalmak
- b) Óbudai, diósgyőri, Hradek-likavai, ungvári, nagyváradai uradalmak
- c) Megürült egyházi uradalmak kezelése

d) Királyhágón túli (erdélyi) állami javak

e) Ezt az alosztályt a fiskalitások és elkobzott javak kezelésére állították volna fel, de az egyik tervezetben áthúzták, a másikban nem is szerepel.

VI. Erdészeti osztály. Az egyik tervezet két alosztályt jelöl meg, a másik egyet sem:

a) Erdőgazgatási ügyek

b) Mérések és szabályozások alosztálya

Ezután megemlíti a terv azt is, hogy egy később bevezetendő általános erdészeti szabályzat esetén a törvény szerinti feladatok elvégzéséhez újabb személyzet felvétele lenne szükséges.

Az utolsó és egyben VII. osztály a *jogi osztály* volt, amely a megszüntetett királyi jogügy-igazgatóság helyébe lépett. A kincstárat képviselte peres ügyekben, foglalkozott a kármentesítési ügyből fakadó, a volt földesurak és alattvalóik közti birtoklási viszonytal, valamint olyan ügyekkel, amelyek jogi vonatkozással bírnak, vagy ilyen véleményt igényelnek. Az egyik terv szerint 2 szakosztálya lenne:

a) Peres vezetési szakosztálya

b) Peren kívüli jogi ügyek szakosztálya.¹³¹

A tervek megvalósulására, a tényleges helyzetre csak a személyzet kinevezési okmányain levő osztálymegjelölésből, a töredékes iratanyagból és egyes elszórt adatokból következtethetünk. Egyedül az erdészeti osztályhoz nem neveztek ki tisztviselőt, ez minden bizonnyal nem is jött létre. Az iratanyag nem ad határozott eligazítást, különösen nem megmaradt töredékes voltában. Maradt iratanyaga a pénzügyi osztálynak — a három pénzügyi osztály a jelzetek szerint nem különült el —, az állami javakénak, közelebről az óbudai, bácsi, bánáti, megürült egyházi javak szakosztályainak. Találunk még jogügyiként jelölt, a lefoglalt javak ügyeire vonatkozó iratokat és adóügyi-harmincadi iratanyagot.¹³² A mai levéltári rend nem igazodik sem 1848-as minisztériumi hagyományokhoz, sem nem tükrözi az említett terv elképzeléseit. A bányászati iratok egészen külön találhatók a minisztérium egyébként együtt levő 1849-es irataitól: az 1848-as bányászati iratok, illetve a vegyes iratok között.¹³³ Az osztálytervezet bizonyos megvalósulására utal, hogy olyan, addig nem létezett szakosztály is, mint például a nyugdíjszakosztály, 1849. júniusban működött.¹³⁴ Madarász László a postaügyeket lemondásával egyidőben Kovachich Kandid tanácsosra bízta, akinek e tekintetben a Belügyminisztérium volt a fölöttese. Kossuth április 17-én megbízta Duschetet a postaügy felügyeletével, s ez lényegében megegyezett a korábban is létezett pénzügyi irányítói hatáskörrel. A május 2-i minisztertanács úgy határozott, hogy a postaügyek — mint par excellence közlekedési téma — a közlekedési minisztérium hatáskörébe

¹³¹ Pm, Duschek iratai III/29., 47. sz.d.n.

¹³² Fábiánné 1969. 50—51.

¹³³ Uo. 49—50.

¹³⁴ Egy ilyen adat: Pm, Pénztári 1849:7549. pü. sz. jún. 21. Az iratot a „nyugalmasági osztály” számára vették ki.

tartoznak, mégis, május végén a pénzügyhöz kerültek át teljes egészükben, azaz pénzügyi és igazgatási tekintetben. Az osztálynak nem maradtak fenn iratai.¹³⁵

A *Pénzügyminisztérium személyzetének kiválogatása* Duschek alaposan átgondolt stratégiája alapján történt. Nemcsak a régi, többségükben alsóbb hivatalnokokkal kapcsolatos érintett intézkedéseire gondolunk, hanem a legfőbb beosztottak személyének kiválasztására. Lónyay Menyhért és ifj. Bartal György országgyűlési, békepárti képviselőket és Gränzenstein Gusztáv bányászakértőt választotta ki legfőbb támaszául. Lónyay jelölése körül a minisztertanácsot „megelőzni szokott conversációban” viták folytak: Duschek javaslatát Vukovics támogatta, a kormányzó habozott, Szemere utólag nyilatkozott, hogy ellenzi.¹³⁶ Duschek bevallása szerint Lónyay és Bartal is „entschiedene Gegner des 14. April” voltak — ezért is esett rájuk a választása —, de ezt a közvélemény is tudta. Kossuth habozott, a radikális sajtó támadott, végül is május 6-án a kormányzó kinevezte Lónyayt államtitkárrá.¹³⁷ Újra két államtitkárt tervezett Duschek. Terve szerint Gränzenstein töltötte volna be a másik államtitkár posztját, de erről a szervezeti beosztáshoz kapcsolódó személyzeti terv az egyedüli adatunk.¹³⁸ Ne feledkezzünk meg Pálffy Jánosról, aki június 15-ig pénzügyi államtitkárként kapta fizetését, ez után az országos törvényszék alelnöke. Május 3-án a kormányzó osztályfőnökké nevezte ki Gränzensteint, valószínűleg a bányászati osztályhoz. Bartal György az I. központi pénztári osztály vezetőjeként szerepelt a tervezetben, de rajta kívül még 6 osztályigazgatóra volt szükség az osztályok számának megfelelően. Debreceni Márton osztályigazgató helyettes a bányászati osztályban; az egyedüli ebben a kategóriában, de ő — mint tudjuk — Erdélyben működött. Duschek a 7 osztályhoz összesen 17 tanácsost, 4 segédtanácsost, 22 osztálytitkárt — ezen kívül 2 miniszterit —, 28 fogalmazót, 25 segédfogalmazót kívánt alkalmazni; a számvevőséghez 16 főszámtisztet, 18 bíráló számtisztet, 86 számtisztet, 44 segédet. Az irattári és iktatói igazgató mellett 6 irattári segéd dolgozott volna a terv szerint, 13 sorjegyző és 6 iktató, 1 kiadó, 6 segéd, 24 írnok (1 ajtónálló, 20 szolga, 19 segédszolga).¹³⁹ Ez a túlméretezett elgondolás végrehajtás esetén azt jelentette volna, hogy a Pénzügyminisztérium alkalmazottainak száma a minisztertől az ajtónállóig 359 fő lett volna.

¹³⁵ *Pm, Pénztári* 1849:4651. pü. sz. ápr. 17., 1849:5628. k. eln. sz. Duschek postai rendelete 1849. máj. 28-ról: *Közlöny*, 1849. máj. 30. Ennek ellenére több postai személy a kereskedelmi minisztériumnál kapott fizetést jún.-ban. Az osztrák hatóságok által lefoglalt és még 1849 végén a pesti Oberpostamtsdirektionnak átadott postaügyi iratok zöme nem minisztériumi, hanem postahivatalok anyaga volt. Egy külön ládában — „Correspondenz- és Indexprotocoll 1848/49” mellett — postai iratok voltak elhelyezve 1849-ből 1—2508. számig. Ezek talán minisztériumi postai iratok voltak. Vö. *Abszolútizmus-kori ltár, Akten-Sichtung, Protocoll*, 1849. dec.

¹³⁶ *Vukovics* 491.

¹³⁷ *Közlöny*, 1849. máj. 10. Duschek szerint az állás ideiglenes jellegű volt, ennyiben tett engedélyt ő. *Duschek-per* fol. 238.

¹³⁸ *Pm, Duschek iratai* III/29. sz. d. n. ügyviteli utasítása is két államtitkárral számol: Uo. III/43. sz. „Kurze Instruction” 17. § „... eins der Staatssekretäre...”

¹³⁹ Uo. III/29. sz.

A tényleges helyzetet elsősorban az érdemi tisztviselők esetében lehet megragadni, s ez a terveknek majdnem 100%-os megvalósulását mutatja. Az 1849. júniusra érvényes időszakban, a 2 osztályigazgató tanácsost nem számítva, összesen 15 *tanácsos*, 1 kiküldetésben: Debreczeni, tehát 14 teljesített szolgálatot. Nem mindegyikük osztálybeosztása ismert, legfeljebb 1848-as adatokból valószínűsíthető: Láng György, Frenreisz Mihály (korábban segédtanácsos), Ebeczky Imre, Grohé János, Fogarassy János a pénzügyi osztályok valamelyikén, Besze Ferenc, Csernyus Manó, Szepessy Mihály, Freund Ferenc az álladalmi javak egyik szakában, Fuchs Vilmos, Vizner Antal a bányászati osztályon, Gömörly Andor és Kovachich Kandid a postai osztályon dolgozott. Oberbauer Ödönt áprilisban nevezték ki tanácsossá. *Segédtanácsos* 3 volt: Kamánházy János korábbi titkár az álladalmi javak osztályán, Brunner József a II. pénzügyin, Petrovits Károly a jogügyin teljesített szolgálatot. Utóbbi tanácsosként is megtalálható. A 2 miniszteri *titkáron*, Gömörly Viktoron és Szlávay Józsefen kívül 15 titkár adatai ismertek: Virták Károly, Szathmáry Lajos, Kondé János, Marcher József, Récsi Emil a pénzügyi osztályon; Fekete László, Mérey Károly, Balás Ágoston, Ferenczy Lajos, Thúry István az államjavak osztályán; Berghoffer Ferdinánd, Boitner Károly, Schwarcz Henrik a bányászati osztályon; Daróczy Elek, Németh Dániel a postai osztályon dolgozott. *Fogalmazók* 21-en dolgoztak különféle osztályokon, de nem sokukról állapítható meg teljes bizonyossággal a szolgálati hely. A *segédhivatali és számvevőségi* személyzetről tudjuk, hogy június—júliusban több mint 10 főszámvevő volt alkalmazásban, s egyes részadatok szerint csak becsülhető a teljes létszám. Május végén például a kisebb beosztású hivatalnokok (segédfogalmazóktól) és a számvevőség létszáma 52 fő, június végén a levél- és irattáré 37 fő volt. A teljes minisztériumi létszámot optimális körülmények között is maximum 200, inkább 160 főre becsülhetjük.¹⁴⁰

Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi működése *utolsó szakaszában* Pestről költöztek Szegedre, Szegedről tovább Aradra, s ez utóbbi költözés dátuma: július 31. jelenti a Pénzügyminisztérium rendszerezett működésének megszűnését is. Ez után a tevékenység az elkerülhetetlenül szükséges pénzküitalásokra szorítkozott. A minisztériumi iktatás befejeződésének dátuma: augusztus 5. Duschek már ekkor az osztrákokhoz készült: azzal a kifogással, hogy nem akar bennrekedni az aradi várban, Lugosra kért eltávozási engedélyt, amit Kossuthtól meg is kapott. Augusztus 6-án indult Lugosra, de alig ért oda, 9-én egy Kossuthtól kapott felszólítás értelmében Aradra indult vissza, ahol biztonságosabb volt a helyzet. Augusztus 11-én estefelé találkozott össze az Aradról távozó Kossuthal, Mária-Radnán pedig Szemerével és Batthyány Kázmérral. Kossuth közölte Duschekkel a lemondást — a pénzügyminiszter a lemondásnál nem volt jelen —, valamint Görgei hatalomátvételét. Miután Duschek ekkor is kijelentette, hogy nincs szándékában elhagyni az országot, Kossuth Görgeihez utasította további rendeletek vételére. Duschek személyzetét nagyrészt Radnán hagyva, 11-én késő este jelentkezett

¹⁴⁰ Lásd: *Állampénztár; Pm, Pénztári* 1849:5865., 7152., 7936/7951., 9310., 9825., 9861. stb. pü. sz.

Görgeinél, akivel azonban nem tudott bizalmasan beszélni terveiről és a politikai helyzetről. Görgeitől egy szükséztű utasítása volt, miszerint vonuljon Világosra. Duschek 12-én tehát visszatért Radnán hagyott alkalmazottaihoz, kiadatta a fizetéseket, a minisztériumi iratokat és a számadási anyagot, valamint az egyéb felszerelést a közeli lippai sóhivatalban helyezte el megőrzés céljából. Ezután indult leghívebb beosztottaival és az államkincstárral Világosra, Molnár őrnagy kíséretében, ahová augusztus 12-én délelőtt érkeztek meg. Görgei házában kapott szállást; napja a katonaság hátralékos zsoldjának kifizetésével, s más pénzfizetéssel telt el. Szándéka szerint nem az oroszoknak, hanem az osztrákoknak akarta magát megadni. „Seit vielen Monaten das erstemal in der Lage, frei zu handeln, fasste ich den Beschluss, diesem Zuge (nach Világos) nicht zu folgen, sondern diese langersehnte Gelegenheit zu benutzen, unter die Bothmässigkeit der rechtmässigen Regierung mich zu begeben” — írta a maga igazolására írt védekezésében.¹⁴¹ Görgeivel nem közölte tervét, csak beosztottaival és a jelenlevő számottevő személyekkel, így Csány Lászlóval is, aki arra kérte, hogy amíg ő Világoson tartózkodik, ne tegyen lépéseket az osztrákok felé. Augusztus 14-én kora reggel egybegyűjtötte személyzetét, s rájuk bízta a döntést, hogy követik-e őt. Valamennyien követték... Reggel 9-kor az Aradon állomásozó osztrák hadtestparancsnoksághoz küldte futárát, hogy parancsokat és katonai kíséretet kérjen a felügyelete alatt levő államjavak védelmére. Augusztus 15-én indult el hivatali személyzetével — hozzájuk csatlakozott br. Perényi Zsigmond és Stuller Ferenc —, az állam pénzével, hogy az osztrák kísérők védelme alatt Aradra vonuljon.¹⁴²

Duschek Ferenc miniszteri tevékenysége nem jelentett új korszakot a Pénzügyminisztérium történetében; folytatta munkáját, amit addig államtitkárként, illetve megbízott vezetőként végzett. Tevékenységének ellentmondásossága egész működési ideje alatt fennállt: a külső szemlélő számára precíz államhivatalnok volt, de ez a precizitás az uralkodóház iránti töretlen hűséget és a magyar kormány félrevezetését takarta. Az osztrák igazoló bizottsághoz, majd a katonai bírósághoz került védekező iratában maga jelölte meg tevékenységének fő ágazatait. Minden pénzügyi ágazatban az volt fő törekvése, hogy a felelős kormányzat előtti idő hivatali normatíváit érvényben tartsa, ezzel igyekezék az állam vagyonát korábbi állapotában, viszonylag épségben megtartani, hogy — s ebben nem kételkedett — alkalomadtán csak kis változással, csekély veszteséggel kerüljön vissza az uralkodó tulajdonába. A normák érvényesítése időnként egybeesett, időnként nem a magyar kormány érdekeivel. Ezek megítélése során a kortársak körében is megoszlottak a Duschekről alkotott vélemények. Sajnos, amint ezt említettük, a napvilágra került nagy horderejű mulasztásokért sem vonta őt felelősségre a kormányzat.

A pénzjegykibocsátás és a pénzgazdálkodás terén elkövetett szabotázsakciók elég ismertek. A matricakészítés és a pénznyomás akadályozásától, az 1 és 2 forintosok

¹⁴¹ *Duschek-per* fol. 248.

¹⁴² Uo. fol. 245—252.

ércalapjának és más értékeknek az osztrákok kezére játszásán át a pénztalványozás megtagadásáig változatos a kép. Az utalványozás megtagadása leginkább a *külföldi fegyvervásárlás* esetében volt hatásos. A takarékosagra, a pénzhányra való hivatkozással egyidejűleg „megtakarított” kb. félmillió Ft értékű nemesfém, s ezt augusztus 15-én az osztrákoknak adta át.

A só- és a harmincadhivatalok tisztviselői bizalmas utasításra nem menekítették az osztrák csapatok elől a pénzkészletet és más értékeket, hanem színelő helytállva, a kezükre játszották azt. A postaügyet kevés ideig kezelhette kizárólagos hatáskörrel. Egyik legközelebbi beosztottjának az volt az észrevétele, hogy olyan postai intézkedéseket hozott csak, ami nem idézett elő nagy eltérést a birodalom német és szláv tartományaiban szokásosaktól.¹⁴³ Az *elkobzott birtokokon* a megbízható, kamarai múltú hivatalnokok késleltették a sequestrálás menetét a volt birtokosok érdekében. Duschek nem tehette volna meg mindezt számára megbízható személyzet nélkül. Igen fontos körülmény, hogy lényegében régi, kormányzéri hivatalnokok kezében volt 1848—1849 pénzügyének egész adminisztrációja. Ezért ragaszkodott hozzájuk Duschek, az államtitkár, a miniszter, ezért mentette őket mindenáron.¹⁴⁴

6. ÜGYVITEL, HIVATALI ELHELYEZKEDÉS

A Pénzügyminisztérium számára kiadott „ideiglenesnek tervezett, de véglegesnek bizonyult” *ügyviteli utasítás* 1848. május 9-én kelt.¹⁴⁵ Részletesen meghatározta az egyes tisztviselők feladatait, az ügyek fajtáit, az elintézés menetét és a miniszter kívánalmait. Összeállításában valószínűleg Duschek is közreműködött, tekintettel a kamarai vonatkozásokra. A minisztériumi osztályok a miniszternek „központi segéd-igazgatási organumai”, egyedül neki vannak alárendelve, tőle veszik közvetlenül vagy az államtitkár útján az utasításokat, ő határozza meg hatáskörüket. Valamennyi pénzügyi tisztviselő elsődleges feladata a pénzügyi források biztosítása, lehetőség szerinti szaporítása az állam számára, és az igazgatási

¹⁴³ Uo. fol. 313. Kálosy kihallgatása. Duschek postára vonatkozó tervei között szerepelt a központi részleg kialakítása, mivel ezt teljesen újonnan kellett alakítani. A postakerületeket érintő néhány egyszerűbb rendelkezése: *Közlöny*, 1849. jún. 1. Hennyey műve a magyar posta történetéről semmit sem tartalmaz az 1849. évről.

¹⁴⁴ Részleteiben kifejtve a Duschekről készült forrásközlésben: *Fábiáné Kiss 1980—81*. A forrásközlés tárgyát szolgáló Duschek-féle védekezés természetesen igen óvatosan kezelendő. A volt miniszter nemcsak bevallja a magyar kormány ellen elkövetett szabotázsakcióit, hanem szerepét még túlozni is igyekszik; nagyobb szabású akciók értelmi szerzőjéül is igyekszik magát feltüntetni (pl. a nádor őszi tervei, Madarász eltávolítása). Végezetül hadd álljon itt jellemzőül Duschekről Szemere gyenge, de kifejező néhány verssora: „Mint barát és ellen dolgoztál közöttünk | Elvet sehol, mindig az urat szolgáltad. | S díjazott az osztrák s be is zárt börtönbe, | Értse ezt ki tudja, én csak félig értem. | Azaz szolgálta voltál, mind a két seregbe; | Ezt mondván, azt hiszem, jellemed nem sértem.” *Szemere 1908*. 6—7.

¹⁴⁵ *Ember 1950*. 106. Az egész utasítást elemzi a megmaradt anyaggal összevetve: 106—109. Az utasítás szövegét közli: *KLÖM XII*. 117—122.

költségek leszorítása. Az *osztályigazgató tanácsosok* felelősek osztályuk minden ügyének elintézéséért, a hivatalnokok feyelméért. Az *osztálytanácsosok* a melléjük beosztott segédszeméllyel intézik az osztályigazgató által nekik kiosztott ügyeket, orvosolják a hibákat. Elsősorban az osztályigazgatónak felelősek, továbbá azzal együtt a miniszternek. Segítségét az osztályigazgatótól kérhetnek.

A minisztérium ügyeit az utasítás két csoportba osztja: *miniszteri (elnöki)* és osztálybeli elintézését igénylő ügyekre. A miniszteri iratokat központilag nem, csak elnökileg iktatták és őrizték. A miniszter helyett az államtitkár vagy a megbízott osztályigazgató intézkedhetett. Az iratok jele PM, azaz pénzügyminiszteri volt. Duschek minisztersége kezdetén újra indították a PM jelzetű elnöki iratok számsorát. Az *osztályok ügyei* szintén két csoportba kerültek: 1. Kizárólag az osztályigazgató intézte a feyelmi ügyeket a hivatalnokok felett; a személyes eljárást igénylőket és azokat, amelyeket a miniszter vagy az államtitkár az osztályvezetőre szignált. 2. A másodrendű ügyek magukban foglalták az alárendelt hivatalok ügykezelésére való felügyelést, az olyan ügyeket, amelyekről az osztályok a minisztérium nevében döntöttek, vagy amelyeket a határozat kibocsátása előtt a miniszternek kellett jóváhagyni. Ezekben az ügyekben a miniszter az osztályoknak, illetve osztályigazgatóknak bizonyos önálló hatáskört adott, azzal a megszorítással, hogy a miniszternek előzőleg bemutassák mindazt, ami:

— a rendes igazgatási költségeken kívüli pénzutasványozás,

— általános hatállyal bír,

— a jelen igazgatási elvekkel ellenkezik, valamint

— a Pénzügyminisztérium hatásköréhez tartozó kinevezéseket.

Utóbbit csak a kinevezési rendszer szabályozásáig. Erre nézve a miniszter javaslatokat kért.

A kamarai főpénztár, a díjazó és gazdasági hivatal vezetője a *pénztári igazgató*, az *irodaigazgatói* tiszt birtokosa ideiglenesen Duschek államtitkár volt.

A Pénzügyminisztériumban a minisztérium címére *beérkező iratokat* nem a miniszter vagy az államtitkár szignálta, hanem az *iktatóhivatal* vezetője. A beiktatott és szignált iratokat az osztályigazgatók vették át kézbesítőkönyvi aláírás mellett. A miniszternek címzett beadványokat a miniszter kapta, de ha az osztályokhoz valóknak ítélte őket, titkára az osztályigazgatóhoz vitte át. Ezek közül az igazgatók kiválasztották az osztályigazgatói, elnöki elintézés alá esőket, ezeket külön osztályigazgatói elnöki iktatásban, kezelésben intézték el, a többi az iktatóhivatalba küldték központi iktatás végett. Ily módon kétféle elnöki iktatás létezett a Pénzügyminisztériumban: miniszteri és osztályigazgatói. Osztályigazgatói elnöki iratok maradtak fenn a bányászati osztályban, valamint egy elnöki iktatókönyv a só- és pénztárban 1848-ból. Az iktatói hivatal minden osztályszak szerint jegyzéket vezetett, amelybe beírták az oda átadott beadványok számát. Az osztályigazgató is még ezzel együtt nyújtotta át az egyes tanácsosoknak, szakfőnököknek az elintézendő ügyek iratait. Ilyen jegyzékek elkülönítve nem maradtak ránk; az anyagban esetleg elvéve megtalálhatók. A szakosztályokban 1-1 kijelölt segédfogalmazó vette kézbe az iratokat, beiktatta a szakosztály iktatókönyvébe, ellátta a betűjeles iktatószámmal a minisztériumi központi szám

alatt, ez után átadta az iratokat a tanácsosnak, aki kiosztotta az ügyeket az előadók között. Fennmaradt osztályiktatói könyvek: sóeladási, jogügyi (úrberi), bányászati szak. A nem elnökileg iktatott iratoknak tehát két iktatószáma volt: egy központi és egy szakosztályi.

Az *elintézésre* vonatkozóan a miniszter általános szabályul adta, hogy az rövid legyen; az elhatározás indokait csak abban az esetben sorolták fel külön, ha szükséges. Ha az indokok benne voltak az elintézés szövegében, nem kellett külön pro domóban kifejteni. Az elintézés fázisában volt szükség a más minisztériumban is szokásos, de itt több osztályban is alkalmazott törvénytudó segédtanácsosokra.

A szervezeti kimutatásból már látható volt, hogy a *számvevői egyének* nem külön osztályban dolgoztak, hanem az egyes szakok mellé beosztva, aszerint, hogy kamarai szolgálatuk idején milyen ügyfajtákat, számadásokat kezeltek. Noha az egyének helyzete nem nyert rendezést sem most, sem később, ügyvitelükre nézve megkapták az eligazítást. Feladatuk kettős volt: elbírálták az egyes szakok körébe vágó számadásokat; elintézték a számadási szakba vágó egyéb ügyeket. A számadásokat a kijelölt egyén bírálta el, ezt ellenőrizte a bíráló számtiszt, majd a főszámtiszt; az utóbbi már nem számszerűleg, csak elvek szerint. Végül az osztályigazgató elé került az ügy; 6 hónap alatt minden benyújtott számadást el kellett bírálni. A számvevői személyzet munkájára az illető szak főszámtisztje ügyelt fel.

A *tanácsosok* és az osztályigazgató a tanácskozást igénylő ügyekben az elintézés folyamán érkezhettek. Ha a lényegre nézve nézeteltérés volt köztük, a minisztert is megkérdézhették. *Elintézés után* az iratok a kijelölt segédfogalmazóhoz kerültek, aki az adatokat bevezette az osztályiktatókönyvbe, majd kézbesítőkönyvvel átadta az ügyiratokat az osztályigazgató irodájába. Az illető segédfogalmazó vezette az osztálymutatót és számsorkönyvet is; ilyenek szintén maradtak fenn minden osztályból. Az elintézett ügyeket az osztályigazgató átnézte, szükség esetén felvilágosítást kért az előadótól vagy a tanácsostól, majd a hatáskörébe tartozó ügyeket kiadványozta, s a kiadói hivatalba küldte az iratokat. Az osztályigazgató a jobb ügyintézés érdekében a fontosabb ügyekben étekezleteket tarthatott, amelyre szakértő egyéneket is meghívhatott. Hetente jelentést kellett tennie a miniszternek, különös tekintettel a kamaránál szokásban volt szabályrendeletek megváltoztatására nézve. A minisztériumi szabályrendeleteket külön könyvbe vezették be. A *miniszter elhatározása* alá eső tárgyakat megfogalmazva kellett miniszteri döntésre előterjeszteni.

Hasonlóan a szervezeti és személyzeti elképzelésekhez — kellő megvalósulás híján —, csak teoretikusan elemezhető az iratokon számon alig kérhető *1849-es ügyviteli utasítás*. A *Kurze Instruction für die Manipulation beim Finanzministerium* keltezés nélküli terv.¹⁴⁶ Minden különösebb elvi bevezető nélkül is érezhető az utasítás olvasásakor, hogy szerzője igen fontos dolognak tartotta a pontosságot, rendet, az iratok és ügyek menetének aprólékos meghatározását. Nem esik szó

¹⁴⁶ Pm. Duschek iratai III/43. sz.

ügyfajtákról és az elintézésbeni felelősség meghatározásáról, mint az 1848-asban; egyedül az iratok kezelésében követendő formai rend leírását tartalmazza ez az utasítás. A 24 §-ból álló instrukció néhány pontjára hívjuk fel csak a figyelmet.

Az *iktató-irattári hivatal* maga is annyi alosztályból állt volna, ahány osztálya a minisztériumnak volt. A központi iktató (Centralabtheilung) és az irattár (Central oder alter Registratur) mellett lett volna: központi (adó) iktató- és sorjegyzői személyzet; pénztári, só- és harmincadügyi, bányászati, állami javak, jogügyi, erdészeti, postaügyi szakosztályi iktató- és sorjegyzői hivatalnoki gárda. E segédhivatali részlegek — hasonlóan a számvevőséghez — az egyes osztályok mellett működtek volna kiadókkal, s ezek segédeivel együtt.

A Centralabtheilungban történt a központi iktatás; ezt az iktatókönyvek tanúsítják. A központi iktatói könyvnek kellett volna tartalmaznia azt is, hogy melyik osztály kapta az iktatott iratot, de az 1849-ből fennmaradt iktatókönyvekből ezek a bejegyzések hiányzanak, ezekből az osztályok működésére sem lehet következtetni.¹⁴⁷ A postai ügyek például a terv szerint sem kaptak volna központi számot, csak a szakosztályét. Ugyancsak elkülönült volna a minisztériumi iktatáson és iratkezelésen belül a volt jogügy-igazgatósági irattár és iroda. A 24. § szerint a jogi osztálynak saját pecsét járt volna, amelyet a jogi kiadó (expeditor) őrzött volna.

Sokat foglalkozik az utasítás az iratok iktatására, elintézésére szükséges idővel.

Csupán az irattári *személyzetről* ismeretes egy kimutatás 1849. júniusról. Szám szerint 17-en voltak. Ez csak a központi részleg lehetett — ha az instrukció elképzelései egyáltalán a megvalósulás útjára léptek —, ahol 1 irattárnok, 1 alirattárnok, 2 segéd, 3 lajstromozó, 3 írnök, 1 járulnok, 3 díjnok dolgozott.¹⁴⁸

Az 1849-ből *fennmaradt iratok* egy közös numerikus sorozatban találhatók, amelyből a bányászatiakat különítették el még a múlt század folyamán. Nem maradtak fenn külön sem miniszteri, sem főszámvevőségi iratok. Duschek Ferenc iratai a per során kallódhattak el; néhány megtalálható ma az 1849-es pénztári iratok között. Vannak főpénztári iratok állampénztár címmel, egészen külön, a minisztérium anyagától elszakítva. A kincstári kamatos kötvények anyagán kívül csak 1849-es bevételi és kiadási főnaplókat, illetve ezekhez tartozó mellékleteket találunk itt.

Az iktatásban sok esetben találkozunk pontatlan, utólagos iktatással. A különféle számon iktatott iratok keveredése korabeli hiba is, amint erről például az 1850-ben helyre tett iratok őrjegyei tanúskodnak. Az egész pénzügyi anyag erősen selejtezett, illetve hiányos; nemcsak a döntő fontosságú számvevési anyag, hanem az osztályoké is. Mindez igencsak megnehezíti a Pénzügyminisztériumnak mint hivatalnak a tanulmányozását. Ezzel is magyarázható, hogy általában az 1848—1849-es pénzügyről szóló feldolgozások jellegükben közelebb állnak a politika-, mint az igazgatástörténethez.

¹⁴⁷ A minisztérium 1849-es iratainak rendezése tárgyuk alapján történt. Ez a jelenlegi rend azonban nem teljesen fedi az ismert tényeket sem, amint erre a szervezettel kapcsolatban rámutattunk.

¹⁴⁸ Pm, Pénztári 1849:7936/7951. pü. sz. jún. 20.

A Pénzügyminisztérium elhelyezkedése nem volt olyan problematikus, mint a többi minisztériumé: a kamarai *épületben* dolgoztak. Kossuth 1848. május 11-től tartózkodott a budai épületben, addig magánházbeli szállásán fogadott. Debreceni szállásukról is tudunk: a kollégiumban kaptak szobákat a tisztviselők.¹⁴⁹

7. A KIRÁLYI JOGÜGY-IGAZGATÓSÁG, 1848—1849

A jogügyi osztály 1849-es felállításáról, illetve a jogügy-igazgatóság felszámolásáról Duschek pere folyamán úgy vallott, hogy ez csak papíron történt meg, és a jogügyi osztály elsődlegesen a jogügy-igazgatóság politikailag kompromittált egyéneinek mentésére szolgált. Duschek határozottan állította, hogy nem működött jogügyi osztály a Pénzügyminisztériumban, mivel ennek elejét vették késedelmeskedő intézkedései. A jogügy-igazgatóság tisztviselőinek sorsa miatt komolyan aggódott — és erre minden oka meg is volt —, mivel az osztrák ideiglenes polgári közigazgatás kebelében vagyonek Kobzásokat és más megtorló jogi intézkedéseket hajtottak végre forradalmi személyiségek ellen. Ez az aggodalom volt az oka a sietségnek is, amivel még a kormány Pestre érkezése előtt, június 2-án megfogalmazta Duschek a felosztató határozatot, amit Kossuth jóváhagyólag kibocsátott.¹⁵⁰ Az iratok alapján Duschek állítását el kell fogadnunk, mert noha az igazgatóság volt tisztviselői közül többen tettek hódolati nyilatkozatot, állásért is folyamodtak, tervezet is készült az új pénzügyi ügyvédi szervezet működéséről — ennek tényleges tevékenységére adatok nem ismertek. Duschek úgy nyilatkozott az osztrák bíróság előtt, hogy a *causarum regalium directoratus* felosztása 1848-tól kezdve a „*levegőben lógott*”, s valójában Kossuth volt az oka ennek, mivel korábbi elítéltetése miatt haragudott az egész intézményre.¹⁵¹ A dolog csak Duschek és talán a haditörvényszék katonabírái számára volt ilyen egyszerű. Kossuthnak joggal lehettek ugyan ellenérzései a directoratussal szemben, de felosztása, illetve átszervezése a modern államigazgatás szemszögéből foglalkoztatta.

A királyi ügyek igazgatója — a tisztség eredete a korai feudalizmus idejére nyúlik vissza — és egész hivatali személyzete *kettős feladatnak* tett eleget: egyrészt a *kincstár ügyvédjeként* eljár minden olyan kincstári polgári peres ügyben, amelyben a kincstár anyagilag érdekelve volt. Ilyenek voltak: szállományok (örökösök nemlétében a királyra visszazálló birtok, még ha eredetileg nem is volt királyi adomány) megszerzése, magánszemélyek közötti birtokperekben fellelhető királyi jogok érvényesítése, szavatossági birtokperekben a kincstár képvisellete, különféle kincstári követelések behajtása, kincstári monopóliumok jogi védelme, kincstári és koronauradalmak jogi képvisellete. Ez utóbbi feladatát a XVIII. századtól az uradalmi ügyészek látták el.

¹⁴⁹ Május elején Kossuth a Szél utcai Döring-féle házban lakott: *PH*, 1848. máj. 3., 11., *Módy* 79.

¹⁵⁰ *Duschek-per* fol. 239.

¹⁵¹ *Uo.* fol. 567.

A másik vonatkozásban a jogügyigazgató mint a *korona ügyésze* járt el, *közüvdlői* funkciót töltött be: felségsértés, hűtlenség stb. eseteiben, a kincstár felségi jogokon alapuló anyagi érdekeinek védelmében. Utóbbihoz tartozott a pénz- és bankjegyhamisítási, nemesfémcsempészeti és kincsleleti ügykör. Ugyancsak közüvdlőként járt el uzsoraügyekben. Bizonyos rendőri megfigyelési feladatokat is ellátott a jogügyigazgató az alárendelt kincstári ügyvédek, a *fiscales procuratores* útján. A jogügyigazgató és hivatala a kamara szervezeti keretein belül működött, mint annak közvetlenül alárendelt szakhivatala.¹⁵² A *jogügyigazgató helyettese* a felsőmagyarországi rész kormányzatára az 1560-as években létrehozott szepesi kamara jogügyi szakértőjeként működött előbb mint egyszerű ügyvéd, majd később — ügyeinek szaporodásával — külön hivatal szerveződött mellette. Aligazgatói címét 1662-től használta. A szepesi kamara jelentőségének csökkenésével, a kamarának adminisztrációvá történő „lefokozásával”, majd 1813-as megszűnésével az aligazgató is bekerült a jogügyigazgatói hivatal keretei közé.

A királyi jogügy-igazgatóság hivatalában számos igazgatósági ügyvéd (*directores fiscales procuratores*), segédügyvéd, irodai hivatalnok dolgozott. Külön jogi szakértők látták el a horvát ügyeket (*procuratores fisci regii per regnum Croatiae*); vidéken dolgozott az igazgatóság külső hálózata. A kincstári ügyvédi és ügyészi feladatokat látták el a kincstári ügyvédek a kamarai és koronauradalmakban (*regio-camerales fiscales procuratores*), a bányavidékeken (*montanistico-camerales fiscales procuratores*). A kamara 1829-től a megyékbe is rendelt királyi kincstári ügyvédeket, akik ott képviselték az uralkodó érdekeit (*advocati fisci regii*); jogi támogatást nyújtottak a só- és harmincadhivataloknak is. Gyakran előfordult, hogy egy-egy uradalmi kincstári ügyvéd látta el a törvényhatósági kincstári ügyvéd feladatait is.¹⁵³

A jogügy-igazgatóság munkájában a kincstár jogi képviselete és a korona ügyészi feladatai, tehát ügyvédi és ügyészi funkciók egyesültek, illetve keveredtek. Miután a modern polgári igazgatás egyik alapfeltétele a bíraskodás funkciójának elválasztása az államigazgatástól, az államügyészi funkciónak át kellett kerülnie az igazságügyi tárcához, míg a pénzügyi jogi ügyeket, a kincstári ügyvédi funkciót a Pénzügyminisztériumnak kellett új alapokra helyeznie. A kérdés megoldását sürgette az is, hogy a közüvelemény, amely sok törvényhatósági kincstári ügyvédben bécsi ügynököt sejtett, ezek működésének megszüntetését kívánta.¹⁵⁴ A Pénzügyminisztérium 1848. május 10-én szükszavúán, más minisztériumi értesíté-

¹⁵² Fentiekre lásd: *Búzsi*.

¹⁵³ Az igazgatósági szervezetre lásd: *Tiszti névtár*. Almásy Móric információja a törvényhatósági kincstári ügyvédekről Windisch-Grätznek 1849. jan. 27.: *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 451*.

¹⁵⁴ „Miután tapasztalás igazolta azt, hogy az előbbi kormányrendszer kincsleleti ügyvédi állomásokat oly helyeken is nyitott, hol pedig kincstári rendes uradalmi ügyvédek léteztek, úgy látszik, hogy amazok inkább politikai tekintetekből, mint a kincstárnak pörös ügyekben teendő szolgálatok végett voltak alkalmazva...” — írta Kossuth Deákhhoz, 1848. júl. 28.: *Pm, Elnöki* 1848:1520. PM sz. A törvényhatósági ügyvédek elsősorban fiatalok vagy alapítványi és püspöki ügyvédek voltak. Nem vállalta ugyanis akárki ezt a megbízatást, mert igen sok elfoglaltsággal járt, de csupán napidíjas és

sek között azt jelentette be, hogy a *törvényhatósági kincstári ügyvédek* állásai felszámoltatnak, s az ő hivatali működésükbe tartozott ügyekben ezentúl a lakosság bejelentéseit a helyi kincstári hivatalnak teheti meg (például talált kincs, szállományok).¹⁵⁵ A királyi jogügyigazgató kifogást emelt az intézkedés ellen. Védelmére kelt a hivataluktól megfosztott ügyvédeknek, s felvilágosítást kért a minisztériumtól az ügyek intézésének ezentüli rendjéről, miután az addigi hivatali rendszer megbomlott ezzel a rendelettel. A minisztérium úgy vélte, hogy elegendő lesz bekérni az igazgatóság által vitt perek jegyzékét, s ennek alapján majd dönteni lehet az új szervezet minkéntjéről a két minisztérium, az igazságügyi és a pénzügyi között.¹⁵⁶ A minisztérium először május 4-én kérte a perjegyzéket, amit végül is június 14-én küldött meg Eötvös József jogügyigazgató a kincstári ügyvédek helyzetére vonatkozó véleményével együtt.¹⁵⁷ Noha ez a vélemény ma nem található meg az iratokban, arról van adatunk, hogy a Pénzügyminisztérium hogyan kívánta átszervezni a *pénzügyi ügyvédi* szervezetet. A pénzügyminiszter a megszüntetett törvényhatósági kincstári ügyvédek helyett nem akart állandó, elkülönült szervezetet létrehozni. A megyék által ajánlandó tiszti ügyvédek kívánta megbízni állami feladatokkal. Évi fizetést ezúttal sem rendszeresítettek volna számukra, hanem az elvégzett feladatok után bíróilag megítélt tiszteletdíjat kaptak volna.¹⁵⁸ A megoldás nem volt mentes ellentmondásoktól. Az önkormányzat tisztviselője járt el a központi kormányzat ügyében — egyedi megbízatás alapján —, esetleg olyan ügyekben is, amelyekben a törvényhatóság érkei ellen kellett fellépnie. A terv mégis így valósult meg a gyakorlatban.¹⁵⁹ Emellett a Pénzügyminisztérium továbbra is igénybe vette — szakértelmükre való tekintettel — a korábbi kincstári ügyvédek munkáját.¹⁶⁰

A jogügy-igazgatóság *államügyészi funkciója* egy 1848. június 26-án született igazságügyi rendelettel szintén a minisztérium hatáskörébe került. Két jogügy-igazgatósági ügyvédet, Kóczán Józsefet és Kovács Istvánt *állami közvádlokká* nevezték ki, akik az igazságügy-miniszter felügyelete alatt mindazokat az ügyeket ellátták, amelyek a királyi jogügyigazgatóhoz mint közvádlohoz tartoztak.¹⁶¹ A közvádlok körülbelül július közepén kezdték meg munkájukat, esetleg még később,

nyugdíj nélküli állást jelentett. A kincstár nem válogathatott, ha ilyen helyre ügyvédet keresett. Vö. Almásy id. jelentésével: *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 451.

¹⁵⁵ *KLÖM XII.* 123.

¹⁵⁶ Eötvös József jogügyigazgató és Duschek levélváltása: *KLÖM XII.* 195—196.

¹⁵⁷ *Pm, Elnöki* 1848:384. *PM sz.*, iktatókönyv, 1848:842. *PM sz.*

¹⁵⁸ Kossuth Deákhhoz: *Pm, Elnöki* 1848:1520. *PM sz.* júl. 28.

¹⁵⁹ Szücs Sámuel, az „álladalomnak a debreceni kerületi táblán munkálkodó ügyvéde”, napidíjainak megterítését kérte 1849. ápr. 30-án: *Pm, Pénztári* 1849:4958. pü. sz.

¹⁶⁰ Fluk Ede jogügyi aligazgató jelentése 1849. máj. 4-ről: „A megyékben lévő kintsleti ügyészek, kik a volt magyar minisztérium alatt megszüntettek, de kiknek mint elkerülhetetlen szükségéseknek visszaállítását ezen Hivatal többször sürgette, és kiknek szolgálatjával a Hivatal sokszor egyenes miniszteri utasításból élt, és más álladalmi hivatalnokok nem létében élni kéntelenítettett. . . .” *Királyi jogügyig. ltár, Lajstromozatlan* No 2. 1506. sz. (Kiemelés: F.K.E.)

¹⁶¹ *Janotycsh 1851a* I. 333. sz.

mert Kossuth és Deák csak július végén tisztázták egymás között a közvádlok pecséthasználatát és pénztalványozási jogát. A pecséteket az Igazságügyi Minisztérium készítette el.¹⁶²

A Pénzügyminisztérium 1848. augusztus 23-án vette át a jogügy-igazgatóságtól az *uradalmi ügyvédek* munkájának irányítását és ellenőrzését, mint az uradalmakkal kapcsolatos gazdasági irányító munkája szerves tartozékát.¹⁶³

A jogügy-igazgatóság által a kamarai szervezetben nyújtott igen fontos *jogi véleményező munkát* a Pénzügyminisztérium átruházta a minisztériumi *törvénytudó segédtanácsosokra*.

A fentiek azt mutatják, hogy a királyi jogügy-igazgatóság ugyan nem szűnt meg 1848-ban, de majdnem teljesen feladat nélkül maradt; hatáskörét szisztematikusan, lépésről lépésre csökkentette a minisztérium. Szakértő hivatalnokaira csak az új szervezet kiépítésének hiányai miatt volt szükség. Ennek ellenére 1848-ból nem ismeretes olyan elgondolás, amely a jogügy-igazgatóság teljes felszámolására irányult volna.

A kormány Debrecenbe távoztával az igazgatóság testülegileg azonnal az osztrák polgári közigazgatás szolgálatába szegődött, s hasonlóan a felsőbbíróságokhoz, fontos feladatokat vállalt magára: a Windisch-Grätz által elrendelt javak lefoglalását foganatosították. Havas József királyi biztos is e hivatalból vett maga mellé megbízható ügyintézőket. A minisztérium által felfüggesztett közvádlok korábbi státusukba visszaléptek, valamint visszahelyezték állásaikba a felmentett megyei kincstári ügyvédeket, illetve újakat neveztek ki.¹⁶⁴

Az osztrákok áprilisi Budáról való menekülése idején többen velük tartottak e hivatalból, s akik maradtak, azokért Duschek miniszter nyújtotta ki segítő kezét. Amint többször említettük, Záborszky Alajos pénzügyi biztost küldte a fővárosba e célból. Záborszky a jogügy-igazgatóságot Duschek utasítása értelmében úgy kezelte, mint feloszlott szervet. Ez a mentőakció egyik lépése volt, mert így nem voltak felelősségre vonhatóak; nem voltak a kormány tisztviselői.¹⁶⁵

A *jogügy-igazgatóság feloszlása* 1849. évi magatartása alapján eldöntött kérdés volt. Miután a jogügy-igazgatóság és hivatala összefonódott az uralkodói házzal,

¹⁶² A közvádlok maguk pénzt nem utalványozhattak: *Pm. Elnöki* 1848:1520. PM. sz. júl. 28.

¹⁶³ Rendelet a királyi ügyési hivatalnak, 1848. aug. 23.: Uo. 1848:1456. PM sz.

¹⁶⁴ Fluk aligazgató beszámolója Záborszky pénzügyi biztosnak az igazgatóság 1849-es tevékenységéről, 1849. máj. 4.: *Királyi jogügyig. ltár. Lajstromozatlan* No 2. 1506. sz. A Cameral Verwaltung vezetője, Almásy Móric az 1848-as eseményekből levonta a tanulságot is: javaslatot tett Windisch-Grätznek arra, hogy adjanak rendszeres fizetést a kincstári ügyvédeknek. Ez majd lehetővé teszi, hogy megfelelőbb személyek között válogassanak. Windisch-Grätz nem idegenkedett a javaslatától. *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 451. 1849. jan. 27.

¹⁶⁵ Az igazgatóság 1849-es működésére elsősorban felhasználható anyag: *Királyi jogügyig. ltár, Acta secreta* iktatókönyve, valamint a *Királyi jogügyig. ltár, Lajstromozatlan iratok* No 2. Személyzeti ügyeknek az 1849-i hódoltatással foglalkozó iratai. — Érdemes megemlíteni, hogy az Acta secreta iktatása 1848. márc. végén megszakad, 1849. jan.-ban folytatódott, ápr. 21-én újra megszakad, de nem úgy folytatódott májusban, hogy a magyar kormány rendeleteit tükröztesse volna, hanem az elmenekült igazgató tevékenységét. Pl. 1849. máj. 9-én br. Weldentől kérte meghatározatni, hogy hová tegye

valamint a felsőbbíróságokhoz hasonlóan hazaáruló módon együttműködött az ellenséggel, a Függetlenségi Nyilatkozat után ez a lépés természetes volt a második minisztérium számára. A feloszlítás a rendelet szavai szerint is a Függetlenségi Nyilatkozat egyik következménye volt. Tevékenységének még megmaradt köre, az olyan polgári perek, amelyek a kincstárat, közalapítványokat és a közintézeteket érintették — a bírói reform bevezetéséig —, a pénzügyminiszter felperessége, illetve alperessége alá helyezettek, aki ezt a feladatát a pénzügyi állami ügyvédek, ügyészek által intézi. További rendeletig az újonnan indítandó perekben az 1723:XXVI. tc. szerint jártak el. A perekben elrendelt esküt a pénzügyminiszter mellé rendelt államügyész tette le; ügyvédek a pénzügyminiszter saját pecsété alatt rendelt.¹⁶⁶ A miniszter mellé rendelt államügyész 1849. május 18-tól Farkas János volt belügyi és ORPO-beli tanácsos lett, alügyész július 1-i hatállyal Csanády György, azelőtt pénzügyi fogalmazó.

Lényeges jellemzője a rendelettel előállított — ideiglenes — helyzetnek, hogy az Igazságügyi Minisztérium nem, csak a Pénzügyminisztérium volt gazdája a *kincstári* ügyvédi és ügyési szervezetnek.

A megvalósulásról nem sokat mondhatunk. A Pénzügyminisztérium 1849-es anyagában a jogügyi osztály irataiként számon tartott, elsősorban sequestrált javakra vonatkozó iratok fogalmazványainak tanúsága szerint ezek az állami javak osztályának intézkedéseit tartalmazzák az elkobzott birtokokon. A hivatali szervezetben is csak egy személyről tudunk, akit kifejezetten jogügyi segédtanácsossá neveztek ki — Petrovits Károlyról. Rendelkezésünkre áll ugyan egy tervezet, amely roppant tanulságos, de megvalósítására a minisztériumnak sok időre lett volna szüksége.¹⁶⁷

A feloszlított igazgatóság egyes tisztviselői mindent elkövettek, hogy hivatalukat és fizetésüket megtartsák, de erre nem nyílt már mód 1849-ben.¹⁶⁸

hivataloskodása székhelyét; máj. 18-án pedig br. Krauss osztrák pénzügyminiszternek véleményes jelentést tett „a pártütők vagyona béli lezárása iránt”. Az ezután következő bejegyzések 1852-ből valók. 1849. júl.-ban br. Haynau az egyik kincstári ügyvédet bízta meg a jogügy-igazgatósági ügyek vitelével, azaz a javak elkobzásával, a hamispénz- és uszoraügyekkel a pesti kerületben.

¹⁶⁶ Rendelet az igazgatóság megszűnéséről: *Közlöny*, 1849. jún. 8.; igazságügyi minisztériumi átirat Perényi Zsigmond országbíró, a hétszemélyes törvényszék elnökéhez, jún. 12.: *IM Elnöki* 1849:361. eln. sz.; *Kormányzó, Elnöki* 1849:7732. k. eln. sz. jún. 2.; *KLÖM XV.* 462—463.

¹⁶⁷ A tervezet megtalálható: *Pm, Duschek iratai* III/42. sz. d. n. Egrészt mutatja Kossuth 1848-as elképzeléseinek továbbélését elsősorban a vidéki vagy hatósági ügyvédek vonalán, másrészt egy makacs törekvést, hogy annyit mentsen az jogügyi igazgatásból, amennyit lehet. A tervezet a volt jogügy-igazgatóság helyébe a minisztériumi jogi osztályt helyezte. A központi szerv másik alkotóeleme a középponti ügyészek hivatala lett volna. Vidéken jogi tevékenységgel szolgált volna a minisztérium munkáját az uradalmi pénzügyminiszteri ügyvédek és a vidéki pénzügyminiszteri ügyvédek. Utóbbiakat a 4 kerületi táblához rendelték, megbízatásuk csak a perek vitelének idejére szolgált volna.

¹⁶⁸ Az aligazgató korona nélküli pecsétet készítetett sietve; a hódolati nyilatkozatot egy személy kivételével aláírták, állásért folyamodtak. Hegyessy Péter kincstári ügyvéd, ideiglenes igazgatósági vezető jelentése Eötvös jogügyigazgatónak Bécsbe, 1849. júl. 24-én: *Királyi jogügyig. ltár, Lajstromozatlan* No 2. 1536/1. secr. sz.

X. HONVÉDELMI MINISZTERIUM, HADÜGYMINISZTERIUM

1. A MINISZTERIUM HATÁSKÖRE, ILLETÉKESSÉGE; NEHÉZSÉGEK AZ ÖNÁLLÓSÁG ÉRVÉNYESÍTÉSÉBEN AUSZTRIAVAL SZEMBEN

Az 1848:III. tc. 6. §-a értelmében: „Mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartótanácsnak, s a k. kincstárnak . . . köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniuk kellett volna, s általában minden . . . katonai, és általában minden honvédelmi tárgyakban Ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni.” (Kiemelés: F. K. E.) A 8. § szerint: „A magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülönbén a katonai hivatalokrai kinevezéseket, szinte úgy Ő Felsége fogja, a 13. § szerint folyvást királyi személye körül leendő felelős magyar minister ellenjegyzése mellett elhatározni.”

A magyar hadügyminiszter felfogása szerint a fent körvonalazott hatáskör a következőt jelentette: „A hadügyminisztérium, mint legfőbb katonai hivatal, az összes magyar hadsereg élén állván: mindazon kellékek és hivatalok alapításáról és rendezéséről gondoskodni tartozik, melyek az összes hadsereg belrendezésére vagy gyarapítására tartoznak. Ő tartozik gondoskodni az egész seregre beható, szóval mindazon intézkedések szervezetéről, melyek annak szellemi vagy anyagi jobblétét eszközölhetik . . .”¹ A törvény még ennyire konkrétan sem határozta meg, hogy melyek voltak azok az ügyek, amelyeket azelőtt katonai vonatkozásban a magyar kormányservek intéztek, és azokat sem, amelyeket intézniük kellett volna, tehát amelyek a bécsi központi szervek hatásköréhez tartoztak.

Voltak feladatai a magyar kancelláriának a katonai kinevezések elintézésében, a főméltóságok (világi és egyházi), rangok, címek juttatása — mint királyi felségjog — körüli adminisztrációval. Az ennek megfelelő intézkedési jogkört azonban nem egyedül a magyar hadügyminisztérium vette át, ugyanis az általa kinevezésre felterjesztettek okiratait a bécsi magyar miniszternek volt joga és kötelessége ellenjegyezni. Az a felemás helyzet alakult ki e téren, hogy egy és ugyanazon tárgykörben két minisztérium viselte a felelősséget: az egyik az ügy kezdeti, a másik a befejező fázisában.

A magyar helytartótanácsnak a katonaság ellátásában, elhelyezésében, valamint az újoncok állításában volt szerepe. E feladatait a tartományi biztossági departamentum és a tartományi biztossági igazgatóság vezetésével a 10 helyi (kerületi) tartományi biztos hálózatának adminisztrációjával látta el. Utóbbiaknak

¹ Mészáros az OHB-nak, 1848. nov. 8.: OHB 1848:2582. eln. sz.

szorosan együtt kellett működniük a törvényhatóságokkal, továbbá a főhadparancsnokságok hadi biztosaival.²

A fentiek jelentik tehát a volt *magyar kormányzések* által intézett katonai vonatkozású tárgyakat, amelyeket a magyar hadügyminisztérium átvett. Ezek a feladatok lényegében nem öleltek fel mást, mint a kinevezéseket és a katonaság ellátását. A törvény szövege azonban ennél jóval többet foglal magában, hiszen a magyar hadügyminisztérium hatáskörébe tartozónak mond általában minden katonai és honvédelmi tárgyat, olyanokat is, amelyeknek a kormányzések működési köréhez kellett volna tartozniuk, vagyis mindazokat az egyéb katonai ügyeket, amelyeket az uralkodó felségjogon magának tartott meg. Lényegében összefoglalhatók az állandó katonasággal való tényleges rendelkezés fogalma alatt, amelyet 1715, az állandó katonaság bevezetése óta központi birodalmi szerve, a haditanács útján gyakorolt. A haditanács ez előtt is foglalkozott magyar ügyekkel. A hadügy volt a harmadik lényeges összbiriodalmi jogkör a külügy és a pénzügy mellett, amely eddig a természetesség látszatával tartozott a bécsi szervek irányítása alá. Bécs a felelős minisztérium fennállása idején is töretlen akarattal igyekezett a hadügyi igazgatás változatlanul hagyására.

A *bécsi haditanács* 1848-ig és még 1848-ban is Magyarországon a *főhadparancsnokságok* (főhadikormányok, General-Commandos) útján intézte az állandó katonaság ügyét. Ilyen négy volt Magyarországon: a magyarországi központi Budán, az egyesült károlyvárosi báni és varasdi Zágráiban, a szerémségi Péterváradon, a bánsági Temesvárott. Ezen kívül volt az erdélyi Nagyszébenben. Miután a bécsi haditanács sem csak kimondottan katonai ügyekkel foglalkozott, hanem intézte a katonai vonatkozású közigazgatási, gazdasági és bíraskodási ügyeket, a magyarországi főhadparancsnokságok szervezete is ezeket a feladatokat tükrözte.

A főparancsnok mint elnök mellett 5 előadó vezette az 5 osztályt. A *katonai* a tisztán katonai ügyekkel: előléptetések, szolgálati szabályzat stb. foglalkozott; a *politikai* osztály a közigazgatási tárgyakkal, valamint a segédhivatal irányításával volt elfoglalva. A *gazdasági* osztály felügyelt a hadiadó beszédésének körülményeire, felülvizsgálta a számadásokat. Vezetője egy főhadbiztos volt. Az *élelmezési* osztályt egy fő élelmezési igazgató tartotta kézben; ő ügyelt az élelem beszerzésére, a katonai élelmi raktárakra. A *bíraskodási* osztály olyan jogi ügyekkel foglalkozott, amelyek nem a külön osztályban működő *judicium delegatum militare* feladatát képezték. Feladatai voltak: rendeletek továbbítása, alsóbb törvényszékek vizsgálata, fenyítőhatalom gyakorlása stb. A *judicium delegatum militare* elnöke maga a főparancsnok volt. Ez első folyamodási ítélfőszék volt minden polgári perben és nemesi bíróságot illető ügyekben mindazon katonai hatósághoz tartozó személyek-

² A tartományi biztosok munkájáról lásd: *Fényes 1842—1843*. II. 40. § 126—127. Részletesen leírja a biztosok és helyetteseik teendőit. Tíz biztossági kerület volt: Pozsony, Besztercebánya, Sopron, Buda, Kassa, Debrecen, Pécs, a szerémi, Temesvár, Zágráb. Uo. 38. § 114—115. Továbbá lásd: *Felhő—Vörös*. Az erdélyi országos biztosság hasonló hatásköréről lásd: *Trócsányi 1973*. 367—368.

re nézve, akik a hadi kormányzók kerületében tartózkodtak és nem a saját ezredi vagy katonatestületi törvényhatósághoz tartoztak. Ilyenek voltak az ezredek, az ezeknél magasabb rangúak stb.

A főhadikormányok területén első bíraskodási fórum volt a hadikormány bíraskodási osztálya, az ezredi és önálló katonatestületi törvényszékek. Fellebbviteli fórumként a bécsi főhaditanács és a fellebbviteli katonai törvényszék (ugyancsak Bécsben) szolgált. Utóbbi a leendő katonai bírói személyzetet vizsgálta; a főhaditanács a legutolsó és legfelsőbb katonai bíróságként is szolgált. Természetes, hogy ennek a közös birodalmi hadseregnek egységes jogi szabályai voltak; nem létezett külön magyar hadijog. A hadikormány főhatóság volt minden, a kerületében levő katonaságra, katonai tisztviselőre, parancsnokra, hadibiztosságra, invalidusházra, ménésintézetre, valamint várerősségi, tüzérségi és várerősségi kerületi igazgatóságra nézve is; utóbbiakra csak fegyelmi ügyben. Példának felsoroljuk a budai főhadparancsnokság alá 1847-ben besorolt katonai tisztviselőket és személyeket: katonai osztály, közigazgatási osztály és hadi kiadó hivatal, gazdasági osztály és kerületi (budai, pozsonyi, soproni, kassai, pécsi, debreceni, besztercei) hadbiztosságok, élelmezési osztály, valamint a kerületi és állomási élelmezési tisztségek (budai és pozsonyi kerület), törvénykezési osztály, fő- és főtisztkari hadügyvédségek, várőrségi hadügyvédek, a kirendelt vegyes hadi törvényszék, tábori főpap, katonai sebész főorvos, főtisztkari sebészek és orvosok, budai főfizető hivatal, kerületi hadipénztárak, osztályparancsnokok (Sopron, Buda, Kassa, Pozsony, Pest, Nagyvárad), dandárnokok (Buda, Pest, Szeged, Székesfehérvár, Pozsony, Kassa, Debrecen, Eger, Kőszeg), várparancsnokságok (Buda, Komárom, Arad, Munkács, Lipótvár), hadmérnöki és várerősítési kerületi igazgatóság (Buda) és helybeli várerősítési igazgatók (Komárom, Buda, Arad, Lipótvár, Munkács), vártüzérségi kerületi igazgató, nagyszombati invalidus-ház parancsnoka, koronaórság.

A tábori orvosokat és papokat saját bécsi főhatóságuk látta el utasításokkal, hasonlóan a tüzérséghez és az említett várerősítési igazgatókhoz. A katonai ruházat, fegyverek, más katonai szükséges tárgyak (tábori szerek) beszerzéséről a főhaditanács központi irányításával az óbudai ruházati bizottmány gondoskodott. A felszerelést a katonai raktárakba, onnan az egyes testületekhez szolgáltatták ki. Két katonai ménésintézet, a bábolnai és mezőhegyesi igyekezett ellátni a magyarországi könnyűlovasságot lovakkal, de ezt csak részben tudták fedezni.

A bécsi haditanács és az alá rendelt főhadparancsnokságok intézkedéseibe, működési körébe sem a magyar országgyűlésnek, sem törvényhatóságoknak, sem

kormányzéseknek semmiféle beavatkozási joga nem volt; teljesen bécsi központi irányítás alatt álltak. A katonaság elhelyezésében a központi szervek igyekeztek azt elkerülni, hogy magyar csapatok Magyarországon állomásozzanak; nálunk olasz, osztrák egységek táboroztak, a magyar csapatok pedig a birodalom más részeiben őrködtek a Habsburg-uralom épsége felett.

A *határőrvidéki* katonaság szintén Bécs engedelmes hadi eszköze volt. A végvidék török elleni védelmére létrehozott kiváltságos réteg a kedvezmények és a kialakított szervezet alapján egyedül Bécs rendelkezése alá tartozott. A minisztérium ezen a területen is érvényesíteni akarta illetékességét, amire Bécs különösen érzékenyen reagált.³

A hadügy vonatkozásában is megállapítható az 1848:III. tc. fejezet elején idézett szövegről, hogy nem elég határozott; szinte nélkülözi a konkrétumot. Ki kellett volna mondani a törvényben, hogy mindazokat a tárgyakat, amelyeket addig az uralkodó a bécsi haditanács útján a magyar hadügy tekintetében intézett, azután a magyar minisztérium útján hajtja végre. Azt is le kellett volna szögezni, hogy a főhadparancsnokságok a magyar minisztérium hivatalba lépésétől kezdve a magyar hadügyminisztériumtól kapják utasításait, fenntartva természetesen e vonatkozásban is bizonyos időt a közösügyi jellegből fakadó átszervezés és elszámolások részére.

A bécsi körök taktikázása, a magyar országgyűlés határozatlansága miatt a törvény szövegében a konkretizálás nem található meg, s ezt a körülményt az ancien régime visszaállítására törekvő erők kezdettől fogva felhasználták saját céljaik elérésére. A végrehajtás során a kezdeti időszakról különféleképpen értelmezték a törvény szövegét, s emiatt vaktában tapogatózó vagy éppen egymást keresztező intézkedésekre került sor. Ehhez járult az a tény, hogy a katonai parancsnokok külön bécsi eligazítás nélkül nem ismerték el a törvény előírásait a magyar minisztérium katonai fennhatóságáról. Egy idevágó rendeletet is rögtön ki kellett volna adnia az udvarnak.

A bécsi udvar és minisztérium egyik érve a magyar hadügyminisztérium intézkedési jogosságának megkérdőjelezésében a törvény szövegében használt „*honvédelem*” és a „*hadügy*” fogalmak szembeállítása volt. Szerintük a „*honvédelem*” alapján a magyar minisztérium kizárólag a volt kormányzések által intézett ügyekre terjeszthette ki hatáskörét, mivel a „*hadügy*” mint magasabb szintű tevékenység és felségjog az uralkodót és a birodalmi szerveket illeti meg. Ha el is lehet fogadnunk azt, hogy mai fogalmaink szerint is a hadügy általánosabb fogalomként jelenti „a hadsereg fenntartásával, igazgatásával és a hadviseléssel kapcsolatos ügyek összességét”, a honvédelem pedig a „haza védelmére létesült

³ A hadügyi szervezeti adatokhoz felhasználtuk: *Fényes 1842—1843*. II. 46. és 50. §. Újabban készülő munkából ad szemelvényt: *Böhm*. Felvázolja a kezdetektől jellemző szervezeti és katonai sajátosságokat, majd részletesen foglalkozik a budai főhadparancsnokság 1848-as politikai magatartásával. A budai főhadikormány szervezetére lásd: *Tiszti névtár*.

állami szervezet (et) . . . s az ezt irányító hivatalos tevékenységet”;⁴ a két fogalom merev szembeállítására mégis erőszakolt. Nem vitatható, hogy független állam esetében az e két fogalomnak megfelelő tevékenység egyazon szervezetben, ugyanannak a célnak az érdekében történik. Kossuthék, de még az osztrák neveltetésű Mészáros Lázár is úgy találták, hogy *a honvédelem kellő eszközéséhez a hadügy teljes egésze megilleti a magyar minisztériumot*. 1848 nyarán a magyar hivatalos személyiségek közül senki sem vonta kétségbe, hogy az uralkodó felségjoga a hadsereg legfőbb vezénylete, de ebben partnerül csakis a magyar minisztériumot és „magyar lábra állított” hadsereget kívánták látni. Ugyanakkor ez időben tett intézkedéseik a nemzetország vonatkozásában még az osztrákok által is „megengedett” honvédelem fogalmát sem lépték túl. A bécsi minisztérium viszont makacsul — mintha magyar minisztérium nem is lett volna — a haditanács jogkörét elismerő rendeleteket igyekezett érvényesíteni Magyarországon.

A kételkedők számára is meggyőző bizonyítékokat szolgáltatott az osztrák udvar és minisztérium valóságos szándékáról a délvidéki események, Jellasics betörése, az osztrák minisztériumi emlékirat, de az ellenséges próbálkozások rögtön az áprilisi törvények kihirdetése után megindultak, noha ez a közvélemény számára nem volt figyelemmel kísérhető. Az udvar és az osztrák miniszterek az egyes magyar ügyek bécsi tárgyalásán nem rejtették véka alá valóságos véleményüket, és nem bocsátkoztak hosszas fejtegetésekbe a honvédelem és a hadügy fogamának eltérő vonásairól sem. A magyar hadügyminiszternek, a magyar minisztériumnak katonai vonatkozásban egyértelműen a volt kormányiszékek — lényegében a helytartótanács — hatáskörébe tartozó ügyeket szánták. Az uralkodó idevágó felségjogának érvényesítését az osztrák hadügyminisztériumon, mint a haditanács utódján keresztül oldották volna, illetve oldották meg.

Világosan kifejezi ezt a nádornak április 28-án adott királyi utasítás. A nádor előzőleg eligazítást kért a magyar minisztériumnak a hadügy terén tanúsított magatartása tekintetében. Istvánnak a kérdésben ahhoz kellett magát tartania, hogy „das ungarische verantwortliche Ministerium ist nach der Anordnung der von Mir genehmigten letzten Reichstagesgesetze (in Absicht auf die Militär-Angelegenheiten) nur an die Stelle der ungarischen Hofkanzlei, Statthaltereien und ungarische Hofkammer getreten. Hiedurch wurden die Verhältnisse zu den übrigen Ländern Meiner Monarchie nicht geändert, und die Beziehungen, wie sie von der pragmatischen Sanktion anerkannt worden sind, blieben ebenso wie Meine königlichen Rechte (und insbesondere der Mir zustehende Oberbefehl über die Armee und die Verfügung über dieselbe) aufrecht erhalten . . .”.⁵ A nádornak eme irányvonal értelmében a rendelkezésére álló hatalommal minden ettől való eltérést meg kellett akadályoznia. A zárójelben levő beszúrások az osztrák minisztertanács

⁴ Vö. *Bárczi—Ország*. Nem eldöntő jelentőségű, de megemlítjük, hogy a korabeli magyar szóhasználat szinonimaként használta a honvédelem és a hadügy elnevezést, a minisztérium nevében is. Maguk az osztrákok is különbségtevés nélkül hol Kriegs-, hol Landesverteidigungs Ministerium névvel jelölték a magyart.

⁵ *ÖStA MR-Akten* 1848:389. sz.

ülésén születtek Krauss pénzügyminisztertől, a minisztérium egyik leghatalmasabb tagjától. A közbevetett kifejezésekre véleménye szerint azért volt szükség, mert az 1848:III. tc. 6. §-a nemcsak a régi kormányzésekétől átvett katonai ügyekre, hanem általában minden ilyen Magyarországot érintő ügyre vonatkozik. A „beismerésnek” tárgyunk szempontjából nagy a jelentősége, mert fényt derít arra, hogy az osztrák uralkodó körök nagyon is tisztában voltak a törvény lényegével, ha az mégoly kevésbé volt is konkrét. „Maguk között” nem csináltak titkot ebből. A szövegnek a maguk javára történő értelmezése tudatos tevékenység volt. Az osztrák minisztérium részéről ez a tevékenység az augusztus 31-i emlékiratban csúcspontot ért el, amely szerint a törvény nem adott eligazítást arról, hogy a magyar pénz- és hadügyminiszter az egész kezelési ágról vagy csak a kizárólag Magyarországot illetőkről rendelkeznek. (Értsd: a Magyarországot illető egész, de nem ösztöri birodalmi kezelési ág vagy csak a régi kormányzések hatáskörébe tartozó hatáskör.)

A fent idézett minisztertanácsi ülés alkalmával tehát Krauss úgy vélte célszerűnek, ha a törvény szövegét a magyarok számára leszűkítve konkretizálják, a vita tárgyát nem képező uralkodói felségjogra való hivatkozással. Ebben talán még a régi ügyviteli utat-módot is bele kívánták erőltetni.⁶

Az első perctől kezdve megindult tehát a „kötélhúzás” a két fél között a magyar hadügy vonatkozásában. Ebben a felállásban a magyar minisztérium eleve nem lehetett lojális, hiszen már létével útjában állt a bécsi törekvéseknek. Ráadásul a magyar minisztérium kénytelen volt rögtön az első hetekben olyan intézkedéseket foganatosítani, amelyekkel a közbiztonságot és az ország védelmét fokozhatta. Ezek mind az önálló, illetve önállósulni kívánó honvédelmi politika irányába kellett hogy mutassanak. A magyar kormány törvényértelmezésére — és jóhiszeműségére — derít fényt az április 16-i minisztertanácsi ülés egyik napirendi pontja, amely szerint a magyar minisztérium „nem csekély megütközéssel” vette tudomásul, hogy az osztrák főhadparancsnokság és hadügyminisztérium „még mindig” tartja a kapcsolatot, sőt, rendelkezik a magyarországi és kapcsolt részekbeli (horvát-szlávon) katonai parancsnokságokkal. A magyar minisztérium — bécsi utasítás hiányában — maga kénytelen rendelkezni e kérdéssel a magyarországi és kapcsolt részekbeli parancsnokságoknak, megmagyarázva, hogy egyedüli közvetlen felettesük a magyar hadügyminisztérium. A minisztertanács utasította a bécsi magyar minisztert is, hogy sürgesse a bécsi „törvényt magyarázó” rendelet kiadását, mert jól tudta, hogy a régi katonatisztek erre várnak.⁷

A magyar minisztérium nehézségeit jól szemlélteti az egyik ilyen nevezetes eset: Lederer br. budai főhadparancsnok nem volt hajlandó megmutatni fegyvertárát a minisztertanács által kirendelt küldöttségnek, amely a nemzetőrség felfegyverzése ügyében járt ott. Kijelentette, hogy „a magyarországi katonaságnak a magyar

⁶ Krauss szerint a törvény érvényre jutása attól függ, „inwiefern der Oberbefehl und die Verfügung über die Truppen einen Theil der vollziehenden Gewalt ausmacht”. Uo. A minisztertanácsi és királyi „törvényértelmezést”, anélkül, hogy ennek fontosságát felismerné és megfelelően értékelné, lásd: Wagner, Walter 17—18.

⁷ 1848—1849-i min. tanács; PH, 1848. ápr. 26.

minisztérium irányábani állása tárgyában a bécsi haditanácstól még ekkorig sem érkezett semmi rendelet”.⁸ Bécsben április 19-én Zanini hadügyminiszter olyan rendelet kiadását sürgette, amely arra figyelmeztette volna a magyar hadügyminisztériumot, hogy csakis olyan intézkedéseket foganatosíthat, amely nem haladja meg a korábbi helytartótanácsi hatáskört. A tulajdonképpeni katonai intézkedéseket a továbbra is a bécsi központi hadügyi fórumnak, az osztrák hadügyminisztériumnak alárendelt General Commandók adták volna ki; a magyar hadügyminisztériummal egyetértésben vagy utólagos tudomásulvétel mellett. Ez egyet jelentett volna a magyar minisztérium ilyen irányú tevékenységének, felelősségének formálissá tételével.⁹ Az udvar április 19-én azonban még nem látta elérkezettnek az időt, hogy az osztrák hadügyminiszter javaslatának szellemében színt valljon. Egészen május elejéig a nádorral kapcsolatban említett óvatosabb megfogalmazású véleményt hangoztatják a felmerült ügyek kapcsán, és csak reménykednek abban, hogy engedményeket nem kell tenni. István nádor ugyan figyelmeztette az udvart — amikor ezzel kapcsolatos utasítást kért —, hogy udvari állásfoglalás hiányában Batthyány Lajost nehéz lesz visszatartani a magyar hadügyminisztérium hatásköréről szóló miniszterelnöki rendelet kiadásától. Az osztrák minisztérium viszont tanácskozásai során abban reménykedett, hogy a csapatok fölötti rendelkezés az uralkodónak olyan tiszteletet parancsoló felségjoga, amelybe egy felelős minisztériumnak nem szokás — s a magyar nem is fog — beavatkozni. Reménykedtek továbbá, hogy a törvény „honvédelem” kifejezése értelmében visszaszoríthatják a magyar törekvéseket, s nem kevésbé bíztak a bán szerepében is.¹⁰

A magyar minisztérium erélyes követelésére az udvar május 7-én, június 10-én és 15-én mégis kénytelen volt olyan rendeleteket kiadni, amelyek elismerték a magyar hadügyminisztérium intézkedési jogát a magyarországi katonai ügyekben, fenntartva természetesen az ide vonatkozó királyi felségjogot.

Május 7-én a magyarországi főhadparancsnokokhoz és Latour osztrák hadügyminiszterhez intézett kéziratok elrendelték, hogy a határőrvidék és a magyar katonaság ezután minden parancsot és rendeletet a magyar hadügyminisztérium útján kap, s ugyanoda intézendők a jelentések is.¹¹ Latour hadügyminiszternek a

⁸ 1848—1849-i min. tanács (ápr. 19-i ülés). A haditanács kifejezés használata nem tévedés. A márciusi napok óta ugyan Kriegsministeriumnak hívott haditanács átszervezésére a miniszter csak május 9-én tett javaslatot az uralkodónak, s hivatalosan május 31-én szüntette be működését. *Wagner, Walter* 18. s. köv.

⁹ Zanini előterjesztése éppen Lederer tudakozására volt válasz (a magyar minisztériummal való kapcsolat): *ÖStA MR-Prot.* 1848. ápr. 19. fol. 187—188. Erről lásd: *Böhm* 271.

¹⁰ Válasz Esterháznak, aki a magyar minisztertanácsi tárgyalás nyomán a törvények érvényre jutását sürgette a hadügyben. *ÖStA MR-Akten* 1848:356. sz. 1848. ápr. 22—27. Az osztrák minisztertanács „glaubt vorerst den Erfolg der erlassenen (ápr. 28.) ... Zuschrift abwarten und keine weitere Massregeln vorschlagen zu sollen”. Zanini minden utasítástól elzárkózott, ami korábban kifejtett véleményétől eltér: *ÖStA MR-Akten* 1848:410., 560—562. sz. ápr. 28.—május 2.; *ÖStA MR-Prot.* máj. 1. (Ezen az ülésen tárgyalták a magyar minisztériumnak a határőrvidékre vonatkozó rendeletét.) Krauss hozzászólása a magyarországi helyzethez: *ÖStA MR-Prot.* máj. 4. fol. 472—473.

¹¹ 1848—1849-i min. tanács. (máj. 9.). A nádor közölte e legfőbb kéziratok tartalmát. A rendeletek szövege *Pap* I. XL—XLII., XVII. sz.

kézirat meghagyta, hogy intézkedéseit kölcsönösen egyeztesse a magyar hadügyminisztériummal, amennyiben azok az egész monarchia hadseregét érintik vagy a magyar hadnak külföldön való alkalmazására vonatkoznak.¹²

Ezeket az 1848:III. törvénynek megfelelő rendelkezéseket Latour május 12-i rendeletében közölte a magyarországi főhadparancsnokokkal. Egyidejűleg utasította a parancsnokokat, hogy a magyar hadügyminisztériumnak tett jelentéseiket és előterjesztéseiket, valamint a magyar hadügyminisztériumi rendeleteket *egyidejűleg* Bécsbe, az osztrák hadügyminiszternek is küldjék meg. Ez utóbbiról Latour nem tájékoztatta a bécsi magyar minisztert, Esterházyt.¹³

A június 10-i leirat tudatta a határőrvidéki katonasággal, hogy az uralkodó parancsait nem a bécsi haditanács, hanem István nádor és a magyar minisztérium útján kapják. Az engedetlen Jellasics helyett br. Hrabovszky János altábornagy, péterváradai főhadparancsnok, teljhatalmú királyi biztosnak tartoznak engedelmességgel — szölt tovább a leirat. Mészáros hadügyminisztert tábornokká nevezte ki az uralkodó, és tudatta vele, hogy Magyarországon (a kapcsolt, horvát-szlavón részeket és Erdélyt is ide értve) az ott tartózkodó katonaság egyedül a magyar hadügyminisztérium rendelkezése alatt áll, az osztrák minisztériumtól függetlenül. Az uralkodó katonai tárgyú rendeleteihez Esterházy ellenjegyzése szükségeltetett.¹⁴

A június 15-i rendelet a kinevezésekről intézkedett; erről alább szólunk.

Amint a magyar kamarának sem volt elégséges a törvény szava a magyar minisztérium fennhatóságáról, a katonai parancsnokok sem ismerték el érvényességét külön királyi utasítás nélkül, de még így is csak zökkenőkkel folyt a rendeletek végrehajtása az osztrák fél és a magyar kormánynek engedetlen parancsnokok miatt. Maga az osztrák hadügyminiszter azt fejtegette a bécsi magyar minisztériumnak, hogy valószínűleg még jó ideig a régi vágányon haladnak majd a katonai igazgatás ügyei, mert hirtelen nem eszközölhető az új rendszer szerinti átcsoportosítás.¹⁵ Ezzel tulajdonképpen a helyzet tulajdonatlanul tartását „jelentette be” Latour, noha a magyar minisztert segítőkészségéről biztosította, s kérte, az „új sinek” lefektetésének elmaradását ne tekintse félrevezető akciónak. „Félreérthető” helyzetek és elintézők azonban bőven adódtak. Ezek tisztázása és maga az ügyintézés Esterházy bécsi minisztériumán keresztül bonyolódott, ami az egész folyamatot tovább kuszálta és lassította.¹⁶

Érdemes közelebbről megemlíteni néhány, a két minisztérium közötti vitás kérdést, amelyek kapcsolatban állnak a minisztérium hatásköri problémáival.

¹² 1848. máj. 7. Kézirat Latourhoz. Közli: *PH*, 1848. máj. 17.

¹³ *Wagner, Walter* 18.

¹⁴ *Közlöny*, 1848. jún. 16.; *PH*, 1848. jún. 17.; *Batthyány min. eln. iratai* 1848:302. eln. sz. (jún. 10.); *Károlyi* 1932. I. 122. s. köv.

¹⁵ Latour Pulszkyhoz, 1848. jún. 6. Bécs: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:179. eln. sz.

¹⁶ Latour Pulszkyhoz, 1848. jún. 12. Uo. 1848:196. eln. sz. Latour nem kért tájékoztatást a magyar hadügyi minisztérium valamennyi rendeletéről, csak a vitás ügyekre akarta leszorítani a levelezést. Elhallgatta, hogy őt a magyarországi parancsnokok az előbbiekről amúgy is tájékoztatják folyamatosan.

Nyugdíjas tiszteknek nyugdíjuk elvesztését helyezte kilátásba a haditanács, ha belépnek a nemzetőrségbe, holott még április 18-án olyan értelmű állásfoglalást juttatott el a magyar főhadikormányhoz, amely ezt támogatta. Batthyány Lajos Esterházy útján tiltakozott, kifejtve, hogy „bár a bécsi hadügyminiszternek e honban, törvényeink szerint önállólag többé semmi intézni valója nincs, mégis intézkedéseinek, önállólag tett rendelkezéseinek naponként újabb, újabb nyomai látszanak”. Nyomatékosan kérte a bécsi minisztériumot, „hogyminden Magyarországra vonatkozó törvénytelen rendeleteivel hagyjon fel”.¹⁷

Igen komoly problémát jelentett a *határörvidékek* igazgatása, amelyről a fent idézett rendeletek úgy intézkedtek, hogy a magyar minisztérium hatáskörébe tartoznak. Bécs eleinte hallani sem akart arról, hogy e szervezet addigi adminisztrációjában bármiféle változás is történjék;¹⁸ a magyar minisztérium viszont a törvény külön rendelkezése nélkül is a saját illetékességi körébe tartozónak tekintette a határörvidéket. Képviseletet kívánta a határörvidéket az országgyűlésen, tanácskozni akart küldötteivel a katonai szervezet polgárvá váló átszervezéséről. Foglalkoztak a magyarhoz hasonló megyék felállításával, a lakosok földtulajdonosi joggal való felruházásával. A minisztertanács olyan haditörvényszék felállítására is kötelezte a hadügyminisztert, amely a fellebbezett pereket a főparancsnokságok és a bécsi haditanács helyett megvizsgálja. A polgári perek viteléről olyan két határörvidékről származó politikai egyén készített volna tervet az Igazságügyi Minisztérium törvénykészítési osztálya keretében, akik jól ismerték a helyi viszonyokat.

Az ottani — a minisztériumtól kiküldött — királyi biztos, Csernovics Péter temesi főispán mellé küldött br. Jovics ny. vezérőrnagynak a minisztertanács május 30-án pótlólag azt az utasítást adta, hogy gondoskodjék a robot természetű közmunkák megszüntetéséről; ígérje meg a kormány nevében az állami közmunkák könnyítését és a só árának leszállítását. A „Részek” helyett a hivatalos iratokban igyekeztek a „kapcsolt országok” kifejezést használni. A belügyminiszter állandó levelezésben volt az ottani királyi biztossal, a hadi főparancsnokokkal. Rendszeresen javaslatokért sürgette őket, amelyekkel a vidék lakosságának megnyerését lehetett volna elérni. Szemere hangsúlyozta, hogy „amely pillanatban nem bírjuk a határvidéket bölcs politikai eljárással a magyar kormányhoz csatolni, a korona és a trón félig már elvesztette. . . Egy a trón és az ország érdeke. . .” — írta úgy vélve, hogy az adott helyzetben nagyobb veszély fenyeget a nemzetiségek, mint a trón részéről.¹⁹

¹⁷ Batthyány Esterházyhoz, 1848. máj. 16. Pest: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:9. eln. sz.; Esterházy válasza, máj. 29.: Uo. 1848:70. eln. sz. Hasonló értelmű követelést küldött Mészáros Pulszkyhoz, amelyben a magyarországi főhadparancsnokokat vádolta törvényellenes magatartással. 1848. máj. 28.: Uo. 1848:106. eln. sz.

¹⁸ Ferdinánd a nádorhoz küldött, ápr. 9-én kelt kéziratában leszögezte azt a kívánságát, hogy a határörvidékek Béctől való függését ne érintsék, hacsak erről a törvény másképp nem intézkedik. *Batthyány min. eln. iratai* 1848:85. eln. sz. Másolat.

¹⁹ Szemere Esterházyhoz, 1848. máj. 4.: *Bm, Elnöki* 1848:43. eln. sz. A fentiekre vonatkozik: magyar minisztertanácsai határozat az átszervezési tanácskozásról, 1848. ápr. 16.: *Batthyány min. eln. iratai*

A május 7-i és június 10-i rendelettel ellentétben a határőrvidéken Ausztria a magyar minisztérium megkérdezése nélkül több intézkedést foganatosított, azzal egyidejűleg, hogy mereven ellenezte a magyar kormány ide vonatkozó terveit. Az osztrák minisztérium még korábban élénken tiltakozott az országgyűlésre küldendő határőrvidéki követek gondolata ellen.²⁰ A községi és közigazgatási egyéb változtatásokból csak annyit fogadott el, hogy a községi előjárók mellé szervezzenek egy polgári bizotmányt (Bürger-Ausschuss), de a határőrvidéki ezredeknél lehetőleg kerülni kell a lényeges változtatásokat. Beleegyezett a közmunkák bizonyos mértékű leszállításába, a sóár csökkentésébe, de csakis a Bécs által megjelölt mértékben és módon.²¹ Ezzel párhuzamosan az osztrák hadügyminisztérium a május 7-i rendelet után 4 zászlóalj felállítását rendelte el a magyar minisztérium tudta és beleegyezése nélkül. A magyar minisztertanács tiltakozott, és az ezredek felállítását a király május 7-i rendeletére hivatkozva május 30-án a saját hatáskörében megtiltotta. A magyar hadügyminiszter beláthatatlan következményeket sejtett a jövőre nézve e területen, ahová egymással ellentétes parancsok érkeztek, s a lakosság Magyarországgal, a magyar kormánnyal szemben ellenséges érzelmekkel viseltetett; a maga részéről a következményekért minden felelősséget az osztrák minisztériumra hárított.²² Latour válasza csak annyi volt, hogy „wenn das ungarische Kriegs-Ministerium diese Umstände in Erwägung hätte ziehen wollen, so würde dasselbe wohl auch keinen Grund gefunden haben, sein Befremden über Verfügungen auszudrücken, die entweder im Interesse der Gesamtmonarchie getroffen wurden, oder die sich auf früheren Verhandlungen beziehen”. A korábbi intézkedések is a birodalom érdekében születtek, legfeljebb a magyar érdekek sikkadtak el, amelynek hangoztatását az osztrák hadügyminiszter nem javasolta magyar kollégájának, hivatkozva a kötelező lojalitásra.²³

A határőrvidékek átszervezése és a magyar kormány ezzel kapcsolatos politikája nem sokáig jelentett problémát az ott hamarosan kibontakozó hadiállapot miatt, amelynek oka a nemzetiségek mozgalma volt. Amennyire helyénvalónak tartotta Ausztria a maga részéről a minisztériumi törvény saját szempontjai szerinti értelmezését, olyannyira helytelenítette, ha a magyar miniszterelnök, a hadügyminisztérium valamilyen oknál fogva elmulasztotta az előzetes tájékoztatást a hadi ügyek vonalán tett intézkedéseiről.

1848:64. eln. sz.: *PH*, 1848. ápr. 18., 30. Híradások a minisztérium ez irányú terveiről; *ÖStA MR-Akten* 1848. ápr. 30.—máj. 2. 1848:560—562. sz. országgyűlési küldöttek, átszervezés; *1848—1849-i min. tanács* 1848. máj. 30., az igazságügyre vonatkozó utasítások; Utasítások Csernovichhoz és Jovicshoz: *PH*, 1848. jún. 1.; Szemere Csernovichhoz, 1848. máj. 30.: *Bm, Elnöki* 1848:182. eln. sz.; Szemere br. Hrabovszky János szerémi főparancsnokhoz, 1848. máj. 4.: *Bm, Elnöki* 1848:48. eln. sz.; Kossuth hozzászólása a határőrvidékkel kapcsolatos minisztériumi tervekről és intézkedésekről a székely határőrökkel kapcsolatban, 1848. aug. 1.: *Közlöny*, 1848. aug. 3.

²⁰ *ÖStA MR-Akten* 1848. ápr. 30.—máj. 2. 1848:560—562. sz.

²¹ Latour Esterházyhoz a magyar minisztertanács terveiről, 1848. máj. 11.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:5. eln. sz.

²² Mészáros Pulszkyknak, 1848. jún. 3.: *Uo.* 1848:142. eln. sz.

²³ Latour Pulszkyknak, 1848. jún. 6.: *Uo.* 1848:179. eln. sz.

Utalunk ezúttal a székelyek hadba hívására, az egyes katonai objektumoknak a magyar állam kezelésébe történő vételére, a katonai kinevezések körüli hivatalos út betartására. Utóbbival kapcsolatos a felemlített június 15-i királyi rendelet, amelyet a kinevezések problémájának tárgyalásakor ismertetünk.

A székelyeket Batthyány Lajos a magyar minisztérium 1848. május 19-i megbízásával, három küldött: Gál Sándor hadnagy, Hajnik Károly országgyűlési gyorsíró és Klapka György útján Magyarország segítségére *hadba szólította*. Miután a délvidéki nemzetiségi mozgalom oly erősen megrázta az új minisztériumi adminisztráció gyenge szerkezetét, kétségessé tette tekintélyét, Batthyány Lajos az unió és az utólagos uralkodói helybenhagyás biztos reményében az erdélyi magyarok között igyekezett katonai erőt szerezni. A toborzásnak nem volt meg a várt sikere a minisztérium kapkodása, sietsége miatt.²⁴

A Magyarországon levő *hadiszerek és hadi objektumok magyar állami kezelésbe vétele*, illetve ezek használata a magyar hadügyminisztérium részéről, szintén kiváltotta az osztrákok tiltakozását. A pénzügyi követeléseikhez hasonlóan e vonatkozásban is korábban eszközölt beruházásokra vagy arra hivatkoztak, hogy a szóban forgó objektum az összhadsereg céljait szolgálja. Az előbbi esetre példa a *ruhabizottmány*, az utóbbira a *királyi ménesek ügye*. Miután az osztrák hadügyminisztériumnak az volt a felfogása, hogy a ruházati bizottmány nem tartozik a magyar hadügyminisztérium rendelkezése alá,²⁵ e felfogásának megfelelően rendelkezett is a magyar ruházati bizottmánnyal a magyar minisztérium tudta nélkül. Mészáros erőteljes tiltakozásában leszögezte, hogy az osztrák kincstár által korábban kifizetett ruhaanyagban a magyar és erdélyi katonaság számára szükséges mennyiség is bennfoglaltatott, s ezzel már mindenképpen a magyar minisztérium rendelkezik.²⁶ A ménesek ügye azzal indult, hogy a magyar hadügyminisztérium biztosokat küldött a leltár felvételére. Az osztrák miniszter-

²⁴ A küldöttek megbízólevele, 1848. máj. 19.: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:216. eln. sz.; Batthyány magyarzata gr. Teleki József kormányzó részére, máj.: Uo. 1848:249. eln. sz. Báró Kemény Dénes — aki az unió szempontjából veszélyesnek ítélte meg a lépést — Batthyányhoz, 1848. máj. 25. Kolozsvár: Uo. 1848:250. eln. sz. Az erdélyi kormányzó figyelte a három küldöttet, mert a minisztériumtól nem kapott róluk hivatalos értesítést. Teleki erről a nádorhoz: Uo. 1848:249. eln. sz.; Lásd még: *Kövári* 34—35. A székelyekkel kapcsolatban érdemesnek tartjuk megemlíteni Fábian Dániel székely követ aug. 1-i interpellációját Mészároshoz. Értesülése szerint a bécsi hadügyminisztérium az erdélyi főhadparancsnoknak a magyar hadügyminiszter tudta nélkül adott utasításával a székely határőrök 20 évi szolgálati idejét tízre szállította le. Mészárosnak valóban nem is volt tudomása a majd egyhónapos intézkedésről, de a bekért tájékoztatás alapján lényegében a magáénak ismerte el utólag a rendeletet. *Közlöny*, 1848. aug. 3., 19.; *Beér—Csizmadia* 176., 190.

²⁵ A bécsi magyar minisztérium megküldi az osztrák hadügyminisztérium ilyen értelmű átiratát a magyarnak, 1848. júl. 8.: *Királyi személye kör. nm, Elnöki* 1848:485. eln. sz.

²⁶ Az időnként igen kemény hangot használó Mészáros kifejtette, hogy úgy látszik, mintha az osztrák minisztérium a magyar minisztériumot „magának alárendelni kívánja [holott] . . . ezen magyar hadügyi ministerium korántsem áll egy kategóriában a magyar hadi főparancsnoksággal, hanem az udvari haditanács örökségében, mint ennek hason rangú és jogú örököse, örökségéhez aránylag korlátlanul, semmi feltételekhez nem kötve; az osztrák hadügyi ministeriummal osztozik”. Mészáros a bécsi magyar minisztériumhoz, 1848. júl. 29.: Uo. 1848:833. eln. sz.

tanács a terv pusztá hírére azzal vádolta a magyarokat, hogy államosítani akarnak, ez pedig a magántulajdon és az összhadsereg ügyeinek durva megsértése.²⁷ A magyar kormány a méneseket tisztán hadi objektumoknak tartotta, és mint ilyeneket, a hadügyminisztérium irányítása alá kívánta vonni.²⁸ Csak júliusra sikerült elérnie, hogy a ménesek a felügyelete alá kerüljenek.

Különösen sok ütközési pontot kínált a sorkatonaságbeli *katonai kinevezések* ügye. Előzetesen megjegyezzük, hogy a nemzetőrségi főtisztek kinevezése az 1848:XXII. tc. 9. §-a szerint a nádort illette.

A feszült politikai körülmények, a kialakult hadi helyzet miatt a magyar kormány több esetben arra kényszerült, hogy a katonai személyek kinevezését, előléptetését sürgősen intézze, s a király hozzájárulását, ahogy azt a törvény előírta, csak utólag kérte a bécsi magyar minisztériumon keresztül. A helyzet e téren is tovább bonyolódott amiatt, hogy az osztrák minisztérium beleszólásával is számolnia kellett. Igényt tartott például az osztrák hadügyminisztérium az előzetes eszmecserére a tábornokok kinevezéséről; Latour eme követelését azzal támasztotta alá, hogy ebben Mészáros miniszterrel egyezett meg, amikor az hazafelé utaztában Bécsben időzött.²⁹ Latour szerint a tábornokok kinevezése egészen a „gesamtes Heerwesen” körébe vág, s így a magyar hadügyet mindenképpen rá akarta szorítani, hogy „über Besetzung von Generalposten in Ungarn vorher das Gutachten des österreichischen Kriegsministeriums einhole”.³⁰ Véleményünk szerint ez sem felelt meg a törvény szavainak, miszerint az uralkodó a magyar katonai ügyekben nem az osztrák minisztérium, hanem a magyar útján gyakorolta felségjogát. Kérdés persze, hogy mi minősült a „gesamtes Heerwesen” körébe tartozónak.

A kinevezések kérdésében a régi befolyás háttérbe szorításának szándékán kívül az is irritálta az osztrákokat, hogy a magyarok a sorszerekből vonták — honnan is vonták volna — el a nemzetőrséghez, majd a honvédszázalajukhoz kinevezni szándékolt főtiszteket. Igaz, igyekeztek elsősorban a nyugdíjban levő, még szolgálatképes tiszteket megnyerni e célból. A sorszerek a törvény szavai szerint

²⁷ *ÖStA MR-Prot.* 1848. máj. 8. fol. 544—545.

²⁸ Mészáros Esterháznak, 1848. máj. 28.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:99. eln. sz.; a nádor a királyhoz Esterházy útján, 1848. jún. 19.: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1445. sz.; Mészáros Pulszkyknak, 1848. jún. 19.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:284. eln. sz.; a miniszterelnök a hadügyminiszternek, 1848. jún. 20. Pest: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:317. eln. sz.; Mészáros a bécsi külminisztériumnak, 1848. jún. 23.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:319. eln. sz.

²⁹ 1848. máj. 24-én a minisztertanácsi jegyzőkönyvben ez áll a Mészárossal való megegyezésről: „In dieser Beziehung [közösügyi bizottságról volt szó] bemerkte der Kriegsminister, bereits mit dem ungarischen Kriegsminister ... verabredet zu haben, welche er dem ungarischen Ministerium annehmbar zu machen trachten werde, daher er allerdings für die Einbeziehung der Militärgegenstände in die gemeinschaftliche Verhandlung wäre, und um Mittheilung der hierwegen an das ungarische Ministerium Erlassenen ersuche.” *ÖStA MR-Prot.* fol. 981—982. Mészáros a maga visszaemlékezéseiben (*Mészáros Lázár I. 7.*) nem tért ki arra, hogy érdemben mit beszélt meg a Latourral való személyes találkozón.

³⁰ *ÖStA MR-Akten* 1848. jún. 20. 1848:1189. sz. (Kiemelés: F.K.E.)

szintén a magyar hadügy irányítása alá tartoztak volna, Ausztria azonban ezek ügyeit kizárólag összbirodalmiaknak nyilvánította, hogy a magyar minisztérium ne akadályozhassa meg befolyása érvényesítésében. E témához kitűnő illusztráció Damjanich János nemzetőrségi őrnaggyá való kinevezése a 3. nemzetőrségi zászlóaljhoz (Bataillon). Az ő esetével kapcsolatban kifogásolta a bécsi minisztertanács, hogy már ezt megelőzően is csak utólag kérték az uralkodói hozzájárulást 10 nemzetőrségi őrnagy kinevezéséhez, holott az osztrák minisztérium erről — korábban sorkatonai tisztek voltak — előzetesen kívánt volna tárgyalni a magyar minisztériummal. „Es wäre zu wünschen, dass sich der k. ungarische Kriegsminister früher über die Ernennung der Staabsoffiziere mit dem k. k. österreichischen Kriegsminister in das Einvernehmen setzen . . .” — szögezte le az osztrák követelést Wessenberg miniszterelnök.³¹ Említettük a nemzetőrségi tisztek kinevezésére vonatkozó törvényi előírást. Ennek analógiájára a magyar minisztérium az újonnan szervezett honvédszászlóaljok őrnagyainak kinevezésére a nádort kérte fel, hogy gyorsan és a bécsi út kiküszöbölésével intézkedhessen. A nádor azonban ezeket az új katonai egységeket jellegükben közelebb állónak ítélte meg a sorkatonasághoz, mint a nemzetőrséghez, s a sürgősségre való tekintettel ugyan utólag, de mégis kérte az uralkodó beleegyezését a kinevezésekhez.³² Végeredményben megállapítható, hogy miután a nemzetőrségnél vagy a honvédségnél magasabb rangra tapasztalt, tehát vagy nyugdíjas, vagy tényleges sorkatonai szolgálatban levő katonát jelölt a magyar minisztérium, Bécs a sorkatonaság ügyeibe való beleszólás jogához való ragaszkodásával elérte azt, hogy minden magas rangú katonai tiszti kinevezésbe beleszólhatott.

A sorkatonaságot illető kinevezések ügyének rendezésére, az új helyzet tisztázására június 15-én jelent meg királyi rendelet, mint az 1848:III. tc. 8. §-ának végrehajtási utasítása. Eszerint: 1. További rendelkezésig az ezredek tisztjeit, hadnagytól kapitányig, az ezredek tulajdonosai a hadügyminiszter beleegyezésével nevezhetik ki. A rendelkezés a nádorhuszárok ezredére nem terjedt ki. 2. A stabális (törzs) tisztségekre az ezredek tulajdonosai javaslatokat tesznek a magyar hadügyminiszternek, aki véleményével ellátva felküldi a magyar külügyminiszterhez a királyi elbírálás megszerzése végett. A külügyminiszter ellenjegyzésével, az osztrák hadügyminiszter értesítésével a kinevezést visszaküldik a magyar hadügyminiszternek foganatosítás céljából. 3. Az őrnagyvezérek és főhadparancsnokok kinevezésére a magyar hadügyminiszter tesz javaslatot, az osztrák hadügyminiszterrel való előzetes tárgyalás után, az uralkodónak, a magyar külügyminiszter útján. 4. A határörvidéki ezredeknel az addig az udvari haditanács által tett kinevezéseket a magyar hadügyminiszter végzi az ezredesek véleményének meghallgatásával, kivéve a horvát bán hatáskörét, akinek tulajdonosi jogait e rendelkezés nem érintette. A törzstisztek kinevezése a 2. pontnak megfelelően

³¹ Uo. júl. 28. 1848:1605. sz. Damjanich kinevezésének aláírása: aug. 9.

³² A nádor a királyhoz, 1848. jún. 10.: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1391. sz.

történt. A nemzetőrségi tisztokról természetesen e rendelet nem emlékezett meg.³³ Az intézkedés szentesítette az eddigi gyakorlatot: lényegében minden fontos ügy az udvaron és a bécsi minisztériumon keresztül történt.

A rendeletnek számos hiányossága volt, ami további bonyodalmakra adott okot. Igen jellemző eset volt az osztrák hadügyminiszter által kinevezett magyar hadbíráké. A június 15-i rendeletre való hivatkozással nevezte ki őket azzal, hogy az tételesen nem sorolta fel a magyar hadügyminiszter rendelkezése alá tartozó szakigazgatási testületeket. Mészáros miniszter igen keményen tiltakozott, és kilátásba helyezte, hogy rövid időn belül új magyar törvények szerint ítélnék a magyarországi hadbíróságok, nem az osztrák szerint.³⁴

A nádornak a katonai kinevezések ügyében tanúsított magatartása sokat rontott a helyzeten. Tartott az udvar haragjától, határozatlanul viselkedett a magyar minisztérium képviselőjében, de talán leginkább furcsa az az eljárása, miszerint egyes személyek kinevezése alkalmával előzetesen, bizalmasan kérte ki az udvar véleményét a bécsi magyar minisztérium néhány képviselőjén keresztül. Erről a magyar hadügyminiszternek nem volt tudomása.³⁵

A magyar minisztérium e keserű tapasztalatok ellenére a törvény előírásait igyekezett betartani. Az őszi szakítás után egészen a király decemberi lemondásáig — tehát már az OHB idején — minden katonai kinevezés a király utólagos jóváhagyásának reményében született.³⁶

A magyar csapatok hazahozatalának követelése a birodalom egyéb részeiből, maguknak a katonáknak a hazajövetel iránti erős elszánása (köztük a bécsi magyar testőrségé) eléggé közismert, aminthogy az ezzel kapcsolatos hadügyminiszteri magatartás is. Az a lojalitás, amely azt diktálta Mészárosnak, hogy megbüntesse a parancs ellenére hazatért magyar katonákat, teljesen értelmetlen cselekedet volt, mert Bécs ez a gesztus sem befolyásolta alapvető törekvései végrehajtásában. Az

³³ Esterházy tervezete, jún. 13.: *Király személye kör. mm. Elnöki* 1848:248. eln. sz.; *István nádor lta. Miniszteri* 1848:1517. sz. jún. 15.; *Közlöny*, 1848. jún. 27.

³⁴ Mészáros a bécsi külminisztériumhoz, aug. 23.: *Hm. Biztossági* 1848:73. kfő, 89. tétel. Mészáros a folyamatban levő hadügyi tanfolyamra célzott, amely gyors módszerrel igyekezett hadbírákat képezni. Az osztrák minisztériummal való hatásköri vitákra, a kinevezéssel kapcsolatosan is, lásd: *Mészáros Lázár* I. 82—83., 161—162.

³⁵ Az egyik ilyen személy volt Zsedényi Ede. Júl. 25-én pl. Miklósy József ny. alezredesnek az ezredesi cím megadása tárgyában ezt írta a nádorhoz: „hozzám intézett kegyes felszólítása folytán... a magyar hadügyminiszter jelentésének [felterjesztésének] visszacsatolása mellett az *ausztriai hadügyminiszter bizodalmas nyilatkozatát* ide mellékelve átküldeni szerencsém van, mely szerint katonai érdemei már nyugalmaztatása alkalmával tekintetbe vétetvén, az ezredesi címre egyáltalában semmi igényei nincsenek”. Az iraton kívül István írásával ez áll: „Mészáros úrnak *anélkül, hogy kútforrásokat közöljünk*, felelendő, hogy elegendő okokat felhozva nem látom, melyek által előterjesztése igazolva lenne.” Júl. 28.: *István nádor lta. Miniszteri* 1848:2011. sz. Pulszky is végzett ehhez hasonló bizalmas tudakozódásokat a nádor számára. Lásd.: pl. uo. 1848:2123. sz. aug. 3.

³⁶ „Ő Felsőlegének utólagos jóváhagyása reményében” stb. Az OHB a hadügyminisztériumhoz, 1848. okt. 12.: *OHB* 1848:999. eln. sz.

őrszi szakítás után a képviselőház határozatot hozott (október 10-én) a külföldön levő magyar csapatok hazajöveteléről.³⁷

Az osztrák hadügyminisztérium beavatkozásával párhuzamosan a magyarországi főhadparancsnokok engedetlen viselkedése egészen az 1848. decemberi hadügyi átszervezésig tartott. Görgei november 15-én felháborodottan tudakolta a bizottmánytól, vajon meddig áll fenn még az ellenséges külfölddel zavartalanul levelező General Commando.³⁸ Több kisebb katonai egység állhatatosan használta a kétfejű sasos pecsétet, valamint számadásaikat is Bécsbe küldték az osztrák minisztériumhoz, az addig megszokott módon.³⁹

Fontos megemlítenünk, hogy az országgyűlésen a forradalmi baloldal még a szakítás előtt, 1848 nyarán követelte a hadügyi visszasságok megszüntetését: a katonai tárgyú királyi intézkedéseknek nem a bécsi magyar, hanem a hadügyminiszter által történő ellenjegyzését, olyan országgyűlési törvények megalkotását, amelyek biztosíthatják a magyar hadügy valóban önálló adminisztrációját.⁴⁰

2. A HADÜGYMINISZTERIUM TOVÁBBI HATÁSKÖRI, ILLETÉKESSÉGI KÉRDÉSEI, SZERVEZETE, SZEMÉLYZETE⁴¹

a) *Mészáros Lázár hivatalba lépése előtti időszak: a miniszterelnök közvetlen irányítása. Kapcsolat az Országos Nemzetőrségi Haditanáccsal*

A hadügyminisztérium szervezése azzal kezdődött, hogy a miniszterséggel egy olyan katonát bíztak meg, akit személyesen alig ismertek; nevének felbukkanása Kossuth egy ötletéből fakadt. Későbbi előadása szerint — mivel a reformpolitikusként általában nem ismerték a katonai személyeket — neki jutott eszébe, hogy

³⁷ KH, 1848. okt. 14. E témához lásd: *Gelich* I. 41—42. A magyar testőrségről: *PH*, 1848. máj. 10. Bécsből írják: rendelkezék a magyar minisztérium; Mészáros Pulszkyhoz: kéri, hogy tudakolja meg a testőrök közti zavarok okát. Érje el, hogy folytassák a tanfolyamokat, a kilépettek pedig lépjenek be a hadseregbe, jún. 7.: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:172. eln. sz.: *Gelich* I. 187—189.

³⁸ Görgei az OHB-nak, 1848. nov. 15.: *OHB* 1848:2944. eln. sz.

³⁹ OHB a hadügyminisztériumhoz, 1848. nov. 4.: 1848:2255. eln. sz.; *KLÖM XIII. 351.*; *Közlöny*, 1848. nov. 18. Az 5. tüzérezred az iránt tudakozódott a hadügyminisztériumnál, hogy miként viselkedjek a bécsi főtüzér-igazgatóság hozzá intézett rendelkezésével szemben. A legénység nem volt magyar ugyan, de mint Magyarországon állomásozó katonai egység a magyar minisztérium alá tartozott. A hadügyminisztérium és az OHB levélváltása, 1848. okt. 18—19.: *OHB* 1848:1286. eln. sz.; *KLÖM XIII. 254—255.*

⁴⁰ Madarász László és Perczel Mór felszólalásai a székelyeknek az osztrák minisztérium által adott — már említett — katonai szolgálati engedmények tárgyában, 1848. aug. 1.: *KH*, 1848. aug. 3.

⁴¹ A magyar hadügyminisztérium hivataltörténetére elsődlegesen felhasználható irodalom: *Gelich; Erdélyi*. Elég rövid, de sok hivataltörténeti adatot tartalmaz: *Urbán* 1976. (személyzeti névsort is ad); *Urbán* 1973; Csak nagy vonalakban foglalkozik a minisztérium történetével: *Ember* 1950.

Mészáros Lázár, a Radetzky-huszároknál ezredes, a Pesti Hírlap rendszeres előfizetője, az MTA levelező tagja jó hazafi lehet. Javasolta tehát a miniszteri posztra Batthyány Lajosnak.⁴² Kossuth későbbi bevallása szerint, ha ekkor ismerte volna br. Hrabovszky János altábornagyot, őt javasolta volna a hadügyminiszteri posztra, mert nemcsak kitűnő katonának, hanem jó szervezőnek is bizonyult.⁴³

Mészáros az olasz hadszíntéren, Veronában értesült a magyar hírlapokból miniszteri kinevezésének javaslatáról,⁴⁴ s a posztot 1848. április 24-én végül is elfogadta. A miniszterelnök sürgetésére a királyi kinevezést a magyar hadügy önállóságára vonatkozó május 7-i rendelettel együtt adta ki az uralkodó. Mészáros Lázár május 23-án érkezett meg a magyar fővárosba, miután Bécsben találkozott az osztrák hadügyminiszterrel.

Mészáros hosszas fontolgatása a tárca vállalását illetően nemcsak a nagy felelősségnek szólt, hanem a feladattal szembeni ellenérzését is mutatja. Jósika Miklós szerint senki sem vállalta annyira „à contre-cœur” a miniszteri tárcát, és senki nem vezette annyi ellenérzéssel a minisztériumát, mint ő.⁴⁵ Ennek bizonyítására felhozta számos — szerinte harmincnál is több — leköszönését, amit a hivataloskodása utolsó idejében a legkisebb vitás kérdésben is végső argumentumként használt.⁴⁶ Noha Mészárost általában művelt, szellemes és szeretetreméltó személyiségnek tartották, hosszú katonai múltja nyomán kifejlődött világnézete nem tette őt népszerűvé 1848—1849-ben. Több intézkedése kiváltotta a forradalmi baloldal tiltakozását: botozás helyeslése; a hazatért katonaság büntetése; az erőtlen délvideki intézkedések. Számos gúnyolódó cikkben bírálta őt a baloldali sajtó.⁴⁷

Mészáros megérkezéséig meg kellett oldani a helyettesítését. Batthyány Lajos miniszterelnök ugyan a minisztertanács határozata alapján kezébe vette a hadügyi és nemzetőrségi tárgyak legfelsőbb irányítását, de a sorkatonaság ügyeiben a Magyarországon állomásozó katonaság parancsnokaival való érintkezésben szükség volt egy olyan magas rangú katonai személy jelenlétére, akit a császárhű tisztek ellenkezés nélkül elfogadtak.⁴⁸ Batthyány a minisztertanács április 16-i határozata alapján először *Rousseau* vezérőrnagyot szerette volna megnyerni a helyettesítésre, aki azonban nem vállalta a feladatot, talán nem is annyira más

⁴² *Gelich* I. 12.; *Erdélyi*. Jósika szerint Batthyány Lajoson kívül más nem ismerte Mészárost. „Die Antwort, die man auf die Frage nach ihm [Mészáros] erhielt, lautete gewöhnlich: »Ich kenne ihn nicht, höre aber, er sei Mitglied der ungarischen Akademie, der redlichste Mensch von der Welt und einer der tapfersten Officiere der italienischen Armee.«” *Jósika 1851*. I. 113—114.

⁴³ *Gelich* I. 12.

⁴⁴ *Urbán* 1976. 43.

⁴⁵ *Jósika 1851*. I. 114.

⁴⁶ Uo. I. 115—116. „... er mehr als dressigmal resignierte und Kossuth im Namen Gottes bat, ihm die schwere, ungewohnte und antipathische Last abzunehmen.” Egy, az emigrációja idejéből származó anekdota szerint Mészáros a viharos tengeren őt elfogó rosszullétet a minisztersége idején tapasztalt közérzetéhez hasonlította. *Jókai 1932b* 142.

⁴⁷ Pl. *KH*, 1848. szept. 21. A cikkben több ilyen kifejezés fordul elő: sárga-fekete máz, zopfos schlandrián, tevékenytlenség.

⁴⁸ A továbbiakat lásd elsősorban *Urbán* munkái alapján. A jelzetek saját kutatásra vonatkoznak.

irányú „becsvágya”,⁴⁹ mint inkább a magyar ügygel való rokonszenv hiánya miatt.⁵⁰ Rousseau tagadó válasza után a miniszterelnök április 24-én *Ottinger Ferenc* vezérőrnagy, budai dandárparancsnokot bízta meg az ideiglenes hadügyminiszterséggel, aki április 20-ától az ugyancsak ideiglenesen megszervezett Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke is volt.⁵¹

A hadügyminiszter késedelmes érkezése, Batthyány Lajosnak a katonai és nemzetőrségi ügyekben való legfőbb intézkedési joga a minisztérium kezdeti hónapjaiban, még 1848 nyarán is, eléggé elmossák a határvonalat a katonai és a nemzetőrségi ügyek adminisztrációja, valamint az érintett szervek szervezeti keretei között.

Mészáros megérkezéséig a hadügyminisztériumból lényegében csak a *polgári-gazdászati osztály* jött létre a helytartótanács tartományi biztossági departamentumának utódként. Erre ugyanis a sorkatonaság ellátásában állandóan szükség volt, s a szervezeti keretek adottak voltak. Minden egyéb katonai és nemzetőrségi ügyet a *miniszterelnök katonai irodája*, valamint a miniszterelnök irányítása alá vont *ONHT* végzett el.

Az *ONHT* működése alatt foglalkozott a nemzetőrség ügyeivel „minden vonatkozásban, kivéve annak harcéri alkalmazását. Ugyancsak a Haditanács feladatköre volt a *honvédség* felruházásának, felszerelésének és oktatásának megszervezése.” A későbbiekben a felszerelt és kiképzett honvédszászlóaljok vezényletét a hadügyminisztérium látja el. A hadügyminisztériumnak tehát — ha figyelembe vesszük a bécsi hadügyminisztériummal és a főhadparancsnokokkal való állandósult hatásköri vitákat is — ez idő szerint „erősen korlátozott volt” a hatásköre.⁵²

A nemzetőrség vonatkozásában hatásköri probléma merült fel a Belügyminisztériummal. Nemcsak azért, mert a közbiztonságra ügyelő állandó nemzetőrség — országos rendőrség nemlétében — tulajdonképpen rendőri feladatokat hajtott végre, hanem mert a vonatkozó törvénynek is voltak a Belügyminisztérium illetékességére utaló vonásai: például a XXII. tc. nemzetőrség összeírására, megszervezésére vonatkozó paragrafusai. Az idézett törvény ugyan egyedül a hadügyminisztériumot emlegette felső hatóságként, de a 24. §, amely szerint csak a polgári hatóság szólíthatta fel a nemzetőrséget szolgálatra, s a törvényhatóságok felettes szerve a Belügyminisztérium volt, implicite tartalmazta a belügyminiszter beavatkozási jogát. Ezért kerülhetett sor arra, hogy nemzetőrségi tárgyban a belügyminiszter is adott ki rendeleteket, sőt, előfordult, hogy ezek keresztezték a miniszterelnökéit.⁵³ Noha a nemzetőrségi tárgyakat ténylegesen csak 1849-ben

⁴⁹ Urbán 1976. 44.

⁵⁰ Rousseau azzal tért ki e megtiszteltetés elől, hogy képességeit nem érzi elégnek a feladathoz és nem tud magyarul. *ÖStA MR-Akten* 1848:356. sz. ápr. 25.

⁵¹ A király beleegyezése *Ottinger* megbízásáról utólag, máj. 3-án kelt: *ÖStA Konf. Akten* 1848:967., 972. sz. ápr. 26. (a nádor előterjesztése), máj. 3. (a válasz).

⁵² Urbán 1973. 54.

⁵³ Uo. 50—51.

kapta meg a Belügyminisztérium, ez nem akadályozta meg Szemere ez irányú intézkedéseit. A Mészáros megérkezése előtti helyzet bonyolultságát találóan írja le Urbán Aladár: „ameddig a hadügyminiszter... nem tért haza, és feladatkörét ugyancsak a miniszterelnök látta el, addig sokszor nehéz volt különválasztani Batthyány tevékenységében azt, amit Mészáros helyett, valamint azt, amit saját feladatköréből fakadóan végzett”.⁵⁴ Ha tekintetbe vesszük, hogy Ottinger csak a napi, a sorkatonaságra vonatkozó szolgálati ügyekkel foglalkozott⁵⁵ — lényegében a régi helytartótanácsi szintvonalon és eszközökkel —, megállapítható, hogy Mészáros megérkezéséig mind az egyéb hadügyi, mind a nemzetőrségi tárgyakat kizárólag Batthyány Lajos látta el. E munkában mellette állt a *miniszterelnöki irodában* alkalmazott katonai titkár és az ONHT. Utóbbit a miniszterelnök „törvényes hivatala kiegészítő részeként” tekintette.⁵⁶ Korponay János főhadnagy, miniszterelnöki titkár volt az a katonai tanácsadó, aki a miniszterelnöki irodában Batthyány jobbkeze volt. Ezeknek az ügyeknek az iratait külön sorozatban a „miniszterelnökség hadügyi és nemzetőrségi iratai” címen tárolták.⁵⁷ A miniszterelnök 1848. április 20-án Korponayt — többekkel együtt — a haditanácshoz is kinevezte ideiglenes előadóvá. Nemcsak több személy volt azonos a miniszterelnöki irodában és a haditanácsban, hanem részben az iratkezelés is. A miniszterelnök és az ONHT működésében összefonódó nemzetőrségi tárgyakat 1848. július közepétől egy irodában kezelték, majd augusztus közepétől megszüntették a miniszterelnöki hadügyi és nemzetőrségi iratok külön kezelését.⁵⁸ Augusztus közepétől a miniszterelnök hadügyi és nemzetőrségi vonatkozású iratait a miniszterelnöki politikai vonatkozásaikkal együtt iktatták és kezelték. Az ilyen iratokat ettől az időtől a miniszterelnökség iratai között kell keresni. A volt miniszterelnöki nemzetőrségi iktatói sort az ONHT folytatta.⁵⁹

Az *ONHT végleges szervezete* 1848 júliusára alakult ki. Elnöke május elejétől br. Baldacci Manó ezredes volt, aki később, a pesti Kriegsgesicht előtt azt vallotta, hogy a tisztséget Batthyány Lajos erőltette rá, és nem tudott kitérni előle.⁶⁰ E megbízatástól számítható az ONHT önálló, ámbar a miniszterelnök közvetlen felügyelete alatti működése. Olyannyira Batthyány Lajoshoz tartozónak tekintették a haditanácsot, hogy a Fényesék által készített statisztikai kimutatásban a miniszterelnöki hivatal II. részeként szerepelt (az I. számú a szorosán vett miniszterelnöki iroda volt). Baldacci mellett dolgozott elnöki titkárként (segédként) előbb Eckstein Adolf, majd Pászthory Károly, valamint Sztankó

⁵⁴ Uo. 51.

⁵⁵ *Gelich* I. 22.; *Urbán* 1973. 51.

⁵⁶ Batthyány rendelete, aug. 15.: *Közlöny*, 1848. aug. 18.; *Urbán* 1973. 53.

⁵⁷ Mai törzsszáma: H 3.

⁵⁸ *Ember* 1950. 49.; *Urbán* 1973. 53.

⁵⁹ *Ember* 1950. 49—50. Valószínűleg a két iroda, a miniszterelnöki és a haditanácsi egybekapcsolódása is megszűnt, hiszen nem volt értelme. Adatokat ez utóbbi eseményre egyelőre nem találtunk.

⁶⁰ Királyi, ill. nádori hozzájárulás ideje máj. 10., a miniszterelnök megbízása máj. 15.: *Hadtört. ltár. Kriegsg.* Pest, 1851—6/11. fol. 252—253.

Soma, aki a hadügyminisztériumhoz továbbkerült Korponay miniszterelnöki nemzetőrségi titkár feladatait láta el. Sztankót július 1-től Ivánka Imre váltotta fel, őt pedig október 31-től Doll Bálint. Baldaccieához hasonlóan fontos beosztása volt a fegyverügyelőnek, Marziani György ezredesnek, aki azonban július 2-től a hadügyminisztériumba került szolgálattételre. Az ONHT-nak a következő *osztályai* voltak:

- gyalogsági, vezetője Csanády Pál őrnagy
- lovassági, vezetője br. Majthényi István őrnagy, Baldacci helyettese
- tüzérségi, vezetője Lukács Dénes főhadnagy, ideiglenes előadó
- fegyelmi, vezetője Kállay Ferenc őrnagy
- politikai (azaz igazgatási), vezetője Kiss Károly őrnagy
- gazdasági, vezetője Erdős Ferenc címzetes őrnagy.

A személyzeti megbízások és kinevezések június folyamán történtek, a legtöbb esetben az április 20-án történt első haditanácsi kinevezéseket megerősítve vagy ahhoz képest előléptetve. Lukács és Kállay mellett — a kimutatások szerint — senki nem dolgozott az osztályban, sőt, Lukács sem vezetőként, csak ideiglenes előadóként szerepelt. A gyalogsági osztályon „oldalmelletti”, azaz segéd vagy titkár volt Földvári Lajos nemzetőrségi őrnagy és Weingartner (Szölényi) József százados, a lovassági osztályon Nádossy Sándor nemzetőrségi őrnagy és Pándy Samu címzetes őrnagy. Kiss Károly, az igazgatási osztály vezetője egymaga látta el feladatait, sőt, hozzá tartozott a segédhivatal irányítása is. A segédhivatal nem volt nagy létszámú és ez különösen akkor volt hátrányos, amikor egybevonták a miniszterelnöki irodával.⁶¹ A miniszterelnök július 26-án kinevezte az irattárnokot Várszeghy János miniszterelnöki sorjegyző személyében, s mellé egy segédet augusztus 1-től.⁶² Munkájukat 3 írnök segítette. Az összevonás után Kúthy Lajos miniszterelnöki titkár és irodaigazgató az ONHT vonatkozásában Kiss Károly segédeként, oldalmellettijeként is szerepelt. Az ő rendelkezése alatt külön 2 írnök dolgozott azokon az iratokon a közös irodában, amelyek nem nemzetőrségi tárgyú miniszterelnöki iratok voltak. A gazdasági és számvevőségi ügyeket Erdős Ferenc segédjével, Lederer Edével, 1 főkönyvvivővel, 1 főszámvivővel és néhány számvevői segéddel végezte. Ide sorolták be az igazgató főorvos állását is, ahová csak szeptember 20-án nevezte ki Batthyány Lajos Sauer Ignácot, alezredesi címmel.⁶³

Helyileg a haditanács a miniszterelnökséggel egy épületben, a Szabadsajtó utcai Horváth-ház első emeletén helyezkedett el. Ez megkönnyítette a miniszterelnöki állandó felügyeletet, valamint az iratok közös kezelésének rendjét. A haditanács hetente kétszer, kedden és pénteken ülésezett, ahol — a miniszterelnök „képében” — az elnök br. Baldacci vezette a tárgyalást. A megmaradt ülésjegyzőkönyvek

⁶¹ Júl. 16-án már panaszkodtak az irodai munka nagyságára, s kértek 1 irattárost és 1 segédet, mert különösen a lajstromozási munkát nem győzték. *ONHT Általános* 1848:1768. sz.

⁶² *Közlöny*, 1848. júl. 26.; *ONHT Általános* 1848:2935. sz.

⁶³ *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2510. sz. szept. 20—23.; *Közlöny*, 1848. szept. 22. A személyzetre vonatkozó adatok: *Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika; Urbán* 1973.

szerint Batthyány Lajos nem is vett részt az üléseken. Baldacci szeptember 22-én vett részt utoljára az ülésen, ezután utóda, Nádossy Sándor elnökölt, egy alkalmat kivéve, amikor, október 3-án, Kiss Károly helyettesítette.⁶⁴

b) *Mészáros Lázár hivatalba lépésétől őszig, illetve a decemberi átszervezésig: az önálló magyar hadügy és hadügyminisztérium létrejötte.*

Költségvetés

Mészáros megérkezéséig Batthyány a sorkatonaság ellátásával foglalkozó miniszteri osztályt — mint említettük — megszervezte. Erre a helytartótanácsi adott kereteket használták fel, s egyben ez alkotta a szerveződő hadügyminisztérium csiráját. A polgári-gazdászati osztály hivatalnokait a miniszterelnök előterjesztésére a nádor április 30-án nevezte ki.⁶⁵ Ottinger működésének különösebb szervezésbeli nyomával nem találkozhatunk; szinte észrevétlenül tűnt el, adta át helyét Mészárosnak. Mészárosnak nem az ő, hanem Batthyány Lajos szervező munkáját kellett folytatnia. A szervezés körülbelül augusztus végén megakadt; a körülmények megálljt parancsoltak a szervezésbeli elképzeléseknek. A tulajdonképpen önálló magyar hadügyminisztérium amúgy sem jöhetett létre 1848 decembere, az egységes magyar katonaság életre hívása előtt.

A Pesti Hirlap 1848. május 4-én megjelent hivatalos tájékoztatója szerint a hadügyminisztérium feladatai közé tartozott: a sorkatonaság, az országos biztosi (katonaeállítás) feladatok, fegyvertárak, várak és erősségek, Ludoviceum. A felsorolás sem teljes, sem következetes nem volt. A Ludoviceum kiemelése valószínűleg annak volt köszönhető, hogy sokak szívügye volt, elsősorban Mészárosé.

A hadügyminisztériumnak augusztusra a következő *osztályai* alakultak meg: elnöki, Királyhágón túli (erdélyi), katonamozdítási és elhelyezési, fegyverfelügyelői, hadügyészi (igazságügyi), katonanevelési, összeírási és toborzási, újság, polgári és biztossági osztály.

Külön számvevőség vagy számvevői hivatalnokok ekkor még nem voltak, hiszen — hasonlóan a katonai egészségügyi, igazságügyi és lelkeszi tárgyakhoz — a számvevőségek is Bécs központúak voltak. Azok a hivatalnokok, akik a helytartótanács számvevőségében az adóügekkel, katonaeállási elszámolásokkal foglalkoztak, csak további szolgálatra voltak kötelezve; helyzetük a magyar kormányok idején nem jutott el a rendezésig. (Az elkerülhetetlenül fontos

⁶⁴ Az ülésjegyzőkönyv az 1848. máj. 26.—nov. 6. közötti időt öleli fel. Rendszeres bejegyzések találhatók itt. *ONHT, Ülésjegyzőkönyv; PH*, 1848. máj. 24.; Batthyány a nádorhoz: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1844. sz. júl. 15. Azt írta, hogy Baldaccit sokszor Majthényi helyettesítette az üléseken, aminek a jegyzőkönyvekben nincs nyoma.

⁶⁵ A hadügyminisztérium jelentése alapján a Pénzügyminisztérium csak jún. 1-től utalt ki fizetést az itteni hivatalnokok számára, 1848. jún. 5.: *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 652/hű. sz.

elintéznivalókat, számvevőségi ügyeket ők látták el.) A katonai számvevési ügyeknek voltak közösügyi vonatkozásai is, amelyeknek rendezése 1848 ősziig bizonytalan volt, míg nem a történelem fordulata megoldotta a kérdést. A magyar minisztérium általában és a hadügyminisztérium, ameddig lehetett, igyekezett lojális választ adni azokra az ügyintézésbeli problémákra, amelyek megoldása során összeütközés keletkezhetett volna Béccsel; ezért a számvevőségi ügyek intézésében is csak az újonnan szervezett honvédség és a nemzetőrség vonatkozásában hozott rendeleteket. Tehát 1848 nyarától az ONHT keretében találunk számvevőket, egészségügyi személyzetet is.

A segédhivatalok (iktató, kiadó és irattár funkcióval) megosztva látták el a feladatokat az elnöki irodában és a polgári-gazdászati osztály mellett működő szervezeti egységben. Az irattár a régi helytartótanácsi gyakorlat alapján csak a polgári-gazdászati osztály iratait kezelte, a többi osztályét az elnöki iroda. Mészáros terveiben szerepelt határőrvidéki tárgyakkal foglalkozó külön szakosztály felállítása is, de ez megbukott. A határőrvidékkel kapcsolatos tárgyakat a hadügyminisztérium polgári-biztossági osztálya intézte.⁶⁶

A hadügyminisztérium eddig vázolt szervezete eléggé kezdetleges formát mutat, mivel nem a hadügyminisztérium funkcióinak megfelelően különültek el egymástól az osztályok.⁶⁷

A hadügyminisztérium személyzetéről általában a következőket kell megállapítanunk: a hadügyminisztériumnak polgári és katonai alkalmazottai voltak. A katonai alkalmazottak között is voltak olyanok, akiket nem végleges, hanem ideiglenes jelleggel nevezett ki a miniszter, ezeket is hosszabb-rövidebb időre.⁶⁸ Ez ad magyarázatot a hadügyminisztérium viszonylag nagy létszámára és nehezen áttekinthető személyzeti viszonyaira. Az áttekinthetőséget zavarja az a körülmény is, hogy a személyzetről készült feljegyzésekben elkülönítették a kétféle alkalmazotti gárdát, s elsősorban a polgáriakról készült kimutatások maradtak ránk. A katonai személyek fizetésében tapasztalható eltérésekről, az ezekből fakadó nyilvántartási nehézségeinkről már korábban szoltunk.

A hadügyminisztérium osztályai és személyzete 1848. decemberig

Az elnöki osztály irányítója az államtitkár volt. *Államtitkáru*l Melczer Andor bárót gr. Török Bálint, aki rokona volt Melczernek, a polgári-gazdászati osztály vezetője ajánlotta Mészárosnak. A király június 30-án hagyta jóvá kinevezését, de mivel a Bécsből Pestre áthelyezettek ügyét mindig bürokratikus lassúsággal

⁶⁶ 1848. máj. 28.: *Janotyckh 1851a* I. 209. sz.; 1848. jún. 5.: *Pm, Só- és pénztári* 1848: I. kfő, 44. tétel; 1848. szept. 11.: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 115. tétel.

⁶⁷ Hasonló véleménnyel van: *Erdélyi* 10.

⁶⁸ Vö. a hadügyminisztérium rendeletével, amelyet az osztályigazgatókhoz intézett, 1848. dec. 13.: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 292. tétel, 9896. hüp. sz.

kezelték, csak augusztusban kezdte meg működését; fizetését is augusztus 1-től utalták. Alig valamit dolgozott új szolgálati helyén, amikor a miniszterelnök a dunántúli sereghez osztotta be. Melczernek amúgy sem tetszett az államtitkárság felelőssége, s a minisztérium lemondásakor, szeptember 12-én ő is letette hivatalát. A király lemondását 23-án fogadta el, s korábbi szolgálati helyére osztotta be. Melczer még szeptember 20-a előtt eltávozott állomáshelyére; legközelebb Lamberger kíséretében jött Pestre szeptember végén. Ezután mindig az osztrákok táborában találjuk.⁶⁹ A hadszíntéren tartózkodó Mészáros helyettesítő miniszterelnök Melczer helyét mindenképpen betöltendőnek tartotta, erre szeptember 20-án Gombos László alezredest, az erdélyi osztály vezetőjét jelölte ki. Ő egészen decemberig vitte a hadügyminisztérium adminisztratív ügyeit.⁷⁰ A szeptember 12. és 20. közötti időben, Melczer lemondása és Gombos kijelölése között valamikor lehetett ideiglenes államtitkár Teleky Ádám. Erről Mészáros emlékezik meg. Miután Melczer 18-án még kiadványozott, csak egy-két napról lehetett szó. Mindenesetre Mészáros az ő nyakába varrta azt a rendetlenséget, amely visszaérkezése után a minisztériumban fogadta.⁷¹

A *miniszteri titkár* Korponay János főhadnagy az ONHT-től került át; korábban miniszterelnöki katonai tanácsadó volt. Az államtitkár segítségére volt az elnöki osztály vezetésében. Dolgozott itt még 2 miniszteri segéd: Sebő Alajos főhadnagy és Csermelyi Lajos százados. Utóbbi a déli táborban teljesített szolgálatot Bechtold fővezér mellett 1848. augusztusban. Jeney József és Guthy Lajos hadnagyok előbb fogalmazói, majd titkári (segéd) beosztást kaptak. Az érdemi ügyintézőkhöz hasonlóan változott a segéderők létszáma is. Tekintettel arra a már említett körülményre, hogy az elnöki iroda több osztály iratainak segédhivatali kezelését látta el, a segédfogalmazó mellett volt 1 iktató és segédje, 1 kiadó és segédje, 3-5 írnok, gyakornok. Ehhez hasonlóan népes elnöki iroda a miniszterelnökségen volt található.

A *Királyhágón túli (erdélyi) osztály vezetőjét*, Gombos László alezredest július közepén ugyan kinevezte a nádor, de az osztály csak szeptember közepére számított rendezettnak.⁷² Nem egészen világos, hogy mit takart a hadügyminisztérium fogalmai szerint ez a rendezettség. Az osztály személyzetéről szeptemberi adatunk

⁶⁹ *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:481. eln. sz. júl. 8. (Eszerint a király Melczert jún. 30-án nevezte ki.); *ÖStA MR-Akten* 1848:2084. sz. szept. 16—23. (Eszerint júl. 4-én történt a királyi kinevezés.) Melczer lemondólevele a nádorhoz: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2419. sz. szept. 12. Előzőleg szóban mondott le a nádor előtt, s a minisztérium leköszönését használta fel a végleges eltávozáshoz. A *KLÖM XII.* 941. 3. jegyzete szerint szept. 14-e után mondott le. Ez az adat a királyi válaszra vonatkozhat, amelyet a nádor szept. 26-án tudatott a hadügyminisztériummal. Lásd: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2504. sz. szept. 26. Bécs. Melczer eltávozása: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:699. eln. sz. szept. 20. Melczer szept. 18-án még írt alá hivatalos kiadványokat mint ideiglenes államtitkár. *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 344. HM sz. Melczerről bővebben írt és példának említette a 48-as hivataloskodás jellemzésére: *Mészáros Lázár I.* 116—177., 197.

⁷⁰ A miniszterelnök Mészároshoz, szept. 20.: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:699. eln. sz.,

⁷¹ *Mészáros Lázár* 117. Az iratokban Telekyre adat nem ismeretes.

⁷² Melczer jelentése a pénzügynek, szept. 18.: *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 344. HM sz.

nem ismert, viszont Gombos mint osztályigazgató részére csak szeptember 1-től utalt fizetést a Pénzügyminisztérium. (Addig csupán 1 írnok volt mellette.) Adatunk csak egy augusztus 26-án kinevezett segédfoglalmazóról van.⁷³ Tekintettel arra, hogy más minisztériumokban is elhaltak az éppen szervezésnek indult erdélyi osztályok, alosztályok, itt sem következtethetünk másra. A nehéz politikai, gazdasági körülmények között nem volt kapacitás az Erdéllyel való megkülönböztetett bánásmódra, az erdélyi ügyeket a többihez hasonlóan tárgyuk szerint a megfelelő osztályok intézték. Gombos alezredes, az osztály vezetője 1848. szeptember 20-tól — mint említettük — más feladatot kapott; az államtitkári és elnöki ügyeket kellett átvennie. A választás nemcsak népszerűsége, hanem csekély elfoglaltsága miatt is órá esett.

A *katonamozdítási és elhelyezési* — röviden: *katonai* — *osztály* egyike volt azoknak, amelyeket Mészáros az elnöki iroda után gyorsan, június 8-án megszervezett, illetve a nádor elé terjesztette az ide kinevezendők listáját.⁷⁴ A vezető Klauzál József őrnagy lett, segédei Czetz János főhadnagy és Kaufmann Károly tüzérhadnagy. Az osztálynak a gazdasági mellett a legtöbb feladata lévén, októberre 2 fogalmazót is kineveztek a korábbi 2 segédfoglalmazóból. Az egyik volt Szöllősy Gáspár, a másik Benedek Ignác, egyben német fordító. Előléptetésük dátuma szeptember 19., illetve október 10. A német fordítóra a sorkatonaság sok, csak német nyelven beszélő-író parancsnoka és tisztje miatt volt szükség. Ezzel a körülménnyel számolniuk kellett, noha törekedtek a magyar nyelvűség elősegítésére. Mészáros például rögtön hivatalba lépésekor közölte a hadsereggel, hogy minden erejével megakadályozza a magyarul nem tudók előlépését.⁷⁵ Az írkokok száma az említett időszakban szintén emelkedett az osztályban kettővel, illetve hárommal.⁷⁶

A *fegyverfelügyelői osztály* vezetője Marziani György ezredes lett, 1848. júliusban vagy augusztusban.⁷⁷ Korábban az ONHT hasonló nevű osztályán tevékenykedett, majd szeptember végén — miután működésével kapcsolatban komoly kifogások merültek fel — lemondott, illetve leváltották.⁷⁸ Segédje Szabó Imre főhadnagy — 1849-ben majd államtitkár lesz —, aki az OHB létrejötte után a

⁷³ *Közlöny*, 1848. aug. 26.

⁷⁴ Jún. 5-én még csak a vezető neve volt biztos. Hadügyminisztérium pénzügynek. *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 4551. PM sz. 652. hü. sz.

⁷⁵ „Ich benachrichtige hiermit die zur ungarischen Krone gehörige Armee, dass ich für die Zukunft... die Beförderung aller jener Individuen, welche die Sprache des Regiments nicht sprechen, aus allen Kräften verhindern werde...“ *Janotyeckh 1851a* I. 216. sz. máj. 31.

⁷⁶ 1848. szept. 19. A miniszterelnök kinevezései és fizetésjavítása: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 127. tétel, 5171. hü. sz.; 1848. okt. 10-i miniszteri kinevezések aug. 31. óta kinevezés nélkül hivataloskodóknak: *Uo.* 1848:73. kfő, 162. tétel, 6166. hü. sz.

⁷⁷ *OSzK Kozma* III. júl. 2-re teszi Marzianinak a hadügyminisztériumba kerülését. Adatunk először aug. 25-ről van róla: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel. *Vö. Urbán* 1976. 47.

⁷⁸ *KLÖM XII.* 741. szerint leváltották. A minisztérium lemondást írt a pénzügynek: *Pm, Só- és pénztári* 1848:1 kfő, 44. tétel, 5800. hü. sz. okt. 3. *Mészáros Lázár* (I. 214.) is a minisztérium „elhagyásáról” ír.

án kezdték el. Az új hadügyészeket az ONHT, a miniszterelnök nevezte ki, s igen nagy számban helyezték el őket a honvédseregénél.⁸⁴ Lényeges szervezeti változások 1848 őszétől történtek a hadügyi igazságügy vonalán is.

Katonanevelési, összeírási és toborzási osztály. Mészáros rögtön megérkezése után megszervezte ezt az osztályt is. Vezetőjét, Tanárky Antal századost június 9-én nevezte ki a nádor. Csupán 1 írnok volt beosztva melléje. Az *újság osztály* véleményünk szerint nem sajtóosztály volt, mivel a sajtóval való érintkezés ügyeiben az elnöki osztály volt illetékes.⁸⁵ Noha közvetlen adataink nincsenek, úgy látszik, hogy ez az *újoncozási és pótlóvazási osztály* első megjelenési formája. Vezetője Leitner Ferdinánd százados július 4-től került ide az ONHT-től, s egészen október 25-ig vezette az osztályt.⁸⁶ Possert (Poszirti) írnok dolgozott mellette.

Gazdászati (polgári-biztossági) osztály. A hadügyminisztérium legkorábban megszervezett és legnépesebb osztálya; az egyedüli, amelynek magyar kormányzéki előzménye volt. Teljesen átvette a volt helytartótanácsi ügyvitelt, olyannyira, hogy a tartományi-biztossági departamentum és a hadügyi osztály kútfői még a címükben is teljesen megegyeznek, kivéve néhány újonnan alakított tárgykört.⁸⁷ Az osztály első vezetője a tartományi-biztossági igazgatóság volt aligazgatója, gr. Török Bálint lett. (Az igazgató korábban br. Vay Miklós volt, aki 1848-ban előbb koronaőr, majd erdélyi biztosi tisztet vállalt.) Tanácsosok voltak Markovics József, Pétery Mátyás, Mannlicher Ferdinánd,⁸⁸ titkár Hoitsy Ágoston, fogalmazók Gerebényi Vilmos, Madách Károly, Tóry Adolf, Hüttl Fidél, valamint 2 segéd. Az osztály megfeszített munkát végzett a pénzügyek, a ruházati, felszerelési, gyógyszerári, határőrvidéki ügyek terén, ezért egy augusztus 6-i kérelmük alapján a miniszter szeptember 11-én újabb személyekkel gyarapította az osztály létszámát: Horváth Károly titkárral, Eötvös József fogalmazóval, további 2 segédfogalmazóval és 1 írnokkal.⁸⁹ A *biztossági osztály segédhivatalában* kiemelten csak irodaigazgató és segédje van feltüntetve (igazgató Volnhoffer János), iktató és kiadó nincs. Számos irodai (iktatói és kiadói) és irattári írnok, valamint díjnok

⁸⁴ Baldacci rendeletei a tanfolyamról: *Közlöny*, 1848. júl. 10., 28., szept. 18.; Batthyány kinevezései, szept. 20.: *Közlöny*, 1848. szept. 22. Ekkor nevezték ki pl. Remellay Gusztávot, a belügyi német fordítót hadnagyi ranggal a Tiszán inneni mozgó önkéntes nemzetőrséghez. Igen sok hadbírói kinevezés született okt. folyamán. Pl. *Közlöny*, 1848. okt. 28. ONHT által. — A hadbírójelöltek vizsgairatai megtalálhatók: *Hm. Igű oszt. c)* (8. cs.) „... nem lehetvén hamar katonai törvénybírákat képezni, a censurált ügyvédekből, kik katonákká lettek — mint Molière botcsinálta orvosa —, hadi törvénybírák nevezettek ki, akik rövid procedurát szeretvén most az azelőtt dívatban volt hosszak helyett...” jellemezte az újdonsült hadbírákat: *Mészáros Lázár* I. 332.

⁸⁵ Sajtóosztályként szerepel: *Urbán* 1976. 46.; *Hm, Általános* 1848:5819. sz. aug. 29.

⁸⁶ Leitner Nagyváradra került várparancsnoknak: *OHB* 1848:1797. eln. sz. okt. 25.

⁸⁷ Lásd a helytartótanácsi departamentum commissariatium (C 61.) és a minisztériumi osztály kútfőit: *Felhő—Vörös; Fábriáné* 1969.

⁸⁸ Mannlichert a nádor júl. 23-án nevezte ki tanácsossá; korábban élelmezési főtiszt volt a magyar hadi főparancsnokságnál. *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 179. tétel; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1944. sz. Adatok hiányában bizonytalan időre teszi Mannlicher kinevezését: *Urbán* 1976. 47.

⁸⁹ Ez utóbbiak Urbán 1848 augusztusára vonatkozó kimutatásában természetesen nem szerepelhetnek. A kinevezés: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 115. tétel, szept. 11.

igyekezett feldolgozni a mindennapi aktatömeget. Az osztály 1848 végéig megtartotta különálló aktakezelését. Ez nem jelentette azt, hogy a helytartótanácsi előiratokat is itt tárolták; a közös irattárból kellett elkérniük, ha szükség volt rá.⁹⁰ A többi osztály iratait az elnöki és katonai osztályi iroda látta el — amint erről az elnöki osztálynál is említést tettünk. Augusztus végén ennek az irodának is került igazgatója Zelenák János személyében. Mellette I iktató és segédje, valamint I kiadó működött.⁹¹ Augusztus végén a hadügyminisztérium hozzávetőleges létszáma 65-70 fő volt.

A hadügyminisztérium félévi *költségvetésének* terve:⁹²

1. Minisztériumi személyzet	70 000
2. 5 hadi főparancsnokság	200 000
3. Eddigi rendes katonaság fizetése, ruházata, felszerelése, fegyvere	5 036 000
4. Termesztményekkel való ellátás, elszállásolás	1 664 000
5. Pótlék fizetése az eddigi rendes katonaságnak	360 000
6. Erősítések és más építések	100 000
7. Nyugdíjak és sérvítések	850 000
8. Ha a tüzérség és a tudományos szakok egy része még ezután állítatna fel kb.	500 000
9. 40 000 gyalog és 10 000 lovas katonaság kiállítása	6 200 000
10. Várellátás	500 000
11. Várerősítés	1 000 000
Összesen	16 480 000

ONHT. A haditanács, az álló nemzetőrség és a mozgó főparancsnoksága, tisztek, zászlóaljok, tüzérség, előre nem látott összesen

2 175 000

Urbán Aladár a miniszternek a déli táborba való távozásával a hadügyminisztérium szervezésének „minisztériális” korszakát lezártnak tekinti, értve ez alatt azt az időt, amikor Mészáros a minisztérium szervezésével foglalkozott. Ha arra gondolunk, hogy Mészáros volt az egyetlen, aki miniszteri címét és székét megtartotta, s hogy a hadügyminisztérium valóban döntő jelentőségű decemberi átszervezését is ő indította el, ezt a korszakot kiterjeszthetjük legalábbis 1848 végéig. A szervezés ugyan megszakítással folyt, de végeredményben az 1848. november—decemberi újjászervezés — jobban mondva: kezdődő újjászervezés — hozta létre a valóban önálló hadügyminisztériumot.

⁹⁰ A hadügyminisztérium átírt a belügynek, hogy nem tudja magához venni az előiratokat a helyhiánnyal küzdő közös irattártól, 1848. okt. 31.: *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 73. tétel.

⁹¹ *Hm, Általános* 1848:5819. sz. aug. 29. Az elnöki osztályba 5 írnok is beosztást nyert.

⁹² *KLÖM XII.* 506—507.

1848 őszén a hadügy vonalán az ONHT és a hadügyminisztérium hatásköri versengésének lehetünk tanúi, amiből végül is a hadügyminisztérium „került ki győztesen”; magába olvasztotta az ONHT-t, s egységes irányítása alá vonta mind a sor-, mind a honvédkatonaságot és a nemzetőrséget.⁹³ Addig viszont az ország védelmének erősítésére csak az ONHT tehetett lépéseket toborzás, illetve országra rendelés útján, s ez helyzetének megerősödését eredményezte. Urbán azt a következtetést vonja le, hogy több hadügyminisztériumi feladat (felszerelési ügyek, újoncok) ONHT körébe rendelésével 1848. október közepére a hadügyminisztérium alárendelt helyzetbe került a Haditanáccsal szemben, igaz ugyan, hogy csak átmenetileg.⁹⁴

Az OHB ülésain a hadügyminisztérium részéről Szabó Imre, Korponay János és Mártonffy Zsigmond referáltak. Mészáros, aki nem volt mindig jelen a bizottmányban, a valóban rendezetlen és változó hatásköri, illetékességi viszonyok miatt állandóan visszaszorítva érezte magát, emiatt többször lemondott.

A hadügyminisztérium és az ONHT összevonásának, illetve a magyar hadügy teljes átszervezésének gondolata már októberben felmerült. Nem volt véletlen az időpont, mivel ekkor már faktum volt az Ausztriával való szakítás, így anyagi és szervezésbeli nehézségeken kívül legalább a bécsi udvar nem állt az intézkedés útjában. A megvalósítást személyi problémák lassították; nemcsak az állások betöltése, személyek elhelyezése vonalán (például Nádossy Sándor, az ONHT Baldacci utáni elnöke esetében), hanem abból a szempontból is, hogy sokan — elsősorban idősebb katonatisztek — idegenkedve fogadták a General Commandók feloszlásának, a honvédszázaljak és a sorkatonaság egységesítésének gondolatát. Egy ízben maga Mészáros is ilyen oknál fogva mondott le.⁹⁵ Valószínű, hogy a végleges megoldás időpontjába belejátszottak az OHB kormányalakítási kísérletei is, hiszen ezek november—december fordulóján léptek az utolsó stádiumba, az egybeolvasztási művelet a hadügy terén pedig december elején ment végbe.

A hadi szervezetben tett egységesítő intézkedések egyes vonatkozásokban jóval megelőzték az átszervezett hadügyminisztérium létrejöttét, ami annál is inkább megoldható volt, mivel az OHB — a különféle felső katonai fórumok felett — összefogta a hadügyeket. Ilyen intézkedés volt a nemzeti színek felvételének elrendelése október 12-én; a hadmegyék, azaz a hét honvéd kerületi parancsnokság felállítása december 1-i hatállyal; a hadfogadó parancsnokságok problémájának rendezése; a főhadparancsnokságok megszüntetésének elrendelése. Utóbbi elvileg az új minisztériumi szervezet kialakításának elhatározásával, 1848. november—december fordulóján történt meg.⁹⁶

⁹³ Részletesen lásd: *Urbán 1976.* 50—53.

⁹⁴ Uo. 52. Nem egészen világos az OHB okt. 15-i rendeletének Urbán által történt értelmezése, amelyből ezt a következtetést levonta. A rendeletből — véleményünk szerint — az OHB főlénye derül ki, hiszen a hadügyminisztérium referálását nem az ONHT-ban, hanem az OHB-ban kívánta meg.

⁹⁵ Lásd dec. 11-i lemondását: *OHB 1848:5278.* eln. sz.

⁹⁶ *Urbán 1976.* 53., 56—59.

Az egybeolvasztás szükségessége nemcsak magasabb politikai és katonai szempontok, hanem amiatt is követelően merült fel, hogy a több katonai főhatóság léte zavart okozott az intézkedések egybehangzásában. Katonai vonatkozású rendeletek nem csak a hadügyminisztériumtól és az ONHT-től indultak ki, a régi típusú hadparancsnokságok, a kormánybiztosok és — természetesen — az OHB szintén bocsátott ki ilyen intézkedéseket. A hadügyminisztérium ebben a forgatagban nem tudott irányító szerephez jutni, egységet teremteni. Az egybeolvasztással egyidejűleg a legfőbb katonai irányítás elvben a hadügyminisztérium kezébe került, ami azonban nem jelentette azt, hogy az OHB elnöke nem bocsáthatott ki ezután is ilyen tárgyú rendeleteket.

Témánk szempontjából a leginkább szembetűnő gyakori zavar a kinevezések vonatkozásában merül fel, hiszen hatásköri problémákat jelez. Nemcsak az új szabályozást igénylő kinevezési rendszer foglalkoztatta az érintetteket, hanem az az egyenlőtlen helyzet is, amely a honvédség és a sorkatonaság között az utóbbi hónapokban kialakult. A honvédségnél ugyanis az ONHT az előléptetések terén nagy aránytalanságokat idézett elő, amellet a seregredek főtisztjei — királyi consensus hiányában — rangjukban megrekedtek; eleve hátrányos helyzetbe kerültek.⁹⁷ A Honvédelmi Bizottmány tagjai a kinevezések számát sokallották; az előléptetések a kinstár rovására történtek.⁹⁸ A honvédség egyes tiszti kategóriáinak havi díja rendezetlen volt; e téren a seregredebéliek voltak előnyben.⁹⁹

Az egyenlőtlen előléptetések és az ezáltal előidézett elégedetlenség komoly érv volt az OHB számára az egyesítés mellett. A visszasságokra az OHB november 1-én hangsúlyozottan felhívta a hadügyminisztérium figyelmét.¹⁰⁰ Szeretnénk kiemelni, hogy az OHB nem rendelte el a hadügyminisztériumnak az egyesítést, hanem csupán óhajtását fejezte ki ilyen irányban. Felhívta a hadügyminisztérium figyelmét a zavarokra és a lehetőségekre, de véleményét és elképzeléseit ez esetben nem erőszakolta a minisztériumra. E tárgyban november 3-án kormánybiztosaihoz intézett rendeletet, akiknek előírta, hogy ezentúl saját hatáskörükben nem foganatosíthatnak katonai kinevezéseket, csupán ajánlást tehetnek egy-egy személyről. Ajánlásukat a tábori fővezér a maga véleményével ellátva juttatja el közvetlenül a hadügyminiszternek.¹⁰¹ E rendelet hangsúlyozta, hogy „minden katonai főhatalmat”, egyéni felelőssége mellett, a hadügyminiszter gyakorol. Ennek hangoztatására szükség volt; nemcsak az önkényeskedő hadseregvezéreknek, hanem az OHB elnökének, Kossuthnak is szólt ez. Nem véletlen, hogy ezt a rendeletet Nyáry elnöksége alatt bocsátották ki.¹⁰² Az OHB szerepe azonban —

⁹⁷ A hadügyminiszter az OHB-nak, 1848. nov. 13.: *OHB* 1848:2866. eln. sz.

⁹⁸ A bizottmány az elnöknek, nov. 17.: *Uo.* 1848:3158. eln. sz.

⁹⁹ Török Bálint a Pénzügyminisztériumnak, 1848. okt. 6.: *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 5936. hüp. sz.

¹⁰⁰ OHB a hadügyminisztériumnak, nov. 1.: *OHB* 1848:2061. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 325—326.

¹⁰¹ *Közlöny*, 1848. nov. 4.

¹⁰² Mészáros emlékezéseiben több helyütt panaszkodik Kossuth beavatkozására a hadügyminiszter hatáskörébe tartozó ügyekben. Lásd pl. *Mészáros Lázár* I. 227., II. 31—32.

amennyiben nem a hadügyminisztérium teljes mellőzésével cselekedett — teljesen szabályszerű volt a kinevezések terén, ugyanis a katonai kinevezésekben lassan-lassan az uralkodóhoz hasonló hatáskört töltött be: a főtiszti kinevezésekben a hadügyminisztérium ide terjesztette fel javaslatait jóváhagyásra, s az okmányokat a régről ismert formulával eleve úgy fogalmazta, hogy „az OHB jóváhagyása reményében”.¹⁰³

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a honvédtisztek kinevezését Batthyány Lajos leköszönése után „utólagos jóváhagyás reményében” eleinte Nádosy és Mészáros együtt vagy külön, október közepétől pedig csak Mészáros írta alá. Egy november 12-i bizottmányi rendelet értelmében az utólagos jóváhagyás reményében született törzstiszti kinevezések alá ezután Kossuth írta: „megerősítetik”. Az alsóbb tisztségekre való kinevezéseknél ez idő tájt kezdett elmaradozni az utólagos stb. formula, mígnem december 7. (Ferdinánd lemondása) után mindenünnen elmaradt.¹⁰⁴

Csány László kormánybiztos a maga részéről nem értett egyet az OHB november 3-i, kormánybiztosaihoz küldött rendeletével; de nem értett egyet — többek között — Görgei seregzvezér sem. A két vélemény azért érdekes, mert képviseli annak a két tábornak a nézeteit, amely egyformán a hadügyminisztérium visszaszorítására törekedett, de az egyik az OHB, a másik a seregzvezérek javára kívánta ezt tenni. Csány attól félt, hogy a hadügyminisztérium, kinevezési jogkörénél fogva, a régi Hofkriegsrathoz hasonlóan klikket képez maga körül, teret engedve a protekcionizmusnak és az intrikáknak.¹⁰⁵ Görgei viszont az eddiginél több függetlenséget kívánt a parancsnokoknak. Magának kiharcolta, hogy az OHB biztosította őt a következőkről:

- a hadügyminisztérium nem nevez ki senkit az ő tudta nélkül a seregéhez;
- kapitányig ő nevez ki, a hadügyminiszter utólagos jóváhagyásával;
- a törzstisztek esetében a hadügyminiszteren keresztül az OHB-hoz terjeszt fel, de rendkívüli esetekben maga is kinevezhet ilyeneket, az OHB utólagos jóváhagyása reményében (kérdés, vajon hány eset minősült rendkívülinek);
- a törzstisztek felterjesztését előzetesen Csánynak, a seregéhez rendelt teljhatalmú biztosnak is látnia kellett; erre egy november 4-i utasítás ellenére figyelmeztetni kellett Görgeit.¹⁰⁶

Az idézett rendeletek mind tiszteletben tartják a november 3-i utasításhoz hasonlóan a hadügyminisztérium legfőbb katonai hatóságát, a helyzet azonban

¹⁰³ „Miatán a honvédelmi bizottmány gyakorolja a haza és király nevében a teljes hatalmat”, utasítja a hadügyminisztériumot és a haditanácsot nov. 12-én, hogy a törzstisztek kinevezési ügyeit a bizottmányhoz terjesszék végleges jóváhagyás és megerősítés végett. *OHB* 1848:2857. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 430. *OHB* és Görgei levélváltása, nov. 15., 18.: *OHB* 1848:2944. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 481—485.

¹⁰⁴ *Szeremlei 1867a* 176—177.

¹⁰⁵ Csány az OHB-nak, 1848. nov. 6., Pozsony: *OHB* 1848:2527. eln. sz.

¹⁰⁶ Görgei és az OHB levélváltása: Uo. 1848:2944. eln. sz. A nov. 4-i 2254. eln. sz. rendelet értelmében a törzstisztek előléptetési javaslatát a fővezér, az alsóbb rendűekét az illető ezredes a kormánybiztossal egyetértésben tette meg. A további út: minisztérium, *OHB*. Az OHB Csánynak, d.n. Uo. 1848:2527. eln. sz.

ezután sem javult e téren. Noha az OHB a szabálytalan kinevezéseket a hadügyminisztérium éberségén kérte számon,¹⁰⁷ Görgei például november elején olyan kinevezést akart a hadügyminisztérium megkerülésével nyélbe ütni Répásy Mihály esetében, amely az egész hadseregre kihatott. S mit tehetett ellene Mészáros?¹⁰⁸ Egyik lemondása e problémának szólt. November 9-én ezt írta Kossuthnak: „... hogy engemet könnyen elereszthettek, hogy szükségtek nincs rám, jele az, hogy mindent tesztek nálam nélkül...”¹⁰⁹

Az OHB tehát ajánlotta az egybeolvadást; a hadügyminisztérium ezen ajánlás keltétől, november 1-től majdnem másfél hónapig húzta az időt, amíg a tényleges munkálatokat mind a minisztériumban, mind a hadseregben foganatosította. Az új hadügyminisztérium szervezeti leírása december 6-án került az OHB elé, maga a szervezés a debreceni költözés miatt 1849-ben folyamatosan zajlott; az ONHT beolvasztása ezzel egyidejűleg ment végbe; a főhadparancsnokságok megszüntetését véglegesen az 1849. januári események oldották csak meg.¹¹⁰ A katonaság egybeolvasztása hasonlóan lassan történt; december 25-én az OHB részletes tervet kért ehhez a hadügyminisztériumtól.¹¹¹

Részleteiben a következők az új hadügyminisztérium szervezésének állomásai:

1848. november 8-i dátummal Mészáros a Közlönyben tudatja, hogy az ONHT átköltözött a hadügyminisztérium épületébe (a budai főhadparancsnokság helyére), de a tervezett egybeolvadás nem történhet ilyen egyszerű módon. A hadügyminiszter szerint az egyesítés csak a harc végeztével mehet végbe, addig a nemzetőrségi kérdések a Belügyminisztérium hatáskörébe kerülnek. A nemzetőrségi tárgyú kérelmeket továbbra is az ONHT-hoz kellett küldeni.¹¹²

Mészáros ódzkodása az egyesüléstől odáig terjedt, hogy még a korábbi tervet, a belügyi fennhatóságot is elővette nemzetőrségi vonatkozásban. Kossuth azonban *1848. november 13-án* sürgette az egyesülést a hadi munkálatok könnyítése és gyorsítása végett.¹¹³ *1848. november 17-én* — Görgei egy november 15-i levelének vétele után, amelyben felpanaszolta a főhadparancsnokság létezését — Kossuth a főhadparancsnokság megszüntetésének kérdését vetette fel.¹¹⁴ Olyan kérdés volt ez, amelyet feltétlenül rendezni kellett már: „... nem találja-e a hadügyminisztérium, hogy a General commando-k nemcsak teljes feleslegesek, de sőt a minisztérium mellett zavart okozó ellentétben is állnak?” Érdeklődött az iránt is, hogyan lehetne rendezni a hadi számvevést, amelynek azelőtt szintén Bécsben volt a központja.

¹⁰⁷ Kossuth a hadügyminisztériumnak, nov. 19.: *OHB* 1848:3230. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 498.

¹⁰⁸ Ezredesből tábornokká, „minden magyar honvéd-huszár zászlóaljka, a tüzéri és egyéb szekerész karok kiegészítésére, valamint a hadi szolgálatokra szükséges, alkalmas lovak beszerzése fölötti felügyelővé”. Hadügyminiszter az OHB-nak, nov. 8.: *OHB* 1848:2582. eln. sz.

¹⁰⁹ Uo. 1848:3445. eln. sz.

¹¹⁰ *Urbán* 1976. 59.

¹¹¹ *OHB* 1848:5337. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 884.

¹¹² *Közlöny*, 1848. nov. 10.

¹¹³ *OHB* 1848:2804. eln. sz.

¹¹⁴ *KLÖM XIII.* 470—471.

Mészáros érezte ugyan Kossuth kérdéseiben a sürgetést, de válaszában — ha mentegetődzve is — ellenállt, jól tudva, hogy mögötte konzervatív katonatiszti réteg áll. Azzal is tisztában volt, hogy Kossuth „tapintata” is ennek a szabadságharc számára megnyerendő rétegnek szól. Mészáros előbb a külön hadügyminisztériumi szervezetet akarta újjászervezni, a főhadparancsnokságokat pedig egy ideig megtartani, mert lehetetlennek tartotta a parancsnokságok által kezelt jogi, gazdasági ügyek egy ütemben történő, zökkenőmentes átvételét.¹¹⁵

A *Honvédelmi Bizottmány átszervezése* során Mészárossal mint hadügyminiszterrel csak feltételelesen számoltak, mert éppen „lemondásban volt”. Felmerült Lahner neve, valamint az a megoldás, hogy a főfelügyeletet Kossuth magának tartja fenn, s mellette Nyáry foglalkozna a felszerelés gondjaival. A nemzetőrség ügyének kézben tartására 4 kerületi főkapitányt (esetleg főispánt) szemeltek ki (Tiszán és Dunán innen és túl).¹¹⁶ Az átszervezés nem sikerült, a hadügy élén pedig maradt Mészáros. A főfelügyelet természetesen így is a OHB és Kossuth kezében volt.

1848. november 22-én Kossuth újra sürgette a főhadparancsnokságok megszüntetését a hadügyminisztérium átszervezésével párhuzamosan. Keményebb hangon, mint eddig, kérte, hogy a hadügyminisztérium átszervezésének befejezése előtt is a főhadparancsnokság személyzete mint a hadügyminisztérium beosztottja dolgozzék: „...mit annál inkább kénytelenítették sürgetni, minthogy teljes meggyőződésem, mikép ily a hazára nézve idegen elemekből álló hatóság hazánk s nemzetünk ügyét magáévá nem teszi s a magyar hadügyek független vezényletét veszélyezteti, mely független önállást akkoron fogunk csak biztosítva látni, midőn tudandjuk, hogy minden a nemzeti hadseregére vonatkozó rendeletek s intézkedések egyenesen a hadügyminisztérium által eszközöltetnek . . .” A német nyelvű tisztek minisztériumbeli munkáját tolmács útján gondolta megoldani.¹¹⁷

1848. november 26-ra jött el az ideje annak, hogy Mészáros és a mögötte álló réteg vonakodása ellenére Kossuth elrendelte a hadügyminisztériumnak, s tudatta 29-én a Közlönyben az egész országgal, a magyarországi katonaság honvédsereggé való egyesítését és kizárólag a hadügyminisztérium által történő irányítását: „Hogy a magyar hadsereg független állása, s egysége biztosítva legyen, szükséges, hogy minden a sor s honvéd sereg közt eddigé fennálló különbség megszűnjék, s mindazon seregek, katonai testületek vagy szakok, melyek ez ideig nem egyedül csak a magyar minisztérium által vették rendeleteiket — hasonnemű *honvéd* seregekké vagy testületekké átalakíttassanak; szükséges, hogy a katonai adminisztratio egysége a sereg minden ágaira kiterjesztessék —, hogy az eddigé kétfelé vezetett [ti. HM és ONHT] hivatalos levelezések ugyanazon egy folyószámmal vezettessenek; — hogy az ezredek nevei, s a tulajdonosok jogai megszüntesse-

¹¹⁵ Mészáros Kossuthnak, nov. 18.: *OHB* 1848:3938. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 471—473.

¹¹⁶ 1848. nov. vége. *KLÖM XIII.* 503—511. Szemere és Kossuth levelezése.

¹¹⁷ Kossuth a hadügyminisztériumnak: *OHB* 1848:3472. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 527—529.

nek.”¹¹⁸ A hadügyminisztérium 1848. december 6-án küldte át az OHB-nak új szervezeti beosztását és ügyrendjét.¹¹⁹ 1848. december 10-én Kossuth elrendelte a budai főhadikormány megszüntetését és a hadügyminisztériumba való beolvasztását, ezzel szerette volna a végét látni a „kiviteli némely nehézségek és fennakadások[nak]”.¹²⁰ Amint már utaltunk rá, mind a főhadikormány beolvasztása, mind a hadsereg két részének egyesítése lassan haladt, csak az 1849. januári események adtak lökést a helyzet tisztázására.

Az új hadügyminisztériumi szervezet terve, december 6.

Az új hadügyminisztériumi ügyrend bevezetéséért és a szervezeti feladatok végrehajtásáért Gombos László ezredes, megbízott államtitkár, az elnöki osztály vezetője volt a felelős.

Az ügyviteli utasítás meghatározta a hadügyminisztérium hatáskörét, hangsúlyozta önállóságát és intézkedéseinek általános jellegét: „A hadügyminisztérium fő igazgatási hatósága a hadseregnek, melytől minden, az összes katonaságot érdeklő rendelkezések veszik eredetüket. Ez gondoskodik a katonai testületek élelmezéséről, ruházataról, fegyverzéséről, felszereléséről, elszállásolásáról stb., és ez dönti el legfelsőbb föllebbezések esetében a hozzá felterjesztett kérdéseket. A hadügyminisztérium hatáskörébe tartozik továbbá a hadsereg minden kiegészítő része fölötti felügyelőség és fővezérlés, valamint nagyobb hadosztályoknak mozgókká tétele és elhelyezése: a kiviteli rendezés az illető főhadvezérség teendőihez tartozván. A vezér- és törzstiszti kar előléptetése és elmozdítása a minisztérium kifolyása, s valamint a századosságon alóli főtiszti előléptetési indítványok általa erősítettnek meg: úgy az vezeti a hadsereg létszámát, és minden, a katonasághoz tartozó egyéneket illető pontos jegyzékeket.”¹²¹

Elnöki osztály. (Iktatószámait E betűvel jelölte.) Osztályigazgató Gombos László ezredes. Az osztályon megbízható egyéneket igyekeztek foglalkoztatni, mivel itt intéztek minden bizalmas ügyet. Innen kerültek ki a más minisztériumokba induló levelek, átiratok és minden olyan kiadvány, „melyeknek természete inkább diplomáciai, mint közigazgatási”. Ide tartoztak a főhadparancsnokságok elnöki közlései, a hadvezérek rendkívüli elmozdítása, nyugalmazása és áthelyezése. Az osztályon polgári és katonai alkalmazottak egyaránt dolgoztak: Korponay János őrnagy, elnöki titkár, Tóth Bódog fogalmazó, Lukáts János hadnagy, fogalmazó, Adamovits Dániel tb. fogalmazó, és váltakozó számmal írnokok. A külön kezelt elnöki iratok irodájába még 1 iktató, 1 kiadó és 1 lajstromozó alkalmazását is tervezték; addig a 3 fogalmazó látta el e feladatokat.

¹¹⁸ *Közlöny*, 1848. nov. 29.; *OHB* 1848:3884. eln. sz.; *KLÖM XIII*. 568.

¹¹⁹ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

¹²⁰ Kossuth a hadügyminisztériumnak, 1848. dec. 10.; *OHB* 1848:5136. eln. sz.; *KLÖM XIII*. 698—699.

¹²¹ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

Katonai osztály. (Iktatószámait A betűvel jelölte.) Osztályigazgató Nádossy Sándor ezredes, az ONHT volt elnöke. Az osztály két szakosztályra tagolódott aszerint, hogy az addigi seregek vagy az addigi honvédszázaljak ügyeivel foglalkozott. (Az előbbi szak iratainak számát A/s., az utóbbiét A/h. jellel törték.) A szakosztályok foglalkoztak: mindazon ügyekkel, amelyek a hadvezéri, törzs- és főtiszti karra, ezredekre, katonai-tudományos és egyéb testületekre vonatkoztak; az előléptetésekkel az ezredességig bezárólag (a többi az elnöki osztályt illette); a törzs- és főtisztek nyugalmazásával, ezek újbóli alkalmazása és magasabb címmel való ellátása ügyeivel. Intézték a tisztek szabadságolását, áthelyezési, nyugdíjazási ügyeit; nyilvántartották a törzs- és főtisztek adatait; ellátták a térparancsnokságok ügyeit; megfogalmazták az új ezredek és hadi csapatok alakítására vonatkozó első rendelkezéseket. Itt foglalkoztak a köz- és magánintézetekhez alkalmazandó katonai munkásokkal; fegyelmi kihágásokat vizsgáltak ki, esetleg törvényes eljárás útjára bocsátották, de enélkül is tudatniuk kellett az igazságügyi osztállyal. További témák: rang- és jellemjegyzékek kérdései; díszjelekkel való kitüntetések; a hadsereg szelleme és kiképzése; csempészség megakadályozása; a királyi testőrség ügyei, amennyiben a minisztérium elé kerültek.

Az osztályon katonai és polgári személyek dolgoztak. A volt seregek ügyeivel foglalkozó szak főnöke Balás Konrád alezredes volt, segédje Mártonffy Zsigmond százados, Guthy Lajos főhadnagy, fogalmazó Balla Pál és Ferenczy János. Az addigi honvédség ügyeivel foglalkozó szak főnöke Menyhárt Antal alezredes volt. Titkár Pászthory Károly; segéd Lakatos Benedek százados, Okolicsányi József százados, Doll Bálint százados; Királyi Pál hadnagy beosztása nem ismert, talán fogalmazó; 1 segédfogalmazó.

Táborkari osztály. (Iktatószámait B betűvel jelölte.) Osztályigazgató Vetter Antal őrnagyvezér volt. A kinevezés idején Vetter a Bánátban volt, s egy ideig Csermelyi Lajos százados helyettesítette.

Az osztálynak két szakosztálya volt: a „tudományos karok”: műszaki személyzet, katonai oktatás és a „hadizorgalmak”: hadgyakorlatok, hadvonulása szakosztálya. (Ezek megkülönböztető jele az iktatószám mellett a B/t.k. és a B/h.m. volt.) A szakok ügyköre: hadi testületek mozgása és elhelyezése; a Ludoviceum oktatási tekintetben; térképek; hadi műzorgalmak (hadgyakorlatok?); időszaki sajtó és irodalom, amennyiben ezek a katonai politikát érintik; utak és hidak katonai szempontból; az ország általános védelmi terve; katonai építészet; „Mészáros” hadi gőzös. A személyzet vegyesen katonai és polgári személyekből tevődött ki: a tudományos karok ideiglenes vezetője Tanárky Antal őrnagy, volt katonai nevelési osztályigazgató lett. A hadizorgalmakat Csermelyi Lajos százados irányította. A személyzet többi tagjáról nem tudjuk, hogy melyik szakba volt beosztva. Német Adolf százados és Fésüs Mihály hadnagy (segédék?), 1 könyvvivő (iktató?) és kiadó, 1 ideiglenes fogalmazó, 1 ideiglenes segédfogalmazó, 2 rajzoló.

Tüzérségi és fölfegyverzési osztály. (Iktatószámait C betűvel jelölte.) Osztályigazgató Lahner György ezredes. Ebben az osztályban is két szakban végezték az ügyek intézését: tüzérségi és fölfegyverzési szakban. (Megkülönböztető betűjelük az

iktatószám mellett: C/t. és C/f.) Az ügykör az elnevezésből adódik: tüzérség, valamint a hadsereg felszerelése. Az osztálynak vegyesen voltak katonai és polgári alkalmazottai. A tüzérségi szak főnöke Kaufmann Károly őrnagy volt, továbbá Blaskó Antal százados és Kozma Ferenc hadnagy (segédek?), Benedek Ignác fogalmazó és fordító, 1 segédiktató, 2 írnok, 1 rajzoló tüzemester. A fölfegyverzési szak vezetőjét decemberben még nem találták meg. Ide volt beosztva Szatmáry Király Barnabás százados segéd, Torday Gyula fogalmazó, 1 segédfogalmazó, 1 írnok, 1 díjnok.

Újoncozási és pótlóvázási osztály. (Iktatószámait D betűvel jelölte.) Osztályigazgató Répásy Mihály őrnagyvezér. Két szakosztálya volt, az újoncozási és a pótlóvázási. (Ezek betűjele az iktatószám mellett a D/g. és D/l. volt.) Feladatuk a hadfogadó parancsnokságok ügyeinek intézéséből, az újonnan alakított hadmegyék feletti főfelügyelet ellátásából, a lovasságnak ágyúkkal, társzekerekkel, lovakkal való felszereléséből tevődött össze. A személyzet vegyesen katonai és polgári alkalmazottakból állt. Az újoncozási szak főnöke Péterfy Gyula őrnagy volt, segédje Berényi Antal hadnagy; Duchon Adolf fogalmazó, 1 segédfogalmazó és 1 írnok teljesített még szolgálatot itt. A pótlóvázási szak főnöke Szathmáry Mihály őrnagy, segédje Jenik Móric százados volt. A fogalmazó Possert (Poszirti) Ferenc és 2 segédfogalmazó tartozott még a szakosztály személyzetéhez; tervezték egy főkovács kinevezését is.

Polgári-gazdászati osztály. (Iktatószámait F betűvel jelölte.) Osztályigazgató gr. Török Bálint. Az osztály három szakra tagolódtott: polgári, élelmezési és gazdasági szakra. (Betűjelük: F/p., F/e., F/g.) Az osztály ügykörét alkotta minden ügynevezett katonai-polgári tárgy, amennyiben azok a magyar törvényhatóságokat is érintették, például beszállásolás; a katonai kincstár és a törvényhatóságok közti követelések rendezése (például a török és francia háborúból eredő kölcsönkövetelések) stb.; minden pénztári és biztossági tárgy: ruházat, felszerelés, katonai szekereszet, ruhabizottmány; általános katonai költségvetés; a katonaelelmezés: gabonavétel, élelmezési vonatkozású pénzbeli keresetek; ágyűműellátás, elszállásolás; katonai ménegazdaság igazgatása. Az ügykör lényegében megfelelt a korábbi helytartótanácsi departamentuménak, de kibővült mindazzal, ami gazdasági vonalon a bécsi haditanács feladata volt: például költségvetés, ruhabizottmány, ménesek. Az osztálynak elsősorban polgári alkalmazottai voltak. A polgári szak főnöke Markovics József tanácsos volt, titkár Hoitsy Ágoston, fogalmazó Gerebényi Vilmos és Madách Károly, itt dolgozott még 2 segédfogalmazó. Az élelmezési szak főnöke Mannlicher Ferdinánd volt, fogalmazó Tőry Adolf, Hüttl Fidél. A gazdasági szak főnöke Pétery Mátyás tanácsos volt, titkár Horváth Károly, fogalmazó Eötvös József és Gschray József, valamint 2 segédfogalmazó.

Igazságügyi osztály. (Iktatószámainak betűjele G.) Osztályigazgatója maradt Halzl János alezredes, főhadbíró. Az osztály ügyköréül röviden az „evidens igazságügyi tárgyakat” és a házassági engedélyek adminisztrációját jelölték meg. Az előbbi magában foglalta a katonai igazságszolgáltatás teljes megszervezését, azaz főtörvényszékek létrehozását, törvényjavaslatok készítését. Személyzete

katonai és polgári egyénekből állt. Jósa Ferenc fogalmazó és 1 segédfogalmazó mellett 3 hadbíró gyakornokoskodott.

A katonai főtörvényszékekről november 25-én jelent meg miniszteri rendelet, amely működésük kezdetét december 15-ben jelölte meg. Felállításuk ideiglenes intézkedés volt. Hatáskörükbe tartozott minden csapathadbíróság, delegált katonai bíróság, határörvidéki igazságszolgáltatás. További intézkedésig érvényben maradtak az addigi katonai (osztrák) törvények. A bíróságok önálló, közvetlenül a miniszter alatt álló hatóságok voltak. A katonai feltörvényszék elnöke Nedelkovics Euthym őrnagy hadbíró, a legfelsőbb katonai törvényszéké pedig Halzl József igazságügyi osztálybeli igazgató lett. Kinevezésük november 26-án kelt.¹²²

Királyi magyar általános katonai letéti hivatal lett a letéti hivatal új neve, amely a Pénzügyminisztérium díjazó hivatalának vezetése alatt dolgozott azon rövid idő alatt, amíg a minisztérium Pesten volt; a kormányt Debrecenbe nem követte.¹²³

Egészségügyi osztály. (Iktatószámainak betűjele H.) Osztályigazgató Stáhl Ignác országos táborigazgató főorvos. Felügyelte a táborigazgatók és a katonai orvosi személyzetet. Erről az egészségügy többi ágával együtt, külön fejezetben szólunk részletesen.

Az ügyviteli-szervezeti leírás kilátásba helyezte, hogy a béke helyreálltával megszervezik a *határőrségi osztályt* is, amelyről már 1848 júniusában is terveket szöttek.

A hadügyminisztérium fontos alárendelt hivatala — nem osztálya —, amely iktatószámai mellé az I. betűjelet kapta, a *főszámvevői és számadásvizsgáló hivatal* volt. 1848 végén és 1849 első negyedében még csak a kezdeti lépéseket tudták megtenni a szervezésben. Tekintettel arra, hogy 1848 előtt a katonaság számvéveségi ügyeinek ellenőrzését és a személyzet irányítását Bécsben és Bécs által végezték, ezt az igazgatási ágat is a semmiből kellett megteremteni az új magyar hadügyi viszonyok között.

Nálunk 1848-ig a sorkatonaság ellátásával kapcsolatos biztossági számadások (adói és ellátási) ellenőrzésével a helytartótanács adói számvévesői részlege foglalkozott. A kifejezetten katonai számvévesői munkával (illetmények kifizetése, a felszerelés) egyáltalán nem foglalkozott magyar kormánysszék. Az önálló magyar hadi számvévesnek már voltak kezdeti a nemzetőrségi és honvédszázaljak kezelésében. Az ONHT gazdasági osztálya jelentette a kiindulási pontot, innen került a hadügyminisztérium szervezendő számvéveségének élére Erdős Ferenc

¹²² 1848. nov. 19-én a hadügy a katonai felső bíróságok tervét kéri visszaküldetni a bizottmánytól. *OHB* 1848:3424. eln. sz. 1848. nov. 25. és 26-i kelettel a hadügyminiszter egyrészt ideiglenes rendelettel léptet életbe a katonai bíróságok és törvényhatóságok viszonyáról, másrészt kinevezte a katonai feltörvényszék elnökét. *Közlöny*, 1848. nov. 27., 28. Halzl kinevezése: *Janotyckh 1851a* III. 1088. sz. 1848. dec. 2-án a hadügyminisztérium átírt a Pénzügyminisztériumnak a katonai feltörvényszékekhez kinevezettek fizetése ügyében, akik dec. 15-től jogosultak azt felvenni. *Pm, Ső- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 21 502/9202. po. sz.

¹²³ Pénzügy a hadügynek, 1849. febr. 10.: *Pm, Pénztári* 1849:1616. pü. sz.

őrnagy is.¹²⁴ A seregek számadásait ez a nemzetőrségi, honvédségi számvevőség nem ellenőrizhette, ezek a számadások továbbra is Bécsbe kerültek ellenőrzésre a főhadiparancsnokságok útján. A hadügyminisztérium — tudomásunk szerint — nem akadt fönn ezen a jelenségen. Maga az OHB is csak november végén konstataulta a visszás helyzetet, s elrendelte a katonai számvevő hivatal létrehozását.¹²⁵ Erdős őrnagy, aki december 2-től hadügyminisztériumi osztályigazgató volt hivatal nélkül, december 17-re készítette el tervét a felállítandó hadi főszámvevőségről. Tervét az elnöki osztály felszólítására a polgári biztossági osztály vezetője, Pétery Mátyás bírálta felül, de véleményezésre rögtön megkapta az OHB és a Pénzügyminisztérium is.¹²⁶ A bíráló december 28-i beérkezése előre vetíti, hogy a számvevőség megalakítása a debreceni időkre maradt, s a szűkös körülmények miatt ideiglenes formában valósult meg. A terv szerint a számvevőségi munka nemcsak pénzszámadási ügyeket jelentett, hanem mindenféle nyilvántartást a hadseregről és annak felszerelési tárgyairól. Igen szoros kapcsolatot feltételezett a hadügyminisztérium biztossági osztályával és a Pénzügyminisztériummal. Erdős nem a hadügyminisztérium egyik osztályaként képzelte el a számvevőséget, hanem a minisztériumtól független hivatalként, hogy „működési körében meg ne szoríttassék”.

Az *I. osztály* az Erdős-féle terv szerint a „hadseregi alapkönyvek” lenne, amely „az igazgatási személyzet, tisztek és felek, az őrmestertől lefelé lévő legénység és a hadsereg összes lovain felül a különböző hadi testek szerint, és szerkezetére az e részbeli betűrendes jegyzékeknek az időnkénti változások szerint alapítva az illető eredeti oklevelekre, melyek ezen osztályban fenntartandók és időszerént meghatározott elvekhez képest kimustrálandók lennének”. Összesen 43 főt kívánt ide alkalmazni.

A *II. osztály* vinné a főkönyveket a „hadsereg létszámáról s időszeréni elhelyezéséről, — minden pénz, — termény, fűtési és világítási anyagok, — ruházat, — felszerelés, — fegyver és tüzszerek iránti bevét- és főkiadásokról, elsőt a különbözőféle pénz — és raktárak, utóbbiakat a különmű főárrovatok szerint az összes hadak és osztályok kiigazított részes számadásaira alapítva, — hogy ezek szerint minden időben és akármely felsőbb célra biztos kimutatások... készíthetessenek... továbbá a hadsereg részére kimért összes illetményekről jegyzőkönyvek, úgyszint a katonai számolási rendeletek gyűjtése eszközöltetnék”. A feladatokat 27 fővel gondolta megoldani.

III. osztály: katonaelelmezési és ágyneműre vonatkozó számadási ügyek, ennek minden részfeladataival, mint például mértékviszonyokról, vásári és átalányárakról országos szinten vezetett jegyzőkönyvek szerkesztése. Ide 35 főt kívántatott.

¹²⁴ A miniszterelnök magyarul tudó, gyakorlatlaltal rendelkező, megbízható egyéneket keresett a honvédsereg számvevőségéhez, segédi beosztásba, díjnoki ellátással. Munkájuk szerint alkalmazást nyerhettek az ONHT-nál. 1848. jún. 4.: *PH*, 1848/75. sz. jún. 6.

¹²⁵ OHB a hadügyminisztériumnak, 1848. nov. 16. *OHB* 1848:3029. eln. sz.

¹²⁶ Erdős terve, 1848. dec. 17.: *OHB* 1848:5969. eln. sz. A terv és bírálata: *Hm, Biztossági* 1848:73. kőf., 336. tétel.

IV. osztály: A ruházati gazdaszat és katonafelszerelési ügy, ennek részfeladataival, mint például a ruhaanyagok biztosítása iránti szerződéses. 43 főt és néhány ruhabizottmányi alkalmazottat kért ide Erdős őrnagy.

V. osztály: katonai építészeti és elszállásolási ügyek, ennek minden részfeladatával, mint például új épületek költségvetése. A hadseregből ide besorozandó szakmai egyének mellett 19 állandó tisztviselőt tervezett.

VI. osztály: katonai egészségügy orvosi, állatorvosi és gyógyszerészeti szempontból. A gyógyszerzáradások orvosi szempontból az egészségügyi osztályhoz tartoztak, ezért a számvevőség csak a „számhelyességre” nézve kezelné ezeket az ügyeket. A 19 számvevői személyzetten kívül szakszemélyzet besorolását is kívánta a terv.

VII. osztály végezte volna a pénz-számadási ügyeket: „részletes bírálására minden szerezred, kar, osztály, honvéd zászlóalj, valamint minden katonai pénztár pénzbéli számadásainak”. Ez az osztály, mint általános jellegű kezelte volna a főirattárat, végezte volna az iratselejtezést, „iratkimustrálást”, „az idegen pénzalapokkai számtétel[t], az országos és katonai pénztár kölcsönös követeléseinek kifejtés[ét] és a más hivatalokkai levelezés[t]”. Összesen 83 egyént (60 számtiszt, 20 segédszámtiszt) kívánt, és a hadseregből megfelelő szaktudású egyéneket: hadbiztost, katonai ménesi, szekereszi, lovassági, pénztári, hadfogadói, nevelőházi szakértőt, valamint időnként segéderőt.

A *VIII.* katonai határőri *osztályt* később alakítanak meg.

Erdős őrnagy a hét osztályhoz 280 személyt szándékozott alkalmazni, fizetésükre — a központi igazgatót nem számítva — 167 400 Ft-ot tervezve. (Az igazgatónak évi 3500 Ft-nyi osztályigazgatói fizetést javasolt a bíráló Pétery Mátyás polgári-biztossági osztályvezető.) Ez az összlétszám erősen — körülbelül kilencszer volt nagyobb — meghaladta a Pénzügyminisztérium főszámvevői osztályáét. A bírálat szerint a kezdeti időben nem kellene — mert nem is lehet — a teljes végleges személyzetet megállapítani. Pétery Mátyás az első lépésnek az elvek és feladatok tisztázását, a gyakorlati lépések rögzítését tartotta volna, s csak azután bővítette volna a személyzetet.

A bíráló szerint a számvevői hivatal önállóságának követelésével Erdős nyitott kapukat döntet, mivel ez eldöntött kérdés: a számvevői hivatal nem osztálya a hadügyminisztériumnak. Sokkal problematikusabbnak látta — és a bírálat elsősorban erre tért ki — a tervezet készítőjének azt a törekvését, ami a régi tartományi biztos személyzet felszámolására irányult. Erdős ugyan meghagyandónak vélte például az élelmezési biztosokat, de az ellenőrzési munka zömét a pénzgazdálkodás és az ellátás vonalán a katonai parancsnokokra kívánta átruházni, hasonlóan a honvédszászlóaljknál nyáron bevezetett gyakorlathoz. Ez a főhadikormány és szerveinek lassú felszámolásához kapcsolódott volna, valamint ahhoz az országgyűlésen az adótörvénnyel kapcsolatban elhatározott körülményhez, miszerint a Pénzügyminisztérium átvenni szándékozott a biztosok legfontosabb feladatát, a hadiadó adminisztrációját. Pétery Mátyás szenvedélyesen szállt vitába Erdős ama megállapításaival, amely szerint a biztosok munkája fölösleges, s ellenőrzésük felületes lett volna. Pétery nem tartja sikeresnek — ez a

honvédegyeségeknél már megmutatkozott — a katonai parancsnokok ellenőrző tevékenységét, mert hiába van az egyéni felelősségükhöz kötve, szakértelmük és idejük hiányzik ehhez. A bíráló szerint a biztosi intézmény jó, az ellenőrzés szükséges, de alaposan és körültekintően kell végezni.¹²⁷ Erdős egyéb javaslataival Pétery egyetértett. Ezek fontosabbjai: a magyar nyelv és új számvevési rendszer szükséges, de a jelen pillanatban — elsősorban a seregzredek miatt — még meg nem oldható; az egységek irattára — rendezve — átadandó a főszámvevői hivatalnak, ahol biztonságosan tudják őrizni; jó megoldás a pénzkezelésre a honvédszázlőaljak eddigi gyakorlata, amely szerint a polgári pénztáraknál vették fel a pénzt; legyen egy hadi főpénztár a hadügyminisztérium mellett, és a vidéki hadi pénztárak felszámolásával a Pénzügyminisztérium pénztárai lássák el a pénzfizetési szolgáltatást, a pénztárak közötti kölcsönös elszámolással. (Ez lényegében egybeesett a Pénzügyminisztérium által 1849-ben követett gyakorlattal, illetve törekvésekkel.)

Nemzetőrségi osztály. Az ONHT felszámolása után a hadügyminisztérium továbbra is külön, nem a minisztérium keretében kívánta kezelni ezeket az ügyeket.¹²⁸ Nem változott a minisztérium szándéka a nemzetőrségi ügyeket illetően az új hadügyminisztériumi szervezet kialakításakor sem. Visszatértek az 1848. nyári elképzelésekhez, vagyis a nemzetőrségi ügyeket áttették a Belügyminisztériumhoz, de — tekintettel az iratkezelésre, arra, hogy a volt haditanácsai és a hadügyminisztériumi irattár egy épületben volt — a megbízott osztályigazgató, Kiss Károly alezredes továbbra is a hadügyminisztérium épületében maradt. A közbejött debreceni átköltözés a belügyi kezelés létrejöttét elodázta egészen 1849 májusáig, a minisztériumok újjászerveződéséig. A nemzetőrségi tárgyak december és 1849. február között miniszteri felsőbbtség nélkül voltak: sem a Belügyminisztérium nem vette át az ügyeket, sem a hadügyminisztérium nem adta ki, mással lévén elfoglalva. Kiss Károly a Belügyminisztérium nemzetőrségi osztályaként dolgozott egy száz írnokkal a hadügyminisztérium kebelében, s végül 1849. februártól elfogadták a helyzetet úgy, ahogy volt, azaz a hadügyminisztérium osztályai között csináltak helyet a nemzetőrségeknek. Alkalmazottai e minisztérium tisztviselőinek számítottak.¹²⁹

Az igazságügyhöz és a számvevéshez hasonlóan előzmény nélkül állt a magyar katonai igazgatásban a *tábori lelkészi ügy*. A tábori lelkészi igazgatóság főpapja 1849. decemberben Czigler Ignác apát lett. (Az osztály iktatószámainak betűjele a

¹²⁷ „Én a hadi biztossági hivatalból egészen kilépve, nincs indokom, mint Cicero pro domo sua, ennek pártját fogni, de tulajdon tapasztalásom, és teljes meggyőződése, hogy ennek megszüntetése által sem az álladalom, se a hadsereg érdekét elő nem mozdítjuk, és amit az ebbeli biztosok fizetése által megkimélünk, azt működésük eredményei megszüntetése által tetemesen vesztenénk.” — hangzott Pétery végső érve: *Hm, Biztosság* 1848:73. kfő, 336. tétel.

¹²⁸ Vö. *Urbán* 1976. 63.

¹²⁹ Közlemény a nemzetőrségi ügyek intézésének állásáról. *Közlöny*, 1848. dec. 15. 1848. jan.-ban Kiss Károly mindenütt belügyi nemzetőrségi osztályigazgatóként írta alá magát. *Pl. Pm, Pénztári* 1849:515. pü. sz. A hadügyminisztérium 1849. febr. 1—15. között létszámkimutatásában szerepel 1 nemzetőrségi irodai jegyző, febr. 26-án pedig Kiss Károly mint hadügyminisztériumi nemzetőrségi osztályigazgató: *Pm, Pénztári* 1849:1788., 2233. pü. sz.

K volt.) A bécsi hadipüspöki hivattól, a General Feldvicariattól való elszakadás és önálló magyar tábori püspökség létrehozása már 1848 nyarán felmerült. A hadügyminiszter június folyamán felszólította a 32 évi szolgálattal rendelkező Czigler Ignác magyar, horvát, szlavón és bánáti hadi főlelkészt a tábori lelkészség magyar alapokon való újjászervezésének tervezésére. Ő magyar hadipüspök és apostoli helytartó kinevezését javasolta, aki a tábori papság ügyeit, kinevezését, egyházszéki hatalommal való ellátását intézné, hasonlóan a bécsi haditanács melletti bécsi hadipüspökhöz. Eddig magyar főpapak Bécsben nem volt beleszólása ezen ügyekbe, mert a felfogás szerint ausztriai egyházi kérdésekben egy magyar főpap nem lehet jártas. Mondhatnánk, érvelt Czigler, hogy az osztrákok sem jártasak a magyar egyházi kérdésekben és minisztériumi rendeletekben, tehát e területhez nekik semmi hozzászólásuk nem lehet. A magyar hadipüspököt a király nevezné ki. Elég lenne egy címzetes püspökség is, amely felszentelhető. Az egyházszéki hatalommal a pápa ruházhatná fel a hadipüspököt.¹³⁰ A nádor pártolón terjesztette volna a király elé Esterházy útján a hadügyminisztérium előterjesztését, Czigler kinevezési javaslatával együtt,¹³¹ de még Esterházytól visszakerült az ügy. A Külügyminisztérium jónak látta kikérni a vallásügyi miniszter és a pénzügyminiszter véleményét arról, szükséges-e apostoli helyettes kinevezése, és ha igen, Róma hozzájárulása nélkül lehetséges-e, másrészt van-e közel 8000 Ft az államkasszában e hivatal céljaira. Kossuth a maga részéről örömet fejezte ki a terv felett, de pénzt nem tudott biztosítani.¹³² Eötvös szintén üdvözölte a tervet. Felidézte az 1848:III. törvényt, amely kizárja a bécsi tábori püspök intézkedését a magyar minisztérium alá tartozó katonaság ügyeiben, azonkívül az eltérő osztrák polgári törvények és a német nyelv is indokoltá teszik magyar tábori főlelkészség felállítását. A vallásügyi miniszter szerint a kinevezendő főpapak püspököknek kell lennie mind a bécsi püspök rangja, mind a feladatok miatt. Végeznie kell ugyanis felszenteléseket, előljárója és bírója lesz a lelkészeknek, eljár a hadsereg házassági ügyeiben is. A római engedély mindenképpen szükséges, mivel a hivatal papi méltósággal és apostoli helyettséggel kapcsolódik össze. Czigler magyar tábori főlelkész és lekéri apát számára a tinnini püspöki címet javasolta. A költségvetésben a hadi tárcánál kellene számára biztosítani a szükséges összeget, amelybe betudandók lennének a lekéri apátság és a tinnini püspökségi jövedelmek is. A püspökséggel kapcsolatos elvi megbeszéléseket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak és a Honvédelmi Minisztériumnak közösen kellene tartani a királyi engedély megszületése után, addig pedig ideiglenes intézkedéseket javasolt az 1848:III. tc. 16. §-a alapján.¹³³

¹³⁰ Czigler terve, 1848. júl. 2.: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2253. sz. A mellékelt kimutatás szerint a bécsi hadi püspök hivatalának költsége (személyzettel együtt) 7960 Ft.

¹³¹ A nádor a királyhoz, 1848. júl. 12.: Uo. 1848:1728. sz.

¹³² A nádor Eötvös és Kossuth miniszterekhez, 1848. júl. 25.: Uo. 1848:1956. sz.; Kossuth a nádorhoz, aug. 1.; Uo. 1848:2116. sz.; *KLÖM XII*. 652.

¹³³ A miniszteri véleményt Korizmicz Antal r. k. osztályigazgató készítette, 1848. júl. 29.: *VKM Elnöki* 1848:566. m. sz. és 1/549. át-i szám. Eötvös a nádorhoz, 1848. aug. 11.: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2253. sz.

A pénzügyi szempontok döntöttek. Még csak ideiglenes intézkedés sem történt e kérdésben; a nádor ad acta helyezte az ügyet. Az ügy félretevésének oka lehetett a római engedély megadásának kétséges volta is.¹³⁴ A legközelebbi intézkedés 1848 végén, a teljes átszervezés idején történt. Mészáros miniszter december 10-én ideiglenes rendezés gyanánt a magyarországi tábori lelkészi ügyek vezetésével bízta meg a nyár óta „előterjesztésben lévő” Czigler lekéri apátot. Az új tábori főpapak minden személyzeti, valamint egyházi politikai tárgyat a hadügyminiszterhez kellett benyújtania. Az osztály személyzetének kinevezését a miniszter magának tartotta meg.¹³⁵ A hadügyminiszter hangsúlyozta, hogy a végleges rendezésre várni kell, mégis, a magyar hadügyminisztérium független voltához kell igazítani — ha ideiglenesen is — a tábori lelkészi ügyet. A tábori főpap 1848 végén kénytelen volt beérni az egyszerű minisztériumi osztályigazgatói ranggal — valamint az annak megfelelő javadalmazással és személyzettel —, mivel egyelőre szó sem lehetett arról, hogy a bécsi tábori főpaphoz hasonló egyházi ranggal és hatalommal ruházzák fel.

A személyzetet Mészáros a következőképpen hagyta jóvá: 1 tábori főlelkész, egyben minisztériumi osztályfőnök; 1 segédtitkár, Ujhely Imre (5. huszárezred) lelkész; 1 fogalmazó, Menyhárdt Lajos (komáromi) tábori lelkész, 1 írnök és kiadó, szintén lelkész.¹³⁶

A *segédhivatalok* szerkezete és működése a Gombos-féle tervezettől eltérően alakult. A terv szerint az elnöki osztály iratait külön iktatták és kezelték volna, de ebből annyi valósult meg, hogy az elnöki iratokat külön íveken iktatták, míg a többi osztályét vegyesen, egymás után. A külön elnöki iroda már nem rendelkezett külön igazgatóval, mint korábban, de néhány írnök itt is és a katonai osztályban is teljesített szolgálatot. Ennek oka a két részleg iratainak fontosságában és elkészítésének sürgősségében rejlett. A segédhivatalok, amelyeknek valamennyi osztály adminisztrációját el kellett látni, a terv szerint 4 részre tagolódtak. Ezek közül 2-2 kapcsolódott szorosan össze 1-1 irodaigazgató felügyelete alatt. Az első egy általános (központi) iktatóhivatalból és egy általános (központi) irodából tevődött össze. Utóbbiban a titkos elnöki iratokat kivéve minden fogalmazványt leírtak és összeolvastak. Ennek a korábbi elnöki irodaigazgató, Zelenák János volt a kiszemelt vezetője. A második segédhivatali részleget alkotta egy általános (központi) kiadóhivatal, egy általános (központi) lajstromozó hivatal és az irattár. Ennek élére a polgári-gazdászati osztály irodájának volt vezetője Volnhoffer János került volna. A polgári-gazdászati osztály különálló iratkezelése és irodája természetesen szintén megszűnt. Az igazgatók mellé 1-1 segédet terveztek. Az iktató és segédje, a lajstromozó, a sorjegyző, a kiadó és segédje, 1 irodarendező és 22 írnök szerepelt a központi segédhivatal személyzeteként. Noha az új szervezeti keretek nem alakulhattak ki a terv szerint sem január 1-nél előbb, az írnökök az állandó ügyforgalom miatt már december 16-án munkába álltak.

¹³⁴ A tábori lelkészség szervezésével foglalkozik: *Urbán 1976; Hajdú 78—79.*

¹³⁵ Mészáros Cziglerhez, 1848. dec. 10.: *Hm, Biztossági 1848:73. kő, 297. tétel.*

¹³⁶ Czigler személyzeti javaslata 1848. dec. 5-én készült. Mészáros helybenhagyása kelet nélküli, valószínűleg dec. 10-i: *Hm, Biztossági 1848:73. kő, 270. tétel.*

Urbán Aladár adata szerint összesen 117 személy dolgozott, illetve nyert kinevezést a hadügyminisztériumban december 20-án, ami január végén Debrecenben körülbelül a felére, 66 személyre csökkent. Így is a hadügy lett Debrecenben a legnagyobb létszámú minisztérium, amit a hadi helyzet indokolt.¹³⁷

A hadügyminiszter december 13-án szabályozta a hadügyminisztériumba kinevezett vagy berendelt katonai személyek *fizetésének* módját is. Katonai rang szerinti, zsoldon felüli pótlékdíjak a következők voltak: tábornokok részére 1200 Ft, ezredek részére 1000 Ft, alezredek és őrnagyok részére 800 Ft, századosok részére 600 Ft, alsóbb fokozatúak részére 400 Ft. Ezeknek szabad szállás vagy házbéri illeték már nem járt. Egyedül lőtartás esetében kaphattak, a beszerzési ár értékében, térítés mellett zabot, szénát és szalmát. Azok a tisztek, akik csak ideiglenes jelleggel rendeltettek a hadügyminisztériumba, ottani tartózkodásuk idejére rendes katonai havi fizetésük felét kapták pótlékkul, valamint szállást és lőtartás esetében ingyen lőtápot. Több esetben zavar volt e vegyes illetmények felvétele körül, mivel a katonai fizetést a hadipénztárból, a pótléket más állami pénztárnál vették fel. Mészáros úgy kívánta rendezni ezt a kérdést, hogy egy helyütt legyen a fizetés minden címen történő részének felvétele, s a pénztárak kölcsönösen elszámolnak egymás között. A fentiek sikere érdekében az osztályigazgatóktól pontos kimutatásokat kért a beosztottaiknak járó juttatásokról, valamint elrendelte, hogy a polgári-gazdászati osztály pontos kimutatást vezessen könyv alakban a minisztériumi hivatalnokokról, tisztekről. A változásokat az osztályigazgatóknak e célból pontosan be kellett jelenteni a gazdasági osztálynak. Sajnos, ilyen nyilvántartás nem maradt fenn, csak egyes iratok, ezért a hadügyminisztérium nagy létszámú és állandóan változó tisztviselői karát egy-egy időpontban nehéz regisztrálni, annál is inkább, mert ez már a minisztériumnak is problémát okozott.¹³⁸

*c) Debrecenben a Függetlenségi Nyilatkozat kimondásáig
és Mészáros lemondásáig.*

A decemberi átszervezés részleges megvalósítása

1849. január—április 15. között Mészáros vezette — sokszor akarata ellenére — kellenlenül a hadügyminisztériumot. A hadszíntérre való távozása idején valamelyik osztályigazgató helyettesítette. December 14-én a Schlikkel szembeni magyar haderő vezényletét vette át, s csak január közepére tért meg immár Debrecenbe. Előbb Répásy, majd december 28-tól Vetter látta el a helyettes hadügyminiszteri

¹³⁷ Urbán 1976. 64.; *Pm, Pénztári* 1849:1241. pü. sz. (jan. 30-i kimutatás, 1611/F/g. sz.) Urbán 1976 (60.) Wagner, Walter (19—27) alapján azt is leszögezi, hogy a decemberi magyar hadügyminisztériumi szervezet egyáltalán nem hasonlít a bécsihez, amely — mint ismert — a haditanács örökebe lépett.

¹³⁸ Mészáros körrendelete az osztályigazgatóknak, 1848. dec. 13.: *Hm, Biztossági* 1848:73. kf6, 292. tétel.

tisztet.¹³⁹ Az aláírása alatt kiadandó iratokra nézve távozása előtt úgy rendelkezett, hogy — mivel Gombos betegeskedik és Répásy sokat van távol — a katonai osztálybeli kiadványokat Nádossy Sándor ezredes katonai osztályvezető, az egészségügyi és gazdasági iratokat pedig gr. Török Bálint lássa el kézjegyével.¹⁴⁰

1848 végén Kossuth Vetterre, a volt tábornoki főnökre ruházta a katonai és polgári hatalmat a fővárosban, aki igyekezett a Debrecenbe való költöztetést gyorsan és körültekintően lebonyolítani a többi megbízottal együtt.¹⁴¹ Vetter január 4-én vasúton távozott Szolnok irányába, több tábornoki tiszttel, akik részben hozzá, részben a hadügyminisztériumhoz voltak beosztva.¹⁴² Csány, a másik teljhatalmú kormánybiztos január 5-én hagyta el Pestet.

A hadügyminisztérium újjászervezéséből 1849 első negyedében annyi valósult meg, amennyi a munka elvégzéséhez feltétlenül szükséges volt, és amennyit a körülmények megengedtek. Gelich Rikárd is — mint résztvevő — ezt hangsúlyozta: az a grandiózus terv, amely az önálló magyar hadügyminisztérium szervezéséről és működéséről decemberben született, a Debrecenbe érkezéskor „csak papíron volt meg”.¹⁴³ A hadügyminisztérium ügyvitelét sok probléma nehezítette a debreceni első időszakban. A legtöbb osztályigazgató Pesten maradt, a szervezési elképzeléseket újonnan kinevezettekkel kellett megvalósítani, illetve folytatni. Az első napokban a minisztérium osztályainak vezetői sok személyt alkalmaztak, többet, mint amennyit az ügyek indokoltak volna és amennyit az állam pénzügyileg elbírt. A túlzásba vitt alkalmazásoknak az elnöki osztály ellenőrzése útján igyekeztek gátat szabni.¹⁴⁴

Nem volt államtitkár; az elnöki osztály vezetője, Gombos László ezredes hiányzott; nem jött Debrecenbe Nádossy Sándor a katonai osztálytól, Kaufmann Károly tüzérségi szakfőnök, Halzl János igazságügyi osztályvezető, gr. Török Bálint gazdasági osztályigazgató, Stáhly Ignác egészségügyi osztályvezető és tábori főorvos sem. Azt az időt, amit a hadügyminisztérium működésének beindítása igényelt, nem lehetett elképzelni hadi intézkedések nélkül. Hirtelen Kossuth vette kezébe a hadi tárgyak intézését egy maga körül alakított kis tábornoki irodával, amelynek tagjai Bikkesy Alajos őrnagy, Kossuth melletti segédtsízt, Gelich Rikárd százados és Tóth János százados voltak. Az iroda adott tanácsot Kossuthnak katonai téren. Rengeteg dolguk volt: a futárok éjjel-nappal hordták a jelentéseket és az utasításokat. Az iroda Kossuth elnöki irodája mellett dolgozott, állandóan úti készenléti körülmények között.¹⁴⁵

¹³⁹ Répásyra lásd: *Gelich* II. 35. Vetterre: *OHB* 1848:6908. eln. sz.; *KLÖM* XIII. 913.

¹⁴⁰ 1848. dec. 14. 9994/hü. sz. *Közlöny*, 1848. dec. 16.

¹⁴¹ *Gelich* II. 158.

¹⁴² Vele ment Gelich százados is, akit decemberben rendelt a minisztériumhoz szolgálatfételre Vetter. Uo. II. 183—184.

¹⁴³ Uo. II. 261.

¹⁴⁴ A hadügyminiszter az osztályigazgatókhoz, 1849. jan. 19. *Hm. Általános* Vegyes 842. E sz.

¹⁴⁵ Az *OHB* irattára kocsikra rakva állt a városháza udvarán, ahol Kossuth és irodája el volt helyezve. *Gelich* II. 206.

A hadügyminisztérium 1849. január 10-én tudatta a hadsereggel és a lakossággal, hogy új székhelyén megkezdte tevékenységét.¹⁴⁶ A szervezési munka Vetter Debrecenbe érkezése után indult meg, amire sürgős szükség volt, mert „valamennyi hadtest áttétele után a Tisza mögé és egy hadművelleti alap berendezésénél rendkívüli tevékenységet kellett kifejtetni”. El kellett oszlatni a zűrzavart, a katonai intézetek munkáját be kellett indítani új helyükön.¹⁴⁷ Mészáros miniszter január közepén tért vissza a felsőtiszai hadtesttől, s átvette a hadügyminisztérium további szervezésének ügyét. Mészáros föltételesen ajánlkozott hivatala folytatására, tekintettel számos sérelmére, amelyekről korábban már szoltunk. Emellett kudarccal eltele érkezett meg a Felvidékről, „s maga sem hitt hadvezéri elhivatottságában”.¹⁴⁸

A Függetlenségi Nyilatkozat kimondásáig, ami egybeesik Mészáros miniszteri működésének idejével, a hadügyminisztérium létszáma 90 és 110 között mozgott. Legalacsonyabb volt természetesen januárban, de már februártól majdnem annyian voltak, mint április folyamán. Ez összlétszám volt, tehát katonai és polgári személyeket egyaránt magában foglalt. E két csoport aránya körülbelül 1:2, a polgáriak javára. (A polgári személyek száma 1849. január—áprilisi időszakban 60 és 80, a katonaiaké 30—40 között volt.) A polgári személyzetet túlsúlyban tartotta a polgári-gazdászati osztály és az irodai személyzet. A létszám ebben az időben a korábbinál is nehezebben határozható meg, mert általában csak a polgári alkalmazottakat feltüntető kimutatások állnak rendelkezésre. A katonai személyek mozgása a minisztériumhoz és vissza a csapattestekhez igen élénk volt. Ők ebben az időszakban általában a hadipénztáraknál kapták fizetésüket.¹⁴⁹

Mészáros március közepén szakított időt arra, hogy tudakozódjék az osztályigazgatóknál az osztályok munkájával, szervezetével kapcsolatos terveikről. A válaszok sorban el is készültek, és noha még Mészáros látta el megjegyzéseivel, megvalósításukat utódjára hagyta. Az osztályok töredékesen fennmaradt adatai az 1849. január—április 15. közötti időszakból a következők:

Elnöki osztály. Az osztály rangidős vezetője Korponay János alezredes, majd ezredes (titkár) volt. Mellette Tóth Bódog főhadnagy és Somogyi József fogalmazók, Vadászi Antal hadnagy, I segédfogalmazó dolgozott. Külön irodai személyzet ekkor nem mindig volt.¹⁵⁰ 1849 márciusától az osztály (iroda) minden

¹⁴⁶ *Közlöny*, 1849. jan. 16.

¹⁴⁷ *Gelich* II. 213—214.

¹⁴⁸ *OHB* 1849:563. eln. sz.; *Szabó* 1948. 136.

¹⁴⁹ *Pm. Pénztári* 1849:1553. pü. sz. febr. 8. A létszámról lásd a Pénzügyminisztériumhoz küldött fizeteskérő kimutatásokat. Uo. 1849. 1—21. csomók. (Több kelet nélküli kimutatás került elő a hadügyi vegyesből /H 89./, amelyek azonban csak óvatosan használhatók.)

¹⁵⁰ A *Gelich* II. 263—266. oldalán van egy kimutatás az 1849-es hadügyminisztériumi személyzetről. Több helyütt nyilvánvaló tévedéseket tartalmaz. Utalunk az ő adataira is, de a magunk részéről elsősorban a levéltári adatokra támaszkodunk. Nála szerepel még az elnöki osztályban: segédfogalmazóként Birányi Ákos főhadnagy, Papp Sándor, Török Pál, Cseresnyés Károly számvevő és iktató, (aki a nemzetőrségi osztálynál volt beosztva) és két irnok.

hónap közepén kimutatást készített a miniszter számára a tábornokok ranglemondási és nyugalmazási eseteiről, a hadügyminisztérium személyzetéről.¹⁵¹

Táborkari osztály. Ennek az igen fontos osztálynak alosztályokra bontása nem történt meg, noha nagyon kívánatos lett volna, és később Görgei Artúr is nagy súlyt helyezett rá. Egy-egy ide beosztott tiszt, referens látott el sokszor annyi feladatot, mint egy osztály. Gelich, aki szintén ide volt beosztva, felsorolta, hogy milyen irodáknak kellett volna lenni az osztályban, tekintettel egy modern hadügyminisztériumra: hadműveleti iroda, indulási és elhelyezési, országleirési, nyilvántartási iroda és hadtörténelmi szakosztály.¹⁵² Országleirési iroda helyett csak a belföld és a szomszédos országok viszonyaival foglalkoztak; a nyilvántartási iroda többnyire kémkedési ügyeket jelentett; a hadtörténelmi iroda hadműködési naplót vezetett kezdettől fogva. Térképekkel és tervrajzokkal megfelelően el voltak látva. Egy százados intézte az indulási és elhelyezési ügyeket (csapatösszeállítások és mozgósítás), vezette a hadműködési naplót és harcrendet, bejelölte egy nagy térképen a csapatok állását. Az elnöki utasítás szerint márciustól havi kimutatásokat kellett készíteniük az egész hadsereg elhelyezkedéséről, létszámáról, a várak állapotáról, a táborok és a tudományos karok rang- és létszám-viszonyairól.

A táborkari osztály a csekély létszám ellenére lelkiismeretesen dolgozott. Görgei elhatározott szándéka lett később ezt a „katonai központi kancelláriát” irodákba, alosztályokba szervezni — mint utaltunk rá —, de ez nem valósult meg.¹⁵³ Az osztály a hadművelési ügyeket németül intézte, részben a magyar terminus technicusok hiánya, részben az osztályvezető, br. Stein Miksa német nyelvűsége miatt. A minisztériummal és a politikai hatóságokkal magyarul leveleztek.¹⁵⁴

Az osztály vezetője március 8-ig (és helyettes hadügyminiszter 1848. december 28.—1849. január közepe között) Vetter Antal tábornok volt, majd a korábbi segéd, br. Stein Miksa ezredes lett az osztályigazgató, április 16-ig.¹⁵⁵ Munkatársai szerint „ez állásban rendkívül tevékeny volt és a nagy szervezési munkát célszerű és teremtő eszméivel oly módon vitte, hogy nem sokára kitűnt vele. Emellett rendkívüli munkaerőt tanúsított és e tekintetben szolgálati hatáskörén is túlmént. . . Debrecenben a katonai rendőrséget kezelte és rendelkezett a fogságba esett császári királyi tisztek fölött. . . sokoldalúan képzett tiszt volt. . .”¹⁵⁶ Az osztályon segédi beosztásban dolgoztak Hahn, Asbóth Sándor, Papp Lajos őrnagy, továbbá Zapf Károly, Gelich Rikárd százados, Szerelmey Miklós főhadnagy, Fésüs Mihály hadnagy, Orosdy Adolf, Tóth József hadnagy; fogalmazó Fekete

¹⁵¹ Utasítás az osztályok teendőiről. *Hm, Általános* 1849:4786. E sz. márc. 3. Erre az utasításra a lelőhely említése nélkül a továbbiakban minden osztálynál utalunk.

¹⁵² *Gelich* II. 262.

¹⁵³ *Uo.* II. 214—215., 262.

¹⁵⁴ *Uo.* II. 262—263.

¹⁵⁵ Gelich febr. elejére teszi Stein megbízását. *Uo.* II. 216.

¹⁵⁶ *Uo.* II. 216—217. Emberi vonásait is részletesen ecseteli; gúnyorosságáért és nyersségéért sokan nem szerették a nagy tudású katonát. Szintén nem rokonszenvezett Steinnel, de jó képességeit elismerte: *Mészáros Lázár* II. 28—29.

Antal; mellettük írnok, rajzoló, iktató 1-1 dolgozott itt.¹⁵⁷ Az 1848-as személyzetből Csermelyi Lajos és Tanárky Antal szakfőnökök nem jelentek meg Debrecenben; utóbbi átállt az osztrákokhoz.

Katonai osztály. Igen nehezen szerveződött meg. Január 10-én Kossuth levélben kérte Nádosy Sándort, hogy mielőbb jöjjön Debrecenbe, s szervezze újjá osztályát.¹⁵⁸ Sem ő, sem Balás Konrád serezhadnagy nem jelent meg Debrecenben. Az osztály vezetését Menyhárt Antal ezredes, volt honvédségi szakfőnök vette át február 17-től. Őt bizta meg Mészáros a Pesten maradt Halz igazságügyi osztályigazgató egyik feladatával, a minisztériumi személyzet felügyeletével is. Szintén Menyhárt volt a felelős a debreceni berendezkedés lebonyolításáért.¹⁵⁹ A szakosztályok szervezetenként nem különültek el egymástól. Februártól segédként dolgoztak az osztályon Guthy Lajos, Kéler Gusztáv, Lakatos Bence, Királyi Pál kapitányok, Seifrid Károly főhadnagy, Morvay Károly, Ottó József hadnagyok; fogalmazók voltak Balla Pál és Udvarhelyi Károly. Ide volt beosztva 1 írnok, illetve 1 segédfogalmazó is.¹⁶⁰ Az elnöki utasítás szerint márciustól az osztály havi összeállítást készített a törzstisztek rangjáról, lemondásáról és nyugalmazásáról, a gyalog- és lovassági tisztek fokozat szerinti általános számáról, valamennyi tisztről, aki szabadságon volt, nyugdíjba távozott vagy jelentés nélkül eltávozott.¹⁶¹

A korábbi *pótlovazási és újoncozási osztály* a sok feladat miatt Debrecenben két külön osztályként működött. Az előbbinek Szathmáry Mihály ezredes maradt a főnöke, az utóbbinak Okolicsányi József őrnagy lett a vezetője január 16-án.¹⁶²

A *pótlovazási osztályban* a segéd Santhó Flórián százados volt, de március 9-én ő szerepelt osztályigazgatóként is.¹⁶³ A 2-3 segédfogalmazó közül áprilisra Mácsik Lajost fogalmazóvá léptették elő. A márciusi elnöki utasítás értelmében nyilvántartásai alapján a következő kimutatásokat készítette az osztály: tartalékszázadok létszáma, az összevásárolt, de be nem sorozott pótlovak állománya, a ménésintézetek állapota, a ménésintézeteknél és a lóvadászoknál alkalmazott törzs- és főtisztek.¹⁶⁴

Az *újoncozási osztályban* Simonffy Samu főhadnagy volt az igazgatói segéd. Ide került a pótlovazási osztálytól Poszirti (Possert) Ferenc fogalmazó január közepén,

¹⁵⁷ *Gelich* II. 263. szerint erre az osztályra voltak beosztva még törzskari századosként Német Adolf, Kékessy Mihály, Székely József, Tóth János, Fritz Frigyes, főhadnagyként Laval Lajos, hadnagy Nádosy Kálmán és fogalmazó Vallér Sándor.

¹⁵⁸ Kossuth Nádosyhoz. *OHB* 1849:191. eln. sz.; *KLÖM XIV.* 89.

¹⁵⁹ A miniszter körlevele az osztályigazgatóknak, 1849. jan. 19.: *Hm, Általános* Vegyes 842. E sz.

¹⁶⁰ *Gelich* II. 263—264. feltünteti még itt Vándori Gusztáv fogalmazót, Ferencz József levéltárnokot.

¹⁶¹ Egy ilyen jelentés pl. márc. 16-ról: *Hm, Általános* 1849:6209. E sz. lásd. még az osztály iratait: *Fábiánné* 1969. 111.

¹⁶² Okolicsányi kinevezése az OHB által: *OHB* 1849:559. eln. sz.

¹⁶³ *Hm, Általános* 1849:13069. E sz.

¹⁶⁴ Egy ilyen kimutatás márc. 16-ról: *Uo.* 1849:6208. E sz. (Répássy helyett Ábrahám ezredes írta alá.)

s mellette dolgozott még I segédfogalmazó.¹⁶⁵ Az osztály csupán a bevonult és még toborzandó újoncok számáról készített kimutatást.¹⁶⁶

Noha 1849 elején a hadügyminisztériumban a decemberi szervezeti elképzelések célszerű korrekciójaként tartották számon az osztály szétválását, a körülmények folytán március második felétől újra egy vezető, Répásy tábornok irányította mindkettőt.¹⁶⁷ Április elején ő készített javaslatokat az osztályok munkájában levő hibák kijavítására. A decemberi szervezeti utasítás nem határozta meg pontosan az újoncozási osztály hatáskörét, ezért több irat keringett a katonai, táborkari és újoncozási osztályok között, késedelmet okozva az ügyintézésben. Április 6-i javaslatában a következőkben állapította meg az újoncozási osztály feladatait: újoncozásra vonatkozó rendeletek kiadása, újoncok beosztása a fő és fiók hadkörnyékekre, toborzásra való felügyelet (a kihágások ügyeit ide nem sorolva), újoncozási összeírások. A javaslatot felülvizsgáló miniszter az osztály hatáskörébe utalta még a szabadcsapatok alakítását, a hadifoglyok vagy feloszlott csapatok beosztását, az újonc depot-kra és a tartalék osztályokra való felügyeletet, ezek kiképzésével együtt.¹⁶⁸ Ezek a pontok a hadsereg módjani teljes újjászervezéséig, ideiglenesen szabták meg az osztály munkájának kereteit.

A *tüzéri és felfegyverzési osztály* szintén kétfelé szakadt 1849-ben. Kossuth Vetterrel a Pestről való eltávozáskor abban állapodott meg, hogy Nagyváradot rendezik be katonai szertárnak. Fekvése által onnan mind az erdélyi, mind a tiszai hadtesteket könnyen el lehetett látni fegyverrel és ruházattal. A kastélyban állították fel a fegyvergyárat; a ruházati bizottmány és a volt pozsonyi fiók raktárai számára a papnövelde, az apácák iskolája helyiségeit is igénybe vették. Nagy élelmezési raktárat és tábori kenyérsütődét is berendeztek Váradon.¹⁶⁹ Lahner osztályigazgató január 11-én, a szállítmányok első része 14-én ért Váradra.¹⁷⁰ A nagyváradai minisztériumi osztályt „röppentyű kar és tüzér főigazgatóság” néven is nevezték.¹⁷¹ A fegyvergyár igazgatója a novemberi államosítás óta Rombauer Tivadar kereskedelmi minisztériumi ipari osztályvezető volt.¹⁷² Lahner mellett a hadügyminisztériumból I segédfogalmazó, később fogalmazó Kárffy Titusz és 2

¹⁶⁵ *Pm, Pénztári* 1849:936. pü. sz. jan. 22. 1005. F/p. sz. Gelich adatai (II. 264—265.): újoncozási osztály: Okolicsányin kívül hadnagy Berényi Antal (valószínűleg segéd), fogalmazó Duchon Adolf, I segédfogalmazó, I írnok. Pótlóvázási: (felügyelő Répásy Mihály), Szathmáry osztályigazgatón kívül Kovács József százados, Jenik Móric százados, fogalmazó Mucsek Lajos (?), 2 segédfogalmazó.

¹⁶⁶ Pl. egy márc. 16-i kimutatás: *Hm, Általános* 1849:6208. E sz. Lásd még az osztály iratait: *Fábiáné* 1969. 113.

¹⁶⁷ *Gelich* III. 174.

¹⁶⁸ Répásy a hadügyminisztérium elnöki osztályához, 1849. ápr. 6.: *Hm, Általános* 1849:9134. E sz.

¹⁶⁹ *Gelich* II. 216—221.; Láhner György jelentése Kossuthnak a fegyvergyár elhelyezéséről, 1849. jan. 13. Nagyvárad: *OHB* 1849:383. eln. sz.; Kossuth utasításai jan. 14-ről: *KLÖM XIV.* 132—133.

¹⁷⁰ *Szabó* 1948. 151. A hadügyi polgári-gazdászati osztály jelentése szerint az osztály 14-én ért Váradra. Pestről jan. 2-án indultak. *Pm, Pénztári* 1849:2334. pü. sz.

¹⁷¹ *OHB* 1849:6096. eln. sz. ápr. 24.

¹⁷² *Szabó* 1948. 152. Rombauer korábban a munkácsi uradalmi frigyfalvi vasgyár vezetőjeként is kiváló szervezőnek és szakembernek bizonyult.

írnok dolgozott, mint a fegyverfelügyeleti osztály polgári alkalmazottai. Ide rendelték a gazdasági osztály egyik titkárát, Horváth Károlyt; s itt dolgozott márciustól a hadügyi számvevőség néhány alkalmazottja is: 1 segédszámviszt, 3-4 számvevő, illetve 2 számvevői segéd. A felfegyverzési osztály márciustól rendszeresített kimutatásai: a kész fegyverek kimutatása, a fegyvergyár naponkénti termelésének mutatói, a fegyvergyári személyzet jegyzéke.

A *tüzéri osztály* szakfőnöke, Kaufmann Károly őrnagy 1848 végén a tüzéri osztálynak a felszerelésekre vonatkozó kimutatásait élégette, ő maga pedig Budán maradt.¹⁷³ Debrecenben — a fölfegyverzési szak Váradra helyezésével — a tüzéri osztály vezetője osztályigazgatói rangban Heffler József őrnagy lett. Mellette nyert fogalmazói beosztást Benedek Ignác volt fordító, 2 írnok, illetve 1 segédfogalmazó és 1 írnok. Rövid ideig az osztályon dolgozott (januárban) Blaskó Antal százados (segédként) és 1 tüzéri tizedes.¹⁷⁴ A tüzéri osztály által márciustól készített havi nyilvántartások: löveg- és lőszerkészlet, tüzéri tisztek rangjegyzéke, tüzéri főtisztek fokozat szerinti általános kimutatása, az egész tüzérség létszáma.

A biztossági vagy *polgári-gazdasági* osztály vezetője, gr. Török Bálint az osztrákok oldalára állt Pesten maradása után. Az osztályt Debrecenben az első perctől fogva Pétery Mátyás tanácsos, gazdasági szakfőnök irányította. Markovics József tanácsos polgári szakfőnök igen, Mannlicher Ferdinánd élelmezési szakfőnök viszont nem volt jelen. A megfogyatkozott létszám miatt itt sem külön szakosztályok működtek, de szigorúan ügyeltek az ügyek szakok szerinti, betűjellel való jelzetezésére, elhatárolására. Minden időszakban láthatók az F/g. és F/p. stb. jelzetek, noha az osztály egységes szervezeti keretek között, egy vezető irányításával dolgozott.

Ennél az osztálynál kell sort kerítenünk a *számvevőség* problémáinak meg tárgyalására, mivel mind a kortárs Gelich Rikárd, mind Ember Győző a biztossági osztályhoz sorolja a számvevőséget. Gelich külön szervezeti egységben is feltüntet ilyen személyzetet.¹⁷⁵ Tény, hogy számvevőség hiányában ezeket az ügyeket a polgári-gazdasági osztálynak kellett elvégezni. Arra is több példánk van, hogy azokhoz az osztályokhoz, ahol számvevési feladatok voltak, néhány számvevőt beosztottak, például a nemzetőrségi, egészségügyi, felfegyverzési osztályhoz. Külön szakosztályt azonban nem hoztak létre a polgári-gazdasági keretén belül, annál is inkább, mert a decemberben eltervezett szakok sem külön működtek. Történetek viszont lépések a külön számvevőség létrehozására. 1849. február elején a hadügyminisztérium személyi kimutatásai először tüntetnek fel

¹⁷³ Heffler őrnagy jelentése az OHB-nak, 1849. jan. 12: *OHB* 1849:289. eln. sz.; Lahner jelentése ugyanoda, jan. 13. Nagyvárad: *OHB* 1849:383. eln. sz.

¹⁷⁴ *Gelich* II. 264. szerint a felfegyverzési osztálynak Debrecenben is voltak alkalmazottai, ezt az iratok nem tanúsítják. Ide sorolta Moser Károly századost, 2 segédfogalmazót. Kárfy nála titkári beosztásban van, amit levéltári adat nem támaszt alá. A tüzéri osztályon egyáltalán nem említi Benedeket, Koncz Károlyt viszont fogalmazói rangban, amit csak májusban nyert el.

¹⁷⁵ *Gelich* II. 265—266.; *Ember* 1950. 214. Az egyik tisztviselő, Eötvös József fogalmazó neve mellett szerepel egy helyütt a pénz-szak megjelölés. Másutt nem találtunk erre adatokat.

külön számvevői képesítésű tisztviselőket: Nagyváradra rendelték egy számtisztet a fegyverfelügyeleti osztályhoz a gazdasági osztály hivatalnoki állományából. Az iroda mellett 1849. február 1. és március 15. között találkozhatunk a külön számvevőség csírájával is egy főszámvevő és 2 számvevő személyében. A főszámvevőt, aki ezt a részleget irányíthatta volna, március 16-án máshová helyezték. Március 1—15. között 1 segédszámtiszt, 3 számvevő, április 1—15. között 2 számvevő segéd is szerepelt a kimutatásokban. Március végétől a váradi osztálynál tüntetnek fel 1 számvevőt. A nemzetőrségi osztálynál március 1-től szerepelt a már említett Cseresnyés számvevő, őt azonban nem tekinthetjük szorosán vett számvevőségi hivatalnoknak, hanem a nemzetőrségi osztály szakalkalmazottjának. A kimutatások szerint úgy látszik, hogy a sikertelen számvevőség-szervezési kísérletek után Nagyváradon igyekeztek állandó „fiókot” létrehozni, ami a felszerelés ügyeivel foglalkozott volna. Itt sem mindig találunk azonban számszaki hivatalnokot.¹⁷⁶

A polgári-gazdasági osztály személyzetét a következők alkották: Markovics József tanácsos, Horváth Károly, Szőlősy Gáspár titkárok. Horváthot március elejétől Váradra rendelték. Gschray József és Eötvös József fogalmazókat február elején titkárrá léptették elő, s ugyanekkor a 7 segédfogalmazóból kettő, Deréky István és Berczik Pál fogalmazó lett. További fogalmazók áprilistól Tordai Gyula, Gyéry Titus, akik egyébként távol voltak Debrecenről más feladatok végrehajtása miatt. Áprilisban — hasonlóan a február elejei helyzethez — találunk egy segédszámvevőt az osztály alkalmazottai között. Az ezen az osztályon mindig nagyszámú segédfogalmazói gárda 4 és 7 fő között változott.¹⁷⁷ Az osztály által márciustól készített kimutatások: a havi katonai költségvetésről általában; a ruhabizottmányban levő készletekről általában; a szerződés útján kiállítandó készletekről; élelmezési, hadi biztossági, hadi pénztári, ruhabizottmányi tisztviselőkről; tartományi biztosokról.

Az igazságügyi osztály vezetője, Halzl János, valamint a katonai fel- és legfelsőbb törvényszék elnökei és ülnökei valamennyien Pesten maradtak. Józsa Ferenc százados hadbíró volt az osztály ideiglenes vezetője (titkári beosztásban) februárig. Az OHB-hoz írt jelentése szerint az említettek kötelességmulasztása miatt a katonai igazságszolgáltatási ügyeket csak elsőbíróságilag lehetett intézni, s a hadseregbeli hadbírák fölött nem volt senki, aki ellenőrizte volna őket, vagy ahová fellebbezni lehetett volna.¹⁷⁸ A hadügyminisztérium igazságügyi osztálya sürgetése eredményeképpen az OHB beleegyezett abba, hogy megkezdődjék a katonai felső törvényszékek újonnan szervezése. Az OHB kívánsága szerint nem a hadseregből

¹⁷⁶ Lásd *Közlöny*. 1849. febr. 13. Vö. 1849. jan. 30.—ápr. 15. közötti létszámkimutatások: *Pm*, *Pénztári* 1849:1241. pü. sz. jan. 30., 1788. pü. sz. febr. 16., 2251. pü. sz. febr. 28., 2847. pü. sz. márc. 15., 3505. pü. sz. márc. 30., 4203. pü. sz. ápr. 15. Kinevezések a szervezendő számvevőséghez 1849. febr.-ban Uo. 1849:1633., 1637., 1665. pü. sz., *OHB* 1849:1819. eln. sz.

¹⁷⁷ *Gelich* II. 265—266. több nevet közöl erre az időszakra, akiket csak májusban neveztek ki az új minisztérium idején.

¹⁷⁸ Józsa Ferenc az OHB-nak, 1849. jan. 16.: *OHB* 1849:565. eln. sz.

vontak el ehhez embereket, hanem a minisztériumból és a nyugdíjasok közül. A bizottmány február 1-i rendelete alapján a szervezés mind a főbíróságok, mind a minisztériumi osztály tekintetében megkezdődött.¹⁷⁹ A gyors szervezői munkának köszönhetően február második felére volt osztályigazgatója az igazságügyi osztálynak és elnöke a katonai feltörvényszékeknek. Meierhoffer Károly százados — nem sokkal később őrnagy lett —, az al-dunai mozgó sereg főhadbíráját február 3-án nevezte ki a miniszter — elsejei hatállyal — az osztály élére.¹⁸⁰ Ennek megfelelően a januári 1 titkár, 1 segédfogalmazó, 5-6 hadbírói gyakornok helyett februárban Meierhoffer Károly százados hadbíró osztályvezető, Józsa Ferenc százados hadbíró titkár, Furi(ch) Tivadar fogalmazó, 1 segédfogalmazó, 1 írnok, 6 hadbíró írnok (gyakornok) teljesített szolgálatot az igazságügyi osztályon. A február 16-án a feltörvényszék elnökéül kinevezett Kalmár György őrnagy karhadbíró a minisztériumi igazságügyi osztály személyzetében szerepelt a fizetési listában, noha szervezetileg nem tartozhatott oda.¹⁸¹ Ugyancsak az osztály személyzetében szerepelt áprilisban az osztály kiadója mellett a feltörvényszéki expeditor. A hadügyminiszter április 1-én jelentetett meg a Közlönyben több kinevezést a katonai felső törvényszékekhez, köztük Józsa Ferencét és Furi Tivadarét is, akik ezáltal kikerültek a minisztériumi keretek közül.¹⁸² Az osztályra fontos feladat várt a hadsereg hadbírákkal való ellátásában. A hadbíróságok bekért adatai alapján szükségesnek látszott hadbírói tanfolyam szervezése, hasonlóan az 1848 nyarán szervezethez. A tanfolyam szervezése azonban csak május közepe után indult meg.¹⁸³ Az osztály márciustól a következő kimutatásokat állította össze: hadbírák és hadzárnokok (Profoss) rangjegyzéke, hadifoglyok és fegyencek általános kimutatása, hadbírói gyakornokok névjegyzéke, katonai fogházak állapota, tábornokok, törzs- és főtisztek házassági ügyei.

Tábori lelkészi osztály. Czizler Ignác tábori főpap alighanem szintén Pesten maradt, mert a miniszter január 16-tól Vidasics Ede premontrei szerzetes, tb. kanonok és váradi akadémiai tanárt ideiglenesen főlelkésznek és osztályigazgatónak nevezte ki.¹⁸⁴ Az ideiglenes kinevezés elsősorban a szűkös pénzügyi helyzetnek

¹⁷⁹ *OHB* 1849:1271. eln. sz.; *KLÖM XIV.* 282. A hadügyminisztérium az *OHB*-nak, febr. 5.: *OHB* 1849:1526. eln. sz.

¹⁸⁰ Elnöki osztály a polgári-gazdászatihoz, febr. 4.: *Hm, Általános* 1849:1820. E és F/g. sz.

¹⁸¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm*, 1849. febr. 28. Debrecen. Kalmár kinevezéséről értesítés a Pénzügyminisztériumnak, Febr. 17. 3742. F/g. sz.: *Pm, Pénztári* 1849:1995. pü. sz.

¹⁸² *Közlöny*, 1849. ápr. 6.; *Pm, Pénztári* 1849:5438. pü. sz. ápr. 1. 9048. F/p. sz. Az áthelyezést Furi maga kérte Józsa miatt, Józsat viszont Meierhoffer kérte áthelyeztetni fegyelmezetlensége és rossz munkája miatt. 1849. márc. 20., 29.: *Hm, Általános* 1849:6852., 8524. E sz. *Gelich II.* 264. egy későbbi osztálynévsort közöl: titkár Tóth Elek főhadnagy, hadbíró/fogalmazó (Furi). A segédfogalmazó és az írnok mellett 1 iktató.

¹⁸³ *Közlöny*, 1849. ápr. 12. Mészáros rendelete a hadbíróságokhoz, ápr. 7. 953. G sz.; A kormányzó rendelete a hadügyhöz a tanfolyamról, máj. 14.: *Kormányzó, Elnöki* 1849:6984. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 312—313.

¹⁸⁴ Mészáros értesítése a pénzügynek, jan. 24-én. 1253. F/p. sz.: *Pm, Pénztári* 1849:981. pü. sz. Az osztrákok 1849 elején Czizlert letartóztatták: *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 116.

és nem a személynek szólt. Hasonlóan ideiglenes jelleggel dolgozott január 30. és március 20. között az osztály fogalmazója, a református Lukács Dániel, és 1 r. k. segédfogalmazó.¹⁸⁵ Az osztály márciustól a következő kimutatásokat készítette havonként: hadi egyházi személyek rangjegyzéke felekezetenként, kórházakban és csatában elhalt katonai személyek létszáma, megházasodott katonai személyek kimutatása, született katonagyermek havi jegyzéke. Már 1849. januártól vannak az osztály iratai között kimutatások a tábori lelkészekről, elhalt katonai személyekről és született gyermekekről.¹⁸⁶

Nemzetőrségi, katonai nevelésügyi osztály. A két osztály nem egy szervezeti egység volt, de március 9-től közös osztályigazgatója volt Kiss Károly személyében. E napon bízta meg öt Mészáros ideiglenes jelleggel a katonai nevelőintézetek felügyelésével. Egyéb kinevezéseket március 13-án fogatosított az osztályhoz a miniszter: 1 kiadó, 1 kiadói segéd, 1 rendező, 1 segédfogalmazó került ekkor ide.¹⁸⁷ A nevelőintézet Váradon működött, ahol a Pesten Windisch-Grätz által felszámolt Ludoviceum helyett szervezték meg. A növendékek néhány tanár kíséretében utaztak ide.¹⁸⁸

Amint erre a decemberi átszervezéssel kapcsolatban utaltunk, az akkor a Belügyminisztériumhoz sorolt nemzetőrség a januári költözés miatt a hadügyminisztériumnál maradt, s végül is február 20-tól újra a hadügyi osztályaként szerepelt. E napon nevezték ki az osztályigazgató mellé Cseresnyés Károly számvevőt, és 1 segédfogalmazót. E naptól számíthatjuk a nemzetőrségi osztálynak a hadügyminisztériumba való besorolását.¹⁸⁹ Kiss Károlynak elévülhetetlen érdemei voltak a nemzetőrség és a honvédség szolgálati szabályzatának kidolgozásában és szerkesztésében, aminthogy a honvédszászlóaljak tényleges megszerzésében is nagy részt vállalt.¹⁹⁰ A nemzetőrségi osztály márciustól havonta a következő kimutatásokat készítette: nemzetőrségi törzs- és segédtsztek rangjegyzéke, a nemzetőrség általános létszáma.¹⁹¹ A közös osztályigazgató nem jelentette az iratok együttes kezelését. Kiss Károly külön segédfogalmazót kért és kapott a nevelésügyi iratokhoz.¹⁹²

Segédhivatal, iroda. A többi minisztériumhoz képest elég nagy létszámúvá sikerült a folyamatosan történt kinevezésekkel az irodai személyzet: januárban 22, februárban 30, áprilisban 20 fő dolgozott itt. A tervezett kétszer két részes segédhivatal, két igazgatóval, nem valósult meg. A volt elnöki irodaigazgató

¹⁸⁵ Hm, Általános 1849:1803. E sz.

¹⁸⁶ Pl. egy márc 16-i kimutatás: Uo. 1849:6205. E sz. A tábori lelkészi osztály iratai: *Fábiánné 1969.* 125.

¹⁸⁷ Közlöny, 1849. márc. 10., 15.

¹⁸⁸ *Gelich* II. 268.

¹⁸⁹ Hm, Általános 1849:3591. E sz.

¹⁹⁰ OHB 1849:3710. eln. sz.

¹⁹¹ Egy ilyen kimutatás márc. 16-ról: Hm, Általános 1849:6212. E sz.

¹⁹² Uo. 1849:5843. E sz. Tanárky Antal nevelésügyi osztályigazgató az 1848-as iratokkal együtt Pesten maradt: Uo. 1849:14884. E sz.

Zelenák János százados vezette az egyesült irodát. Átlagosan szerepelt a kimutatásokban iktató, kiadó 2-2 segéddel, lajstromozó (irattárnok), sorjegyző, 3—8 írnök. Mindig volt egy igazgatói segéd is. Februárban — mint említettük — a számvevőségi személyeket is az iroda alkalmazottai között tüntették fel. Az 1848 végén sebtében megindult szervezés után csak január végén került sor a fizetéseknek a minisztériumi normákhoz való igazítására.¹⁹³ Az iroda által márciustól készített havi kimutatások: házipénztár havi elszámolása, a hadügyminisztérium leltára.

d) *A második minisztérium: miniszteri helyettesek,*
Görgei Artúr, Aulich Lajos

1849. április 15-én Mészáros Lázár lemondott miniszteri posztjáról. Lemondása véget vetett annak a lassan személyeskedő polémiává fajuló vitatkozásnak, ami a hadügyminisztériumnak az OHB-val szembeni háttérbe szorulása miatt Mészáros és Kossuth, illetve az OHB között folyt. Ezt a lemondást Kossuth és a képviselőház kénytelen volt elfogadni, mivel a volt miniszter a Függetlenségi Nyilatkozat nyomán előállott kormányzással nem értett egyet.¹⁹⁴ A Ház jóindulatúan megörökítette érdemeit, és altábornagyi rangot adományozott számára. Mészáros már április 13-án kért helyettes a maga pótlására, de még jó ideig helyettes hadügyminiszterként végezte tovább munkáját Görgei, illetve helyettesei megérkeztéig.¹⁹⁵ Már szólottunk Mészáros lemondásainak nagy számáról, amelyek mind a kortársak, mind az utókor részéről különféle megjegyzésekre szolgáltattak alkalmat. Meggondolva azonban, hogy ez a régi vágású katonatiszt hány és miféle malomkö között őrlődött akár miniszterként, akár magánemberként, logikusnak tűnnek a lemondásban kitörő érzelmi hullámok.¹⁹⁶ A lojalis neveltetésű és beállítottságú Mészárosból ellenérzést és ellenállást váltott ki a kormány és az OHB minden olyan intézkedése, amely az államberendezkedés általa megszokott régi keretei és formája ellen irányult, gondolunk itt például a főhadikormányok megszüntetésére. Ugyanakkor szívén viselte hazája sorsának jobbra fordulását, s — engedve a rábeszélésnek — továbbra is részt vett a kormány politikájának végrehajtásában, s képviselte is ezt a politikát a hasonló neveltetésű és felfogású

¹⁹³ Mészáros jan. 21-én kért tájékoztatást a Pénzügyminisztériumtól az irodai, iktatói, irattári személyzet esetében szokásos fizetések nagyságáról: *Pm, Pénztári* 1849:833. pü. sz. Az osztálykimutatás adatainak jelzetei: *Hm, Vegyes* 4. csomó, d.n. (1849. január második fele); *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm, 1849. febr. 28., d. n. (márc. eleje) katonai és polgári alkalmazottak; *Pm, Pénztári* 1849:1241., 1788., 2251., 2847., 3505., 4203. pü. sz. jan.—ápr. 15.; *Hm, Általános* 1849:13 069. E sz. márc. 9.

¹⁹⁴ A képviselőház 990. sz. határozata, ápr. 15.: *OHB* 1849:6225. eln. sz.; *Beér—Csizmadia* 401.; *Közlöny*, 1849. ápr. 18.; Mészáros lemondólevele, ápr. 15.: *OHB* 1849:5617. eln. sz.

¹⁹⁵ *OHB* 1849:6399. eln. sz. Gelich hibás adata szerint április végéig (máj. vége helyett) Klapka vezette a hadügyminisztériumot: *Gelich* II. 160. Mészáros helyettesítéséről Kossuth Görgeihez ápr. 16-án: *Kormányzó, Elnöki* 1849:5678. eln. sz.; *KLÖM XV*. 16.

¹⁹⁶ Kossuth szintén sokszor ígért lemondást, de őt a népszerűség ereje nem engedte eljutni a tényleges lépésig.

katonatisztekkel szemben. Éppen ezért nem helyezhetjük Mészárosot semmiképpen egy sorba az olyan tisztekkel, akik miatt például kérnie kellett az ezredek és csapatok parancsnokaitól a magyar nyelvűséget, legalább a címzésben és pecséthasználatban.¹⁹⁷ Mészáros rossz közérzetéhez hozzájárult nem éppen sikeres hadvezéri működése. Ezt a rossz közérzetet állandóan mélyítette benne a hadügyminisztériumnak az OHB-val szembeni alárendelt szerepe, vagy inkább saját személyének háttérbe szorulása az OHB elnökének hadügyi vonatkozású tevékenységével szemben. Mészáros cselekvési szabadságában, önállóságában éppúgy korlátozva érezhette magát az OHB idején, mint — mutatis mutandis — 1848 nyarán, a bécsi hadügyminisztérium beavatkozásai idején. Ezúttal Kossuthnak a hadügyminiszter tudta nélkül a parancsnokokhoz intézett rendeletei csorbították a magyar hadügyminiszter tekintélyét.¹⁹⁸ Akár a bécsi minisztérium, akár az OHB nyúlt át a hadügyminiszter feje felett, végeredményben egyformán károsan befolyásolta a magyar minisztériális szerv önálló fejlődését és tevékenységét. Kossuth ugyan — ezt novemberi rendeletei különösen szemléletesen tükrözik — igyekezett megvédeni a hadügyminisztérium tekintélyét az önkényeskedő seregvezérekkel és a kormánybiztosokkal szemben, de a rendelkezések hatását lerontotta saját rossz példája. Kossuth mindenre kiterjedő figyelmét, az önálló Magyarország érdekében vállalt önmegtágadó fáradozásait elismerve, Szabó Istvánnal együtt meg kell állapítanunk, hogy nem kellett volna annyit magára vállalnia, ha engedi dolgozni a minisztériumokat is, ha nem avatkozik be oly nagy mértékben ezek ügykörébe.¹⁹⁹ Annál inkább kellett volna ezt tennie, mert a felelős kormányzásnak Magyarországon nem voltak kialakult módszerei, hagyományai, s ezek kialakulását a fent említett körülmény nem segítette elő. A többi minisztérium vonatkozásában is megfigyelhető ez a jelenség, de különösen sok vitára adott alkalmat a hadügy kiemelten fontos területén, s itt okozták a legnagyobb kárt is az egymásnak ellentmondó vagy egymást figyelmen kívül hagyó intézkedések. Nem tekinthetjük át az ide vonatkozó kossuthi intézkedések garmadáját, hanem újból csak a kinevezések, mint hatásköri probléma idézésével szeretnénk bevilágítani a nehézségek sűrűjébe.

1849 első hónapjaiban a kinevezések vonalán lényegében nem változott a helyzet az 1848 végén szabályozotthoz képest. Továbbra is érvényben volt az a rendelkezés, hogy — az altisztek kivételével — a seregvezérek magasabb rangú tiszteket és a törzstiszteket a hadügyminisztérium, illetve az OHB hozzájárulásával nevezhettek.²⁰⁰ Az OHB jogait — a hadügyminisztériumét ennyire hangsúlyozottan nem — a seregekhez politikai céllal küldött kormánybiztosok védték. A bizottmánynak

¹⁹⁷ *Közlöny*, 1849. febr. 3. Kossuth a Bocskay-csapatnak küldött német nyelvű rendeletek miatt keményen rászólt a hadügyminisztériumra is, febr. 8.: *OHB* 1849:1635. eln. sz.; *KLÖM XIV.* 364—365.

¹⁹⁸ Vetter visszaemlékezéseinek találó szavai szerint: „Kossuthnak általában szokása volt az alárendelt parancsnokokkal fellebbvalóik tudta nélkül levelezni, nekik rendeleteket küldözgetni, s ezzel hozzájárult a sereg fegyelmének meglazulásához.” Idézi: *Barta* 80.

¹⁹⁹ *Szabó 1948.* 122.

²⁰⁰ Kossuth levele Gál Miklós ezredes, aradi seregpáncsokhoz, 1849. jan. 3.: *OHB* 1849:26. eln. sz.

igen nagy szüksége volt erre, mert a katonatisztek jó része nem tekintette teljes jogú kormányának, az előző, a király által kinevezett kormány utódának az OHB-t. Az OHB-nak számos esetben kellett bizonygatnia a maga kormány szinten levőségét.²⁰¹ A kormánybiztosok tehát a törzstiszti kinevezési előterjesztésekkel kapcsolatos politikai jellegű észrevételeiket az OHB-hez juttatták el. Az OHB-nak a felterjesztések elbírálásában segítségére voltak a helyi viszonyokkal ismerős kormánybiztosok megjegyzései.²⁰² A kinevezések kérdése eme tényezők közt el is dőlt; a hadügyminisztérium és Mészáros nem volt számottevő e téren. Mészáros és az OHB, valamint a seregzérek között napirenden voltak a torzalkodások a kinevezések miatt.²⁰³ Lemondásával számára lezárult ez a probléma, de tovább folytatódott a kormányzó és a hadügyminisztérium között.

Az új hadügyminiszter Görgei Artúr lett. Kossuth kormányzó április 16-án kérte fel a tárca elvállalására.²⁰⁴ Görgei ideiglenesen fővezér volt március 30. óta, amikor a beteg Vetter helyett Kossuth megbízta e fontos feladattal. Vetter felgyógyulása után is megmaradt Görgei e poszton,²⁰⁵ és Kossuth felkérése azt is jelentette, hogy mind a fővezéri, mind a miniszteri hatalom egy kézben összpontosul majd. Tekintettel Görgei addig tapasztalt önállósulási megnyilvánulásaira, e kettős hatalmat többen joggal találták soknak Görgei számára. Szemere Bertalan is — saját szavai szerint — azt a feltételt szabta a miniszterelnöki szék elfoglalásában, hogy Görgei csak az egyik tisztséget kapja meg.²⁰⁶ Görgei azonban mindkét posztot megkapta, és Szemere is miniszterelnök lett. (Kossuth elég későn — június

²⁰¹ Igen pregnáns példa erre az időre az előbbi Kossuth-levél Gál Miklóshoz: „Az ország kormánya [OHB] nem hirdető, hanem intéző hivatal... felelős kormánya lévén az országnak, a főhatalmat senkinek át nem adandja, s magát pusztá hirdető bureauvá degradálni nem engedheti.” Uo.

²⁰² Az aradi táborban 1849. jan.-ban Boczkó Dániellel kellett közölni a kinevezési előterjesztéseket. Uo. A Görgey-féle fel-dunai sereghez 1849. jan.-ban br. Luzsénszky Pált és Ragályi Ferdinándot küldte ki a kormány, a korábban ott tartózkodó Csány László helyére. Utasításuk szemléletesen mutatja a kormánybiztosok hatáskörét. A kinevezésekről itt ez áll: „Valamint tehát egyrészt a kormány az illető fővezér megegyezése nélkül a seregnél tiszt kinevezéseket nem teszen, úgy másrészt: a kormány a nemzet seregeiben azon szellemet, melyet maga követ a haza ügyének érdekében fenntartani... főkötelességének ismervén — ezennel rendel: hogy a seregzérek akár előléptetési, akár kinevezési felterjesztését a nevezett teljhatalmú kormánybiztosok valamelyike... ellenjegyezze: a felterjesztendő egyén gondolkozására, szellemére, s arra nézve, miként felel meg általában hivatásának, észrevételeit megtehesse...” Nyílt rendelet a képviselőknek: *OHB* 1849:364. eln. sz. jan. 13.; *KLÖM XIV.* 121—123.; Kossuth e tárgyról Görgeihez, jan. 13.: *OHB* 1849:370. eln.; *KLÖM XIV.* 120—121. Talán nem anakronizmus, ha e sorokat olvasva későbbi forradalmi seregek politikai biztosai jutnak eszünkbe.

²⁰³ Lásd pl. Vetter tábornoki főnök ezzel kapcsolatos rendeletét: *Közlöny*, 1849. febr. 9. Mészáros megsértődött Kiss Ernő, Damjanich és mások kinevezése miatt, amelyekről állítólag nem tudott: *OHB* 1849:3593. eln. sz.; *KLÖM XIV.* 300—301. Mészáros és Kossuth levélváltása, ápr. 3.: *OHB* 1849:4209. eln. sz.; *KLÖM XIV.* 804—805. Mészáros és Görgei levélváltása, ápr. 7.: *OHB* 1849:13. Koss. Misc.

²⁰⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1849:5678. eln. sz.; *KLÖM XV.* 15—16.

²⁰⁵ Vetter beosztásának alakulásáról: *KLÖM XV.* 27. Csak június közepén találtak megoldást a „kényes ügy” elintézésére.

²⁰⁶ *Szemere* 1853. III. 123.

végén — látta be, hogy a hadügyminiszteri és a fővezéri poszt nem fér meg egy kézben.²⁰⁷⁾

Kossuth igen sürgette Görgeit a tárca vállalására, átvételére, mert Mészáros ideiglenes minisztersége mellett magának is sok dolga akadt a hadüggyel.²⁰⁸ Kossuth még meg sem kapta Görgei válaszát, május 5-én arról értesítette Mészároset, hogy elfogadta a képviselőháznak tett lemondását, s megköszönve addigi működését, minden jót kívánt neki.²⁰⁹ Abban már biztos lehetett, hogy Mészároset még egyszer nem fogja felkérni a miniszteri bársonyszék elfoglalására.

Görgei a miniszteri hatalomtól sokat várt nemcsak a maga, hanem az ország szempontjából is. Úgy vélte, hogy neki lesz módja és ereje „a honvédelemre nézve sok tekintetben szörnyű káros eddigi hadügyminiszteri élnéltelességnek” véget vetni.²¹⁰ Egy május 8-i Kossuthhoz írott levelében elfogadta a felkínált tárcaét, s egyben kifejtette miniszteri elképzeléseit. Ezek a következők voltak: önállóság a kormányzóval, tekintély a hadparancsnokokkal szemben; jog ahhoz, hogy az ügyetleneket, tudatlanokat elmozdíthassa; az előléptetéseket érdem és ne az „ancennitás” szerint tegye meg. Kossuth válaszelevelében lényegében egyetértett vele, de megtette észrevételeit arról, hogy a maga részéről hogyan értelmezi ezeket a célokat.²¹¹

Az addig a budai ostrommal elfoglalt Görgei ugyan május 27-én megjelent Debrecenben a miniszteri tárca átvételére, de hivataloskodása nagy részében tábornokai helyettesítették, ami miniszteri működésének kárára volt. Ha pedig hadseregét hagyta ott, fővezéri teendői szenvedtek hiányt.²¹²

Görgeit a sereg és a miniszteri bársonyszék közötti ide-oda utaztában többen is helyettesítették a minisztériumban: Klapka, Répásy, Kiss Ernő, Szabó Imre, a később kinevezett államtitkár. A tulajdonképpeni helyettes Klapka lett volna, akit azonban szintén többször elszólitottak egyéb feladatok, s így más „ugrott be” helyette. Görgeit eredetileg Damjanichot szemelte ki arra, hogy hosszabb időre helyettesítse őt a minisztérium élén, s végrehajtsa azokat a feladatokat, amelyeket kitérített maga elé a hadügyminisztérium vonatkozásában. Damjanich azonban lábát törte, így került előtérbe Klapka. Őt Görgei nem tartotta elég alkalmasnak, hogy elképzeléseit valóra váltsa; erre visszaemlékezéseiben rámutatott.²¹³

²⁰⁷ Kossuth levele Görgeihez, jún. 30.: *KLÖM XV.* 627.; *Steier é. n.* I. 148—151. 15. sz.

²⁰⁸ Kossuth Görgeinek a tárca átvételéről és Vetter fővezérségéről, ápr. 18.: *KLÖM XV.* 27. Kossuth sürgetése a tárca elfoglalására, máj. 4.: *Kormányzó, Elnöki* 1849:6467. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 204—206.

²⁰⁹ *Kormányzó, Elnöki* 1849:6653. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 215—216.

²¹⁰ *Görgey II.* 59.

²¹¹ Kossuth Görgeinek, máj. 12. Görgei levelére a kormányzó válaszából lehet következtetni. *Kormányzó, Elnöki* 1849:6828. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 284—290.

²¹² *Vukovics* 508—509.: „...hivatalának mindkét ágára káros hátramaradások következtek.” Görgei hivatalba lépéséről frappáns jelenetet irt le: *Gelich III.* 436—437.

²¹³ *Görgey II.* 59—60.; *Gelich III.* 402.; *Vukovics* 186. A hadügyminisztérium kiadványait aláírta pl. máj. 16-án Répásy tábornok újoncosztály-igazgató; máj. 21-én, 29-én Klapka; máj. 25-én, 31-én Kiss Ernő; jún. 1-én Menyhárt ezredes katonai osztályigazgató. Vö. *Kormányzó, Elnöki* Esetről esetre a *Közlöny* közölte a hadügyminiszter-helyettesek nevét, pl. 1849. máj. 29. Kiss Ernő.

Mészáros Lázár hivatalosan május 6-án adta át hivatalát Klapkának. Klapka ugyan gyakorolta a miniszteri kiadományozási jogot, de a hadügyminiszteri ellenjegyzést a kormányzó mellett Batthyány Kázmérra ruházták.²¹⁴ Klapkát a helyettesítésben előbb Kiss Ernő, majd június 2-án Szabó Imre államtitkár váltotta fel.²¹⁵

Görgei maga és egyes tábornokok — Damjanich, Klapka — szükségesnek látták, hogy Görgei lehetőleg a csapatok mellett legyen mint fővezér. Itt is szervezett azonban már korábban egy mozgó központi hadintéző irodát, amely részben helyettesítette, részben az volt a célja, hogy egységet teremtsen a seregrészek között, s elejét vegye Kossuth intézkedéseinek.²¹⁶ Miután Görgei mindkét vonalon berendezkedett a maga helyettesítésére, érdemes megvizsgálnunk, hogy mit kívánt elérni hadügyminiszterként. Saját utólagos véleménye szerint „Magyarország önvédelmi harcának ki nem kerülhető a gyászos bukása, ha a honvédelemnek tulajdonképpeni rákfenéje, az egyes önálló csapatvezérek önkényeskedése, valamint a tisztí kinevezések és előléptetések körül uralkodó protectio ezentúl is úgy, mint eddig, gyöngeségből vagy belátás hiányából, magában a hadügyminisztériumban leli melegágyát”. Másutt: „... önálló csapatparancsnokaink hozzászoktak hadműveleteinkben a legkisebb tekintettel sem lenni az egészre, — a hadügyminisztérium rendeleteit pedig éppen semmibe se venni...”²¹⁷ Görgei tehát a magyar hadügy egységes irányítását óhajtotta a győzelmes harc érdekében, véget vetve az önkényeskedésnek, a hadügyminisztérium tekintélye lejáratásának. Sajnálatos, hogy az ezt megelőző időben éppen ő volt az, aki ebben hatásos példát mutatott. Ugyancsak sajnálatos, hogy e bajok okát Görgei elsősorban Kossuth beavatkozásában látta, így munkálkodásának fő iránya Kossuth ténykedésének lejáratásában és visszaszorításában állt. Klapka gyengeségét éppen abban látta, hogy nem tudta háttérbe szorítani Kossuthot és körét.²¹⁸ Amennyire igyekezett seregparancsnokként megkerülni Mészáros hadügyminisztert, sarokba szorítani az OHB-t, annyira azon igyekezett hadügyminiszterként, hogy megszilárdítsa a hadügyminiszter jogkörét és tekintélyét, egyaránt visszaszorítva a kormányzót és a parancsnokokat. Ez utóbbira különösen alkalmas volt főparancsnoki mivolta.

A kormányzó Görgei nyilvánvaló aspirációi ellenére úgy képzelte, hogy továbbra is befolyhat a hadügyi tárgyak intézésébe. A tájékoztatást katonai ügyekben valóban megkapta,²¹⁹ de érdemi és a hadügyminisztérium tudta nélküli

²¹⁴ A kormányzó tudósítása a nemzetgyűléshez, máj. 7. *Kormányzó, Elnöki* 1849:6699. k. eln. sz.; *Közlöny*, 1849. máj. 8., 9., *KLÖM XV.* 229.; *Gelich* III. 401.

²¹⁵ Klapka máj. 25-én búcsúzott el a minisztériumtól: *Hm, Általános* 1849:16 584. E sz.; Görgei átvette a miniszteri tárcái helyettesétől, és rögtön megbízta a helyettesítéssel államtitkárát, 1849. jún. 2.: *Uo.* 1849:17 639. E sz.

²¹⁶ *Görgey* II. 101. Ezzel kapcsolatban Kossuth véleménye: *KLÖM XIII.* 706—708.

²¹⁷ *Görgey* II. 60., 92. (Kiemelés: F.K.E.)

²¹⁸ Lásd: *Görgey* II. 92., 98—99.

²¹⁹ Kossuth nem lehetett megelégedve a tájékoztatással, mert a jelentések küldését ismételten kérte a minisztériumtól. Kossuth rendelete a hadügyminisztériumhoz, máj. 9.: hetente kétszer tegyen jelentést a

intézkedéseinek a minisztérium és vezetői erősen ellenálltak. Klapka kifejezetten megtiltotta — megrovást helyezett kilátásba — a hadsereg parancsnokainak, hogy katonai vonatkozású tárgyakban a kormányzói irodához forduljanak.²²⁰

A hadügyminisztérium szerepének növekedéséről, a kormányzóhoz való viszonyáról májusban folyt a diszkusszió, születtek a határozatok, összhangban a május 2-i minisztertanácsi ülés határozataival, s a nemzetgyűlésnek tett kormányzói jelentéssel. Eszerint a törzstiszteket a hadügyminiszter előterjesztésére a kormányzó, törzstisztól lefelé a hadügyminiszter nevezi ki. A május 20-i minisztertanácsi ülés — hangsúlyozva ugyan a hadügyminisztérium tekintélyének szükségességét — bizonyos engedményt tett a hadseregparancsnokoknak, mert különös vitézi tett esetén megengedte nekik a főtiszti előléptetéseket, a katonai érdemrend harmadik osztályával történő kitüntetéseket, a törzstiszti — de nem tábornoki — előléptetés iránti előterjesztéseket.²²¹ A tábornoki kinevezésekről, a katonai érdemrend első osztályával történő kitüntetésről a kormányzó is csak a minisztertanács meghallgatása után döntött. Ehhez Szemere miniszterelnök ragaszkodott.²²²

A hadügyminisztérium katonai osztálya igen élesen kritizálta Kossuth, illetve a minisztertanács intézkedéseit. Abban, hogy a főparancsnokok jogot kaptak egyes esetekben századostól lefelé teljes érvénnyel tiszteket kinevezni, és csak a törzstiszteket nevezte ki a minisztérium; hogy egyes seregrészek — például az erdélyi²²³ — a hadügyminisztériummal szemben annyira sem viseltettek engedelmességgel, mintha „egy idegen hatóság hadserege volna”, a katonai osztály az OHB és a kormányzóság első idejében szokásban volt gyakorlat továbbélését látta.²²⁴ Talán a katonai osztály elégedetlenségének hatására erőszakolta ki Görgei azokat a június 2-i rendeleteket, amelyeket a kormányzó és Görgei írt alá, és megváltoztatta a korábbi kormányzói kinevezési rendeletek intézkedéseit. A rendeletek bevezetése szerint: „... miután ... a hadügyminiszter nemcsak hadműködési, de egyszersmind a hadsereg érdekeit illető beligazgatási ügyekről is

hadfelszerelés, pénzellátás stb. állásáról. *KLÖM XV.* 249. Jún. 13-án azt kérte Szabó államtitkártól, hogy a hadügyminisztériumhoz érkező és a kormányzót is érdeklő tudósítások és jelentések érkezésük után nyomban a kormányzói hivatal katonai osztályával is közöltessenek. *Kormányzó, Elnöki* 1849:8108. k. eln. sz.

²²⁰ Klapka helyettes hadügyminiszter máj. 7-i rendelete: *Közlöny*, 1849. máj. 11.

²²¹ *KLÖM XV.* 363—364.

²²² Ő is a parancsnokok önkényeskedését kívánta leszerelni. Az érdemrend második fokozata elnyeréséhez is a minisztertanács hozzájárulását kívánta volna, de ezt a kormányzó egyedül döntötte el. Szemere Kossuthnak, máj. 16.: *Kormányzó, Elnöki* 1849:7060. k. eln. sz.

²²³ 1849. jún. 18-án pl. Kossuth úgy állapodott meg Bemmel, hogy csak neki tartozik engedelmességgel, a hadügyminiszternek sem. *Szeremlei 1867b* II. 183. Hasonlóan Bemhez elég nagy önállósággal cselekedett Dembinszki és Perczel Mór is.

²²⁴ Menyhárt ezredes Görgeihez, 1849. máj. 28. 84/k. o. sz.: *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm. Menyhárt keserűen jegyezte meg, hogy a jelenlevő miniszter nélkül a hadügyminisztérium még az ilyen vitatható értékű rendelkezéseknek sem szerezhet érvényt a főparancsnokok ellenében.

nekem felelős, s miután annak tudta nélkül semmi, a hadügyet érdeklő intézkedések nem tétethetnek; (így a parancsnokok bármiféle jelentéseiket és előterjesztéseiket) ne hozzám, a hadügyminisztérium mellőzésével, hanem egyenesen a hadügyminisztériumnak küldjék be.”²²⁵ Ezután a századosoktól lefelé történő kinevezések csakis a hadügyminisztériumot illették mind Magyarország, mind a Királyhágón túli részek — s minden egyéb — területén. Az őrnagytól felfelé számítandó rangbeli kinevezések a kormányzót illették a hadügyminisztériumi előterjesztés alapján. Egyéb ide vonatkozó utasítások mellett bekérték a hadtestrészekről a tisztikari kimutatásokat az előléptetések rendetlenségéből eredő zavarok kiegyenlítése végett. Hasonlóan szigorú rendelkezést fogalmaztak a katonai számvevők „botrányos visszaéléseinek” megfékezésére. Kossuth a Görgeivel meglévő súrlódások ellenére igyekezett megtartani hadügyi befolyását; erről tanúskodnak a megmaradt kormányzói iratok is. Új lendületet kaptak Kossuth ilyen törekvései Görgei lemondása után, Ullich hadügyminisztersége idején.²²⁶

Görgei két fontos pozíciójában egyiknek sem tudott teljesen megfelelni, illetve inkább a fővezéri poszton kívánt intézkedni. Mindkét funkciójánál fogva ellentétei voltak Kossuthtal; a miniszterek kettejük között ingadoztak. Végül is hadművelési tervek miatt a feszültség olyan mértéket öltött, hogy Görgeit felszólították a fővezéri poszt letételére. Helyette július 1-én éppen az általa olyannyira lenézett Mészáros altábornagyt bízták meg a vezérlettel.²²⁷ A fővezéri poszt letétele után a kormány és Kossuth utasította Görgeit, hogy vegye át ténylegesen a miniszteri ügykört,²²⁸ ő azonban a miniszteri posztról is lemondott. A július 5-i minisztertanács a lemondást elfogadta. Görgei indokai között július 2-i (ácsi csata) sebesülése és az általa viselt két posztból adódó nehézségek szerepeltek, amit a minisztertanács akceptált. Kimondta, hogy a tárca betöltéséig a kormányzó intézkedik hadi tárgyokban, a *külgügyminiszter* Batthyány Kázmér *ellenjegyzése* mellett.²²⁹ A miniszterek a fennmaradt visszaemlékezésekben úgy értékelik ezt a szituációt, miszerint Kossuth azt szerette volna, ha a minisztertanács őt bízza meg a fővezérlettel; ez azonban nem állt szándékukban.²³⁰ Kossuth az üres hadügyi-

²²⁵ Közlöny, 1849. jún. 8.

²²⁶ Még Vukovics is nemtetszéssel állapította meg visszaemlékezéseiben, hogy Szegedre haladtukban feltűnő volt Kossuth beavatkozása oly apró ügyekbe is, amelyek a hadügyminisztérium feladatait alkották. *Vukovics* 527.

²²⁷ Mészárosot nem sokkal azelőtt bízták meg a katonai nevelőintézetek főfelügyelői tisztevel, tekintettel ez iránti nagy érdeklődésére: *Kormányzó, Elnöki* 1849:8043. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 509—510. Mészáros megbízása, 1849. júl. 1.: *KLÖM XV.* 633—635.; júl. 4.: Uo. 658—659. Saját előadásában „összevontan” ábrázolja az eseményeket: *Mészáros Lázár II.* 278—280. Lásd még: *Görgey II.* 164.

²²⁸ 1849. júl. 3.: *KLÖM XV.* 653.

²²⁹ Kb. két hónapra volt szüksége Görgeinek ahhoz, hogy „belássa” a két pozíció összeférhetlenségét. A minisztertanács határozata folytán Kossuth mellé rendelték katonai tanácsadóként Bayer vezérkari ezredest. Ő Görgei hadművelési irodájának vezetőjeként leplezetlenül izgatott Kossuth ellen. Görgeitől akarták e felredeléssel elszigetelni, de nem sikerült, mert Bayer a seregnél maradt. *KLÖM XV.* 660—661.

²³⁰ Vö. *Mészáros Lázár II.* 279.; *Dushek-per* fol. 226—227.; *Vukovics* 520.

niszteri tárcát Damjanichnak is felajánlotta, de végül *Aulich Lajos* tábornokot bízták meg vele 1849. július 14-én.²³¹ Személyére nem különösebb ok miatt esett a választás; hozzá hasonló derék katona több is volt a hadseregben. A fontos az volt, hogy valaki betöltse a miniszteri tárcát.²³² *Aulich* működésével bevégződik az 1849-es hadügyminisztérium tevékenysége is. Működése alig tartott egy hónapig, s az utolsó napokat amúgy sem lehet teljes érvényű adminisztrációként tekinteni. Hogy *Gelich* találó szavaival éljünk, *Aulich* „a legjobb akarat mellett sem volt többé abban a helyzetben, hogy ismét rendet csináljon a hadügyminisztériumban, vagy még valami figyelemre méltót tegyen”.²³³

Mészáros ideiglenes helyettesítése idején a hadügyminisztérium személyzete még nem változott nagymértékben; ez május közepén indult meg. Görgői helyettesei megindították a létszámnövelést, a személyzet és a szervezeti kérdések felülvizsgálatát. A kimutatások alapján elsősorban a polgári alkalmazottakról kapunk adatokat. Debrecenből Pestre a korábbi 60-70 fő helyett 116 polgári alkalmazott utazott. A növekedés elsősorban a májusban kinevezett számvevőségi és irodai személyekkel magyarázható. Május 31-én többeket neveztek ki az irattárba,²³⁴ május 22-én (16-i hatállyal) pedig három főszámvevőt a számvevőségi osztályhoz: *Heller Alajos* volt számvevőt, *Höberth Gyula* volt segédfogalmazót és *Opody Alajos* volt közlekedési minisztériumi számvevőségi könyvvivőt.²³⁵ A május elején a csak nevében és az egyes osztályokhoz beosztott számvevők tevékenységében létező számvevői osztály júniusra 10 főt számlált. A polgári-gazdászati osztály keretébe is több bíráló számtiszt és számtiszt került, elsősorban a ruházati szakhoz.²³⁶ Látszatra még az is növelte a létszámot, hogy az igazságügyi osztály keretében tüntették fel és látták el a katonai felsőbbbíróóságok, elsősorban a legfőbb katonai törvényszék tagjait. Nemcsak polgári, hanem katonai személyek is szerepelnek a névsorban, például *Kalmár György* feltörvényszéki elnök. Jelölték az igazságügyi osztályt még „katonai feltörvényszéki osztályként”, illetve ennek ellentétjeként: „az igazságügyi osztállyal összekapcsolt katonai legfelsőbb törvényszékként”, pedig az ilyen jellegű szoros kapcsolatot a minisztérium és a

²³¹ *KLÖM XV.* 702—703. *Aulich* megbízása: *Kormányzó, Elnöki* 1849:9320. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 728.; *Közlöny*, 1849. júl. 17.

²³² *Aulich* életéről részletesen ír: *Gelich* II. 322—323. *Vukovics* meleg szavakkal jellemzi abból az időből való emlékekkel, amikor a kormány Pesten tartózkodott: „... jeles katonai tulajdonai mellett erényes polgár volt. ... a hadseregben nem volt irigye, nem volt ellensége. ... *Damjanich* azt szokta róla mondani, hogy ő neki van tábornokaink között legtöbb katonai gyakorlata és tudománya”. *Vukovics* 525—526. A hadbíróóság előtt *Aulich* e szavakkal védekezett csupán: „Der König befahl mir als Soldaten auf die 1848er Constitution zu schwören — ich schwor. Der König hielt seinen Schwur nicht, ich habe den meinen gehalten.” *Szemere* 1853. III. 91.

²³³ *Gelich* III. 699.

²³⁴ *Pm, Pénztári* 1849:7567. pü. sz.

²³⁵ *Uo.* 1849:6573. pü. sz.

²³⁶ 1848/49-i *Mm, Vegyes Hm*, 1849. jún.; *Pm, Pénztári* 1849:9175. pü. sz. A kimutatás a számvevőségi egységeket külön szervezeti egységben szerepelteti.

törvényszék között az 1848. végi átszervezés a leghatározottabban el akarta kerülni.²³⁷

Az 1848. végi átszervezés elgondolásaihoz képest új osztály vagy szak most sem jött létre. A katonai rendőri osztály nevével csak egy dátum nélküli tervzetben találkozhatunk.²³⁸ Mind a belügy, mind a hadügy májusi kimutatásaiban szerepel a nemzetőrségi osztály,²³⁹ de Pesten már csak a belügy diszponált ezekben az ügyekben. Érdekes viszont, hogy ugyanebben az időben Kiss Károly állt a hadügyi katonai nevelésügyi osztály élén is.

Görgei minisztersége — a kinyilatkoztatott elvek és szándékok ellenére — a hadügyminisztérium adminisztrációjában nem sok nyomot hagyott. Egyedül a vezető tisztviselők tekintetében látunk döntő változásokat: igyekezett az általa megvetett és számtalan esetben bíralt korábbi hadügyminisztérium osztályigazgatóit kicserélni.²⁴⁰ Az egyik új osztályvezető, Mednyánszky Cézár szerint ezzel Görgei a kormány befolyását igyekezett csökkenteni a hadügyminisztériumban.²⁴¹ Ha ez lehetett is Görgei nyíltan nem hangoztatott célja, bevallottan azokat részesítette előnyben, akik „a sereg közt tartózkodva illető szaktudományait a sereg bel- és kül-szerkezetének, valamint egész lelkületének esmeretével a gyakorlati téren merített tapasztalással bővítették”.²⁴²

Ha Görgei slendriánnak titulálta a Mészáros által vezetett hadügyminisztérium adminisztrációját, a leköszönt előd viszont éretlennek találta azokat a tetteket, amelyeket Görgei „fiatal, virgonc és tevékeny” bizalmasai követtek el a minisztérium élén.²⁴³ Szabó Imre, a kiválasztott államtitkár szintén Görgei bizalmas barátai közé tartozott, de katonai tapasztalatai és képességei nem predestinálták volna éppen erre a posztra.²⁴⁴

*A hadügyminisztérium osztályai 1849. június—augusztus között.*²⁴⁵

²³⁷ A hadügyminisztérium igazságügyi osztálya és a felső törvényszékek Debrecenben kinevezett tagjai, 1849. jún. 2.: *Pm, Pénztári* 1849:7522. pü. sz.; *1848/49-i Mm., Vegyes Hm*, 1849. júl. 9.: A minisztérium Debrecenből Pestre utazó személyzete, 1849. júl. 21-i kimutatás, Szeged: *Pm, Pénztári* 1849:12066. pü./458. po. sz. (1849. május előtt is az osztály személyzetében szerepeltek a két felső katonai törvényszék expeditorai.)

²³⁸ *Hm, Vegyes* 4. csomó, d.n. kimutatás az osztályvezetőkéről.

²³⁹ 1849. máj. 29.: *Pm, Pénztári* 1849:7205. pü. sz.; A belügyi nemzetőrségi titkár ügye, 1849. máj. 23.: Uo. 1849:6470. pü. sz.

²⁴⁰ Lásd *Gelich* III. 610.

²⁴¹ *Mednyánszky* 50. Egyébként tévesen írta, hogy Görgei az osztályokat négyre vonta össze.

²⁴² Szabó Imre államtitkár a miniszter nevében a vallásügyi miniszternek Vidasics esetleges „felhasználhatóságáról”, 1849. jún. 19.: *VKM Debreceni iratok* 1849:1029. m. sz.

²⁴³ *Mészáros Lázár* II. 219. „Az igazgatásban tapasztaltságra szüksége nem volt, mivel ez bizonyos időben érdemnek ügysem tartatik, s mert forradalmakban fiatal emberekre van szükség, kiktől biztosítékot csak a jövőre lehet s kell várni és követelni.”

²⁴⁴ *Gelich* II. 435—436. szerint hivataloskodásának két hónapja végén sem volt kellően tájékozva feladatkörében. Inkább általános műveltséggel rendelkezett.

²⁴⁵ Az osztályokról rendelkezésre álló kimutatások 1849. jún. 21.—aug. 5. közöttiek: *1848/49-i Mm, Vegyes Hm; Pm, Pénztári* 1849:9388., 9389., 11 190., 12 066., 12 067. pü. sz.; *Hm, Vegyes* 4. csomó, d. n.

Az *elnöki osztály* végezte azoknak a bizalmas és fontos ügyeknek az intézését, amelyek a miniszter elé tartoztak. Itt tartották nyilván a hadügyminisztérium személyzetét; az államtitkárnak egy június 20-i hatályú rendelete értelmében minden postát az iroda vezetője bontott. Az elnöki elbírálású iratokat eddig is az elnöki irodában bontották ugyan, de szükség volt erre az intézkedésre, tekintettel az iratkezelés nagyfokú zűrzavarára, ami Debrecenben alakult ki. Szabó Imre az elnöki osztály élére június 20-tól Molnár Ferdinánd ezredest nevezte ki, ahelyett a Korponay János ezredes helyett, aki a felelős minisztérium első napjaitól kezdve vett részt a hadügyi adminisztrációban.²⁴⁶ További alkalmazottak az osztályon: titkár Bloch (Ballagi) Mór százados, fogalmazók Tóth Bódog (júniustól titkár), Somogyi József, Birányi Ákos, Vándory Gusztáv, Auguszt István. Utóbbi közvetlenül az államtitkár rendelkezésére állt. Rajtuk kívül váltakozó létszámmal 1-2 segédfogalmazó, írnok és szolga teljesített itt szolgálatot. Az osztály iktatószámait E betűvel jelölték.

A *táborkari osztályt* június elején Waldberg Károly ezredes vette át.²⁴⁷ Az osztály vezetése Stein Miksa április közepén történt távozása óta elég problematikus volt. Távozása megbízhatatlanságával, a békepárttal való kapcsolatával függött össze, noha ezután tüntették ki katonai érdemkereszttel és kinevezték a gyulafehérvári ostromló hadtest parancsnokává.²⁴⁸ Gelich Rikárd szavai szerint a távozó Stein és Mészáros hirtelenjében őt bízták meg a vezérkari osztály vezetésével, de az iratokban levő létszámkimutatások adatai ezt nem támasztják alá. Sőt, az osztály élére Mészáros április 19-én Kossuthnak Kohlmann József ezredest javasolta addig, amíg az utódminiszter nem talál végleges megoldást. Kossuth csak május 16-án írta rá az aktára, hogy a kérdésben az új miniszter intézkedik, visszaküldve azt a hadügyhöz.²⁴⁹ Miután Klapka is vezette a táborkari osztályt miniszteri helyettesként,²⁵⁰ jogunk van feltételezni, hogy e kulcsfontosságú osztályt Waldberg kinevezéséig a miniszteri helyettesek irányították.

Már szóltunk róla, hogy Görgei Artúr őt szakosztályt kívánt szervezni az osztály keretében, s állítólag a hadművelési szak élére ki is nevezte Gelich Rikárdot. A továbbiak kialakítása azonban nem történt meg, sőt, az osztály adminisztrációjában is visszaesés következett be.²⁵¹ Az osztályon a következő alkalmazottak

²⁴⁶ Szabó Imre államtitkár Korponaynak, amelyben Molnár kinevezését tudatja, 1849. jún. 19.: *Hm, Általános* 1849:20252. sz. Sajnálkozását fejezte ki visszaemlékezéseiben Korponay leváltása fölött: *Mészáros Lázár* II. 273.

²⁴⁷ Görgei javasolta Waldberg Károlyt osztályigazgatónak, akit Kossuth ezredessé is előléptetett a kinevezés időpontjában. A kinevezés jún. 1-től lépett érvénybe. *Hm, Általános* 1849:18940. E sz. jún. 2.

²⁴⁸ *Gelich* III. 365—367.; *KLÖM* XV. 15.

²⁴⁹ Mészáros levele szerint egy magyarul rosszul beszélő tisztet kívül nincs más a táborkari osztályban. Ez lett volna Gelich? Mészáros Kossuthnak, 1849. ápr. 19.: *Hm, Általános* 1849:14894. E. sz. *Gelich* III. 402., 436—439. szerint jún. elejéig ő volt a vezérkari osztály főnöke, részletesen leírja, hogyan adta át az ügyeket Waldbergnek.

²⁵⁰ 1849. máj. 5-i körözüvény a hadügyminisztériumban: *Hm, Általános* 1849:12576. E sz.

²⁵¹ *Gelich* III. 437., 610—611.

munkájáról vannak adataink: Waldbergen és Gelichen kívül Fekete Antal titkár, 1 segédfogalmazó, 1 sorjegyző, 1 kiadó, 1-2 írnok, 1 mérnök, 1 rajzoló, „könyomda személyzet”: 2 nyomdász és 1 szolga. Feltételezhetően több katona dolgozott még az osztályon. A személyzeti névsor szerint az osztálynak saját irodája volt, mivel osztályiktatását gyorsan kívánta intézni. Az osztály fontosságára való tekintettel kapta meg az iktatási jogot, egyedül a többi osztály közül. Rajta kívül csak az elnököknek volt iktatási joga, mert ezzel is elejét akarták venni az ügyviteli zavaroknak.²⁵² (Iratainak jele a B volt.)

A *katonai osztály* sokrétű feladatköréről rendelkezésünkre áll egy összeállítás az április utáni időszakból: 1. Ezredek vagy zászlóaljok első alakítása, melyben kikéri a táborkar véleményét. 2. A fennálló zászlóaljok felosztása rendes ezredekbe. 3. Meghatározza a hadsereg egyenruházatának szabását, színét, alakját, s felügyel ennek betartására. 4. Katonai kinevezések az ezredesekig bezárólag. A táborkarhoz, tüzérséghez, polgári-gazdászathoz, orvosi karhoz, hadbírószághoz, tábori lelkészséghez történő törzs- vagy főtiszti kinevezésekhez kikéri az illető osztályok véleményét. A kinevezés megerősítése és kihirdetése azonban a katonai osztály által történik. Utaltunk a katonai kinevezések körüli viszályokra. Ennek alapján érthető a katonai osztály vezetőjének ez a posztulátumszerű kitétele: „Mert csak ezen eljárás által tartathatik kellő evidenciában az összes hadseregi kinevezés, s csak így kerülheti el a hadügyminisztérium ama zavarokat, mikbe jelenleg gyakran sodortatik. És ezen okból mindennemű, és rendű kinevezés csak úgy érvényes, ha az a hadügyminiszter úr aláírásával a katonai osztály által saját jegye alatt hirdettetik ki.” 5. Minden törzs- vagy főtiszti elbocsátás iránti intézkedés. 6. Az altisztek és közvétekek elbocsátását a főhadikormány által (?) kezelteti, s erre felügyel. Ha a felmentés vagy elbocsátás csak helyettesítés útján eszközölhető, az a polgári osztály teendője. 7. Törzs- és főtiszti nyugalmazások, ezek ismétli alkalmazása, a tisztikar rangjegyzékének evidenciában tartása. 8. A szolgálatból kilépett és nyugalmazott törzs- és főtisztek magasabb címmel való ellátása. 9. Jellemjegyzékek (Conduitenlisten) kezelése; számfelletti törzs- és főtisztek nyilvántartása. 10. A tér- és várparancsnokok, kör- és szállítóházi parancsnokok és ezek személyzetének felügyelete. 11. Kisebb, hadbírói eljárás alá nem tartozó fegyelmi ügyek. A fegyelmi és szolgálati rendszabályok megtartásának főfelügyelője. 12. Tizennégy napon felüli szabadság kiadása. 13. Év végi tiszti névkönyv elkészítése és kiadása.

Az osztályvezető ragaszkodott hozzá, hogy az osztály minden alkalmazottja katona legyen, mert oly ügyek, melyeket a tisztviselők intéznek, nem tartoznak polgári személy tudomására. Háborús körülmények között 12 személyt, béke idején 24-et tartott kívánatosnak.²⁵³

²⁵² Kiss Ernő helyettes miniszter körlevele az osztályokhoz, 1849. márc. 4. *Hm, Általános* 1849:4787. sz.

²⁵³ Menyhárt ezredes javaslati pontjai a katonai osztályról, 1849. ápr. 14.: *Hm, Általános* 1849:10 181. E sz. Csak a kinevezések körül adódtak problémák, ezért a tervet tekinthetjük az osztály ügykörének.

Az osztályt feladatainak elvégzésében hátráltatta — a kinevezések ügyén kívül — a parancsnokok pontatlansága és önkényeskedése. Emiatt nem vagy késve érkeztek be a létszámjelentések és nem vagy utólag kérdezték meg a minisztériumot az előléptetések ügyében.

Az osztály vezetője Menyhárt Antal ezredes volt, segédei: Királyi Pál őrnagy, Brutkowsky György hadnagy, Sziklay Károly, Megyessy Károly százados, Balla Pál főhadnagy, titkár Udvarhelyi Károly, fogalmazók Pétery Antal és Ferenczy János. Egy-két szolga egészítette ki a létszámot. Az osztály iratait A betűvel jelölték.

Az *újoncozási osztály* (jele: D/g.) vezetője Okolicsányi József alezredes volt; egy segéde ismert, Izsák százados. Fogalmazó Poszirti Ferenc.

A *pótlóvázási osztály* (jele: D/l.) vezetője Görgey Kornél őrnagy osztályigazgató volt. Tudunk Mácsik Lajos fogalmazóról és 2 segédfogalmazóról.

A két osztály valószínűleg egyesült keretek között dolgozott. Július 21-i létszámuk mindössze Poszirti fogalmazó, 4 segédfogalmazó és 1 szolga.²⁵⁴

Tüzéri osztály (betűjele: C/t.) *felfegyverzési szak* (betűjele: C/l.). Az osztály feladataira következtethetünk az osztályigazgató 1849 májusában készített javaslatai alapján. *I. szak*: a tüzérség főigazgatósága. Ide tartoznak: tábori tüzéri parancsnokságok, dolgozó tüzér századok, vártüzérségi parancsnokok, röppentyű kar. *II. szak*: a főhadszér igazgatósága. Ide tartoznak: a főhadszér-parancsnokság a fiókokkal, a fegyvergyári főigazgatóság a fiókokkal, az ágyúöntöde igazgatóság, a löporgyártási főigazgatóság, magán löpor- és löporanyaggyárak, a fő tüzművészeti igazgatóság a fiókokkal. *III. szak*: szekerészeti főigazgatóság. Ide tartozik: a szállító szekerészet, a tábori hid-, és minden tábori főszerelési fogatok. Szükségesnek tartja, hogy a számadási ügyeket tüzéri szakértők végezzék a polgári gazdaságat főfelügyelete mellett.²⁵⁵

A felfegyverzési szakról nincs létszámadatunk. A tüzéri osztályban osztályigazgató volt Hefler alezredes, segédek Heuberger János százados, Zsovnyai Antal hadnagy, Krakoviczer János százados, titkár Benedek Ignác, fogalmazó Koncz Károly. Itt dolgozott még 1-2 segédfogalmazó, 1 írnok, 1 kiadó, 1 szolga. A nagyváradi szolgáltató részlegek a Pestre költözéskor szintén felkerekedtek, aminek ára a termelés leállása, illetve csökkenése volt. Mihelyt berendezkedtek a fővárosban, hamarosan tovább kellett hurcolkodniuk Szegedre, illetve Aradra, majd innen is tovább Facsetre, Ménesre, Radnára. Természetesen itt már nem nyílt mód a termelés beindítására.²⁵⁶

Az *igazságügyi osztályban* ez idő tájt Meirhoffer Károly alezredes hadbíró osztályigazgatón kívül Tóth Elek titkárról van tudomásunk. Az osztályhoz segédhivatali személyzet és számos, 16—32 gyakornok tartozott. Mint említettük, az osztály keretében tüntetik fel a katonai feltörvényszék fizetésre jogosult tagjait is a kimutatások. A hadügyminisztériumban az igazságügyi osztály kapta meg az

²⁵⁴ Pm, *Pénztári* 1849:12066. pü. sz./458. po. sz.

²⁵⁵ Hm, *Általános* 1849:14430. E sz.

²⁵⁶ Lásd: *Gelich* III. 632—633., 829.

igazoltatás feladatát. Az elnöki osztály külön bíróság felállításához ragaszkodott, de éppen ez az osztály hátráltatta a felelősségre vonást mulasztásával: a szükséges névsort még június 11-én sem bocsátotta az igazságügyi osztály rendelkezésére.²⁵⁷ Az osztály iratainak betűjele a G.

A *katonai letéti hivatal* ügyét nem sikerült rendezni véglegesen 1849-ben sem. Mint említettük, az iratok Pesten maradtak. A hadügyminisztérium a feltörvényszékek szervezésével együtt látott hozzá e hivatal megszervezéséhez 1849 tavaszán. Nem sikerült megfelelő személyeket találni ide, ezért végül a katonai feltörvényszék elnöke és 1 előadó mint ellenőr látta el az ügyeket.²⁵⁸

A *hadlelkési osztály* új vezetője június 1-től Mednyánszky Cézár br. tábori főpap lett; korábban Görgei seregében tevékenykedett. Vidasicsot, az előző osztályigazgatót csak július 19-én mentették fel, ezért még szerepel a Szegedre utazók jegyzékében is. Tanácsos volt Munkátsi József, titkár Charusz László, fogalmazó Lukács Dániel, Zimár Imre. Az osztályhoz tartozott még 1 segédfogalmazó és 1 szolga. Mednyánszkyt modern fiatal papnak ismerték, e szabadelvűségének — s nem kevésbé személyes bátorságának is — köszönhette, hogy a vezetése alá tartozó valamennyi felekezeti papjai fenntartás nélkül követték utasításait.²⁵⁹ Ismeretes a magyar tábori lelkészet rendezésére készített ideiglenes terve, amelyben rövid történeti áttekintés után — ez természetesen osztrák viszonyokat érint csupán — felvázolta a tábori és kórházi lelkési személyzet szervezetét, kötelességeit, mindezek ruházatát, fizetését, kitüntetését.²⁶⁰ Az osztály iratainak betűjele a K.

A *katonai nevelési osztály* vezetője Kiss Károly ezredes, aki ugyanekkor a belügyi nemzetőrségi osztály vezetője is volt. Egy segédfogalmazót találunk mellette. Az osztály iratainak betűjele L volt.

A *rendőri osztály*ról csak említés történik, azzal, hogy vezetője Zuber alezredes lesz. A terv szerint az iratok betűjele M.

A *polgári-gazdászati osztály* szakosztályai: *polgári*, osztályigazgató tanácsos Markovics József (F/p. az iratok betűjele); *gazdászati*, osztályigazgató Pétery Mátyás, tanácsos Markovics József (itt csak egy ideig dolgozott), Horváth Károly (azelőtt titkár), titkárok Eötvös József, Tordai Gyula, Gschray József, Horváth Károly, Szöllősy Gáspár, fogalmazók Deréky István, Berczik Pál, Gyéry Titus, Tóry Gusztáv, Bagi Béla, 2-4 segédfogalmazó, 1 szolga (az iratok betűjele F/g.); *ruházati*, szakfőnök Szölényi (Weingartner) József alezredes, Kelemen főhadnagy, Torkos Kálmán fogalmazó, 1 tizedes, 1 számtiszt, 1 segédszámvevő (az iratok betűjele F/r.); *élelmezési*, Szabó Ferenc segéd, fogalmazó (katona), 4 segédfogalmazó (az iratok betűjele F/é.).

Számvevőség. Noha a korabeli kimutatások nem a polgári-gazdászati osztály keretében, hanem külön tüntetik fel a számvevőség részlegének alkalmazottait, az

²⁵⁷ Hm, *Általános* 1849:13 072. E sz. 1849. máj. 6; az igazságügyi osztály többször kérte a jegyzéket az elnökitől, pl. máj. 30., jún. 11.: Hm, *Általános* 1849:17 380., 18 933. E sz.

²⁵⁸ Az elnöki osztály az igazságügyinek: Hm, *Általános* 1849:8526. E sz. 1849. ápr. 7.

²⁵⁹ Mednyánszky 51.

²⁶⁰ Hm, *Tábori d.n.* fogalmazvány, más kéztől származó beszúrással.

iratok azt tanúsítják, hogy a polgári-gazdászati osztállyal szoros kapcsolatban (vagy annak keretében), F/g. iktatószámok felhasználásával dolgoztak. Ennek ellenére június—augusztus hónapokban határozott jeleit látjuk annak, hogy a hadügyminisztérium különálló számvevőséget kívánt szervezni. A főszámvevők május 22-i kinevezése után újra felbukkant Erdős őrnagy is, mint a számvevőség leendő vezetője. Erdős hatásos érvekkel igazolhatta magát, hiszen 1848. decemberben Pesten maradt a számvevőségi iratokkal és a katonai letéti pénztárral együtt.²⁶¹ A majdani számvevőséghez kijelölt alkalmazottak között találjuk Heller Alajos, Hőbert Béla, Opody Alajos főszámvevőket, 1-2 bíráló számtisztet, 3-5 számtisztet, 1-3 segédet, 1 szolgát. 1849-ben a kinevezés „mellőzhetetlen feltétele” volt a magyar nyelvbeni „tökéletes jártasság”.²⁶²

A hadi főpénztárból való kifizetések a gazdasági osztály közvetlen irányítása alatt történtek. A *pénzkezelés*, a pénzáttalványozás szabályozása a hadügyminisztériumnál sem volt megoldva, és nem is történt feleannyira sem rendszerezett keretek között, mint a Pénzügyminisztériumnál. Amint a Pénzügyminisztériumnál már utaltunk erre, több hadipénztár működött az országban. Ezeket — tekintettel a hadiadó hiányára — a Pénzügyminisztérium látta el pénzzel. Sok esetben a polgári pénztárak fizettek ki jelentős összegeket katonai célra. Nagyon megnehezítette az ügyvitel áttekintését, hogy kormánybiztosok, kerületek, hatóságok, egyes katonai személyek is eszközöltek kifizetéseket a hadipénztárak rovására. A hadügyminisztérium szerette volna elérni, hogy a budai hadipénztárnál hozzanak létre egy központi pénztárat, amely a vidékieket is ellátná. Az elképzelés szerint ezek Debrecenben, Szegeden, Péterváradon, Kolozsvárott működtek volna, és egyben bizonyos vonzaskörzetben az összes katonai testületet ellátták volna. A megvalósításhoz azonban szükséges lett volna, hogy a hadügyminisztérium legyen a katonai költségek elsőrendű kezelője; nélküle a Pénzügyminisztérium sem utalhatott volna. Ezzel együtt sürgősen szabályozni — csökkenteni — kívánta a hadügyminisztérium a katonai pénz- és terményilletményeket. Utóbbiról már 1848. decemberben készült terv az OHB számára, de elveszett.²⁶³ A pénzügy reflexiójában elsiklott a hadügyminisztérium kérésének lényege fölött, amely egyet jelentett volna a hadipénztárak kezelése terén a Pénzügyminisztérium háttérbe szorításával. Válaszában csupán egy kérdéssel foglalkozott részletesen: mivel a hadi viszonyok miatt nem költségvetés szerint történt a gazdálkodás, azt javasolta, hogy állandó konzultáció mellett a várható kiadásokról pontos havi előkalkulációt készítsenek. Az összeg fedezéséről a Pénzügyminisztérium gondoskodna. Duscheknek nem volt érdeke, hogy az államháztartás jelentős részének felügyeletét kiengedje a kezéből, sőt, a vidéki katonai kifizetési helyeket is saját pénztáraiba kívánta telepíteni. Így:

²⁶¹ Nem egészen világos az elnöki osztály utasítása Erdős személyéről az igazságügyinek, 1849. máj. 3.: *Hm, Általános* 1849:12 567. E sz. Erdős nevét említi mint számvevőségi vezetőt pl. júl. 23-án: *Pm, Pénztári* 1849:12 103. pü. sz.

²⁶² *Közlöny*, 1849. jún. 1. (Kiss Ernő h. miniszter rendelete — máj. 29. 17 161. F/g. sz. — hadbiztosi és számvevőségi személyekről, a hadseregben is.)

²⁶³ Kiss Ernő h. miniszter a Pénzügyminisztériumnak, 1849. máj. 31.: *Pm, Pénztári* 1849:7568. pü. sz.

Komárom — Felső-Duna; Kassa és Miskolc — Felső-Magyarország; Kolozsvár — Erdély; Debrecen — Tisza-vidék; Szeged — Bánát. A budai hadipénztár csak a fővárost és környékét látná el pénzzel.²⁶⁴ A gyakorlatban a vita a Pénzügyminisztérium javára dőlt el: diktált, mert nála volt a pénz. Június 2-án például a hadügyminisztérium kért 800 ezer Ft-ot a budai hadipénztárhoz. A Pénzügyminisztérium az összeget részletekben a debreceni hadipénztárhoz utalta.²⁶⁵

Iroda. 1849. május közepéig viselte tisztét Zelenák János irodaigazgató. Május 3-án bizonyos javaslatokat tett az iroda munkájának javítására, az irodaigazgató tekintélyének növelésére. Javaslatai összefüggésben voltak azokkal az ügyvitelbeli zavarokkal, amelyekről az osztályoknál már szóltunk. Zelenák kívánta volna azt is, hogy az irodaigazgató tanácsosi besorolást kapjon — néhány más minisztériumhoz hasonlóan —, bizalmi állásához méltóan. Megfelelő rang nélkül ugyanis alárendelt helyzetbe került a többi osztállyal szemben,²⁶⁶ intézkedéseinek nem volt foganatja. E javaslat vagy más ok miatt Zelenákot hamarosan Azari János százados váltotta fel az irodaigazgatói hivatalban. Ő azonban június elején szintén lemondott, amikor észrevette, hogy nincsenek vele megelégedve.²⁶⁷ Ezután más irodaigazgató személye nem ismert. Azari János neve még előfordul a Szegedre indulók között, a beosztás megjelölése nélkül. Az iroda magában foglalta az iktatói, kiadói és levéltári hivatalt. Nem tartoztak ide az osztályokhoz, elsősorban az elnökihez beosztott segédek. A létszám 26—50 között ingadozott a körülményektől függően.

3. ÜGYVITEL,²⁶⁸ HIVATALI ELHELYEZKEDÉS

a) 1848 decemberéig

A decemberi ügyviteli-szervezeti változást megelőző időszakban nem volt olyan nagyméretű segédhivatal a hadügyminisztériumban, mint amelyet ez a terv szándokozott létrehozni. Nem is örökölt ilyet, mivel elődje bécsi volt. Decemberig a segédhivatali munka két helyütt folyt a minisztériumban: a helytartótanácsi

²⁶⁴ Pénzügy a hadügyhöz, 1849. jún. 14.: Uo.

²⁶⁵ Uo. 1849:8436. pü. sz. jún. 2. A pénzügy jún. 9-én a 8029. pü. számon írt választ. A budai főhadipénztár többnyire üres volt. A kormányzó szóbeli rendelettel júl. 3-án Kecskemétre irányította a pénztárat. A gazdasági osztály kérte a Pénzügyminisztériumot, hogy naponta küldjenek pénzt az el nem odázható kifizetésekre, mert üres a kassza, 1849. júl. 4. Szolnok, a hadügy a pénzügynek: Uo. 1849:? (sérült), a 10774. pü. sz. után.

²⁶⁶ *Hm. Általános* 1849:13083. E sz.

²⁶⁷ Azari valamilyen oknál fogva el akart távozni a minisztériumból a hadsereghez. Az államtitkár értesítette a lemondás elfogadásáról, de a hadsereghez való beosztást megtagadta arra való hivatkozással, hogy — mint polgári állapotból a seregbe lépett személy — hadi szolgálatra nem alkalmas. 1849. jún. 11.: *Hm. Általános* 1849:18027. E sz. Köztudott, hogy Görgei, a hivatásos katona semmi elismerést nem tanúsított a forradalom önkéntes katonái iránt.

²⁶⁸ Részletesen lásd *Ember* 1950. 212. s. köv., ahol az egyes segédkönyvek elemzése is megtörténik.

hagyományokat folytató gazdasági osztályban és a minisztérium többi osztályának adminisztrációját végző elnöki irodában. Év végéig az elnöki iroda körülbelül 14 000 iratdarabot iktatott, ami felét sem teszi ki az 1849. évinek.

Az iktatás során 20 iktatószámot tartalmazó ivenként jegyezték be az iratokat; egyszerre a központi és az osztályiktatói számokat. Például a 260. iv az elnöki osztályé, 9281—9300. központi számok, az egyes számok törve az osztályiktatói számokkal; a 262. iv a tűzéri osztályé, 9321—9340. központi számok, törve az osztályiktatói számokkal. Az osztályiktatásnak nem sok értelme volt, hiszen az iratokat a fő iktatószámok szerint őrizték egyesített iratsorozatban. A fő iktatással egybe nem kötött osztályiktatásról 1848-ban nincs tudomásunk. Az iktatói munkát az elnöki osztályban rendszeresített iroda személyzete látta el.²⁶⁹ Mivel az elnöki iratokat sem iktatták külön és nem helyezték el külön az irattárban sem, az 1848. decemberig működött osztályoknak nincs külön az anyaga — kivéve természetesen a gazdaságit —, legfeljebb néhány nyilvántartási könyv. 1848-ra vonatkoztatva tehát a gazdasági kivételével minden osztály anyaga a közös sorozatban keresendő. Az elnöki iratokról egy töredékes mutatókönyv áll rendelkezésre, ez is elsősorban az 1849. évre utal.

Az elnöki iroda 1848-ban a kezdeti időben igen bonyolult módon iktatott. 1848. május 31-től július végéig, a 4100. számig külön iktatta a beadványokat egy betűrendes iktatókönyvben, külön a kiadványokat (hivatalból indított ügyek) egy ugyancsak betűrendes iktatókönyvben. Ez a segédkönyv egyben mutatóul is szolgált. Az iratok e számkereten belül az irattárban is elkülönítve találhatók a beadványok, illetve a kiadványok sorozatában. Előbbiek a 4100. számig, utóbbiak csak az 1716. számig találhatók meg. Fennmaradt egy olyan iktatókönyv is, amely számok szerint sorban tartalmazza a 4101-ig iktatott iratok adatait. A mutatókönyvek sorozata már a 4101-től kezdődő iktatószámok iratokra vonatkozik. Ezt a kezdetleges iratkezelési módot váltotta fel augusztus elején a beadványok, kiadványok együttes iktatása és mutatózása. Ettől kezdve az iratok is egy sorozatban találhatók, kivéve a gazdasági osztály külön kezelt kűtfő-tételes anyagát.

A *decemberi utasítás* a következő új rendszert igyekezett meghonosítani: az irodaigazgató, aki az iktatói hivatalt irányította, segédjével együtt bontotta a postát. Kivételt képeztek az elnöki tárgyak, amelyeket vagy a miniszter, vagy megbízottja bontott. Azelőtt a postabontás az elnöki irodában folyt, s innen osztották szét az osztályok között. Ez azzal függött össze, hogy az iktatás is ott történt. Az irodaigazgató rávezette az iratokra az érkezés dátumát, beiktattatta a központi iktatókönyvbe. Az iktatással együtt rögtön ráírták az osztály betűjelét, s ezzel mintegy szignálták is az egyes ügyeket. A betűjellel ellátott fő iktatói szám pótolta az osztályiktatást is. „Ez azonban nem jelentette azt, hogy osztályiktató nem volt. Egyes osztályok külön is iktatták a maguk iratait. Az osztályokban külön

²⁶⁹ Korponay János tájékoztatója Melczer államtitkárnak, 1848. aug. 29.: *Hm, Általános* 1848:5819. sz.; *Urbán* 1976. 48.

is iktatott iratok egy része az általános vagy főiktatás során már előzőleg iktatásra került, ezeknek tehát két iktatói számuk volt. Más részük anélkül került az osztályhoz, hogy előzőleg központilag iktatták volna, ezeken csak egy iktatói számot találunk, az osztályiktatóit.²⁷⁰ A fenti idézetben foglaltak elsősorban az 1849-es gyakorlatra vonatkoznak. 1849 folyamán rendben alkalmazták ezeket a betűjeleket, noha nem sokkal ennek bevezetése után volt a debreceni költözés. Az is szabállyá vált a hadügyminisztériumban, hogy a betűjel nélküli hivatkozási számot tartalmazó hivatalos átiratokat nem fogadták el; nem foglalkoztak vele.²⁷¹ Az iktatókönyvekben nincs rovat az elintézés módja számára, az csak a kiadóhivatali könyvekből derült ki. Ezek ma nincsenek meg. Az iktatókönyvek fejléce nem szabatos, mert a nyomtatott szöveg csak elnöki irodai tárgyakra utal, holott az egész minisztériumra vonatkoznak. A beiktatott iratokat az irattár által szerelt előiratokkal átadták az osztályoknak. Az iktatói hivatalnak tájékoztatás végett naponta rövid kivonatokat kellett készíteni a beérkezett darabokról a miniszter számára. Itt készült mutató is, amely az iktatószámra utalt.

Az osztályokon az ezzel megbízott fogalmazó átvette az őket illető ügyiratokat, s bevezette az iktatói hivataltól kapott jegyzékbe. A már említett osztályiktatás tanújelei a ránk maradt osztályiktatói könyvek: a katonai osztályon (1—1769. ikt. sz. H 83. 15. d., 1770—2073. ikt. sz., H 79. 1. köt.); a tüzérségi osztályon (H 80. 1—4. köt.); az újoncozási osztályon (H 81. 1. köt.); a polgári-gazdászati osztályon (H 82. 43. köt.); az egészségügyi osztályon (H 85. 1—2. köt.); a tábori lelkészi osztály egyes ívei, 1849. július 16—19. (H 86. 1. d.); a nemzetőrségi osztályon (H 87. 1. köt.); több osztályra vonatkozó az utolsó hónapokból (H 89. 1. köt.).

Az iratok, előadói ívek formája nem különbözött a többi minisztériumban szokásostól. Balra felülre a központi és osztályiktatói számot írták, például A/s. 2600/70. A központi számot a többi minisztériumtól eltérően nem a minisztérium jelével — mint például Bm, Pm. stb. — jelölték, hanem az osztály betűjével, s ezt törte — ha volt — a szak betűjele, illetve egyes esetben az osztály iktatószáma. A szám mellett a kelet, az irat jobb oldalán az elintézés módja volt feltüntetve. A fogalmazványokat a szakfőnök ellenőrizte, láttamozta, majd az osztályigazgató elé terjesztette, aki kiadta. A fogalmazványokat egész íven kellett készíteni az esetleges mellékletek elhelyezésének megkönnyítése céljából. Az osztály munkájáért az osztályigazgató felelt személyesen. A hadügyminisztériumban szokás volt az osztály vezetőjét osztályigazgatóként, a szakosztály vezetőjét osztályfőnökként jelölni. A minisztertanácsi határozat szerint egységesen az osztályigazgatói megjelölést kellett volna használni a régi szóhasználat, az osztályfőnök megjelölés helyett. Az osztályigazgató az elintézendő iratokról egyrészt a miniszterrel tárgyalt, másrészt a szakfőnökkel. A fogalmazót mind a szakfőnök, mind az osztályigazgató instrualta. Az osztályok hivatalos munkaideje 9—14 között volt, de sok munka esetén estébe is nyúlhatott, amire 1849-ben igen sok példa adódott. Minden osztály

²⁷⁰ *Ember* 1950. 214.

²⁷¹ Mészáros ideiglenes miniszter ápr. 30-i rendelete: *Közlöny*, 1849. máj. 2.

tartott ügyeletet, naponta 8—19 óra között. A gyors intézkedés érdekében pontos szállásjegyzékük volt a hivatalnokokról.

A kiadmányozott iratokat tisztázásra az általános iroda (az iktatóhivatal mellett) vette át. Az írnokok állásukkal feleltek a szöveg pontos másolásáért. Nevüket feltüntették a fogalmazvány külső jobb alsó részén az összeolvasóéval együtt. Az irodaigazgató vagy segédje a letisztázott iratokat a miniszter vagy az osztályigazgatók elé terjesztette aláírásra. Ezután került a kiadóhivatalba az aláírt tisztázat. A kiadóban csatolták hozzá a mellékleteket, borítékolták, lepecsételték és postázták. Az elküldött iratokról könyvet vezettek, amelybe bevezették a rövid tárgyat, címet stb. Ezek egészítették ki az iktatókönyvi adatokat.

Az expedálás után a fogalmazványokat és az előiratokat az irattár vette át, amely a kiadóhivatallal szoros szervezeti egységbe tartozott. Az irattár az előiratokat reponálta, az újonnan irattárba érkezett fogalmazványokat bevezették a lajstromkönyvbe, s a beadvánnyal együtt az iratok közé helyezték. Itt is vezettek név- és tárgymutatót a keresés megkönnyítésére. Az iratokat „deklik” közé téve, fraktur alakban őrizték. Az irattár nem alkotott az ügyintézésben használt iktatószámos renden kívül külön irattári rendszert. Így viszont az egy ügyre vonatkozó iratok még annyira sem kerültek össze, mint a kútfőtételes rend esetén. Azt megtették, hogy a beadvány iktatószámán indították el a kiadványt is.

b) Debrecen

Ami az ügyvitel terén ebben az időszakban történt, elsősorban a hadügyminisztérium és a hadsereg közötti érintkezést szabályozta.

A miniszter felkérte a hozzá fordulókat, hogy elnöki tárgyú vagy bizalmas természetű leveleiket az ő nevére címezzék, az osztályoknak szóló leveleken viszont ne az osztályigazgató nevét, hanem az osztályt tüntessék fel.²⁷² A gyorsabb intézkedés érdekében csak az olyan beadványokat fogadták el, amelyeken szerepelt a rövid tárgy az irat külső részén.²⁷³ Panaszokat a katonai egységektől csak a főhadparancsnokságon keresztül fogadott el a minisztérium.²⁷⁴ A miniszter március 3-án minden osztály számára előírta, hogy milyen kimutatásokat készítsenek havonta. Az iratok szerint ennek az osztályok eleget is tettek, amint erre az osztályoknál utaltunk. E jegyzékek értékes adatokat tartalmaznak a magyar hadsereg személyi és felszereltségi helyzetére.²⁷⁵

Sok volt a panasz a hadügyminisztérium ügyvitelének pontatlanságára.²⁷⁶ Mentségül több okot is felhozhatunk: a háborús körülményeket, a minisztérium

²⁷² *Közlöny*, 1849. febr. 6.

²⁷³ *Közlöny*, 1849. márc. 20.

²⁷⁴ *Közlöny*, 1849. márc. 27.

²⁷⁵ *Hm. Általános* 1849:4786. E sz. márc. 3. Beérkezett kimutatások pl.: Uo. 1849:6205., 6208., 6209., 6212. E sz.

²⁷⁶ Pl. Kossuth Görgeihez, 1849. márc. 22—23.: *KLÖM XIV.* 693.

sűrűn váltakozó katonai alkalmazottait, ugyanezek adminisztrációbeli járatlanságát. A legsúlyosabb és legnehezebben elhárítható akadály az volt, hogy az osztályok a központi irodától függetlenül igyekeztek, s ezek a törekvések a központi nyilvántartás pontatlanságát és áttekinthetlenségét idézték elő. Debrecenben szokássá vált, hogy szinte minden osztály fogadott el beadványokat, bontott postát, holott ezt az irodaigazgatón kívül egyedül az elnöki osztály tehetné volna. Ezek után az iktatás sem történt rendben, mert a felbontott leveleket rendszertelenül adták be a központi irodába. Előfordult, hogy a fogalmazvány iktatása megelőzte a beadványét, ennél fogva külön számon szerepeltek, de az sem volt ritka eset, hogy csak osztályiktatószám szerepelt egy-egy iraton. Egy 1849 elején hozott miniszteri rendelet értelmében nem is minden osztály bocsáthatott ki iratokat csupán osztályiktatói számmal. Az elnöki és a táborkari osztályoknak mint kulcsfontosságú szervezeti egységeknek megvolt ez a joga. Az osztályok ezt a szabályt sem vették figyelembe.²⁷⁷

Mindezekon kívül az irodaigazgatónak szubjektív nehézségekkel is küszködnie kellett: az irodának nem volt tekintélye; a ki-bejáró osztályhivatalnokok zavarták a munkát. A rendtelenség az irattárat sem kímélte: a tárnok tudta nélkül emeltek ki előiratokat. Több osztály arra törekedett, hogy minél több segédhivatali tisztviselője legyen a gyors ügyintézés érdekében, sőt, szerették volna az iratokat is maguknál tartani. Ilyen terveket forgatott a fejében a tüzéri osztály vezetője, Heffler őrnagy is.²⁷⁸ Az irodai munka során szintén számos hanyagságot követtek el: az iratokat áttették például későbbi iktatószámra, áthúзва az eredetit.²⁷⁹ Mindezek mellett tekintetbe kell azért vennünk azt, hogy a hadügyminisztériumnak irdatlan mennyiségű iratanyaggal kellett dolgoznia, s ehhez a viszonylag nagy létszámú segédhivatali személyzet is kevésnek bizonyult. Összehasonlításképpen: a hadügyminisztérium 1849-ben a 31 ezres iktatószámokig jutott el, miközben az ugyancsak nagy forgalmú Pénzügyminisztérium a 12 ezresekig, a kormányelnöki iroda pedig — folytatva az OHB számsorát — a 9 ezresekig.

c) Az utolsó hónapok

1849. június 20-tól nemcsak az elnöki, hanem az egész minisztériumi postát az elnöki iroda vezetője, Molnár Ferdinánd bontotta, innen került tovább iktatásra. Az iktatók tárgyuk szerint szétosztották az iratokat az osztályok között. Az államtitkár kötelezővé tette az osztályiktatást, külön az elnöki osztály számára

²⁷⁷ Kiss Ernő helyettes miniszter körlevele, 1849. márc. 4.: *Hm, Általános* 1849:4787. sz. Az osztályok a gyors ügyintézés érdekében kérték az osztályiktatás jogát. Pl. a katonai, 1849. ápr. 14.: *Uo.* 1849:10 181. E sz.

²⁷⁸ *Uo.* 1849:14430. E sz. praes. 1849. máj. 15.

²⁷⁹ Erre sok példa akad a *Hm, Általános* irataiban. A fentiekre ld. elsősorban Zelenák J. irodaigazgató beadványát, 1849. máj. 3. *Hm, Általános* 1849:13083. E sz.

is.²⁸⁰ Ez lehet talán a magyarázat arra, hogy azon elnöki iratok száma, amelyek nem a közös sorozatban, hanem külön vannak (H 77. törzsszám), nem egyezik a központi iktatókönyv megfelelő számainak bejegyzéseivel. Nem logikus azonban, hogy a számok nem egytől kezdődnek. Ezt viszont az magyarázhatja, hogy Zelenák menesztésével valószínűleg a zavar még nagyobb lett a minisztérium iratkezelésében.

Az államtitkár arra is utasított, hogy az osztályok felterjesztési íveit, amelyeken szerepelnek a beérkezett tárgyak, naponta be kell nyújtani az elnökihez. Ezekből kijegyzték az elnökiileg elintézendőket. Az osztályvezetők ugyanezekből kivonatos tárgyjegyzéket készítettek maguknak tájékozódás végett.²⁸¹ A közös iratsorozatba nem minden osztály anyaga, illetve az osztályok nem minden anyaga került be. Ezek közé tartozik: az *elnöki iratok* egy része, 1849. június—július; a *katonai osztály* néhány, a katonatisztekéről vezetett nyilvántartási könyve; az *újoncozási iratok* néhány iktatatlan darabja; a *számvevőség* iratai (számadások); az *igazságügyi osztály* iratai (ide a közös sorozatból is kivettek 3 csomónyi anyagot, amelyhez a közös sorozat segédkönyvei használhatók); az *egészségügyi osztály* iratai és nyilvántartásai; a *tábori lelkészi osztály* iratai; a *nemzetőrségi osztály* nyilvántartásai nemzetőrségi tisztekről; *vegyes*, iktatatlan iratok 1848/49, majdnem minden osztály tárgyköréből.

Aradon 1849. augusztusban csak a katonai osztály egyes iratai maradtak meg, amelynek betűjele A volt. Ezeknek az osztály állagában lenne a helye, mivel csak arról van szó, hogy az iktatást újra kezdték.²⁸² Külön találhatók Mészáros Lázár verbászi iratai, felvételi kérelmek a Ludoviceumba, Szabó Imre államtitkár iktatókönyvének töredéke.²⁸³

A minisztérium elhelyezése. Mészáros megérkezése előtt a honvédelmi ügyek főhadiszállása a miniszterelnök, illetve az ONHT szállásával, azaz a Horváthházzal egyezett meg.²⁸⁴ A hadügyminiszter titkársága Mészáros hazaérkezése után is ott maradt egy ideig. Mészáros maga Budán, Ottinger őrnagyvezér szállásán rendezte be ideiglenes hivatalát.²⁸⁵ Június első felében került sor a főhadikormány várbeli, Sándor-palotabeli épületébe való költözésére: a miniszter június 15-én nyitotta meg irodáját; a miniszteri titkári hivatal előbb, június 6-án kezdte meg a berendezkedést.²⁸⁶ A gazdasági osztály valószínűleg megmaradt korábbi helyén, a

²⁸⁰ Szabó Imre államtitkár Korponay ezredesnek, aki ekkoriban adta át az ügyeket az elnöki osztályban Molnár ezredesnek, 1849. jún. 19. *Hm, Általános* 1849:20 252. E sz.

²⁸¹ Előterjesztési ívek központi iktatói számokkal és feljegyzési ívek osztályiktatói számokkal fennmaradtak pl. a tábori lelkészi osztálynál.

²⁸² Az ismertető leltár és ennek alapján a repertórium is az egész minisztériumra vonatkozóan tartja az ún. aradi iratokat. *Ember* 1950. 220., *Fábiánné* 1969. 126.

²⁸³ Valószínűleg sok fontos irat tűnt el amiatt, hogy az igazán bizalmasak eleve nem kerültek iktatásra. Lásd pl. a *Hm, Elnöki* mutatóját: „Kossuth L. úr titkos irata nem iktattatott be — visszavétett.”

²⁸⁴ *PH*, 1848. jún. 8.

²⁸⁵ *Uo.* 1848. máj. 30.

²⁸⁶ *Uo.* 1848. jún. 8.; *Közlöny*, 1848. jún. 16. A miniszter fogadónapjai: *PH*, 1848. jún. 17.

helytartótanácsi épületben, de még így is szűkös volt a hely, ami a General Commando mellett a Sándor-palotában a hadügyminisztériumnak jutott. Felmerült már 1848 nyarán a külön épület gondolata, a Kossuth utcai tárnokház, de a hadügyminisztérium perspektivikus tervei fényében ezt is szűkösnek tartotta volna. Arra a gondolatra jutottak, hogy a General Commando foglalja el a tárnoki ház 30 szobáját, így a minisztérium egyedül maradt volna a Sándor-palotában.²⁸⁷ Bizonyos átalakítási és javítási munkálatok után a minisztérium utasította a magyar hadi főparancsnokságot a tárnoki épület elfoglalására és a régi épület átengedésére. A határidő október 29. volt.²⁸⁸ Az átköltözés le is zajlott, s mire esedékes lett az ONHT beolvasztása és beköltöztetése a hadügyminisztériumba, a helyiségek rendelkezésre álltak. Mészáros november 8-án tudatta a közvéleménnyel a haditanácsnak a minisztériumi épületbe való átköltöztetését. Az ONHT azokat a szobákat foglalta el, ahol korábban a minisztériumi hivatalnokok dolgoztak.²⁸⁹

Debrecenben a hadügyminisztérium a Piac utcai Beck-Degenfeld-házban helyezkedett el 15 szobában, de így is szűken voltak. Például az igazságügyi és az egészségügyi osztály egy helyiségben szorongott, s kénytelenek voltak más házakban is szállást bérelni.²⁹⁰ A Debrecenből való visszaköltözés után — a fővárosban megsérült kormányépületek miatt — felmerült annak a gondolata, hogy valamelyik másik budai palotába költözik a hadügyminisztérium, mégis kénytelenek voltak a romos Sándor-palotában maradni.²⁹¹ Szegeden a hadügyminisztérium a nagypiac mellett, a városháza melletti egyik épületben helyezkedett el.²⁹²

²⁸⁷ Hadügyminisztérium a General Commandónak, 1848. júl. 29.: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 53. tétel, 2451. hü. sz. és 1848. aug. 3.: 59. tétel, 2595. hü. sz. A tárnokház a magyar kamara épületével szembeni épület, a kamarai elnökök szálláshelyéül szolgált. Mivel a kamara tulajdonát képezte, a tárnokmesternek esetenként bocsátották rendelkezésre. Ebben az esetben a kamarai elnök pénzbeli kárpótlást kapott a természetbeni lakóhelyért. Erről lásd Almásy Móric információját Windisch-Grätz számára, 1849. febr. 26.: *Abszolutizmuskori Lár, Windisch-Grätz, Általános* No 953.

²⁸⁸ Hadügyminisztérium a General Commandónak, 1848. okt. 21.: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 173. tétel, 6885. hü. sz.

²⁸⁹ *Közlöny*, 1848 nov. 10.; *Urbán* 1976. 54.

²⁹⁰ *Módy* 80.; A hadügyminisztérium az OHB-nak, 1849. febr. 5.: *OHB* 1849:1526. eln. sz.

²⁹¹ A hadügy a kormányzónak, 1849. máj. 24.: *Kormányzó, Elnöki* 1849:7417. k. eln. sz. *KLÖM XV*. 420.; *Hm, Általános* 1849:16911. E sz.

²⁹² *Közlöny*, 1849. júl. 24.

XI. IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM¹

1. A MINISZTERIUM HATÁSKÖRE

Az 1848-as törvények több pontja érintette nemcsak az Igazságügyi Minisztérium hatáskörét, hanem a legfőbb bíróságokét is. Általánosságban a III. tc. 27. §-a úgy rendelkezett, hogy: „A törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállásukban, s a törvény további rendeletéig eddigi szerkezetükben fenntartandók.” A bíróságok szervezetében és gyakorlatában eszközölt változtatások 1848-ban nem is mentek túl a törvényadta lehetőségeken.² Az úrbéri ügyeknek a közigazgatásról bírói útra való terelése (X. tc.) azt jelentette, hogy a kúria foglalkozott a helytartótanács helyett a megyei törvényszékektől felülvizsgálatra küldött ilyen ügyekkel. A felállított esküdtzékek sajtóvétségi tárgyakban hozott ítéleteit is a kúriához (hétszemélyes tábla) kellett fellebbezni (XVIII. tc. 17. §). Véglegesen átvette a hétszemélyes tábla az eddig csak időnként vitt jászkun pereket, a nádori főtörvényszék megszűnése miatt (XXVIII. tc.).³

Miután Magyarországon 1848-ig nem valósult meg a közigazgatás és a bíraskodás teljes szétválása a legfelsőbb fórumokon sem, és nem volt magyar, kimondottan igazságügyi legfelsőbb fórum, az Igazságügyi Minisztérium több régi kormányzástól örökölte feladatait. A leglényegesebb hatásköri feladatnak az egész polgári és büntető törvénykezés, valamint a közvádlok, esküdtzékek és ügyvédek felügyeletét tekinthetjük, nemcsak hivataltörténeti, hanem politikai szempontból is.⁴ Ezt a minisztérium elsősorban a *kancelláriától* örökölte. A minisztérium hatásköri tárgyban kelt 1848. május 5-i rendelete a törvényhatóságokhoz és törvényszékekhez nem részletezte a felügyelet mibenlétét és módját. Az Igazságügyi Minisztérium ügyvitele alapján azonban nem kétséges, hogy a közvádlokat utasíthatta, a bíróságokkal kapcsolatban pedig érvényesíthette a magyar kancellária ún. *politikai bíraskodását*, ami azt jelentette, hogy e jogkörében

¹ Az 1848—1849-es Igazságügyi Minisztérium történetét, elsősorban jogtörténeti aspektusból dolgozza fel: *Sarlós 1970*. (Hivataltörténeti problémákat is érint.) Kimerítően foglalkozik az 1848-as törvényeknek a felsőbb törvényszékekre gyakorolt hatásával: *Varga Endre 1974*, elsősorban 132—133.

² *Sarlós 1970*, 59—60.

³ *Varga Endre 1974*, 132—133.

⁴ A továbbiakban a hatásköri feladatokat *Sarlós 1970*, alapján értékeljük. Ehhez a részhez felhasználtuk még az igen fontos máj. 5-i igazságügyi körlevelet, amelyet hatásköri tekintetben a törvényhatóságokhoz és törvényszékekhez intéztek. *IM Elnöki 1848:5*, kfő, 1. tétel, 349. i. sz. nyomtatvány; *PH*, 1848. máj. 9.

minden ítéletet felfüggeszthetett. Ezzel a jogával — Sarlós Béla megállapítása szerint — sűrűn élt is a minisztérium mind 1848-ban, mint 1849-ben. Mivel törvény nem szabályozta még az időig a bírói függetlenséget, a minisztérium csak a korábbi feudális gyakorlatnak megfelelően láthatta el a felügyeletet. Az esküdtbíróóságokkal kapcsolatban azonban az április 29-i sajtóesküdtszéki rendelet kizártta tette, hogy a minisztérium e bíróságoknak kötelező perfelfüggesztő és más hasonló parancsokat adjon.⁵

A felügyeleti jogkör egyes feladatait a minisztérium a *helytartótanács*tól vette át, ugyanis ennek volt feladata a törvényhatóságok bíróságainak, börtöneinek felügyelete. Erre vonatkozóan a helytartótanácsi közigazgatási osztály tartalmaz bőven adatokat.⁶ A felügyelet kiterjedt a szentszéki, bányászati, váltói bíróságokra is. A helytartótanács intézte korábban a közigazgatási osztály útján a *csődületi határnapok*, valamint *kötelezvények*, *váltók* és egyéb *okiratok megsemmisítésének* kihirdetését.

Az 1840:XXII. tc. 29. §-a (csődtörvény) rendelte el a csődhirdetések megjelenését a hírlapokban. A hirdetés díját a hírlapok részére a kincstár szavatalta. 1848-ban az igazságügy-miniszter leszögezte, hogy — függetlenül attól, hogy a Pénzügyminisztérium vállalja-e a szavatosságot — csak olyan hirdetéseket közöl, amelyek díja biztosított. A pénzt Tóth Lőrinc miniszteri titkár szedte be és küldte át a kincstárnak.⁷

Az *úrbéri pereket* — mint említettük — 1848-ig a megyei törvényszéktől a helytartótanácshoz küldték felülvizsgálatra. A fellebbezés az 1848:X. tc. értelmében ugyan a királyi táblára tartozott, de az ezzel kapcsolatos panaszok intézése és a felügyelet a minisztériumot illette.⁸

A *magyar kancellária* több olyan igazságügyi részfeladat végrehajtásával is foglalkozott, amelyek minisztériumi besorolásával — magyarázatképpen a fenti általános hatáskör-megjelöléshez — az említett május 5-i körlevél is foglalkozott. Ezek közül az egyik legfontosabb volt a *kegyelmi ügyek* kérdése. A Pesti Hírlap május 4-i számában egy április 29-ről kelt hivatalos közlés még az Igazságügyi Minisztérium feladatai között sorolta fel a kegyelmi ügyeket, de az említett május 5-i körlevél a III. tc. 21. §-a alapján ezeket Esterházy ellenjegyzéséhez tartozónak mondta ki. A III. tc. 14. §-a, amely a minisztériumokat sorolta fel, e minisztérium hivatalos címét ugyan az „igazságszolgáltatás és kegyelem” elnevezésben adta meg,

⁵ *Sarlós 1970.* 58. szerint az Igazságügyi Minisztérium nem találkozott a felügyelet gyakorlása közben a törvényhatóságok mint autonóm testületek ellenállásával, míg ez más minisztériumok esetében többször is előfordult, ahogy ezt kutatásaink során tapasztaltuk.

⁶ Lásd *Felhő—Vörös.* Az Igazságügyi Minisztérium 1848. máj. 21-én pl. kiküldte Bónis Sámuel osztályigazgatót a pesti tömlőcök és dologház megvizsgálására. *PH*, 1848. máj. 23. A minisztérium a tapasztalatok nyomán rendeletet intézett a városhoz a börtönállapotok javítása tárgyában. *PH*, 1848. máj. 28.

⁷ *Felhő—Vörös* 177. Igazságügyi Minisztérium a Pénzügyminisztériumnak, 1848. máj. 15. *IM Elnöki* 1848:255. eln. sz.

⁸ A helytartótanácsi úrbéri osztály működéséről lásd: *Felhő—Vörös.*

de a kegyelmezés a gyakorlatban — mint felségjog — szorosan a király személyéhez fűződött, olyannyira, hogy az ellenjegyzést nem a szakminiszter, hanem az „oldalmelletti” végezte el. Utalunk a vallásügyi és a hadügyminiszter hasonló helyzetére az egyházi főtisztségek és a magas katonai rangúak kinevezésében. Részben Esterházy, részben a minisztereken múlott, hogy ezekben az esetekben melyikük vállalta a felelősséget. 1848-ban hiánytalanul megvalósult a kegyelmi ügyeknek a király személye melletti miniszter által való ellenjegyzése.⁹ Az őszi fordulat után csak az év végén kerítették sort az új helyzetnek megfelelő megoldásra a kegyelmi ügyek intézésében. Ghyczy államtitkár december 26-án tájékoztatta ugyan a bizottmányt az akkori tényleges helyzet támasztotta követelményekről, de a költözés miatt az csak 1849. február 15-én határozott oly módon, hogy a kegyelmi ügyekben mindenkor a bizottmány teljes ülése fog határozatot hozni.¹⁰ Az OHB csak „néhány ügyben kivételesen” gyakorolta kegyelmi jogkörét.¹¹ A bizottmány megszűnése után újra meg kellett határozni azt a fórumot, amely az időközben összegyűlt kegyelmi kérvényeket tárgyalja. Az éppen hivatalba lépett igazságügy-miniszter, Vukovics Sebő 1849. május 6-án tette meg személyi javaslatait; az újonnan szervezett *kegyelmi szék* kormányzó által kinevezett tagjainak névsorát a Közlöny május 8-i száma már közölte is. Hunkár Antal veszprémi főispán, Jósika Miklós volt bizottmányi tag, Joszipovich Antal zágrábi főispán, Palóczy László képviselő voltak a tagjai, majd június 14-én a kormányzó Pesten kinevezte még Vörösmarty Mihály költőt, bácsalmási képviselőt is.¹² A kegyelmi szék követte a kormányt Pestről Szegedre, s ott július 23-án tartotta egyetlen ülését az igazságügy-miniszter elnökletével.¹³

Ugyancsak a felügyelet körébe tartoztak a következő feladatok, amelyeket a magyar kancelláriától vett át az Igazságügyi Minisztérium: a *sommás visszahelyeztetési perben* a fellebbviteli bíráskodás; büntető és polgári *perekben elkövetett formai hibák* iránti folyamodások elintézése; *bírói parancsok* kiadása; *bírói delegációk* és *bírói zár* iránti intézkedés és minden erre vonatkozó folyamodványok és panaszok. Figyelemmel kísérte a *honpolgárok idegenekkel való jogviszonyait* érintő ügyeket; intézte a *korengedélyek*, a *protestáns diszpenzációk* ügyeit. Utóbbiakat 1848 folyamán a nádor aláírásával, az igazságügy-miniszter ellenjegyzése mellett, az ország pecsétje alatt adták ki.¹⁴ Az OHB említett február 15-i rendelkezése a kegyelmi ügyekről e diszpenzációk kiadásáról is szólt: az

⁹ Ghyczy államtitkár jelentése a bizottmányhoz, 1848. dec. 26. *OHB*, 1848:6952. eln. sz.

¹⁰ Uo.

¹¹ *Sarlós* 1970. 99.

¹² *Kormányzó, Elnöki* 1849:6672. k. eln. sz. 1849. máj. 6. Vukovics előterjesztése.; *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 136. tétel, máj. 7.; A kegyelmi szék tagjainak évi fizetése 4000 Ft volt; *IM Elnöki* 1849:379. eln. sz.

¹³ *IM Vegyes Nem* iktatott, 1849. júl. 23. (jegyzőkönyvi fogalmazvány); *Sarlós* 1970. 99.

¹⁴ A máj. 5-i körlevél: *PH*, 1848. máj. 9.; Ghyczy dec. 26-i jelentése az OHB-nak: *OHB* 1848:6952. eln. sz.

Igazságügyi Minisztérium önállóan intézkedett ez időtől az illetékes superintendatura meghallgatásával.

A régi feladatok továbbvitele mellett az Igazságügyi Minisztériumnak olyan kérdések megoldását is ki kellett tűznie maga elé, amelyek a polgári átalakulásból következtek. Ez nagyfokú és magas színvonalú kodifikációs tevékenységet igényelt a minisztertől és munkatársaitól. Sarlós Béla kiemeli, hogy talán Deák az első a magyar történet során, aki lépéseket tett a „törvényszerkesztés társadalmisításához”.¹⁵ Említett május 5-i körlevelében a miniszter mindenkit felszólított kodifikációs javaslat, illetve kész törvénytervezet beadására. A minisztérium anyagában valóban rábukkanhatunk olyan személyek kész munkáira, akik eleget tettek e felszólításnak. Ilyen pl. Külley Ede „Általános vázlata egy örökületi törvénynek Magyarország számára” című, vagy Simon Florent kurialis ügyvéd és váltójegyző javaslata az országos telekügyben. Utóbbi a miniszter felkérésére dolgozta ki javaslatát.¹⁶ Az igazságszolgáltatás modernizálása, amelynek a peres eljárásban, következésképpen a bírósági szervezetben érvényesülnie kellett, érintette a büntető és polgári ítélőszékeket, a törvénykezési eljárást, az ügyvédi kart, a meglévő törvénykönyveket. Nem csak a „kiemelkedő jelentőségű”¹⁷ sajtóesküdszéki rendeletre gondolunk itt, mivel az igazságszolgáltatás teljes szervezetét átfogta ez a javító-újító kodifikációs tevékenység, a váltótörvénykezést, bányajogot is beleértve.¹⁸ 1848. december 14-én bizta meg a képviselőház a kész büntetőtörvénykönyv-terv esküdszéki elvre való átdolgozásával a már nem miniszter Deákot. Sarlós Béla elemzi a sajtóesküdszéki rendeletet és végrehajtását, valamint a résztörvényjavaslatot, mint amelyek elsősorban jellemzik Deák miniszteri tevékenységét. Utóbbiról megállapítja, hogy „majd csak Debrecenben, 1849 februárjában emelik törvénné csekély változtatással, . . . s alkotják meg ezzel Magyarország első modern, polgári jellegű államvédelmi törvényét”.¹⁹

Az Igazságügyi Minisztérium egy harmadik kormányzékától, a kincstártól, illetve az annak alárendelt királyi jogügy-igazgatóságtól átvette a *közvádloi jogkört*. Két közvádlót neveztek ki a minisztérium fennhatósága alatt, Kóczán József és Kovács István volt igazgatósági ügyvédek, s ruházták fel őket a közvádloi funkció gyakorlásával 1848. június 26-án. A Pénzügyminisztériummal megegyeztek a leválasztás adminisztratív következményeiről is.²⁰ A közvádlóknak ugyan

¹⁵ Sarlós 1970. 59.

¹⁶ *IM Vegyes* keltezetlen.

¹⁷ Sarlós 1970. 60.

¹⁸ Az igazságügyi-miniszter kéri a váltótörvényszékeket, hogy közöljék vele a gyakorlatból ismert törvénykönyvi hiányokat és a javításra váró paragrafusokat, 1848. máj. 6.: *IM Elnöki* 1848:95—103. eln. sz.; Az 1848. jún. 17-i és 28-i rendelet az igazságügy-miniszter és pénzügyminiszter aláírásával a bányatörvényszékek ideiglenes rendezéséről és alakításáról: *Közlöny*, 1848. jún. 20., 29. Számos ide vonatkozó adatot tartalmaz, pl. váltótörvényszéki problémák, bírói parancsok új formái (nov. 2.), a királyi tábla és a hétszemélyes viszonyából adódó problémák: *IM Vegyes*.

¹⁹ Sarlós 1970. 68.

²⁰ *Janotyekh 1851a* I. 333. sz.; *Közlöny*, 1848. aug. 12. Deák és Kossuth levélváltása: *Pm, Elnöki* 1848:1520. PM. sz. júl. 28.

1848-ban nem akadt dolguk, mert a „királyi tábla előtt egyetlen hűtlenségi vagy felségértési per sem indult meg, de az említett rendelkezés lett a kiindulópontja az 1849-ben megszervezett álladalmi ügyészi osztálynak”.²¹

2. A MINISZTERIUM SZERVEZETE, TOVÁBBI HATÁSKÖRI ÉS ILLETÉKESSÉGI KÉRDÉSEK, SZEMÉLYZET. KÖLTSÉGVETÉS

a) Az első minisztérium. A miniszter: Deák Ferenc

Az Igazságügyi Minisztérium *személyzete* 1848 júniusának végére szerveződött meg. Sarlós szerint Deák „minden politikailag fontos helyet. . . haladó, liberális s részben radikális politikusok”-kal töltött be.²² Konkrétan a következőkről van szó: az államtitkár Ghyczy Kálmán 1848-ban még híve az átalakulásnak, majd decemberben elhagyja a minisztériumot, állásáról lemond. Bónis Sámuel osztályigazgató ismert ellenzéki politikus. Nagy Károly osztályigazgató radikális, akinek igazán csak 1849-ben nyílt tere maradandót alkotni a jobbágyviszonyok maradványainak felszámolásában. Szalay László osztályigazgató „a polgári jellegű kodifikáció és az esküdszékek egyik előharcosa”. Tóth Lőrinc miniszteri titkár 1849-ben békepárti nézetei mellett is lelkiismeretes munkát végez. Dubraviczky Simon osztályigazgató helytartótanácsi tanácsos volt ugyan, de feladatát a politikai bíraskodási osztály irányítása, a korábban a kancellária feladatkörébe tartozott igazgatási ügyek intézése jelentette csupán.²³

1848 nyarára a minisztérium összlétszáma 62 fő volt, ebből 28 érdemi ügyintéző, a többi segédfogalmazó és segédhivatali beosztott, valamint szolgáló.²⁴ A fontosabb tisztségek betöltése lényegében április 17-re eldőlt, ezután elsősorban a segédhivatali hivatalnokok toborzása folyt.²⁵ A miniszter április 22-i előterjesztésére a nádor 24-én nevezte ki a főbb tisztségviselőket, titkárig lemenően,²⁶ majd május 3-i kelettel jelent meg az Igazságügyi Minisztérium valamennyi tisztviselőjének

²¹ *Sarlós 1970.* 59. A királyi jogügy-igazgatóság felszámolása nem történt meg 1848-ban. Varga munkájában tévesen áll 1848 végéről szólva a következő: „a volt kir. ügyigazgatóság jogutódként felállított királyi fiscusi s közvádloi hivatal”. *Varga Endre 1974.* 138.

²² *Sarlós 1970.* 58.

²³ Uo. 57—58.

²⁴ Az igazságügy adatai a statisztikai hivatal kimutatásához, jún. 28. *IM Állad. titkári 1848:* 5. kfő, 3. tétel. Az 1848. ápr. 17-i adatokat közli *Sarlós 1970.* 58. Akkor az összlétszám 41 fő volt, 26 érdemi ügyintézővel. 1848 végén csak 5 fővel volt kevesebb az IM személyzete a júniusnál.

²⁵ *KLÖM XII.* 39. Névsor nincs. (Megadott jelzet: *IM Vegyes 799.* cs. Erre hivatkozik *Sarlós 1970.* 58., de ma az irat nem található.)

²⁶ *István nádor lta, Miniszteri 1848:* 906. sz. Az esküt a hivatalnokok ápr. 24—27. között tették le: *IM Vegyes* iktatatlan.

névsora a Pesti Hírlapban, május 7-én. Az előterjesztéshez képest egy lényeges eltérés van: ott Hadzsics János osztályigazgatóként szerepelt, a Pesti Hírlapban csak tanácsosként. Vele azonban a minisztérium működése során egyáltalán nem találkoztunk. Szintén csak a hírlapi közlésben fordul elő Kussevics Szvetozár fogalmazó neve, későbbi működéséről nem tudunk.

A minisztérium *osztályai*.²⁷ Az Igazságügyi Minisztériumban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz hasonlóan szervezték meg a *miniszteri* és *államtitkári irodát*, de itt határozottabban elkülönült a miniszteri. A miniszter oldalán dolgozott Tóth Lőrinc titkár és egy segédfogalmazó. Kizárólag a miniszteri elintézés alá tartozó ügyekkel foglalkozott; semmi köze nem volt a postabontáshoz, a minisztérium címére érkezett többi beadványhoz.

Az *államtitkári osztály* külön szervezeti egység volt. Itt történt egyrészt a postabontás és a posta szétosztása az osztályok között, másrészt az osztályok felügyelete és a kebelbeli ügyek intézése. Az osztályokat az államtitkári iroda ügyviteli szempontból irányította. Néhány régi kancelláriai feladat intézési jogát is megkapta, pl. rang- és címadományozások ügyei, határnapok és idézések stb. Elégge vegyes és kellően körül nem határolt ügyköréről az iratanyag kútfőcímei adnak bizonyos eligazítást. Az osztály vezetője az államtitkár Ghyczy Kálmán volt, mellette dolgozott Kendelényi Ferenc titkár, Náray Károly fogalmazó és egy segédfogalmazó.

Polgári törvénykezési és politikai bíraskodási osztályok, azaz I. Dunai és II. Tiszai törvénykezési osztályok. A mai elképzelést félretéve nem állambiztonsági ügyeket kell sejtenuünk az osztály neve láttán. A magyar kancelláriától átvett igazságszolgáltatás feletti felügyeletet jelentette, amellyel a minisztérium az egész polgári törvénykezést áttekintette, a peres eljárás formai hibáit elhárította. Ennek értelmében a két osztály a következő ügycsoportokat intézte: felügyelés az egész polgári törvénykezésre, ideértve a szentszéki, bánya- és váltóbíróságokat is; felügyelés a hiteles helyekre, az ügyvédi karra; korengedmények; a protestánsok házassági akadályok alóli felmentése; rövid útú visszahelyeztetési bíraskodás, törvénykezési formahibák miatti folyamodások elintézése; bírói parancsok, bírói delegációk, bírói zár. A kezdet kezdetén a közös névvel két osztályt alakítottak Dubraviczky Simon és Nagy Károly igazgatása alatt. A legelső minisztériumi tanácsülések idején, május 4-én bizonyos módosítást határoztak el: a két osztályt és külön igazgatójukat továbbra is meghagyták, hatáskörüket pedig területi alapon határolták el; az egyik a dunai kerületbeli és horvátországi, a másik a tiszai kerületbeli törvényhatóságok ügyeivel foglalkozott.²⁸ Az Igazságügyi Minisztériumot a Belügyminisztériummal együtt az április 26-i minisztertanácsi határozat kötelezte külön *horvát osztály* felállítására azon kívül, hogy az Igazságügyi

²⁷ Az osztályok feladatairól és személyzetéről adott összefoglaláshoz felhasználtuk: *IM Állad. titkári* 1848:5. kfő, 3. tétel, jún. 28.; *OHB* 1848:4645. eln. sz. dec. 5. Kimutatás az OHB részére.

²⁸ *IM Vegyes* 1848. máj. 4. iktatatlan; *IM Elnöki* 1848:903. eln. sz. 1848. jún. 19. Igazságügyi Minisztérium a Pénzügyhöz. A levéltári anyag jelenlegi rendje a területi beosztásról nem, ill. csak 1849-re vonatkozóan vesz tudomást. *Vö. Ember* 1950. 183.; *Fábiánné* 1969. 94–98.

Minisztériumtól is megkivánták horvát és erdélyi, minisztériumi szolgáltra alkalmas egyének felvételét. E két tekintélyes országrész közigazgatása és igazságszolgáltatása a magyarországitól eltérő vonásokat mutatott, ezért vélte úgy a minisztertanács, hogy a nehézségeket a külön osztály tevékenysége részben áthidalhatja. A Belügyminisztériumban akadozott a horvát és erdélyi alosztályok megszervezése, az Igazságügyi Minisztériumban viszont még a szervezés kezdetéig sem jutottak el. Az erdélyi osztályhoz 1 osztályigazgatót, 1 tanácsost, 2 titkárt, 2 fogalmazót és 4 segédfogalmazót terveztek, és ez még november 23-án is csak terv volt, pedig szükség lett volna a háborús körülmények ellenére felmerült néhány sürgős erdélyi peres ügy szakértői elintézéséhez erdélyi jogszolgáltatásban járatos egyénekre.²⁹

Az *I. Dunai* osztály személyzete 1848-ban: Dubraviczky Simon osztályigazgató, Kiss Lajos tanácsos, Pap Antal és Popovics Szilárd titkárok, Korponay Ágoston és Kiss Jakab fogalmazók, Gáspár György tb. fogalmazó, 1 segédfogalmazó, 1 tb. segédfogalmazó és 1 írnok. A *II. Tiszai* osztály személyzete 1848-ban: Nagy Károly osztályigazgató, Láng Károly titkár, Báthor Géza és Peláthy Gábor fogalmazók, Benyovszky Lajos, Prepeliczay Albert, Hild Károly tb. fogalmazók, 1 segédfogalmazó.

A büntető törvénykezési és úrbéri osztály felügyelte az egész büntető törvénykezést, az esküdtszékeket, a börtönöket, a közvádlokat, az úrbéri törvénykezést. Korábban a helytartótanács és a királyi jogügy-igazgatóság látta el a feladatokat. A személyzet a következőkből állt 1848-ban: Bónis Sámuel osztályigazgató, Beöthy Lajos tanácsos, Farkas Ágoston titkár, Anderkó György és Lunkányi Károly fogalmazók, Péchy Tamás tb. fogalmazó, 1 segédfogalmazó és 1 tb. segédfogalmazó. Anderkót 1848 őszén felfüggesztették hivatalából, hosszú távolléte miatt. Az úrbéri ügyeket az osztály és az irattár is külön kezelte, ezért ezek kútfőtételes beosztása is elkülönül a büntető törvénykezési ügyektől. Helytelen azonban külön úrbéri osztály feltételezése pusztán ennek az iratkezelési körülménynek az alapján, mint ahogyan ezt ma az anyag rendje, s ennek nyomán a segédletek „állítják”.

A törvénykönyvkészítési osztály összehangolta volna a kodifikálás sokrétű teendőit, de tagjainak szétszéledése miatt az év végére megszűnt működése. Az osztályigazgató Szalay László 1848 nyarán frankfurti megbízatásával távozott, titkára, Irányi Dániel szintén más feladatot kapott (a Jellasics elleni önkéntes csapatba állt be, majd kormánybiztosként tevékenykedett), a fogalmazó Székely József katonáskodott. A megmaradt segédfogalmazó az úrbéri osztályhoz került.

A segédhivatal egyetlen szervezeti egységet alkotott. Az iktatói, irattári, kiadói és díjazói hivatal élén Öry (Kralicz) István, volt helytartótanácsi irattári segéd állt. (A

²⁹ Az Igazságügyi Minisztérium 1848. máj. 3-i tudósítása arról, hogy majd kinevezi a horvát osztály személyzetét: *PH*, 1848. máj. 7.; Ghyczy jelentése az üres állásokról, 1848. nov. 23.: *OHB* 1848:3673. eln. sz. Ghyczy 1848. okt. 14-én a volt erdélyi udv. kancellária tagjaiból 1 tanácsost, 1 titkárt és 1 fogalmazót szeretett volna kinevezni. Az *OHB* ugyan Ghyczy belátására bízta az ügyet, mégsem lett belőle semmi: *OHB* 220/Pz. sz.

díjazóhivatali tevékenység a csődhirdetésekkel függött össze.) Beosztottai 24-25 főt számláltak, ide sorolva a 4 szolgát is. Az általános gyakorlatnak megfelelően a segédhivatali hivatalnokok alkalmazás nélkül, régi fizetésükkel szolgáltak tovább, helyzetük rendezésére várva. E hivatalnokok közül a díjtalan gyakornokok (3 személy) alkalmazásért és fizetésért, az ideiglenesen foglalkoztatottak fizetés-javításért ostromolták a miniszter nélkül maradt Igazságügyi Minisztériumot az év utolsó hónapjaiban. Az OHB a minisztériumra bízta az intézkedést, Ghyczy viszont miniszter és megszavazott költségvetés nemlétében a helyzeten nem változtatott.³⁰

A meg nem szavazott *költségvetés* legnagyobb összege egyébként a bíróságokat illette volna. A félévre kimutatott 404 590 Ft-ból 58 900 Ft-ot igényelt volna a minisztérium személyzetének ellátása, a többi az ítélőszékek és a rendkívüli kiküldetések rovatába került. Deáknak szándékában állt a minisztériumi állások szaporítása a költségvetési tervhez képest.³¹

Az Igazságügyi Minisztérium hatásköre és osztályainak feladatai lényegében a minisztérium céljait és tevékenységét is jellemzi. A megindult munka lendületét megakasztotta az őszi minisztériumi válság, amely magával hozta az igazságügy-miniszter Deák Ferenc lemondását is. A vezetést államtitkárának, Ghyczy Kálmánnak adta át. Deák miniszteri működésének értékelését — korábbi jogalkotó tevékenysége fényében — Sarlós Bélának az 1848—1849-es korszak igazságügy-minisztereiről írott munkája tartalmazza. „Legnagyobb mestere volt Magyarországon a XIX. században a törvényelőkészítésnek és szövegezésnek.” A forradalom jogi előkészítése az ő kezdeményezésére indult meg. Terveinek megvalósításában, kiteljesedésében megakadályozta az, hogy soha nem kívánt társadalmi forradalmat. Ez fékezte le a forradalmi helyzetben, ezért fordult szembe 1843-as, a törvényjavaslatok (büntető törvénykönyvi reform) idejéből való koncepciójával. „Ennek ellenére sajtóesküdszéki rendeletével és véstörvénytervezetével olyan demokratikus jogfejlődésének nyitott utat, amilyenre a kor több példát nem mutat.”³²

b) 1848. szeptember 11.—1849. május 2.

Deák lemondása után a minisztérium megbízott vezetője, Ghyczy Kálmán a népfelkelést hirdetett megyékben törvényszünetet rendelt el.³³ A háborús viszonyok miatt amúgy sem volt mód perlekedésre; az Igazságügyi Minisztériumnak és a

³⁰ Ghyczy az OHB-nak és az OHB válasza, 1848. okt. 27., ill. okt. 31. *OHB* 1848:2022., 2023. eln. sz.

³¹ *KLÖM XII.* 505—506.; Ghyczy az OHB-nak az üres állásokról, nov. 23.: *OHB* 1848:3763. eln. sz.

³² *Sarlós 1970.* 75., 102. Érdemes a kortárs Jósika Miklós véleményét is ide iktatnunk: „... Deák war ganz zum Justizminister geeignet, und wir freuen uns, behaupten zu können, dass kein Land sich einen besseren, tüchtigeren hatte rühmen können. Doch... müssen wir ebenso offen gestehen, dass er nie auf der Höhe jener grossartigen Revolution war, die ihn so gern an ihrer Spitze gesehen hätte, und deren Männer ohne Ausnahme das vollste Vertrauen in ihn setzten.” *Jósika 1851.* I. 99.

³³ *Közlöny*, 1848. okt. 3., 11.

bíróságoknak nem sok intéznievalója maradt. A bizottmány novemberi minisztériummá való átszervezése során az Igazságügyi Minisztérium azok közé a tárcák közé tartozott, ahová sikerült új vezetőt találni, éspedig Szemere Bertalan személyében. Változást azonban ez sem hozott a minisztérium napi életében, mivel alighogy átvette az ügyvezetést december 13-án, másnap — mint felső-magyarországi kormánybiztos — el is távozott a fővárosból.³⁴ Ghyczyt érzékenyen érintette Szemere kinevezése, s december 5-én benyújtotta lemondását, amit az OHB nem fogadott el. Ténylegesen 1849. január 2-án mondott le; Budán maradt, és átállt a császáriak szolgálatába. Az OHB január 10-én a radikális Nagy Károly osztályigazgatót bízta meg a minisztérium ideiglenes vezetésével.³⁵ Ghyczy már a kormánynak a felsőbíróóságok elköltöztetésére vonatkozó utasítását sem hajtotta végre, így azok mind a fővárosban maradtak.³⁶ Az Igazságügyi Minisztérium politikai jelentősége 1849 májusáig csökkent. Nem vett részt a február 13-i vésztörvény előkészítésében és módosításában, sem a vésztörvényszékek megszerzésében.³⁷ A tisztviselők száma körülbelül egynegyedére csökkent, Debrecenben 14-16 személy dolgozott 1849 első félévében e tárcánál.³⁸

c) *A második minisztérium. A miniszter: Vukovics Sebő*

Vukovicsot az 1848-as országgyűlésre Temes megye kisbecskereki választókerülete küldte egyhangú választással. A megye első alispánja volt. 1848. május 27-től a Temesköz teljhatalmú kormánybiztosa lett, így az országgyűlés munkájában nem vehetett részt. 1849. január 30-tól megbízatása az egész Délvidékre kiterjedt, majd 1849. márciustól a főserg mellett működött teljhatalmú országos biztosként. Egyike volt a „legerélyesebb, leghatározottabb” országos biztosoknak.³⁹ Kossuth április 18-án hívta meg a miniszteri posztra, s Vukovics április 23-i válaszlevelében

³⁴ Ghyczy jelentése az OHB-nak, dec. 26.: *OHB* 1848:6952. eln. sz. Szemeréről eltérő adatok vannak az irodalomban. *Szeremlei 1867a* 178. cáfolja Levitschingg helyes adatát (aki szerint Szemere december közepén állt a minisztérium élére), azzal, hogy ez kormánybiztosi kinevezése miatt lehetetlen. A cáfoló érv ugyan helyes, de Levitschnigg sem tévedett, s erre Ghyczy levele a bizonyíték. *Sarlós 1970. 78.* sem ad Szemerével kapcsolatban pontos időpontot. Szövege arra enged következtetni, hogy Szemere és az Igazságügyi Minisztérium elválását 1849 elejére teszi.

³⁵ Ghyczy az OHB-nak, 1849. jan. 2.: *OHB* 1849:110. eln. sz.; *KLÖM XIV*.91.

³⁶ Kossuth, ill. Madarász felszólítása jan. 2-án kelt: *ORPO Iratok* 30. kfő, 312. tétel; *KLÖM XIV*. 23.

³⁷ *Sarlós 1970. 78.*

³⁸ *1849. jan. 30.*: 2 osztályigazgató (Nagy Károly, Bónis Sámuel), Tóth Lőrinc miniszteri titkár, 2 titkár, 3 fogalmazó, 3 segéd, 1 kiadói segéd, 1 oktatói tiszt, 2 írnok, 1 szolga. *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 98. tétel. *1849. ápr. 26.*: Nagy Károly osztályigazgató, 1 tanácsos, 1 miniszteri titkár, 2 titkár, 2 fogalmazó, 3 segéd, 1 kiadói segéd, 1 iktatótiszt, 2 írnok. *Kormányzó, Elnöki* 1849:6209. k. eln. sz.; *Szabó 1948. 121. Pm, Pénztári*, 1849:2928. pü. sz. márc. 14., 4898. pü. sz. ápr. 29.

³⁹ *Sarlós 1970. 79.*

el is fogadta a felkínált pozíciót.⁴⁰ Biztosi teendőinek átadása után indult útnak, és április 30-án ért Debrecenbe.⁴¹

Sarlós Béla határozottan pozitív álláspontot foglalt el Vukovicsról, s helytelenítette a történetírásnak azt az 1945 után meghonosodott véleményét, amely Vukovicsot jobboldali beállítottságúnak ítélte meg, jobbra Szemere Bertalannal való szoros kapcsolata miatt. Az 1945 előtti korszakok pedig majdnem teljesen hallgattak Vukovics Sebő 1848—1849-es tevékenységéről.⁴² Az 1849-es igazságügy-miniszter működését négy kérdés tükrében vizsgálta, s megállapította, hogy jó szakember és következetes forradalmár volt. A vizsgált kérdések: 1. a politikai bíráskodás, a véstörvényszékek elleni támadások visszaverése, a véstörvényszékek átszervezése; 2. a királyi tábla és a hétszemélyes tábla megszüntetése, helyettük új felsőbbíróságok létrehozása; 3. határozott fellépés a jobbágyfelszabadítás továbbvitele mellett, s ezzel kapcsolatban a törvény előtti egyenlőségek radikális megszüntetése; 4. a kegyelmi törvényszék megszervezése.⁴³ A magunk részéről a minisztérium vonatkozásában hasonló fontosságúnak tartjuk az államügyési osztály létrehozását, államügyészek kinevezését a minisztérium mellett, s ezzel együtt a királyi jogügy-igazgatóság feloszlátását. Nem lehet véletlen, hogy éppen az ő minisztersége alatt történt meg a jogügy-igazgatóság felszámolása, holott 1848-ban már több esemény ebbe az irányba mutatott.

A továbbiakban a felsőbbíróságok megszüntetésével, az államügyészek kinevezésével kívánunk foglalkozni, mert ezek kapcsolatban voltak az Igazságügyi Minisztérium adminisztrációjával is. (A kegyelmi székéről a hatáskör tárgyalásakor esett szó.)

A felsőbbíróságok felszámolása és újak szervezése

Kossuth Lajos Madarász Lászlón keresztül Ghyczyt nemcsak a minisztérium, hanem a felsőbbíróságok Debrecenbe költöztetésére is utasította. A január 2-án lemondó államtitkár azonban nem hajtotta végre a rendeleteket. Helyette Csány teljhatalmú biztos intézkedett: január 5-én hajnalban küldött utasítást gr. Keglevich Gábor tárnokmesterhez, a hétszemélyes bíróság helyettes elnökéhez, hogy a reggeli 7 óras vonattal induljanak Debrecenbe. A kúria (a királyi és a hétszemélyes táblák) nem utazott, hanem határozathozatal céljából együttes ülésre gyűlt össze 9 órakor. Déli 1 órakor az osztrák csapatok megszállták a várost. A felsőbbíróságok — ahelyett, hogy önmaguk feloszlátásával lehetetlenné tették volna a Windisch-Grätz idején való szolgálatot — „bírói eljárásukat az ellenség alatt folytatva... már a jan. 29-i határozatukban Windisch-Grätz felszólítására hivatkozólag, rendelkeztek a felveendő perek osztályzatai felett. Az osztrák

⁴⁰ Kossuth Vukovicsnak, 1849. ápr. 18.: *KLÖM XV.* 28.; Vukovics válasza, ápr. 23. Komárom: *Kormányzó, Elnöki* 1849:6354. k. eln. sz.

⁴¹ Erről: *Sarlós* 1970. 81.

⁴² Uo. 9.

⁴³ Uo. 82.

hadvezér meghagyását tanácskozásuk alapjául tettleges kényszerítés közbenjötté, sőt, ellenmondás nélkül fogadták el.” Windisch-Grätz felszólítására a főtörvényszéki levéltár épségét is megcsonkították: 147 horvát-szlavón vonatkozású pert adtak át, némi huzavona után.⁴⁴ Vukovics emlékezete szerint a közvélemény óhaja is volt 1849-ben a főtörvényszékek „eloszlatása”. Az új minisztérium megalakulása után sürgetőleg vetette fel a kérdést a képviselőház, a debreceni közvélemény. Olyannyira általános volt a felháborodás a főbíróóságok hazaárulása miatt, hogy nem a felosztatás ténye, hanem csak akörül voltak véleménykülönbségek a minisztertanácsban, hogy kormányrendelettel vagy országgyűlési határozattal történjék-e mindez. Kossuth és Duschek országgyűlési tárgyalást kívántak, Vukovics azonban több okból is feleslegesnek tartotta: nem új intézmény behozataláról volt szó új törvény útján, hanem „politikai okokból eloszlatandó testület újonnan betöltéséről”; a bírói elmozdíthatatlanságra való hivatkozás az országgyűlési tárgyalást is lehetetlenné tenné, de ez esetben nem is egyénenként, hanem testületekről van szó; a nemzetgyűlésnek tett kormányzói nyilatkozat szerint rendkívüli időben a kormányzónak joga van olyan intézkedések hozatalára, amely egyébként az országgyűlés elé tartoznának.⁴⁵ Az igazságügy-miniszter legelőbb mindenfajta bíraskodástól és eljárástól eltiltotta a kúriát, valamint a pesti váltófeltörvényszéket, jogügy-igazgatóságot és a közvádlokat. A május 17-i minisztertanács határozott a fentiek felosztatásának és átalakításának szükségességéről.⁴⁶ A felosztatás a Vukovics által ajánlott módon, kormányzói rendelettel történt meg május 26-i dátummal.⁴⁷ A rendelet előterjesztése számos fontos elvet rögzített a bírói hatalomról és a bírói függetlenségről, s ez fontos politikai dokumentummá teszi.⁴⁸ A rendelet a következőképpen határozta meg a felsőbbbíróóságok rendszerét: a hétszemélyes törvényszék megtartotta elnevezését és fő fellebbviteli fórum maradt. Külön egy osztálya foglalkozott váltóügyekkel, valamint a volt királyi táblától átvett úrbéri perekkel. A volt királyi táblánál

⁴⁴ Vukovics Sebőnek a főtörvényszékek felosztatására vonatkozó rendelete, máj. 26.: *Kormányzó, Elnöki* 1849:7474. k. eln. sz.; *KLÖM XV*. 224. Hosszasan taglalja az eseményt: *Varga Endre* 1974 137—139., 141—142.

⁴⁵ *Vukovics* 487—488.

⁴⁶ Minisztertanácsi jegyzőkönyvi kivonat, 10. pont, 1849. máj. 17.: *IM Állad. titkári* 1249. sz.

⁴⁷ *Közlöny*, 1849. máj. 29. Máj. 29-i kelettel történtek a kinevezések a főtörvényszékekhez. Az országos törvényszék elnöke Nagy Károly volt igazságügy-minisztériumi osztályigazgató tanácsnok lett. *Közlöny*, 1849. máj. 31. Vukovics a korábbi személyzetnek csak kis hányadát vette át. Lásd: *Sarlós* 1970. 95. Vukovics nem szívesen emlékezett vissza a pozíciót, állást kérők ostromára, amely még a felosztatás kihirdetése előtt megkezdődött. „Mindenki rosszalta a történő kinevezéseket”, de senki sem tudott jobbat javasolni. Lásd *Vukovics* 488. Egy ilyen rosszaló megjegyzés érkezett Szemeréhez Kemény Zsigmond részéről 1849. jún. 1-én: *Waldapfel* 1950—1965. III. 229. sz. Vukovics emlékezései idején megállapította, hogy azok bizonyultak a legjobb személyi döntéseknek, amelyeket saját lelkiismeretére hallgatva tett.

⁴⁸ *Sarlós* 1970. 92. Ilyen pl. az az elv, hogy a főtörvényszékek függetlenségüket csak a „másik két álladalmi hatalom”, a törvényhozó és végrehajtó hatalom mellett tarthatják meg.

megszűnt az úrbéri osztály; az úrbéri perek a polgári perek sorába kerültek.⁴⁹ Egyedül a hétszemélyes főtörvényszék elnöke, az országbíró tarthatta meg régi címét és előjogait; egyébként minden más ilyen cím és előjog megszűnt. A rendelet változást hozott a bírói parancsok, bevallási, meghatalmazási és ügyvédvallási oklevelek kiadásának addigi gyakorlatában is. Ilyeneket nemcsak a megszűnt nádori bíróság, a tárnoki és személynöki szék, hanem az országbíró sem adhatott ki. Megszűnt ezzel „hiteles oklevelek készítője és protocollánsa” lenni; csupán ítélelbíró maradt. Egyedül az Igazságügyi Minisztérium adhatott ki ilyen leveleket, hogy „a szerepeknek régi fogalmak- és szokásokban alapuló összezavarása addig is, míg a törvény eziránt kimerítőleg rendelkezik, szüntettség meg”.⁵⁰ A különféle oklevelek formai jellemzőiről Kossuth már április 25-én írt a minisztériumnak. Eszerint kb. májustól új pecsét (A magyar álladalom pecsétje) alatt kerültek kiadásra az ünnepélyes hivatalos kiadványok. Az ítéletlevelekben a „Mi V. Ferdinánd stb.” formula helyett a következő bevezetés állott: „Kossuth Lajos a magyar közállomány kormányzó elnöke, ezennel adjuk tudtára” stb. A törvényszékek címe előtt nem szerepelhetett az „ő királyi felsége”, hanem a törvényszék neve szerepelt egyedül, pl. magyar ítéletábla.⁵¹

A feloszlató rendelet további intézkedései: a királyi tábla neve országos törvényszékre változott, s keretében egy külön osztály intézte a bűnpereket a tervezett esküdtszéki eljárás bevezetéséig; a megszűnt nádori bíróság, a tárnoki és a személynöki szék ügyeit ezután a volt királyi tábla, azaz országos törvényszék intézte; Erdélyről külön intézkedést helyezett kilátásba a rendelet — erről szoltunk az Erdélyről írott fejezetben.

Vukovicsnak érzéke volt a szervezetbeli ésszerűsítésekhez. Nemcsak a bírói szervezetben és a peres eljárás terén nyilvánult ez meg nála. Ragaszkodott például ahhoz, hogy a hétszemélyes törvényszék és országos törvényszék költségeit a Pénzügyminisztérium utalja ki az állampénztárból; szűnjék meg a külön alapítványi pénztári gazdálkodás, amelyből addig a fenti törvényszékek költségeit fedezték. Ugyancsak az állampénztárba és nem külön igazságügyi pénztárba kellett kerülnie a törvényszéki díjaknak is. Ezzel a Pénzügyminisztérium által megindított egységesítési folyamatba kapcsolódott be a maga részéről az igazságügyi tárca is.⁵²

A május 26-i rendelet elfogadása után Vukovics további fontos intézkedéseket tett: „1849. jún. 21-i miniszteri utasítással megszüntette a testi büntetéseket, eltörölt a büntető eljárásban fennálló minden rendi különbséget és az új felsőbbbírósgoknál

⁴⁹ Az Igazságügyi Minisztérium a volt királyi tábla úrbéri osztályánál szolgált 4 volt helytartótanácsi számvevőt — miután feleslegessé váltak — a Pénzügyminisztériumnak ajánlotta átvételre. 1849. jún. 21. *IM Elnöki* 1849:522. eln. sz. és 2664. IM sz.

⁵⁰ Az igazságügy-miniszter Perényi Zsigmond országbírónak, a hétszemélyes bíróság elnökének, 1849. jún. 28.: *IM Elnöki* 1849:676. eln. sz.

⁵¹ Kossuth az Igazságügyi Minisztériumnak, 1849. ápr. 25.: *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 126. tétel.

⁵² Vukovics Perényi Zsigmondhoz: *IM Elnöki* 1849:676. eln. sz.

bevezette a tárgyalások teljes nyilvánosságát.”⁵³ Az új felsőbb bíróságok a bejelentett határidőben, június 20-án megtartották alapító ülésüket. Néhány nappal később azonban, június 30-án az igazságügy-miniszter a hadiveszélyre való tekintettel felfüggesztette a törvénykezést.⁵⁴

Az álladalmi ügyési osztály és az álladalmi ügyész állásának megszervezése

Amint említettük, 1848-ban leválasztották a királyi jogügy-igazgatóságról a közvádlói funkciót, kinevezték a két új közvádlót, de honarútlási perek indítására nem került sor. (A minisztériumi büntető törvénykezési osztály foglalkozott a közvádlók ügyeivel.) 1848 őszétől az események politikai vízvázlatzónak bizonyultak a magyar kormány hívei és ellenségei között. Ennek megfelelően a magyar kormány ellenségei körében számos birtokelkobzási, honarútlási eljárást indított. Ehhez az Igazságügyi Minisztériumnak a közvádlókat kellett volna felhasználni, akik azonban az ősi válság után eltűntek; tartózkodási helyüket senki sem ismerte. A minisztérium az ügyek szaporodásával ideiglenes megoldásra kért engedélyt, amelybe az OHB bele is egyezett, de csak 1849. május 18-ra született eredmény, vagyis akkor neveztek ki új államügyészt.⁵⁵ A helyzetet bonyolította, hogy a birtokelkobzási intézkedéseket nemcsak az erre egyedül illetékes igazságügyi tárca foganatosította az OHB rendeletére, hanem igen sok esetben a törvényhatóságok és a kormánybiztosok — sőt, a rögtönítélő vegyes törvényszékek is — intézkedtek saját hatáskörben.⁵⁶ A kormányzó a bizottmány feloszlása utáni időben, április 19-én Nagy Károly kérésére szabályozta ezt a fontos kérdést. Leszögezte, hogy a konfiskálások ügyében a minisztérium illetékes. Eljárása a kérdéses vagyon állami tulajdonná nyilvánításával vagy zár alá helyezésének kimondásával végződik. Erről értesíti az illetékes törvényhatóságot, majd a vagyon átvételét és kezelését a Pénzügyminisztérium végzi. A két minisztérium között megfelelő és folyamatos kapcsolatnak kell fennállnia.⁵⁷ Az e tárgyban az Igazságügyi Minisztérium részéről

⁵³ *Sarlós* 1970. 97.

⁵⁴ *Közlöny*, 1849. jún. 2.; Nagy Károly orsz. törvényszéki elnök jelentése, jún. 30.: *IM Elnöki* 1849:662. eln. sz. és 3330. IM sz.; *Közlöny*, 1849. júl. 1.

⁵⁵ Az Igazságügyi Minisztérium pályázattal akart közvádlót keresni. IM az OHB-nak, ápr. 10. Az OHB ápr. 11-i határozata (5458. sz.), IM az OHB-nak, ápr. 14. Ezt Kossuth visszaküldte máj. 6-án Vukovicsnak. Vukovics feljegyzése Farkas János máj. 18-i kinevezése után. Mindez megtalálható: *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 160. tétel.

⁵⁶ Nagy Károly jelentése a kormányzónak, 1849. ápr. 21. *Kormányzó, Elnöki* 1849:5908. k. eln. sz. Pl. Batta Sámuel Pest megyei kormánybiztos máj. 15-én értesítette az Igazságügyi Minisztériumot, hogy elrendelte Károly osztrák herceg ráckevei és István volt nádor Pest megyei birtokainak összeírását, valamint mindkét helyre ideiglenes gondnokot neveztek ki. *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 177. tétel, Kecskemét.

⁵⁷ *Kormányzó, Elnöki* 1849:5811. k. eln. sz. A kormányzó a minisztériumnak, ápr. 19.: Uo. 1849:5832. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 49—50.; rendelet a kormánybiztosokhoz és törvényhatóságokhoz uyanerről, 1849. máj. 2.: *Kormányzó, Elnöki* 1849:5908. k. eln. sz.; *KLÖM XV.* 195—196. Pl. a

kiadott május 15-i, június 27-i rendeletek lényegében Kossuthnak ezt az intézkedését hirdetik ki. Ezúttal a törvényhatóságoknak és a kormánybiztosoknak elég nagy szerep jutott, mert lényegében ők indították el az eljárást, ők hozták a honarulás tényét az Igazságügyi Minisztérium időközben megszervezett álladalmi ügyészi osztályának tudomására, az árulást bizonyító adatokkal együtt. Ezzel a központi kormányzat biztosította a gyors reakciót mindenfajta ilyen ténykedésre, ráadásul nemcsak a tájékozott helybeli hatóság, hanem a kormánybiztosok, a kormány helyi végrehajtó közegei útján. Szükség volt erre azért is, mert a minisztérium nem rendelkezett a kincstári ügyészekhez hasonló vidéki megbízottakkal. A törvényhatóságoknak és a biztosoknak azonban intézkedési joguk nem volt. A javak lefoglalását, zárolását *kizárólagosan* csak az Igazságügyi Minisztérium rendelhette el; addig a vagyonhoz, birtokhoz nyúlni nem lehetett.⁵⁸ (A minisztériumnak szándékában állt — az áttekinthetőség végett — jegyzéket készíteni a honarulók javairól.⁵⁹) A végrehajtás a Pénzügyminisztérium kezében volt, az ennek élén levő Duschek miniszter azonban — saját bevallása szerint is — mindent elkövetett, hogy a lefoglalást vagy az átvételt késleltesse, illetve megghiúsítsa.

Az az *álladalmi ügyészi osztály*, amely ezekben az ügyekben az Igazságügyi Minisztérium részéről intézkedett, minőségileg különbözött az 1848-as közvádloktól. A már említett rendeletek a lefoglalt vagyonokról, de még inkább a központi országos rögtönítelő vegyes bíróság felállításáról intézkedő június 20-i rendelet az osztályt kimondottan a kormány politikai jellegű végrehajtó szervévé tette.⁶⁰ Az államügyészi teendőket, amelyeket azelőtt a jogügy-igazgatóság látott el, az Igazságügyi Minisztérium melletti *álladalmi ügyész* és hivatala intézte. Farkas János 1849. május 18-án kapta kézhez megbízatását. Hivatalában rajta kívül 4 segédügyész dolgozott 1849. júniusban.⁶¹ Az 1849. június 2-án megszüntetett jogügy-igazgatóság helyett a pénzügyi polgári pereket a pénzügyminiszter fel-, illetve alperessége mellett intézték. Ebben oldala mellé rendelték az új államügyészt,

Pénzügyminisztérium máj. 1-én értesítette az Igazságügyi Minisztériumot, hogy kormányrendelet nyomán a volt nádori tiszaszentmiklósi uradalom pénzügyi kezelés alá vételére miniszteri biztosi minőségben Hollósy Mihály becskereki állami ügyvédet küldte ki. Kéri, hogy a minisztérium értesítse erről Török Gábor Torontál megyei kormánybiztos és a megye bizottmányát. *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 133. tétel.

⁵⁸ *Közlöny*, 1849. máj. 18., jún. 27. Ez utóbbi a máj. 18-i rendelet megismétlése és a közben tapasztalt problémák feltárása. Pi. mi a teendő a nem vétkes feleség saját vagyonának lefoglalása ügyében.

⁵⁹ Pl. Kapocsi Imre közvádoló ilyen feladattal pesti és budai városi egyéneket bízott meg, s ezeknek napidíjat kért; 1849. jún. 30.: *Pm, Pénztári* 1849:10416., 10417. pü. sz. Igen sok birtokelkobzási ügy irata található: *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő 211. tételében.

⁶⁰ *Közlöny*, 1849. jún. 21., *KLÖM XV*. 554. Összehasonlítja a magyar 1919-es és a francia forradalom 1794. évi intézkedéseivel, amelyek a politikai bíráskodás hasonló központosítását hozták létre: *Sarlós* 1970. 91.

⁶¹ Farkas kinevezése: *Közlöny*, 1849. máj. 19. Az 1849. jún. 19-i kimutatás: *Pm, Pénztári* 1849:9261. pü. sz. A 4 segédügyész korábban nem a jogügy-igazgatóságon dolgozott.

aki a miniszter helyett a perekben elrendelt esküt letette.⁶² A jogügy-igazgatóság megszüntetése — tekintettel ennek múltbeli szerepére — nagy jelentőségű tett volt; hasonló a felsőbbíróságok megszüntetéséhez.

A második Igazságügyi Minisztérium adminisztrációjáról alig ismertek adatok. 1849 májusában tudunk a *miniszteri iroda* működéséről, amelynek vezetője Tóth Lőrinc lett ismét, immár tanácsosként. Az iroda vezetője és személyzete — 1 fogalmazó és 1 írnok — foglalkozott a körlevelek és rendeletek kibocsátásával, a törvénykészítési munkálatokkal — ezért nem újították fel az 1848-as törvény-előkészítői osztályt —, a hivatalért folyamodók beadványainak elbírálásával, valamint az egyéb, elnöki elintézés alá tartozó bizalmas ügyekkel.

A *politikai bíráskodási* és a *büntetőjogi-úrbéri* osztályok vezetését május 12-én a miniszter Nagy Károly osztályigazgatóra ruházta. Az ide tartozó ügyeket az osztályok egyesült szervezetben végezték.⁶³ Nagy Károly június 1-el az országos törvényszék élére került. Nincs adatunk arról, hogy ki lett minisztériumi utóda. Egyedüli osztályigazgatóként szerepel június 10-től Abonyi István, de tevékenységének nyomaival nem találkozunk. Vukovics Irányi Dánielt is hívta minisztériumába, aki azzal háritotta el a felkínált pozíciót, hogy a politikai küzdelmeknek akarja szentelni magát az országgyűlés vitáiban.⁶⁴ Az új osztály, az *államügyészi* élén nyilvánvalóan az államügyész Farkas János állt, de semmiképpen sem a Sarlós által feltételezett Tóth Lőrinc.⁶⁵

Az iratok szerint minden osztály elintézés-tervezeteit Bónis Samu államtitkár adta ki, kivéve az úrbéri tárgyúakat, amelyeket Beöthy Lajos tanácsos bíralt el. Az államügyészi osztály aktáit Farkas János terjesztette elő, s ugyancsak Bónis adta ki.

A *hivatalnokok* osztálybeli elhelyezkedéséről nincsenek ismert adataink, csak rangjukat tudjuk a június—júliusi időszakból: államtitkár Bónis Samu, osztályigazgató Abonyi István, tanácsosok Beöthy Lajos, Kiss Lajos, Tóth Lőrinc, Papp Antal, segédtanácsos Kendelényi Ferenc, titkárok Ábrányi Kornél, Farkas Ágoston, Popovits Simon, Náray Károly, Láng Károly, Keviczki Simon, Bedekovics Vilmos, Kiss Jakab, Incze Mihály, Török János, miniszteri titkár Gaál József, fogalmazók Nagy József, Fuszta Sándor, Gyalus Ferenc, Lunkányi Károly, Végh Lajos, Békei István, Szobonya József, Putnoki Móric, Korponai Ágoston, Bátor Geiza, Peláthy Gábor, Budai Gábor, irattári igazgató Óry István, államügyész Farkas János, alügyész Csanády György (a Pénzügyminisztériumból került át). Valószínűnek tartjuk, hogy az 1848-ban alkalmazottak a korábbi osztályukban dolgoztak tovább. A júniusban folyamatosan történt segédhivatali

⁶² A rendelet a jogügy-igazgatóság megszűnéséről: *Közlöny*, 1849. jún. 8., IM-átirat Perényi Zsigmond országbíró, a hétszemélyes törvényszék elnökéhez, jún. 12.: *IM Elnöki* 1849:361. eln. sz.

⁶³ Miniszteri rendelkezés, 1849. máj. 12.: *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 154. tétel.

⁶⁴ *Vukovics* 516. Vukovics szövege azt érzékelteti, hogy Irányi esetleg miniszterséget szeretett volna szerezni a nagyobb politikai szerepléssel.

⁶⁵ *Sarlós* 1970. 57—58. Tóth Lőrinc nem volt osztályigazgató tanácsos sem.

kinevezések után kb. 30-35 volt a segédhivatali alkalmazottak száma. Az összlétszám június 19-én volt a legmagasabb: 73 fő. Szegeden csak 25 fő volt, de egyes minisztériumokhoz képest ez is magas létszámnak tekinthető.⁶⁶

3. ÜGYVITEL, HIVATALI ELHELYEZKEDÉS

Ügyviteli utasítás nem ismeretes az Igazságügyi Minisztérium működése idejéből. Az anyag mai elrendezése ad némi eligazítást, de ez egyes esetekben félrevezető, mint pl. a polgári törvénykezési osztályok esetében. A minisztérium 1848. május 5-i, a hatáskorról kiadott körlevelét ügyviteli utasításnak is tekintette,⁶⁷ noha ez kifejezetten adminisztratív ügyviteli kérdésekről nem intézkedett.

A minisztérium adminisztrációs munkájának irányítója az államtitkári osztály volt. Itt történt a beadványok bontása, szétosztása, az elintézett iratok bemutatása. Az osztályok iratait központilag iktatták. A munkát tanácsülések tartásával a miniszter közvetlenül irányította.⁶⁸ Az elnöki ügyeket külön iktatták. Az osztályiktatás csak a politikai bíraskodási osztályokon honosodott meg, de itt sem vezették rá a számokat az iratokra.

Különösebb változás 1849-ben sem történhetett a megelőző évhez képest, de igen sok pontatlanság tapasztalható az ügyintézésben. Éppen az államtitkári osztályban, az 1849-es lajstrom szerint, nem tartották be az időbeliséget az irattárban, tehát már az iktatásban sem. Az irattári rend kútfőtételes volt, az elnökieket kivéve.

Az 1849. júliusi szegedi iratokat — az elnökieket is — egy sorozatban helyezték el az irattárban, noha az osztályok maguk elkülönülten dolgoztak. A kútfőkben tárolt anyag 1-1 kútfője 1-1 osztályhoz tartozó ügy, de az egyes osztályok kútfői minden rendszer nélkül következtek egymás után.

Az Igazságügyi Minisztérium 1848-ban elég mostoha körülmények között volt elhelyezve. A régi országházban kaptak kezdetben néhány szobát, itt fogadott Ghyczy államtitkár (ma Országház utca 29.); ugyancsak itt volt az iktatói hivatal. Deák és Tóth Lőrinc saját szállásaikon bonyolították le hivatalos ügyeiket is. 1848. júliusban a volt helytartótanácsi épületben ürítettek ki számukra egy termet, ahol a nemesi felkelési iratok voltak korábban letéve.⁶⁹ Debrecenben a kerületi tábla

⁶⁶ Igazolások és kinevezések az igazságügyhöz (és felsőbb bíróságokhoz), 1849. jún.: *IM Elnöki pl.* 1849: 381., 423—425., 452. eln. sz.; *Pm, Pénztári* 1849:9261. pü. sz. jún. 19.; *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő. Szegedre: *IM Állad. titkári* 1849:3472. sz. júl. 19. Volt országos pertárnok is, akit szintén a minisztérium fizetett: *Állampénztár*.

⁶⁷ *IM Állad. titkári* 1848:5. kfő, 3. tétel, jún. 28.

⁶⁸ Csak egy tanácsülési jegyzőkönyv maradt fenn, 1848. máj. 4.: *IM Vegyes*. Ezen osztályigazgatóktól titkárig vettek részt, és valószínűleg a résztvevő titkárok voltak a tárgyalandó ügyek előadói. Az a tény, hogy több ilyen ülésről nem ismert adat, elképzelhetővé teszi, hogy a miniszter elfoglaltsága miatt többet nem is tartottak, hasonlóan pl. a Belügyminisztériumhoz.

⁶⁹ *PH*, 1848. máj. 9.; A nádor adott utasítást az országos levéltárnoknak, hogy vegye át a felkelési iratokat, mondván, az Igazságügyi Minisztériumnak kellene a termek: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1949. sz. júl. 23.

épületében helyezték el az igazságügyieket.⁷⁰ A fővárosba való visszatérés után a minisztérium Pesten kívánt elhelyezkedni. Az Oszwald-féle ház (a pesti Sétatéren) harmadik emeletén kaptak szobákat, ahol egyébként a kereskedelmi és a Külügyminisztériumot is elszállásolták. Ezen a szálláson a tisztviselők a Budáról ugyancsak átszállított levéltár segítségével kezdték meg a munkát, június 11-én.⁷¹

⁷⁰ *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 94. tétel, jan. 29.; *Közlöny*, 1849. máj. 13.

⁷¹ Duschek a minisztérium elhelyezéséről, 1849. jún. 7.: *Im Elnöki* 1849:90. eln. sz.; *Közlöny*, 1849. jún. 10.; Öry István osztrák igazolása: *Abszolútizmuskori Itár, Disciplinar Comité* 4. cs. 9. sz.

XII. FÖLDMŰVELÉS-, IPAR- ÉS KERESKEDELEMÜGYI MINISZTERIUM

I. A MINISZTERIUM HATÁSKÖRE

A minisztérium hosszú címe magában foglalja tevékenységének legfontosabb területeit. Élére Klauzál Gábor került, akinek ügyvéd létére volt kapcsolata a magyarországi kereskedelem problémakörével is: az 1843—1844-es országgyűlésen ő tett javaslatot az e tárgyban felírtára. Ügyintézésbeli tehetségét kortársai is elismerték,¹ ám bár Trefort Ágoston kereskedelmi államtitkár később emlékezéseiben azzal büszkélkedett, hogy Klauzál országgyűlési és minisztertanácsi elfoglaltsága miatt gyakorlatilag ő irányította a minisztériumot. Magának tulajdonította a szervezés és a működés megindításának dicsőségét is.²

E minisztérium lényegében a *helytartótanács* kereskedelmi, városi, közigazgatási, egészségügyi és postai osztályának feladatait örökölte. Járult ezekhez néhány, az átalakulásból adódó feladat is, mint pl. a megszüntetett úrbéri tartozások megbecsültetése (földművelési osztály), s az eddig Bécsben intézett kereskedelmi és postai felsőbb igazgatási ügyek. Több feladatkörben közös intézkedésre szorult más minisztériumokkal, jórészt a korábbi kormányzervek ügyintézési rendszerének átvétele folytán: a postai és harmincadügyekben a Pénzügyminisztériummal, az egészségügyi tárgyban a Honvédelmi Minisztériummal és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal kellett konzultálnia.

Az a körülmény, hogy ezeket az ügyeket több tárca intézte, zökkenőket idézett elő az ügymenetben, amin többszöri átszervezéssel próbáltak segíteni. A minisztérium rövid fennállása alatt ez sem hozta meg a kívánt eredményt. A postai ügyekben pedig — az Ausztriával való megállapodás hiányában — az érdemi ügyekben való tájékozottság és ezek iratai nélkül folyt a munka.

¹ *Jósika* 1851. I. 107.; *Andics* 1975. 148. Bátyja, Klauzál Imre mezőgazda és szakíró volt, 1847-ben halt meg. Őrá többször hivatkozott *Horváth Mihály*, 1840. pl. 274., 276.

² *OSzK Trefort* fol. 1.

2. A MINISZTÉRIUM SZERVEZETE, TOVÁBBI HATÁSKÖRI ÉS ILLETÉKESSÉGI KÉRDÉSEK, SZEMÉLYZET.³ KÖLTSÉGVETÉS

a) 1848. szeptember 11-ig. A miniszter: Klauzál Gábor

Miniszteri osztály. A miniszter és az államtitkár segítségére szolgáló részleg volt. Lényegében államtitkári hivatalnak felelt meg, mivel az ide befutott hivatalos leveleket, kérelmeket és a személyesen átadott folyamodványokat az államtitkár bontotta fel és küldte át az osztályokhoz azoknak a kivételével, amelyek elnöki elintézést igényeltek. Munkatársaival ő ellenőrizte az osztályok mindennapi munkáját egészen az elintézett ügyek kiadás előtti átnézéséig. Itt születtek a kinevezési előterjesztések is. Az államtitkár Trefort Ágoston mellett szorgoskodott Lukács Móric miniszteri titkár, a centralisták egyik jelentős képviselője, Emődy Dániel fogalmazó, a Közlöny egyik 1849-es szerkesztője, valamint 2 segédfogalmazó és 1 írnok.

Földművelési osztály. A helytartótanácsnál a közgazdasági osztály foglalkozott a földművelést illető tárgyakkal, éspedig a selyemtermelés, lónemesítés, erdőnevelés, méhészet, a földművelés előmozdítása, a kender, len termesztése stb. ügyeivel. A minisztériumi osztály ügyviteli feladatai közé tartozott elsősorban a megszüntetett úrbéri tartozások megbecsültetése. A földesurak kármentesítéséhez elengedhetetlenül fontos előmunkálat lett volna ez; sürgős, aprólékos és felelősségteljes munka. Az év végéig az osztály alig foglalkozott ezzel, mivel a megbecsült úrbéri tartozások iratait előbb a megyéknek kellett felküldeni, s ezek közül alig érkezett be néhány. E legfontosabb feladat végzésében történő késedelem miatt a minisztérium még decemberben sem szorgalmazta az osztályvezetői állás betöltését, illetve a személyzet szaporítását. Asbóth János tanácsos, Bogyó Sándor és Korizmic László titkárok, Matavovszky András és Zöld Ferenc fogalmazók — és 1 segéd — elsősorban a földművelés fejlesztését célzó javaslatokkal és intézkedésekkel foglalkoztak. Többek között törvényjavaslat készült a rétöntözésről, a gazdasági cselédség helyzetének rendezéséről, a selyemtenyésztés kiterjesztéséről, az erdőszetről. Ez az osztály intézte a gazdasági egyesületek és iskolák ügyeit is. Utóbbiak felállítására az osztály a vallásügyi miniszterrel készített közös javaslatokat. Ennek az osztálynak a hatáskörébe tartozott a földművelésre vonatkozó statisztika összeállítása is.⁴

Ipari osztály. A feladatkörét jelentő tárgyokban korábban a helytartótanács kereskedelmi és városi osztálya hozott intézkedéseket: gyárak felállítása és ezek

³ A kereskedelmi minisztérium szervezetének tárgyalásához felhasználtuk: *Fényes E. mm-i statisztika*; PH, 1848. máj. 3. Kereskedelmi minisztériumi személyzet ápr. 30-ról; *FIKM Elnöki* 1848:342. m. sz. nov. 27.: jelentés az OHB-nak az üres állásokról; Uo. 1848:353. m. sz. dec. 5.: kimutatás a OHB-nak a személyzetről. Ugyanez megtalálható: *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ A helytartótanácsi ügykörre vonatkozóan lásd: *Bm, Szemere miniszteri 1.*; *Felhő—Vörös* 243—246. Az 1848-as tárgyakat részletesen szemlélteti: *Fábiáné* 1969. 64—65.

kiváltságlevelei (kereskedelmi osztály), mesteri jogadás, mesterlegények, mesteremberi céhek kiváltságai (városi osztály), mesteremberek helybeli egyletei (városrendőrségi osztály).⁵ A minisztériumi osztály feladatai magukban foglalták a múltat és a jövőt: egyfelől igazgatták a céhes műipart, másfelől nemcsak felügyeltek a gyáriparra, hanem az ipar színvonalát emelendő igyekeztek országos műszaki programot kezdeményezni.⁶ Hatáskörükbe tartozott az ipari törvényhozás előkészítése, iparügyi tanodák és magasabb tanintézetek felállítása és rendezése, utóbbiak közös elbírálása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal. Az osztály felügyelte az iparos egyesületeket; technikai véleményeket adott magánszemélyek és a minisztériumok felkérésére; szakvéleményt nyilvánított az ipari területre vonatkozó szerződésekben; ellenőrizte az államilag dotált iparosokat; ipari statisztikát készített. A mesterlegények vándorkönyveit nem itt, hanem a belügyi rendőri osztályon állították ki. E feladatok békés időszakot, prosperitást igényeltek volna, amely csak rövid időre adatott meg a minisztériumnak. Az ipari osztály a nagyobb arányú fejlesztési terveit a gyakorlatba nem tudta átültetni. Az év végére az osztályról három személy katonának ment, de a minisztérium nem kért helyetteseket, mert a munka amúgy is kevés volt. Az osztály élén Rombauer Tivadar kohómérnök állt, aki később a fegyvergyár munkáját is igazgatta. Fadgyas Pál tanácsos, Csanády Ferenc és Bell Sámuel titkárok, Rajner Pál, Jánosy Ferenc és Gyurkovics Máté (fővárosi iparos) fogalmazók, valamint 1 segédfogalmazó és 3 díjtalan gyakornok dolgozott itt. (Utóbbiak közül lépett kettő katonai szolgálatba.)

A kereskedelmi, a postai és az egészségügyi osztályokról külön, az e tárgykörökről szóló alfejezetekben szólunk.

Segédhivatal. A segédhivatalnak három részlege volt: iktatói, kiadói és irattári. A háromnak volt egy főtisztje, Kohányi János volt magyar kancelláriai kiadói segéd. Több minisztériumnál a segédhivatalok az államtitkár vagy egy tanácsos közvetlen felügyelete alatt működtek; itt segédhivatali tisztviselőt emeltek erre a posztra. Az iktatói és kiadói részleg élén segédfőtiszt állt Kohányi segítségével; rajtuk kívül az iktatói osztályban 2-3 iktatói tiszt, a kiadóiban 5-6 írnok, 5 járulnok, 1 díjnok, 1 gyakornok, az irattárban 3-4 sorjegyző, 2-3 járulnok dolgozott. A segédhivatalok összlétszáma 1848 nyarán 24-33 fő volt, ami az év végére kb. 11 főre csökkent, mivel az OHB elnöki irodába, a Pénzügyminisztériumhoz a harmincadí osztállyal, Madarász postai osztályához, a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályához, valamint katonáskodás miatt 3-5 fős csoportokban távoztak. Az irattári osztály élére később sem került főtiszt, hanem év végéig összevonták az iktatóival, annak főtiszt, segédje vezetése alatt.⁷

⁵ Részletesen lásd: *Bm, Szemere miniszteri 1.; Felhő—Vörös.* 1848-ra: *Fabiánné 1969* 65—66.

⁶ Vö. az 1848. ápr. 22-i minisztertanács határozatával a gyáriparral támogatásáról: *FIKM Vegyes, 1848—1849-i min. tanács.*

⁷ *Fényes E. mm-i statisztika;* A segédhivatali személyzetről máj. 7-én és júniusban eltérő adatokat közölt a minisztérium: 33, illetve 24 főt. *FIKM Elnöki* 1848:24. m. sz. Kohányi jelentése az Elnökségnek dec. 27-ről: Uo. 1848:394. m. sz.; dec. 7-i teljes létszám: *OHB* 1848:4818. eln. sz.

A számvevőség összesen 34 főt számlált 1848. május 7-én. Ők kereskedelmi (harmincadi) számvevői munkát végeztek; 1848 végén a Pénzügyminisztériumhoz kerültek át.⁸

⁸ Tájékoztatásul közöljük a kereskedelmi minisztérium költségvetését, amelyre a kereskedelmi és postaugyeknél többször hivatkozunk:

	Évi összeg (Ft)	Félévi összeg (Ft)
1. Hivatali személyzet		
a) minisztérium	87 300	
b) minisztériumi segédhivatal	30 915	
c) erdélyi unió következtében felállítandók	22 800	
d) a kapcsolt országok	13 320	
e) harmincadi számvevőség	10 650	
f) postai számvevőség	19 841	
	184 826	92 413
2. Kereskedési osztályban		
a) 4 felállítandó konzulátus	20 000	
b) könyvek	250	
c) utazások	2 000	
	22 250	11 125
3. Ipari osztályban		
a) könyvek stb.	150	
b) utazások	1 125	
c) műegyetemi építkezés megkezdése	50 000	
d) iparköri kísérletek	750	
e) irodalmi vállalatok	900	
f) szakértők	600	
g) iparos vállalatok segítése	75 000	
	128 525	(64 262,5)
4. Mezőgazdasági osztályban		
a) a kitűnő ipar és szorgalom jutalmazása	2 000	
b) külföldi magvak és növények szerzése	200	
c) gazdasági egyesület köztelke fölépítésének befejezése	8 000	
d) szőkealmi gazdaképző intézet segélye	800	
e) könyvek, folyóiratok	200	
	11 200	(5 600)
5. Egészségi osztályban		
a) országos szemorvosok fizetése	1 000	
b) országos állatorvos fizetése	600	
c) ezek kiküldetése	5 000	
d) orvosi kar elrendezése	10 000	
e) utazások, ásványvizek vegytani vizsgálata stb.	5 000	
f) himlőoltási jutalmak	3 000	
g) 2 számvevői tiszt fizetése	1 200	
h) országos kórház felállítása	100 000	
	125 800	62 900
kolerára kiküldött orvosok		1500
vesztegári intézetek átalakításának tervével megbízott személy		750
		65 150
6. Vegyes		
(szállásbér, takarítás, fűtés, írószeres stb.)	10 400	(5 200)
Közölve: <i>KLÖM XII.</i> 502—503.		

b) 1848. szeptember 11.—1849. augusztus

A miniszterek lemondása után, szeptember 11—30. között az államtitkár Trefort Ágoston volt a megbízott vezető. Emigrált szeptember 30-án, amit közvetlenül Lamberg megyiikolásának hírére határozott el. Enélkül is foglalkozott a lemondás gondolatával, miután híre járt annak, hogy Batthyány második minisztériumában a kereskedelmi miniszter esetleg Bezerédj István lesz. Vele nem vállalta volna Trefort a minisztériumi működést.⁹

Szeptember 30-tól október 21-ig aláíró megbízott vezető nélkül dolgozott a kereskedelmi minisztérium. Az OHB október 21-én bízta meg *Ambrus Mihály* postai osztályigazgató tanácsost a minisztérium ideiglenes vezetésével, amit ő addig is szükség szerint kénytelen volt ellátni.¹⁰ A bizottmány ülésein Péchy Ferenc kereskedelmi és Csanády Ferenc ipari titkár referáltak a minisztérium ügyeiben.¹¹ Év végén erősen csökkentett létszámmal dolgoztak az átszervezések miatt, a napi munkát a hivatalnokok nemzetőri szolgálata is akadályozta.¹² Munkájukat ennek ellenére el tudták látni, hiszen a háborús körülmények miatt több feladat végrehajtásáról eleve le kellett mondania a minisztériumnak.

Az OHB átszervezésével kapcsolatban a bizottmány 1848. december 8-án elnöki rendelettel *Pulszky Ferencet* állította a kereskedelmi ügyek élére.¹³ Ő csak néhány napig vett részt a hivatali ténykedésben, majd külföldre távozott.

Debrecenben nagyon kevés tisztviselővel dolgozott a kereskedelmi tárca. Egy-két hivatalnok jutott el csak Debrecenbe, így a kereskedelmi minisztériumot még márciusban sem tartotta nyilván működő szervezeti egységként a Pénzügyminisztérium. Az ipari osztályból pl. Rombauer, Csanády a nagyváradi fegyvergyárban dolgozott, s az osztály fogalmazója csak az OHB-nál tudott munkára jelentkezni.¹⁴ Egyes hivatalnokaitól eltekintve a kereskedelmi minisztérium 1849. január—április között nem működött. Az 1849-es iratok hűen tükrözik ezt a ténytet: csak május—júniusra vonatkoznak.

A második minisztériumban a kormányzó a kereskedelmi tárcát egy nem nemes származású szakembernek szánta, s gondolt Trangousra, Fülepre, Irányi Dánielre. A miniszterek nem tartották elsőrangúan fontos kérdésnek e tárca betöltését, mert nem láttak lehetőséget működésére a háborús viszonyok között.¹⁵ A miniszteri teendőket ideiglenes jelleggel Batthyány Kázmér külügyminiszter látta el.

⁹ A minisztériumról és br. Eötvössel való emigrálásáról irt naplójában: *OSzK Trefort* fol. 1—2.; Trefort levele feleségéhez, amelyben Bezerédjéről irt: *Waldapfel 1950—1965*. II. 41. sz. 82. 1848. szept. 19.

¹⁰ *OHB* 1848:1443. eln. sz.

¹¹ *FIKM* az OHB-nak, nov. 16.: *FIKM Elnöki* 1848:329. m. sz.

¹² Pl. 1848. okt. vége: *FIKM Elnöki* 1848:315. m. sz.; nov. 20.: *OHB* 1848:3313. eln. sz.; nov. 27.: Uo. 3894. eln. sz.

¹³ *FIKM Elnöki* 1848:357. m. sz.

¹⁴ Csanády is az OHB-nál szerepelt: *Pm, Pénztári* 1849:2523. pü. sz. márc. 7.; Jánosy Ferenc fogalmazóra lásd: Uo. 1849:2550. pü. sz. febr. 20.; Bogyó Sándor földművelési titkár képviselőként tartózkodott Debrecenben: *Beér—Csizmadia* 882. A Röck Istvánra vonatkozó adat kelet nélküli: 1849/49-i *Mm, Vegyes FIKM*.

¹⁵ Erről *Vukovics* 494., 516. Ő Beöthy Ödönt javasolta, aki viszont nemesi származású volt.

Az új minisztérium beindulásakor, 1849. május 10-e körül csak 8 fős létszámot jelenthetett a Pénzügyminisztériumnak; Pestre is 8 személy utazott e minisztérium képviselőjében, majd innen Szegedre 9.¹⁶ Újonnan alkalmazott hivatalnok a nem volt a kereskedelmi tárcának az 1849. május—augusztusi időszakban,¹⁷ két segédfogalmazót (Nagy, Szathmári) léptettek elő fogalmazóvá.

Az 1849. május—júniusi *személyzeti* adatok: Nagy Sándor *elnöki* fogalmazó, a *földművelési* osztályban Asbóth János tanácsos, Bogyó Sándor és Korizmics László titkárok, Zöld Ferenc fogalmazó, az *ipari* osztályban Fadgyas Pál tanácsos (Rombauer és Csanády a fegyvergyárnál), a *kereskedelmi* osztályban Röck István titkár. Rajtuk kívül még 2 segédfogalmazó és néhány segédhivatali tisztviselő dolgozott. Az állampénztár kiadási főkönyve 1849. júniusban a kereskedelmi tárcánál tüntette fel a postai hivatalnokokat, holott ők a Pénzügyminisztériumhoz tartoztak.

3. ÜGYVITEL,¹⁸ HIVATALI ELHELYEZKEDÉS

Ügyviteli utasítás nem maradt fenn. Az elnöki iratokat külön iktatták. Az osztályok iratai egyszerre kaptak központi és osztályiktatói számot. A központi számot 1849-ben az osztályt jelölő rövidítéssel törték; osztályszámot nem kaptak az iratok. 1849-ben iratok, a minisztérium működésének megfelelően, csak május—júniusról vannak, és igen kis mennyiségben. Nagyon sok irat elpusztult a pesti bombázásokor, mivel zömük a fővárosban maradt.¹⁹

1848. április végén ideiglenesen a budai kamarai *épület*ben találjuk a minisztériumot, Klauzál pedig a kamarai elnök szobájában. Innen helyszüke és a Pénzügyminisztérium elsődlegessége miatt átkerültek Pestre. A Sétatér (a mai Szabadság tér déli része) mellett, a Szél utca végén levő Oszwald-házban biztosított helyüket 1848 június—júliusában foglalták el. A pénzügyhöz került harmincadiai helyiségeit 1848. novemberben elvették tőlük a Madarász-féle postai alkalmazottak számára. Ezt megelőzően az is felmerült, hogy az ugyancsak kis létszámú közlekedési minisztériummal költözzenek egybe. 1849-ben júniustól ismét az Oszwald-házban található a kereskedelmi minisztérium, együtt a külügyi és az igazságügy-minisztériumokkal.²⁰

¹⁶ *FIKM Elnöki* 1849:43. eln. sz.; Debrecenből Pestre: Asbóth, Csanády, Röck, Nagy, Szathmári, Jánosy, 1 segéd, 1 szolga. Uo. 1849:10. eln. sz. jún. 30.; A szegedi útra kijelöltek: Asbóth, Csanády, Bogyó, Röck, 2 segéd, 1 irattári tiszt, 2 szolga. Uo. 1849:124. eln. sz. (d. n.); *Pm, Pénztári* 1849:11 748. pü. sz.

¹⁷ Batthyány Kázmér máj. 30-án a pénzügyhöz: *Pm, Pénztári* 1849:7330. pü. sz.; Állampénztár.

¹⁸ Részletesen lásd: *Ember* 1950. 145. és köv.

¹⁹ *FIKM Elnöki* 1849:53. eln. sz. máj. 12.

²⁰ *PH*, 1848. ápr. 28., jún. 12.; *FIKM Elnöki* 1848:130. m. sz.; *KLÖM XII*. 260.; *Közlöny*, 1848. aug. 4. a Pestre költözést jelenti be; a *FIKM* a Pénzügyminisztériumnak, 1848. dec. 12.: *FIKM Elnöki* 1848:354. m. sz.; *FIKM* Irányi Dániel kormánybiztoshoz, 1849. máj. 29.: Uo. 1849:86. eln. sz.; Duschek az Igazságügyi Minisztériumnak, 1849. jún. 7.: *IM Elnöki* 1849:90. eln. sz.

4. KERESKEDELMI ÉS VÁMÜGYEK, 1848—1849

A kereskedelem és a vámprobléma a régi sérelmek közé tartozott a magyar kereskedelmi árucikkek, nyerstermékek és a Magyarországra áramló osztrák, illetve külföldi cikkek Magyarország számára előnytelen vámszabályzata miatt. A kérdés erősen összefüggött az önálló állami léttel, mivel ennek el nem ismerése, illetve korlátozása gátolta a szabad kereskedelem és közvetve a saját magyar ipar, következményeiben a tőkés- és munkásosztály kifejlődését. A vámkérdés a közösügyi tárgyalások napirendjén is szerepelt a közös vámhatár adminisztrációjának szétválasztása, a megelőző korszakra vonatkozó elszámolások és az iratanyag kiadása, valamint az új vámszabályzati megállapodás szükségessége miatt.

Az 1848-i törvények szentesítésével, amelyek papíron lehetővé tették Magyarország önálló adminisztrációját, meg kellett volna történnie azon körülmény elismerésének is, hogy Magyarország maga szabja meg vámtarifáit, a határon át forgatható áruk körét, valamint képviselheti magát külföldön kereskedelmi ügynökei által, akiknek elsődleges feladata az lett volna, hogy olyan szerződéseket kössenek — az osztrák konzulok nélkül —, amelyek Magyarország kereskedelem-politikai szempontjaiból előnyösek. Eddig Ausztria nemhogy Magyarország azon jogát nem vette figyelembe, hogy maga köthessen kereskedelmi szerződéseket a külfölddel, hanem még a külföldi áruk behozatala elé is akadályt gördített. A helytartótanács kereskedelmi osztályának anyagában, amely ezekkel az ügyekkel foglalkozott, találunk ugyan külföldi szerződésekre, külföldi ügynökökre és árukra vonatkozó bejegyzéseket, de ezek általában igen csekély jelentőségű ügyek voltak. Így pl. az osztrák udvari szervek csupán kihirdetés céljából közölték a létrejött szerződéseket, a kinevezett osztrák ügyvivők nevét. Számos olyan kérvényt intézett el a helytartótanács, amelyben elsősorban főrangúak, tehetősek tiltott külföldi áruk (bor, sajt, csipke, luxuscikkek) behozataláért folyamodtak.²¹ A helytartótanácsi ismertető leltár értékelése szerint: „A külkereskedelem terén az ügyszórtály működése jórészt arra korlátozódott, hogy az uralkodó ilyen irányú rendelkezéseit, értesítéseit a megyék, városok tudomására hozza s érdeklődésére felvilágosítással szolgáljon egyes kérdésekben.”²²

Magyarországnak 1848 nyarán hirtelenjében sürgősen szüksége lett volna önálló külügyi képviselőre, amelynek kiépítésére addig nem volt módja. A magyar minisztertanács a helytartótanácsi hagyományok alapján 1848. június 6-án a kereskedelmi minisztérium kötelességévé tette, hogy *konzulátusokat* állítsa fel elsősorban a déli és keleti szomszédos államokban. A költségvetés ugyane minisztériumnál fél évre 20 000 Ft-ot irányzott elő az e téren felmerülő költségekre.

²¹ Konkrétan pl. a helytartótanácsi kereskedelmi osztály, 1845-ös 13. kfő, 13. tételle: az Elbán való hajózásra vonatkozó pótlólagos szerződés kihirdetéséről; 1847-es 13. kfő, 9. tételle: véleménykerés a török birodalommal kötendő kereskedelmi szerződéssel kapcsolatban. Több ilyen ügy e két évből nem is található, a konzulok személyéről pedig egy sem.

²² *Felhő—Vörös* 249.

Szerepelt ugyanekkor ezek összecszerűen meg nem határozott tétele a Külügyminisztérium költségvetésében is.²³ A magyar miniszterelnök elképzelései szerint a Jasiba, Konstantinápolyba, Bukarestbe és Belgrádba kiküldendő külön magyar konzulok és ágensek ügyét Esterháznak az udvarnál és diplomáciai úton kellett volna eszközölni, ami Esterházy részéről kimerült az osztrák és az angol, valamint a francia konzulátusokról a magyar minisztérium részére adott adminisztratív jellegű tájékoztatásban.²⁴

Noha végül is annál nem történt volna több, mint hogy az osztrák konzulátusok keretein belül külön magyar ügyvivők dolgoztak volna, az ügyben konkrét előrehaladás nem történt. A költségvetés ősz eleji tárgyalásakor a miniszter csak annyit tudott válaszolni az országgyűlés tudakozódására: „lépések tétettek” az illető országokban, hogy elküldjék, illetve befogadják a konzulokat.²⁵ Amint erről a magyar külminisztériummal kapcsolatban már volt szó, Kossuth és a baloldaliak voltak azok, akik a kérdést az egyedül helyes megoldás útjára kívánták terelni, azaz önálló magyar külügyi és külkereskedelmi képviselőt kívántak az országgyűléstől. Az Ausztriával való szakítás után, 1848 végétől — elsősorban a harc fegyverszükségletének biztosítására — valóban sok helyütt voltak ügynökei a magyar kormánynak, hivatalosak és félhivatalosak egyaránt, ők azonban nem tölthették be azt a kereskedést előmozdító szerepet, amely békés körülmények között lehetséges lett volna.

A kereskedelmi minisztérium a kereskedelem és vámügyekkel a *kereskedelmi osztályban* két szakosztályban foglalkozott, a *harmincadi* (lényegében külkereskedelmi) és a *kereskedési szakban*. Az elválasztás nagyjából az elmélet és a gyakorlat teendőivel ruházta fel az egyes szakosztályokat. A harmincadi a napi külkereskedelmi ügyekkel foglalkozott, a másik pedig a vámügy elvi szintű szabályozásával. Az elválasztásnak egy másik kritériuma, a kül- és belkereskedelem megkülönböztetése is érvényesült, amennyiben utóbbi kereskedési szak intézte a belkereskedelmet, a takarékpénztárak és a magánbankok ügyeit is. Befolyásolta még ezt a szervezeti beosztást a korábbi kormányzékai gyakorlat: 1848 előtt a

²³ *KLÖM XII.* 498., 502. A magyar kormány figyelmét a konstantinápolyi magyar kereskedelmi kolónia hívta fel arra, hogy az osztrák konzulátusok nem képviselik a magyar érdekeket. Erről lásd: Esterházy a miniszterelnöknek, 1848. máj. 31. Bécs. *Királyi személye kör. mm, Elnöki* 1848:94. eln. sz. A nádor továbbította a hozzá érkezett ápr. 9-i konstantinápolyi beadványt 1848. jún. 6-án: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:544. eln. sz. Kiss László nevelő, a konstantinápolyi magyarok szószólója, a *Pesti Hírlap* levelezőjének nem hivatalos cikke e kérdésről: *PH*, 1848. jún. 18.

²⁴ Batthyány Esterháznak, 1848. jún. 27.: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:352. eln. sz.; *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:346. eln. sz. Esterházy a kereskedelmi minisztériumnak a bukaresti, jasi-i, galaci és belgrádi osztrák konzulátusok szervezetéről és a fizetésekről, júl. 2.: Uo. 1848:361. eln. sz. Esterházy a Pénzügyminisztériumhoz az angol és a francia al-dunai konzulátusokról, júl. 4.: Uo. 1848:422. eln. sz.

²⁵ Szept. 1-i képviselői ülés, Klauzál felszólalása: *Közlöny*, 1848. szept. 3. A kereskedelmi minisztérium 1848. ápr. 27-én kérte Esterházyt, hogy járjon közben a bécsi angol követnél egy Pesten felállítandó angol ügynökség érdekében, amit az angolok már évekkel ezelőtt létre kívántak hozni, de a szándék osztrák ellenálláson bukkant meg. *FIKM Ker. szak* 1848:5. kfó, 3. tétel.

helytartótanács kezében volt a kereskedelem elvi irányítása a bécsi kormányzervek által a magyar kormányzék számára megengedett szinten, a magyar kamara pedig végezte a harmincadhivatalok napi adminisztrációját. Utóbbi magában foglalta a hivatalok felállításai, megszüntetési, áthelyezési, az alkalmazottak személyi ügyeit; építési, ügyviteli, hivatali ellenőrzési, számadások felülvizsgálatai, csempészeti tárgyak stb.²⁶

A minisztériumi kereskedelmi és harmincadi szakosztály kútfoi a régi kormányzésekhez hasonlóan alakultak, s jól mutatják a két alosztály ügykörét. Harmincadi: tisztviselők ügyei, hivatalok és pénztárak vizsgálata, szállítási engedélyek, gyárak kiváltságai, irodaszerek, épületek, telkek (ti. a harmincadhivataloké), kezelés általában, arany- és ezüstkivitel eltiltása, gabona, bor, szesz, fa, élelem, szarvasmarha, csempészet stb. Kereskedési: vásári árjegyzékek (belföldi), vámok, kereskedési engedélyek, vásári szabadalmak, külföldre kinevezett konzulok, külföldi örökségek, ausztriai nemzeti bank, takarékpénztárak, hitelbank, kereskedelmi hajózás stb.²⁷ A kereskedési szak takarékpénztárakra és bankokra utaló feladatai abból fakadnak, hogy a polgári fejlődés magyarországi fokán a tőke elsősorban kereskedelmi tevékenységből eredt, a befektetések is nagyrészt még erre irányultak. Az osztály belkereskedelemre vonatkozó feladatai szoros kapcsolatban álltak a belügyi rendőri osztályéval, amely rendészeti szempontból tartotta rajta a szemét a vásárokon, a kereskedési tevékenységen.²⁸

A Pénzügyminisztérium zömmel kamarai múltú tisztviselőinek nem volt inyére, hogy elvesztették a harmincadok igazgatási ügyeit, s csak a jövedelmek fölöslegének kezelése és az utalványozás maradt meg hatáskörükben.²⁹

A kereskedelmi minisztérium a legelső napoktól kezdve foglalkozott a vámüggyel, a kereskedelmi hivatali hálózattal; nem rajta múltott, hogy a problémákat megoldani nem tudta. 1848. május 3-án kelt a rendelete a harmincadfelügyelőkhöz, postaigazgatókhoz és postakocsi-hivatalokhoz, hogy „a fennálló törvényeket, s az eddigi hivatalos szabályokat, nemkülönben az általa(m) kiadandó rendeleteket lelkiismeretesen teljesítsék”.³⁰ A vámkezelés az addigi rendszer szerint haladt tovább. Kivételt jelentett természetesen az Ausztriával való kapcsolat megváltozása: levelezés megszakítása a hivatalok között, a jövedelmeknek Magyarország részére történő beszedése.

A minisztérium egyik legfontosabb feladata volt az új vámszabályzat kidolgozása, amelyen a hivataloskodás első napjaitól kezdve dolgoztak. Klauzál miniszter e

²⁶ Erről lásd *Felhő—Vörös* kereskedelmi osztályra vonatkozó részeit és *Tricesimalia*.

²⁷ *Fábiánné* 1969. 67—69.

²⁸ *Bm, Rendőri* 1848:17., 28. kfő.

²⁹ Duscheknek a kereskedelmi minisztériumhoz a közös harmincadi igazgatás tárgyában kelt egyik átiratában olvasható: „Miatán a minisztérium bölcsessége az e részben más álladalmakban követett közigazgatási elvektől eltérőleg már akép határozott, hogy a harmincadi hivatalok igazgatása, s ennél fogva magának a harmincadi jövedelemnek kezelése is a kereskedési miniszter ur alá tartozzék, és a pénzügyi miniszternek csak a jövedelmi fölösleg fölötti rendelkezhetés hagyassék meg, — a pénzügyek emez ágának igazgatási illetősége kérdésébe nem bocsátkozhatom...” *Pm, Elnöki* 1848:571. sz.

³⁰ *FIKM Elnöki* 1848:9. m. sz. máj. 3.

tárgyban már 1848. április 28-án tanácskozott a kereskedési osztály vezetőjével és szakfőnökeivel, Fröhlich Frigyessel, Keszlerffy Jánossal és Manó Istvánnal.³¹ A folyamatos tárgyalásokba iparral és kereskedelemmel foglalkozó tekintélyesebb személyeket vontak be, s 1848 őszére egy kb. 50 ívnyi vámszabályozási javaslat készült el, az egyes kereskedési cikkekig lemenően. Ez még 1849-ben elégett Pest bombázásakor.³² Fő céljait illetően azért ma is lehet rekonstruálni az elpusztult vámszabályzatot, ha nem is konkrét tarifaösszegek szerint. A Magyarországtól magas vámokkal vagy tilalmakkal elzárt külföldi áruk vonatkozásában megszüntették a tiltó szabályokat, illetve alacsonyabb tarifát állapítottak meg; az osztrák áruk nem képeztek kivételt, hanem más külföldi országokhoz hasonló vámolásban részesültek; egyes cikkekre — a magyar ipar és kereskedelem fejlődése érdekében — a magyar hatóságok magasabb vámost szabtak volna ki, mint ahogy ezt az új szabályzat létre nem jötte ellenére be is vezették pl. a dohány, cukor, közp esetében. A Magyarország számára szükséges egyes cikkek behozatalát kedvező vámtételekkel segítették volna elő, ugyanígy a kivetelt is. Klauzálnak a vámkérdésben képviselt határozott Ausztria-ellenessége sem akadályozta meg abban, hogy ez a szabályzatterv a szükségesnél nagyobb kímélettel legyen Ausztria érdekeire.³³ A vámszabályzat elbírálására, bevezetésére nem került sor az osztrákokkal való közösügyi tárgyalások kudarcba fulladása, majd az őszi szakítás miatt. A harmincadigazgatás a forradalom és szabadságharc egész időszaka alatt a régi, Ausztriára előnyös szabályok szerint zajlott, kivéve — amint említettük — az egyes cikkekre vonatkozó új tarifarendeleket, illetve a hadi eseményekkel összefüggő ki- és beviteli tilalmakat (arany-ezüst, katonaság számára hasznos iparcikkek, élelem kivételének tilalma).

A vámügy rendezését nehezítette a *harmincadjövendelmek két minisztérium által történő kezelése*. A közös kezelést szintén szabályozni kellett, ráadásul menet közben. Klauzál a maga tervét a tőle megszokott gyorsasággal, május 7-én prezentálta a Pénzügyminisztérium előtt.³⁴ Közösnek tekintette az évenkénti praeliminárik meghatározását a harmincadi alap tekintetében (a bevétel és kiadás várható mértéke) és a praelimináris költségeken kívüli kiadások eldöntését. A

³¹ PH, 1848. ápr. 29.

³² Egy 1848. aug. 28-i vámtanácskozás napirendi pontjai és meghívottainak neve megtalálható: *FIKM Vegyes*. A vámszabályzat pusztulásáról: Batthyány Kázmér átírata Dusckekhez, a külföldi kereskedőkhöz kibocsátandó körlevél tárgyában, 1849. jún. 25. *FIKM Ker. szak* 1849:5. kfő, 3. tétel.

³³ „... Ezen munkálatnál akkori politikai helyzetünkhöz képest vezérelvül vétetett az osztrák kereskedési érdekek lehető kimélete és ez okból és a kivihetőség szempontjából kiindulva már az előleges javaslatban is sok oly áldozat hozott, mely most egészen önállólag szabályozandó kereskedési rendszerünk mellett többé nem szükséges...” — írta Batthyány Kázmér a jún. 25-i átíratában: Uo. Klauzál igen részletesen szólt a vámszabályzat kidolgozásával kapcsolatos irányelveiről az országgyűlés előtt a költségvetés tárgyalásakor, 1848. aug. 29.: *Közlöny*, 1848. aug. 31. Magyarország vámügyéről sok érdekes vonatkozást tartalmaz Batthyány és Dusckek említett levélváltása: *FIKM Ker. szak* 1849:5. kfő. Közvetlenül az 1848—1849-es korszak előtti vámviszonyokról: *Horváth Mihály* 1840. 338—342.

³⁴ Klauzál a Pénzügyminisztériumhoz, 1848. máj. 7. (Keszlerffy tanácsos fogalmazványa): *FIKM Elnöki* 1848:41. m. sz.; *Pm, Elnöki* 1848:571. PM sz.

kereskedelmi minisztérium hatáskörébe tartozónak minősítette a kezelési (adminisztratív) költségeket, amelyeket lassanként csökkenteni kívánt. 1848 nyarán 210 harmincadhivatal működött. Voltak főharmincadhivatalok, illetve főlerakóhelyek, amelyek nemcsak határvonalon helyezkedhettek el, hanem az ország területén szétszórva, pl. Buda, Pest, Debrecen, Kassa stb. A határmenti vámhelyek a nagyobb küldeményeket általában beküldték a főlerakóhelyhez. Bécsben több vámhivatal is működött. Morvaországban és Galíciában egyesített osztrák—magyar vámhivatalok is működtek.³⁵ A 210 hivatalnak mintegy egynegyede, 59 az ország határán túl helyezkedett el, ennek is egy része, 25, segédhivatal volt. Ezekben az osztrák vámtisztek végezték el a harmincad beszedését a magyar fél részére is, csekély díjazás ellenében. Az önálló magyar harmincadi adminisztráció létrejöttével ezeket hamarosan át kellett szervezni. Erősítésre szorult az osztrák—magyar közös vámvonal magyar őrsége, amely eddig igen csekély létszámú volt, de a védvámok behozatala esetén itt komoly csempészkedésre lehetett számítani. A többi határszélen még ennyire sem volt rendszeresítve az őrség. A harmincadjövedelem maradéktalan beszedésének elengedhetetlen feltétele volt a tisztviselők addigi fizetésének felemelése is.³⁶ Egyelőre tehát a miniszter nem látta csökkenthetőnek az adminisztratív költségeket, sőt, mindezen változtatás végrehajtásához majd 1 millió forintra lett volna szükség a kb. évi 3 millióra becsült harmincadi jövedelemből.³⁷

A kereskedelmi minisztérium a harmincadügy adminisztratív átszervezéséhez igen hamar hozzálátott mindazon vonatkozásban, ahol erre módja nyílt. 1848. július elején a galíciai határvonalon levő magyar harmincadhivataloknak a galíciai osztrák vámhivataloktól való elkülönítése következtében sokakat nevezett ki önálló magyar harmincadosokká.³⁸ A fizetések általános javítására nem maradt pénz; a hivatalnokok év végén is emelésért folyamodtak.³⁹

³⁵ *Tricesimalia*.

³⁶ Klauzál miniszter országgyűlési előterjesztése a harmincadügyről, 1848. aug. 29.: *KH*, 1848. szept. 2.

³⁷ Az 1849. évi becsült harmincadi jövedelem költségvetése, 1848. jún. 26.: *FIKM Elnöki* 1848:159. m. sz. — Részletezve:

a) Az áthozandó harmincadok új épületeire kb.	304 500 Ft
b) A fiálék helyett magyar személyzettel 25 harmincadi hivatal felállításának adminisztratív költségeire	24 000 Ft
c) A közbelső (Ausztia felé) vámvonalon jó őrség a török, dalmát részen és a tengerparton lévő őrség rendezése (csak fele költség)	500 000 Ft
d) Személyzet fizetésemelése	60 000 Ft
	25 000 Ft

A megmaradó tiszta harmincadi jövedelem

913 500 Ft
2 141 500 Ft

³⁸ *Közlöny*, 1848. júl. 23.

³⁹ *OHB* 1848:7001. eln. sz. 1848. dec. 24. Pest.

Visszatérve Klauzálnak a harmincadügy közös igazgatásának megszervezésére vonatkozó elképzeléseihez, ő a *Pénzügyminisztérium* hatáskörébe tartozónak csak a tiszta harmincadi jövedelmek beszedését és kezelését ítélte. *Közös, illetve váltakozva* hol a Pénzügy-, hol a kereskedelmi minisztérium feladatának tartotta a kerületi felügyelőségek, az egyesített fő- és harmincadi hivatalok állásainak betöltését, a fegyelmi vétségek elbírálását. A Pénzügyminisztérium válasza majd két hónapig váratott magára. Látszólag nem merült fel kifogás részükről a közös adminisztráció ily módon való megosztása ellen. Ellenvetéseik elsősorban a *kincstári felügyelők* helyzetére vonatkoztak ugyan, de úgy, hogy kifogásaik lényegében az egész adminisztrációt érintették.⁴⁰ A kincstári harmincadfelügyelők nemcsak vámjövedelmeket, hanem sóbevételt is kezeltek, s mint ilyenek, a sóügylet szempontjából kizárólag a Pénzügyminisztérium rendelkezése alá tartoztak.⁴¹ A Pénzügyminisztérium a harmincadfelügyelőket teljesen a maga felügyelete alá akarta vonni, a kereskedelmi minisztériumnak csupán a kistisztviselők feletti rendelkezési jogot adva át.

A harmincadgazdálkodásból a pénzügyi költségvetési terv 1848 második felére 1 070 000 Ft-ot irányzott elő, a kereskedelmi minisztérium 1849-re 3 055 000 Ft-tal számolt. A miniszter bízott abban, hogy Ausztria — tekintettel Magyarország hátrányos helyzetére — megtéríti azon külföldi árucikkek vámját, „amelyek az ausztriai tartományokban megvámoltatván, onnan a közbenső vámvonalon át Magyarországra vámmentesen hozatnak be, május 1-től kezdve azon tekintetnél fogva, mivel e honban fogyasztatnak”.⁴² E célból a miniszter tett is intézkedést a magyar harmincadhivataloknál, és kérte az osztrák felet, hogy ezeket a tételeket külön mutassák ki az év végi elszámolás végén. A megtérítendő összeget Klauzál évente 100 000 Ft-ra becsülte.⁴³ A tényleges bevétel mélyen alatta maradt a várakozásoknak a kereskedelem pangása, a háborús események, az új, Magyarországra előnyös vámszabályzat életbelépésének megghiúsulása miatt. Lukács Béla szerint 1848 második felében az előirányzott jövedelem ténylegesen befolyt, tehát 1 070 000 Ft, 1849-ben viszont (január 5. és augusztus 15. között) a 3 millió, illetve az előirányzott 2 millió helyett csupán 131 481 Ft 15 kr. állt az állam rendelkezésére, amit a pesti, budai, debreceni és kassai harmincadhivatal szolgáltatott be.⁴⁴

Klauzál miniszter igen szép eredményeket mondhatott volna magáénak, ha tervei valóra válnak: Tervezett új vámszabályzatot Magyarország számára

⁴⁰ A pénzügyminiszter (Stuller fogalmazványa) Duscheknek, 1848. jún. 18.: *Pm, Elnöki* 1848:571. PM. sz.; *KLÖM XII.* 295.

⁴¹ Harmincadfelügyelők voltak Pozsonyban, Pesten, Sopronban, Kőszegen, Zágrábban, a tengerparton, Temesvárott, Újvidéken, Károlyvárott, Debrecenben. Zágráb nem kezelt sójövédelmet, a soproni pedig elenyésző mértékben, de a pesti, debreceni és a temesvári felügyelő számára a sóhivatali teendők voltak a túlnyomóak. Uo.; Vö. *Tiszti névtár* 379—380.

⁴² *KLÖM XII.* 495. Előleges kivetés 1849-re, 1848. jún. 26.: *FIKM Elnöki* 1848:159. m. sz. Klauzál magyarázata a vámgügy helyzetéről az országgyűlésen, aug. 29. *Közlöny*, 1848. aug. 31.

⁴³ *Közlöny*, 1848. aug. 31.

⁴⁴ *Lukács* 25., 89., 93. Az 1849-re tervezett 16 milliónyi rendes jövedelem 3 millióra csökkent le a valóságban. Uo. 92.

megemelt jövedelemmel, a kereskedelmet és ipart elősegítő tarifarendszerrel, közvetlenül a külfölddel kötendő kereskedelmi szerződéseket, új, erős magyar határvámorséget és tisztviselői személyzetet, Magyarország kártalanítását Ausztria részéről egyes külföldi árucikkek után. Mindez csak részleteiben valósulhatott meg. Klauzál október 31-re számolt — optimális körülmények esetén — az új vámszabályzat életbelépésével, de a közös szakértői tárgyalások azon néhány alkalommal, amikor a két kormány képviselői összeültek, semmit nem intéztek, mígnem a tárgyalások szeptember elején végleg megszakadtak. Ausztria nemcsak a kártalanítás jogosságát nem ismerte el, hanem tárgyalni sem volt hajlandó erről. Be nem vallott célja a közbenső vámvonallal megszüntetése volt. Amennyire ellenezte a korábbi időkben a vámvonallal kiiktatását a magyar kereskedelmi lehetőségek elfojtása céljából, annyira óhajtotta volna most az osztrák áruk minél egyszerűbb eladása végett. Nem gördítettek azonban akadályokat Bécsben sem a *harmincadi igazgatásra vonatkozó iratoknak* a legfelsőbb udvari számvevőszék anyagából való kiválogatása elé. Ezt a munkát a magyar minisztérium részéről Bécsben a Magyarországra vonatkozó számvevőszéki iratok kigyűjtésével is megbízott Fröhlich József tanácsos végezte.⁴⁵ A minisztérium a földművelést, ipart és kereskedést érintő könyveket és térképeket is kapott a volt magyar kancelláriai könyvgyűjteményből, 6 faladányi mennyiségben.⁴⁶

A Honvédelmi Bizottmány tervezett minisztériumi átszervezésével függött össze egyes kormányzati feladatok novemberi átcsoportosítása. A kereskedelmi minisztériumot érintette az átszervezés a teljes harmincadi pénzügyi kezelésnek a Pénzügyminisztériumhoz való átadásával, ezáltal véget ért a közös kezelés kérdésében is a huzavona. Kossuth november 27-i rendelete szerint a kereskedelmi minisztérium csak ipari-kereskedelmi és vámszabályzati tekintetben foglalkozhatott a harmincadüggyel. Az átszervezés mögött valószínűleg a Pénzügyminisztérium régi hivatalnokainak óhaja állt, ugyanis az új helyzet lényegében megfelelt a korábbi, a helytartótanács és a magyar kamara által gyakorolt megosztott adminisztrációnak. Egyébként az ésszerűség is megkövetelte ezt az átszervezési intézkedést. A kereskedelmi minisztérium minden, a harmincadüggyre vonatkozó intézkedéséről köteles volt tájékoztatni a Pénzügyminisztériumot; fordítva ez nem állt fenn. A kerületi felügyelőkkel a kereskedelmi minisztérium ugyan érintkezhe-

⁴⁵ Kossuth e tárgyban máj. 26-án írt Esterháznak: *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:74. eln. sz.; Fröhlich József az erdélyi udv. számvevőség Vizehofbuchhaltere volt. Munkáját a felosztott erdélyi számvevőség volt hivatalnokaival végezte el. Gr. Wilczek az ausztriai főszámvevőség elnöke Esterháznak, jún. 2.: Uo. 1848:156. eln. sz.; Fröhlich jún. 9-re elkészült a kiválogatással és jegyzékeléssel, s noha a bécsi főszámvevőség megígérte, hogy a leggyorsabban Pestre juttatja az iratokat a Pénzügyminisztériumhoz, a magyarországi harmincad elszámolási iratok 120 ládában, 480 q súllyal csak aug. 7-én indították útra Pest felé. Wilczek Esterháznak, jún. 9.: Uo. 1848:288. eln. sz.; Trefort Esterháznak; Uo. 1848:897. eln. sz.

⁴⁶ Bécsből aug. 4-én küldték el, aug. 15-én valószínűleg hajón Pestre érkezett, és a többi leküldött irathoz hasonlóan a minisztériumi közös levéltárba került: *Király személye kör. mm, Általános* 1848:2033. sz. aug. 4.

tett közvetlenül, de csak ipari, kereskedelmi adatokat kérhetett és kaphatott tőlük. A harmincadi szakosztályt teljes személyzetével át kellett adni a Pénzügyminisztériumnak.⁴⁷

A kereskedelmi osztály élén Fröhlich Frigyes osztályigazgató tanácsos, a kereskedelmi bank egyik igazgatója állott. A *kereskedelmi szak* tanácsosa Manó István, titkárai Kondé János, Röck István, fogalmazója br. Liphay Antal voltak. Három segédfogalmazó állt segítségükre a munkában. A *harmincadi szak* tanácsosa Keszlerffy János volt, a másik tanácsosi állás betöltetlen maradt. Titkárok Péchy Ferenc, Filó Keresztély voltak, tb. titkár br. Mednyánszky Béla (Ede), fogalmazó Rácz Ede. Itt is három segédfogalmazó dolgozott. A kereskedelmi minisztériumban egyedül ezen az osztályon működött *számvevőség* a harmincaddal kapcsolatos feladatok elvégzésére. Nem volt sok alkalmazottja, csupán egy-két főtiszt volt kinevezve, a többi régi fizetésének meghagyásával további munkára volt kötelezve. A Pénzügyminisztériumban 1848. november előtt nem volt külön részleg a tiszta harmincadi jövedelmek kezelésére; e feladatot is a só- és pénztári osztály látta el a pénztári szak tisztviselői által. A pénzügyhöz átkerült harmincadi szak és számvevői egyének munkájáról nem maradt ránk elkülönült irattári anyag, csupán egy kis töredék az 1849-es közös sorozatban (1 csomó terjedelemben). Miután az átkerült tisztviselőkről 1849-es adataink nincsenek, illetve csak olyan van, amely távollétüket bizonyítja, feltételezhető, hogy a harmincadi ügyeket 1849. januártól továbbra is a Pénzügyminisztérium pénztári szakában intézték.⁴⁸ December elejétől a kereskedési szak jelentette az egész kereskedelmi osztályt a minisztérium keretén belül. December 7-i létszáma: Fröhlich Frigyes, Manó István, Röck István, Péchy Ferenc, valamint 3 segédfogalmazó. A megcsappant létszám ellenére sem kértek új hivatalnokokat, mert igen kevés munkájuk volt.⁴⁹

Lényegében *1849-ben* is az 1848. november 27-i rendelkezés szerinti állapot maradt meg a harmincadok minisztériumi adminisztrációjában, azzal a különbséggel, hogy egy új fogalom és feladat jelent meg: az önálló magyar külkereskedelem. A május 2-i minisztertanács a harmincadok teljes adminisztrációját, valamint az erre vonatkozó szabályozó rendeletek kiadásának jogát a Pénzügyminisztérium hatáskörébe utalta. A kereskedelmi és a külügyminiszterre kizárólag azokat a harmincadi és vámkérdéseket hártotta, amelyek az ország

⁴⁷ Kossuth a kereskedelmi minisztériumhoz és Duscheknek, 1848. nov. 27.: *OHB* 1848:3787. eln. sz.; *FIKM Elnöki* 1848:343. m. sz.

⁴⁸ A pénzügyhöz került át — Péchy Ferenc kivételével, aki helyett Kondé János ment — az egész harmincadi szak. A számvevőségek teljes létszámában: a kinevezett Clima József és Girsik Ferenc főszámtisztek, 4 bíráló tiszt, 7 számtiszt, 4 számjegyző, 8 járulnok, 1 szolga. A segédhivatal is átadott 3 irattári és 3 kiadói személyt, így 1848. november végén a kereskedelmi minisztérium személyzete — csak harmincadi tekintetben — 41 személlyel csökkent: Lakkönyv; *Fényes E. mm-i statisztika*; *FIKM Elnöki* 1848:342—343., 348., 351. m. sz. nov. 27.—dec. 1. A távozók, felszerelésükkel együtt, a minisztérium pesti szállásáról Budára költöztek, a pénzügyi épületbe. Lásd Duschek átirata, dec. 4.: *Közmunka, Közlekedési oszt.* 1848:40. kfő, 2. tétel.

⁴⁹ *FIKM Elnöki* 1848:315. m. sz. okt. vége, jelentés az eltávozott hivatalnokokról; *OHB* 1848:4818. eln. sz. jelentés a létszámról; 3894. eln. sz. nov. 27. jelentés az üres állásokról.

külgyeit kereskedelempolitikai vonatkozásban érintették, tehát a külfölddel kötendő szerződéseket, a kereskedelempolitikai irányelvek kidolgozását. Az új vám- és tarifarendszer kidolgozását a három érintett minisztériumnak közösen kellett elvégezni. A feladatok összehangolását bizonyos mértékig megkönnyítette az a tény, hogy ez időben egy személy, Batthyány Kázmér gr. viselte a külügy- és a kereskedelmi miniszteri tiszteket.

Mielőtt a részeredményekről, jobban mondva tervekről szólnánk, le kell szögeznünk, hogy új vámszabályzat a Függetlenségi Nyilatkozat után sem lépett életbe. A legtöbb harmincadhivatal az ellenség elfoglalva tartotta, és nemcsak az osztrák kiviteli, hanem a magyar beviteli vámot is beszedte a Magyarország felé hozott áruk után. A harmincadi tisztviselők zöme osztrák érzelmű volt, így ott is, ahol működött a magyar harmincadhivatal, a régi, Ausztria számára kedvező vámtarifaszabályok szerint dolgoztak. Fennmaradt egy tervezet 1849 első hónapjaiból,⁵⁰ amely mozgó harmincadi hivatalok felállításával próbálta megoldani a veszteségbe ment jövedelem újbóli megkaparintását. A mozgó hivatalok a magyar sereget követték volna a határvonalon, olyan személyzettel, akik nélkülözhetők lettek volna a belföldi hivatalokban, vagy amúgy is munka nélkül lézengtek. Egy-egy határrész (ausztriai nyugati vagy északi, Horvátország felé eső) mozgó hivatalainak élén egy-egy miniszteri biztos állt volna a kincstári felügyelőkéhez hasonló hatáskörrel. A befolyt jövedelmet 14 naponként a főhadiszállásnál levő főpénztárnak kellett volna átadni a harmincadi összeg pontos kimutatásával. A tervezet említést tesz arról, hogy a rendeletet a Honvédelmi Minisztériummal való egyeztetés után közlése a Közlönyben, ez azonban nem történt meg. A töredékesen fennmaradt harmincadi iratok között nem találtunk adatot arra, hogy megszervezték volna a mozgó hivatalokat. Valószínű, hogy az ötlet Duscheké, mert praktikus volt, gyorsan megvalósítható, és mégis, semmi új normát nem honosított volna meg; a régi változatlanul hagyását jelentette.

Kossuth április elején vetette fel újra Duscheknek az új vámszabályzat elkészítésének szükségességét. Elsősorban Erdély vonatkozásában gondolta gyorsan kivihetőnek, ahol szerinte „tabula rasa” helyzet állt elő, ennél fogva bármilyen új rendszer akadálytalanul érvényesülhet. Saját, még Védegyelet korabeli vámtarifatervét ajánlotta Duscheknek, módosításokkal persze, és a lelkére kötötte a harmincadi tisztviselői személyzet „purifikációját”. „Én szabályul vettem fel magamnak senkit nem alkalmazni — kinek politicalai szükségéről s hazafiúi jelleméről tökéletesen biztos nem vagyok” — írta éppen Duscheknek.⁵¹

Duschek nem készített új vámszabályzatot sem Erdélyre, sem Magyarországra vonatkozóan. Ez Batthyány Kázmérral folytatott levelezéséből biztosan megállapítható. Erdélyre vonatkozóan külön felhívta Csány erdélyi teljhatalmú kormánybiztos figyelmét a vámtarifák változatlanul hagyására, kivéve egyes fontos, nélkülözött áruk behozatalát (pl. Moldvából finomított cukor, bor), amelyeket leszállított vámmal vagy anélkül is be lehetett hozni, hasonlóan a

⁵⁰ Pm, Duschek iratai III/40. sz. d. n.

⁵¹ OHB 1849:4210. eln. sz. 1849. ápr. 5. Nagykáta.

gyógyszerekhez.⁵² Hivatalsszervezeti vonalon annyit tudunk, hogy az erdélyi kormánybiztos felügyelete alatt a harmincadügyet egy igazgató vezette, akinek hivatalos címe az „erdélyi részek harmincadigazgatója” volt.⁵³ A pénzügyminiszter egyébként nem tagadta az új vámszabályzat elkészítésének szükségességét, de ezt a távoli jövőben tudta csak elképzelni. Szerinte a Függetlenségi Nyilatkozat nem szüntetett meg automatikusan minden régi szabályt, adminisztratív ügyviteli szokást — ezt Batthyány Kázmér is elismerte —, ennél fogva a régi vámtarifa-rendszert továbbra is érvényben levőnek tekintette. Egy új, átfogó vámszabályzat elkészülte előtt azonban Duschek károsnak ítélte meg minden ideiglenes intézkedést, mert szerinte ez anarchiához vezethet. Batthyány Kázmér a gyors cselekvést célszerűnek látta volna. A Magyarország felé irányuló kereskedelem fellendítése érdekében 1849 júliusában olyan felhívást óhajtott kibocsátani a külföldi kereskedőkhöz, amely sok kedvezményt biztosított volna számukra: alacsonyabb tarifaösszeget, vámkedvezményt, illetve jutalmat egyes hiánycikkek, a hadsereg számára nélkülözhetetlen árucikkek behozatala után stb.⁵⁴ Batthyány Kázmér a maga részéről nekilátott az új vámszabályzat elkészítésének. Duschek kitérése ellenére is megbízta Csanády Ferenc iparosztályi tanácsost, hogy a minisztériumnak az elkészítésben részt vett hivatalnokai útján rekonstruálja a Klauzálék által 1848 őszén elkészített, majd elpusztult vámszabályzattervet. (Megnevezte Fröhlich Frigyes osztályigazgatót és Manó Istvánt.) Arra is felszólította, hogy tanácskozzon „néhány értelmesebb pesti kereskedővel”, majd keresse fel azt a Pesten tartózkodó angol kereskedőt, akivel tárgyalhat az angol—magyar kereskedési kilátásokról. Csanády nem sokra juthatott, hiszen megbízatását 1849. június 25-e körül vette kézhez.⁵⁵

5. POSTAÜGYEK, 1848—1849

A postaügy a vámhoz hasonlóan közösügyi tárgyalás alá esett, Ausztriának, ahhoz hasonlóan, sikerült elodáznia a függőben levő postaügyek rendezését, az adminisztráció elválasztását és az új, Magyarországra előnyös postai adminisztráció meghonosítását. Ambrus Mihály, a postaosztály kormányiszteki múltú hivatali vezetője osztrák igazolása során úgy nyilatkozott, hogy Klauzál általában nem támasztott akadályt az elé, hogy a postaügyeket a régi normák szerint kezeljék.⁵⁶ Arról nem szólt Ambrus, hogy Klauzál csak a megegyezés létre nem jötte és az osztrák udvarra való kényszerű tekintetből nem foganatosított új szabályozó

⁵² A Pénzügyminisztérium Csányhoz, 1849. febr. 5.: *Pm, Pénztári* 1849:1827. pü. sz.

⁵³ *Pm, Harmincadi* 37. cs.

⁵⁴ Batthyány Kázmér és Duschek levelezése a külföldi kereskedőknek kibocsátandó körlevél tárgyában: *FIKM Ker. szak* 1849:5. kfő, 1849. jún. 16—25.; Kossuth Duscheknek a vámtarifa-rendszer gyors kidolgozásáról, 1849. jún. 24.: *KLÖM XV*. 587.

⁵⁵ Batthyány Duscheknek, 1849. jún. 25.: *FIKM. Ker. szak* 1849:5 kfő, 3. tétel. Az angol kereskedő neve nem szerepel.

⁵⁶ *Abszolútizmuskori Itár, Disciplinar Comité* 4. cs. 87. sz.

rendeleteket. Klauzál — a harmincadügyhöz hasonlóan — nagyon is határozott elképzelésekkel rendelkezett a postaügy átszervezéséről, nem rajta múlt, hogy a postaügy általános rendezetlensége miatt a minisztériumi postaosztályt sem sikerült megszervezni 1848 végéig.⁵⁷

1848 előtt a postaügyeket legfelsőbb szinten Bécsből irányították egységes birodalmi elvek szerint. A központosítás olyan mértékű volt, hogy a bécsi Oberhofpostverwalter maga is kénytelen volt elismerni, „dass jene Individuen, die bei den benannten zwei Landesstellen [helytartótanács, magyar kamara] zur Bearbeitung der Postgegenstände berufen waren, mit den Verwaltungsgrundsätzen und insbesondere mit dem technischen Betriebe des Postdienstes in der Regel wenig oder gar nicht vertraut waren”.⁵⁸ Magyarországon a helytartótanács és a magyar kamara között oszlottak meg a teendők az 1790:XXII. tc. alapján. Ezek között nem voltak elvi jelentőségű ügyek, sőt, az adminisztratív teendőknek is csak egy részét kezelték a magyar kormányzések. A helytartótanács foglalkozott az igazgatási és szervezési problémákkal, a magyar kamara pedig a jövedelem kezelésével, valamint ennek ellenőrzésével. „Dieselben [helytartótanács, kamara] — az Oberhofpostverwalter szerint — waren strenge genommen lediglich die Organe, mittelst welcher wesentlichere Anordnungen und Entscheidungen den ungarischen Oberpostverwaltungen über Antrag oder vorläufige Einvernehmung der obersten Hofpostverwaltung zur Darnachachtung hinausgegeben wurden.” A gyakorlat tapasztalatai és különösen a levélpostai forgalom növekedése nem a magyarországi postai szervek hatáskörének bővítésére indították a bécsi központot, hanem éppen ellenkezőleg, a központ még szilárdabban ragadta magához az irányítás gyepőlőjét, mivel — úgymond — „in vielen Fällen der *zeitraubende Umzug* durch die betreffenden Landes- und Hofstellen den Dienst gefährdet haben würde”. A legfőbb udvari postaigazgatóság hatáskörét az 1843. augusztus 18-i udvari kamarai határozat szélesítette tovább, s ha birodalmi szempontból kívánatos is lett volna a német postaügyhöz hasonló, ennél is nagyobb mértékű központosítás, ez — osztrák vélemény szerint — „allein bei der bekannten Eifersucht der ungarischen Iurisdiktionen und Landesstellen gegen jedes offenkundige Einschreiten deutscher Behörden in ungarischen Angelegenheiten, wenn selbst das Beste des Landes damit bezweckt wurde, war ein nachhaltigeres Auftreten der obersten Hofpostverwaltung weder rathsam, noch überhaupt leicht thunlich”. Magyar szemszögből tekintve a kérdést, mindennemű „irigység” nélkül is megállapítható, hogy a magyar hivatalok csupán kis jelentőségű postai ügyek intézésére voltak szorítva.

⁵⁷ Ambrus Mihály mb. minisztériumi vezető az OHB-nak, 1848. nov. 2.: *OHB* 1848:2160. eln. sz.

⁵⁸ Von Ottenfeld Oberhofpostverwalter jelentése a magyarországi postaigazgatásról, 1848. ápr. 29.: *ÖStA Finanzmm.* 1848:406. FM sz. A továbbiakban e jelentés alapján mutatjuk be elsősorban a postaügy 1848 előtti helyzetét. Klauzál jellemzése a magyar kamara postai tevékenységéről: „Ez nem volt egyéb, mint az ún. durchlaufende Post, azaz mindenről inkább rendelkezett, mint a postahivatalról.” *KH*, 1848. szept. 3. Szójáték a számvévségi ügyvitelben használatos átfutó költségek mintájára.

Közbevetőleg tisztáznunk kell, hogy a fentiek a levélposta-forgalomra vonatkoznak. A *szekérposta*ügyeket, vagyis a csomag- és pénz-, valamint személyforgalmat különválasztva kezelték. Ezt magánvállalkozásként kezelte az osztrák állam, és a magyar kormányservek — bécsi engedéllyel — szerződéseket kötöttek a kocsipostai szolgálatra. Budán, Pesten, Pozsonyban, Zágrábban és Kassán önálló kocsipostai hivatalok voltak, több más helyen pedig (Győr, Sopron, Fiume, Pétervárad, Zimony, Nagyszombat, Temesvár, Eszék, Varasd) a levélpostai hivatalnokok látták el ezt a szolgálatot is. A központi postai igazgatásnak erre a szolgáltatási ágra csak közvetett befolyása volt. A közvetlen felettes azért szintén bécsi volt, a Hauptpostwagen-Direktion.⁵⁹

A *levélposta* vonalán a bécsi központi postaigazgatóság döntötte el a postautak létesítését (Kursverbindungen). Ezt az ún. postajárási iroda (Kursbureau) végezte, ahol erre alkalmas szakemberek voltak, és egyedül itt voltak, Magyarországon nem. A postautak létesítésével összefüggő munkálatok: járatáblázat (Kurstabelle) összeállítása minden járat részére; ezeket a helytartótanács osztotta ki a postaállomásoknak. A járatáblázatok alapján kellett elkészíteni az óramutatókat (menetrendek, Stundenpässe), majd kinyomtatni és szétosztani. Késedelmi naplókat (Retardenzen) vezettek a befutott menetrendek alapján, a késések nyomán késedelmi díjakat szabtak ki. Ezt is a bécsi központi igazgatóság állapította meg, és behajtásra elküldte a helytartótanácsához. A késedelmi díjakat számvevői úton a *Posthofbuchhaltung* gyűjtötte be. A járatokhoz elengedhetetlenül fontos volt térképek rajzolása, geográfiai mérések készítése. Az állomások részére járatnaplókat készítettek (Instradirungsbücher), valamint mérföldmutatókat (Meilenweiser).

Az *udvari postai számvevőség* közvetett magyarországi hatáskörébe vágó feladatok a következők voltak: havi levéldíjnaplók (Briefportojournalen)⁶⁰ begyűjtése és negyedévenkénti elszámolása; futárdíjak és újságszállítási-elszámolások begyűjtése; kocsipostai díjak begyűjtése a kocsipostai hivatalok részéről.⁶¹ A kocsipostai szolgálatot is teljesítő levélpostai hivatalok a budai expedícióhoz küldték összegyűlt bevételüket, ahonnan viszont a fuvarokért díjazást kaptak.⁶² Mind a levél-, mind a szekérpostai jövedelem a budai kamarai főpénztárba, mint a magyarországi bevételek nettó-pénztárba került, innen tovább a bécsi központba.

A *határőrvidék postaügye* nem volt egységesen szabályozott. A Bánságban a magyarországgal megegyezően a magyar kormányservek végezték el a feladato-

⁵⁹ Lásd Ottenfeld-jelentés: *ÖStA Finanzmm.* 1848:406. FM sz.; *Felhő—Vörös* 253. Ausztriában a levél- és kocsipostai hivatalokat egyesítették, Magyarországon nem. Az önálló szekérpostai hivatalok Budán, Pozsonyban, Temesvárott és Nagyszébenben voltak.

⁶⁰ A levéldíjakat akkoriban utólag fizették.

⁶¹ Ottenfeld-jelentés: *ÖStA Finanzmm.* 1848:406. FM sz.; továbbá Ambrus az OHB-nak az üres állásokról, 1848. nov. 27. (ebben részletesen eseteli a magyar postaügy jelenlegi és korábbi helyzetét): *OHB* 1848:3894. eln. sz. Lásd még Klauzál átiratát Esterháznak 1848. aug. 24.: *FIKM Elnöki* 1848:1139. m. sz.

⁶² *FIKM Esterháznak*, 1848. jún. 11.: *FIKM Elnöki* 1848:126. m. sz.

kat; a horvát és szlavón területeken kizárólag a bécsi központi szervek, a postaigazgatóság és a haditanács tartotta kézben a zenggi és újgradiskai váltópostai hivatalokkal (Cambiatur-Verwaltung). A jövedelmeket az egyéb határőrvidékiekkel együtt kezelték. Szekérposta csak a horvátoknál volt, ennek jövedelmét a zárai főpostahivatal pénztára kezelte.⁶³

1848-as osztrák kimutatás szerint 1847-ben a magyarországi postabevétel 826 943 Ft 18 1/2 kr. volt, ebből kiadás 712 728 Ft 13 kr, maradvány 114 215 Ft 5 1/2 kr. (A fenti kiadáshoz hozzászámoltak még kb. 9500 Ft-ot, amelyet Bécsben adtak ki postakocsokra, ezek felszerelésére, postahivatali nyomtatványokra.)

Egy 1849-es ugyancsak osztrák, összesítő kimutatás alapján 1831 és 1847 között a magyarországi postajövedelem 80 000 Ft (1835. év) és 170 000 Ft (1843. év) között ingadozott, a határőrvidéké 367 Ft (1832. év) és 12 080 Ft (1841. év) között.⁶⁴ Csak a fentiek alapján értékelhetjük megfelelően a helytartótanács és a kamara postai feladatkörét. A helytartótanács intézte a postaállomások változtatásával, újak létesítésével kapcsolatos bécsi intézkedések végrehajtását, valamint ehhez kapcsolódóan a postaállomások eladását vagy ajándékképpen juttatását. Magyarországon ugyanis postákat nemcsak az állam működtethetett, hanem venni vagy örökölni is lehetett ilyet, sőt, ajándékként kapni is.

Magyarországon a posták megszerzésének három fajtája volt: 1. örökösödési szabadalommal ellátottak — ezeket szabadon lehetett eladni, örökíteni vagy ajándékozni; 2. az ún. titulo oneroso szerzetek — ezekért határozott összegű, ún. regális árat kellett fizetni; 3. a fenti két csoport tulajdonságaival nem rendelkezők. Az első két csoportba tartozó posták birtokosainak a postához mint hivatalhoz személyes joguk volt. Tíz évi szolgálat után folyamodhattak szerzett jogaik érvényesítéséért, tehát eladásért stb. Ha szolgálatuk ellen az államnak kifogása volt vagy a postamester lemondott, esetleg elhalt, netán büntettbe keveredett, az állam a hivatallal maga rendelkezett. Az 1—2., illetve a 3. csoport között azonban ez esetben is volt különbség, ti. az 1—2. csoportba tartozó posták volt birtokosai vagy örökösei a regális árra igényt tarthattak, míg a 3. csoportbeliek nem. Az államnak ez a rendelkezési joga csak a hivatalra vonatkozott, a postai épületekre és a hozzá tartozó földekre nem, mert ez általában magántulajdonban volt (ez alól kivétel pl. a Bánság).⁶⁵ A helytartótanács további postai teendői: postai hivatalnokok kinevezése; új postautak létesítésére, postautak kiigazítására vonatkozó bécsi intézkedések végrehajtása; postai tarifák ügyei, postakerületi vizsgálatok; szekérposták, hírvivők és közfutárok ügyei; levéltitok, személybátorság, postai személyzet biztonsága stb.

⁶³ Ottenfeld-jelentés: *ÖStA Finanzmm.* 1848:406. FM sz. Klauzál igen jól ismerte a tényleges helyzetet, ezt mutatja Esterházyhoz a postaügyről írott ápr. 28-i levele is: *ÖStA Finanzmm.* 1848:520. FM sz.

⁶⁴ Az Ottenfeld-jelentés részletező kimutatásának összegezése: *ÖStA Finanzmm.* 1848:406. FM sz. Az 1831-től kezdődő időszakra: *ÖStA Finanzmm. Nachlass Krauss 5) Beilage F) Ausweis 1.*

⁶⁵ A Pénzügyminisztérium Madarász Lászlóhoz, 1849. febr. 2.: *Pm, Pénztári* 1849:1244. pü. sz.

A magyar kamara feladatai a postaépületek, személyzet és a jövedelemkezelés ügyeire irányultak.⁶⁶ A két kormányzék természetesen állandó érintkezésben volt a postai ügyek vitelének egyeztetése végett. A nagymértékű központosítás miatt 1848-ban nálunk egyáltalán nem voltak olyan szakemberek, akik birtokában lettek volna a legfelsőbb postai ismereteknek.

Magyarországon sok volt a panasz a posták miatt. Az utak nem voltak jók és nem hálózták be kellően az országot, a magántulajdonban levő posták tisztjei (pl. kiskorú örökös tutora fogadott fel tisztviselőket) nem tartották magukat hivatali esküjükhöz, megsértették a levéltitkot, felbontották és használták az újságokat. Ezért a postaügy terén Klauzál egyik legfontosabb célja a posták mindegyikének egységes állami igazgatás alá vétele volt, a volt tulajdonosok kártalanításával.⁶⁷ Erre a lépésre, amely tetemes költséggel járt volna, nem kerülhetett sor. Megindultak azonban Bécsben azok a tárgyalások, amelyeknek az osztrák és magyar postaügy szétválasztását kellett volna elintézniük, de ezek is meghiúsultak.⁶⁸

Klauzál már április 28-án írt Esterházyhoz postaügyben, s jelezte, hogy egy postaosztályi biztost szándékozik küldeni a bécsi minisztériumhoz, akinek egyik feladata a magyar minisztérium működéséhez szükséges iratok kiválogatása lenne.⁶⁹ A biztosnak ezen kívül minden, a postaügyek irányításához szükséges ismeretet, tudnivalót fel kellett volna kutatni és rögzíteni írásban. Klauzál azt is szükségesnek tartotta — tisztában lévén a postaügy nehézségeivel —, hogy a tanulmányút befejeztével egy osztrák szakértő Pesten jelen legyen a magyar postai adminisztráció beindításánál.⁷⁰ Postaügyekben az osztrákoknál a pénzügyminisztérium volt illetékes, annak is közvetett adói osztálya. Krauss miniszter készségesnek mutatkozott: kész volt fogadni a magyar biztost és egy osztrák szakértő kiküldése elől sem zárkózott el. A számvevőségi ügyek és iratok tekintetében a General-Rechnungs-Direktionhoz utasította a magyar minisztert. Krauss kifejezte tárgyalási készségét is a postaügyekről.⁷¹ A General-Rechnungs-Direktion hasonlóképpen készen állt az iratok átadására, ehhez azonban augusztusban sem kapott segítséget a Finanzministeriumtól.⁷² Ami a magyar minisztériummal folytatandó postaügyi tárgyalásokat illeti, az osztrák minisztérium három lehetőséget fontolgatott: 1) a levél- és szekerposta egyesítése Magyarországon — hasonlóan az osztrákokhoz —, és a postaigazgatóság hatásköré-

⁶⁶ A helytartótanácsról: *Bm, Szemere miniszteri I.*; Klauzál felszólalása az országgyűlésen, aug. 29.: *KH*, 1848. szept. 3.; a kamaráról: *Fábiánné Kiss E.* 1973. 497—509.

⁶⁷ Klauzál felszólalása: *KH*, 1848. szept. 3.

⁶⁸ A közösügyi tárgyalásoknál röviden érintettük a postaügyeket, mert csak így, az 1848 előtti szervezet bemutatásával együtt érthető.

⁶⁹ A kiválogatandó iratfajtákat részletesen felsorolta a Bécsbe tárgyalásra küldött magyar biztos, Brillmayer által összeállított jegyzék: *ÖStA Finanzmm.* 1848:4005. Fm sz. aug. 9. fol. 20.

⁷⁰ Klauzál Esterházyknak; 1848. ápr. 28.: Uo 1848:520. FM sz.

⁷¹ Uo.

⁷² A General-Rechnungs-Direktion a Finanzministeriumhoz, aug. 3.: Uo. 1848:3701. FM sz.

nek kiterjesztése. A magyarországi postaügyek a magyar minisztérium hatáskörébe tartoznak, az egész (értsd: birodalmi) postaügy viszont a bécsi postaigazgatóság alá.⁷³ Ki nem mondottan benne foglalhatik a bécsi beavatkozási joga a magyar adminisztrációba. Ausztria joggal tarthatott attól, hogy ezt a magyarok nem fogadják el, ezért erre az esetre a következő javaslattal álltak volna elő: 2) a levél- és szekerpostai viteldíjak egységesítése a két ország területén, s más, a közösségből eredő egyeztetések és megállapodások. Harmadik verzió is létezett, mivel az előbbi változatba könnyen bele lehetett érteni egy bécsi fennhatóságú közös adminisztrációt. Ez pedig az volt, hogy 3) külön postaszerződést kell kötni Magyarországgal mint önálló állammal, hasonlóan a külföldi államokkal kötött szerződésekhez.⁷⁴ Ez a változat az utolsó helyen szerepelt, mert ezt kívánta Ausztria a legkevésbé.

Az osztrákok „készsége” ellenére 1848 nyarán alig történt előrehaladás a postaügyek rendezése terén. A magyar minisztérium Pulszky államtitkár mellé szakembereket küldött augusztus elején, hogy ismereteikkel segítsék a közösügyi tárgyalások során. A postai szakértő Brillmayer Mátyás, volt bécsi postai hivatalnok, minisztériumi titkár lett. A tárgyalások során az osztrákok az első verziót képviselték. A két országot összefűző közösség még határozottabb megfogalmazást kapott, ugyanis a legfőbb irányítást egy közös központi szerv útján kívánták megoldani.⁷⁵ Ezt részleteiben fejti ki a közösügyi tárgyalások — eddigi ismereteink szerinti — egyetlen jegyzőkönyve, amely augusztus 9-én kelt.⁷⁶ Klauzál — érthetően — Brillmayer tanácsadói tevékenységével a legkevésbé sem volt megelégedve. Erélyesen követelte Esterházytól, hogy a jegyzőkönyv egyes pontjai ellen a minisztérium önállóságának megvédése érdekében lépjen fel. Klauzál a leghatározottabban tiltakozott az ellen a pont ellen, amely szerint e vegyes, osztrák—magyar bizottság kívánatosnak tartotta, „hogy az Ausztria és Magyarország közötti postaviszonyok ne szerződés útján intéztessenek el, hanem hogy az ausztriai és magyarországi posták, a postai törvényhozást, a technicus üzletet, s a külfölddeli viszonyokat illetőleg e részben a lehető egységre s összehangzásra törekedve, egy közös, mind a két országbeli minisztériumoknak egyaránt alárendezett, középponti kormányzó hivatal által igazgattassanak. A cs. kir. ausztriai megbízottak e nyomon ajánlkoztak is, egy tervet kidolgozni, mely szerint ezen közös középponti postakormány létesítendő lenne. . .” Kijelentette, hogy „akár minő szerkezetű lenne tehát az ausztriai cs. kir. minisztérium által óhajtott közös középponti postakormány, annak befolyása a magyarországi

⁷³ „Fortwährende *Unterordnung* des gesamten *Postwesens* unter die Postverwaltung, diesen letzteren aber so weit es Ungarn anbelangt, unter das ungarische Ministerium.” Uo. 1848:406. FM sz.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ „Ohne Beeinträchtigung der durch das Gesetz vom 11. April 1848 festgestellten unabhängigen Postverwaltung für Ungarn eine *gemeinschaftliche Central Oberleitung*, welche dem k.k. Österreichischen und dem k. Ungarischen Ministerium untergeordnet wäre. . .” Uo. 1848:4005. FM sz. Aug. 9-i jegyzőkönyv, fol. 6.

⁷⁶ Magyar részről egyedül Pulszky írta alá — Brillmayer tanácsára —, osztrák részről Nell és Karll miniszteri tanácsos, ill. Oberhofpostverwaltungsadjunkt (*Sieghart* tévesen Nétlnék írta): Uo.

postaügyekre a fennálló törvényekkel össze nem egyeztethetnék, s így én létesítésének lehetetlenségéről előre meggyőződve lévén, az e részbeni javaslat tárgyalásába belé [nem] ereszkehetem”.⁷⁷

Az előzmények, a hivatali ügyvitel ismeretének hiányában a magyar minisztérium keze meg volt kötve, emiatt sürgetőnek ítélte a postai ügyek legfőbb irányítására vonatkozó, addig a bécsi főpostaigazgatóságon, postai számvetésre és postajárási irodán kezelt *iratok kiszolgáltatását*. Miután az osztrákok 1848 végéig óhajtották vinni a postaügyeket, Klauzál is megelégedett azzal, hogy az iratok szétválasztása december végéig történjék meg. Rögtön átadatni kérte viszont a magyar biztos részére azokat az iratokat, amelyek a végső elválasztáshoz, végelszámoláshoz nem feltétlenül szükségesek. A magyar postaügy függetlenítése érdekében a postahivataloknak elrendelte, hogy elszámolásaikat augusztustól ne Bécsbe, hanem a minisztériumnak küldjék. A legújabb számadásokat tehát Bécs — ha december végéig akarta kezelni a teljes postai adminisztrációt — csak a magyar minisztériumtól kaphatta meg, vagy csak ott tekinthetett bele.⁷⁸

A postaügyi iratok soha nem érkeztek le Pestre. A magyar minisztérium tájékoztatatlansága e téren változatlan maradt: „a postai osztályban a létező postajárási rendre, az előszabott szállítási s kezelési időre s egyebekre nézve majdnem minden adatok hiányoztak, s ezeket, miután a bécsi kormány a kiküldött volt biztosnak kiszolgáltatni vonakodott, nagy fáradtsággal csak az egyes óramutatókból (Stundenpässe), s más illyes kezelési okiratokból kellett kijegyezni, s összegyűjteni”.⁷⁹ Klauzálnak az iratok kiadására vonatkozó ismételt kérésére az osztrák minisztérium nem válaszolt konkrétan, hanem általános fejtegetésekbe bocsátkozott a közös adminisztráció előnyeiről, lényegében ismételve az augusztus 9-i tárgyalási jegyzőkönyvben foglaltakat. Helytelenítette az osztrák kormányzat a közös adminisztráció akadályául szolgáló magyar „érzékenységet”, mivel szerintük egy ilyen közös szerv nem „idegen kormányzat beavatkozását” jelenti, hanem olyan célszerű megoldás, amely mindkét államnak érdekében áll, s megakadályozza a postai közlekedés hátrányára szolgáló elkülönült területek kialakulását.⁸⁰ A kör bezárult; egyik fél sem léphetett tovább álláspontja feladása nélkül. Az osztrák minisztérium szeptember 9-én már nevezetes emlékirata után volt, s ennek értelmében sem ismerhette el a magyar minisztérium önálló

⁷⁷ Klauzál Esterháznak, aug. 24.: *FIKM Elnöki* 1848:1139. m. sz. A tisztázati szövegből kimaradt a „nem” szó.

⁷⁸ Pl. a Finanzministerium szept. 30-án a bécsi magyar minisztériumon keresztül kérte az erdélyi és magyar postahivataloktól „előírásnak megfelelő” számadásaik beküldését a General-Rechnungs-Direktionhoz: *ÖStA Finanzmm.* 1848:5344. FM sz.

⁷⁹ Ambrus az OHB-nak, 1848. nov. 2.: *OHB* 1848:2160. eln. sz.

⁸⁰ Az osztrák választ Nell tanácsos fogalmazta. Exped. szept. 9.: *ÖStA Finanzmm.* 1848:4679. FM sz. Az 1848-as Finanzministerium postaügyi aktáinak végső elintézésül ez az iratjelzet, ez a válasz szolgált. A magyar külminisztérium szept. 15-én továbbította a kereskedelmi minisztériumnak: *Királyi személyes kör. mm, Általános* 1848:2890. sz. (A *FIKM* anyagában a válaszirat nem található.) Klauzál kérése aug. 24-i levelében van benne: *FIKM Elnöki* 1848:1139. m. sz.

adminisztrációjának jogosultságát. A magyar minisztérium viszont az ügyvitel továbbvitele érdekében *ideiglenes* és önállósága irányába mutató *intézkedések*hez volt kénytelen folyamodni, ezúttal a postaügy terén. Ilyen ideiglenes intézkedések már 1848 áprilisa óta folyamatosan születtek a mindennapi élet szükségletei szerint. A miniszter április 30-án megtiltotta a postahivataloknak és a vesztégházaknak, hogy leveleket felbontsanak.⁸¹ Trefort Ágoston vezetése alatt miniszteri biztommányt hívtak életre, hogy kiadókkal és lapszerkesztőkkel együtt tanácskozzon és tegyen javaslatot a hírlapok és a kisebb távolságra menő levelek postadíjának leszállítására.⁸² Május 19-én jelent meg a postavitelbéri ideiglenes szabályzat és a belföldi időszaki lapok postavitelbéri szabályzata, július 4-én pedig a hírlapkezelési szabályzat.⁸³ Ez az új rendelkezés leszállította a levelek viteldíját, de ennek haszna csak kb. egy év múlva mutatkozott volna meg, mivel az intézkedés előnye, a nagyobb forgalom ekkorra lendült volna át azon a jövedelmi összegen, amit a kevés számú drága levelek addig jelentettek.⁸⁴ A hírlapok taksája ugyancsak kevesebb lett. Ez a szolgáltatás óriási mértékben terhelte a postát, mert pl. olyan napokon, amikor minden lap megjelent, a postatiszteknek 15 000 példányt kellett szétküldeniük, a rendkívüli körülmények között megnőtt levél- és sürgönyforgalom mellett.⁸⁵ Ez az intézményes hírlappostázás egyébként akkor Európában másutt nem volt szokásban, de itt nálunk „megérte a fáradságot”, mert elősegítette a magyar hírlapi irodalom szélesebb körben való terjesztését, közvetve a hírlapírás fejlődését.⁸⁶ A minisztérium tervbe vette a kocsiposta fuvarbérének szabályozását is.⁸⁷ A postaigazgatás magyarosítása címén azt tervezték, hogy a régi, magyarul nem tudó hivatalnokokat nyugdíjba küldik, helyettük pedig több díjtalan gyakornokot, elsősorban fiatal ügyvédeket alkalmaznak majd. A törekvés ellenére december végén is voltak olyan posták Budán, Pesten, Kolozsvárott, amelyek még bélyegeiken is a német feliratot használták.⁸⁸ Tervezte a minisztérium a postájára-

⁸¹ PH, 1848. ápr. 30.

⁸² Uo. 1848. ápr. 29., máj. 5.

⁸³ Uo. 1848. máj. 19.; *Közlöny* 1848. júl. 4.

⁸⁴ Klauzál hozzászólása az országgyűlésen, aug. 29.: KH, 1848. szept. 3.

⁸⁵ Uo. 1848. júl. 25. A hírlapok esetében addig az is szabály volt, hogy a külföldről Ausztrián keresztül behozott hírlapok viteldíja teljes egészében az osztrák kincstárát illette. A két ország közötti elszámolás esetén Klauzál úgy tervezte, hogy ezt visszamenőleg, kárpótlásképpen meg kell kapnia az országnak. Klauzál Esterháznak, aug. 24.: *FIKM Elnöki* 1848:1139. m. sz.

⁸⁶ KH, 1848. szept. 3.

⁸⁷ *Közlöny*, 1848. aug. 21. A FIKM júl. 31-i felhívása ez okból a törvényhatóságokhoz: küldjék be a termények piaci ára táblás havi jegyzékeit.

⁸⁸ KH, 1848. szept. 3. Azért csak díjtalan alkalmazásról volt szó, mert nem akarták az államkasszát terhelni; a nyugdíjakat mindenképpen ki kellett adni. Ambrus nov. 2-án engedélyt kért arra, hogy a német nyelvű formanyomtatványokat felhasználhassák. Ezek is elfogytak év végére. *OHB* 1848:2160. eln. sz. nov. 2.; Pénzügy az ORPO-nak, 1849. febr. 14.: *PM, Pénztári* 1849:1744. pü. sz. A kolozsvári posta német nyelvű bélyegző használatán kívül figyelmen kívül hagyta az alacsonyabb levéldíjról való miniszteri rendeletet is: KH, 1848. aug. 11., 16., dec. 24. A magyarok túlzó lojalitását mutatja, hogy csak decemberben rendelte el Madarász a postai hivatalok, levélgyűjtők és postai járatok nemzeti színekkel és címerrel való ellátását. *Janotykch 1851a* III. 1258—1259. sz. dec. 2., 9.

tok sűrítését úgy, hogy kb. 2 éven belül Magyarország főbb városai hetente legalább négyszer kaptak volna postát.⁸⁹ A postaügy átfogó fejlesztését a minisztérium mindenképpen az Ausztriával való megegyezés utáni időre tolta ki. Ehhez a fejlesztéshez — hasonlóan a harmincadügyhöz — igen nagy összegű beruházásra lett volna szükség. A miniszter — pontos adatok hiányában — az 1846—1847-es postai jövedelmet 696 250 Ft-ra becsülte, 1848—1849-ben 790 600 Ft-tal számolt. A költségvetés évi 70 000 Ft bevételt irányzott elő, 1849. január 5. és augusztus 15. között azonban mindössze 160 Ft folyt be.⁹⁰

A postai tárgyalások megszakadása, az őszi forradalmi események után a postaügyek is úgy alakultak, ahogy a körülmények megkívánták, illetve engedték. A régi postai hálózat járatai a hadi helyzet alakulásától függően működtek, s ugyancsak ettől függően létesítettek új járatokat is.⁹¹

Az 1848-as *minisztériumi postaosztály* csak ideiglenes keretek között működött; a legfontosabb szervezeti egységek: számvevőség, postajárasi osztály hiányoztak; több állás betöltetlen maradt szakemberek hiányában. Adataink vannak Ambrus Mihály osztályigazgató tanácsos, volt helytartótanácsi hivatalnokról, Mikecz András és Brillmayer Mátyás titkárokról (mindketten régi tisztviselők), három segédfogalmazóról, akik közül kettő díjtalan szolgálatot teljesített. Üres volt a tanácsosi, fogalmazói és 1 segédfogalmazói állás. A postai *számvevőséghez* — Erdélyre is gondolva — 24 személyt terveztek, a *postajárasi osztályhoz*, abban az esetben, ha nem kapcsolják össze a budai főposta-igazgatósággal, 6 személyt. A *postagazdászati*, amely az irodai és közlekedési eszközökről gondoskodott volna, 3 személyt igényelt, s ez novemberre már annyira hiányzott, hogy Ambrus november

⁸⁹ Klauzál aug. 29-i felszólalása: *KH*, 1848. szept. 3. Ekkor bejelentette, hogy Vas megye, amely addig Sopronon keresztül kapott csak postát, 1849. szept. 1-től mindennap fogad majd postajáratot. Az őszi nehéz viszonyok között annyit tudott a minisztérium elérni, hogy dec. 1-től a megyékben naponta, ill. heti 4 alkalommal járt posta. Ambrus az OHB-nak, nov. 2.: *OHB* 1848:2160. eln. sz.

⁹⁰ A jövedelem növelése érdekében Madarász dec. 15-én ideiglenesen elrendelte, hogy a külföldre feladott postai küldemények díját *előre*, a felvevő postahivatalnál kell kifizetni a magyar határig terjedően. *Janotyckh 1851a* III. 1161. sz. A költségvetéshez: Klauzál aug. 29-i beszéde: *KH*, 1848. szept. 3. FIKM költségvetési előterjesztése, jún. 27.: *FIKM Elnöki* 1848:160. m. sz.; *Lukács* 27., 88. Vö. *ÖStA Finanzmm.* Nachlass-Krauss 5) Beilage F) Ausweis I.

⁹¹ 1848 őszen számos közlés jelent meg a hivatalos lapban a postajáratokról, lásd: *Közlöny*, 1848. nov. 10. 1848. szeptemberig Budapest—Bécs között mindennapi gyorsposta és hetenként kétszeri szekérposta volt. Jellasics beütése után Pozsonyig közlekedtek a sűrített szekérpostakocsik; ezek forgalmát kiegészítette a hajóút. Ambrus jelentése az OHB-nak, 1848. nov. 28.: *OHB* 1848:4075. eln. sz. A Budapest—Bécs postavonalra vonatkozó rendelet okt. 5-i kelettel: *Közlöny*, 1848. okt. 7. Az OHB ragaszkodott ahhoz, hogy a főútvonalakon — amennyiben ez lehetséges volt — hetente négyszer járjon posta, különösen a bányavárosokba tartó pest—kassai úton. Ambrus az OHB-nak a megtett intézkedésekről, 1848. nov. 2.: *OHB* 1848:2160. eln. sz. A külfölddel összekötő vonalakon nem jöhetett be ellenséges hírlap, levél vagy csomag, s viszont. Az OHB Csány kormánybiztos szorgalmazására elrendelte a Bécsbe, Olmützbe és Brunnbe tartó vagy onnan jövő levelek lefoglalását, 1848. nov. 4.: *OHB* 1848:2186. eln. sz. A külföldre küldött csomagok egy részét Pesten letétbe helyezték a főpostai hivatalnál, más részüket Pozsonyig küldték el, hogy onnan adandó alkalommal továbbszállítsák. Ambrus az OHB-nak, 1848. nov. 28.: *OHB* 1848:4075. eln. sz.

2-án engedélyt kért az OHB-től a gazdaságat megszervezésére.⁹² Ambrus megkapta ugyan az engedélyt, de november 28-án az OHB új intézkedése feleslegessé tette az osztályigazgató fáradozását, a bizottmány ugyanis kivette a kereskedelmi minisztérium hatásköréből a postaügyek intézését, és a novemberi átszervezés egyik megvalósult elképzeléseként az újonnan szervezett Országos Rendőri és Postaosztályhoz sorolta.⁹³ A Pénzügyminisztérium — noha a tiszta postai jövedelmek kezelése hozzá tartozott — nem kapta meg ezt az ágazatot. A postaügyek ezután egészen 1849. április 15-ig az Országos Rendőri és Postaosztály kezelésébe tartoztak, majd egy kis kitérő után (közlekedési minisztérium) 1849. május végén a Pénzügyminisztériumhoz kerültek.

6. EGÉSZSÉGÜGY, 1848—1849⁹⁴

Az az örökség, amit a magyar minisztérium az egészségügy vonalán 1848-ban átvett, két fogalommal jellemezhető: osztrák szellemű irányítás és elmaradottság. Az osztrák fennhatóság nemcsak azt jelentette, hogy jórészt Bécsben tanult a legkitünőbb orvosok zöme, hanem azt is, hogy az egészségügyi törvények, a gyógyszerárifák megegyeztek a birodalmiakkal.

a) Az egészségügyi irányítás 1848 előtt⁹⁵

Az egészségügy legfőbb magyarországi irányítója a helytartótanács volt. Kezdetből az volt a szokás, hogy egészségügyi döntések előtt orvosok véleményét kérték ki. A szaporodó ügyek intézésére 1783-ban állították fel az egészségügyi bizottságot, majd II. József 1786-ban életre hívta a helytartótanács állandó egészségügyi szaktanácsadói tisztségét, az országos *protomedicus*i hivatalt. 1787-ben kelt utasítása szerint a protomedicus felügyelte és igazgatta az egyetemi orvoskar munkáját; részt vett a tanulmányi és kegyes alapítványi bizottságok ülésein; járványos betegségek esetén irányította a törvényhatóságok védekezési munkáját; szakvéleményt adott egészségügyi kérdésekben a helytartótanácsnak, amit korábban a bizottság egészségügyi tanácsosa, majd az orvoskar készített. Utóbbi feladata jelentette a törvényhatóságok jelentéseinek átnézését; a gyógyszerárifák évi ellenőrzéséről küldött jelentések tanulmányozását; az egészségügyi alkalmazottak minősítési táblázatainak ellenőrzését stb. A protome-

⁹² Ambrus az OHB-nak, nov. 2.: *OHB* 1848:2160. eln. sz.

⁹³ FIKM elnöki rendelet a postai osztályhoz, nov. 29.: *FIKM Elnöki* 1848:347. m. sz.; *OHB* 1848:3972. eln. sz. nov. 28. Erről a rendőrségi fejezetben részletesen volt szó, továbbá 1849-re vonatkozóan a Pénzügyminisztériumnál is.

⁹⁴ A témát legutóbb részletesen tárgyalta: *Fábiánné Kiss E.* 1976. 294—326. E fejezetben is a tanulmány gondolatmenetét követjük.

⁹⁵ Erre vonatkozóan felhasználtuk: *Felhő—Vörös* 526—529.

dicus véleményének felhasználásával hozta meg döntését a helytartótanács egészségügyi osztálya, de sürgős esetekben az országos főorvos közvetlenül is levelezhetett a helyhatóságokkal. 1803-tól végezte az orvosi könyvek cenzúrázását is. 1818-tól az országos főorvost helytartótanácsi tanácsossá léptették elő, egyben az egészségügyi osztály munkáját is irányította. A két funkció egyesítése után is önállóan intézkedett pl. a törvényhatósági orvosok munkájával kapcsolatos szakkérdésekben. Erre vonatkozóan a protomedicusnak saját iratai voltak, a helytartótanácsi egészségügyi osztály iratanyagától függetlenül, ezeket azonban később részben megsemmisítették, részben az osztály irataihoz sorolták. Ma a megmaradt iratok különválasztva, mint az országos főorvos iratai találhatóak a helytartótanácsi levéltárban.⁹⁶

A *gyógyszerészség* függése Béctől talán még erősebb volt, mint az egészségügy egyéb ágazataié. Osztrák gyógyszerkönyvet használtak korszakunkban is; az első magyar gyógyszerkönyv csak 1871-ben született meg.⁹⁷ A magyar patikus gyógyszerkönyvében, taksaszabályzatán, a rendeleteken kívül a legtöbb gyógyszer alapanyagát szintén Ausztrián keresztül hozatták, ezüstért, holott ők papírpénzért árulták.⁹⁸ A gyógyszertárak tulajdonosai nem mindenkor voltak egyben gyógyszerészek is; a gyógyszertár sok esetben jó befektetésként jött számításba a vagyonosok számára.

A *katonai egészségügy* — mind az emberorvosok, mind az állatorvosok (az egykorú szóhasználat szerint baromorvosok) — teljes egészében a bécsi tábori orvosi főigazgatóság, az Oberstfeldärztliche Direction fennhatósága alatt állott. Ez még 1848 áprilisa után is változatlan maradt, az októberben történt szakításig.⁹⁹

Az *orvosi réteg* klikkharc közepette formálódott. A fő ellentét az egyetemi orvoskar két része között dült, azaz az egyetemi tanárok (belső orvosi kar) és az egyetemet elvégzett orvosdoktorok (ún. külső orvosi kar, külső tagok) között. Ellentétek 1848-ban sokban hátráltatták a minisztérium munkáját és az egészségügyi problémák javítását. „Félek a cast szellemtől” — e szavakkal zárta levelét Szemere 1849. május 13-án, amelyben (ismeretlen címzettől) tanácsot kért a frissen a Belügyminisztériumhoz utalt egészségügyi terület „rendező kapacitásairól”.¹⁰⁰ Az orvoskari szervezettel szemben — vagy mellette — egy országos orvosegyesület lett volna arra alkalmas, hogy a saját érdekeik ellenére egymással hadakozó orvosokat egyesítse. Ennek megalakulása azonban sokáig, 1897-ig váratott magára; addig az 1837-ben létrehozott Pest-Budai Orvosegyesület volt az egyetlen ilyen jellegű fórum.

Az *egészségügyi problémák rendezéséről* az orvosi kar küldötteiből álló választmány 1848. április 23-án, tehát már a minisztériumi hivatalok működésének

⁹⁶ *Htt-i ltár, Acta protomedici; Felhő—Vörös* 1849-es iratokat is feltüntet az évkörben, ilyen iratok azonban itt nem találhatóak.

⁹⁷ *Baradlai—Bársony* 172.

⁹⁸ *Halmi* 1961. 104.

⁹⁹ *Varga Endre* 1933. 565.

¹⁰⁰ *Waldapfel* 1950—1965. III. 341—342.

kezdetekor, javaslatot készített „Az álladalmi közegességi és orvosi ügyekről hazánkban” címmel.¹⁰¹ A javaslat első fejezete az orvosi rend adminisztratív állami hivatalnokairól szól. (1) A minisztériumi osztályfőnök — mintha egészségügyi miniszter lenne — „az álladalmi közegességi és közorvosi ügyeket felelőség mellett személyesíti”. Az alsóbb szerveknél, intézményeknél ellenőrzi a törvények, határozatok végrehajtását. (2) A közegességi bizottmány vezetné az „ellenörködő felügyelést”, vagyis az előbb említett minisztériumi osztályfőnök segédkezűl, végrehajtó közegűl szolgált volna. Tagjai eléggé körülhatárolt referenciákban működnének: az orvosrendőrségi a közegességi általános intézkedéseket vizsgálná; a törvényszéki felülvizsgálná a törvényszéki orvosi esetek és vizsgálatok aktáit; az orvosi intézetekre felügyelő, a hadügyi orvosi, a baromorvosi, a gyógyszerési bizottsági tagok teendői magától értetődök. A bizottmány elnöke az országos főorvos. A bizottmány javaslatokat tesz a minisztériumnak, és azok „sikeresítése felett” örökődik. (3) Négy kerületi igazgató főorvos közvetlenül gyakorolna felügyeletet a törvényhatóságokban működő (4) megyei főorvosok, (5) járási orvosok, (6) községi orvosok felett. Megyénként, járásonként 1-1 orvost számítottak; községit 5000 lakosonként egyet. Ugyancsak a kerületi igazgatófőorvos égisze alatt találnánk kerületenként és megyénként az 1-1 állatorvost és az 1-1 gyógyszerészt. A további fejezetek az oktatási rendszerrel, a felállítandó egészségi intézetekkel, a gyógyszerészek, bábák, ápolók helyzetével, az állatorvosok képzésével, az orvosi karral foglalkoztak. Az utóbbi kérdésben két nézet — két tábor alakult ki. Az egyik — a Balassa János egyetemi tanár köré csoportosult orvoskari testület — nem akarta kitégítani az orvosi kart a külső tagokkal, szemben a másik csoporttal, ezek voltak a Flór—Bugát vezetésével az Orvosi Tár folyóirat köré csoportosult orvosok. A továbbiakban tanúi lehetünk e két csoport versengésének a posztok megszerzésében, s nézeteik érvényesítésében.

b) 1848. május—december. A minisztérium első intézkedései az egészségügyről, az orvoskari szervezet kérdése

Stáhly Ignác országos főorvos április 28-án megküldte a fenti javaslatot a törvényhatósági egészségügyi személyzetnek is, egyúttal meghirdetve a közgyűlést június 12-re, ahol és amikor az orvoskar külső és belső tagjai az egészségügy rendezését tárgyalták meg.¹⁰² Orvosi irodalmunk felfogása szerint a felelős minisztérium — még mielőtt az országos főorvos által kért javaslatok befutottak volna vidékről is és mielőtt az országos közgyűlés határozatot hozhatott volna a magyar egészségügy reformjáról — „befejezett helyzetet teremtett úgy az egyetemes orvosi kar, mint a közegességi szervezése kérdésében”.¹⁰³ Valószínű, hogy a

¹⁰¹ VKM Közokt., Felsőbb okt. 1848, orvoskari kfő, 80. tétel. Nyomatott változatát kivonatossan ismerteti: Gortvay 221—222.

¹⁰² Gortvay 223.

¹⁰³ Uo.

szenvedélyes, sok esetben személyeskedő korabeli orvosi publicisztika befolyásolta a későbbi feldolgozó egyoldalú nézetének kialakulását, hiszen annak idején még a tekintélyes Pólya József is olyan kijelentésre ragadtatta magát az Orvosi Tárban, hogy a kultusz- és az ipari miniszterek saját házi orvosait juttatták pozíciókhoz, jelesül Eötvös Balassát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.¹⁰⁴ A minisztérium ugyan sok hibát és mulasztást követett el az egészségügy terén, de sommás elmarasztalása nem igazságos. A minisztérium sokáig nem várhatott a kinevezésekkel, mert sürgette a sok megoldásra váró probléma, de a kormányzati forma változása, az intézmények gyökeres átalakítása ellenére sem állhatott be hosszabb szünet az ország igazgatásában. Elsősorban a fontos posztokra választottak jelöltek. Az egészségügy vonatkozásában ilyen volt az országos főorvos, az orvoskar elnöke és a minisztériumi egészségügyi osztály vezetője. Az illetékes miniszterek — hacsak „házi orvosaitól” is — minden bizonnyal értesültek az orvosok körében zajló vitákról, tudtak az egészségügyi reformok szükségességéről.

A nádor 1848. május 5-én nevezte ki Balassa Jánost a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztály felsőbb oktatási szakosztályában tanácsossá az orvoskart érdeklő ügyekben. Fizetése, kipótolva egyetemi tanári, ugyancsak az államtól húzott fizetését, 2500 Ft volt évente.¹⁰⁵ Stáhly Ignácot május 1-én jelölte ki a nádor a kereskedelmi minisztériumban az egészségügyi osztály igazgató tanácsosává 3500 Ft évi fizetéssel.¹⁰⁶ Ez az osztály volt az 1848-as minisztériumban az elsőrendű egészségügyi fórum. Ugyanekkor, tehát május 1-én kapott megbízást Sauer Ignác a kereskedelmi minisztérium egészségügyi osztályának keretén belül az országos főorvosi teendők ellátására; mint tanácsos, ugyancsak 2500 Ft évi fizetést kapott.

A minisztérium sok vonatkozásban figyelembe vette az orvosok követelését: képviselőket biztosított a minisztériumban számukra, a protomedicusi tisztségtől független orvoskari igazgatót nevezett ki az orvosi fakultás egésze számára. Nem hozta létre a közegészségügyi választmányt, ahol a javaslat szerint az országos főorvosnak elsősorban működnie kellett volna. A protomedicusi állás megmaradt, hiszen évtizedes hagyományai voltak, de feladatait a minisztériumi osztályfőnök és az orvoskari igazgató között osztották meg. Mindennek betetőzéséül a minisztérium a kinevezésekkel egyidőben nem határolta el kategorikusan az egyes tisztségek hatáskörét. A tisztázatlan helyzetnek igen rossz hatása volt az orvosi közvéleményre.

Stáhly, valószínűleg kinevezése napján, Eötvös miniszter előtt szóban lemondott protomedicusi tisztről. Május 8-án, Balassa kinevezése után néhány nappal kiegészítésképpen lemondott orvoskari tanulmányi tisztségeiről is, amelyeket országos főorvosként viselt.¹⁰⁷ A minisztérium csak július 26-án utasította Stáhlyt

¹⁰⁴ *Orvosi Tárb*, 1848. 24. sz. 369—371.

¹⁰⁵ *VKM Elnöki* 1848:13. eln. sz.

¹⁰⁶ *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz. Sauer kinevezése is itt található.

¹⁰⁷ *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1848, orvoskari kfő, 78. tétel.

ide vonatkozó iratainak átadására. Mivel nem körvonalazták a hatásköröket, az egyetemen a tanárok nem vettek tudomást Balassa János orvoskari igazgatói működéséről. Amikor helyzete az orvoskaron tarthatatlanná vált, Balassa maga fordult hivatalos segítségért a minisztériumhoz december 18-án. Csak ennek következtében, s december 20-án került sor arra, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szabályozza, jobban mondva, körvonalazza az orvoskari igazgató jogkörére vonatkozó főbb elveit (egyéni felelősség, Balassa primátusa az orvoskaron), anélkül, hogy részletes szakmai útmutatót készítettett volna. Az orvosok mindenfajta ellenszegülését a kormány, az OHB intézkedéseivel szemben a központi hatalom elleni törvénysértő cselekedetnek minősítette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.¹⁰⁸ Az orvosi réteg problémáinak megoldására — Balassa nyomán — tervet készített az országos főorvos Sauer, és lényegében ehhez nyúlt vissza maga Balassa is 1849 nyarán, az új remények idején.¹⁰⁹ Bugáték pártja ekkor még nem mutatott fel konkrét tervet, csupán a meglévő helyzet és a kinevezett személyek szenvedélyes bírálatába bocsátkozott.¹¹⁰

Az egészségügyet, amelyet tulajdonképpen egy külön tárca tudott volna csak megfelelően kezelni, a minisztériumi osztályok kialakításakor mintegy sebészi késsel „trancsírozták” szét: a polgári egészségügyet kapta a kereskedelmi minisztérium; az egyetemi képzésre, orvoskarrá vonatkozó ügyeket intézte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. A hadi egészségüggyel kapcsolatos kérdések egyelőre továbbra is a bécsi kormányzervekhez tartoztak, nem lévén még önálló magyar katonaság. A kereskedelmi minisztériumban azért tervbe vették egy hadorvosi tanácsosi állás létesítését is. Feltételezzük, hogy azért kapta a kereskedelmi tárca az egészségi tárgyakat, mert igen sok kapcsolata volt e területnek a növénytermesztéssel (gyógynövények), az iparral (gyógyszerek előállítás) és a kereskedelemmel.¹¹¹

Az egészségügyi osztály illetékességi körét a minisztérium április 30-án röviden így adta meg: 1. országos orvosi rendőrség, 2. törvényszékben előforduló orvosi vizsgálatok és látletelek, 3. orvosi intézetek, 4. baromorvosi tárgyak, 5. gyógyszerészeti tárgyak.¹¹² Az orvoskari tanulmányi ügyeket a helytartótanács működése idején a közoktatási osztály intézte.¹¹³ A tanulmányi bizottság ülésein a protomedicus terjesztette elő az orvosi tárgyú ügyeket. 1848-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztálya foglalkozott az orvoskarral, együtt a tudományegyetem egyéb ügyeivel.

¹⁰⁸ A fentiekre vonatkozóan lásd Balassa dec. 18-i beadványát és mellékletét: Uo. 159. tétel. (Ugyanitt található a minisztérium válaszfogalmazványa dec. 20-ról.)

¹⁰⁹ Balassa elképzelései: *PH*, 1848. jún. 8.; Sauer terve: *FIKM Elnöki* 1848:390. m. sz. dec. 14. Ismerteti: *Gortvay* 223. Balassa beadványa VKM-hez, 1849. jún. 27.: *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1849. orvoskari kfő, 12. tétel.

¹¹⁰ Beadványuk az OHB-hoz, 1848. okt. 25.: *OHB* 1848:1685. eln. sz.

¹¹¹ Vö. *Bm, Szemere miniszteri I.*

¹¹² *PH*, 1848 máj. 3.

¹¹³ *Bm, Szemere miniszteri I.*

Az egészségügyi osztály és a közoktatási szak tisztviselőit 1848. május 1. és 5. között nevezte ki a nádor és a miniszter.¹¹⁴ Eszerint az *egészségügyi osztály első beosztottai*: Stáhly Ignác osztályigazgató tanácsos; Sauer Ignác tanácsos, az ország főorvosa; Eckstein Frigyes, Havas Ignác, Tormay Károly, Zlamál Vilmos, Wagner Dániel tanácsosok; Sperlák (Parlagi) Endre, Réczey Imre titkárok; Edvi Illés László, Fromm Pál fogalmazók; egy segédfogalmazó. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium *közoktatási osztályához* került Balassa János tanácsos, orvoskari igazgató és Csausz Márton tanácsos, orvoskari alelnök. A tanácsosok átlagos fizetése évi 1500 Ft volt. Azok, akik egyetemi tisztségeket is viseltek, a minisztériumi munkáért 500 Ft pótdíjat kaptak. Az osztályvezető, illetve a főorvos titkára fejenként 1000 Ft-ot kapott, a fogalmazók 600-600-at, a segéd 400 Ft-ot. A későbbi időben a gyógyszerészi számadások elvégzésére számvevői tiszteket is beosztottak az osztályba; egyikük 500 Ft-ot, a másik napidíjat kapott.¹¹⁵ Az egészségügyiek fizetése a vezetők kivételével jóval alatta maradt az egyes kategóriákban megszabott fizetéseknek.

A tanácsosok egy-egy ügykör referenseként dolgoztak: a közegészségi intézmények ügyeivel Eckstein Frigyes, az orvostörvényszéki ügyekkel Havas Ignác, az orvosrendészetiekkel Tormay Károly, a gyógyszerészi ügyekkel Wagner Dániel, az állatgyógyászati kérdésekkel Zlamál Vilmos foglalkozott. A tanácsosi-előadói véleményeket Sauer Ignác bírálta el, majd az osztályigazgató adott végső formát az ügynek, mielőtt a miniszterhez felterjesztette. Az országos főorvos egyetlen területen volt önálló, a törvényhatósági orvosokkal való szakmai természetű levelezésben. A törvényhatóságokkal az osztályvezető tartotta a kapcsolatot.¹¹⁶ Az országos főorvos körvonalazatlan hatásköre, illetve az, hogy nem volt jelentős intézkedési jogköre, továbbá az a tény, hogy ebben is korlátozta az osztályvezető állandó ellenőrzése, sok zökkenőt idézett elő az osztály munkájában.

Az osztály létszámát 1848 májusában a meglévőnél nagyobbra tervezték, a tervezésnél ugyanis gondoltak az erdélyi unió létrejötte után alkalmazandó erdélyi személyekre; tekintetbe vették, hogy szakembereket kell beállítaniuk a horvát és tenger melléki tartományok egészségügye, a határőrvidéki vesztegzárügy, valamint a hadorvosi tárgy intézésére.¹¹⁷ Erdélyi származásúak alkalmazására nem került sor, a többiek alkalmazását a hadi események tették lehetetlenné; a hadi egészségügy pedig az önálló katonaság megteremtése után hamarosan külön vonalon futott a Honvédelmi Minisztérium kebelében. Az osztály valamennyi

¹¹⁴ A FIKM egészségügyi osztályra vonatkozóan: *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz. máj. 1.; *PH*, 1848. máj. 7. A VKM közoktatási osztályához kinevezett Balassára vonatkozóan: *VKM Elnöki* 1848:13. eln. sz. máj. 5. Csausz kinevezése: *PH*, 1848 máj. 23.

¹¹⁵ *OHB* 1848:4311. eln. sz. dec. 2. Ambrus Mihály jelentése.

¹¹⁶ *Wagner Dániel* 204.

¹¹⁷ *OHB* 1848:4311. eln. sz. dec. 2.

dolgozója keményen dolgozott, hogy legalább a kurrens munkát győzzék.¹¹⁸ Senki sem maradt távol; a hiányzók a táborban vagy a járvány fenyegette területeken dolgoztak.¹¹⁹

A katonai egészségügy 1848 őszeig¹²⁰

Amint említettük, 1848 októberéig a magyarországi cs. kir. seregrek katonatorvosainak irányításában, kinevezésében a bécsi Oberstfeldärztliche Direction, illetve a magyarországi főhadi kormányok (Militär General Commando) mellett működő tábori törzssorvosi igazgatóságok (Stabfeldärztliche Direction) intézkedtek. A magyar Honvédelmi Minisztérium 1848 őszeig nem avatkozott be a régi katonaság, a seregrek ügyeibe, de a tisztán „magyar lábba állított” katonai erők, a nemzetőrség, az első önkéntes honvédszázaljak esetében mégis a magyar minisztériumnak kellett megoldást találni az egységek orvosi ellátásának megszervezésére. A nemzetőrség rendezésével megbízott Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848. május 21-én azzal a kéressel fordult Sauer országos főorvoshoz, hogy hirdessen pályázatot az alakítandó honvédseregnek 10 főorvosi és 30 alorvosi állásra.¹²¹ Ettől a felhívástól számíthatjuk az önálló magyar katonai egészségügy tevékenységét 1848—1849-ben, noha a felső irányítás szervezeti kereteinek kialakítása még váratott magára. 1848. július 7-én nevezte ki a nádor Sauer jelöltjei közül a főorvosokat; a haditanács elnöke, Batthyány Lajos miniszterelnök pedig az alorvosokat.¹²²

Az önálló magyar katonai egészségügyi igazgatóság. Sauer Ignác és Stáhly Ignác

1848 ősztől a magyar minisztériumnak meg kellett oldani a seregrekhez való kinevezéseket orvosi vonalon is. Előbb — egyes esetekben már 1848 nyarán is — azt a megoldást választotta, hogy csak a harcok idejére, az utólagos királyi vagy nádori jóváhagyás reményében nevezett ki orvosokat a polgári állásuk közül, vagy a seregrektől vett át önként jelentkező katonatorvosokat a honvédszázaljakhoz. Az ideiglenes kinevezéseket általában Sauer Ignác intézte, láttamoztatva az

¹¹⁸ Wagner Dániel 221.

¹¹⁹ FIKM Elnöki 1848:315. m. sz. jelentés a létszámról; OHB 1849:1385. eln. sz. Tormay Károly beadványa. Az osztály munkájáról áttekintést adnak az iratanyag kútfőcímei, vö.: Fábíánné 1969. 71. laptól.

¹²⁰ A katonai egészségügyről két alapvető munka áll rendelkezésre, amely egymást kiegészítve majdnem teljes képet ad a témáról: Varga Endre 1933.; Zétény. Utóbbi közli a honvédorvosok névjegyzékét, biográfiai adatait, pontos jelzettekkel.

¹²¹ Végül is 20 alorvost neveztek ki: Zétény 11—12.; PH, 1848. máj. 24. Varga Endre 1933. a korai időszakról nem tesz említést.

¹²² Zétény 16. Az orvoskar a katonai egészségügy reformjáról is készített javaslatot: FIKM Egészségi 1848:2. kfő, 26. tétel.; Zétény 17—19. Ezt a minisztériumnak ugyancsak nem volt módjában figyelembe venni.

iratokat a cs. kir. törzsorvossal is.¹²³ Ahol a minisztérium nem érezte törvénybe ütközőnek, tehát a nemzetőrségi haditanács hatáskörében, ott sem korábban, mint szeptember, megtörtént az egészségügyi igazgatás szervezeti kereteinek kialakítása: 1848. szeptember 20-án Batthyány Lajos kinevezte Sauer a haditanácshoz igazgató főorvosul alezredesi címmel, s ezzel a május óta fennállott tényleges helyzetnek adott szervezeti keretet. Sauer segédjéül Töltényi János tüzérezredesi főorvost nevezte ki, főorvosi címmel.¹²⁴

Sauer egyben a kereskedelmi minisztériumnál — polgári vonalon — az országos főorvosi tisztet is viselte. Mivel Sauer hatásköre nem terjedt ki a sorkatonaságra, a Béccsel való szakítás után, 1848. október 13-án Kossuth felhívta a Honvédelmi Minisztériumot, hogy bizza meg Stáhlyt tábori főorvosi címmel a sorkatonaság magyar fennhatóság alatti orvosi karának megszervezésével.¹²⁵ Stáhly akkor — mint tudjuk — a kereskedelmi minisztérium (polgári) egészségügyi osztályának volt a vezetője. November 1-én foglalta el új hivatalát, de ez irányú tevékenységét már korábban megkezdte, mivel — saját feljegyzései szerint — programját 1. ikt. sz. alatt október 27-én nyújtotta be a Honvédelmi Minisztériumhoz.¹²⁶ Kezdetől fogva bajok származtak abból, hogy a működő katonai főorvosok, Sauer és Stáhly csupán a katonaság meghatározott egységeinek ügyeibe szólhattak bele. A két tisztség egyidejű léte önmagában is sok súrlódásra adot okot, nem is említve azt a körülményt, hogy mindketten egyidejűleg viseltek két tisztséget. A helyzet egyszerűsítése céljából Mészáros hadügyminiszter Stáhly kinevezése után javaslatot intézett az OHB-hoz, amelyben Stáhly hatáskörét a honvédségre is kiterjeszteni kérte a sorkatonaság mellett, tekintettel a hadsereg különféle egységeinek tervezett egybeolvasztására.¹²⁷ Az OHB november 2-i válaszában leszögezte, hogy Stáhly tábori főorvos hatásköre *minden* sorkatonai és honvédegységre, valamint az ezek mellett alkalmazott orvosokra kiterjed, azokra is tehát, akik eddig Sauer nemzetőrségi katonai főorvos hatáskörébe tartoztak.¹²⁸ Ezt az OHB-állásfoglalást eddig az irodalom nem méltatta kellőképpen, ezért tartjuk szükségesnek hangsúlyozni, hogy Stáhly tábori főorvosnak nemcsak a december 5-i egészségügyi rendelet után, hanem már november 2-től irányítási jogköre volt a honvédzászlóaljakra is.¹²⁹ Ezek után ugyancsak váratlanul hat az OHB november 18-i intézkedése, amelyben „a katonaság minden ágazatainak egészségügyi állapota feletti főfelügyeletet és intézkedési hatalmat Sauer Ignác ország főorvosának kezébe” tesz le, „felelőssé tevén őt minden történhető és tapasztalható hanyagság és gondat-

¹²³ A fentiekre lásd: *Zétény* 21—24.

¹²⁴ *Közlöny*, 1848. szept. 22.

¹²⁵ *OHB* 1848:1030. eln. sz. okt. 13.

¹²⁶ *Uo.* 1848:5460. eln. sz. dec. 13.

¹²⁷ *Uo.* 1848:2051. eln. sz. okt. 30.

¹²⁸ *Uo.* nov. 2.

¹²⁹ *Zétény* 27. említi ezt a levélváltást, de nem értékeli jelentőségének megfelelően. Varga szerint dec. 5-ig Sauer irányította a nemzetőrségi és honvéd orvosokat. Ide vonatkozó jegyzeteiben nem is idézte a 2051. eln. számot. Lásd *Varga Endre 1933. 565—567.*

lanságért”.¹³⁰ A meglepő intézkedést az idézte elő, hogy Kossuth a budapesti laktanyákban tapasztalt botrányos egészségügyi viszonyok miatt — nem ügyelve ennek hatásköri kihatásaira — Sauerert bízta meg az idézett szavakkal a katonai egészségügy vezetésével. Stáhlyt azonban ezzel egyidejűleg nem váltották le, így mind ő, mint Sauer intézkedhetett, többnyire egymás ellenére is. Ugyancsak zavarokra adott okot, hogy nem választották el a polgári és a katonai egészségügy vezetését. Stáhlyt ugyan felmentették a kereskedelmi-polgári egészségügyi osztály vezetése alól még november 8-án,¹³¹ de Sauer továbbra is (polgári) országos főorvos is volt. A zavaros helyzet megoldására maguk az orvosok (a Bugát—Flór csoport) is javaslatot tettek az OHB-nak,¹³² a bizottmány is kért véleményt a kereskedelmi minisztériumtól.¹³³ Az ajánlott megoldási lehetőségek ellenére az OHB kénytelen volt ideiglenes intézkedéseket foganatosítani a háborús körülmények között; ennek értelmében született december 5-i egészségügyi rendelete.¹³⁴ A rendelet kiadásának időpontja egybeesik az Országos Nemzetőrségi Haditanács és a Honvédelmi Minisztérium egybevonásával, a sorkatonaság és nemzetőrség-honvédség egyesítésével, a Honvédelmi Minisztérium újjászervezésével.

A polgári orvosi ügyeket a kereskedelmi minisztérium által megadott szabályok szerint Sauer Ignác országos főorvos, osztályvezető irányítja. A haditanácsnak a minisztériumba történt beolvasztása óta nemzetőrségi igazgatófőorvosi posztja megszűnt, ezentúl mindenféle tábori orvosi ügy főnöke kizárólag Stáhly Ignác tábori főorvos. Mindketten közvetlenül az OHB-nak voltak felelősek munkájukért. A tábori főorvos egyben a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályának vezetője is volt. Stáhly decembertől látta el osztályvezetői feladatait, köztük elsőként a személyzet összeállítását, amely véglegesen csak december 17-én alakult ki. Tábori főorvosi segéd személyzetét eddig Huszty Pál fogalmazó és egy segéd jelentette, akiket most újólal alkalmazott. A december 5-i rendelet után megnövekedett feladatainak elvégzéséhez helyettesként maga mellé kívánta venni Tormay Károly orvosőrnagyot és tanácsost, valamint Töltényi Jánost titkárként.¹³⁵

A tábori igazgatófőorvos hatáskörébe tartozott a különféle ezredekhez orvosok, kovácsok, gyógyszerészek kinevezése, ezek előléptetése és főorvosi pecsét alatti tiszti rendelvényekkel való ellátása; orvosi bizonyítványok felett szintén saját pecsétje alatt kiadandó tábori főorvosi nyilatkozatok; más, a tábori kórházakra és tábori gyógyszerárakra vonatkozó és gyakran bizalmas javaslatok stb.¹³⁶

¹³⁰ OHB 1848:2974. eln. sz. OHB Stáhlyhoz.

¹³¹ Uo. 1848:2284. eln. sz. nov. 8.

¹³² Uo. 1848:3885. eln. sz. nov. 24. Az említett kérelem követeli az országos főorvosi és az osztályigazgatói tisztség egyesítését. Stáhly személyét támogatták, de Sauer helyett szívesebben látták volna Bugátot. A tábori főorvost egyben minisztériumi osztályvezetővé kívánták tenni a hadügnél.

¹³³ Uo. 1848:4311. eln. sz. dec. 2. A javaslat előadója és fogalmazója az osztály részéről Réczey Imre.

¹³⁴ Uo. 1848:4685. eln. sz. dec. 5.

¹³⁵ Uo. 1848:4757. eln. sz. dec. 6.; *Közlöny*, 1848. dec. 19.; *Hm., Biztossági* 1848:73. kfő, 302. tétel. dec. 15.

¹³⁶ *Hm., Biztossági* 1848:73. kfő, 302. tétel.

1848 végén, a minisztérium Pestről való eltávozásával a minisztériumi hivatalnokok közül nem mindenki vállalta a hivatalával járó kötelességeket. Sauerről, a főorvosról és osztályvezetőről e napokban semmit nem lehet tudni, pedig kollégája, az idős Stáhy Ignác betegen is dolgozott 1848 végéig. Sokan, neves orvosok is a hadtesteknél teljesítettek szolgálatot. A szétszóródott polgári egészségi osztályt az OHB Debrecenben újra akarta rendezni, hozhatott is intézkedéseket, de erről közvetlen adatok nem ismertek. Tormay Károly a neki felkínált ideiglenes polgári főorvosi állást nem fogadta el, és személyes sérelmei miatt lemondását nyújtotta be. Az egészségi okokra alapozott leköszönést az OHB kénytelen volt elfogadni.¹³⁷ 1849. január 1. és május 26. között a *polgári* egészségi osztály *nem működött*. Egészségügyi vonalon a minisztérium kebelén belül ez időben csupán a hadi egészségi osztály fejtett ki tevékenységet.

A Pesten maradt idős és beteg osztályvezető, Stáhy Ignác helyett Debrecenben Töltényi János titkár vette át az osztály irányítását, aki ettől kezdve a mindenkori osztályigazgató helyettese, jobb keze, segítője lett egészen a fegyverletételig. Vele együtt kezdte a munkát Huszty Pál fogalmazó és a segédfogalmazó; az osztály iktatója Pesten maradt. Munkájuk csak abból állhatott, hogy a helyzetet számba vegyék; változtatásra, szervezésre, az oly szükséges kórházak felszerelésére nem gondolhattak. Töltényi több alkalommal felszólította a debreceni orvosokat, hogy legyenek a minisztériumi osztály segítségére. Senki nem jelentkezett.¹³⁸ A körülmények elodázhatalanná tették egy osztályvezető kinevezését. Az OHB választása Flór Ferencre esett, aki akkor tábori törzsorvosként Miskolcon és Egerben dolgozott. Kinevezése január 22-én kelt.¹³⁹ Rögtön nekilátott a munkának; működése korszakalkotó volt az 1848—1849-es hadi egészségügy történetében. Személyével a Bugát—Flór csoport jutott fontos pozícióhoz. Ahhoz a hatalmas munkához, amit Flór szervező tevékenysége igényelt, igen takarékos létszámú osztály állt rendelkezésre. Lényegében a korábbi időszak hivatalnokai teljesítettek szolgálatot, igaz, mindenki előbbre lépett a ranglétrán. 1849 júniusára Töltényiből segédtanácsos lett, Husztyból titkár, Vértay segédfogalmazóból fogalmazó. Kiegészült a személyzet egy iktató és kiadóval, egy számvevővel és egy irtokkal.¹⁴⁰

Flór igyekezett rendet teremteni az orvosi kinevezések ügyében, egészen az osztály hatáskörébe vonni a katonai parancsnokoktól, kormánybiztosoktól. Ez

¹³⁷ OHB 1849:1385., 1440., 1441. eln. sz. febr. 2—5. Tormay a hadi egészségi osztály Flór vezetésével történt újrászervezését tartotta sérelmesnek magára nézve, „elhamarkodottnak” ítélte azt.

¹³⁸ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm, 1849. jún. 26.; OHB 1849:673. eln. sz.; Közlöny, 1849. jan. 19.; OHB 1849:851. eln. sz.

¹³⁹ Közlöny, 1849. jan. 24. Fizetése évi 2500 Ft. Kinevezése körül némi homály tapasztalható. A kérdést valószínűleg Kossuth egymaga döntötte el.

¹⁴⁰ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm, 1849. jún. 26.

azonban nem sikerült maradéktalanul. Szabályozta a beosztásnak megfelelő rangfokozatokat; megszervezte a mozgó és állandó tábori kórházakat a csapatok elhelyezkedésétől függően; a csatateret közelében ideiglenes kötőhelyeket létesített; tökéletesítette a gyógyszerekkel-kötszerekkel való ellátást; megfelelő számú gyógykováccsal látta el a lovasságot stb. Az osztály 1849. márciustól havi jelentésekben regisztrálta a törzs-, fő- és alorvosi létszámot, a lovassági orvoskováccsok beosztását, a kórházak felszereltségét, a betegek számát stb.¹⁴¹

A Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése után, az új minisztérium szervezése előtt Kossuth kormányzó tervet kért több orvostól a hadorvosi ügy rendezéséről. Obonyai, aki akkor a debreceni tábori kórházak igazgató főorvosa volt, április 15-i kelettel nyújtotta be javaslatait, Flór pedig 18-án készült el a magáéval.¹⁴² A tervek közül Flóré volt az átgondoltabb, és ez maradt az irányadó: a Közlönyben április 21-én megjelent „hadi orvosi-egészségügyi ügyviteli vezérfonal” szóról szóra megegyezik a benyújtott javaslattal. Ez nem volt kötelező erejű, végleges rendelet. Mészáros Lázár a bevezetőben hangsúlyozta, hogy csupán irányelvként kezelendő a majdani definitív rendezésig. A Közlöny-beli szövegből kimaradt Flór elképzelése a hadi egészségi osztály fejlesztéséről, de ennek megvalósítására amúgy sem lett volna mód.¹⁴³ A létszámot azért bővítették: kineveztek tanácsossá Lumniczer Sándort, segédtanácsossá Garay Jánost. Többen előléptek: Töltényi segédtanácsossá, titkárrá Huszty Pál és fogalmazóvá Vértay, amint ezt már említettük.¹⁴⁴

d) 1849. május—augusztus.

Az újjászervezett polgári egészségügyi osztály a Belügyminisztériumban. Bugát Pál

Az 1849. május 2-i minisztertanács döntése szerint az egészségügy igazgatása a kereskedelmi minisztériumtól a Belügyminisztériumhoz került át. Ez esetben a közegészségi rendészeti feladatok kerültek előtérbe a döntés meghozatalában. Szemere Bertalan május 26-án terjesztette fel a kormányzóhoz kinevezésre az új osztályvezető, Bugát Pál egyetemi tanár nevét tartalmazó javaslatot. A kormányzó még aznap helyben hagyta a felterjesztést.¹⁴⁵ A miniszterelnökként republikai programot hangoztató Szemere a Balassa-féle orvoskari szárnyal szemben a demokratikus jelszavakkal fellépő Bugát-pártot részesítette előnyben. Bugáttal egyidejűleg nevezte ki a miniszter az osztály három tanácsosát: Tormay Károlyt, Pólya Józsefet és Török Józsefet.¹⁴⁶ A titkárokat és a fogalmazókat csak a

¹⁴¹ *Hm, Általános* 1849:4786. E sz. márc. 3.; részletesebben lásd erről: *Varga Endre* 1933.

¹⁴² *Kormányzó, Elnöki* 1849:4152. eln. sz. (Obonyaié), 1849:4269. eln. sz. (Flóré).

¹⁴³ Részletesen lásd *Fábiánné Kiss E.* 1976. 320.

¹⁴⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1849:7432. k. eln. sz. máj. 28.; *Közlöny*, 1849. jún. 8.

¹⁴⁵ *Kormányzó, Elnöki* 1849:7651. k. eln. sz. máj. 26.

¹⁴⁶ *Közlöny*, 1849. máj. 31.; *Bm, Elnöki* 1849:126. eln. sz. jún. 16.

minisztérium Pestre való költözése után, június 15-én nevezte ki Szemere: Kún Tamást és Parlagi Endrét titkárrá, Edvi Illés Lászlót, Fromm Pált, Eleméri Istvánt (Ferenc?) fogalmazókká, valamint egy gyógyszerési számvevőt, Schmidt Antalt. Közülük csak Kún és Eleméri voltak „újoncok” az osztályban. Ebben az évben az egészségi hivatalnokok fizetése nem maradt el a többi minisztériumi tisztviselőétől.¹⁴⁷ Összehasonlítva a létszámot az 1848. évvel, sokkal kevesebben voltak: hiányzott a gyógyszerész, az állatorvosi tanácsos. Nagyon fontos, és a Bugát-párt befolyásával magyarázható, hogy Szemere szakított a hagyomány kényszerével, s nem nevezett ki országos főorvost az osztályigazgató mellé. Ezáltal egy ponton kiküszöbölték az ügyintézés nehézségét. A „polgári egészségügyek osztályának igazgatója”, Bugát Pál 1849. június 11-én, 1. osztályikattói szám alatt jelentette az ország nyilvánosságának a Közlönyben, hogy az egészségi osztály megalakult.¹⁴⁸ Miután a létszám csak június 15-e után tekinthető teljesnek, az osztálymunka csak június végén indulhatott meg. Tekintettel a közeli szegedi költözésre, ezúttal még a tervezésre sem maradt sok idő.

A *polgári egészségi osztály munkája* 1849-ben elsősorban a *fertőző betegségek* terjedésének megakadályozására irányult. Számptalan esetben foglalkoztak a kolera, a nemi betegség, az „egyiptomi” szembetegség (trachoma) ügyével: körözték a betegségek tüneteinek leírását, gyógyításának módját. A *nemi betegségek* orvosi leírását Pólya fogalmazta meg,¹⁴⁹ nem az akkori szaktekintély, Jakubovics Móric, sem az 1848. november 25-én kinevezett „bujasenyv-főorvos” Hrabovszky János. Utóbbi pedig 1849 júniusában azzal a kéréssel fordult Szemeréhez, hogy engedélyezze az osztrákok által megakadályozott tevékenysége folytatását. Az elutasítást Bugát fogalmazta meg. Hrabovszky működését „főlölesleges, csak zavarokat és sűrűlódásokat okozó” tevékenységnek minősítette, és pedig a törvényhatósági orvosok 1848. novemberi tiltakozásaira hivatkozva. Kijelentette azt is, hogy a nemi baj elleni küzdelem egyedül csak a hatósági orvosok által valósítható meg az országban.¹⁵⁰ A központi hatalom exponense, Bugát saját intézménye ellen lépett fel, ez a tendencia általában jellemző volt a csoportjára. Végül is a minisztérium nem vehette kézbe a gyógyítás irányítását a vészes méreteket öltött betegséggel szemben.

A *Szegedre költözés után* nem található adat az osztályról. Töredékesen fennmaradt iratai amúgy sem árulnak el sokat az osztály tényleges munkájáról. Ezzel az 1848—1849-es polgári egészségügyi szakigazgatás tevékenységét lezártnak tekinthetjük.

¹⁴⁷ *Közlöny*, 1849. jún. 21.; *Bm, Elnöki* 1849:322. eln. sz. jún. 24. Bugát fizetése évi 3500 Ft volt, a tanácsosoké 2500 Ft, a titkároké 1500, ill. 1200 Ft, a fogalmazóké egységesen 800 Ft.

¹⁴⁸ *Közlöny*, 1849. jún. 13.

¹⁴⁹ *Bm, Egészségügyi* 1849:13. kfő.

¹⁵⁰ *Uo.* 1849:1. kfő, 6. tétel.

A hadi egészségi osztály Pesten, Szegeden, Aradon.
Lumniczer Sándor

Görgei hadügyminiszter 1848. június 24-én Flór helyett Lumniczer Sándor bajtársát nevezte ki a hadi egészségi osztály élére. Az osztály még Flór irányításával költözött el Debrecenből június 3-án, s 8-án Pesten meg is indult a munka.¹⁵¹ Lumniczer érzekelte, hogy elődjével méltánytalanság történt, és azt javasolta, hogy Flórt mint törzsorvost bizzák meg az összes központi (budapesti) katonai kórház vezetésével. Flór azonban semmiféle tisztséget nem fogadott el, visszavonult.¹⁵² Lumniczer számára nem sok teendőt hagyott az idő. Igyekezett újra sinre tenni a félbemaradt egyetemi tanfolyamokat; vezette tovább a hadorvosi adminisztrációt a Flór által lerakott alapokon; Szegeden művégtaggyár létesítését tervezte a rokkant honvédek számára. Idejének legnagyobb részét azonban a menekítés megszervezése kötötte le előbb Szegedre, majd Aradra, ahol az osztály még augusztus 9-én is dolgozott. Lumniczer Görgei seregében tette le a fegyvert augusztus 13-án.¹⁵³

A bemutatott viszontagságok ellenére sem szabad azt hinni, hogy klikkharcban merült ki az orvosok egész tevékenysége a szabadságharc idején. Nemcsak a katonaoorvosok hősiességét a szolgálatteljesítése mond ennek ellent, hanem a polgári vonalon tevékenykedők tenniakarása, áldozatkészsége is. A kolera, a járványos szembetegség, a nagy méreteket öltött nemi baj elleni küzdelem, az egészségügy adminisztratív feladatai: a törvényhatósági orvosok helyzetének javítása, a gyógyszerügy reformja, a gyógyszerek biztosítása a kereskedelem nehézségei közepette; az orvos-, az állatorvos-, gyógykovácsszükséglet biztosítása — ha reformokkal nem is — gyorstanfolyamok útján — ezek adják az 1848—1849-es magyarországi egészségügyi tevékenység keresztmetszetét.¹⁵⁴

¹⁵¹ *Közlöny*, 1849. jún. 27.; *Varga Endre* 1933. 588.

¹⁵² *Zétény* 70.

¹⁵³ A fentiekre részletesen lásd: *Varga Endre* 1933. 588—590.; *Zétény* 69—74.

¹⁵⁴ Részletesen lásd: *Fábiánné Kiss E.* 1976. 311—317., 324—325.

XIII. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM¹

I. A MINISZTERIUM HATÁSKÖRE

A vallási és oktatási kérdésekkel foglalkozó minisztérium sokrétű és igen problematikus területet kapott. Nemcsak vallási kérdésekre gondolunk, hanem arra is, hogy báró Eötvös József személyében olyan politikus került a tárca élére, aki gyökeres reformokat akart véghezvinni az iskolarendszerben, ezért mindenképpen konfliktusba kellett keverednie a különféle egyházakkal, amelyek az oktatást kézben tartották.² A korszakalkotó reformtörekvések mellett, amelyek meghonosítása Eötvösnek csak második minisztersége (1867—1871) idején sikerült, ezt a minisztériumot terhelte a közalapítványi jószágok minden gazdasági és jogi problémája is. A külön gazdasági szervezet igazgatásához szakértői kéz kellett.

Az 1848:III. tc. nem intézkedett külön a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatásköréről, de a 7. § ezt a tárcat is érintette. Az érsekek, püspökök, prépostok és apátok kinevezéséről úgy szólt, hogy az — mint felségjog — az uralkodót illeti, az ellenjegyzést pedig az illetékes miniszter eszközli.

A főpapi kinevezések, eskü kivétele 1848-ig a *magyar kancellária* feladata volt, ezért a feladat elvégzése nemcsak a törvényi előírás, hanem az előzmények miatt is kérdésessé vált a magyar Külügyminisztérium és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium között. Esterházy olyan ügyekért igyekezett elsősorban felelősséget vállalni, amelyet ő intézett el, s az ellenjegyzést a szakminiszterre hártotta. Ennélfogva nem volt akadálya annak, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium készítse el a szóban forgó adományleveleket. A külminiszter ügyelt a tartalom változatlanul maradására, a királyi aláírás megszerzésére, és a főpapok esketését is elvégeztette egyik osztályával. A felelősség az ellenjegyzés révén a vallásügyi miniszteré volt.³

¹ Eötvös József első minisztériumáról lásd: *Hajdú*. A könyv ugyan nem foglalkozik az Eötvös lemondása utáni időkkel, a VKM forradalom és szabadságharc alatti tevékenységét mégis bemutatja, ugyanis Eötvös lemondása után nem sok lehetősége volt a VKM-nek reformok foganatosítására. Hajdú nemcsak a terveket és az oktatáspolitikai tevékenységet ábrázolta, hanem külön fejezetben tárgyalta a minisztérium megszervezését, személyzetét is. Munkáját elsősorban mégis oktatástörténeti munkák készítése során lehet felhasználni. Egyes részeket elemzően, másokat csak az adatok pusztá felsorolásával írt meg.

² Jósika úgy emlékezett Eötvös miniszterre válaszára, mint amit Batthyány Lajoshoz fűződő személyes barátságának, valamint Batthyáynak Eötvös tehetsége iránt érzett tiszteletének köszönhetett. Lásd: *Jósika 1851* I. 110.

³ Vö. a VII. fejezetben mondottakkal, valamint: Eötvös Esterháznak, 1848. júl. 30.: *Király személye kör. mm, Általános* 1848:2170. sz. A katolikus egyházi osztály 25. és 26. kútfoje vonatkozik erre a

Törvényi rendelkezés hiányában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörének körülhatárolása a minisztertanácstól és személy szerint Eötvöستől függött. A feladatokat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is elsősorban a *helytartótanács*tól örökölte, az ügyeket is az ott kialakult szokások szerint intézték. Eötvös bejelentette ugyan, hogy minden vallásfelekezet ügyeit külön kezelteti majd,⁴ a gyakorlatban azonban lényegében a helytartótanácsi osztályok szervezeti elgondolásait követte: mintegy vallási „ágazatonként” csoportosította a felekezeteiket katolikus, protestáns és görög nem egyesült osztályokban.

A *katolikus egyházi* osztályhoz tartozott a római és a görög katolikus felekezetek ügye — a helytartótanácsnál az *egyházi világi-papi és házassági* osztály volt a megfelelője az 1848-at közvetlenül megelőző időszakban. A *protestáns és unitárius egyházi* osztály az evangélikus, református és unitárius egyházak ügyeit intézte — a helytartótanácsnál az *evangélikus vallási* osztály volt a megfelelője. Az unitáriusok ügyeinek intézése új állami feladat volt, mivel az 1848:XX. tc. 1. §-a nyilvánította bevett vallássá. A *görög nem egyesült egyházi* osztály működési köre megfelelt a helytartótanácsi *görög nem egyesült osztályénak*. A minisztériumi katolikus egyházi osztály magába olvasztotta még az egyházi javadalmak és alapítványok egyes, nem gazdasági-adminisztratív jellegű tárgyait is (65—66., 69., 75. kútfők).

Az *alapítványi és gazdasági osztály*, amely az egyházi birtokok és vallásalapok ügyeit intézte, több *helytartótanácsi* osztályt olvasztott magába: az *egyházi gazdasági, egyházi alapítványi, tanulmányi alapítványi javak és az egyházi javak gazdálkodási* osztályait. Utóbbi helytartótanácsi osztálynak azokat a teendőit, amelyek megürült egyházi javadalmakkal voltak kapcsolatosak, a Pénzügyminisztérium, álladalmi javak osztály egyházi szakosztálya intézte. A vacans jóságok jövedelmének kezelése 1848 előtt elsősorban a kamara feladata volt; a helytartótanács a méltóságok megüresedésével és az egyházi személyek halálával kapcsolatos igazgatási ügyeket intézte.⁵

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alapítványi osztálya intézte az *egyetem és egyetemi nyomda*, valamint az *egyetemi alap* ügyeit. Ugyancsak ide sorolták be a helytartótanácsi *számvevőség alapítványi ügyekkel* foglalkozó személyeit, a *közalapítványi jogügy-igazgatóság és főpénztár* hivatalnokait.

A *közoktatási osztály* két szakosztályra oszlott: a *felsőbb oktatásra és elemi iskolaira*. Tevékenységük megfelelt a *helytartótanácsi közoktatási és elemi iskolai* osztályénak. Az alsó-, közép- és felsőfokú iskolák, tanodák, akadémiák és egyetem mellett itt foglalkoztak a *múzeumok, régiségek, tudományos társulatok* irányításával is.

tárgykörre. A püspökök stb. elhalálozásával felmerült adminisztratív problémákra is található e helyütt számos adat.

⁴ Eötvös Lónyay Gáborhoz, 1848. ápr. 20.: *Széchenyi család I. tá, Széchenyi I. gyűjtemény* 12. csomó.

⁵ A fentiekre lásd *Felhő—Vörös* vonatkozó részeit, valamint a *Fábiáné Kiss* 1973. *Juridica et fiscalia* 1790—1848 (E 83.) állagára vonatkozó szövegét!

2. A MINISZTERIUM SZERVEZETE, TOVÁBBI HATÁSKÖRI ÉS ILLETÉKESSÉGI KÉRDÉSEK, SZEMÉLYZET. KÖLTSÉGVETÉS

a) *Az első minisztérium. A miniszter: báró Eötvös József*

Eötvös József 1848. április 24-én terjesztette elő a nádornak az államtitkár, az osztályigazgató tanácsosok és néhány, nem az összes, tanácsos személyére vonatkozó elképzeléseit. Ők alkották a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium személyzetének alapját: Szász Károly neves erdélyi tudós, pedagógus és politikus (református) — államtitkár; Athanaczkovics Plátó görög nem egyesült budai püspök — osztályigazgató; Korizmic Antal kanonok, bácsi választott püspök — osztályigazgató; Lónyai Gábor politikus (református) — osztályigazgató; Nyéky Mihály volt helytartótanácsi tanácsos (katolikus) — osztályigazgató az alapítványi osztály élén. Ekkor kinevezésre felterjesztett tanácsos: Fabriczy Samu (evangélikus), Pap Endre és Szőnyi Pál (reformátusok).⁶ A korábbi kormányzékai gyakorlatnak megfelelően és a mindennapi élethez igazodó megfontolásból valamennyi minisztériumban, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban különösen ügyeltek a *különböző vallásúak megfelelő arányára*.

Adataink szerint Eötvös nemcsak közvetlen környezetéből választott munkatársakat, hanem a szellemi életben elfoglalt szerepe, tudományos vagy művészi híre szerint akár vidékről is, ha az illető a figyelmét felkeltette. Egyik példánk erre Beöthy Zsigmond költő, író, Komárom megyei szolgabíró, akit április végén fogalmazóvá nevezett ki a protestáns osztályba.⁷

További kinevezések, kinevezés nélküli szolgálatra kötelezés után 1848. május végére alakult ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium személyzete.⁸ 1848. július közepén a minisztérium létszáma kb. 60 személy volt, nem számítva ide a nem alkalmazott számvevősegi és más, közalapítványi egyéneket. További létszámemelkedést jelentett volna az Erdély uniója következtében felvenni szándékozott néhány személy, valamint az egyébként is betöltetlen állások felhasználása.⁹

A *miniszteri iroda*, illetve az *államtitkári hivatal* lényegében egy és ugyanaz a szervezeti egység. Az elnevezés időnként változott. Az iroda vezetője a miniszteri titkár volt, mellé beosztva dolgozott az államtitkári titkár és a segédszemélyzet, személy szerint Markovics László, Ebeczky Emil, fogalmazók Kelemen Lajos, Nagy Miklós, valamint 1 segédfogalmazó és 1 írnök.

⁶ *VKM Elnöki* 1848:12. sz. ápr. 24. Ezek nádori kinevezése ápr. 25-én: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:920. sz. A vallás megjelölése: *Hajdú* 53. (Az itt idézett 635. eln. sz. ma a helyén nem található.)

⁷ *1526 utáni gyűjtemény, Naplók*, 1. csomó, Beöthy Zsigmond: Életemből. 56. Fogalmazói kinevezése megjelent: *PH*, 1848. ápr. 27. (Beöthy visszaemlékezése azon kevés ilyen emlékirat közé tartozik, amely részletesen foglalkozik a minisztériumi hivatali élettel.)

⁸ *VKM Elnöki* 1848:31. sz. máj. 1. VKM alkalmazottainak névsorát lásd: *PH*, 1848. máj. 23.

⁹ Betöltetlen volt a közoktatási osztályigazgatói állás, 3 tanácsosi, 2 titkári, 2 fogalmazói, 3 írnöki és 1 szolgai hely. *VKM Elnöki* 1848:127. sz. Költségvetés, 1848. júl. 11.

Kezdetben államtitkári hivatalnak nevezték a minisztertanács utasításának megfelelően, majd augusztus 11-én Eötvös átszervezte és miniszteri irodára változtatta meg a nevét.¹⁰ Augusztus hónapban, 27-én ügyviteli utasítást is kapott az egész minisztérium, amely szeptember elején lépett életbe.¹¹ Szeptember elején bizonyos személyi változások is történtek az irodában. Markovics tanácsosként átkerült a katolikus osztályba, egy üres állásra. Az irodai titkár helye év végéig üres maradt, mivel miniszter nem volt. Ezzel egy időben Kelemen Lajos titkárrá lépett elő, és helyettes elnöki titkári teendőket végzett.

A miniszter lemondása és távozása után — ha másban nem is — az elnevezésben újra változás történt, újra államtitkári hivatalnak nevezték az irodát, minden bizonnyal azért, mert a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot az államtitkár vezette.

December elején az egész minisztériumban megfigyelhető személyi mozgatás, átszervezés az államtitkári hivatalt sem kerülte el. Ebeczky Emilt áthelyezték az alapítványi osztályra, az államtitkári hivatal igen csekély létszámmal végezte tovább munkáját: Kelemen Lajos titkár, Koronka Lajos fogalmazó és két írnok személyében.

Az iroda, illetve a hivatal *feladatai*: osztályok, segédhivatalok, alapítványi számvevőségek és pénztárak, a gazdasági főfelügyelő közvetlen irányítása; elnöki ügyek: bizalmas személyzeti; a posta átvétele, elnöki ügyek adminisztrálása, kiadványok aláírása.

Katolikus egyházi osztály. A római és a görög katolikus egyház ügyeivel foglalkozott. Tárgykörébe tartozott: lelkészek és segédlelkészek ellátása, alkalmazása, ezek parochiái; püspökök kinevezése, halálozása; kanonokok, prépostok, apátok kinevezése; egyházi személyek nyugpénzei; szerzetesrendek és azokat illető tárgyak; katolikus iskolamesterek, tanítók és kántorok illetményeinek pótlása; káptalani helyettesek kinevezése és halálozása; a katolikus házasulandók közti atyafiság és sógorság akadály alóli fölmentő és elbocsátó levelek eszközlése; templomok és paplakok építése és javítása; növendék és elaggott papok intézete és ezek számadása; kegyes és egyházmegyei alapítványok, egyházi hagyatékok és ezek számadásai; egyházi alapérték és rendezett püspökségek fölös jövedelme (igazgatási szempontból); a görög egyesült egyház papjainak özvegyei és árvái; Pázmán papnevelő és bécsi lelkészintézet; végrendelet nélkül elhalt egyházi személyek hagyatéka; katonai végvidéki lelkészek és parochiák, tábori lelkészek.

A tábori lelkészség szervezetileg egészen katonai volt. E minisztérium csak vallási szempontból foglalkozott ilyen ügyekkel. Hajdú János munkájában csak a kezdetekről szól, figyelmen kívül hagyta a továbbiakat, emiatt tévesen azt a következtetést vont le, hogy a magyar tábori papi szervezet nem jött létre.¹²

¹⁰ *Hajdú* 54. Adatát a tapasztaltak alapján el kell fogadnunk, noha magunk a megadott iratra nem bukkantunk rá. Sajnos, nem ez az egyetlen irat, amire a munka hivatkozik, de ma nem található.

¹¹ *1848/49-i Mm, Vegyes VKM*, 1848:568. m. sz.

¹² *Hajdú* 78—79.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz kerültek azok a kegyúri tárgyak is, amelyeket addig a magyar kamara földesúrként intézett a kamarai birtokokon. Erről külön rendelet nem készült. A volt kamarai birtokokon levő templomok, paplakok és iskolák ügyei ide és nem a pénzügyhöz kerültek.¹³ Arról sem született írásbeli megegyezés, hogy ki viseli az e téren felmerült költségeket, de — tekintettel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szűkös pénzbeli forrásaira — a számlákat csakis az állampénztár fedezhette.

A görög katolikusok maguknak külön minisztériumi osztályt kívántak volna, hogy ügyeik intézésére nagyobb figyelmet fordíthasson a minisztérium. Úgy ítélték meg, hogy a római katolikusokkal közös osztályban mindenképpen mellékes szerepet játszanak. A kérdésnek nagyobb a jelentősége „egyszerű” felekezeti vitánál, ha figyelembe vesszük: a görög katolikusok zöme nem magyar nemzetiségű volt. Több püspökség, az eperjesi, a nagyváradi, a munkácsi fordult 1848-ban és 1849-ben a minisztériumhoz a külön görög katolikus osztály kívánságával. A miniszterek ugyan nem zárkóztak el megfelelő számú görög katolikus vallású egyén minisztériumi alkalmazásától, de egy külön osztály szervezését nem akarták. Horváth Mihály pl. azzal tért ki, hogy a római és a görög katolikusok „hitben tökéletesen egyek”, s ezért sincs szükség elválasztott szervezeti egységre. Nem is a hit, hanem az egyház és a hívők helyzetére való tekintettel kérték volna a külön osztályt a püspökségek!¹⁴ Érdemes ide iktatnunk egy protestáns minisztériumi főhivatalnoknak, Szász Károlynak a fentiekről vallott véleményét. Miután Dragos János is szót emelt a görög katolikus román ajkúak nagyobb számú minisztériumi alkalmazása (ez esetben tehát nem is külön osztályról van szó) mellett, az államtitkár a kormányzót úgy tájékoztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felfogásáról, hogy noha népfaj vagy vallási alapon senkit sem lehet kizárni a hivatalviselésből, „ezen fajoknak és felekezeteknek a hivatalviselésben valamely számszerinti osztozásra követeléseket engedni sem jogosnak, sem tanácsosnak nem” tartja.¹⁵ Csupán egy görög katolikus fogalmazóról tudunk (id. Nyisztor György) a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egész 1848—1849-es korszakából.¹⁶

A fenti példákból is kitetszik, hogy e minisztérium tisztviselőinek felekezeti hovatartozása több volt egyszerű személyzeti problémánál. Talán a fegyveres harc

¹³ Kezdetben Eötvös az ilyen neki átküldött ügyeket visszaküldte a Pénzügyminisztériumhoz, de az álladalmi javak osztályának vezetője a következőket hozta fel ez ellen: „...miután a jobbágyfelszabadítás megszűntette a földesúr és a jobbágy közötti köteléket, a földesúr — ez esetben az állam — nem tartozik volt alattvalói lelki egészségéről sem gondoskodni, hanem ez ezentúl a nevelésügy feladata lézen...” Ilkey Sándor beadványa, 1848. jún. 24.: *Pm, Elnöki* 1848:1417. sz.

¹⁴ A VKM a nagyváradi gör. kat. püspöknek, 1849. máj. 31.: *VKM Debreceni iratok* 1849:886. m. sz. Erre vonatkozóan lásd még a munkácsi püspök a VKM-nak, 1848. máj. 9.: *VKM Elnöki* 1848:25. sz.; *Hajdú* 53.; a VKM a nagyváradi gör. kat. püspöknek, 1849. máj. 13.: *VKM Debreceni iratok* 1849:668. m. sz. Ebben a VKM megköszönte az alkalmazandó román ajkúak felterjesztett listáját.

¹⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:570. m. sz. máj. 2.

¹⁶ Lásd: *Hajdú* 52.

előtérbe kerülése az oka annak, hogy az egyházi és politikai csoportok nem mélyítették el e téren az ellentéteket.

A katolikus osztály alkalmazottai között tehát zömmel római katolikus vallásúak voltak: Korizmic Antal osztályigazgató, Lenhossék György, Vértessy Károly fogalmazók, 1 segédfogalmazó és 1 gyakornok. Id. Nyisztor József fogalmazó volt az egyedüli görög katolikus. A két üres tanácsosi hely egyikét decemberben a szintén római katolikus vallású Markovics Lászlóval töltötték be.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium működésének kezdetekor rögtön megindult a papság és a tanítók helyzetének felmérése, mivel a törvény (XX. tc. 3. §) értelmében eltartásuk költségeit a dézsma megszűnése után az állam vette át. Az ezzel kapcsolatos munkákat nemcsak az összeírás adminisztratív feladatai jelentették, hanem mindazok a tárgyalások is (gyűléseken, zsinatokon), melyeket a minisztérium az állam képviselőitől az egyházakkal folytatott. Le kellett küzdeni az egyházak ellenállását az „államosított” oktatással szemben, és megoldani azt a nehéz anyagi helyzetet, amibe az alsópapság jutott. A nép, amely eddig hozzájárult az alsópapság és a tanítók tartásához, a törvénynek a jövőre szóló intézkedését azonnal érvényesítette, azaz, mielőtt az államnak egyáltalán módja lett volna felmérni, hogy mennyibe kerül majd a papok és a tanítók eltartása, már a gyakorlati megvalósítás feladatai is tornyosultak előtte. A nép ugyanis beszüntette az ellátást, s ezáltal az alsópapság és a tanítók a teljes létbizonytalansággal küszködtek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium e kétségbeejtő helyzetben egyfelől sürgette az összeírási ívek kitöltését és beküldését, másfelől kérte a lakosságot, hogy még ne vonja meg a támogatást az említettekől.¹⁷

A katolikus egyházi osztály év végén is még csak a beérkezett összeírási táblázatok feldolgozásával bíbelődött.¹⁸ A kormány időről időre segélyt juttatott a megszorult plébániáknak, tanítóknak, majd az OHB december 21-én általános érvényű rendeletet hozott az alsópapság fizetésének pótlásáról.¹⁹ A második minisztérium első intézkedései közé tartozott, hogy kérje a lakosságot: a lelkészek és tanítók fizetésének meghatározásáig adják meg az eltartási járandóságokat.²⁰

Az egyházakkal — eltérő okokból — a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nehezen boldogult. A római katolikus a korábbi hegemoniáját féltette, noha érzékelnie kellett, hogy államvallás jellege megszűnt; a protestánsok, amelyek a korábbi századok során a mellőztetés ellenében erős autonómiát fejlesztettek ki, igyekeztek az állam beavatkozását elhárítani; a többi egyháznál pedig igen nagy szerepe volt nemzetiségi szempontoknak is. A Vallás- és Közoktatásügyi

¹⁷ *Közlöny*, 1848. szept. 10.

¹⁸ *VKM Elnöki* 1848:787. m. sz., 1/674. át-i szám, dec. 5. Ez az összefoglaló félig kész munka azonban nem, csak egyes táblák maradtak fenn az ügyosztályi anyagban. *Hajdú* 16. Hajdú ismert ilyen táblákat, de az összesítő kimutatásról nem tesz említést. A munka megkezdését pedig az is bizonyítja, hogy nem a számvérvésen maradtak (és pusztultak) e táblák, amely összegyűjtötte őket, hanem az osztályokon.

¹⁹ Segítették pl. a megszorult szepesi plébániákat, amint ez *Hajdúnál* részletesen szerepel. OHB-rendelet: *Közlöny*, 1848. dec. 22.

²⁰ *Közlöny*, 1849. máj. 19.

Minisztérium igen sok támadásnak volt kitéve elsősorban a római katolikus egyház részéről, még Eötvös távozása és a népiskolai törvény országgyűlési megfeneklése után is.²¹ Mindennek ellenére a minisztérium több ízben folyamodott az egyházakhoz mint ideológiai támaszhoz a néptömegek mozgalmával szemben.²²

Görög nem egyesült osztály. A katolikusokkal nem egyesült keleti (pravoszláv) vallásúak ügyeit intézte.

Feladatai voltak: szentszéki ügyek; görög nem egyesült alapértékek és szemináriumok pénzügyi állapota; hagyatékok, alapítványok, letétek kezelése; papság lelkesi és vallásitanítói tekintetben; egyházi épületekre gyűjtött segélyek és építési ügyek; papság fizetése és más jövedelmei, ingatlan birtoka; papneveldek; görög nem egyesült gyülekezetek, kongresszusok, zsinatok; áttérési esetek, házasságok; plébániák és fiókegyházak.

A görög nem egyesülteknek volt külön osztályuk; ez esetben a nehézségeket egyértelműen a nemzetiségi vonatkozások okozták. Az ehhez az egyházhoz tömörülő szerbek és románok politikai tekintetben komoly problémát jelentettek a kormánynak, de még az egyházon belül is volt külön szerb és román szárny.

A kormány nem tudta megoldani problémáikat, csupán a felszíni jelenségek orvoslására volt módja. A görög felekezetű papság anyagi helyzetének javítása, a nemzetiségi nyelvű kormányajtó, a felekezetek átszervezése, a kormánybarát püspökök kinevezése, a katonai lelkesi állások szervezésének terve,²³ a görög nem egyesült osztály felfrissítése és bővítése az e hitbeliek közül választottakkal — ez jelentette a kormány 1848—1849-es tevékenységét, amely a görög óhitű egyházra vonatkozott.²⁴

Az osztály főnöke Athanáczkovics Plátó budai, majd bácsi püspök volt, aki azonban kormány megbízással a szerbek közé távozott, s nem is tért vissza: átállt a magyar kormány ellenségeihez, újdonsült újvidéki püspöki minőségben.²⁵ Miután állásáról nem mondott le, azt mással nem töltötte be a minisztérium, mert eleinte csak bizonytalan hírei voltak Athanáczkovicsról.²⁶ Az osztályon év végéig Janicsári Döme titkár, Bragyán Döme és Kollarovics Izidor fogalmazók dolgoztak, utóbbi a budai görög nem egyesült püspökség jegyzője volt.

²¹ Lásd pl. Szőnyi Pál közölt. osztálybeli tanácsos cikkét. Eszmetisztázás azon vádak körében, melyek a cultusministerium ellen, a Religio és Nevelés cz. katolikus hírlap hasábjain, folytonosan emeltetnek. *Közlöny*, 1848. dec. 19., 20.

²² Ilyen kéréseket különösen 1848 tavaszán küldött a VKM az egyházhoz, amikor a parasztság a törvények rendelkezéseinek túlmúlatozó követelésekkel lépett fel. *VKM Elnöki pl.* 1848:45., 57., 88., 155. sz. ápr.—máj.

²³ A vallásügyi miniszter javaslata a hadügyminiszternek az orosz, román nyelvű görög egyesült és nem egyesült hitű honvédek számára megállapítandó katonai lelkesi állások létesítéséről, 1849. júl. 23. Szeged: *VKM Szegedi iratok* 1849:1371. m. sz. A javaslat olyan késői időpontban született, hogy megvalósításáról nem lehetett szó. Létrehozása kapcsolatban állhatott a nemzetiségi törvénnyel.

²⁴ *J. Tóth Zoltán* 80—81.

²⁵ Erről részletesen írt: *Kossuth* 1880—1882. I. 387—390.; *Vukovics* 529.

²⁶ Szász Károly jelentése az üres állásokról, 1848. nov. 23.: *OHB* 1848:3671. eln. sz.

A protestáns (evangélikus-református) és unitárius egyházi osztály feladatai: vegyes házasságok, törvénytelen gyermekek vallásos neveltetése, áttérések; házassági akadályok alóli felmentések vallási tekintetben, elbocsátólevéllel fel nem ruházott egyének összeeskettetése; protestáns tanodák, paplakok, templomok, temetők; a papság és a tanítók fizetése; protestáns alapítványok; protestáns községek egyházi épületeinek fölépítésére segedelmező adakozások gyűjtése; a lelkészek és a tanítók özvegyei; protestáns községek súrlódása egymással vagy más vallású községekkel.

Az osztály személyzete 1848-ban: Lónyai Gábor osztályigazgató tanácsos (ref.), Pap Endre (ref.) és Fabriczy Sámuel (ev.) tanácsosok, Beöthy Zsigmond (ref.) fogalmazó és Árkosy Károly (unit. erdélyi) segédfogalmazó. Pap Endre decemberben a közoktatási osztályhoz került át, Beöthy Zsigmond pedig decembertől titkárrá lépett elő.

Közoktatási osztály. A már említett helytartótanácsi oktatási osztályokon kívül a helytartótanács *tanulmányi bizottsága* is foglalkozott a tanuló ifjúságra vonatkozó ügyekkel. A könyvbíráló hivatallal való egyesítése után e bizottság intézte a hírhedt *cenzúrát* is. Hivatalos címe: „tanulmányi bizottsággal egyesített központi könyvbíráló hivatal”, tollvivője ifj. Palugyay Imre, járulnoka Romy Vince ügyvédek, az 1848-as minisztérium hivatalnokai lettek.²⁷ Miután az új sajtótörvény a sajtószabadság alapján megszüntette a cenzúrát, a cenzori hivatalt, a tanulmányi bizottság tagjai mint volt cenzorok hivatalukat elvesztették, sőt — tekintettel gyűlölt posztjukra — egyedül ők nem kapták tovább teljes régi fizetésüket a volt kormányzékai hivatalnokok közül.²⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1848-as hivatalnokai közül egy sem volt korábban cenzor, a következő évben azonban egyet alkalmaztak közülük, Peregriny Eleket, aki a magyar tudós társaság, a Rajna-melléki enciklopédiai társaság tagja volt; 1844-től pedig cenzor is.

A közoktatási osztály a helytartótanácsi gyakorlatot örökítve két alosztályra tagolódott, az elemi iskolai és a felsőbb oktatási szakra.

Az elemi iskolai és a felsőbb oktatási szakok feladatai voltak: protestáns tanodák és tanárok ügye oktatási szempontból; katolikus fő-, közép-, elemi és néptanodák és tanáraik ügyei; fiú- és leánynöveldek tanítási, fizetési és nyugdíjazási tekintetben; kerületi almanach; görög nem egyesült egyházi tanodák és tanáraik; rajz, zene és énekiskolák; héber tanodák; vívó- és testgyakorló intézetek; mesterképző intézetek; ipartanoda; vasárnapi tanodák; nevelési egyesület; Nevelési Szemle; házi nevelés; kisdédóvó intézetek; tudományegyetem ügyei; egyetemi könyvtár; egyházi alapítványi ösztöndíjak kiosztása; múzeumok, régiségek, tudományos társulatok; Terézianum; bányász- és erdészakadémia. A szakok elkülönítésében nem jártak el következetesen, miután mindkét tárgykörben megtalálhatók az alsóbb és a felsőbb oktatás tárgyai.

²⁷ *Tiszti névtár* 129. Palugyay a statisztikai hivatalban, Romy ezután is alsóbb beosztásban, a Belügyminisztériumban dolgozott.

²⁸ *1848—1849-i min. tanács* 1848. ápr. 20. 4. pont; A minisztérium 1848. április végi hirdetése. *Janotycskh 1851a* I. 91. sz.

A *Nemzeti Múzeum* az 1808:VIII. tc. értelmében a nádor védnöksége alatt állott, aki felügyeletet gyakorolt a múzeum személyzete és munkája felett, s kezelte a múzeum számára létesített alap pénztárát.

A múzeumi alap különféle tőkékből (összege az 1848. november 15-én vizsgált pénztári helyzet szerint 157 863 Ft), az egyetemi pénztárból (a könyvtár alkalmazottainak fizetésére 640 Ft) és a Marczibányi alapból (200 Ft) tevődött össze. Az összesített felkelési pénztár felesleges jövedelmei szintén ide kerültek a fenti összeg elégtelensége miatt. (A *cassa insurrectionalis concurrentialis* szintén a nádor irányítása alatt álló országos pénztár kezelte.)²⁹

A nádor levéltárában megtalálhatók a múzeumra vonatkozó külön iratok: József nádor levéltárában a „musei” iratsorozat az 1807—1848 közötti évekből és a „cassalia” sorozat 3. számú, a múzeum pénztárára vonatkozó csoportja. Ezeknek az iratoknak az értékét igen megnöveli az a sajnálatos körülmény, hogy a Nemzeti Múzeum saját iratai nincsenek meg. István nádor levéltárának a múzeumra vonatkozó iratai a hasonló című sorozatban találhatók 1847—48-ból.

A minisztertanács — mint a közoktatási osztály ügyköréből látható — a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe utalta a múzeumi feladatot, de a múzeumi ügyeket ezentúl is a nádor kezelte. A nádornak a múzeumot érintő intézkedéseit a vallásügyi miniszter jegyezte ellen. A szorosan csak a múzeum és az ottani építkezés napi teendőire nézve a nádor közvetlenül levelezett a múzeumi igazgatóval és az építésszel (Pollack Mihállyal), illetve az épület gondnokával. A pénzültványozási intézkedéseket — anélkül, hogy az adminisztratív iratokat látta volna — a pénzügyminiszter látta el kézjével.³⁰

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésében nem található külön tétel a múzeum költségeire, mert úgy gondolták, hogy a külön alap az ország pénztárában (*cassa regni*) egyelőre elégséges lesz.³¹ A költségvetés tárgyalásakor ennek ellenére felmerült a Nemzeti Múzeum ügye Kubinyi Ferenc felszólalása nyomán. (A múzeum igazgatója Kubinyi Ágoston, Kubinyi Ferenc bátyja volt.) Nem a múzeum rendezését, átszervezését kívánta, hanem a felszerelés tökéletesítését, a használhatóság növelését. Kívánságának alátámasztására a Nemzeti Színház dotációjára hivatkozott. A múzeumot ugyan a század első felében az adakozók ellátták bizonyos tőkével, az épület kész volt, a felmérhetetlen értékű kincsek azonban folyosókon, ládában őrizetlenül hevertek szanaszét. A múzeumi alapnak sok volt a kinnlevősége, emiatt készpénzzel alig rendelkezett; ezért lett volna szükség az állami támogatásra. A minisztérium csatlakozott Kubinyi

²⁹ A múzeum vizsgálatára kiküldött vallásügyi minisztériumi bizottmány jelentése pontos kimutatással és mellékletekkel az 1848. nov. 15-i állapotról: *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1848:21. kfő. 32. tétel.

³⁰ A nádori iroda a VKM-hoz, 1848. okt. 29.: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2520. sz.; Duschek a VKM-hoz, 1848. nov. 9.: *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1848:21. kfő. 25. tétel.

³¹ Szász Károly államtitkár közleménye. *Közlöny*, 1848. dec. 18.

javaslatához, s az országgyűlésnek is elfogadásra ajánlotta, de külön állami dotációra egyelőre nem volt mód.³²

Nem tudjuk, hogyan alakult volna a minisztérium hatásköre a múzeumot illetően, ha a nádor nem mondott volna le. Szász Károly október 23-án kezdett konkrétan foglalkozni a múzeumi ügyekkel, mivel elintéznivalók adódtak Pollack Mihály építésszel, és hiányoztak az előiratok.³³ Stoffer nádori irodaigazgató igen készségesnek mutatkozott. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárának iratátadási utasítását október 30-án kapta kézhez, s november 1-én át is adott a minisztériumi segédhivatali igazgatónak minden építésre vonatkozó iratot 1848-ból, valamint azokat a terveket, amelyeket Pollack Mihály kért tőle. November 2-án az 1847-es építési iratokat és az 1836—1838 között, tehát az építkezés kezdetén keletkezetteket adta át. Az iratokhoz lajstromos jegyzéket mellékelte. December 30-án — ígéretéhez híven — jegyzékkel átadta az 1808—1836, valamint az 1836—1846 közötti iratokat, kivéve a múzeum állapotáról szóló országgyűlési jelentéseket, amelyek a többi országgyűlési anyag mellett maradtak.³⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tehát 1848. november 1-től iratokkal ellátva átvette a múzeum irányítását.

Lassabban ment a pénzügyvizsgálás ügyének rendezése. Szász Károly minden pénzküitalást függőben hagyott addig, amíg a Pénzügyminisztérium állásfoglalását meg nem szerezte az ügyről. Duschek — mint a Pénzügyminisztérium megbízott vezetője — november 9-én válaszolt Szásznak, s némi rezignációval állapította meg, hogy felfogása és „a dolog természeténél fogva” minden közpénztár, minden közalap kezelésének a Pénzügyminisztérium hatáskörébe kellene tartoznia, de mivel az ország pénztára eddig a nádorhoz, számos alap pedig más minisztériumokhoz került, nem látja akadályát annak, hogy az alapítványokhoz hasonlóan a múzeum pénzét is a VKM kezelje. Nem kívánta ellenőrizni a VKM utalványait sem, a minisztérium közvetlenül érintkezhetett az országos pénztárral. *November 15-től* kapott újra utasításokat az országos pénztár a múzeumi alapról történő kifizetések tárgyában, ezúttal már a VKM-től.³⁵

November 14—15-én egy Szász Károly által kiküldött minisztériumi bizottmány vizsgálta meg a múzeumi alapot, elsősorban annak pénzügyi helyzetét. Tagjai voltak: Pap tanácsos, Récsi titkár és Berger helyettes számtanácsos. Az alap helyzetét kétségbeejtőnek találták: ahhoz, hogy az év végéig hátralékos kötelezettségeinek eleget tudjon tenni, 14 870 Ft állami kölcsönre volt szükség. Javasolta

³² A fentiekre lásd a képviselőház szept. 1-i ülését: *Közlöny*, 1848. szept. 3. Nyáry Pál, aki a Mátyás korabeli, a volt magyar kamara levéltárában található oklevelekre hívta fel a figyelmet, emlékeztetett Jankovich Miklós esetére, aki félévvel kincseinek a múzeum részére történt eladása után a piacon csomagolópapírként látta viszont gyűjteménye egynehány darabját.

³³ *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2529. sz.

³⁴ Stoffer a VKM-hoz, 1848. nov. 2.: *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1848:21. kfő, 23. tétel; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2529. sz.

³⁵ Szász Károly a Pénzügyminisztériumhoz, 1848. okt. 23.: *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1848:21. kfő, 20. tétel; lásd még 25., 32. tétel, nov. 14., dec. 14.

a bizottmány, hogy sürgessék a közalapítványi igazgatóságot a nagy tömegű elmaradt kamat beszédésére, elsősorban a felveendő államkölcsön visszafizetése céljából. Szükségesnek tartották az éves költségvetés bevezetését erre az alapra vonatkozóan is, valamint azt, hogy a VKM tudassa a nagyközönséggel a pénztár deficités állapotát az átvétel idejére vonatkozóan, a maga gazdálkodásának igazolása céljából.³⁶ A Pénzügyminisztérium megadta a kért 15000 Ft-nyi kölcsönt, december 22-én.³⁷ Ha felvették, már csak Windisch-Grätz idején volt lehetőség a felhasználására. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetősége eleget tett a bizottmány egyéb javaslatainak is: felhívta a közalapítványi ügyigazgató figyelmét a kamatok beszédésére; a Közlönyben ismertette a múzeumi alap pénztárának állapotát, valamint tudatta ide vonatkozó intézkedéseit a közvéleménnyel.³⁸

A VKM igyekezett mindent — ami módjában állt — megtenni a régiségek gyűjtése és mentése érdekében. A levéltárakat a Belügyminisztérium kezelte, de javaslatok születtek a levéltárakban levő tárgyi emlékek beszállítására vonatkozóan is: pl. a kamara levéltárában levő régi pecsétnyomókat a múzeumnak adják át, valamint felmerült, hogy álladalmi közlevéltárat állítsanak össze. További javaslatok: a Széchenyi-kézirattár megnyitása a kutatás előtt, egy múzeumi teremnek a közköltségen (állami megrendelésre) dolgozó művészeknek való átadása, pénzalap létesítése a művészek számára, gyűjtők hálózatának megszerzése az ország területén.³⁹

A nádor 1848. május 10-én és 11-én intézkedett a Reguly-gyűjteménynek a múzeumba való szállításáról, valamint a magyar kamara díjazó hivatalából régi pénzek vételéről, ugyancsak a múzeum részére.⁴⁰ Az OHB-nak a harc közepette sem került el a figyelmét a múlt kincseinek mentése: december 2-án jelent meg egy elnöki rendelet az erődítési munka, sáncásás közben talált régiségek beszolgalatásáról.⁴¹

A közoktatási osztálynak nem volt osztályigazgató tanácsosa sem 1848-ban, sem 1849-ben. Tanácsosok voltak: Pap Endre, Szőnyi Pál, Csasz Márton egyetemi tanár és egyetemi alelnök, Balassa János egyetemi tanár; titkárok: Récsi Emil, Kendelényi Alajos; fogalmazók: Dorner József, Egedy Gáspár, Pap Zsigmond, Oroszhegyi Józsa (utóbbi igen keveset tartózkodott a minisztériumban). Az egyik

³⁶ A deficitet a kamatok elmaradása, a pénztár tartozásai, a folyamatos építkezés költségei okozták. A bizottmány jelentése, 1848. nov. 16.: *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1848:21. kfő, 32. tétel.

³⁷ Uo. 34. tétel.

³⁸ Uo. 32. tétel, dec. 14.; VKM, az ügyigazgatósághoz: *Közlöny*, 1848. dec. 18.

³⁹ A fenti terveket valószínűleg Eötvös állította magának össze egy minisztertanácsi üléshez: *VKM, Elnöki* 1848:214—216. sz. d. n. (Az iraton kívül felírva: minisztertanács.)

⁴⁰ Uo. 1848:59. sz. máj. 10., 62. sz. 11.

⁴¹ *Közlöny*, 1848. dec. 2. Egyébként a Nemzeti Múzeum hivatalnokai az osztrák megszállás alatt kompromittáltak magukat, Kubinyi Ágoston a második magyar kormány idején lemondott igazgatói tiszteréről emiatt, helyére ideiglenesen Érdy János régiségőrt nevezte ki a VKM. Kubinyi állásának elnyeréséért Bajza József is folyamodott máj. 29-én Kossuthnál, de nem járt sikerrel: *KLÓM XV.* 497., *VKM Közokt., Felsőbb okt.* 1849:21. kfő, 12. tétel, jún. 27.

segédfogalmazó Tisza Kálmán volt, rajta kívül még hárman voltak segédfogalmazók, és két tb. fogalmazógyakornok teljesített itt szolgálatot.

Eötvös miniszter az egész oktatási vonalon reformokat tervezett, így a közoktatási osztály mindkét alosztályának elegendő munkája akadt. A népiskola elsődlegessége mellett a középiskolában a szaktanítás bevezetése, az egyetem reformja egyaránt foglalkoztatta a minisztériumot. A népiskolai törvényjavaslat országgyűlési elfogadtatása nem sikerült, s több más, szükséges intézkedést is ideiglenes szabályokkal pótoltak.

Alapítványi és gazdasági osztály. A VKM hatáskörébe került a vallási és oktatási tárgyakkal együtt mindazon jövedelmeknek a kezelése, amelyekből eddig az állam az egyházi és oktatási intézményeket fenntartotta, illetve támogatta. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az egyházi és az egyházi rendeltetésű világi alapítványok a katolikus egyházat érintették, mivel a többi egyház maga kezelte alapítványi tőkéit. Ez a helyzet a katolikus egyház addigi államvallás jellegéből fakadt. Nem véletlen, hogy éppen a református államtitkár, Szász Károly vetette fel 1848 végén azt, hogy az alapítványok kezelését le kellene adni a katolikus egyháznak, mivel, lévén az országban több bevett vallás, az állam közülük az egyikkel nem azonosíthatja magát.

Az alapítványi jövedelmek különféle alapértékek, alapítványok kezeléséből folytak be, amelyek gazdasági ügyeit a *helytartótanács* alapítványi és egyházi ügyekkel foglalkozó departamentumai, a jogi problémáit pedig a *közalapítványi ügyigazgatóság* végezte. Külön pénztár, a közalapítványi főpénztár és a helytartótanács számvevőségének egy része foglalkozott a pénzkezeléssel, a számvevési munkával. Miután az országgyűlés 1848-ban sem látott más forrást a vallási és közoktatási terület dotálásához, a tárcát megbizta az alapítványi jövedelmek kezelésével is, noha ez a munka egyáltalán nem illett a VKM tevékenységébe.⁴²

Az 1848:IX. tc. következtében az úrbéri és dézsmajövedelmek megszűntével az alapítványi birtokok, valamint az egyház jövedelmei „tetemes veszteséget szenvedtek”, s várható volt, hogy a nevezett jövedelmi forrás nem lesz elegendő a tárca ellátására. Mindenesetre, a minisztertanács április 22-i, esti ülésén a jövedelmi ág felmérésére utasította a vallásügyi minisztert.

Melyek voltak ezek az *alpok* és milyen célra fordították jövedelmüket?⁴³

A) osztály. I. Egyházi alapérték vagy vallásalap

III. Károly a magyar kamara pénztárából évi 16 000 Ft-ot rendelt 1733-tól a lelkészségek ellátására, egyházi épületek emelésére és javítására, valamint a római katolikus vallás terjesztésére (cassa parochorum). Ezt az összeget növelte a XVIII. század végén eltörölt szerzetesrendek közül azoknak a lefoglalt vagyona, birtokai, amelyek csupán vallási szolgálatot végeztek, tehát sem ápolói, sem tanítói

⁴² 1848. ápr. 22-i esti minisztertanácsi jegyzőkönyv kivonata: *Pm, Elnöki* 1848:326. sz.; *Janotyckh 1851a* I. 89. sz.

⁴³ Az alapok csoportosítása és elnevezése a VKM költségvetése alapján: *VKM Elnöki* 1848:127. sz. júl. 11.

munkával nem foglalkoztak. A megürült püspökségek jövedelmeit is ide utalták 1790—1792. között.⁴⁴

II. Rendezett püspökségek alapértéke

A megüresedett püspökségek jövedelmének meghatározott része ide került. A növendék és elaggott papság segélyezésére és intézeteik fenntartására szolgált.⁴⁵

B) osztály. III. Tanulmányi alapérték

Az 1773-ban eltörölt jezsuita rend vagyonából 1780-ban az ifjúság oktatásának céljára létesített alap.⁴⁶

C) osztály. IV. Egyetemi alap.

V. Egyetemi nyomdai alap

XVII. századi eredetű alap, amelyet Mária Terézia kiegészített a jezsuita rend eltörlése után 1780-ban.⁴⁷ A III—V. alap a helytartótanács tanulmányi alapítványi javakat kezelő osztályához tartozott.

D) osztály. Tudományokat segítő alapok

VI. Karliczky-féle: Karliczky Albert oly célra hagyta vagyonát, hogy annak kamataiból segélyezendő bányászati római katolikus nemzeti iskolai (kb. a mai általános iskola) tanítók a magyar nyugdíjintézetbe felvétessenek.

VII. Nagyváradi nevelőintézetek alapja: Babits Jakab és Alapi János hozták létre, hogy jövedelméből az intézetben nevelt nemesifjakat ellássák. 1848-ban az intézetet megszüntették, az értékösszeg kamataiból az iskolai ösztöndíjakat szaporították. Ez a VKM-nek abból a törekvéséből fakadt, amellyel az alapítványokon alapuló képezdek helyett az ösztöndíjrendszerre kívántak áttérni.⁴⁸

VIII. Nemes-nevelő intézetek alapértéke: az 1784-ben eltörölt nevelőintézetek tőkéje, amelynek jövedelmét iskolai ösztöndíjra fordították.

E) osztály. IX. Horvátországi iskolai alapérték⁴⁹

Ezeket az alapokat azelőtt a helytartótanács világi alapítványi osztály intézte.

A felsorolt alapítványi tőkéket a helytartótanács volt számvevőségének alapítványi ügyekkel foglalkozó része intézte a VKM-ben, kinevezés nélkül, további munkára utasítva. Év végére olyan világi alapokat is ide utaltak, amelyekhez a belügynek kellett volna számvevőséget szerveznie, de ott különféle nehézségek merültek fel.⁵⁰

A VKM 1848. július 11-i, a költségvetéshez készült felmérése nem volt alapos munka. Ebben valószínűleg az játszott a legfőbb szerepet, hogy a rövid idő alatt

⁴⁴ *Palugyay* 263—265. A vallásalap keletkezését II. Józsefnek a szerzetesrendek eltörlésére vonatkozó intézkedésétől származtatja: *Felhő—Vörös* 331.; *KLÖM XII.* 504.

⁴⁵ *KLÖM XII.* 504. Úgy látszik, hogy a vallásalap ügyeit elsősorban az egyházi javak gazdasági osztálya intézte, míg a rendezett püspökségek alapértéke ügyeit az egyházi alapítványi osztály. Nem volt pontos szétválasztás a két osztály között: *Felhő—Vörös* 299., 331.

⁴⁶ *KLÖM XII.* 504.

⁴⁷ Uo. 505. A Pázmány Péter által alapított nyomda lett az egyetemi.

⁴⁸ Szász okt. 18-i rendelete: *Közlöny*, 1848. okt. 27.

⁴⁹ *Palugyay* 266.; *KLÖM XII.* 505.

⁵⁰ Szász Károly az OHB-hoz, 1848. dec. 18.: *OHB* 1848:6122. eln. sz. Részletesen lásd a Belügyminisztériumnál.

nem tudták felmérni az úrbéri szolgáltatások megszűnése miatt megváltozott — megcsappant — alapítványi jövedelmeket. Csupán az egyetemi alap esetében várható 44 000 Ft hiányt mutatták ki, a többi alapnál pedig összesen 100 730 Ft jövedelmet tüntettek fel. A felméréshez fűzött megjegyzés szerint ezt is inkább hiánynak lehetett tekinteni, mivel ebből oly sok esedékes kifizetés volt, hogy még inkább külön költségvetési támogatásra is szükség lett volna. Ezek az előrelátható költségek a következők voltak: évi illetmény (kongrua) nélküli római katolikus lelkészek ellátása, akik a dézsma megszűnése miatt tovább szegényedtek; képezdék és gimnáziumok elhanyagolt állapotának javítása; ipar- és reáltanodák felállítása; ösztöndíjak szaporítása.⁵¹ Ezek közül a leginkább sürgető volt az alsópapság segítése, amint erről a katolikus osztálynál szóltunk. Az 1848:XX. tc. 3. §-a kimondta: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közállamalmi költségek által fedeztessenek . . .”, de ez olyan óriási terhet rótt volna az államháztartásra, amit nemhogy rögtön nem, de a későbbi, békés időszakban sem tudott volna teljes egészében teljesíteni az ország. A VKM költségvetése pl. egy évre, egyházi épületek és iskolák költségeire 2 és fél milliót irányzott elő, de ez csak töredéke lett volna annak az összegnek, amit az Eötvös elképzeléseinek megfelelően átszervezett egyházi és oktatási szervezet igényelt volna.⁵² A minisztérium költségvetése az elsődleges fontosságú elemi iskolákkal is eléggé meg volt terhelve, de még a következők szerepeltek a tételekben:

— az egyetem: alapérték hiányának pótlása	22 310 Ft/félév
reformok	39 613
szigorlati költségek	12 717
— József ipartanoda	34 540
— óvodák	4 500
— Magyarország beutazása nevelési szempontból	2 500
— poroszországi nevelési továbbképzés	4 800
— földművesek képzése	1 600
— a népnevelés „jobb lábra állíthatása”	30 000,

valamint a minisztériumi személyzeti és dologi kiadások, félévre összesen 825 414 Ft. A szűkös viszonyokhoz és a tárca helyzetéhez képest igen szép summa ez, különösen, ha összevetjük a belügyi 408 720, a kereskedelmi tárca 318 813 Ft-nyi részesedésével.⁵³

⁵¹ VKM Elnöki 1848:127. sz.; KLÖM XII. 505.

⁵² Pl. Magyarország 14 millió lakosából a költségvetési terv szerint kb. 2 800 000, 5—14 éves gyerekre számolva, 60 gyerekre 1 tanítót véve, 46 666 tanító kellett volna az elemi iskolákba. Csupán ezek fizetése került volna 9 333 200 Ft-ba évente, egyéb iskolai költségeket nem számítva. VKM Elnöki 1848:127. sz.

⁵³ KLÖM XII. 504—505., 499., 503. A VKM által készített költségvetési terv egyes tételeihez részletes mellékkimutások állnak rendelkezésre, amelyek némelyike felér egy-egy munkatervvel, reformprogrammal. Ilyen pl. a népneveléshez készült D) jelű melléklet is. VKM Elnöki 1848:127. sz. júl. 11. Az

A költségvetés tárgyi és alaki hibái miatt 1848 végén Szász Károly a költségvetés lényegi átdolgozását javasolta. Legfontosabb javaslata az volt, hogy az alapítványi pénztárat és számvevőséget a Pénzügyminisztérium által irányított állampénztárhoz és számvevőséghez kell csatolni, hogy egységes legyen a pénzkézelés, a VKM pedig magát teljesen „a vallás és nevelés szent ügyének” adhassa át. Ez a javaslat találkozott a pénzügyi tárca törekvéseivel. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium csak olyan pénzt kezelhetett volna ezek után, amit speciális tárgyakra (pl. iskolafejlesztés) az országgyűlés évenként megszavazott volna, a Pénzügyminisztérium pedig az alapok nagy tömegű követeléseiből az úrbéri és dézsmaveszteségek egy részét kárpótolhatta volna. E veszteségek pótlására ugyanis addig még semmiféle intézkedést nem tudtak foganatosítani. Szász Károly jónak látta volna azokat az alapokat, amelyek kizárólag vallásfelekezeti célokat szolgáltak, az illető egyház meglévő vagy felállítandó igazgató testületének kezelése alá adni, részben azért, mert a nem katolikusokét egyébként sem az állam kezelte,⁵⁴ részben azért, mert — véleménye szerint — egy állam, amelynek kebelében több vallásfelekezet van, egyikkel sem „azonosíthatja” magát. Szász úgy vélte, hogy ha a VKM-nél megmarad az alapítványi pénzek kezelése, ugyanúgy meg kell tételesen határozni az ebből kiadható összegeket, mint az olyanokat, amelyek túllépi az alapítványi kereteket.

A költségvetés *tárgyi* hibájául róta fel az államtitkár, hogy egyes fontos tételek — pl. a Nemzeti Múzeum költségei — kimaradtak, míg olyanok, amelyek elhagyhatók lettek volna, szerepelnek. E vonatkozásban ugyanis csak két költség elhagyásáról döntött a minisztérium: 1848. május 25-én közleményben tudatta az

egyetemi alap hiánya az év végére az alapítványi pénztár kimerülésével katasztrofális helyzetet idézett elő, mivel az országgyűlés által megajánlott pótlást nem kapták meg. A VKM 50 000 Ft támogatást kért, de ezt az OHB nem tudta megadni. A nélkülözhetetlen kiadásokra, pl. tanárok fizetése, a Pénzügyminisztérium utalt ki pénzt. Szász az OHB-nak, nov. 24.: *OHB* 1848:3654. eln. sz.; OHB a VKM-nak: Uo. 4395. eln. sz. dec. 5. A VKM pályázat útján kívánt kiválasztani 12 ifjút, akik *Poroszországban* két évig tanultak, s itthon a tanítóképezdékekben tanítottak volna. Az ötlet célja az itthoni tanítóképzés javítása volt. A VKM felhívása 1848. máj. 8-ról: *PH*, 1848. máj. 11. Az ösztöndíjasok (16 személy) névsorát közli: *Közlöny*, 1848. júl. 17. A kiutazás ügye szeptemberben elakadt. A várakozó ösztöndíjasokat 1849 májusában értesítették, hogy az utazást a zavaros politikai viszonyok miatt elhalasztják: *VKM Debreceni iratok* 1849:717. m. sz. A *földművesek* képzése azt jelentette, hogy évente legalább 4 személyt szerettek volna kiküldeni a svájci Fellenberg-féle intézetbe. [Fellenberg Fülöp Manó (1771—1844) német nevelő és mezőgazda, a svájci Hofwylban gazdasági iskolát és mintagazdaságot hozott létre. Más irányú nevelési tevékenységet is folytatott.] A „jobb lábra állítás” magában foglalta a tanítók továbbképző tanfolyamait, az ösztöndíjas tanítók évi konferenciáit; Nevelési Szemle indítását; az alsóbb oktatásra vonatkozó pályaművek díjazását; az „érzékeltető tanmód” szemléltető eszközeinek elkészítését; a budapesti „gimnasztikus-képezde” felállítását stb. Utóbbi részére az OHB éppen december elején szavazott meg 500 Ft segélyt, gondolva a testgyakorlás előnyére katonai szempontból, egyben felhívta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy tanulmányozza az intézet államosításának lehetőségét. *Közlöny*, 1848. dec. 11.; *OHB* 1848:4333. eln. sz. dec. 6.

⁵⁴ A római katolikus egyház is mozgott már ez irányban. Pl. Scitovszky pécsi püspök 1848. máj. 6-án kérelmezte a r. k. egyház alapítványainak független kezelését. *VKM Elnöki* 1848:24. sz.

országgal, hogy azontúl nem fizetik a könyvbíráloi fizetéseket és az udvari számvevőségnek küldeni szokott 7133 Ft-ot.⁵⁵

A költségvetés *alaki* hibájának tartotta Szász Károly, hogy — amint már említettük — nem mutatta ki az alapítványi jövedelmek csökkenését minden alpra vonatkozóan, és nem tüntette fel a kifizetni szokott tételeket. (Csak az egyetemi alapnál szerepelt a várható hiány.)⁵⁶

Az OHB Szász Károly fenti kifogásait elfogadta, de az új költségvetés kidolgozásához szükség lett volna az alapok jövedelmének reális feltérképezésére, erre 1849 első felében nem volt lehetőség. Csak 1849. június 21-én adhatta ki az államtitkár a rendeletet az alapítványi főpénztárnak, hogy az új költségvetés készítéséhez részletes kimutatást dolgozzanak ki.⁵⁷ Erre, ebben az időszakban azonban már szintén nem volt mód.

Az alapok ügyeit 1848-ig az alapítványi *helytartótanácsi* departamentumokon kívül a *számvevőség és a főpénztár* kezelte.

A főpénztárnak voltak alárendelve az *I. rendű fiókpenztárak*: Győr, Kassa, Lőcse, Pozsega, Pozsony, Szatmárnémeti, Temesvár, Zágráb; a *II. rendű fiókpenztárak*, azaz a fiókpenztárak sorába emelt uradalmi pénztárak: Cegléd, Földvár, Marót, Pécsvárad, Püspökladány, Somlyóvásárhely, Szekszárd, Znióvár-alja; valamint a *sorkívüli pénztárak*, azaz a fiókpenztárak helyébe rendelt sóhivatalok vagy harmincadhivatalok pénztárai.⁵⁸

Az alapítványok jogi kérdéseivel előbb a királyi jogügy-igazgatóság, majd 1795-től egy külön *közalapítványi ügyigazgatóság* foglalkozott; közvetlenül a helytartótanácsnak volt alárendelve. Iratait 1795-ben a királyi jogügy-igazgatóságtól kapta meg, mindazokat, amelyek a felosztott rendek és az alapok ügyeire vonatkoztak. Az igazgató mellett igazgatósági ügyvédek (2 rendes és 2 tb.), 1 irattárnok, 1 kiadó és 1 iktató, valamint 2 írnok dolgozott. Vidéken a kerületekben élő alapítványi ügyvédek segítették az igazgatóság munkáját. A budapesti alapítványi ügyvéd egyben igazgatósági segéd — helyettes — volt. 1847-ben a 7 kincstári kerületben összesen 24 alapítványi ügyvédet tartottak nyilván.⁵⁹

A *közalapítványi ügyigazgatóság* külön szervezete megmaradt, anélkül, hogy tisztviselőit a VKM magáénak ismerte volna el. Kevés adatunk arra enged következtetni, hogy az ügyigazgatóság hivatalnokai a számvevőség és a főpénztár hivatalnokaihoz hasonlóan sem kinevezést, sem új, magasabb fizetést nem kaptak. A *közalapítványi számvevőség* fizetése 1785-ben megállapított szabályokon nyugodott. A hivatalnokok 1848-ban kérték fizetésük javítását, de miután a pénzösszeget az alapok jövedelméből utalták számukra, a megfoggyatkozott

⁵⁵ PH, 1848. máj. 25.

⁵⁶ Szász Károly az OHB-nak, nov. 24.: OHB 1848:3654. eln. sz.; Szász Károly a költségvetés megváltoztatásának szükségességéről, nov. 29.: Uo. 1848:4068. eln. sz.; az alapítványi számvevőség fizetéséről, dec. 18.: Uo. 1848:6122. eln. sz.

⁵⁷ VKM Debreceni iratok 1849:1031. m. sz.

⁵⁸ Palugyay 260—261.; Tiszti névtár 123—127.

⁵⁹ Felhő—Vörös 543.; Tiszti névtár 130—134.

alapítványi jövedelmekből erre 1848-ban nem nyílt mód.⁶⁰ Kinevezésüket az általános rendezés idejére halasztották.

Az *alapítványok uradalmi alkalmazottai* szintén nehéz helyzetbe kerültek: jövedelemcsökkenés miatt többüket elbocsátották, és állás nélkül maradtak.⁶¹

1848-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter szükségesnek látta, hogy az új és nehezebb körülmények közé került alapítványi gazdasági ügyeket intéző minisztériumi osztály és segédhivatalok fölé egy eddig nem létezett *főfelügyelőt* nevezzen ki, aki a kerületekben eddig is működött közalapítványi gazdasági és erdészeti főtisztek, az uradalmi tisztviselők és a minisztérium, illetve a minisztériumi alapítványi és gazdasági osztály között közvetlenül a miniszter segítségére szolgál. A közalapítványi felügyelőt 1848. május közepén nevezte ki a miniszter Bucsanszki János személyében. Egy titkára volt, Tessedik Imre.⁶²

A főfelügyelő csak a gazdasági kérdésekkel, és annak esetleges reformjával foglalkozott: részben intézte a mindennapi ügyeket, részben célszerű javaslatokat várt tőle a miniszter a gazdaságok fejlesztésére. Ellenőrizte a kerületi és az uradalmi tisztviselőket, emiatt sokat utazott az országban. Elképzelhető, hogy az alapítványi birtokok állandó látogatásának szükségessége miatt létesítették ezt az állást: a felügyelő a minisztert képviselte, tehermentesítette.

Eötvös legelőször a birtokok beutazását kérte a főfelügyelőtől a helyzet megismerése céljából. A prefektusokat összeírások készítésére utasította. A főfelügyelőnek új haszonbéri rendszert kellett volna kidolgoznia, amely kisebb területek hosszabb időre szóló bérbeadását tette volna lehetővé; erdőt az állam nem adott volna bérbe. Telepítési tervet, új gazdasági iskolák, mintagazdaságok felállítására vonatkozó javaslatot is kért a miniszter a főfelügyelőtől.⁶³

Még kevesebb változtatás történt az *erdélyi katolikus alapítványok* kezelésében. Ezek évi jövedelme 124 000 Ft volt. Az állam hasznára alig maradt valami, mivel a kiadás 111 000 Ft-ot tett ki. Erdélyben nem külön pénztárak látták el e jövedelmi ág kezelését, hanem a magyarországi sorkivüli pénztárakhoz hasonlóan a kincstári fő- és az annak alárendelt só-, valamint harmincadi és uradalmi pénztárak. Miután 1848—1849-ben azt sem döntötték el, hogy ezek a magyarországi alapokkal együtt vagy a majdan létesítendő erdélyi alapítványi pénztárakban kezeltetnek, az egész minisztériumi korszakban fennmaradt a régi szervezet és az ügyviteli rend.⁶⁴

⁶⁰ Szász Károly az OHB-nak. okt. 26.: *OHB* 1848:1866. eln. sz.; dec. 18-án: Uo. 6122. eln. sz. Felvetette, hogy az országos pénztárból talán meg lehetne őket segíteni, de az OHB erre nem hajlott.

⁶¹ *VKM Elnöki* 1848:188. sz.

⁶² *PH*, 1848. máj. 25., egyúttal főtisztet nevezett a pesti kerületbe: Ruttkai Józsefet.

⁶³ Utasítása 1848. máj. 14-ről: *VKM Elnöki* 1848:113. sz. Erről tudósítás: *PH*, 1848. máj. 25.

⁶⁴ Szász Károly 1849. febr. 11-én tájékoztatást kért Csány kormánybiztostól az erdélyi alapítványi javakról: *VKM Debreceni iratok* 1849:125. m. sz.; Szász a pénzügyhöz az erdélyi alapok helyzetéről, 1849. júl. 18.: *VKM Szegedi iratok* 1849:1337. m. sz., lásd még júl. 18-ról az 1338. és júl. 26-ról az 1388. m. számot.

A közalapítványi személyzet 1848. december 31-én OHB, illetve államtitkári rendeletre a pénztári készletet átadta ugyan Duschek pénzügyi államtitkárnak,⁶⁵ de nem a teljes összeget. Szász Károly rendelete — állítólagos főpénztári figyelmeztetésre — eltért az OHB szövegétől, mert megengedte, hogy a minisztériumi alkalmazottakhoz hasonlóan a pénztárból kifizessék az 1849. januári és februári fizetéseket, valamint az egyéb, az első negyedévben kifizetni szokott juttatásokat. A főpénztár a kasszából 100 000 Ft-ot adott át, ebből 55 000 Ft-ot Kossuth-bankjegyben, és elrejtett 300 000 Ft-ot osztrák bankjegyben, s némi aranyat a közeledő „rechtmässige Regierung” képviselői számára. Ezt és a 13 milliót meghaladó kötelezvényeket, letéti összeget, valamint az egyetem értékeit 1849. április 22-én a menekülő osztrákok Grazba szállították el.⁶⁶ Emiatt a második minisztérium az alapok adósaitól kénytelen lesz majd új kötelezvények kiállítását kérni.⁶⁷ Maguk az alapítványi ügyigazgatósági és számvevőségi, főpénztári alkalmazottak mind visszamaradtak a fővárosban; nem követték a kormányt Debrecenbe, emiatt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ilyen jellegű számadásait a Pénzügyminisztériummal vizsgálhatta át.⁶⁸ Az igazolási eljárás során Szász Károly nem tétovázott a felelősségrevonás kérdésében. Átküldte az országos rendőrségnek és a közvádloi hivatalnak a királyi ügyigazgatóság, a számvevőség és a főpénztár, valamint az egyetemi nyomda személyzeti névsorát azzal, hogy jelöljék meg azokat, akik akár csak szóval is kompromittálták magukat az osztrák megszállás idején. A számonkérésig a hivatalnokok munkáját egyébként kénytelen volt igénybe venni.⁶⁹ Steinbach Ferenc alapítványi ügyigazgatót 1849. június 11-én felmentette tiszte alól, s helyére Deák József volt segédet nevezte ki.⁷⁰

A közalapítványi pénztár állapota a vagyon túlnyomó részének az osztrákok által történt elszállítása után siralmas volt. 1849. június 15-én csak 26 638 Ft 22 kr. készpénz feküdt a kasszában 297 349 Ft helyett, ami a hóvégi kifizetéshez szükséges lett volna.⁷¹ Talán a közalapítványi jövedelem gyors pótlására tett kísérletnek foghatjuk fel azt a június 22-i vallásügyi miniszteri intézkedést, amellyel lefoglalták a külföldi szerzetesrendek által Magyarországon birtokolt jószágokat az alapítványi javak hasznára.⁷²

⁶⁵ OHB-rendelet a VKM-nak, dec. 31.: OHB 1848:7120. eln. sz.; Szász Károly rendelete, idézi: Palugyay 263.

⁶⁶ Palugyay 263.; Abszolutizmuskori Itár, Windisch-Grütz, Általános No 489. A pénztár jelentése, 1849. jan. 17.

⁶⁷ Horváth Mihály rendelete, 1849. máj. 6.: Közlöny, 1849. máj. 10.

⁶⁸ Szász Károly kimutatása a VKM debreceni személyzetéről, 1849. jan. 23.: OHB 1849:916. eln. sz.; VKM Debreceni iratok 1849:83. m. sz. 1849. febr. 1.; egy ilyen számvevőségi ügy febr. 9-ről: Uo. 114. m. sz.

⁶⁹ 1849. jún. 10.: VKM Debreceni iratok 1849:966., 965. m. sz.

⁷⁰ Uo. 1849:970—971. m. sz. Spech Lajos kalocsai érseki uradalmi főügyvédet alapítványi igazgatósági ügyvéddé nevezte ki Deák pótlására, jún. 14.: Uo. 1849:991. m. sz.

⁷¹ A VKM legalább 250 000 Ft-ot kért előlegként a Pénzügyminisztériumtól a vallásalap terhére. Elintézés nincs az ügyiraton: Pm, Pénztári 1849:9697. pü. sz.

⁷² Horváth Mihály rendelete, 1849. jún. 22.: Közlöny, 1849. jún. 24.

Számos feladatot kellett volna megoldani a minisztériumnak 1849-ben is az alapítványok ügyében, hogy hirtelenjében csak az erdélyi alapítványi ügy rendezését, a magyarországinak esetleges teljes átszervezését említsük. Ez utóbbi jelentette volna például az alapítványok kezelésének a római katolikus egyház részére történő átadását. Erre történtek bizonyos kezdeti lépések: a miniszter 1849. augusztus 20-ra egybehívta az egyházak képviselőinek tanácskozását, s ehhez előzetesen bekérte az alapítványi pénztárak állapotáról készült kimutatásokat. A tanácskozás azonban — természetesen — elmaradt.⁷³

Az alapítványi és gazdasági *osztály hivatalnokai* voltak: Nyéky Mihály osztályigazgató tanácsos, volt helytartótanácsi tanácsos (igen népszerűtlen személyiség 1848 közvéleménye előtt). Tanácsos Szabó Károly, szintén volt helytartótanácsi tanácsos. Titkárok: Tallián Sándor, majd december elejétől Ebeczky Emil, aki korábban a miniszter mellett dolgozott. Talliánról kevés adatunk van; lehet, hogy állását nem is foglalta el. Fogalmazók: Keszlerffy Antal, Kutassy János, Szeiff József, Vértessy Károly. Utóbbi december elején átkerült a katolikus egyházi osztályba, helyére Nagy Miklós került az államtitkári irodából. Szolgálatot teljesített itt még három segédfogalmazó. Az osztály széles körű tevékenységéhez mérten elég hiányos volt a személyzete, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy egy tanácsos volt, titkár pedig decemberig egy sem.

Minisztériumi iroda, segédhivatal. Vezetője Galambos Elek *irodafőnök*, korábban csak helytartótanácsi számvéveségi jegyző volt. Minisztériumi irodaigazgatónak is nevezték. E minisztériumban tehát nem magasabb beosztású hivatalnokot bíztak meg az iroda vezetésével.

Külön kiadó nem volt, csak *irattárnok* — Paulekovics József — és *iktatók* (kettő), több segéddel. Az irattárnok helyettesítette az irodafőnököt. A kiadói teendőket is az irodafőnök látta el. Ezen kívül az irodafőnök intézte a segédhivatal személyzeti ügyeit (megürült állásokra javaslatot tesz, szabadságot ad maximum 2 hétig); vezette a letéteményi könyvet, a bevett pénzről a számadást; a mesteremberek munkájáról készült jegyzéket láttamozta; az irodaszereket kezelte; emellett minden egyéb, az ügyiratkezelés rendjében reá eső feladatot ellátott.

1848 nyarán öt segéd (sorjegyző, iktató) volt, két sorjegyző, nyolc írnok és négy szolgáló. Decemberre két iktató, két segédiktató, két sorjegyző, három segédsorjegyző, hét írnok, egy gyakornok. Szolgákról nincs említés. Változás tehát nem sok történt 1848 folyamán.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a régi, érdemi tisztviselőknek az újonnan alkalmazottakhoz képest 40%-os volt az aránya, nem számítva ide természetesen a további munkára kötelezett, ki nem nevezett közalapítványi hivatalnokokat.⁷⁴

⁷³ *Közlöny*, 1849. jún. 26. Horváth jún. 24-i meghívása, az elhalasztás bejelentése, jún. 30.: *Közlöny*, 1849. júl. 1.

⁷⁴ A minisztériumi osztályokra vonatkozó adatok: *Fényes E. mm-i statisztika*; *OHB* 1848:4886. eln. sz. dec. 7. (létszámjelentés).

Eötvös Józsefet Széchenyihez hasonlóan idegileg erősen megviselték az Ausztriával elmérgesedett viszony nyílt jelenségei. Ő nem betegedett bele, hanem nagyon megijedt. E szóval lehet találoán kifejezni azt a lelkiállapotot, amit Pulszky is leírt és mások visszaemlékezései is sejtetnek. Eötvös még szeptember 10. előtt Bécsbe rohant — az osztrák minisztériumi emlékirat és más, számára anarchikus jellegű magyar események után —, hogy Pulszkytól útlevelet kérjen álnévre, Svájc úticéllal. Pulszky megtagadta ezt, mondván, hogy miniszteri tárcájától nem vált még meg, s próbálta rávenni a Pestre való visszatérésre. Eötvös engedett ugyan a rábeszélésnek, de az útlevelet is megkapta maga és családja számára.⁷⁵ Pesten Eötvös bizalmasan beszélt Szász Károllyal, és szeptember 9-i kelettel olyan iratot adott át neki, amit lemondása esetén hozhatott nyilvánosságra a VKM alkalmazottai előtt.⁷⁶ Eszerint: „Önök ezennel értesítetnek, miszerint miniszteri tisztemről lemondván, tárcám ideiglenes kormányzatát — további rendelkezésig — ezen Minisztérium államtitkárára, Szász Károly úrra bízom; kinek tehát Önök, mint ezentúli főnöküknek, hivatalos rendeleteit híven és pontosan teljesíteni köteleztetnek.” Eötvös Lamberg megölése után, szeptember 30-án távozott végleg az országból barátjával, Trefort Ágoston kereskedelmi államtitkárrel együtt.⁷⁷

A VKM vezetése az államtitkár kezébe került, aki igen nagy buzgósággal, szigorral és személyes példamutatással felelt meg feladatának.

Az *OHB részleges átszervezése* a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot nem érintette, hatása azonban itt is megmutatkozott: december elején az osztályok között személyi cserék voltak.

1849. január 1-én a Csány kormánybiztos által kibocsátott utasítás értelmében az osztályigazgatóknak egyes hivatalnokokat ki kellett volna jelölni a Debrecenbe való utazásra. A VKM-ben Szőnyi tanácsos és az államtitkár állította össze a névsort, s csupán a személyzet töredékét, Egedy Gáspár fogalmazót, Takáts József sorjegyzőt és három írnokot láttak el úti rendelvénnyel, közülük is egy írnok a harctérre ment. A magasabb rangú hivatalnokok közül az államtitkár jelent meg január első napjaiban a kormány új székhelyén. Pesten maradt a teljes közalapítványi személyzet is.⁷⁸

⁷⁵ Pulszky 1880. 122.

⁷⁶ VKM Elnöki iktatatlan, Eötvös Szász Károlyhoz, mell.: levél a hivatalnokokhoz.

⁷⁷ Erről lásd *OSzK Trefort*. Jósika a szabadságharc utáni elmékedéseiben kemény hangon szól Eötvösről: nem felelt meg a várakozásnak mint államférfi; rosszul választotta meg beosztottjait, mert csak a képességet tekintette, a meggyőződést nem. *Jósika 1851*. I. 110—111.

⁷⁸ VKM a Pénzügyminisztériumhoz, 1849. jan. 11.: *VKM Debreceni iratok* 1849:2. m. sz.; Szász Károly Horváth Mihályhoz, 1849. máj. 9.: Uo. 1849:621—627. m. sz.; létszámjelentés az OHB-nak: *OHB* 1849:916. eln. sz. jan. 23.; Szász rendelete, hogy a vidéki közalapítványi pénztárak készleteit Pest helyett Debrecenbe szállítsák, nehogy az osztrákok kezébe kerüljön, jan. 13.: *VKM Debreceni iratok* 1849:3. m. sz.

Január vége felé a minisztérium létszáma lassan növekedni kezdett: a képviselő-alkalmazottak, legtöbbször szabadság után, befutottak Debrecenbe: így Pap Endre tanácsos, Pap Zsigmond fogalmazó és Lónyay Gábor; utóbbi egyedül az osztályigazgatók közül.⁷⁹ A segédhivatali beosztottak létszáma is nőtt. Az irodafőnöki teendőket Takáts sorjegyző látta el előbb ideiglenesen, majd február 4-től kinevezett igazgatóként.⁸⁰

Természetesen a VKM feladatai nem háborús időre termettek, s alig volt terük a cselekvésre. Az osztályok nem működtek a Pesten kialakult szervezeti keretek között, s már azért sem, mert januárban egyetlen fogalmazó, Egedy Gáspár munkájára támaszkodhatott csak Szász Károly. Titkár nem volt, illetve Dolinai Péter saját ügyeinek intézésére eltávozott.

A meggyérült teendők ellenére a VKM-nek szüksége lett volna több emberre. Az államtitkár Lónyay osztályigazgató tanácsos és Pap Endre tanácsos mellett két titkár, három fogalmazó, két segédfogalmazó, egy irodaigazgató, egy sorjegyző, öt írnok, összesen 17 fő beosztását vagy kinevezését tartotta volna szükségesnek. A három fogalmazó elvégezte volna az öt osztály ügyeinek fogalmazási feladatait, a két segédfogalmazó az iktatási és lajstromozási teendőket is ellátta volna. Az OHB helyt adott a kérésnek, az állások, illetve posztok betöltését előléptetésekkel oldották meg. Ekkor lett titkár Egedy Gáspár és Pap Zsigmond, fogalmazó Tisza Kálmán és ifj. Szász Károly, segédfogalmazó az elnöki írnokból és irodaigazgató a sorjegyzőből.⁸¹

Ez a létszám az új minisztérium alakulásáig nem sokban változott. A személyek részben kicserélődtek. Lónyay Gábor lemondott, így Szász Károly — hasonlóan 1849 januárjához — nemcsak államtitkár, hanem valamennyi osztályigazgató helyettesítője is lett. A segédszemélyzet többségben volt az érdemi ügyintézőkhöz képest.⁸²

c) A második minisztérium. A miniszter: Horváth Mihály

Az új miniszter Horváth Mihály csanádi püspök lett, amit — a Kossuth családhoz fűződő kapcsolatán kívül — nagyrészt annak köszönhetett, hogy Debrecenben ő volt az egyetlen magyar katolikus főpap.⁸³ A levéltári anyag alapján

⁷⁹ Különféle minisztériumi létszámkimutatások, 1849. jan. 13., 28., febr. 15.: *VKM Debreceni iratok* 1849:6., 51., 151. m. sz.

⁸⁰ Uo. 1849:51. m. sz. jan. 28.; Takáts kinevezése a minisztérium felterjesztésére: *OHB* 1849:1316. eln. sz.

⁸¹ Egedyt szorgalma és áldozatkészsége jutalmazására régen ajánlgatta Szász Károly előléptetésre az OHB-nak, lásd 1849. jan. 22.: *OHB* 1849:917. eln. sz.; 1849. jan. 23-i kimutatás a VKM-ről: *OHB* 1849:916. eln. sz.; *KLÖM XV.* 275.; 1849. febr. 1, 4.: *OHB* 1849:1316. eln. sz.

⁸² 1849. ápr. első felében összesen tizenketten voltak, 1849. ápr. 13.: *Pm, Pénztári* 1849:4186. pü. sz.; 1849. ápr. 30-án a hódoló nyilatkozat szerint tizenheten voltak: Szász, 1 tanácsos, 2 titkár, 2 fogalmazó, 3 segéd, 1 irodafőnök, 2 sorjegyző, 5 írnok. *Kormányzó, Elnöki* 1849:6433. k. eln. sz.

⁸³ *Módy* 80. Horváth Mihály a plébánián szállt meg. Jósika a Kossuthékhoz fűződő kapcsolatáról: *Jósika 1851.* I. 85—86.

megállapítható, hogy Horváth Mihály a VKM vezetését meghagyta Szász Károly kezében, aki azt az addigi eréllyel, határozottsággal vitte tovább.

A minisztérium újjászervezésével állt kapcsolatban az igazolások lebonyolítása. Ennek során Szász Károly volt az, aki a minisztériumok vezetői között a legszigorúbban, a leginkább pártatlanul járt el. A Pesten maradt személyek viselt ügyeiről is jól volt tájékozva, mert a miniszter már május 23-án Pestre küldte őt a VKM érkezésének előkészítésére.⁸⁴ Az igazolások 1849. június 14-e körül záródtak le, 20-a körül pedig már többeket ki is neveztek.⁸⁵

Talán egy minisztériumnak sem volt annyi osztályvezetője, vezető hivatalnoka, akinek állását az osztrákokkal való együttműködés miatt megszüntették, mint a VKM-nek. Ezek közül osztályvezetők voltak: Nyéky Mihály, Korizmics Antal Athanaczkovics Plátó, Lónyay Gábor (ő lemondott); a tanácsosok közül: Balassa János, Csasz Márton, Szőnyi Pál, Szabó Károly, Markovics László; Récsei Emil titkár; Keszlerffy Antal, Kutassy János, Vértessy Károly, Kollarovics Izidor fogalmazók, az irattárnok, az iktató.⁸⁶

A második minisztérium *hivatalnokai* az 1849. június—augusztus közötti időben: államtitkár Szász Károly, fogalmazója Koronka Lajos; *katolikus egyházi osztály*: Lévai Sándor prépost, osztályigazgató tanácsos, id. Nyisztor József titkár, ifj. Szász Károly, Lenhossék György fogalmazók; *protestáns egyházi osztály*: Pap Endre, Fabriczy Samu tanácsosok, Beöthy Zsigmond titkár, Árkosi Károly fogalmazó; *görög nem egyesült egyházi osztály*: Janicsáry Döme titkár; *közoktatási osztály*: Peregriny Elek tanácsos, Egedy Gáspár, Pap Zsigmond, Kendelényi Alajos titkárok, Tisza Kálmán, Dorner József fogalmazók; *alapítványi és gazdasági osztály*: Farkas Károly osztályigazgató, Bucsánszki József tanácsos, Ebeczky Emil, Takáts József titkárok, Szeiff József fogalmazó. Babits János titkár osztálybeosztása nem ismert. Irodafőnök újra Galambos Elek lett Takáts József helyett. Irattárnok Merzsei György, kiadó Vrasich Tamás. Utóbbi új tisztség 1848-hoz képest. A minisztérium hivatalnokai közé számított még hét segédfogalmazó, öt sorjegyző, nyolc írnok, négy szolga, összesen 48 személy.

A fenti létszám soha nem felelt meg a jelenlevők számának. Többen engedéllyel szabadságon vagy a harctéren voltak. Nem volt vezetője több osztálynak: a protestáns egyházinak, a görög nem egyesült egyházinak és a közoktatásinak.

Igen hamar tovább került Pestről a VKM: július 11-én már Szegeden voltak a hivatalnokai.⁸⁷ Az alighogy megindult osztálymunka újra abbamarad. Néhány hivatalnokot vitt magával Szász Károly, akik ismét egy iratsorozatban kezelték a

⁸⁴ Nyílt rendelet. *VKM Debreceni iratok* 1849:779. m. sz.

⁸⁵ Az igazolásokra vonatkozóan: Uo. 1849:978., 990. m. sz. jún. 13—14.; A kinevezésekre: Uo. 1849:959., 1004., 1006. m. sz. jún. 9., 20. 1848-hoz hasonlóan igyekeztek tekintettel lenni a hivatalnokok vallási hovatartozására is. Lásd Szász Károly a kormányzóhoz, 1849. máj. 2.: Uo. 1849:570. m. sz.

⁸⁶ VKM-létszám, jún. 13.: Uo. 1849:987. m. sz.; az említettekén kívül nem alkalmaztak újra 3 segédfogalmazót, 3 írnokot, 2 szolgát, 1849. jún. 14.: Uo. 1849:990. m. sz.

⁸⁷ VKM a Pénzügyminisztériumnak, júl. 15.: *VKM Szegedi iratok* 1849:1314. m. sz.

minisztérium valamennyi ügyét. (A debreceni egyesített iratsorozattól eltérően 1849. május—júniusban Pesten osztályonként kezelték az iratokat.)

1849. július 28-án a VKM 14 tagja kelt útra Szegedről Arad felé az országos rendőrség által biztosított előfogatokon.⁸⁸

Hajdú Jánossal együtt megállapíthatjuk, hogy Eötvös után az 1848—1849-es VKM története érdemben lezárult. Szász Károly megkísérelte a megkezdett utat tovább folytatni, de nem volt elég lehetősége. A debreceni időszak csak „vegetálás”, Horváth Mihálynak pedig már nem nyílt módja semmi lényeges intézkedésre. Két évtized csönd következett a magyar kultúrpolitikában.⁸⁹

3. ÜGYVITEL, HIVATALI ELHELYEZKEDÉS

A VKM csak 1848. augusztus 27-én kapott ügyviteli utasítást, amely szeptember 1-én lépett érvénybe. Addig egy említésre méltó intézkedésről tudunk, amely szerint a „nem érdemleges” kiadványokat a miniszter helyett osztályigazgató, referens tanácsos vagy titkár is aláírhatta, de ezt a miniszterelnök nem engedte a gyakorlatban szokássá válni.⁹⁰

Az augusztus 27-i utasítás külön részei vonatkoztak a miniszteri irodára, az osztályokra és a minisztériumi segédhivatalra, a minisztériumi irodára. Lényegében az addigi gyakorlatot rögzítette, amely helytartótanácsi alapokon nyugodott.

A *miniszteri iratokat* külön iktatták és külön is tárolták az iktatószámok sorrendjében. Ettől csak azokban az időszakokban tértek el, amikor a minisztérium osztályai szervezetenként nem elkülönülten dolgoztak, tehát Debrecenben és Szegeden. Az 1849. júniusi hónap kivételével az 1849-es elnöki iratok is a közös sorozatban találhatók. A megmaradt elnöki iktatókönyv hiányos. 1848-ból a 627—800. közötti (szeptember 2.—december 12.), 1849-ből a 952—1073. közötti (június 9—30.) számokat tartalmazza. 1848 nyarára vonatkozóan nem maradt ránk elnöki iktatókönyv. Egyes, főleg 1848. augusztusi m-mel jelölt elnöki, miniszteri iratokon láthatók „államtitkári” jelzések is, pl. 1848:557. miniszteri szám, 1/546. államtitkári szám, 1848. augusztus 7. Az államtitkár így jelölte az elintézésé elé utalt elnöki ügyeket. Az 1-es quasi gyűjtőszám volt, törve a folyószámmal.

Az *osztályok iratait* közösen iktatták a minisztériumi segédhivatalban, ahol a központi számmal együtt vagy osztályt jelző betűjelet is kaptak (1848. szeptemberig és 1849), vagy osztályiktatói számot (1848. szeptember—december). Az elnöki iratok megkülönböztető jele az m betű (miniszteri) volt. A debreceni és szegedi korszakban minden minisztériumi iraton szerepelt az M jel (minisztériumi). A központi iktatói könyvek nem maradtak fenn, csupán egyetlen mutató. (Rovatai:

⁸⁸ Uo. 1849:1431. m. sz.

⁸⁹ Hajdú 261.

⁹⁰ VKM a miniszterelnöknek, 1848. júl. 24.: *VKM Elnöki* 1848:498. m. sz., 1/537. át-i szám. Az utasítás: 1848/49-i Mm, *Vegyes VKM* aug. 27.

sorszám, központi iktatói szám, tárgy.) Egyetlen, tévesen osztályiktatóinak nevezett segédkönyvet találunk ma a katolikus egyházi osztályban az 1848. szeptember előtti időből. Ez valójában feljegyzési könyv az iktatóból átvett és csak központilag iktatott iratokról (2175—3386. számok).

A *beadványok* a miniszteri irodába — államtitkári hivatalba — kerültek, ahol az államtitkár bontotta a postát. Őt helyettesíthette a miniszteri titkár, az iroda főnöke. A miniszter döntötte el, hogy melyek az elnöki és melyek az osztályokhoz tartozó tárgyak. A beadványokhoz csatolt pénzt, kötelezvényeket, nyugtákat azonnal átküldték az alapítványi főpénztárnak megőrzés végett; ezt a beadványokra kívül rávezették. Kiadáskor az esetenként szükséges pénzt onnan nyugta mellett az irodafőnök, illetve miniszteri titkár vette fel.

Az *iktatás* után, még az iratok elintézése előtt végezték el az *irattári jelzetelést* is. Így az osztályok minden hozzájuk került irat irattári helyét is feljegyezhettk az ügy intézése későbbi fázisainak megkönnyítése érdekében. A minisztériumi segédhivatal nem volt mereven három egységre tagolva, így semmi akadály nem volt annak, hogy az iktatók után a lajstromozók (sorjegyzők) vegyék kézbe az iratokat, s rávezessék valamennyi, az irathoz tartozó mellékletre is az iktatószámot, majd az irattári jelzetet: kútfőt, tételt. Az osztályok iratait kútfőtételes rendbe osztották, kivéve a debreceni és a szegedi időszakot. Minden osztály anyagához rendelkezésre állnak a lajstrom-, mutató- és számsorkönyvek. Több osztály anyagában (pl. alapítványi, közoktatási-clemi szak) megmaradtak az előiratok szerelését mutató felszerelési könyvek, szintén irattári segédeszközök.

Az utasítás nagyon részletesen írta le a korabeli ügyintézés menetét. Lényeges vonásai közé tartozik a segédhivatali munka erős összevonása, összehangolása.

A VKM első *szállása* Budán, az országház épületében volt (ma: Országház utca 28.).⁹¹ A szállás természetesen szűknek bizonyult, hiszen ebben az épületben helyezték el a Bécsből leszállított nagy tömegű iratanyagot is. A miniszter a budai polgármestert szólította fel alkalmas helyiség, esetleg a Fortunához címzett vendéglő kibérelésére a minisztérium számára.⁹² Végül a volt helytartótanácsi számvevősegi helyiségek egy részét kapta meg a VKM.⁹³

⁹¹ PH, 1848. máj. 18.

⁹² VKM Elnöki 1848:570., 584. m. sz., 1/551., 558. át-i szám aug. 12—13. A Kossuth Hírlapja helyeselte a Budára települést. Véleménye szerint az egész minisztérium budai működése kedvezően hathat a város magyarítására: KH, 1848. aug. 20.

⁹³ Közmunka, Középítészeti 1848:192. kfő.

XIV. KÖZMUNKA- ÉS KÖZLEKEDÉSÜGYI MINISZTERIUM

I. SZÉCHENYI ISTVÁN KÖZLEKEDÉSI TÖRVÉNYJAVASLATA. A MINISZTERIUM HATÁSKÖRE

A gazdasági fejlődés követelményei, a hazai közlekedési viszonyok elmaradottsága, Széchenyi István fáradhatatlan erőfeszítései, a forradalmi helyzet együttesen eredményezték azt a fontos tényt, hogy az 1848-as törvények egyik külön cikkelye (XXX. tc.) lett a közlekedés ügyéről hozott országgyűlési határozat. A törvény a korábbi ilyen tárgyú 1836-os és 1840-es országgyűlési kezdeményezéseket folytatta. A XXX. tc. 4. §-a kimondta, hogy 10 millió forintnyi alapot kell létesíteni a vasúti és vízszabályozási munkálatok végzésére. E tény jelentőségének érzékeltetésére fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az első általános jellegű magyar vasúti törvény — 1836:XXV. tc. — négy évvel előzte meg az 1840-es angliait, a vasútépítéssel kapcsolatos kisajátítási jogi szabályozás hat évvel.¹

Munkánknak nem feladata, hogy kitérjen az ezt megelőző korszak közlekedési helyzetének, közlekedéspolitikai eseményeinek részletes tárgyalására.² Le kell azonban szögeznünk a közvetlen előzményekről azt, hogy Ausztria számára politikum, szisztematikusan végrehajtott állami intézkedés volt Magyarország fejletlen közlekedési viszonyainak konzerválása, illetve lelassított fejlesztése, az állami támogatás megtagadása a vasútépítéstől, a gazdasági fejlődés egyik kísérőjelenségétől.³ Politikum lett a közlekedési viszonyok fejlesztésének követelése Magyarországon is. Számos vita született a vasútvonalak kijelölése ügyében, elég, ha csak a nevezetes fieme—vukovári ügyre utalunk Széchenyiék és Kossuthék között. Sok probléma volt a földek kisajátításával, a magánvállalkozók és társaságok praktikáival.

Témánk szempontjából azt szükségesnek tartjuk, hogy rámutassunk a Széchenyi közlekedési programját összefoglaló és egyben az 1848-as közlekedési minisztérium működésének alapjait meghatározó közlekedési törvényjavaslat egyes részeire, amelyek a végrehajtás módjára vonatkoznak.

¹ Veress 201. Angliában ennek ellenére „pozitívabb” volt a helyzet, hiszen nem egy kivételes egyéniség szorgalmazta csupán a törvény megalkotását és végrehajtását, hanem az angol gazdaság fejlődése volt erre a garancia.

² A legújabban a következő két mű foglalkozott átfogóan a közlekedéspolitikára 1848 előtti eseményeivel: Spira 1964.; Andics 1975.

³ Az osztrák birodalmi költségvetés 1847-es elszámolásában egyetlen forint sem szerepel kiadásként Magyarország vasútjaira, iparára. Übersicht der Staats-Einnahmen und Ausgaben, Seite 11—12. Zergliederung der Staatsausgaben nach den einzelnen Provinzen. *ÖStA MR-Akten* 1848:2199. sz.

A „*Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről*” az 1847—1848-as országgyűlésre készült, és 1848. január 25-i kelettel jelent meg Pozsonyban nyomtatott formában. Az 1848:XXX. törvényt e javaslat alapján fogalmazta Szalay László.⁴ A *Javaslat* szerint a végrehajtás két fő elve a *felelősség* és a *központosítás*. A felelősség „biztos, s gyakorlati értelme a végrehajtó parlamentaris állásában, ahhoz való viszonyában keresendő”.⁵ Ennek bővebb kifejtését a végrehajtó hatóságról írott fejezet adja: a közlekedési ügyek legfőbb magyarországi irányítója, végrehajtója a közlekedési igazgató, akit a király nevez ki, az országgyűlésnek felelős és mindkét táblán ülésel bír. Minden magyarországi közlekedési hivatalnokot az igazgató nevez ki és bocsát el; rendeletei minden hatóságra, minden polgárra egyformán kötelezőek és azokért csak az országgyűlésnek felel. A fentiek a legegyszerűbb, legtisztább leírását adják a független, felelős kormányzásnak. Noha Széchenyi a leghatározottabban ellene volt minden kontroverziának az uralkodói házzal, céljainak gyakorlati megvalósítása közben mégiscsak bele kellett ütköznie a magyar polgári fejlődés korlátaiba. Ahhoz, hogy a fejlődést előmozdító lépéseket szorgalmazhasson, ő maga is kénytelen volt forradalmi eszközökhöz nyúlni, tekintettel arra, hogy a független magyar parlamenti kormányzás is forradalmi eszköznek számított az osztrákok előtt. A másik elv, a központosított szervezet nemcsak modernnek számított, hanem egyedüli megoldása volt egy ország elmaradott közlekedése megújításának.⁶ E cél érdekében minden közlekedési eszközt: hajózható folyók, tavak, kereskedelmi utak, országos felügyelet alá kívánt helyezni Széchenyi, és a közlekedési igazgató beleszólása nélkül semmilyen közlekedési eszközt nem engedett volna létrehozni.

Széchenyi tudta, hogy e két elv nehezen fér meg a „törvényhozás mostani rendszerével”,⁷ de ezzel a kérdéssel nem kívánt foglalkozni. Hangsúlyozta azonban, hogy a létesítendő új közlekedési vezető szerv felelősségét és központi intézkedéseit — tekintve, hogy az országgyűlésnek felelős — az évenkénti országgyűlés szavatolhatja. Nem tudhatjuk, mennyiben látta biztosítva a forradalom előtt született *Javaslat* gyakorlati megvalósulását Széchenyi, hiszen az ebben leszögezett alapelvek egyedül a forradalmi helyzetben született áprilisi törvények alapján érvényesülhettek. Ha a közlekedési igazgatóság a helytartótanács keretében működött volna, ez eleve nem jelenthette volna az országgyűlésnek való felelősséget. Ha — tegyük fel — az uralkodó e tisztségre vonatkoztatva beleegyezett

⁴ Veress 221.

⁵ *Javaslat* 98.

⁶ „Hazánkban a közlekedések ügyét a véletlen vezette eddig. Egyes hatóságoknak, jobbadán pedig azokban egyes egyéniségeknek tevékenysége állított ugyan elő az ország némely vidékein jó utakat; de azoknak iránya, fentartása, használhatósága mindig egyéniségek nézeteitül s erélyétül függött.” Uo. 13. „A közlekedési ügy az, mely körül sem egyesek, sem hatóságok önálló és szétosztott munkássága sikerhez nem vezethet; miben, valamint csak minden erők egyesített munkássága állíthat ki valami egészet s nagyobbszerűt, úgy annak létesítését másképp, mint központosított országos fölügyelet alatt, vezetni teljes lehetetlen.” Uo. 14.

⁷ Uo. 101.

volna saját személyének háttérbe szorításába az országgyűléssel szemben, ez a többi hivatalhoz képest aránytalanságot idézett volna elő, s nem maradhatott volna fenn. A közlekedési igazgató állása és felelős működése 1848 nélkül nem születhetett volna meg, hiszen lényegében megegyezik a miniszter állásával a parlamentáris kormányzat alapján.⁸

1848 előtt a közlekedési ügyeket a *helytartótanács* és a *kamara* intézte, valamint 1788 óta létezett egy külön szakigazgatási szerv, az *országos építési igazgatóság*.⁹ Az igazgatóság minden ügyével a helytartótanácsban a kereskedelmi, 1846-tól a kereskedelmi és közlekedési osztály foglalkozott.¹⁰ Az utak karbantartásához, a folyók szabályozásához a kamara adta a pénzt a felemelt sóalapról, ami afféle fundus publicus gyanánt szolgált. 1845. augusztus 15-én királyi rendelet hívta életre azt az *országos közlekedési bizottságot*, amely az ország közlekedése fejlesztésének, útvisszonyai javításának problémáját volt hivatva tanulmányozni, s amelynek elnöke nem is lehetett más, mint Széchenyi István.¹¹ Említett közlekedési törvényjavaslata lényegében e bizottság munkaterveként, irányvonalaként szolgált. A bizottság felállítása után 1846-tól az uralkodó minden tavasszal 100 000 Ft-ot bocsátott rendelkezésére, amellyel elsősorban a folyamszabályozási munkákat finanszírozták. Az új szerv létrehozása szervezeti változtatás gondolatát is felvetette, amelyre azonban 1848-ig nem került sor: az építési igazgatóság kebeléből az út- és hidépítési, valamint a hajózási osztály a bizottság közvetlen irányítása alá került volna. A kamara és a helytartótanács a közösen kezelt ügy természetéből adódóan a problémákat ún. vegyes bizottságokban időről időre tisztázta, de az irányítást egyre inkább a helytartótanács ragadta magához. Ez annak ellenére így alakult, hogy a kamara külön számvevőségi osztálya intézte 1848-ig a közlekedési és építési ügyek számadási tárgyait.

A felelős minisztérium részeként működő *Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium hatáskörébe* a következők tartoztak: vaspályák (vasutak), vízszabályozás és szárítás, csatornák, tengeri és folyami hajózás, középítészeti tárgyak, kőutak és hidak.¹² E feladatkörök a gyakorlatban számtalan apró részfeladatot foglaltak magukba.

Az építészeti igazgatóság a minisztérium létrejötte után is szerette volna megtartani korábbi beosztását és szervezeti formáját,¹³ de a miniszternek más

⁸ Veress is felismerte ezt Széchenyi közlekedéspolitikai működéséről írott tanulmányában, de ahogy Széchenyi „általában alkotmányjogi kérdéseknek nem tulajdonít akkora jelentőséget, mint a hatáskör pontos megállapításának és a szervezet gondos kiépítésének” (220.), úgy ő sem elemzte az alkotmányjogi problémákat.

⁹ Történetével vázlatosan foglalkozott: *Ember 1942—1945*. Részletesebb hivaltörténeti tárgyalását adja: *Felhő—Vörös* 506—520.

¹⁰ A kereskedelmi osztály ez irányú működéséről ír: *Felhő—Vörös* a 247. laptól. Vö. Fényes Elek kimutatása a helytartótanácsi osztályokról: *Bm, Szemere miniszteri I.*

¹¹ *Andics 1975*. 252. túlzással állítja, hogy Széchenyi helytartótanácsosi, bizottsági elnöki posztjával „mondhatni a kormány tagja”.

¹² *PH*, 1848. máj. 3.

¹³ *Ember 1942—1945*. 356.

elképzelései voltak. Széchenyi attól a sémától, amit a közlekedési ügyek kezelésére hivatott szervezetről *Javaslatában* felvázolt, csak annyiban óhajtott eltérni, amennyit a gyakorlat megkövetelt. Terve szerint az országos közlekedési igazgató mellett a központi testület még egy aligazgatóból és 5 ülnökből áll. Az első kettő kb. megfelel a miniszteri és államtitkári posztnak, az ülnökök működési köre pedig párhuzamba állítható a későbbi minisztériumi adminisztratív osztályok vezetőinek tevékenységével. (Ezek a technikai, műszaki osztályok igazgatási ügyeivel foglalkoztak.) A *Javaslatban* a feladatkörök a következőképpen oszlottak meg ülnökök szerint: 1. országos pénztár és a pénzkezelés minden viszonya; 2. vasutak és a folyamrendezés ügyei; 3. kőutak és a törvényhatóságokban végzendő közmunkák végrehajtása; 4. az egész műszaki ág irányítása, amit egy főmérnök látott volna el; 5. ipari és közlekedési adatok gyűjtése. A helyszíni munkálatok irányítása a kerületekben levő felügyelők feladata volt a központi testület ülnökeivel és a főmérnökkel szoros kapcsolatban. A kerületi műszaki személyzet mellett megfelelő számú pénztári hivatalnokot, adminisztratív ügyintézőt tervezett a *Javaslat*. Erősen támaszkodott az építési igazgatóság meglévő központi és vidéki szervezetére; az elvek és a központi igazgatás módjában gyökeres változtatást tervezett Széchenyi. Miután csak egységes minisztériumi szervezetben tudta elképzelni célja megvalósítását, nem tekinthetett el az építési igazgatóságnak a minisztériumba való beolvasztásától. Része lett tehát a központi szervnek az igazgatóság teljes központi és vidéki apparátusa a kamarai építési számvevői osztállyal együtt, de — meg kell jegyeznünk — a beolvasztás elsősorban a felső irányítás megváltozását jelentette, nem pedig az igazgatósági szervezet felbontását.

A minisztérium szervezetét együtt alkották az adminisztratív, igazgatási osztályok és az építési igazgatóság változatlanul hagyott (központi és vidéki) technikai, műszaki osztályai. Az igazgatásiak végezték a műszakiak adminisztratív ügyeit. Takarékosági okokból a hét műszaki osztályhoz csak négy igazgatási tartozott, nem számítva a számvevőseget. A négy adminisztratív osztály közül is kettőnek közös osztályigazgatója volt, a negyedik vezetője pedig csak tanácsosi rangban látta el feladatait. A minisztérium szervezete elég bonyolult. A zavart csak fokozza az, hogy a volt építési igazgatóság személyzete további munkálkodásra kötelezetten végezte feladatait, hasonlóan a minisztériumok segédhivatali személyzetének többségéhez. Az igazgatási osztályokban, a tulajdonképpeni minisztériumi szervezeti egységekben kevés segédszemélyzetet alkalmaztak. Viszonylag sok tisztviselő került a technikai osztályokhoz, de nagy részük csak napidíjasként. A költségvetési vita során az országgyűlés kifogásolta is a műszakiak nagy számát, miután bizonytalan volt, hogy lesznek-e nagyarányú közmunkák, illetve lesz-e lehetőség és anyagi fedezet erre.¹⁴ A miniszter igyekezett a budget és a tárca

¹⁴ Madarász József hozzászólása, 1848. szept. 1.: Közlöny, 1848. szept. 3. Abban az esetben, ha az országgyűlés a tervezett országos munkálatokat megszavazta volna, Széchenyi még több alkalmazottat, elsősorban napidíjas mérnököket óhajtott volna felvenni. Ezt májusi személyzeti kimutatásához is hozzáfűzte, amelyet a Pénzügyminisztériumnak küldött. *Pm, Elnöki* 1848:668. eln. sz. máj. 1.

szükségeit egyensúlyban tartani, s az eredmény az lett, hogy az amúgy is kevés kinevezett tisztviselő fizetését a többi minisztériuméhoz képest aránytalanul kevésre szállította le. Miután a minisztertanács megszabta a fizetési kvótákat, a közlekedési minisztériumnak az egyensúly helyreállítása céljából pótlólag kellett kérni a Pénzügyminisztériumtól több ezer forintot.¹⁵

2. A MINISZTERIUM SZERVEZETE, TOVÁBBI HATÁSKÖRI ÉS ILLETÉKESSÉGI KÉRDÉSEK, SZEMÉLYZET. KÖLTSÉGVETÉS

a) Az első minisztérium. A miniszter: gróf Széchenyi István

Miniszteri és államtitkári iroda (kebelbeli osztály), egyben térképészeti igazgatási osztály. Osztályigazgató tanácsos Kovács Lajos. A miniszteri, államtitkári, kebelbeli ügyeken kívül a térképészeti technikai osztály ügyeinek adminisztratív ügyintézését látta el. A térképészeti technikai osztály vonatkozásában feladatai voltak: térkép-, könyv- és szertárak gondozása, az osztályokból a térképek és egyéb adatok egybegyűjtése, evidenciában tartása. (Vö. a *Javaslat* ötödik ülnökének feladataival.) Az igazgatási osztály felett közvetlen felügyeletet az államtitkár gyakorolt. Az osztályigazgatói teendőket itt is Kovács Lajos, a közlekedési osztály igazgató tanácsosa látta el, ez a körülmény magyarázatot ad arra, hogy a kebelbeli osztály iratainak segédkönyveit részben a közlekedési osztályéi jelentik, sőt, az 1848-as iratok ott is találhatók. Az osztály tisztviselői: Tasner Antal miniszteri titkár, Weber János, Dániel Ignác titkárok, Bérczy Károly fogalmazó, Tomsics István terv- és térképtárnok.

A *térképészeti műszaki osztály* igazgató főmérnöke Zelenka Lajos volt, aki korábban építési igazgatósági első igazgatói segéd volt; 39 éves szolgálattal rendelkezett. Az osztályhoz tartozott a Duna- és Tisza-térképészet személyzete is, a hozzávaló térkép- és műszeranyaggal.

Vasúti, hajózási, vízszabályozási, csatorna, kikötő és szárítási osztály — azaz — *közlekedési igazgatási osztály.* Osztályigazgató Kovács Lajos. Az osztály hatásköre kiterjedt: a vasúti ügyekre; a hajózási ügyekre: ide tartozott minden, a hajózást illető vízi munkálat bármely folyón, a hajózás akadályainak elhárítása, vízi malmok elhelyezkedése stb.; a vízszabályozási ügyekre, azaz a folyókon földmentés tekintetéből a birtokosok költségén teendő vízmunkálatokra; a csatorna-, kikötő és szárítási ügyekre: vagyis szárítási munkálatok, különféle lecsapolások, csatornai munkák, tenger- és folyóparti, tavi kikötők, Balaton, Fertő ügyeire. Mindezeket a feladatokat az építési igazgatóság kebeléből alakított négy műszaki osztály végezte, az igazgatási pedig ezek adminisztratív jellegű ügyeit bonyolította. (Vö. a *Javaslat*

¹⁵ Széchenyi a költségvetéssel kapcsolatban a Pénzügyminisztériumhoz, 1848. júl. 13.: *Közmunka, Elnöki* 1848:256. közl. eln.

második ülnökének feladataival.) A következő *technikai* osztályok tartoztak ide: *vasúti*, vezetője Hieronymi Ottó, 21 éves szolgálattal. Legutóbb az építési igazgatóság út- és hidosztálya keretében napidíjas igazgató mérnökként dolgozott a pozsony—szeredi vasút helyszíni munkálatainál. A *hajózási* technikai osztály igazgató főmérnöke Varga János volt, 24 évi szolgálattal. Korábban az igazgatóság hajózási osztályán volt első mérnök. A *vízszabályozási* technikai osztály vezetője a 26 éves szolgálattal rendelkező Kecskés Károly, az igazgatóság korábbi harmadik igazgatósági segédje volt. A *csatornai* műszaki osztály főmérnöke Fest Vilmos, 15 éves szolgálattal. Ezt megelőzően az igazgatóság napdíjas első osztályú mérnöke volt a Tisza-térképészetnél. 1849-ben a közlekedési igazgatási osztályból két osztályt alakítottak, és pedig a vasúti, valamint a vízszabályozási, hajózási, csatornaépítési igazgatási osztályt.

A közlekedési igazgatási osztály alkalmazottai voltak: Décsey Lajos titkár, Resch Alajos, Schwarz Ödön, Bérczy Károly fogalmazók. Utóbbi később a miniszteri irodába került.

Középítészeti igazgatási osztály. Osztályigazgató tanácsos Havas József. A középítészeti műszaki osztály adminisztratív ügyeivel foglalkozott. Működése kiterjedt valamennyi középület és középítkezés építészeti ügyeire. (A *Javaslat* erről természetesen nem szólt, hiszen csak a közlekedés volt a tárgya.) A szervezés kezdetén felmerült annak a lehetősége, hogy az építészeti osztály — tekintettel a polgári építészeti tárgyak 3/4 részének kamarai jellegére — a Pénzügyminisztérium fennhatósága alá kerül. Ezek a tervek összefüggtek a közlekedési bizottság megalakulása után felmerült átszervezési elképzelésekkel, de megvalósításukra 1848-ban nem került sor.¹⁶ Az építészeti osztály alkalmazottai voltak: Sztankovics Károly titkár, Kalmár Gedeon fogalmazó, Ambrus László tb. fogalmazó. A *középítészeti műszaki* osztály igazgató főmérnöke Berger Lajos mérnök volt, 38 éves szolgálattal; korábban az építészeti igazgatóság második igazgatói segéde.

Kőút- és hidépítési igazgatási osztály. Osztályvezető tanácsos (nem osztályigazgatói rangban) Kraynik Imre, a közlekedési bizottság egyik volt titkára. Az osztály ellátta az út- és hidépítéssel foglalkozó műszaki osztály adminisztratív ügyeit. (Vö. a *Javaslat* harmadik ülnökének feladataival.) Tisztviselői voltak: Havas Sándor titkár, Kerepessy Márton fogalmazó. A *kőúti és hidi műszaki* osztály igazgató

¹⁶ A helytartótanácsi közlekedési bizottság 1847. szept. 16-i jegyzőkönyve szerint az elképzelések 1. pontja volt: az út- és hidépítési, valamint a hajózási osztályt teljesen válasszák el az építési igazgatóságtól, s kerüljön a közlekedési bizottság kizárólagos felügyelete alá; ügyeikbe sem a helytartótanács, sem a kamara ne szóljon bele. Ezzel szemben az építési osztály kizárólag a kamara alatt maradjon, a számvevősséggel együtt. A vízműépítési tárgyakat ezután nem az építési osztály, hanem a közlekedési bizottság osztályai intéznék; ennek kárpótlására az építési osztály végezné az alapítványi jószágok építési ügyeit. A két kormányzéknek az építési igazgatóságra vonatkozó több évtizedes versengése a kamara javára dőlt volna el, hiszen a helytartótanács egyáltalán nem foglalkozott volna olyan tárgyakkal, amelyek korábban az építési igazgatósághoz tartoztak. *Közmunka, Közlekedési oszt.* 1848:34. k.fő, 20. tétel. (Az 1848. febr. 22-i királyhoz történt felterjesztés melléklete.) Az 1848-as tervről lásd Berger Lajos levelét Duschekhez, 1848. máj.: *Pm, Duschek iratai* 1/61. sz.

főmérnöke Tenczer Károly volt, 24 éves szolgálattal, korábban az építési igazgatóság kebelbeli első segéde.

A *műszaki osztályt* Clark Ádám műszaki tanácsos egymaga jelentette (a *Javaslat* főmérnöke), aki a hivatali vezető és a műszaki osztályok között helyezkedett el az ügyvitel menetében. Az egyes adminisztratív osztályok igazgatói és a műszaki részlegek főmérnökei a műszaki tanácsossal egyeztették véleményüket a felmerült technikai kérdésekről, s ennek eredményét terjesztették a miniszter elé.

Számvevőség. Vezetője Bánffy Simon számvevő volt, korábban a Tiszavölgyi Társulatnál dolgozott. Két számvevői tiszt és három segéd volt a segítségére (1848. decemberi adat). Vezetése alatt foglalkoztak az építési igazgatóságot érintő kamarai számadási tárgyakkal is. Ezek iratait és maguknak az ügyeknek az intézését 1848 júliusában vették át a Pénzügyminisztériumtól.¹⁷

Iktató, irattár, kiadó. A közlekedési minisztériumban is összevonták a segédhivatali részlegeket, hogy ezúton is eredményesebben takarékoskodjanak. Burián Károly egymaga volt iktató, irattárnok, kiadó, valamint irodaigazgató is. Mellette 1 iktatótiszt, 1 iktatói segéd, 1 irattári tiszt, 2 irattári segéd (sorjegyző), 1 kiadói segéd, 5-6 írnök és 5 futár dolgozott. Az építési igazgatóságból alakított hét műszaki osztályban a főmérnökök irányítása mellett dolgoztak az egyes osztályok mérnökei, rajzolói (rajznokok), a budai és pesti épületügyelők, a pallér, a szerszámkezelők, az éppen folyó külszíni munkálatok napidíjas munkaeői.¹⁸

Gróf Széchenyi István *tárcavállalását* sokan akként magyarázták, miszerint őt Batthyány Lajos Kossuth kiegyenlítésére választotta be minisztériumába, és hogy ez a szerep Széchenyinek is megfelelt volna. Barátja és munkatársa, Kovács Lajos vélekedése szerint belépésétől Esterházy Pál herceg megnyerése függött, de — és ezt tartotta elsődlegesnek — nagyszerű *Javaslat*ának megjelenése után nem is vehette volna más a kezébe a közlekedési ügyek vezetését. Ezt az utóbbi véleményt fogadja el mai történetírásunk is.¹⁹ Nem feladatunk, hogy a Széchenyi—Kossuth viszonyt akár csak érintsük is. Hivataltörténetünk szempontjából a fontos az, hogy Széchenyi élére állt a minisztériumnak, amíg egészsége engedte — számos fenntartása és aggodalma ellenére — helytállt, legjobb tudása szerint vezetve a nehéz körülmények miatt csekély térre szorított minisztérium munkáját.²⁰

¹⁷ Miniszteri rendelet Berger József kamarai számvevői tanácsoshoz, Zelenka Lajos térképészeti főmérnökhöz, 1848. júl. 4.: *Közmunka, Elnöki* 1848:242. közl. eln. sz.

¹⁸ A szervezetről és személyzetről felhasznált források: *Fényes E. mm-i statisztika; Pm, Elnöki* 1848:668. sz. ápr. 19.; *1848/49-i Mm, Vegyes Közmunka*, d. n. ügyörkimutatás; *Közmunka, Elnöki* 1848:9. eln. sz. máj. eleje; *OHB* 1848:4888. eln. sz. dec. 7. létszámjelentés; *Pm, Duschek iratai* I/102. sz. dec. 10. Kovács Lajos a minisztériumról a Pénzügyminisztériumnak; *Spira* 1964. 138—139. röviden utal Széchenyi minisztériumának szervezetére.

¹⁹ *Kovács* 94.; *Spira* 1964. 77—78.

²⁰ Kovács Lajos a maga részéről igyekezett lebeszélni Széchenyit a tárca elvállalásáról. Márc. 22-én, a sajtótörvény égetése után siet aggodalmait Széchenyivel is megosztani: „Ne lépjen Excellenciád a minisztériumba. Azt támogatjuk míg lehet, de az már is halva született — abortus. Ez itt egy hang, egy lélek. Kuthy maga, most szóltam vele — desperált a minisztérium fenállhatásán. . . .” (Kuthy Lajos, a miniszterelnök titkára): *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 12. cs. Széchenyi Tasnerhoz 23-án

A közlekedési minisztérium osztályaihoz a nádor 1848. május 1-én és 3-án nevezte ki a főbb *tisztsgyviselőket*: Zichy Ferenc államtitkárt, a két osztályigazgatót és Kraynik tanácsost, Clark Ádámot, a titkárokat és a számvevőt.²¹ A fogalmazóktól a szolgálakig a miniszter nevezte ki munkatársait, s ha megnézzük e személyek hivatali múltját, majdnem mind kormányiszéki, elsősorban helytartótanácsi alkalmazott volt. Eltekintve pl. gr. Zichy Ferenc, Havas József, Kraynik Imre méltán felróható beválasztásától,²² a közlekedésügyi tárcánál szükség volt régi hivatalnokokra, mivel — jellegénél fogva — a szakértelem nagyon fontos volt. A legtöbben természetesen a volt építési igazgatóság hivatalnokai voltak, de még ott is alkalmazott Széchenyi új személyeket 1848. júniustól. Ezeket elsősorban a vasúti osztályhoz osztotta be. Új személyek alkalmazására azért volt szükség, mert a hét műszaki osztály — ha az építési igazgatóság alkotta is törzsét — új szervezeti elemeket is hordozott magában: vasúti, vízszabályozási és csatornai osztály addig külön szervezeti egységként nem működött; elkülönítésük a miniszter ötlete volt.²³ Napidíjas út- és hidépítési osztálybeli mérnökből a vasúti osztály élére került Hieronymi Ottó, külső napidíjas mérnökből a csatornai műszaki osztály igazgató mérnöke lett Fest Vilmos. Az építési igazgatóság tisztviselői — amint említettük — annak ellenére, hogy a minisztérium keretén belül működtek, nem kapták meg kinevezésüket a költségvetés tárgyalásának elhúzódása, illetve elmaradása miatt.²⁴ Miután az ország nehéz politikai és pénzügyi helyzete miatt a közmunkák többsége háttérbe szorult, s nem volt kilátás nagy beruházásokra, a mérnökök — Széchenyi szándékaitól függetlenül — bizonytalan helyzetbe kerültek, holott a felelős

reggel ezt írta: „...nem szólok semmit, nem teszek semmit. Batthyány Lajos és Kossuth — dirigálnak mindent... Én semmibe sem avatkozom magam...” Ugyanaznap délután: „Én is ki vagyok nevezve, közlekedési miniszternek!, Lehetetlen volt el sem fogadni! — Legbarátságosabban kérem a szent haza nevében Önt és Lait [Kovács Lajos]: ne hagyjatok most el! — Ön a hidat is építheti, de nekem is segíthet; Lai nélkül pedig lemondok ... (p. s.) *Jetzt nur aushalten, bis wir kommen!*” 1526 utáni gyűjtemény, Tasner 480. sz. 1848. márc. 23. Pozsony.

²¹ *Közmunka, Elnöki* 1848:2—3. közl. eln. sz.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1008., 1034. sz.

²² Erről: *Spira* 1964. 143.

²³ Zelenka és Berger beadványa gr. Almásy Móriczhoz, a kamarai ügyek igazgatójához, 1849. jan. 24.: *Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kebelbeli* 1849:1. kfő, 2. tétel.

²⁴ *Pm, Duschek iratai* I/102. sz. Kovács Lajos mb. vezető, 1848. dec. 10. a Pénzügyminisztériumhoz; „... a Közlekedési Minisztérium által a kezdetben ideiglenes rendelménnyel alakított műosztályokban általánosan csak azon egének soroztattak be, kik már előbb több évekig vagy e kebelben, vagy a folyók és úrbéri térképészeteknél állandó évi fizetés vagy napidíj mellett szolgáltak, a régi letett szolgálati eskü mellett meghagyatván, és rangjuk csak szóval ruháztatván reájok. Egyedüli kivétel lévén a vasúti osztályra nézve, melyben oly egének is működtek, kik előbb királyi szolgálatban nem voltak...” Zelenka és Berger beadványa: *Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. Közig. Kebelbeli* 1849:1. kfő, 2. tétel. Ugyancsak elhúzódott — a többi minisztériumhoz hasonlóan — a számvevőség végleges rendezése. *Közmunka, Elnöki* 1848:1570/216. sz. szept. 14. A kormányiszéki korszakban az építési igazgatóság kebelbeli és vidéki személyzete kincstári úton a felemelt sóár, ill. alapítványi értékekből kapta fizetését. Lényegében — lévén a kérdés rendezetlen — 1848—1849-ben is így történt. Lásd pl. a hajózási főmérnök elszámolását 1848. augusztusra a sóalap tekintetében: *Közmunka, Elnöki* 1848:256. közl. eln. sz. júl. 13. Átirat a Pénzügyminisztériumhoz költségvetési ügyben: Uo. 1848:1555/202. sz. szept. 4.

kormány megszületésekor nagy reményeket tápláltak a szakma fellendülését illetően.²⁵ Az építési igazgatóság azon mérnökei, akik alapítványi pénzen úrbéri méréseket végeztek az alapítványi birtokokon, munkanélkülivé váltak.²⁶ Az építési igazgatóság, a mérnökök 1848-as hátrányos helyzete hozzájárult ahhoz, hogy az igazgatóság személyzete 1848. december végén Pesten maradt, sőt, az osztrákoktól várták majd harmadik éve zajló átszervezési problémájuk végleges megoldását is. Az ideiglenes polgári közigazgatás kamarai osztályának azonban csak arra volt lehetősége, hogy I. számú rendeletével az építési igazgatóságot visszahelyezze korábbi, a helytartótanács alatti helyzetébe.²⁷

Széchenyi István közlekedési minisztériumi *költségvetése* felölelte mindazokat az elképzeléseket, amelyeket a jeles közlekedési politikus és szakember az akkori helyzetben — békés viszonyokra gondolva — szükségesnek tartott az ország fejlesztése szempontjából. Többször hangsúlyozta a költségvetés országgyűlési vitája során, hogy ezek a munkálatok csak olyan időben mehetnek végbe, amikor az ország nem áll háborúban; a költségvetésben szereplő összegeket úgy kell tekinteni, mint egy hitellevelet, amellyel a miniszter csak megfelelő helyzetben élhet. A közlekedési költségvetést szeptember 1-én tárgyalta a Ház. Ekkor mind az ország, mind a közlekedési miniszter lázas napokat élt át. Az ország a nyílt háború küszöbén, a miniszter sirig tartó betegség kezdetén állott. A költségvetés közmunkaügyi összegeivel szemben nemcsak ezen őszi napon nyilvánult meg szkepszis, hanem már korábban, a pénzügyminiszter részéről is, a júliusi pénzügyi jelentés és költségvetés elkészítésekor.²⁸ Széchenyi az utolsó rendi országgyűlésen,

²⁵ 1848. ápr. 12-én a magyarországi mérnökök, mintegy 197 fő, élükön Zelenka Lajossal, Berger Lajossal, Vörös Zsigmonddal beadványukban a következő proposíciókat tették a miniszternek: a magyar mérnökök eddig is csak a lehetőségek hiánya miatt nem bizonyíthatták be tudásukat és képességüket a haza és a külföld előtt, de most teret kell nyitni számukra, hogy mindegyikük megmutathassa, mire képes. Ennek módjai: 1. az állásokra magyar mérnökök alkalmaztassanak pártatlan elbírálással; 2. egy „országos közlekedési mérnöki központ” által technikai lapot adjanak ki, amelyben az összes közlekedési munkálatot részletesen ismertessék; 3. rendszeresen küldjenek ki külföldi tanulmányútra mérnököket; 4. minden állami munkálatot tekintsenek meg a mérnökök továbbképzés céljából; 5. a jelesebb matematikai munkákat fordítsák le magyarra, ezeket a szegényebb mérnökök kedvezményes áron vásárolhassák meg; „szorgalmat ébresztő” pályázatokat írjanak ki; 6. még az egyetem reformja előtt szabályozzák a mérnöki tanodát; 7. a mértékek országos rendezése. *Közmunka, Elnöki* 1848:12. közl. eln. sz.

²⁶ Ezek közül többeket alkalmaztak az újonnan szervezett technikai osztályokban. Eötvös miniszter külön levélben ajánlotta őket Széchenyi István figyelmébe, s ezután is figyelemmel kísérte sorsukat, támogatva egyeseket. *Közmunka, Elnöki* 1848:77. közl. eln. sz. Az átiratot körözték a minisztérium osztályi között. Ilyenek alkalmazását említi Zelenka, Berger beadványa 1849. januárból: *Abszolutizmus-kori ltár, Id. polg. közig., Kezbelbeli* 1849:1. kfő, 2. tétel. Az országgyűlésileg megszavazott budai városerosítési munka a kortársak szerint terv nélkül haladt. A Kossuth Hírlapja éppen az építési igazgatóság átszervezése után állás nélkül maradt mérnökök munkáját hiányolja: *KH*, 1848. szept. 23.

²⁷ Almásy Móricz Szögyény Lászlóhoz. 1849. febr. 19.: *Abszolutizmus-kori ltár, Id. polg. közig., Kezbelbeli* 1849:1. kfő, 2. tétel; Jelentés az építési igazgatóság volt hivatalnokainak az udvarhoz hű magatartásáról. Almásy Móric a Finanzministeriumhoz, 1849. febr. 8.: *ÖStA Finanzmm.* 1849:3021. FM. sz.; Zelenka jelentett néhány kompromittáló kijelentést, s felsorolta a harcba vonultakat. Zelenka és Berger beadványa: *Abszolutizmus-kori ltár, Id. polg. közig., Kezbelbeli* 1849:1. kfő, 2. tétel.

²⁸ *Ungár* 630. Kossuth expozéja erről: *Beér—Csizmadia* 773.

1848 tavaszán, helytartótanácsi állását kötötte ahhoz, hogy megszavazzák-e a *Javaslatban* kért 10 millió forintot az ország közlekedési viszonyainak rendbehozatalára. Most viszont — az ország veszélyeztetett helyzete miatt — épp az első magyar minisztérium volt az, amely költségvetéséből levonhatónak ítélte a közmunkák összegeit.

Széchenyi június 18-án nagy lendülettel, optimizmussal eltelve készítette el első költségvetési elgondolását.

Széchenyi által tervezett éves	előterjesztett féléves költségvetés (Pénzügyminisztérium)	
1. Személyzet	111 150	72 475
2. Műszerek stb.	30 000	15 000
3. Folyamatban levő munkák, pl. al-dunai partút	50 000	25 000
4. Közhatóságok segélyezése	100 000	50 000
5. Budapesti körvonal, csatorna, Duna-part rendezése, feljárás a Várba	500 000	250 000
6. Vízszabályozás	1 000 000	500 000
7. Központi vasút	6 000 000	1 000 000
8. Egyéb vasút	5 000 000	2 500 000
	12 791 150 Ft	4 412 475 Ft ²⁹

Az egyes tételekről a következőket kell megjegyeznünk: 1. Nemcsak a tervezés idején, hanem az országgyűlésen sem tudott választ adni a miniszter, hogy mekkora lesz a végleges személyzet. Minden a megszavazandó közmunkák számától függött. 4. A segélyadás rovaton feltüntetett összegre addig számított a miniszter, amíg el nem készül a minisztérium és a törvényhatóságok által végzendő közmunkafajták szabályzata. Addig pl. egy-egy leszakadt hidat azonnali központi segítséggel javítanak meg. 5. A budapesti kiadásokat Széchenyi azzal indokolta, hogy az ország fővárosa a haza építésében elsődleges fontosságú. Innen, mint regulázott szellemi és szorgalmi központból kell szétsugározódnia a fejlődést előmozdító elveknek, de közvetlenül is kell hatnia a városnak rendezettségével mindazokra, akik ott megfordulnak. Az országgyűlésen ez váltotta ki a legnagyobb vitát. Egyesek, pl. Bernáth József (Székelyhíd, Bihar m. követe) a vidéki municipiumok

²⁹ *Közmunka, Elnöki* 1848:196. közl. eln. sz.; *KLÖM XII.* 500—501. *Viszota* számadatai a közmunkaügyi tárca költségeiről: 1848 — 4,4 millió Ft (csak félévre szóló terv), 1849 — 8,8 millió Ft (csak terv), 1867 — 21 millió Ft, 1912 — 430 millió korona.

nevében utasították el az *egyik* municípiumnak, Pestnek az ország költségén való felvirágoztatását.³⁰ Többen, pl. Nyáry, Eötvös védelmére keltek Széchenyi eszméjének, megszegyenítve a municipalista szűkkeblűséget azzal, hogy Pest szépítése az ország felemelését jelenti.³¹ Végezetül az országgyűlés csupán 50 000 Ft-ot fogadott el a tervezett 250 000 Ft helyett Budapest erősítésére.³² 6—8. A vízsabályozást, a vasútépítést a miniszter ún. produktív közmunkának tüntette fel, mint ami igen hamar többszázalékos hasznot is hoz. Összesen 12 milliót kért ehhez egy évre; a Pénzügyminisztérium nyolcat javasolt. Korábban az osztrák kormány — mint említettük — egy évre és csak vízsabályozási célra 100 000 Ft-ot juttatott. Az országgyűlés egyedül a vízsabályozás céljaira szavazta meg a kért összeget, az évi egy milliót, de az 5—8. tételre általában elfogadta az országgyűlési központi bizottmánynak azt a véleményét, hogy ezekre a közmunkákra csak akkor adnak pénzt, ha okvetlenül szükséges. Konkrétan felvetődött, hogy az unió gyakorlati megvalósítását elősegítő tervet kérnek a minisztériumtól egy kolozsvári vasútra. Széchenyi apatikusan vette tudomásul költségvetése, álmai megnyirbálását. „A dolgoknak hullámozása között s miután egészségem mondhatom gyenge állapotban van, kissé elkerülte figyelmemet a központi bizottmány véleménye, mert másképpen inkább védelmeztem volna tervemet. . .”³³

A közlekedési minisztérium, amely április 26-i első értekezletével munkáját megkezdte, számos nagy tervvel foglalkozott.³⁴ Széles körű tevékenységét jellemzi a legapróbb lehetőség kihasználása, az állandó szorgalom. Elvégezték az *országgyűlési* termeknek az ülésekre való elkőkészítését, kicsinosítását.³⁵ Felmerült újra a *budai alagút* terve. Ezzel már a harmincas években is foglalkoztak, ezúttal a budai „tunneltársaság” igyekszik elképzeléseit a miniszterével egyeztetni.³⁶ Hasonlóan pártolja Széchenyi a nádorhoz írott beadványában a pesti *utcai gázvilágítás* tervét, hiszen addig csak a Nemzeti Színház épületén belül volt ilyen világítás, saját gázfűző segítségével.³⁷ A fentieknél jelentősebb eredménynek könyvelhetjük el a Szolnok—Arad, Szolnok—Debrecen *vasútvonalak elkészített terveit*,³⁸ az ezzel kapcsolatban elvégzett, illetve megindított, a vízsabályozással is

³⁰ *Közlöny*, 1848. szept. 3.

³¹ Különösen Nyáry Pál hozzászólása adott csattanós választ a partikularistáknak, de azoknak is, akik — pl. a Madarászok — szinte semmit nem kívántak beruházni közmunkára a fenyegető hadi helyzet miatt, különös tekintettel a régi tisztviselőknek adandó fizetésekre, ami itt — tudjuk — nagy mennyiségű volt. Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ A minisztériumnak a közmunka- és közlekedésügy terén tett lépéseit részletesen lásd: *Spira 1964*. 101—103., 138—165.

³⁵ *Spira* szerint ez 1848-ban a közlekedési tárca által elért legnagyobb eredmény. Uo. 147.

³⁶ *KH*, 1848. júl. 27.

³⁷ *István nádor lta, Miniszteri 1848:2029*. sz. júl. 27.; *Jókai 1932b* 105.

³⁸ *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 12. cs. 1848. jún. 7.; *Közmunka, Elnöki 1848:86*., 87. közl. eln. sz. máj. 9. Kéri a megyéket, hogy nyújtsanak segítséget az e vonalnak felmérésén dolgozó mérnököknek.

összefüggésben levő nagyarányú földmunkák végeztetését. A földmunkát a megszünt közmunka-kötelezettség miatt hadifoglyokkal végeztették.³⁹ Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a minisztérium sürgetése nyomán került használható állapotba a *Lánchíd*, amelynek tervező mérnöke a helyszínen irányította a munkát. A minisztériumi hivatalnokok télen külön engedéllyel használták a hidat, de lebonyolódott itt több fontos minisztériumi és hadi szállítás is. A miniszter foglalkozott a *fegyvergyártás* elősegítésével,⁴⁰ és *középipitekezéseket* szorgalmazott a mozgolódó kézműveslegények lecsillapítására.⁴¹

b) 1848. szeptember 5.—1849. május 2.

Széchenyi István szeptember 5-i Pestről való távozása után az államtitkár gr. Zichy Ferenc is otthagyta állását, a miniszterelnök *Kovács Lajost* bízta meg a minisztérium ideiglenes vezetésével. A megbízás egészen 1849 májusáig tartott, amíg Csány László a második magyar kormány minisztereként át nem vette a közlekedési ügyek vezetését.

Az OHB részben foganatosított átszervezési akciója után, 1848. december 10. után az *Országos Rendőri és Postaosztályhoz* kerültek a rendőri, a postai és közlekedési ügyek az egyes minisztériumoktól. Nem hasonlítható össze azonban az osztály működése a minisztériumokéval: talán az egy rendőri ügykört kivéve, egészen más jellegű postai, illetve közlekedési tárgyak voltak ezek, mert szorosan összefüggtek a kormány és a katonaság forradalmi, hadi körülmények között született kívánalmaival. Közlekedési téren az ORPO tevékenysége — szomorú ellentétként a közlekedési minisztérium terveinek — elsősorban a közlekedési vonalak rongálását, az ellenség számára használhatatlanná tételét jelentette. A közlekedési minisztérium ebben az időben a megindult vízszabályozási földmunkák adminisztrációjával foglalkozott. Ezt is az anyagi lehetőségek szűk keretein belül.

Debrecenben a közlekedési minisztérium egyike volt azoknak, amelyeknek alig volt tisztviselője. Jelen volt Kovács Lajos osztályigazgató tanácsos, megbízott minisztériumi vezető, képviselő. Az érdemi ügyintézők közül egyedül Kalmár Gedeon fogalmazó állt segítségére januártól május közepéig. A létszám az év első három hónapjában — Kovács Lajoson kívül — 3-5 körül volt csak: 1-2 írnok, 1 segédszámíttst, 1 könyvvivő.⁴² A teendők nem sürgették a minisztériumot személyzete kiegészítésére: a tényleges közlekedési ügyeket az ORPO intézte, a műszaki osztályok hátramaradása feleslegessé tette az adminisztratív osztályok

³⁹ A minisztérium 1848. okt. 16-án 15 000 Ft-ot kért a Pénzügyminisztériumtól a Tisza szabályozásánál dolgozó foglyok ellátására. *Közmunka, Elnöki* 1848:334. közl. eln. sz.; 1848. dec. 9-én Hajnik Pál rendőrigazgatótól 400 foglyot kérnek Tiszaroff térségébe: Uo. 1848:352. közl. eln. sz.

⁴⁰ Lásd: *Spira* 1964. 163—165.; *Kovács* 98—99.

⁴¹ Lásd: *Kovács* 100.; *Közmunka, Elnöki* 1848:172. közl. eln. sz.

⁴² *Pm, Pénztári* 1849:873., 2365., 4869., 5924. pü. sz.

működését is. Csak a tavasz közeledtével, február végén kezdett Kovács Lajos foglalkozni a tél miatt beszüntetett vízszabályozási, vasúti felmérő munkálatok folytatásával. Ehhez rendelkezésére álltak az ellenség által nem háborgatott területek vidéki mérnökei, rajzolói. Készenlétben kellett állniuk az esetleges árvízveszély miatt is. Az OHB — ha nem is tudta volna kiutalni az 1846 óta tavasszal megadni szokott 100 000 Ft-ot — havi 6-8000 Ft-ot biztosított a vasúti és vízszabályozási munkákra.⁴³

c) *A második minisztérium. A miniszter: Csány László*

Kossuth Lajos kormányzó az új kormány közlekedési miniszteréül Csány Lászlót kérte fel április 20-án. Csány még ekkor is Erdélyben működött teljhatalmú biztosként.⁴⁴ Szemere miniszterelnök nem tartotta volna lehetetlennek, hogy Kovács Lajos legyen a miniszter, noha volt olyan minisztertanácsi határozat, hogy egyes békepártiak — személy szerint Nyáry, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos — minisztériumi hivatalnokok, vezetők nem lehetnek.⁴⁵ Csány elfogadta a tárcaát, de csak utóda, Szentiványi kormánybiztos megérkezése után indulhatott ki Erdélyből; érkezését május 14-re ígérte.⁴⁶ Megérkezéséig Kovács Lajos vezette tovább a minisztériumot, noha — előadása szerint — legszívesebben lemondott volna. Lemondási szándéka fő okát abban jelölte meg, hogy a minisztertanács határozata értelmében a volt Madarász-rendőrségtől át kellett vennie a postai adminisztratív ügyeket és személyzetet. Ettől szeretett volna távol maradni. Szemere miniszterelnök nem engedte, hogy benyújtsa lemondását.⁴⁷ Kovácsot elvarbátai és a végre Debrecenbe érkező Csány győzte meg végképp arról, hogy maradnia kell. Csány véleménye szerint 1849 májusában egy miniszteri tárca nem annyira szakértelem, mint inkább a politika kérdése. Ő azonban, mint politikus miniszter csak olyan szakértő eggyénnel működhet együtt, mint amilyen Kovács Lajos. Csány állítólag azt is kijelentette Kovácsnak, hogy esetleges távozása esetén ő is búcsút mondana a miniszteri posztnak.⁴⁸ Így maradt tehát a békepárti Kovács Lajos a méltán forradalmárnak tartott Csány oldalán szakértő társaként a politikumnak tekintett

⁴³ Közlekedési minisztérium az OHB-nak, és válasz a Pénzügyminisztériumtól, 1849. febr. 21., márc. 17.: Uo. 1849:1854., 2953. pü. sz.

⁴⁴ *KLÖM XV.* 65—68. Közölte vele majdnem végleges miniszteri névsorát, s így kérte a poszt elvállalására: „Kérek, Isten és a haza nevére, ne tagadd meg tőlem a minisztériumba belépésedet.”

⁴⁵ Kovács 275—276. szerint Kossuth Kovács miniszterségével kapcsolatban ezt mondta volna Szemerének Csányról: „... annyi szolgálatokat tett mint drávai és erdélyi főbiztos, hogy őt mellőznöm nem lehet, remélem, lesz annyi belátása, hogy megérti ezt s nem fogadja el a neki felajánlott miniszteri tarcát.” *Vukovics* 491—492. is megemlékezett arról, hogy egyes, köztudottan baloldali, ill. békepárti személyeket nem kívántak a kormányban alkalmazni.

⁴⁶ *Kormányzó, Elnöki* 1849:6911. k. eln. sz. máj. 10. Kolozsvár.

⁴⁷ Kovács 275.

⁴⁸ Uo. 276.

feladat teljesítésében. Megújított osztályigazgatói kinevezése június 1-től lépett életbe, de addig is vezette a közlekedési minisztériumot.

A *postai* ügyeket a közlekedési minisztérium május második felében vette át. Hamarosan, május 31-én a minisztertanács úgy határozott, hogy a postaügyek teljes egészükben a Pénzügyminisztériumhoz kerüljenek. Az alatt a rövid idő alatt, amíg a postai ügyek e tárcánál voltak, az osztályigazgatói feladatokat Kovács Lajos látta el. Mellette találjuk a Madarász-hivatalnokok közül Kovachich Kandid tanácsost, Dálnoki Gábor és Gánóczy József fogalmazókat. Utóbbi kettő a közigazgatási-adminisztratív részleget alkotta 3 segédfogalmazóval, 1 iktatóval és 3 írnnokkal. A számvevőségbeliek közül 2 bíráló számtisztet és 4 írnnokot, a postajárási irodában 1 írnnokot találunk. (Összesen 17 fő.)⁴⁹

A minisztérium 1849. június 2-án vagy 3-án utazott *Pestre*.⁵⁰ A munka a fővárosban állítólag június 7-én meg is indult, de csak az igazgatási osztályokban.⁵¹ A Debrecenben május végén történt néhány kinevezés után újrendezés is csak ezekben az osztályokban történt, június első felében. Csány a műszaki személyzet megoldatlan helyzetével egyelőre nem foglalkozott. Ők amúgy is továbbszolgálók voltak, s az ilyenek véglegesítését már 1848-ban is nyugodtabb időkre halasztgatták. Adataink szerint a minisztérium megbontotta a Széchenyi által kiépített kettős osztálytagozódást, az igazgatási és műszaki osztályok merev elkülönítését.⁵² Egyedüli osztályfőnök volt minden osztályban — quasi államtitkár — Kovács Lajos, osztályigazgatói rangban. Ő végezte a minisztérium teljes adminisztratív irányítását; Csány mindenben rá hagyatkozott. Akármelyik osztály iratait vesszük kézbe, a kiadmányozás jogát szinte kizárólag Kovács gyakorolta, Csány sosem; az egyes osztálytanácsosok közül is csak Gruber Kamill a vasúti osztályban. Kovács Lajos mellett három tanácsos dolgozott az egyes osztályokban, de nem osztályigazgatói rangban. Ezek voltak: a középítésetiben Berde Mózsa⁵³ az áruló Havas József helyére lépve; Gruber Kamill a vasútiban és Hieronymi Ottó, aki ugyanott műszaki tanácsosi tisztet töltött be. Elnöki titkár Kenessey Kálmán lett május 16-tól; külön törvényszakértői (kodifikáló) titkárt is alkalmaztak Takács János személyében. A titkárok és fogalmazók száma az 1848-ashoz képest eléggé megnövekedett: a korábbi 6 titkár és 6 fogalmazó helyett 8 titkár és 8 fogalmazó, s 2

⁴⁹ 1849. máj. 26-i állapot: *Pm, Pénztári* 1849:6863. pü. sz. Máj. 21-én Bánffy Simon főszámvevő megbízást kapott a postai számadások ellenőrzésére: *Közmunka, Kebelbeli* 1849:2. kfő, 27. tétel 266. közl. sz. Már 1848 végén a közlekedési tárcához sorolta a postai tárgyakat: *Szeremlei* 1876a.

⁵⁰ *Közmunka, Kebelbeli* 1849:2. kfő, 35. tétel, 325. közl. sz. máj. 31. Három előfogatot kértek a belügytől, ami kis létszámukat jelzi.

⁵¹ *Közmunka, Elnöki* 1849:72. közl. eln. sz. jún. 6.

⁵² *Ember* 1950. 128. szerint változatlanul építettek az 1848-as szervezetre.

⁵³ Berde személyével kapcsolatban Csányt az a vád érte, hogy minisztériumában reakciósokat alkalmazott. Erdélyben ő volt Csány egyik segédje. A Márciusban megjelent cikk után Csány igazolást kért Berdétől, ami — úgy látszik — kielégítette, mert Berde továbbra is szerepelt a minisztériumban. *Közmunka, Elnöki* 1849:180. közl. eln. sz. jún. 13. Csány Berdéhez; *KLÖM XV.* 496.

tb. fogalmazó dolgozott. A számvevőségen 8 személy, az irattárban a korábbihoz hasonlóan 12-13 fő dolgozott. *Osztályonként* számba véve a tisztviselőket: a *vasúti* osztályon titkár Katona Elek, fogalmazó Schwarz Ödön; a *középipészeti* osztályon titkár Dániel Ignác, Sztankovics Károly, fogalmazó Vámosy (Czollner) László és Szabadfy Adolf (ő elnöki is volt talán); a *vízszabályozási* osztályon titkár Décsey Lajos, fogalmazó Resch Alajos, Márffy Auguszt; az *útépítési* osztályon titkár Havas Sándor, fogalmazó Bérczy Károly (?), Német János (?) és Kerepessy Márton. Elnöki titkár lett még június 1-től Éjszaky Károly is. Terv- és térképtárnok Tomsics Bertalan, főszámvevők Bánffy Simon és Opody Alajos, irodaigazgató Kalmár Gedeon, a volt fogalmazó.⁵⁴ Miután a műszaki osztályok valamennyi hivatalnoka Pesten maradt, s visszaállított építési igazgatósági szervezetükben hivataloskodtak az ideiglenes polgári közigazgatás kebelében, igazolási eljárásuk negatív eredménnyel járt. Munkájukat azonban minisztériumi felszólításra 1849-ben is folytatniuk kellett, az 1848-ashoz hasonló továbbszolgáló státusban. A műszakiak ennek ellenére is kérték besorolási helyzetük megváltoztatását, új fizetés megállapítását, utalva arra, hogy 1848 végén erre már történtek kezdeti lépések.⁵⁵

A közlekedési minisztérium további fennállásának rövid ideje alatt nem sok tervét tudta megvalósítani. A Pestre való visszatérés után legelőször is a *károkat irták össze*, valamint saját irataikat és a műszereket rendezték a pusztulás után. Újra munkát adott az *országgyűlési termék* biztosítása.⁵⁶ Számba vették a középületek és a hivatali helyiségek kárait. Erre Buda bevétele után még Irányi Dániel kormánybiztos utasította az építési igazgatóságot. Ezek a jelentések viszonylag korán, május—június fordulóján el is készültek.⁵⁷ A *budai várfalak* esztelen lerombolását a Honvédelmi Minisztériummal együtt a közlekedési minisztérium irányította. Kossuth elgondolásait Asbóth őrnagy, a kormányzó katonai irodájának vezetője, vízépítő mérnök valósította meg. A rombolást a minisztertanács június 11-én abból a megfontolásból rendelte el, hogy ott az ellenség egy újabb alkalommal védelemre ne rendezkedhessék be, s a falak helyére

⁵⁴ A névsor a következők alapján: *Közmunka, Elnöki* 1849:135., 216. közl. eln. sz., jún. 9., 19.; *Pm, Pénztári* 1849:6837., 7230., 8797., 7835. pü. sz. máj. 26.—jún. 19.; *Allampénztár*.

⁵⁵ Jún. 1-én a középipészeti osztály mérnökei, akik valóban keményen dolgoztak a bombázott főváros kárainak felmérésén és gyors helyreállításán, fizetésük iránti intézkedést vagy méltányos napidíjat kértek. Az 1848-as ez irányú tervet a Pénzügyminisztériumnak annak idején elküldte a minisztérium, de a debreceni költözés miatt intézkedés nem történt. *Közmunka, Közép. oszt.*, 1849:17. kfő, 1. tétel. Kívül Dániel Ignác titkár azt vezette rá az iratra jún. 15-én, hogy csak később lehet elintézni, de addig is rendelkeztek a napidíjak iránt.

⁵⁶ A kormányzó utasítása jún. 8-ról: *Kormányzó, Elnöki* 1849:1849. k. eln. sz.; Szemere utasítása Csányhoz, jún. 9.: *Közmunka, Közép. oszt.* 1849:1. kfő, 3. tétel. Az országgyűlés júl. 2-án a vármegeyházán ült össze, mivel a Redout is súlyos sérüléseket szenvedett: *Beér—Cszimadia* 441.

⁵⁷ *Közmunka, Elnöki* 1849:70—71. közl. eln. sz. jún. 5—6. Az osztály mérnökeivel a pénzügyminiszter is rendelkezhetett, tekintettel az állami épületekben keletkezett károk helyreállításának finanszírozására. Utasítás Berger Lajosnak Budán, máj. 23. Debrecen: *Közmunka, Közép. oszt.* 1849:1. kfő, 1. tétel.

házakat építsenek, utakat vezessenek fel a Várhegyre.⁵⁸ A vasutak közül az elkészített Szolnok—Debrecen—Kolozsvár és a Szolnok—Arad vonalak tervei alapján megindult a földmunka, a hadifoglyok erejének fokozott felhasználásával.⁵⁹ A vasúti munkálatok gyorsított tempójára utal az, hogy a szolnok—debreceni vonal melletti községek földjének kisajátítási és kártérítési problémáit előzetesen nem is rendezték, hanem utólagos országgyűlési rendezés fejében kötelezték a községeket az érintett földek azonnali átadására a minisztérium mérnökei kezébe.⁶⁰ A minisztérium véleményt kért a törvényhatóságoktól a készülő *törvényjavaslathoz* az ingyen közmunka tárgyban,⁶¹ a vízi szállítás akadályainak elhárítása tárgyában.⁶² A magyar állami és katonai szállítások érdekében 1849. június 2-án a magyar állam saját kezelésébe vette a közlekedési miniszter által a *középponti vasúti igazgatósághoz* tartozó vasutakat. Ezután egyedül irányította a társaság egész munkáját.⁶³ Biztos útján a miniszter ugyancsak *ellenőrzése alá* vette a *Duna Gőzhajózási Társaságot*.⁶⁴ Egy hivatalnok későbbi vallomása szerint⁶⁵ a közlekedési minisztérium hivatalnokait már július 1-én szélnek eresztették, nem maradt idő a fenti feladatok megvalósítására.

⁵⁸ *Kormányzó, Elnöki* 1849:8033. k. eln. sz. jún. 11. Kossuth Csányhoz: „Buda ös várát az ifjú és virágzó Pest városa biztosítására fel kell áldoznunk, a vár falait tehát le kell rombolnunk . . .” — írta Kossuth. A minisztériumhoz érkezett minisztertanácsi jegyzőkönyvi kivonat jún. 11-ről: *Közmunka, Közép. oszt.* 1849:19. kfő, 2. tétel.

⁵⁹ Ezzel kapcsolatos rendeletek Csányhoz: *Közlöny*, 1849. máj. 3. Utóbbi a kormányzónak a hadügyminiszterhez írott rendeletében foglaltatik sajátos módon. A *hadifoglyok* (közlegények) közmunkára való felhasználására lásd: *Közmunka, Elnöki* 1849:108., 119., 298., 299. közl. eln. sz.; Kovács 1849. máj. 30-án 20 ezer foglyot kért a Szolnok—Debrecen és Szolnok—Arad vonalak földmunkáihoz: *Pm, Pénztári* 1849:7255. pü. sz.; A hadifoglyok fölött ez időben már nem a rendőrség, hanem a hadügy diszponált, a közlekedési minisztérium csak használta munkaerejüket. *Hm, Általános* 1849:18444. E sz.

⁶⁰ „Vannak idők, midőn a közügyeket a szokásos rendszeres vágásokban vezetni lehetetlen, s némelyeket előlegezni kell a siker s körülmények parancsolta kényszerűség fejében” — szól a nyílt rendelet e községek lakóihoz. *Közmunka, Elnöki* 1849:61. közl. eln. sz. Azoknak, akiket a föld kisajátítása nagyon érzékenyen érintene, a kártérítési összeget vagy a község pénztárából vagy az államkasszából ki kell adni — írja.

⁶¹ *Közlöny*, 1849. jún. 19. Az országgyűlés még 1848-ban határozatot hozott a hatósági és községi közmunkáról, miután annak eltörlése problémákat okozott az utak, hidak állapotában. *Beér—Csizmadia* 819—820. Ez a határozat ideiglenes jellegű volt. Csány a végleges rendezéshez kérte most a véleményeket, amelyekből ki kellett volna tűnni a törvényhatóságok közötti különbségeknek is. A határidő négy hét volt.

⁶² *Közlöny*, 1849. jún. 19. Ez lett volna Magyarországon a *vízi jog* első szabályainak lefektetése: a vízrendőrség, a folyók köz- és magánhasználatának szabályait körvonalazva. A határidő e témában is négy hét volt.

⁶³ *Közlöny*, 1849. jún. 5. Kovács Lajos rendelete értelmében csak a minisztériumtól fogadhattak el utasításokat a vasúti hivatalnokok. jún. 16.: *Gonda* 253. Úgy látszik, a társasághoz több hivatalos helyről is érkeztek a rendeletek, mert Kovács a kormányzóhoz jún. 30-án írott levelében azt kérte, hogy a vasúti rendeleteket a sürgős szállítások érdekében csak egy helyről adják ki. *Közmunka, Elnöki* 1849:393. eln. sz.

⁶⁴ Csány rendelete jún. 18-ról: *Közlöny*, 1849. jún. 22.

⁶⁵ Sztankovits Károly osztrák igazolása: *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 11. sz.

3. ÜGYVITEL, HIVATALI ELHELYEZKEDÉS

Ügyviteli utasításról, szabályokról, ezek betartásáról tulajdonképpen csak 1848-ban beszélhetünk, amikor a minisztérium rendezett körülmények között dolgozott. Széchenyi István minisztersége idején — az egyes alkalmazottak felelősségének hangsúlyozott érvényesülése mellett — elsődlegesen a *miniszter kezében központosított ügyintézés* folyt. *Zichy államtitkár* fő munkaterülete a kebelbeli ügyekben adott volt, a többi érdemi ügy a végső elintézt Széchenyitől kapta.⁶⁶ Az osztályvezetőktől átvett elintézt ügyekre az államtitkár rávezette egyező vagy eltérő véleményét, de az ügy mindenképpen a miniszter elé került aláírásra; egyező vélemények esetén már letisztázva, eltérő vélemények esetén döntésre. Csak a miniszterrel való személyes vagy írásbeli véleménycserét követően, a miniszteri döntés után kerülhetett a problematikus tárgy a kiadói hivatalba, letisztázásra. Az államtitkár nem az ügyek érdemi alakulására, hanem azok pontos adminisztrációjára ügyelt fel az egyes osztályok, valamint a segédhivatalok tekintetében. A miniszteri, államtitkári iroda a kebelbeli osztály felett közvetlen felügyelettel bírt, de csak ezek fölött.

Az iratokat az *iktatóban* központilag iktatták. 1848-ban a fennmaradt iktatói ívek szerint — legalábbis a kezdeti hónapokban — a számokat ötvenenként vagy százanként elosztották az osztályok között, amelyek ezek mellett a számok mellett a legtöbb esetben nem tüntettek fel osztályiktatói számokat; pl. a középítészeti osztály, a közlekedési osztály. A kebelbeli, a kőút- és hidépítési osztály használt osztályiktatói számokat is; a kebelbelinek fenn is maradt a jegyzőkönyve. Az elnöki iratokat egészen külön iktatták. A debreceni tartózkodás idején január—májusban oly kevés — mintegy 500 — ügyet intézett a megcsappant létszámú és tevékenységű minisztérium, hogy nem osztották fel a számkeretet, hanem osztályra való tekintet nélkül iktatták az iratokat, a könyvben ceruzával megjelölve, hogy melyik osztály tárgykörébe tartozik. 1849. júniustól, Csány minisztersége, illetve Kovács Lajos adminisztratív irányítása idején újra megnőtt a forgalom, újra beindult a központi iktatás, s az igazgatási osztályok — kivéve a kebelbelit, vasútit — külön is iktatták irataikat. A kebelbeli és vasúti osztály iratain a központi számok mellett elnöki iktatói számok találhatóak igen sok esetben. Ezt 1848-as előzmények magyarázzák: a miniszteri, államtitkári iroda, a kebelbeli, közlekedési osztály vezetője egy személy volt, s maga az irattár is együtt lajstromozta az iratokat; 1848-ban a kebelbelit és közlekedésit (a kebelbeli iratok a közlekedési osztálybeli anyagban vannak, lajstromkönyvük közös), 1849-ben az elnököt, a kebelbelit és a vasútit (lajstromkönyvük is közös). A technikai osztályok megmaradt irataik szerint

⁶⁶ *Spira 1964.* 145—146. szerint Széchenyi éppen nem bánta, ha az ügyeket nélküle intézték, „csak” a végső elintézt óhajtotta látni. Elsősorban Kovács Lajos volt az, akinek ügyintézésében megbízott, és — a többi miniszterrel ellentétben — végső soron ő és nem államtitkára látta utoljára az ügyeket.

mindvégig csak saját osztályiktatói számuk alatt dolgoztak; minisztériumi központi szám irataikon nem szerepel.⁶⁷

Az iktatói hivatal jegyzékkel küldte át az *osztályokhoz* az ügyek iratait. Az osztályigazgatók átnézték ezeket, s tárgyak szerint osztották be szakosztályi elintézésre. Erre nemcsak ők, hanem a melléjük beosztott személyzet is ügyelt, mert csak így lehetett eligazodni a sokféle ügy és osztály között. Az osztályigazgatók segédeiről, a titkár és a fogalmazó az elkészített tervezetek mellett kötelesek voltak feltüntetni nevüket — egyéni felelősséget vállalva munkájukért —, az osztályigazgató is csak úgy javíthatta ki e tervezeteket, hogy az eredeti fogalmazvány és a javítás világosan elkülönüljön. Az osztályvezetők által láttamozott elintézés-tervezetek kerültek az államtitkár elé, majd a miniszterhez aláírásra, illetve tárgyalásra. A technikai ügyekben az osztályigazgatók a műszaki osztályok igazgató főmérnökeivel, valamint a minisztérium műszaki tanácsosával hangolták össze intézkedéseiket. Az igazgató főmérnökök a műszaki ügyeknek csakis technikai menetéért és végrehajtásáért voltak felelősek; ezek adminisztratív lebonyolítása az igazgatási osztályok dolga volt. A főmérnök az ügyeket közvetlenül megbeszélte illetékes osztályigazgatójával, valamint Clark műszaki tanácsossal. Eltérő vélemények esetén az ügy szintén a miniszter elé került.

Az egyszerűbb vagy bonyolultabb ügyek végleges formába öntése után az államtitkár intézkedett a *kiadásról*, majd az iratoknak *irattárban* való elhelyezéséről. Az osztályok a tőlük más osztályhoz vagy az irattárba került iratokról ugyanúgy jegyzéket készítettek, mint azokról, amelyeket az iktatóból kaptak.

Az irattári rendszer — hasonlóan a többi minisztériumhoz — kútfőtételes volt. Az igazgató főmérnök a műszaki osztály, az osztályigazgató az igazgatási osztály, az államtitkár az egész minisztérium szabályszerű ügyviteléért, s mindegyikük a hozzájuk beosztott ügyek érdemi elintézéséért felelős volt, s erről időnként a miniszternek, illetve államtitkárnak jelentést tett. Nagyobb fontosságú tárgyakban, a miniszter személyét érintő közlésekkel egyenesen a miniszterhez tettek előterjesztést; általánosabb problémákat kis értekezleteken tárgyaltak meg. Az osztályvezetők, a főmérnökök az államtitkárral és a miniszterrel rövid úton, szóban is többször érintkeztek a mindennapi ügyekről. Bizonyos önállóságuk az osztályigazgatóknak a már elvben megtárgyalt ügyek végrehajtása tekintetében volt: saját nevük alatt adhattak ki rendeleteket, de ezekről rendszeresen tudósítani

⁶⁷ Igen tanulságos a térképészeti osztály iktatói könyve, amely 1848—1850 között hú tűkre a rendszerváltozásoknak és a hivatalnoki gárdának, amely minden időben egyformán „helyállt”. 1849. januárban abbahagyták a minisztériumi iktatást az 5. számmal, és folytatták mint építési igazgatási osztály a régi gyakorlat szerint. Az első bejegyzés az ideiglenes polgári közigazgatás kamarai vezetésének rendelete az építési igazgatóságunk a korábbi állapotba való visszahelyezéséről. 1849. április—májusban megriktulnak a bejegyzések, majd május végén folytatják a minisztériumi iktatást a 6-os számmal, mintha mi sem történt volna. Az utolsó bejegyzés júl. 6-i (36. sz.), néhány nappal az előtti, hogy a kormány elhagyta Pestet. Ekkor a térképészeti osztály irodáit lepecsételték, a munkát felfüggesztették. Aug. 2-án Ghyczy Miklós királyi tanácsos jelenlétében megnyitották az irodát, s Zelenka, Berger és társai buzgón láttak neki újra hivatali teendőiknek.

kellett a segédhivatal lajstromozóit, hogy feljegyezhessek. Az iratok — intézés alatt lévén — eközben az osztályon voltak. Az osztályvezetők előterjesztésére a miniszter módosításokat tett az osztály munkájában, személyzetében. Ugyanígy az igazgató főmérnökök felelőség melletti önállóságát jelentette, hogy a műszaki munkálatokról önállóan levelezhettek az alájuk rendelt személyzettel; javaslatot tehettek személyzeti változtatásokra a miniszternek. Elsősorban nekik kellett felügyelni a takarékosagra, s ezért is szigorúan kellett ügyelniük arra, hogy minden intézkedés mellett szerepeljen az ügyintéző neve.

Senkire sem bízta rá a miniszter a *pénzutasalási* ügyeket; az utalványokat Széchenyi maga vagy esetleg Tasner írhatta alá. A minisztériumban ugyanis egy kis kézipénztár volt az apróbb költségek fedezésére, amelyet Reich Antal számfejtő, korábban a Tiszavölgyi Társulat pénztárnoka kezelt. A kincstártól a nagyobb összegek fedezésére a sóalapból, illetve az ország pénztárából kapott pénzt a minisztérium, kizárólag a miniszter vagy titkára aláírására.⁶⁸

1849-re vonatkozóan *általánosságban* meg kell jegyeznünk, hogy talán éppen Kovács Lajos egyszemélyes osztályigazgatósága volt az oka az ügyiratok elkészítésében tapasztalható hiányosságoknak. Sok helyütt elmaradt a fogalmazó neve, a kiadmányozás. Több elintézésnél csak az elküldés idejét jegyezték fel, vagy még azt sem.

A közlekedési minisztérium számos osztálya, kihelyezett részlegei miatt már nem talált helyet magának a budai hivatali *épületekben*. Kezdetben a budai országház kisebb termét kapták meg a hozzá tartozó három szobával, de ez csak ideiglenes megoldásnak bizonyult.⁶⁹ Széchenyi a helyzetet nagyúri gesztussal oldotta meg: a maga Ullman-házbeli⁷⁰ szállása mellett, az épület első emeletét és második emeleti néhány szobáját saját költségén kibérelte a minisztérium *igazgatási osztályai* számára, sőt, időnként a maga helyiségeiből is rendelkezésükre bocsátott egyet-egyét.⁷¹ Kezdetben a *műszaki osztályok* mind Budán voltak, elsősorban a régi építési igazgatósági helyiségekben, de a minisztériumok elhelyezkedése során egyes osztályok — részben Budán, részben Pesten — magánházakhoz bérletbe

⁶⁸ Az ügyintézésre vonatkozó 1848-as források: *Közmunka, Elnöki* 1848:155—157. közl. eln. sz. máj. 31., jún. 1. Ügyviteli utasítások Zichy államtitkárhoz, Kraynikhoz, az építési igazgatósághoz. Széchenyi Reich számfejtőhöz, ill. Schrazenthaler Ferenc főpénztári főtiszthez az utalványozásról: Uo. 1848:76., 133. közl. eln. sz. máj. 9., 27.

⁶⁹ Paulekovich országházi felügyelővel a nádor maga beszélt a problémáról, mert a kérdéses termet Buda város bérelte. *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1195. sz. Máj. 1-én a minisztérium az országházbeli irodába kéri a felek beadványait: *PH*, 1848. máj. 3.

⁷⁰ Az Ullman-ház az akkori felső Dunasoron volt, ma ez a Roosevelt tér Zrínyi u. sarok. Az épület ma már nincs meg.

⁷¹ „Ezen egész Dunasorra néző első emeleti részt Széchenyi saját zsebére kibérelte s nekem azt mondá: amily szerény apparatusból állhat még most a közlekedési ministerium, kis helyen megférünk. Neki is, nekem is igen alkalmatlan volna naponkint Budára járnivalba. A technikai osztályokat helyezzük el Budán, mi maradjunk Pesten.” *Kovács* 119. Ez persze igen nehézkessé tette az ügyek már említett közös intézését. Széchenyi eltávoztása után a bért az állampénztárból fizették. *Közmunka, Közl. oszt.* 1848:40. kfő, 1. tétel. 1848. nov. 29.

kényszerültek. 1848 őszén még csak a csatornai osztály volt Pesten, 1849 nyarán, az ostrom pusztításai után a hajózási is átkerült.⁷² A bérleti költségek megtakarítása céljából 1848 decemberében a Pénzügyminisztérium megkísérelte a közlekedési minisztérium igazgatási osztályait a megfogyatkozott létszámú kereskedelmi minisztériumi épületben elhelyezni.⁷³ Sem erről, sem az igazgatási osztályok 1849-es elhelyezéséről nem ismert pontos adat.

⁷² Az osztályok elhelyezkedése éppen olyan bonyolult volt, mint maga a szervezet: a *térképészeti műszaki osztály központi irodája* a kamarai épület második emeletén volt. Buda ostromakor kisebb károkat szenvedett. A *Duna—Tisza térképészeti iroda* évek óta a budai br. Hems-féle házban (Úri u.) helyezkedett el. 1849. máj. 19-én a felsőbb emeleti Tisza-térképészetet gyújtólöveg érte, de nem robbant fel. Innen a megmaradt iratokat levitték a Duna-térképészetbe. A *Duna-urbéri térképek* anyaga és a műszerek (egyes vasúti és hajózási iratokkal együtt) egy vízivárosi magánháznál voltak, s az ostrom idején teljesen elpusztultak. A *vasúti műszaki osztály* a hajózási technikai osztály irataival együtt egy vízivárosi magánháznál volt. A vasúti osztály anyagát Hieronymi Ottó saját lakásába mentette át. A *hajózási műszaki osztály* kezdetben a volt építési igazgatóság helyiségében volt, de 1849 elején a szűkösség miatt az osztrák szervek leköltöztették a vasúti műszaki osztályhoz a vízivárosi magánbérleménybe. Voltak hajózási iratok a Duna-térképészetnél is. A vízivárosi házban ezeket az iratokat horvát katonák elpusztították, a megmaradtakat az igazgató főmérnök igyekezett rendezni. 1849. júniusban a miniszter engedélyt adott, hogy Pestre költözzenek ugyancsak magánhához, Gross Ferenc nagykereskedő házának három szobájába a József piacra. A *vizszabályozási műszaki osztály* mint szintén új osztály, valamint az *út- és hidépítési műszaki osztály* egy budai Fő utcai házba, Oszvald Márton házába szorult 1848. szept. 24-e körül. Az itt levő iratokat nem érte kár, mert levitték a pincébe. A *csatornai műszaki osztály* Pestre került. A bombázás idején nem érte kár; Fest Vilmos személyesen ügyelt az iratokra és a műszerekre. A *középipészeti műszaki osztály* a régi építési igazgatósági kamarai helyiségben maradt; kisebb károkat szenvedett. A *számvevőség* szintén Pesten volt, egy robbanólövedék 1849. máj. 13-án teljesen megsemmisítette. A fentiekre vonatkozó források: *Közmunka, Elnöki* 1848:1858/254. sz. okt. 17.; *Közmunka, Kebelbeli* 1849:2. kfő, 29., 39., 79., 164. tétel, máj. 25., jún. 6., 9., 20.; *1848/49-i Mm, Vegyes közlekedési mm*, 1849. máj. 30. jelentés a károkról Irányi Dánielnek; *Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. közig. Kebelbeli* 1849:1. kfő, 2. tétel. 1849. jan. 24.

⁷³ FIKM a Pénzügyminisztériumnak, 1848. dec. 12.: *FIKM Elnöki* 1848:354. eln. sz.

XV. AZ 1848—1849-ES MINISZTERIUMOK ÜGYINTÉZŐ HIVATALNOKAINAK JEGYZÉKE, ÉLETRAJZI ADATOKKAL

A *jegyzék tartalmazza* mind a két minisztérium, valamint az Országos Honvédelmi Bizottmány, a rendőri és postaosztály, a haditanács, a statisztikai hivatal beosztottjainak adatait, fogalmazókig lemenően. Korábban, egy rész munkálat során a Belügyminisztérium vonatkozásában elkészült a valamennyi hivatalnokot felsoroló jegyzék, amelyben még az írnokok is szerepeltek. Az e téren szerzett tapasztalatok alapján a segédfogalmazókat, írnokokat, gyakornokokat és a segédhivatalnokok zömét ebben a munkánkban elhagytuk, részben óriási létszámuk, részben sorsuk nehezen követhetősége miatt. Az érdemi ügyintézők között található számos neves személyiségről a kevés számú létszámkimutatáson kívül az iratok is értékes adatokat tartalmaznak.

A *nevek* formája. Általában a Magyar Életrajzi Lexikonban feltüntetett formát használjuk, a lexikonban nem szereplők esetében a saját aláíráshoz igazodtunk, ha ez rendelkezésre állt. Viszont: saját aláírás szerinti formában, *Csányiként* írtuk a lexikonban *Csányiként* szereplő közlekedési miniszter nevét. A magyarosított, de mindkét névformát használókat az iratokban leginkább előfordult forma szerint vettük fel, utalva a másik névformára a betűrend megfelelő helyén.

A *biográfiai* részben csak az 1848 előtti időre vonatkozó legfontosabb adatokat és olyan 1848—1849-es tudnivalókat közlünk, amelyek fontosak ugyan, de nem a minisztériumi működéssel kapcsolatosak elsősorban. Az adatok lelőhelyét a jegyzetben megadjuk.

A *minisztériumi működésre* vonatkozó rész a kinevezés dátumát, a beosztás minőségét, a fizetés összegét tartalmazza. A fentiekén kívül közöltük a szakmai tudásra vonatkozó, a kinevezésben található méltató szavakat is. A katonai rangfokozatot — ennek gyakori változása miatt — tévedések elkerülése végett nem adjuk meg.

A *jegyzetek* minden egyes személynél az adatok után következnek. Egyeseknél a jegyzetek után az 1849 utáni időre vonatkozó vagy egyéb szempontból fontosnak tartott adatokat közlünk.

Hivatali esküszövegek az 1848—1849-es minisztérium idejéből, amelyek tükrözik a politikai változásokat is.

1848. április 28. Belügyminisztérium: „Én, N. N. esküszöm az élő Istenre, az alkotmánynak és királynak hűséget, a törvényeknek engedelmességet, és ígérem és fogadom, hogy a reám bizott, s elvállalt hivatalnak minden kötelességeit igazság és

törvény szerint pontosan és lelkiismeretesen fogom teljesíteni. Isten engem úgy segítjen.” (Az irodabelieké a záró részben másként alakult: „... lelkiismeretesen teljesítem, és a hivatalos iratokat és azoknak titkait becsületesen megőrzöm...”) 1848/49-i *Mm*, *Vegyés Bm*.

1848. május 6. Pénzügyminisztérium, fogalmazói eskü: „Én N. N. az élő Istenre esküszöm, az alkotmánynak és királynak hűséget, a törvényeknek engedelmisséget; igérvén és fogadván, hogy a reám bízott ügyeket, utasításom szerint szorgalmasan elintézendem, s a hivatalbeli titkokat senkinek, semmi szín alatt föl nem fedezendem; törvényes előjáróimnak hivatalos körömhez tartozó minden rendeleteit lelkiismeretesen teljesítendem, s kötelességemnek törvény és igazság szerint pontosan megfelelelndek. Isten engem úgy segítjen.” *Pm*, *Elnöki* 1848:487. sz.

1848. december 26. Madarász László javaslata az állami hivatalnokok új esküjére: „Esküszöm az élő Istenre Magyarországnak s Magyarország alkotmányának hűséget; esküszöm, hogy Magyarország alkotmánya s annak törvényes és jogszerű függetlensége fenntartására törekedvén a magyar haza szabadságát és érdekeit mindenütt és mindenkor teljes erőmből előmozdítandom; esküszöm, hogy a Magyarország budapesti gyűlésének, s az általa megbízott vagy megbízandó kormánynak és ennek útján kinevezett s kinevezendő előjáróinak engedelmeskedvén, valamint senki mástól parancsot el nem fogadok, úgy minden kötelességeimet mindig hiven, pontosan és becsületesen teljesítendem, Isten engem úgy segítjen.” *OHB*, 1848:6855. sz.

1849. március 9. Honvédelmi Minisztérium: „Én N. N. esküszöm az élő Istenre, Magyarországnak és Magyarország alkotmányának hűséget, esküszöm, hogy hivatalomban, s minden hivatalos foglalatosságaimban legnagyobb pontossággal, szorgalommal s becsületességgel eljárandok, tudomásomra jött hivatalos titkokat senkivel, semmi ürügy alatt nem közlendem, egyáltalában minden hivatalos dolgaimat hazám javára és a szolgálat előmozdítására mint egy becsületes hivatalnok teljesítendem. Isten engem úgy segítjen.” *Hm*, *Általános* 1849:13 069, eln. sz.

1849. április 26. Igazságügyi Minisztérium: „Az igazságügyi minisztériumnak helyben foglalkozó s alábbirt hivatalnokai, egyenkint és egyetemben az ország kormánya előtt nem csak azért, mert erre f. év ápr. 25-én 6140. sz. a[latt] kelt kormányzó elnöki rendelettel felhivattak — de legőszintébb hazafiúi érzésük sugallásából, ezennel ünnepélyesen kinyilatkoztatják, hogy az Erdéllyel egybeolvadt Magyarország s hozzá kapcsolt részek függetlenségének, s e független dicső haza kormányának egész készséggel hódolva — minden rendelkezési, intézkedési iránt engedelmeskedni — mint hivatalnokok és mint hű polgárok —, újjászületett hazánk érdekében működni, jóllétét teljes erőből minden alkalommal előmozdítani, legkedvesebb és legszentebb kötelességöknek ismerik. Éljen a független Haza!” *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 126. tétel.

(1849. május 2. Pest) Pénzügyminisztérium: „Mi alól irottak a magyar álladalom volt királyi ügyek igazgatóságának hivatalához tartozó tisztviselők, ezennel minden kényszerítés nélkül, saját szabad akaratunkból, hitünkre és becsületünkre

fogadjuk és ígérjük: hogy Magyarországnak f. évi ápril. 14-én kinyilatkoztatott függetlenségét, és kormányát nemcsak elismerjük, hanem a független Magyarországnak, országgyűlésileg meghatározott kormánya alatt hűségesen szolgálni is elhatározottak vagyunk; senki másától, mint az ország független kormányától parancsokat el nem fogadván.” *Királyi jogügyig. ltár, Lajstromozatlan No 2., 7. sz.*

1849. május 12. Igazságügyi Minisztérium: „Alulirt [Kiss Lajos tanácsos] a f. évi május 3-kán kelt igazságügyi-miniszteri rendelet következtében ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy a nemzetgyűlésnek az Erdéllyel egybeolvadt Magyarország s ehhez kapcsolt részeknek függetlensége iránti f. évi április 14.-kén kelt végzésének mint polgár és hivatalnok, hódolni, kettős kötelességemnek esmerem.” *IM Elnöki 1849:457. eln. sz.*

1849. június 19. Belügyminisztérium: „Én N. N. esküszöm az élő istenre, hogy a nemzeti függetlenség nyilatkozatán épülő alkotmányom hive leszek, a törvénynek s a kormány rendeleteinek engedelmeskedem, és hivatalos kötelességeimet lelkiösmeretesen teljesítenem. Isten engem úgy segítjen!” *Bm, Elnöki 1849:244. eln. sz.*

ABONYI István

1848. ápr. 11. előtt a kir. tábla bírása,¹ az 1848—1849-es országgyűlésen Tiszaújlak képviselője.²

1849. jún. 10-én a kormányzó az Igazságügyi Minisztériumban osztályfőnökké nevezte ki.³

1849. júl. 19-én ugyanott említve.⁴

¹ *IM Elnöki 1849:104. eln. sz.*

² *Beér—Csizmadia 881.*

³ *IM Elnöki 1849:104. eln. sz.*

⁴ *IM Állad. titkári 1849:3472. sz.*

ÁBRÁNYI Emil

(Szentgyörgyábrány, 1820. nov. 20.—Pest, 1850. árp. 7.)

Író, publicista, lapszerkesztő, politikus.

1848—1849-ben kétszer viselt kormánybiztosi tisztséget; ő dolgozta ki az új országgyűlés tervezetét és házszabályait.¹

1848. ápr. 30-án a nádor a Belügyminisztériumban titkárrá nevezte ki, 1500 Ft évi fizetéssel.² Titkári teendőit az országlati osztályban végezte.³ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.⁴

1849. febr.—ápr. között az ORPO alkalmazottja, titkár, ugyancsak 1500 Ft fizetéssel⁵ Az új minisztérium megalakulása után Szemere miniszterelnök és belügyminiszter nem vette át az új rendőri osztályhoz.⁶ Ekkor Irányi pesti teljhatalmú kormánybiztos mellett teljesített szolgálatot.⁷ 1849. jún. 22-én a belügyi tisztviselők között tette le az esküt „a nemzeti függetlenség nyilatkozatán épülő alkotmányra”,⁸ beosztása titkár.⁹ Az 1849. júliusi szegedi kimutatásban szerepel a neve, de nem valószínű, hogy valóban jelen volt.¹⁰

¹ *MÉL I. 6.*

² *Bm, Elnöki 1848:59. eln. sz. és 1848:94. eln. sz. máj. 22.*

³ *Lakkönyv.*

⁴ *Bm, Köz. 1848:76. kfő, 81. tétel.*

⁵ *ORPO Iratok 1849:30. kfő, 168/a tétel; Állampénztár.*

⁶ *Bm, Elnöki 1849:108. eln. sz. máj. vége.*

⁷ *Közlöny, 1849. máj. 18.*

⁸ *Bm, Elnöki* 1849:244. eln. sz. jún. 19-i körözüvény.

⁹ *Bm, Szemere miniszteri* I. d. n. (1849)

¹⁰ *Bm, Elnöki* 1849:576. eln. sz. A jelenlevők neve mellé jelet tettek a névsorban.

Tévesen 1848-ban belügyi államtitkárként tünteti fel: *Waldapfel 1950—1965. II. 307.*

ÁBRÁNYI Kornél, id — 1843-ig Eördögh-Ábrányi

(Szentgyörgyábrány, 1822. okt. 15.—Bp. 1903. dec. 20.)

Zeneszerző és zeneirő; Chopin és Kalkbrenner tanítványa.¹ 1848—1849-ben kormánybiztosi titkár, majd mint önkéntes és nemzetőr vett részt a szabadságharcban.²

1849. jún. 10-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, 1200 Ft évi fizetéssel.³ A tisztséget júl. 8-ig viselte, amikor is elmenekült Pestről.⁴

¹ *MÉL* I. 6.

² *Szinnyei* I. 34—37. h.

³ *IM Elnöki* 1849:105. eln. sz.

⁴ *Ábrányi* 206.

ADAMOVITS Dániel

1848. okt. 25-én a miniszter a Honvédelmi Minisztériumba tiszteletbeli fogalmazóvá nevezte ki.¹

1848. dec. 6-án említve az elnöki osztályon.² 1849. jún. 26-án említve a Külügyminisztériumban.³

¹ *Hm, Biztossági* 1848:7139. sz. 73. kőf., 178. tétel.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ *Pm, Pénztári* 1849:10.149. pü. sz.

ALBERTFFY (Albertfy) Mihály

(sz. 1809)¹

A magyar udvari kamaránál fogalmazó gyakornok 1836—1846, fogalmazó 1846—1848.²

1848. ápr. 29-én további szolgálatra kötelezve a Pénzügyminisztériumban, az álladalmi javak osztálya egyházi szakosztályán fogalmazó, fizetése évi 600 Ft.³ 1848. októberben említve ugyanott.⁴ 1849 elején a Cameral Verwaltung fogalmazójaként szerepel.⁵

¹ *Duscek-per* fol. 676.

² *Fallenbüchl.*

³ *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

⁴ *Pm, Duscek iratai* I/118. sz.

⁵ *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079. 1850-ben újra fogalmazó a Cameral Verwaltung-nál. *Duscek-per* fol. 676.

ALMÁSY Móric gróf

(1808. jan. 17.—1881. júl. 8.)¹

A magyar udvari kamara első alelnöke 1842—1848.²

1848-ban a Pénzügyminisztérium hatáskörébe tartozó só- és harmincadcsempészeti ítélőszék elnöke évi 6000 Ft fizetéssel.³ 1848. októberben említve ugyanott.⁴ 1849-től az ideiglenes polgári közigazgatás kincstári ügyeinek vezetője lett.

¹ *Gothai almanach* 1898.

² *Fallenbüchl.*

³ *Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika.*

⁴ *Pm, Duscek iratai* I/118. sz.

AMBRUS László

A helytartótanácsban tiszteletbeli fogalmazó 1846—1848.¹

1848. máj. 3-án a nádor alkalmazásra ajánlotta Szemere belügyminiszternek. Ambrus Mihály fia, aki már „hatodfél évet részint megyei, részint kormányzéki hivatalban ... töltött”. Ambrus Mihály rendes fogalmazóvá szerette volna fiát kinevezetni,² 1848. júl. 2-án újra folyamodott a nádorhoz fia ügyében, aki feljegyezte a kérvényre: „Szóval újonnan ajánlandó.”³ 1848. dec. 7-én említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban a középítészeti osztályon tb. fogalmazóként.⁴ 1849 elején Windisch-Grätz elnöki irodájában, majd a Civil Verwaltungnál fogalmazó.⁵

¹ *Ember* 1940.

² *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1017. sz.

³ Uo. 1848:1654. sz.

⁴ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

⁵ *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 782. febr. 17.

AMBRUS Mihály

A helytartótanácsnál 1817. máj. 27-től fizetési gyakornok, 1818. dec. 9-től fogalmazó gyakornok 1820. nov. 7-től fogalmazó, 1831. márc. 16-tól titkár, 1842. aug. 11-től tanácsos.¹

1848. ápr. 27-én a nádor osztályigazgató tanácsossá nevezte ki a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban a postai osztályban évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. máj. 14-én Széchenyi felmentette a központi vasúttársaságnál viselt királyi biztos tisztségétől.³ 1848. okt. 21-én az Országos Honvédelmi Bizottmány a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium aláíró tisztviselőjévé nevezte ki miniszter és államtitkárok nemlétében.⁴ 1849. jan. 19-én Almásy Móric megbizta az ideiglenes polgári közigazgatás postai ügyeinek vezetésével, az osztály személyzetének összeállításával. Tervet készített a postai ügyek további viteléről. Februártól beteg volt. Irányi Dániel pesti magyar kormánybiztos hazaarulás miatt bíróság elé akarta állítani, de — részben Duschek Ferenc segítségével — ezt elkerülte. 1849. okt. 29-én az osztrákok az igazolási eljárás során „loyal und untadelhaft”-nak találták. Ez időben már újra alkalmazva volt.⁵

¹ *Htt-i ltár, Series.*

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* 12. cs., Tasner fogalmazvány, 1848-94. közm. eln. sz.

Itt tévesen arról esik szó, hogy Ambrus M. az IM-nél került alkalmazásra.

⁴ *OHB* 1848:1443. eln. sz.

⁵ *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 87. sz.; *Duschek-per* fol. 567.

ANDERKÓ György

1848. ápr. 11. előtt a magyar udvari kancellárián fogalmazó gyakornok.¹ A máramarosi gör. kat. püspök helyettes fia.

1848. ápr. 25-én Kossuth Eötvösnek ajánlja, mivel a papságot „haladéktalanul le kell kötelezni”.² 1848. máj. 3-án az Igazságügyi Minisztériumban, a büntetőtörvénykezési osztályban fogalmazói kinevezéséről tudósít a Pesti Hírlap; fizetése évi 800 Ft.³ 1848. nov. 23-án — mivel holléte nem tudatik — felfüggesztik fizetésének folyósítását.⁴

¹ *Pm, Elnöki* 1848:329. eln. sz.

² *KLÖM XII.* 71.

³ *PH* 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

⁴ *OHB* 1848:3673. eln. sz.

ANDREÁNSZKY Sándor

Magyar udvari kamarai tanácsos 1847—1848.¹ 1848 elején az államkonferencia tanácskozásain szóba került mint az erdélyi kincstartóság helyettes elnöke. „Képzettsége és elismert szolgálatai” ellenére nem nevezték ki, mivel nem volt erdélyi származású.²

1848. ápr. 29-én a Pénzügyminisztériumban további szolgálatra kötelezték a bányászati osztályon. Tanácsos; fizetése a korábbi, 2000 Ft/év.³ 1848. jún. 22-én Kossuth kormánybiztosként küldte ki a Bánságba a bányatörvénysek felállításának előkészítésére.⁴ 1848 végéig az osztály dolgozója volt, majd 1849-ben állt az osztrákokhoz. Kerületi főbiztos volt Besztercebányán 1849. júl. és 1850. szept. között.⁵

¹ *Fallenbüchl.*

² *ÖStA Konf. Akten* 1848:72. sz. febr. 24.

³ *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

⁴ *KLÖM XII.* 304.

⁵ *Pm, Bányászati oig. iratok* 1849.; *Fond- és állagjegyzék D 72., 73.*

ARANY János

(Nagyszalonta, 1817. márc. 2.—Budapest, 1882. okt. 22.)

Író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (r. 1858, ig. 1879.).

1848-ban Vas Gerebennel szerkesztette a Nép Barátját.¹ 1849-ben a Közlöny tervezett melléklapját, a Népszabadságot szerkesztette volna, egymaga.² 1849. máj. 9-től az új Belügyminisztériumban helyezkedett el fogalmazóként,³ évi 800 Ft fizetéssel.⁴ A közigazgatási osztályba osztották be. 1849. jún. 22-én tette le az esküt mint belügyminisztériumi tisztviselő.⁵ 1849 júliusában szerepel egy Szegeden készült kimutatásban,⁶ de jelenléte nem bizonyított. Más források szerint júl. 1-én engedéllyel Szalontára távozott.⁷

¹ *MÉL* I. 50—52.

² *Czóbel* 484—485.

³ *Közlöny*, 1849. máj. 22. A belügyminiszter máj. 9-i közlése. Máj. 24-től számítja szolgálatát: *Czóbel* 479.; *Juhász* 275.

⁴ *Bm, Elnöki* 1849:112. eln. sz. máj. 28.

⁵ *Uo.* 1849:244. eln. sz. jún. 19-i körözüvény.

⁶ *Uo.* 1849:576. eln. sz.

⁷ *Czóbel* 485.

ÁRKOSI Károly

Az erdélyi udvari kancelláriánál gyakornok volt kb. 10 évig. Erdélyi (unitárius).¹

1848. dec. 14-i hatállyal az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke az eddigi segédfogalmazót fogalmazóvá nevezte ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Fizetése évi 800 Ft.² 1849. jan. 23-án feljegyzik, hogy engedéllyel Erdélyben tartózkodik.³ Valószínűleg már ekkor is az ottani kormánybiztos mellé volt beosztva, ugyanis 1849. máj. 15-én tőle kéri vissza a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a fogalmazóját.⁴ 1849. jún. 13-án említve ugyanott: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, fogalmazó, 800 Ft.⁵ Júliusban is jelen volt.⁶

¹ *1526 utáni gyűjtemény, Naplók* 1. cs. 59. „Becsületes, mivel szorgalmas fiú volt” — írja róla Beöthy.

² *OHB* 1848:5423. eln. sz. dec. 10.; *Közlöny*, 1848. dec. 22.

³ *OHB* 1848:916. eln. sz.

⁴ Levél Szentiványi Károly erdélyi kormánybiztoshoz: *VKM Debreceni iratok* 1849:674. sz.

⁵ *Uo.* 1849:987. sz.

⁶ *Állampénztár.*

ÁRVAY Károly

1848. ápr. 11. előtt eszéki postaigazgatósági postatiszt.¹

1848. júl. 15-én a miniszter postai fogalmazóvá nevezte ki a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban, évi 800 Ft fizetéssel.²

¹ *Közlöny*, 1848. júl. 16.

² Uo.; *FIKM Elnöki* 1848:205. m. sz. aug. 1.

ASBÓTH János

Uradalmi prefektus volt a herceg Esterházy birtokokon.

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar és Kereskedelemügyi Minisztériumban a földművelési osztályban tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott. Osztályigazgató tanácsos hiányában a teendőket ő látja el.² 1849. elején Pesten maradt, de igazolta magát.³ 1849. máj. 25-én, 1849. jún. 30-án említve ugyanott.⁴ Osztályigazgatói kinevezését többször kérte Batthyány Kázmér, az ideiglenes miniszter, de ez nem történt meg.⁵ Jelen volt júliusban is.⁶

¹ *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1558*. 1849. áprilisi adat; *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *OHB* 1848:4818. eln. sz., 1849:7450. eln. sz. máj. 25.

³ *FIKM Elnöki* 1849:77. eln. sz. máj. 25.

⁴ Uo. 1849:80. eln. sz., 1849:10. eln. sz.

⁵ *Kormányzó, Elnöki* 1849:8725. k. eln. sz. jún. 26.; *Állampénztár*.

⁶ *Állampénztár*.

ASBÓTH Sándor

(Keszthely, 1811. dec. 11.—Buenos Aires, 1868. jan. 21.)

Asbóth János georgikoni tanár fia. Mérnök, honvédtiszt. 1836-ban a marosi hajózási intézet igazgatója, 1844-ben Temes vm. építészeti igazgatója, 1848-ban mérnökkari tiszt.¹

1848. dec. 9-én a hadügyminiszter a Bega-csatornai igazgató mérnököt Vetter tábornok mellé tábornoki századosná nevezte ki, dec. 1-i hatállyal.² 1849. febr. 19-én, márc. 9-én említve ugyanott a tábornoki osztályon, segédként.³ 1849. jún. 14-én a kormányzó a kormányzói hivatal katonai osztályába nevezte ki álladalmi tanácsossá és katonai ügyekben minisztertanácsi előadó jegyzővé.⁴

¹ Regényes életére von. adatok: *MÉL* I. 58. A lexikon nem említi minisztériumi beosztását, ill. csak felületesen.

² *Közlöny*, 1848. dec. 11.

³ *OHB* 1849:3292. eln. sz.; *Hm, Általános* 1849:13069. E sz. eskü.

⁴ *Közlöny*, 1849. jún. 21.; *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. eln. sz.

Egyéb, személyére von. adatok: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1464. sz. jún. 17.; *OHB* 1849:1445. eln. sz. febr. 3.; *Hadtört. ltár, Kriegsg. Arad* 113/21. 1850. jan. 18.

ATHANACZKOVICS Plátó

(Zombor, 1788. jún. 29.—?, 1867. ápr. 9.)

Görög nem egyesült püspök. 1839-től budai püspök.¹

1848. jún. 20-án a kultuszminiszter bácsi görög nem egyesült püspökké nevezte ki.² 1848. ápr. 24. a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a görög nem egyesült egyházi osztály osztályigazgatói tanácsosává nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.³ Osztályigazgatói posztjáról püspöki kinevezése után sem mondott le.⁴ 1849-ben nem jelent meg Debrecenben;⁵ fizetését 1849. márc. 1-től megszüntették.⁶ Athanaczkovics Plátó Kossuth tolmácsa volt 1848 őszén a szerbekkel való tárgyalások során. Novemberben 5-6000 arannyal Újvidékre küldték, hogy a magyarokkal rokonszenvező szerbek belső forradalmat szítsanak a magyarok tehermentesítésére. Küldetésének eredményéről a magyar kormányt nem értesítette, még Vukovics is úgy nyilatkozott később, hogy nem tudták, fogoly volt-e vagy csellel élt. Egyébként újvidéki püspök lett.⁷

¹ *Szinnyei* I. 287. h. Életrajza bácsi püspöki kinevezésénél: *VKM Elnöki* 1848:191. eln. sz.

² *Közlöny*, 1848. júl. 2.

³ VKM Elnöki 1848:12. eln. sz.; 1848/49-i Mm, Vegyes VKM 1848. máj. 22.

⁴ OHB 1848:3671. eln. sz.

⁵ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.

⁶ VKM Debreceni iratok 1849:990. sz. jún. 14.

⁷ Kossuth Beöthy Ödönnek, 1848. nov. 30.; KLÖM XIII. 593.; Kossuth Irataim I. 387—390.; Vukovics 529.

AUGUST (August) István

1849. jún. 1-én az államtitkár a Honvédelmi Minisztériumban fogalmazóvá nevezte ki a korábban a tűzéri osztályban segédfogalmazói feladatokat betöltött hivatalnokot.¹ 1849. aug. 4-én Aradra indult társaival együtt; beosztása: elnöki fogalmazó, évi 800 Ft fizetéssel.²

¹ Közlöny, 1849. jún. 23. és máj. 31.

² 1848/49-i Mm, Vegyes Hm. 1849. aug. 4.

AULICH Lajos

(Pozsony, 1792—Arad, 1849. okt. 6.)

Honvédtábornok, honvédminiszter.

1848. ápr. 11. előtt császári katonatiszt.

1849. júl. 14.—aug. 11. honvédelmi miniszter.¹

¹ MÉL I. 63. Személyének jellemzésére ld. pl. Vukovics 525.; Szemere 1853. III. 91. Gelich II. 322—323.

AZARI János

Honvédtiszt.

1849. máj. közepétől jún. elejéig a Honvédelmi Minisztérium irodaigazgatója. Tisztségéről lemondott.¹

¹ Hm, Általános 1849:18027. E sz. jún. 11.; 1848/49-i Mm, Vegyes Hm, d. n. — Szegedre indul (?)

BABITS (Babics) János

Egri feltanodai tanár.

1849. jún. 21-én a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz miniszteri titkárrá nevezte ki, 2000 Ft évi fizetéssel.¹ 1849. júl. 24-én említve Szegeden, ugyanott.²

¹ VKM Debreceni iratok 1849:1035. sz.

² VKM Szegedi iratok 1849:1378. sz.

BAGI Béla

1849. jún. 16-án a miniszter a korábbi segédfogalmazót a Honvédelmi Minisztériumban fogalmazóvá nevezte ki, a polgári-gazdasági osztályban.¹ 1849. júliusában említve Szegeden, ugyanott. Fizetése évi 800 Ft.² 1849. aug. 5-én Aradra indult a Honvédelmi Minisztériummal.³

¹ Közlöny, 1849. jún. 23.

² 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.

³ Uo.

BAJKAY Endre

1848. máj. 5-én a nádor a Belügyminisztérium irányítása alatt működő statisztikai hivatal rendes tagjává nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.¹ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.² 1849-ben Pesten

maradt, mint a statisztikai hivatal legtöbb tagja.³ 1849. jún. 22-én teszi le az esküt a Belügyminisztérium többi tisztviselőjével együtt a statisztikai hivatal rendes tagjaként. Fizetése ugyancsak 1500 Ft évente,⁴ amit márciusig visszamenően megkapott.⁵

¹ *Bm, Elnöki* 1848:50. eln. sz., 1848:94. eln. sz.

² *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

³ *Bm, Elnöki* 1849:291. eln. sz. jún. 21.

⁴ Uo. 1849:244. eln. sz., jún. 19-i körözüvény és 1849:285. eln. sz. jún. 21.

⁵ *Állampénztár.*

BALÁS Ágoston

Magyar udvari kamarai fogalmazó 1829—1846, titkár 1846—1848.¹

1848. ápr. 29-től a Pénzügyminisztériumban további szolgálatra kötelezve az állami javak osztálya bánsági szakában. Titkár, fizetése a korábbi: 1000 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott. A kassai megürült püspökség javainak átvételét intézte, ahonnan Schlick közeledtére a püspöki pénztárral és más értékekkel tért vissza a kormányhoz.³ 1849. ápr. 1-től újra említve a Pénzügyminisztérium V. álladalmi javak osztályán titkárként, fizetése 1500 Ft. A főhercegi javak átvételénél teljesített szolgálatot 1849. máj.—jún.-ban. Fizetését júliusban is kapta,⁴ ennek ellenére 1850-ben alkalmazták a Cameral Verwaltungnál.⁵

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.; *Duschek-per* fol. 675. és 677.

⁴ *Pm, Duschek iratai* III/29. sz.; *Duschek-per* fol. 677.; *Állampénztár; Pm, Pénztári* 1849:6140. pü. sz. máj. 18.

⁵ *Duschek-per* fol. 677.

BALÁS Károly

A helytartótanácsnál számvevőségi díjtalan gyakornok 1818. dec. 19-től, irattári napidíjas 1819. dec. 3-tól, irattári járulnok 1821—1827, irattári írnök 1827—1841, irattári sorjegyző 1841—1848. Utolsó fizetése 550 Ft.¹

1848. máj. 1-től a Belügyminisztériumban irattárnok, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849-ben nem követte a kormányt Debrecenbe, de későbbi alkalmazása mutatja, hogy pesti tartózkodását igazolta az új minisztérium. 1849. jún. 10. előtt együttműködött az állami közös levéltár ügyeinek intézésében Kecskeméthy Mihállyal.⁴ 1849. jún. 10-től újra a Belügyminisztérium irattárnoka évi 1200 Ft fizetéssel, egészen augusztusig.⁵

¹ *Htt-i ltár, Series; Ember* 1940; *1848/49-i Mm, Vegyes Bm.*

² *Bm, Elnöki* 1848:49. eln. sz. máj. 5.

³ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes Bm*, 1849. jún. 15.

⁵ *Bm, Elnöki* 1849:291. eln. sz. jún. 10.; 1849:551., 576. eln. sz.; *Bm, Debreceni iratok* 81/m. 552. sz.

BALÁS Konrád

Honvédtiszt.¹

1848. okt. 20-án a miniszter kinevezte okt. 1-i hatállyal a Honvédelmi Minisztériumba miniszteri tanácsossá, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 6-án a Honvédelmi Minisztérium katonai osztálya serezedri szakfőnökeként említve.³

¹ *OSzK Kozma I.* (Katonai kinevezését okt. 17-re teszi.)

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 179. tétel.

³ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

BALASSA János

(Sárszentlőrinc, 1814. máj. 5.—Pest, 1868. dec. 9.)

Sebész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja (1858). 1848—1849-ben egyetemi tanár, az egyetemi orvosi kar igazgatója.¹

1848. máj. 5-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztályán tanácsossá nevezte ki. Fizetése: egyetemi tanári fizetése kipótolva 2500 Ft tanácsosi fizetésre.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. jún. 1-től fizetését megszünteti a minisztérium.⁴

¹ *MÉL* I. 82—83.

² *VKM Elnöki* 1843:13. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ *VKM Debreceni iratok* 1849:990. sz. jún. 14. 1848 végén ugyan tábori kórházi főorvosként működött Pesten, de valószínűleg Pesten maradt, igazolását nem fogadhatta el a minisztérium. Orvoskari igazgatói tisztét megtartotta.

BALDACCI Manó báró

(Kolozsvár, 1807—Olmütz, 1852)

1848. ápr. 11. előtt császári katonatiszt,¹ 1848 végén az erdélyi hadak főparancsnoka.

1848. máj. 1-től az Országos Nemzetőrségi Haditanács helyettes elnöke. Fizetése: ezredesi fizetése kipótolva 1800 Ft évi díjra + 900 Ft szálláspénz. A nemzetőrségi szervezet és az első honvédzászlóaljak szervezése² nevéhez fűződik. 1848. szept. 23-án leköszönt tisztségéről.³

¹ *OSzK Kozma* I.

² Uo.; *Fényes E. mm-i statisztika*. A királyi kinevezés máj. 10-én, Batthyány Lajos megbízása 15-én kelt. *Urbán* 1973. 52—53.

³ *Közlöny*, 1848. szept. 24.

BALLA Pál

(sz. 1819)

Ügyvéd. Honvédtiszt.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályán fogalmazóként. Horvát fordítói munkát is végzett.² 1849. febr. 28-án Debrecenben említve ugyanott, fizetése 800 Ft. Adatai júliusig megtalálhatók.³

¹ *Hadtört. ltár, Kriegsg. Arad* 113/1. sz. 1849. aug. 21.; *OSzK Kozma* I.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.; *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 305. sz.

³ *1848/49-i mm, Vegyes Hm*, d. n. és júl. 9.; *Állampénztár*. Fegyverrel nem harcolt. 1849. dec. 22-én tartott osztrák vizsgálata szerint újra nem alkalmazható: *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 305. sz.

BALLAGI Mór → BLOCH

BALOGH Sándor

(sz. 1822)¹

1849. jún. 11-én a miniszter kinevezte a Pénzügyminisztériumba fogalmazóvá. Korábban segédfogalmazóként dolgozott ugyanott. Fizetése évi 800 Ft.² 1849. aug. 13-ig szolgált. Duschek futárja volt Schlickekhez.³

¹ *Duschek-per* fol. 293.

² *Közlöny*, 1849. jún. 12.; *Pm, Duschek iratai* III/29. sz. d. n.

³ 1850-ben a Cameral Verwaltungnál fogalmazó gyakornok. *Duschek-per* fol. 293.

BÁNYFFAY (Baumholzer) Simon

(Isebény (?), Baranya m. 1819)

1848-ig a Tiszavölgyi Társaság alkalmazottja.¹

1848. máj. 1-én nevezték ki a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium számvevőségére számvevőnek, 1200 Ft évi fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. ápr. 4-én jelent meg Debrecenben, minisztériumi munkahelyén.⁴ Igazolását mutatja, hogy 1849. jún. 19-én újra kinevezték a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumba jún. 1-i hatállyal főszámtisztté, ugyancsak 1200 Ft-tal.⁵

¹ *OSzK Kozma I.* Személyére lásd még: *Pálffy* 67—68.

² *Pm, Elnöki* 1848:668. sz.

³ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

⁴ *Közmunka, Kebelbeli* 1849:2. kfő, 13. tétel.

⁵ *Közmunka, Elnöki* 1849:216. eln. sz.

BÁNYFFY Béla gróf

(Kolozsvár, 1831. okt. 23.—Szentmihálytelek, 1888. nov. 20.)¹

1849. jún. 9-én a miniszter a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban tiszteletbeli fogalmazóvá nevezte ki.²

¹ *Szinnyei I.* 508—509. h.

² *Közlöny*, 1849. jún. 12.

BÁNTÓ Sámuel

(1808 (?)—Kolozsvár, 1886. dec.)

Bécsi udvari bányaszámvevőségi számvevőtiszt.¹

1848. szept. 20-án tette le hivatali esküjét Pálffy államtitkár előtt. Bányászati számtiszt.² 1848 októberében említve a Pénzügyminisztérium bányászati osztályán fogalmazóként mint további szolgálatra kötelezett.³ 1849. jún. 26-án a miniszter a Pénzügyminisztériumban főszámtisztté nevezte ki.⁴

¹ *Szinnyei I.* 533. h.; *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. sz. 1849. márc. 16.

² *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel. 174. boi. sz. okt. 5.

³ *Pm, Duschek iratai I/118.* sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. jún. 28.

BÁRÁNDY János

(Báránd, 1788. márc. 16.—Budapest, 1854. márc. 11.)

Statisztikus és publicista.¹

1848. jún. 9-én a nádor a statisztikai hivatal rendes tagjává nevezte ki, fizetése évi 1500 Ft.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849-ben nem ment a kormánnyal Debrecenbe, de igazolását mutatja, hogy 1849. jún. 21-től ismét a hivatal rendes tagja lett. Fizetését, évi 1500 Ft-ot, márciusig visszamenően is megkapta.⁴

¹ *Szinnyei I.* 544—545. h. (1848-ról nem szól.)

² *Bm, Elnöki* 1848:293. eln. sz.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1385. sz. (itt a neve Ferdinánd); *Bm, Szemere miniszteri I.*

³ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁴ *Bm, Elnöki* 1848:291., 285. eln. sz. jún. 21.; *Állampénztár.*

BARKÓCZI Mihály báró

1848. máj. 14-én került kinevezéssel a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya úrbéri szakosztályába fogalmazóként, évi 800 Ft fizetéssel.¹ 1848 októberében említve ugyanott.² 1849. máj.—júl. között ugyancsak a Pénzügyminisztériumban fogalmazó, 900 Ft fizetéssel.³

¹ *Pm, Elnöki* 1848:548. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

³ Uo. III/29. sz.; *Pm, Pénztári* 1849:7152. pü. sz. máj. 31., 11 355. pü. sz. júl. 16. 1849 elején a Cameral Verwaltung fogalmazói között szerepel: *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

BARNAY (Barnai) Ignác

(?—1878. máj. 27.)

1848 előtt a pesti izraelita hitközség alkalmazottja. 1846-tól a magyarító egyesületben tevékenykedik.¹

1849. jún.-tól a Belügyminisztérium titkára a közigazgatási osztályban, évi 1200 Ft fizetéssel, amely jún. 16-tól járt.² 1849. júl.-ban Szegeden tartózkodott, majd a Belügyminisztérium előfogaival Nagyváradra indult.³

¹ *Bernstein* 212—213.

² *Bm, Elnöki* 1849:322. eln. sz. jún. 24.; *Pm, Pénztári* 1849:10155. pü. sz. jún. 24.

³ *Bm, Elnöki* 1849:576. eln. sz.; *Bm, Debreceni iratok* 81/m, 552. sz.

BARTAL György, id.

(Füss, 1785. ápr. 2.—Etrekarcsa, 1865. szept. 20.)

Jogtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (ig. 1830, t. 1858); A politikus Bartal apja. 1830-tól udvari tanácsos, kancelláriai előadó. A középkori közjog történetével oklevelek alapján foglalkozott.¹

1848. máj. 3-án a nádor a Külügyminisztérium tanácsosává nevezte ki. Fizetése évente 5000 Ft és személyére 1000 Ft, szállására 800 Ft.² Pulszky államtitkár eltávozása után, 1848 őszén vezette a minisztériumot. 1848. nov. 13-án Windisch-Grätz parancsára menekülésszerűen hagyta el Bécsset, Platthy tanácsossal együtt.³

¹ *MÉL* I. 127.; *Szinnyei* I. 623—625. h. (A születési dátumot 24-re teszi.)

² *Király személye kör. mm, Általános* 1848:54. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *KH*, 1848. nov. 29.; Személyéhez lásd még: *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 66., 911.

BARTAL György, ifj.

(Etrekarcsa, 1820. szept. 20.—Fadd, 1875. okt. 25.)

Liberális politikus, miniszter (1874—1875), a jogtörténész fia. 1848-ban Tolna vármegyében hivatalnokoskodott, országgyűlési képviselője Pincehelynek (Tolna m.).¹

1849. máj. 6-án a kormányzó a Pénzügyminisztériumban az I. központi pénztári osztályban osztályfőnökké nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel. Duschek választása azért is esett rá, mert nem volt híve a Függetlenségi Nyilatkozatnak.² Jún.—júl.-ban is kapott fizetést.³

¹ *MÉL* I. 127.; *Beér—Csizmadia* 881.

² *Közlöny*, 1849. máj. 10.; *Pm, Duschek iratai* III/29. sz.; *Duschek-per* fol. 238.

³ *Állampénztár.*

BARTAL Károly

1848. dec.-ben az Országos Rendőri és Postaosztálynál fogalmazó volt, fizetése 800 Ft.¹

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, dec. 26. 538/RPK sz.

BARTHOS Ede

Baranya megyei szolgabíró. 1848-ban Némettörög község (Baranya vm.) országgyűlési képviselője.¹

1848. szept. 5-én a nádor a Pénzügyminisztériumban az adói osztályban tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel. Egyben ugyanott ideiglenes osztályigazgató is.² 1848. okt.-ban említve ugyanott.³ A kormányt nem követte Debrecenbe; képviselőségéről is lemondottnak tekintette az országgyűlés.

¹ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. sz. márc. 16.; *Beér—Csizmadia* 881. Személyére vonatkozóan lásd: *Pálffy* 52.

² *Pm, Elnöki* 1848:1796. eln. sz.; *KLÖM XII.* 921.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2366. sz. szept. 3.

³ *Pm, Duschek iratai* 1/118. sz.

BÁTOR Géza (Geiza)

A Tolna megyei tb. alügyész 1845. ápr. 24-én alkalmazták a helytartótanácsnál tb. fogalmazóként. Ott 1846-ig dolgozott.¹

1848. máj. 3-án a miniszter az Igazságügyi Minisztérium polgári törvénykezési és politikai bírósági osztálya II. szakában évi 800 Ft fizetéssel alkalmazta fogalmazóként.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott a tiszai osztályban.³ 1849. jan.—júl. között Debrecenben, ill. a második minisztériumban teljesített szolgálatot.⁴

¹ *Htt-i ltár, Series; Ember* 1940.

² *PH,* 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848: 4645. eln. sz.

⁴ *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 98. tétel; *Pm, Pénztári* 1849:9261. pü. sz.; *Állampénztár.*

BATTHYÁNY Kázmér gróf

(1807. jún. 4.—Párizs, 1854. júl. 12.)

Nagybirtokos, reformpolitikus, külügyminiszter. Az 1839—1840-es országgyűlésen a főrendi ellenzék soraiban található. 1844-ben a Védegyelet elnöke volt. 1848. ápr. 22-től Baranya megye főispánja, majd kormánybiztos volt. 1848 őszén népfelkelést szervezett. 1849. febr. 12-ig a Kiskúnság, Szeged, Szabadka, Zombor teljhatalmú kormánybiztos.

1849. máj. 2.—aug. 11. külügyminiszter és ideiglenes kereskedelmi miniszter.¹

¹ *MÉL* I. 145—146. Személyére lásd: *Jósika 1851.* I. 147.; *Tóth Lőrinc.*

BATTHYÁNY Lajos gróf

(Pozsony, 1807. febr. 11.—Pest, 1849. okt. 6.)

Liberális nagybirtokos, a főrendi ellenzék vezére. Sárvár országgyűlési képviselője 1848-ban.¹

1848. márc. 17.—szept. 11. miniszterelnök. Fizetése évi 20000 Ft és az országgyűlés idejére havi 2000 Ft asztalpenz.² Szept. 12-én a nádor új minisztérium alakításával bizta meg. Ez nem sikerült, s okt. 1-én benyújtott lemondását az uralkodó 3-án elfogadta. Az osztrákok hosszadalmas hadbíróági tárgyalás után végezték ki.

¹ *MÉL* I. 146—147.; *Beér—Csizmadia* 881.; *MOL Filmtár.* C 909.

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

BAUMHOLCZER Simon → BÁNFFAY

BEDEKOVICS Vilmos

Ügyvéd.

1849. máj. 29-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki.¹ Jún.—júl.-ban említve ugyanott.²

¹ *Közlöny*, 1849. máj. 30.

² *Állampénztár*.

BEKE Kálmán

A helytartótanácsnál fogalmazó gyakornok 1832—1839. Magyar kancelláriai titkár 1848-ig.¹

1848. máj. 3-án a nádor a Külügyminisztériumban titkárrá nevezte ki, évi 1600 Ft fizetéssel és 300 Ft szálláspénzzel.² 1848. jún. 26-án említve ugyanott.³

¹ *Ember 1940.; Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 286. 1849. jan. 14.

² *Király személye kör. mm, Általános* 1848:54. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

BÉKEI István

Ügyvéd, Szalay László történetíró rokona; ennek szellemi hatása alatt nevelődött. Képességeivel Deák Ferencnek is feltűnt.¹

1849. jún. 15-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban fogalmazóvá nevezte ki 800 Ft évi fizetéssel.² Korábban ugyanott segédfogalmazó volt. Júl.-ban említve ugyanott.³

¹ *Szinnyei I.* 774—775. h.

² *IM Elnöki* 1849:381. eln. sz. (*Szinnyei* 1848-ra teszi minisztériumi alkalmazását.)

³ *Állampénztár*.

BELL Sámuel

1848. ápr. 11. előtt erdélyi kancelláriai számszeletti titkár volt.¹

1848. júl. 14-én nevezte ki a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz az ipari osztályra titkárnak, az erdélyieknek a minisztériumban való alkalmazása során.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott, fizetése évi 1500 Ft.³ 1849 elején Bécsbe ment, ott nyert alkalmazást.⁴

¹ *FIKM Elnöki* 1848:184. m. sz.

² Uo.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1821. sz.

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes FIKM kb.* 1849. ápr.—máj.-i feljegyzés. Az irat nem említi, hogy hol szolgált.

BENEDEK Ignác

Honvédtiszt(?).

1848. okt. 10-én a miniszter a Honvédelmi Minisztériumban a katonai mozdítási és elhelyezési osztályon német nyelvi fordítóra és fogalmazóra nevezte ki évi 400 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 6-án a tüzéri szak fogalmazója és fordítója, de kinevezését erre az osztályra csak 1849. jan.-ban kapta meg. Fizetése 800 Ft.² 1849. jún. 28-án az államtitkár ugyanott titkárrá nevezte ki 16-i hatállyal. Fizetése 1200 Ft. Aug. 4-ig található róla adatok.³

¹ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 162. tétel.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.; *Közlöny*, 1849. jan. 25.; *1848/49-i Mm, Vegyes Hm*.

³ *Közlöny*, 1849. júl. 13.; *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.; Állampénztár*.

BENYOVSZKY Lajos

1848-ban az Igazságügyi Minisztériumban a polgári törvénykezési és politikai bíráskodási osztályon, a II. szakban tiszteletbeli fogalmazó.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott a tiszai szakban.²

¹ *Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika*.

² *OHB* 1848:4645. eln. sz.

BEÓTHY Lajos

Helytartótanácsi titkár 1843. aug. 10-től. Fizetése 1200 Ft.¹

1848. máj. 3-án kinevezte a nádor az Igazságügyi Minisztériumba a büntető törvénykezési osztályra tanácsossá, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott.³ 1849. ápr. 12-től dolgozott újra a minisztériumban, egészen júl. 27-ig.⁴

¹ *Htt.-i ltár, Series; Pm, Elnöki* 1848:329. eln. sz. ápr.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika*; A nádor ápr. 22-én írta alá a miniszteri előterjesztést: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:4205. pü. sz. ápr. 14. Osztrák igazolása során előadta, hogy a gerillák miatti féltében érkezett Debrecenbe áprilisban. Az osztrák kormányzat mint szimpatizánst nem alkalmazta újra. *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 290. sz. 1849. dec. 22.

BEÓTHY Zsigmond

(Komárom, 1819. febr. 17.—Komárom, 1896. jan. 29.)

Költő, író, jogtudós. 1845-től Komárom megyei szolgabíró.¹

1848. ápr. 24-én a miniszter kinevezte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium protestáns egyházi osztályába fogalmazónak, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 14-én az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke titkárrá nevezte ki ugyanott, évi 1500 Ft-tal.³ 1849. jan.-ban nem ment a kormányval Debrecenbe, Pesten maradt és Buda visszavétele után állítólag hazatért Komáromba.⁴ Ennek ellentmond, hogy 1849. jún.—júl.-ban említve a minisztérium tagjai között.⁵

¹ *MÉL* I. 183—184.

² *PH*, 1848. ápr. 27.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:5423. eln. sz.

⁴ *Uo.* 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *Szimyei* I. 891—894. h.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *Állampénztár*. Saját kezű feljegyzései a 48-as időkről: *1526 utáni gyűjtemény, Naplók*. „Életemből”. Név nélkül.

BÉRCZY Károly

(Balassagyarmat, 1821. márc. 2.—Pest, 1867. dec. 11.)

Író, újságíró, műfordító, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1859). 1842-től a helytartótanácsban, 1847-től Széchenyi munkatársaként a közlekedési osztályon dolgozott;¹ országos közlekedési bizottsági tollvivő, fizetése 600 Ft.²

1848-ban a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban dolgozott fogalmazóként, fizetése évi 600 Ft.³ 1848. dec. 7-én említve ugyanott a miniszteri és államtitkári irodán (kebelbeli osztály). Igen sokat betegeskedik.⁴ 1849-ben — bizonyára betegsége miatt — Pesten maradt; 1849. jún. 16-án igazolták.⁵ 1849. jún. 1-i hatállyal kinevezve ugyanoda. Fizetése évi 800 Ft.⁶

¹ *MÉL* I. 186.

² *Közmunka, Elnöki* 1848:3. sz. máj. 1.

³ *Uo.*; *Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika*.

⁴ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

⁵ *Közmunka, Elnöki* 1849:210. sz. jún. 16.

⁶ *Uo.* 1849:216. sz. jún. 19., 135. sz. jún. 9.

BERCZIK (Berzik) Pál

1849. febr. 8-án a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztériumba a bizottsági osztályon fogalmazóvá. Addig segédfogalmazó volt.¹ 1849. febr.—júl.-ban említve ugyanott, fizetése 800 Ft.²

¹ *Közlöny*, 1849. febr. 10.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.; Állampénztár*.

BERDE Mózes (Mózsa)

(Szentivánlaborfalva, 1815. dec. 15. (keresztelési napja)—Budapest, 1893. szept. 22.)

Ügyvéd, politikus. 1848-ban országgyűlési képviselő (Háromszék); erdélyi segédkormánybiztos.

1849. márc. 17-én járult hozzá az országgyűlés, hogy a Honvédelmi Bizottmány Csány mellé küldje Erdélybe.¹ 1849. jún. 1-i hatállyal a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium középítészeti osztályán tanácsosi kinevezést nyert. Fizetése 2500 Ft évenként.²

¹ *MÉL* I. 187—188.; *Beér—Cszimadia* 881.; *Közlöny*, 1849. márc. 20.

² *Közmunka, Elnöki*, 1849:135. eln. sz. jún. 9. Minisztériumi kinevezése után vizsgálatot indítottak ellene segédkormánybiztosi minőségében állítólag elkövetett visszaélések miatt. *KLÖM XV.* 496., 542—543.

BERÉNYI Antal

Honvédtiszt.

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium újoncozási és pótlóvazási osztályán, az újoncozási szakban mint a szakfőnök oldalmenttije.¹

¹ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

BERGER Lajos

1810-től állami szolgálatban¹ mérnök.

1848-ban a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium technikai osztályok középítészeti osztálya keretében igazgató főmérnök, 1200 Ft évi fizetéssel.² 1848. dec. 10-én említve ugyanott, megjegyezve, hogy nincs véglegesítve;³ 1849-ben ugyanott.⁴

¹ *Pm, Duschek iratai* I/102. sz. 1848. dec. 10.

² *Fényes E. mm-i statisztika*. Téved Fényes a kinevezést illetően, további szolgálatra való kötelezésről lehet csak szó. Említi még Bergert az építészeti számvevői hivatal keretében is számvevői tanácsosként, évi 1000 Ft-tal.

³ *Pm, Duschek iratai* I/102. sz.

⁴ Említve többször, pl. *Közmunka, Elnöki* 1849:111. sz. jún. 8.

BERGHOFFER Ferdinánd

1848. ápr. 11. előtt bécsi udvari bányakamarai fogalmazó.¹

1848. jún. 17-én nevezte ki a nádor a Pénzügyminisztérium bányászati osztályára titkárnak, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848 végéig említve ugyanott.³ 1849-ben ugyanott említve (IV. bányászati osztály) máj. 24-től júl.-ig.⁴

¹ *Pm, Elnöki* 1848:555. eln. sz.

² *Fényes E. mm-i statisztika*; Kossuth máj. 16-án terjesztette fel (többekkel) a nádorhoz, mégis elhúzódott a kinevezés amiatt, hogy előbb fel kellett (őket) mentetni a Bécsben korábban viselt állás alól. Kossuth levele Esterházyhoz, máj. 16.: *Pm, Elnöki* 1848:555. eln. sz.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.; *Pm, Bányászati oig. iratok* 1849.

⁴ *Pm, Duschek iratai* III/29. sz.; *Pm, Pénztári* 1849:7208. pü. sz. máj. 30.; *Állampénztár*.

BERKY József

1848. dec.—1849. ápr. között az ORPO-nál elnöki titkár volt. Fizetése 2000 Ft, amit máj. 10-ig kapott.¹

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 538. RPK sz. dec. 26.; *PM, Pénztári* 1849:916. pü. sz. jan. 23., 2924. pü. sz. márc. 13., 5033. pü. sz. ápr. 30.; *ORPO Iratok* 30. kfő, 168/a tétel, 1849. febr. 16.; *Állampénztár*.

BESZE Ferenc

A magyar udvari kamara fogalmazója 1821—1830, titkára 1830—1845, tanácsosa 1845—1848.¹

1848. ápr. 29-től a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya egyházi szakán dolgozott tanácsosként, fizetése évi 2500 Ft.² 1848. okt.-ben,³ 1849. jan. 19.-én említve ugyanott; az egri érseki javak átadására kiküldött biztos. Ilyen minőségben érte a vád, hogy az ellenséggel cimborál. Letartóztatták, de a vizsgálat után a Közlöny hasábjain szolgáltatott neki elégtételt, visszahelyezték biztos tisztebe is.⁴ 1849. febr.-ban és az újjászervezett minisztériumban említve ápr. és júl. között.⁵

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *OHB* 1849:1679. eln. sz. 4100. eln. sz. jan. 28.; *KLÖM XIV*, 377. febr. 8.

⁵ *Pm, Duschek iratai* III/29. sz.; *Allampénztár*. 1849 elején a Cameral Verwaltungnál levéltári igazgatóként szerepel: *Abszolútizmuskori Itár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

BIKKESY Alajos

Volt császári katonatiszt, majd honvédtiszt.

1849 elején az OHB katonai irodájának vezetője.¹

¹ *OHB* 1849:3292. eln. sz.

BIRÁNYI (Schultz) Ákos

(Selmecbánya, 1816—Pest, 1855. jún. 10.)

Újságíró. Vidéken volt nevelő, majd Kossuth Pesti Hírlapjának segédszerkesztője. 1844-ben a konzervatív tábor szolgálatába szegődött. 1848-ban baloldali lapok és sajtótermékek készítésében vett részt. Októbertől a Köztársasági Lapokat szerkesztette.¹ Honvédtiszt.

1849. jún. 1-én az államtitkár a Honvédelmi Minisztérium elnöki osztályába fogalmazónak nevezte ki a volt számvevői főhadnagyot.² 1849. aug. 4-én Aradra indult. Fizetése évi 800 Ft volt.³

¹ *MÉL* I. 214.

² *Közlöny*, 1849. jún. 23.

³ *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm.

BLASKÓ Antal

Honvédtiszt.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztériumban a tüzérségi és felfegyverzési osztályban, a tüzéri szakban.² 1849-ben, Debrecenben említve ugyanott, segédként.³

¹ *OSzK Kozma* I.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ *Hm, Vegyes* 4. cs.

BLOCH (Ballagi) Mór

(Inócz, 1815. márc. 18.—Budapest, 1891. szept. 1.)

Protestáns teológus, nyelvész, szótáríró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1840, r. 1858). 1848 előtt a szarvasi evangélikus gimnázium tanára volt. Eötvös a pesti egyetemre akarta kinevezni, de erre a harcok miatt nem került sor. Honvédtiszt.¹

1849. jún. 24-én a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium elnöki osztályra titkárrá.²

¹ *MÉL* I. 94.; *Bernstein* 214.

² *Közlöny*, 1849. jún. 28. A *MÉL* „hadelnöki titkárként” említi.

BOGDÁN Lajos

1849. máj. 1-től a Külügyminisztériumhoz fogalmazóvá nevezték ki, fizetése évi 800 Ft.¹ 1849. jún.—júl.-ban említve ugyanott.²

¹ *Pm, Pénztári* 1849:6726. pü. sz. máj. 25.

² Uo. 9241. pü. sz. jún. 20.; *Állampénztár*.

BOGYÓ Sándor

Szegvár (Csongrád vm.) országgyűlési képviselője.¹

1848. ápr. 27-én a nádor kinevezte a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumba a földművelési osztályra titkárnak, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben ugyanott.⁴

¹ *Beér—Csizmadia* 882.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ Említve pl. *FIKM Elnöki* 1849:43. eln. sz. máj. 10.; *Állampénztár*.

BOITNER Károly

A magyar udvari kamara fogalmazója 1835—1846, titkára 1846—1848.¹

1848. ápr. 29-én a Pénzügyminisztérium bányászati osztályán további szolgálatra kötelezett titkárként, évi 1000 Ft-tal.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849-ben, az újjászervezett Pénzügyminisztériumban, a IV. bányászati osztályon titkár, 1200 Ft évi fizetéssel; máj.—júl.-ban található rá vonatkozó adatok.⁴

¹ *Fullenbüchl; Bm, Szemere miniszteri* I.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* 1/118. sz.

⁴ Uo. III/29. sz.; *Állampénztár. A Cameral Verwaltung* titkáráként szerepel 1849 elején: *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No. 884., 1079.*

BÓNIS Sámuel

(Nagyfalu, 1810. szept. 30.—Budapest, 1879. nov. 22.)

Reformpolitikus, jogász. 1849-ben kormánybiztos. Tiszalök (Szabolcs vm.) országgyűlési képviselője.¹

1848. máj. 3-án nevezte ki a nádor az Igazságügyi Minisztériumba a büntető törvénykezési osztály igazgató tanácsosává, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott.³ 1849. januárjában követte a kormányt Debrecenbe. 1849. máj. 29-én a kormányzó igazságügyi államtitkárrá nevezte ki, majd Görgei táborában volt kormánybiztos. Államtitkári fizetése évi 6000 Ft.⁴

¹ *MÉL* I. 244.; *Beér—Csizmadia* 882.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika*; A miniszteri előterjesztést a nádor már ápr. 22-én jóváhagyta: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

⁴ Említve: *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 98. tétel; *IM Elnöki* 1849:469. eln. sz. jún. 19. Júl.-ig található adatok: *Állampénztár*.

BRAGYÁN Döme

Ügyvéd. Görög nem egyesült vallású.¹

1848. aug. 13-án a miniszter kinevezte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba fogalmazóvá, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott a görög nem egyesült egyházi osztályon.³ 1849-ben

Pesten maradt.⁴ 1849. jún.-ban újra említve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Fizetését márciustól pótlólag megkapta, tehát igazolták.⁵

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 261. sz.

² *VKM Elnöki* 1848:574. eln. sz.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.

⁵ *Állampénztár*. Az osztrák igazolási eljárás során azt állította, hogy a második minisztérium idején nem vállalt hivatalt. Lásd *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 261. sz.

BRIGLJEVICS József

(?—Tergovisce (Varasd vm.), 1868. ápr. 2.)

Horvát földbirtokos, több megye táblabírája.¹

1848. ápr. 30-án a nádor a Belügyminisztériumban a közigazgatási osztály horvát alosztályában osztályigazgató tanácsossá nevezte ki, 3500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³

¹ *Szinnyei* I. 1346. h.

² *Bm, Elnöki* 1848:59. eln. sz., 94. eln. sz. máj. 22. *Bm, Szemere miniszteri* I.

³ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel. Osztrák igazolása: *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 233. sz. Nem alkalmazták újonnan.

BRILLMAYER (Brielmayer) Mátyás

1848. ápr. 11. előtt bécsi főpostahivatali fogalmazó.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumba nevezte ki a postai osztályra titkárrá, évi 1200 Ft fizetéssel.² A közösügyi tárgyalások során postai szakértő volt Pulszky mellett Bécsben. 1849 elején titkárként említve a Cameral Verwaltungnál.³

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes FIKM*.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

BRUNNER József

1848. ápr. 11. előtt a Theresiánumban a magyar jog tanára; a bécsi udvari kamara tiszteletbeli titkára; közgazdasági szaktekinély.¹

1848. máj. 1-i hatállyal kinevezték a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályához törvénytudó segédtanácsosul, évi 1600 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849-ben az újjászervezett Pénzügyminisztériumban ugyanaz 2000 Ft fizetéssel, a II. pénztári osztályon. Máj.—júl.-ban vannak rá vonatkozó adatok.⁴

¹ *Pm, Elnöki* 1848:81. eln. sz. ápr. 24.

² Uo.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ Uo. III/29.; *Állampénztár*.

BRUTKOWSKY György

Katonatiszt.

1849. júl. 9-én említve a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályán segédként.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm, Szeged*.

BUCSÁNSZKI József

1848. máj. 14-én kinevezték a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alapítványi és gazdasági osztályánál a közalapítványi jóságok főfelügyelőjévé. Fizetése évi 2000 Ft + 400 Ft szállásbér, 1 hajdú tartására és ruhájára 250 Ft A kinevezés máj. 1-i hatállyal volt érvényes.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.² 1849. jún. 13-án ideiglenesen tanácsosként alkalmazva a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, 2000 Ft fizetéssel.³

¹ VKM Elnöki 1848:204. eln. sz.

² OHB 1848:4886. eln. sz.

³ VKM Debreceni iratok 1849:987. sz.

BUDAI Gábor

Ügyvéd.

1849. jún. 20-tól a miniszter kinevezte az Igazságügyi Minisztériumban fogalmazóvá, évi 900 Ft fizetéssel.¹ 1849. júl. 19-én ugyanott említve.²

¹ Közlöny, 1849. jún. 22. szerint jún. 14.; IM Elnöki 1849:473. eln. sz.

² IM Állad. titkári 1849:3472. sz.

BUGÁT Pál

(Gyöngyös, 1793. ápr. 12.—Pest, 1865. júl. 9.)

Orvos, egyetemi tanár (1842—1849. az elméleti orvostan tanára a pesti egyetemen), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (1830). Elévülhetetlen érdemei vannak az orvosi magyar műnyelv létrehozásában, a természettudományi kutatások és ismeretterjesztés szorgalmazásában.¹

1849. máj. 26-án a kormányzó a Belügyminisztériumban a közegészségi osztály osztályigazgató tanácsosává nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel, amely máj. 1-től járt.² 1849. jún. 22-én tette le hivatali esküjét.³

¹ MÉL I. 276. A lexikon szerint Bugátot 1848-ban az OHB országos főorvossá nevezte ki. Erről levéltári adatunk nem ismert; egyébként is 1848 végéig Sauer Ignác volt a polgári országos főorvos. Bugát 1849-es tisztségéről viszont nem tesz említést a lexikon. A lexikon tévedésének forrása: OSzK Fekete fol. 88.

² Közlöny, 1849. máj. 31.; Bm, Elnöki 1849:126. eln. sz. jún. 16.; Pm, Pénztári 1849:9068. pü. sz. jún. 16.

³ Bm, Elnöki 1849:244. eln. sz. jún. 19-i körlevél.

A pesti Kriegsg. „stark graviert”-nak találta a forradalom idejére vonatkozóan. *Hadtört. tár.*, Kriegsg. Pest, 1850-1/330. sz. fol. 525.

BULYOVSZKY Gyula

(Rákoskeresztúr, 1827. ápr. 10.—Budapest, 1883. ápr. 17.)

Ügyvéd, író, újságíró.¹

1848. ápr. elején már szerepelt egy minisztériumi tervezetben a Belügyminisztérium rendőri osztályán.² de 1848. ápr. 30-án a miniszter a Belügyminisztérium országlati osztályára nevezte ki fogalmazóvá, évi 800 Ft fizetéssel.³ 1848. nov. 16-án ugyanott szerepel.⁴ 1849. jan. 7-én érkezett Debrecenbe, ahol szintén fogalmazóként dolgozott végig.⁵

¹ MÉL I. 278. A lexikon nem említi az 1848/49-es működését.

² Bm, Szemere miniszteri I.

³ Uo.; Bm, Elnöki 1848:57. eln. sz.; 1848/49. eln. sz.

⁴ Bm, Közíg. 1848:76. kfő, 81. tétel, 1848.

⁵ Bm, Debreceni iratok iktatatlan; Állampénztár.

BUNYEVÁ CZ József

1848. ápr. 11. előtt zágrábi alispán.

1848. ápr. 29-én a nádor kinevezte a Pénzügyminisztériumban az álladalmi javak osztályán az egyházi szakban tanácsossá, évi 1200 Ft fizetéssel.¹ Hivatalában nem jelent meg, ezért nov. 11-én a főpénztári hivatal utasítást kapott a fizetési jegyzékből való törlésre.²

¹ PH, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:983. sz. (ápr. 29.) szerint fizetése a szabályos 2500 Ft.

² Pm, *Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 18637/8087. po. sz.

BURIÁN Károly

(Meghalt 1849. máj.)

A helytartótanácsnál díjas gyakornok 1829. ápr. 21-től, fogalmazó gyakornok 1832. okt. 30-tól, fogalmazó 1841. aug. 31-től.¹

1848. máj. 1-től a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban iktató, kiadó és irattárnok egy személyben; egyes források szerint terv- és térképtárnok is. Évi fizetése 1000 Ft.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben az osztrák ideiglenes polgári közigazgatás elnöki irodájának levéltárnoka.⁴

¹ *Htt-i ltár, Series; Közmunka, Kebelbeli* 1849:2. kfő, 117. tétel, máj. 31.

² Pm, *Elnöki* 1848:668. eln. sz. máj. 1.; *Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ OHB 1848:4888. eln. sz.

⁴ *Abszolutizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kebelbeli* 1849:1. kfő, 14. tétel, márc. 5.

CHARUSZ László

1849. júl. 1-én a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium hadlelkészi osztályához titkárnak, évi 1200 Ft fizetéssel.¹ 1849. aug. 5-én Aradra indult a minisztérium személyzetével.²

¹ *Közlöny*, 1849. júl. 20.; *1848/49-i Mm, Vegyes Hm*, 1849. júl. 28.

² *1848/49-i Mm, Vegyes, Hm*, 1849. aug. 5.

CHRISTEN András (Endre) vagy Edvárd

A magyar udvari kamara fogalmazója 1838—1848.¹

1848. ápr. 29-én további szolgálatra kötelezve a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályában, a söeladási szakban mint fogalmazó, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. júl.-ban említve ugyanott, 900 Ft fizetéssel. Ezt megelőzően a Cameral Verwaltung fogalmazójaként említik 1849 elején.⁴

¹ *Fallenbüchl*. Itt Andrásnéként szerepel.

² PH, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ Pm, *Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ Uo. III/29. sz.; *Állampénztár; Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No* 1079.

CLARK Ádám

(Edinburgh, 1811. aug. 14.—Buda, 1866. jún. 23.)

Angol mérnök. 1834-ben Széchenyivel jött Magyarországra a Duna szabályozásához, majd visszatért hazájába. 1839-ben kapott megbízást a Lánchíd felépítésének vezetésére. Magyarországon telepedett le. 1847-ben a helytartótanács közlekedési bizottságának tanácsadója. Mint „műtanácsosnak”, fizetése évi 2000 Ft volt.¹

1848. máj. 3-án a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban műszaki tanácsossá nevezte ki, évi 3000 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³

¹ *MÉL* I. 288.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

CSANÁDY Ferenc

(Oszlány, 1815. jan. 16.—Isaszeg, 1861. febr. 18.)

Az 1840-es évek ipari mozgalmainak jelentős résztvevője; 1844-ben az Iparegyesület jegyzője volt.¹

1848. ápr. 27-én a nádor kinevezte a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ipari osztályára titkárnak, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-tól az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz rendelt földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumi referens.³ 1849. febr. 9-én átrendelték az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöki irodájába Stuller mellé a restancia feldolgozására, ideiglenes jelleggel.⁴ 1849. márc. 7-én említve Nagyváradon a fegyvergyárban;⁵ áprilisban említve ugyanott.⁶ 1849. máj. 11-én a miniszter tanácsossá nevezte ki a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ipari osztályán, évi 2500 Ft fizetéssel. 1849. jún.—júl.-ban említve ugyanott.⁷

¹ *MÉL* I. 297.; *Szinnyei* II. 154. h.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz. ápr. 27.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:3322. eln. sz.

⁴ Uo. Polizei-Akten, 617/Pz. sz. 1849. febr. 9.

⁵ *Pm, Pénztári* 1849:2523. pü. sz.

⁶ *Állampénztár.*

⁷ Uo.; *FIKM Elnöki* 1849:10., 51. eln. sz.

CSANÁDY György

1849. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályához osztályigazgatói fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott.² 1849. márc.—máj.-ban szintén a Pénzügyminisztériumban fogalmazó.³ 1849. jún. 26-án a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban állami alügyészé nevezte ki, évi 1500 Ft-tal, júl. 1-i hatállyal.⁴

¹ *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

³ *Pm, Pénztári* 1849:2062., 4201., 5865., 7152. pü. sz. márc. I.—máj. 31.

⁴ *IM Elnöki* 1849:615. eln. sz.

CSANÁDY Pál

Honvédtiszt.¹

1848. jún. 19-én a nádor az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztályához osztályfőnökké és előadóvá nevezte ki Csuha Antal helyett, 600 Ft pótlékdijjal a tisztí fizetéséhez, 108 Ft-ot pedig lótartásra kapott.² 1848. okt. 10-én említve ugyanott.³

¹ Katonai pályájáról részletesen: *OSzK Kozma* I.

² *Közlöny*, 1848. jún. 22.; *Fényes E. mm-i statisztika*; *Pm, Ső- és pénztári* 1848:1. kfő 44. tétel, 577/e. n.ő. szám, júl. 1.

³ *OSzK Kozma* I.

CSÁNY László

(Csány, 1790—Pest, 1849. okt. 10.)

Politikus, közlekedési miniszter (1849), Zala megyei földbirtokos. Országgyűlési követ 1848—1849-ben (Keszthely). 1848. márc.-ban a közcsendi bizottmány tagja; 1848. jún. 2-től Zala, Somogy.

Baranya, Tolna megyék és a Jellasics ellen küzdő dunántúli sereg főkormánybiztosa; 1848. dec. 31-től fővárosi teljhatalmú kormánybiztos; 1849-ben erdélyi teljhatalmú kormánybiztos.

1849. máj. 2.—aug. 11. közlekedési miniszter. Fizetése évi 12000 Ft.¹

¹ *MÉL* I. 298.

CSAUSZ Márton

(Felsőbánya, 1796. aug. 8.—Pest, 1860. szept. 14.)

Orvos, egyetemi tanár; az egyetem alelnöke 1848. máj. 1.—1849. febr. 1. között. Mint bonctanár 1827-től működött a pesti egyetemen. 1849 elején három hónapig vezetett egy császári katonai kórházi belosztályt, díj elfogadása nélkül.¹

1848. máj. 19-én nevezte ki a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztálya tanácsosává és egyben az egyetem alelnökévé. A minisztérium 1848. máj. 23-án tette közzé tanácsosi kinevezését, évi 2500 Ft fizetéssel; hatásköre a pesti tudományegyetemet illető ügyekre terjedt ki.² 1849-ben Pesten maradt, jún. 1-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megszüntette fizetésének folyósítását.³

¹ *MÉL* I. 304.; *Szinnyei* II. 217—218. h.; *OSzK Fekete* fol. 89.

² *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1225. sz.; *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika; VKM Elnöki* 1848:66. sz. máj. 17.

³ *OSzK Fekete* fol. 89.; *VKM Debreceni iratok* 1849:990. sz. jún. 14. Bp.

CSENGERY Antal

(Nagyvárad, 1822. jún. 2.—Budapest, 1880. júl. 13.)

Reformpolitikus, publicista, közgazdász és történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1847, r. 1858, ig. 1870). A centralista körhöz tartozott; 1848—1849-ben a Pesti Hírlap szerkesztője volt.¹

1849. máj. 9-én tanácsosi kinevezést nyert a Belügyminisztériumban, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1849. jún. 22-én tette le az esküt mint a Belügyminisztérium tisztviselője.³ Valószínűleg az országlati osztályon dolgozott. 1849 júliusában követte a kormányt Szegedre.⁴ 1849 augusztusában a Belügyminisztérium megmaradt személyzetével Szegedről Nagyváradra távozott Zoltán államtitkárral egy fogaton.⁵

¹ *MÉL* I. 308.

² *1526 utáni gyűjtemény, Kisebb fondörédek* No 203. eredeti kinevezési tisztázat; *Bm, Elnöki* 1849:112. eln. sz. máj. 28.

³ *Bm, Elnöki* 1849:244. eln. sz. jún. 19-i körözüvény.

⁴ *Uo.* 1849:576. eln. sz. d. n.

⁵ *Bm, Debreceni iratok* 81. m/552. sz.

CSERGHEŐ Lőrinc

1848. máj. 3-án a nádor kinevezte a Külügyminisztérium titkárává, évi 1800 Ft + 300 Ft szállásbér díjazással.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.² A Külügyminisztérium feloszlása után Bécsben maradt.³

¹ *Király szem. kör. mm. Általános* 1848:54. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Király szem. kör. mm. Elnöki* 1848:335. eln. sz. jún. 26.

³ *ÖSIA Finanzmm.* 1849:3790. FM sz. márc. 16.

CSERMELYI (Offenbach) Lajos

(1818—1876)

Volt cs. kir. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848. jún. 19-én a miniszter a Honvédelmi Minisztériumban segéddé nevezte ki, tiszti fizetéséhez 800 Ft kiegészítéssel.² 1848. dec. 6-án említve mint a tábornoki osztály szakfőnöke a hadi mozgalmak alosztályban. Ténylegesen ő vezette az osztályt a távollevő Vetter helyett.³

¹ OS:K Kozma I.

² Hm, Biztossági 1848:73. kfő. 11. tétel, jún. 19.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ OHB 1848:4757. eln. sz. dec. 6.; OS:K Kozma I.

CSERNÁTONI (CSEH?) Lajos

(Kolozsvár, 1823. aug. 21.—Budapest, 1901. márc. 4.)

Újságíró. A Márczius Tizenötödike egyik szerkesztője. Országgyűlési képviselő (Komárom). Új irányt szabott a politikai újságírásban.¹

1848. nov. 11-én az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöki titkárrá nevezte ki nov. 1-i hatállyal, évi 1500 Ft fizetéssel.² Mivel a Márczius Tizenötödike munkatársa is volt, Kossuth 1849. febr. végén eltanácsolta az elnöki irodából, mert e tisztség nem fért össze a lapban írt bíráló cikkeivel.³

¹ MÉL I. 313.; Beér—Csizmadia 889.; Pálffy 113—115.; Szabó 1928. 172.

² OHB 1848:2706. eln. sz. nov. 11.; Közlöny, 1848. nov. 13.

³ KLÖM XV. 894—897.

CSERNYUS Manó (Emánuel)

A magyar udvari kamara tanácsosa 1840—1848.¹

1848. márc. 16-án a magyar nyelvű ügyintézés bevezetését követelte a kamaránál.² 1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium miniszteri tanácsosává nevezte ki az álladalmi javak osztályában a bácsi szakban, fizetése évi 1800 Ft.³ 1848. okt.-ben említve ugyanott.⁴ 1849-ben Pesten maradt, rendelkezési állományban volt az osztrák polgári közigazgatásban.⁵ 1849. máj. 18-tól újra a Pénzügyminisztériumban tanácsos.⁶ 1849. jún. 19-én kapta meg kinevezését ugyanoda, évi 2500 Ft fizetéssel. A fizetést ápr.-tól visszamenőleg kapta, júliusig.⁷ Az osztrák bíróság kémkedés miatt halálra ítélte, amit 1849. október 24-én hajtottak végre.⁸

¹ Fallenbüchl.

² ÖStA Finanzmm. 1848:2575., 2664., 2830—2831. sz.; ÖStA Konf. Akten 1848:373. sz.; KLÖM XII. 35—36.

³ PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.

⁴ Pm, Duschek iratai I/118. sz.

⁵ Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.

⁶ Pm, Pénztári 1849:7208. pü. sz. máj. 30.

⁷ Közlöny, 1849. jún. 20.; Pm, Duschek iratai III/29. sz.; Állampénztár.

⁸ Pálffy 115—116.; Fallenbüchl 344.

CSUHA Antal

1848. máj. 31.—jún. eleje: az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztály vezetője. Hivatalát nem foglalta el, mert táborba ment jún. 12-én; helyére Csanády Pál került.¹ 50 Ft havi pótlékot kapott jún. 2-án.²

¹ Urbán 1973. 52.

² Pm, Só- és pénztári 1848:1. kfő, 44. tétel, 382. m. eln. sz.

CZECH János

(Győr, 1798. jún. 20.—Pest, 1854. nov. 1.)

Városi főbíró, történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (1832). 1840: a könyvvizsgáló bizottság tagja.¹

1848. ápr. 29-i hatállyal a miniszter kinevezte a Pénzügyminisztériumban levéltári igazgatóvá, évi 1800 Ft fizetéssel.² 1849. januárban Pesten a cs. kir. ideiglenes polgári közigazgatás kebelében tanácsosként működött.³

¹ MÉL I. 329.

² PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. *mm-i statisztika*.

³ OHB 1849/4100. eln. sz. jan. 28.

CZETZ, CZECZ János

(Gidófalva, 1822. jún. 8.—Buenos Aires, 1904. szept. 6.)

Honvédtábornok, volt császári katonatiszt.¹

1848. jún. 28-tól a Honvédelmi Minisztérium katonai mozdítási és elhelyezési osztályában osztálysegédi kinevezést nyert, évi 850 Ft pótlékkal a katonatiszti fizetéshez.² 1848. aug. 25-én említve ugyanott titkárként.³ (1849-ben Bem mellett az erdélyi hadsereg tábornoki főnöke és ideiglenes főparancsnoka.)

¹ MÉL I. 332.

² Fényes E. *mm-i statisztika*; Hm, *Biztossági* 1848:73. kfő, 26. tétel.

³ Hm, *Biztossági* 73. kfő, 93. tétel.

CZIGLER Ignác

Lekéri apát, 32 éves szolgálati idővel, 1848-ban magyarországi tábori főpap. Fizetése 800 Ft.¹

1848. dec. 10-én a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium tábori lelkési osztályán igazgatónak. Fizetése 1849. jan. 1-től volt esedékes, évi 2000 Ft.² Egyben tábori főpap. 1849. jan.-ban tisztségében Vidasics Ede váltotta fel.

¹ Pm, *Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 10074. hüp. sz. dec. 19.

² Hm, *Biztossági* 1848:73. kfő, 297. tétel. dec. 10. Kinevezését már júl. 12-én előterjesztette a nádor a királynak: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1728. sz.; Pm, *Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 9626. hüp. sz.

CZOLLNER László → VÁMOSI

DÁLNOKI Gábor

1849. jan.—ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztálynál postai fogalmazó. Fizetése 800 Ft.¹ 1849. máj. 14-én a Belügyminisztérium ideiglenes felügyelete alatt említve.² 1849. máj. 16.—jún. 1. között a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium postai osztályán dolgozott.³ Jún.—júl.-ban a Pénzügyminisztérium postai fogalmazója.⁴

¹ Pm, *Pénztári* 1849:916., 1828., 2779. pü. sz. jan.—márc.

² Uo. 1849:5900. pü. sz.

³ Uo. 1849:6863. pü. sz. máj. 26.

⁴ *Állampénztár*.

DÁNIEL Ignác

A helytartótanácsnál díjas gyakornok 1836. nov. 22-től, fogalmazó gyakornok 1839. okt. 15-től, fogalmazó 1845—1848, fizetése 800 Ft.¹ 1848. febr. 22-én a helytartótanács közlekedési biztosságának elnöki fogalmazójává nevezték ki.²

1848. máj. 3-án a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, évi 1000 Ft fizetéssel.³ 1848. dec. 7-én említve ugyanott a kebelbeli osztályon, ugyancsak titkárként.⁴ 1849-ben Pesten maradt osztrák szolgálatban, de a magyar minisztérium igazolta.⁵ 1849. jún.—júl.-ban említve a középítészeti osztályon titkárként. Fizetése jún. 1-től 1200 Ft.⁶

¹ *Ember 1940.*; *Htt-i ltár, Series; Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 28. sz.*

³ *PH, 1848. máj. 7.*; *Fényes E. mm-i statisztika.*

⁴ *OHB 1848:4888. eln. sz.*

⁵ *Közmunka, Elnöki 1849:210. eln. sz. jún. 16.*

⁶ *Uo. 1849:216. eln. sz.; Állampénztár.*

Osztrák igazolási eljárása során azt vallotta, hogy csak anyagi okok miatt lépett újra a minisztérium szolgálatába. Hadbírósg elé utalták, de addig élelmezési segélyt kapott. *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 28. sz. 1849. okt. 24.*

DARÓCZY Elek

1848. dec.—1849. ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztálynál fogalmazó, ill. (jan.-tól) titkár. Fizetése titkárként 1500 Ft volt.¹ 1849. jún.-ban a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban postai titkárként említve, holott ekkor a Pénzügyminisztérium viselte a postaügy gondját. Júl.-ban pénzügyminisztériumi postai titkár.²

¹ *Pm, Pénztári 1849:916., 1828., 2779., 5900. pü. sz. jan.—máj. 14. Máj. 14-én már nem szerepelt a nyilvántartásban.*

² *Állampénztár.*

DEÁK Ferenc

(Sőjtör, 1803. okt. 17.—Budapest, 1876. jan. 28.)

Államférfi, jogtudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (t. 1839, ig. 1855), országgyűlési képviselő (Zalaszentgrót).¹

1848. ápr. 11.—szept. 11. között igazságügyi miniszter. Fizetése évi 12000 Ft volt.²

¹ *MÉL I. 354—356.; Beér—Csizmadia 882.*

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

DEBRECZENI Márton

(Magyargyerőmonostor, 1802. jan. 26.—Kolozsvár, 1851. febr. 18.)

Bányamérnök, költő. Nagyszebenben bányászati előadó, majd 1840-től erdélyi kincstári tanácsos. 1848-ban az unióbizottság tagja.¹

1848. aug. 23-án a nádortól kinevezést nyert a Pénzügyminisztérium bányászati osztályára tanácsosi és segédigazgatói rangban, évi 3000 Ft fizetéssel.² Kévéssel kinevezése után ismét leküldték Erdélybe a bányaugyek igazgatására.³ 1848-ban és 1849-ben segédigazgatói beosztásban szerepel a minisztériumi létszámban. 1849. júl. 26-án említve mint Királyhágón túli miniszteri tanácsos és biztos, aki ott helyben működik.⁴

¹ *MÉL I. 357.; Közlöny, 1848. szept. 26.*

² *Pm, Elnöki Iktatatlan.*

³ *Szinnyei II. 705—709. h.*

⁴ *VKM Szegedi iratok 1849:1388. sz.*

DÉCSEY Lajos

1848. máj. 1-én nevezte ki a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban titkárrá, évi 1200 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott a vasúti, hajózási, csatorna adminisztratív osztályokon.² 1849-ben Pesten maradt; igazolt.³ 1849. jún. 1-től újra alkalmazták ugyanott, évi 1500 Ft-tal.⁴ Fizetését márciustól pótlólag megkapta. Júl.-ban is említve.⁵

¹ PH, 1848. máj. 3.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² OHB 1848:4888. eln. sz.

³ *Közmunka, Elnöki* 1849:210. eln. sz. jún. 16.

⁴ Uo. 1849:216. eln. sz. jún. 19.

⁵ *Állampénztár.*

DEGRÉ ALAJOS

(Lippa, 1819. jan. 6.—Budapest, 1896. nov. 1.)

Író, publicista, ügyvéd. 1846-ban a Tizek Társaságának tagja. 1848-ban a pesti Közcsendi Bizottmány jegyzője.¹

1848. jún. 15. előtt titkáruul nevezték ki a Belügyminisztérium rendőri osztály budapesti alosztályához, évi 960 Ft fizetéssel. A fizetést jún. 15-től számfejtették.² Hamarosan beállt honvédek a Földváry vezette önkéntes zászlóaljba.³

¹ MÉL I. 360.

² Bm, *Elnöki* 1848:325. eln. sz. d. n.

³ MÉL I. 360.

DEMECZKY Lajos

Helytartótanácsi titkár 1845. febr. 13-tól.¹

1848. ápr. 26-án a nádor a Belügyminisztériumhoz titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² A közigazgatási osztályon dolgozott. 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ Az ideigl. osztrák polgári közigazgatásnál titkár volt.⁴

¹ *Htt-i ltár, Series.*

² Bm, *Elnöki* 1848:56. eln. sz. ápr. 26., 1848:49. eln. sz. máj. 5.

³ Bm, *Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁴ *Absolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1558.*

DERCSÉNY László

A magyar udvari kamaránál fogalmazó 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-től a Pénzügyminisztérium bányászati osztályában további munkára kötelezve mint fogalmazó. Fizetése az eddigi 600 Ft évente.² 1848 októberében említve ugyanott.³

¹ *Fallenbüchl.*

² PH, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ Pm, *Dusчек iratai* I/118. sz.

DERCSÉNYI Kálmán

Ügyvéd, a fiúmei kormányseknél tb. fogalmazó volt.¹

1848. ápr. 30-án a miniszter kinevezte a Belügyminisztériumhoz fogalmazóvá, évi 800 Ft fizetéssel.² Az országlati osztályon dolgozott. 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³

¹ Bm, *Szemere miniszteri I.*, keltezés nélküli kimutatás.

² Bm, *Elnöki* 1848:57. eln. sz., 1848:49. eln. sz. máj. 5.

³ Bm, *Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

DERÉKY (Echterling) István

A helytartótanácsnál díjas gyakornok 1808—1812, iktatótízt 1812—1818, fogalmazó 1818—1844.¹

A magyar udvari kancellária segédfogalmazója 1848-ban.²

1849. febr. 8-án a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdasági osztályában fogalmazóvá.³ 1849. márc.—júl.-ban említve ugyanott. Fizetése évi 800 Ft. Aug. 5-én Aradra indult.⁴

¹ *Ember 1940.*

² A nádor a volt kancelláriai segédfogalmazót alkalmazásra ajánlotta Szemere Bertalannak, 1848. máj. 1.; *István nádor lta, Miniszteri 1848:1005. sz.*

³ *Közlöny, 1849. febr. 10.*

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm. 1849. jún., júl., aug. 5.; Állampénztár.*

DIÓSY Márton

(Szilágynagyfalu, 1818(?)—London, 1892. márc. 21.)

Újságíró.¹

1849. jún. 18-án kinevezést nyert a kormányzóelnöki hivatal polgári osztályában mint titkár. Fizetése évi 1500 Ft.² 1849. júl. 20-án említve Szegeden, ugyanott.³

¹ *MÉL 1. 379.; Bernstein 213.* A MÉL szerint Diósy 1848-ban is Kossuth titkára volt; ez az adat téves.

² *Kormányzó, Elnöki 1849:8258. k. eln. sz. jún. 15.*

³ *Uo. 1849:9553. k. eln. sz.*

DOBOLYI Sándor

1849. máj. 9-én a miniszter kinevezte a Belügyminisztériumhoz tanácsossá, évi 2500 Ft fizetéssel.¹

1849. júl.-ban Szegeden tartózkodott, ugyanott.²

¹ *Közlöny, 1849. máj. 22.; Bm, Elnöki 1849:112. eln. sz. máj. 28.*

² *Bm, Elnöki 1849:576. eln. sz.*

DOLINAI Péter

1848. ápr. 11. előtt kincstári ügyvéd. 1848—1849-ben honvédtiszt.¹

1849. jan. 19-én kinevezték a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba titkárrá, évi 1500 Ft fizetéssel. Az esküt jan. 30-án letette.² Rendszertelenül tartózkodott Debrecenben a munkahelyén. 1849 májusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Dolinai bizonyos gyanús iratai után nyomoztat Ung megyében.³ 1849. jún. 20-án minisztériumi tisztségéről lemondott, és újra katonai szolgálatba állt.⁴

¹ *OSzK Kozma I.*

² *VKM Debreceni iratok 1849:19. sz.*

³ *Uo. 1849:577., 1090. sz.*

⁴ *Uo. 1849:1069. sz. jún. 29.; OSzK Kozma I.* A kimutatások szerint febr.—ápr. és júl.-ban kapott fizetést: *Állampénztár.*

DOLL Bálint

1848. ápr. 11. előtt császári katonatiszt, 1848—1849-ben honvédtiszt.

1848. okt. 31-től az országos haditanács elnöke mellett segéd tiszt.¹ 1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályán oldalmellettként.²

¹ *OSzK Kozma I.*

² *OHB 1848:4757. eln. sz.*

DORNER József

(Győr, 1808. nov. 2.—Budapest, 1873. okt. 9.)

Botanikus, gyógyszerész, tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1858). A

növényszövetten egyik hazai úttörője. 1840-től a helytartótanács egészségügyi osztályán dolgozott számviteli gyakornokként, évi 300 Ft fizetéssel.¹

1848. máj. 23-án jelent meg a Pesti Hírlap tudósítása kinevezéséről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztályára. Mint fogalmazó évi 800 Ft-ot kapott.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt. Igazolását mutatja, hogy máj.—júl.-ban említve korábbi helyén.⁴

¹ *MÉL* I. 392.; 1848/49-i *Mm*, *Vegyes VKM* 1848. máj. 22.; *Ember* 1940. szerint 1842—1843-ban dolgozott ott. Saját előadása szerint 1840-től volt díjtalan gyakornok 1848-ig: *Abszolutizmuskori levéltár*, *Disciplinár Comité* 5. cs. 270. sz. 1849. okt. 21.

² *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ *Uo.* 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *Állampénztár*.

1849. májusban a nádor részben megmentett könyvtárát és természeti gyűjteményét rendezte és a Várból a Múzeumba vitette át. A nádori javak átvétele miatt az osztrák igazoló bizottság hadbírószági eljárását javasolt. *Abszolutizmuskori ltár*, *Disciplinár Comité* 5. cs. 270. sz.

DÓZSA Dániel

(Makkfalva, 1821. jan. 30.—Búzásbesenyő; 1889. szept. 25.)

Író, újságíró, ügyvéd. Marosszéki törvényhatósági tisztviselő. 1848-ban a szék kormányzatát kezelő rendőrségi törvénytörvény elnöke.¹

1849. máj. 9-én a miniszter a Belügyminisztériumban fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² Említve jún.—júl.-ban is.³

¹ *Szinnyei* II. 1031—1034. h.

² *Közlöny*, 1849. máj. 22.; *Bm*, *Elnöki* 1849:112. eln. sz. máj. 28. A *MÉL* I. 393. nem tesz említést Dózsa minisztériumi alkalmazásáról. *Szinnyei* II. 1034. pedig tévesen titkárrá teszi meg.

³ *Állampénztár*.

DÖRY Adolf

1848. aug. 25-én említve a Honvédelmi Minisztériumban fogalmazóként.¹

¹ *Hm*, *Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel.

DRAGOS János

(Nagyvárad, 1810—1849. máj. 9.)

Megyei esküdt, táblabíró. A magyarokkal rokonszenvező románok országgyűlési képviselője (Belényes — Bihar m.). Árulás gyanúja miatt a románok meggyilkolták.¹

1848. szept. 5-én a nádor kinevezte a Pénzügyminisztérium adói osztályához titkárnak.² 1849. jan. 1-én említve ugyanott, fizetése évi 1500 Ft. Ápriliséig kapta fizetését.³

¹ *Szinnyei* II. 1067—1068. h.; *Beér—Csizmadia* 882.

² *Pm*, *Elnöki* 1848:1796. eln. sz.

³ *Pm*, *Dusчек iratai* III.; *Állampénztár*.

DRAUDT Lipót

1848. jún. 15-én a belügyminiszter a fordítói hivatalhoz francia fordítóvá nevezte ki, évi 500 Ft-tal.¹

1849. jún. 17-én említve ugyanott. Fizetést pótlólag márc.-tól kapott.² 1849. júl.-ban említve a Külügyminisztérium fordítójaként.³

¹ *Bm*, *Elnöki* 1848:311. eln. sz.

² *Pm*, *Pénztári* 1849:7934. pü. sz.; *Állampénztár*.

³ *Pm*, *Pénztári* 1849:11 565. pü. sz. júl. 17.

DUBRAVICZKY Simon

Pest megye első alispánja, 1839—1840-ben országgyűlési követe. Helytartótanácsi tanácsos a közlekedési bizottságban 1845. márc. 19-től, évi 2000 Ft fizetéssel.¹

1848. máj. 3-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban osztályigazgató tanácsossá nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² Osztálya a polgári törvénykezési és politikai bíraskodási. 1848. dec. 5-én említve ugyanott, a Dunai osztályon.³ Az ideiglenes osztrák polgári közigazgatásnál a közigazgatási osztály vezetője lett. 1849. április végén, Buda elhagyása után halt meg.⁴

¹ Szinyei II. 1098. h.; *Htt-i Itár, Series; Közmunka, Közlekedési oszt.* 1848:34. kfő, 20. tétel, febr. 22.; *Pm, Elnöki* 1848:329. eln. sz.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika.* A miniszteri előterjesztést a nádor már ápr. 22-én aláírta: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

⁴ *Szögyény-Marich* II. 7., 16—17. Halálához hozzájárulhatott az a sok izgalom és lelki megrázkódtatás, amellyel — Szögyény leírása szerint — a változásokat átélte.

DUCHON Adolf

A helytartótanácsnál a kiadói hivatal napidíjasa 1831. aug. 8-tól, számvevőségi járulnoka 1837—1842, számjegyző 1842—1848.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium újoncozási és pótlóvázási osztályán az újoncozási szakban mint fogalmazó.²

¹ *Htt-i Itár, Series; Ember* 1940.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

DUSCHEK Ferenc

(Radovesnice [Csehország], 1797. aug. 28.—Csrnkovec [Horvátország], 1872. okt. 17.)

A magyar udvari kamara fogalmazó gyakornoka 1819—1823, fogalmazója 1823—1827, titkára 1827—1830. A magyar udvari kancellária titkára 1831—1837, 1832-től egyben elnöki titkár, 1836-tól a Szent István-rend kancellistája. A Staatsratnál 1838—1844. A magyar udvari kamara második alelnöke 1845—1848.¹

1848. ápr. 29-i dátummal tudósított a Pesti Hírlap osztályigazgatói kinevezéséről a Pénzügyminisztériumban államtitkári rangban. Álladalmi tanácsnok is, mivel magas rangú kormányzékai hivatalnok volt. Osztálya a só- és pénztári, fizetése államtitkári, 6000 Ft.² Kossuth lemondása után a második minisztérium megalakulásáig vezette a Pénzügyminisztériumot. 1849. máj. 2-től pénzügyminiszter. Fizetése 12000 Ft. Az osztrák hadbíróság halálra ítélte, amit 6 évi várfogságra változtattak.³

¹ *MÉL* I. 404.; *Fallenbüchl*; Tiszti névtárak. A kortársak közül Duschekről lásd: *Pálffy* 134—137.; *Jósika* 1851. I. 177—178.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ Működéséről: *Hadtört. Itár, Kriegsg. Pest* 5/44. 1852. A/2.; *Fábiáné Kiss* 1980—1981.

EBECZKY Emil

(Buda, 1818. febr. 13.—Budapest, 1891. dec. 22.)

A helytartótanács, díjtalan gyakornoka 1836. jún. 21-től, tb. fogalmazója 1839. aug. 21-től, fogalmazója 1843—1848.¹

1848. máj. 5-én a nádor titkárrá nevezte ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkári hivatalában, évi 1500 Ft fizetéssel. Korábbi fizetése 800 Ft volt.² 1848. dec. 7-én említve az alapítványi és gazdasági osztályon.³ 1849-ben Pesten maradt; igazolását mutatja, hogy 1849. jún.—júl.-ban említve ugyanott. Fizetését pótlólag ápr.-tól megkapta.⁴

¹ Szinyei II. 1158—1159. h.; *Htt-i ltár, Series: Ember 1940.*

² *VKM Elnöki* 1848:13. sz.; *1848/49-i Mm, Vegyes VKM* 1848. máj. 22.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *Állampénztár.*

Az osztrákok nem igazolták. *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 60. sz.

EBECZKY Imre

Helytartótanácsi tisztségei: számvevőségi járulnok 1807—1810, számjegyző 1810—1814, számvevőségi tiszt 1814—1828, számvevőségi tanácsos 1828—1837, számvevő 1837—1848.¹

1848. máj. 15-én a nádor a Pénzügyminisztérium adó- és pénztári osztályához tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. júl.-ban említve adói osztálybeli tanácsosként. Fizetését máj.-tól pótlólag megkapta.⁴

¹ *Ember 1940.*

² *PH*, 1848. máj. 16.; *Fényes E. mm-i statisztika.* A nádor máj. 8-án jóváhagyta Kossuth miniszteri előterjesztését kinevezéséről: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1085. sz.

³ *Pm, Duschek iratai* 1/118. sz.

⁴ *Állampénztár.*

EBERL Ferdinánd (Nándor?)

1848-ban a bécsi Orientalische Akademie végzős hallgatója. A bukaresti ügynökség helyett 1848. nov. 1-től az Országos Honvédelmi Bizottmányánál teljesített szolgálatot fogalmazó tolmácsként, fizetése évi 800 Ft.¹ 1849. márc.—ápr.-ban ugyanott.² 1849. máj. 1-től, titkárként kinevezve a Külügyminisztériumhoz. Fizetése 1200, majd 1500 Ft.³ 1849. jún. 20-tól ugyanott elnöki titkár lett, évi 2000 Ft-tal.⁴

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 979. 1849. febr. 27. Osztrák külügyi átirat.; *OHB* 1848:3011. eln. sz. nov. 14.

² *Állampénztár; Pm, Pénztári* 1849:3495. pü. sz.

³ *Pm, Pénztári* 1849:7089., 8212., 9241. pü. sz. máj. 30., jún. 12., jún. 20.

⁴ Uo. 1849:10 149., 11 565. pü. sz. jún. 26., júl. 17. Az *Állampénztár* kimutatása szerint 1849. júl.-ban úgy látszik, mintha Eberl Ferdinánd és Nándor két személy lenne, de más adat erre nem utal.

ECHTERLING István → DERÉKY

ECKSTEIN Adolf

Kapitány. 1848. máj. 13-tól az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöki segédje 40 Ft pótlékkal.¹

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, jún. 2.

ECKSTEIN Frigyes

(Kolozsvár, 1803. szept. 13.—Pest, 1859. jún. 8.)

Orvos, orvosközéleti személyiség. A kórbonctan, sejtiszóveti kórtan jeles kutatója.¹

1848. máj. 1-én nevezte ki a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályához tanácsosnak, évi 1500 Ft fizetéssel;² referenciája: közegészségügyi intézetek. 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³

¹ *Szinyei* II. 1178—1179. h.; *OSzk Fekete* fol. 114—116.

² *FKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

EDVI ILLÉS László

(Réti, 1813. dec. 29.—Jászberény, 1877. jún. 1.)

Orvos, a bécsi egyetemen szerzett oklevelet. Budán a Császárfürdő orvosa.¹

1848. máj. 4-től kapta fizetését mint a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályának fogalmazója, évi 600 Ft-ot.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. jún. 15-től a miniszter kinevezte a Belügyminisztérium egészségügyi osztályán fogalmazóvá, évi 800 Ft-tal.⁴

¹ *MÉL* I. 410.; *Szinnyei* II. 1205—1206. h. E két helyen tévesen szerepel, hogy 1848-ban a Belügyminisztérium egészségügyi osztályára került. 1849-ben valóban ott alkalmazták, erről viszont nem történik említés. *OSzK Fekete* fol. 140—141.

² *Pm, Elnöki* 1848:454. eln. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. jún. 21.; *Bm, Elnöki* 1849:322. eln. sz. jún. 24.

EGEDY Gáspár

Helytartótanácsi fizetési számvevőségi gyakornok 1842—1844, számvevőségi járulnok (fizetése 350 Ft) 1844—1848.¹

1848. máj. 23-án közölte a Pesti Hírlap, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a közoktatási osztályon fogalmazóvá nevezték ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben hivatalosan Debrecenbe rendelték, ahol januárban ő volt a második legmagasabb rangú tisztviselő a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.⁴ 1849. febr. 4-én az Országos Honvédelmi Bizottmány titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.⁵ Febr.—júl. között vannak róla adataink.⁶

¹ *Ember* 1940.; *1848/49-i Mm, Vegyes VKM* 1848. máj. 22.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ *VKM Debreceni iratok* 1849:2. sz. jan. 11.; *OHB* 1848:916. eln. sz. jan. 23.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:96. sz.

⁶ *Állampénztár*.

EISCHL Eduárd → LÓRODI

ÉJSZAKY Károly

(Bakonyréde, 1818. okt. 2.—Kolozsvár, 1907. jan. 26.)

Író, 1848-ig mérnök volt.¹

1848. dec. 15-től az Országos Rendőri és Postaosztálynál iktatóként dolgozott, 1200 Ft-tal. 1849-ben Debrecenben ugyanott.² 1849. máj. 16-án sorjegyzővé nevezte Szemere a Belügyminisztérium rendőri osztályához, 600 Ft fizetéssel.³ Itt nem dolgozhatott, mert 1849. máj. 6-án kérte a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumba való felvételét. Az ezt közvetlenül megelőző időben mint az Országos Rendőri és Postaosztály pesti kiküldöttje Irányi Dániel teljhatalmú kormánybiztos mellett dolgozott. Mivel mérnök volt, a kormány rábízta a központi vasút oly módon való helyreállítását, hogy adott esetben az ellenség ne használhassa.⁴ 1849. jún. 9-én a miniszter kinevezte a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumba titkárrá, évi 1200 Ft-tal. Fizetését jún. 1-től kapta, júl.-ban is.⁵

¹ *MÉL* I. 416—417. (Nem tesz említést a minisztériumi beosztásairól.)

² *ORPO Irtok* 1849:30. kfő, 168/a tétel; *Közmunka Kebelbeli* 1849:2. kfő, 114. tétel.

³ Kinevezése: *Szemere min. eln. iratai* 28/E sz.

⁴ *Közmunka, Kebelbeli* 1849:2. kfő, 114. tétel.

⁵ *Közlöny*, 1849. jún. 12.; *Közmunka, Elnöki* 1849:135. közl. eln. sz.

ELEMÉRI Ferenc
Orvos.

1849. jún. 15-től a Belügyminisztérium egészségügyi osztályán fogalmazóvá nevezte ki a miniszter évi 800 Ft fizetéssel.¹ Említve júl.-ban is²

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 21. (Itt Istvánként szerepel.); *Bm, Elnöki* 1849:322. eln. sz. jún. 24.

² *Állampénztár*.

EMÖDY Dániel

(Alsófüged, 1819. nov. 13.—Sárospatak, 1891. ápr. 13.)

Jogakadémiai tanár, jogi író. 1848-ban honvédtiszt, majd a *Közlöny* szerkesztője 1849-ben.¹

A *Pesti Hírlap* 1848. ápr. 30-án ad hirt alkalmazásáról a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban, ahol fogalmazóként évi 800 Ft fizetést kapott.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott,³ a miniszteri osztályon. 1849. febr.—ápr.-ban említve ugyanott.⁴

¹ *MÉL* I. 422.; *Közlöny*, 1849. júl. 1.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *Állampénztár*.

EÖRDÖGH (Érdi) Mihály

1848. máj. 13-án fogalmazóvá nevezték ki a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya bácsi szakba évi 800 Ft fizetéssel.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott az adói osztályon.² 1849. jan.—máj. 30. között a Pénzügyminisztériumban szolgált, fogalmazó 900 Ft fizetéssel.³ 1849. máj. 30-án elbocsátották.⁴ 1849. júl. 20-án újra említve, ugyanott.⁵

¹ *Pm, Elnöki* iktatókönyv; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

³ *Uo.* III/29.; *Pm, Pénztári* 1849:594. pü. sz. jan. 17.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:6884. pü. sz. máj. 27.

⁵ *Uo.* 1849:11 687. pü. sz.

EÖTVÖS József báró

(Buda, 1813. szept. 3.—Pest, 1871. febr. 2.)

Író, költő, reformpolitikus, államférfi, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1834, t. 1839, ig. 1866). A főrendi tábla liberális ellenzékéhez tartozott. Az 1843—1844-es országgyűlésen a centralista ellenzék vezetője. 1848-ban országgyűlési képviselő (Mezőkövesd). 1848 őszén Münchenbe menekült.

1848. ápr. 7.—1848. szept. 11. miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, fizetése 12 000 Ft évente.¹

¹ *MÉL* I. 430—431.; *Beér—Csizmadia* 882.

EÖTVÖS József

Nyugalmazott testőr.¹

1848. szept. 11-én a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium polgári gazdasági osztályára fogalmazóvá, összesen 900 Ft illetménnyel.² 1849-ben Debrecenben szolgált tovább, febr. 8-án a miniszter titkárrá nevezte ugyanott a pénz és pénzügyi ügyek szakban.³ 1849. márc.—jún.-ban és júl.-ban Szegeden ugyanott titkár, 1500 Ft fizetéssel. 1849. aug. 5-én Aradra indult.⁴

¹ *OHB* 1848:4757. eln. sz. dec. 6.

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 115. tétel, szept. 11.

³ *Közlöny*, 1849. febr. 10.

⁴ *Állampénztár; 1848/49-i. Mm, Vegyes Hm.*

EÖTVÖS Pál, ifj.

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1814—1816, fogalmazó 1816—1824, titkár 1824—1832, tanácsos 1832—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter további munkára kötelezte a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya pénztári szakában mint tanácsost, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1848 végétől Duschek pesti megbízottja; számos levélben tájékoztatja a Debrecenben lévő államtitkárt.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ Lásd: *Duschek-per*; Kossuth néhány utasítása Eötvös Pálhoz ebből az időből megtevésztő, mert államtitkárnak vélhető a „helyettes státustitkár úr” megszólítás alapján. Így szerepel: *KLÖM XIII.* 936—937. 1848. dec. 31.

1849 elején a Cameral Verwaltung kimutatásaiban osztályvezetőként szerepel. *Abszolutizmuskori ltár. Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

ÉRDI Mihály → EÖRDÖGH

ERDŐS Ferenc

Honvédtiszt.

1848. jún. 2-án említve az Országos Nemzetőrségi Haditanácsban.¹ 1848. jún. 28-án a nádor kinevezte ugyanoda a gazdasági osztály vezetőjévé és előadójává, évi 1500 Ft-tal.² 1848. dec. 2-től a majdani hadi főszámvevői hivatal vezetőjeként tartották számon.³ 1849-ben ugyanott az élelmezési és számvevői osztály vezetője a második minisztérium idején, noha a letéti pénztárral és a számvevőségi iratokkal 1848 végén Pesten maradt.⁴

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kő, 44. tétel, jún. 2. 383. min. eln. sz.

² *Közlöny*, 1848. jún. 28.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:5969. eln. sz. dec. 17.

⁴ *Hm, Vegyes; Hm, Általános* 1849:12 567. E sz. máj. 3.; *Pm, Pénztári* 1849:12 103. pü. sz. júl. 23.

ESTERHÁZY Pál herceg

(1786. márc. 10.—Regensburg, 1866. máj. 21.)

Diplomata és konzervatív politikus, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja (1853).

1848. ápr. 11.—szept. 5. a király személye körüli miniszter. Fizetése 16 000 Ft, de nem fogadott el fizetést.¹

¹ *MÉL* I. 450.; *Közlöny* 1848. szept. 13.; *Szögyény-Marich* I. 84. Lemondását okt. 6-án fogadta el az uralkodó: *ÖStA MR-Akten* 1848:2194. sz.

ESZTERHÁZY János gróf

1849. márc. 7-én Zoltán János belügyi államtitkár a Belügyminisztériumban tiszteletbeli fogalmazóvá nevezte ki.¹

¹ *Közlöny*, 1849. márc. 8.

FABRICZY Samu

(Poprád, 1791. márc. 18.—Lőcse, 1858. márc. 18.)

Ügyvéd, jogi író, a Magyar Tudományos Akadémiai levelező tagja (1832). 1848 előtt Szepes megyei uradalmi ügyvéd.¹

1848. ápr. 24-én a nádor kinevezte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium protestáns egyházi osztályához tanácsossá, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. jan. 23-án engedéllyel Szepes megyében tartózkodott.⁴ Jún.—júl.-ban is dolgozott. Fizetését márciusig visszamenőleg megkapta.⁵

¹ MÉL I. 457. Személyéről: *1526 utáni gyűjtemény, Naplók „Életemből”,* Beöthy 59.

² VKM Elnöki 1848:12. az.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ OHB 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz.

⁵ *Állampénztár*

FADGYAS Pál

1848. ápr. 27-én a nádor kinevezte a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ipari osztályához tanácsossá, évi 2500 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 7-én ugyanott említve.² 1849-ben Pesten maradt. 1849. jún. 22-én igazolva; hátralékos fizetését utalványoztatni kérte.³

¹ FIKM Elnöki 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² OHB 1848:4818. eln. sz.

³ FIKM Elnöki 1849:104. eln. sz.

FAI Albert

Mérnök. Honvédtiszt.¹

1849. febr. 19-én említve a Honvédelmi Minisztérium táborkari osztályán.²

¹ OSzK Kozma II.

² OHB 1849:3292. eln. sz.

FARKAS Ágoston

A nádor 1848. ápr. 22-én az Igazságügyi Minisztériumhoz titkárrá nevezte ki.¹ 1848. ápr. 27-től az Igazságügyi Minisztérium büntető törvénykezési osztályán titkárként dolgozott, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott és az úrbéri osztályon.³ 1849-ben Pesten maradt, de 1849. jún. 12-én igazolták. Fizetését márciusig visszamenőleg megkapta.⁴

¹ *István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

² IM Vegyes 1848. ápr. 27.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ OHB 1848:4645. eln. sz.

⁴ IM Elnöki 1849:103. eln. sz. Júl.-ban is jelen volt: *Állampénztár.*

FARKAS János

Ügyvéd

1848. ápr. 26-án a nádor kinevezte a Belügyminisztériumhoz tanácsosnak, évi 1500 Ft-tal. Beosztást a rendőri osztályon nyert.¹ 1848. nov. 16-án említve ugyanott,² 1848. dec. 11-től az Országos Rendőri és Postaosztály tanácsosa, ugyanannyi fizetéssel.³ Követte a kormányt Debrecenbe, ahol 1849. ápr. 15. után, Madarász lemondását követően vezette az országos rendőrséget 1849. máj. 12-ig, Szemere által történt elbocsátásáig.⁴ 1849. máj. 18-án a miniszter az Igazságügyi Minisztériumhoz álladalmi ügyésszé nevezte ki.⁵ 1849. júl. 19-én említve.⁶

¹ *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

³ *Bm, Ált. iratok* vegyes iktatatlan.

⁴ *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 817., 381/RPK sz. ápr. 15., 16.

⁵ *Közlöny*, 1849. máj. 19.

⁶ *IM Állad. titkári* 1849:3472. sz.

FARKAS Károly

Debrecen országgyűlési képviselője.¹

1848. ápr. 24-én a nádor tanácsossá kinevezte „különösen országgazdászattani bő ismereteinél fogva” a Pénzügyminisztérium adó- és pénzügyi osztályához máj. 1-i hatállyal. Fizetése 2500 Ft volt.² Kossuth ápr. 29-i minisztériumi névsorában szerepelt, de később úgy nyilatkozott, hogy az állást nem fogadja el. Máj. 8-án a miniszter felterjesztésére a nádor Ebeczký Imrét nevezte ki a helyére.³ 1849. máj. 25-én a kormányzó a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alapítványi gazdasági osztályára osztályigazgató tanácsossá nevezte ki évi 3500 Ft-tal.⁴ 1849. jún. 13-án és Szegeden júl. 24-én említve, ugyanott.⁵

¹ *Beér—Csizmadia* 882.

² *Pm, Elnöki* 1848:81. eln. sz.

³ *KLÖM XII.* 91.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1085. sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. máj. 26.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *VKM Szegedi iratok* 1849:1378. sz.

FARKAS Lajos

Tab (Somogy m.) országgyűlési képviselője.¹

1848. dec.—1849. ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztály tanácsosa. Fizetése 2500 Ft.² Máj.-ban a Belügyminisztériumnál kapta fizetését.³

¹ *Beér—Csizmadia* 882.

² *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 538/RPK sz. dec. 26.; *Pm, Pénztári* 1849:916. pü. sz. jan. 23.; *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 168/a tétel, febr. 16.; *Pm, Pénztári* 1849:5033. pü. sz. ápr. 30.

³ *Állampénztár.*

FEKETE Antal

1849. jan. 16-án a miniszter a Honvédelmi Minisztérium tábornokari osztályán fogalmazóvá nevezte ki az eddig segédfogalmazót.¹ 1849. jún. 21-én az államtitkár ugyanott titkárrá nevezte ki.² 1849. júl. 1-én említve ugyanott. 1849. júl. 28-án Szegeden ugyanott, fizetése 1200 Ft. 1849. aug. 4-én Aradra indult.³

¹ *Közlöny*, 1849. jan. 25.

² *Uo.* 1849. jún. 26.

³ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

FEKETE László

1848. máj. 20-án a nádor a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályához az óbudai szakosztályba titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.¹ 1849. márc. 25-én említve az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöki titkáráként,² 1849. máj. 29-én mint kormányzóelnöki titkárt az országos törvényszék bírójává nevezték ki. Fizetését júl.-ig minisztériumi titkárként kapta.³

¹ *PH*, 1848. máj. 21.; *Fényes E. mm-i statisztika*; A nádor máj. 16-án hagyta jóvá kinevezési előterjesztését: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1177. sz.

² *OHB* 1849:3869. eln. sz.

³ *IM Elnöki* 1849:116. eln. sz.; *Állampénztár.*

FÉNYES Elek

(Csokaj, 1807. júl. 7.—Újpest, 1876. júl. 23.)

Statisztikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1837). 1847-től az Iparegyet aligazgatója, az ellenzéki Nemzeti Kör alelnöke.¹

1848. máj. 5-én a nádor a Belügyminisztériumhoz a statisztikai hivatal igazgatójává nevezte ki, évi 2500 Ft-os tanácsnoki fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt,⁴ de igazolást nyert. 1849. jún. 21-től újra a statisztikai hivatal igazgatójaként tevékenykedett, ugyancsak 2500 Ft fizetéssel, amit márc.-ig visszamenően megkapott.⁵ 1849. máj. 13-án a miniszter a pesti rögtönítélő vegyes bíróság elnökévé nevezte ki.⁶ A kormány Szegedre való távozásáig működött a minisztériumban.⁷

¹ *MÉL* I. 491—492.

² *Bm, Elnöki* 1848:50. eln. sz., 94. eln. sz. máj. 22.

³ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁴ *Bm, Elnöki* 1849:291. eln. sz.

⁵ *Uo.* 1849:285. eln. sz.; *Állampénztár.*

⁶ *Közlöny*, 1849. máj. 19.

⁷ *Szinnyei* III. 374—383. h.

FERENCZY János

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztériumnál a katonai osztály fogalmazójaként. Korábban az Országos Nemzetőrségi Haditanács irattárnoka volt.¹ 1849. júl. 9-én említve Szegeden, ugyanott.²

¹ *OHB* 1848:4757. eln. sz.; *Közlöny*, 1848. dec. 17.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.* Itt László a keresztnéve.

FERENCZY József

1848. jún. 15-én a belügyminiszter a fordítói hivatalhoz horvát nyelvi fordítóvá nevezte ki, évi 600 Ft-tal.¹ 1849. febr.—júl.-ban dolgozott.²

¹ *Bm, Elnöki* 1848:331. eln. sz.

² *Pm, Pénztári* 1849:1906. pü. sz. febr. 17., 4828. pü. sz. ápr. 27., 5947. pü. sz. máj. 11.; *Állampénztár.*

FERENCZY Lajos

1849. jan. 13-án kinevezték a Pénzügyminisztériumhoz titkárrá.¹ 1849. febr.—júl.-ban említve ugyanott; máj.-tól az V. álladalmi osztályon, 1200 Ft fizetéssel.²

¹ *OHB* 1849:341. eln. sz. *A Duschek-per* fol. 324. szerint jan. 17-én.

² *Pm, Duschek iratai* III/29. sz.; *Állampénztár.*

FERLY Ferenc

1848. okt. 18-tól az Országos Nemzetőrségi Haditanács fogalmazója volt 800 Ft fizetéssel.¹ 1849. ápr.—júl. 29. között pénzügyi fogalmazóként említve, ugyancsak 800 Ft-tal.²

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel. 9493. nő. sz. dec. 12.

² *Pm, Pénztári* 1849:12347. pü. sz. júl. 29.

FÉSŰS Mihály

(1829—1899)

Honvédtiszt.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium tábornoki osztályán.² 1849-ben Debrecenben említve ugyanott.³

¹ OSzK Kozma II.

² OHB 1848:4757. eln. sz.

³ Hm, Vegyes d. n. 4. cs.

FEST Vilmos

(Jaroszlav, 1815. aug. 11. [aug. 14.]—Sopron, 1879. márc. 11.)

Mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (r. 1845). 1834 körül az al-dunai munkálatoknál, majd a Tisza szabályozásánál, a Lánchídnál dolgozott. 1846-ban angliai tanulmányutat tett.¹

1848 nyarán a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban a technikai osztályok csatornai szakában igazgató főmérnök. Az I. Tisza térképészetnél I. rendű mérnök 3 Ft napidíjjal.² 1848. dec. 10-én említve ugyanott mint nem véglegesített, 1849-ben említve hasonlóképpen.³

¹ MÉL I. 505.

² Fényes E. mm-i statisztika.

³ Pm, Duschek iratai I/102. sz.

FILO Keresztély (Krisztián)

A magyar udvari kamara iktatói fizetéses gyakornoka 1826—1829, fogalmazó gyakornoka 1829—1839, fogalmazója 1840—1846, titkára 1846—1848.¹

1848. jún. 18-án a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztálya harmincadik szakosztályában titkárrá nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 1-én a Pénzügyminisztériumhoz áthelyezték, ugyancsak titkárnak.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung titkára.⁴

¹ Fallenbüchl (itt Krisztián).

² FIKM Elnöki 1848:145. m. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ FIKM Elnöki 1848:343. m. sz.

⁴ Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.

FLÓR Ferenc

(Váradolaszi, 1809. okt. 10.—Buda, 1871. júl. 7.)

Sebész, tiszti főorvos, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1838). 1840-ben a Rókus-kórház főorvosa, 1847-ben igazgatója és Pest város tiszti főorvosa lett. Páratlan szervező; az önálló magyar katonai egészségügy létrehozója 1848—1849-ben.¹ Tábori főorvos 1849-ben.

1849. jan. 22-től a miniszter a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályának igazgatójává nevezte ki, 2500 Ft tanácsosi fizetéssel.² 1849. jún. 24-ig maradt hivatalában,³ Görgői Lumniczer Sándort nevezte ki erre a posztra.

¹ MÉL I. 517—518.; Zétény 120—122.

² Közlöny, 1849. jan. 24.

³ Uo. 1849. jún. 27.

FOGARASSY János

Nádori titkár.¹

1848. ápr. 29-én tudatta a miniszter, hogy státuszgazdászattani ismeretei miatt a Pénzügyminisztérium adóketési és pénzügyi osztályához tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² Valero Antal lemondása után a Kereskedelmi Bank kormányzója. 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849-ben beosztva az I. központi pénztári osztályhoz ugyancsak tanácsosként jún.—júl.-ban. Fizetést márciusig visszamenőleg kapott.⁴

¹ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. PM, márc. 16.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*; *Pm, Elnöki* 1848:81. eln. sz. ápr. 24.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.; *Faragó* 98.

⁴ *Pm, Duschek iratai* III/29. sz.; *Allampénztár. Személyéhez lásd még: Sashegyi* 1968. 77., 93—98.

FÖLDVÁRY Lajos

(1811—1881)

1857-től báró. Nyugdíjas császári katonatiszt.¹

1848. ápr. 20-tól az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztályán mint nemzetőrségi őrnagy előadó tanácsos. Tiszti fizetéséhez 600 Ft pótlékot kapott.²

¹ *OSzK Kozma* II.

² *Fényes E. mm-i statisztika*; *PH*, 1848. ápr. 23.; *Janotyckh 1851a* I. 56. sz.

FREYREICH (Szabad) Imre

Angol nyelvtanár és újságíró Pesten. Emigrációjában harcolt Olaszországban, Amerikában.¹

1848. jún. 15-én a belügyminiszter a fordítói hivatalhoz angol fordítóvá nevezte ki évi 300 Ft-tal.² 1849. febr.—júl. között említve a Belügyminisztériumban; fizetését ott kapta. Jún. 3-tól azonban követségi titkárként is említve.³

¹ *Ács* 118. (1419. sz. Szabad.)

² *Bm, Elnöki* 1848:331. eln. sz.

³ *Allampénztár.*

FRENREISZ Mihály

1819 óta állt állami szolgálatban. A magyar udvari kamaránál fogalmazó gyakornok 1824—1833, fogalmazó 1833—1842, titkár 1842—1848.¹

1848. ápr. 29-én tette közzé a miniszter, hogy a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályában titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft-tal. Beosztása a pénztári szakosztályra szolt.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jan.—júl. között Debrecenben volt, ill. Pesten és Szegeden. Ápr. 6-án az Országos Honvédelmi Bizottmány segédtanácsossá nevezte ki, évi 2000 Ft fizetéssel. Máj. 12-én a miniszter ugyanott tanácsossá nevezte ki 2500 Ft fizetéssel. Beosztása a II. pénztári osztályra szolt.⁴

¹ *OHB* 1849:5335. eln. sz. ápr. 6.; *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. ápr. 29.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:821. eln. sz. okt. 2.

⁴ *Allampénztár; Közlöny*, 1849. ápr. 8. *OHB* 1849:5335. eln. sz. ápr. 6.; *Közlöny*, 1849. máj. 18. *Pm, Duschek iratai* I.1/29. sz.

1850-ben titkár a Cameral Verwaltung pénztári osztályában: *Duschek-per* fol. 665.

FREUND Ferenc

Eszék országgyűlési képviselője. Eszéki pénzügyi kerületi felügyelő.¹

1849. jún. 12-én a miniszter a Pénzügyminisztérium V. álladalmi javak osztályához nevezte ki tanácsossá, évi 2500 Ft fizetéssel. Júl.-ban is dolgozott.²

¹ *Beér—Csizmadia* 883.; *Közlöny*, 1849. jún. 14.

² *Közlöny*, 1849. jún. 14. *Pm, Duschek iratai* III/29. sz. dátum nélküli kimutatás; *Allampénztár.*

FRITZ Károly

Debreceni kerületi pénzügyi felügyelő. 1849. jún. 16-án s miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdászati osztályához főszámvevővé nevezte ki.¹

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 23.

FROMM Pál

(Várpalota, 1812. okt. 18.—?)

Orvos, 1847-ben segédtanár a Rókus-kórházban. 1848—49-ben a kolera elleni harc egyik vezetője.¹

1848. máj. 7-én tette közzé a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kinevezését az egészségügyi osztályban. Mint fogalmazó évi 600 Ft-ot kapott.² Fizetését máj. 4-től utalták ki számára.³ 1848. okt.—nov.-ben tábori kormánybiztos a kolera sújtotta óverbázi táborban, de az osztálynak is tagja maradt.⁴ 1848. dec.-ben ugyanott.⁵ Pesten maradt; 1849. ápr.-ban a pesti fő tábori kórház kolera osztályának vezetője. 1849. jún. 15-től a Belügyminisztérium egészségügyi osztályának fogalmazója, évi 800 Ft fizetéssel. Júl.-ban is dolgozott.⁶

¹ *Szinnyei* 796—797. h.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm*, *Elnöki* 1848:454. sz.

⁴ *FIKM Elnöki* 1848:315. sz. okt. 28-i körlevélre válasz.

⁵ *OHB* 1848:4818. eln. sz. dec. 7.

⁶ *Közlöny*, 1849. jún. 21.; *Bm*, *Elnöki* 1849:322. eln. sz. jún. 24.; *Állampénztár*.

FRÖHLICH Frigyes

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank egyik igazgatója,¹ a bank kormányzóhelyettese.

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban osztályigazgató tanácsossá nevezte ki a kereskedelmi osztályban, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849 elején hivatali tisztségéről lemondott.⁴

¹ *VKM Elnöki* 1848:350. sz. jún. 13.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *1848/49-i Mm*, *Vegyes FIKM*.

FRÖHLICH József

Volt erdélyi udvari számvevőségi alszámvevő, 1800 Ft fizetéssel.¹

A miniszter előterjesztésére a nádor 1848. jún. 30-án nevezte ki a Pénzügyminisztérium főszámvevői osztályára tanácsosként, 2000 Ft évi fizetéssel. Fizetése júl. 1-től járt. Munkáját valószínűleg csak szept. elején kezdte meg áthelyezési nehézségek miatt.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung számvevőségének vezetője.⁴

¹ *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *István nádor lta*, *Miniszteri* 1848:1592. sz.; *Pm*, *Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 7556/3006. po. sz. júl. 17.; *Pm*, *Elnöki* iktatókönyvi bejegyzés szerint szept. 11-én kapta meg pozícióját, 2132. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm*, *Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár*, *Windisch-Grätz*, *Általános* No 1079. febr. 28.

FUCHS Vilmos

(Lőcse, 1802—Belgrád, 1853. jan. 28.)

Geológus, bányamérnök, kohász. Selmeczi bányatanácsos.¹

1848. máj. 18-án a nádor kinevezte a Pénzügyminisztérium bányászati osztályának olvasztói szakázhoz tanácsossá, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jan.—júl.-ban említve ugyanott. Közben kiküldetésben távol is volt.⁴

¹ *MÉL* I. 548.; *Pm, Elnöki* 1848:555. sz.

² *Pm, Elnöki* 1848:555. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *OHB* 1849:3869. eln. sz.; *Pm, Duschek iratai* III/29. sz.; *Pm, Pénztári* 1849:1236., 1731., 2062., 4201., 5865., 11355. pü. sz.

FUSZTÁK Sándor

1849. máj. 12-én nevezte ki a miniszter az Igazságügyi Minisztériumba fogalmazóvá, évi 800 Ft-tal.¹ 1849. júl. 19-én említve.²

¹ *Közlöny*, 1849. máj. 18. *IM Állad. titkári* 1849:1. kőf, 158. tétel.

² *IM Állad. titkári* 1849:3472. sz.

FÜLEPP (Fülöp) Lipót

(Oravica, 1809—Budapest, 1875. júl. 1.)

Ügyvéd és politikus. Temesvár országgyűlési képviselője 1848—49-ben. 1848. dec.-ben Madarász László délvidéki postai kormánybiztosa.¹

1849. máj. 31-én nevezte ki a kormányzó a kormányzóelnöki hivatal álladalmi tanácsosává és a minisztertanácsi ülések előadó jegyzőjévé. Fizetése 4000 Ft évente, amely ápr. 19-től járt volna.² 1849. május után azonban Krassó vármegyei és végvidéki kormánybiztosi megbízást kapott, emiatt fenti posztját nem tölthette be. Államtanácsosi címen fizetést sem vett fel.³

¹ *MÉL* I. 551.

² *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz.; *Közlöny*, 1849. jún. 2.

³ *KLÖM XV.* 200.; *Állampénztár*. Szemerével együtt rejtette el a koronát és Törökországba menekült.

FÜRI (Fűrích) Tivadar

1848. okt. 20-án a miniszter a Honvédelmi Minisztérium igazságügyi osztályához segédfogalmazóvá nevezte ki.¹ A miniszter 1849. jan. 23-án ugyanoda fogalmazóvá nevezte ki.² 1849. márc. végén áthelyezték a katonai feltörvényszékhez.³ Fizetését egészen júl.-ig a Honvédelmi Minisztérium hivatalnokaival együtt kapta; évi 800 Ft volt a díja.⁴

¹ *Közlöny*, 1848. okt. 25.

² *Uo.* 1849. jan. 27.

³ *Hm, Általános* 1849:6852., 8524. E sz. márc. 20., 29.; *Közlöny*, 1849. ápr. 6.

⁴ *Állampénztár*.

GAÁL József

A helytartótanács számvevőszéki járulnoka 1837—1842, számjegyzője 1842—1848.¹

1848. ápr. 29-én tudatta a miniszter fogalmazói kinevezését a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának sószállítási szakába, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben és 1849-ben említve ugyanott.³

¹ *Ember* 1940.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz., III/29. sz.

GAÁL József

(Nagykároly, 1811. dec. 12.—Pest, 1866. febr. 28.)

Író, költő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1837). Eötvös és Szalay centralista köréhez tartozott. Helytartótanácsi alkalmazott volt, 1848-ban Szatmár m. főjegyzője. 1849-ben a Márczius Tizenötödike egyik szerkesztője.

1849-ben Vukovics Sebő igazságügy-miniszter titkára.¹

¹ *MÉL* I. 556. Az iratokban más adat ezt nem támasztja alá.

GÁL József

Volt Temes megyei főügyész.¹

1848. ápr. 29-én tette közzé a miniszter, hogy a Pénzügyminisztérium álladalmi javak óbudai szakában tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jún.-ban az újjáalakult minisztériumban ugyanott említve. Fizetést pótlólag márc.-tól kapott.⁴

¹ *PH*, 1848. máj. 2.

² Uo., *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ Uo. III/29. sz.; *Pm, Pénztári* 1849:9032. pü. sz. jún. 18.; *Állampénztár*.

1849. jan. első napjaiban a rendőrség vizsgálatot indított ellene, mert állítólag Cegléden az osztrákoknak való behódolásra buzdított. A szolnoki térparancsnokság jan. 7-én jelentette, hogy ártatlannak bizonyult. *KLÖM XIV.* 28—29.

GÁL József

1848. ápr. 11. után a Külügyminisztériumban kiadói hivatali igazgatóként említve. Fizetése 1800 Ft évente, hozzá kap 300 Ft szálláspénzt.¹ A Külügyminisztérium feloszlása után Bécsben maradt.²

¹ *Fényes E. mm-i statisztika; Király személye kör. mm, Elnöki* 1848/335. sz. jún. 26-án.

² *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. FM márc. 16.

GÁL Sándor

1848. jún. 1-től segéd az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál. 40 Ft havi pótlékot kapott.¹

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, jún. 2.

GALAMBOS Elek

A helytartótanács gyakornoka 1834. dec. 24-től, számvevői járulnoka 1837—1842, számjegyzője 1842—1848.¹

1848. máj. 23-án tette közzé a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az irodafőnöki kinevezését, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt, de igazolták, mert jún.—júl.-ban említve ugyanott.⁴

¹ *Htt-i levéltár, Series; Ember* 1940.

² *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *Pm, Pénztári* 1849:10409. pü. sz. jún. 30.; *Állampénztár*.

GALGÓCZY Károly

(Lápafő, 1823. jan. 27.—Budapest, 1916. okt. 23.)

Mezőgazdász, gazdasági író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1858, t. 1914), ügyvéd. Fényes Elek mellett dolgozott az Országos Magyar Gazdasági Egyesület előadójaként 1843-tól. 1849-ben honvédtiszt.¹

1848. máj. 5-től a nádor kinevezése nyomán a statisztikai hivatal rendes tagja, és a beosztásban évi 800 Ft fizetést kapott. A hivatal mezőgazdasági szakában dolgozott 1848. nov.-ig.² Féléves eltávozásra kapott engedélyt, s ekkor mint honvédtiszt táborban és mint újoncsozó biztos teljesített szolgálatot.³ 1849. jún. 21-én említve újra a hivatal tagjai között, rendes tagként, évi 800 Ft-tal.⁴

¹ *MÉL* I. 564—565.

² *PH*, 1848. máj. 11.; *Bm, Elnöki* 1848:94. eln. sz. máj. 22.; *Szinnyei* III. 964—973. h.

³ *Bm, Elnöki* 1849:285. eln. sz. jún. 21.; *Szinnyei* III. 964—973. h. Kemény államtitkár nov. 13-án azt jelentette a Pénzügyminisztériumnak, hogy a nagykőrösi gazdasági tanszék átvételére távozott el. Fizetéséről lemondott: *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 11260. Bm. sz.

⁴ *Bm, Elnöki* 1849:285. eln. sz. 1849-es hivatali tagságát az irodalom (*Szinnyei*, *MÉL*) nem említi.

GÁNÓCZY József

Helytartótanácsi irodai díjnok, bére napi 45 kr.¹

1848. máj. 5-én említve a Belügyminisztérium irnokai között, évi 300 Ft fizetéssel.² 1849. febr.—ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztálynál volt fogalmazó a postai szakban.³ 1849. máj. 14-én említve a Belügyminisztérium ideiglenes felügyelete alatt.⁴ 1849. máj. 16.—jún. 1. között említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium postai osztályán, fogalmazóként.⁵ 1849. jún.—júl.-ban a Pénzügyminisztérium postaosztályi fogalmazója.⁶

¹ *Bm, Elnöki* 1848:49. eln. sz. máj. 5.

² Uo.

³ *Pm, Pénztári* 1849:1828., 2779. pü. sz.

⁴ Uo. 1849:5900. pü. sz.

⁵ Uo. 1849:6863. pü. sz. máj. 26.

⁶ Uo. 1849:11351. pü. sz. júl. 16.; *Kormányzó, Elnöki* 1849:8130. k. eln. sz.

GARAY János

(1816—Reggio, 1882)

Páduában szerzett orvosi oklevelet. Sebész, szemész, szülész. Jóhírű homeopata orvos volt Pesten. 1849-ben vezette a Klapka-tábor egészségügyét. Mint az I. hadtest törzsorvosa került a minisztériumhoz.¹

1849. jún. 1-én a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályához segédtanácsossá.²

¹ *Zétény* 124—125.

² *Közlöny*, 1849. jún. 8.

GÁSPÁR György

1848 nyarán az Igazságügyi Minisztériumban a polgári törvénykezési és politikai bíraskodási osztályokon tiszteletbeli fogalmazóként említve.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott, a Dunai szakban.²

¹ *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *OHB* 1848:4645. eln. sz.

GEDEON László

Honvédtiszt.

1849. máj. 8-án a miniszter mint őrnagyot nevezte ki a Honvédelmi Minisztérium pótlóvázási osztályához osztályfőnökké.¹

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 1.

GELENCZEY Pál

Iparegyesületi oktató, egyetemi magánoktató.¹

A nádor a miniszter 1848. ápr. 24-i előterjesztésére máj. 1-i hatállyal kinevezte a Pénzügyminisztérium főszámvevői osztályához titkárrá, „méltányolni kívánván... az ipar egyesület körül tanusított érdemeit...”, fizetése évi 1500 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849-ben fogalmazóként említve, 800 Ft fizetéssel.⁴

¹ PH, 1848. máj. 2.

² Pm, Elnöki 1848:81. eln. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ Pm, Duscsek iratai I/118. sz.

⁴ Uo. III/29. sz.

GELICH Rikhard

(Pozsony, 1821. jún. 2.—Budapest, 1899. febr. 4.)

Honvédtábornok, katonai író.¹

1848 végén az Országos Honvédelmi Bizottmány katonai osztályán, majd a Honvédelmi Minisztérium vezérkari osztályán teljesített szolgálatot.² 1849. ápr. 16.—jún. elejéig említve a tábornokari osztály igazgatóságán mint helyettes osztályvezető.³

¹ MÉL I. 581.

² OSzK Kozma II.; Gelich II. 183—184.

³ OHB 1849/7156. k. eln. sz.; Gelich III. 365—367., 402.

GEREBÉNYI (Riffelscheid) Vilmos

Helytartótanácsi díjitalan fogalmazó gyakornok 1837. dec. 19-től, fogalmazó gyakornok 1839. dec. 17-től, fogalmazó 1847—1848.¹

1848. jún. 19-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári-biztossági osztályában fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 6-án említve ugyanott a polgári szakban.³ 1849. febr. 12-én az osztrák polgári közigazgatás biztossági osztályában ideiglenes fogalmazóként alkalmazták.⁴ 1849. jún. 16-án a miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdasági osztályán fogalmazóvá nevezte ki.⁵ 1849. jún.—júl.-ban említve ugyanott. Saját bevallása szerint csak 2 hétig volt a minisztérium szolgálatában.⁶

¹ Htt-i ltár, Series; Nevét 1837 előtt magyarosította: Ember 1940.

² Hm, Biztossági 1848:73. kfő, 11. tétel; Fényes E. mm-i statisztika.

³ OHB 1848:4757. eln. sz.

⁴ Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 51. sz.

⁵ Közlöny, 1849. jún. 23. (Itt Rudolfnak mondják.)

⁶ Állampénztár; Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 51. sz.

GERZON Antal, ifj.

Magyar udvari kamarai fogalmazó 1835—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának sószállítási szakában további munkára kötelezte mint fogalmazót, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849-ben említve a máramarosi és sóvári gazdaság, fiskalitások és szállítmányok ügykörében az új minisztériumban.⁴

¹ Fallenbüchl.

² PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ Pm, Duscsek iratai I/118. sz.

⁴ Uo. III. d. n. 1849 elején ugyanígy említve a Cameral Verwaltungnál: Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.

GHYCZY Kálmán

(Komárom, 1808. febr. 12.—Budapest, 1888. febr. 28.)

Politikus, ügyvéd. 1847-ben személynöki majd nádori ítélőmesterré nevezték ki. Csallóközi országgyűlési képviselő 1848-ban. 1849 elején hódoló emlékiratot intézett Pázmándy Dénessel együtt Windisch-Grätzhez. 1867-ben pénzügyminiszter volt.¹

1848. máj. 3-án értesítette a miniszter a közvéleményt, hogy a nádor az Igazságügyi Minisztériumban államtitkárrá nevezte ki, évi 6000 Ft fizetéssel. (Nádori ítélőmesterként 1500 Ft fizetése volt.)² 1848. dec. 5-én nyújtotta be először lemondását az államtitkári hivatalról és a minisztérium (amelyet Deák távozása óta ő vezetett) vezetéséről. 1849. jan. 2-án újra lemondott; lemondását az Országos Honvédelmi Bizottmány elfogadta.³

¹ *MÉL* I. 596.; *Beér—Cszimadia* 68., 883.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika*; *Pm, Elnöki* 1848:329. sz. d. h.; A nádor ápr. 22-én írta alá kinevezését; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

³ *OHB* 1849:110. eln. sz.

GHYCZY Miklós

(Buda, 1800—Buda, 1853. márc. 28.)

Magyar udvari kamarai fogalmazó 1820, fumei kamarai ügyész 1822, magyar udvari kamarai titkár 1832—1845, tanácsos 1845—1848.¹

1848. ápr. 29-től a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályának bántási szakában tanácsos. fizetése 2500 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung osztályvezetőjeként szerepelt.⁴

¹ *Szinnyi* III. 1205. h.; *Fallenbüchl*. (Szinnyi szerint 1847—1848-ban bácsi adminisztrátor volt, de ez téves adat.)

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

GIRSIK Ferenc

A magyar udvari kamaránál 1810. nov. 13-tól, számtiszt 1832—1846, számviteli tanácsos 1846—1848, 1000 Ft fizetéssel.¹

1848. május óta a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztályán dolgozott számvevőségi főtisztként. Fizetése évi 1200 Ft. 1848. nov. 4-én említve a harmincadi szakban, ugyanott.² 1849. júl.-ban említve a Pénzügyminisztériumnál főszámtisztként. Fizetést pótlólag máj.-tól kapott. Ezt megelőzően 1849 elején a Cameral Verwaltungnál számvevőségi tanácsos.³

¹ *Pm, Duschek iratai* I/13., 17. sz.; *Fallenbüchl*. Nála a név: Girschik F. Xavér.

² *OHB* 1848:2467. eln. sz. nov. 4.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Állampénztár; Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

GOCZIGH Ignác

1813-ban született.

A magyar udvari kamara fogalmazó gyakornoka 1843—1847, fogalmazója 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter fogalmazóként további szolgálatra kötelezte a Pénzügyminisztérium sós és pénztári osztálya sószállítási szakában, ill. az álladalmi javak osztályában. Fizetése a régi maradt, évi 600 Ft.²

¹ *Duschk-per* fol. 669.; *Fallenbüchl*.

² *PH*, 1848. máj. 2. (Itt álladalmi javak szerepel.); *Fényes E. mm-i statisztika*.

1849—50-ben a Cameral Verwaltung fogalmazója. *Duschk-per* fol. 669.; *Absolutizmuskori ltár*, *Windisch-Grätz*, *Általános* No 1079.

GOMBOS László

Volt cs. katonatiszt. Honvédtiszt.

A nádor 1848. jún. 14-én kikérte Puchnertől az erdélyi viszonyokat jól ismerő Gombost minisztériumi szolgálatra.¹ A jún. 26-ról kelt királyi beleegyezés értelmében kinevezték a Honvédelmi Minisztérium erdélyi szakbeli osztályigazgatójává.² Fizetését, évi 3000 Ft-ot, júl. 1-től kérte utaltatni a hadügyminiszter. Osztálya megalakulása után, szept. 1-től évi 3500 Ft-ot kérte meg.³ 1848. szept. 20-án Batthyány őt gondolta a távozott Melcer helyére a Honvédelmi Minisztériumba államtitkárnak.⁴ 1848. dec. 6-án említve az elnöki osztály vezetőjeként; tulajdonképpen államtitkári feladatokat végéz.⁵ 1848 végén beteget jelentett, Pesten maradt, később Windisch-Grätznél jelentkezett szolgálatra.⁶

¹ *István nádor lta*, *Miniszteri* 1848:1431. sz.

² *Uo.* 1848:1865. sz. júl. 16—18.

³ *Pm*, *Só- és pénztári* 1848:1. kfm., 44. tétel, 2836/hüp. sz. aug. 7., 344/Hm. sz. szept. 18.

⁴ *Batthyány min. eln. iratai* 1848:699. sz.

⁵ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁶ *Pálffy* 164—166.

GONDOL Dániel

(?, 1815—Alvinc, 1891. máj. 7.)

Gazdasági író, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1845). 1847-ben a magyar udvari kancelláriánál fogalmazó gyakornok volt.¹

1848. ápr. 30-án nevezte ki a miniszter a Belügyminisztériumhoz fogalmazóul az országlati osztályba, évi 800 Ft fizetéssel.² 1849-ben Pesten maradt; igazolt. 1849. jún. 21-től újra a Belügyminisztérium hivatalnok; fizetését 1849. márc. 1-től pótlólag megkapta.³

¹ *MÉL* I. 607.; *Szinnyei* III. 1288—1290. h.

² *Bm*, *Elnöki* 1848:57. és 49. eln. sz. ápr. 30. és máj. 5.; *Bm*, *Szemere miniszteri I/Bm*.

³ *Bm*, *Elnöki* 1849:291. eln. sz. Júl.-ban is: *Állampénztár*.

GÖMÖRY Andor

1849. jan.—ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztálynál tanácsos volt a postai szakban. Fizetése 2500 Ft.¹ 1849. máj.—júl.-ban említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban, a Pénzügyminisztériumnál hasonlóan postai tanácsosként.²

¹ *Pm*, *Pénztári* 1849:916., 1828., 2779. pü. sz.

² *Állampénztár*.

Viktor testvére. *Absolutizmuskori ltár*, *Windisch-Grätz*, *Általános* No 1079. febr. 28.

GÖMÖRY Viktor

A magyar udvari kamara fogalmazó gyakornoka 1844—1847, fogalmazója 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-i kelettel jelent meg a Pesti Hirlapban, hogy a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya sószállítási szakában fogalmazóvá nevezték ki, tiszteletbeni titkári rangban, évi 800 Ft fizetéssel. Duschk mellett dolgozott, ő volt a „jobbkeze”.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jan.—máj.-ban ugyanott dolgozott.⁴ 1849. máj. 8-án a miniszter ugyanott titkárrá nevezte ki.

Fizetése 1500 Ft. Beosztása: pénztári szak, adóügyek, ill. sószállítás, máramarosi és sóvári gazdászat; fiskalitások és szállítmányok Máramarosban. Júl.-ig vannak róla adataink.⁵

¹ *Fallenbüchl*. Andor testvére.

² *PH*, 1848. máj. 2.; Fogalmazóvá a miniszter nevezte ki, a tiszteletbeli titkári ranggal a nádor ruházta fel: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:983. sz. ápr. 29.; *Duscek-per* fol. 666.

³ *Pm, Duscek iratai* I/118. sz.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:1236., 1731., 2062., 4201., 5865. pü. sz.

⁵ *Közlöny*, 1849. máj. 11.; *Pm, Duscek iratai* III.; *Állampénztár*.

1850. jan.-ban a Cameral Verwaltungnál titkár. Jellemzését lásd gr. Almásy Mórictól, 1849. febr. 28.: *Abszolutzmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

GÖRGEI Artúr

(Toporc, 1818. jan. 30.—Visegrád, 1916. máj. 21.)

Honvédtábornok, az 1848—49-es szabadságharc idején több ízben a hadsereg fővezére. Dédes (Borsod m.) országgyűlési képviselője.

1849. máj. 7.—júl. 14. honvédelmi miniszter.¹

¹ *MÉL*, I. 616.; *Beér—Csizmadia* 883. Megjelenésére a kortársak visszaemlékezései közül: *Jósika 1851*. I. 174.; *Szemere 1853*. II. Abt. 72., 133.

GÖRGEY Kornél

(Toporc, 1819—?, 1897)

Volt cs. katonatiszt, honvédtiszt.¹

1849 júniusától a Honvédelmi Minisztérium pótlóvázási osztályának vezetője.² 1849. aug. 4-én Aradra indult.³

¹ *OSzK Kozma* II. A Függetlenségi Nyilatkozat után nem kívánt harcolni, szabadságra ment.

² *Hm, Vegyes*.

³ *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm.

GRÄFL (Graefl) József

Országgyűlési képviselő Szolnokon.¹

1848. ápr. 29-én tudatta a miniszter, hogy a Pénzügyminisztérium álladalmi javak úrbéri szakában mint törvénytudó segédtanácsos nyert kinevezést. Fizetése 1600 Ft.² 1848. jún. 27-én állásáról lemondott pesti főbíróvá való választása miatt.³

¹ *Beér—Csizmadia* 883.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:983. sz.

³ *Pm, Elnöki* 1848:1131. sz.

GRAENZENSTEIN (Grenzenstein) Gusztáv

(Nyitraszerdahely, 1808—Buda, 1870. ápr. 28.)¹

Bányászati szakember, bányásági bányafőigazgató.

1849. máj. 3-án a kormányzó a Pénzügyminisztériumban osztályfőnökké nevezte ki.² Júl.-ig vannak róla adatok.³

¹ *Szinyei* III. 1403—1404. h.; *Pm, Duscek iratai* I/55. sz. 1848. máj. 16. Személyéről: *Duscek-per* fol. 238.

² *Közlöny*, 1849. máj. 9. Ugyanakkor említve — csak tervként — mint államtitkár, évi 6000 Ft fizetéssel. *Pm, Duscek iratai* III/29. sz.

³ *Állampénztár*.

GREGUSS Zsigmond

A magyar udvari kamara fogalmazó gyakornoka 1837—1846, fogalmazója 1846—1848.¹

1848. ápr. 29-én jelölte ki a miniszter további szolgálatra a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályában, a bányai szakban mint fogalmazót, évi 600 Ft (korábbi fizetéssel).² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1848. nov. 11-én a főfizető hivatal utasítást kapott fizetése beszüntetésére, mivel engedély nélkül távozott.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm*, *Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Pm*, *Só- és pénztári* 1848:I. kfő, 44. tétel, 18637/8087. po. sz.

1849 elején a Cameral Verwaltung fogalmazójaként szerepel. *Abszolútizmuskori ltár*, *Windisch-Grätz*, *Általános* No 1079.

GRÓFFY Sándor

1849. febr.—ápr.-ban az Országos Rendőri és Postaosztálynál fogalmazó.¹ 1849. máj.-ban említve belügyminisztériumi fogalmazóként. Kinevezését jún. 1-től kapta meg a rendőri osztályon, évi 800 Ft fizetéssel.² Az országlati osztály ügyeit is intézte. Júl.-ban is dolgozott.³

¹ *Állampénztár*; *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 168/a tétel, febr.

² *Pm*, *Pénztári* 1849:7202. pü. sz. máj. 28.; *Bm*, *Elnöki* 1849:88. eln. sz. máj. 24.

³ *Állampénztár.*

GROHÉ (Groche) János

1810 óta szolgált. Helytartótanácsi számvevői járulnok 1817—1820, számjegyző 1820—1823, számvevőségi tiszt 1823—1846, számvevőségi tanácsos 1846—1848.¹

1848. jún. 4-én a nádor a Pénzügyminisztérium országos főszámvevői osztályához tanácsossá nevezte ki, évi 1600 Ft fizetéssel. (A korábbi 1000 Ft volt.)² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. máj.—júl. között említve az I. központi pénztári osztályban mint segédtanácsos, 1600 Ft fizetéssel.⁴

¹ *Ember 1940.*; *Abszolútizmuskori ltár*, *Disciplinar Comité* 4. cs. 48. sz.

² *Pm*, *Elnöki* 1848:592. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm*, *Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Uo.* III/29. sz.; *Állampénztár.*

Osztárak igazolása szerint 1849-ben nem vállalt állást a magyar minisztériumnál: *Abszolútizmuskori ltár*, *Disciplinar Comité* 4. cs. 48. sz.

GRÓSZSCHMIDT Károly → MÁRAY

GRUBER Kamill

1849. jún. 9-én a miniszter a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban tanácsossá nevezte ki a vasúti osztályban, évi 2500 Ft fizetéssel. Fizetését jún. 1-ig visszamenőleg kapta meg.¹ Említve júl.-ban is.²

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 12.; *Közmunka*, *Elnöki* 1849:135. eln. sz.

² *Állampénztár.*

GRULICH Vince

1807-ben született. A magyar udvari kamara fogalmazó gyakornoka 1833—1844, fogalmazója 1844—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter további munkára kötelezte a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának szószállítási szakában mint fogalmazót, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849-ben említve a sótermelés, szószállítás, a máramarosi erdészet szakban.⁴

¹ *Duscek-per* fol. 672.; *Fallenbüchl*.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duscek iratai* I/118. sz.

⁴ *Uo.* III. Egyéb adat nem ismert.

1849-ben a Cameral Verwaltung fogalmazója volt. *Duscek-per* fol. 672.; *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

GSCHRAY (Gschrey) József

(Nagyszeben, 1805—?)

Császári katonatiszt.¹ Honvédtiszt.

1848. szept. 11-én a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdászati osztályában a gazdászati szakhoz fogalmazóvá, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 6-án említve ugyanott.³ 1849. febr. 8-án ugyanott a ruházati szakban titkárrá nevezték ki.⁴ 1849. febr.—júl.-ban folyamatosan szolgált; fizetése 1200 Ft volt. 1849. aug. 5-én Aradra indult.⁵

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 37. sz. Conduit Liste, 1847. okt. 31.

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 115. tétel.

³ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. febr. 10.

⁵ *Állampénztár; 1848/49-i Mm, Vegyes Hm*.

GUTHY Lajos

Volt császári kir. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

10848 nyarán a Honvédelmi Minisztériumban fogalmazó, 500 Ft fizetéssel.² 1848. aug. 25-én említve mint titkár.³ 1848. dec. 6-án említve a katonai osztályon.⁴ 1849. febr. 28-án ugyanott említve.⁵

¹ *OSzK Kozma* II.

² *Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika* (itt segédfogalmazóként szerepel).

³ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel.

⁴ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁵ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.; OSzK Kozma* II. említi 1849. júl. 2-án fogalmazóként. Ez inkább 1848-ra vonatkozik.

GYALUS Ferenc

1849. máj. 29-én a miniszter elnöki fogalmazóvá nevezte ki az Igazságügyi Minisztériumban.¹ 1849. júl. 19-én említve.²

¹ *Közlöny*, 1849. máj. 30.

² *IM Állad. titkári* 1849:3472. sz.

GYÉRI (Gyéry) Titus

1849. jan. 26-án nevezte ki a miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdászati osztályának polgári szakához fogalmazóvá.¹ 1849. jún.-ban említve ugyanott. 1849. júl.-ban Szegeden említve ugyanott, 800 Ft fizetéssel. 1849. aug. 5-én Aradra indult.²

¹ *Közlöny*, 1849. jan. 28.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm. jún., júl., aug. 5.*

GYURKOVICS Máté

Szűcsmester.

A miniszter 1848. ápr. 30-án a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ipari osztályában fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.² 1849. ápr.—máj.-ban a ruhabizottmáynál századosként szolgált.³

¹ PH, 1848. ápr. 30.; *Fényes E. mm-i statisztika*; Kinevezését állítólag annak a sikeres beszédnek köszönhetta, amellyel a Pozsonyból érkező Kossuthot fogadta: *OSzK Kacskovics* fol. 57.

² OHB 1848:4818. eln. sz.

³ 1848/49-i Mm, Vegyes FIKM.

HADZSICS (Hadschics) János

(Zombor, 1799. szept. 8.—?, 1869.)

Ügyvéd. 1837-ben fejedelmi megbízásra szerb polgári törvénykönyvet szerkesztett. 1847-ben újvidéki országgyűlési követ. 1848—49-ben nagybecskereki országgyűlési követ.¹

A nádor ápr. 22-én hagyta jóvá Deák előterjesztését, amelyben Hadzsics osztályfőnöki kinevezése szerepelt.² 1848. máj. 6-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban tanácsossá nevezte ki.³ Ezentúl nem található minisztériumi szolgálatára adat; az állást valamilyen oknál fogva nem foglalta el.

¹ Szinyei IV. 233—234. h.; *Beér—Csizmadia* 883.

² *István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

³ Uo. 1848:1065. sz. A nádor feljegyezte az iraton, hogy „eszerint kiadtam — az előiratokban Hadzsics kitörülendő —, minthogy iránta változás történt”. A tanácsosi kinevezést a máj. 7-i PH közölte Deák 3-i keletű rendeletében.

HAHN

Honvédtiszt.

1849 elején a Honvédelmi Minisztérium tábornoki osztályán segédként említve.¹

¹ *Hm, Vegyes* 4. csomó, d. n.

HAJNIK Pál

(Vác, 1800. jan. 18.—Buda, 1864. ápr. 30.)

Hajnik Pál jogász fia. Ügyvéd. Hajnik Imre jogtörténész apja. Országgyűlési képviselő (Vác).¹

1848. ápr. 26-án nevezte ki a nádor a Belügyminisztérium rendőri osztályához tanácsnoknak évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. aug. 18-tól a pesti rendőri alosztály ideiglenes vezetője.³ 1848. szept. 6-tól országos rendőrigazgató.⁴ A Madarász-féle Országos Rendőri és Postaosztály működésében nem vett részt. 1849 áprilisában Pesten Irányi teljhatalmú kormánybiztos mellett dolgozott⁵ mint pénztáros. 1849. máj. 3-tól a kormányzó a Belügyminisztériumban osztályigazgató tanácsossá nevezte ki.⁶ 1849. máj. 9-től a központi országos rendőrség vezetőjévé nevezte a miniszter.⁷ Jún.—júl.-ban is dolgozott.

¹ MÉL I. 658.; *Beér—Csizmadia* 883. Személyéről lásd pl.: *Kossuth 1880—1882*. II. 53.; *Szemere* 1869. I. 55.

² *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz., 49. eln. sz.; *Bm, Szemere miniszteri I/Bm.-kimutatás*.

³ *Bm, Elnöki* 1848:751. eln. sz.

⁴ Uo. 838. eln. sz. Csak 1849-ben teszi meg rendőrigazgatónak *Waldapfel* 1962. 362.

⁵ 1848/49-i Mm, Vegyes Bm.

⁶ *Bm, Elnöki* 1849:112. eln. sz.

⁷ Uo. 1849:42. eln. sz.

HALBSCHUH Dániel → IRÁNYI

HALCZL (Halzl) János

Volt bécsi helyőrségi hadügyész.¹ Honvédtiszt.

1848. júl. 17-én kinevezték a Honvédelmi Minisztérium hadügyési osztályához osztályigazgató tanácsossá. Fizetése évi 2000 Ft. Az osztálya rendeződve, fizetését szept. 1-től évi 3500 Ft-ban állapították meg.² 1848. nov. 26-án a miniszter az ideiglenes magyar legfelső katonai törvényszék elnökévé nevezte ki.³

¹ *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:398. eln. sz. jún. 30.

² *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1866. sz.; *Pm, Ső- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 2730. hüp. sz. aug. 4., 344/Hm. sz. szept. 18.

³ *Közlöny*, 1848. nov. 28.

HASZMAN Ferenc → HÁZMÁN

HAVAS Ignác

(Valaszka, 1803—Budapest, 1887. nov. 2.)

(Havas József testvére?) 1840-ig Tolna megyében orvos, a szekszárdi kórház igazgatója, majd Pesten telepedett le.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályában tanácsossá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel. Referenciája: az orvosi törvénykönyv készítése. 1848. dec. 7-én említve ugyanott.²

¹ *Szinnyei IV.* 531—532. h.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; OHB* 1848:4818. eln. sz. dec. 7.

HAVAS József

(Valaszka, 1796. jan. 20.—Budapest, 1878. febr. 10.)

Jogász, egyetemi tanár, szőlész és borász. 1848 előtt különféle pesti városi tisztségeket viselt. 1845—1848 között helytartótanácsi tanácsos, 1839-től tanulmányi bizottsági tag.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban osztályfőnökké nevezte ki a középítészeti adminisztratív osztályra, évi fizetése 3500 Ft.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. jan.-ban átállt Windisch-Grätzhez és a főváros császári biztosa lett.⁴

¹ *MÉL I.* 686.; *Szinnyei IV.* 532—534. h.; *Ember 1940. Hit-iltár, Series* Havasnak igen rossz híre volt. A bécsi udvari körök 1849. márc. 31-i véleménye róla: „Havas, den jetzt der Fürst in Pesth als Commissaire verwendet, ist Slave trotz seines ungarischen Namens. Er ist ein Mann von Fähigkeiten, ist routiniert in administrativen Gegenständen, hat aber leider keinen guten Ruf.” *ÖStA Schwarzenberg-Nachlass* Karton 10. Fasc. IV. No 225. Kacs Kovics Lajos, szintén minisztériumi tisztviselő az 1848-as nemzetőri jelentkezésre visszaemlékezve, ennek kampányjellegét azzal vélte a legjobban jellemezhetőnek, hogy „még Havas József kir. könyvvizsgáló bizottsági tag is beiratkozott. . . .” *OSzK Kacs Kovics* fol. 54.

² *Közmunka, Elnöki* 1848:3. sz. máj. 1.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. jan. 18. Levéltári anyagának törzsszáma: D 30.

HAVAS Sándor

(Felsőmicsinye, 1822. máj. 5.—Budapest, 1894. nov. 2.)

Ügyvéd, 1845-től helytartótanácsi titkár a tartományi biztossági főigazgatóságon.¹

1848. máj. 3-án a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott a kőút- és hidépítési osztályon.³ Pesten maradt, igazolt. 1849. jún. 1-től újraalkalmazva a kőút- és hidépítési osztályon. Fizetése 1000 Ft, amit márc.-ig visszamenően megkapott. Júl.-ban is dolgozott.⁴

¹ Szinyei IV. 538—540. h.; *Ember* 1940. nem említi. *Pm, Elnöki* 1848:668. eln. sz. máj. 1.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika*. Szinyei tanácsosságot jelöl.

³ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

⁴ *Közmunka, Elnöki* 1849:210. sz. jún. 16., 216. sz. jún. 19., 135. sz. jún. 9.; *Állampénztár*.

Az ideiglenes polgári közigazgatásban nem alkalmazták, mert kompromittált személynek számított: *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 340. 1849. jan. 23.

HÁZMÁN (Haszman) Ferenc

(Budaújlak, 1810. ápr. 11.—Budapest, 1894. ápr. 7.)

Buda város utolsó polgármestere, reformpolitikus. 1847—48-ban Buda országgyűlési követe.¹

1848. ápr. 26-án a nádor a Belügyminisztériumban tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. jún. 1-én a belügyminiszter előterjesztésére a nádor az országlati osztály igazgatójává tette meg a királyi táblához áthelyezett Toperczer Ödön helyébe.³ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.⁴ 1849. ápr. 15-én érkezett meg Debrecenbe és ugyanolyan beosztásban dolgozott⁵ 1849. máj. 16-ig, amikor a Külügyminisztériumba helyezték át.⁶ 1849. júl. 17-én említve ugyanott osztályigazgatóként.⁷

¹ *MÉL* I. 690. A lexikon Szinyei nyomán egészen hamis nyomon jár, amikor ezt írja: „Az első magyar felelős minisztériumban Szemere belügyminiszter mellett a városi ügyek osztályfőnöke, majd államtitkár.” Lásd *Szinyei* IV. 557—559. h. A városi ügyek a közigazgatási és nem az országlati osztályhoz tartoztak, amellyel Házmán soha nem volt államtitkár; 1848-ban Kemény Dénes br. és Zoltán János voltak belügyi államtitkárok.

² *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz. és 49. eln. sz.

³ *Uo.* 1848:256. eln. sz. A nádor a miniszter jún. 1-én kelt előterjesztésére jún. 7-én írta rá jóváhagyását: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1349. sz.

⁴ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő. 81. tétel.

⁵ *Bm, Debreceni iratok* iktatatlan.

⁶ *Bm, Elnöki* 1849:340. eln. sz. jún. 27.

⁷ *Pm, Pénztári* 1849:11565. pü. sz.

HEFLER (Heffler, Höfler) József

Honvédtiszt.

1849. jan. 12-én említve a Honvédelmi Minisztérium tüzéri osztályán.¹ 1849. febr. 28-án említve ugyanott osztályigazgatóként, 2340 Ft fizetéssel.² 1849. márc. 20-án említve ugyanott.³ 1849. júl. 28-án Szegeden említve ugyanott.⁴

¹ *OHB* 1849:289. eln. sz.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

³ *OHB* 1849:3710. eln. sz.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

HEILPRIN Mihály

(Piotrkow [Lengyelország], 1822—New York, 1888. máj. 10.)

Író és publicista. 1848-ban könyvkereskedő Miskolcon, majd honvéd.¹

1849. jún. 18-án a miniszter a Belügyminisztériumba fogalmazóvá nevezte ki.² 1849. júliusi szegedi kimutatásban szerepel.³

¹ *Szinyei* IV. 628—629. h.

² *Közlöny*, 1849. jún. 20. Neve mellett a szerkesztő megjegyzése: „... Mózes vallását követők felekezetéből való.” *Szinyei* (628—629) és *Bernstein* (213) sajtóirodai titkári, ill. irodalmi osztályi beosztásról beszél. Esetleg a fordítói osztályra gondoltak.

³ *Bm, Elnöki* 576. eln. sz. Kétséges, hogy jelenléti ív-e.

HELLER Alajos
Honvédtiszt.¹

1849. máj. 22-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium számvevői osztályában főszámvevővé nevezte ki az eddigi számvevőt.² 1849. jún.-ban említve ugyanott. 1849. júl.-ban Szegeden említve ugyanott, 1000 Ft fizetéssel. 1849. aug. 5-én Aradra indult.³

¹ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.

² Közlöny, 1849. máj. 26.

³ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm. d. n.

HENSZLMANN Imre

(Kassa, 1813. okt. 13.—Budapest, 1888. dec. 5.)

Építész, művészettörténeti író, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1841, r. 1873).¹

1848. máj. 18-án tudatta a miniszter, hogy a Külügyminisztériumhoz fogalmazói-sajtóreferensi beosztásba nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 16-án említve, hogy a bécsi felkelés után letartóztatták.³

¹ MÉL I. 707.

² PH, 1848. máj. 18.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ FIKM Elnöki 1848:367. m. sz.

HESZ János

A magyar udvari kamara fogalmazója 1842—1847, titkára 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának pénztári szakában titkárrá nevezte ki, évi 800 Ft-tal.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849-ben említve a pénztári és díjazási ügyek intézésében.⁴

¹ *Fallenbüchl*. (Itt János Nepomuk.)

² PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ OHB 1848:821. eln. sz. okt. 2.

⁴ Pm. *Duschek iratai* III. d. n. Egyéb minisztériumi adat 1849-ből nem ismert. 1849 elején a Cameral Verwaltung fogalmazójaként említve: *Abszolutizmuskori Itdr, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

HEUBERGER János

Katonatiszt.

1849. júl. 28-án említve a Honvédelmi Minisztérium tüzéri osztályán segédként.¹

¹ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.

HIERONYMI Ottó Ferenc

(Győr, 1803. febr. 19.—Buda, 1859. ápr.)

Mérnök. Folyószabályozási, vasúti tervezői munkát végzett, pl. a Pest—Szolnok vasútvonalnál 1847-ben. 1827 óta állt állami szolgálatban.¹

1848 nyarán a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban a technikai vasúti osztályban igazgató főmérnökké újonnan kinevezte a miniszter. Az építészeti igazgatóság kebelében a kebelbeli és hidosztályban 4 Ft napidíjjal dolgozott.² 1848. dec. 10-én említve ugyanott, mint nem véglegesített.³ 1849. jún. 1-től a miniszter a vasúti osztályhoz műszaki tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.⁴

¹ MÉL I. 722.; Pm, Duschek iratai I/102. sz. dec. 10.

² Fényes E. mm-i statisztika.

³ Pm, Duschek iratai I/102. sz. dec. 10.

⁴ Közmunka, Elnöki 1849:201. sz. jún. 14.

HILD Károly

1848 nyarán említve az Igazságügyi Minisztériumban mint a polgári törvénykezés és politikai bíráskodás II. osztály tiszteletbeli fogalmazója.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott, a Tiszai szakban.²

¹ Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika.

² OHB 1848:4645. eln. sz.

HIRSCH Károly

Erdélyi udvari számvevőségi főszámvevő.¹

1848 nyarán említve a Pénzügyminisztérium országos főszámvevői osztályán főszámtisztként, 1200 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³

¹ ÖStA Finanzmm. 1849:3790. márc. 16.

² Lakkönyv; Fényes E. mm-i statisztika.

³ Pm, Duschek iratai I/118. sz.

HOEBERTH Béla → HÖBERTH

HOICSY (Hoitsy) Ágoston

Helytartótanácsi díjas gyakornok 1835. okt. 14-től, fogalmazó gyakornok 1838—1845, fogalmazó 1845—1848.¹

1848. jún. 5-én említve a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdászati osztályán fogalmazóként, évi 800 Ft-tal.² 1848. jún. 19-én a nádor ugyanoda titkárrá nevezte ki, 1000 Ft fizetéssel.³ 1848. dec. 6-án említve ugyanott a polgári szakban.⁴ Az idciglenes osztrák polgári közigazgatásnál titkár.⁵

¹ Hit-i ltár, Series; Ember 1940.

² Pm, Ső- és pénztári 1848:1. kfő. 44. tétel. 652. hü. sz.

³ Hm, Biztossági. 1848:73. kfő. 11. tétel; Fényes E. mm-i statisztika.

⁴ OHB 1848:4757. eln. sz.

⁵ Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1558.

HONVÁRI (Thanhoffer) Pál

Ügyvéd. 1848-ban a br. Palochay család táblai ügyvéde.¹

1849 elején az Országos Rendőri és Postaosztálynál elnöki titkár.² 1849. máj.-ban említve a Belügyminisztériumban titkárként.³ 1849. jún. 1-i hatállyal a Belügyminisztérium kinevezett alkalmazottja, titkár, évi 1200 Ft-tal.⁴ Júl.-ban is dolgozott.⁵

¹ KH, 1848. júl. 22. Nevét 1849. ápr. 20-án magyarosította a B/206. 209. sz. engedély alapján. Lásd: Közlöny, 1849. ápr. 24.

² ORPO Iratok.

³ Pm, Pénztári 1849:7202. pü. sz. máj. 28.

⁴ Bm, Elnöki 1849:88. eln. sz. máj. 24.

⁵ Állampénztár.

HORHY Mihály

Az Országos Rendőri és Postaosztálynál volt osztályigazgató tanácsos. Az újjáalakult Belügyminisztériumnál nem alkalmazták.¹

¹ *Pm, Pénztári* 1849:10134. pü. sz. jún. 27.

HORVÁTH Imre

1849. jan. 15.—ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztálynál postai fogalmazó.¹ Jún.-ban a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumnál ugyancsak postai fogalmazóként említve, pedig ekkor már a Pénzügyminisztérium volt a postaügy gazdája. Fizetést máj.-tól kapott.²

¹ *Pm, Pénztári* 1849:2779. pü. sz. márc. 10.; *Állampénztár.*

² *Állampénztár.*

HORVÁTH János

1849-ben említve a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának szószállítási szakában mint titkár; referenciája: sótermelés, szószállítás, máramarosi erdészet.¹

¹ *Pm, Duschek iratai* III. d. n.

HORVÁTH Károly

1848. szept. 11-én a nádor a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdasági osztálya gazdasági szakában titkárrá nevezte ki az addigi hadbiztossági segédet. Fizetése 1200 Ft.¹ 1848. dec. 6-án említve ugyanott.² 1849-ben Debrecenben említve ugyanott. Beosztva a Nagyváradon levő felfegyverzési osztályhoz. 1849. ápr. 6-án fizetését 1500 Ft-ra emelték.³ 1849. jún. 16-án a miniszter ugyanott tanácsossá nevezte ki.⁴ 1849. júl.-ban Szegeden említve ugyanott, 2500 Ft fizetéssel. 1849. aug. 5-én Aradra indult.⁵

¹ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 115. tétel.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ *Hm, Vegyes* 4. cs. d. n.; *Pm, Pénztári* 1849:4016. pü. sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. jún. 23.

⁵ *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm.

HORVÁTH Lajos

Helytartótanácsi tb. fogalmazó 1848. márc. 11-től.¹

1848. ápr. 30-án a miniszter a Belügyminisztériumban fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft-tal.² 1848. máj. 16-tól említve az elnöki irodában.³ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.⁴ 1849-ben Debrecenben dolgozott.⁵ 1849. máj. 9-én a miniszter titkárrá nevezte ki ugyanott, évi 1500 Ft-tal.⁶ 1849. júl. 17-én a miniszter Szegedre rendelte.⁷

¹ *István nádor lta, Miniszteri* 1848:521. sz. márc. 13.

² *Bm, Elnöki* 1848:50. eln. sz., 1848:49. eln. sz. máj. 5.

³ *Uo.* 1848:68. eln. sz.

⁴ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁵ *Bm, Elnöki* 1849:263. eln. sz. jún. 20.

⁶ *Közlöny*, 1849. máj. 22.; *Bm, Elnöki* 1849:112. eln. sz. máj. 28.

⁷ *Bm, Elnöki* 1849:551. eln. sz.

HORVÁTH Mihály

(Szentés, 1809. okt. 20.—Karlsbad, 1878. aug. 19.)

Történetíró, püspök, kultúrpolitikus, miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1. 1839. r.

1841, ig. 1871). 1844-től a bécsi Theresianum magyar tanára. 1848-ban csanádi püspök, a főrendiház tagja. Pápa országgyűlési képviselője.

1849. máj. 2-től aug. 11-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium minisztere, évi 12000 Ft fizetéssel.¹

¹ *MÉL* I. 749.; *Beér—Csizmadia* 883.

HÖBERTH (Hoerberth) Béla (Gyula)

1849. máj. 22-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdasági osztályán főszámvevővé nevezte ki az eddigi segédfogalmazót.¹ 1849. jún.-ban említve ugyanott, 1849. júliusban Szegeden említve 800 Ft fizetéssel.²

¹ *Közlöny*, 1849. máj. 26.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

HÖFLER József → HEFLER

HUSZÁR László

1848. dec. 16-án Pulszky Ferenc tiszteletbeli fogalmazóvá nevezte ki a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban.¹

¹ *FIKM Elnöki* 1848:366. m. sz.

HUSZTY Pál

1848. okt. végéig az Igazságügyi Minisztériumban tiszteletbeli fogalmazó volt.¹ 1848. okt.—dec. 6. között Stáhlly Ignác tábori főorvos mellé beosztott fogalmazó volt, de nov. 25-ig az Igazságügyi Minisztérium kebelébe tartozott.² 1848. dec. 6-tól a Honvédelmi Minisztérium egészségi osztályán fogalmazó.³ 1849-ben Debrecenben, januártól ugyanott. Fizetése 800 Ft.⁴ 1849. jún. 1-én a miniszter titkárrá nevezte ki ugyanott.⁵ 1849. júl. 9-én és 28-án Szegeden említve ugyanott. Fizetése 1200 Ft.⁶

¹ *Stáhlly iratai* 173. sz.

² *Uo.; Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 302. tétel, dec. 15.

³ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

⁵ *Közlöny*, 1849. jún. 8.

⁶ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

HÜLT L FidéL

1848. júl. 25-én a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdasági osztályához fogalmazóvá. Korábban a magyar hadi főparancsnokságnál volt katonai élelmezési segéd.¹ 1848. aug. 25-én említve ugyanott.² 1848. dec. 6-án említve ugyanott az élelmezési szakban.³

¹ *Közlöny*, 1848. júl. 27.

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel.

³ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

ILKEY Sándor

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályának vezetőjévé nevezte ki, a státuszgazdászban szerzett ismeretei, szilárd hazafiúi érzelmei miatt. Fizetése 3500 Ft volt.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott.² 1848. dcc. 7-én említve ugyanott.³

¹ *PH*, 1848. máj. 2.; *Pm, Elnöki* 1848:81. eln. sz. ápr. 24-i fogalmazvány; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

³ *OHB* 1848:4418. eln. sz.

INCZE Mihály

Volt erdélyi kormányszéki titkár.

1849. jún. 15-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumba titkárrá nevezte ki, 1200 Ft fizetéssel.¹

¹ *IM Elnöki* 1849:381. eln. sz.

IRÁNYI (Halbschuh) Dániel

(Toporc, 1822. febr. 24.—Nyíregyháza, 1892. nov. 2.)

Ügyvéd, politikus. Jelentős szerepet töltött be a Pesti, utóbb Ellenzéki Körben, majd a márciusi pesti mozgalmak idején. Pesti országgyűlési képviselő. A Jellasics elleni önkéntes csapat tagja, Sáros megye kormánybiztosa. 1849-ben Debrecenben a békepárt ellenfele az országgyűlésen. 1849. ápr. vége—jún. eleje között Pest teljhatalmú kormánybiztosa.¹

1848. máj. 3-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban a törvényelőkészítő osztályban titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² Tiszteben különféle elfoglaltságai miatt nem sokat foglalatoskodott.³

¹ *MÉL* I. 778.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz. dec. 5.

IRINYI József

(Albis, 1822—Pest, 1859. febr. 20.)

Újságíró, műfordító, politikus. 1844—1848 között a Pesti Hírlap munkatársa. A márciusi események tevékeny részese. Hosszúpályi (Bihar m.) országgyűlési képviselője. 1848. okt.-tól 1849. májusig tanácsosként Teleki László mellett tevékenykedett Párizsban.¹

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, a kereskedelmi osztályban.² 1848. máj. 1-én leköszönt frissen szerzett tisztéről.³

¹ *MÉL* I. 778—779. *Beér—Csizmadia* 20., 884.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz. ápr. 27.

³ Uo. máj. 1.

IVÁNKA Imre

(Felsőszemeréd, 1818. dec. 9.—Besnyő, 1896. júl. 27.)

Honvédtiszt, politikus.¹

1848. jún. 30-án a miniszterelnök kinevezte a miniszterelnöki hivatalba nemzetőrségi titkárrá. Egyben az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöki segéde. Fizetése: a századosi fizetéshez 30 Ft pótlék.² 1848. okt. 25-én egyezkedés céljából Windisch-Grätzhez küldték, ahonnan visszafelé jöttükben Jellasics fogatta el.³

¹ *MÉL* I. 785.

² *Közlöny*, 1848. júl. 1.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *MÉL* I. 785.

JAKAB István

(Mezőkeresztes, 1798. okt. 29.—Budapest, 1876. okt. 18.)

A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Sokoldalú ember volt: fest, zenét szerez, darabokat ír és fordít helytartótanácsi szolgálata mellett.¹

Helytartótanácsi tisztségei: díjtalan gyakornok 1820. dec. 5-től, fizetési gyakornok 1821. júl. 2.—1823. okt. 7., fogalmazó gyakornok 1823. okt. 7.—1828. okt. 21., fogalmazó 1828. okt. 21.—1836. febr. 9., iktató 1836. febr. 9.—1839. jan. 31., titkár 1839. jan. 31.—1848.²

1848. ápr. 26-án nevezte ki a nádor a Belügyminisztérium tanácsosává, évi 2500 Ft fizetéssel.³ Egyben irodaigazgató is volt, hozzá tartoztak a segédhivatalok. 1848. nov. 16-án említve ugyanott.⁴ 1849-ben Pesten maradt és az osztrák ideiglenes polgári közigazgatás előadója lett.⁵

¹ Szinyei V. 279—287. h.

² *Htt-i ltár, Series.*

³ *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz., 49. eln. sz. máj. 5.

⁴ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁵ Osztrák igazolási eljárása: *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 15. sz. Szemerével való közeli kapcsolata miatt nyugdíjazták. Emlékeit megírta, lásd: *OSZK Jakab.*

JALICS Ferenc

A magyar udvari kamara fogalmazó gyakornoka 1827—1837, fogalmazója 1837—1848. 1848-ban a kereskedelmi bank egyik igazgatója volt.¹

1848. ápr. 29-én rendelte el a miniszter további szolgálatát a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya óbudai szakában. Továbbra is fogalmazó, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung fogalmazója.⁴

¹ *Fallenbüchl; VKM Elnöki* 1848:350. sz. jún. 13.

² *PH,* 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* 1/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz. Általános* No 1079.

JANCSÓ Ádám

(Kézdivásárhely, 1817. ápr. 15.—?)

Tanár, 1848-ban erdélyi országgyűlési követ. A szabadságharcban fegyverrel vett részt.¹

1848. nov.-tól helyettesítette a statisztikai hivatalban az engedéllyel távollevő Galgóczy Károlyt.² 1849-ben Debrecenben nem található, de igazolta magát és fizetését márc.—ápr.-ra pótlólag megkapta. Máj. 16-tól napidíjat kapott, jún.-tól fizetést.³ 1849. jún. 21-től a hivatal rendes tagjaként említve. Júl.-ban is dolgozott.⁴

¹ *Szinyei V.* 334—335. h.

² *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 11260/b. sz. nov. 13.

³ *Pm, Pénztári* 1849:7357. pü. sz. máj. 29. 114/B. e. sz.

⁴ *Bm, Elnöki* 1849:285. eln. sz.; *Állampénztár.*

JANCSÓ Imre

Az erdélyi kancelláriánál 35 évig volt titkár.¹

Az erdélyi unió után, 1848. aug. 10-én a belügyminiszter az erdélyi ügyek ideiglenes vitelére javasolta tanácsosul. A nádor aug. 22-én hagyta jóvá az előterjesztést. Az unió híveként tartották számon.² 1848. aug. 20-i kelettel jelent meg az erdélyi osztály teljes névsora, az osztályigazgató Zeyk Károly és Jancsó Imre nevével.³ 1848. nov. 5-én meghalt, talán kolerában.⁴

¹ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 90. tétel.

² *Bm, Elnöki* 1848:854. eln. sz.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2257. sz.; *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:291. eln. jún. 22.

³ *Közlöny,* 1848. szept. 2.

⁴ *OHB* 1848:3854. eln. sz. nov. 25.

JANICSÁRY Döme (Donát)

1848. máj. 5-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a görög nem egyesült egyházi osztályhoz titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.² 1849. januárban Pesten maradt,³ igazolt. 1849. jún.—júl.-ban említve ugyanott.⁴

¹ VKM Elnöki 1848:13. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.

² OHB 1848:4886. eln. sz.

³ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.

⁴ VKM Debreceni iratok 1849:987. sz.; Állampénztár.

JANKOVICS Demeter

1848. jún. 15-én a belügyminiszter a fordítói hivatalhoz román nyelvi fordítóvá nevezte ki, évi 500 Ft-tal.¹

¹ Bm, Elnöki 1848:331. eln. sz.

JÁNOSY Ferenc

(Dés. 1819. dec. 20.—Budapest, 1879. jan. 3.)

Tanár, publicista, 1848. nov. 25-ig székely huszár volt.¹

1848. dec. 7-én említve a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ipari osztályán, fogalmazóként. Fizetése 800 Ft.² 1848. dec. 8-án a Kossuth Hírlapja hírt ad arról, hogy a fogytán levő gyutacsok gyártására Jánosy Ferenc dolgozott ki hazai eljárást, és ezt az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének be is mutatta.³ 1849. febr. 26-án, jún. 30-án és júl. 18-án említve ugyanott.⁴ Közben a nagyváradi hadianyaggyárban is dolgozott.⁵

¹ MÉL I. 800.; OHB 1848:4818. eln. sz.

² OHB 1848:4818. eln. sz.

³ KH, 1848. dec. 8.

⁴ OHB 1849:2491. eln. sz.; FIKM Elnöki 1849:10., 120. eln. sz.

⁵ MÉL I. 800.

JÁSZAY Antal

Ügyvéd. A helytartótanács díjtalan gyakornoka 1838. aug. 7.—1841. aug. 31., fogalmazó gyakornoka 1841. aug. 31.—1845, fogalmazója 1845—1848.¹

Zichy Ferenc alelnök a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányhoz rendelte titkárnak 1848. márc. 20.—ápr. 21. között.² 1848. ápr. 26-án a nádor a Belügyminisztériumhoz titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft-tal. Beosztást a rendőri osztályhoz kapott.³ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.⁴ 1848. dec. 15-én Madarász László tanácsossá nevezte ki az Országos Rendőri és Postaosztályhoz, de Jászay Antal ezt nem fogadta el. Betegség ürügyén Pesten maradt, s ezentúl sehol nem vállalt állást. Szemeréhez füződő szoros kapcsolata miatt az osztrákok nem alkalmazták újra.⁵

¹ Htt-i ltár, Series; Ember 1940.

² Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 49. sz. 1849. okt. 25.

³ Bm, Elnöki 1848:56., 49. eln. sz. máj. 5.; Bm, Szemere miniszteri I/Bm.-kimutatás.

⁴ Bm, Közig. 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁵ Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 49. sz.

JÁSZAY Pál

(Abaújszántó, 1809. febr. 9.—Abaújszántó, 1852. dec. 29.)

Történetíró. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1. 1836. r. 1841.), 1832-től a magyar udvari kancellária fogalmazója, ill. titkára volt.¹

1848. ápr. 22-én a nádor a miniszterelnöki hivatal elnöki titkárává nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² Ténylegesen már ápr. 12-től végezte ezt a munkát.³ 1848. nov. 16-án említve mint miniszterelnöki hivatali titkár.⁴ Károlyi szerint az Országos Honvédelmi Bizottmánynál már nem teljesített szolgálatot. Pesten maradt, és Windisch-Grätznel jelentkezett beosztásért.⁵ 1849. máj.-tól a magyar kormánytól fizetést kért, s azt meg is kapta. Hivatali szolgálatban nem állt.⁶

¹ *MÉL* I. 806.

² *Batthyány min. eln. iratai* 1848. Vegyes; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:904. sz. A PH 1848. máj. 27-i számában jelent meg, hogy esküdtszék elé viszi régi tisztviselői mivoltában való megtámadtatását, értve ezalatt Töltényi Miklós: Hű tükre a megbukott Kancellaria, Helytartótanács és Kamara hivatalnokainak (Bécs, 1848) c. művét.

³ *Batthyány min. eln. iratai* 1848:100. eln. sz. ápr. 30.

⁴ *OHB* 409/Pz. sz. nov. 16.

⁵ *Károlyi* 1932. I. 54—55.

⁶ *Pm, Pénztári* 1849:7306. pü. sz. máj. 30.; *Állampénztár.*

JENEY József

Volt cs. kir. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848. júl. 4-én a miniszter segédévé nevezte ki maga mellé a Honvédelmi Minisztériumba. Fizetése 800 Ft volt.² 1848. aug. 25-én említve mint titkár.³ 1848. okt. 16-án említve ugyanott.⁴

¹ *OSzK Kozma* II.

² *Közlöny*, 1848. júl. 8.; *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 26. tétel. Jún. 10-től szerepel ennek az iratnak az alapján mint miniszteri segéd.

³ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel.

⁴ *OSzK Kozma* II.

JENIK Móric

Honvédtiszt.

1848. dec. 14-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium újonc- és pótlóvázási osztálya pótlóvázási szakához a szakfőnök oldalmentijévé (segéd) nevezte ki.¹

¹ *Közlöny*, 1848. dec. 16.

JERNEY János

(Dorozsma, 1800. máj. 12.—Pest, 1855. dec. 24.)

Utazó, őstörténész, nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1837, r. 1838). 1848 előtt hosszabb öskutató úton vett részt.¹

1848. máj. 5-én a nádor a statisztikai hivatal rendes tagjává nevezte ki 1500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849-ben nem követte a kormányt Debrecenbe. 1849. jún. 21-én újra rendes tagként szerepelt, 1500 Ft fizetéssel.⁴ Júl.-ban is kapott fizetést.⁵

¹ *MÉL* I. 813.

² *Bm, Elnöki* 1848:50, 94. eln. sz. máj. 22.

³ *Bm, Közig.* 76. kfő, 81. tétel.

⁴ *Bm, Elnöki* 1849:285. eln. sz. jún. 21.

⁵ *Állampénztár.*

JÓSA Ferenc

Hadbíró.

1848. szept. 1-i hatállyal felemelt fizetést kapott mint a Honvédelmi Minisztérium igazságügyi osztálybeli fogalmazója, 800 Ft-ot.¹ 1848. dec. 6-án említve ugyanott.² 1849. jan. 16-án ugyanott ideiglenes osztályvezető.³ 1849. febr. 19-én, 28-án ugyanott említve titkárként, évi 1200 Ft fizetéssel.⁴ 1849. márc. végén áthelyezték a katonai feltörvényszékhez. Fizetését egész júl.-ig a minisztérium tisztviselői között kapta.⁵

¹ *Pm, Ső- és pénztári* 1848:1. kfő. 44. tétel, 5644/406. hűp. sz. szept. 28.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ *Uo.* 1849:565. eln. sz.

⁴ *Uo.* 1849:3292. eln. sz.; *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.* 1849. febr. 28.

⁵ *Hm, Általános* 1849:6852., 8524. E sz. márc. 20., márc. 29.; *Közlöny*, 1849. ápr. 6.; *Állampénztár.*

KACSKOVICS Lajos

(Mohora, 1806. máj. 29.—Sőj pusztá [Nógrád m.], 1891. dec. 9.)

Ügyvéd, író, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1837). Pest országgyűlési képviselője. 1848-ban Pest főjegyzője.¹

1849. jún. 18-án a miniszter a Belügyminisztérium közigazgatási osztályához tanácsnokká nevezte ki, 2000 Ft fizetéssel.² 1849. júl.-ban Szegeden említve ugyanott.³ 1849. aug.-ban Szegedről Nagyváradra indul.⁴

¹ *MÉL* I. 833. (Nem említi minisztériumi szolgálatát.); *Szinnyei* V. 764—768. h. Kacs Kovics ferencvárosi követ programját bírálta: *KH*, 1848. júl. 9. Kacs Kovics válasza: *KH*, 1848. júl. 13.

² *Közlöny*, 1849. jún. 20.; *Bm, Elnöki* 1849:322. eln. sz. jún. 24.

³ *Bm, Elnöki* 1849:576. eln. sz.

⁴ *Bm, Debreceni iratok* 81 m/552. sz. d. n.

Kacs Kovics 1848-as emlékei: *OSzK Kacs Kovics.*

KÁLLAY Ferenc

Volt cs. kir. katonatiszt, nyugalmazott hadügyész.¹

1848. ápr. 20-án a miniszterelnök az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz mint hadiügyvédet tanácsossá nevezte ki. A fegyelmi osztály osztályfőnöke és előadója, évi 1500 Ft fizetéssel.²

¹ *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Uo.* és *PH*, 1848. ápr. 23.

KALMÁR Gedeon

A helytartótanács díjtalan gyakornoka 1840. jún. 30-tól, fogalmazó gyakornoka 1845—1848, e tisztségben fizetése évi 300 Ft.¹

1848. máj. 1-től a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium fogalmazójaként említik, évi 600 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve a középítészeti osztályon fogalmazóként.³ 1849. jan.-tól Debrecenben dolgozott.⁴ 1849. jún. 9-én a miniszter irodaigazgatóvá nevezte ki. Jún. 1-től visszamenőleg 800 Ft volt az évi fizetése. Júl.-ban is kapott fizetést.⁵

¹ *Htt-i ltár, Series; Ember 1940.*; *Fényes E. mm-i statisztika.* A *Lakkönyvben* tévesen Kálmán Gedeonként található.

² *Pm, Elnöki* 1848:668. eln. sz.

³ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:873. pü. sz. jan. 15.

⁵ *Közlöny*, 1849. jún. 12.; *Közmunka, Elnöki* 1849:135. eln. sz. jún. 9.; *Állampénztár.*

Az osztrákok a második minisztériumbeli szolgálata miatt nem igazolták. *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 50. sz.

KALMÁR György

Honvédtiszt, hadbíró.

1849. febr. 16-án kinevezték a katonai feltörvényszék elnökévé. Febr.—júl.-ban a Honvédelmi Minisztérium igazságügyi személyzetével együtt kapta fizetését.¹

¹ *Pm, Pénztári* 1849:1995. pü. sz. febr. 17.; *Állampénztár.*

KÁLOSY József

1805-ben született.

A magyar udvari kamara fogalmazója 1837—1842, titkára 1842—1847.¹

1848. ápr. 24-én említve a Pénzügyminisztériumban fogalmazóként (?), majd máj. 1-től mint elnöki titkár.² Beosztása a só- és pénztári osztályra szült, évi 1500 Ft fizetéssel.³ 1848. dec.-ig szolgált; az Országos Honvédelmi Bizottmány ülésain szakreferens.⁴

¹ *Dusчек-per* fol. 313.; *Fallenbüchl*.

² *Pm, Elnöki* 1848:81. eln. sz.

³ *Fényes E. mm-i statisztika*.

⁴ *Dusчек-per* fol. 313—314.

1849—50-ben titkár a Cameral Verwaltungnál.

KAMÁNHÁZY János

A magyar udvari kamara fogalmazó gyakornoka 1825—1835, fogalmazója 1835—1847, titkára 1845—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztériumban az álladalmi javak egyházi szakában további szolgálatra kötelezi titkárként. Fizetése továbbra is 1200 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jan.—máj. között szerepel a Pénzügyminisztérium jegyzékeiben (ápr.-ban szabadságon), 1849 elején többször megfordult Pesten is.⁴ 1849. jún. 26-án a miniszter segédtanácsossá nevezte ki az V. álladalmi osztályán, 2000 Ft-tal. Júl.-ban is dolgozott.⁵

¹ *Fallenbüchl*.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Dusчек iratai* I/118. sz.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:1236., 1731., 2062., 4201., 5865. pü. sz.; *Dusчек-per* fol. 666.

⁵ *Közlöny*, 1849. jún. 28.; *Pm, Dusчек iratai* III/29. sz.; *Állampénztár*.

1850-ben titkár a Cameral Verwaltungnál: *Dusчек-per* fol. 666.

KARAY Ferdinánd

1849. jún. 11-én a miniszter a Pénzügyminisztériumban fogalmazóvá nevezte ki a volt segédfogalmazót, évi 800 Ft-tal.¹ Említve 1849. júl.-ban is.²

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 12.; *Pm, Dusчек iratai* III/29. sz. d. n.

² *Pm, Pénztári* 1849:1193. pü. sz. Felszólítás nélkül követte a kormányt Debrecenbe: *Dusчек-per* fol. 673.

KÁRFFY (Karpf) Titusz

(Körmöcbánya, 1825. márc. 21.—Budapest, 1895. márc. 26.)

Ügyvéd, magántanító. 1848-ban a külföldi (porosz) ösztöndíjasok között volt, de a német forradalom miatt nem mehett el.¹ 1844—1848. a helytartótanács fizetési gyakornoka.²

1849. febr. 5-én a miniszter a Honvédelmi Minisztériumban a felfegyverzési osztályban fogalmazóvá nevezte ki.³ 1849. júl.-ban említve ugyanott.⁴

¹ *Szinnyei V.* 1036—1038. h.

² *Ember* 1940.

³ *Közlöny*, 1849. febr. 7.

⁴ *Állampénztár*. Szinnyei szerint Eötvös távozása után lett fogalmazó a Honvédelmi Minisztériumnál, és Debrecenben is működött, végig, egészen Világosig.

KARGE Ágoston

A magyar udvari kamarán 1816. jan. 2-től szolgált, számvevői tanácsos 1840—1848.¹

1848 nyarán a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának sószállítási szakán számvevői főtiszt, korábbi 1000 Ft-os fizetésével.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. júl.-ban főszámvevő ugyanott, fizetést máj.-tól kapott. Ezt megelőzően 1849 elején a Cameral Verwaltung számvevőségi tanácsosa.⁴

¹ *Pm, Duschek iratai* I/13., 17. sz.; *Fallenbüchl*.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Állampénztár; Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

KÁROLYI Sámuel

(Felsőfügöd, 1818. márc. 14.—Nagykörös, 1862. szept. 26.)

Orvos, 1845-től városi és megyei járási orvos volt Szalontán.¹

1849. júl. 9-én Szegeden említve mint a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályának tanácsosa.²

¹ *Szinnyei V.* 1102—1103. h.; *OSzK Fekete* fol. 204—205.

² *1818/49-i Mm, Vegyes Hm.*

KARPF Títusz → KÁRFFY

KATONA Elek

1849. jún. 9-én a miniszter titkárrá nevezte ki a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium vasúti osztályán, jún. 1-i hatállyal. Fizetése 1200 Ft. Júl.-ban is dolgozott.¹

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 12.; *Közmunka, Elnöki* 1849:135. eln. sz. jún. 9.; *Szinnyei V.* 1186. h.; *Állampénztár*.

KAUFMAN Károly (János)

Volt cs. kir. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848. júl. 17-én alkalmazták a Honvédelmi Minisztérium katonai mozdítási és elhelyezési osztályán segédként. Fizetése 850 Ft, ami júl. 1-től járt.² 1848. szept. 19-én ugyanott 250 Ft fizetésemelést kapott.³ 1848. dec. 6-án említve a tüzérségi és felfegyverzési osztályon tüzérségi szakfőnökként.⁴ Nem ment a kormánnyal Debrecenbe.⁵ Az ő mulasztása miatt pusztultak el az osztály iratai.

¹ *OSzK Kozma* III.

² *Pm, Só- és pénztári*, 1848:1. kfő, 44. tétel, 2846. hüp. sz. aug. 7.

³ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 127. tétel.

⁴ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁵ *Uo.* 1849:383. eln. sz. jan. 13.

KECZKÉS Károly

(Lőcse, 1789. nov. 18.—Pécs, 1856. nov. 23.)

Vizépitő mérnök. Dolgozott a Duna és más folyók szabályozásánál. 1844-től az építészeti főigazgatóság főmérnöke. Sokat dolgozott a Tisza szabályozásánál. Huszonhat éve szolgált.¹

1848 nyarán a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban a vízszabályozási technikai osztályban igazgató főmérnök; a miniszter által kinevezve. Az építészeti igazgatóságon harmadik igazgatósági segéd, 1200 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 10-én ugyanott, nem véglegesített.³ 1849. jún. 20-án említve mint vizépitő főmérnök.⁴

¹ *MÉL* I. 885.; *Pm, Duschek iratai* I/102. sz. 1848. dec. 10.

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/102. sz.

⁴ *Közmunka, Kezelheli* 1849:2. kfő, 79. tétel.

KELEMEN Lajos

(Kolozsvár, 1801. okt. 8.—Buda, 1849.)

1836-tól az erdélyi kancellária főtisztviselője.¹

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkári hivatalának fogalmazója, fizetése évi 800 Ft.² 1848. szept. 5-én a nádor ugyanott titkárrá nevezte, fizetése 1500 Ft.³ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.⁴ Pesten maradt, Windisch-Grätznél szolgált. Még igazolása előtt meghalt.⁵

¹ *Szinnyei V.* 1367—1369. h. (Szinnyei szerint 1848-ban előbb a VKM-ben, majd a Pm-ben, okt.-tól pedig a Bm-ben szolgált. Ilyen adatok előttünk nem ismertek.)

² *PH*, 1848. ápr. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *VKM Elnöki* 1848:621. m. sz.; *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 621/M sz. szept. 5.

⁴ *OHB* 1838:4886. eln. sz.

⁵ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:954. m. sz. jún. 9.

KÉLER Ágoston (Gusztáv)

(Ungvár, 1824—Ungvár, 1849. jún.)

Nemes testőr volt Bécsben, 1848. szept. 22-én hazaszökött. Honvédtiszt.¹

1849. febr. 28-án említve a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályán.²

¹ *OSzK Kozma* III.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

KEMÉNY Dénes báró

(?, 1803—Buda, 1849. febr. 17.)

Erdélyi reformpolitikus. Gyulafehérvár országgyűlési képviselője 1848-ban.¹

1848. ápr. 26-án a nádor a Belügyminisztériumban államtitkárrá nevezte ki, évi 6000 Ft fizetéssel.² 1848 végéig dolgozott ugyanott; Szemere távozása után szept.-tól a Belügyminisztérium megbízott vezetője, az Országos Honvédelmi Bizottmány előtt referense.³ Haláláról az országgyűlés is megemlékezett; Kazinczy Gábor tartott róla emlékbeszédet.⁴

¹ *Szinnyei V.* 1413—1416. h.; *Beér—Cszmadia* 884.; *Abszolutizmuskori Itár, Windisch-Grätz, Általános* No 954. febr. 26.

² *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:806. eln. sz. okt. 1.

⁴ *Kazinczy.*

KEMÉNY Gábor báró

(Csombord, 1830. júl. 9.—Ajnácskő, 1888. okt. 23.)

Politikus, publicista, miniszter (1878—1882), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1864).¹

1849. jún. 9-én a miniszter a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban tiszteletbeli fogalmazóvá nevezte ki.²

¹ *MÉL* I. 893.; *Szinnyei V.* 1422—1427. h. (Szinnyei tévesen 1849. januárban teszi őt meg tb. fogalmazóvá Csány minisztériumában.)

² *Közlöny*, 1849. jún. 12.

KEMÉNY Zsigmond báró

(Alvinc, 1814. jún. 12.—Pusztakamarás, 1875. dec. 22.)

Író, publicista, politikus. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1843). 1847-ben Pestre költözött, a Pesti Hírlap munkatársa. 1848—1849-ben országgyűlési képviselő (Kövérvidéke).¹

1849. máj. 9-én a miniszter a Belügyminisztériumban tanácsossá nevezte ki.² Minden valószínűség szerint az országlati osztályban nyert beosztást, és az új alkotmány előkészítő munkálataival foglalkozott. 1849. jún. 22-én letette a hivatali esküt. Júl.-ban is kapott fizetést.³

¹ *MÉL* I. 896—897.; *Szinnyei* V. 1446—1454. h.; *Beér—Csizmadia* 884.

² *Közlöny*, 1849. máj. 22.

³ *Bm, Elnöki* 1849:244. eln. sz. jún. 19.; *Állampénztár*.

KENDELÉNYI Alajos

A helytartótanács díjtalan gyakornoka 1841. okt. 14-től, tb. fogalmazója 1845—1848.¹

1848. máj. 23-án jelent meg kinevezése a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztályához. Fogalmazóként évi 800 Ft fizetést kapott.² 1848. szept. 5-én a nádor ugyanott titkárrá nevezte ki, fizetése 1500 Ft.³ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.⁴ 1849-ben Pesten maradt, az ideiglenes osztrák polgári közigazgatásnál hivatalt vállalt, bár — saját bevallása szerint — nem önként, és munkája során szabotált. Febr. 10-én nevezte ki Szögyény a katolikus egyházi osztály titkárává.⁵ Igazolt, 1849. jún. 13-án említve ugyanott, évi 1500 Ft fizetessel. Szegeden is dolgozott.⁶

¹ *Htt-i Itár, Series; Ember* 1940.

² *Fényes E. mm-i statisztika; PH*, 1848. máj. 23.

³ *VKM Elnöki* 1848:621. m. sz.; *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 621/M sz. szept. 5.

⁴ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:624—627. sz. máj.9.; *Abszolutizmuskori Itár, Disciplinar Comité* 4. cs. 55. sz.

⁶ *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *Állampénztár; Abszolutizmuskori Itár, Disciplinar Comité* 4. cs. 55. sz.

KENDELÉNYI Ferenc

Volt tiszteletbeli kancelláriai titkár. Fizetése 1200 Ft volt.¹

1848. máj. 3-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve az álladalmi titkári osztályon titkárként.³ 1849. jan.-tól Debrecenben volt.⁴ 1849. jún. 15-én a miniszter segédtanácsossá nevezte ki ugyanott, évi 2000 Ft fizetéssel.⁵ 1849. júl. 19-én is említve.⁶

¹ *Pm, Elnöki* 1848:329. eln. sz.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika* (az előterjesztésben foglaltakat a nádor ápr. 22-én jóváhagyta); *István nádor Itá, Miniszteri* 1848:906. sz. ápr. 22. A *PH* 1848. máj. 27-i számában jelent meg, hogy esküdtszék elé viszi régi tisztviselői mivoltában való megtámadtatását, érve ezalatt Töltényi Miklós: Hű tükre a megbukott Kancellaria, Helytartótanács és Kamara hivatalnokainak (Bécs, 1848) c. művét.

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

⁴ *IM Általános* 1849:1. kfő, 98. tétel.

⁵ *OHB* 1849:3869. eln. sz. márc. 25.; 1849:6209. eln. ápr. 26.; *IM Elnöki* 1849:381. eln. sz.

⁶ *IM Állad. titkári* 1849:3472. sz.

KENESSEY Kálmán

(Kápolnásnyék, 1822. márc. 1.—Kápolnásnyék, 1913. júl. 2.)

Növénynevesítő. 1848-ban Fejér megyei önkéntes, volt aljegyző.¹

1849. máj. 16-tól a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban elnöki titkár, évi 1500 Ft-tal. 1849. jún. 9-i dátummal nevezte ki a miniszter e posztra.² 1849. jún. 19-én említve ugyanott. Júl.-ban is dolgozott.³

¹ *Pm. Pénztári* 1849:6837. pü. sz. máj. 26.; *MÉL* I. 899.; *Szinyei* VI. 18—21. h. (szerinte 1825-ben született). Egyik helyütt sem szerepel a minisztériumi beosztás.

² *Közmunka, Elnöki* 1849:216. eln. sz. jún. 19.; *Közlöny*, 1849. jún. 12.

³ *Közmunka, Elnöki* 1849:216. eln. sz.; *Állampénztár*.

KEREKES Sándor

1849. máj. 1-től a Külügyminisztériumban irodaigazgató. Fizetése 1200 Ft.¹ 1849. júl. 17-én említve ugyanott.²

¹ *Pm. Pénztári* 1849:7089. pü. sz. máj. 30.

² Uo. 1849:11.565. pü. sz.

KEREPESSY Márton

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1841. jan. 29-től, fogalmazó gyakornok 1845—1848, fizetése 300 Ft.¹

1848 nyarán a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban fogalmazó évi 600 Ft-tal.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott a köút és hidépítési adminisztratív osztályon.³ Pesten maradt; igazolt.⁴ 1849. jún. 1-től alkalmazták ugyanott, évi 800 Ft-ért. Júl.-ban is dolgozott.⁵

¹ *Htt-i Itár, Series; Ember* 1940.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

⁴ *Közmunka, Elnöki* 1849:210. eln. sz. jún. 16.

⁵ Uo. 1849:216. eln. sz. jún. 19.; *Állampénztár*.

KESZLERFFY Antal

Helytartótanácsi fogalmazó 1845—1848, fizetése 600 Ft.¹

A miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gazdasági és közalapítványi osztályában fogalmazóként alkalmazta, korábbi 600 Ft-os fizetéséért.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt, nem igazolt, jún. 14-én fizetését megszüntetik.⁴

¹ *Ember* 1940.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:990. sz.; *Abszolútizmuskori Itár, Windisch-Grätz, Általános* No 1558.

KESZLERFFY János

1808-ban született.

A magyar udvari kamarán fogalmazó 1835—1842, titkár 1842—1845, majd tanácsos 1845—1848.¹

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztálya harmincadi szakához tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 1-én áthelyezték a Pénzügyminisztériumhoz tanácsosként. Itt a harmincadi szak vezetője volt.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung osztályvezetőjeként szerepelt.⁴

¹ *Duschek-per* fol. 413.; *Fallenbüchl*.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *FIKM Elnöki* 1848:343. m. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*; 1851-ben Oberfinanzrat a Cameral Verwaltungnál.

KEVICZKI Simon

Ügyvéd.

1849. jún. 15-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel. Júl.-ban is kapott fizetést.¹

¹ *IM Elnöki* 1849:381. eln. sz.; *Allampénztár.*

KIRÁLYI Pál József

(Szeptenek, 1818. aug. 10.—Budapest, 1892. máj. 25.)

Politikus, újságíró, agrárpolitikai szakíró. 1845—1848-ban a Jelenkor munkatársa, majd szerkesztője. Honvédtiszt, Hentzi segédjeként ő hívja fel a figyelmet Henzti gyanús viselkedésére.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályán.² 1849. febr. 28-án és júl. 9-én említve ugyanott.³

¹ *Szimyei* VI. 240—243. h.; *OSzK Kozma* III.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm. OSzK Kozma* szerint csak 1848 végéig volt a Hm.-ban.

KIRNER Pál

Honvédtiszt (állatorvos).

1849. febr. 19-én említve a Honvédelmi Minisztérium pótlovazási osztályán.¹

¹ *OHB* 1849:3292. eln. sz.

KIS Lajos → KISS

KISS Jakab

1843-tól a királyi jogügy-igazgatóságnál volt járulnok, majd Pálffy Lipót Pozsony megyei adminisztrátor titkára.¹

1848. máj. 3-án a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban a polgári törvénykezési és politikai bíráskodási osztályokhoz fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott a dunai szakban.³ 1849. jan. 9-től Debrecenben dolgozott; ápr. 26-án is említve ugyanott. Osztrák igazolása során azt állította, hogy Debrecenben csak néhány napot töltött, aztán szüleihez távozott.⁴ 1849. jún. 15-én a miniszter titkárrá nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel.⁵ Előlépése egymaga jelzi, hogy Debrecenben dicséretes módon végezte munkáját. 1849. júl. 19-én említve ugyanott.⁶

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 303. sz.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

⁴ *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 98. tétel; *OHB* 1849:6209. eln. sz.; *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 303. sz.

⁵ *IM Elnöki* 1848:381. eln. sz.

⁶ *IM Állad. titkári* 1849:3472. sz.

KISS Károly

(Buda, 1793. aug. 12.—Pest, 1866. febr. 17.)

Hadtudományi író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1. 1831, r. 1840.). 1837-től nyug. katonatiszt.¹

1848. ápr. 20-tól az Országos Nemzetőrségi Haditanács előadója.² 1848. jún. 2-án említve az Országos Nemzetőrségi Haditanács irodaigazgatójaként.³ 1848. jún. 19-én a nádor a haditanács politikai osztályához osztályfőnökké, előadóvá és irodaigazgatóvá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.⁴ 1849. febr. 28-án említve a Honvédelmi Minisztérium nemzetőrségi osztályának vezetőjeként, ugyanannyi fizetéssel.⁵ 1849. máj. 13-tól a Belügyminisztériumhoz került nemzetőrségi ügyek igazgató tanácsosa, ugyanakkor 1849. márc. 9-től aug.-ig a Honvédelmi Minisztérium nevelésügyi osztályának vezetője is.⁶

¹ MÉL I. 929

² *Janotyckh 1851a* 1. 56. sz.

³ *Pm, Só- és pénztári 1848:1.* k. f. 44. tétel, 382. min. eln. sz.

⁴ *Közlöny*, 1848. jún. 28.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

⁵ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

⁶ *Szemere min. eln. iratai 1849:39.* eln. sz.; *Közlöny*, 1849. márc. 10.; *Hm, Vegyes.*

KISS Károly

A magyar udvari kamara fogalmazója 1836—1848.¹

1848. ápr. 29-től a Pénzügyminisztérium álladami javak óbudai szakosztályában fogalmazóként további munkára kötelezte a miniszter. Fizetése évi 800 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. júl.-tól ugyanott, fizetést májustól kapott.⁴ Ezt megelőzően a Cameral Verwaltung fogalmazója.⁵

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai I/118.* sz.

⁴ *Állampénztár.*

⁵ *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

KISS (Kis) Lajos

1848. máj. 3-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban a polgári törvénykezési és politikai bíraskodási osztályokban tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott, a dunai szakban.² 1849. máj. 12-én, jún. 19-én említve ugyanott, Júliusban is kapott fizetést.³

¹ *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika. István nádor lta, Miniszteri 1848:906.* sz.

² *OHB 1848:4645.* eln. sz.

³ *IM Elnöki 1849:457.* eln. sz.; *Pm, Pénztári 1849:9261.* pü. sz.; *Állampénztár.*

KISS Miklós

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztályának kereskedelmi szakában titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel, máj. 1-i hatállyal.¹ 1848. jún. 9-től nemzetőrségi őrnagy, így állása a minisztériumban megszűnt.²

¹ *FIKM Elnöki 1848:1.* m. sz.; *1848/49-i Mm, Vegyes FIKM* (május 25. utáni).

² *FIKM Elnöki 1848:140.* m. sz. jún. 14.

KLAUZÁL Gábor

(Pest, 1804. nov. 18.—Szeged, 1866. aug. 3.)

Politikus, ügyvéd, miniszter. Országgyűlési képviselő 1848—1849-ben (Csongrád).

1848. ápr. 7.—szept. 11. a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium minisztere, fizetése évi 12000 Ft.¹

¹ *MÉL I. 934.; Beér—Csizmadia 884.*

KLAUZÁL József

(Pétervárad, 1794—?)
Nyug. cs. katonatiszt.¹

1848. jún. 19-én a nádor a Honvédelmi Minisztérium katonai mozdítási és elhelyezési osztályán osztályvezetővé nevezte ki, 1500 Ft fizetéssel.² 1848 végén nyugdíjba vonult.³

¹ *OSzK Kozma III.*

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 11. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1384. sz.

³ *OSzK Kozma III.*

KLEH (Klee) István

(Pest, 1825. júl. 25.—Budapest, 1913. jan. 14.)
Ügyvéd, újságíró, bankár.¹

1849. jún. 18-tól a kormányzói hivatal polgári ügyosztályának fogalmazója, évi 900 Ft fizetéssel.² 1849. júl. 20-án említve, szabadságon.³

¹ *MÉL* I. 934. Eszerint 1848-ban volt Kossuth titkára a Pm-ban, de erre adatok nem ismertek.

² *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz. jún. 15.

³ *Uo.* 1849:9553. k. eln. sz.

KMOSKÓ László

1848. máj. 16-án a nádor a Külügyminisztériumhoz titkárrá nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel és 240 Ft szálláspénzzel.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.² A Külügyminisztérium feloszlása után Bécsben maradt.³

¹ *PH*, 1848. máj. 18.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. FM márc. 16.

KOHÁNYI János

1848. ápr. előtt kancelláriai kiadói segéd volt. A fizetése 1200 Ft + 200 Ft lakpénz volt, ehhez járult a beszedett díjakból bizonyos osztalék.¹

1848. máj. 7-től a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium segédhivatalainak (iktató, kiadó, irattár) főtisztje évi 1400 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt, az id. polgári közigazgatás igazságügyi osztályánál iktatónak volt kijelölve, de ténylegesen nem szolgált. Igazolása körül emiatt nehézségek támadtak: a miniszter nem kívánta alkalmazni, ezért nyugdíjazták.⁴

¹ *FIKM Elnöki* 1848:24. m. sz. máj. 7.

² *Uo.* és *Fényes E. mm-i statisztika; a PH* 1848. jún. 3-i számában jelent meg, hogy esküdtszék elé viszi régi tisztviselői mivoltában való megtámadtatását, értve ezalatt Töltényi Miklós: Hú tükre a megbukott Kancellaria, Helytartótanács és Kamara hivatalnokainak (Bécs, 1848) c. művét.

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *FIKM Elnöki* 1849:103. eln. sz. jún. 20.; *Pm, Pénztári* 1849:9615. pü. sz. jún. 19.

KOLLAROVICS Izidor

A budai görög nem egyesült szentszék jegyzője.

1848. aug. 1-én a miniszter fogalmazóvá nevezte ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium görög nem egyesült egyházi osztályán, 800 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.² Pesten maradt, nem igazolt. 1849. márc. 1-ig visszamenően fizetését megszüntették.³

¹ VKM Elnöki 1848:549. m. sz.; Pm, Ső- és pénztári 1848:1. kfő, 44. tétel.

² OHB 1848:4886. eln. sz.

³ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; VKM Debreceni iratok 1849:990. sz. jún. 14.

KOMOR Sándor

1849. jún. 18-án kapta meg kinevezését a kormányzói hivatal polgári osztályához fogalmazóként; a minisztertanácsi jegyzőkönyvek tisztázása és kivonatok készítése volt a feladata. Fizetése évi 900 Ft volt, ami ápr. 19-től járt.¹ 1849. júl. 20-án említve Szegeden ugyanitt.²

¹ Kormányzó, Elnöki 1849:8258. k. eln. sz.

² Uo. 1849:9593. k. eln. sz.

KONDÉ János

Helytartótanácsi fizetési gyakornok 1823—1825, fogalmazó gyakornok 1825—1831, fogalmazó 1831—1841, titkár 1841—1848.¹

1848. jún. 8-tól a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmügyi Minisztérium kereskedelmi osztálya, kereskedelmi szakosztályán titkárként szolgált tovább, évi 1200 Ft-tal.² 1848. dec. 7-én áthelyezték a Pénzügyminisztérium harmincadik szakhoz Péchy Ferenc helyett.³ 1849-ben az új minisztériumban a Pénzügyminisztérium közvetlen adói (II.) osztályában titkárként említve, évi 1500 Ft fizetéssel.⁴ Fizetést máj.-tól kapott; júl.-ban is.⁵

¹ Ember 1940.

² Fényes E. mm-i statisztika; Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 4. sz. Hiteles másolat a 115/m. sz. rendeletről, amit Trefort irt alá.

³ FIKM Elnöki 1848:355. m. sz.

⁴ Pm, Duschek iratai III/29. sz. d. n.

⁵ Állampénztár. Osztrák igazolása szerint csak 5 napig szolgált a második minisztérium idején: Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 4. sz.

KONTZ (Konecz) Károly

1849. máj. 16-án a miniszter a Honvédelmi Minisztérium tüzéri osztályán fogalmazóvá nevezte ki a volt segédfogalmazót.¹ 1849. jún. 26-án, júl. 24-én említve ugyanott, fizetése 800 Ft. Aug. 4-én Aradra indult.²

¹ Közlöny, 1849. máj. 31.

² 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.

KOPPY József

A magyar udvari kamara fogalmazó gyakornoka 1826—1836, fogalmazója 1836—1845, titkára 1845—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter további szolgálatra kötelezte a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya, óbudai szakában titkárként, évi 1200 Ft fizetéssel.²

¹ Fallenbüchl.

² Fényes E. mm-i statisztika; PH, 1848. máj. 2.

KORIZMICS Antal

Aggszentpéter, 1807—Bécs, 1866. ápr. 9.)

Kanonok, bácsi választott püspök. 1849-ben visegrádi címzetes apát, veszprémi kanonok. A királyi tábla egyik bírója; igazgató a bölcsészkaron.¹

1848. ápr. 24-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus egyházi osztályához osztályfőnökké nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. szept. 9-én lemondását kérte a nádortól.³ 1848. dec. 7-én mégis ugyanott említve.⁴ 1849-ben Pesten maradt, febr. 10-én Szögyény László az ideiglenes polgári közigazgatás katolikus egyházi osztálya igazgatójává nevezte ki.⁵ A magyar minisztérium természetesen nem igazolta; fizetését megszüntette.⁶ 1849. ápr. 21-én az osztrákokkal Ausztriába távozott és ott tartózkodott okt. 9-ig.⁷

¹ Szinyei VI. 1019—1020. h.; *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 2. sz.

² VKM Elnöki 1848:12. sz.; Fényes E. *mm-i statisztika*.

³ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 2. sz.

⁴ OHB 1848:4886. eln. sz.

⁵ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 2. sz.

⁶ VKM Debreceni iratok 1849:990. sz. jún. 14.

⁷ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 2. sz. Hadbíróági eljárásának iratai: *Hadtört. ltár, Kriegsg.* 1849—4/384. Pest, 1850. jan. 9. fol. 337—338. Az osztrákok igazolták.

KORIZMICS László

(Aggszentpéterpuszta, 1816. márc. 29.—Kistétény, 1886. okt. 5.)

Mezőgazdász, mérnök, agrárpolitikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1858). 1838—1848 között Esterházy Pál orzoi és lévai uradalmaiban szabályozó mérnök.¹

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium földművelési osztályához titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel. Feladatai közé tartozott az úrbéri kármentesítés és más mezőgazdasági törvényjavaslatok készítése.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ A magyar minisztérium előtt folyt igazolása szerint Budán maradt betegen és az osztrákok nem alkalmazták, így állásában megerősítették 1849. jún. 16-án. Júliusban is kapott fizetést.⁴ Az osztrák szervek előtt folyt igazolása értelmében a fővárosba bevonult Windisch-Grätz hercegnek írásban és személyesen hódolt. 1849 elején gazdasági lapot indított, közben Szögyény vette igénybe szakértelmét. Buda magyarok által történt bevétel után folytatta az újságkiadást és miután beteg lett, júliusban vidékre távozott.⁵

¹ MÉL I. 972. *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 240. sz.

² FIKM Elnöki 1848:1. m. sz.; Fényes E. *mm-i statisztika; Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 240. sz.

³ OHB 1848:4818. eln. sz.

⁴ 1848/49-i Mm. Vegyes FIKM d. n.; VKM Debreceni iratok 1849:1084. sz.; *Állampénztár*.

⁵ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 240. sz. Az osztrák bizottság loyál und untadelhaftnak találta és rögtön alkalmazta szakértőként.

KORNIS Károly

(Arad, 1822. ápr. 19.—Pest, 1862. jan. 27.)

Jogász, egyetemi tanár, publicista. 1848. júl.-tól rendes tanár a pesti egyetemen, büntetőjogot ad elő. 1849-ben kormánybiztos a Délvidéken, júl.-ban véisztörvényszéki vádló.¹

1848 végén az Országos Rendőri és Postaosztálynál (postai ?) titkár.²

¹ MÉL I. 973—974.

² *ORPO Iratok* 1. cs. iratain szereplő ügyviteli feljegyzések.

KORONKA Lajos

Erdélyi kincstári fogalmazógyakornok volt.

1848. aug. 14-én a miniszter 800 Ft-tal nevezte ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkári irodájába fogalmazóvá.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.² 1849. jan.-ban Pesten maradt;

betegsége miatt erre Szász Károly államtitkártól kapott engedélyt. Igazolt.³ 1849. ápr. 30-án, jún. 13-án, júl. 24-én említve ugyanott. Fizetése változatlanul 800 Ft.⁴

¹ *PM, Ső- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 577/m. sz.

² *OHB* 1848:4886. eln. sz.

³ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:624—627. sz. máj. 9.

⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1849:6433. eln. sz.; *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *VKM Szegedi iratok* 1849:1378. sz.

KORPONAY Ágoston

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1841. okt. 24-től, fogalmazó gyakornok 1845—1848.¹

1848. ápr. 25-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban fogalmazóvá nevezte ki a polgári törvénykezési és politikai bíraskodási osztályokban évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott, a dunai szakban.³ Év végén szabadságot kért és hazautazott Szepes megyébe. Nem volt osztrák szolgálatban.⁴ 1849. jún. 19-én említve fogalmazóként. Márciusig visszamenően kapta fizetését, még júl.-ban is.⁵

¹ *Htt-i ltár, Series; Ember* 1940.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika; Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 36. sz.

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 36. sz. Ennek ellentmond: *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1558.

⁵ *Pm, Pénztári* 1849:9261. pü. sz.; *Állampénztár*.

Osztrák igazolása szerint júl. 1-én visszamenekült a Szepességbe, nehogy harcolni „kényszerüljön”. *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1558.

KORPONAY János

(Hím, 1819. máj. 16.—Kassa, 1881. jan. 15.)

Honvédtiszt, hadtudományi író, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1844).¹

1848. ápr. 20-án a miniszterelnöki titkári beosztásban levő Korponay Jánost a miniszterelnök ideiglenes előadónak az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz nevezte ki.² 1848. jún. 19-én a nádor a Honvédelmi Minisztérium elnöki titkárává nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.³ 1848. dec. 6-án említve ugyanott; az Országos Honvédelmi Bizottmányban referens volt hadi ügyekben.⁴ 1849. febr. 28-án említve ugyanott, fizetése 2000 Ft;⁵ az elnöki osztály megbízott vezetője Gombos helyett. Jún. 19-én Görgei elmozdította posztjáról.⁶

¹ *MÉL* I. 975.

² *PH*, 1848. ápr. 23.

³ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 11. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1384. sz.

⁴ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁵ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm*.

⁶ *Hm, Általános* 1849:20.252. sz. jún. 19.

KOSSUTH Lajos

(Monok, 1802. szept. 19.—Turin, 1894. márc. 20.)¹

Az első magyar felelős kormány pénzügyminisztere 1848. ápr. 11.—szept. 11. között. A kormány lemondása után az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke. A Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése után az ország kormányzó elnöke 1849. aug. 11-ig.

¹ *MÉL* I. 978—981.

KOSSUTH Samu

1848. dec.—1849. ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztály fogalmazója, évi 800 Ft-tal.¹ 1849. jún. 1-től az újjászervezett belügyi rendőrségnél alkalmazták ugyancsak fogalmazóként.² Júliusban is kapott fizetést.³

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 538. RPK sz. dec. 26.; *Pm, Pénztári* 1849:916., 5033. pü. sz. jan. 23., ápr. 30.; *ORPO Iratok* 30. kfő, 168/a tétel, febr. 16.

² *Pm, Pénztári* 1849:6856. pü. sz. máj. 24.; *Bm, Elnöki* 1849:88. eln. sz. máj. 24.

³ *Állampénztár.*

KOVACHICH József Miklós

(Buda, 1798. febr. 15.—Bécs, 1878. nov. 27.)

Történész, forráskutató. Atyja Kovachich Márton György. 1825-től az archívum regni levéltárosa, 1832-től 1870-ig igazgatója.¹

1848-ban a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozó országos levéltár igazgatója, évi 800 Ft (fogalmazói) fizetéssel.² 1849-ben Pesten maradt, majd a kivonuló osztrák sereggel együtt távozott a fővárosból.³

¹ *MÉL* I. 985.

² *Bm, Szemere miniszteri, I/Bm.-kimutatás, d. n.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *1848/49-i Mm, Vegyes Bm.* 1849. jún. 15. Lásd még: *Fábiánné 1970a*

KOVACHICH Kandid (Őszinte)

1848. dec.—1849. ápr. 15. között az Országos Rendőri és Postaosztály postai szakában tanácsos, évi 2500 Ft-tal.¹ 1849. ápr. 15-től a lemondott Madarász László megbízta a postai ügyek ideiglenes vitelével.² 1849. máj. 16.—júl. 1. között tanácsosként dolgozott a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium postai osztályán.³ 1849. jún.—júl.-ban említve a Pénzügyminisztérium postai osztálytanácsosaként.⁴

¹ *ORPO Iratok* 1. cs.; *Pm, Pénztári* 1849:916., 1828., 2779. pü. sz.

² *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 817., 831. sz. ápr. 15—16.

³ *Pm, Pénztári* 1849:6863. pü. sz. máj. 26.

⁴ *Uo.* 1849:9825. pü. sz.; *Állampénztár.*

KOVÁCS József

Honvédtiszt.

1849. febr. 19-én említve a Honvédelmi Minisztérium pótlóvázási osztályán.¹

¹ *OHB* 1849:3292. eln. sz.

KOVÁCS Károly

Honvédtiszt.

1848. nov. 23-tól segéd a Honvédelmi Minisztérium fegyverfelügyelői osztályán.¹ 1848. nov. végén említve az Országos Honvédelmi Bizottmánynál ideiglenes katonai elnöki titkárként. Tiszti fizetését 50 Ft-tal pótolták ki.² 1848. dec. 23-án említve mint a külszolgálaton levő Szabó Imre (a Honvédelmi Minisztérium OHB referense) egyik helyettese.³ 1849-ben említve a kormányzói hivatal katonai osztályán is; titkár febr.-júl. között.⁴

¹ *OHB* 1848:3543. eln. sz.

² *Uo.* 1848:5735. eln. sz.; *KLÖM XIII.* 574.

³ *OHB* 1848:3543. eln. sz.

⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz.; *Állampénztár.*

KOVÁCS Lajos

(Homok, 1812. febr. 25.—Szatmárnémeti, 1890. dec. 19.)

Politikus, publicista. Jogot végzett, de a selmecbányai bányászati akadémiát is elvégezte. Kolozsvárott Wesselényi köréhez tartozott. Széchenyivel 1839-ben került kapcsolatba mint Szatmár megye országgyűlési követe. A Tisza-szabályozásánál Széchenyi munkatársa. 1848—49-ben nagybányai országgyűlési követ. 1849-ben a békepárt vezető személyiségei közé tartozott.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban az adminisztratív ügyintéző osztályok (térképészet, vasút, hajózási, vízsabályozási, csatorna) osztályigazgató tanácsosává nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 3-án említve ugyanott. Egyben minisztériuma részéről országos honvédelmi bizottmányi referens, fegyverkezési feladatokkal megbízva.³ 1849-ben Debrecenben tartózkodott. 1849. jún. 1-i hatállyal az új minisztériumban osztályvezető 3500 Ft-tal. Júl.-ban is kapott fizetést.⁴ 1849. jún. 11-én említve tévesen államtitkárként. Az tény, hogy Csány miniszter mellett is nagy befolyása volt a minisztérium ügyeire szakértelme miatt.⁵

¹ *MÉL* I. 990—991 (Eszerint 1848-ban volt államtitkár. Erről ismert adat nincs, hacsak nem tekintjük a közlekedési minisztérium vezetését Széchenyi lemondása után.); *Beér—Cszimadia* 884.

² *Közmunka, Elnöki* 1848:3. sz. máj. 1.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:2173. eln. sz. nov. 3., 2290. eln. sz. nov. 4.

⁴ *Közmunka, Elnöki* 1849:216. sz. jún. 19.; *Állampénztár*.

⁵ *Közmunka, Elnöki* 1849:153. sz. jún. 11.

KOZMA Ferenc

Honvédtiszt.

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium tüzérségi és felfegyverzési osztályán a tüzéri szakban.¹

¹ *OHB* 1848/4757. eln. sz.

KÖVÁRY (Kövári) László

(Torda, 1819. júl. 17.—Kolozsvár, 1907. szept. 25.)

Ügyvéd, író, történétíró, statisztikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1883). Erdélyi királyi táblai kancellista. 1848-ban az Ellenőrt szerkesztette Kolozsvárott.¹

1848. jún. 9-én, Erdély uniója után a nádor a statisztikai hivatal rendes tagjává nevezte ki. Munkáját júl.-ban kezdte meg; 1500 Ft fizetését júl. 1-től számfejtették.² 1849. febr. 22-től Debrecenben dolgozott belügyi titkárként,³ egyedül a statisztikai hivatal tagjai közül. 1849. márc. 15-től Bem serege mellett történétírói feladatokat látott el.⁴ 1849. jún. 21-től ismét a hivatal rendes tagjaként említve, évi 1500 Ft fizetéssel.⁵

¹ *MÉL* I. 1009.; *Szinnyei* VII. 140—149. h.

² *Bm, Elnöki* 1848:293. eln. sz.; *Pm, Só- és pénztári* 1848: I. kfő, 44. tétel, 583. b. eln. sz. júl. 18.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1385. sz.

³ *Bm, Debreceni iratok* iktatatlan, d. n.

⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1849:8480. k. eln. sz. jún. 22.

⁵ *Bm, Elnöki* 1849:285. eln. sz.

KRAKOVICZER János

Katonatiszt.

1849. júl. 28-án említve a Honvédelmi Minisztérium tüzéri osztályán segédként.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm.

KRALICZ István → ÖRY

KRÁSZONYI József

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1833—1843, fogalmazó 1843—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztériumban az álladalmi javak egyházi szakosztályában fogalmazóként további szolgálatra kötelezte, korábbi, 800 Ft-os fizetéséért.² 1849 elején a Cameral Verwaltung fogalmazója.³

¹ *Fallenbüchl*.

² *PH*, 1848. máj. 2.

³ *Absolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079*.

KRAYNIK Imre

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1824. szept. 7-től, fogalmazó gyakornok 1825—1831, fogalmazó 1831—1840, titkár 1840—1848 (1845-től a közlekedési bizottságnál), fizetése 1200 Ft.¹

1848. ápr. 22-én a nádor Deák előterjesztésére az Igazságügyi Minisztérium titkárává nevezte ki.² 1848. máj. 1-én a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban tanácsossá nevezte ki az adminisztratív ügykezelési osztályok (kőutak és hidak) igazgatására, évi 2500 Ft fizetéssel.³ 1849-ben Pesten maradt, hivatalt vállalt az ideiglenes osztrák polgári közigazgatásban: febr. 10-én Szögyény az elnöki iroda igazgatójává nevezte ki. 1849. máj.-ban a magyar vészbiróság kezesség ellenében szabadlábra helyezte. Az osztrákok is lefolytatták a hadbíróági eljárást.⁴

¹ *Htt-i ltár, Series; Felhő—Vörös 248.; Ember 1940.; Fényes E. mm-i statisztika.*

² *István nádor lta, Miniszteri 1848:906. sz.*

³ *Közmunka, Elnöki 1848:3. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.*

⁴ *Absolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 14. sz.*

KRENMÜLLER Károly → TORMAY

KUCSÉNYI (Kucsény, Kucsány) Rudolf

Magyar udvari kamarai fogalmazó 1846—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium ső- és pénztári osztálya pénztári szakában mint fogalmazót további szolgálatra kötelezte, évi 800 Ft-os korábbi fizetésével.² 1848. okt.-ban említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung fogalmazója.⁴

¹ *Fallenbüchl* (itt Kucsány).

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai I/118. sz.*

⁴ *Absolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

KÚN Tamás

(Felsőnyárad, 1815. febr. 23.—Miskolc, 1894. jan. 6.)

Orvos, egészségügyi szervező. 1846-tól Borsod megye és Miskolc főorvosa.¹

1849. jún. 15-én a miniszter a Belügyminisztérium egészségügyi osztályán titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.²

¹ *MÉL* I. 1030.; *Szinnyei* VII. 467—471. h.

² *Közlöny*, 1849. jún. 21.; *Bm, Elnöki* 1849:322. eln. sz. jún. 24. (Kinevezését valószínűleg borsodi kapcsolatainak köszönhette; Szemere is odavalósi volt.)

KUSSEVICH Aurél

A horvát báni tábla levéltárnoka.

1848. ápr. 30-án a nádor a Belügyminisztérium közigazgatási osztálya megszervezendő horvát alosztályához tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.¹ 1848. nov. 16-án említve mint tanácsos.²

¹ PH, 1848. máj. 11.; Bm, *Elnöki* 1848:94. eln. sz. máj. 22.; Bm, *Szemere miniszteri I/Bm*-kimutatás.

² Bm, *Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

KUSSEVICH Szvetozár

1848. máj. 3-án a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban fogalmazóvá nevezte ki.¹

¹ PH, 1848. máj. 7.

KUTASSY János

Helytartótanácsi fogalmazó gyakornok 1845—1848, fizetése 300 Ft.¹

1848. máj. 23-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gazdasági és közalapítványi osztályában fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. elején Pesten maradt; nem igazolt. Fizetését márc. 1-ig visszamenően megszüntették.⁴

¹ *Ember 1940.*; 1848/49-i Mm, *Vegyes VKM* 1848. máj. 22.

² PH, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ OHB 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:990. sz. jún. 14.

KÜTHY Lajos

(Érmihályfalva, 1813. jan. 9.—Nagyvárad, 1864. aug. 27.)

Regény- és drámaíró, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1843). 1843-tól Batthyány Lajos titkára.¹

1848. márc. 17-től a miniszterelnök személyi titkára, irodaigazgató a miniszterelnöki hivatalban. Fizetése évi 1200 Ft. Ugyanekkor az Országos Nemzetőrségi Haditanácsban oldalmelletti a politikai osztályban; ezért évi 800 Ft-ot kapott. Kinevezését 1848. ápr. 30-án kapta kézhez.² 1848. nov. 16-án említve mint az Országos Honvédelmi Bizottmány irodaigazgatója.³ 1849. febr. elején Debrecenben áttéve a belügyhöz tanácsosként, fizetése 2000 Ft.⁴ 1849. ápr. 27-én említve ugyanott.⁵ 1849. máj.-ban ugyanott az országlati osztály ügyeit intézte.⁶ 1849. júl. 17-én hivatalosan Szegedre rendelte a miniszter. 1849. júl.-ban említve Szegeden ugyanott, fizetése 2500 Ft.⁷

¹ MÉL I. 1035.; *Szinnyei* VII. 539—548. h.

² *Batthyány min. eln. iratai* 1848:100. eln. sz. ápr. 30.; *Fényes E. mm-i statisztika.* Tudósított róla: PH, 1848. máj. 26.

³ OHB 1848:409. Pz. sz.

⁴ Pm, *Pénztári* 1849: 1906. pü. sz. febr. 17.; Bm, *Ált. iratok* Vegyes iktatatlan. 1849. márc. első fele.

⁵ Bm, *Debreceni iratok* 1849:256. b. sz.

⁶ Pm, *Pénztári* 1849:7202. pü. sz. máj. 28.

⁷ Bm, *Elnöki* 1849:551., 576. eln. sz. júl.

LAHNER György

(Besztercebánya, 1795. okt. 6.—Arad, 1849. okt. 6.)

Honvédtábornok, a 13 aradi vértanú egyike. 1848. okt.-ben ezredes, hadfelszerelési és fegyverkezési főfelügyelő. 1849. jan.-tól a nagyváradai fegyvergyár vezetője, a szabadságharc hadiiparának irányítója.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium tüzérségi és felfegyverzési osztályának vezetőjeként.² 1849-ben említve ugyanott³ a felfegyverzési osztály élén, amely Nagyváradon rendezkedett be.

¹ MÉL II. 13.

² OHB 1848:4757. eln. sz.

³ Uo. 1849:2997. eln. sz. márc. 1.; *Hm, Vegyes d. n.* (június vége).

LAKATOS Benedek

(Margita, 1821—?, 1873)

Volt cs. kir. katonatiszt, nemesi testőr. 1847-től nyugdíjban. Honvédtiszt.

1848. okt. 21-től a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályán dolgozott.¹ 1848. dec. 6-án említve ugyanott mint segéd.² 1849. febr. 28-án említve ugyanott.³

¹ OSzK Kozma III.

² OHB 1848:4757. eln. sz.

³ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.

LAKY Vince

1848. máj. 18-án jelent meg fogalmazói kinevezése a Külügyminisztériumhoz. Fizetése 900 Ft és 200 Ft szálláspénz évente.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.² A Külügyminisztérium feloszlása után Bécsben maradt.³

¹ PH, 1848. máj. 18.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. FM márc. 16.

LÁNG Ignác

(Győr, 1812. júl. 31.—Pest, 1864. márc. 26.)

Ügyvéd. 1848-ban Pest város főkapitányává választotta meg, e tiszteről nov. 22-én lemondott.¹

1849. máj. 9-én a belügyminiszter a Belügyminisztériumhoz (valószínűleg a rendőri osztályba) tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² Júl.-ban is kapott fizetést.³

¹ *Szimyei* VII. 723—724. h.

² *Közlöny*, 1849. máj. 22.; *Bm, Elnöki* 1849:112. eln. sz. máj. 28.

³ *Állampénztár.*

LÁNG Károly

1848. jún. 5-én a nádor az Igazságügyi Minisztériumhoz titkárrá nevezte ki a polgári törvénykezési és politikai bíraskodási II. osztályhoz, évi 1500 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott a tiszai szaknál.² 1849. máj. 15-től igazoltan újra az Igazságügyi Minisztérium titkára 1500 Ft-tal.³ 1849. jún. 19-én is említve; júl.-ban is kapott fizetést.⁴

¹ *IM Elnöki* 1848:690. eln. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1315. sz. jún. 5.

² OHB 1848:4645. eln. sz.

³ *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 163. tétel.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:9261. pü. sz.; *Állampénztár.*

LÁNGH György

Kinevezéséig temesi kerületi kincstári felügyelő.

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának sószállítási szakosztályába tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott.² 1849-ben Pesten maradt, majd ápr. 22-én Debrecenbe ment, hogy magát igazolja.³ 1849. máj. 10-től említve az új minisztérium III. közvetett adói osztályán mint tanácsos, ugyancsak 2500 Ft fizetéssel.⁴ 1849. máj. 26-án Duschek miniszter megvédte a megvesztegetés vádjától.⁵ Júl.-ban is hivatalnokoskodott.⁶

¹ PH, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*; Pm, Elnöki 1848:81. eln. sz.

² Pm, *Duschek iratai* I/118. sz.

³ *Duschek-per* fol. 667.; *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

⁴ Pm, *Duschek iratai* III/29. sz.; Pm, *Pénztári* 1849:7208. pü. sz.

⁵ *Közlöny*, 1849. máj. 29.

⁶ *Állampénztár*.

LÁNYI Sámuel

(Igló, 1791—?, 1860 után)

Vízépítő mérnök, festő. Dolgozott a Tisza szabályozási munkáinál.¹

1848 nyarán említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban a Tisza-térképészetnél mint igazgató mérnök, 4 Ft napidíjjal. (Nem kinevezett.)²

¹ *MÉL* II. 31.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

LASSÚ István

(Visk, 1797. ápr. 12.—Pest, 1852. jan. 19.)

Statisztikai és földrajzi író, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1833).¹

A magyar udvari kamarán irattári járulnok 1823—1827, irattári írnok 1827—1835, irattári sorjegyző 1835—1839, segédírártárnok 1839—1845, alirattárnok 1845—1847, irattárnok 1847—1848.²

1848 nyarán említve a Pénzügyminisztérium irattárnokaként, évi 1200 Ft fizetéssel.³ 1848. nov. 8-án említve ugyanott,⁴ és 1849-ben.⁵ 1849 elején a Cameral Verwaltung regisztratúrájának vezetője.⁶

¹ *MÉL* II. 33.

² *Fallenbüchl*.

³ *Fényes E. mm-i statisztika*.

⁴ Pm, *Duschek iratai* I/81. sz.

⁵ Pm, *Pénztári* 1849:7936. pü. sz. jún. 20.; *Állampénztár*.

⁶ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

LAUKA József

Mérnök, honvédtiszt.¹

1849. jún. 18-án kapta meg kinevezését a kormányzói hivatal katonai osztályához mint fogalmazó. Fizetését a tiszti zsold és pótlék alkották.²

¹ *OSzK Kozma* III.

² *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz.

LEDERER (Timáry) Ede

Katonatiszt.

1848 nyarán említve mint az Országos Nemzetőrségi Haditanács gazdasági osztályának oldalmellet-tije (titkár). Fizetése: 360 Ft zsold, 240 Ft pótlék és 200 Ft szálláspénz.¹ 1848. szept. 23-án az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke. Batthyány előterjesztésére a nádor nemzetőrségi titkárrá nevezte ki.² 1849. márc. 1-től visszamenőleg kapta fizetését, tehát igazolták, 1849. máj.-ban említve belügyi nemzetőrségi titkárként, fizetése 1200 Ft.³ 1849. júl. 16-án mint belügyi nemzetőrségi titkár számlát nyújt be útgáról Szegedre. A nemzetőrségi osztály iratait (és saját családját) szállította Cegléden és Kecskeméten át.⁴ 1849. júl.-ban említve Szegeden ugyanott.⁵ Szegedről Nagyváradra utazott családjával együtt előfogaton, a Belügyminisztérium kebelében.⁶

¹ Fényes E. *mm-i statisztika*.

² *Közlöny*, 1848. szept. 24.; *István nádor lta. Miniszteri 1848:2508. sz.*

³ *Pm, Pénztári* 1849:6470. pü. sz. máj. 23.

⁴ *Bm, Szegedi iratok* 53/m. 528. sz. júl. 16.

⁵ *Bm, Elnöki* 1849:576. eln. sz.

⁶ *Bm, Debreceni iratok (!)* 81/m. 552. sz.

LEEB Péter

1849. jún. 11-én a miniszter a volt segédfogalmazót a Pénzügyminisztériumhoz fogalmazóvá nevezte ki.¹ 1849. júl.-ban említve miniszteri fogalmazóként.²

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 12.

² *Pm, Pénztári* 1849:11193. pü. sz. júl. 15.

LEITNER Ferdinánd (Nándor)

(1801—1880)

Volt cs. kir. katonatiszt. Nyugdíjban volt a forradalom kitörésekor.¹

1848. jún. 2-án említve az Országos Nemzetörsegi Haditanácsban mint berendelt főtiszt.² 1848. júl. 1-i hatállyal a miniszter a Honvédelmi Minisztérium osztályfőnökévé nevezte ki; ugyanekkor az Országos Nemzetörsegi Haditanácsnál is alkalmazva. Minisztériumi fizetése összesen 1350 Ft volt.³ 1848. okt. 25-én említve a Honvédelmi Minisztériumban a pótlovazási osztály ideiglenes megbízott vezetőjeként.⁴ 1848. nov. 4-től nagyváradi parancsnok.⁵

¹ *OSZK Kozma* III.

² *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 382. min. eln. sz.

³ *Hm, Biztosági* 1848: 73. kfő, 26. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika*; a *Lakkönyv* egy ún. újság osztály élén említi.

⁴ *OHB* 1848:1797. eln. sz.

⁵ *OSZK Kozma* III.

LENHOSSÉK György

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1839. szept. 14-től, fogalmazó 1843—1848.¹

1848. máj. 1-én a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus egyházi osztályában mint fogalmazót további szolgálatra kötelezte korábbi, 600 Ft-os évi fizetésével.² 1848. szept. 7-én a miniszter fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.³ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.⁴ 1849-ben Pesten maradt, igazolt. 1849. jún. 13-án említve ismét. Júl.-ban is kapott fizetést.⁵

¹ *Htt-i ltár, Series; Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 59. sz.; *Ember* 1940. (itt 1845-től 1848-ig).

² *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika; Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 59. sz.

³ *VKM Elnöki* 1848:646. m. sz.

⁴ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁵ *Uo.* 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *Állampénztár*. (Az osztrákok nem igazolták, mert erősen szimpatizált a forradalommal.)

LÉVAI Sándor

(Biste, 1808. aug. 13.—Eger, 1873. nov. 9.)

Egri nagyprépost és segédpüspök. Buzgó 48-as prédikációért először halálra ítélték, majd az Újépületben raboskodott.¹

1849. jún. 14-én a kormányzó a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus egyházi osztályában osztályfőnökké nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.²

¹ Szinnyi VII. 1156—1158. h.

² VKM Debreceni iratok 1849:994. sz.

LIEB Miklós → SZERELMEY

LIPCSEY Gedeon

1849. jún. 9-én a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban osztályigazgatóként említve.¹ Ez valószínűleg csak terv volt.

¹ Közmunka, Elnöki 1849:119. eln. sz.

LIPTHAY Antal báró

1848. máj. 7-én a miniszter a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmügyi Minisztérium kereskedelmi osztálya kereskedelmi szakában fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel. Fizetését máj. 1-től visszamenőleg kapta.¹ 1848. nov. 27-én említik, hogy állását otthagyta, mert a porosz hercegi ezredben hadnagy lett.²

¹ PH, 1848. máj. 7.; Fényes E. mm-i statisztika; 1848/49-i Mm, Vegyes FIKM.

² OHB 1848:3894. eln. sz.

LISSÁK Ignác (Antal)

1798-ban született.

A magyar udvari kamara iktatóhivatali fizetési gyakornoka 1831—1835, fogalmazó gyakornoka 1835—1845, fogalmazója 1845—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályában a sószállítási szakban fogalmazóként további szolgálatra kötelezte korábbi, 800 Ft-os fizetéséért.²

¹ Duschek-per fol. 673.; Fallenbüchl.

² PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika. (A PH az álladalmi javak osztályát említi.)

1849—50-ben a Cameral Verwaltung fogalmazója. Duschek-per fol. 673.; Abszoluzizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.

LÓNYAY Gábor

(Deregyő, 1805. okt. 4.—Teplitz, 1885. aug. 5.)

1848—49-ben országgyűlési képviselő (Megyaszó).¹

1848. ápr. 24-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium protestáns egyházi osztálya vezetőjévé nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. jan. 23-án érkezett Debrecenbe.⁴ 1849. febr. 1-én említve ugyanott.⁵ 1849. máj. 20-án rossz egészségi állapotára hivatkozva lemondott. A lemondást a miniszter elfogadta, fizetését jún. 1-i hatállyal megszüntette.⁶

¹ MÉL II. 86.; Beér—Cszimadia 885. Személyére emlékezik volt beosztottja, Beöthy Zsigmond: 1526 utáni gyűjtemény, Naplók I. cs. (Életemből) 58—59.

² VKM Elnöki 1848:12. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ OHB 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz.

⁵ Uo. 1849:1316. eln. sz.

⁶ VKM Debreceni iratok 1849:759. sz., 990. sz. jún. 14.

LÓNYAY Menyhért (gróf 1871-től)

(Nagylónyá, 1822. jan. 6.—Budapest, 1884. nov. 3.)

Politikus és publicista, miniszterelnök (1871—1872), a Magyar Tudományos Akadémia tagja (l. 1858. t. 1861). Eötvös csoportjához állt közel. 1848—49-es országgyűlési képviselő (Beregszász).¹

1848. szept. 5-én a nádor a Pénzügyminisztérium adói osztályához tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. szept. 11-én adott választ: az állást nem fogadta el.³ 1849. máj. 6-án a kormányzó pénzügyi államtitkárrá nevezte ki, évi 6000 Ft fizetéssel.⁴ Júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *MÉL* II. 86—87.; *Beér—Csizmadia* 17., 885.

² *Pm, Elnöki* 1848:1796. sz.

³ Uo. iktatókönyv, 1848:2162. sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. máj. 10.; *Pm, Duschek iratai* III/29. sz. Lónyay kinevezésének körülményeiről, az erről való vitákról: *Vukovics* 491.; *Duschek-per* fol. 238.

⁵ *Állampénztár*.

LÓRODI (Eischl) Ede (Eduárd)

1849. jún. 16-tól a miniszter belügyi tanácsossá nevezte ki.¹ 1849. júl.-ban említve Szegeden mint belügyi tanácsos, 2000 Ft fizetéssel. Valószínűleg a rendőri osztályban dolgozott.²

¹ *Pm, Pénztári* 1849:10 155. pü. sz. jún. 24., 322/B. e. sz.

² *Bm, Elnöki* 1849:576. eln. sz.; *ORPO Nem iktatott* pl. 181/m, 661. sz.; 663, 183/m. sz. Jún.-tól kapott fizetést: *Állampénztár*.

LÖCHERER Lajos

1849. ápr.—máj.-ban említve mint a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztályának fogalmazója, aki katonai szolgálatot teljesít.¹

¹ 1848/49-i *Mm, Vegyes* FIKM.

LUKÁCS Dániel

Debreceni ref. segédlelkész.¹

1849. jan. 30-tól ideiglenesen a Honvédelmi Minisztérium hadlelkézi osztály fogalmazója.² 1849. márc. 16-án a miniszter ugyanoda kinevezte.³ 1849. júl. 1-én említve ugyanott.⁴

¹ *Közlöny*, 1849. márc. 23.

² *Hm, Általános* 1849:1803. E sz.

³ *Közlöny*, 1849. márc. 23.

⁴ 1848/49-i *Mm, Vegyes* Hm. Itt tévesen Dénesként szerepel.

LUKÁCS Dénes

(Nagyvárad, 1816—Nádudvar, 1868. ápr. 1.)

1848-as honvéd tüzérezredes, a magyar tüzérség megteremtője. 1848-ban a honvéd tüzérség megszervezését és műszaki kiképzését bízták rá.¹

1848 nyarán említve az Országos Nemzetőrségi Haditanács tüzérségi osztályán mint ideiglenes előadó. Katonai zsoldjához 480 Ft pótlékot kapott.²

¹ *MÉL* II. 100.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

LUKÁCS György

(Nagyvárad, 1820—Salzerbad, 1892. aug. 25.)

Jogász, közgazdasági tekintély. 1875-ben belügyi államtitkár. Az 1839-es országgyűlésen Beöthy Ödön mellett dolgozott.¹

1848. ápr. 26-án nevezte ki a nádor a Belügyminisztériumhoz titkárral a közigazgatási osztályba, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849. jan. 6-tól Debrecenben dolgozott.⁴ 1849. márc.-ban országlati, közigazgatási osztálybeli ügyeket intézett. Júl.-ig vannak róla adataink.⁵

¹ *Szinnyei VIII.* 95—97. h.

² *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz., 49. eln. sz. máj. 5.; *Bm, Szemere miniszteri I/Bm-kimutatás.*

³ *Bm, Közíg.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁴ *Bm, Debreceni iratok* iktatatlan, d. n.

⁵ *Bm, Ált. iratok* Vegyes, iktatatlan, d. n.; *Pm, Pénztári* 1849:4828., 7202. pü. sz.; *Bm, Elnöki* 1849:244. eln. sz. jún. 19.; *Állampénztár.*

LUKÁCS János

1848. máj. 18-án jelent meg fogalmazói kinevezése a Külügyminisztériumban, évi 900 Ft fizetéssel és 200 Ft szálláspénzzel.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.² A Külügyminisztérium feloszlása után Bécsben maradt.³

¹ *PH,* 1848. máj. 18.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. FM márc. 16.

LUKÁCS Móric

(Pest, 1812. szept. 5.—Budapest, 1881. nov. 5.)

Publicista, reformpolitikus, műfordító, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (l. 1839, r. 1858, ig. 1876).¹ A centralisták köréhez tartozott.

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz miniszteri titkárrá nevezte ki, évi 2000 Ft fizetéssel. Az osztrák igazolásakor elhangzottak szerint nem akart a minisztériumban dolgozni, s Klauzál meghívását nem, de a nádorét kénytelen volt elfogadni.² 1848. okt. 21-én, dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. jan. 3-án lemondott hivataláról anyja betegségére való hivatkozással. A rábizott iratokat átadta Keszlerffy János tanácsosnak.⁴

¹ *MÉL* II. 102.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 56. sz.

³ *OHB* 1848:1443., 4818. eln. sz.

⁴ *FIKM Elnöki* 1849, szám nélkül; *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 56. sz. Az osztrákok nem alkalmazták újra, mivel nem volt régi kormányzékhi hivatalnok.

LUKÁTS János

Honvédtiszt.

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium elnöki osztályán fogalmazóként. Kiadói teendőket is ellátott.¹

¹ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

LUMNICZER Sándor

(Kapuvár, 1821. márc. 29.—Budapest, 1892. jan. 30.)

Sebész, egyetemi tanár. 1848-ban Pesten a táborigazgató előadója, majd törzsorvos Görgei seregében.¹

1849. jún. 1-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályához tanácsossá nevezte ki.² 1849. jún. 24-én a miniszter ugyanoda osztályigazgató tanácsossá nevezte ki jún. 1-ig visszamenő hatállyal, fizetése 3000 Ft volt.³ A világosi fegyverletételig állott az osztály élén.⁴

¹ *MÉL* II. 104.; *Zétény,* 167—168.

² *Kormányzó, Elnöki* 1849:7432. k. eln. sz. máj. 28.; *Közlöny,* 1849. jún. 8.

³ *Közlöny,* 1849. jún. 27.; *1848/49-i Mm, Vegyes Hm,* júl. 28. Szeged.

⁴ *Zétény* 74.

LUNKÁNYI Károly

1848. máj. 3-án a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban a büntető törvénykezési osztályon fogalmazóvá nevezte ki, 800 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott,² 1849. jún. 19-én is említve. Júl.-ban is kapott fizetést.³

¹ PH, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² OHB 1848:4645. eln. sz.

³ Pm, *Pénztári* 1849:9261. pü. sz.; *Állampénztár.*

MÁCSIK (Mátsik) Lajos

1849. ápr. 6-án a miniszter a Honvédelmi Minisztérium pótlovazási osztályához fogalmazóvá nevezte ki az addigi segédfogalmazót.¹ 1849. jún. 26-án említve ugyanott. 1849. júl. 28-án Szegeden említve ugyanott. Fizetése 900 Ft. 1849. aug. 4-én Aradra indult.²

¹ *Közlöny*, 1849. ápr. 10.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

MADÁCH (Madács) Károly

Helytartótanácsi fogalmazó 1847—1848.¹

1848. jún. 19-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdászati osztályának polgári szakában fogalmazóvá nevezte ki, évi 600 Ft-tal.² 1848. dec. 6-án említve ugyanott.³

¹ *Ember* 1940.

² Hm, *Biztossági* 1848:73. kfő, 11. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ OHB 1848:4757. eln. sz.

MADARÁSZ László

(Gulács, 1811—Goodhopen [USA], 1909. nov. 6.)

Ügyvéd. A reformkorban Fejér megye ellenzéki mozgalmainak egyik vezetője. Radikális; az Egyenlőségi Társaság szervezője és első elnöke. 1848-ban Csákvár (Fejér m.) képviselője.¹

1848-ban Kossuth meghívta a minisztériumba, de a meghívást nem fogadta el.² Az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja és mint ilyen, 1848. nov. 28-án megbízást kapott a rendőri, postai és közlekedési ügyek legfőbb szinten történő irányítására.³ 1849. ápr. 15-én mondott le az Országos Rendőri és Postaosztály vezetéséről az őt a Zichy-ékszeres ürügyén ért vádak miatt.⁴

¹ *MÉL* II. 113—114.

² *1526 utáni gyűjtemény, Madarász L.* 1. tétel, Madarász László Záborszky Alajoshoz, Tab. 1848. máj. 6.

³ *KLÖM XIII.* 572—573.

⁴ *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 817, 831/RPK sz. ápr. 15—16.

MAJTHÉNYI István, id. báró

(Nagyszombat, 1788—?, 1868)

Volt cs. katonatiszt.¹ Honvédtiszt.

1848. ápr. 20-án az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke tanácsossá nevezte ki a lovas osztályban, egyben osztályvezető; fizetése 800 Ft és 700 Ft pótlék.² Sok esetben helyettesítette Baldacci Manó elnököt a tanácsülésekben.³ Okt. 1-től megszűnt haditanácsi hivatalnokként szolgálni.⁴

¹ *OSzK Kozma* III.

² PH, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1844. sz. júl. 15.

⁴ Pm, *Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 5936/hüp. sz. okt. 6.

1848-ban Esztergom megye nemzetőrségi parancsnoka, Komárom parancsnoka, okt. 20-án tábornok. 1849-ben bizonyítanul viselkedik, végül lemondott. Az osztrákok igazolták. *OSzK Kozma III.*

MALMAY (Miller, Müller) József

Magyar udvari kamarai számvévőjárulnok 1816—1819, számjegyző 1819—1828, számtiszt 1828—1842, számvévő tanácsos 1842—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya bántási szakában főszámtisztté nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung számvévői tanácsosa.⁴ 1849. júl.-ban említve a Pénzügyminisztériumban 1848-as beosztásában; fizetését máj.-tól kapott.⁵

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm*, *Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079. febr. 28. Itt: Malmay (Müller).

⁵ *Állampénztár.*

MANÓ István

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztály kereskedelmi szakában tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.¹ Júl. 18-án Kossuth a minisztérium részéről igazgatóvá nevezte ki a kereskedelmi bankhoz.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben nem kívánt tovább szolgálni.⁴

¹ *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Pm, Elnöki* 1848:1506. sz.; *KLÖM XII.* 461—462.

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *1848/49-i Mm. Vegyes FIKM.*

MANNLICHER (Mandlicher) Ferdinánd

Volt élelmezési főtiszt a magyar hadi főparancsnokságnál.

1848. júl. 25-én a nádor a Honvédelmi Minisztérium polgári-biztossági osztály tanácsosává nevezte ki. Fizetése 2000 Ft.¹ 1848. aug. 25-én említve ugyanott.² 1848. okt. 20-án a miniszter, a többi minisztériumi tanácsos fizetésének megfelelően, fizetését 2500 Ft-ra emelte.³ 1848. dec. 6-án említve ugyanott az élelmezési szakban szakfőnökként.⁴

¹ *Közlöny*, 1848. júl. 27.; *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 179. tétel, okt. 20.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1944. sz. Itt: Mandlicher.

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel.

³ Uo. 179. tétel.

⁴ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

MÁRAY (GRÓSZSCHMIDT) Károly

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1844—1847, fogalmazó 1847—1848.¹

1848. máj. 11-én a nádor ajánlására a miniszter tb. fogalmazóvá nevezte ki a pénzügyi álladalmi javak osztálya egyházi szakához, évi 400 Ft-tal.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. márc.-tól júl.-ig a Pénzügyminisztérium alkalmazottjaként kapta fizetését.⁴

¹ *Fallenbüchl.* Itt: Grosschmid.

² *Pm, Elnöki* 1848:530. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; Lakkönyv.* Apja is hivatalnok volt, 40 évig szolgált: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1039. sz. máj. 4.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:7446. pü. sz. jún. 1.; *Állampénztár*.

A korabeli jegyzékekben többször összecserélték Mérey Károly pénzügyi titkárral.

MARCHER József

Magyar udvari kamarai titkár 1845—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályában a sószállítási szakban további munkára kötelezte mint titkárt, korábbi 1000 Ft fizetéséért.² 1848. okt.-ben³ és 1849. júl.-ban említve ugyanott.⁴

¹ *Fallenbüchl*.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Állampénztár*. 1849 elején a Cameral Verwaltung kimutatásaiban titkárként szerepel: *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079*.

MÁRFFY Auguszt

Helytartótanácsi díjtalan fogalmazó gyakornok 1846. nov. 17-től.¹

1848-ban a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban segédfogalmazó volt. Pesten maradt; igazolt,² noha előbb Havas József cs. biztos mellett, majd febr. 14-től az ideiglenes polgári közigazgatás alapítványi osztályán dolgozott segédként.³ 1849. jún. 9-én a miniszter a vizsabayozási adminisztratív osztályban fogalmazóvá nevezte ki jún. 1-i hatállyal, évi 600 Ft fizetéssel.⁴ Júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 288. sz.

² *Közmunka, Elnöki* 1849:210. eln. sz. jún. 16.

³ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 288. sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. jún. 12.; *Közmunka, Elnöki* 1849:135. eln. sz. jún. 9.

⁵ *Állampénztár*.

Az osztrákoknál már az igazolás idején alkalmazva volt.

MARKOVICS József

Helytartótanácsi fogalmazó gyakornok 1827—1834, fogalmazó 1834—1843, titkár 1843—1848.¹

1848. ápr. 30-án a nádor a miniszterelnökséghez ideiglenesen csatolt hadügyek polgári osztályához titkárrá nevezte ki. Fizetése 1500 Ft volt évente.² 1848. jún. 19-én a nádor ugyanoda tanácsossá nevezte ki, évi 2000 Ft-tal.³ 1848. okt. 20-án a miniszter, a minisztériumi tanácsosok fizetése általános szintjének megfelelően 2500 Ft-ra emelte évi jövedelmét.⁴ 1848. dec. 6-án említve ugyanott a polgári szakban mint szakfőnök.⁵ 1849-ben Vetter h. hadügyminiszter parancsára Debrecenbe ment. A közhonvédek elbocsátásának lebonyolítása volt a feladata.⁶ 1849. jún. 16-án a miniszter ugyanott igazgató tanácsossá nevezte ki. Állítólag sem hódolati nyilatkozatot nem adott, sem esküt nem tett.⁷ Nagyváradon is jelen volt.⁸

¹ *Ember 1940*. Osztrák igazolása szerint 1826. ápr. 18-án kezdődött állami szolgálata: *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 10. sz.

² *István nádor lta, Miniszteri* 1848: 997. sz. ápr. 30.; *Fényes E. mm-i statisztika; Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, jún. 5. 652/hü. sz.

³ *Közlöny*, 1848. jún. 22.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1488. sz.

⁴ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 179. tétel.

⁵ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁶ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 10. sz.

⁷ *Közlöny*, 1849. jún. 27., *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 10. sz.

⁸ *Hm, Vegyes d. n.*

MARKOVICS László

1848. máj. 16-án a nádor a Külügyminisztériumban titkárrá nevezte ki.¹ 1848. jún. 30-án a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban miniszteri titkárrá nevezte ki, évi 2000 Ft-tal.² 1848. szept. 5-én a nádor a katolikus egyházi osztályban tanácsossá nevezte ki. Fizetése 2500 Ft-ra emelkedett. A katolikus osztályba való besorozása után is megmaradt a miniszter melletti beosztásban.³ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.⁴ 1849-ben Pesten maradt, nem igazolt. Fizetését márc. 1-től megszüntették; szerepelt a polgári közigazgatás hivatalnokai sorában.⁵

¹ *PH*, 1848. máj. 18.

² *VKM Elnöki* 1848:256. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1615. sz. jún. 30.

³ *Közlöny*, 1848. szept. 11.; *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 646/M sz. szept. 8.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2398. sz. szept. 7.

⁴ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁵ *Uo.* 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:990. sz. jún. 14.; *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz. Általános* No 1558. 1849. ápr.

MÁRTON Lajos

Ügyvéd.

1849 elején az Országos Rendőri és Postaosztálynál segédfogalmazóként dolgozott, fizetése 500 Ft.¹ 1849. máj. 24-én említve mint az új Belügyminisztérium (rendőri osztályának) fogalmazója, fizetése 800 Ft.² 1849. jún. 1-től — hosszú szabadsága miatt — fizetését megszüntették.³

¹ *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 168/a tétel, febr. 1—16.

² *Bm, Elnöki* 1849:88. eln. sz.

³ *Pm, Pénztári* 1849:6692. pü. sz. máj. 24. 89/B. c.

MÁRTONFFY Zsigmond

Nyugdíjas katona, honvédtiszt.¹

1848. okt. 17-én említve a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályának segédjeként. Országos honvédelmi bizottmányi referens.² 1848. dec. 6-án említve ugyanott.³

¹ *OSzK Kozma* III.; *Szinnyi* VIII. 767. h.

² *OHB* 1848:1099. eln. sz.; *Urbán* 1976. 52.

³ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

MARZIANI György

Honvédtiszt.

1848 nyarán említve az Országos Nemzetőrségi Haditanács fegyverfelügyeleti osztályán, 1200 Ft pótfizetéssel;¹ a Honvédelmi Minisztérium fegyverfelügyeleti osztály igazgatójaként, esetleg júl. 2-től.² 1848. aug. 25-én ez utóbbi minőségben említve.³ 1848. szept. 28-án leváltották, ill. lemondott.⁴

¹ *Fényes E. mm-i statisztika; Lakkönyv; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1510. sz. jún. 19.

² *Lakkönyv; OSzK Kozma* III.

³ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel (itt János).

⁴ *KLÖM XII.* 741.; *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 5800/hü. sz.; *Mészáros Lázár* I. 214.

MATAVOVSZKY (Matasovszky) András

Volt kancelláriai segédfogalmazó.¹

1848. máj. 5-től a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium földművelési osztályának fogalmazója, évi 800 Ft-tal.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben munkahelyén nem jelentkezett.⁴

¹ 1848/49-i Mm, Vegyes FIKM; Tiszti névtár.

² Fényes E. mm-i statisztika; 1848/49-i Mm, Vegyes FIKM; a PH 1848. jún. 3-i számában jelent meg, hogy esküdtszék elé viszi régi tisztviselői mivoltában való megtámadtatását, érte ezalatt Töltényi Miklós: Hü tükre a megbukott Kancellaria, Helytartótanács és Kamara hivatalnokainak (Bécs, 1848) c. művét.

³ OHB 1848:4818. eln. sz.

⁴ 1848/49-i Mm, Vegyes FIKM.

MÁTSIK Lajos → MÁCSIK

MATYASOVSKY János

Magyar udvari kamarai fogalmazó 1826—1832, titkár 1832—1837, tanácsos 1837—1846.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter további munkára kötelezte a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának pénztári szakában, évi 2000 Ft-os korábbi fizetéséért.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltungnál osztályvezetőként szerepelt.⁴

¹ Fallenbüchl.

² PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ Pm, Duschek iratai 1/118. sz.

⁴ Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.

MAYER Fidél

1848. máj. 16-án a nádor a Külügyminisztériumban tb. titkárrá nevezte ki.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.²

¹ PH, 1848. máj. 18.

² Király személye kör. mm, Elnöki 1848:335. eln. sz.

MAYERHOFFER Károly → MEIRHOFFER

MEDNYÁNSZKY Sándor Cézár báró

(Beckó, 1824. jún. 9.—Hyères [Franciaország], 1857. ápr. 20.)

Pap. Az országgyűlésen mint főrendi vett részt. Windisch-Grätz betörése után a felső-dunai sereg törzslelkésze.¹

1849. jún. 1-től a Honvédelmi Minisztérium hadlelkési osztályának vezetője, a sereg táborig főpapja, fizetése 3000 Ft.² 1849. júl. 28-án Szegeden említve. Aug. 5-én Aradra indult.³

¹ MÉL II. 180.; OSzK Kozma III. A MÉL szerint tévesen a festő Mednyánszky László öccse. Mednyánszky László a bátyja, Eduárd fia volt, tehát neki unokaöccse. Vö. Mednyánszky 18. Nagy Iván szerint 1849-ben halt meg.

² Közlöny, 1849. jún. 24.

³ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm, júl. 28.

MEDNYÁSZKY Eduárd (Ede, Béla) báró

(1823—?)

Helytartótanácsi tb. titkár 1847—1848.¹

1848 nyarán említve a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztályán a harmincadi szakban tb. titkárként.² 1848. dec. 1-én áthelyezték a Pénzügyminisztériumhoz. Alig szolgált itt, mert szept.-től katonáskodott.³

¹ Nagy Iván; *Ember 1940. Mednyánszky Cézár bátyja.*

² Fényes E. *mm-i statisztika; Lakkönyv.*

³ *FIKM Elnöki* 1848:343. m. sz., 315. m. sz. okt. vége; *OHB* 1848:4818. eln. sz.

MEDVE IMRE

(Nagyvárad, 1818—Budapest, 1878. nov. 3.)

Ügyvéd, író (írói álneve Tatár Péter). Festészettel is foglalkozott. 1839—40-es országgyűlésen Beöthy Ödön mellett dolgozott.¹

1849. ápr. 19-től a kormányzói hivatal polgári osztályán dolgozott fogalmazóként, 900 Ft évi fizetésért. Kinevezését jún. 18-án kapta meg.² 1849. júl. 20-án Szegeden említve ugyanott.³

¹ *Szinnyei VIII.* 987—993. h.

² *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz. ápr. 19.

³ Uo. 1849:9553. k. eln. sz.

MEGYESSY Károly

Katonatiszt.

1849. júl. 9-én említve a hadügyminisztérium katonai osztályán segédként.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm, Szeged.*

MEIRHOFFER (Meierhoffer, Mayerhoffer) Károly

Honvédtiszt, hadbíró.

1849. febr. 3-án a miniszter febr. 1-i hatállyal a Honvédelmi Minisztérium igazságügyi osztálya főnökévé nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.¹ 1849. júl. 28-án említve Szegeden ugyanott, fizetése 3500 Ft. 1849. aug. 5-én Aradra indult.²

¹ *Közlöny*, 1849. febr. 4.; *1848/49-i Mm, Vegyes Hm*, febr. 28.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm*, júl. 28., aug. 5.

MELCZER Andor báró

(?, 1800. nov. 30.—Bécs, 1873. szept. 5.)

Császári katonatiszt.¹

1848. jún. 30-án (vagy júl. 4-én) a király államtitkárrá nevezte ki a Honvédelmi Minisztériumban, de csak aug.-ban foglalta el hivatalát.² 1848. szept. 12-én a nádor előtt lemondott, és még 20-a előtt csapatához távozott.³ Szept.-ben Lamberg kíséretében található; ezután végig osztrák oldalon harcolt.

¹ *Szinnyei VIII.* 1029—1030. h. Kortársi jellemzés: *Mészáros Lázár I.* 116—117., 197.

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:481. eln. sz. júl. 8. (eszerint kinevezése jún. 30-i); *ÖStA MR-Akten* 1848:2084. sz. szept. 16—23. (eszerint júl. 4-i); *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 4249/hü.p. sz. aug. 31.

³ *Lemondólevele: István nádor lta, Miniszteri* 1848:2419. sz. A királyi válasz: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2504. sz. szept. 26. Bécs. Eltávozásáról: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:699. eln. sz.

MENYHARDT Lajos

Komáromi tábori lelkész.

1848. dec. 10-én a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium tábori lelkései osztályához fogalmazónak.¹

¹ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 270. tétel, d. n.

MENYHÁRT Antal

(1808—1889)

Volt cs. kir. katonatiszt, ny. kapitány. Honvédtiszt.

1848. nov. 3-án a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályához került, korábban Csongrád megye nemzetőrségi parancsnoka.¹ 1848. dec. 6-án említve ugyanott a katonai osztály honvédi szakfőnökeként.² 1849. febr. 17-én a miniszter a katonai osztály vezetőjévé nevezte ki.³ 1849. jún. végén említve ugyanott.⁴

¹ OSzK Kozma III.

² OHB 1848:4757. eln. sz.

³ Közlöny, 1849. febr. 18.

⁴ Hm. Vegyes d.n.

MÉREY Károly

(Esztergom, 1816. okt. 15.—?)

Magyar udvari kamarai titkár 1837—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter további szolgálatra kötelezte a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályának titkáráként. Korábbi 1000 Ft-os fizetését kapta. Duschek bizalmasaként tartották számon.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849-ben említve az új minisztérium V. álladalmi javak osztályán ugyancsak titkárként, évi 1200 Ft-ért. Adatok vannak róla jún.—júl.-ban. Fizetését ápr.-tól utalták.⁴

¹ Szinyei VIII. 1099—1100. h.; *Fallenbüchl*. Az egykorú iratokban többször összetévesztették Máray Károly pénzügyi fogalmazóval. Mérey Mór rokona.

² PH, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*; *Duschek-per* fol. 324., 333.

³ Pm, *Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ Uo. III/29. sz.; Pm, *Pénztári* 1849:11351. pü. sz. júl. 16.

Osztrák hadbíróági eljárása: *Hadtört. Itár, Kriegsg.* Pest 1850—1/73. sz. fol. 244. Vizsgálati eljárás Windisch-Grätz idején is folyt ellene: *Abszolutizmuskori Itár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

MÉREY Mór

1848 előtt a magyar kancellária fogalmazó gyakornoka. Ellenzékiekkel barátkozott.¹ Mérey Károly rokona.

1849. febr. 1. és ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztálynál tanácsos volt, évi 2500 Ft-tal.² 1849. ápr. 15-től Madarász László megbízása értelmében Pesten működött; az új rendőrségnél nem alkalmazták.³ Mint Madarász barátjának, igen sok ellensége volt.

¹ *Hadtört. Itár, Kriegsg.* Pest 1851—10/46.

² Pm, *Pénztári* 1849:2093., 5033. pü. sz.

³ Bm, *Szemere miniszteri* I. máj. 9. „az álladalmi rendőrség pesti osztályának ideiglenes igazgatója”, lásd: *Fábiánné Kiss E.* 1974. 205.

MESSI Antal

(Raguza, 1825—Budapest, 1899. szept. 28.)

1857-től a pesti egyetemen az olasz nyelv és irodalom tanára.¹

1848. jún. 15-én a belügyminiszter a fordítói hivatalhoz az olasz nyelv fordítójává nevezte ki.² 1849. jún. 17-én említve ugyanott. Fizetését márc.-ig visszamenően kapta.³

¹ Szinyei VIII. 1131—1132. h.

² Bm, *Elnöki* 1848:331. eln. sz.

³ Pm, *Pénztári* 1849:7934. pü. sz. 239/b. eln.; *Állampénztár*.

MÉSZÁROS Lázár

(Baja, 1796. febr. 20.—Eywood [Anglia], 1858. nov. 16.)

Honvéd altábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1844). Baja 1848—49-es országgyűlési képviselője.

1848. máj. 7-től hadügyminiszter; ténylegesen máj. 23-tól látta el hivatalát. 1848. okt. 1-től országos honvédelmi bizottmányi tag is.¹ 1849. ápr. 15-én miniszteri posztjáról véglegesen lemondott, de máj. 6-ig ideiglenesen tovább vitte az ügyeket.²

¹ MÉL II. 197.; *Beér—Csizmadia* 885.; 1848—1849-i min. tanács 1848. máj. 9.

² *Beér—Csizmadia* 401.; *KLÖM XV.* 215—216.

MIHALOVICS Antal

Magyar udvari kamarai számvevőségi járulnok 1816—1819, számjegyző 1819—1828, számtiszt 1828—1841, számvevő tanácsos 1841—1848 (fizetése 1000 Ft).¹

1848 nyarán említve a Pénzügyminisztérium álladalmi javak óbudai szakának számvevőségén mint főtiszt, évi 1000 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. júl.-ban említve ugyanott, fizetést máj.-tól kapott. Közben 1849 elején a Cameral Verwaltung számvevőségi tanácsosa.⁴

¹ *Fallenbüchl*; *Pm, Duschek iratai* 1/13. sz. (kelet nélküli kimutatás).

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* 1/118. sz.

⁴ *Állampénztár; Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

MIKECZ András

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1823—1832, fogalmazó 1832—1837, titkár 1837—1848.¹

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium postai osztályához titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1849 elején a Cameral Verwaltung titkára.³

¹ *Fallenbüchl*. Itt: Miketz.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

MILLER József → MALMAY

MOLNÁR Ferdinánd

Született 1802. Volt cs. katonatiszt, honvédtiszt.

1849. jún. 24-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium elnöki irodájának vezetőjévé nevezte ki.¹

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 28. (Itt Nándor.)

MOLNÁR János

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1830—1840, fogalmazó 1840—1847, titkár 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályában a sószállítási szakban titkárrá nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. júl.-ban említve ugyanott, ezt megelőzően pedig a Cameral Verwaltung titkáráként.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* 1/118. sz.

⁴ *Állampénztár; Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

MORAVCSIK László

1848 nyarán említve a Külügyminisztérium titkáráként. Fizetése évi 1200 Ft és 240 Ft szálláspénz.¹

¹ *Fényes E. mm-i statisztika.*

MORVAY Károly

Katonatiszt.

1849 elején a hadügyminisztérium katonai osztályán segéd.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

MUCHMAYR (Muchmayer) Sándor

1824-től állt állami szolgálatban. A magyar udvari kamara számvevő tanácsosa 1847—1848 (fizetése 1000 Ft).¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya bácsi szakában számvevőségi főtisztte nevezte ki, évi 1200 Ft-tal.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. júl.-ban említve ugyanott; fizetést máj.-tól kapott.⁴

¹ *Pm, Duschek iratai* I/13. sz.; *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Állampénztár.*

MUNKÁTSI József

Cimzetes kanonok.

1849. jún. 1-től említve a Honvédelmi Minisztérium hadlelkézi osztályán mint tanácsos. Fizetése 2500 Ft.¹ 1849. aug. 5-én Aradra indult.²

¹ *Pm, Pénztári* 1849:11980. pü. sz. júl. 24.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

MÜLLER József → MALMAY

NÁDOSSY (Nádossy) Ferenc

1848 nyarán említve az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál a gyalogsági osztály napidíjas fogalmazójaként. Fizetése összesen 547 Ft 30 kr.¹ 1848. szept. 12-én Szemere ideiglenes miniszterelnök fogalmazóvá nevezte ki szeptember 1-i hatállyal, amiről a Közlöny szeptember 14-én tudósított.² 1848. okt.-ben áthelyezve a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályára fogalmazóként, 800 Ft fizetéssel.³ 1849. jan.—júl.-ban a Pénzügyminisztérium fogalmazója.⁴

¹ *Fényes E. mm-i statisztika* (itt Nádossy); *Lakkönyv* (itt Nádassy).

² *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 750/Onht eln.; *Közlöny*, 1848. szept. 14. (itt Nádossy).

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz. (itt Nádossy); *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 9493/nő. oszt. dec. 12.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:1236., 1731., 2062., 4201., 5865., 7152. pü. sz.; *Állampénztár.*

NÁDOSSY Sándor

(Pest, 1812—Bécs, 1882. ápr. 23.)¹

Cs. katonatiszt, honvédtiszt.

1848 nyarán említve az Országos Nemzetőrségi Haditanács lovassági osztálya oldalmellettijeként 480 Ft pótlékkal.² 1848. szept. 24-én a nádor az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökévé nevezte

ki. A honvédsereg főparancsnoki tisztét is viselte.³ 1848. dec. 6-án említve mint a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályának vezetője.⁴ 1849-ben átvált az ellenség oldalára.⁵

¹ *OSzK Kozma IV.*; *Szinnyei IX.* 516. h. Halála idejének adatait Szinnyei közli, aki szerint akkor 72 éves volt. Eszerint viszont 1810-ben született.

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Közlöny.* 1848. szept. 26.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2508. sz. szept. 23.

⁴ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁵ Szinnyei IX. 516. h.

NAGY Gusztáv

1848. jún. 15-i hatállyal a miniszter a pesti rendőri alosztály titkárául nevezte ki, évi 960 Ft fizetéssel.¹ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.² 1849-ben az Országos Rendőri és Postaosztály titkára évi 1500 Ft-tal.³ 1849. máj.-ban említve a Belügyminisztériumnál.⁴ 1849. jún. 1-i hatállyal az új Belügyminisztérium titkára 1200 Ft-tal. Júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *Bm, Elnöki* 1848:325. eln. sz.

² *Bm, Közlg.* 1848:76. kfö, 81. tétel.

³ *ORPO Iratok* 1849:30. kfö, 168/a tétel, febr.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:7202. pü. sz. máj. 28. 108/B. c.

⁵ *Bm, Elnöki*:1849:88. eln. sz. máj. 24.; *Állampénztár.*

NAGY Ignác

(Keszthely, 1810. okt. 7.—Pest, 1854. márc. 19.)

Író, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1840). Magyar udvari kamarai számvéveségi gyakornok 1833—1834, számvéveségi járulnok 1834—1837, számjegyző 1837—1847, számtiszt 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya sószállítási szakában fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ban említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt; Windisch-Grätz idején írt a Pesti Hírlapba, hivatalt is vállalt.⁴ Júl.-i adataink vannak róla. Fizetést máj.-tól kapott.⁵

¹ *MÉL II.* 267.; *Fallenbüchl.*

² *PH,* 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai I/118. sz.*

⁴ *MÉL II.* 267.; *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

⁵ *Állampénztár.*

NAGY József

1849. máj. 12-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban fogalmazóvá nevezte ki az eddigi segédfogalmazót, évi 800 Ft-tal.¹ Jún.—júl.-i adataink vannak róla.²

¹ *Közlöny,* 1849. máj. 18.; *IM Állad. titkári* 1849:1. kfö, 157. tétel.

² *Állampénztár.*

NAGY Károly

Volt Gömör megyei főjegyző. 1848—49-es országgyűlési képviselő (Jászkun kerület).¹

1848. máj. 3-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban osztályvezetővé nevezte ki a polgári törvénykezési és politikai bíráskodási osztályok II.-ben, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott a tiszai szakban.³ 1849. januártól a minisztérium megbízott vezetője Debrecenben.⁴ Vezetése alá tartoztak a politikai bíráskodási, a büntetőtörvénykezési és úrbéri osztályok.⁵ 1849. máj. 29-én a kormányzó az országos törvényszék elnökévé nevezte ki.⁶ Vukovics szerint „egy volt ő a magyar hivatalnokok legmunkásabbjai közül”.⁷

¹ PH, 1848. máj. 7.; *Beér—Cszimadia* 885.

² PH, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

³ OHB 1848:4645. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:110. eln. sz. jan. 10.; *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 98. tétel.

⁵ Uo. 1849:1. kfő, 154. tétel, máj. 12.

⁶ *IM Elnöki* 1849:116. eln. sz.

⁷ *Vukovics* 507.

NAGY Lajos

1848. máj. 16-án a nádor a Külügyminisztériumban titkárrá nevezte ki, évi 2000 Ft fizetéssel és 400 Ft szálláspénzzel.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.² A Külügyminisztérium feloszlása után Bécsben maradt.³

¹ PH, 1848. máj. 18.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. FM márc. 16.

NAGY Miklós

1848. máj. 23-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az államtitkári hivatal fogalmazójává nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott az alapítványi és gazdasági osztályon.² 1849-ben Pesten maradt.³ 1849. jún.-ban meghalt.⁴

¹ PH, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² OHB 1848:4886. eln. sz.

³ OHB 1849:916. eln. sz. jan. 23.

⁴ *VKM Debreceni iratok* 1849:1003. sz. jún. 16.

NAGY Péter

1848. dec. és 1849. ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztálynál fogalmazó volt, évi 800 Ft-tal.¹ 1849. máj. és júl. között a Belügyminisztérium fogalmazójaként kapott fizetést.²

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, dec. 26. 538/RPK sz.; *Pm, Pénztári* 1849:916., 5033. pü. sz.

² Uo. 1849:7202. pü. sz. máj. 28. 108/B. eln. sz.; *Állampénztár.*

NAGY Sándor

1849. jún. 14-től a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium fogalmazója, évi 900 Ft-ért. Korábban segédfogalmazó volt ugyanott.¹ 1849. jún. 30-án említve ugyanott.²

¹ *FIKM Elnöki* 1849:97. eln. sz. jún. 14.

² Uo. 1849:10. eln. sz. jún. 30.

NÁNDORY József

Magyar udvari kamarai tanácsos 1839—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium bányászati osztályán tanácsosként további szolgálatra kötelezte. Kinevezése később történt; a minisztériumi névsorban már 2500 Ft-os emelt fizetéssel szerepelt.² 1848 végéig az osztály dolgozója volt, majd áttért az osztrákokhoz.³

¹ *Fallenbüchl.*

² PH, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Bányászati oig. iratok* 1849; *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 884., 1079.

NÁRAY Károly

1848. máj. 3-án a miniszter az Igazságügyi Minisztériumhoz fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft-tal.¹
1848. dec. 5-én említve az álladalmi titkári osztályon.² 1849. jan.-ban említve Debrecenben.³ 1849. ápr. 26-án említve ugyanott.⁴ 1849. máj. 12-én a miniszter titkárrá nevezte ki ugyanott, évi 1200 Ft-tal.⁵ Júl.-ban is kapott fizetést.⁶

¹ PH, 1848. máj. 10.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² OHB 1848:4645. eln. sz.

³ IM Állad. titkári 1849:1. kfő. 98. tétel.

⁴ Kormányzó, Elnöki 1849:6209. k. eln. sz.

⁵ Közlöny, 1849. máj. 18.; IM Állad. titkári 1849:1. kfő. 156. tétel.

⁶ Állampénztár.

NÉMETH János

1849. jún. 1-i hatállyal nevezte ki a miniszter a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumba fogalmazóvá, 800 Ft évi fizetéssel.¹

¹ Közlöny, 1849. jún. 12.; *Közmunka, Elnöki* 1849:135. eln. sz. jún. 9.

NÉMETH Adolf

(1825—1885)

Honvédtiszt.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium tábornoki osztályán.²

¹ OSzK Kozma IV.

² OHB 1848:4757. eln. sz.

NÉMETH Dániel

1849. jan.—ápr.-ban az Országos Rendőri és Postaosztály postai szakában titkár 1500 Ft-tal.¹ Jún.—júl.-ban a Pénzügyminisztérium postai osztályának titkára.²

¹ Pm, Pénztári 1849:916., 2779. pü. sz.

² Állampénztár.

NIKOLICS Izidor (báró)

(Szenttamás, 1805. febr. 4.—Zombor, 1862. febr. 14.)

Ügyvéd. Helytartótanácsi titkár 1845—1848.¹

1848. ápr. 30-án a nádor a Belügyminisztérium országlati osztályába titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² Hivatalát az adatok szerint nem foglalta el.³

¹ Szinyei IX. 1060—1062. h.; *Ember* 1940.

² PH, 1848. máj. 11.; *Fényes E. mm-i statisztika*; Közreműködésre kérte fel Szemere 1848. ápr. 27-i levelében; Bm, Elnöki 1848:32/b. eln. sz.

³ Szinyei szerint a szabadságharc alatt Bécsben lakott. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a kinevezésen kívül más adat nem ismert róla a magyar minisztériumban. Az ideiglenes polgári közigazgatásnál előadó (Sections-Referent) volt, s Szögyény ajánlotta az új polgári közigazgatási vezetőnek, br. Geringernek is 1849 nyarán. Nála szerepel báróként. *Szögyény-Marich* II. 23., 211. Vö. Nagy Iván VII. 470.

NOVÁK Imre

1849. jún. 11-én a miniszter a Pénzügyminisztériumba fogalmazóvá nevezte ki a volt segédet, évi 800 Ft-ért.¹ 1849. júl.-ban is említve.²

¹ Közlöny, 1849. jún. 12.; Pm, Duschek iratai III/29. sz.

² Pm, Pénztári 1849:11193. pü. sz. júl. 15.

NYÉKY Mihály

Helytartótanácsi titkár 1827—1832, tanácsos 1832—1846, irodaigazgató (fizetése 3000 Ft) 1846—1848.¹

1848. ápr. 24-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gazdasági és közalapítványi osztályához osztályfőnökké nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel. Kinevezése ellen a pesti nép macskazenével tiltakozott.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt. Az ideiglenes polgári közigazgatás alapítványi osztályának vezetője volt; nem igazolt. Fizetését márc.-ig visszamenően megszüntették. Állítása szerint a jan.—febr.-i előre kiadott fizetését nem vette fel. Buda bevétel után házában talált javait elkobozták.⁴

¹ *Ember 1940.*; 1848/49-i Mm, Vegyes VKM 1848. máj. 22.

² *VKM Elnöki* 1848:12. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*; Osztrák igazolása során felpanaszolta az elszenvedett „pasquillische Unwürdigkeiten, Katzenmusikot”: *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 21. sz.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:990. sz. jún. 14.; *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 21. sz. 1849. ápr. 22-én előbb Sopronba, majd Badenbe távozott. Az ideiglenes polgári közigazgatás feloszlata után Bécsben tartózkodott okt. 4-ig.

NYIRY Józsa

1848. dec. és 1849. ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztály titkára évi 1200 Ft-tal. Sokszor volt kiküldetésben.¹

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel. dec. 26. 538/RPK sz.; *Pm, Pénztári* 1849:916., 4225., 5033. pü. sz.; *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 168/a tétel.

NYISZTOR József, id.

Helytartótanácsi fogalmazógyakornok 1847—1848, fizetése 300 Ft.¹

1848. máj. 23-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus egyházi osztályán fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft-ért. Görög egyesült vallású lévén, ezek ügyeit intézte.² Nov. közepétől beteg volt, majd vidékre távozott, ennek ellenére dec. 7-én a minisztériumi kimutatás említi.³ 1849. febr. 15-től Debrecenben megjelent, de újra beteg lett márc. 20-tól máj. végéig.⁴ 1849. jún. 12-én a miniszter titkárrá nevezte ki ugyanott, jún. 1-i hatállyal, évi 1200 Ft-tal.⁵ Jún.—júl.-ra is kapott fizetést. Állítása szerint Szegeden csak 8 napot töltött, majd Arad megyei birtokaira távozott.⁶

¹ *Ember 1940.*; 1848/49-i Mm, Vegyes VKM 1848. máj. 22.

² *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika*; *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 304. sz.

³ *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 304. sz. és *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ *VKM Debreceni iratok* 1849:151. sz.; *OHB* 1849: 916., 1316. eln. sz.; *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 304. sz.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:973. sz. jún. 12.; *Közlöny*, 1849. jún. 22.

⁶ *VKM Szegedi iratok* 1849:1378. sz.; *Állampénztár*.

Az osztrákok nem igazolták; fegyelmi úton elbocsátották.

OBERBAUER Ödön (Jenő)

1848. jún. 21-én a miniszter álladalmi könyvezővé és számadási könyvvizsgálóvá nevezte ki a Pénzügyminisztérium főszámvevői osztályán. Fizetése jún. 1-től járt, évi 1500 Ft.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott.² 1849. febr.—júl. között a Pénzügyminisztériumban titkár, júl.-tól tanácsos.³

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *Pm, Duschek iratai* 1/118. sz.

³ *Állampénztár*.

OFFENBACH Lajos → CSERMELYI

OKOLICSÁNYI József

(1812—?)

Volt cs. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályán oldalmellettként.² 1849. jan. 16-án a Honvédelmi Minisztérium újoncozási osztályának főnökévé nevezték ki.³ 1849. febr. 28-án, ápr. 23-án és jún. végén említve ugyanott.⁴

¹ OSzK Kozma IV.

² OHB 1848:4757. eln. sz.

³ Uo. 1849:559. eln. sz.

⁴ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.; Kormányzó, Elnöki 1849:6054. k. eln. sz.; Hm, Vegyes d. n.

OLCS Alajos

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1822—1830, fogalmazó 1830—1837, titkár 1837—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályának sóeladási szakában titkárként további szolgálatra kötelezte, évi 1200 Ft-ért.² 1848. okt.-ben említve a bankjegyek készítésénél³ minisztériumi biztosként. 1849 elején a Cameral Verwaltung titkára.⁴

¹ Fallenbüchl (Itt Olts.)

² PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ Pm, Duschek iratai I/118. sz.; ÖStA Finanzmm. 1849:681. FM sz. 1849. jan. 21.

⁴ Abszolutizmuskori Itár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.

OPODY Alajos¹

1849. máj. 22-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium számvevőségére főszámvevővé nevezte ki az addigi közlekedési minisztériumi könyvvivőt, fizetése 1000 Ft évente.² 1849. jún.-ban Pesten, júl.-ban Szegeden említve ugyanott.³

¹ Szinnyeinél (IX. 1315. h.) szerepel egy Oppodi A., aki 1857-ben magyarosított Oppenheim-ről, keresk. üzletvezető, majd raktártulajdonos Pesten.

² Közlöny, 1849. máj. 26.; Közmunka, Kebelbeli 1849:2. kfő, 32. tétel, máj. 22.

³ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.

OROSDY Adolf

Honvédtiszt.

Említve 1849 elején Debrecenben a Honvédelmi Minisztérium tábornoki osztályán.¹

¹ Hm, Vegyes 4. cs. d. n.

OROSZHEGYI (Szabó) Józsa

(Nagykolcs, 1822. máj. 24.—Buda, 1870. febr. 19.)

Orvos, a pesti radikális ifjúság egyik vezetője. 1848-ban orvostanhallgató, diplomáját 1857-ben nyerte el.¹

1848. máj. 23-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztály fogalmazójává nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 12-én felszólították, hogy foglalja el helyét állásában.³ Fizetését 1849. márc. 1-től folyósították újra, mert addig engedéllyel szabadsapatban harcolt.⁴

¹ MÉL II. 325.; OSzK Fekete fol. 249—251.; Zétény 183.

² PH, 1848. máj. 23.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ VKM Elnöki 1848:799. m. sz.

⁴ VKM Debreceni iratok 1849:736. sz. máj. 20.

ORSSICH Ferdinánd gróf

(1820. febr. 5.—1878. márc. 4.)¹

1848. dec. 22-én Pulszky Ferenc az Országos Honvédelmi Bizottmány beleegyezésével a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz tb. titkárrá nevezte ki a volt fiumei kormányzékai fogalmazót. Fogalmazói fizetést kapott, dec. 1-ig visszamenően.²

¹ Gothai almanach 1898.

² FIKM Elnöki 1848:380. m. sz. dec. 22. Fiumei kormányzékai kinevezése: Közlöny, 1848. jún. 8.

OTTINGER Ferenc báró

(Sopron, 1792—Bécs, 1869. ápr. 8.)

Császári katonatiszt.

1848. ápr. 20. és máj. 10. között az Országos Nemzetőrségi Haditanács ideiglenes elnöke,¹ 1848. ápr. 24.—máj. 23. ideiglenes hadügyminiszter.²

¹ MÉL II. 329—330.

² ŐStA Konf. Akten 1848:972. sz. máj. 3.

OTTÓ József

Katonatiszt.

1849 tavaszán a hadügyminisztérium katonai osztályán segéd.¹

¹ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm, d. n.

ŐRY (Kralicz) István

Helytartótanácsai járulnok 1818—1822, írnok 1822—1831, segédírártárnok 1837—1848, fizetése 700 Ft.¹

1848. ápr. 26-án nevezte ki a miniszter az Igazságügyi Minisztérium iktató, irattári és díjazó hivatalába igazgatóvá és díjazóvá; fizetése évi 1200 Ft.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt; az ideiglenes polgári közigazgatásnál az igazságügyi osztályban dolgozott. Igazolt, de csak járulnoki beosztást kapott. Fizetést máj.-tól folyósítottak számára.⁴ 1849. jún. 19-én ismét igazgatóként és díjazóként említve. Júl.-ra is kapott fizetést. Osztrák igazolásakor azt állította, hogy részben a levéltár sorsa, részben a „terror” miatt félve állott munkába a második magyar minisztérium idején.⁵

¹ Ember 1940. (itt Králitz); Pm, Elnöki 1848:329. sz. ápr. Őry 1813-at jelölte meg állami szolgálata kezdetéül: Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 9. sz.

² PH, 1848. máj. 7.; Fényes E. mm-i statisztika; Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 9. sz.

³ OHB 1848:4645. eln. sz.

⁴ IM Elnöki 1849:103. eln. sz. jún. 12.; Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 9. sz.

⁵ Pm, Pénztári 1849:9261. pü. sz.; Állampénztár. Az osztrák fegyelmi bizottság szükségesnek látta a hadbírószági eljárás lefolytatását.

PAKSY Dániel

1848. dec. 1-től országos honvédelmi bizottmányi elnöki titkár, segéd.¹ 1849. ápr. 19-én említve a kormányzói hivatal polgári osztálya fogalmazójaként, évi 900 Ft-tal. Kinevezése 1849. jún. 18-án kelt.² 1849. júl. 20-tól szabadságon.³

¹ *OHB* 1849:437. eln. sz. jan. 14.

² *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz. ápr. 19.

³ *Uo.* 1849:9553. k. eln. sz.

PÁLFFY István gróf

1846-ban aljegyző Pozsony megyében és gyakornok az ottani váltóbiróságnál.¹

1848. máj. 24-től a Belügyminisztériumban fogalmazó. Beosztása a közigazgatási osztályra szólt, évi fizetése 500 Ft volt, a többiekénél jóval alacsonyabb.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849. febr. 12-től az ideiglenes polgári közigazgatásnál tb. fogalmazó lett a tartományi biztossági osztálynál.⁴

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs., 57. sz. 1849. okt. 28.

² *PH*, 1848. máj. 27.; *Bm, Szemere miniszteri I/Bm.-kimutatás.*

³ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs., 57. sz. 1849. ápr. 22-én Wiener Neustadtba, majd Badenbe ment. Geringer kinevezése után szülei birtokára vonult vissza. Az osztrákok igazolták.

PÁLFFY János

(Tarnafalva, 1804. jan. 10.—Tarnafalva, 1857. ápr. 13.)

Politikus, író, katona. Erdélyi haladó ellenzéki. 1848. máj. 30-án ő javasolta az uniót. 1848-as országgyűlési követ (Udvarhelyszék). A képviselőház első alelnöke, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. Debrecenben békepartí volt.¹

1848. szept. 5-én a nádor a Pénzügyminisztériumba államtitkárrá nevezte ki, évi 6000 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jún. 16-án a kormányzó az országos törvényszék első alelnökéül nevezte ki; ugyanakkor államtitkári posztja alól felmentették.⁴

¹ *MÉL* II. 342—343.

² *Pm, Elnöki* 1848:1796. sz.; *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *IM Elnöki* 1849:440. eln. sz. A felmentésre fizetésének beszüntetéséből következettethetünk (A Pm-ben egyébként semmi dolga nem akadt; Duschek egymaga vitte az egész adminisztrációt.)

PÁLFI (Pálffy) Albert

(Gyula, 1820. ápr. 20.—Budapest, 1897. dec. 22.)

Szerkesztő, író, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1884). Petőfi baráti köréhez tartozott, republikánus. 1848. márc. 19. és 1849. júl. 6. között a Márczius Tizenötödike felelős szerkesztője (Debrecenben csak egy ideig). 1848. júl.-ban lapját betiltották; ő egy ideig fogságban volt.¹

1848. dec. és 1849. ápr. között az Országos Rendőri és Postaosztály tanácsosa volt, évi 2500 Ft-tal.² Máj.-ban a Belügyminisztérium keretében kapta fizetését.³

¹ *MÉL* II. 344.

² *Pm, Só-és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, dec. 26. 538/RPK sz.; *Pm, Pénztári* 1849:916., 5033. pü. sz.; *ORPO Iratok* 1849:30. kfő, 168/a tétel.

³ *Állampénztár.*

PALUGYAY Imre, ifj.

(Mád, 1818. okt. 6.—Kispalugya, 1876. dec. 7.)

Ügyvéd, statisztikus, jogtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1847). Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1840. dec. 29-től, tollvivő a tanulmányi bizottságnál 1845. júl. 16-tól.¹

1848. máj. 5-én a nádor a statisztikai hivatal rendes tagjává nevezte ki, évi 800 Ft-tal.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott. Osztrák igazolása során azt állította, hogy alig dolgozott: elutazott, beteg volt, visszavonult.³ 1849. febr. 10-én az ideiglenes polgári közigazgatás tanulmányi osztályának protestáns szakában titkárrá nevezték; 1849. szept.-ben a pesti Districts-Obercommando titkára.⁴

¹ *MÉL* II. 350.; *Szinnyei* X. 239—241. h. (eszerint 1866-ban halt meg); *Htt-i ltár. Series*.

² *PH*, 1848. máj. 11.; *Bm, Elnöki* 1848:94. eln. sz. máj. 22.

³ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel; *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 91. sz. 1849. okt. 31.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 91. sz. Az igazolás loyal und untadelhaftnak minősítette.

PÁNDY Samu
Honvédtiszt.

1848. jún. 19-én a nádor a miniszterelnökséghez a II. nemzetőrségi szak lovassági osztályához oldalmellettivé nevezte ki, évi 1200 Ft-tal.¹

¹ *OSzK Kozma* IV., *Közlöny*, 1848. jún. 22.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

PAPP Antal

Helytartótanácsi titkár 1845—1848, fizetése 1000 Ft.¹

1848. máj. 3-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban a polgári törvénykezési és politikai bíraskodási osztályokon titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft-tal.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott.³ 1849. jan. elejétől Debrecenben.⁴ 1849. jún. 10-én a miniszter ugyanott tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft-tal. Júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *Ember 1940.*; *Pm, Elnöki* 1848:329. sz.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta* 1848:906. sz. ápr. 22.

³ *OHB* 1848/4645. eln. sz.

⁴ *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 98. tétel.

⁵ *IM Elnöki* 1849:105. eln. sz.; *Állampénztár*.

PAPP (Pap) Endre

(Zsarolyán, 1817—Pest, 1851 vége)

Költő, író. Szatmári ellenzéki politikus. 1848-as országgyűlési követ (Szatmár). Centralista szellemű cikkeket írt.¹

1848. ápr. 24-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium protestáns egyházi osztályában tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott a közoktatási osztályon.³ 1849. jan. 23-ig szabadságon, majd Debrecenben.⁴ 1848. jún. 13-án említve ugyanott. Júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *MÉL* II. 353.; *Beér—Csizmadia* 886.

² *VKM Elnöki* 1848:12. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ *Uo.* 1849:916. eln. sz. jan. 23. Egy másik adat szerint már jan. 13-án Debrecenben volt: *VKM Debreceni iratok* 1849:6. sz.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *Állampénztár*.

PAPP Lajos

(Kézdivásárhely, 1826—Budapest, 1882. jún. 9.)

Volt cs. kir. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1849. febr. 19-től említve a Honvédelmi Minisztériumban. Segéd a tábornokari osztályon.²

¹ OSzK Kozma IV.; Szinyei X. 336—338. h.

² OHB 1849:3292. eln. sz.; 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.

PAPP (Pap) Zsigmond

Kővárvidék 1848-as országgyűlési képviselője.¹

1848. máj. 23-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a közoktatási osztály fogalmazójává nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. febr. 4-én az Országos Honvédelmi Bizottmány ugyanott titkárrá nevezte, júl.-ig vannak róla adataink.⁴

¹ Beér—Cszimadia 886. Görögkeleti egyházi személy? 1849. áprilisi adat. Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.

² PH, 1848. máj. 23.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ OHB 1848:4886. eln. sz.

⁴ VKM Debreceni iratok 1849:96. m. sz., 1849:987. sz.; Állampénztár.

PARAICZ Iván

1848. jún. 14-én a miniszter a Pénzügyminisztérium adói osztályán fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft-tal.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott.² 1849. jan.—júl.-ban a Pénzügyminisztérium fogalmazója.³

¹ Pm, Elnöki iktatókönyvi bejegyzés; Fényes E. mm-i statisztika.

² Pm, Duschek iratai 1/118. sz.

³ Pm, Pénztári 1849:1236., 1731., 2062., 4201., 5865., 7152. pü. sz.; Állampénztár.

PARLAGHI (Sperlák) Endre (András, Ede)

(?, 1814—Temesvár, 1902)

Orvos.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályához titkárrá nevezte ki, évi 1000 Ft-tal.² Az 1848. okt. 26-án életre hívott kolerabizottmányban Pólya József titkára.³ 1848. dec. 7-én említve ugyancsak a minisztériumban mint az országos polgári főorvos melletti titkár.⁴ 1849. jún. 15-től a Belügyminisztérium egészségügyi osztályán titkár, évi 1200 Ft-tal. Júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ Szinyei X. 409. h. (Itt Márton, tévesen.)

² FIKM Elnöki 1848:1. m. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ Lásd Közlöny, 1848. nov. 5.

⁴ OHB 1848:4818. eln. sz.

⁵ Közlöny, 1849. jún. 21.; Bm, Elnöki 1849:322. eln. sz. jún. 24. (itt Ede); Állampénztár.

PÁSZTHORY Károly

Ügyvéd. A közalapítványi ügyigazgatóságnál írnok volt 1847-től, 300 Ft évi fizetéssel.¹

1848. jún. 28-án a nádor az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöki titkárává nevezte ki, évi 1000 Ft-tal.² 1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályán titkárként. Kinevezését dec. 29-én kapta kézhez; 1500 Ft fizetését dec. 16-i dátummal számfeltették.³

¹ Fényes E. mm-i statisztika; Abszolutizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kezbelbeli 1849:1. kfő, 14. tétel.

² Közlöny, 1848. jún. 28.; Fényes E. mm-i statisztika; Batthyány jún. 18-án kinevezettnek mondja és a fizetést jún. 1-től kéri utalni: Pm, Só- és pénztári 1848:1. kfő, 44. tétel, 532/min. eln. sz.

³ OHB 1848:4757. eln. sz.; Hm, Biztossági 1848:73. kfő, 337. tétel.

PÁSZTORY József

Helytartótanácsi tb. fogalmazó 1846—1848, tb. titkár 1848.¹

1848. ápr. 26-án a nádor a Belügyminisztérium rendőri osztályához titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849. jan. 8-tól Debrecenben dolgozott a Belügyminisztérium személyzetében.⁴ 1849. máj.-ban említve az újjászervezett Belügyminisztériumban.⁵ 1849. jún. 22-én letette a hivatali esküt, júl.-ra is kapott fizetést.⁶

¹ *Ember 1940.*

² *Bm, Elnöki 1848:56. eln. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Bm, Közig. 1848:76. kfő, 81. tétel.*

⁴ *Bm, Debreceni iratok iktatatlan, d. n.*

⁵ *Bm, Elnöki 1849:108. eln. sz.*

⁶ *Uo. 1849:244. eln. sz. jún. 19.; Állampénztár.*

PAULEKOVICH Ferenc

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1841. nov. 11-től, fogalmazó gyakornok 1845—1848.¹

1848. ápr. 30-án a miniszter a Belügyminisztérium közigazgatási osztályához fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft-tal.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849. febr. 12-én Nyéky Mihály a tanulmányi osztályhoz, az ideiglenes polgári közigazgatás keretében fogalmazóvá nevezte ki.⁴

¹ *Htt-i ltár, Series; Ember 1940.*

² *Bm, Elnöki 1848:57. eln. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Bm, Közig. 1848:76. kfő, 81. tétel.*

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 5. cs. 338. sz. Az igazolás idején már alkalmazott volt, mivel még Ausztriába is követte a menekülő osztrák sereget.*

PÉCH Antal

(Nagyváradolaszi, 1822. jún. 14.—Selmecbánya, 1895. szept. 18.)

Bányamérnök, szakíró, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1879). 1842-től kincstári szolgálatban volt; 1848 előtt gyakornok az alsó-magyarországi bányakerületben.¹

1848. júl. 5-től a Pénzügyminisztérium bányászati osztályán fogalmazó, fizetése 800 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jan.—márc.-ban a Pénzügyminisztérium fogalmazója. Ő kapott megbízást a körmöcbányai pénzverő gépeinek Debrecenbe, majd Nagyváradra szállítására.⁴ Júl.-ig vannak róla adataink.⁵

¹ *MÉL II. 380.; Tiszti névtár.*

² *Pm, Elnöki 1848:1231. eln. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai I/118. sz.*

⁴ *Pm, Pénztári 1849:1236., 1731., 2062., 4201. pü. sz.*

⁵ *Állampénztár.*

PÉCHY Ferenc

Helytartótanácsi tb. fogalmazó 1840—1845, tb. titkár 1846—1847, titkár 1847—1848.¹

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztály harmincadi szakához titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft-tal.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott. Az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz beosztva szakreferensként.³ 1849-ben Pesten maradt; az ideiglenes polgári közigazgatásnál jelentkezett szolgálatra.⁴

¹ *Ember 1940.*

² *FIKM Elnöki 1848:1. m. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB 1848:3322. eln. sz.*

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes FIKM; Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. közig., Egészségügyi 1849:5. kfő, 1. tétel. Az osztrákok igazolták: Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité 4. cs. 16. sz.*

PÉCHY Tamás

(Alsókázmárk, 1828. dec. 6.—Budapest, 1897. szept. 17.)

Politikus, miniszter (közmunka és közlekedésügyi 1875-1880).¹

1848 nyarán említve az Igazságügyi Minisztériumban tb. fogalmazóként a büntető törvénykezési osztályon.² Nem sokkal ezután közhonvédnek állt, ennek ellenére 1848. dec. 5-én említve a minisztériumi büntető törvénykezési és úrbéri osztályon.³

¹ *MÉL* II. 382. Nem említi a minisztériumi szolgálatot: *Szinnyei* X. 667—668. h. (Szerinte a születési év 1829.)

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

PELÁTHY Gábor

1848. máj. 3-án a miniszter az Igazságügyi Minisztérium polgári törvénykezési és politikai bíraskodási II. osztályon fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft-tal.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott a Tiszai szakban.² 1849-ben Pesten maradt. Igazolt; fizetését márc. 1-ig visszamenőleg megkapta.³ Jún.—júl.-ra is kapott fizetést.⁴

¹ *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *OHB* 1848:4645. eln. sz.

³ *IM Elnöki* 1849:103. eln. sz. jún. 12.

⁴ *Állampénztár.*

PELÁTHY István

Ügyvéd, a királyi jogügy-igazgatóság járulnoka.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya úrbéri szakában fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³

¹ *Szinnyei* X. 720. h.; *Tiszti névtár.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

PERCZEL Mór

(Bonyhád, 1811. nov. 11.—Bonyhád, 1899. máj. 23.)

Tolna megyei földbirtokos, honvédtábornok. Az ellenzékiek balszárnyához tartozott. 1848-ban Buda országgyűlési képviselője.¹

1848. ápr. 26-án a nádor osztályigazgató tanácsossá nevezte ki a Belügyminisztérium rendőri osztályához, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. jún. 13-tól a pesti rendőri alosztály vezetője is.³ 1848. júl. 20-án lemondott minisztériumi tisztségéről.⁴

¹ *MÉL* II. 388—389.; *Szinnyei* X. 746—749. h.

² *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Bm, Elnöki* 1848:338. eln. sz. jún. 13.

⁴ *Bm, Rendőri* 26. cs. 1848:751. b. eln. sz.

PEREGRINY Elek

(Gálszecs, 1812. febr. 12.—Budapest, 1886. ápr. 3.)

Pedagógus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1841). 1844—1848 között a helytartótanács cenzúra bizottságának tagja. 1848-ban a kormány a bölcsészeti kar pedagógiai tanszéke rendes tanárává nevezte ki.¹

1848. jún. 7-én a nádor ajánlotta őt a miniszternek: „A nevelési szakban — hasznos magyar munkák kiadása által — szerzett érdemei általános elismerésben, sőt magyar Akadémiai kitüntetésben is részesültek.”² 1848 végén írók ajánlják a cenzori fizetése elvesztésével rossz anyagi körülmények között élő Peregrinyt. Az Országos Honvédelmi Bizottmány felszólította a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy alkalmazza.³ Pesten maradt. Jan.-ban elvesztette friss egyetemi tanári állását, de újra folyósították neki cenzori fizetését.⁴ 1849. jún. 20-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosává nevezte ki, évi 2500 Ft-tal; júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *MÉL* II. 389.; *Szimyei* X. 750—753. h. (Eszerint 1885-ben halt meg.)

² *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1316. sz.

³ *KLÖM XIII.* 678. dec. 7.

⁴ *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 47. sz.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:1004., 1006. sz.; *Állampénztár.*

Az osztrákok nem igazolták, mert elfogadta a magyar kormánytól a professzori állást, és mert Horváth Mihály miniszterrel szoros kapcsolatban volt. Élelmezési segélyt folyósítottak számára.

PÉTERFY (Péterffy) Gyula Honvédtiszt.

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium újoncozási és pótlóvázasi osztályának újoncozási szakfőnökeként.¹ Hamarosan átpártolt az osztrákokhoz.²

¹ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

² *OSzK Kozma* IV.

PETERMAYER Antal

Magyar udvari kamarai számvető járulnok 1822—1825, számjegyző 1825—1832, számtiszt 1832—1848, fizetése 700 Ft; sószámadásokkal foglalkozott.¹

1848 nyarán említve a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztály sószállítási szakának számvevőségi főtisztjeként, fizetése 1000 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott, fizetése 1200 Ft.³ 1849. júl.-tól újra a Pénzügyminisztériumban dolgozott. Fizetést máj.-tól kapott.⁴

¹ *Fallenbüchl.* Korabeli feljegyzés szerint szolgálatának kezdete 1819. ápr. 16.: *Pm, Duschek iratai* I/13. sz. d. n.; I/17. sz. 1848. márc. 1.

² *Fényes E. mm-i statisztika.* Fizetése júl. 6-tól szolt: *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 3283. p.o. sz.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Állampénztár.*

PÉTERY Antal

1814-ben született. 1848 előtt királyi táblai hites jegyző.¹

1849. jún. 16-án a volt segédfogalmazót a Honvédelmi Minisztérium elnöki osztályához fogalmazóvá nevezte ki az államtitkár. Feladata a katona érdemjelekkel kitüntetett egyének kimutatásának vezetése.² 1849. júl. 9-én említve Szegeden a katonai osztályon. 1849. aug. 5-én Aradra indult. Fizetése 800 Ft.³

¹ *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 266. sz.

² *Uo. és Közlöny,* 1849. júl. 13.

³ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.* Az osztrákok nem alkalmazták újból.

PÉTERY Mátvás

1848. júl. 7-én a nádor a Honvédelmi Minisztérium polgári biztossági osztályához tanácsossá nevezte ki a korábbi hadseregi biztost, évi 2000 Ft fizetéssel.¹ 1848. okt. 20-án a miniszter a többi minisztérium mintájára fizetését 2500 Ft-ra emelte.² 1848. dec. 6-án említve ugyanott mint gazdasági szakfőnök.³ 1849. jan. 24-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium említett osztályának osztályvezetőjévé nevezte ki.⁴ 1849. júl. 24-én Szegeden említve ugyanott, fizetése 3500 Ft. 1849. aug. 5-én Aradra indult.⁵

¹ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 30. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1722. sz.

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 179. tétel.

³ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁴ *Közlöny*, 1849. jan. 27.

⁵ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm. Szorgalmas, lelkiismeretes hivatalnokként jellemzi: Mészáros Lázár II.* 8., 28.

PETROVICS (Petrovich) Károly (György)

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium álladalmi javak úrbéri szakában törvénytudó segédtanácsossá nevezte ki, évi 1600 Ft fizetéssel.¹ 1848. szept.-ben felmerült, hogy létszámproblémák miatt tanácsossá nevezik ki. Az ügy az előterjesztés stádiumán túl nem jutott.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. máj. 12-én a miniszter tanácsossá nevezte ki az addigi segédtanácsost, fizetése 2500 Ft. A jogügyi osztályhoz volt beosztva, amely a jogügy-igazgatóság feladatait vette volna át.⁴

¹ *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*. Itt és a *Lakkönyvben György*.

² *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2495. sz. szept. 22.

³ *Pm, Duschek iratai I/118.* sz.

⁴ *Uo. III/29.* sz. (Itt a pénztári osztályban szerepelt.); *Közlöny*, 1849. máj. 18.

PHILIPPOVICS Simon

1848. jún. 15-én a belügyminiszter a fordítói hivatalhoz a szerb nyelv fordítójává nevezte ki, évi 500 Ft-tal.¹

¹ *Bm, Elnöki* 1848:331. eln.

PLATTHY Mihály

1848. máj. 3-án nevezte ki a nádor a Külügyminisztériumba tanácsossá. Fizetése évi 4000 Ft volt és 600 Ft szálláspénz.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.² Pulszky Bécsből való távozása után részt vesz a minisztérium ügyeinek vezetésében. 1848. nov. 13-án Windisch-Grätz parancsára menekülésszerűen hagyta el Bécsset id. Bartal György tanácsossal együtt.³

¹ *Király személye kör. mm, Általános* 1848:54. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *KH*, 1848. nov. 29. Személyéhez lásd még: *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No* 911. 1849. febr. 25.

PÓLYA József

(Nagyszécsény, 1802. jan. 1.—Budapest, 1873. jún. 10.)

Orvos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1832, r. 1858). 1831-től a Rókus-kórház igazgató főorvosa. 1841-ben megszervezte az első magyar (magán) elmegyógyintézetet. 1848. okt. 26-tól a koleraügyi bizottmány elnöke.¹

1849. máj. 26-án a miniszter a Belügyminisztérium egészségügyi osztályához tanácsossá nevezte ki, fizetése évi 2500 Ft.² Jún.—júl.-ban is kapott fizetést.³

¹ *MÉL* II. 431.; *Szinnyei* X. 1360—1367. h.; *Közlöny*, 1848. okt. 28.

² *Közlöny*, 1849. máj. 31.; *Bm, Elnöki* 1849:126. eln. sz. máj. 16.

³ *Állampénztár*.

POMPÉRY János

(Miskolc, 1819. jún. 21.—Budapest, 1884. szept. 28.)

Író, újságíró, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1859). 1848-as országgyűlési képviselő (Túrkeve).¹

1848 végétől 1849. ápr. közepéig az Országos Rendőri és Postaosztály titkára volt.² 1849. máj.-ban a Belügyminisztériumban fogalmazóként említették, de ténylegesen nem dolgozott ott, mert állását nem fogadta el.³

¹ *MÉL* II. 431.; *Szinnyei* X. 1380—1384. h.

² *OSzK Pompéry* fol. 40.; *Állampénztár*.

³ *Bm, Elnöki* 1849:108. eln. sz.; *OSzK Pompéry* fol. 41.

PONGRÁCZ Lajos

(Felsőtúr, 1815. febr. 14.—Budapest, 1899. aug. 10.)

Bölcsészettudományi és jogot végzett. 1848-ban tb. főjegyző Hont megyében.¹

1848. szept. 5-én a nádor a Pénzügyminisztérium adói és pénzügyi osztályában titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel. 1848. okt.-ben említve ugyanott.²

¹ *István nádor lta, Miniszteri* 1848:2366. sz.; *Szinnyei* X. 1406—1409. h.

² *Pm, Elnöki* 1848:1796. sz.; *Pm, Duschek iratai* I/118. sz. 1848. okt.

POPOVITS (Popovics) Simon (Szilárd)

1848 előtt a közalapítványi adminisztrációban dolgozott tíz évig, majd prefektus Hiller bárónénél.

1848. jún. 5-én a nádor az Igazságügyi Minisztériumhoz a polgári törvénykezési és politikai bíráskodási osztályokhoz titkárrá nevezte ki, évi 1550 Ft-tal. Fizetését jún.-ig visszamenően kapta.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott a dunai szakban.² 1849. jún. 19-én említve ugyanott 1200 Ft évi fizetéssel, amit márc.-tól visszamenően kapott. Júl.-ra is kapott illetményt.³

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 347. 1849. márc. 3.; *IM Elnöki* 1848:691. eln. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; PH*, 1848. jún. 9.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1315. sz. jún. 5.

² *OHB* 1848:4645. eln. sz.

³ *Pm, Pénztári* 1849:9261. pü. sz.; *Állampénztár*.

POSZAVECZ (Posszavetz) Zsigmond

Magyar udvari kamarai tanácsos 1837—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya szószállítási szakában mint tanácsost további munkára kötelezte korábbi, 2000 Ft-os évi fizetésével. Ugyanakkor említve a csempészeti ítélőszék bíráló ülnökeként.² 1848. okt.-ben említve mindkét helyütt.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung osztályvezetőjeként említve.⁴

¹ *Fallenbüchl* (itt Posszavetz).

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

POSZIRTI (Possert) Ferenc

1848. dec. 14-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium újoncozási osztálya pótlóvázási szakában fogalmazóvá nevezte ki.¹ 1849. febr. 28-án említve ugyanott, 800 Ft fizetéssel.² 1849. márc.-tól nevét

Poszirtire magyarosította.³ Folyamatosan vannak róla adataink aug.-ig. Fizetése júl.-ban 900 Ft volt.⁴

¹ *Közlöny*, 1848. dec. 16.

² 1848/49-i *Mm, Vegyes Hm*.

³ *Pm, Pénztári* 1849:2437. pü. sz.

⁴ 1848/49-i *Mm, Vegyes Hm; Állampénztár*.

PREPELICZAY Albert

1848 nyarán említve az Igazságügyi Minisztériumban a polgári törvénykezési és politikai bíráskodási II. osztályban tb. fogalmazóként.¹ 1848. dec. 5-én említve ugyanott a tiszai szakban.²

¹ *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *OHB* 1848:4645. eln. sz.

PULSZKY Ferenc

(Eperjes, 1814. szept. 17.—Budapest, 1897. szept. 9.)

Politikus, régész, művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1838, r. 1840, t. 1841, ig. 1873). A reformelenzék tagja. Szécsény 1848-as országgyűlési követe.¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium államtitkárává nevezte ki, évi 6000 Ft fizetéssel.² 1848. máj. 3-án írta alá a nádor Esterházy Pál máj. 1-i előterjesztésére Pulszkynek a Külügyminisztérium államtitkárává való kinevezését.³ Ilyen minőségben vezette a közösügyi tárgyalásokat a magyar és az osztrák minisztériumok között 1848 nyarán. Bécsből okt. 18-án tért haza.⁴ Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. nov.—dec.-i átszervezése során a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium tárca jutott neki, de itt csak kevés ideig működött. 1848. dec.-ben külföldre távozott; saját előadása szerint kormány megbízottal. Kossuth későbbi nyilatkozata szerint erről nem volt szó. 1849-ben Angliában a magyar kormány nevében próbált támogatást szerezni. Pulszkynek kérésére Kossuth 1849 tavaszán ismerte el kormánykiküldetésének Pulszky távollétét.⁵

¹ *MÉL* II. 448.; *Beér—Csizmadia* 886.

² *PH*, 1848. máj. 2.

³ *Batthyány min. eln. iratai* 1848:93. eln. sz.; *István nádor lta, Miniszteri* 1848:1026. sz.

⁴ *Károlyi* 1932. II. 245—246.

⁵ *1526 utáni gyűjtemény, Irányi* Kossuth Irányihoz, Cossila, 1861. júl. 11. körül.

PUTNOKI Móric

Gömör megyei szolgabíró.

1849. jún. 15-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban fogalmazóvá nevezte ki. Fizetése évi 800 Ft.¹

¹ *IM Elnöki* 1849:381. eln. sz.

RAÁ CZ Károly

Helytartótanácsi fogalmazó gyakornok 1846—1848.¹

1848. ápr. 30-tól a Belügyminisztérium rendőri osztályának fogalmazója, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³

¹ *Ember* 1940.

² *Bm, Elnöki* 1848:57. eln. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

Noha 1849-ben nem szolgált, az OHB alatti hivatalnokoskodást is felrótta a *Kriegsgericht*, Pest. *Hadtört. tár.* *Kriegsg.* 1850—9/26. fol. 423.

RÁCZ Ede

1809-ben született. Magyar udvari kamarai fogalmazógyakornok 1837—1846, fogalmazó 1846—1848.¹

1848 nyarán tovább szolgált a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztálya harmincadí szakában fogalmazóként, a régi 600 Ft-os fizetéséért.² 1848. dec. 1-én áthelyezve a Pénzügyminisztériumba 600 Ft-tal.³

¹ *Duscek-per* fol. 665.; *Fallenbüchl*.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *FIKM Elnöki* 1848:343. m. sz. 1849—50-ben fogalmazó volt a Cameral Verwaltungnál: *Duscek-per* fol. 665.; *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

RÁCZ János

Borsodi főjegyző.

1848. ápr. 30-án a nádor a belügyminiszter közigazgatási osztálya tanácsosává nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.¹ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.² 1849-ben Pesten maradt, igazolt. 1849. jún. 21-én a miniszter elmaradt fizetését visszamenőleg utalványoztatta számára.³ 1849. jún. 16-án a kormányzó a hétszemélyes bírósághoz közbírául és váltóosztályi előadónak nevezte ki.⁴

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1558. 1849. ápr.; *PH*, 1848. máj. 11.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *Bm, Közig.* 1848:76. kfö, 81. tétel.

³ *Bm, Elnöki* 1849:291. eln. sz.

⁴ *IM Elnöki* 1849:447. eln. sz.

RAICS Ágoston

1848. máj. 16-án a miniszter a Külügyminisztériumban fogalmazóvá nevezte ki, évi 1000 Ft fizetéssel és 200 Ft szálláspénzzel.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.² A Külügyminisztérium feloszlásakor Bécsben maradt.³

¹ *PH*, 1848. máj. 18.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. márc. 16.

RAJNER Pál

(Pest, 1823. febr. 18.—Lontó, 1879. szept. 9.)

Politikus, belügyminiszter (1869—1871). Tanulmányai befejeztével udvari kancelláriai gyakornok.¹

1848. ápr. 30-án a miniszter a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ipari osztályában fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² Minisztériumi posztján keveset működött, mert előbb Ivánka Imre, majd Guyon segédtitkja volt. 1849. jan.-ban végleg megvált fogalmazói tiszteletét.³

¹ *MÉL* II. 472.

² *PH*, 1848. ápr. 30.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *MÉL* II. 472.; *1848/49-i Mm, Vegyes FIKM*.

RÁKÓCZY János

(Tápiószele, 1821 körül—Rákóc, 1878. márc. 8.)

Ügyvéd, földbirtokos, politikus. 1848-ig Pest megye aljegyzője.¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztériumban miniszteri titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. végétől az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökségen előadó titkár, fizetése

2000 Ft-ra emelkedett.³ 1849. ápr. 15. után kormányzóelnökségi titkár,⁴ majd 1849. máj. 9-től belügyminisztériumi közigazgatási osztálybeli tanácsos, 2500 Ft-tal.⁵ 1849 júliusától Pest és Csongrád megyék, a Kiskunság és Kecskemét kormánybiztosa.⁶

¹ *MÉL* II. 477.; *Szinnyei* XI. 490. h.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Közlöny*, 1848. dec. 12.; *OHB* 672/P.z. sz. kelet nélkül; *KLÖM XIII*. 574.

⁴ *Közlöny*, 1849. máj. 6.

⁵ *Közlöny*, 1849. máj. 22.; *Bm, Elnöki* 1849/112. eln. sz. máj. 28.

⁶ *MÉL* II. 477.

RAKSÁNYI Boldizsár

Honvédtiszt.

1849. máj. 1-től a kormányzói hivatal katonai osztályának fogalmazója. 1849. jún. 18-án kapta kézhez a kinevezését.¹

¹ *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz.; *OSzK Kozma V.*

RÉCZEY Imre

(Bécs, 1804—Budapest, 1874. ápr. 12.)

Orvos-sebész, szülész.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályához titkárrá nevezte ki, évi 1000 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849. febr. 10-én Szögyény László az ideiglenes polgári közigazgatás egészségügyi osztályánál titkárként alkalmazta.⁴

¹ *Szinnyei* XI. 653. h.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *Abszolutizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 268. sz.

RÉCSY Emil

(Kolozsvár, 1822. nov. 17.—Pest, 1864. jún. 1.)

Jogász, újságíró, műfordító, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1858). 1846-tól a kolozsvári r.k. liceum tanára.¹

1848. máj. 5-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztálya titkárává nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt,⁴ igazolt. 1849. máj. 25-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium átengedte a Pénzügyminisztériumhoz, s fizetését itt megszüntetnek tekintette.⁵ 1849. máj. 28-án a miniszter a Pénzügyminisztériumhoz titkárrá nevezte ki az I. központi pénztári osztályban, fizetése 1500 Ft.⁶ Jún.—júl.-ra is kapott fizetést.⁷

¹ *MÉL* II. 493.

² *VKM Elnöki* 1848:13. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *Abszolutizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kezelbeli* 1849:1. kő. 8., 18., 25. tétel, márc.—ápr.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:814. sz. máj. 25., 990. sz. jún. 14.

⁶ *Közlöny*, 1849. máj. 30.; *Pm, Duschek iratai* 111/29. sz.

⁷ *Állampénztár*.

REMELLAY Gusztáv

(Pest, 1819. jan. 5.—Pest, 1866. márc. 31.)

Ügyvéd és író.¹

1848. jún. 15-én a belügyminiszter a fordítói hivatalhoz a német nyelv fordítójává nevezte ki, évi 500 Ft-tal.² 1848. szept. 20-án Batthyány Lajos hadbíróvá nevezte ki a Tiszán inneni mozgó önkéntes nemzetőrséghez.³

¹ Szinyei XI. 754—761. h.

² *Bm, Elnöki* 1848:331. eln. sz.

³ *Közlöny*, 1848. szept. 22.

REÖK István → RÖCK

RÉPÁSY Mihály

(Nagyvárad, 1789—Szeged, 1849. júl. 30.)

Volt császári tisztt, honvédtábornok.¹

1848. nov. 1-től a miniszter a Honvédelmi Minisztérium újoncosági és pótlóvázási osztályának vezetőjévé és az összes lovasság főfelügyelőjévé tette meg.² 1849. márc. 19-én a miniszter a tábornokot saját kívánságára hadosztály-parancsnokságától felmentette, ugyanakkor visszakerült a Honvédelmi Minisztériumba eddigi osztályvezetői posztjára, valamint ellátta a sereg főfelügyeletét is.³ 1849. máj.-ban többször helyettesítette a hadügyminisztert. (Kolerában halt meg.)

¹ *MÉL* II. 505.

² *Közlöny*, 1848. dec. 2.

³ Uo. 1849. márc. 21.

RESCH Alajos

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1828. aug. 26-tól, fizetéses gyakornok 1831—1838, fogalmazó gyakornok 1838—1845, fogalmazó 1845—1848, fizetése 600 Ft.¹

1848 nyarán a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban fogalmazó volt, évi 800 Ft fizetéssel.²

1848. dec. 7-én említve ugyanott a vasúti, hajózási, vízszabályozási és csatorna osztályon.³ 1849-ben Pesten maradt, igazolt.⁴ 1849. jún. 19-én említve ugyanott, júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *Htt-i ltár, Series, Ember 1940.* (itt Reesch); *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

⁴ *Közmunka, Elnöki* 1849:210. sz. jún. 16.

⁵ Uo. 1849:216. sz. jún. 19.; *Állampénztár.*

RÉVAY Vilmos (Gusztáv)

1848. júl. 5-én a miniszter a Pénzügyminisztérium bányászati osztálya fogalmazójává nevezte ki, évi 600 Ft-tal.¹ A kohászat, pénzverés ideiglenes előadója. 1848 végéig ugyanott, majd átállt az osztrákokhoz.²

¹ *Pm, Elnöki* 1848:1231. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.; *Pm, Bányászati oig. iratok* 1849.

RIFFELSCHEID Vilmos → GEREBÉNYI

ROESNER Ede (Edvárd)

Az udvari bányászati számvevőség tanácsosa.¹

1848. máj. 18-án a nádor kinevezte a Pénzügyminisztérium bányászati osztály tanácsosává és főszámtisztjévé, évi 2500 Ft fizetéssel. A kinevezés júl.-ig elhúzódott, mert előbb fel kellett menteni korábbi bécsi állása alól.² 1848. júl. 12-én tette le hivatali esküjét.³ 1848. okt.-ben említve ugyanott.⁴

¹ *Pm, Elnöki* 1848:555. eln. sz.

² *Uo. és Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:647. eln. sz. júl. 18.

⁴ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz. 1849. febr.-ban Bécsben volt: *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 884.

ROMBAUER Tivadar

(Lőcse, 1803. jan. 27.—New-Buda (USA), 1855. nov. 12.)

Kohómérnök.¹

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ipari osztályának vezetőjévé nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 17-én lett az állami fegyvergyár igazgatója, egyben maradt az osztály vezetője.³ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.⁴ 1849-ben említve mindkét tisztségben.⁵ A hadianyaggyártás ügyeinek központi intézője. A fegyvergyárat ő költöztette Nagyváradra. Júl.-ra is kapott fizetést.⁶

¹ *MÉL* II. 530.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Közlöny.* 1848. nov. 25.; *KH,* 1848. nov. 22. szerint ekkor már nem a minisztériumi osztály vezetője.

⁴ *OHB* 1848:4818. eln. sz.; *FIKM Elnöki* 1848:353. m. sz. dec. 5. (Itt is mindkét tisztség viselője.)

⁵ *Pl. FIKM elnöki* 1849:43. eln. sz. máj. 10.

⁶ *MÉL* II. 539.; *Állampénztár.*

RÓZSA Károly

1848 nyarán említve mint a Külügyminisztérium tiszteletbeli fogalmazója, évi 500 Ft fizetéssel.¹ 1848. jún. 26-án említve mint tb. fogalmazó.² A Külügyminisztérium feloszlásakor Bécsben maradt.³

¹ *Fényes E. mm-i statisztika.* A *Lakkönyv*ben nem szerepel.

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. márc. 16.

RÖCK (Reök) István

(Pest, 1812. nov. 1.—Budapest, 1882. nov. 10.)

Gépgyáros.¹

1848. máj. 1.-én a nádor Irinyi József helyére a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kereskedelmi osztály kereskedelmi szakja titkárává nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott, szakosztály megjelölése nélkül.³ 1849-ben Debrecenben említve ugyanott.⁴ Júl.-ig vannak róla adataink.⁵

¹ *MÉL* II. 548. A lexikon nem tesz említést minisztériumi szolgálatáról, de valószínű, hogy a későbbi gépgyárosról van szó.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes FIKM; FIKM Elnöki* 1849:43. eln. sz. máj. 10., 1849:10. eln. sz. jún. 30.

⁵ *Állampénztár.*

SALAMON Sándor

1849. jan. 29-én említve az Országos Bizottmány fogalmazójaként. Azelőtt segédfogalmazó volt.¹ 1849. jún. 1-től fogalmazó a kormányelnökségen.² Júl.-ban említve a Pénzügyminisztérium fogalmazójaként.³

¹ *Pm, Pénztári* 1849:1156. pü. sz.

² *Uo.* 1849:7457. pü. sz.

³ *Uo.* 1849:11355. pü. sz. júl. 16.

SANTHÓ Flórián

1849. márc. 9.-én említve a Honvédelmi Minisztérium pótlovasági osztálya helyettes osztályigazgatójaként.¹

¹ *Hm, Általános* 1849:13069. E. sz.

SARLAY Lajos (Vince)

1848. máj. 16-án a miniszter a Külügyminisztérium fogalmazójává nevezte ki, évi 500 Ft fizetéssel.¹

1848. jún. 26-án említve ugyanott,² és szept. 3-án.³ A Külügyminisztérium feloszlásakor Bécsben maradt.⁴

¹ *PH*, 1848. máj. 18.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *Király személye kör. mm, Általános* 1848:2732. sz.

⁴ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. márc. 16.

SAUER Ignác

(Veszprém, 1801. okt. 2.—Pest, 1863. nov. 17.)

Belgyógyász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1859). 1843-tól a különös kór- és gyógytan. ny. r. tanára a pesti egyetemen.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályán tanácsossá és országos főorvossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. szept. 20-án Batthyány Lajos az Országos Nemzetőrségi Haditanács igazgató főorvosává nevezte ki a honvédorvosok feletti felügyeleti jogkörrel. Alezredesi katonai rangfokozatot kapott.³ Minisztériumi tanácsosi és országos főorvosi tisztét megtartotta. 1848. nov. 8-tól — Stáhly Ignác helyett — ideiglenes jelleggel vezette a polgári egészségügyi osztályt.⁴ 1848. dec. 5-től végleges kinevezést kapott az egészségügy polgári ügyeinek vezetésére a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban. A nemzetőrségi katonaeorvosok feletti felügyeleti joga is ekkor szűnt meg teljesen.⁵ 1849-ben Pesten maradt és dolgozott az ideiglenes polgári közigazgatás egészségügyi osztályában.⁶

¹ *MÉL* II. 578—579.; *Zétény* 199.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Közlöny*, 1848. szept. 22.

⁴ *OHB* 1848:2284. eln. sz.

⁵ *Uo.* 1848:4685. eln. sz.

⁶ Az osztrák igazolás során a forradalmi erőkkel való szimpatizálás miatt kompromittáltnak találták: *Abszolutizmuskori ltár, Id. polg. közig., Egészségügyi* 1849:2. kfő, 1. tétel; *Hadtört. ltár, Kriegsg.* Pest 1850—1/330. fol. 525.

SAX Ignác

Magyar udvari kamarai fizetéses gyakornok 1819—1825, fogalmazó gyakornok 1825—1833, fogalmazó 1833—1844, titkár 1844—1848.¹

1848 nyarán említve a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya bácsi szakában titkárként, 1200 Ft-ért.² Ideiglenesen titkárként alkalmazták a Cameral Verwaltungnál 1849. febr. 28-án.³

¹ *Fallenbüchl*.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

SCHEDIUS Lajos

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1820. dec. 27-től, tb. fogalmazó 1823—1824, fogalmazó 1824—1831, titkár 1831—1842, tanácsos 1842—1848. (közlekedési bizottságban 1845-től).¹

1848. ápr. 26-án a nádor a Belügyminisztérium közigazgatási osztálya vezetőjévé nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt. Noha Szemere Bertalan miniszter nem óhajtott alkalmazni, említve júl.-ban a Belügyminisztériumban tanácsosként. Fizetést jún.-tól kapott.⁴

¹ *Htt-i ltár, Series, Ember 1940.; Felhő—Vörös 248.*

² *Bm, Elnöki 1848:56. eln. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Bm, Közig. 1848:76. kfő. 81. tétel.*

⁴ *Bm, Elnöki 1849:291. eln. sz. jún. 21.; Állampénztár.*

SCHNEÉ László

Heves megyei főjegyző. (?)

1849. jún. 18-án a miniszter a Belügyminisztérium tanácsosává nevezte ki, fizetése évi 2000 Ft.¹ Júl.-ra is kapott fizetést.²

¹ *Közlöny, 1849. jún. 20.; Pm, Pénztári 1849:10155. pü. sz. jún. 24. 322/B.e.*

² *Állampénztár.*

SCHNEIDT József

A magyar udvari kamarán pénztári tiszt 1846—1848.¹

1849. febr. és júl. között a Pénzügyminisztérium főszámvevője.²

¹ *Fallenbüchl.*

² *Állampénztár.*

SCHRAZENTHALER József

1816. nov. 29-től állt kincstári szolgálatban. Magyar udvari kamarai számvevő járulnok 1818—1820, számjegyző 1820—1832, számtiszt 1832—1844, számvevőségi tanácsos (fizetése 1000 Ft) 1844—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya pénztári szakában számvevőségi főtisztté nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung számvevőségi tanácsosa.⁴

¹ *Pm, Duschek iratai I/13. sz.; Fallenbüchl.*

² *PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai I/118. sz.*

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

SCHULEK Ágoston

A Gyáralapító Társaság pénztárnoka.

1848. ápr. 24-én terjesztette elő kinevezésre a nádorhoz a miniszter „múltányolni kívánván . . . mind a gyáralapító társaság, mind az iparegyesület körül tanúsított érdemeit”.¹ 1848. máj. 1-től a Pénzügyminisztérium országos főszámvevői osztályának titkára, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jún. 12-én a miniszter főszámtisztté kinevezte ugyanott. Júl.-ra is kapott fizetést.⁴

¹ *Pm, Elnöki 1848:81. eln. sz.*

² *Uo. és Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai I/118. sz.*

⁴ *Közlöny, 1849. jún. 14.; Állampénztár.*

SCHULTZ Ákos → BIRÁNYI

SCHWARZ Henrik

Főbányatisztségi titkár Klagenfurtban.

1848 végéig a pénzügyminisztériumi bányászati osztály titkára. Kinevezése szept. 25-én kelt, fizetése évi 1200 Ft. Esküjét okt. 30-án tette le. Feladata a bányatermékek eladása, pénztári ügyek.¹ Pesten maradt. 1849. jún.—júl.-ban említve ugyanott. Fizetést máj.-tól visszamenőleg kapott.²

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 18642/PM-8092/p.o. okt. 30.

² *Pm, Bányászati oig. iratok* 1849; *Állampénztár*.

SCHWARZ Ödön

1848 nyarán említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban fogalmazóként, évi 600 Ft-ért.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott a vasúti-hajózási-csatorna ügyintéző osztályon.² 1849-ben Pesten maradt, igazolt.³ 1849. jún. 9-én említve ugyanott. Fizetése 800 Ft. Júl.-ig vannak róla adatok. Fizetést visszamenőleg márc.-tól kapott.⁴

¹ *Fényes E. mm-i statisztika*.

² *OHB* 1848:4888. eln. sz.

³ *Közmunka, Elnöki* 1849:210. eln. sz. jún. 16.

⁴ *Uo.* 1849:135. eln. sz.; *Állampénztár*.

SEBŐ Alajos

(1814—1882)

Volt cs. kir. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848. jún. 19-én a miniszter a Honvédelmi Minisztériumban miniszteri segédde nevezte ki, évi 800 Ft-tal.² 1848. aug. 25-én említve osztálytitkárként.³

¹ *OSzK Kozma V.*

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, i1. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Hm, Biztossági* 73. kfő, 93. tétel.

SEIFRIED Károly

Katonatiszt.

1849 elején a hadügyminisztérium katonai osztályán segéd.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

SERB Tivadar → SZERB

SIMONFFY Samu

(1821—1891)

Honvédtiszt.¹

1849. febr. 28-án említve a Honvédelmi Minisztérium újoncozási osztályán segédként.²

¹ *OSzK Kozma V.*

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

SOMOGYI József

1849. jan. 1-től a miniszter a Honvédelmi Minisztérium elnöki osztálya fogalmazójává nevezte, évi 800 Ft fizetéssel.¹ 1849. jún. 26-án említve ugyanott. 1849. aug. 4-én Aradra indult. Fizetése 900 Ft.²

¹ *Pm, Pénztári* 1849:761. pü. sz. jan. 19.

² *1848/49-i Mm, Vegyes hm.*

SOMOSSY Ferenc

Magyar udvari kamarai pénztári fizetett gyakornok 1835—1840, pénztári járulnok 1840—1847, pénztári tiszt 1847—1848.¹

1848. nov. 1-től pénztárnok az Országos Honvédelmi Bizottmányánál, fizetése 800 Ft volt.² 1849. jún. 11-én a miniszter a Pénzügyminisztérium fogalmazójává nevezte ki a volt segédfogalmazót.³ 1849. júl.-ban említve ugyanott.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *OHB* 1848:5201. eln. sz. dec. 10.

³ *Közlöny*, 1849. jún. 12.

⁴ *Pm, Pénztári* 1849:11351. pü. sz. júl. 16.

SORBÁN János (Mihály)

Görög katolikus lelkész

1849. febr.—jún.-ban említve a Belügyminisztérium román fordítójaként.¹ Májusban a kormányzó elnökségi irodájában is teljesített szolgálatot.² 1849. júl. 1-től a külügyminiszter tiszti fordítójává nevezte ki, évi 800 Ft-tal.³

¹ *Pm, Pénztári* 1849:1906., 4828., 5947., 9242. pü. sz. febr.—jún.

² *Állampénztár.*

³ *Pm, Pénztári* 1849:10188. pü. sz. jún. 28.

SPERLÁK Endre → PARLAGHI

SPIES Adolf

Katonai élelmezési segéd a hadi főparancsnokságon.

1848. júl. 25-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium fogalmazójává nevezte ki, fizetése évi 600 Ft.¹

¹ *Közlöny*, 1848. júl. 27.; *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 2123. hü. sz.

STÁHLY Ignác

(Pest, 1787. júl. 31.—Pest, 1849. ápr. 28.)

Sebész, egyetemi tanár, országos főorvos (1842—1848), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja (1839).¹ A helytartótanács tanulmányi bizottságának tagja.

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztálya igazgatójává nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. okt. 13-án bizta meg az Országos Honvédelmi Bizottmány a Honvédelmi Minisztériumot, hogy ruhazza fel Stáhly Ignácot a tábori főorvosi címmel és az ezzel kapcsolatos hatáskörrel.³ 1848. nov. 1-én foglalta el új hivatalát, de működését már korábban megkezdte.⁴ 1848. nov. 8-án lemondott a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium osztályigazgatói tisztségéről, amelyet Sauer Ignác vett át tőle.⁵ 1848. dec. 5-én az Országos Honvédelmi Bizottmány a Honvédelmi Minisztérium újonnan szervezett egészségügyi osztályának vezetőjévé és tábori főorvossá nevezte ki, állandó hatállyal.⁶ 1849-ben idős kora és gyenge egészsége miatt Pesten maradt. Windisch-Grätz alkalmazta a polgári adminisztrációban, de betegsége miatt nem sokat dolgozott.⁷

¹ *MÉL* II. 653.; *Felhő—Vörös* 527.; *Zétény* 208—219. (A MÉL pontatlanul sorolja fel a tisztségeit.)

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 18408:1030. eln. sz.

⁴ *Uo.* 1848:5460. eln. sz. dec. 13.

⁵ *Uo.* 1848:2284. eln. sz.

⁶ *Uo.* 1848:4685. eln. sz.

⁷ *Szögyény-Marich* II. 6—7.

STANGEL János

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1836—1846, fogalmazó 1846—1848.¹

1848. okt.-ben említve a csempészeti ítélőszék fogalmazójaként, évi 600 Ft-tal.² 1849. júl.-ban említve a Pénzügyminisztérium fogalmazójaként, 800 Ft-tal. Fizetést máj.-tól számfejtettek részére.³ Ezt megelőzően a Cameral Verwaltung kimutatásaiban szerepelt fogalmazóként.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

³ *Uo.* III/29. sz.; *Állampénztár.*

⁴ *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

STAUDNER (Staudtner) Ferdinánd

Magyar udvari kamarai fizetéses gyakornok 1830—1833, fogalmazó gyakornok 1833—1843, fogalmazó 1843—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztályában a pénztári szakban mint fogalmazót további munkára kötelezte, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung fogalmazója.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolutizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

STEIN Miksa báró

(?1810—?1858)

Volt cs. katonatiszt. Honvédtiszt.

1849. márc. 8. és ápr. 16. között a Honvédelmi Minisztérium tábornoki osztályának vezetője, előtte az osztályigazgató Vetter Antal segédje. Tisztsége alól április 16-án felmentették.¹

¹ *OSzK Kozma* VI.; *KLÖM XV.* 15—16. Kortársi jellemzés: *Mészáros Lázár* II. 28—29.; *Gelich* II. 215—218.

STULLER Ferenc

(Újhuta, 1806—Budapest, 1874. ápr. 6.)

Ügyvéd, újságíró. 1841-től a Pesti Hírlap külföldi híreit szerkesztette. 1843—1848 között a kisdedőv egyesület titkára és a népkönyvkiadó egyesület jegyzője.¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium miniszteri titkárává nevezte ki, évi 2000 Ft fizetéssel.² 1848. nov. végétől az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz került, ugyancsak titkárnak.³ 1849. máj. 25-én a kormányzó meghagyásából Záborszky Alajos eddigi munkája jutalmaként a kormányzói hivatal tanácsosává és a kormányzói iroda személyzeti főnökévé nevezte ki, április 19-i hatállyal; fizetése 3000 Ft.⁴ 1849. jún. 15-én és júl. 20-án Szegeden említve ugyanott. Duschekkel együtt adta meg magát az osztrákoknak.⁵

¹ *MÉL* II. 664.; *Szabó* 1928. 170.

² *PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Közlöny, 1848. dec. 12.; OHB* 672/Pz. sz.; *KLÖM XIII.* 574.

⁴ *Közlöny, 1849. jún. 2.; Kormányzó, Elnöki* 1849:7413. k. eln. sz. máj. 25.

⁵ *Uo.* 1849:8258., 9553. k. eln. sz.; *Duschek-per* fol. 251.

SZABAD Imre → FREYREICH

SZABADFY Adolf (Antal)

A miniszter 1849. máj. 16-i hatállyal, 1849. jún. 9-én nevezte ki fogalmazóvá a Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium középítészeti osztályára, évi 800 Ft fizetéssel. Más adatok szerint az elnöki osztályhoz került.¹ 1849. jún. 19-én említve ugyanott. Júl.-ra is kapott fizetést.²

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 12.; *Közmunka, Elnöki* 1849:216. eln. sz. jún. 19.; *Pm, Pénztári* 1849:6837. pü. sz. máj. 26. (Itt Antal és elnöki osztály szerepel.)

² *Közmunka, Elnöki* 1849:216. elsz. sz.; *Állampénztár*.

SZABÓ Ferenc

1849. jún. 16-án a miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári gazdasági osztályára nevezte ki az élelmezési szak fogalmazójává.¹ 1849. júl. 9-én Szegeden említve ugyanott. 1849. aug. 5-én Aradra indult.²

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 23.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm*.

SZABÓ Imre

(Kőszeg, 1820—London, 1865)

Volt cs. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848. júl. 1-től a miniszter a Honvédelmi Minisztérium fegyverfelügyeleti osztályának segédjévé nevezte ki, 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt.—nov.-ben az Országos Honvédelmi Bizottmány referense. 1848. nov.—1849. febr. külszolgálatban volt Münchenben és Párizsban. Utóbbi helyen Teleki László katonai attaséja. 1849. ápr.-től a kormányzó katonai irodájának vezetője; álladalmi tanácsos és minisztertanácsi előadó jegyző. Kinevezését 1849. máj. 31-én kapta meg.³ 1849. jún. 2-án a kormányzó a Honvédelmi Minisztérium államtitkárává és hadügyminiszteri helyettesévé nevezte ki.⁴

¹ *MÉL* II. 678—679.

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 26. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika*. 1848. jún. 17-i Bécsből kelt levelében ajánlkozott a magyar hadügyminiszternek. Felsorolja korábbi állomáshelyeit és képességeit: *Hm, Általános Vegyes*.

³ *MÉL* II. 679.; *KLÖM XV*. 162.; *Közlöny*, 1849. jún. 2.

⁴ *Közlöny*, 1849. jún. 7.

SZABÓ Józsa → OROSZHEGYI

SZABÓ Károly

Helytartótanácsi fogalmazó gyakornok 1818—1825, fogalmazó 1825—1832, titkár 1832—1845, tanácsos (fizetése 2000 Ft) 1845—1848.¹

1848. máj. 23-án a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gazdasági és közalapítványi osztályába tanácsossá nevezte ki korábbi fizetésével, 2000 Ft-tal.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten tanácsos volt az ideiglenes polgári közigazgatásnál, nem igazolt. Fizetését 1849. jún. 14-én megszüntették márc. 1-ig visszamenőleg.⁴

¹ *Ember 1940.*; *1848/49-i Mm, Vegyes VKM* 1848. máj. 22.

² *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. közig. Kebelbeli* 1849:10. kfő, 2. tétel. *OHB* 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:990. sz.

SZALAY Ágoston

(Buda, 1811. okt. 24.—Budapest, 1877. máj. 5.)

Szalay László bátyja. 1833-tól kancelláriai tisztviselő. Táblai tanácselnök, történetkutató, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1858).¹

1848. máj. 3-án a nádor a Külügyminisztérium titkárává nevezte ki. Fizetése évi 1600 Ft és 300 Ft szálláspénz.² 1848. jún. 26-án említve ugyanott.³ A Külügyminisztérium feloszlásakor Bécsben maradt.⁴

¹ *MÉL* II. 694.

² *Király személye kör. mm. Általános* 1848:54. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Király személye kör. mm. Elnöki* 1848:335. eln. sz.

⁴ *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. sz. márc. 16.

SZALAY László

(Buda, 1813. ápr. 18.—Salzburg, 1864. júl. 17.)

Történetíró, reformpolitikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1836, r. 1838) és főtitkára (1861).¹ Szalay Ágoston öccse.

1848. máj. 3-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban a törvény-előkészítő osztály vezetőjévé nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² Hamarosan a frankfurti birodalmi gyűlésre küldte ki a magyar kormány Pázmándy Dénessel együtt, így a nevezett osztályon nem teljesített szolgálatot.³

¹ *MÉL* II. 696.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

³ 1848. júl. 19-én írták alá kiküldetési utasításának fogalmazványát: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:423. eln. sz.

SZALAY László

1848. máj. 11-én a nádor a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztálya úrbéri szakában titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.¹ 1848. nov. 8-án említve, hogy hosszabb ideje katona.²

¹ *Pm, Elnöki* 1848:525. eln. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *OHB* 1848:2653. eln. sz.

SZARVAS János

1848. jún. 15-én a belügyminiszter kinevezte a fordítói hivatalhoz a szlovák nyelv fordítójává, évi 400 Ft-tal.¹ 1849. jún. 17-én említve ugyanott. Júl.-ra is kapott illetményt.²

¹ *Bm, Elnöki* 1848:331. eln. sz.

² *Pm, Pénztári* 1849:7934. pü. sz., 239/b. eln. sz.; *Állampénztár.*

SZÁSZ Károly, id.

(Vizakna, 1798. jan. 25.—Marosvásárhely, 1853. okt. 25.)

Jogász, természettudós, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1833, r. 1834). 1821-től a nagyenyedi főiskola tanára. 1848-ban szerepe volt az unió kimondásában. 1848–49-es országgyűlési képviselő (Vizakna).¹

1848. ápr. 24-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárává nevezte ki, évi 6000 Ft-tal. 1848-ban Eötvös József miniszter távozása után, az Országos Honvédelmi Bizottmány idején, 1849-ben Debrecenben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízott vezetője volt. A második minisztérium-idején is államtitkár; a fegyvertételig teljesített szolgálatot.²

¹ *MÉL* II. 710.; *Beér—Csizmadia* 887.

² *VKM Elnöki* 1848:12. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

SZÁSZ Károly, ifj.

(Nagyenyed, 1829. jún. 15.—Budapest, 1905. okt. 15.)

Költő, író, műfordító, református püspök. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1858, r. 1869, ig. 1878, t. 1899).¹

1849. febr. 4-én nevezte ki az Országos Honvédelmi Bizottmány a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz a volt segédfogalmazót. Fizetése 800 Ft volt évente.² 1849-ben aug.-ig vannak adatok róla. Katonáskodott is.³

¹ *MÉL* II. 710—711.; *Szinnyei* XIII. 427—437. h.

² *OHB* 1849:1316. eln. sz.; *VKM Debreceni iratok* 1849:96. m. sz.

³ *Állampéztár*.

SZATHMÁRY Károly

1849. máj. 25-én a volt segédfogalmazót a miniszter a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium földművelési osztályára fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft-tal.¹ 1849. jún.—júl.-ban említve ugyanott.²

¹ *FIKM Elnöki* 1849:79. eln. sz.

² *Uo.* 1849:10. eln. sz.; *Állampéztár*.

SZATHMÁRY Lajos

1849. jún. 12-én a miniszter a Pénzügyminisztérium I. közvetlen adói osztályára titkárrá nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel.¹ 1849. júl.-ban említve ugyanott.²

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 14.; *Pm, Duschek iratai* III/29. sz. d. n.

² *Pm, Pénztári* 1849:11355. pü. sz. júl. 16.

SZATHMÁRY Mihály

(Csongrád megye, 1806—Budapest, 1880)

Volt cs. kir. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848. dec. 16-tól a Honvédelmi Minisztérium újoncozási és pótlovazási osztályának pótlovazási szakfőnöke.² 1849. jan. 16-án és febr. 28-án említve ugyanott.³

¹ *OSzK Kozma V.*

² *Uo. és Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 323. tétel, dec. 21.

³ *OHB* 1849:559. eln. sz.; *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

SZATHMÁRY KIRÁLY Barnabás

Honvédtiszt.

1848. szept. 21-én a miniszterelnök a Honvédelmi Minisztérium fegyverkezési osztályán segédtsített nevezte ki, évi 400 Ft segédpénzzel a főhadnagyi illetőségén felül.¹ 1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium tüzérségi és felfegyverzési osztály felfegyverzési szakfőnöki segédjeként.²

¹ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 160. tétel, okt. 13.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

SZÉCHENYI István gróf

(Bécs, 1791. szept. 21.—Döbling, 1860. ápr. 8.)

A liberális reformmozgalom egyik legjelentősebb személyisége, a Magyar Tudományos Akadémia alapítója és tagja (ig. 1830, t. 1837), másodelnöke (1830—1850). Nyék 1848-as országgyűlési képviselője. 1845—1848 között a helytartótanács tanácsosa, a közlekedési bizottság vezetője.¹

1848. ápr. 7. és szept. 5. között közmunka és közlekedésügyi miniszter. Évi fizetése 12 000 Ft.² Egészségi okokból elhagyta Pestet.

¹ *MÉL* II. 719—721.; *Beér—Csizmadia* 887.; *Ember* 1940.

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

SZEGEDY Lajos

1848. máj. 3-án a nádor a Külügyminisztérium titkárává nevezte ki, évi 1800 Ft fizetéssel és 300 Ft szálláspénzzel.¹ 1848. jún. 26-án említve ugyanott.² A Külügyminisztérium feloszlásakor Bécsben maradt.³

¹ *Király személye kör. mm. Általános* 1848:54. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Király személye kör. mm. Elnöki* 1848:335. eln. sz.

³ *StA Finanzmm.* 1849:3790. FM márc. 16.

SZEGFY Mór

(Szill, 1825. márc. 5.—Tab, 1896. aug. 28.)

Tanár, író, újságíró. 1848-ig a pesti magyar nyelvterjesztő egyesület titkára.¹

1849. jan. 14-én állásért folyamodott az Országos Honvédelmi Bizottmánynál, előtte az Ungár c. lap főmunkatársa volt.² 1849. máj. 28-án említve mint a Belügyminisztériumhoz kinevezett fogalmazó, évi 800 Ft fizetéssel. Fizetése máj. 9-től járt.³ 1849. júl.—aug.-ban említve ugyanott.⁴

¹ *MÉL* II. 728.; *Szinnyei* XIII. 558—559. h.

² *OHB* 1849:388. eln. sz.

³ *Bm, Elnöki* 1849:112. eln. sz. Csak jún. 18-i kelettel jelent meg a kinevezés: *Közlöny*, 1849. jún. 20. A közlés megjelölte, hogy Szegfy Mór „Mózes vallását követő”. *Jókai 1932a* 215. szerint Szegfy jún.-ban véstörvényeszéki elnöknek neveztek ki, Nyáry tanácsára azonban a Belügyminisztériumnál vállalt titkári állást.

⁴ *Bm, Elnöki* 1849:551., 576. eln. sz.; *Bm, Debreceni iratok* 81 m/552. sz. d. n.

SZEIFF József

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1825. júl. 12-től, fogalmazó gyakornok 1828—1836, fogalmazó 1836—1848. Fizetése 800 Ft.¹

1848. máj. 23-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gazdasági és közalapítványi osztályához fogalmazóvá nevezte ki régi, 800 Ft-os fizetésével.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt. Febr. 12-én fogalmazóként alkalmazták az alapítványi osztályon.⁴ A magyar minisztérium igazolta; jún.—júl.-ban említve ugyanott.⁵

¹ *Hit-i ltár, Series; Ember* 1940.; *1848/49-i Mm, Vegyes VKM* 1848. máj. 22.

² *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ *Uo.* 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 5. cs. 243. sz.

⁵ *VKM Debreceni iratok* 1849:987. sz.; *Állampénztár.*

Az osztrákok hadbírószági eljárást is lefolytattak ellene, noha már alkalmazva volt.

SZÉKELY József

(Debrecen, 1825. márc. 1.—Budapest, 1895. szept. 16.)

Író, költő, újságíró, levéltáros, ügyvéd. Részt vett az 1847—48-as országgyűlési ifjúsági mozgalmakban.¹

1848. máj. 3-án a miniszter az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztályában fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve, hogy a Zrínyi-csapatban harcol.³

¹ *MÉL* II. 733. (a minisztériumi kinevezést nem említi); *Szinnyei* XIII. 591—594. h. (a Bm-ben említi).

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

SZELESTEY József

Magyar udvari kamarai számvevőségi járulnok 1822—1825, számjegyző 1825—1832, számtiszt 1832—1847, számvevő tanácsos (fizetése 1000 Ft) 1847—1848. Állami szolgálata 1819. febr. 19-én kezdődött.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium álladalmi javak egyházi szakában a számvevőségen főtisztte nevezte ki, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben³ és 1849. júl.-ban említve ugyanott; közben 1849 elején a Cameral Verwaltung számvevőségi tanácsosa.⁴

¹ *Fallenbüchl*; *Pm, Duschek iratai* I/13. sz.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* 1848. I/118. sz.

⁴ *Állampénztár; Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

SZEMERE Bertalan

(Vatta, 1812. aug. 27.—Pest, 1869. jan. 18.)

Politikus, író, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1840). Az ellenzék egyik vezére. 1848—49-es országgyűlési képviselő (Miskolc).

1848. ápr. 7. és szept. 12. között belügyminiszter, fizetése 12000 Ft, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, felvidéki teljhatalmú kormánybiztos. 1849. máj. 2.—aug. 11. miniszterelnök és belügyminiszter. Szemere személyesen nem volt jelen a lemondásról és a hatalom átadásáról határozó minisztertanácsban.¹

¹ *MÉL* II. 742—743.; *Beér—Csizmadia* 887.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

SZENDER József

1849. jún. 16-án a miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári-gazdasági osztályára titkárrá nevezte ki a volt élelmezési segédet.¹

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 23.

SZEPESY Mihály

Bánsági bányafőigazgatósági ülnök.

1849. jún. 12-én a miniszter a Pénzügyminisztérium V. álladalmi javak osztályához tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel. Júl.-ra is kapott fizetést.¹

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 14.; *Pm, Duschek iratai* III/29. sz. d. n.; *Állampénztár*.

SZERB (Serb) Tivadar

Aradi főbíró. 1848—49-es országgyűlési követ (Radna).¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium álladalmi javak bánsági szakában titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1849 elején említve a Cameral Verwaltung titkáráként.³

¹ *PH*, 1848. máj. 2.; *Beér—Csizmadia* 887.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

SZERELMEY (Lieb) Miklós

(Győr, 1803—Budapest, 1875. aug. 5.)

Mérnök, litográfus, az 1848-as Charivari rajzolója. 1848-ig műkönyvmda-igazgató volt Pesten. Volt katonai mérnök.¹

1849-ben Debrecenben említve a Honvédelmi Minisztérium tábornoki osztályán segédként.²

¹ *MÉL* II. 765.; *Szinnyei* XIII. 820. h.

² *Hm, Vegyes* 4. cs.

SZETH János

Katonatiszt.

1848. júl. 1-én említve az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál.¹

¹ *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel.

SZIKLAY Károly

Katonatiszt.

1849. júl. 9-én említve a hadügyminisztérium katonai osztályán segédként.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm, Szeged.

SZILÁGYI Ferenc

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályán a bánsági—aradi szakban fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott.² 1849-ben említve márc.—júl. között a Pénzügyminisztériumban.³

¹ *PH*, 1848. máj. 2.

² *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

³ *Uo. III/29. sz.; Pm, Pénztári* 1849:2062., 4201., 5865., 7152. pü. sz.; *Állampénztár*.

SZLÁVY József

(Győr, 1818. nov. 23.—Zsitvaújfalu, 1900. aug. 8.)

Politikus, miniszterelnök (1872—1874), a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja (1884). Bányamérnöki képesítéssel rendelkezett. Magyar udvari kamarai fogalmazó 1846—1847, titkár 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium bányászati osztályán további szolgálatra kötelezte, évi 1200 Ft fizetéssel.² 1848. júl. 5-én a nádor ugyanott titkárrá kinevezte.³ 1848. okt.-ben említve ugyanott.⁴ 1849. jan.—febr., ápr.—máj.-ban a Pénzügyminisztériumban titkár.⁵ Az új minisztériumhoz máj. 8-án nevezte ki a miniszter titkárrá, évi 2000 Ft fizetéssel. Júl.-ig vannak róla adatok.⁶

¹ *MÉL* II. 789—790.; *Fallenbüchl*.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Elnöki* 1848:1231. eln. sz.

⁴ *Uo. és Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁵ *Pm, Pénztári* 1849:1236., 1731., 4201., 5865. pü. sz.

⁶ *Közlöny*, 1849. máj. 11.; *Pm, Duschek iratai* III/29. sz.; *Állampénztár*.

SZOBONYA József

1849. jún. 15-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban elnöki fogalmazóvá nevezte az eddigi segédet. Fizetése évi 800 Ft.¹ 1849. júl. 19-én is említve.²

¹ *IM Elnöki* 1849:381. eln. sz.

² *IM Állad. titkári* 1849:3472. sz.

SZONTÁGH Pál

(Szécsény, 1820. szept. 11.—Horpács, 1904. jún. 15.)

Jogász. A reformkori Nógrád megyei ellenzék egyik vezetője. Állami hivatalt 1848 előtt nem viselt; 1842-ben nógrádi szolgabíró.¹

1848. máj.-tól említve a Külügyminisztérium fogalmazójaként, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. jún. 26-án és okt.-ben említve ugyanott.³ A Külügyminisztérium feloszlásakor elfogták és bírói eljárást indítottak ellene.⁴

¹ *MÉL* II. 795.; *Károlyi* 1932. II. 250—252.

² *Pm, Ső- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, jún. 16.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Király személye kör. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.; *Károlyi* 1932 II. 250—252.

⁴ *ÖStA Finanzmm.* 1849:1727. sz. febr. 17.

SZONTÁGH Samu

Honvédtiszt; a miskolci vésztörvényszék bírása.¹

1849. jún. 1-én Szabó Imre, a kormányzói katonai iroda vezetője ugyanoda titkárrá nevezte ki.²

¹ *OSzK Kozma V.*

² *Közlöny*, 1849. jún. 2.

SZÖGYÉNY Lőrinc

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1815—1817, fogalmazó 1817—1825, titkár 1825—1837, tanácsos 1837—1848.¹

1848 nyarán említve a Pénzügyminisztérium álladalmi javak bánsági szakában tanácsosként, évi 2000 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung osztályvezetőjeként szerepelt a kimutatásokban.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

SZÖLÉNYI József → WEINGARTNER

SZÖLLÖSY Gáspár

1848. szept. 19-én a miniszterelnök a Honvédelmi Minisztérium katonai mozdítási osztályára a volt segédet fogalmazóvá nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.¹ 1849. jan. 26-án a miniszter a Honvédelmi Minisztérium polgári-biztosági osztálya polgári szakában titkárrá kinevezte.² Fizetése 1500 Ft. Aug.-ig vannak róla adatok.³

¹ *Hm, Biztosági* 1848:73. kfő, 127. tétel.

² *Közlöny*, 1849. jan. 28.

³ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm; Hm, Vegyes 4. cs.; Állampénztár.*

SZÖLLÖSY NAGY Ferenc

(?, 1796 vagy 1806—Oravicabánya, 1854. márc. 31.)

Törökországban katonai és diplomáciai szolgálatot teljesített, valamint bányaszakértő volt. 1839 után Zimonyban a keleti nyelvek tolmácsa. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1847).¹

1848. jún. 1-én a belügyminiszter a keleti nyelvek központi hivatalos tolmácsává nevezte ki a Belügyminisztérium keretében, évi 1000 Ft-os fizetéssel.² Sok kiküldetése volt. 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1848. dec. 1-től titkári rangban az Országos Honvédelmi Bizottmány mellé neveztek ki a keleti, román és szerb nyelvek tolmácsává.⁴ 1849-ben Debrecenben tartózkodott, majd 1849. máj. 1-től áthelyezték a Külügyminisztériumhoz tanácsosnak, évi 2000 Ft-tal. Júl.-ig vannak róla adatok.⁵

¹ MÉL II. 798. (Több pontatlanság van az adatokban.)

² Bm, Elnöki 1848:176. eln. sz.

³ Bm, Közig. 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁴ OHB 1848:4995. eln. sz. dec. 8.

⁵ Pm, Pénztári 1849:7089., 11565. pü. sz. máj. 30., júl. 17.; Állampénztár.

A szabadságharc leverése után osztrák kémszolgálatba lépett, az OHB idején viszont Kossuth bizalmasának számított.

SZÓNYI Pál

(Debrecen, 1808. ápr. 22.—Budapest, 1878. jún. 17.)

Pedagógus, tanügyi író, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1846). 1839-től a Tisza családnál nevelő volt.¹

1848. ápr. 24-én a nádor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatási osztályában tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt.⁴ Hivatalt ugyan nem vállalt Windisch-Grätz idején, de nem igazolták. Fizetését márc. 1-től megszüntették.⁵

¹ MÉL II. 800.; Szinyei XIII. 1109—1110. h.

² VKM Elnöki 1848:12. sz.; Fényes E. mm-i statisztika. Osztrák igazolása során azt állította, hogy Eötvös szorgalmazta hivatalba lépését; maga szölt Tisza Lajosnak, hogy mentené fel őt a házitartás kötelessége alól: Abszolutizmuskori ltár, Disziplinár Comité 4. cs. 62. sz.

³ OHB 1848:4886. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:916. eln. sz. jan. 23.

⁵ VKM Debreceni iratok 1849:624—627., 990. sz. jún. 14. Az osztrákok igazolták, de mivel nem volt régi kormányzékai hivatalnok, nem alkalmazták újra.

SZTANKO (Sztarko) Samu (Soma)

(Eperjes, 1815—?)

Volt cs. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848 májusától az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöki segédtsíztje. Főhadnagyi fizetéséhez 480 Ft pótlékot és 36 Ft lótartási pénzt kapott.² 1848. jún.-ban miniszterelnöki titkár a hadügyi és nemzetőrségi irodában.³ Fegyvervásárlás céljából Belgiumba és Angliába küldték, így minisztériumi pótlékát augusztus végétől megszüntnek nyilvánították.⁴

¹ OSzK Kozma V.; Szinyei XIII. 1120. h.

² Fényes E. mm-i statisztika.

³ Urbán 1973. 52—53.

⁴ Pm, Só- és pénztári 1848:1. kfő, 44. tétel, 658/e. sz. szept. 1.

SZTANKOVITS Károly

Helytartótanácsi fogalmazó 1840—1847, titkár (számfeletti, fizetése 800 Ft) 1847—1848.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, évi 1200 Ft-tal.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott a középítészeti osztályon.³ 1849-ben Pesten maradt, Havas császári biztos titkára volt, igazolt.⁴ 1849. jún. 19-én — 1-i hatállyal — újra alkalmazták ugyanott; júl.-ban is vannak róla adatok.⁵

¹ *Ember 1940.*; *Pm, Elnöki* 1848:668. eln. sz. máj. 1.; *Fényes E. mm-i statisztika.* Saját előadása szerint 1836-tól állt állami szolgálatban: *Abszolútizmuskori Itár, Disciplinar Comité 4. cs. 11. sz.*

² *PH, 1848. máj. 3.*; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB 1848:4888. eln. sz.*

⁴ *Abszolútizmuskori Itár, Disciplinar Comité 4. cs. 11. sz.*; *Közmunka, Elnöki* 1849:210. sz. j n. 16.

⁵ *Közmunka, Elnöki* 1849:216. sz.; * llamp nzt r.* Osztrák igazolása során azt állította, hogy a hivatalnokokat a közmunkaügyi miniszt rumban j l. 1- n elk ldt k. Az 1849-i minisztériumi szolgálat miatt hadb ros gi eljárást indítottak ellene.

SZTARKO Soma → SZTANKO Samu

SZ CS Lajos

1848.  pr. 29- n a miniszter a Pénzügyminisztérium  lladalmi javak  budai szakában fogalmazov  nevezte ki, évi 800 Ft-tal.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott.² 1849. jan.—j l. említve ugyanott, fizetése 900 Ft.³

¹ *PH, 1848. máj. 2.*; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

³ *Uo. III/29. sz.*; *Pm, Pénztári* 1849:1236., 1731., 2062., 4201., 5865., 7152. p . sz.; * llamp nzt r.*

TAHY László

1848. j n. 26- n említve a Külügyminisztérium tb. fogalmazov k nt, évi 500 Ft fizetéssel.¹ A Külügyminisztérium feloszlásakor Bécsben maradt.²

¹ *Király személye k r. mm, Elnöki* 1848:335. eln. sz.

² *ÖStA Finanzmm.* 1849:3790. márc. 16.

TAKÁCS István

1849. jan. 10- n kinevezték az Országos Honvédelmi Bizottmány fogalmazov j v  jan. 1-i hat lyval, évi 800 Ft-tal.¹ J l.-ig vannak róla adataink a k rm nyz eln ks g idejéből is.²

¹ *OHB 1849:149. eln. sz.*

² * llamp nzt r.*

TALLIÁN Sándor

Helytartot n csi fogalmazov  1840—1845, a közlekedési bizottság titkára 1845—1848.¹

1848. máj. 23- n a nádor a Vallás-  s Közoktatásügyi Minisztérium gazdasági és közalapítványi osztályában titkárrá nevezte ki.²

¹ *Ember 1940.*; *Felhő—Vörös* 248.

² *PH, 1848. máj. 23.*; *Fényes E. mm-i statisztika*; *1848/49-i Mm, Vegyes VKM* máj. 22. (Utóbbi forrás szerint 1200 Ft-ot kapott, Fényes szerint 1000 Ft-ot.)

TANÁRKY Antal (József)

Volt cs. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1848. j n. 19- n a nádor a Honvédelmi Minisztérium katonai nevelési,  sszeir si és toborzási osztályának vezetőjévé nevezte ki, évi 1500 Ft j randos ggal.² 1848. aug. 25- n és okt. 17- n említve ugyanott.³ 1848. dec.-ben beosztva a táborkari osztály, tudományos karok ideiglenes szakfőnökeként. Pesten maradt a nevelési osztály irataival, és átállt az osztrákokhoz.

¹ *OSzK Kozma V.*

² *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 11. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1384. sz.

³ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel; *Közlöny*, 1848. okt. 17.

1849 végén a minisztériumi iratok leltározásával megbízott Akten-Sichtungs-Commission egyik tagja volt.

TASCHLER Domokos

1849. jún. 26-tól említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban a vasúti osztályon. Azelőtt a központi vasútnál dolgozott.¹

¹ *Közmunka, Kebelbeli* 1849:2. kfő, 151. tétel, jún. 25.

TASNER Antal

(Öskü, 1808. máj. 5.—Pest, aug. 25.)

Ügyvéd. Széchenyi István gróf titkára és munkatársa, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1833).¹

1848. máj. 1-én a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban miniszteri titkárrá nevezte ki, évi 2000 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ Pesten maradt.

¹ *MÉL* II. 826.

² *PH*, 1848. máj. 3.; *Fényes E. mm-i statisztika*. Széchenyi igyekezett névmagyarosításra rábeszélni a minisztériumba való belépés miatt. *Pl.* 1848. márc. 28-án. *1526 utáni gyűjtemény, Tasner* 483. sz. Itt Talmayt javasol.

³ *OHB* 1848:4888. eln. sz.

TENCZER (Tentzer) Károly

(Pest, 1803—Pest, 1860 után)

Mérnök. Állami szolgálatban 24 éve.¹

1848 nyarán említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium technikai osztályok, köüti, hídí osztályai igazgató főmérnökékként. Építési főigazgatósági I. segéd, itt fizetése 1000 Ft.² 1848. dec. 10-én említve ugyanott, nem véglegesített státusban.³

¹ *MÉL* II. 843.; *Pm, Duschek iratai* I/102. sz. 1848. dec. 10.

² *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* I/102. sz.

TÉREY Ignác

Volt kancelláriai tb. fogalmazó.¹

1848. máj. 6-án említve a miniszterelnökség fogalmazójaként.² 1848. máj. 26-án kapta meg a nádori kinevezést, évi 1000 Ft fizetéssel.³ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.⁴ 1848. nov. végétől az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöki titkára, fizetése 1500 Ft.⁵ 1849-ben nem követte a kormányt Debrecenbe. 1849. ápr. 30-án ideiglenesen vállalt titkári hivataláról családi kötelezettségei miatt lemondott. A jan. 1-én neki kifizetett kéthavi bért — mivel nem szolgálta meg — visszafizette.⁶

¹ *Batthány min. eln. iratai* 1848:100. eln. sz. ápr. 30.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Miniszterelnökség*.

³ *PH*, 1848. máj. 26.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

⁴ *OHB* 409/Pz. sz.

⁵ *Közlöny*, 1848. dec. 12.; *OHB* 672/Pz. sz. d. n.; *KLÖM XIII.* 574.

⁶ *Kormányzó, Elnökség* 1849:6150. k. eln. sz.

TESSEDIK Imre

1848. máj. 14-én kapta meg kinevezését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gazdasági és alapítványi osztályához, a közalapítványi jóságok főfelügyelőjének titkári posztjára. Fizetése 500 Ft és 100 Ft szálláspénz. A fizetést máj. 1-ig visszamenőleg kapta.¹ 1848. dec. 7-én említve ugyanott.² 1849. jún. 20-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fogalmazóvá nevezte ki.³ 1849. júl. 24-én említve Szegeden ugyanott, fizetése 800 Ft.⁴

¹ VKM Elmöki 1848:204. sz. máj. 14.

² OHB 1848:4886. eln. sz.

³ VKM Debreceni iratok 1849:1004., 1006. sz.

⁴ VKM Szegedi iratok 1849:1378. sz.

THANHOFFER Pál → HONVÁRI

THURY (Tiery) István

Ügyvéd.

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium álladalmi javak bácsi szakában titkárrá nevezte ki, évi 1500 Ft-tal.¹ 1848. okt.-ben említve ugyanott.² 1848. nov. 16-án említve, mint a Pénzügyminisztérium részéről az Országos Honvédelmi Bizottmánynál szolgálatot tévő.³ 1849. márc. 22-én említve ugyanott; ugyanakkor a megüült szatmári püspöki javak átvételével megbízott miniszteri biztos.⁴ Júl.-ig vannak róla adatok.⁵

¹ István nádor lta, Miniszteri 1848:983. sz.; PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. mm-i statisztika (itt Tiery).

² Pm, Duschek iratai I/118. sz.

³ OHB 1848:3948. eln. sz.

⁴ Uo. 1849:3741. eln. sz.

⁵ Állampénztár.

TIMÁRY Ede → LEDERER

TISZA Kálmán

(Gent, 1830. dec. 16.—Budapest, 1902. márc. 23.)

Politikus, miniszterelnök (1875—1890), nagybirtokos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (t. 1880, ig. 1881).¹

1848. júl. 2-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz a közoktatási osztályba díjtalan fogalmazógyakornokká nevezte ki.² 1849. febr. 4-én ugyanott fogalmazóvá nevezte ki az Országos Honvédelmi Bizottmány a korábbi segédfogalmazót, fizetése 800 Ft; 1849. jún. 13-án említve ugyanott.³

¹ MÉL II. 869. (Nevelője Szőnyi Pál volt.)

² Közlöny, 1848. júl. 2.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ VKM Debreceni iratok 1849:96. m. sz., 1849:987. sz.

TÓBI István

1849. aug. 5-én említve az Aradra indulók közt a Honvédelmi Minisztérium igazságügyi osztályán fogalmazóként, évi 600 Ft fizetéssel.¹

¹ 1848/49-i Mm, Vegyes Hm.

TOPERCZER Ödön

1848—49-ben országgyűlési követ (Szalonta).¹

1848. ápr. 26-án a nádor a Belügyminisztérium országlati osztályán osztályigazgató tanácsossá nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. jún. 1-én a királyi táblához áthelyezték, helyére Házmán Ferenc került az osztályvezetői székbe.³

¹ *Beér—Cszimadia* 888.

² *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz. ápr. 26.; és 1848:49. eln. sz. máj. 5.

³ *Uo.* 1848:256. eln. sz.

TORDAY Gyula

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium tüzérségi és felfegyverzési osztályán a felfegyverzési szak fogalmazójaként.¹ 1849. ápr. 6-án fizetését 700 Ft-ról 800-ra emelték.² 1849. máj. 28-án a miniszter a polgári-gazdasági osztály polgári szakának volt fogalmazóját titkárrá nevezte ki ugyanott.³ Aug.-ig vannak róla adatok, fizetése 1200 Ft.⁴

¹ *OHB* 1848:4757. eln. sz.

² *Pm, Pénztári* 1849:4016. pü. sz.

³ *Közlöny*, 1849. máj. 30.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm; Állampénztár.*

TORKOS Kálmán

1848. júl. 9-én a miniszterelnök távollétében a hadügyminiszter az Országos Nemzetőrségi Haditanács gazdasági osztályához főkönyvvivővé nevezte ki. Fizetése 600 Ft évente és 60 Ft szálláspenz.¹ 1849. júl. 9-én említve a Honvédelmi Minisztérium gazdasági osztálya ruházati szakában fogalmazóként, Szegeden. 1849. aug. 5-én Aradra indult.²

¹ *Közlöny*, 1848. júl. 10.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

TORMAY (Krenmüller) Károly

(Vác, 1804. jún. 29.—Budapest, 1871. aug. 19.)

Orvos, 1832—1848. máj.-ig Tolna megyei és szekszárdi főorvos.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályához tanácsosnak nevezte ki, fizetése 1500 Ft volt. Rerefenciája szerint orvosrendészeti ügyekkel foglalkozott.² 1848 őszétől a feldunai tábor orvosi rendezését végezte el, s vezette azt a pesti visszavonulásig.³ 1848. dec. 17-én Török Bálint honvédelmi minisztériumi osztályvezető a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályához tanácsossá nevezte ki, felmentve a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium tanácsosi posztjáról.⁴ 1849. febr. 2—5. az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke az országos polgári egészségügy vezetésével kívánja megbízni, de Tormay a hadi egészségügy nélküle való rendezése miatt lemondott minisztériumi tanácsosi állásáról is. Osztrák igazolása során előadta, hogy ezután Pesten jelentkezett, mivel a császárhoz hűségessé alattvaló módjára kívánt viselkedni.⁵ A császári csapatok kivonulása után kórházban dolgozott, majd — anélkül, hogy kérte volna — 1849. máj. 26-án a miniszter a Belügyminisztérium egészségügyi osztályában tanácsosnak nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.⁶ Közte és Bugát Pál között dőlt el az osztályigazgatói poszt sorsa. Júl.-ra is kapott fizetést. Állítása szerint júl. elején lemondott állásáról.⁷

¹ *MÉL* II. 885.; *Szinnyei XIV.* 337—339. h.; *Zétény* 219. (Az adatok pontatlanok.)

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; OHB* 1848:4311. eln. sz. dec. 2.

³ *FIKM Elnöki* 1848:315. m. sz.; *OHB* 1849:1385. eln. sz. febr. 2.

⁴ *Közlöny*, 1848. dec. 19.; *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 302. tétel, dec. 15.

⁵ *OHB* 1849:1385., 1440—1441. eln. sz. febr. 2—5.; *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 78. sz.

⁶ *Bm, Elnöki* 1849:126. eln. sz. jún. 16.; *Közlöny*, 1849. máj. 31.; *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 78. sz.

⁷ *Állampénztár; Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 78. sz.

TORMÁSSY János

Békés megyei főjegyző.

1848. jún. 7-én a nádor a Belügyminisztérium országlati osztályán tanácsossá nevezte ki.¹ 1848. nov. 16-án említve ugyanott.² 1849. ápr. 15-től dolgozott Debrecenben.³ 1849. jún. 22-én Pesten letette az új minisztériumi szolgálati esküt.⁴ Részt vett közigazgatási és országlati ügyek intézésében.

¹ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1558.* 1849. ápr.; *Bm, Elnöki* 1848:256. eln. sz.; *Bm, Szemere miniszteri I/Bm.-kimutatás; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1349. sz.

² *Bm, Közig.* 1848:76. kfő, 81. tétel.

³ *Bm, Debreceni iratok* iktatatlan; *Pm, Pénztári* 1849:6152. pü. sz. máj. 17. 42/B e. sz. Korábban beteg volt.

⁴ *Bm, Elnöki* 1849:244. eln. sz.

TÓTH Bódog

Honvédtiszt.¹

1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium elnöki osztály fogalmazójaként, aki iktatói és lajstromozói teendőket is ellátott.² 1849. jan. 28-án és febr. 28-án említve ugyanott, fizetése 800 Ft.³ 1849. jún. 30-án titkár ugyanott.⁴

¹ *OSzK Kozma V.*

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ *Közlöny*, 1849. jan. 30.; *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

⁴ *OSzK Kozma V.*

TÓTH Elek

1849. júl. 28-án Szegeden említve a Honvédelmi Minisztérium igazságügyi osztályán titkárként. Fizetése 1500 Ft, amelyet máj.-tól kapott. 1849. aug. 5-én Aradra indult.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

TÓTH József

Katonatiszt.

1849 elején a Honvédelmi Minisztérium tábornokari osztályán beosztva.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

TÓTH Lőrinc

(Komárom, 1814. dec. 17.—Budapest, 1903. márc. 17.)

Író, jogtudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (l. 1836, r. 1858).¹

1848. máj. 3-án a nádor az Igazságügyi Minisztériumban miniszteri titkárrá nevezte ki, évi 2000 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 5-én említve ugyanott.³ 1849. jan.-tól Debrecenben dolgozott tovább.⁴ 1849. máj. 13-án a miniszter elnöki tanácsossá nevezte ki, fizetése 2500 Ft. Júl.-ig vannak róla adatok.⁵

¹ *MÉL* II. 896—897.

² *PH*, 1848. máj. 7.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:906. sz.

³ *OHB* 1848:4645. eln. sz.

⁴ *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 98. tétel.

⁵ *Közlöny*, 1849. máj. 18.; *IM Állad. titkári* 1849:1. kfő, 154—155. tétel; *Állampénztár*.

TÖLTÉNYI János (József)

(1819. szept. 20.—?)

Orvos, cs. katonai főorvos. A szabadságharc katonai egészségügyének egyik fő alakja.¹

1848. szept. 20-án a nádor az Országos Nemzetőrségi Haditanács igazgatói orvosi segédjévé nevezte ki főorvosi címmel.² 1848. dec. 17-én Török Bálint honvédelmi minisztériumi osztályfőnök a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályának titkárává nevezte ki.³ 1849. febr. 28-án említve ugyanott, fizetése 1200 Ft. Hadbíróági eljárása során Torday Gyula igazolta, hogy Töltényi Jánosnak Flór osztályigazgatóval sok súrlódása volt; még jan.-ban le akart mondani.⁴ 1849. jún. 1-én Kiss Ernő helyettes hadügyminiszter ugyanott segédtanácsossá nevezte ki.⁵ 1849. júl. 28-án Szegeden említve tanácsosként, osztályvezető helyettesként; fizetése 2000 Ft. Hadbíróági eljárási iratai között szerepel Lumniczer Sándor osztályigazgató bizonyítványa, amely szerint Töltényi János jún.-ban elbocsátását kérte Görgei Artúrtól, de ezt nem kapta meg.⁶

¹ Zétény 220—221.

² *Közlöny*, 1848. szept. 22. A kinevezés eredetije: *Hadtört. ltár, Kriegsg.* Pest 1850—1/617. fol. 41.

³ *Közlöny*, 1848. dec. 19.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm; Hadtört. ltár, Kriegsg.* Pest 1850-1/617. 49. fol.

⁵ *Közlöny*, 1849. jún. 8.

⁶ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.* (itt saját aláírásban József); *Állampénztár; Hadtört. ltár, Kriegsg.* Pest 1850-1/617. fol. 47.

TÖRÖK Bálint gróf

(1806. ápr. 18.—1882. máj. 8.)

Helytartótanácsi tb. fogalmazó 1831—1834, tb. titkár 1834—1837, titkár 1837—1842, tanácsos 1842—1848, és a tartományi biztossági igazgatóság aligazgatója.¹

1848. ápr. 30-án (vagy jún. 19-én) a nádor a Honvédelmi Minisztérium polgári-biztossági osztályának vezetőjévé nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. aug. 25-én és dec. 6-án említve ugyanott.³ 1849. febr. 10-én Szögyény László az ideiglenes polgári közigazgatás biztossági és közadói osztálya ideiglenes helyettes főnökéül és országos biztossági ideiglenes aligazgatóul nevezte ki. Ápr. 22-én az osztrákokkal együtt távozott a fővárosból.⁴

¹ Gothai almanach 1898.; *Ember 1940.* Osztrák igazolási eljárása során 1826-ot jelölte meg állami szolgálata kezdetéül: *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 19. sz.

² Ápr. 30-i miniszterelnöki előterjesztés: *Batthyány min. eln. iratai* 1848:150. eln. sz.; ápr. 30-i kinevezés: *István nádor lta, Miniszteri* 1848:997. sz.; jún. 19-i kinevezés: *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 11. tétel; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 93. tétel; *OHB* 1848:4757. eln. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 19. sz. Mivel az 1848. okt. 3-i királyi rendelet után is szolgált, nem került el a hadbíróági eljárást.

TÖRÖK János

Erdélyi udvari kancelláriai iktató.

1849. jún. 15-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, évi 1200 Ft-tal.¹ 1849. júl. 19-én is említve.²

¹ *IM Elnöki* 1849:381. eln. sz.

² *Pm, Pénztári* 1849:11755. pü. sz.

TÖRÖK József

(Alsóvárad, 1813. okt. 14.—Debrecen, 1894. márc. 14.)

Orvos, természettudós, tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1843, r. 1858). 1848-tól a debreceni főiskolán tanár; 1849. jan.—ápr.-ban a debreceni két táborigyógyintézet főorvosa.¹ Az Orvosi Társaság főmunkatársa 1843—1848 között.²

1849. máj. 26-tól a miniszter a Belügyminisztérium egészségügyi osztályában tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.³ Jún.—júl.-ra is kapott fizetést.⁴

¹ *MÉL* II. 906.; *Szinnyei* XIV. 495—497. h.;

² *OSzK Fekete* fol. 80.

³ *Közlöny*, 1849. máj. 31.; *Bm, Elnöki* 1849:126. eln. sz. jún. 16.

⁴ *Állampénztár*.

TÖRY Gusztáv (Adolf)

1848 nyarán említve a Honvédelmi Minisztérium polgári biztossági osztályán fogalmazóként.¹ 1848. dec. 6-án említve ugyanott az élelmezési szakban.² 1849. jún. 16-án a miniszter ugyanott fogalmazóvá nevezte ki.³ 1849. júl.-ban Szegeden említve ugyanott, fizetése 800 Ft. 1849. aug. 5-én Aradra indult.⁴

¹ *Lakkönyv*.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ *Közlöny*, 1849. jún. 23.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm*.

TRANGOUS Lajos

(Igló, 1786—Igló, 1855)

Vasgyáros. A felső-magyarországi bányapolgárság alelnöke.¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium bányászati osztályának vezetőjévé tette meg, fizetése évi 3500 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1848. dec. 22-én az Országos Honvédelmi Bizottmány a Szepességbe küldte teljhatalmú kormánybiztosként.⁴

¹ *MÉL* II. 910—911.; *PH*, 1848. máj. 2.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *OHB* 1848:6371. eln. sz.

TREFORT Ágoston

(Homonna, 1817. febr. 6.—Budapest, 1888. aug. 22.)

Művelődéspolitikus, publicista, miniszter (1872—1888), a Magyar Tudományos Akadémia tagja (I. 1841, t. 1867, ig. 1874) és 1885-től elnöke.¹ Pest terézvárosi 1848-as országgyűlési követ.²

1848. ápr. 27-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium államtitkárává nevezte ki, fizetése évi 6000 Ft.³ 1848. szept. 30-án Svájcba emigrált.⁴

¹ *MÉL* II. 912.

² *KH*, 1848. nov. 9.

³ *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*.

⁴ *FIKM Elnöki* 1848: 318. m. sz. nov. 4.; *KH*, 1848. nov. 9.; *Közlöny*, 1848. nov. 8. *1848/49-i Mm, Vegyes FIKM* (az iratban tévesen szerepel, hogy 1849. jan.-ig dolgozott).

TRETTINA János

1823. okt. 22-től kincstári szolgálatban. Magyar udvari kamarai számvévségi járulnok 1828—1832, számgjegyző 1832—1835, számtiszt 1835—1847, számvévségi tanácsos 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium országos főszámvévsői osztályában főszámtisztté nevezte ki, évi 1200 Ft-tal. 1848. júl. 15-ig a só- és pénztári osztályban említve.² 1848. okt.-ben említve a Pénzügyminisztériumban.³ 1849 elején a Cameral Verwaltung számvévségi tanácsosa.⁴

¹ *Pm, Duschek iratai* I/13., 17. sz., d. n. és 1848. márc. 1.; *Fallenbüchl*.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika*; *Pm, Só- és pénztári* 1848:1. kfő. 44. tétel, 3238. p. o. sz.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

TRIFUNÁ CZ Pál

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1817—1824, fogalmazó 1824—1835, titkár 1835—1846, tanácsos 1846—1848.¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya sóeladási szakában tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel; ugyanakkor a csempészeti ítélőszéken bíráló ülnök.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849 elején a Camera! Verwaltung osztályvezetőjeként szerepelt.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm*, *Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános No 1079.*

UDVARHELYI Károly

Ügyvéd.

1848. dec. 15-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium katonai osztályában fogalmazóvá nevezte ki, korábban az Országos Nemzetőrségi Haditanács kiadója.¹ 1849. febr. 28-án említve ugyanott, fizetése 800 Ft.² 1849. máj. 28-án a miniszter ugyanott titkárrá nevezte ki.³ 1849. jún. 26-án, júl. 28-án Szegeden említve ugyanott, fizetése 1200 Ft. 1849. aug. 5-én Aradra indult.⁴

¹ *Pm*, *Só- és pénztári* 1848:1. kfő, 44. tétel, 158/min. eln. nő. szám, máj. 13.; *Közlöny*, 1848. dec. 17.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

³ *Közlöny*, 1849. máj. 31.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

ÚJHELYI Imre

Lelkész.

1848. dec. 10-én a miniszter a Honvédelmi Minisztérium táborigyelmeztető osztályába titkárrá nevezte ki. Fizetése 1000 Ft.¹

¹ *Hm, Biztossági* 1848:73. kfő, 270. tétel, dec. 5., 297. tétel, dec. 10.

VACHOT Sándor

(Gyöngyös, 1818. nov. 17.—Pest, 1861. ápr. 9.)

Költő, író, ügyvéd, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1843).¹

1848 őszén a Pénzügyminisztérium fogalmazója. Innen került az Országos Honvédelmi Bizottmány-hoz pénzügyi tárgyak elintézésére. 1848. dec. 1-től országos honvédelmi bizottmányi titkár, évi 1500 Ft fizetéssel.² 1849. ápr. 19-én említve a kormányzói hivatal polgári osztályának titkáráként, évi 2000 Ft fizetéssel. 1849. máj. 31-én Záborszky álladalmi tanácsos írta alá kinevezését ugyanoda.³ 1849. júl. 20-án szabadságon. Febr.—júl. között folyamatosan vannak róla adatok.⁴

¹ *MÉL* II. 934.

² *Szabó* 1928. 172.; *OHB* 1848:5532. eln. sz. dec. 11.

³ *OHB* 1849:8258. k. eln. sz.; *Közlöny*, 1849. jún. 2.

⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1849:9553. k. eln. sz.; *Allampénztár.*

VADÁSZI Antal

Katonatiszt.

1849 elején a hadügyminisztérium elnöki osztályán beosztva.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

VADNAY Rudolf

(1819—Zánka, 1889. jún. 18.)
Földbirtokos.¹

1848. ápr. 30-án a miniszter a Belügyminisztérium elnöki fogalmazójává nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. nov. 16-án említve ugyanott.³ 1849. márc. 25-től Debrecenben dolgozott.⁴ Aug.-ig említve ugyanott.⁵

¹ Színnyei XIV. 732. h.

² Bm, Elnöki 1848:57. eln. sz.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ Bm, Közig. 1848:76. kfő, 81. tétel.

⁴ Bm, Debreceni iratok iktatatlan, d. n.

⁵ Állampénztár.

VAGNER Dániel → WAGNER

VALLÉR Sándor

1849. febr. 24-én a Honvédelmi Minisztérium tábornokari osztályához fogalmazóvá nevezte ki a miniszter. Korábban Klapka tábornokari irodájában volt segédfogalmazó.¹

¹ Közlöny, 1849. febr. 28.

VÁMOSI (Czollner) László

Pesten maradt, igazolt.

A miniszter 1849. jún. 9-én, jún. 1-ig visszamenőleg, a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium középítészeti osztályához fogalmazóvá nevezte ki, évi 600 Ft fizetéssel. Korábban segédfogalmazó volt. Júl.-ra is kapott fizetést.¹

¹ Közlöny, 1849. jún. 12.; Közmunka, Elnöki 1849:135. eln. sz. jún. 9., 210. eln. sz. jún. 16.; Állampénztár.

VANICSEK Ernő → VÉRTEY

VARGA (Wargha) István

1809-ben született.

Jogot végzett. Arad megyei. Pedagógus, magánnevelő. 1844-től ügyvéd Pesten. Az Iparegyesület helyettes igazgatója.¹

1848. máj. 16-án a miniszter a Külügyminisztérium fogalmazójává nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. okt. 11-én az Országos Honvédelmi Bizottmány ugyanott titkárrá nevezte ki.³ Kossuth bizalmasa, tudósítója Bécsből. Részt vett a bécsi októberi forradalomban, ahol ezért bíróság elé állították 1849-ben.⁴

¹ Károlyi 1932. II. 252—253. 97. sz.

² PH, 1848. máj. 18.; Fényes E. mm-i statisztika.

³ Király személye kör. mm. Elnöki 1848:1616. eln. sz.; Károlyi 1932. II. 252—253. 97. sz. szerint okt. 2-án.

⁴ Károlyi 1932. II. 252—253. 97. sz.

VARGA János

Mérnök. 1848. febr. 22-én említve a helytartótanács közlekedési bizottsága tagjaként mint hajózási első mérnök.¹

1848 nyarán említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium technikai osztályok hajózási részlegében mint igazgató főmérnök, ugyanakkor a hajózási osztály első mérnöke évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. dec. 10-én említve mint nem véglegesített alkalmazott ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt. 1849. máj. 25-én előbbi állását kérvényezi.⁴ 1849. jún. 16-án említve mint hajózási igazgató mérnök.⁵

¹ Szinyei XIV. 893. h.; *Közmunka, Közlekedési oszt.* 1848:34. kfő, 20. tétel.

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/102. sz.

⁴ *Közmunka, Kezbeli* 1849. 2. kfő, 29. tétel.

⁵ Uo. 57/a tétel.

VÁRSZEGHY János

1848. júl. 26-án a miniszterelnök az Országos Nemzetőrségi Haditanács irattárnokává nevezte ki. Egyben a miniszterelnöki hivatal irattárnoki teendőit is ellátta. Besorolása sorjegyző volt, fizetése 700 + 300 Ft.¹ 1848. nov. 16-án említve az Országos Honvédelmi Bizottmány irattárnokaként.² 1849. jan. 4-én említve az Országos Honvédelmi Bizottmány irodaigazgatójaként, fizetése 1200 Ft.³ 1849. ápr. 19-től a kormányzói hivatal irodaigazgatójaként említve, fizetése 1800 Ft. Kinevezését 1849. máj. 31-én Záborszky Alajos álladalmi tanácsos írta alá.⁴ 1849. jún. 15-én és júl. 20-án Szegeden említve ugyanott.⁵

¹ *Közlöny*, 1848. júl. 26.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

² *OHB* 409/Pz. sz.

³ Uo. 1849:40. eln. sz., 672/Pz. d. n.

⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz. jún. 15.; *Közlöny*, 1849. jún. 2.

⁵ *Kormányzó, Elnöki* 1849/8258., 9553. k. eln. sz.

VASVÁRI Pál

(Tiszabüd, 1826. júl. 14.—Marisel, 1849. júl. 5.)

Filozófus, történész. A márciusi ifjak egyik vezére.¹

1848. ápr. 30-án a miniszter a Belügyminisztérium fogalmazójává nevezte ki, évi 800 Ft fizetéssel.² 1848. máj. 5-én még a Belügyminisztérium keretében dolgozott. Jún. 15-én a nádor a Pénzügyminisztérium adói osztályához nevezte ki titkárrá, évi 1500 Ft fizetéssel.³ 1848. okt.-ben említve ugyanott.⁴ Közben a Rákóczi szabadcsapat parancsnoka, de minisztériumi tiszttségéről nem mondott le. 1849. máj. 7-én is említve ugyanitt. Beosztva az I. központi osztályhoz.⁵

¹ *MÉL* II. 972—973.

² *Bm, Elnöki* 1848:57., 49. eln. sz.

³ Uo. 49. eln. sz.; *Pm, Elnöki* iktatókönyvi bejegyzés, 1848:899. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; István nádor lta, Miniszteri* 1848:1450. sz. jún. 15.

⁴ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁵ *Kormányzó, Elnöki* 1849:6849. k. eln. sz. máj. 7.; *Pm, Duschek iratai* III/29. sz. d. n. (Az *Állampénztár* szerint csak márc.-ig vannak adatok minisztériumi fizetéséről.)

VAY Miklós báró, ifj.

(Golop, 1828. dec. 24.—Golop, 1886. jan. 28.)

Szobrász. Vay Miklós 1848-as erdélyi teljhatalmú kormánybiztos fia.¹

1849. máj. 1-től a Külügyminisztérium fogalmazója, évi 900 Ft-tal.² Jún. 1-től ugyanott titkár 1200 Ft-tal.³ Júl.-ra is kapott fizetést.⁴

¹ *MÉL* II. 976.

² *Pm, Pénztári* 1849:7089. pü. sz. máj. 30. (Az *Állampénztár* máj.-ra a Honvédelmi Minisztériumnál utalt neki fizetést.)

³ *Pm, Pénztári* 1849:8212. pü. sz. jún. 12., 1849:9241. pü. sz. jún. 20.

⁴ *Állampénztár.*

VÉBER János → WÉBER

VÉGH Lajos

1849. máj. 29-én a miniszter az Igazságügyi Minisztériumhoz fogalmazóvá nevezte ki a volt segédfogalmazót.¹ 1849. jún. 19-én említve évi 800 Ft fizetéssel.² Júl.-ra is kapott fizetést.³

¹ *Közlöny*, 1849. máj. 30.

² *Pm, Pénztári* 1849:9261. pü. sz.

³ *Állampénztár.*

VENTURINI József

Helytartótanácsi számvevőégi járulnok 1822—1828, számjegyző 1828—1832, számvevőtiszt 1832—1838.¹

1848. máj. 10-én a Pénzügyminisztérium adói osztályához főszámvevővé nevezték ki, fizetése 1000 Ft. Ugyanakkor szolgálatot teljesített az álladalmi javak úrbéri szakában is, számvevői tisztként.²

1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. febr. 12-én Nyéky Mihály az ideiglenes polgári közigazgatás számvevői osztályán számvevői tisztként alkalmazta.⁴ 1849. júl.-ban újra a magyar minisztérium alkalmazottja. Fizetést visszamenőleg máj.-tól kapott.⁵

¹ *Ember 1940.* Saját adata szerint 1820-ban kezdte az állami szolgálatot: *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 52. sz.

² *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 52. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité* 4. cs. 52. sz.

⁵ *Állampénztár.* Az osztrákok újra alkalmazták.

VERNEY Gyula

Magyar udvari kamarai fogalmazó gyakornok 1844—1848.¹

1848 nyarán említve a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya pénztári szakában tb. fogalmazóként. Fizetése évi 400 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³

¹ *Fallenbüchl.*

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

VÉRTESSY Károly

Helytartótanácsi díjtalan gyakornok 1830. máj. 18-tól, fogalmazó gyakornok 1838—1845, fogalmazó 1845—1848.¹

1848. máj. 23-án a miniszter a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gazdasági és közalapítványi osztályában fogalmazóvá nevezte ki, évi 600 Ft-os korábbi fizetésével. Fényes Elek szerint a katolikus egyházi szakban dolgozott.² 1848. dec. 7-én említve a katolikus egyházi osztályban.³ 1849-ben Pesten maradt, nem igazolt. Fizetését márc. 1-ig visszamenőleg megszüntették.⁴

¹ *Htt-i ltár, Series; Ember 1940.*

² *PH*, 1848. máj. 23.; *Fényes E. mm-i statisztika; Lakkönyv.*

³ *OHB* 1848:4886. eln. sz.

⁴ *Uo.* 1849:916. eln. sz. jan. 23.; *VKM Debreceni iratok* 1849:990. sz. jún. 14.

VÉRTEY (Vanicsek) Ernő

1849. jún. 1-én a miniszter a volt segédfogalmazót a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályában fogalmazóvá nevezte ki.¹ Júl.-ig vannak róla adatok. Fizetése 800 Ft.²

¹ *Közlöny*, 1849. jún. 8.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

VETTER Antal

(Velence [Itália], 1803. júl. 3.—Budapest, 1882. júl. 26.)

Osztrák származású császári tiszt. Honvéd altábornagy.¹

1848. dec. 6-án a Honvédelmi Minisztérium tábornoki osztályának vezetője.² 1848. dec. 28-án megbízatást kap a hadügyminiszter helyettesítésére, amely Mészáros Lázár visszaérkezéseiig volt érvényes. 1849 jan.—márc. a tábornoki osztály vezetője.³

¹ *MÉL* II. 995.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ Uo. 1848:6908. eln. sz. *Hm, Vegyes* 4. cs.

VIDASICS Ferenc Ede

1849. jan. 16-án a miniszter kinevezte a Honvédelmi Minisztérium hadlelkézi osztálya ideiglenes vezetőjévé.¹ 1849. febr. 28-án említve ugyanott, fizetése 2500 Ft.² 1849. ápr. 14-én említve ugyanott.³ 1849. jún. 19-én állásából felmentették.⁴

¹ *Pm, Pénztári* 1848:981. pü. sz. jan. 24.

² *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

³ *OHB* 1849:5589. eln. sz.

⁴ *VKM Debreceni iratok* 1849:1029. sz.

VILRADEL (Vilrader) Zsigmond → WILLRADER

VIRTÁK Károly

A magyar udvari kamaránál iktatói fizetéses gyakornok 1823—1826, fogalmazó gyakornok 1826—1830, fogalmazó 1836—1846, titkár 1846—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya sóeladási szakában mint titkárt további munkára kötelezte. Fizetése a korábbi 1000 Ft.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ 1849. jan.—máj.-ban említve a III. közvetett adói osztály titkáráként 1500 Ft-tal, amelyet ápr. 1-i hatállyal kapott szorgalmas munkájáért. Júl.-ra is kapott fizetést.⁴

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.

⁴ Uo. III/29. sz. d. n.; *Pm, Pénztári* 1849:1236., 1731., 2062., 3950., 4201., 5865. pü. sz.

VIZNER (Visner, Wiesner, Wisner) Antal

A „központi bécsi bányagazgatóság” tanácsosa.¹

1848. máj. 18-án a nádor a Pénzügyminisztérium bányászati osztályában tanácsossá és segédigazgatóvá nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel. Kinevezésének ügye lassan haladt a bécsi állás alóli felmentés miatt.² 1848 végéig dolgozott. 1849-ben áttért az osztrákokhoz, miután Duschek több bizalmas utasításában (pl. a réz eladására vonatkozóan) eljár.³ 1849. jún.—júl.-ban újra a minisztérium tagja, fizetése pótlólag márc.-tól járt.⁴

¹ *Pm, Elnöki* 1848:555. eln. sz. máj. 18.

² *Uo. és Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.; *Pm, Bányászati oig. iratok* 1849; *Duschek-per* von. részek.

⁴ *Állampénztár; Pm, Pénztári* 1849:9861. pü. sz. jún. 26.

1850. jan. 30-tól újra osztrák hivatalnok. *Duschek-per* fol. 401.

VÖRÖS Antal

Ügyvéd. Wesselényi Miklós, majd a Csapody család szolgálatában állt. Szoros kapcsolatban Kossuthal és családjával. Radna 1848—49-es országgyűlési követe.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium irattárnok-levéltárnokává nevezte ki, évi 800 Ft-tal. „Méltányolni kívánván... körülöttem tanúsított egykori hűséges fáradozásait, egyszersmind tekintve képzettségét; ... ezennel miniszteri magán levéltárnokomul... kinevezem” — így szólt a kinevezés.² 1848. okt.-tól említve az Országos Honvédelmi Bizottmánynál, fizetése 1200 Ft.³ 1849. ápr. 19-től a kormányzói hivatal levéltárnoka, évi 1500 Ft-tal. Kinevezését máj. 31-én kapta meg.⁴ Júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *KLÖM XII.* 68.; *Beér—Csizmadia* 889.

² *PH,* 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika; Pm, Elnöki* 1848:81. eln. sz. ápr. 24.

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz.; *OHB* 672/Pz.

⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1849:8258. k. eln. sz.; *Közlöny,* 1849. jún. 2.

⁵ *Állampénztár.*

VUKOVICS Sebő

(Fiume, 1811—London, 1872. nov. 17.)

A reformkori liberális ellenzék tagja. Jogász. Temesi alispán. 1848. máj.-ban temesközi királyi biztos, majd a Délvidék főkormánybiztosa. Országgyűlési képviselő (Kisbeccserek).

1849. máj. 2.—aug. 11. között igazságügy-miniszter. Fizetése 12000 Ft.¹

¹ *MÉL II.* 1017.; *Beér—Csizmadia* 19., 889.

WAGNER (Vagner) Dániel

(Brezsnóbánya, 1800—Budapest, 1890. jan. 10.)

Az első magyar gyógyszerészdoktor. Vegyészdoktor; az első kémiai gyáros Magyarországon (1834). Meghonosította az országban a törvényszéki kémiai elemzéseket. Több szakmunka szerzője.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályának tanácsosává nevezte ki, évi 500 Ft fizetéssel, amely egyetemi tanári fizetését egészítette ki a tanácsosi rangnak megfelelően; referenciája: gyógyszerészet. 1848. dec. 7-én említve ugyanott.²

¹ *MÉL II.* 1018.; *Gortvay* 57.

² *FKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika; OHB* 1848:4818. eln. sz.

WALDBERG Károly

(1797—?)

Nyugalmazott cs. kir. katonatiszt. Honvédtiszt.¹

1849. jún. 2-án a kormányzó a Honvédelmi Minisztérium vezérkari osztályához osztályvezetővé nevezte ki.²

¹ *OSzK Kozma VI.*

² *Közlöny,* 1849. jún. 7. Lásd még róla: *Gelich II.* 437., III. 613.

WARGHA Isván → VARGA

WÉBER (Véber) János (József)

(Sopron, 1806. júl. 11.—?)

Jogász. Újságíró. 1840-től a Duna—Tisza csatorna társaság titkára.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban titkárrá nevezte ki, 1200 Ft évi fizetéssel.² 1848. dec. 7-én említve a miniszteri és államtitkári irodában (kebelbeli osztály).³ 1849. nov. 1-én Geringer hivatali apparátusában szolgált.⁴

¹ Szinnyi XIV. 1020—1021. h.

² PH, 1848. máj. 3.; Fényes E. *mm-i statisztika*.

³ OHB 1848:4888. eln. sz.

⁴ Szinnyi XIV. 1021. h.

WEINGARTNER (Szölényi) József

Volt cs. katonatiszt. Honvédtiszt.

1848. júl. 1-től az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztályán mint oldalmentti. Századosi fizetéséhez 480 Ft pótlékot kapott.¹ 1849. jún. végén említve a Honvédelmi Minisztérium főruhafelügyelési osztálya vezetőjeként.²

¹ Fényes E. *mm-i statisztika*; Pm, *Só- és pénztári* 1848:1. kő, 44. tétel. júl. 1.

² Hm, *Vegyes* 4. cs.

WEISZ Ferenc

Állami szolgálatban 1810. márc. 7-től. Magyar udvari kamarai számvevő tanácsos 1835—1847, alszámvevő 1847—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium só- és pénztári osztálya sóeladási szakában számvevőségi főtiszté nevezte ki a korábbi, 1200 Ft-os évi fizetésével.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³

¹ Pm, *Dusчек iratai* I/13. sz.; *Fallenbüchl* (itt: W. Szeráfi).

² PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. *mm-i statisztika*.

³ Pm, *Dusчек iratai* I/118. sz.

WEISZ Bernát Ferenc

(Lugos, 1800. aug. 1.—Budapest, 1888. márc. 31.)

Nagykereskedő, bankár, a magyar biztosításügy úttörője.¹ A kereskedelmi bank igazgatója.

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium országos főszámvevői osztálya vezetőjévé nevezte ki, évi 3500 Ft fizetéssel.² 1848. okt.-ben említve ugyanott.³ A Cameral Verwaltung számvevőségének helyettes vezetője.⁴

¹ MÉL II. 1034.

² PH, 1848. máj. 2.; Fényes E. *mm-i statisztika*.

³ Pm, *Dusчек iratai* I/118. sz.

⁴ *Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános* No 1079.

WIESNER (Wisner) Antal → VIZNER

WILLRADER (Vilradel, Vilrader) Zsigmond

Magyar udvari kamarai iktatói fizetéses gyakornok 1835—1837, fogalmazó gyakornok 1837—1846, fogalmazó 1846—1848.¹

1848. ápr. 29-én a miniszter a Pénzügyminisztérium álladalmi javak bántási szakában fogalmazóként további szolgálatra kötelezte, évi 600 Ft-os fizetésével.² 1848. okt.-ben és 1849. júl.-ban említve ugyanott, 900 Ft-os fizetéssel. A fizetést máj.-ig visszamenőleg kapta.³

¹ *Fallenbüchl.*

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/118. sz., III/29. sz.; *Állampénztár.*

ZÁBORSZKY Alajos

(?, 1808—Kaposvár, 1862. ápr. 5.)

Nemesi reformpolitikus. Szigetvár országgyűlési követe 1848—49-ben.¹

1848. ápr. 29-én a nádor a Pénzügyminisztérium álladalmi javak úrbéri szakában tanácsossá nevezte ki, évi 2500 Ft fizetéssel.² Ugyanakkor 1849. márc.-ig országgyűlési jegyzőkönyvvezető volt. A minisztertanács előadó jegyzője. A pénzügyekbe alig folyt be; elsősorban jogi vonatkozású tárgyakat intézett.³ A minisztérium lemondása után az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökségén is dolgozott. 1849. ápr. 19-től a kormányzói hivatal álladalmi tanácsosa és minisztertanácsi előadó jegyző. (Kinevezés: máj. 31.) Fizetése 4000 Ft.⁴ Máj.-ig a Pénzügyminisztérium tanácsosa is. Ilyen minőségben Duschek miniszter pesti biztosa május elején. Júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *MÉL* II. 1057.; *Beér—Csizmadia* 889.

² *PH*, 1848. máj. 2.; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Hadtört. ltár, Kriegsg.* Pest 1850—2/209. fol. 14.

⁴ *Kormányzó, Elnöki* 1848:8258. k. eln. sz.; *Közlöny*, 1849. jún. 2.

⁵ *Hadtört. ltár, Kriegsg.* Pest 1850—2/209. fol. 9.; *Duschek-per* von. részek. (Duschek befolyásolhatónak tartotta és a maga céljaira igyekezett felhasználni.) *Állampénztár.*

ZÁMÁR Imre → ZIMÁR

ZAPF Károly

Katonatiszt.

1849 elején a hadügyminisztérium tábornoki osztályán segéd.¹

¹ *Hm, Vegyes* 4. cs. d. n.

ZEITLER Márton

1848. aug. 9-én a miniszterelnök az Országos Nemzetőrségi Haditanács gazdasági osztályában főszámvevővé nevezte ki a volt hadirnokot. Fizetése évi 600 Ft és 60 Ft szálláspénz.¹ 1849-ben Nagyváradon említve főszámvevőként a Honvédelmi Minisztériumban.²

¹ *Közlöny*, 1848. aug. 14.; *Pm, Só- és pénztári* 1849:1. kfő, 44. tétel, aug. 9. 535/e. sz.

² *Hm, Vegyes* 4. cs. d. n.

ZELENÁK János

Honvédtiszt.

1848. aug. 29-én Batthyány Lajos a Honvédelmi Minisztérium elnöki irodájának vezetőjévé nevezte ki.¹ 1848. dec. 6-án említve a Honvédelmi Minisztérium irodaigazgatójaként.² 1849. febr. 28-án említve ugyanott, fizetése 1200 Ft.³ 1849. máj. közepéig vannak róla adatok.

¹ *Hm, Általános* 1848:5819. sz.

² *OHB* 1848:4757. eln. sz.

³ *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm.

ZELENKA Lajos

(?, 1780 előtt—Buda, 1850 után)

Mérnök. 1809 óta volt állami szolgálatban.¹

1848 nyarán említve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium technikai osztályok térképészeti igazgató főmérnökeként, valamint az építészeti főigazgatóság első igazgatói segédjeként. Utóbbi minőségében évi 1500 Ft fizetést kapott.² 1848. dec. 10-én említve ugyanott nem véglegesített státuszban.³ 1849. jún.-ban említve ugyanott mint térképészeti osztályvezető.⁴

¹ *MÉL* II. 1067.; *Pm, Duschek iratai* I/102. sz. 1848. dec. 10.

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Pm, Duschek iratai* I/102. sz.

⁴ *Közmunka, Elnöki* 1849:159. sz. jún. 12.; *Közmunka, Kebelbeli* 1849:2. kő, 39. tétel, jún. 6.

ZEYK Károly

1848. aug. 20-án Perczel Mór lemondása után, annak osztályigazgatói állására nevezte ki a nádor, különös tekintettel az erdélyi ügyekben való jártasságára.¹ 1848. dec. elejétől kormánybiztosi feladatokat hajtott végre Erdélyben.² 1848 végétől 1849. márc. 20-ig az Országos Rendőri és Postaosztálynál volt osztályvezetői beosztásban. Ekkor a kis létszámú Belügyminisztérium erősítésére helyezték vissza, ahol időnként Zoltán János államtitkárt is helyettesítette.³ 1849. máj. 9-ig, Hajnik Pál kinevezéséig a debreceni belügyi rendőri ügyekben intézkedett osztályvezetőként. 1849. jún. 22-én letette a hivatali esküt Pesten.⁴ A Belügyminisztérium osztályvezetőjének rangjában volt, de az osztály megnevezése nem szerepelt az iratokban: rendőri, közigazgatási, országglati ügyeket egyaránt intézett.

¹ *Bm, Elnöki* 1848:854. eln. sz.; *Közlöny*, 1848. szept. 2.

² *Pm, Pénztári* 1849:293. pü. sz. jan. 11.

³ *Bm, Elnöki* 1849:16. eln. sz. márc. 20.; *Közlöny*, 1849. ápr. 11. (Az államtitkár helyett ő írt alá.)

⁴ *Bm, Elnöki* 1849:244. eln. sz.

ZICHY Ferenc gróf, ifj.

(Pozsony, 1811. jan. 24.—Kálóz, 1900. júl. 17.)

Aulikus politikus, diplomata, tárnokmester. Helytartótanácsi tanácsos (id. elnök) 1847—1848.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium államtitkárává nevezte ki, évi 6000 Ft fizetéssel.² 1848. szept. 5-én beteg jelent; Pozsonyba, majd Bécsbe utazik. Okt. második felében juttatta el lemondását az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz, Nyáry Páltól távolmaradási engedélyt kapott.³ Decemberben már Pozsony megye cs. kir. biztosa, 1849-ben az egyik legismertebb „muszkavezető”.⁴

¹ *MÉL* II. 1972.

² *Közmunka, Elnöki* 1848:3. sz. fogalmazvány; *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *Spira* 1964. 333.

⁴ *MÉL* II. 1972.

ZIMÁR (Zámár) Imre

1849. júl. 9-én Szegeden említve a Honvédelmi Minisztérium hadlelkészi osztályának fogalmazójaként.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes* Hm.

ZLAMÁL Vilmos

(Morsitz [Morvaország], 1803. jún. 25.—Budapest, 1886. nov. 11.)

Állatorvos, országos állatorvos (1838—1843), egyetemi tanár (1843-tól), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1864). Az egyetemi önálló állatgyógyászati tanszékért küzdött.¹

1848. máj. 1-én a nádor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályának tanácsosává nevezte ki 500 Ft pótlékkal egyetemi tanári fizetéséhez. Referenciája az állatgyógyászat és állatorvosi képzés volt. 1848. dec. 7-én említve ugyanott.²

¹ MÉL II. 1081.; *Gortvay* 120.

² *FIKM Elnöki* 1848:1. m. sz.; *Fényes E. mm-i statisztika*; *OHB* 1848:4818. eln. sz. dec. 7.

ZOLTÁN János

1848. ápr. 26-tól a Belügyminisztérium államtitkárává nevezte ki a nádor, évi 6000 Ft fizetéssel. Ettől az időtől kezdve 1849. aug.-ig a Belügyminisztérium államtitkára, a miniszter helyettese.¹

¹ *Bm, Elnöki* 1848:56. eln. sz. Hadbírószági eljárása: *Hadtört. Itár, Krieggsg.* Pest 1850—1/74. fol. 248.

ZÖLD Ferenc

Keszthelyi ispán.¹

1848 nyarán említve a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium földművelési osztályának fogalmazójaként, fizetése évi 800 Ft.² 1848. dec. 7-én említve ugyanott.³ 1849-ben Pesten maradt, igazolva.⁴ 1849. máj. 10-én említve a FIKM-ben, jún.—júl.-ra is kapott fizetést.⁵

¹ *FIKM Elnöki* 1848:103. m. sz. júl. 1.

² *Fényes E. mm-i statisztika.*

³ *OHB* 1848:4818. eln. sz.

⁴ *1848/49-i Mm, Vegyes FIKM.*

⁵ *FIKM Elnöki* 1849:43. eln. sz. máj. 10.; *Állampénztár.*

ZUBER? Antal

Honvédtiszt.

1849. jún. végén említve a Honvédelmi Minisztérium rendőri osztálya vezetőjeként.¹

¹ *Hm, Vegyes* 4. cs. d. n.

ZSOVNAVY Antal

Katonatiszt.

1849. júl. 28-án említve a hadügyminisztérium tüzéri osztályán segédként.¹

¹ *1848/49-i Mm, Vegyes Hm.*

FORRÁSOK ÉS IRODALOM*

- Ábrányi** = Id. Ábrányi Kornél: Életemből és emlékeimből a történelem, irodalom és művészet köréből. Bp. 1897.
- Abszolútizmuskori ltár, Akten-Sichtung** = MOL, Abszolútizmuskori levéltár. I. A birodalmi centralizmus korában működő politikai hatóságok iratai. c) A Bach-rendszer magyarországi politikai hatóságainak iratai. I) Az országos hatóságok iratai. Akten-Sichtung 1850—1856. (D 38.)
- Abszolútizmuskori ltár, Disciplinar Comité** = MOL, Abszolútizmuskori levéltár. I. A birodalmi centralizmus korában működő politikai hatóságok iratai. c) A Bach-rendszer magyarországi politikai hatóságainak iratai. I) Az országos hatóságok iratai. Disciplinar Comité 1849. október—december (D 59.)
- Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. közig., Egészségügyi** = MOL, Abszolútizmuskori levéltár. I. A birodalmi centralizmus korában működő politikai hatóságok iratai. b) A Windisch-Grätz Alfréd által felállított magyarországi politikai hatóságok iratai. Magyarországi ideiglenes polgári közigazgatás. Egészségügyi osztály 1849. (D 21.)
- Abszolútizmuskori ltár, Id. polg. közig., Kebelbeli** = MOL, Abszolútizmuskori levéltár. I. A birodalmi centralizmus korában működő politikai hatóságok iratai. b) A Windisch-Grätz Alfréd által felállított magyarországi politikai hatóságok iratai. Magyarországi ideiglenes polgári közigazgatás. Kebelbeli osztály 1849. (D 11.)
- Abszolútizmuskori ltár, Windisch-Grätz, Általános** = MOL, Abszolútizmuskori levéltár. I. A birodalmi centralizmus korában működő politikai hatóságok iratai. b) A Windisch-Grätz Alfréd által felállított magyarországi politikai hatóságok iratai. K. k. Armee-Ober-Commando: Politische und Administrative Section. Általános iratok 1848—1849. (D 8.)
- Ács** = Ács Tivadar: A magyar légionisták életrajzgyűjteménye. (Magyarok és a Risorgimento) Bp. 1961.
- Állampénztár** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Állampénztár, Fizetések és nyugdíjak stb. főnaplója, 1849. január—augusztus. (H 100.) 24. köt.
- Állampénztár, Bevételi főkönyv** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Állampénztár, Bevételi és kiadási főkönyv, 1849. január—augusztus. (H 100.) 25. köt.
- Állampénztár, Bevételi főnapló** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Állampénztár, Bevételi főnapló 1849. január—augusztus. (H 100.) 23. köt.
- Ambrus** = Ambrus Béla: Az 1849-es komáromi „bankók”. Numizmatikai Közlöny, 1977—1978. 111—120. VII tábla.
- Andics 1952—1965** = Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. I—III. (Magyarország újkorai történetének forrásai) Bp. 1952, 1965, 1981.
- Andics 1975** = Andics Erzsébet: Metternich és Magyarország. Bp. 1975.
- Antall** = Antall József: Lumniczer Sándor és a pesti orvosi iskola. Orvostörténeti Közlemények, 1968. 45. sz. 57—73.
- Bánffy** = Gr. Bánffy Dénes emlékiratai az 1848. évi forradalomról. I—III. Közli: Marczali Henrik. Budapesti Szemle, 1889. 152—154. sz. 180—210., 350—375., 26—49.

* A jegyzék az 1980-ig megjelent munkákat tartalmazza.

- Baradlai—Bársony* = Baradlai János—Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története. II. Bp. 1930.
- Bárcki—Ország* = Bárcki Géza—Ország László: A magyar nyelv értelmező szótára. I—VII. Bp. 1959—1962.
- Barta* = Barta István: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. Hadtörténelmi Közlemények, 1955. 2. sz. 66—100.
- Batthyány min. etn. iratai* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Miniszterelnökség, Általános iratok 1848. (H 2.)
- Beér—Csizmadia* = Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. Beér János. Bev. Beér János—Csizmadia Andor. Bp. 1954.
- Beksics* = Beksics Gusztáv: Magyar doktrinairek. Bp. 1882.
- Berde* = R. Berde Mária: A nagyenyedi Bethlen Kollégium szerepe a XIX. sz. szabadságmozgalmaiban. Embernevelés, 1948. 6. sz. 268—275.
- Bernstein* = Bernstein Béla: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Bp. 1898.
- Bm. Ált. iratok* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Közösen kezelt általános iratok 1848. (H 12.)
- Bm. Debreceni iratok* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Debreceni iratok 1849. (H 18.)
- Bm. Egészségügyi* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Egészségügyi osztály 1849. (H 17.)
- Bm. Elnöki* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Elnöki iratok 1848—1849. (H 9.)
- Bm. Közig.* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Közigazgatási osztály 1848—1849. (H 14.)
- Bm. Közlöny* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Közlöny c. hivatalos lap 1848—1849. (H 99.)
- Bm. Országlati* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Országlati osztály 1848—1849. (H 13.)
- Bm. Rendőri* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Rendőri osztály 1848—1849. (H 15.)
- Bm. Stat. hiv. iratai* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Országos statisztikai hivatal 1848—1849. (H 98.)
- Bm. Szegedi iratok* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Szegedi iratok 1849. (H 19.)
- Bm. Szemere miniszteri* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Szemere Bertalan miniszteri iratai 1848—1849. (H 11.)
- Bónis—Degré—Varga* = Bónis György—Degré Alajos—Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. (Levéltári szakmai továbbképzés. Felsőfok 13.) Soksz. Bp. 1961.
- Borsod-Miskolci Múzeum* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, Szemere Bertalan miniszteri iratai 1848—1849. (H 11.) 5. Borsod-Miskolci Múzeum 1848—1849-i gyűjteményéből fényképezett Szemere-iratok.
- Both* = Both Ödön: Az 1848. évi sajtótörvény. (A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban.) II. In: Acta Universitatis Szegediensis. Sectio pol.-iurid. Tom. 1. fasc. 4. Szeged, 1956. 54—64.
- Bottló—Veres* = Bottló Béla—Veres Miklós: A Magyar Országos Levéltár. Regnicolaris levéltár. Repertorium. (Levéltári leltárak 42.) Soksz. Bp. 1968.
- Böhm* = Böhm Jakab: A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán. Hadtörténelmi Közlemények, 1976. 2. sz. 241—287.
- Böllöny* = Böllöny József: Magyarország kormányai 1848—1975. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 2.) Bp. 1978.
- Bözödi* = Erdély szabadságharca. 1848—49. a hivatalos iratok, levelek és hírlapok tükrében. Sajtó alá rend. Bözödi György. Kolozsvár, 1945.
- Budapest Főváros lta* = Budapest Főváros Levéltára, Pest szabad királyi város levéltára, Tanácsulési jegyzőkönyvek 1848—1849.

- Budapest Főváros lta, Rendőri iratok* = Budapest Főváros Levéltára, Pest szabad királyi város levéltára, Ügyviteli iratok, rendőri iratok 1848—1849.
- Busa* = Busa Margit: Az 1848—49. évek sajtóbibliográfiája. In: Kemény G. Gábor, Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Bp. 1957. Függelék
- Buzási* = Buzási János: A Magyar Országos Levéltár. A királyi jogügyigazgatósági levéltár. Repertórium. (Levéltári leltárak 37.) Soksz. Bp. 1967.
- Büntető eljárás* = Az országos választmány munkája, újra dolgozva az eskütszék elvének belealkalmazásával a kiküldött kerületi választmánytól. Pozsony, 1844. Büntető törvénykönyv. II. rész. Büntető eljárás.
- Corpus Juris* = Magyar Törvénytár. 1836—1868. Bp. 1896.
- Czeizel* = Czeizel Endre: Merei-Schöpf Agost és az 1848—49-es szabadságharc. Orvostörténeti Közlemények, 1959. 15—16. sz. 218—237.
- Czóbel* = Czóbel Ernő: Arany János tervezett néplapja „Népszabadság”. (1849. jún. 16.) Irodalomtörténet, 1917. 9—10. sz. 479—489.
- Csengery 1851* = Csengery Antal: Magyar szónokok és státusférjak. (Politikai jellemrajzok.) Pest, 1851.
- Csengery 1870* = Csengery Antal: Történeti tanulmányok és jellemrajzok. II. Pest, 1870.
- Csizmadia* = Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp. 1976.
- Csobán* = Csobán Endre: A közvélemény problémái. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk. Szabó István. Debrecen, 1948. 207—260.
- Csorba* = Mészáros Károly önéletrajza. Közread. Csorba Csaba. (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 23.) Debrecen, 1974.
- Daday* = Daday András: Magyarország kórházai 1848-ban. Orvostörténeti Közlemények, 1963. 29. sz. 169—194.
- Degré* = Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. I—II. Bp. 1883.
- Duschek-per* = Hadtörténeti Levéltár, Kriegsgericht Pest, 5/44. 1852. A/2. Duschek Ferenc: Synoptische Darstellung meiner Stellung und Handlungen vom März 1848. bis August 1849. 1850. máj. 15. Permellékletekkel.
- Eckhart 1946* = Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946.
- Eckhart 1948* = Eckhart Ferenc: 1848, a szabadság éve. Bp. 1948.
- Ember 1940* = Ember Győző: A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története. Bp. 1940.
- Ember 1942—1945* = Ember Győző: A magyarországi építészeti igazgatóság történetének vázlata (1788—1867). Levéltári Közlemények, 1942—1945. 345—375.
- Ember 1946* = Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. (MOL 3. Hatóság- és hivaltörténet I.) Bp. 1946.
- Ember 1948* = Ember Győző: A Honvédelmi Bizottmány. Századok, 1948. 1—4. sz. 150—165.
- Ember 1950* = Ember Győző: Az 1848/49-es minisztérium levéltára. (MOL Levéltári leltárak I/1.) Bp. 1950.
- Ember 1952* = Ember Győző: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. In: Kossuth emlékkönyv. Bp. 1952. 176—285.
- Ember 1956* = Ember Győző: A kétszáz éves Országos Levéltár. Levéltári Közlemények, 1956. 3—30.
- Erdélyi* = Erdélyi Gyula: A magyar hadügyminisztérium az 1848/49-iki szabadságharc idején. Honvéd, 1947. 9. sz. 4—19.
- Esterházy cs. hg-i ág, Pál hg.* = MOL, Családok, testületek és intézmények levéltárai, Esterházy család hercegi ága levéltára, Pál herceg nagykövet, miniszter 1794—1886. (P 136.)
- 1526 utáni gyűjtemény, Irányi* = MOL, 1526 utáni gyűjtemény, Irányi Dániel, 1848—1892. (R 75.)
- 1526 utáni gyűjtemény, Madarász L.* = MOL, 1526 utáni gyűjtemény, Madarász László 1837—1900. (R 131.)
- 1526 utáni gyűjtemény, Naplók* = MOL, 1526 utáni gyűjtemény, Naplók, feljegyzések XV. sz.—1947. (R 31.)
- 1526 utáni gyűjtemény, Pulszky* = MOL, 1526 utáni gyűjtemény, Pulszky Ferenc 1767, 1834—1892. (R 155.)
- 1526 utáni gyűjtemény, Tasner* = MOL, 1526 utáni gyűjtemény, Tasner Antal 1833—1859. (R 196.)

- 1526 utáni gyűjtemény, Kisebb fondtörédek* = MOL, 1526 utáni gyűjtemény, Kisebb családi fondtörédek 1527—X. sz. (R 319.)
- 1848/49-i Mm, Vegyes* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Vegyes iratok 1848—1849. (H 147.)
- 1848/49-i egy-i iratok* = MOL, Regnicolaris levéltár, Archivum regni, Diaeta anni 1848—1849. (N 70.)
- 1848—1849-i min. tanács* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1848—1849. (H 5.)
- Fábiánné 1969* = Fábián Istvánné: Magyar Országos Levéltár. Az 1848—1849-i minisztériumi levéltár. Repertórium. (MOL, Levéltári leltárak 45.) Soksz. Bp. 1969.
- Fábiánné 1970* = Fábián Istvánné: Adalék az Országos Levéltár történetéhez. Levéltári Szemle, 1970. 2. sz. 365—372.
- Fábiánné 1971* = Fábián Istvánné: Az 1848—1849-i Belügyminisztérium története, különös tekintettel hivataltörténeti vonatkozásaira. Egyetemi doktori disszertáció. Bp. 1971.
- Fábiánné Kiss 1973* = Fábiánné Kiss Erzsébet: Magyar Országos Levéltár. Magyar kamarai levéltár. Repertórium. I—II. (MOL, Levéltári leltárak 61.) Soksz. Bp. 1973.
- Fábiánné 1974* = Fábián Istvánné: Az országos rendőrség ügye 1848—1849-ben. Levéltári Közlemények, 1974. 187—207.
- Fábiánné Kiss 1976* = Fábiánné Kiss Erzsébet: A magyar egészségügyi szakigazgatás szervezete és problémái 1848—1849-ben. Századok, 1976. 2. sz. 294—325.
- Fábiánné Kiss 1980—81* = Fábiánné Kiss Erzsébet: Duschek Ferencnek az 1848—1849-i működéséről az osztrák bíróság számára írt összefoglalója (1850). Levéltári Közlemények, 1980—1981. 267—312.
- Fallenbüchl* = Fallenbüchl Zoltán: A Magyar Kamara tisztviselői II. Józseftől a polgári forradalomig. 1780—1848. Levéltári Közlemények, 1972. 2. sz. 327—395.
- Faragó* = Faragó Miksa: A Kossuth-bankók kora. A szabadságharc pénzügyei Bp. e. n. (1912)
- Faragó Miksa* = Faragó Miksa: Pest város váltócedulái (szükségbankói) a szabadságharc idején. (A Landerer és Heckenast cég bankógyára.) Budapesti Hírlap, 1911. jún. 4.
- Fayer* = Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. Szerk. Fayer László. III. Bp. 1900. 304—324.
- Felhő—Vörös* = Felhő Ibolya—Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. (MOL, Levéltári leltárak 1/3.) Bp. 1961.
- Fellner-Kretschmayr* = Fellner-Kretschmayr: Österreichische Zentralverwaltung. Abt. 1. Bd. 3. 1685—1749. Wien, 1907.
- Fényes 1842—1843* = Fényes Elek: Magyarország statistikája. I—III. Pest, 1842—1843.
- Fényes 1847* = Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847.
- Fényes E. mm-i statisztika* = Fényes Eleknek a minisztériumi személyzetről 1848 nyarán készült kimutatása. A levéltári anyagban több helyen megtalálható. (Egyik jelzete: MOL, Bm, Szemere miniszteri l.)
- Ficquelmont* = Ficquelmont, Graf L.: Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848. Leipzig, 1850.
- FIKM Egészségi* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Egészségügyi osztály 1848—1849. (H 52.)
- FIKM Elnöki* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Elnöki osztály 1848—1849. (H 44.)
- FIKM Ker. szak* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Kereskedelmi alosztály 1848—1849. (H 50.)
- FIKM Vegyes* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Vegyes iratok 1848—1849. (H 53.)
- Fond- és állagjegyzék* = MOL, Fond- és állagjegyzék. I. köt. Bp. 1974.
- Forradalom* = Forradalom és szabadságharc 1848—1849. Bp. 1948.
- Földes* = Földes Béla: Ein unbekanntes Memorandum Friedrich Lists über das Verkehrswesen Ungarns. I. F. Lists Beziehungen zu Ungarn. Ungarische Rundschau, 1915. 487—492.
- Gelich* = Gelich Rikhard: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. I—III. Bp. 1882—1889.
- Gesamtinventar* = Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs, aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände. Hrsg. L. Bittner. (V. Inventare des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs 7.) IV. Wien, 1938.

- Gonda* = Gonda József: A magyar vasútügy 1848/49-ben. Közgazdasági Szemle, 1896. 241—254.
- Gortvay* = Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. Bp. 1953.
- Gothai almanach* = Gothaisches Genealogisches Taschenbuch des Gräflichen Häuser. Gotha, 1898.
- Görgey* = Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Németből ford. id. Görgey István. II. Bp. 1911.
- Gyurits* = (Gyurits Antal) — r—: Menekvés Debrecenbe az 1849. év kezdetén. Pest, 1850.
- Hadtört. ltár, Kriegsg.* = Hadtörténelmi Levéltár, Kriegsgesicht Arad vagy Pest
- Hajdú* = Hajdú János: Eötvös József br. első minisztersége (1848) Bp. 1933.
- Hajdú-Bihar m. ltár* = Hajdú-Bihar megyei levéltár, Debrecen város tanácsa, közgyűlési jegyzőkönyvek.
- Hajnal* = Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 1.) Bp. 1957.
- Halmi 1961* = Halmi János: Gyógyszerészetünk és gyógyszerjeink helyzete a szabadságharc idejében. Orvostörténelmi Közlemények, 1961. 21—22. sz. 104—142.
- Halmi 1969* = Halmi János: Gyógyszerészképzési törekvések 1848-ban. Orvostörténelmi Közlemények, 1969. 51—53. sz. 201—205.
- Harrer* = Harrer Ferenc: Széchenyi és a főváros. Közgazdasági Szemle, 1941. 3. sz. 145—161.
- Hazai közmunka* = A hazai közmunka- és közlekedési ügyek története és fejlődése. Bp. 1885.
- Hellbling* = Hellbling, Ernst C.: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Ein Lehrbuch für Studierende. (Rechts- und Staatswissenschaften 13.) Wien, 1956.
- Hencz* = A magyar posta története és érdemes munkásai. Szerk. Hencz Lajos. Bp. 1937.
- Hennyey* = Hennyey Vilmos: A magyar posta története. Bp. 1926.
- Hm, Általános* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Honvédelmi Minisztérium, Általános iratok 1848—1849. (H 75.)
- Hm, Biztossági* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Honvédelmi Minisztérium, Biztossági (polgári-gazdasági) osztály 1848—1849. (H 82.)
- Hm, Igü oszt.* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Honvédelmi Minisztérium, Igazságügyi osztály, 1848—1849. (H 84.)
- Hm, Tábort* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Honvédelmi Minisztérium, Tábort lelkészi osztály 1849. (H 86.)
- Hm, Vegyes* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Honvédelmi Minisztérium, Vegyes iratok 1848—1849. (H 89.)
- Horvainé* = Horvai Károlyné: Clark Ádám. (A Közlekedési Múzeum füzetei 4.) Soksz. Bp. 1968.
- Horváth József Antal* = Horváth József Antal: Néhány szó a gyógyszerészet ügyében. Orvosi Tár, 1848. 17. sz. 257—268.
- Horváth Mihály 1840* = Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1840.
- Horváth Mihály 1868* = Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823-tól 1848-ig. Pest, 1868.
- Horváth Mihály 1871—1872* = Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. I—III. Pest, 1871—1872.
- Htt-i ltár, Acta protomedici* = MOL, Helytartótanácsi levéltár, Acta protomedici regni 1787—1848. 5 csomó, 5 kötet. (C 135.)
- Htt-i ltár, Series* = MOL, Helytartótanácsi levéltár, Vegyes ügyviteli segédkönyvek, Chronologica deductio status personalis. . . Series alphabetica 1848. (C 97.)
- IM Állad. titkári* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Igazságügyi Minisztérium, Álladalmi titkári osztály 1848—1849. (H 67.)
- IM Elnöki* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Igazságügyi Minisztérium, Elnöki iratok 1848—1849. (H 65.)
- IM Vegyes* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Igazságügyi Minisztérium, Vegyes iratok 1848—1849. (H 74.)
- Irányi 1883* = Irányi Dániel: Megjegyzések B. Kemény Zsigmond emlékirataira. Bp. 1883.

- Irányi 1885* = Irányi Dániel: Budapesti kormánybiztosságom (1849). Egyetértés, 1885. ápr. 4—5.
- Irományok* = Az 1847/1848-i országgyűlés irományai. Pozsony—Pest, 1848.
- Ismertetés* = Ismertetés a Szegedi Móra Ferenc Múzeum évkönyvéről 1966/67. Levéltári Szemle, 1968. 3. sz. 727—728.
- István nádor lta, Helytartói* = MOL, Regnicolaris levéltár, Archivum palatiale, István főherceg nádori levéltára. (N 31.) Helytartósági iratsorozat 1847—1848.
- István nádor lta, Miniszteri* = MOL, Regnicolaris levéltár, Archivum palatiale, István főherceg nádori levéltára. (N 31.) Miniszteri iratsorozat 1848.
- Jánosi* = Alkotmányok gyűjteménye. Szerk. Jánosi Ferenc. I—II. Bp. 1867.
- Janotyckh 1851a* = Janotyckh von Adlerstein, Johann: Archiv des ungarischen Ministeriums und Landesvertheidigungsausschusses. I—III. Altenburg, 1851.
- Janotyckh 1851b* = Janotyckh von Adlerstein, Johann: Chronologisches Tagebuch der magyarischen Revolution und zwar bis zur ersten Wiederbesetzung Pesth-Ofens durch die k.k. Truppen. I—III. Wien, 1851.
- Javaslat* = Gr. Széchenyi István: Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről. (Pozsony, 1848. jan. 25.)
- Jegyzetek* = A felállítandó felelős minisztérium alakításánál netalán figyelembe vehető jegyzetek. In: Pm, Duscek iratai III/45.
- Jókai 1932a* = Jókai Mór: Életemből. Emlékbeszédek. Bp. 1932.
- Jókai 1932b* = Jókai Mór: Utazás egy sírdomb körül. Emlékeim a szabadságharc idejéből. Bp. 1932.
- Jókai—Bródy—Rákosi* = Ezernyolcszáznegyvennyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Egykorú képek, okiratok... Szerk. Jókai Mór—Bródy Sándor—Rákosi Viktor. Bp. 1898.
- Jósika 1851* = (Jósika Miklós): Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes. I—II. Lipcse, 1851.
- Jósika 1897* = Jósika Miklós: Egy magyar család a forradalom alatt. Korrajz. I. Bp. 1897.
- Juhász* = Juhász Géza: Az irók szerepe. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk. Szabó István. Debrecen, 1948. 263—328.
- Kacziány 1917a* = Kacziány Géza: Duscek Ferenc árulása. Magyarország, 1917. 213., 215—224., 226. sz.
- Kacziány 1917b* = Kacziány Géza: A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. (Könyvtári füzetek 3.) Bp. 1917.
- Károlyi 1932* = Károlyi Árpád: Nemetújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I—II. (Magyarország újabbkori történetének forrásai) Bp. 1932.
- Károlyi 1936* = Károlyi Árpád: Az 1848-iki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp. 1936.
- Karvasy 1843—1844* = Karvasy Ágost: A politicai tudományok. I—III. Győr, 1843—1844.
- Karvasy 1866* = Karvasy Ágost: A közrendészeti tudomány. Pest, 1866.
- Kazinczy* = Kazinczy Gábor: Emlékbeszéd Kemény Dénes fölött. Debrecen (1849. február)
- Kemény* = Br. Kemény Zsigmond: Emlékirat 1849-ből. Történelmi és irodalmi tanulmányok I. (Báró Kemény Zsigmond összes művei 9.) Bp. 1907.
- KH* = Kossuth Hírlapja, 1848. július 1.—1848. december 31.
- Király személye kör. mm, Általános* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Király személye körüli minisztérium, Általános iratok 1848. (H 7.)
- Király személye kör. mm, Elnöki* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Király személye körüli minisztérium, Elnöki iratok 1848. (H 6.)
- Királyi jogügyig. ltár, Acta secreta* = MOL, Királyi jogügy-igazgatósági levéltár, I. A királyi jogügy-igazgatóság regisztraturája, Acta secreta 1795—1853. (E 568.)
- Királyi jogügyig. ltár, Lajstromozatlan* = MOL, Királyi jogügy-igazgatósági levéltár, I. A királyi jogügy-igazgatóság regisztraturája, Lajstromozatlan iratok 1531—1853. (E 571.)
- Kiss* = Kiss Ernő: Szemere Bertalan. Kolozsvár, 1912.
- KLÖM XI.* = Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Szerk. Barta István. (Kossuth Lajos összes művei 11.) Bp. 1951.
- KLÖM XII.* = Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. 1848. ápr.—szept. Szerk. Sinkovics István. (Kossuth Lajos összes művei 12.) Bp. 1957.

- KLÖM XIII—XIV.** = Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. 1848. szept.—dec. II. 1849. jan. 1.—ápr. 14. Szerk. Barta István. (Kossuth Lajos összes művei 13—14.) Bp. 1952—1953.
- KLÖM XV.** = Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. 1849. ápr. 15.—aug. 15. Szerk. Barta István. (Kossuth Lajos összes művei 15.) Bp. 1955.
- Kormányzó, Elnöki** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Kormányzóelnökség 1849. (H 2.)
- Kossuth iratai időrendben** = MOL, 1526 utáni gyűjtemény, Kossuth levéltár, Kossuth gyűjtemény, Kossuth Lajos iratainak időrendi része 1819—1914. (R 90.)
- Kossuth 1880—1882.** = Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. Szerk. Helfy Ignác—Kossuth Ferenc. I—III. (Kossuth Lajos iratai) Bp. 1880—1882.
- Kossuth 1952** = Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Szerk. I. Tóth Zoltán. I—II. Bp. 1952.
- Kotlán** = Kotlán Sándor: A magyar állatorvosképzés története. 1787—1937. Bp. 1941.
- Kovács** = Kovács Lajos: Gr. Széchenyi István közéletének utolsó három éve. 1846—1848. II. Bp. 1889.
- Kövári** = Kövári László: Erdély története 1848—49-ben. Pest, 1861.
- Közlöny 1848—1849.**
- Közmunka, Elnöki** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Elnöki iratok 1848—1849. (H 31.)
- Közmunka, Kebelbeli** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Kebelbeli osztály 1848—1849. (H 33.)
- Közmunka, Középitészeti** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Középitészeti osztály 1848—1849. (H 37.)
- Közmunka, Közlekedési oszt.** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Közlekedési osztály 1848. (H 34.)
- Kubinyi—Vahot** = Magyarország és Erdély képekben. Szerk. Kubinyi Ferenc—Vahot Imre. I—IV. Pest, 1853—1854.
- Kumorovitz** = Kumorovitz L. Bernát: A magyar közép- és nagycimer kialakulása. Levéltári Közlemények, 1965. 2. sz. 209—230.
- Lakatos** = Lakatos Ernő: Az első megyebizottmány 1848—1849. Levéltári Közlemények, 1958. 103—128.
- Lakkönyv** = Az első magyar minisztérium összes személyzetének név- és lakkönyve. Pest, 1848.
- Linzbauer** = Linzbauer Ferenc Xavér: A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye. Pest, 1868.
- Lukács** = Lukács Béla: Az 1848—49-ki pénzügy. A forradalmi időszak pénzügyeinek, hitelműveleteinek és a forradalmi kiadásoknak ismertetése az eredeti számadások alapján. Pest, 1871.
- Madarász** = Madarász József: Emlékirataim. Bp. 1883.
- Magyar alkotmányjog** = Magyar alkotmányjog. (Egyetemi jegyzet) I. Bp. 1973.
- Magyar Kamara lta, Commissio** = MOL, Magyar kamara levéltára, Commissio in negotiis salariorum, adjutorum, jubilationum et quiescentiae status 1781—1782. (E 699.)
- Magyar kamara, Számvevőség** = MOL, Magyar kamara levéltára, A magyar kamara számvevősége, Central Operation. (E 702.)
- Magyar kancellária** = MOL, Magyar kancellária, Acta diaetalia. (A 96.)
- Magyar közlekedésügy** = A magyar közlekedésügy monográfiája. Bp. 1936.
- Magyarország története** = Magyarország története 1848—1890. Szerk. Kovács Endre—Katus László. I—II. (Magyarország története tíz kötetben 6.) Bp. 1979.
- Makoldy** = Makoldy Sándor: Nemes Hajnik Károly és a magyar országgyűlés gyorsirodája. Levéltári források alapján. Bp. 1943.
- Márczius Tizenötödike 1848—1849**
- Márki** = Márki Sándor: Az erdélyi unió-bizottság. Budapesti Szemle, 1898. 261. sz. 321—358.
- Marx—Engels** = Marx és Engels Magyarországról. Cikk, levelek, szemelvények. Bp. 1974.
- Matlekovits** = Az ezernyolcszázkilencvenhatodik évi ezredes kiállítás eredménye. VIII. Ipar, kereskedelem, közlekedés. Szerk. Matlekovits Sándor. Bp. 1898.
- Mednyánszky** = Báró Mednyánszky Cézár az 1848/49. évi honvéd-hadsereg főpapjának emlékezései és vallomásai az emigrációból. Ford. és kieg. Óváry Károly. Bp. 1930.

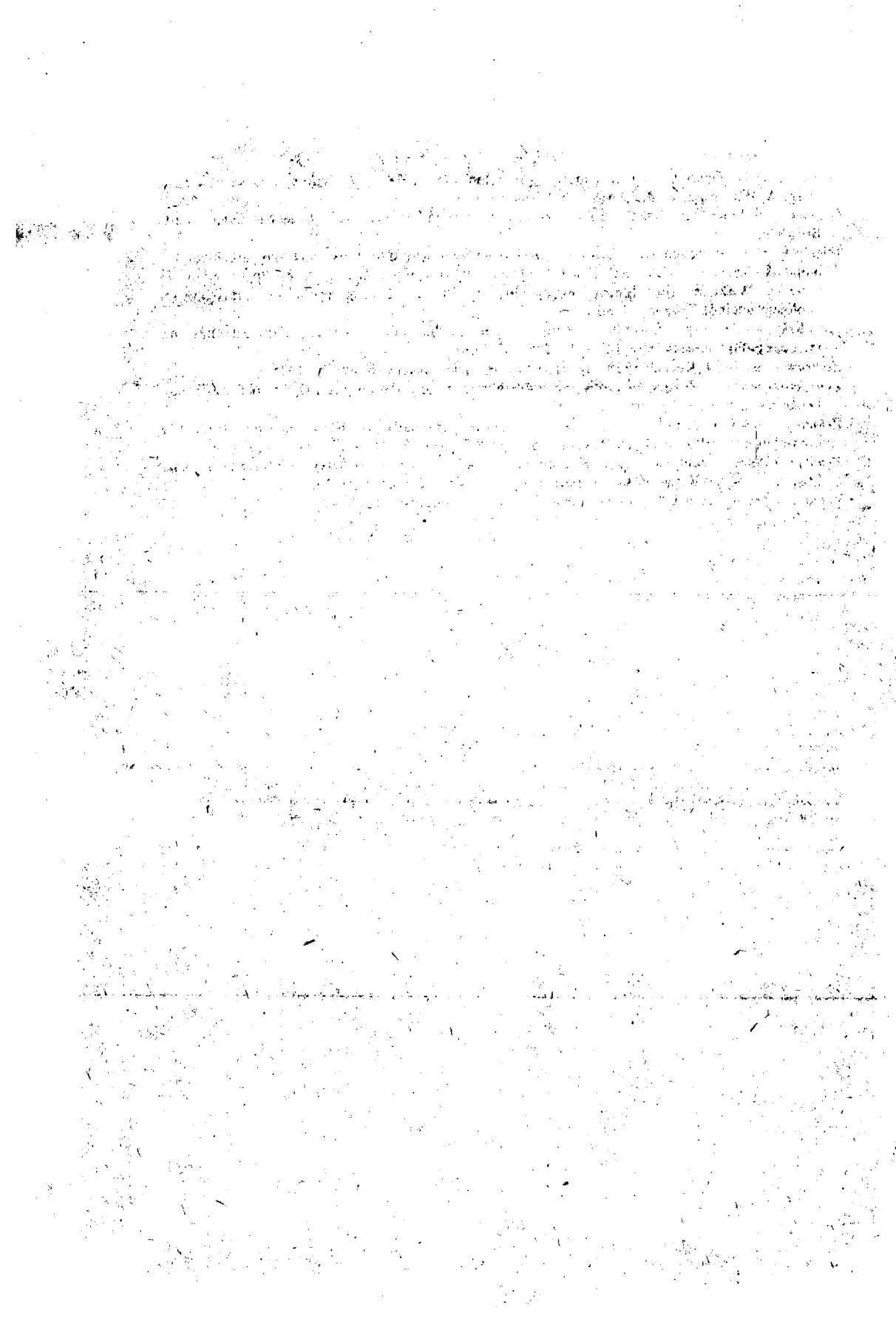
- MÉL** = Magyar életrajzi lexikon. I—II. Bp. 1967—1969.
- Mérei** = Mérei Gyula: Az 1848—1849. évi magyar kormányok gazdaságpolitikája. Közgazdasági Szemle, 1956. 3. sz. 314—329.
- Mészáros Károly** = Mészáros Károly: Európa legújabb alkotmányai különös tekintettel Európa társadalmi állására. Pest, 1848.
- Mészáros Lázár** = Mészáros Lázár emlékiratai. Közread. Szokoly Viktor. I—II. Bp. 1881.
- Meszlényi** = Meszlényi Antal: A miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848. március 23-tól április 20-ig. Századok, 1923. 7—10. sz. 714—757.
- Módy** = Módy György: A menekültek. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk. Szabó István: Debrecen, 1948. 61—100.
- MOL Filmtár** = Magyar Országos Levéltár, Filmtár.
- Nagy István** = Nagy István: A magyar kamara 1686—1848. (MOL kiadványai III/3.) Bp. 1971.
- Nagy Iván** = Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I—XIII. + pótköt. Pest, 1857—1868.
- Nagy Márta** = Nagy Márta: Az 1848—1849-es emigráció memoire irodalma. Bp. 1936.
- Nagy Miklós** = Nagy Miklós: Ghyczy Kálmán mint nádori ítélemester. Adatok az 1848. évi törvényeink történetéhez. Budapesti Szemle, 1930. 635. sz. 1—28.
- Nagy Tibor** = Nagy Tibor: Az első magyar pénzügyminiszteri expozé. Pénzügyi Szemle, 1963. 8. sz. 121—125.
- Nékám** = Nékám Lajosné: Régi magyar patikák. Bp. 1971.
- OHB** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Országos Honvédelmi Bizottmány 1848—1849. (H 2.)
- ONHT Általános** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Országos Nemzetőrségi Haditanács, Közösen kezelt általános iratok 1848. (H 92.)
- ONHT Ülésjegyzőkönyv** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Országos Nemzetőrségi Haditanács, Ülésjegyzőkönyv 1848. máj. 26.—nov. 6. (H 90.)
- ORPO Iratok** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Országos Rendőri és Postaosztály, Iratok 1848—1849. (H 95.)
- ORPO Nem iktatott** = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Országos Rendőri és Postaosztály, Nem iktatott iratok 1848—1849. (H 96.)
- Orvosi Tár, 1848**
- OSzK 1848—1849-es iratok** = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, 1848—1849-es iratok. Fol. Hung. 2084
- OSzK Fekete** = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fekete Lajos: Magyar orvosi írók életrajzgyűjteménye. Quart. Hung. 1837.
- OSzK Jakab** = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Jakab István miniszteri tanácsos naplója 1848—1849-ből. Quart. Hung. 1315.
- OSzK Kacskovics** = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Kacskovics Lajos életrajza. Fol. Hung. 1329.
- OSzK Kozma** = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Kozma György: Az 1848—49-iki magyar szabadságharc szereplőinek lexikona. I—VI. Fol. Hung. 2092.
- OSzK Pompéry** = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Pompéry János naplója. Oct. Hung. 965.
- OSzK Trefort** = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Trefort Ágoston naplója. Fol. Germ. 1279.
- ÖStA Finanzmm.** = Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Finanzministerium, Präsidialia 1848—1849.
- ÖStA Finanzmm. Nachlass Krauss** = Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Finanzministerium, Nachlass Krauss 1848—1849.
- ÖStA Kabinettskanzlei-Akten** = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei-Akten 1848.
- ÖStA Konf. Akten** = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Staatskonferenz-Akten 1848.
- ÖStA MR-Akten** = Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Voträge, Ministerrats-Akten 1848—1849.

- ÖStA MR-Prot.* = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Ministerrats-Protokolle 1848—1849.
- ÖStA Schwarzenberg-Nachlass* = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Nachlass Schwarzenberg 1848—1849.
- Pakucs* = Pakucs Béla: A magyar vasútépítés kezdetei. Pécs, 1934.
- Pálffy* = Pálffy János emlékezései. Magyarországi és erdélyi urak. Kolozsvár, 1939.
- Palugyay* = Ifj. Palugyai Imre: Buda—Pest szabad királyi városok leírása. I. Pest, 1852.
- Pap* = Pap Dénes: Okmánytár. I—II. Pest, 1863—1869.
- Paulinyi* = Paulinyi Oszkár: A m. kir. Belügyminisztérium budai várbeli székházának története. (Tanulmányok Budapest múltjából 6.) Bp. 1938.
- PD* = Pesti Divatlap, 1848. I. félév
- Petőfi* = Petőfi és kora. Szerk. Lukácsy Sándor—Varga János. Bp. 1970.
- PH* = Pesti Hírlap, 1847, 1848. I. félév
- Pm, Adóügyi* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, 1849-i iratok, Adóügyi. (H 29.)
- Pm, Bányászati oig. iratok* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, Bányászati osztály, osztályigazgatói iratok 1848—1849. (H 27.)
- Pm, Duschek iratai* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, Duschek Ferenc iratai 1848—1849. (H 22.)
- Pm, Elnöki* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, Elnöki iratok 1848. (H 20.)
- Pm, Harmincadi* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, 1849-i iratok, Harmincadi. (H 29.)
- Pm, Kossuth* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, Kossuth Lajos miniszteri iratai. (H 21.)
- Pm, Központi* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, Központi iktatókönyvek. (H 24.)
- Pm, Pénztári* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, 1849-i iratok, Pénztári. (H 29.)
- Pm, Só- és pénztári* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Pénzügyminisztérium, Só- és pénztári osztály 1848. (H 25.)
- Pulszky 1872* = Pulszky Ferenc: Jellemrajzok. (Eötvös, Széchenyi, Deák és Desseffy Aurél.) Bp. 1872.
- Pulszky 1880* = Pulszky Ferenc: Életem és korom. II. Bp. 1880.
- Radicallap*, 1848.
- Respublica*, 1849.
- Révész* = Révész Imre: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat. In: Kossuth-emlékkönyv. I. Bp. 1952. 409—453.
- Rupp* = Rupp Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest. 1868.
- Sarlós 1970* = Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 54.) Bp. 1970.
- Sarlós 1976* = Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalmpolitika a dualizmus rendszerében. Bp. 1976.
- Sashegyi 1965* = Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár. (MOL, Levéltári leltárak I/4.) Bp. 1965.
- Sashegyi 1968* = Sashegyi Oszkár: Magyarország beolvasztása az ausztriai császárságba. Iratok az olmtüzi alkotmány előtörténetéhez. Levéltári Közlemények, 1968. I. sz. 63—102.
- Sashegyi 1971* = Sashegyi Oszkár: A magyar kamara szerepe a bányügyi igazgatásban 1790—1848. Levéltári Közlemények, 1971. I. sz. 271—296.
- Sashegyi 1974* = Sashegyi Oszkár: Közigazgatásunk polgári kori ügyviteli és iratkezelési módszereinek kialakulása. Levéltári Közlemények, 1974. 461—501.
- Schvarcz é. n.* = Schvarcz Gyula: A király tanácsosainak felelőssége Aragóniában és Magyarországon III. András óta. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből X/5.) Bp. é. n. 1—78.
- Schvarcz 1883* = Schvarcz Gyula: A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből VII/6.) Bp. 1883. 1—31.

- Schwartzter* = Schwartzter Ferenc javaslata 1848-ból az országos tébolyda ügyében. Közread. Hírányszky Nándor. Orvostörténeti Közlemények. 1963. 29. sz. 257—269.
- Seress* = Seress László: Kossuth, Görgey és Szemere. Kiadatlan levelei. Bp. 1912.
- Sieghart* = Sieghart, Rudolf: Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der ungarischen Zwischenzolllinie. Wien, 1915.
- Sinkovics* = Sinkovics István: Kossuth az önálló pénzügyek megteremtője. In: Kossuth-émlékkönyv. I. Bp. 1952. 87—173.
- Spira 1964* = Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Bp. 1964.
- Spira 1973* = Spira György: A negyvennyolcas nemzedék nyomában. (Elvek és utak) Bp. 1973.
- Spira—Vörös* = Spira György—Vörös Károly: Budapest története a márciusi forradalomtól az öszirózás forradalomig. (Budapest története 4.) Bp. 1978.
- Stáhlly iratai* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára. Tábori igazgatófőorvosok, Stáhlly Ignác iratai 1848—1849. (H 151.)
- Steier é. n.* = Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Ismeretlen adalékok az 1848—49-iki szabadságharc történetéhez. I—II. Bp. é. n.
- Steier 1924* = Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848—49-iki szabadságharc történetéhez. Bp. 1924.
- Stephan Erzherzog* = Stephan Victor Erzherzog von Österreich. Sein Leben. Wirken und sein Tod. Wiesbaden, 1868.
- Szabó 1928* = Szabó István: A honvédelmi bizottmány elnöki hivatala 1849-ben. Debreceni Szemle, 1928. 3. sz. 169—173.
- Szabó 1948* = Szabó István: A küzdelem szervezése. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Debrecen, 1948. 103—203.
- Széchenyi család lta, Széchenyi I. gyűjtemény* = MOL, Családok, testületek és intézmények levéltárai, Széchenyi család levéltára, Széchenyi István gyűjtemény 1800—1867. (P 626.)
- Szemere 1845* = Szemere Bertalan: Utazás külföldön. I—II. Pest, 1845.
- Szemere 1853* = Szemere, Bartholomäus: Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Freiheitskriege. Hamburg, 1853. I—III. Abt.
- Szemere 1860* = Szemere, Barthélemy de: La question hongroise (1848—1860). Paris, 1860.
- Szemere 1869* = Szemere Bertalan: Naplóm. I—II. Pest, 1869.
- Szemere 1908* = Szemere Bertalan jellemrajzai 1848—49-ből. Kiad. Kállay András. Nyiregyháza, 1908.
- Szemere min. eln. iratai* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Miniszterelnökség, Szemere Bertalan miniszterelnöki iratai 1849. (H 4.)
- Szeremlei 1867a* = Szeremlei Samu: A honvédelmi bizottmány keletkezése s a forradalom kitörése 1848-ban. Adalékul Magyarország újabbkori történelméhez. Pest, 1867.
- Szeremlei 1867b* = Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. I—II. Pest, 1867.
- Szilágyi Loránd* = Szilágyi Loránd: A miniszteri ellenjegyzés történetéről. In: Károlyi Árpád emlékkönyv. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp. 1933. 491—504.
- Szilágyi Sándor* = Szilágyi Sándor: A magyar forradalom története 1848/49-ben. Pest, 1850.
- Szimonidesz* = Szimonidesz Lajos: A Honvédelmi Bizottmány. Honvéd, 1948. 10. sz. 16—25.
- Szinnyei* = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I—XIV. Bp. 1891—1914.
- Szmollény* = Szmollény Nándor: Klauzál Gábor, az első magyar kereskedelemügyi miniszter és közgazdasági reformküzdelmeink. Bp. 1904.
- Szögyény-Marich* = Id. Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai. I—II. Bp. 1903, 1917.
- Sztupa* = Sztupa György: A magyar gyógyszerészek múlt és jelenkora. Orvosi Hetilap, 1860, 10—12. sz.
- Thallóczy* = Thallóczy Lajos: A külügyek vezetése Svéd—Norvégországban és nálunk. Budapesti Szemle, 1898. 260. sz. 161—212.
- Tiszti névtár* = Schematismus Incltyi Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum pro anno 1847. Buda.
- Tóth Lőrinc* = Tóth Lőrinc: Batthyány Kázmér és emlékiratai. I—II. Budapesti Szemle, 1893. 198—199. sz. 321—372., 29—67.
- I. Tóth Zoltán* = I. Tóth Zoltán: A Szemere-kormány nemzetiségi politikája. Klny. Bp. 1952.

- Tricesimalia* = MOL, Magyar kamara levéltára, Tricesimalia 1790—1848. (E 96.)
- Trócsányi 1955* = Trócsányi Zsolt: Az 1848/49-i Országos Statisztikai Hivatal. Statisztikai Szemle, 1955. 3. sz. 216—228.
- Trócsányi 1965* = Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós. Bp. 1965.
- Trócsányi 1973* = Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. (MOL, Levéltári leltárak I/5.) Bp. 1973.
- Újabb kori ismeretek tára* = Újabb kori ismeretek tára. Tudományok és politikai társas élet encyklopoediája. I—IV. Pest, 1850—1852.
- Ungár* = Ungár László: Magyarország pénzügyei 1848—1849-ben. Századok, 1936. Pótfüzet 598—660.
- Unterricht* = MOL, Magyar kamara levéltára, Számvevőség, Gremialia. (E 701.) I. Köt. Unterricht für die Buchhaltungsgeschäfte der. k. ung. Hofkammer. 1830.
- Urbán 1956* = Urbán Aladár: Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetörség szervezésére. Hadtörténelmi Közlemények, 1956. 3—4. sz. 333—356.
- Urbán 1970* = Urbán Aladár: Európa a forradalom forgószeleiben. 1848—1849. Bp. 1970.
- Urbán 1970a* = Urbán Aladár: A Márczius Tizenötödike sajtóperere. In: Petöfi és kora. Szerk. Lukácsy Sándor—Varga János. Bp. 1970. 485—514.
- Urbán 1973* = Urbán Aladár: A nemzetörség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp. 1973.
- Urbán 1976* = Urbán Aladár: Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése (1848. április—december). Hadtörténelmi Közlemények, 1976. I. sz. 42—71.
- Urbán 1978* = Urbán Aladár: Kormányválság és Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége 1848 szeptemberében. Századok, 1978. 6. sz. 1039—1092.
- Varga Endre 1933* = Varga Endre: Az 1848—49. évi magyar hadsereg egészségügyi szervezete. In: Károlyi Árpád emlékkönyv. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp. 1933. 564—590.
- Varga Endre 1974* = Varga Endre: A királyi curia. 1780—1850. (MOL kiadványai III/4.) Bp. 1974.
- Varga Lajos 1960* = Varga Lajos: Adatok a szabadságharc egészségügyi szolgálatának megszervezéséhez. Orvostörténelmi Közlemények, 1960. 17. sz. 93—103.
- Varga Lajos 1961* = Varga Lajos: Flór Ferenc. Orvostörténelmi Közlemények, 1961. 21—22. sz. 287—299.
- Varga Lajos 1964* = Varga Lajos: Az Országos Közegészségi Tanács kiemelkedő orvostagjai (1868—1893.) Orvostörténelmi Közlemények, 1964. Pótfüzet. 2.
- Varga Zoltán* = Varga Zoltán: Az államforma és a kormányforma kérdése a debreceni trónfosztás után. Századok, 1949. I—4. sz. 168—188.
- Veress* = Veress Gábor: Széchenyi közlekedéspolitikai működése. Közgazdasági Szemle, 1941. 3. sz. 197—222.
- Viszota* = Viszota Gyula: Széchenyi és az első közlekedésügyi költségvetés. Századok, 1912. 2. sz. 153—157.
- VKM Debreceni iratok* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Debreceni iratok 1849. (H 62.)
- VKM Elnöki* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Elnöki iratok 1848—1849. (H 54.)
- VKM Közokt., Felsőbb okt.* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Közoktatási osztály, Felsőbb oktatási szakosztály 1848—1849. (H 60.)
- VKM Szegedi iratok* = MOL, 1848/49-i minisztérium levéltára, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Szegedi iratok 1849. (H 63.)
- Vukovics* = Vukovics Sebő: Emlékiratai Magyarországon való bújdosása és száműzetésének idejéből. Közread. Bessenyei Ferenc. Bp. 1894.
- Wagner Dániel* = Id. Wagner Dániel: Jegyzetek az 1848-i földművelési, kereskedelmi s ipar minisztérium egészségügyi osztályának működéséről, gyógyszerészeti ügyek tekintetében. Gyógyszerészi Hetilap, 1867, 13—14. sz. 204—207., 218—221.
- Wagner Walter* = Wagner, Walter: Geschichte des k. k. Kriegsministeriums. I. 1848—1866. (Studien zur Geschichte der österreichisch—ungarischen Monarchie V.) Graz—Wien—Köln, 1966.
- Waldapfel 1950—1965* = A forradalom és szabadságharc levestára. Közread. V. Waldapfel Eszter. I—IV. Bp. 1950—1965.

- Waldapfel 1962* = Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika. 1848—1849. Bp. 1962.
- Walter* = Walter, Friedrich: Die österreichische Zentralverwaltung. II. Abt. 1., 5. Bd.; III. Abt. 2. Bd. Wien, 1956, 1964.
- Wandruszka—Urbanitsch* = Die Habsburgermonarchie 1848—1918. II. Verwaltung und Rechtswesen. Hrsg. A. Wandruszka—P. Urbanitsch. Wien, 1975.
- Wildner* = Wildner Ödön: Pest és Buda közigazgatásának története az 1848/49-i szabadságharc alatt. Bp. 1936.
- Windisch* = V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849). A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 8.) Bp. 1958.
- Wirkner* = Wirkner Lajos: Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből. Pozsony, 1880.
- Závodszy* = Závodszy Levente: Kossuth és Szemere a honvédelmi bizottmány megalakításáról. In: Fejérfataky-émlékkönyv. Bp. 1917. 355—371.
- Zelovich* = Zelovich Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedésügy. Klny. Bp. 1925.
- Zemplényi 1948a* = Zemplényi Lajos: Az 1848-as magyar forradalom gazdasági és pénzügyi okai. Gazdaság, 1948. 1. sz. 3—10., 2. sz. 85—92.
- Zemplényi 1948b* = Zemplényi Lajos: Gazdaságpolitikai áramlatok az 1848-as magyar forradalmat közvetlenül megelőző években. Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle, 1948. 3. sz. 7—13.
- Zemplényi 1948c* = Zemplényi Lajos: Kossuth Lajos 1848/49. évi költségvetési javaslatai és azok sorsa. Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle, 1948. 9. sz. 43—52.; 10. sz. 59—65.
- Zétény* = Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp. 1948.

TÁRGYMUTATÓ

A mutató az I—XIV. fejezethez készült.

- adminisztrátorok 14, 49, 143, 239, 240
adó, hadi 23, 262, 263, 270—274, 278, 312, 347, 374
—, házi 219, 227, 262, 264, 271
—, hivatali 152
—, jászkun 57, 196
—, zsidó türelmi 198
adományozási ügyek 32, 109, 189, 311, 387
adótörvény *lásd:* törvények, 1849: VII.
adózás 9, 12, 198, 213, 270, 271, 279, 284; *lásd még:* közteljesítés
advocati fisci regii *lásd:* kincstári ügyvédek-
ügyészek
alapítványi javak *lásd:* uradalmak, alapítványi
— jövedelmek 276, 445, 447—449, 451, 452, 467
alapítványok
— polgári 58, 59, 215, 219, 220, 263, 270, 276, 448
— tanulmányi 264, 270, 276, 423, 448
— vallási 175, 181, 263, 270, 276, 423, 437, 439, 442, 443, 447, 448, 453, 454
alkotmány, belga 28, 42, 241
—, francia 37, 106—111, 113, 241
—, magyar 7, 11, 12, 14, 18, 26, 43, 62, 85, 101, 113, 150, 241
—, olmtüzi 101, 103
—, osztrák 26, 28, 42
álladalmi közös levéltár *lásd:* közös irattár, minisztériumi
államadósság 34, 48, 63, 121, 166, 196, 197, 202, 204
állami javak *lásd:* uradalmak, kincstári
— jövedelmek 34, 40, 41, 51, 261—264, 274, 276, 277, 287, 288, 410, 417, 422
— kezelésbe vétel 255, 321, 322, 394, 418, 450, 453, 475
— konferencia (államkonferencia), udvari 8, 24—27, 29, 39, 40, 162, 204, 267
államkancellária, udvari 9, 42
állampénztár 60, 80, 97, 157, 159, 270, 272, 292, 293, 301, 303, 305, 393, 440, 450; *lásd még:* kamara, magyar udvari főpénztár
— hitelosztály 288, 293
államtanács, magyar 36—38, 53, 57, 112, 174
—, birodalmi 8, 42, 63, 143, 144, 166, 204
államtanácsosok (magyar) 112, 113, 137, 138, 191, 193, 194, 210, 269, 294
államtitkárok 44, 46, 47, 63, 70, 71, 75, 81, 82, 97, 109, 111, 116, 138, 146, 151, 152, 157, 174, 212, 213, 250, 257, 258, 269, 279, 291, 293, 299, 331, 352, 369, 400, 403, 439, 464
államügyész 307, 308, 310, 391
álláshalmozás 149—151
alsóoktatás 443, 447, 449, 450
alsópapság 441, 449
alsótábla 35, 36, 40, 41, 183, 214; *lásd még:* képviselőház
általános számvevőszék, Bécs 284, 285, 411, 418, 420, 451
általános udvari illetékhivatal 288
angol—magyar kereskedelmi kapcsolat 406, 414
áprilisi törvények *lásd:* törvények, 1848-as
árak 152, 153, 240, 244, 252, 256, 278, 319, 320
archivum iudicum curiae *lásd:* országbírák levéltára
archivum palatine *lásd:* nádori levéltár
archivum regni *lásd:* ország levéltára
árvaszámadások 219, 278
árvaügy 216, 219, 232, 234, 238, 245
baloldaliak 37, 38, 44, 67, 73, 75, 76, 78, 103, 104, 107, 117, 233, 299, 325, 326, 406, 472
báni tábla *lásd:* horvát báni tábla
bankjegykibocsátás 67, 70, 125, 205, 274, 279, 291, 301
bankjegynyomda 97, 291
bankok 202, 406, 407
bányakamara, udvari 283, 284, 289
bányászat 10, 30, 31, 48, 174, 181, 197, 198, 264, 265, 269, 270, 282—284, 291, 307
bányászati bíróságok 283, 383, 385, 387
— iratok 267, 276, 284, 287, 298
— jövedelmek 262, 276, 283
bányatermékárú-igazgatóság, udvari 198, 283, 284

- Batthyány(első)-minisztérium 5, 43—72, 108—110, 121, 151, 172, 175, 177, 187, 325—330
- Batthyány Lajos ideiglenes miniszterelnöksége, 1848. szeptember 5, 70—79, 206, 227, 230, 291, 403
- bécsi magyar minisztérium *lásd:* Király Személye Körüli Minisztérium
- békepárt 74, 95, 96, 104, 106, 107, 115—117, 127, 129, 233, 241, 299, 370, 472
- belkereskedelem *lásd:* kereskedelem
- belügyminiszter 45, 59, 117, 154, 172, 211—260, 319, 327
- Belügyminisztérium 71, 98, 124, 145, 149, 173, 182, 184, 191, 211—260, 270, 271, 276, 278, 298, 327, 340, 348, 360, 387, 388, 424, 433, 446, 448, 449
- egészségügyi osztály 235, 259, 433, 434
- elnöki iroda 137, 151, 213, 226, 234, 257
- erdélyi szekció 174, 215, 230
- horvát alosztály 184, 217, 218, 230
- közigazgatási osztály 189, 212, 215—218, 221, 226, 230, 234, 235, 258, 259, 271
- miniszteri iroda *lásd:* ~ elnöki iroda; ~ segédhivatal
- nemzetőrségi osztály 218, 235, 236, 259, 369, 373
- országlati osztály 212, 213—216, 230, 234, 252, 259, 278
- rendőri osztály 189, 212, 213, 215, 216, 218, 226, 234, 235, 244—250, 253—255, 259, 401, 407
- segédhivatal 218, 257
- számvevőség 215, 218—220, 229, 230
- bírói függetlenség 40, 165, 383, 392
- hivatalos kiadványok 383, 387, 393
- biztosító intézetek *lásd:* kártérítő intézetek
- budai főpénztár *lásd:* állampénztár
- hadi főpénztár *lásd:* hadipénztárak
- központi főhadparancsnokság *lásd:* főhadparancsnokságok, magyar
- büntetőtörvénykönyv-javaslat, 1843/44 11—13, 17, 22, 29, 389
- terv, 1848 385
- Bürger-Ausschuss *lásd:* polgári bizottmány, határörvidéki
- Carenz-Taxe *lásd:* adó, hivatali
- cassa insurrectionalis concurrentionalis *lásd:* felkelési pénztár, összesített
- cassa musei nationalis Hungarici *lásd:* Nemzeti Múzeum
- cassa parochorum *lásd:* lelkéspénztár
- cassa regni *lásd:* ország pénztára
- causarum regalium directoratus *lásd:* királyi jogügy-igazgatóság
- centralisták 15, 16, 18—21, 237
- cenzorok 52, 267, 443, 451
- cenzára 14, 52, 424, 443
- Character-Taxe *lásd:* adó, hivatali
- commissariatus provincialis *lásd:* tartományi biztossági igazgatóság
- conscriptio animarum *lásd:* összeírások
- cumulatio *lásd:* álláshalmozás
- csatornák 281, 291, 462, 464
- csempészet 307, 407, 409
- csempészeti itélőszék 99, 159, 289, 290
- csődügyek 54, 192, 383, 389
- dalmát vidék *lásd:* horvát—szlavón, dalmát vidék
- deperdita *lásd:* adó, hadi
- dézsma 441, 447, 449, 450
- diktatúra 128, 129
- diplomácia *lásd:* konzulok; közös ügyek; külügyek
- dohánymonopólium 51, 197, 252
- dotáció, állami 276, 444, 445
- egészségügy 6, 219, 232, 244, 245, 402, 423—435; *lásd még:* hadi ~
- egészségügyi reform 424—426
- személyzet 213, 402, 423—425, 431
- egyetem 52, 427, 437, 443, 447
- egyetemi alap 276, 437, 444, 448—451
- nyomda 437, 448, 453
- egyházi alapítványok *lásd:* alapítványok, vallási
- javak 270, 277, 281, 286, 437, 448
- ügyek 10, 30, 31, 278; *lásd még:* görög katolikus; római katolikus; protestáns egyház és papság; unitárius vallási ügyek
- elkobzott javak 277, 298, 302, 306, 309, 310, 394
- ellenjegyzés, miniszteri 13, 30—32, 35, 36, 39, 56, 69, 70, 72, 77, 78, 82, 83, 108, 110, 111, 119, 124, 126, 133, 189, 323, 325, 365, 367, 384, 436, 444
- ellenzéki konferenciák 1847 21
- Ellenzéki Nyilatkozat 13, 14, 16
- építési számadások 278, 462
- ügyek 439, 442, 462, 465, 471, 474
- építészeti igazgatóság 5, 462—468, 474, 477—479
- hajózási osztály 462, 465
- út- és hidépítési osztály 462, 465
- ércalap 292, 302
- Erdély 6, 8, 9, 14, 46, 101, 102, 154, 164—182, 211, 219, 241, 273, 274, 318, 367, 413; *lásd még:* unió, erdélyi
- erdélyi biztosok 165, 172, 176, 178—182
- főtörvényszék 9, 169—171, 178, 180, 393

- gubernium 9, 56, 165, 169, 170, 173, 174, 177—180
- harmincadigazgató 180, 181, 414
- igazságszolgáltatás 165, 166, 168—171, 175, 178, 180
- kancellária *lásd:* kancellária, erdélyi udvari
- katolikus alapítványok 175, 181, 452, 454
- kincstartóság 9, 165, 175—178, 180, 181, 282, 299
- közigazgatás 165, 168, 171—177, 180—182, 226, 229
- erdélyiek a minisztériumban 45, 46, 154, 173, 174, 215, 291, 332, 333, 387, 428, 438
- erdészeti ügyek 282, 283, 298, 400
- érintkezési miniszter *lásd:* király személye körüli miniszter
- eskü, hivatali 46, 113—115, 176, 189, 191, 233, 239, 295, 386, 436
- perben 310
- esküdtszékek 20, 28, 147, 382, 383, 388, 389
- esküdtszéki eljárás 17, 385, 393
- exactoratus regni *lásd:* országos számvevőség
- 1848 előtti kormányzat 7—10, 109, 111, 165, 166, 182, 189, 190, 242, 261—264, 311—314, 345, 382, 407, 415—418, 423, 424, 436, 437, 462
- fegyverek 88, 162, 208, 252, 302, 330, 334, 336, 342, 356, 357, 372, 406, 471
- fegyverszüneti tárgyalások 105, 132—135
- felelős kormányzás 10—21, 21—42, 64, 81, 85—96, 102, 104, 107, 111, 117, 128, 148, 150, 160, 165, 174, 177, 181, 188, 189, 237, 265, 296, 301, 303, 311, 317, 362, 363, 384, 436, 461, 462, 476, 478
- felkelési pénztár, összesített 58, 59, 444
- felsőjogok 29—33, 35—36, 39, 41, 53—56, 102, 109, 110, 114, 117, 170, 185, 189, 211, 307, 311, 314—317, 384, 436
- felsőbíróságok (főtörvényszékek) 98, 109, 189, 266, 309, 310, 382, 390—394
- felsőoktatás 443
- felsőtábla, felsőház 40, 76, 82, 87, 93, 110, 111, 115, 116, 120, 170, 175, 214; *lásd még:* főrendiház
- Finanzministerium 51, 144, 166, 176, 195, 207, 243, 273, 288, 289, 294, 420, 468; *lásd még:* Pénzügyminisztérium, osztrák
- fiskális javak 281, 286; *lásd még:* uradalmak, kincstári
- fiumei kormányzék 9, 46, 173, 182, 184, 226, 227, 229, 237; *lásd még:* tengermellék, tengerpart
- fizetések, kormányzészki 52, 99, 100, 143, 144, 147, 194
- , minisztériumi 37, 38, 41, 47, 52, 57, 61, 62, 89, 92, 97, 99, 100, 120, 124, 141, 147, 152—160, 193, 194, 227, 235, 275, 290, 296, 301, 330, 331, 351, 361, 426, 428, 434, 464, 474; *lásd még:* napidíj
- , törvényhatósági 179, 180, 213, 240
- flamingó párt *lásd:* baloldaliak
- folyamszabályozás *lásd:* vizszabályozási munkák
- fordítói hivatal 149, 209, 216, 217, 231, 235
- fordítók 141, 228, 333, 344
- főhadikormányok *lásd:* főhadparancsnokságok, magyar
- főhadparancsnokság, osztrák 316
- főhadparancsnokságok, magyar 163, 263, 312—314, 317, 318, 325, 327, 336—338, 340, 341, 346, 361
- főispánok 32, 57, 109, 149, 154, 212, 239, 240
- földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 45, 119, 199, 399—435
- Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 46, 186, 190, 192, 199, 201, 208, 210, 249, 250, 270, 277, 279, 280, 283, 299, 397, 399—435, 449, 479
- egészségügyi osztály 278, 401, 402, 426, 428, 430, 431
- földművelési osztály 400, 402
- harmincadi szakosztály 406, 407, 412
- harmincadi számvevőség 402, 412
- ipari osztály 400—402
- kereskedelmi osztály 401, 402, 406, 407, 412
- kereskedelmi szakosztály 406, 407, 412
- miniszteri osztály 151, 400
- országos főorvos 426, 428, 430—432
- postai osztály 250, 401, 422, 423
- segédhivatal 401
- főpápok 191, 192; *lásd még:* kinevezések, főpapi
- főrendiház 35, 36, 41, 229; *lásd még:* felsőtábla, felsőház
- főváros 48, 50, 66—68, 74, 78, 123, 147, 224, 233, 234, 240, 241, 246—249, 253, 255, 256, 270, 294, 352, 469, 470
- fővezéri poszt 117—119, 125—129, 132, 133, 135, 363—365, 367
- Függetlenségi Nyilatkozat 80, 101—104, 107, 114, 116, 117, 126, 128, 132, 133, 155, 208, 214, 241, 294, 295, 299, 310, 351, 353, 361, 413, 414, 433
- General-Commandos *lásd:* főhadparancsnokságok, magyar
- General Feldvicariat *lásd:* tábori püspöki hivatal, Bécs
- General Hoftaxamt *lásd:* általános udvari illeték-hivatal

General Rechnungs-Direction *lásd:* általános számvevőszék, Bécs

generalis cassae cameralis praefectoratus officium *lásd:* kamara, magyar udvari főpénztár

Görgei katonai irodája 365, 367

görög katolikus (egyesült) egyház és papság 437, 439—442, 447

— iskolák és tanítók 439—442, 443

görögkeleti (nem egyesült) egyház és papság 442

— iskolák és tanítók 442, 443

gyógyszerszámadások 278

gyógyszerügyek 208, 232, 286, 414, 423, 424, 427, 428, 431, 433—435

gyorsírók 214, 226, 228

hadbírák 324, 334, 335, 345, 358, 359

hadfogadó parancsnokságok 337, 344

hadiadó *lásd:* adó, hadi

hadi egészségügy 313, 329, 331, 424, 427—433, 435

— foglyok 252, 255, 359, 471, 475

— főszámvevői és számadásvizsgáló hivatal 345—348

— igazságügy 334, 335, 344, 345, 358, 359, 368

— pénztárak 263, 271—273, 275, 348, 351, 353, 374, 375

— püspök, magyar *lásd:* tábori főpap

— tanács, magyar *lásd:* Országos Nemzetőrségi Haditanács

— tanács, udvari 9, 42, 263, 311—325, 334, 339, 344, 346, 349, 351, 417

hadmegyék 337, 344

hadtörténeti jegyzők 235

hadügy, honvédelem 9, 10, 26—28, 30—33, 39, 49, 56, 61, 63, 73, 81, 90, 109, 126, 189, 191, 195, 196, 201, 202, 204, 205, 213, 227, 296, 311—380;

lásd még: Honvédelmi Minisztérium

hadügyminisztérium, magyar *lásd:* Honvédelmi Minisztérium

hadügyminisztérium, hadügyminiszter, osztrák 63, 166, 194, 206, 311—327, 362

hajózás 462, 464

hamis pénz 192, 307

harmincadhivatalok 266, 283, 407, 409, 410, 413

harmincadi felügyelők *lásd:* pénzügyi kerületi felügyelők

— iratok 405, 411

— jövedelmek 198, 199, 261, 270, 276, 277, 290, 407—411

— pénztárak 263, 271, 272, 287

— számadások 402, 411, 412

harmincadvámügyek *lásd:* vámügy

háromegy királyság *lásd:* horvát—szlávón,

dalmát vidék

határkérdések 213, 215

határőrvidék, bánási (keleti) 9, 14, 101, 166, 214, 314, 317—320, 323, 331, 335, 345, 416, 428, 439
— horvát—szlávón (déli) 9, 10, 14, 101, 183, 184, 214, 266, 314, 316—320, 323, 331, 335, 345, 417, 428, 439

hatáskör, minisztériumi 6, 26, 28, 31—33, 61, 86, 106—115, 117, 118, 124—129, 133, 184, 187—190, 211, 268, 270—279, 311—325, 327, 337—339, 342, 362, 364—367, 382—386, 394, 399, 400, 408, 410, 411, 427, 430—432, 436—438, 460, 462, 464

Hauptmünzamt, Bécs 197

Hauptpostwagen-Direction *lásd:* kocsipostai főigazgatóság, Bécs

házassági engedélyek 344, 359

háziadó *lásd:* adó, házi

helytartótanács 9, 10, 18, 22, 23, 26, 30, 31, 33, 34, 36, 43, 47—56, 59, 98, 145, 146, 163, 212, 220, 242, 243, 251, 257, 261, 262, 264—266, 277, 290, 311, 312, 315, 317, 328, 330, 375, 382, 383, 388, 407, 411, 415—417, 423, 437, 447, 451, 458, 461, 462, 465, 468

— adói számvevői osztály (departamentum) 218, 263, 275, 330, 345

— alapítványi számvevői osztály 218, 263, 276, 437, 439, 447, 448

— egészségügyi bizottság 423

— egészségügyi osztály 399, 424

— egyházi alapítványi osztály 437, 448

— egyházi-gazdasági osztály 437

— egyházi javak gazdálkodási osztálya 437, 448

— egyházi világi-papi és házassági osztály 437

— elemi iskolai osztály 437

— evangélikus vallási osztály 437

— görög nem egyesült osztály 437

— kebelbeli osztály 213

— kereskedelmi osztály, ill. kereskedelmi és közlekedési 399, 400, 405, 462

— könyvvizsgáló hivatal 244

— köz- és városrendőrségi osztály 244, 245

— közgazdasági osztály 399, 400

— közigazgatási osztály 213, 216, 244, 245, 383

— közlekedési bizottság 148, 264, 462, 465

— közoktatási osztály 427, 437

— letétmenyi pénztár 288

— országos főorvos 214, 423, 424, 427

— postai osztály 399

— tanulmányi alapítványi javak osztálya 437, 448

— tanulmányi bizottság 148, 311, 427, 443

— tartományi biztossági osztály 327, 335, 344

— úrbéri osztály 278, 383

- (vár)megyei osztály 213, 216
- városi osztály 245, 399, 400
- világi alapítványi osztály 244, 245, 448
- zsidósági osztály 245
- helytartótanácsi épület 217, 222, 259, 381, 397, 459
- levél- és irattár 5, 147, 221, 222, 236, 424
- számvétség 224, 262, 263, 271, 278, 286
- hétszemélyes tábla 55, 57, 76, 149, 169—171, 180, 310, 382, 385, 391—393; *lásd még:* királyi kúria
- hidak 131, 212, 242, 462, 471, 475
- hírlapok *lásd:* sajtótermékek
- hírlapkezelési szabályzat 421
- hitelek 132, 204, 206, 407
- hiteleshelyek 54, 387
- hitelintézet 291
- hivatali adó *lásd:* hivatali
- hivatalnokok, kormányzékai 36—39, 99, 118, 121, 122, 143—163, 167, 192—194, 207, 218, 222, 230, 258, 264, 269, 270, 276, 282, 290, 292, 302, 306, 330, 389, 407, 443, 454, 463, 467, 473
- létszáma 98, 139—141, 145, 152, 158, 159, 173, 193, 209, 227, 231—233, 250, 251, 254, 279—281, 283, 285, 286, 288, 289, 292, 293, 296, 299, 300, 305, 331, 332, 336, 351—353, 357, 368, 375, 386, 390, 397, 401, 403, 404, 412, 428, 432, 434, 438, 456, 457, 471, 473, 474
- , minisztériumi 6, 99, 109, 110, 116, 120, 143—163, 173, 206, 212, 223, 233, 270, 279, 280—283, 285, 293, 299, 300, 329, 331, 342, 353, 370, 387, 396, 401, 412, 422, 428, 431—434, 438, 454, 457, 464, 474
- , törvényhatósági 149, 150, 213, 240
- vallása 118, 132, 153, 154, 360, 438, 440, 441, 443, 457
- Hofkammer *lásd:* kamara, udvari
- Hofkammer in Münz- und Bergwesen *lásd:* bányakamara, udvari
- Hofkriegsrat *lásd:* haditanács, udvari
- honárulók 87, 123, 213, 394, 395
- honosítási díjak 58
- honvédelmi bizottmány *lásd:* Országos Honvédelmi Bizottmány
- honvédelmi miniszter 31, 45, 46, 59, 61, 91, 94, 109, 111, 115, 117, 118, 127, 136, 188, 191, 208, 227, 235, 311—380, 384, 442
- helyettese 351, 361, 364, 365, 368, 370
- , ideiglenes 327
- Honvédelmi Minisztérium 39, 61, 97, 124, 125, 157, 174, 184, 213, 218, 222, 232, 235, 271, 272, 275, 311—380, 399, 413, 428—431, 474
- bizottsági (polgári-gazdászati) osztály 278, 327, 330, 331, 335, 336, 344, 346, 350—353, 357, 358, 368, 373, 374, 376, 377, 380
- egészségügyi osztály 345, 352, 357, 377, 380, 401, 431—433, 435
- elnöki osztály 151, 330—333, 335, 336, 342, 350, 352—354, 370, 376, 379, 380
- fegyverfelügyelői osztály 330, 333, 334, 358
- gazdasági osztály *lásd:* — bizottsági (polgári-gazdászati) osztály
- határőrségi osztály 331, 345
- igazságügyi (hadügyészi) osztály 330, 334, 335, 343—345, 358, 359, 368, 369, 372, 373, 380
- katonai osztály 330, 333, 343, 350, 352, 355, 366, 371, 372, 377, 380
- katonanevelési, összeírási és toborzási osztály 236, 330, 335, 360, 369, 373
- királyhágtöntüli (erdélyi) osztály 330, 332, 333
- letéti hivatal 293, 345, 373, 374
- nemzetőrségi osztály 236, 348, 357, 358, 360, 369, 377, 380
- nevelésügyi osztály *lásd:* — katonanevelési osztály
- rendőri osztály 373
- segédhivatal 331, 350, 358, 360, 361, 375; *lásd még:* — elnöki osztály; — bizottsági osztály
- számvétség (számvevők) 330, 345, 357, 358, 361, 368, 373, 374, 380
- tábori lelkészi osztály 348—350, 359, 360, 373, 377, 380
- táborkari osztály 343, 354, 355, 370, 371, 379
- tüzérségi és fölfegyverzési osztály 343, 344, 356, 357, 372, 377
- újoncozási és pótlóvázási osztály 335, 344, 355, 356, 372, 377, 380
- újság osztály 330, 335
- honvédelmi ügyek *lásd:* hadügy, honvédelem
- honvédsereg 5, 70, 323, 327, 331, 334—338, 341, 343, 345, 348, 429—431
- szolgálati szabályzata 360
- horvát bán 9, 10, 36, 46, 183, 184, 191, 317, 323
- báni tábla 10
- hadiadó 262, 274
- kérdés 56, 64, 66, 183, 184, 217
- királyi tanács 36
- nyelv 183, 184, 217
- szlavón perek 307, 392
- szlavón, dalmát vidék 9, 36, 38, 101, 182—184, 268, 318
- tartománygyűlés 10, 14, 36, 183
- törvényjavaslat 46
- horvátok a minisztériumban 46, 154, 174, 184, 217, 281, 387
- Horvátország 9, 46, 101, 154, 173, 182, 226, 227, 229, 281, 387, 428
- hűtlenség 12, 17, 22, 307, 386

- ideiglenes osztrák kamarai igazgatás 60, 98, 123, 282, 290, 468, 477
- polgári közigazgatás 52, 96, 98—100, 144, 147, 161, 294, 306, 309, 474
 - rendőri bizottmány *lásd*: Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány
- igazolási eljárás, magyar 99, 116, 120—122, 155, 233, 294, 295, 373, 453, 457, 474
- , osztrák 87, 99, 100, 121, 122, 155, 161, 162, 209, 221, 295, 301
- igazságszolgáltatás felügyelete 57, 171, 382, 384, 387
- igazságszolgáltatási reform 310, 385
- szervek 98, 262, 389
- igazságügy 40, 90, 124, 382—396
- igazságügy-miniszter 45, 53, 57, 110, 189, 307, 382—396
- Igazságügyi Minisztérium 57, 71, 155, 168, 169, 171, 173, 174, 192, 210, 213, 246, 288, 290, 308—310, 382—398, 404
- álladalmi titkári osztály 151, 387, 397
 - álladalmi ügyészi osztály 386, 391, 394—396
 - büntető törvénykezési és úrbéri osztály 189, 388, 394, 396
 - díjazó hivatal 389
 - dunai törvénykezési osztály 387, 388
 - erdélyi osztály 174, 387
 - horvát alosztály 184, 217, 387
 - miniszteri iroda 151, 387, 396
 - polgári törvénykezési és politikai bíraskodási osztályok 386—388, 396, 397
 - segédhivatal 388, 389
 - tisztai törvénykezési osztály 387, 388
 - törvénykönyvkészítő osztály 319, 388, 396
- illetékügyek 192, 259, 261, 263, 287, 288
- illetékesség, kormányzékai 9, 10
- , minisztériumi 6, 28, 61, 86, 164—184, 211, 268, 311, 314, 319, 325, 337, 386, 400, 438, 464
- illetékshivatal, udvari (kancellária) 288
- inkompatibilitás *lásd*: összeférhetlenség, hivatali
- ipari ügyek 192, 224, 290, 399, 402
- jászkun adó *lásd*: adó, jászkun
- perek 382
- „Javaslat” *lásd*: közlekedési törvényjavaslat
- jobbgyrendszer 11, 15, 28, 280, 386, 391, 440
- judicium delegatum militare *lásd*: katonai törvényszékek
- kaducitás *lásd*: szállományok
- kamara, magyar udvari 9, 10, 23, 30, 31, 36, 43, 47—54, 56, 98, 144, 146, 159, 251, 261—270, 274, 276, 279, 289, 307, 315, 318, 407, 411, 415, 418, 440, 462, 465
- bányászati osztály (departamentum) 276, 282
 - díjazó hivatal 287, 288, 446
 - főpénztár 47, 198, 221, 264, 287, 288, 416, 447
 - gazdasági hivatal 287, 288
 - gazdasági osztály 280
 - harmincadi osztály 290
 - számvevőség 262, 286, 287
 - számvevőségi építési osztály 462, 463, 466
- kamara, udvari 9, 166, 167, 176, 261, 265, 288, 289, 290
- csempészeti bíróság 290
 - pénztár 262, 264, 287
- kamarai épület 163, 306, 381, 404, 412, 479
- levéltár 5, 147, 221, 236, 445, 446
 - pénztárak 48, 98, 197, 262; *lásd még*: harmincadi-; só-; uradalmi pénztárak
- kancellária, erdélyi udvari 54, 100, 163, 165—170, 180, 192—194, 263, 275, 286, 290, 388
- levéltár 161, 166, 221, 222, 236
- kancellária, magyar udvari 10, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 47—54, 56, 146, 159, 163, 166, 189, 192, 193, 195, 207, 210, 212, 213, 222, 263, 266, 288, 290, 311, 315, 382—384, 386, 387, 436
- díjazó hivatal 192, 263
 - levéltár 5, 147, 161, 207, 221, 236, 411
- kancelláriák, udvari 8, 185
- kármentesítés, úrbéri 15, 280, 399, 400
- kártérítő intézetek 243, 245
- katonaeállítás 273, 274, 283, 296, 311—313, 327, 330, 335—337, 342, 344, 348
- katonai feltörvényszék 313, 344, 345, 358, 359, 369, 372, 373
- kitüntetések 343, 366
 - pénztárak *lásd*: hadipénztárak
 - törvényszék, legfőbb (magyar) 345, 358, 359, 368, 369
 - törvényszékek 312, 319, 334, 345, 358, 359, 369
 - ügyek *lásd*: hadügy, honvédelem; nemzetőrség
 - kegyelmi szék 110, 189, 384, 391
 - ügyek 30, 53, 109, 110, 166, 169, 170, 189, 190, 192, 383, 384
- kegyüri tárgyak 440
- képviselőház 69, 76—78, 81, 82, 86, 87, 104, 106, 115, 120, 122, 177, 185, 229, 325, 361, 385; *lásd még*: alsótábla
- kereskedelem 28, 90, 181, 192, 195, 196, 200, 202—204, 208, 224, 290, 399, 402, 405, 406, 427; *lásd még*: vámügy
- kereskedelmi bank *lásd*: Pesti Magyar Kereskedelmi Bank
- kamara 199

- szerződések 405, 411, 413
- ki- és bevándorlás 189, 191, 215, 224, 243
- kincstár ügyvédje *lásd*: királyi jogügyigazgató
- kincstári felügyelők *lásd*: pénzügyi kerületi felügyelők
- percek *lásd*: pénzügyi perek
- utalványok 194, 274, 288, 291, 293, 305
- ügyvédek-ügyészek 306—310, 395; *lásd még*: pénzügyi állami ügyvédek
- kinevezések, főpapi 30—32, 108, 109, 189, 192, 384, 436
- , katonai 30—32, 39, 56, 83, 108, 109, 126, 188, 189, 208, 311, 312, 318, 322—324, 338—340, 342, 362, 363, 365—367, 371, 384
- , közigazgatási 32, 108—110, 143—160, 189
- , nemzetőrségi 236, 322—324
- a király 23, 24, 29—32, 34—39, 41, 53—56, 63, 68—71, 75, 76, 78, 82, 83, 87, 109, 111, 112, 165—167, 177, 183—185, 191, 196, 245, 264, 265, 267, 289, 301, 306, 311, 314, 315, 320, 323, 324, 326, 332, 339, 384, 436, 461
- király személye körüli miniszter 30, 31, 35—39, 45, 47, 54, 63, 83, 109, 112, 126, 166, 185—207, 215, 311, 316, 384; *lásd még*: külügyminiszter, magyar
- király személye körüli minisztérium 53, 57, 84, 154, 185—207, 209, 210, 282, 284, 288, 291, 322, 324, 420; *lásd még*: külügyminisztérium
- díjazó hivatal 192, 193, 275
- I. osztály (elnökség) 151, 190, 191
- II. osztály 191, 192
- III. osztály 192
- segédhivatal 166, 192
- királyhágóntúli részek *lásd*: Erdély
- királyi jogügyi aligazgató 32, 307
- jogügyigazgató 32, 47, 306—310
- jogügy-igazgatóság 98, 123, 262, 267, 290, 298, 306—310, 385, 386, 388, 391, 392, 394, 395, 451
- kúria 10, 382, 391, 392
- úrbéri osztálya 278, 393
- tábla 169, 383, 385, 386, 391, 393; *lásd még*: királyi kúria
- tanács 12, 37
- kiváltságos kerületek 7, 9, 19, 55, 57, 182, 211, 213, 227, 237
- kocsiposta 199, 407, 416—419, 421
- kocsipostai főigazgatóság, Bécs 416
- kollegiális ügyintézés *lásd*: ügyvitel, kormány-széki
- kolozsvári feltörvényszék 169, 170; *lásd még*: erdélyi főtörvényszék
- konzulok 186, 190, 194, 402, 405—407
- kormányalakítási tárgyalások 43—46, 74, 75, 89, 90, 117—119, 127, 173, 205, 206, 249, 294, 337, 341, 390, 403, 411, 455, 471
- kormánybiztosok 91, 154, 227, 295, 296, 338, 339, 362, 363, 374, 394, 395, 432
- kormányforma 102, 104—108, 133, 136, 241
- kormányválság 5, 63, 65—79, 89, 107, 119, 127—129, 132—137
- kormányzóelnök, kormányzóelnökség 37, 39, 101—142, 236, 253, 363, 365—367, 393, 394, 433
- elnöki iroda 96, 116, 130, 137, 138, 154, 209, 379
- katonai iroda 127, 130, 137—141, 366
- polgári iroda 137, 140, 141
- kormányzói tudósítás 106, 108, 110—114, 365, 366, 392
- korona, királyi 97, 104, 133, 134
- ügyésze *lásd*: királyi jogügyigazgató
- koronaörök 191, 227, 229
- költözés, hivataloké 96, 123, 124, 130, 156, 161, 230, 237, 252, 291, 292, 300, 348, 352
- költségvetés 1848/49 47, 57—59, 61, 62, 79, 120, 143, 145, 173, 182, 186, 187, 190, 194, 196, 211, 214, 222, 226—229, 248, 271, 274, 276, 279, 285, 290, 291, 296, 297, 336, 344, 358, 374, 386, 389, 400, 402, 405, 406, 408—410, 422, 438, 444, 446, 448—451, 463, 464, 467, 468—470
- közalapítványi fiókpenztárak 263, 439, 451
- főpenztár 161, 259, 263, 276, 393, 437, 439, 447, 450, 451, 453
- javak főfelügyelője 439, 452
- ügyigazgatóság 98, 161, 276, 437, 438, 446, 447, 451, 453, 455
- számvevőség 276, 439, 450, 451, 453
- ügyvédek 451
- középponti vasúti igazgatóság 475
- közigazgatási reform 60, 160, 237—242, 256
- közlekedési penztár 296, 463; *lásd még*: sóalap
- számadások 462
- törvényjavaslat 461—466, 469
- ügyek 249, 252, 264, 278, 460—479; *lásd még*: Közmunka és Közlekedési Minisztérium
- közmunka 28, 41, 319, 320, 460, 463, 467, 469—471, 475
- közmunka- és közlekedési miniszter 45, 469—479
- Közmunka- és Közlekedési Minisztérium 145, 163, 231, 255, 278, 292, 296, 298, 404, 423, 460—479
- adminisztratív osztályok *lásd*: — igazgatási osztályok
- csatornai műszaki osztály 465, 479

— hajózási műszaki osztály 465, 479
 — igazgatási osztályok 463, 471, 473, 477—479
 — kebelbeli osztály *lásd:* — miniszteri és államtitkári iroda
 — kőút- és hidépítési osztály 465, 466, 474, 476
 — kőút- és hidépítési műszaki osztály 465, 466, 479
 — középítészeti osztály 465, 473, 474, 476
 — középítészeti műszaki osztály 465, 479
 — közlekedési osztály 464, 465, 476
 — miniszteri és államtitkári iroda 464, 476
 — műszaki osztályok 463, 471, 473, 474, 477—479
 — műszaki tanácsos 463, 466, 477
 — segédhivatal 466, 474
 — számvevőség 463, 466, 467, 474, 479
 — térképészeti igazgatási osztály *lásd:* — miniszteri és államtitkári iroda
 — térképészeti műszaki osztály 464, 477, 479
 — terv- és térképtárnok 464, 474
 — vasúti, hajózási, vízszabályozási, csatorna, kikötő és száritási osztály *lásd:* — közlekedési osztály
 — vasúti osztály 465, 467, 473, 474, 476
 — vasúti műszaki osztály 465, 479
 — vízszabályozási, hajózási és csatornaépítési osztály 465, 467, 474
 — vízszabályozási műszaki osztály 465, 479
 közmunkügyi minisztérium, osztrák 282, 283
 közös irattár, minisztériumi 54, 147, 218, 221, 222, 230, 236, 336, 411
 közös költségek 34, 166, 196, 197, 202, 262
 — ügyek 9, 10, 20, 34, 35, 38, 167, 185, 189, 190, 195—204, 211, 274, 275, 277, 278, 288, 289, 314, 331, 405, 408, 411, 414, 418—420
 közösügyi bizottság 1848 195—204, 322, 411, 418, 419, 422
 közrend 27, 47, 48—51, 80, 81, 212, 230, 239, 243, 244, 247, 252, 316, 327
 községek 19, 20, 40, 211, 215, 224, 237—239, 264
 községi reform 211
 köztársaság 103—105
 közteherviselés 11, 15, 28; *lásd még:* adózás
 közvádlok 308, 309, 382, 385, 388, 392, 394, 453
 Kriegsministerium 273, 317, 323; *lásd még:*
 hadügyminisztérium, osztrák
 külkereskedelem *lásd:* kereskedelem; vámügy
 külügyek 5, 9, 35, 46, 61, 62, 185—209, 312
 külügyminiszter, közös 186
 —, magyar 36, 53, 117, 119, 126, 136, 196, 269, 323, 412—414
 —, osztrák 185

külügyminisztérium 112, 169, 170, 208, 209, 217, 397, 404, 406; *lásd még:* Király Személye Körüli Minisztérium
 Külügyminisztérium, 1849, iratai 209

latin nyelv 183, 266
 lelkézpénztár 263, 447
 levélposta 199, 415, 416, 418, 419, 421
 levéltárak 122, 123, 216, 220, 221, 446
 levéltitok 252, 417, 418
 lottó 51, 180, 261
 ludovikái pénztár 58, 59

macskazenék 147, 212, 270
 Madarász-rendőrség *lásd:* Országos Rendőri és Postaosztály
 magyar címer 52, 421

— kamara *lásd:* kamara, magyar udvari
 — kancellária *lásd:* kancellária, magyar udvari
 — nyelv 14, 52, 183, 220, 266—268, 333, 334, 346, 348, 354, 362, 374, 421

— színek 51, 190, 337, 421
 márciusi törvények, 1848-as megyék 7, 15, 18—21, 23, 40, 198, 211, 213, 237, 238, 240, 264, 470

megyei reform 20, 211, 237
 — törvényszékek 382, 383
 ménesintézetek 313, 321, 322, 344, 355
 mérnökök 159, 463, 466, 468, 472, 473, 477, 478
 mértékek 245, 246, 278, 468
 mesterlegények 247, 248, 401, 471
 mezőgazdaság 223, 224, 399, 400, 402, 449, 450, 452

miniszterelnök, miniszterelnökség 24—27, 33, 35—38, 47, 56, 57, 60—62, 67, 69, 81, 83, 84, 86, 89, 112, 184, 186, 206, 227, 232, 276, 283, 320, 325—330, 332, 335, 346, 363, 380, 406, 458

— helyettesítése 84, 227, 235
 — elnöki hivatala 39, 60—62, 81, 137, 212, 234, 328, 332

— katonai iroda 139, 327—329, 332
 miniszterelnökség, ideiglenes 70—80
 Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány 5, 20, 44, 46, 48—50, 212, 213

miniszteri rendőrbizottmány *lásd:* rendőri alosztály
 minisztérium, magyar 21—42, 174, 182, 184, 195, 205, 223, 246, 280, 315, 425

— elhelyezése 62, 141, 142, 163, 210, 250, 257, 259, 260, 306, 329, 380, 381, 397, 398, 404, 459, 476, 478, 479

— iratanyaga 5, 97, 98, 122, 124, 138, 161, 162, 187, 191, 207, 209, 220—222, 252, 279, 284, 285, 287, 289, 298, 299, 301, 305, 328, 357, 404, 418, 420, 479

— székhelye 31, 63, 96, 122, 129, 131, 132, 134

minisztérium, osztrák 24, 26—28, 30, 33, 51, 55, 60, 62—64, 77, 84, 98, 99, 144, 166, 176, 179, 189—191, 195, 207, 268, 273, 278, 283, 311—325, 418—420

— emlékirata 27, 28, 30, 33, 62—64, 66, 101, 186, 199, 265, 315, 316, 420, 455

minisztériumi törvény *lásd:* törvények, 1848:III.

minisztertanács, magyar 27, 31, 38, 39, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 61, 67, 68, 108, 109, 111—113, 119—121, 126, 127, 129, 130, 132—134, 137—139, 142, 147—149, 151—154, 157, 158, 162, 172—174, 184, 188—190, 196, 203, 212, 213, 215—218, 225, 232, 239, 255, 272, 281, 294, 297—299, 316, 317, 319, 320, 326, 366, 367, 377, 387, 388, 392, 401, 405, 412, 433, 437, 439, 444, 446, 447, 464, 472—475

minisztertanács, osztrák 34, 56, 62—64, 83, 84, 100, 144, 166, 167, 178, 179, 195, 206, 207, 289, 315, 322, 323

municipalisták 15, 18—21, 237

múzeumi ügyek 437, 443, 444

a nádor 13, 29—41, 46—48, 51, 53—60, 62, 64—74, 76, 77, 79, 80, 83, 84, 99, 109, 110, 112, 120, 144, 146, 163, 165, 168, 173, 176, 178, 182—184, 189, 191, 193, 194, 196, 197, 220, 221, 223, 226, 238, 239, 263—265, 270, 274, 278, 282, 284, 291, 302, 315, 317, 319, 322—324, 330, 332, 333, 349, 350, 384, 397, 426, 429, 438, 444, 445, 467, 470, 478

nádorhuszárok ezrede 323

nádori bíróság 57, 382, 393

— hivatal 57—60, 80, 185

— levéltár 220, 444

— törvénycikkek 41, 54—56

— vagyon 80, 97, 292, 394, 395

napidíj 93, 98, 103, 150, 156, 157, 159, 231, 240, 254, 474

nem alkalmazott hivatalnokok *lásd:* hivatalnokok, kormányiszéki

nemesfémek 197, 198, 276, 302, 307, 407, 408

nemességi ügyek 166, 169, 189, 192

német nyelv 266, 268, 333, 334, 341, 349, 354, 421

nemzetgyűlés *lásd:* országgyűlés

nemzeti bank, ausztriai 206, 407

Nemzeti Múzeum 58, 59, 221, 264, 444—446, 450

Nemzeti Színház 59, 227, 229, 264, 444, 470

nemzetiségek 14, 19, 20, 49, 60, 131, 153, 154, 167, 171, 175, 183, 184, 225, 241, 319, 320, 440—442

nemzetiségi törvény *lásd:* törvények, 1849:VIII.

nemzetőrség 5, 28, 49, 50, 52, 61, 159, 160, 211, 212, 216, 218, 219, 227, 232, 235, 236, 242, 245, 252, 315, 316, 319, 322, 326—331, 334, 337, 340, 341, 348, 360, 429, 431; *lásd még:* Országos Nemzetőrségi Haditanács; miniszterelnök, katonai iroda; Belügyminisztérium; Honvédelmi Minisztérium

— szolgálati szabályzata 360

nemzetőrségi igazgató főorvos *lásd:* Országos Nemzetőrségi Haditanács

népgyűlések 246

népiskolai törvényjavaslat 442, 447

népképviselő 11, 15, 18—20, 22, 28, 213, 237, 238

névváltoztatás 215, 216, 224, 232, 259

nyugdíjas katonatisztek 145, 273, 319, 322, 323, 334, 336, 343, 359

nyugdíjügyek 143—145, 155, 232, 234, 268, 273, 275, 279, 290, 298

nyugpénzintézet 216, 220, 278, 448

Oberste Hofpostverwaltung *lásd:* postaigazgatóság, legfőbb udvari, Bécs

Oberste Hofpostverwaltung, Kursbureau *lásd:* postajárás iroda, Bécs

Oberstfeldärztliche Direction *lásd:* tábori orvosi főigazgatóság, Bécs

óbudai ruházati bizottmány 313, 321, 344, 356, 358

Oeconomica *lásd:* kamara, magyar udvari, gazdasági osztály

officium oeconomicum *lásd:* kamara, magyar udvari, gazdasági hivatal

officium taxatoratus *lásd:* kamara, magyar udvari, díjazó hivatal

oktatási reform 436, 441, 447, 449

— ügyek 192, 264, 278, 436, 437, 443, 447, 449

ország levéltára 58, 166, 220, 236

— pénztára 58—60, 220, 221, 263, 264, 278, 444, 445, 478

országbirák levéltára 220

országbíró 58, 78, 79, 393

országgyűlés 7, 9, 12—15, 40, 41, 192, 211—213, 225—227, 264, 313, 319, 320, 450, 462; *lásd még:* alsótábla; felsőtábla, felsőház

—, erdélyi 164—182

—, 1722/23-as 263

—, 1832/36-os 460

—, 1839/40-es 460

—, 1843/44-es 16, 399

—, 1847/48-as 14—16, 21—42, 43, 47, 48, 196, 197, 212, 241, 266, 268, 314, 461, 468

—, 1848/49-es 5, 56, 63—71, 73, 75, 79, 80, 82—

- 88, 92—96, 101, 102, 106—111, 114, 117, 119, 123, 124, 126, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 143, 145, 147, 149, 156, 164, 168—170, 173, 175, 177, 182, 185, 188, 194, 200, 204, 205, 207, 208, 233, 239, 241, 248, 250, 260, 261, 271, 294, 296, 392, 406, 408, 409, 445, 447, 463, 468, 470, 474; *lásd még:* képviselőház
- , 1861-es 12
- , osztrák *lásd:* parlament, osztrák országgyűlési beszédszerkesztők és gyorsírók 214, 226
- országgyűlési bizottság, kancelláriai 13, 25, 29, 31, 33, 45
- hivatalnokok 159, 213, 214
- igazoló választmány 92
- költségek 58, 214, 227, 229, 252, 271
- követek 149, 150, 211, 214, 227
- központi választmány 261, 470
- pénzügyi választmány 145
- szállásügyek 213, 252, 254, 256
- számvizsgáló bizottmány 156, 157
- országház, régi 163, 221, 222, 236, 260, 397, 459, 478
- országos adó *lásd:* adó, hadi
- biztosság *lásd:* tartományi biztossági igazgatóság
- főorvos *lásd:* helytartótanács; Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium
- Országos Honvédelmi Bizottmány 5, 13, 57, 70, 73—103, 107, 116, 119, 137, 138, 148, 151, 155, 156, 177—179, 187, 193, 201, 206, 207, 225, 230, 232, 249, 277, 291, 293, 324, 325, 337—342, 346, 358, 359, 361—363, 365, 366, 374, 379, 384, 389, 390, 394, 403, 411, 423, 427, 430—432, 441, 446, 451, 453, 455, 456, 471, 472
- elnöki hivatala 5, 90, 92, 96, 116, 137, 138, 161, 207, 216, 217, 292, 296, 352, 401
- elnöki tábornokiroda 352
- katonai iroda 137, 139, 140
- polgári iroda 137, 139, 140
- országos levéltár 220—222, 229, 231, 236, 260
- Országos Nemzetőrségi Haditanács 61, 235, 325, 327—330, 332—338, 340, 341, 343, 348, 380, 381, 429—431
- fegyelmi osztály 329
- gazdasági osztály 329, 345
- gyalogsági osztály 329
- igazgatási (politikai) osztály 329
- igazgató főorvos 329, 331, 430, 431
- lovassági osztály 329
- segédhivatal 328, 329
- számvevők 331, 345, 346
- tűzérségi osztály 329
- országos pénztár *lásd:* ország pénztára
- Országos Rendőri és Postaosztály 96, 97, 123, 149, 213, 231, 232, 242, 246, 249—253, 255, 259, 260, 423, 471, 472
- kebelbeli rendőri biztosok 123, 250, 252, 256
- pénztára 252, 255, 296
- postai részleg 251, 252, 254, 259, 260, 401, 404
- országos rendőrség 123, 130, 162, 232, 233, 242, 247, 253—256, 260, 453
- budapesti hivatala *lásd:* rendőri alosztály
- országos számvevői osztály 285, 286, 305
- számvevőség 59
- törvényszék 1849 299, 393
- orvosegyesület 424
- orvoskar, egyetemi 423—427, 433
- orvosrendészeti ügyek 427, 428, 433
- önkormányzatok és a kormány ellentéte 238, 247, 248, 383, 434, 469, 470
- örökösödési ügyek 54, 189, 192, 215, 407
- összeférhetetlenség, hivatali 149—151
- összeírások 213, 214, 224, 243, 441
- ösztöndíjak 443, 448—450
- parlament, osztrák 64, 203
- Partium *lásd:* Rések
- pecsétek 52—54, 71, 120, 187, 212, 239, 253, 256, 291, 309, 310, 325, 362, 384, 393, 421, 431, 446
- pénzkezelési rend 88, 197, 271—273, 275, 280, 295, 296, 301, 302, 348, 351, 374, 375, 444, 445, 450, 478
- pénzkibocsátás *lásd:* bankjegykibocsátás
- pénzügyek 9, 10, 22, 26—28, 30, 31, 33, 34, 62, 180—182, 189, 195—197, 202, 204, 205, 261—310, 312; *lásd még:* Pénzügyminisztérium
- pénzügyi állami ügyvédek 306, 308, 310; *lásd még:* kincstári ügyvédek-ügyészek
- kerületi felügyelők 267, 407, 410, 411, 413
- perek 306, 310, 395
- pénzügyminiszter 45, 176, 191, 192, 198, 208, 226, 261—310, 316, 349, 444, 468
- Pénzügyminisztérium 46, 59, 60, 80, 88, 90, 97, 118, 140, 143, 147, 151, 155, 156, 158, 159, 174, 181, 182, 201, 212, 218, 220, 231, 233, 236, 250, 252, 255, 261—310, 346, 348, 374, 375, 379, 383, 385, 393, 394, 399, 404, 408—411, 423, 440, 445, 446, 450, 453, 465, 466, 470, 473, 479
- adói osztály 274, 275, 284, 285, 293, 298
- álladalmi (állami) javak osztály 280—282, 298, 300, 310, 440
- bácsi szakosztály 281, 298
- bányászati osztály 282—284, 293, 298—300, 303—305

- díjazó hivatal 293, 294, 303, 345
- egyházi szakosztály 281, 298, 437
- elnöki iratok 303, 305
- főpénztár *lásd:* állampénztár
- harmincadi szakosztály 280, 298, 401
- jogügyi osztály 1849 306, 310
- jogügyi szakosztály 280, 281, 298, 300, 304
- miniszteri iroda 151, 279, 292, 303
- nyugdíj szakosztály 1849 298
- óbudai szakosztály 281
- pénztári szakosztály 274, 275, 277—280, 284, 285, 292, 412
- pénzügyi osztály 1849 298—300
- postai osztály 300
- segédhivatal 288, 289, 294, 299, 303, 305
- só- és pénztári osztály 151, 273, 277, 279, 280, 285, 303, 412
- sóeladási szakosztály 280, 304
- sószállítási szakosztály 280
- számvévek 280, 281, 283, 285—288, 293, 299, 300, 304
- úrbéri szakosztály *lásd:* — jogügyi szakosztály pénzügyminisztérium, osztrák 63, 152, 167, 178, 198, 201; *lásd még:* Finanzministerium
- közvetett adói osztály 418
- pénzverde 276, 283
- perekben elkövetett formai hibák *lásd:* igazságszolgáltatás felügyelete
- pestbudai rendőri bizottmány *lásd:* rendőri alosztály
- Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 47, 80, 123, 285
- polgári alapítványok *lásd:* alapítványok, polgári polgári bizottmány, határörvidéki 320
- politikai bíraskodás *lásd:* igazságszolgáltatás felügyelete
- postaállomások (-hivatalok) 407, 416—418, 420, 421
- postaigazgatóság, legfőbb udvari, Bécs 415—417, 419, 420
- postai iratok 162, 200, 277, 299, 418, 420
- jövedelmek 198, 261, 270, 276, 277, 415—418, 422, 423
- számadások 416, 418, 420, 473
- postajárás iroda, Bécs 416, 420
- postajáratok 252, 253
- postaszámvévség (Posthofbuchhaltung), Bécs 277, 416, 420
- postautak 416—418, 422
- postaügy 34, 90, 96, 192, 196, 199, 200, 201—203, 249, 251, 252, 254, 255, 277, 298, 302, 404, 414—423, 473
- postavitelbéri szabályzat 421
- pragmatica sanctio 24, 26—28, 30, 33, 35, 39, 62, 93, 188, 199, 204, 205, 265, 315
- procuratores fiscales *lásd:* kincstári ügyvédek-ügyészek
- protestáns egyházak és papság 437, 441, 443
- iskolai és tanítói 443
- protomedicus *lásd:* helytartótanács, országos főorvos
- Provisorische Cameral Verwaltung für Ungarn *lásd:* ideiglenes osztrák kamarai igazgatás
- Provisorische Civil-Verwaltung für Ungarn *lásd:* ideiglenes osztrák polgári közigazgatás
- rendőrfelügyelők 247, 249, 255, 256
- rendőri alosztály 228, 246—249, 255, 260
- ügyek 6, 90, 117, 230, 232, 242—256, 307, 327
- Részek (Partium) 9, 14, 164, 165, 169, 213
- Részek *lásd:* horvát—szlavón, dalmát vidék
- római katolikus egyház és papság 437, 439—442, 447, 448, 450, 454
- iskolai és tanítói 439—443
- rögtönítelő vegyes törvényszékek 395
- röppentyű kar és tűzér főigazgatóság *lásd:* Honvédelmi Minisztérium, tűzeri és fölfegyverzési osztály
- sajtóesküdszékek *lásd:* esküdszékek
- sajtórendelet (helytartótanácsi) 52
- sajtótermékek 184, 217, 224—226, 229, 230, 243, 244, 248, 252, 255, 418, 421, 442
- sajtótörvény *lásd:* törvények, 1848:XVIII.
- segédhivatalok 99, 139, 151, 157, 161, 218, 251, 257, 267, 269, 288, 289, 300, 303, 305, 329, 331, 332, 335, 350, 360, 361, 375, 388, 401, 454, 466, 476
- selmeczányai főkamagrófság 276, 282
- sóalap 58, 264, 462, 467, 478
- sóhivatalok 266, 283, 410
- sójövedelmek 261, 276, 277, 410
- sópénztárak 263, 271, 272, 287
- sorkatonaság 49, 70, 266, 271, 272, 322, 323, 326—328, 330, 333, 334, 336—338, 341, 343, 345, 346, 429—431
- sóügyek 180, 270, 277, 279, 280, 286, 302, 410
- Staatskanzlei *lásd:* államkancellária, udvari
- Staatskonferenz *lásd:* állami konferencia, udvari
- Staatsrat *lásd:* államtanács, birodalmi
- Staatschrift *lásd:* minisztérium, osztrák, emlékirata
- Stabfeldärztliche Direction *lásd:* tábori törzsorvosi igazgatóságok
- statárium 183, 184, 247

statisztika 284, 400, 401, 463
statisztikai hivatal 159, 216, 222—224, 227, 228,
231, 233, 245, 278

szabad királyi városok 20, 40, 211, 237, 286
szakbizottságok, minisztériumi 113
szakszerűség, hivatali 148, 149, 153, 158, 238, 269,
270, 294, 467

szállományok 270, 279, 286, 306
számvevőségi iratok 198, 199, 278, 284, 287, 374,
411

— ügyek 97, 147, 157, 218—220, 251, 269, 271,
278, 280, 281, 283, 285—288, 293, 304, 325,
329—331, 345—348, 357, 358, 374, 412, 418,
428, 434, 438, 448, 462, 466

szekérposta *lásd:* kocsiposta

Szemere-emlékirat 128, 129

Szemere(második)-minisztérium 32, 104—137,
149, 150, 155, 157, 187, 218, 219, 233, 240, 253,
267, 294, 367

szentszéki bíróságok 383, 387

szerzetesrendek 264, 439, 447, 448, 451, 453

színházak 211, 243, 244, 255

szlávón megyék *lásd:* horvát—szlávón, dalmát
vidék

tábori főpap 348—350, 359

— igazgató főorvos 430, 431; *lásd még:* hadi
egészségügy

— lelkészi ügy 313, 348—350, 359, 360, 373, 439,
442

— orvosi főigazgatóság, Bécs 313, 424, 427, 429

— püspöki hivatal, Bécs 349

— törzsorvosi igazgatóságok 429, 430

tábornokok 109, 322, 354, 359, 366, 371

takarékpénztárak 243, 406, 407

talált kincsek 286, 307

tanulmányi alapok *lásd:* alapítványok, tanulmányi

tárnoki szék 393

társulatok 224, 437, 443

tartományi biztosi számadások 278, 345

— biztossági igazgatóság 263, 311, 347, 348

— biztossági kerületi biztosok 263, 271, 272, 274,
311

taxa *lásd:* illetékügyek

taxae indigenales *lásd:* honosítási díjak

tengermellék, tengerpart 211, 281, 428

térképek 223, 224, 284, 354, 411, 416, 464, 479

termés- és inségügy 244, 246

testőrség 191, 219, 324, 343

thesaurátus, erdélyi *lásd:* erdélyi kincstartóság

tolmácsok 140, 141, 209, 217, 228, 341

törvények, 1507:V. 12

— 1507:VII. 12

— 1681:XII. 12

— 1715:VIII. 263

— 1715:XV. 290

— 1723:XIII. 290

— 1723:XXVI. 310

— 1751:XXIII. 9

— 1790/91:X. 14, 15

— 1790/91:XIX. 12

— 1790/91:XXII. 415

— 1790/91:LVIII. 36, 38

— 1808:VII. 58

— 1808:VIII. 58, 444

— 1827:IV. 12

— 1836:XXI. 9, 14, 211

— 1836:XXV. 460

— 1840:XXII. 383

— 1840:XXIX. 214

— 1840:XLIV. 59

— 1844:II. 14, 183, 266

— 1845:XI. 57

— 1848-as 5, 20, 24, 55, 64, 69, 77, 78, 81, 83, 93,

101, 109, 121, 127, 132—135, 150, 183, 186, 187,

204, 207, 211, 214, 237, 264, 315, 382, 405, 461

— 1848:II. 55

— 1848:III. 7, 10, 13, 16, 27—43, 47, 52, 55—57,

63, 71, 84, 94, 99, 109—112, 143, 144, 149, 155,

165, 167, 170, 182, 185, 187—189, 191, 196, 201,

211, 264, 265, 269, 290, 311, 314, 316—318, 323,

349, 382—383, 436

— 1848:IV. 32, 41, 79, 211

— 1848:V. 19, 149, 150, 182, 211

— 1848:VI. 9, 165, 211

— 1848:VII. 164, 165, 172, 211

— 1848:IX. 447

— 1848:X. 382, 383

— 1848:XVI. 40, 149, 211, 237, 268

— 1848:XVII. 149, 211, 237

— 1848:XVIII. 20, 21, 52, 211, 382, 466

— 1848:XX. 437, 441, 449

— 1848:XXI. 51

— 1848:XXII. 159, 160, 211, 322, 327

— 1848:XXIII. 40, 149, 211, 237

— 1848:XXIV. 40, 149, 211, 237, 238

— 1848:XXV. 211, 237

— 1848:XXVI. 211, 237

— 1848:XXVII. 182, 211, 226, 237

— 1848:XXVIII. 32, 41, 57, 237, 382

— 1848:XXIX. 40, 149

— 1848:XXX. 41, 460, 461

— 1848:XXX. 460

— 1848:XXXI. 211

- 1848:I. (erdélyi) 164, 165, 168
- 1849:VI. 385, 389
- 1849:VII. 88, 110, 271, 272, 285, 297, 347
- 1849:VIII. 131, 132, 241, 442
- 1849:IX. 132, 241
- 1867:VII. 30, 38, 77
- 1867:VIII. 38
- 1867:XII. 35, 38, 41, 204
- 1867:XVI. 204
- 1868:XXX. 38
- 1868:XLI. 35
- 1868:LIV. 40
- 1869:IV. 40
- 1891:XXXIII. 40
- törvényhatóságok 9, 13, 18, 27, 40, 47, 48, 53, 98, 116, 117, 131, 149, 161, 174, 182, 189, 212, 213, 215, 219, 227, 235, 237, 238, 242, 243, 245, 249, 256, 263, 271, 272, 274, 278, 307, 308, 312, 313, 327, 344, 354, 382, 383, 387, 394, 395, 421, 423—425, 428, 434, 435, 463, 469, 470, 475; *lásd még:* megyék; városok; kiváltságos kerületek
- törvényhatósági ügyvédek *lásd:* kincstári ügyvédek-ügyészek
- törvényhozó hatalom *lásd:* országgyűlés
- törvényjavaslatok 32, 46, 110, 113, 118, 150, 223, 239, 344, 385, 400, 475
- , 1848. március—április 29—42
- , erdélyi 164, 168, 170, 175, 177
- , horvát 46, 184
- törvénymagyarázatok 184, 225
- törvénytudó segédtanácsos 281, 309, 310, 473
- törzstisztek 323, 339, 342, 343, 355, 359, 360, 362, 363, 366, 367, 371
- tűzségi főigazgatóság, Bécs 313, 325
- igazgatóságok (magyar) 313, 336, 372
- udvari testületek és hatóságok 8, 9, 17, 23
- udvartartás költségei 33, 34, 166, 196, 197, 202
- újoncozás 278, 311, 337, 344, 355, 356
- unió, erdélyi 45, 164—182, 213, 229, 321, 428, 438, 470
- unióbizottság 164—182
- unitárius vallási ügyek 437, 443
- uradalmak, alapítványi 264, 452, 465, 468
- , kincstári 198, 264, 270, 277, 280, 281, 306, 440
- , korona- 270, 277, 306, 307
- uradalmi jövedelmek 261, 276, 277
- pénztárak 287
- ügyvédek *lásd:* kincstári ügyvédek-ügyészek
- úrbéri jövedelmek 276, 277, 447, 449, 450
- perek 383, 388, 392, 393
- ügyek 382, 396, 399, 400, 468
- utak 252, 264, 462, 463, 475
- útlevélügyek 54, 97, 189, 191, 202, 215, 232, 244, 249, 251, 252, 255, 256
- uzsoraügyek 307
- ügyvédek 146, 149, 250, 334, 382, 387, 421; *lásd még:* kincstári ügyvédek-ügyészek
- ügyvitel, kormányzékai 22, 23, 52, 88, 160, 177, 216, 266—268, 276, 279, 335
- , minisztériumi 6, 38—40, 43, 52, 81, 86, 87, 92, 137—139, 160, 161, 191, 209, 210, 234, 246, 257—259, 276, 279, 287, 293, 302—305, 328, 329, 331, 335, 342, 350, 357, 370, 371, 375—380, 387, 397, 401, 404, 428, 439, 458, 459, 464, 476—478
- vacans javak *lásd:* egyházi javak
- választói jog 19, 20, 211, 212, 214, 237, 238
- választói lajstromok 214, 224
- vallás- és közoktatásügyi miniszter 45, 59, 189, 349, 384, 436—459
- Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 122, 132, 140, 154, 192, 218, 219, 231, 235, 270, 276, 278, 387, 399, 426, 427, 436—459
- alapítványi gazdasági osztály 437, 447, 448, 454, 457, 459
- államtitkári hivatal *lásd:* — miniszteri iroda
- elemi iskolai szakosztály 437, 443, 459
- felsőbb oktatási szakosztály 426, 437, 443
- görög nem egyesült egyházi osztály 437, 442, 457
- katolikus egyházi osztály 437, 439—442, 457, 459
- közoktatási osztály 427, 428, 437, 443—447, 457
- miniszteri iroda 151, 438, 439, 457—459
- protestáns és unitárius egyházi osztály 437, 443, 457
- segédhivatal (minisztériumi iroda) 454, 457, 458
- számvevők 438, 448
- vallási alapítványok *lásd:* alapítványok, vallási
- ügyek 46, 436, 437, 439—443
- váltófeltörvényszék 392
- váltói bíróságok 171, 383, 385, 387
- váltótörvények 171
- vámhivatalok *lásd:* harmincadhivatalok
- vámszabályzat 90, 196, 199, 405, 407, 408, 410, 411, 413, 414
- vámügy 34, 180, 181, 196, 197, 199, 200, 202—204, 208, 277, 286, 289, 290, 302, 399, 405—414
- vámvonal 98, 196, 200, 204, 405, 409, 411
- vándorkönyvek 189, 255, 401
- várerősségi igazgatóságok 313, 330, 336
- vármegek *lásd:* megyék
- városi reform 15, 237

városok 15, 19, 234; *lásd még:* szabad királyi városok
vásári kiváltságok 192
vasútak 96, 130, 131, 176, 177, 208, 252, 460, 462—465, 469—472, 475
Védegyelet 208, 413
véstörvényszékek 385, 390, 391
véstörvényszéki eljárási törvény *lásd:* törvények, 1849:VI.
világi alapítványok *lásd:* alapítványok, polgári; tanulmányi

vízszabályozási munkák 264, 296, 460, 462—465, 469—472, 475

zálogházak 215, 243, 255, 292

zálogházi igazgató választmány 215, 216

— számadások 278

Zichy-ékszerek 96, 252

zsidó jogegyenlítési törvény *lásd:* törvények, 1849:IX.

— türelmi adó *lásd:* adó, zsidó türelmi

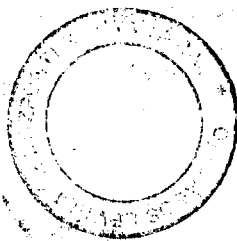
TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5
I. A felelős kormányról szóló 1848-as törvény	7
1. Az 1848 előtti kormányzati rendszer	7
2. A felelős kormányzás törvénybe iktatásának előzményei	10
3. A felelős kormány törvénybe iktatása	21
4. A felelős minisztériumról szóló 1848:III. törvénycikk	29
II. Batthyány Lajos miniszterelnöksége (az első magyar felelős minisztérium), 1848. április 11.—szeptember 11.	43
1. Batthyány Lajos kabinetjének összeállítása	43
2. A minisztérium működésének megindulása. A régi kormányzések működésének utolsó szakasza	47
3. A nádori méltóság és a minisztérium viszonya	54
4. Batthyány Lajos miniszterelnöki hivatala	60
5. Az osztrák minisztérium augusztus 31-i memoranduma	62
6. A Batthyány-kormány lemondása. Batthyány megbízása egy újabb minisztérium szervezésével	65
III. Az Országos Honvédelmi Bizottmány, 1848. szeptember 21. (október 8.)—1849. április 19.	73
1. A bizottmány létrejötte és hatalomátvétele	73
2. A bizottmány mint kormány. A felelősség problémája. Hatáskör, illetékesség, szervezet	86
3. A kormány távozása Debrecenbe. Az ideiglenes osztrák polgári közigazgatás berendezkedése a fővárosban	96
IV. Kormányzóság és Szemere Bertalan miniszterelnöksége (második minisztérium), 1849. április 19.—augusztus 11.	101
1. Az 1849. március 4-i olmützi alkotmány. A Függetlenségi Nyilatkozat. A Honvédelmi Bizottmány megszűnése	101
2. A kormányforma. A kormányzó és a minisztérium viszonya. Hatáskör, illetékesség	104
3. A második minisztérium megalakulása. A debreceni hetek. A hivatalnokok igazolási eljárása	116
4. Visszaköltözés Pestre. A fővárosi hetek	122
	647

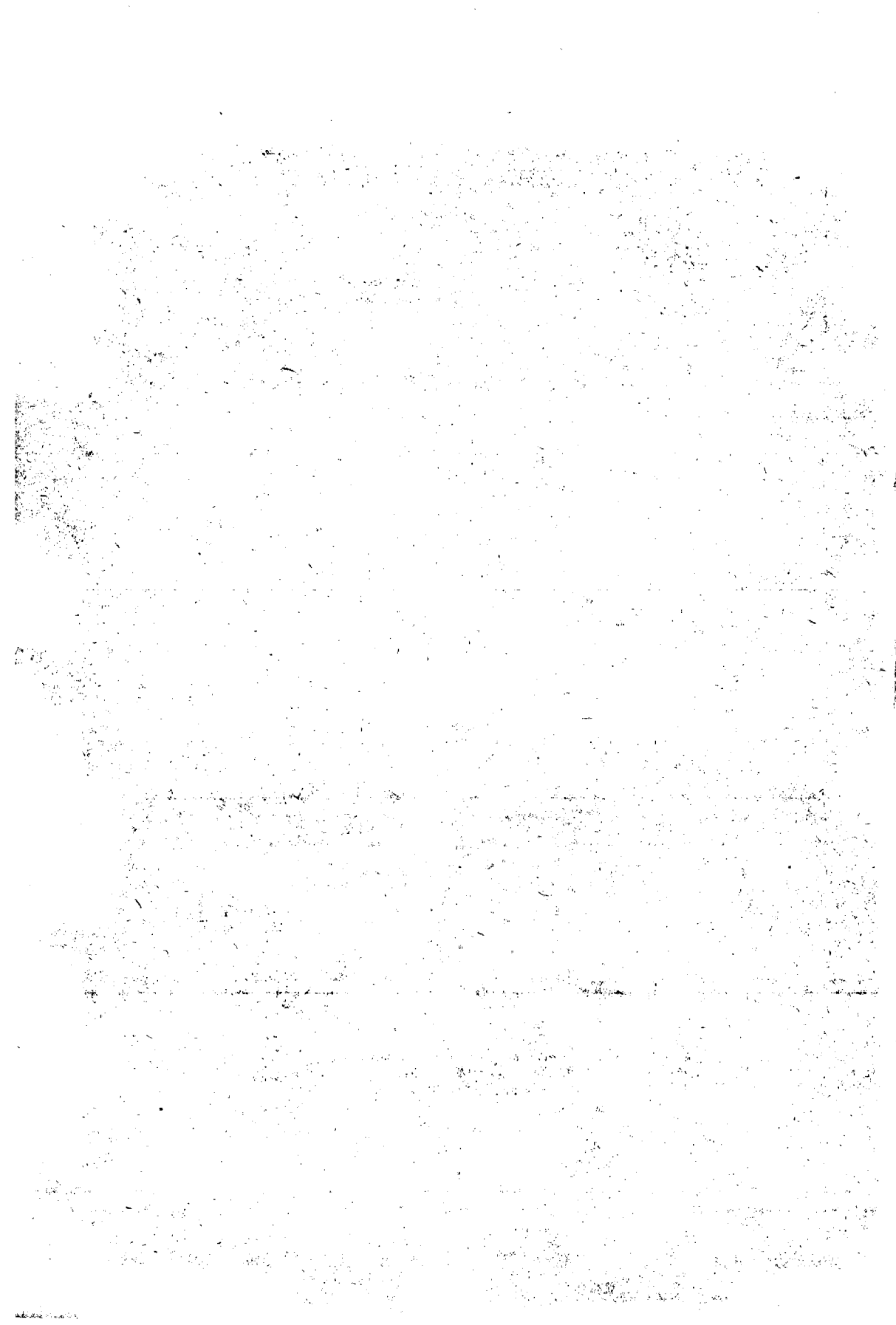
5. A kormány Szegeden	129
6. A kormány utolsó napjai. Arad, Lugos. Görgei teljhatalma. Világos	132
7. A Honvédelmi Bizottmány és a kormányzóság ügyvitele, hivatali elhelyezése	137
V. A minisztérium alkalmazottai, ügyvitele 1848—1849	143
1. A volt kormányzékai hivatalnokok alkalmazása. A nyugdíjrendszer	143
2. Az újonnan alkalmazottak, az alkalmazás feltételei	148
3. Álláshalmozás, inkompatibilitás	149
4. Az első minisztérium szervezeti és működési irányelvei	151
5. Fizetések, létszám	152
6. A minisztérium ügyvitele, iratanyaga, elhelyezése	160
VI. Az erdélyi államigazgatási és igazságszolgáltatási szervek 1848—1849-ben. A magyar minisztérium területi illetékessége	164
1. Erdély	164
2. Horvát-szlavón, dalmát részek	182
VII. „Király személye körüli minisztérium” Külügyminisztérium	185
1. A bécsi magyar minisztérium hatásköre és szervezete. Személyzet. Költségvetés. A miniszter: herceg Esterházy Pál	187
2. A közös ügyekre vonatkozó tárgyalások 1848 nyarán az osztrák és a magyar minisztérium között	195
3. Esterházy Pál lemond 1848. szeptember elején. A bécsi minisztérium felszámolása, november 13.	204
4. Az 1849-es magyar Külügyminisztérium: május 2.—augusztus. A miniszter: gróf Batthyány Kázmér	208
5. Ügyvitel, hivatali elhelyezkedés	209
VIII. Belügyminisztérium	211
1. Hatáskör, illetékesség, szervezet, személyzet. Költségvetés. A miniszter: Szemere Bertalan	211
2. Közigazgatási reform	237
3. Rendőrség. Országos Rendőri és Postaosztály	242
4. Ügyvitel, hivatali elhelyezkedés	257
IX. Pénzügyminisztérium	261
1. Pénzügyigazgatás 1848 előtt	261
2. Az 1848-as törvények intézkedései a pénzügyekről. A magyar kamara működésének utolsó napjai	264
3. A Pénzügyminisztérium működése 1848. szeptemberig. A miniszter: Kossuth Lajos	268
a) A minisztérium hatásköre, illetékessége. A pénzügyek, a jövedelemkezelés széttagoltsága	268

b) Az 1848-as pénzügyminisztériumi szervezet, személyzet. Költségvetés	279
4. 1848. szeptember 12.—1849. május 2. A minisztérium megbízott vezetője Duschek Ferenc államtitkár	291
5. A második minisztérium. A miniszter: Duschek Ferenc	294
a) Duschek tervei a pénzügyigazgatásról	295
b) Az 1849-es Pénzügyminisztérium szervezete, személyzete	297
6. Ügyvitel, hivatali elhelyezkedés	302
7. A királyi jogügy-igazgatóság, 1848—1849	306
X. Honvédelmi Minisztérium, hadügyminisztérium	311
1. A minisztérium hatásköre, illetékessége; nehézségek az önállóság érvényesítésében Ausztriával szemben	311
2. A hadügyminisztérium további hatásköri, illetékességi kérdései; szervezete, személyzete	325
a) Mészáros Lázár hivatalba lépése előtti időszak: a miniszterelnök közvetlen irányítása. Kapcsolat az Országos Nemzetőrségi Haditanáccsal	325
b) Mészáros Lázár hivatalba lépésétől őszig, illetve a decemberi átszervezésig: az önálló magyar hadügy és hadügyminisztérium létrejötte. Költségvetés	330
A hadügyminisztérium osztályai és személyzete 1848. decemberig	331
Az új hadügyminisztériumi szervezet terve, december 6.	342
c) Debrecenben a Függetlenségi Nyilatkozat kimondásáig és Mészáros lemondásáig. A decemberi átszervezés részleges megvalósítása	351
d) A második minisztérium: miniszteri helyettesek, Görgei Artúr, Aulich Lajos	361
3. Ügyvitel, hivatali elhelyezkedés	375
a) 1848 decemberéig	375
b) Debrecen	378
c) Az utolsó hónapok	379
XI. Igazságügyi Minisztérium	382
1. A minisztérium hatásköre	382
2. A minisztérium szervezete, további hatásköri és illetékességi kérdések, személyzet. Költségvetés	386
a) Az első minisztérium. A miniszter: Deák Ferenc	386
b) 1848. szeptember 11.—1849. május 2.	389
c) A második minisztérium. A miniszter: Vukovics Sebő	390
A felsőbíróóságok felszámolása és újak szervezése	391
Az álladalmi ügyészi osztály és az álladalmi ügyész állásának megszervezése	394
3. Ügyvitel, hivatali elhelyezkedés	397

XII. Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium	399
1. A minisztérium hatásköre	399
2. A minisztérium szervezete, további hatásköri és illetékességi kérdések, személyzet. Költségvetés	400
a) 1848. szeptember 11-ig. A miniszter: Klauzál Gábor	400
b) 1848. szeptember 11.—1849. augusztus	403
3. Ügyvitel, hivatali elhelyezkedés	404
4. Kereskedelmi és vámügyek, 1848—1849	405
5. Postaügyek, 1848—1849	414
6. Egészségügy, 1848—1849	423
a) Az egészségügyi irányítás 1848 előtt	423
b) 1848. május—december. A minisztérium első intézkedései az egészségügyről, az orvoskari szervezet kérdése	425
A katonai egészségügy 1848 őszéig	429
Az önálló magyar katonai egészségügyi igazgatóság. Sauer Ignác és Stáhly Ignác	429
c) 1849. január—május	432
d) 1849. május—augusztus. Az újjászervezett polgári egészségügyi osztály a Belügyminisztériumban. Bugát Pál	433
A hadi egészségügyi osztály Pesten, Szegeden, Aradon. Lumniczer Sándor	435
XIII. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium	436
1. A minisztérium hatásköre	436
2. A minisztérium szervezete, további hatásköri és illetékességi kérdések, személyzet. Költségvetés	438
a) Az első minisztérium. A miniszter: báró Eötvös József	438
b) 1848. szeptember 11.—1849. május 2.	455
c) A második minisztérium. A miniszter: Horváth Mihály	456
3. Ügyvitel, hivatali elhelyezkedés	458
XIV. Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium	460
1. Széchenyi István közlekedési törvényjavaslata. A minisztérium hatásköre	460
2. A minisztérium szervezete, további hatásköri és illetékességi kérdések, személyzet. Költségvetés	464
a) Az első minisztérium. A miniszter: gróf Széchenyi István	464
b) 1848. szeptember 5.—1849. május 2.	471
c) A második minisztérium. A miniszter: Csány László	472
3. Ügyvitel, hivatali elhelyezkedés	476
XV. Az 1848—1849-es minisztériumok ügyintéző hivatalnokainak jegyzéke, életrajzi adatokkal	480
Források és irodalom	620
Tárgymutató	633

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
A szerkesztésért felelős: Tárnok Irén — Műszaki szerkesztő: Merkly László
Terjedelem: 58,2 (A/5) ív
87.15057 Akadémiai Kiadó és Nyomda — Felelős vezető: Hazai György

*A Magyar
Országos Levéltár kiadványai
sorozatban
jelent meg*

KÁLLAY ISTVÁN

A MAGYARORSZÁGI
NAGYBIRTOK
KORMÁNYZATA
1711—1848

III. Hatóság- és hivataltörténet 7.
335 oldal, 6 térkép
17 × 25 cm · Kötve 91,— Ft

A FORRADALMI
KORMÁNYZÓTANÁCS
JEGYZŐKÖNYVEI
1919

*Szerkesztette Imre Magda és
Szűcs László*

II. Forráskiadványok,
3. Magyar minisztertanácsi
jegyzőkönyvek
1867—1919. XIII.

585 oldal, 55 fénykép
17 × 25 cm · Kötve 172,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 198,— Ft

ISBN 963 05 4213 7